

ยบธรรมเนียมและพิธีการ

พระราชพงษาวดาร สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. ๒๔๕๗
(พิมพ์ครั้งที่ ๒)

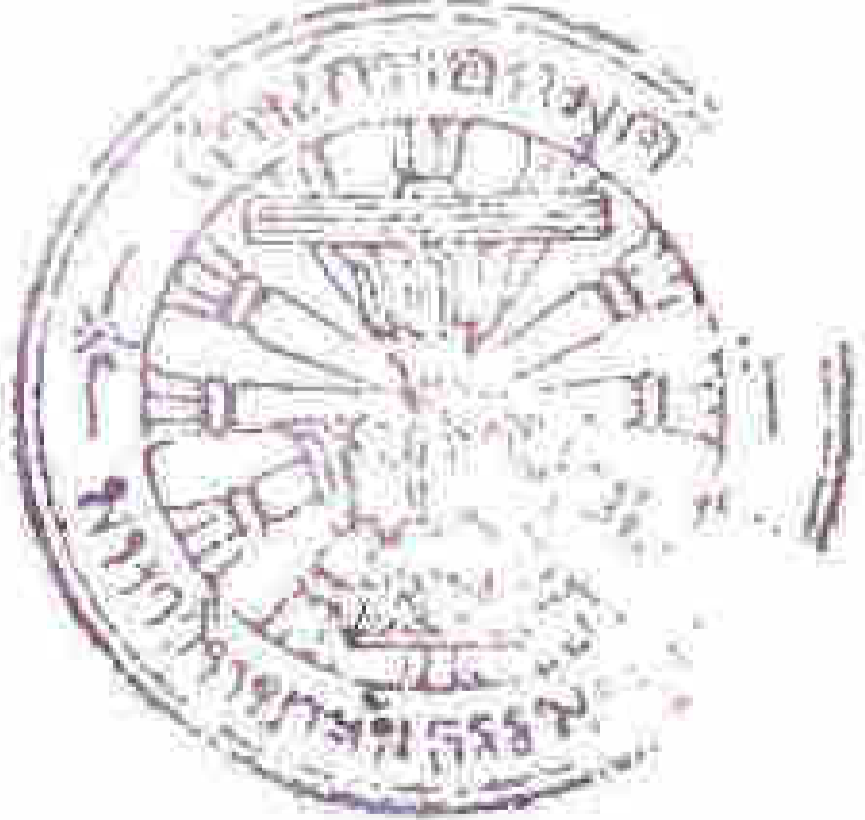
กับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ฯ

เล่ม ๓

กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณให้พิมพ์
ที่โรงพิมพ์ไทย สพานยศเส

พ.ศ. ๒๔๕๗

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

อภินันทนาการ

28 ส.ค. 2529

15.00N

28 มีค. 25

195

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ~~สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ~~ เจ้าฟ้า

ภวณรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงบำเพ็ญ

พระกุศล มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับ

พระราชหัตถเลขาเป็นครั้งแรก รับผิดชอบให้การพิมพ์ถวาย

ตรวจฉบับแต่จัดการพิมพ์ถวาย

พระราชพงษาวดารฉบับแรกนั้น วิชาทุกวงนมนหนังสือเครื่องประกอบ

ดอบถ้วนพระราชพงษาวดารแพร่หลายมากกว่าแต่ก่อน ถ้าหากว่าผู้ศึกษา

พงษาวดารช่วยกันตรวจตรา ดอบถ้วนเอาเนื้อความที่พบในที่อื่นอย่างไร

มาเรียบเรียงอธิบายไว้ให้ปรากฏ ความรู้พงษาวดารของเมืองไทยจะดี

ขึ้นได้ ออกเป็นอันมาก เด็ดคายที่คราวนั้นเป็นการเร่งรีบจะต้องทำให้แล้ว

ทันกำหนด แม้แต่ข้าพเจ้าเองก็ไม่มีความพอที่จะทำอย่างอื่นได้นอกจาก

แต่งคำนำ อธิบายคำนำของหนังสือพระราชพงษาวดารขึ้นตอน ๓

กับทำสารบัญสำหรับจะขึ้นเรื่องพระราชพงษาวดารที่พิมพ์นั้นให้มันขึ้นเป็น

คราวแรก ทำได้แค่ ๒ อย่างเท่านั้น หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับ

พระราชหัตถเลขา ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ ทรงพิมพ์ขึ้นครั้งนั้น

มีผู้นิยมกันมาก ฉบับที่พิมพ์ขึ้นหมดไปโดยรวดเร็ว ข้าพเจ้าได้รับ

คำตักเตือนมาจากบุคคลบางมาจากที่ศึกษาด้านต่าง ๆ บ้าง ขอให้

จัดการพิมพ์หนังสือพระราชพงษาวดารขึ้นอีกสักฉบับ ๓ จึงได้ลงมือ

จัดการพิมพ์หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับ

ในการพิมพ์หนังสือพระราชพงษาวดารคราวนี้ มีเวดามากกว่า
 คราวก่อน ข้าพเจ้าจึงได้ลองทำตามความที่ได้คิดเห็นไว้ คือ ได้แก้ไข
 ใช้คำนานหนังสือพระราชพงษาวดารให้บริบูรณ์ขึ้น พิมพ์ไว้ข้างต้น
 ฉบับก่อน ๑ ได้ตรวจสอบหนังสือต่าง ๆ ทั้งในภาษาไทยแลภาษา
 ต่างประเทศ ที่เกยวดยเรื่องพงษาวดารสยาม เดอกเก็บเนื้อความ
 มาเรียบเรียงเป็นเรื่องพงษาวดารสยามประเทศตอนต้น ก่อนสร้าง
 กรุงศรีอยุธยาพิมพ์ไว้ข้างต้นอีกตอน ๑ แต่ได้แต่งคำอธิบายเรื่องใน
 รัชกาลต่าง ๆ ครึ่งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตามลำดับแผ่นดินรวม
 พิมพ์ไว้ข้างท้ายอีกตอน ๑ เอาเรื่องพระราชพงษาวดารของเดิมพิมพ์
 ไว้ระหว่างกลาง ที่เรียบเรียงโดยลำดับตั้งก่อกำเนิด ความจริงแต่เดิม
 ข้าพเจ้าได้ลองเอาคำอธิบายพิมพ์ต่อคิตท้ายตัวเรื่องพระราชพงษาวดารทุก
 รัชกาล แต่ครั้นพิมพ์ไปได้น้อยหนึ่ง เมื่อเอามาพิจารณาเห็นว่า
 ทำให้เรื่องพระราชพงษาวดารเดิมขาดเป็นกระตอนกระแท่นไปเสีย โดย
 เหตุพิมพ์ติดกับคำอธิบาย ถ้าผู้อ่านไม่ประสงค์จะอ่านคำอธิบายก็
 จะชวนรำคาญคำอธิบายของข้าพเจ้า จึงได้แยกเอาคำอธิบายมารวม
 พิมพ์ไว้เสียข้างท้ายเล่ม ๑ ต่างหากตั้งก่อกำเนิดมาแต่เมื่อผู้อ่าน ๆ
 เรื่องพระราชพงษาวดารแผ่นดินใดแล้ว แต่อยากจะทราบคำอธิบายของ
 ข้าพเจ้าควรจะพลิกข้ามไปอ่านคำอธิบายเรื่องแผ่นดินนั้นเสียก่อน แล้ว
 จึงกลับมาอ่านตัวเรื่องพระราชพงษาวดารแผ่นดินนั้นต่อไป อย่างนิจ
 จะได้ประโยชน์จากคำอธิบายดี

บทวิจารณ์

ขอให้บรรดาผู้อ่านหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ จงเข้าใจ
ความประสงค์ของข้าพเจ้าอย่าง ๑ ด้วยบรรดาคำอธิบายที่ข้าพเจ้าได้
เรียบเรียงไว้ในหนังสือเรื่องนี้ กล่าวตามที่ได้ตรวจพบในหนังสือฉบับข้าง
กล่าวโดยความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเองบ้าง ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ศึกษา
พงษาวดารคน ๑ จะรู้เรื่องถนัดรอบคอบ หรือถูกต้องไปหมด
ไม่ได้ ข้าพเจ้าได้ระวางที่จะบอกไว้ในคำอธิบายทุก ๆ แห่ง ว่า
ความตรงไหนข้าพเจ้าได้พบจากหนังสือเรื่องไหน แต่ตรงไหนเป็นความ
สันนิษฐานของข้าพเจ้าเอง แต่ไม่ได้อธิบายเหตุการณ์ทุกอย่าง หรือ
เรื่องทุก ๆ เรื่องบรรดาที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับเดิม
เพราะเห็นว่าเรื่องที่ไม่ว่าจะต้องอธิบายก็มีมาก ที่ข้าพเจ้าไม่รู้ว่า
อธิบายอย่างไรก็มี ข้อใดเรื่องใดที่ไม่มีคำอธิบาย ขอให้ท่านผู้อ่าน
จงเข้าใจว่าเป็นด้วยเหตุดังว่ามานี้ อีกประการ ๑ ผู้ศึกษาพงษาวดาร
มีมากด้วยกัน ความรู้แต่ความเห็นย่อมไม่เหมือนกัน ที่ข้าพเจ้า
ทำคำอธิบายไว้เป็นส่วน ๑ ต่างหากอย่างนี้ เพื่อประสงค์จะปลูกษา
ผู้ศึกษาพงษาวดารด้วยกัน แห่งใดใครจะเห็นชอบด้วย หรือแห่งใด
ใครจะคัดค้าน ด้วยมีหลักฐานซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ทราบก็ หรือมีความ
คิดเห็นซึ่งดีกว่าความคิดเห็นของข้าพเจ้าก็ ถ้าใดความรู้ความเห็นของ
ผู้ศึกษาพงษาวดารหลาย ๆ คนด้วยกันมาประกอบ คงจะได้เรื่องราว
ที่เป็นหลักฐานใกล้ต่อความจริงยิ่งขึ้น เมื่อสำเร็จประโยชน์อย่างนั้น
แล้ว ก็จะตำราที่แต่ง "พงษาวดารสยาม" ขึ้นใหม่ ให้มี
หนังสือพงษาวดารไทยที่ดี เทียบเทียมกับพงษาวดารอย่างดีของประเทศ

อันได้ ข้าพเจ้าทำคำอธิบายพระราชพงษาวดาร ด้วยความประสงค์
ตั้งกตาวมาทั้ง ๒ ประการนี้

การตรวจลอบหนังสือสำหรับหาเรื่องมาเรียบเรียงคำอธิบายพระ
ราชพงษาวดาร แม้เท่าที่ทำมาแล้ว ท่านผู้อ่านคงจะเข้าใจได้ว่าต้อง
ใช้เวลามาก ไม่ใช่จะแต่งคืบไปได้ โดยรวดเร็ว แต่ยังมีเหตุที่ต้อง
ปฤกษาหาหรือผู้ศึกษาพงษาวดารด้วยกันเอง ๆ ข้าพเจ้าได้อาศัย
เวลาไปตามเสด็จอยู่ตามหัวเมืองบ้าง ทำในเวลาว่างราชการเมื่ออยู่
ในกรุงเทพ ฯ บ้าง ตลอดจนเวลากว่าปี จึงสำเร็จได้เพียงต้นแผ่นดิน
สมเด็จพระเอกาทศรถู เห็นว่าหนังสือเรื่องแต่ประมาณขนาดหนังสือควร
จะรวมเข้าเป็นเล่มหนึ่งได้อยู่แล้ว จึงให้พิมพ์เป็นเล่มที่ ๑ ของพระ
ราชพงษาวดารฉบับนี้ เรื่องก่อนไปตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรมจนตลอดแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรื่องเกยของ
ด้วยต่างประเทศมาก ข้าพเจ้ากำลังสืบหาหนังสือแต่ลอบลวงอยู่ ตั้งใจ
ว่าจะทำต่อไปโดยลำดับ ตั้งใจทำตามในเล่มนี้

อุภัยงพภาพ.

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

สารบัญเรื่อง

106

ตำนานหนังสือพระราชพงษาวดาร

หน้า ๑

อธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา

„ ๓๔

พงษาวดารสยาม เมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา

„ ๓๕

ประจักษ์ขอม

„ ๓๗

ประวัติไทย

„ ๕๗

ประวัติพม่า

„ ๖๕

เรื่องไทยตั้งสยามประเทศ

„ ๗๓

พงษาวดารของพระเจ้าอู่ทอง

„ ๗๗

ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย

„ ๘๔

ประวัติอาณาจักรสุโขทัย

„ ๑๐๒

เหตุที่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา

„ ๑๐๘

เรื่องพระราชพงษาวดาร

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

สร้างกรุงศรีอยุธยา

หน้า ๑๓๓

สร้างพระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท

„ ๑๓๓

สร้างพระที่นั่งไพศยนต์มหาปราสาท

„ ๑๓๓

สร้างพระที่นั่งโศภนธรรมมหาปราสาท

„ ๑๓๓

ให้พระบรมราชาพี่พระมเหษีครองเมืองสุพรรณบุรี

„ ๑๓๓

ให้พระรามคำแหงครองเมืองลพบุรี

„ ๑๓๓

ขอเมืองประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา

„ ๑๓๔

ให้พระรามคำแหงไปตีกรุงกัมพูชา

21/04/2563

„ ๑๓๔

ให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชไปตีกรุงกัมพูชา	หน้า ๑๓๔
ถวายคำหนักเวียงเหล็กเป็นวัตถุไชยธรรม	” ๑๓๔
สร้างวัดป่าแก้ว	” ๑๓๕
สมเด็จพระรามาธิบดีสุวรรณคต	” ๑๓๕
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีสุวรรณคต ๑	
สมเด็จพระบรมราชาธิราชชิงราชสมบัติ	” ๑๓๕
แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑	
เสด็จไปเอาเมืองฝ้ายเหนือ	” ๑๓๕
ไต่เมืองเหนือท่งปวง	” ๑๓๕
เสด็จไปเอาเมืองนครพังกา เมืองแซงเซรา	” ๑๓๖
เสด็จไปเอาเมืองชากังราว ครองที่ ๑	” ๑๓๖
สร้างพระศิวคณมหาธาตุ	” ๑๓๖
เสด็จไปเอาเมืองพิศณุโลก	” ๑๓๖
เสด็จไปเอาเมืองชากังราว ครองที่ ๒	” ๑๓๖
เสด็จไปเอาเมืองชากังราว ครองที่ ๓	” ๑๓๖
เสด็จไปเอาเมืองเชียงใหม่	” ๑๓๗
ไต่เมืองนครต่ำปาง	” ๑๓๗
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สุวรรณคต	” ๑๓๗
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทองจันทร์	
พระรามาธิบดีพระเจ้าทองจันทร์ปลงพระชนม์	” ๑๓๗

แผ่นดินสมเด็จพระวราเมศวรครั้งที่ ๒

เสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่	หน้า	๑๑๗
• ใต้เมืองเชียงใหม่	"	๑๑๘
เสด็จยกทัพทำพิธีประเวศพระนคร ครั้งที่ ๑	"	๑๑๘
ตั้งขเดยเชียงใหม่ไปไว้หัวเมืองชายทะเล	"	๑๑๘
สร้างวัดมหาธาตุ	"	๑๑๘
เนติมพระราชมนเทียร	"	๑๑๘
พระยากัมพูชามาตั้งเมืองชลบุรี	"	๑๑๘
• เสด็จไปตั้งกรุงกัมพูชา	"	๑๑๘
ใต้กรุงกัมพูชา	"	๑๑๘
เสด็จยกทัพทำพิธีประเวศพระนคร	"	๑๒๐
ญวนมารบรักษากรุงกัมพูชายาก จึงให้กวาดครัวขอม มาตั้งพระนคร	"	๑๒๐
สร้างวัดกุเขาทอง	"	๑๒๐
สมเด็จพระวราเมศวรสวรรคต	"	๑๒๐
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช		
เจ้าพระยามหาเสนาเป็นขบถ	"	๑๒๐
พระนครอินทรเข้ามาจากสุพรรณซึ่งราชสมบัติ	"	๑๒๐
แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑		
ให้สมเด็จพระเจ้ารามไปอยู่เมืองปทาคูจาม	"	๑๒๐
เมืองเหนือเป็นจตุสด	"	๑๒๑

เสด็จไปปราบเมืองเหนือถึงเมืองพระบาง	หน้า ๑๒๓
ตั้งตูกหวดวงครองเมืองสุพรรณ เมืองแพรค์ราชา แต่เมืองไชยนาท	๑๒๓
ล้มเด็จพระอินทราชาธิราชสุวรรณคต	๑๒๓
เจ้าอายุพระยา เจ้ายี่พระยา ชิงราชสมบัติกัน	๑๒๓
เจ้าสามพระยาได้ราชสมบัติ แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒	๑๒๓
สร้างวัดราชบูรณะ	๑๒๒
กอบพระเจดยตรงที่เจ้าอายุเจ้ายี่ชนช้าง	๑๒๒
เสด็จไปกรุงกัมพูชา (พระนครหวดวง)	๑๒๒
ได้กรุงกัมพูชา	๑๒๒
ขนรูปสัตว์ของโบราณมาจากกรุงกัมพูชา	๑๒๒
สร้างวัดมเหยงค์	๑๒๒
ตั้งพระรามศวรราชโอรสไปครองเมืองพิศณุโลก	๑๒๒
ไฟไหม้พระราชมณเฑียร	๑๒๒
ไฟไหม้พระที่นั่งศรีมูข	๑๒๒
เสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑	๑๒๒
เสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒	๑๒๓
ได้เมืองเชียงใหม่	๑๒๓
ล้มเด็จพระบรมราชาธิราชสุวรรณคต	๑๒๓

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ย้ายพระราชวังมาตั้งรมน้ำ	หน้า ๑๒๓
สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในทิวังแก้ว	๑ ๑๒๓
สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนปราสาท	๑๑ ๑๒๓
สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ ปราสาท	๑๑ ๑๒๓
ตั้งตำแหน่งอรรคมหาเสนาแฉกคุณัดมภา	๑๑ ๑๒๓
ตั้งตำแหน่งศักดิ์นา	๑๑ ๑๒๓
สร้างวัดพระราม	๑๑ ๑๒๓
• คนออกทรพิศม์ตายมาก	๑๑ ๑๒๓
แต่งทัพไปตีเมืองมตะกา	๑๑ ๑๒๓
แต่งทัพไปตีเมืองศรีสัตนาคนหุต	๑๑ ๑๒๔
ตั้งเจดีย์หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๑๑ ๑๒๔
เข้าแพง	๑๑ ๑๒๔
หล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ ชาติ	๑๑ ๑๒๔
สร้างวัดจุฬามณี (ที่เมืองพิศณุโลก)	๑๑ ๑๒๔
พระยาชะเดียงขบถ เอาครัวไปขึ้นเชียงใหม่	๑๑ ๑๒๔
พระยาชะเดียงนำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองเหนือ	๑๑ ๑๒๔
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระอินทราชารบทัพเชียงใหม่	
ที่เมืองกำแพงเพชร	๑๑ ๑๒๔
พระอินทราชาชนช้างด้วยหมันนคร	๑๑ ๑๒๔
สร้างวิหารวัดจุฬามณี	๑๑ ๑๒๕
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชที่วัดจุฬามณี	๑๑ ๑๒๕

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต	หน้า ๑๒๕
แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒	
มหाराชเชียงใหม่ซึ่งราชสมบัติกับท้าวตูก (ท้าวตูก คือ ศิโตนราช)	๑๒๕
ไต่ช้างเผือกพัง	๑๒๕
สมภพ (พระบรมราชา) พระราชโอรส	๑๒๕
เสด็จไปเมืองชะเตียง	๑๒๕
ตั้งเมืองนครไทย	๑๒๕
พระราชทานเอกเฑาะพระยาเมืองขวาเป็นพระยาตำแหน่ง	๑๒๕
ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ	๑๒๖
พระบรมราชาธิราชโอรสทรงผนวช (สามเณร)	๑๒๖
ตั้งพระบรมราชาเป็นพระมหาอุปราช	๑๒๖
มหाराชเชียงใหม่ ท้าวตูก พริาไสย	๑๒๖
พระบรมราชาเสด็จไปตั้งเมืองทวาย	๑๒๖
แรกก่อกำแพงเมืองพิไชย	๑๒๖
สมเด็จพระอินทราชาสวรรคต	๑๒๖
แผ่นดินสมเด็จพระรามราชาธิราชที่ ๒	
ประดิษฐานพระอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่สมเด็จพระ อินทราชาในมหาสถูป (วัดพระศรีรัตนเพชญ์)	๑๒๗
ทำพระราชพิธีเบญจาเพศ เถ่นการตั้งคำบรรพ	๑๒๗
ทำพระราชพิธีปฐมกรรม	๑๒๗

หล่อพระพุทธรูปศรีธรรมเพชญ์	หน้า ๑๒๗
สร้างพระวิหารวัดศรีธรรมเพชญ์	๖ ๑๒๗
ทำคำราพีไชยสงคราม	๖ ๑๒๗
แรกทำสารบาญชี	๖ ๑๒๗
ชำระคตองดำโรงไปคีคะจรเข้	๖ ๑๒๘
ชำระคตองทับนางไปปากน้ำเจ้าพระยา	๖ ๑๒๘
ขุดใต้เทวรูปโบราณ สร้างศาลไว้ที่เมืองพระประแดง	๖ ๑๒๘
เกิดเหตุเรื่องบัตรสนเท่ห์ ให้ฆ่าขุนนางมาก	๖ ๑๒๘
นำน้อยเข้าตายฝอย	๖ ๑๒๘
ตั้งพระอาทิตย์วงษ์ราช โอรสเป็นพระมหาอุปราชครองเมือง พิศณุโลก	๖ ๑๒๘
สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร	๖ ๑๒๘
สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูรสวรรคต แผ่นดินสมเด็จพระรวิฐฐาธิราช	๖ ๑๒๘
พระไชยราชาปลงพระชนม์สมเด็จพระรวิฐฐาธิราช แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช	๖ ๑๒๘
แรกให้พูนดินวัดชีเขียง	๖ ๑๒๘
เสด็จไปเขียงกราน	๖ ๑๒๘
เสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑	๖ ๑๓๐
ไฟไหม้ใหญ่ในพระนคร	๖ ๑๓๐

เสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ครองที่ ๒ ฟ้า ๓๓๐

สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ๓๓๑

แผ่นดินสมเด็จพระแก้วฟ้า

พระเพ็ญราชาออกทรงผนวช ๓๓๑

มขางบารุงา ๓๓๒

ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นชู้กับพันบุตรศรีเทพ ๓๓๒

ตั้งพันบุตรศรีเทพเป็นขุนวรวงษาว่าราชการแผ่นดิน ๓๓๒

แผ่นดินขุนวรวงษาธิราช

ราชาภิเศกขุนวรวงษาธิราช ๓๓๓

ขุนวรวงษาธิราชปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้า ๓๓๔

ขุนพิเรนทรเทพกับข้าราชการคิดถวายราชสมบัติแก่พระเพ็ญราชา ๓๓๔

พระเพ็ญราชาเสด็จเทียบ ๓๓๕

ขุนพิเรนทรเทพกับข้าราชการกำจัดขุนวรวงษาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ ๓๓๘

ถวายราชสมบัติแก่พระเพ็ญราชา ๓๓๘

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชครั้งที่ ๑

ราชาภิเศกสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๓๓๘

ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชา ๓๓๙

พระราชทานพระวิสุทธิกษัตริราชธิดาเป็นพระมเหสีพระมหาธรรมราชา ๓๔๐

ปูนบำเหน็จข้าราชการที่กำจัดขุนวรวงษาธิราช ๓๔๐

คักหงษาวดคครงท ๑ พระเจ้าหงษาวดคตเบงชเวต

หรือลู่วรรณเอกณครยกมาถึกรุงฯ แต่วกถับ

หน้า ๑๔๑

• พระยาตเวกยกมาคเมืองปราจันบุรี

๗ ๑๔๒

ถววยวังเคิมส์ร้างเบนวัดวังไชย

๗ ๑๔๒

ทำพระราชพิธีปฐมกรรมทคียบถทำแดง

๗ ๑๔๓

เสด็จไปคเมืองตเวก

๗ ๑๔๓

พระยาตเวกยอมแพ ถววยนักรลู่โทนักรลู่ท่นราชบุตร

๗ ๑๔๓

แปลงเรือแซเบนเรือไชยแดงเรือค้คระลู่ค

๗ ๑๔๕

• ทำพระราชพิธีสมัชยทไชยนาทบุรี

๗ ๑๔๕

ได้ขางเผอกพถายเมืองกาญจนบุรี ขอพระคเซนต์โรคม

๗ ๑๔๕

แต่งกองทัพให้นักรลู่ท่นไปรบญวนทเมืองตเวก

๗ ๑๔๕

ไฟไหม้ในพระราชวัง

๗ ๑๔๖

ทำพระราชพิธีอาจาริยาภิเศก

๗ ๑๔๖

ทำพระราชพิธีอินทราภิเศก

๗ ๑๔๖

พระราชทานลู่คตลู่คคมหาทาน

๗ ๑๔๖

ทัพหงษาวดคครงท ๒ พระเจ้าหงษาวดลู่วรรณเอกณคร

ยกมาคกรุง

๗ ๑๔๖

ชุดคตองมหาทาน

๗ ๑๔๘

ลู่คเด็จพระมหาจักรพรรดิชนข้างกับพระเจ้าแปร

๗ ๑๕๑

ลู่คเด็จพระลู่โยไทยชนข้างลู่คพระชนม์

๗ ๑๕๑

พระมหาธรรมราชายกทัพเมืองเหนือตงมาคตงเมืองไชยนาท

๗ ๑๕๓

พระเจ้าหงษาวดีขัตติย์ยงยกกองทัพกลับทางเหนือ	หน้า ๓๕๖
พระราเมศวร พระมหินทรราชราช พระสุนทรสงคราม ยกกองทัพตามพระเจ้าหงษาวดี	” ๓๕๗
ทัพพระเจ้าแปรตีทัพหน้าพระมหาธรรมราชาแตกที่เมืองอินทบุรี	” ๓๕๗
พระมหาธรรมราชายกทัพหงษาวดี	” ๓๕๗
มอญจับพระราเมศวรกับพระมหินทรราชได้	” ๓๖๓
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้ข้าหลวงขึ้นไปขอพระราเมศวร พระมหินทรราช	” ๓๖๓
พระเจ้าหงษาวดีขอช้างพดายศรีมงคล พดายมงคลทวิป	” ๓๖๓
พระเจ้าหงษาวดีคนช้างพดายศรีมงคล พดายมงคลทวิป	” ๓๖๓
พระมหาธรรมราชาลงมาเฝ้า	” ๓๖๓
ทำการพระศพสมเด็จพระสุริโยไทย	” ๓๖๔
สร้างวัดสัสดวรรค	” ๓๖๔
ตั้งบ้านทาจันเป็นเมืองสาครบุรี	” ๓๖๔
ตั้งบ้านคดาดขวัญเป็นเมืองนนทบุรี	” ๓๖๔
ตั้งเมืองนครไชยศรี	” ๓๖๔
รอกำแพงเมืองดพบุรี เมืองนครนายก เมืองสุพรรณบุรี	” ๓๖๔
พิจารณาเดชตั้งกัณฑ์สมพรรค	” ๓๖๔
พระศรีศดับเป็นขบถ	” ๓๖๔
ไต่ช้างเผือกพดายที่ตำบลไทรย้อย ชื่อพระรัตนากาศ	” ๓๖๖
ไต่ช้างเผือกพดายเมืองเพชรบุรี ชื่อพระแก้วทรงมาศ	” ๓๖๖

• ไตช้างเผือกแม่ตูกที่ตำบลบ้านมหาโพธิ์	หน้า ๓๖๖
• ไตช้างเผือกพลายที่ป่าทเลขบศร์ ชื่อพระบรมไกรสร	" ๓๖๖
• ไตช้างเผือกพลายที่ตำบลบ้านทรวง ชื่อพระสุริยกุญชร	" ๓๖๖
• ถวอยพระนามพระเจ้าช้างเผือกเพิ่มในท้ายพระนามเดิม	" ๓๖๗
• พระเจ้าหงสาวดียกยอตนนรธา หรือ กฤษดาบุรุษ	
ให้มาขอช้างเผือก ไม่ได้	" ๓๖๗
• กองทัพหงสาวดียกมารบครั้งที่ ๓ พระเจ้าหงสาวดี	
ยกทัพหตวงมา	" ๓๖๘
• พระเจ้าหงสาวดียกไปตีเมืองพิศณุโลก	" ๓๗๒
• พระมหาธรรมราชายอมแพแก่พระเจ้าหงสาวดี	" ๓๗๓
• ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมทำไมตรี	" ๓๗๗
• พระเจ้าหงสาวดีขอช้างเผือก ๔ ช้าง กับพระราเมศวร	
พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม ได้ด้วยยกทัพกลับไป	" ๓๗๘
• พระยาคาน้ำเข้ามาช่วยราชการทัพ กลับเป็นขบถ	" ๓๘๐
• (พระไชยเชษฐา) พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทูลขอพระเทพ	
กระษัตริ์เป็นพระมเหสี	" ๓๘๐
• พระมหาจักรพรรดิส่งพระแก้วฟ้าไปแทนพระเทพกระษัตริ์	" ๓๘๒
• พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตคืนพระแก้วฟ้า	" ๓๘๒
• ส้มพระเทพกระษัตริ์ไปถ่านช้าง	" ๓๘๓
• พระเจ้าหงสาวดีติดกับพระมหาธรรมราชาแย่งพระเทพกระษัตริ์	
ไปหงสาวดี	" ๓๘๓

แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๑

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชสมบัตินี้เสด็จออกไปอยู่วังหลัง	หน้า ๓๗๔
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จขึ้นไปปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ เมืองดพบุรี	” ๓๗๕
สมเด็จพระมหินทราธิราชเกิดวิวาทกับพระมหาธรรมราชา	” ๓๗๕
สมเด็จพระมหินทราธิราชให้พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ยกมาตีเมืองพิศณุโลก แลส่งพระยาดีหราชเดโช กับพระท้าวหน้าชนไปเป็นไส้ศึก	” ๓๗๕
กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตยกมาตีเมืองพิศณุโลก	” ๓๗๕
สมเด็จพระมหินทราธิราชยกทัพเรือขึ้นไปเมืองพิศณุโลก	” ๓๗๖
พระมหาธรรมราชาเฝ้าทัพเรือสมเด็จพระมหินทราธิราช	” ๓๗๗
พระเจ้าหงสาวดีให้มาช่วยเมืองพิศณุโลก	” ๓๗๗
กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตถอยจากเมืองพิศณุโลก	” ๓๗๗
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงผนวช	” ๓๗๗

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิครั้งที่ ๒

สมเด็จพระมหินทราธิราชถวายราชสมบัตินี้แก่สมเด็จพระ พระมหาจักรพรรดิ	” ๓๗๐
พระมหาธรรมราชาไปกรุงหงสาวดี	” ๓๗๑
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นไปรับพระวิสุทธิกษัตริย์ กับพระเอกาทศรถมาจากเมืองพิศณุโลก	” ๓๗๑
สมเด็จพระมหินทราธิราชให้ไปตีเมืองกำแพงเพชร	” ๓๗๑

ศึกหงษาวดีครั้งที่ ๔ พระเจ้าหงษาวดียกทัพหัตถวงมา	หน้า	๑๙๓
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต	"	๑๙๙
แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๒		
พระยาราม บัญชาการรักษานคร	"	๑๙๗
พระมหาธรรมราชาดวงขอพระยารามไปถวายพระเจ้าหงษาวดี	"	๒๐๔
พระศรีเด้าวราชทูตเธอ บัญชาการรักษานคร	"	๒๐๗
สมเด็จพระมหินทราธิราชส่งโดยพระศรีเด้าวราชให้ปลงพระ ชนม์เสีย	"	๒๐๘
กองทัพกรุงศรีสัตนาคณหุตยกมาช่วยสมเด็จพระมหินทราธิราช	"	๒๐๙
ทัพหงษาวดีตีทัพกรุงศรีสัตนาคณหุตแตก	"	๒๑๐
พระมหาธรรมราชาแต่งพระยาจักรเจ้าไปเป็นใต้ศึกในนคร	"	๒๑๓
พระยาจักรได้บัญชาการรักษานคร แยกตั้งให้แพ พระเจ้าหงษาวดี	"	๒๑๒
เสียพระนครแก่พระเจ้าหงษาวดี	"	๒๑๓
แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช		
พระเจ้าหงษาวดีอภิเษกพระมหาธรรมราชาธิราช	"	๒๑๔
พระมหินทราธิราชสวรรคต	"	๒๑๕
ตั้งขาราชการผู้ใหญ่	"	๒๑๖
ศึกถเวทครั้งที่ ๓ พระยาถเวทยกมาตีพระนคร	"	๒๑๖
พระเพชรรัตนเจ้าเมืองเพชรบูรณ์เป็นขบถ	"	๒๑๗
ศึกถเวทครั้งที่ ๒ พระยาถเวทให้มาตีหัวเมืองตวันออก	"	๒๑๙

พระนเรศวรเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก	หน้า ๒๑๘
เสด็จไปช่วยพระเจ้าหงษาวดีคเมืองด่านช้าง	» ๒๑๘
ศึกถเวกครั้งที่ ๓ พระยาตเวกยกมาตีพระนคร	» ๒๒๐
พระยาตเวกเอาเทวรูปที่เมืองพระประแดงไป	» ๒๒๑
ศึกถเวกครั้งที่ ๔ พระยาตเวกให้มาตีเมืองเพชรบุรี	» ๒๒๑
พระยาจันจนตุเมืองตเวกเข้ามาตีความภักดีแฉวงหน	» ๒๒๑
ให้ขุดขื่อนำพระนครแต่บ้อมมหาไชยไปบางกะจะ	» ๒๒๒
ญาณพิเชียรเป็นขบถ	» ๒๒๓
ศึกถเวกครั้งที่ ๕ พระยาตเวกยกมาตีเมืองเพชรบุรี	» ๒๒๔
ศึกถเวกครั้งที่ ๖ พระยาตเวกให้มาตีหัวเมืองตวันออก	» ๒๒๕
พระเจ้าหงษาวดี (กฤษดาภุค) ถิ่นพระชนม์	» ๒๒๖
มังเอ็งราชโอรสเป็นพระเจ้าหงษาวดี (มีพระนามว่านันทบุเรง คือนันทราชา หรือไชยสิงห์)	» ๒๒๖
พระนเรศวรไปช่วยพระเจ้าหงษาวดีคเมืองรุม เมืองคิง	» ๒๒๖
พระเจ้าหงษาวดีดวงพระนเรศวรจะเอาไปทำร้าย	» ๒๒๘
ไทยใหญ่ที่อยู่เมืองกำแพงเพชรหนีพม่ามอญเข้ามาอยู่เมือง พิษณุโลก	» ๒๒๘
พระเจ้าหงษาวดีอุบายให้พระยาเกียรติ พระยาพระราม มารับพระนเรศวร	» ๒๓๐
พระมหาเถรคันฉ่องทูลพระนเรศวรให้ทราบอุบายพระเจ้าหงษาวดี	» ๒๓๑
พระนเรศวรประกาศการสงครามกับกรุงหงษาวดี 21/04/2563	» ๒๓๑

พระนเรศวรยั้งสู้กรรมาแม่ทัพหงษาวดีตายที่แม่น้ำโตง	หน้า	๒๓๓
ตั้งพระมหาเถรคันทองเป็นสมเด็จพระสังฆราช	”	๒๓๓
๑ แรกแบ่งคณะตั้งมีเป็นคณะเหนือคณะใต้	”	๒๓๔
ให้พระยาเกียรติ พระยาพระรามกับครัวที่ตามเสด็จพระ		
นเรศวรมาจากเมืองมอญตั้งอยู่บ้านขมหมันแดน	”	๒๓๔
พระนเรศวรให้จับพม้ามอญที่เข้ามาตั้งอยู่เมืองเหนือ	”	๒๓๕
พระนเรศวรยกไปตีทัพพม้ามอญที่ตั้งอยู่ณเมืองกำแพงเพชร	”	๒๓๕
พระยาพิไชย พระยาสวรรคโลก เป็นขบถ	”	๒๓๖
พระนเรศวรยกไปตีเมืองสวรรคโลก	”	๒๓๗
เชิญรูปพระร่วง พระกา เมืองสวรรคโลก มาไว้เมืองพิศณุโลก	”	๒๓๘
พระยาตแวกขอเป็นไมตรี	”	๒๓๘
ส่งครัวไทยใหญ่ลงมาพระนคร ให้ตั้งอยู่ตำบลวัดบ่อม	”	๒๔๐
เด็กหัวเมืองเหนือเทครัวอพยพมารวมอยู่พระนคร	”	๒๔๑
พระนเรศวรเสด็จลงมาอยู่พระนคร เตรียมรบศึกหงษาวดี	”	๒๔๑
ทำไมตรีกับพระยาตแวก	”	๒๔๑
ศึกหงษาวดีครั้งที่ ๑ พระเจ้าหงษาวดีให้พระเจ้าเชียงใหม่		
กับพระยาพลีมยกมาตีพระนคร	”	๒๔๒
ทัพไทยตีพระยาพลีมแตกที่เมืองสุพรรณ	”	๒๔๓
พระราชมานูศักดิ์ที่หน้าเชียงใหม่แตก ทัพเชียงใหม่เด็กกตบไป	”	๒๔๔
แต่งข้าหลวงไปขึ้นแดนกับพระยาตแวก	”	๒๔๕

ศึกหงษาวตครั้งที่ ๒ พระเจ้าหงษาวตให้พระเจ้าเชียงใหม่ ยกดงมาศพระนคร	หน้า ๒๔๖
พระยาตเวทให้พระศรีสุพรรณมาธิราชคุมพลเข้ามาช่วย	๒๔๗ •
พระเจ้าหงษาวตให้พระมหาอุปราชายกหนุมมาตั้งอยู่เมือง กำแพงเพชร	• ๒๔๘
พระนเรศวร พระเอกาทศรถ คัทพนาเชียงใหม่ที่ป่าโมกน้อย	๒๕๐
พระนเรศวรพระเอกาทศรถคัทพพระเจ้าเชียงใหม่แตกที่บ้านแห	๒๕๒
สมเด็จพระมหาธรรมราชายกทัพหลวงหนุมชนไป	๒๕๔
พระนเรศวรยกตามไปได้ค่ายหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่ ที่ตำบลสระเกษ	๒๕๕ •
พระนเรศวรเกิดอริกับพระศรีสุพรรณมาธิราช	๒๕๖
ศึกหงษาวตครั้งที่ ๓ พระเจ้าหงษาวตยกมาศพระนคร	๒๕๗
พระนเรศวร พระเอกาทศรถรบกองทัพพระมหาอุปราช ที่ตำบลชายเคือง	๒๖๐
พระนเรศวร พระเอกาทศรถจะปลดอมเข้าค่ายพระเจ้าหงษาวต	๒๖๒
พระนเรศวร พระเอกาทศรถคัทพพระเจ้าหงษาวตที่ป่าโมกใหญ่	๒๖๒
พระเจ้าหงษาวตเด็กที่พกดัมไป	๒๖๓
ศึกตเวทครั้งที่ ๗ พระยาตเวทให้มาศหัวเมืองศวันออก	๒๖๓
กองทัพกรุงไปคัทพตเวทแตก	๒๖๓
ศึกหงษาวตครั้งที่ ๔ พระเจ้าหงษาวตยกมาศพระนคร	๒๖๔
พระนเรศวรรับนค้ายพระเจ้าหงษาวต	๒๖๕

พระเจ้าหงสาวดีเด็กที่พกกลับไป	หน้า ๒๖๗
สมเด็จพระมหาธรรมราชาดำวรรคต	” ๒๖๗
แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	
เตรียมทัพหลวงจะไปตีกรุงกัมพูชา (เมืองตแวก)	” ๒๖๗
ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓ พระเจ้าหงสาวดีให้พระมหาอุปราชายกมาตพระนคร	” ๒๖๘
สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถูกทัพหลวงไปตั้งรับทัพมอญที่ป่าโมก	” ๒๗๒
กองทัพหลวงรบทัพหงสาวดี	” ๒๗๘
สมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชาทั้หงสาวดีแตก	” ๒๘๑
สมเด็จพระนเรศวรให้กองทัพเจดีย์ล้อมค่ายพระมหาอุปราชาทั้ตะพังตรู	” ๒๘๓
มีรับสั่งให้ไปศึกษาโทษนายทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันยุทธหัตถี	” ๒๘๒
สมเด็จพระพนรัตน์ถวายพระพรขอโทษนายทัพนายกอง	” ๒๘๓
มีรับสั่งให้ข้าราชการที่พ้นโทษคุมกองทัพไปตีเมืองทวายเมืองศนาวศรีแก้ว	” ๒๘๕
กตบตงหัวเมืองเหนืออย่างเดิม	” ๒๘๕
พระเจ้าหงสาวดีให้นายทัพนายกองที่แตกทัพไปรักษาเมืองทวาย เมืองศนาวศรี	” ๒๘๖
พระเจ้าเชียงใหม่ยอมมาต่อวามักคิ	” ๒๘๖

ทัพตานช้างมาตีเมืองเชียงแสน พระเจ้าเชียงใหม่	
ขอกองทัพกรุงธนไปช่วย	หน้า ๒๑๗
กองทัพกรุงธนไปห้ามทัพตานช้างเล็กกลับไป	» ๒๑๘
ให้พระยารามเดโชเป็นข้าหลวงอยู่ประจำเมืองเชียงแสน	» • ๒๑๙
กองทัพไทยตีได้เมืองทวาย เมืองตะนาวศรี	» ๒๒๐
กองทัพไทยตีเมืองทวาย เมืองตะนาวศรีแต่งทัพเรือออกตี	
ทัพมอญที่มาช่วยแตก	» ๒๒๑
กองทัพไทยตีทัพมอญที่ยกมาทางบกแตกที่ใกล้เมืองกดีฮ่อง	» ๒๒๒
จัดการเมืองทวายแล้ว กองทัพกรุงยกกลับ	» ๒๒๓
กองทัพไทยก่อพระเจดีย์ ๓ องค์ที่คอแดน	» ๒๒๓
เสด็จยกทัพหลวงไปตีกรุงกัมพูชา ครั้งที่ ๑	» ๒๒๔
กองทัพหลวงขุดเสียบึงตองยกกลับ	» ๒๒๕
ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๒ พระเจ้าหงสาวดีให้พระเจ้าแปรยกมา	» ๒๒๖
เสด็จยกทัพหลวงไปตีพระเจ้าแปรแตกที่ตำบลตั้งข่า	» ๒๒๗
พระเจ้าหงสาวดีให้ถอดพระเจ้าแปร	» ๒๒๗
เสด็จยกทัพหลวงไปตีกรุงกัมพูชา ครั้งที่ ๒	» ๒๒๗
ได้กรุงกัมพูชา จับพระยาตแวกแดพระศรีสุพรรณมาธิราชได้	» ๓๑๒
ทำพระราชพิธีปฐมกรรม ประหารชีวิตพระยาตแวก	
(นักพระสัตบุรุษ)	» ๓๑๔
กวาดครัวเขมรมากรุง	» ๓๑๔
พระยาศรีไคยณรงค์มุงราชการเมืองตะนาวศรีเป็นขบถ	» ๓๑๖

ให้ต้มเคี่ยวพระเอกาทศรฐยกกองทัพออกไปปราบพระยา

ศรีไสยณรงค์

หน้า ๓๑๖

๑. ไต่เมืองตะนาวศรี จับตัวพระยาศรีไสยณรงค์ได้

” ๓๑๙

เจ้าเมืองเมาระดำดีถึงวิวาทกับเจ้าเมืองเมาระตมะ เจ้าเมือง

เมาระดำดีถึงความมีภักดีชอกกองทัพยกไปช่วยป้องกันเมือง

” ๓๑๙

แต่งกองทัพไปช่วยรักษาเมืองเมาระดำดี

” ๓๒๐

พระสุธรรมราชาราชบุตรนักพระธัญรูไท้เป็นพระยาตแวก

” ๓๒๑

พระยาตแวกถึงความมีภักดี

” ๓๒๑

เตรียมกองทัพไปตีเมืองหงสาวดี

” ๓๒๓

กองทัพเจ้าพระยาจักรียกไปตั้งที่เมืองเมาระดำดี

” ๓๒๔

เมืองตองอูแตกหัวเมืองมอญดิ๊กหลายเมืองถึงความมีภักดี

” ๓๒๔

พระมหาเถรเต็มเพ็ญมบอกุบายให้พระยาตองอูคิด

ตั้งตัวเป็นใหญ่

” ๓๒๕

พระยาตองอูให้หัวเมืองมอญแตกกับไทย

” ๓๒๙

พวกมอญหลงอุบายพระยาตองอูจับไทยที่ออกไปเกี่ยวเข้า

” ๓๓๐

เจ้าพระยาจักรีจะเร่งเอาผู้ร้ายมอญกับเจ้าเมืองเมาระดำดี

เจ้าเมืองเมาระดำดีเอาใจออกหากอพยพหนี

” ๓๓๐

มอญที่ถึงความมีภักดีเกิดเป็นขบถ

” ๓๓๑

เสด็จยกทัพหลวงไปเมืองเมาระตมะ

” ๓๓๓

พระยาตองอูยกไปรักษาเมืองหงสาวดี

” ๓๓๗

ทัพหลวงตีได้เมืองเมาระตมะ

” ๓๓๙

พระยาตองอูเฝ้าเมืองหงสาวดี	แล้วพาพระเจ้าหงสาวดี	
หนีไปเมืองตองอู		หน้า ๓๕๐
ทัพหลวงตั้งถึงเมืองหงสาวดี		” ๓๕๑
ทัพหลวงยกไปเมืองตองอู		” ๓๕๓
พระยาตองอูแต่งทูตคุมบรรณาการมาถวาย		” ๓๕๒
พระมหาเทพจับทูตของพระยาตองอู		” ๓๕๓
พระยาตองอูทำอุบายหน่วงกองทัพหลวงไม่ให้ตีเมือง		” ๓๕๓
ทัพหลวงเข้าตีเมืองตองอู		” ๓๕๔
พระเจ้าเชียงใหม่วิวาทกับพระยารามเดโชข้าหลวง		” ๓๕๗
เมืองแสนหัวสวามิภักดิ์		” ๓๕๗
กองทัพหลวงขัดเคืองยกยกกลับ		” ๓๕๗
ให้สมเด็จพระเอกาทศราชูไประงับวิวาทเมืองเชียงใหม่		” ๓๕๘
ตั้งพระยาทระอัยครองเมืองเมาระดำเิง	เมืองเมาระตมะ	
ควบคุมหัวเมืองมอญทชนไทย		” ๓๕๘
สมเด็จพระเอกาทศราชูทรงดำรัสมาเมืองเชียงใหม่กับ		
หัวเมืองทไทดเคียง		” ๓๕๙
สมเด็จพระนเรศวรยกทัพจากเมืองตองอูไปประทับที่เมืองสุพรรณ		” ๓๕๕
สมเด็จพระเอกาทศราชูเสด็จกลับมาเฝ้าที่เมืองสุพรรณ		” ๓๖๑
พระยาตแวณพิราโดย	เขมรทูลขอพระศรีสุพรรณมาธิราช	
ออกไปครองกรุงกัมพูชา		” ๓๖๒

พระยาอ่อนเป็นขบถต่อพระยาตเวท โปรตให้พระมหา

ธรรมราชา โอรสยกกองทัพไปช่วยตีพระยาอ่อนแตก หน้า ๓๖๒

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จจากเมืองสุพรรณบุรีไปประทับ

• เมืองราชบุรี

” ๓๖๓

สมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จขึ้นไปเมืองพิศณุโลกบิดทอง

พระพุทธรูป

” ๓๖๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จจากเมืองราชบุรี

ไปประพาศทางฝั่งตลิ่งสำมร้อยยอด

” ๓๖๔

กลับจากประพาศเสด็จมาประทับเมืองเพชรบุรี

” ๓๖๕

เตรียมทัพจะยกไปตีเมืองตองอู

” ๓๖๕

พระยาอภัยมาตเมืองหน้าย แล้วจะตีเมืองแสนหัว

” ๓๖๕

เสด็จยกทัพหลวงจะไปตีเมืองอังวะ

” ๓๖๖

ทัพหลวงถึงเมืองเชียงใหม่ทรงรงบิวิภาทในระหว่าง

พระเจ้าเชียงใหม่กับพระยารามเดโช

” ๓๖๗

ทัพหลวงสมเด็จพระนเรศวรยกไปทางเมืองหางหลวง

สมเด็จพระเอกาทศรถูกยกไปทางเมืองฝาง

” ๓๖๗

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จถึงเมืองหางหลวง ทรงพระ

ประชวรสวรรคต

” ๓๖๘

สมเด็จพระเอกาทศรถูได้ข่าวประชวรตามไปเมืองหางหลวง

” ๓๖๘

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถู

เชิญพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรยกทัพกลับคืนพระนคร

” ๓๗๐

ตั้งพระทนต์ถูกพระเจ้าเชียงใหม่เป็นพระศรีรัตนมหาธรรมราชา	หน้า ๓๗๐
เมืองไตรแคงทศแดเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย	
ขึ้นไปเฝ้าที่เมืองกาแพงเพชร	» ๓๗๑
ทำพระราชพิธีตั้งกรมอภิเศก ให้แต่ค้ำจจากป่าโมก	•
ประเวศพระนคร	» ๓๗๓
สร้างวัดวรเชษฐาราม	» ๓๗๔
หัวเมืองมอญเป็นขบถต่อพระยาตองอู	» ๓๗๖
พระยาตองอูแอบอ้างรับตั้งพระเจ้าหงสาวดีดวงหัวเมืองมอญ	» ๓๗๗
นักสร้างบุตรพระยาตองอูดลอบปลงพระชนม์พระเจ้าหงสาวดี	» ๓๗๗
พระยาตองอูกลัวหัวเมืองมอญจะขบถ ประกาศว่าจะมา	
ชนกรุงศรีอยุธยา	» ๓๗๘
หัวเมืองมอญออกหากจากพระยาตองอู มาตั้งถามภักดี	
พระยาทละชนกรุงศรีอยุธยามาก	» ๓๗๘
พระยาตองอูแต่งทศคัมเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย	
ขอชนกรุงศรีอยุธยา	» ๓๗๙
แต่งเรือทำพระราชพิธีอาศ์วยุช	» ๓๘๐
สร้างพระพุทธรูปต้นของพระองค์ แต่ทำพระราชพิธีได้เร็ว	
รับพระพุทธรูป	» ๓๘๒
ตั้งพระราชกำหนดกฎพระไอยการ	» ๓๘๔
ตั้งด้วยแต่อากรขนอนนศาด	» ๓๘๔
พระราชทานทกตปนาเป็นนิตยภัตครั้ง	» ๓๘๔

ตั้งเจ้าฟ้าดุษฎีศักราช โอรสเป็นพระมหาอุปราช	หน้า ๓๘๕
พระมหาอุปราชด้วยยาพิศม์ต้นพระชนม์	» ๓๘๕
สมเด็จพระเอกาทศรถู้อวรรคต	» ๓๘๕
• แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์	
พระศรีศิลาเป็นชนก จับพระเจ้าแผ่นดินปดงพระชนม์	» ๓๘๕

อธิบายเรื่องในพระราชพงษาวดาร
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

ประวัติของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑	หน้า ๓๘๗
ที่ตั้งกรุงศรีอยุธยา	» ๓๘๘
พระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา	» ๓๘๙
ทางไมตรีกับกรุงศรีไชไทย	» ๔๐๗
เขตรแดนกรุงศรีอยุธยา	» ๔๑๓
เรื่องรบขอม	» ๔๑๒
ทางไมตรีกับต่างประเทศ	» ๔๑๔

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

พระนาม	หน้า ๔๑๔
เหตุที่ได้ราชสมบัติ	» ๔๑๖
ลอบสังหาร	» ๔๑๘
ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑	» ๔๑๘
เริ่มการสงครามของสมเด็จพระบรมราชาธิราช	» ๔๒๐

เรื่องสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่กรุงศรีอยุธยา	หน้า ๔๒๓
เรื่องศรีเชียงใหม่	» ๔๒๗
เรื่องทางไมตรีกับเมืองจีน	» ๔๓๐
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระวามะศวรร	
เหตุที่ได้อาณาเขต	หน้า ๔๓๒
พระนามพระเจ้าทองจันทร์	» ๔๓๔
ลอบสังหาร	» ๔๓๕
เรื่องศรีเชียงใหม่	» ๔๓๕
เรื่องกรุงกัมพูชา	» ๔๓๗
เรื่องสมเด็จพระวามราชาธิราช	» ๔๓๗
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑	
ประวัติสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑	หน้า ๔๔๑
ทางไมตรีกับเมืองจีน	» ๔๔๓
ราชวงศ์พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา	» ๔๔๒
เรื่องปราบจลาจลเมืองเหนือ	» ๔๔๓
เรื่องตั้งลกเชอครองเมือง	» ๔๔๓
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒	
ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒	หน้า ๔๔๗
เรื่องตั้งพระมหาอุปราช	» ๔๔๗
เรื่องให้พระมหาอุปราชไปครองเมืองพิศณุโลก	» ๔๔๗
เรื่องกรุงกัมพูชา	» ๔๕๐

เรื่องตั้งเชียงใหม่ หน้า ๔๕๓

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ดอบศักดิ์ราช หน้า ๔๕๔

ประวัติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ,, ๔๕๕

เรื่องถวายวงแหวน ,, ๔๕๘

เรื่องตั้งตำแหน่งเสนาบดี ,, ๔๕๙

เรื่องตั้งทนายหมื่นศักดิ์นา ,, ๔๖๓

เรื่องตั้งเมืองมตะกา ,, ๔๖๔

เรื่องรบกับเชียงใหม่ ,, ๔๖๕

เรื่องไต่ช้างเผือก ,, ๔๗๓

เรื่องสร้างวัดทเมืองพิศณุโลก ,, ๔๗๔

เรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช ,, ๔๗๕

เรื่องตั้งเจ้าเมืองด่านช้าง ,, ๔๗๘

เรื่องตั้งเมืองทวาย ,, ๔๗๕

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

เรื่องผู้บรรพชาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หน้า ๔๗๕

ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชาที่ ๒) ,, ๔๗๐

ว่าด้วยศักดิ์ราชแผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ,, ๔๗๓

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒

ดอบศักดิ์ราช หน้า ๔๗๓

ประวัติของสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ ,, ๔๗๒

อธิบายเหตุการณ์	หน้า ๔๙๒
เรื่องสร้างพระเจดีย์ทบวรจุพระอัฐิ ในวัดพระศรีรัตนเพชญ์	» ๔๙๓
เรื่องสร้างพระพุทธรูปศรีรัตนเพชญ์	» ๔๙๖
การปกครองบ้านเมืองที่จัดในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	•
เรื่องทำสารบาญชี	» ๔๙๗
เรื่องทำพระราชพิธีตามหัวเมือง	» ๕๐๒
เรื่องทำคำราฟไชยสงคราม	» ๕๐๓
เรื่องซุกคดองตำโรง	» ๕๐๓
เรื่องรบกับเมืองเชียงใหม่	» ๕๐๕
เรื่องรบกับเมืองเขมร	» ๕๐๗
เรื่องทางไมตรีกับฝรั่ง	» ๕๐๗
อธิบายเรื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร แลพระวิสุทธิราชา	
ลอบคักกราช	หน้า ๕๒๗
ประวัติสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร	» ๕๒๗
เหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร	» ๕๓๐
อธิบายเรื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช	
ลอบคักกราช	» ๕๓๑
ประวัติของสมเด็จพระไชยราชาธิราช	» ๕๓๑
เรื่องรบกับพม่า	» ๕๓๓

เรื่องทหารฝรั่งแม่พัน	หน้า ๕๓๔
เรื่องรบกับเชียงใหม่	” ๕๓๕
เรื่องเมืองเขมร	” ๕๓๗
เรื่องชุดคดของบางกอก	” ๕๓๘
เหตุที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชส่งจรรคน	” ๕๔๓
อธิบายเรื่องในสมัยขุนวรวงษาธิราช	
” ๕๔๓	
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	
แลสมเด็จพระมหินทราธิราช	
ดอปลักราช	หน้า ๕๔๕
ประวัติของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	” ๕๔๖
ตกเชอสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	” ๕๔๗
เรื่องศึกหงษาวดีครั้งที่ ๑ (คราวเสียดสมเด็จพระสุริโยไทย)	” ๕๔๘
ทมิฬพระอัฐสมเด็จพระสุริโยไทย	” ๕๕๔
เรื่องพระเจ้าหงษาวดีคเบงชเวต	” ๕๕๕
เรื่องรบเมืองตแวก	” ๕๕๖
เรื่องไทยจัดการป้องกันบ้านเมือง	” ๕๕๗
เรื่องต่างประเทศมาค้าขาย	” ๕๖๑
เหตุที่จะเกิดศึกหงษาวดีครั้งที่ ๒ (คราวขอช้างเผือก)	” ๕๖๒
เรื่องศึกหงษาวดีครั้งที่ ๒	” ๕๖๗
เรื่องพระยาตานีเป็นขบถ	” ๕๗๕

เรื่องพระไชยเชษฐาขอพระเทพกระษัตริ	หน้า ๕๗๕
สมเด็จพระมหินทราธิราชครองราชสมบัติ	„ ๕๗๗
เหตุที่จะเกิดศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓	„ ๕๗๗
เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓	„ ๕๗๘

อธิบายเรื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

สอบศึกราช	หน้า ๕๗๘
ประวัติของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช	„ ๕๗๙
ทางไมตรีในระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหงสาวดี	„ ๕๘๑
เรื่องศึกตแวก	„ ๕๘๐
เรื่องบำรุงกำลังกรุงศรีอยุธยา	„ ๕๘๓
เรื่องสร้างวงจันทร์เกษม	„ ๕๘๖
เรื่องช่วยพระเจ้าหงสาวดีตีกรุงศรีสัตนาคณหุต	„ ๕๘๗
เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่	„ ๖๐๓
พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีวงคต	„ ๖๐๓
เหตุที่ไทยรบกับพระเจ้าหงสาวดี	„ ๖๐๕
เรื่องไทยเตรียมรบหงสาวดี	„ ๖๑๑
เรื่องเขมรขอเป็นไมตรี	„ ๖๑๓
เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓	„ ๖๑๔
เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๒	„ ๖๑๗
เรื่องไทยเกิดอริกับพระยาตแวก	„ ๖๒๐
เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓	„ ๖๒๒

เรื่องศึกหงษาวดีครั้งที่ ๔	หน้า ๒๒๗
เรื่องตเมืองตแวก	» ๒๓๐
ต้นแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช	» ๒๓๒
• อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	
ดอบศึกราช	หน้า ๒๓๒
ประวัติสมเด็จพระนเรศวร	» ๒๓๓
เรื่องพระมหาอุปราช	» ๒๓๕
เรื่องศึกพระมหาอุปราชครั้งแรก	» ๒๔๓
• เรื่องศึกพระมหาอุปราชครั้งที่ ๒ (คราวชนช้าง)	» ๒๔๕
เรื่องปลุกษาโทษข้าราชการ	» ๒๕๙
เรื่องวัดป่าแก้ว	» ๒๕๙
เรื่องกตบตงหวเมืองเหนือ	» ๒๖๒
เรื่องเฉลิมพระราชมณเฑียร	» ๒๖๒
เรื่องตเมืองทวายเมืองตนาวศรี	» ๒๖๓
เรื่องตเมืองตแวก	» ๒๖๔
เรื่องเมืองเมาะด้าตั้งสวามิภักดิ์	» ๒๖๕
เรื่องสมเด็จพระนเรศวรตเมืองหงษาวดีครั้งแรก	» ๒๖๖
เรื่องพระเจ้าแปร	» ๒๖๗
เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่สวามิภักดิ์	» ๒๖๙
เรื่องห้ามการสงครามในระหว่างเชียงใหม่กับล้านช้าง	» ๒๗๐
เรื่องสมเด็จพระนเรศวรตเมืองหงษาวดีครั้งที่ ๒	» ๒๗๓

เรื่องปกครของหัวเมืองมอญ	หน้า ๒๘๒
เรื่องที่ว่าเสด็จไปอยู่หัวเมือง	„ ๒๘๓
เรื่องสมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จไปจัดการเมืองเชียงใหม่	„ ๒๘๔
เรื่องตั้งพระศรีวัดพรรณมาธิราชเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา	„ ๒๘๗
เรื่องการค้ากรงทศตของสมเด็จพระนเรศวร	„ ๒๘๘
อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถู	
ลอบศักราช	หน้า ๒๘๓
ประวัติสมเด็จพระเอกาทศรถู	„ ๒๘๔
กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถู	„ ๒๘๗
เรื่องพระทูลอง	„ ๒๘๘
เรื่องเมืองคองอ	„ ๒๘๙
เรื่องเมืองด่านช้างของนครกรุงศรีอยุธยา	„ ๓๐๓
ตำนานกฎหมายเมืองไทย	„ ๓๐๓
วิธีตั้งกฎหมาย	„ ๓๐๖
ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย	„ ๓๐๗
กฎหมายครึ่งกรุงเก่า	„ ๓๐๗
วิธีจัดหมวดกฎหมายครึ่งกรุงเก่า	„ ๓๑๕
คาถาธรรมสาครวามัญ	„ ๓๑๗
คาถาพระธรรมสาครไทย	„ ๓๑๘
คาถาแสดงมุดคคควาท ๒๘ ประการ	„ ๓๒๐
ตั้งส่วยอากรขนอนนคตาด	„ ๓๒๔

ที่ ๒
ทกตปนา

หน้า ๗๒๗

ที่ ๕
เรื่องตงพระมหาอุปราช

” ๗๒๗

แจ้งความ

” ๗๓๐

TUDC

21/04/2563

คำนำหนังสือพระราชพงษาวดาร

เรื่องพระราชพงษาวดารสยาม ควรจัดเป็น ๓ ยุค คือ เมื่อ
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานียุค ๑ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานียุค ๑
เมื่อกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานียุค ๑

เรื่องเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่จารุให้ถวญถนญา
แต่ก็มีศิลาจากถกแดหนึ่งคือโบราณพอจะตรวจตราสอบสวนให้รู้เรื่องได้
บ้าง ศิลาจากถกแดหนึ่งคือโบราณมีเรื่องครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
ชาวเจ้าโตพบ ๓๑ เรื่อง จะบอกไว้โดยสังเขปต่อไปนี้ คือ

๑ ศิลาจากถกของขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
รัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วง จากถกไว้เมื่อราวปีมโรง จุด
ศักราช ๖๕๔ พ. ศ. ๑๘๓๕ เป็นหลักศิลาแรกที่จากถกด้วยตัวหนังสือไทย
เล่าเรื่องนครศรีอยุธยา ตั้งแต่พระเจ้าขุนศรีอินทราทิตย์ครองราชสมบัติ
มาจนถึงแผ่นดินของพระเจ้าขุนรามคำแหง

๒ ศิลาจากถกของพระมหาธรรมราชาธิปไตย ซึ่งครองราชสมบัติ
ณกรุงศรีอยุธยา เป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง จากถกไว้ที่
เมืองนครบุ (อยู่หลังเมืองกำแพงเพชรเดี๋ยวนี้) เมื่อราวปีรกา
จุดศักราช ๗๑๘ พ. ศ. ๑๘๐๐ เล่าเรื่องบรรจุพระบรมธาตุที่ไดมาจาก
เมืองดงกา

๓ คีตาจาทุกของพระมหาธรรมราชาธิไทย จาทุกไว้เป็นภาษา
ไทยหลัก ๓ ภาษาเขมรหลัก ๓ เมื่อราวปีฉลู จุติศักราช ๗๒๓
พ. ศ. ๑๙๐๔ เต่าเรื่องต่าง ๆ ที่มีในรัชกาลของพระมหาธรรมราชา
ธิไทย

๔ หนังสือเรื่องนางนพมาศ หนังสือเรื่องนวางเป็นของนางนพมาศ
ธิดาพระศรีมหาโพธิ์ เป็นตระกูลพราหมณ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่ เต่า
เรื่องทบตานางนพมาศเป็นพระสนมของสมเด็จพระร่วง ได้เป็นพระ
สนมเอกที่ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เข้าไปอยู่ในพระราชวัง เห็นชนบ
ชกรรมนิยมราชประเพณี คดอดจนญาติบ้านเมืองแถววังอย่างไร
ก็จดพรรณนาไว้ในหนังสือนั้น รวม ๓ เต่าสมุดไทย เรียกกันว่า
เรื่องนพมาศบ้าง เรียกว่าตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์บ้าง

เมื่ออ่านตรวจดูหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า ในทางภาษา
เป็นหนังสือแต่งใหม่ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์เอง จำนวนผิดกับหนังสือ
แต่งครั้งกรุงศรีอยุธยาแน่ แต่ข้อความในหนังสือหนึ่งบางแห่ง ซึ่งเห็น
ว่าจะเป็นความจริงไม่ได้เป็นอันขาด เช่นชาวต่างประเทศว่ามี อังกฤษ
ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน แดที่สหรัฐอเมริกา ซึ่งความจริงอยู่
เดียนเป็นแน่นอนว่า ฝรั่งเศส อิตาลี หรือชาติใดใด ยังไม่มา
ทางประเทศนั้นในครั้งนางนพมาศ

อีกประการ ๓ ที่ว่า ครั้งนครศรีอยุธยา มีชนใหญ่หนักตั้ง
ร้อยหาบ พันหาบ ขอนกจะเป็นความจริงไม่ได้ ด้วยชนใหญ่ยังไม่
ได้เกิดขึ้นในโลกในเวลานั้น เหตุใดจึงกล่าวไว้ในหนังสือนางนพมาศ

เหตุนี้จึงน่าสงสัยว่าจะเป็หนังสือผู้อื่นแต่งขึ้นใหม่ ๆ เอาแต่ชื่อนาง
 นพมาศมาอ้างให้คนหลงเชื่อ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสกราบบังคมทูลความ
 ประการเรื่องนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 มีรับสั่งว่า ได้ทรงสังเกตอยู่ว่าหนังสือเรื่องนางนพมาศ ทางภาษา
 เป็หนังสือใหม่ แต่ข้อความที่จะจริงไม่ได้อยู่ในนั้นจริง แต่ท่านผู้
 ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนมา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แดกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นต้น ท่านทรงมอบหนังสือเรื่องนี้อยู่
 ท่านคงจะได้ทรงสังเกตเห็นความวิปลาศในหนังสืออย่างที่เราเห็นเหมือน
 กัน แต่ท่านจะได้หลักฐานอื่นอย่างไร ซึ่งเราไม่ได้ มาประกอบ
 จึงได้ทรงเชื่อถือ ในส่วนพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองนั้น พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า เรื่อง
 เดิมเขาจะมีจริง แต่ต้นฉบับจะดับเดือนบกพร่องอยู่อย่างไร มามีผู้
 ปฏิสังขรณ์หนังสือเรื่องนชนในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ผู้ที่ปฏิสังขรณ์
 หย่อนทั้งสติปัญญาและความรู้ ไปหลงนิยมเดี๋ยว่า ยิ่งตกแต่งให้
 เพราะเจาะเตอยตตออชนใด ออกเท่าใด ยิ่งเป็การดี จึงซ่อมแซม
 เดี๋ยจนเดอะไป อย่างที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันนี้

๕ หนังสือตำนานพระดีหิงค์ พระภิกษุชื่อ โปธิรังษ์แต่งไว้เป็
 ภาษามคธ ประมาณว่าเมื่อระหว่าง พ. ศ. ๒๐๐๐ จน ๒๐๗๐ ได้
 เรื่องพระพุทธรูปซึ่งถวายพระนามว่า พระพุทธรดีหิงค์ เดิมสร้างขึ้นที่
 เมืองดงกกา แล้วพระองค์ให้พระเจ้านครคีรีธรรมราชไปขอมาไว้เมือง

คู่ชาวไทย แล้วเดาถึงเหตุการณ์ที่เชิญพระดีหิงค์ ไปไวยังเมืองต่าง ๆ
หนังสือเรื่องนี้ได้แปลแต่งเป็นภาษาไทยหลายฉบับ

๖ หนังสือชนกาทมาติน พระภิกษุชอรัตนบุญญาญาณ อยู่ใน
อาณาจักรสยามไทย (คือเชียงใหม่) แต่งเป็นภาษามคธ • เมื่อ
ปีชวดจุลศักราช ๙๗๙ พ. ศ. ๒๐๕๙ กล่าวด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า
มาประดิษฐานในประเทศไทย เมื่อในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๗ หนังสือจันทอคมเศษกทงจี ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนในราชวงศ์ไต
เซ่งแผ่นดินเซี่ยหนิง มีรับสั่งให้กรรมการขุนนางแต่งขึ้นเมื่อปี
ศักราช ๑๓๒๙ พ. ศ. ๒๓๓๐ ว่าด้วยทางพระราชไมตรีในระหว่าง
กรุงจีนกับกรุงสยาม หนังสือเรื่องนี้ ชุนเจินจันอักษร (สุดใจ)
ได้แปลเป็นภาษาไทย

๘ หนังสือพงษาวดารเหนือ ได้ความตามบานแพนงที่มีอยู่ในหอ
พระสมุดวชิรญาณว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
บวรมหาดสูรตั้งหน้าทรวงรวบรวม เมื่อปีเถาะ จุลศักราช ๑๓๖๙
พ. ศ. ๒๓๕๐ กรมพระราชวังฯ มีพระบัญชาให้พระวิเชียรปรีชา
(น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตยสภา เป็นผู้เรียบเรียง วิชาพระ
วิเชียรปรีชาเรียบเรียงพงษาวดารเหนือ ดูเหมือนหนังสือเทียบหนังสือ
เรื่องราวอะไรเก่า ๆ บรรดามี ซึ่งเชื่อว่าเป็นเรื่องก่อนสร้างกรุงศรี
อยุธยา บางทีจะถึงจดคำเล่าคำบอกของชาวเมืองเหนือ ตรีเรื่อง

เก่า ๆ เอาหนังสือเหล่านั้นมาเรียบเรียงลำดับ ตามที่เชื่อว่าเรื่อง
 ไหนก่อนเรื่องไหนหลัง แล้วคิดตกแต่งตรงหัวคือ ด้วยตั้งใจจะ
 เชื่อมให้เป็นเรื่องเดียวกัน อย่างพระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา
 เพราะฉะนั้น หนังสือพงษาวดารเหนือ ที่จริงเป็นหนังสือหลายเรื่อง
 เรียบเรียงไขว่เขวบางที่เรื่องเดียวกัน ๒ หนังสือ ศักราชที่ลงไว้ใน
 พงษาวดารเหนือวิปถาศัจจนหาไศรยส์อบส่วนไม่โตเท่าเดียว แต่เนื้อเรื่องที่
 กล่าวในพงษาวดารเหนือ มีมูลที่เป็นความจริงอยู่มาก ถ้าจะใช้
 สอบส่วนต้องเลือกเห็นเขาไป อย่าเชื่อกันลำดับเรื่องที่พระวชิร
 ปรินชาเรียงไว้ จึงจะได้ความ

๘ หนังสือตำนานโยนก ว่าด้วยพงษาวดารเมืองในมณฑล
 พายัพ มีเมืองเชียงใหม่เป็นต้น พระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม
 บุญนาค) รวบรวมตำนานแดงพงษาวดารทั้งปวงมาตรวจสอดแต่งขึ้นเป็น
 ตำนานโยนกเรื่อง ๑ หนังสือตำนานโยนกนี้เป็นหนังสือดี ที่ผู้แต่ง คือ
 พระยาประชาภิจักรจักรมีความอุตสาหรวบรวม แต่งด้วยความคิดแ
 ความรู้ โบราณคดีอย่างลึกซึ้ง ควรจะสรรเสริญว่าเป็นหนังสืออย่างดี
 ในพงษาวดารไทยเรื่อง ๓ นำเสียดายที่พระยาประชาภิจักรจักรถึง
 อนิจกรรมไปแล้วแต่ยังหนุ่ม ถ้ายังอยู่จะเป็นกำลังในการสอดสวน
 พงษาวดารได้ อีกคน ๑

๑๐ หนังสือราชาธิราช เป็นพงษาวดารเมืองรามัญ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรับสั่งให้เรียบเรียงเป็นภาษาไทย

เมื่อมีมั่งงั่ง จุฑคักกราช ๓๓๔๗ พ. ศ. ๒๓๒๘ เนื้อความค่อนค่นมี
เรื่องเกี้ยวข้องถึงกรุงศรีไชไทยมาก

๓๓ หนังสือจามเทวีวงษ์ พระโพธิรังษเมืองเชียงใหม่แต่งเป็น
ภาษามคธ แปลออกเป็นพงษาวดารเมืองหริภุญไชย กั้นหนังสือถึง
กรุงศรีไชไทยอีกเรื่อง ๓

เรื่องพระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ตรวจด้อบไค้ง่ายกว่า
เรื่องครงกรุงศรีไชไทย ด้วยมีหนังสือพระราชพงษาวดารอยู่เป็นหลัก
หนังสือพระราชพงษาวดาร ที่ปรากฏแก่คนทั้งหิตายโดยมาก
มาแต่ก่อน คือ หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับ ๒ เด่มด่มตฝรั่งที่หิมอ
บริดเตดงพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปีกัญจุฑคักกราช ๓๒๒๕ พ. ศ. ๒๔๐๖ แต่โรงพิมพ์
อื่น ๆ ไค้พิมพ์ต้อมาอีกหลายครง เข้าใจกันมาแต่ก่อนว่าหนังสือพระราช
พงษาวดารฉบับ ๒ เด่มนั้น กรมด่มเด็จพระปรมาณูชิต ๗ ทรงแต่งชน
(ด้วยฮาไค้รยเก็บข้อความจากหนังสือเรื่อง ๓ ซึ่งด่มเด็จพระวันรัตน
ไค้แต่งไวเป็นภาษามคธ เรียกชื่อหนังสืออนันว่า มหายุทธการค่อน ๓
จุตยุทธการค่อน ๓) จึงเรียกหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒
เด่มนั้นว่า พระราชพงษาวดารฉบับกรมด่มเด็จพระปรมาณูชิต ๗ ผู้
คักษาพงษาวดารได้อาไค้รยแต่หนังสือฉบับ ๒ เด่มนั้นเป็นค้ำรา จน
แทบเข้าใจกันทั่วไปว่า หนังสือพระราชพงษาวดารกรุงเก่ามีแต่ฉบับ
นฉบับเดียว

ความรูเรื่องหนังสือพระราชพงษาวดาร พงมากวางขวางออก
ไปเมื่อพระบาทด่มเด็จพระจุตจอมเกดจาเจาอยู่หว โปรดให้จดหอยพระ

สมุดขรรค์ชัยภูมิ เป็นหอสมุดสำหรับพระนครเมื่อ ร. ศ. ๑๒๔ (พ. ศ. ๒๔๔๗)
 โปรดให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังมีแต่เจ้าดำรง
 พระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นเสนาบดีของ
 กรมการ แต่ต่อมาได้ทรงตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้นเมื่อ ร. ศ. ๑๒๖
 (พ. ศ. ๒๔๕๐) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 รับเป็นพระราชธุระในหน้าที่เสนาบดีเอง กรมการหอพระสมุดพยายาม
 หาหนังสือเก่ารวบรวมไว้ในหอพระสมุดได้มาก แต่ผู้ที่ประสงค์มาซึกใน
 โบราณคดีสโมสรหลายคน ได้ช่วยกันตรวจสอบหนังสือพระราช
 พงษาวดารที่หอพระสมุดรวบรวมไว้ ถ้ามีข้อสงสัยก็นำความขึ้นกราบ
 บังคมทูล ฯ หรือ แต่ได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชวินิจฉัย
 มาเนื่อง ๆ จนที่สุดได้รับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในเรื่องหนังสือ
 พระราชพงษาวดารในเวดาก่อนพระองค์เสด็จสวรรคตเพียง ๒ เดือนเศษ
 ตั้งแจ้งอยู่ในสำเนาพระราชหัตถเลขาที่พิมพ์ไว้ต่อไป

ที่ ๘๘ / ๗๗๓

สวนดุสิต

วันที่ ๘ สิงหาคม วันโกธินทรศก ๑๒๘

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ได้รับหนังสือลงวันที่ ๕ เดือนธันวาคม

หอพระสมุดได้หนังสือ

พงษาวดารแปลอีก ๒ ฉบับ

เป็นฉบับเขียนเมื่อจุลศักราช ๑๓๔๕

แต่ฉบับทรงชำระในจุลศักราช ๑๓๕๗

ความเคียงกันกับฉบับพิมพ์ แต่

ฉบับเขียนเมื่อจุดศักราช ๓๓๔๕ ถ้อยคำขาด ๆ เกิน ๆ ครุคระผิดกับ
 ฉบับพิมพ์ ได้คัดเทียบไว้ตอนหนึ่ง ตั้งต้นหนึ่งต่อพระราชพงษาวดาร
 ๒ เต็ม กับที่ได้อธิบายความไว้มาให้ดู เรอข้อความไม่ออกว่าฉบับ
 จุดศักราช ๓๓๔๕ จะเป็นหนึ่งต่อกฎเก่าแผ่นดินใด หรือหนึ่งต่อกฎ
 ฉบุบ์แต่ง ได้ต้องพิจารณาข้อความในหนึ่งต่อพงษาวดารฉบับพิมพ์
 ๒ เต็มหาหัวต่ออย่างไรได้นั้น ทราบแล้ว.

พงษาวดารว่ากันด้วยฉบับพิมพ์ เห็นว่ามอยู่ ๕ ฝัปาก
 ตอนแรกจะเป็นคดีจากจดหมายท้ายปุม (ตอนที่ ๒) ขน
 หัวต่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนถึงแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
 ปราสาททอง ค่อนนี้เข้าใจว่าได้แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช หลกที่จะแต่งได้มาจากไหน คือ จดหมายรายวันที่พออย่าง
 เช่นจดหมายรายวันที่ทรงพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งฉนได้คัดดงไว้ใน
 พระราชวิจารณ์บางตอนน

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระนารายณ์ลงมา จนถึงแผ่นดิน
 พระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐุ เข้าใจว่าจะแต่งโดยรับสั่งพระเจ้าอยู่หัวบรม
 โกษฐุ แต่ในระยนั้นไม่มีจดหมายรายวันที่พจิงคิดดงไป เช่นกับได้
 ผู้ก้านวนคำให้การอื่แก่นักคิดดงไปทงคุ่นเดอยเจอย เพราะเก็บข้อความ
 ไม่เป็นเสี่ยแล้ว

ตอนที่ ๔ ข้อความตั้งแต่ในแผ่นดินพระบรมโกษฐุก่อนปลายมาจน
 เสี่ยกรุง อาจที่จะเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้จดหมายขุ่นไว้ให้
 บริบูรณ์ ข้อความจึงแตกกันอยู่เป็น ๒ แปลง

ตอนที่ ๕ เป็นตอนซึ่งกรมส้มเด็จพระปรมานุชิตทรงเก็บตามรายวัน
ที่พื้นเอง ซึ่งมีส้มทรายวันอาจส่งกับพงษาวดารได้ว่าท่านเก็บอย่างไร
ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

• ข้อซึ่งหนังสือ ๒ เล่มอ้างว่าทรงชำระเมื่อจุลศักราช ๑๓๔๕ แล ๑๓๕๗
ฉันเห็นว่าจะเป็นแต่ชำระตรวจล่องรอยคำ แลตัดแปลงด้านนวนบ้าง
ไม่ใช่แต่งหรือเก็บความขึ้นรอยกรองใหม่ เคยตั้งเกตุใจว่าด้านนวน
พงษาวดารนั้นแบ่งเป็นตอน ๆ เช่นนี้ ได้ตั้งสมุดคำทั้ง ๒ เล่มนั้นคน
ออกมาด้วย

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

เพื่อจะให้ผู้อ่านเข้าใจพระบรมราชาธิบาย ในพระราชหัตถเลขาหนังสือ
เจน จำจะต้องเล่าแม่ โดยย่อ พอให้ทราบก่อน ว่าหนังสือพระ
ราชพงษาวดารฉบับต่าง ๆ ที่หอพระสมุดวชิรญาณรวบรวมไว้ ได้มีต่าง
กันอย่างไรบ้าง

หนังสือพระราชพงษาวดาร ที่กรรมการหอพระสมุดหาต้นฉบับ
ได้ในรัชกาลที่ ๕ มีอยู่ ๕ ความ คือ

(๑) หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ที่เรียก
พระราชพงษาวดารฉบับนี้ว่า “ฉบับหลวงประเสริฐ” เพราะพระ
ปรียัติธรรมชาดา (แพเปริยัญ) แต่ยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ไป
ได้ต้นฉบับมาให้แก่หอพระสมุด กรรมการจึงให้เรียกชื่อว่า “ฉบับ
หลวงประเสริฐ” เพื่อให้เป็นเกียรติยศแก่ผู้ให้ หนังสือพระราช

พงษาวดารฉบับนี้ ข้างต้นมีบานแพนกว่า “ศักราช ๓๐๔๒ คก
 อกนักษัตร ฤกษ์เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรด
 เหนอเกล้าเห็นอกรหม่อมตั้งว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหรา
 เขียนไว้แต่ก่อน แดกกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ แดเหตุซึ่งมี
 ในพระราชพงษาวดารนั้น ให้คิดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียว ให้ระดับ
 คักราชกันมาคงเท่าของตน” ดังนี้ คือว่าหนังสือพระราชพงษาวดาร
 ฉบับนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดให้แต่งขึ้น ต้นฉบับที่หอ
 พระสมุดไคมา เห็นจะเขียนในกรุงกรุงเก่า ไคมาแต่เดิม ๑ เล่ม
 เดียว ความชนต้นแต่สร้างพระพุทธรูปพระเจ้าพเนงเชิง เมื่อปีชวด
 จุติศักราช ๖๘๖ พ. ศ. ๓๘๖๗ แดสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชวด
 จุติศักราช ๗๑๒ มาจนปีมโรงจุติศักราช ๘๖๖ ถึงสมเด็จพระนเรศวร
 เสด็จยกกองทัพหลวงไปถึงเมืองหางหลวงหมดเล่ม ๑ หนังสือพระราช
 พงษาวดารฉบับนี้ความกต่างย่อ ๆ แต่เนื้อความที่พระราชพงษาวดาร
 ฉบับหอพระสมุดอยู่ในฉบับนี้หลายแห่ง แดศักราชที่บอกไว้ สอบได้
 ถูกต้องมั่นคงมาก หนังสือฉบับนี้ เข้าใจว่าของเดิมจะมีเล่ม ๒
 อีกเล่มเดียว

(๒) หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับจุติศักราช ๓๑๔๕ (คือต้น
 ฉบับที่ไคมา เขียนเมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ปี ๑) ฉบับนี้ความ
 พิศดารอย่างฉบับที่พิมพ์เป็น ๒ เล่ม แต่จะชนต้นที่เห็นตรงท้ายที่เห็น
 แดก็เล่มจบทราบไม่ได้ เพราะหาต้นฉบับได้แค่ ๒ เล่ม รู้ไควา
 ความหนังสือต่างหาก ที่จำนวนผิดกับฉบับอื่น ๆ 1/04/2563

(๓) หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับจุลศักราช ๑๓๕๗ มีบาน
 แผนกว่า “ศุภมัสตจุลศักราช ๑๓๕๗ ปีเถาะสัปตศก ส้มเต๋จบรม
 ชรรณฤกมหาราชาราชพระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลยราชกรุงเทพทวารวดี
 ศรีอยุธยา เสด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพง
 ษาวดาร” ดังนี้ เข้าใจได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ได้ทรงชำระหนังสือพระราชพงษาวดารในบัดนั้น แต่ในต้นฉบับเขียน
 บอกในที่บางแห่งว่าทรง ننทรงแซกเข้าใหม่ หนังสือพระราชพงษา
 วดารฉบับนี้ ได้ ต้นฉบับเขียนครวรัชกาลที่ ๓ ใว้เพียง ๓ เต็ม มี
 ฉบับจำลองอีก ๔ เต็ม รวม ๗ เต็ม คงจะเริ่มความแต่เมื่อสร้าง
 กรุงศรีอยุธยา แต่จะจบเพียงไร แต่จะเป็นสมุดไทยก็เต็ม ยัง
 ทราบไม่ได้

(๔) หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับเมืองเพชรบุรี (คือได้ต้น
 ฉบับมาจากเมืองเพชรบุรี) ฉบับ ๓ ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาก)
 จานดงไบตานผูกไว้เป็นคัมภีร์ฉบับ ๓ ทัง ๒ ฉบับนี้เทียบไวยาหรรดูความ
 ตรงกับฉบับพิมพ์ ๒ เต็ม ที่ว่ากรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ทรง
 แต่ง แต่ไม่มีพระราชพงษาวดารตั้งเขปเรื่องนายแต่นปม แต่พระราช
 พงษาวดารย่อข้างต้น

เรื่องพระราชพงษาวดารตั้งเขปที่พิมพ์ไว้ข้างต้นฉบับพิมพ์ ๒ เต็มนั้น
 ตามฉบับที่ในหอพระสมุด มีบานแพนกว่า “ศุภมัสตจุล
 ศักราช ๑๒๐๒ ปีจอโทศก ๗ ๗ ๗ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมนารถ
 บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออกณพระที่นั่งอามรินทรวินิจฉัย

มีพระราชโองการมานพระบัณฑูรผู้ตั้งหน้าท้าวดีเห็นอเกตุเห็นอ
 กระทบม่อม ให้พระเจ้าตุ๊กเธอพระองค์เจ้าอรณพมาเผด็จกรมหมื่น
 นุชิตชิโนรต์ วัดพระเชตุพน ให้เรียบเรียงพระราชพงษาวดารลำดับ
 กระษัตริย์กรุงเก่าแต่โดยตั้งเชษฐกฤดา ๗ ถวาย" ดังนี้ เปนอัน
 เขาใจได้ว่า เปนหนังสือซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
 ให้อาราธนากรมหมื่นเจ้าพระปรมาธิบดี ๗ ทรงเรียบเรียงชนกษัตริย์ เป็น
 เรื่อง ๓ ค้างหาก หมอบรัดเตเห็นจะได้ฉบับมาพร้อมกับพระราช
 พงษาวดารความพิศดาร จึงพิมพ์ก่อนตั้งเชษฐกฤดาไว้ข้างหน้า ส่วน
 พระราชพงษาวดารย่อต่อตอนตั้งเชษฐกฤดา กรมหมื่นเจ้าพระปรมาธิบดี ๗
 ได้ทรงเรียบเรียงชน ในคราวทรงเรียบเรียงพระราชพงษาวดารตั้งเชษฐ
 กฤดา

ข้าพเจ้าได้เอาพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐผู้ต่อบกับฉบับ
 พิมพ์ ๒ เดิม ข้างตอนต้นทั้งความแต่ถ้อยคำตรงกับฉบับหลวง
 ประเสริฐ เห็นได้ว่าผู้แต่งหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิม
 ได้คิดพระราชพงษาวดารฉบับที่แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 มาดงไว้ ในฉบับพิศดารหลายแห่ง แต่เพิ่มเติมขยายความออกให้
 กว้างขวางตั้งแต่ตอนแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชลงมา มีที่ขาด
 อยู่หน่อยที่คักกราชซึ่งดงไว้ ในฉบับพิมพ์ ๒ เดิม ตรงกับฉบับหลวง
 ประเสริฐเพียงในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวก่อนหน้าผิดคักกราชกนดง
 แต่ ๔ ปีถึง ๒๐ ปีก็มี

(๕) หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาทพิมพ์ น
 ฉบับ ๑ ฉบับกรมหลวงมหิศวรินทร์ฉบับ ๑ ๒ ฉบับความคอง
 กน หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาหนังสือ ได้ความว่า
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงษาธิราช
 ดนิตทรงชำระใหม่ แกะไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เนื้อความ
 บริบูรณ์ช้นมาก ชาวเจ้าเขาใจว่าเมื่อกรมหลวงวงษาธิราชดนิตทรง
 ชำระแล้ว นำต้นฉบับชนทุกเกล้า ๆ ถวาย พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจ ทรงแก้ไข จึงปรากฏพระราชหัตถ
 เลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง หอพระสมุดได้มาแต่ ๒๒ เล่ม แต่เคราะห์ดี
 ที่ได้อบบกรมหลวงมหิศวรินทร์มาประกอบกันได้เนื้อความบริบูรณ์ เปน
 หนังสือ ๔๒ เล่มสมุดไทย ก่อจากความแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึง
 ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร จบเพียงจุลศักราช ๑๓๕๒

หนังสือพระราชพงษาวดารที่หอพระสมุดได้มามต่างความกนดงน
 ทำให้รู้ ได้น่าหนังสือพระราชพงษาวดารม้อยก่อนกรมสมเด็จพระปรมา
 นุชิต ๆ มิได้ทรงแต่งพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่มช้นใหม่ดงเข้าใจ
 กนมาแต่ก่อน จึงเปนเหตุให้หน้าความช่นกราบบังคมทูล ๆ หารอ
 ว่าหนังสือพระราชพงษาวดารนจะแต่งในครั้งใดบ้างแน จึงได้พระราช
 ทานพระบรมราชวินิจฉัย ดงแจ้งอยู่ในพระราชหัตถเลขาหนังสือ

ครนต่อมาในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ ร. ศ. ๑๓๐ พ. ศ. ๒๔๕๔
 นายเสถียรรักษา (ทองแก้ว) ให้หนังสือพระราชพงษาวดารแก้หอ

พระสมุคอกฉบับ ๑ ต้นฉบับเขียนครึ่งกรุงธนบุรีเมื่อจุลศักราช ๑๓๓๖
 จำนวนยังเก่กว่าฉบับจุลศักราช ๑๓๔๕ ขนไปอีก หนังสือฉบับนี้หอ
 พระสมุคโต ใจแต่เล่มเดียว ทราบไม่ได้ว่าจะชนคนลงท้ายเพียงไร แต่
 กเล่มจบ แต่ได้ความรู้อีกชนนอกรุ่นหนึ่ง ว่าหนังสือพระราช
 พงษาวดารความพิศดารมีมาแต่ครึ่งกรุงเก่าแก่ ฉบับจุลศักราช ๑๓๔๕
 แต่งหรือชำระครึ่งกรุงธนบุรี จึงผิดจำนวนกับฉบับนี้ อนึ่งศักราช
 ที่ลงไว้ในฉบับจุลศักราช ๑๓๓๖ นี้ ยังตรงกับในฉบับหลวงประเสริฐเป็น
 พยานว่าได้ว่าศักราชที่ลงในหนังสือพระราชพงษาวดารพงศาตาค์เค็ดอน
 เมื่อชำระในครึ่งกรุงธนบุรี หรือ ในครึ่งกรุงรัตนโกสินทร์เอง เสียตาย
 นึกที่ไม่ได้หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับจุลศักราช ๑๓๓๖ มาทันถวาย
 เมื่อกราบบังคมทูล ฯ ขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยของสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าหลวง ถ้าได้ทอดพระเนตรเห็นจะต้องพระราชฤไทยเป็นแน่
 หนังสือพระราชพงษาวดารทุก ๆ ฉบับ ที่หอพระสมุควิจิตรญาณ
 ไต่ต้นฉบับมา นายหนตทบงเอญมขอความค่อนพระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุด
 คินพระแก้วฟ้าแก่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิด้วยกนทุกฉบับ ขอนเป็น
 หดกพอที่จะคิดเทียบให้เห็นได้ ว่าจำนวนหนังสือพระราชพงษาวดาร
 เหล่านี้ต่างฉบับผิดกันอย่างไร หรือถ้าจะว่าโดยทางสันนิษฐาน คือ
 หนังสือพระราชพงษาวดารนี้ของเดิมแต่งไว้อย่างไร แต่ได้แก้ไขไหวหาร
 ผิดกันเป็นชน ๆ โดยลำดับมาอย่างไร จึงได้คิดเทียบไหวหารลงไว้คือ
 ไปนี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ความสังเกตของผู้ศึกษาพงษาวดาร

ความฉบับหลวงประเสริฐ

“ศักราช ๙๒๒ ชวดศก พระเจ้าด้านข้างจึงให้เชิญ สมเด็จพระ
 แก้วฟ้าพระราชบุตร ตั้งมาตั้งยังพระนครศรีอยุธยา แต่ว่าจะ
 ขอสมเด็จพระเจ้าตากสินพระเทพกระษัตริ์เจ้านั้น แต่จึงพระราชทาน
 สมเด็จพระเทพกระษัตริ์เจ้าไปแก่พระเจ้าด้านข้าง” นี้เป็นตำนานฉบับ
 เก่าที่สุดเท่าที่ได้

ความฉบับจุลศักราช ๑๑๓๖

“ในขณะที่พระแก้วฟ้าพระราชบุตรพระเจ้าข้างเฝือกปราสาททองเธอ
 ตั้งให้ ไปถวายแก่พระยาด้านข้างนั้น ครั้นพระแก้วฟ้าราชบุตรไปถึง
 เมืองด้านข้าง พระยาด้านข้างก็ว่าเราจำเภาะใช้ ให้ไปขอพระเทพ
 กระษัตริ์ แต่พระแก้วฟ้าราชบุตรนั้นเรามาได้ ให้ไปขอ แต่เราจะตั้ง
 พระแก้วฟ้าราชบุตรคนไปยังพระนครศรีอยุธยา แต่จะขอพระเทพ
 กระษัตริ์ซึ่งจำเภาะแต่ก่อนนั้น ครั้นเสร็จการศึกข้างเฝือก พระยา
 ด้านข้างก็แต่งพระยาแสน ๓ พระยานคร ๓ พระยาทิพนคร ๓ ให้มา
 ตั้งพระแก้วฟ้าราชบุตร แต่พระยาด้านข้างให้แต่งราชดำล้นมาถวาย
 ว่าจะขอพระเทพกระษัตริ์ พระเจ้าข้างเฝือกก็ตรัสบัญชาตาม จึง
 ตกแต่งการที่จะตั้งพระเทพกระษัตริ์ไปแก่พระยาด้านข้าง ครั้นถึงเดือน ๕
 ปีชวดศกศักราช ๙๒๒ พระเจ้าข้างเฝือกตรัสให้พระยาแมนไปตั้ง
 พระราชธิดาไปแก่พระยาด้านข้างอนมานั้น ตั้งไปโดยทางสมอัสอ”

ด้านวอนแครงใหม่ทหลัง ความตรงกับฉบับหัดวงประเสริฐแต่เนื้อเรื่อง
กับคักราช

ความฉบับจุลศักราช ๑๑๔๕

“ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแจ้งว่า ไชยวงศ์พระเทพกระษัตริ
ก็เลยพระไทยนิก จึงคิดว่าเดิมเราจำนงขอพระเทพกระษัตริ ซึ่ง
เป็นพระราชธิดาพระสุริโยไทย อันเลยพระชนม์แทนพระราชดามกับ
คอช้าง เป็นตระกูลวงศ์กระตัญญูอันประเสริฐ ครั้นตั้งแต่วังแครงให้พระ
ยาแค้น พระยานคร พระยาทิพมนคร เป็นทูตานุทูตให้มาตั้งพระแก้วฟ้า
ราชบุตรคนยังพระนครศรีอยุธยา แด่มพระราชบรรณาการมาถวาย
ต้มเค็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก ในลักษณะพระราชสาส์นหน
ว่า เดิมพระองค์ประสูติพระเทพกระษัตริให้ กฤตศัพทบทกทวไปไหนคม
ชนบทชอบชื่นชมแต่มากรุงศรีสัตนาคนหุตอันแล้ว บदनพระองค์ตั้งพระ
แก้วฟ้าราชบุตรเปลี่ยนไปแทนนั้น ถึงมาทว่าพระแก้วฟ้าราชบุตร จะมี
ศรีสวัสดิลักษณะได้ภาคยกว่าพระเทพกระษัตริรอยเทาพนทวกดี ยัง
ไปต่างกฤตศัพทพระเทพกระษัตริเลยได้ ก็เป็นอุปยศทวภาคปางด้าน
ข้าพระองค์ขอลงพระแก้วฟ้าราชธิดาค้น จึงพระราชทานพระเทพกระษัตริ
แก่ข้าพระองค์ ดุจมีพระราชสาส์นอนุญาตมาแต่ก่อน ต้มเค็จพระ
มหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก แจ้งในลักษณะพระราชสาส์นแต่ตั้ง
พระแก้วฟ้าคนมาคังหนักดอายุพระไทยนิก พอพระเทพกระษัตริหาย
ประชวรพระโรค จึงตักแต่งการที่จะตั้งพระราชธิดา แด่เจ็ดเก้าแก่ก้านด

ดำวใช้ทาษชายหำร่อยหมิงหำร่อย ครันถงเดือน ๕ คักกราช ๑๓๓
 ฝักุญครันคัก จิงม้พระราชโองการดำรัสให้พระยาแมนคุมไพร่พันหนึ่ง
 ไปตั้ง พระยาแมนกับทูตานุทูตก็เชิญเสด็จพระเทพกระษัตรีชนทรง
 ดีวากำญจนยามาก้ไปโดยสถมมารคตมอดย” ดำนวนนเห็นได้วา
 เอาฉบับจุลศักราช ๑๓๓๖ มาคกแต่งความให้ไพเราะห้ แก่แต่ศักราช
 ให้เร็วเข้า ๑๓ ปี

ความฉบับจุลศักราช ๑๓๕๗

“ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแจ้งวา ไซองค์พระเทพ
 กระษัตรีก่เดี่ยพระไทยนิก จิงครัดว่าเดิมเราจำนงขอพระเทพกระษัตรี
 ซึ่งเป้นพระราชธิดาพระสุริโยไทย อันเดี่ยพระชนม์แทนพระราชดำม
 กับคอซาง เป้นวงษกคัญญอนประเสริฐ ครัดแตวก้แต่งให้พระยาเด่น
 พระยานคร พระยาทิพนนตรี เป้นทูตานุทูตให้ตั้งมาส่งพระแก้วฟ้า
 ราชบุตรีคนยงกรุงพระนครศรีอยุธยา แต่มพระราชดำสนเคว็องราช
 บรรณาการมาถวายนัดเจ้พระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเฝือกด้วย ใน
 ดกษณพระราชดำสนนนวน เดิมพระองค์ประดำทพระเทพกระษัตรี
 ให้ กฤตศัพท นกทวไปไนนิคมชนบทขอบชัณทเด้มาเมืองกรุงศรีสัตนา
 คนหุตต้นเดว บดินพระองค์ส่งพระแก้วฟ้าพระราชบุตรีเปดียนไปแทน
 นน ถังมาทว่าพระแก้วฟ้าราชบุตรีจะมีศรีสวัสดิ์กษณได้ภาคย์ ยงกว่า
 พระเทพกระษัตรีรอยเทาพนทอถัด ยังไม่ต่างกฤตศัพทพระเทพกระษัตรี
 เดี่ยได้ ก็เป้นทอปยศชวกตปาวสำน ชาพระองค์ขอส่งพระแก้วฟ้า

ราชธิดาคณ จงพระราชทานพระเทพกระษัตริ์แก่ข้าพระองค์จุมพระราช
 ดำรงอนุญาตมาแต่ก่อน ดมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเผือก
 แจงในลักษณะพระราชดำรัสแต่งตั้งพระแก้วฟ้าคนมาตงหนักตอายุพระไทย
 หนัก พอพระเทพกระษัตริ์หายประชวรพระโรค จึงตกแต่งการที่จะตั้ง
 พระราชธิดาแต่เจ็ดเก้าเก้ากันดสาวไซ้ ทาษชายห้าร้อยหญิงห้าร้อย
 ครนกงเดือน ๕ คักราช ๙๓๓ ปีกุญครันศก จึงมีพระราชโองการดำรัส
 ให้พระยาแมนคมไพร่พันหนึ่งไปตั้ง พระยาแมนกับทูตานุทูตก็เชิญแต่เจ็ด
 พระเทพกระษัตริ์ชนทรงสังวากาญจนยานุมาศไปโดยสถิตมารคสมอดลย”
 ดำนวนนเป็นแต่แก่ ไซ้อยคำฉบับจุศศักราช ๓๓๔๕ เด็กน้อย

ความฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม

“ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแจ้จว่า ไซ้องค์พระเทพกระษัตริ์
 ก็เลี้ยงพระไทยหนัก จึงศรีสัตว่าเดิมเราจำนงขอพระเทพกระษัตริ์ ซึ่ง
 เป็นพระราชธิดาพระสุริโยไทย อันเลี้ยงพระชนม์แทนพระราชดำมกับ
 คอข้าง เป็นตระกูลดวงษักระษัตริ์ยอนประเสริฐู ครัดแต่วิกัแต่งให้
 พระยาแค้น พระยานคร พระยาทิพมนตรี เป็นทูตานุทูตมาตง
 พระแก้วฟ้าราชบุตรีคนยงกรุงศรีอยุธยา แต่มพระราชดำรัสเครื่อง
 ราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเผือกด้วย
 ในลักษณะพระราชดำรัสว่า เดิมพระองค์ประดำทพระเทพกระษัตริ์ให้
 กฤตศัพท นรทวไป เหนิมชนบทชอบชันทแต่มากรุงสัตนาคนหุตสันแต่ว

บदनพระองค์ตั้งพระแก้วพาราชบุตรเปดยหนีให้แทนนั้น ถึงมาทว่าพระ
 แก้วพาราชบุตร จะมีศรีรัตนลักษณะใดภาคยั้งกว่าพระเทพกระษัตริ
 รอยเทาพนทวกดี ยังไปต่างกฤตศัพทพระเทพกระษัตริได้ ก็เปน
 อันอุปยุศชวทวภาตปาวสาน ข้าพระองค์ขอตั้งพระแก้วพาราชธิดาคัน
 จงพระราชทานพระเทพกระษัตริแก่ข้าพระองค์ ดุจมีพระราชดำน
 อนุญาตมาแต่ก่อน ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก แจง
 ในลักษณะพระราชดำน แดตั้งพระแก้วพาคันมาคังนงกตอายุพระไทย
 หนัก พอพระเทพกระษัตริหายประชวรพระโรค จึงคบแต่งการที่จะตั้ง
 พระราชธิดาแต่เถาแก่ก้านตดาวไขทาชชายหารอยหญิงหารอย ครินถึง
 เดือน ๕ คักราช ๙๑๓ ปีกุญตรีศก จึงมีพระราชโองการดำรัสให้
 พระยาแมนคุมไพร่พันหนึ่งไปตั้ง พระยาแมนกับทูตานุทูตก็เชิญเสด็จ
 พระเทพกระษัตริชนทรงตั้งวากาญจนยานุมาศไปโดยสถิตมารคตมอดอ”
 ด้านฉนวนเกอบจะเหมือนกับฉบบจุตศักราช ๑๓๕๗ เชื่อว่ากรมสมเด็จพระ
 ประปรมาณุชิต ฯ ไม่ได้ทรงแก้ไข ทมคามตกนอยูบางค่างหนึ่งสองค่าง
 เห็นจะแกเมอพิมพ์

ความฉบับพระราชหัตถเลขา

“ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแจ้งว่า ใ้องค์พระเทพกระษัตริ
 ก็เสด็จพระไทยหนัก จึงดำรัสว่าเดิมเราจำนงขอพระเทพกระษัตริ ซึ่ง
 เปนพระราชธิดาพระสุริโยไทย อันเสด็จพระชนม์แทนพระราชดำนกับ
 คอช้าง เปนวงษ์กตัญญูอันประเสริฐ ครั้นแล้วจึงแต่งให้พระยาแสน

พระยานคร พระยาทิพมนตรี เป็นทูตานุทูตให้ลงมาตั้งพระแก้วฟ้า
ราชบุตรคนยงกรุงพระมหานครศรีอยุธยา แด่มพระราชดำذنเคือง
ราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือกด้วย
ในลักษณะพระราชดำذنเห็นว่า เติมพระองค์ประดำทพระเทพกระษัตริให้
กฤตศัพท นกทวไปไหนคมชนบท ขอบขันทเดมาเมืองกรุงศรีรัตนาคนหุต
ต้นแถว บดินพระองค์ตั้งพระแก้วฟ้าราชบุตรเป็ดยงไปแทนนั้น ถึง
มาทว่าพระแก้วฟ้าราชบุตรจะมีศรีรักรพลักษณะได้ภาคย ยิ่งกว่าพระเทพ
กระษัตริรอยเทาพนทวักค ยังไปต่างกฤตศัพทพระเทพกระษัตริเสียได้
ก็เป้นทอปลยศชวภาตปาวสาน ข้าพระองค์ขอตั้งพระแก้วฟ้าราชชิดวงคน
จงพระราชทานพระเทพกระษัตริแก่ข้าพระองค์จุมีพระราชดำذنอนุญาต
มาแต่ก่อน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือกแจ้งในลักษณะ
พระราชดำذن แด่ตั้งพระแก้วฟ้าคนมาตั้งหนักดอายพระไทยนั้ก พอ
พระเทพกระษัตริหายประชวรพระโรค จึงตกแต่งการที่จะตั้งพระราช
ชิดา แด่จุดเภาแก่กานต์ดาวไร้ทาชชายห้าวรอยหญิงห้าวรอย ครนถง
เดือน ๕ ศักราช ๙๓๓ บัญญุครนศก จึงมีพระราชโองการดำรัสให้
พระยาแมนคุมไพร่พันหนึ่งไปตั้ง พระยาแมนกับทูตานุทูตก็เชิญเดัดจ
พระเทพกระษัตริชนทรวงัดวากาญจนยานุมาศไปโดยสถิตมารคดมอดอ ”
ตำนานตรงกับฉบับจุดศักราช ๓๓๕๗ ไม่ได้แก ไร้อย่างไร
เมื่อได้อานตวอย่างตำนานทคตเทียบไว้นทุกฉบับแล้ว ผู้ศักษา
พงษาวดารจะตั้งเกศเห็นได้ ว่าหนึ่งคือพระราชพงษาวดารมชนในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป้นปฐม เมื่อปีวอกจุดศักราช ๓๐๔๒ คือ

พจนมาโตมณฺหณฺญํ โดเฮาหนิงด้อพระราชพงษาวดารฉบับจุลศักราช ๓๐๔๒
 มาขยายความแต่งเป็นฉบับพิศดาร ดังตัวอย่างที่เห็นในฉบับจุลศักร
 ราช ๑๓๓๖ แด่หนิงด้อพระราชพงษาวดารฉบับจุลศักราช ๑๓๓๖ นี้ เป็น
 ต้นของฉบับอื่น ๆ ที่ได้แก้ไขเพิ่มเติมต่อมา จนถึงฉบับพระราช
 หัตถเลขาเป็นที่สุด ความที่ว้าขอใหม่ที่ตั้งใส่

การแต่งหนิงด้อพระราชพงษาวดารแต่ก่อนมา ที่จริงเป็น ๒ อย่าง
 เรียกว่าแต่ง คือ เขาเรื่องทมอຍ်แตວมาเรียบเรียงใหม่ที่เคยจด
 หรือพระราชพงษาวดารเดิมมีเรื่องแตວเพียงใด มาแต่งเรื่องต่อตอนนั้น
 ลงมาอีก ทำอย่างนเรียกว่าแต่ง อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าชำระ หมายถึง
 ความว่าเขาหนิงด้อพระราชพงษาวดารทมอຍ်แตວมาตรวจแก้ไขถ้อยคำ
 หรือแซกข้อความลงในที่บางแห่ง อย่างนเรียกว่าชำระ การชำระ
 หนิงด้อพระราชพงษาวดารในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานรู้ได้
 ว่าได้ชำระในรัชกาลที่ ๓ ครั้ง ๑ ในรัชกาลที่ ๔ ครั้ง ๑ แต่บางที่
 ในรัชกาลที่ ๓ ก็จะได้ชำระอีกครั้ง ๑ แต่ก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นไปไม่มี
 หลักฐานที่จะรู้ ส่วนการแต่งหนิงด้อพระราชพงษาวดารนั้น ในครั้ง
 กรุงเก่า เห็นว่าจะแต่งเป็น ๒ ครั้ง ครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช แต่งหนิงด้อพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
 ตั้งเรื่องแต่สร้างพระเจ้าฟ้าง่างเขิงตงมา (ถ้าอย่างมากที่สุด) เพียงต้นรัชกาล
 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ต่อมาแต่งอีกครั้ง ๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 เจ้าบรมโกษรู้ ด้วยในรัชกาลนั้นแต่งหนิงด้ออีกมาก สมเด็จพระเจ้า
 บรมโกษรู้เห็นจะเอาอย่างสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้แต่งพระราช

พงษาวดารชนใหม่เป็นฉบับพิศดาร ตั้งความเริ่มแต่สร้างกรุงศรีอยุธยา
 ลงมาจบเพียงต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นอย่างมาก เหตุ
 ที่เห็นดังนี้ แจ้งอยู่ในพระบรมราชาธิบายของสมเด็จพระพุทธเจ้า
 หดวง โดยมากแล้ว จะกล่าวเพิ่มเติมในทันทีว่า ข้าพเจ้าไม่
 คิดเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมโกษจะแต่งพระราชพงษาวดารมเรือง
 เกินดังมากว่านั้น เพราะในหนังสือพระราชพงษาวดาร ความตอน
 แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาแต่สมเด็จพระเจ้าเสือ มีข้อความซึ่งไม่เป็น
 พระเกียรติยศแก่พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์นั้น ผู้เป็นบรรพบุรุษ
 ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ ๗ ที่ไหนจะแต่งลงในพระราชพงษาวดาร
 อย่างนั้น ถ้าจะแต่งก็คงกล่าวความเป็นอย่างอื่น แต่ยังมีเหตุอื่น
 ประกอบอีกอย่าง ๑ ซึ่งน่าสงสัยได้ว่าหนังสือพระราชพงษาวดารที่แต่ง
 เติมในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ เรื่องจะไม่ลงมาถึงสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชสวรรคตด้วยซ้ำไป ด้วยพระราชพงษาวดารแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์ตามทแต่งไว้ มีจดขอสำคัญอยู่ ๒ แห่ง คือ ทว่า
 เจ้าฟ้าอภัยทศเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์ ความจริงเป็น
 พระอนุชา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชห้ามพระราชโอรสไม่ ข้อน
 บรรดาหนังสือที่ฝรั่งซึ่งเข้ามาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ มีราชทูต
 ฝรั่งเศสที่เข้ามาทั้ง ๒ คราวเป็นต้น แต่งไว้กล่าวคองกันทุกเรื่อง ที่สุดจน
 คำให้การขุนหลวงหาวัด ก็ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่มีพระราช
 โอรส มีแต่พระราชธิดา จึงเป็นเหตุข้ออ้างว่าหลวงสรศักดิ์เป็นราช
 โอรสสืบ ^{ตาม} นจดขอสำคัญแห่ง ๑ อีกแห่งหนึ่งในหนังสือพระราชพงษา

วิจารณ์ว่า ส้มเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตเมื่อจุลศักราช ๓๐๕๔ แต่มี
 หนังสือออกจดจดฉบับม บอกไว้แน่นอนว่าสวรรคตเมื่อจุลศักราช ๓๐๕๐
 ผิดกันถึง ๒ ปี ขอนกผิดสำคัญอีก ก็ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรม
 โกษรูนัน คนครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ยังมีอยู่มาก แม่สมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมโกษรูนันเองก็ล้มภพในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ได้เป็นหลายปี
 ถ้าหนังสือพระราชพงษาวดารตอนนั้นแต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรม
 โกษรูนัน ที่ไหนจะผิดได้อย่างนั้น ข้าพเจ้าได้ตรวจพิเคราะห์ดูในหนังสือ
 พระราชพงษาวดารทั้งฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม แลฉบับพระราชหัตถเลขา
 เห็นว่าเรื่องพระราชพงษาวดารที่ได้แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรูนัน
 จะมาจบลงเพียงกองทัพเจ้าพระยาโกษา (ขุนเหล็ก) ชนะพม่าที่เมือง
 ไทรโยค แลวกดกลับมาพระนคร ความตอนนั้นก็ต่างชนเรื่องวไชยเษนทร์
 คู่คอไม้ต้นนี้ แลข้อความในพระราชพงษาวดารแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์ตอนนั้นมา กออยู่ข้างจะคาดคะเนผิดอน วันนั้นก็ไม่มีใครมี คุ
 เป็นแต่เอาเรื่องที่เขาเล่ามาเรียงลงเช่นเรื่องเจ้าพระยาวิไชยเษนทร์ เรื่อง
 หดวงศ์ศักดิ์ ตลอดจนเรื่องเจ้าพระยาโกษา (ปาน) ไปเมืองฝรั่งเค็ด
 เรื่องราวแม่เท่าที่เรารู้ ในเวลานั้น ยังถ้วนถุกต้องกว่าที่กล่าวไว้ใน
 หนังสือพระราชพงษาวดาร จึงเห็นว่าจะเป็นผู้ที่เกิดเหตุขัดแย้งหนังสือ
 พระราชพงษาวดารตอนนั้นเป็นแน่ จึงเดยผิดถึงมีสมเด็จพระนารายณ์
 สวรรคตได้เป็น ๒ ปี แต่ถาเรื่องพระราชพงษาวดารตั้งแต่ตอนปลาย
 รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไม่ได้แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
 บรมโกษรูนันแล้ว จะได้แต่งเมื่อไร ความวินิจฉัยขอ้น ถ้าหนังสือพระราช

พงษาวดารคอนนันทน์จะได้แต่งในครั้งกรุงเก่า ก็มีแต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
 พระเจ้าสุริยาศน์อมรินทร์ ขอนพระยาโบราณราชธานินทร์คัดค้าน ว่า
 ในรัชกาลนั้นบ้านเมืองไม่ปรกติมีศึกสงครามจนตลอด ไม่เห็นมีโอกาศ
 จะแต่งได้ ถ้าเช่นนั้นแล้ว ก็ต้องมาแต่งในครั้งกรุงธนบุรี แม้มศึก
 สงครามมากเหมือนกัน ก็เป็นข้างฝ่ายชนะ แต่มียานอกอย่าง ๑
 ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระราชนิพนธ์บทความเกียรติยศปรากฏอยู่
 ถ้ามีโอกาศพอจะทรงพระราชนิพนธ์บทความได้ ก็เห็นจะมีโอกาศพอ
 จะทรงพระราชพงษาวดารได้ ความที่วาน ถ้าพิเคราะห์ดูถ้อยคำใน
 หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิมที่คัดเขียนสมเด็จพระเจ้าท้าย
 สระ แดยกย่องสมเด็จพระเจ้าบรมโกษสูงมาก จนเกินความคิดคนในชน
 ชาติจะเห็นด้วยนั้นแล้วพอจะเห็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง แด
 ผู้หนักผู้ใหญ่ในครั้งกรุงธนบุรีโดยมาก เป็นข้าราชการในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมโกษสูง ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงเห็นว่าพระเจ้ากรุง
 ธนบุรีได้ทรงแต่งหนังสือพระราชพงษาวดาร (คือ ความฉบับจุ
 ศักราช ๑๓๕๕) ต่อที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกษสูงได้ทรงค้างไว้ ตงมาจบ
 เมื่อต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษสูง เรื่องก่อนลงมาจนแต่ยกกรุงเก่า
 แก่พม่า เห็นจะแต่งเมื่อชำระหนังสือพระราชพงษาวดารในรัชกาลที่ ๓
 เมื่อจุลศักราช ๑๓๕๗ เรื่องพระราชพงษาวดารคอนนันทน์ลงมา ที่
 ปรากฏอยู่ในฉบับพิมพ์ ๒ เดิมนั้น รู้ได้แน่ว่าแต่งในรัชกาลที่ ๓ พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนากรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ให้ทรงแต่ง ชนคนทแผ่นดินเจ้าตากสืบเชื่อมกับของเดิมไม่สนิท ยังพอ

ตั้งเหตุหัวข้อได้ มาในรัชกาลที่ ๔ ได้ชำระพระราชพงษาวดารอีกครั้ง ๓
คือ ฉบับพระราชหัตถเลขาณ แต่ชำระมาแต่เพียงเรื่องในจุดศักราช
๑๓๕๒ (ขาดความฉบับพิมพ์ ๒ เล่มอยู่ ๖ หน้าสมุดพิมพ์) ก็ยุติไว้
เพียงนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คำนานการแต่งหนังสือพระราชพงษาวดาร
จะได้เป็นดังแต่ดงมาน

ถ้าจะมีคำถามในท่อนว่า เมื่อถึงความเห็นอย่างนี้แล้ว จะว่าอย่างไร
ถึงเรื่องหนังสือพระราชพงษาวดารที่ว่าสมเด็จพระวันรัตน์แต่งไว้เป็นภาษา
มคธ ข้าพเจ้าขอตอบว่าเรื่องหนังสือพระราชพงษาวดารที่ว่าสมเด็จพระ
วันรัตน์ได้แต่งไว้เป็นภาษามคธนั้น กรมพระสัสมศอมรพันธุ์ ได้เคย
ทรงคัดขึ้นมาจากสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ ว่าท่านได้เคยเห็น
หนังสือนั้น แดียงแต่ถึงที่เขาค้ำพิทภาษาไทยไปแสดงเป็นภาษามคธ
เช่นจมนิทพเสนา ไปแสดงเป็นจมนิทพพะเสนา ดังนี้เป็นต้น
ส่วนตัวข้าพเจ้าเองก็ได้เคยกราบทูลถามสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบ
ปรปักษ์ ว่าหนังสือเรื่องนั้นมันจริงดังเขาว่าหรืออย่างไร ท่านรับสั่ง
ว่าได้เคยทอดพระเนตรเห็นที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เข้าพระไทย
ว่าหนังสือนั้นจะยังอยู่ที่วัดพระเชตุพน จึงมีรับสั่งถามพระมงคตเทพ
(เที่ยง) ซึ่งเคยเป็นถาหรานุกรมในกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ พระ
มงคตเทพถวายพระพรต่อหน้าข้าพเจ้าว่า เมื่อกรมสมเด็จพระปรม
านุชิต ฯ ดั้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้โปรดให้เจ้าพนักงานไปรับหนังสือในหอไตรของกรมสมเด็จพระปรม
านุชิต ฯ บรรทุกข้างเข้าไปไว้ในพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น ห้าม

หนังสือของกรมส้มเต๋จพระปรมาธิบดี ฯ เสด็จอยู่ที่วัดพระเชตุพนไม้
 เมื่อจะแบ่งหนังสือหอพระมณเฑียรธรรม มารวมไว้ในหอพระสมุด
 วชิรญาณ กรมการหอพระสมุดได้ให้ตรวจหาหนังสือมหายุทธ์การ
 จุดยุทธการ หนังสือ ๒ เรื่องนั้น แดงพงษาวดารอย่างใด ๆ ก็ห้าม
 ในหอพระมณเฑียรธรรมไม้ เป็นต้นกระแด้ความที่สืบสวนมาเพียงเท่านั้น
 หนังสือเรื่องมหายุทธ์การแดงจุดยุทธการนั้นเป็นแน่ ถ้าจะดองคาคคเหน
 ว่าหนังสือ ๒ เรื่องนั้นเป็นอย่างไร ก็เห็นหลักฐานทางที่จะคาคคเหนอย
 บ้าง ว่าตามชื่อที่เรียกชื่อหนังสือว่า มหายุทธ์การแดงจุดยุทธการนั้น
 ต้องเข้าใจว่าหนังสือ ๒ เรื่องนั้น ว่าด้วยการสงครามที่มีมาในพระราช
 พงษาวดารอันเป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่เป้นพระเกียรติ
 ยศคงไม่แต่งอยู่เอง มหายุทธ์การ ว่าด้วยการสงครามคราวใหญ่
 จุดยุทธการ ว่าด้วยการสงครามคราวน้อย (กว่ามหายุทธ์การ) เปน
 หนังสือแต่ง ๒ ยุคจึงเป้น ๒ เรื่อง สงครามครั้งใดเด้าที่เป้นสงครามใหญ่
 ในพระราชพงษาวดาร ต้องตอบทันทว่าครั้งไทยรบคั๊กหงษาวดี ตั้งแต่
 แผ่นดินส้มเต๋จพระมหาจักรพรรดิลงมาจนส้มเต๋จพระนเรศวรชนะหงษาวดี
 จนได้เมืองมอญมาเป้นข้าขอบขัณฑสีมาเป้นอันมากนแแต่เป้นคราวใหญ่
 หนังสือมหายุทธ์การนั้น ผู้แต่งคงจะแต่งเนติมพระเกียรติยศส้มเต๋จพระ
 นเรศวร ที่วาเซนนงมหลักฐานประกอบ คือ หนังสือพระราชพงษาว
 ดารฉบับเก่า ๆ ที่ได้นำคอดับจุลศักราช ๑๓๓๖ แดฉบับ ๑๓๔๕ ที่สุด
 ฉบับจุลศักราช ๑๓๕๗ ได้นำต่วนแต่ความคอนมหายุทธ์การทุกฉบับ อีก
 อย่าง ๑ ถ้าพิจารณาหัดหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เด่มหรือ

ฉบับพระราชหัตถเลขา^๕ จะเห็นได้ตั้งพระบรมราชาธิบายของสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงว่า เรื่องก่อนแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นไป
 ก่อวแต่ย่อ ๆ อย่างคัดจดหมายเหตุในยุคนั้น มาพิศดารเอาต่อใน
 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิลงมา ผู้แต่งหนังสือพระราชพงษาวดาร
 ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ^๕ จะได้อาไ้รยหนังสือมหายุทธการ
 มาประกอบด้วยจะเป็นได้ออกกรรมัง

หนังสือยุทธการนั้นจะต้องคิดก่อน ว่าการสงครามยุคใด
 แต่คราวรบศึกหงษา^๕มาแล้ว จะควรเอาเป็นเรื่องแต่งเทียบเคียง
 กับมหายุทธการได้บ้าง การสงครามที่เป็นยุค^๕ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชยุค ๓ ได้รับพม่าแต่เชียงใหม่หลายคราว แต่
 เนื้อเรื่องไม่น่าเทียบเคียงมหายุทธการ เหมือนเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี
 รบชนะพม่าแต่ปราบปรามจตากต จนตั้งกรุงธนบุรีเป็นอัครภาพได้ตั้ง
 กรุงเก่า เนื้อเรื่องตอนนั้นดูใกล้เคียง ดูชวนจะให้แต่งเฉลิมพระเกียรติยศ
 พระเจ้ากรุงธนบุรี เทียบด้วยสมเด็จพระนเรศวร ถ้าผู้แต่งชน
 ก็จะเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้ากรุงธนบุรีมิใช่น้อย เพราะฉนั้น
 หนังสือเรื่องยุทธการ^๕ จะแต่งในครั้งกรุงธนบุรี จะเป็นได้หรือไม่
 ถ้าแต่งในครั้งกรุงธนบุรีแล้ว ข้าพเจ้าแทบจะรวบรวมผู้แต่งได้ คือ
 พระธรรมราชา^๕มหาหมื่น (ชั้น) วัดหงษ์ หรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระ
 เจ้าชนน ทานองคนตามเรื่องที่ปรากฏว่าเป็นผู้รู้พระปริยัติธรรมแตก
 ฉานมาก เป็นผู้ฝากฝ่ายในพระเจ้ากรุงธนบุรี จนได้เป็นสมเด็จพระ
 พระตั้งพระราช^๕ในที่สุด มาในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ต้องดตยศ

ตงมาว่าทวนรัตน ที่เต่าก้นมาแต่ก่อนว่ากรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ
 ทรงอาไ้รยหนังสือพระราชพงษาวดารสมเด็จพระวันรัตนแต่งไว้เป็นภาษา
 มคธ ประกอบแต่งหนังสือพระราชพงษาวดารนน บางที่จะได้ทรง
 อาไ้รยหนังสือจดหมายเหตุ ที่สมเด็จพระเจ้าชนแต่พระองค์ออกกระมัง ขอ
 ให้สังเกตุตำนวนพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เมื่อชน
 แผ่นดินเจ้าตากสิ้นในฉบับพิมพ์ ๒ เด่ม (ในฉบับพระราชหัตถเลขา
 ตำนวนทรงนนแก่เป็นอย่างอื่นเดี่ยเด้อ) ว่า “ขณะเมื่อกรุงมหา
 นครยังมิได้เดี่ยนน พระเจ้าอยู่หัวอนมมอภนหารนบในเหนือหน่อพุทธางกูร
 เจ้า ครัดทราบพระญาณว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นอนัตรายแต่เหตุที่
 อธิบคเมืองแฉวราชฐรมิเป็นธรรม จึงอุดำหัดด้วยกำลังพระกรุณาแก่
 สมณพราหมณาจารย์ แดบวรพุทธสาส์นาจะเด้อมธุญ จึงชุมนุม
 พรวคพวกพดทหาร ฯ ๓ ฯ ยกออกไปตั้งณวัดพิไชยอนเป็นมงคตมหา
 สถาน ด้วยเดชพระบรมโพธิ์สมภาร เทพยเจ้าอภิบาตรักษพระบวร
 พุทธสาส์นา ก็ตั้งสาธุการบันดาให้วรัชากาดห้าฝนคกกลงมาเป็น
 มหาพิไชยฤกษ์” ฯ ๓ ฯ ดังนี้ นำเชื่อนัก ว่าทรงนกรมสมเด็จพระปรม
 นุชิต ฯ ท่านทรงคคจากหนังสือจดหมายเหตุ มิได้ทรงแต่งชนเอง คค
 ไม่มีเหตุอันใดเดย ที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ จะตั้งทรงยกย่อง
 พระเจ้ากรุงธนบุรี ถึงเป็นเหนือหน่อพุทธางกูร แต่สมเด็จพระเจ้าชนแต่
 ได้อย่างนั้น ไปพดิกคความตรงนท (แต่งในรัชกาลที่ ๓) กถ่าวไว้
 เมื่อก่อนจะเดี่ยกรงเก่าว่า “ครนณเดือน ๑๒ แต่งทพเรือให้พระยาตาก
 (คือพระเจ้ากรุงธนบุรี) พระยาเพ็ชรบุรี หดวงสุรเด้น^{๒๕๖๓} ออกไปตั้ง

อยู่วัดใหญ่คอยสักการะรอบพม่า ๆ ด ๆ พระยาเพชรบุรียกออกตี (พม่า)
 ผนวคตั้งฆราวาศักคายไนทริบ พระยาตากกับหดวงสูรเด้นมาแอบดู
 หาช่วยหนุนไม้ แล้วไปตั้งอยู่ณวัดพิไชย” ดังนี้ ขอให้ตั้งเกิดดู ๒ ความ
 นึกนอย่างไร ที่ความนเปนการคาดคเนแท้ ข้าพเจ้าไม่มีหลักฐาน
 อย่างอื่น นอกจากที่แต่ตงมาแต่ ข้าพเจ้ายังไม่เด็นความหวังใจที่
 จะได้หนังสือมหายุทธการแตจุดยุทธการในภายน่า แต่อย่างไรก็ดี
 หนังสือชนิดนเปนแต่หนังสือประกอบพระราชพงษาวดาร ใช้ดอบสวน
 ในเวดาแต่งพระราชพงษาวดาร ดังปรากฏในบานแพนงพระราชพงษา
 วดารฉบับหดวงประเศรัฐเปนหลายอย่าง ในจำพวกหนังสือประกอบ
 พระราชพงษาวดารน ถ้าจะจำแนกก็มี ๔ ประเภท คือ หนังสือพระแต่ง
 ประเภท ๑ หนังสือโหรแต่งประเภท ๑ หนังสือราชการแต่งประเภท ๑
 หนังสือบุคคลแต่งประเภท ๑

หนังสือพระแต่งน นุดเหตุเดิมมาจากหนังสือเรื่องมหาวงษ์ใน
 ดังกาทวีป พระเถระองค์หนึ่งชื่อว่ามหานาม แต่งเปนคาถาภาษา
 มคธ ว่าด้วยประวัติของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานในดังกาทวีป
 เปนพงษาวดารสำคัญของดังกาแต่โบราณมา เมื่อมีพระภิกษุสงฆ์ทาง
 ประเทศนออกไปศึกษาพระพุทธเจ้าในดังกาทวีป แต่มพระภิกษุสงฆ์
 ชาวดังกามาอยู่ทางประเทศน ได้เปนมหาสงฆ์แต่งราชครุมาตงแต่ครั้ง
 คุโชไทยแตนครเชียงใหมเมื่อยงเปนเอกราช พวกดังกานำคตเรื่องแต่ง
 หนังสือตามอย่างเรื่องมหาวงษ์เขามาแต่งค่านานพระเจ้าบ้าง ค่านาน
 เจดีย์ถ่านบ้าง แต่งเปนภาษามคธ เช่นพระโพธิรังษีแต่งเรื่อง

จามเทววงศ์ พงษาวดารเมืองศรีอยุธยา พระรัตนปัญญาญาณ
 แต่งเรื่องชนกาตมาตน์ พระพรหมราชปัญญาแต่งเรื่องรัตนพิมพวงศ์
 คำนานพระแก้วมรกตเป็นต้นบ้าง บางเรื่องแต่งเป็นหนังสือเทศน์ในภาษา
 ไทย เช่นคำนานพระมหาชาติคุณครศรีธรรมราชเป็นต้นบ้าง หนังสือ
 เหล่านี้ย่อมเนื่องด้วยเรื่องพระราชพงษาวดารในประเทศ จึงเป็นเครื่อง
 ประกอบพระราชพงษาวดาร

หนังสือที่ไหวแต่งนั้น คือ โดยปรกคิถามีเหตุการณ์อย่างใด ไหว
 ก็จดลงไว้ในปดิทนวนั้น ทำนองจดไดเอรี เฉพาะวันที่มีเหตุการณ์
 เมื่อนาน ๆ เข้าก็รวมลงท้ายปุม หรือแยกออกเป็นจดหมายเหตุเรียง
 เรื่องเหตุการณ์บอกวันถ้ากับไว้ เป็นหนังสือประกอบพระราชพงษาวดาร
 อีกอย่าง ๑ ในจำพวกหมึกแน่นอนด้วยวันคน

หนังสือราชการแต่งนั้น คือ ราชวันราชการทัพเป็นต้น
 ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เคยทรงชี้แจงให้แต่เห็นชัดในพระราชพงษา
 วดารฉบับพิมพ์ ๒ เด่ม ว่าในคอนไรที่เป็นการทัพศึกมกมวนคนเดอยด
 คอนไรที่ไม่มีการทัพศึกมกมวนคนห่าง เห็นได้ตั้งแต่ตอนสมเด็จพระนเรศวร
 ทำศึกกับหงษาวดี มาจนครั้งกรุงธนบุรีทำศึกกับพม่า เพราะเหตุว่า
 มีหนังสือราชวันทัพเป็นหลักแก่ผู้แต่งหนังสือพระราชพงษาวดาร นอก
 จากราชวันทัพหนังสือกฎหมาย ซึ่งก็ราชแต่เนอความในบานแพนง
 แต่ในคัวบทกฎหมายเอง เป็นเครื่องประกอบความรู้พงษาวดารได้มาก
 ยิ่งหนังสือพงษาวดารของประเทศที่ไกลเคียง มีเรื่องราวเกี่ยวของกันมา

ในหนังสือพงษาวดารต่างประเทศเหล่านี้ ท้าวเจ้าโตพบแต่ได้เอามาใช้สอบส่วนแล้ว มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ

๑) หนังสือพงษาวดารพม่า เรียกว่าเรื่องมหाराชวงศ์ ได้ความว่า • เดิมเป็นหนังสือตาม ๔ ผูก ภายหลังพระเจ้าอองวะทรงพระนามศิริปวรมหาธรรมราชา ซึ่งพม่าเรียกกันว่า บาคยีค้อ แปลว่าพระบิดาธิราช ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ ตรวจชำระขยายความ ให้พิศดารเป็นฉบับใหม่ เมื่อเดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๓ ปีมแมจุลศักราช ๓๓๘๗ (ตรงกับรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร) เรียกว่า หะมันนัมมหाराชวงศ์ คือ หนังสือมหाराชวงศ์ฉบับหอแก้ว เพราะว่าประชุมกันแต่งที่หอแก้วในพระราชวังกรุงอองวะ หนังสือเรื่องนี้ เซอฮาเทอแฟร์ได้ถอดใจความแต่งเป็นภาษาอังกฤษไว้เต็ม ๓ ขุนไพรมนต์ดารารักษ์ (เทียน) ได้แปลตั้งแต่ตอนคึกหงษาตรงกับไทยโดยพิศดารเป็นภาษาอังกฤษอีกฉบับ ๓ ท้าวเจ้าโตให้มองค้อแปลตรงเป็นภาษาไทย เฉพาะตอนที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทยอีกฉบับ ๓

๒) หนังสือพงษาวดารเขมรซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้แปลเป็นภาษาไทย เมื่อปีเถาะจุลศักราช ๓๒๓๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ เรื่อง ๑

๓) หนังสือพงษาวดารมอญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้แปลเป็นภาษาไทย เมื่อปีมเส็งจุลศักราช ๓๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๐๐ เรื่อง ๓

๔) หนังสือพงษาวดารด้านข้าง แต่งเป็นภาษาไทยในเมือง
 นนเอง ไต่พิมพ์ไว้ในหนังสือชริยาน เรือง ๓

๕) หนังสือตำนานโยนก ของพระยาประกายจักรจักร (เข้ม
 บุญมาก) ที่ได้กล่าวมาแล้ว เรือง ๓

๖) หนังสือทางพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน ที่
 ชุนเจินอักษร (สุดใจ) แปล เรือง ๓

นอกจากหนังสือที่กล่าวมานี้ ยังมีจำนวนความบ้าง จดหมายเหตุ
 ของไทยบ้างของต่างประเทศบ้าง ที่เป็นของจัดไว้ในราชการ เป็น
 เครื่องประกอบพระราชพงษาวดาร อีกอย่าง ๓

เรื่องจดหมายเหตุของเรามีธรรมเนียมเก่า เรียกว่าหอจดหมายเหตุ
 เป็นหน้าที่ของนายเสนาบดีนายสุจินดาหุ้มแพรมหาดเล็ก ที่จะต้องจด
 หมายเหตุการณ์ต่าง ๆ เก็บไว้ในหอจดหมายเหตุ ที่เรียกว่า "เหตุซึ่ง
 มีในพระราชพงษาวดาร" ตามแบบแผนกฉบับหลวงประเสริฐ เห็น
 จะหมายความว่า หนังสือจดหมายเหตุในหอจดหมายเหตุนี้เอง

ที่บุคคลจดนั้น คือ หนังสือเรื่องทีใคร ๆ แต่งขึ้น ตามรู้ตามเห็น
 หรือคำให้การ ในเวลาจะแต่งพระราชพงษาวดาร หรือจะใคร่รู้ความ
 เก่า ถ้ามีผู้เก่าแก่ที่ทราบงานมากจดมาประกอบ หนังสือจำพวกนี้
 ในรัชกาลที่ ๓ ได้ถามแบบแผนการงานครั้งกรุงเก่า มีการพระราชพิธี
 เป็นต้นไว้มาก ตลอดจนพระราชพิธีได้กณฑ์ใหญ่ ต้องถามเจ้าฟ้าพิณฑดี
 พระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษอยู่ ซึ่งอยู่มาในกรุงรัตนโกสินทร์
 ในรัชกาลที่ ๓ หนังสือความทรงจำของพระเจ้าไชยกาเชอ กรมหลวง

นรินทร์เทวี ที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชพนธ์หนังสือเรื่อง
พระราชวิจารณ์นั้น ก็อยู่ในหนังสือจำพวกตนเอง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า
เห็นจะทอดถามให้ท่านจดปรทาน เมื่อคราวแต่งพระราชพงษาวดาร
ในรัชกาลที่ ๓ นั้น หนังสือในจำพวกนี้เป็นกตอนกัม เช่นเรื่อง
ยวนพ่ายเป้นต้น แต่ยังมีหนังสือภาษาฝรั่งที่เป็นประโยชน์แก่การสอบ
พงษาวดารไทยหลายเรื่อง

แต่บรรดาเรื่องที่ฝรั่งแต่ง มักจะได้เรื่องแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรมดงมา ที่จะได้เรื่องก่อนนั้นขึ้นไปมีน้อย

ส่วนพระราชพงษาวดารตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทรเป็นราชธานีมา มี
หนังสือพระราชพงษาวดารกรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงนิพนธ์เรื่องในรัช
กาลที่ ๓ วรรคตอน ๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมริบตั้งให้
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) แต่งต่อมา มีเรื่องจนถึงรัชกาล
ที่ ๔ กับเรื่องพระราชวิจารณ์ อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ อีกเรื่อง ๑ หนังสือเหล่านี้
เป็นหลัก แต่ยังมีหนังสืออื่นอีกมากซึ่งจะเป็นประโยชน์ สำหรับ
จะตรวจสอบประกอบการแต่งหนังสือพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร
กรรมการหอพระสมุดกำลังรวบรวมอยู่ ถ้ามีผู้เอาใจใส่ในพงษาวดาร
ช่วยกันชวนชวยหลาย ๆ คนข้าพเจ้าเชื่อว่าอาจจะแต่งให้ ผู้พงษาวดาร
ประเทศอื่นได้

ตำนานหนังสือพงษาวดารเมืองไทยเท่าที่ข้าพเจ้าทราบ เป็นดัง
แต่ดงมาน.

อธิบาย

เหตุการณ์เมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาณ เรื่องตั้ง
 ต้นแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชาตจุลศักราช ๗๑๒
 พ. ศ. ๑๘๘๓ ผู้ศึกษาพงษาวดารเมื่อจบอ่าน คงจะอยากทราบว่ามี เมื่อ
 ก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น ประเทศสยามนั้นเป็นอยู่อย่าง
 ไร พระเจ้าอู่ทองนั้นคือใคร แต่ทำไมจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยา เรื่อง
 ราวที่เกี่ยวแก่พงษาวดารประเทศสยามเมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา มี
 อยู่ในหนังสือโบราณหลายเรื่อง ดังได้กล่าวมาในตอนอธิบายตำนาน
 หนังสือพระราชพงษาวดารแล้ว แต่ยังมีของโบราณที่จะถึงแก่ประกอบ
 สอดกับเรื่องราวของประเทศอันที่ใกล้เคียง ให้รู้เรื่องพงษาวดารของ
 ประเทศนั้นแต่เดิมมาได้อยู่บ้าง ข้าพเจ้าจึงต้องดอบสวนเก็บเอาเรื่องราว
 เฉพาะที่เกี่ยวแก่สยามประเทศเมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา มาเรียบ
 เรียงลงไว้ ในตอนต้นพระราชพงษาวดาร ให้บรรดาผู้ทอยากจะรู้เรื่อง
 ราวได้ทราบความตามประสงค์ แต่การดอบสวนหนังสือเก่า อยู่ข้าง
 จะลำบาก ด้วยต้องคนคัดลอกเรื่องแต่หลักฐานจากที่ต่าง ๆ มาก
 ยากที่จะตรวจตราไปได้ทั่วถึงทุกเรื่อง อีกประการหนึ่งหนังสือที่แต่งไว้แต่

โบราณ บางทีกล่าวเหตุการณ์เป็นปาฏิหาริย์เกินกว่าจะเชื่อได้ในเวลานั้น
 บางทีในเรื่องราวอันเดียวกัน หนังสือต่างเรื่องต่างกล่าวความแตกต่าง
 โต้แย้งกัน จำต้องตัดสินใจตามแต่จะเลือกเชื่อ ว่าอย่างไรจะถูก
 เพราะฉนั้น เรื่องที่เรียบเรียงต่อไปนี้ คงใช้ความสันนิษฐานของ
 ข้าพเจ้าเองมาก ความสันนิษฐานอาจผิดพลาดผิดได้ ควรผู้อ่าน
 จะอ่านด้วยวิจาร์ณปัญญาแห่งตนด้วย.

พงษาวดารสยาม เมื่อก่อนพระเจ้าอยู่ทอสงส์ร้างกรุงศรีอยุธยา

แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งสยามประเทศนี้ แต่เดิมเป็นที่อยู่ของประชาชน
 ๒ ชาติ คือชอมชาติ ๑ ดาวชาติ ๑ ชาติภูมิของชอมอยู่แผ่นดิน
 ดินต่ำข้างใต้ คือที่เป็นเมืองเขมรเดยวัน แดตามชายทะเลเข้ามาจน
 ในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างคอนใต้ ตลอดจนออกไปจนเมืองรามัญ ชาติ
 ภูมิของดาวอยู่สูงข้างเหนือ ทางดุ่มแม่น้ำของ ตั้งแต่เขาบันทัดคือ
 แดนเมืองเขมรขึ้นมา คือในท้องที่มณฑลนครราชสีมา แดมณฑล
 อุบล ร้อยเอ็ด อุดร ตลอดจนออกไปจนถึงชายแม่น้ำของ ทาง
 ดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาน ท้องที่มณฑลพายัพก็เป็นเมืองดาวเดิม เขต
 ดาวข้างใต้เห็นจะลงมาคือชอมราวเมืองสุวรรณโคตกแดเมืองตาก
 ชนชาติชอมแดดาวเดิมเป็นอย่างไร จะรู้ได้ในเวลานี้แต่เพียงว่า
 บุคคลเจ้าพวกที่เราเรียกว่า ข้า ชมู เขมร มอญ เม็ง เหล่านี้

ภาษาที่พูดเป็นภาษาขอม จึงเข้าใจได้ว่า ชนชาติเหล่านั้นเป็น
 เชื้อสายสืบมาแต่ขอม ส่วนดาวนั้น ดาวเดิมคือคนจำพวกที่เราเรียก
 ทุกวันนี้ว่า ดาว แต่ ดาว เดียวนกยงมอยตามบ้างตามเขาแทบ
 ทุกมณฑลที่เป็นเมืองดาวเดิม มีภาษาพูดภาษา ๓ ค้างหากจะเหมือน
 กัน ชื่อที่เรียกว่า ดาว แต่ ดาว ก็มาแต่คำเดียวกับ ดาว นั้น
 เอง จึงรู้ ได้ว่าพวกนั้นเป็นดาวเดิม
 ขอน ไทยเราชาวไตซึ่งมักเข้าใจกันอยู่โดยมาก ว่าชาวเมือง
 ที่อยู่ในมณฑลพายัพ มณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด แดมณฑล
 อุดม ทุกวันนี้เป็นดาว แต่เรียกเขาว่าดาว ที่จริงหัวเมืองมณฑล
 เหล่านั้น แต่โบราณเป็นเมืองดาวจริง แต่ชาวเมืองทุกวันนี้โดยมาก
 เป็นไทย (แต่เขากล่าวว่าตัวเขาเป็นไทย) เหมือนกับเราชาวไต
 ส่วนไทยนั้น ทุกวันนี้ก็มีหลายพวก แต่เรียกกันเป็นหลายชื่อ
 ว่า ไท ไทย ผู้ไทย พวน ฉวน ฉียง เงี้ยว ตอ เขิน เป็น
 คน คนทุกจำพวกเหล่านั้นพูดภาษาไทย แต่เมื่อเราดู ได้ว่า
 เป็นไทยทั้งนั้น ชาติภูมิเดิมของไทย อยู่ในแคว้นแคว้นแดนดินที่เรียก
 ทุกวันนี้ว่าประเทศจีนฝ่ายใต้ ตั้งแต่แม่น้ำยางตั้งมาทางเมืองเสฉวน
 เมืองยูนหนำตลอดจนจรดเมืองดาว ที่เหล่านั้นล้วนเป็นอาณาเขตเดิมของ
 ไทยทั้งนั้น เหตุใดไทยจึงมาอยู่ในสยามประเทศ ขอนจาตองอธิบาย
 เรื่องราวของพวกเขาขอมก่อน.

ประวัติขอม

• เรื่องราวของขอมเป็นอย่างไร ไม่มีหนังสือหรือหลักฐานชั้นต้นจะ
 สืบสวนได้เท่าดังเกิดของโบราณที่พวกขอมได้สร้างไว้ เช่นพระเจดีย์
 แดปราสาทหิน ซึ่งยังมีอยู่ตามที่ต่าง ๆ ทางประเทศนี้ กับศิลา
 จากฤกษ์ที่ตั้งของที่ขุดพบเมื่อภายหลัง ต้องพิจารณาของโบราณเหล่านี้
 ประกอบสืบสวนกับสิ่งของอย่างเดียวกันซึ่งมีในประเทศอื่น แดสืบ
 กับเรื่องราวของประเทศนั้น ๆ เป็นทางสันนิษฐานประวัติของขอมที่เป็น
 มา จึงอาจจะรู้อะไรได้ ใกล้กับความจริง

เรื่องภูมิประเทศของพวกขอมที่กล่าวมาแต่ก่อน แดเดิมอยู่ที่คำ
 ข้างใต้คงแต่เมืองเขมรจนมาตามชายทะเล จนด้อมแม่น้ำเจ้าพระยา แด
 ออกไปจนเมืองรามัญนุช ขอนควรเชื่อได้ว่าเป็นความจริง ด้วย
 ภาษาของชาวเมืองเดิมในที่เหล่านี้พูดภาษาเดียวกัน แม้ ในทุกวันนี้พวก
 เขมรดาญักยังใช้ภาษาขอมบังคับข้างเหมือนกันทั่วไป อีกประการ ๑
 ในท้องที่เหล่านี้ยังมี โบราณวัตถุที่ขอมได้สร้างไว้เป็นพยานอยู่เป็นอันมาก
 แต่ของโบราณที่ขอมได้สร้างไว้ มีข้อสำคัญควรจะต้องสังเกต ที่ข้าง
 ตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา มักเป็นเทวดสถานข้างฝ่ายด้านนาพราหมณ์
 แต่ข้างฝ่ายตะวันตกมักเป็นวัดแดพระเจดีย์ข้างฝ่ายพระพุทธศาสนา โดยมาก
 เป็นเช่นดังแดปตายนมตมตายุ ตลอดจนไปจนเมืองรามัญ อีก
 ประการ ๑ ผู้ที่ก่อสร้าง จะเป็นเทวดสถานฝ่ายด้านนาพราหมณ์ก็

หรือวัดฝ่ายพระพุทธศาสนาก็ดี บรรดาเป็นของโบราณครั้งขอมซึ่งได้
พบในประเทศนี้ ไม่ว่าจะทางตะวันออกหรือตะวันตก ก็ได้เป็นแน่ว่าเป็น
แบบอย่างข้างอินเดีย แม้อักษรแต่ภาษาจากฤชนแรก ก็เป็นของ
ชาวอินเดีย ส่วนทองที่ทางเมืองดาวเดมพน ทางดุ่มแม่น้ำของ
กัมพูชานที่ขอมได้สร้างไว้มากมายหลายแห่ง แต่เห็นได้ว่าเป็นของ
ชนใหม่ลงมา มีพระเจดีย์ฝ่ายพระพุทธศาสนาที่เป็นของเก่าอยู่แห่งเดียว
แต่ที่เมืองนครพนม เรียกว่าพระธาตุพนม อยู่ในบดิน แต่เมืองดาว
ทางดุ่ม แม่น้ำเจ้าพระยา ในมณฑลพายัพ ไม่พบเทวสถาน ข้างฝ่ายศาสนา
พราหมณ์เลย ของเก่าเป็นฝ่ายพระพุทธศาสนาทั้งนั้น

เมื่อได้ตรวจเห็นของโบราณในที่ซึ่งมีปรากฏอยู่ดังกล่าวมานี้
จึงควรยกเป็นข้อค้นได้ อย่าง ๑ ว่า แต่โบราณมาพวกชาวอินเดียได้
ไปมาค้าขายถึงทางประเทศขอม แต่ได้มาอยู่จนมีอำนาจได้เป็นครู หรือ
เป็นผู้ปกครองบ้านเมืองในคราว ๑ เป็นแน่ ไม่มีที่ตั้งได้ แต่
พวกชาวอินเดียจะได้อพยพมาอยู่ทางประเทศนี้แต่เมื่อใด ชอน จะหา
หลักฐานสอบสวนให้รู้ ได้แน่นอนเป็นอันยาก พบเนื้อความเป็นเค้า
เงื่อนมอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกในอินเดียแห่ง ๑ ว่า เมื่อ พ. ศ.
สองร้อยเศษ พระเจ้าอโศกเสวยราชย์ได้ ๙ ปี (เวลายังมิได้ทรง
เต็มใจในพระพุทธศาสนา) ได้เสด็จยกกองทัพหลวงลงไปปราบปราม
แคว้นแคว้นกาลิงการัฐ ซึ่งอยู่ในประเทศอินเดียข้างฝ่ายใต้ กล่าวไว้
ในศิลาจารึกว่า ในการสงครามคราวนั้นกันว่าพระเจ้าอโศกจะได้เมือง
พวกชาวกาลิงการัฐถูกฆ่าฟันล้มตายเสียมากกว่ามาก แต่ที่จับเป็นได้

ไปเป็นขเดยกักกว่าแต่้น นำเข้าใจความตามเนื้อเรื่องในศิลาจากฤทณ ว่า
 ในครงนนพวกชาวอินเดยข้างฝ่ายใต้ เห็นจะพากันอพยพหลบหนีพระ
 เจ้าอโศกมาอยู่ต่างประเทศทางเมืองขอมนมาก ซอนส์มด้วยตัวอักษร
 แดภาษาที่พบในศิลาจากฤทททางน ด่วนเป็นของชาวอินเดยข้างฝ่ายใต้
 ด้วยเหตุนี้ เรื่องเวลาดาทชาวอินเดยแรกมาอยู่ทางเมืองขอม เห็น
 น่าจะยุติว่า จะได้มีชาวอินเดยไปมาค้าขายถึงเมืองขอมตั้งแต่ราวร่วม
 พระพุทธกาล หรือก่อนน วัจกหักแห่งภูมิประเทศอยู่แล้ว ครน
 เมื่อ พ. ศ. สองร้อยปีเศษ พวกชาวอินเดยข้างฝ่ายใต้ ได้ความเคือตรอน
 ด้วยพระเจ้าอโศกมาค้เมือง จึงพากันอพยพมาอยู่เมืองขอม เป็น
 ฐนแรกที่ชาวอินเดยมาตั้งภูมิตาเนาอยู่ทางประเทศนมาก ๆ ด้วยกัน ทำ
 นองเดียวกับพวกมอญที่อพยพเข้ามาในครงกรุงธนบุรี แดในรัชกาลที่ ๒
 มารวมรวมกันตั้งภูมิตาเนาแน่นหนา จนเมืองประทุมธานี เมือง
 นครเขื่อนขันธ์ มีพดเมืองเป็นเขื่อนมอญโดยมาก ดังปรากฏอยู่
 ในทุกวณนี้ แต่ชาวอินเดยที่อพยพมา คงจะมารวมรวมกันตั้งอยู่
 เป็นแห่ง ๆ เมื่อเมืองชาวอินเดยมามชนทางประเทศนแล้ว พวกชาว
 อินเดยที่แสวงหาภูมิตาเนาใหม่ เพื่อประกอบกรเตยงชพกต หรือ
 หลบตหนีภัยกต ก็เพิ่มเติมติดตามกันเรื่อยมา อย่างทจนมาเมือง
 ไทยทุกวณนี้ แต่พวกชาวอินเดยเป็นชาวเมืองที่เจริญแล้ว มวชา
 ความรุดกกว่าพวกขอมเจ้าของเมือง ซึ่งยังเป็นแค่ชาวป่า อยู่มานาน
 เขาพวกชาวอินเดยก็ได้อานาจเป็นครุบาอาจวรัย์ แดเตยได้เป็นเจ้าบ้าน

ผ่านเมือง ครอบครองพวกขอมเป็นลำดับมา จึงมาสร้างวัดวาแตร
เทวสถานขึ้นในประเทศนี้

ในเรื่องของโบราณที่ชาวอินเดียสร้าง เมื่อไปสออบคแบบอย่าง
ทางอินเดีย พบในหนังสือ วินเซนต์ เอ สมิท แต่งว่าด้วย
ตำนานการสร้างในอินเดีย มีเนื้อความว่า บรรดาถาวรวัตถุของโบราณ
ที่ก่อสร้างไว้ในประเทศอินเดีย ของเก่าที่สุดบรรดาที่ได้พบเป็นของ
สร้างครั้งพระเจ้าอโศก แดด้วนเป็นวัตถุในพระพุทธศาสนา ถาวร
วัตถุที่สร้างในศาสนาพราหมณ์ เช่นปรางค์แตรเทวสถานเป็นต้นเป็น
ของสร้างขึ้นหลังมา เขาตรวจตราได้ความอีกอย่าง ๓ ว่า igit
การก่อสร้างข้างฝ่ายพระพุทธศาสนา กับฝ่ายศาสนาพราหมณ์ใน
อินเดียผิดกัน ข้างฝ่ายพระพุทธศาสนา ถือว่าพระสถูปเป็นของสำคัญ
มักก่อพระสถูปด้วยอิฐ เป็นที่บรรจุพระธาตุ หรือเป็นที่หมายมงคล
สถาน เช่นที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จพระธรรมจักรเป็นต้น รูปพระ
สถูปชั้นแรกมักทำเป็นแต่รูปกลม ๆ เหมือนกับค่อมนาหรือขันควา มา
ขึ้นหลังจึงคอบดตงกตงยอดพระเจดีย์สูงขึ้นไปเป็นลำดับ อีกประการ ๓
เขาตรวจได้ความว่า ครั้งพระเจ้าอโศกไม่ทำพระพุทธรูป ใช้ทำเป็น
รูปวงดอ หมายความว่าพระธรรมจักรบ้าง ทำเป็นแต่รูปพุทธอาคัน
บ้าง ทำเป็นรูปรอยพระพุทธบาทบ้าง แทนพระพุทธรูป พระพุท
ธรูปเป็นของพองามขึ้นเมื่อภายหลังพระเจ้าอโศกถึงสามร้อยปี แต่มา
มามากเมื่อเกิดนิกายมหายานขึ้นข้างฝ่ายเหนือ วัดฝ่ายพระพุทธศาสนา
ครั้งพระเจ้าอโศกนอกจากพระสถูป ยังมีปฏิหาริที่ประชุมสงฆ์แทบทุก

แห่ง แต่วัดฝ้ายสำเนาพราหมณ์นั้น ถึงจะเล็กใหญ่อย่างไร ก็ทำเป็นแต่
 เทวาโดยที่ไว้เทวรูปสำหรับคนไปบูชา ได้ความตามหนังสือของวินเซนต์
 เอ ลัมทคิงน จึงควรตั้งเนื้อเห็นเป็นข้อสันนิษฐานว่า ของโบราณ
 ของชาวอินเดียที่ปรากฏอยู่ในประเทศนี้ ของที่สร้างในพระพุทธศาสนา
 เป็นของเก่า ก่อนพวกปราสาทหินซึ่งสร้างในศาสนาพราหมณ์ ข้อ
 สันนิษฐานด้วยฝีมือช่างที่ก่อสร้าง อันจะพึงสังเกตเห็นได้ ว่าที่เป็นวัดฝ้าย
 พระพุทธศาสนาเช่นที่พระปฐมเจดีย์ ฝีมือไม่เลียดงดงามเหมือนเทว
 สถานข้างตัวนอกเช่นพระนครวัด หรือแม้ปราสาทหินที่เมืองพิมาย
 เพราะพระเจดีย์วิหารฝ้ายพระพุทธศาสนาสร้างแต่เวดวิชาช่างทางอินเดีย
 ยังไม่เจริญ ส่วนเทวสถานสร้างเมื่อพวกอินเดียได้ถายวิชาช่างจากพวก
 ครีกมาฝึกหัดกันแพร่หลาย จนวิชาช่างเจริญในอินเดียแล้ว จึงมี
 ช่างฝีมือดีมาให้แบบอย่าง แต่อำนาจการก่อสร้างทางประเทศนี้ ก็
 เมื่อของโบราณฝ้ายพระพุทธศาสนาในประเทศนี้ มีอยู่ข้างตัวนี้ตกเป็น
 พน ดังกล่าวมาแล้ว จึงเห็นว่า พวกชาวอินเดียที่มาอยู่ในประ
 เทศชอม แต่แรกคงมาอยู่ตามชายทะเลข้างตัวนี้ตก ตั้งแต่เมืองรามัญ
 คดอกลงมาทางแหลมมลายู แลข้ามมาอยู่ในอำเภอดยามที่เมืองนครปฐม
 ก่อน เมื่อนานมาพวกชาวอินเดียนับภูมิภาคประเทศแลดูทางดิชน จึงข้ามอ่า
 ดยามไปค้าขายตั้งภูมิดำเนาข้างปากตัวนอก ที่เป็นเมืองเขมรเดยว
 เรื่องราวของพระเจ้าอโศก เมื่อเอาเนื้อความในศิลาจารึกประกอบ
 กับหนังสือมหาดงษ์ ได้ความดังนี้ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ พระเจ้าบยทสี่
 ชรรมาโคก หรือเรียกพระนามโดยย่อว่าพระเจ้าอโศก เป็นกษัตริย์

ในสมัยราชวงศ์ ได้ครองมณฑลราชธานีตั้งราชธานีณเมืองปากตึก
 พระเจ้าอโศกเสวยราชย์ได้ ๘ ปี (พ.ศ. ๒๒๗) ได้ตั้งยกกองทัพหลวง
 ดงไปปราบปรามกาดิงคราฐ ข้างริมทะเลฝ่ายใต้ มีไชยชนะ ได้
 แคว้นแคว้นกาดิงคราฐเป็นเมืองขึ้น แต่เมื่อพระเจ้าอโศกได้ทอดพระเนตร
 เห็นชาติที่ตกตมตายมากกว่ามากในครั้งนั้น ก็บังเกิดสังเวชสดุดพระไทย
 ดั้นปรากฏว่าพระเจ้าพรราชาอาณาจักรหาพระเกียรติยศด้วยการรบพุ่งออกไป
 ไป จึงปฏิญาณพระไทยจะครอบครองพระราชอาณาจักรแห่งหาพระ
 เกียรติยศแต่โดยทางธรรมานุภาพเท่านั้นมา เมื่อเสด็จกลับคืนมาถึง
 พระนคร จึงตรวจตราดำเนินตททที่มีอยู่ในมณฑลราชธานีในเวลานั้นทรง
 พระราชดำริเห็นว่า พระพุทธศาสนาประกอบด้วยศีลธรรมอันดี
 เด็ดประเสริฐกว่าศาสนาอื่น ๆ ทั้งสิ้น พระเจ้าอโศกจึงประกาศพระ
 องค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ยกเอาศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเป็น
 หลักในการปกครองพระราชอาณาจักร พระพุทธศาสนาได้เป็นประธาน
 ดำหรับประเทศมาแต่ครั้งนั้น ครั้นพระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพระพุทธ
 ศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ให้อิ่มเอิบด้วยตามลัทธิการมากจน
 พวกเหต่าเคียรถัยเห็นว่า พระภิกษุในพระพุทธศาสนามีความคู้ขดำรง
 ก็ปลดอมตนเข้าบวชเป็นพระภิกษุเป็นอันมาก จนบังเกิดความรังเกียจแก่
 พระภิกษุสงฆ์ พระเจ้าอโศกได้ทรงทราบเหตุนี้ จึงให้ชำระพระศาสนา
 ขับได้พวกเคียรถัยออกเสียจากสังฆมณฑล แล้วทรงอาราธนาพระ
 โมคคัลลบุตรคัสดีเถร ให้เป็นประธานทำตติยสังคายนา ที่เมือง
 ปากตึกในปีที่ ๑๘ แห่งรัชกาล คือ พ.ศ. ๒๓๖ เมื่อทำตติยสังคายนา

แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาแพร่หลาย
 ไปถึงนานาประเทศ จึงแต่งสาส์นทูตให้เที่ยวตั้งสถานพระพุทธรักษา
 ตามประเทศน้อยใหญ่ ในศิลาจารึกปรากฏว่าสาส์นทูตของพระเจ้า
 อโศก ได้ออกไปเที่ยวตั้งสถานพระพุทธรักษาตามประเทศทางตะวันตก
 ถึงแคว้นแคว้นไซเรีย อียิปต์ แดเมซโคเนียในยุโรป ส่วนประเทศที่
 ใกล้เคียงติดต่อกับราชอาณาจักรของพระเจ้าอโศก แต่ประเทศข้าง
 ทางตะวันออก ก็ปรากฏว่าพระเจ้าอโศกได้อาราธนาพระโมคคัลล
 บุตรศิษย์เถร ให้เลือกสรรพระอรหันต์ตั้งไปเที่ยวตั้งสถานพระพุท
 ธรักษา มีนามประเทศแต่นามพระอรหันต์ที่แยกย้ายกันไปในครั้งนั้น
 ผูกเป็นคาถาไว้ในหนังสืออมหาวงษ์ดังนี้

เถโร โมคคัลลบุตรโค โส
 นิฐฐาเปตวาน สังคค
 ต้านันต์ ปตัญญูฐานัน
 เปเสตี กตติเก มาเส
 เถโร กตมรคนจารี
 อเปตย มหาเทว
 จนวนดี อเปเสตี
 ตถา ปรันตก โยน
 มหารฐู มหาชัมม
 มหารกชตเถรนต์
 เปเสตี มชณม เถโร

ชินต้านโชตโก
 เปกขมานิ อนาคค
 บัจจนเคตุ อเวกชย
 เต เต เถเร คหิ คหิ
 มชณนตกมเปตย
 เถโร มหิตมณฑล
 เถโร รกชตนามก
 ชัมมรกชตนามก
 รกชตคเถรนามก
 โยนโดกมเปตย
 หิมวันตปเทตก

สุวรรณภูมิ เถร เทว

โธณ อัครเมว

มหามหัทธเธร ค

เธร อทชยวศคย

ดัมพต ภัททสาตญจ

ดเก ดทชวหารเก

ตังกาทเป มนุญญมท

มนุญญชินสาสน

ปติฐฐาเปถ कुमेหค

บญจ เถร อเปตย

อาจารย์วิศเดวิดส์ สอบภูมิประเทศที่กล่าวในคานัน อธิบาย

ไว้ในหนังสือที่แต่งเรื่องพระพุทธรูปว่า

พระมณฑนคิกไปประเทศกัสมิร

แดนขณาร คอทเรยกว่า

แคชเมียร์ แดอ์ฟมานีสถาน

ทุกวณอยู่ปลายแดนแดคอเชคร

อินเดียข้างควณตกเฉียงเหนือ

พระมหาเทวไปมหัสประเทศ

คอินเดียข้างใตแม่น้ำโคชาวาร

อยู่ในอาณาเขตรของไนซั่มไฮเดรบริดทุกวณ

พระรภคิตไปนวนาดีประเทศ อาจารย์วิศเดวิดส์เข้าใจว่าอยู่ชาย

ทะเลทราย แฉ่นแฉ่นราชปุตคานะในอินเดีย

พระธรรมรภคิตไปอปรันคกประเทศ เข้าใจว่าชายแดนบันชาน

ข้างควณตก

พระมหาธรรมรภคิตไปมหารัฐประเทศ อยู่ในแฉ่นแฉ่นมหารัฐ

ข้างยอดหน้าโคชาวาร อยู่ห่างเมืองบอมเบสัถ ๓๕๐ ไมล์ข้างทิศควณ

ออกเฉียงเหนือ

พระมหาธรรมรภคิตไปโยนโดกประเทศ คอทเรยกว่า แบกเตรย

เดียนอยู่ในประเทศเปอเซีย

พระมัทรมิไปหิมวันตประเทศ คือตามเมืองที่อยู่ในหมู่เขาหิมา
โดย

พระไดณองค์ ๑ พระอุตรองค์ ๑ ไปสู่สุวรรณภูมิประเทศ
อาจรย รัตติกาลอธิบายว่าสุวรรณภูมิประเทศนี้ ตั้งแต่เมืองรามัญตง
มาจนตลอดแหลมมลายู

พระมหินทเถร ซึ่งเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศก กับพระภิกษุ
อีกหลายองค์ ไปตั้งกาทวีป

เรื่องพระอรหันต์ไปเที่ยวตั้งสอนพระดำดีนาครังพระเจ้าอโศกตามที
กล่าวในหนังสือมหาวงษ์ น การดอบส่วนในชั้นหลัง ได้หักฐานพบ
ที่บรรจุสุชาติในพระสถูปองค์ ๑ ในอินเดีย มีอักษรจากบอกไว้ว่า
เป็นสุชาติของพระมัทรมิ ผู้ที่ได้ ไปสอนพระดำดีนาคที่หิมวันตประเทศ
กตบมาถึงมรณภาพได้ทำฌาปนกิจจนสิ้น แต่มีหักฐานอีกหลายอย่าง
ในตั้งกาทวีป ว่าพระมหินทเถรได้เชิญพระพุทธรดำดีนาคมาประดิษฐาน
ในตั้งกาทวีปแต่ครั้งนั้นจริง

ที่เรียกว่า สุวรรณภูมิประเทศ ที่ว่าพระไดณกับพระอุตรเชิญ
พระพุทธรดำดีนาคมาประดิษฐาน มอญอ้างว่า คือที่เมืองสเทิม อยู่
ในอ่าวเมาะตะมะ ถ้าไทยเราจะอ้างว่าอยู่ในเมืองเรา ชาวเจ้าเห็นว่า
หักฐานผิดกว่ามอญ ด้วยเมืองโบราณชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือเมือง
อุทองของเรามี แม้จะว่าด้วยเรื่องทองที่เป็นเหตุให้เรียกว่า ประเทศ
สุวรรณภูมิ ในเมืองมอญไม่มีบ่อทอง มามีในเมืองเรา ก็เป็นพยานอยู่
แต่ขอเรื่องเมืองสุวรรณภูมินั้น ไม่จำเป็นจะต้องเถียง ชาวเจ้าเห็นว่าความ

จริงจะเป็นดังอธิบายของอาจารย์วิรัตน์คดี คำที่เรียกสุวรรณภูมิประเทศ จะหมายความว่าประเทศทางนี้ ตั้งแต่ประเทศรามัญลงมาจนประเทศ สยามข้างฝ่ายตะวันตก หรือบางที่จะตลอดออกไปจนเมืองญวนทุกวันนี้ ในครั้งนั้นจะรวมเรียกกันว่า สุวรรณภูมิประเทศทั้งสิ้น พระโอรส พระอัคร คงจะมาชนทแห่งใดแห่งหนึ่งข้างฝั่งทะเลอ่าวเบงกอล บางที่อาจ ชนทเมืองได้เต็มได้ แต่ความจริงมีอยู่อย่าง ๑ ซึ่งผู้ศึกษาโบราณคดีใน ประเทศอื่นยังไม่ทราบ คือว่าในสยามประเทศทางตะวันตก มีเมือง โบราณอยู่เมือง ๑ มีรอยพระสถูปเจดีย์วิหารมากมาย บรรดาเมือง ทางสุวรรณภูมิประเทศนี้ ทั้งเมืองพม่ารามัญจนตลอดแหลมมลายู ไม่มี เมืองที่ใหญ่ใหญ่โตเท่าแก่กว่าเมืองทวารวดี หนึ่งชื่อโบราณเรียกชื่อว่า เมืองไชยศรีบาง เมืองศรีไชยบาง เมืองศรีวิไชยบาง เป็นเมืองร้างมา แด่ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา พงกตบคงเป็นเมืองชนเมอท่ารถไฟ ทุกวัน นเรียกชื่อว่าเมืองนครปฐม มีหลักฐานหลายอย่าง ซึ่งมาพบเมื่อภายหลัง ทำให้เห็นลัษณะดังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช ดำริห์ แต่ได้ทรงจากฤไว้ที่พระปฐมเจดีย์ ว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่รบ พระพุทธเจ้ามาประดิษฐานแต่ครั้งพระเจ้าอโศก ข้อ ๑ รูปสถูปฐาน พระสถูป (ดูรูปพระปฐมเก่าที่ก่อด้วยอิอย่างไว้ เอาพระปรางค์ซึ่ง พระยาภาณสิทธิ์ร้างเดิมเมื่อภายหลังออกแล้ว) ก็เหมือนรูปพระสถูปไชย สถูปของพระเจ้าอโศก แต่ก่อด้วยอิฐทำนองเดียวกัน ข้อ ๒ ที่พระปฐม เจดีย์ขุดพบศิลาจารึกคือพระธรรมจักร ซึ่งเป็นวัตถุที่บูชาแทนพระ พุทธรูปเป็นอันมาก สันต์ด้วยการสอบสวนของผู้ศึกษาโบราณคดีใน

ทีเดียว ว่าครึ่งพระเจ้าอโศกไม่สร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปเป็นของ
 พงมชนภายหลัง ข้าพเจ้าไม่ได้ยินว่าที่ใด ๆ ในประเทศอื่นทางนี้ ได้
 ชุตพบพระบรมจักรมากเหมือนที่พระปฐมเจดีย์ จึงเห็นว่าเมื่อพระเจ้า
 อโศกแผ่พระพุทธรูปสำเนาออกมาต่างประเทศ จะเป็นด้วยส่งพระ
 อรหันต์เป็นสำเนาทุกที่ก็ตาม ดังข้าราชการออกมาเป็นสำเนาทุกที่ก็ตาม
 หรือประชาชนชาวอินเดียที่เดอมได้ในพระพุทธรูปสำเนาแล้ว ออกมา
 ทำมาค้าขายในครั้งนั้นก็ตาม ข้าพเจ้าเชื่อว่า ได้มาส่งต่อพระ
 พุทธรูปสำเนาแก่พวกชาวอินเดียที่เมืองนครปฐม ให้
 เดอมได้ในพระพุทธรูปสำเนา ก่อน แล้วพระเจ้าอโศกจึงได้แพร่หลายไป
 ถึงคนพนมเปญ ขอนจะถามเสียไม่ได้ว่าการส่งสำเนาต้องพูดเข้าใจ
 ภาษากัน เพราะเหตุที่เมืองนครปฐมเป็นเมืองถือพระพุทธรูปสำเนา
 ชนก่อนเมืองอื่น ๆ ในสุวรรณภูมิประเทศ จึงเรียกพระเจดีย์องค์ที่แรก
 สร้างขึ้นในเมืองนั้นว่าพระปฐมเจดีย์ มาตั้งแต่ตั้งเดิม ต่อมาพระ
 พุทธรูปสำเนาจึงแพร่หลายออกไปเมืองอื่น ๆ ในประเทศนี้จากเมืองนครปฐม
 ด้วยเหตุนี้ ประชาชนชาวเมืองที่อยู่ทางอำเภอดงขามข้างฝ่ายตะวันตก
 ตลอดจนเมืองดาวในมณฑลพายัพ แดเมืองมอญ เมืองพม่า โดย
 มากจึงนับถือพระพุทธรูปสำเนาแต่เดิม แดของเก่าจึงมีแต่คิดว่าแต่
 จากข้างฝ่ายพระพุทธรูปสำเนา ไม่เป็นฝ่ายสำเนาพราหมณ์ เหมือน
 อย่างข้างตะวันออก แต่ไม่ใช่ว่าการแผ่พระพุทธรูปสำเนาครั้งนั้น ไม่
 แพร่หลายออกไปถึงทางตะวันออก ด้วยพระราชาพนมยังมีเป็นพยาน
 อยู่ทรงมน้ำของ ข้าพเจ้าได้เคยไปเห็นเอง ได้พิจารณาต้อยหลายวัน

เห็นฝีมือแปลก ดวดตายไปเคาข้างฝีมือข้างกรุงพระเจ้าอโศก ไม่
ใกล้เคียงกับฝีมือข้างพวกทำเทวดสถานในเมืองเขมรเลย

ตามเนื้อความในหนังสือพงษาวดารอินเดียกล่าวไว้ว่า แม้ในเมือง
พระเจ้าอโศกทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้เป็นประธานสำหรับบ้าน
เมืองในอินเดียได้ โดยมาก คนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ก็ยังมีอยู่ทั่วไปใน
อินเดีย เพราะพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ไม่เป็นข้าศึกกันโดย
ตรง ธรรมเนียมคล้ายคลึงกันใน ๒ ศาสนานี้มีมาก สถิติพระพุทธ
ศาสนาถือทางธรรมเป็นใหญ่ แต่ส่วนศาสนาพราหมณ์ถือคติโลกเป็น
สำคัญ (ทำนองที่เห็นอยู่ในเมืองเรา) พระเจ้าอโศกจึงไม่ทำลาย
ต่างศาสนาพราหมณ์ เป็นแต่ไม่ทำนุบำรุงยกย่องเหมือนพระพุทธศาสนา
ครั้นเมื่อสิ้นพระเจ้าอโศกแล้ว กระทบใน โมริยราชวงศ์ต่อมาไม่มี
อาณาจักรเหมือนพระเจ้าอโศก มคธราชูก็หย่อนอำนาจลงโดยลำดับ
เมืองประเทศราชซึ่งเคยขึ้นพระเจ้าอโศก กลับตั้งเป็นอิสระชนหลาย
เมือง ผู้ปกครองบางเมืองก็ถอยพระพุทธศาสนา แต่บางเมืองก็
นับถือลัทธิศาสนาพราหมณ์ เป็นต้นตลอดลงไปจนไพรบ้านพลเมือง
ฝ่ายลังกาทวีปที่รับพระพุทธศาสนาไปแต่ครั้งพระเจ้าเทวานัมปิยติส
สน ในตำนานลังคายนานของเราว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ พระมหินทเถร
ผู้เชิญพระศาสนาไปประดิษฐานในลังกาทวีปได้ทำลังคายนาน อันนับว่า
เป็นลังคายนานที่ ๔ ครั้ง ๑ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ พระเจ้าวิภูคามินนม
ไชยชนะพวกทมิฬ ได้เมืองลังกาเป็นอิสระภาพ มีพระราชประสงค์
จะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จะให้กลับรุ่งเรืองดังเก่า พระอรหันต์

ในตั้งกาทวิปมาปรารภกันว่า เมืองดังกล่าวพวกชาวทมิฬมีเจตนาที่สู้ยก
 มาตีได้บ้านเมืองถึง ๒ ครั้งแล้ว เกรงว่าพระพุทธทศวงจะเดื่อมด้วย
 จึงพร้อมกันทำสังคายนา อันนับในตำนานของเราเป็นครั้งที่ ๕ จาก
 พระไตรปิฎกตงแปดตัวอักษรจนไว้ในไบตาน จึงมีหนังสือพระไตรปิฎก
 ขันเป็นครั้งแรก (มีทำสังคายนาที่ ๕ นี้ ในหนังสือของอาจารย์
 วิธเควิตต์ว่า เมื่อ พ. ศ. ๓๓๐) พระไตรปิฎกที่เขียนตงแปดหนังสือ
 ภาษามคธคร่งนน ชั่วแต่บาฬี แต่อรรถกถาแต่ฎีกาทังปวง ยังเป็น
 ภาษาลิงหพ ไม่ได้แปดแปดภาษามคธในคร่งนน

• ส่วนในประเทศอินเดีย เมื่อ พ. ศ. ๕๕๓ พระเจ้ากนิษกะกระษัตริย์
 ในคักราชวงศ์ ได้เป็นใหญ่ในคัณาธารัฐ ตั้งราชธานีณบุรุษนคร
 (ทุกวันนี้เรียกว่า เมืองเปชวาร์) ในอินเดียข้างฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ
 มีอาณาเขตรกว้างใหญ่คต้ายเมื่อคร่งพระเจ้าอโศก พระเจ้ากนิษกะ
 ทรงเตอมได้ในพระพุทธศาสนา แดปรากณาจะทำนุบำรุงให้เป็น
 ประธานสำหรับประเทศอย่างคร่งพระเจ้าอโศก จึงอาราธนาพระ
 ภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ มีพระวสุพันธุเป็นประธาน ทำสังคายนาที่เมืองบุรุษบุรี
 การสังคายนาคร่งพระเจ้ากนิษกะ ไม่ปรากฏในตำนานของเราข้างฝ่าย
 ใต้ ข้อสำคัญของการสังคายนาคร่งนี้ คือเปดี่ยนภาษาที่ใช่ ในพระ
 ไตรปิฎกเป็นภาษาลิงตงฤต ตั้งแต่สังคายนาคร่งนี้มา ก็เกิดตทิมพระ
 พงกมหายานขนทางอินเดียฝ่ายเหนือ เหตุที่จะเกิดตทิมหายานเปดด้วย
 พระภิกษุสงฆ์ในอินเดียเกิดแตกตางตทิมกันเป็นพวกเปนคณะ นำเข้า
 ใจว่า เปนมาตั้งแต่คร่งทำตทิมสังคายนา เมื่อ พ. ศ. ๓๐๐ เปนคันั้นมาแล้ว

พวก ๓ ถ่อมตนตามพระพุทธวจนะที่พระพุทธองค์ได้ทรงตั้งสอนเป็นสำคัญ
 ไม่ยอมผันแปรดัดจริตไปตามความนิยมของประชาชน อีกพวก ๓ มุ่งหมาย
 ให้คนศรัทธาคือพระล้าต๋นาเป็นสำคัญ คติอย่างนี้เกิดด้วยพวกครูบา
 อาจารย์ในล้าต๋นาพราหมณ์ เห็นคนไปนิยมข้างพระพุทธล้าต๋นาเดี่ยมาก
 จึงคิดแก้ไขดัดจริตล้าต๋นาของตนเอาข้อธรรมะ ในพระพุทธล้าต๋นา ที่คนนิยม
 ไปปนปรองดองดัดล้าต๋นาพราหมณ์ให้ต้องใจคน เมื่อคนไปนิยมล้าต๋นา
 พราหมณ์มากขึ้น ค่อยมาถึงครั้งพระเจ้ากนิษกะ พวกพระภิกษุสงฆ์
 ซึ่งแสวงหาความนิยมเป็นใหญ่ ก็แก้ไขดัดจริตในพระพุทธล้าต๋นาเข้าหา
 ความนิยมของคนบ้าง เรียกดัดจริตของตนว่า มหายาน หมายความว่า
 เป็นดัดจริตที่อาจจะชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มากขึ้นแต่เร็วกว่าดัดจริตเก่า จึง
 เกิดดัดจริตมหายานขึ้นด้วยประการฉะนี้ ดัดจริตมหายานเจริญแพร่หลาย
 ในคัมภีราราชูก่อน พระเจ้ากนิษกะแต่งล้าต๋นทูตไปเที่ยวตั้งสอนพระ
 พุทธล้าต๋นาในนานาประเทศอย่างครั้งพระเจ้าอโศก แต่ไปข้างฝ่าย
 เห็นอมาก พระพุทธล้าต๋นามาประดิษฐานทางเมืองจันแฉฉแบศ ตั้ง
 แต่ครั้งพระเจ้ากนิษกะเป็นปฐม ดัดจริตพระพุทธล้าต๋นาทางเมืองจัน เมือง
 ยะบัน ตลอดจนมาจนเมืองญวน จึงเป็นอย่างมหายาน คือนิกาย
 ฝ่ายเหนือ อย่างพระจัน พระญวน ที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ แต่ฝ่าย
 เมืองดังกา พม่า รามัญ แฉเมืองไทยเรา ไตรรับพระพุทธล้าต๋นา
 มาจากมคธราชูแต่ครั้งพระเจ้าอโศก ดัดจริตจึงเป็นนิกายฝ่ายใต้ ซึ่ง
 พวกมหายานเรียกว่า หินยาน ตลอดมา พระไตรปิฎกก็เกิด
 แฉกต่างกนมาแต่ครั้งนั้น พระไตรปิฎกของพวกนิกายฝ่ายเหนือเป็น

ภาษาตั้งสักฤค แต่จีนเขามาแปลเป็นภาษาจีนเดี่ยอกชน ๑ ส่วน
 พระไตรปิฎกของพวกนิกายฝ่ายใต้ ยังคงเป็นภาษามคธ ทงบาพซังได้
 ตั้งคายนาดแล้ว แดอรรกถา ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ชาวเมืองพุทธคยา
 ในอินเดีย ได้ไปแปลจากภาษาสิงหพเป็นภาษามคธเมื่อราว พ. ศ. ๘๕๖
 แตนนมาหนังสืออรรกถาฎีกาเด้อน ๆ ของพวกนิกายฝ่ายใต้ ที่แต่เดิม
 เป็นภาษาสิงหพก็แปลเป็นภาษามคธ ที่แต่ชนใหม่ก็แต่เป็นภาษามคธ
 ดัทธิพระพุทธดำดนาอย่างนิกายฝ่ายเหนือ คงจะได้แพร่หลาย
 มาทางประเทศสุวรรณภูมิบ้าง จึงปรากฏพระพุทธรูปชนเก่า อัมม
 อากการกรदनงพระหัตถ์เป่นวง แดดงรูปพระธรรมจักร ซึ่งเรียก
 กันว่า พระคันธารราฐ ตามนามประเทศของพระเจ้ากนิษกะ ชน
 ทางน อันจะเห็นได้ ทพระปฐมเจดีย์ แดเมืองเก่า ๆ ในประเทศ
 นอกหลายแห่ง คำนานดำดนาแต่นนมา ดำดนาพราหมณรุงเรือง
 ชนในอินเดีย แต่พระเจ้าแผ่นดินตราษฎฐรทนบถอพระพุทธดำดนาก็
 ยังมี เมื่อ พ. ศ. ๑๑๗๒ หดวงจีนองค์ ๑ ชื่อยวนฉาง หรือยวน
 เจียง เดินบกไปสืบพระพุทธดำดนาถึงประเทศอินเดียจดหมายเหตุไว้ว่า
 ในสมัยนั้นดำดนาพราหมณกาดังแข่งพระพุทธดำดนาอยู่ทุกแห่งหนทั่วไป
 แดมพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระเจ้าศัตยาศัย
 ครองราชดัมบัตอยู่ณเมืองกนิษากูพย (เดี่ยวนเรียกว่าเมืองกาโนช)
 ทรงเด้อมได้เป็นพุทธดำดนูปถัมภกเพียรทำนุบำรุงพระพุทธดำดนาตาม
 แบบอย่างพระเจ้าอโศกได้ทำมาแต่ก่อน ทงการภายในแดการแต่
 ดำดนทูตไปเทียบสั่งสอนพระพุทธดำดนาในนานาประเทศ ๖๓ แต่ดัทธิ

พระพุทธเจ้าในครั้งพระเจ้าศตาศกย ยิ่งฝันแปรมากกว่าแต่ก่อนอีกด้วย
 เหตุ ๒ ประการ อย่างเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คือด้วยเกิด
 แยกต่างสัทธกนยงชนในพวกที่ถือพระพุทธเจ้าเองประการ ๑ ด้วย
 พวกที่ถือศาสนาพราหมณ์พากเพียรต่อต้านแข่งขันพระพุทธเจ้าประ
 การ ๑ หดวงจันช้วนเจียงไค้เห็นพระเจ้าศตาศกย ให้ประชุมพระภิกษุ
 ดั่งฆัฒพราหมณาจารย์พร้อมด้วยพระเจ้าประเทศราชที่เป็นเมืองชน ทำ
 พิธีสังคายนา ว่าเมื่อประชุมกันวันแรกเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐาน
 เป็นประธาน วันที่สองเชิญรูปพระอินทราทศยไปเป็นประธาน วันที่
 สามเชิญรูปพระศิวไปเป็นประธานในที่ประชุม ข้อที่สังคายนากันในครั้ง
 นั้นดูเหมือนการที่จะต้องรวมศาสนาให้เกยงแย้งกัน ตามจุดหมายเหตุ
 ของหดวงจันช้วนเจียงว่า ตอนแรกประชุมปรึกษาข้อแตกต่างใน
 ระหว่างคัคัธรรมของพระพุทธเจ้า กับศาสนาพราหมณ์ ตอนที่
 ๒ ประชุมปรึกษาข้อที่ขัดแย้งกัน ในระหว่างพวกที่ถือพระ
 พุทธเจ้าข้างฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายใด ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผลของการ
 ที่พระเจ้าศตาศกยแต่งตั้งนาคออกมาเที่ยวสอนพระศาสนา ก็เห็นจะมี
 มาถึงทางประเทศนี้ด้วย เพราะมีของที่สังเกตเห็นเช่นพระพิมพ์ ทพบที่
 พระปฐมเจดีย์ ที่เมืองราชบุรี แด่ที่ท่าทงไฉ่ตามถ้ำในมณฑลนคร
 ศัรธรรมราช มณฑลทญูเก้จ มณฑลปัตตานี รูปพระที่พบเห็นตามถ้ำ
 เป็นฝ่ายมหายานชั้นหลัง มีทั้งพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ทำเป็น
 ชายบ้าง เป็นผู้หญิงบ้าง ทำพระโพธิสัตว์มีแขนมาก ๆ บ้าง คือ
 หนังสือที่พิมพ์ไว้ข้างหลังก็เป็นตัวสังคฤคณคณกับหนังสือรุ่นก่อน ข้าพเจ้า

เข้าใจว่าพระมหาธาตุที่เมืองไชยาพระมหาธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช
(เมื่อก่อนก่อพระเจดีย์ตั้งกาครอบข้างนอก) ตัวนเปนของชนดำดนา
เปนนิกายมหายาน เห็นจะสร้างชนเมื่อการดอนพระดำดนาเข้ามา
ครงพระเจาศักตาศย เมื่อราก พ. ศ. จวน ๓๒๐๐ คราวเดียวกับเมือ
สร้างพระเจดีย์ ชงชาวชวาเรียกกันว่าจันต มีหลายแห่งในประเทศชวา
เรื่องดำดนาพราหมณ์ ตามตทชททนบถอพระอศักร พระนารายณ์
จะออกมาถึงประเทศทางนเมือใด ยังไม่พบตำนานที่จจะรู้ได้แน่นอน
แต่ควรยคิได้ว่า ตั้งแต่ชาวอินเดย์ได้มาตั้งบ้านเมืองอยู่ทางประเทศขอม
คงจะไปมาถึงกันกับประเทศเดิมอยู่เดิมอ เมื่อกเกิดเหตุการณ์เปดียน
แปลงอย่างใดมชนทางเมืองเดิม การเปดียนแปลงนั้น ๆ ก็ย่อมจะมี
ออกมาถึงประเทศทางนดวย คตอดจันตที่ธิดำดนา เมือดำดนา
พราหมณ์เจริญทางอินเดย์มผู้ คณนยมมากชน ก็คงจะมีผู้ ทเดอมได้
พาดที่ธิดำดนาพราหมณ์มาเผยแผ่ทางประเทศน เหมือนอย่างเมือครง
นำพระพุทชดำดนามาแต่ก่อนนนั้น
มีเรื่องราวเดำดบกันมาว่า เดิมมีเจ้านายในราชวงษ์ทางอินเดย์
อพยพมาอยู่เมือองขอม ที่เปนเมือองเขมรทุกวงนนั้น มาได้นางพระยา
(จะเป็นนางพระยาผู้ ครองเมืออง หรือเปนราชธิดาไม่ปรากฏ) เปน
ภรรยา จึงเคยได้ครอบครองบ้านเมืออง แต่มีเชอถ่ายสืบวงษ์ตงมา
อีกหลายชวงษ์ศรย ชอนตดมกับศิดาจากพบในเมือองเขมรบอก
พระนามพระเจ้าแผ่นดินขอม ชึ่งนำเข้าใจว่าเป็นเชอถ่ายชาวอินเดย์
หลายพระองค์ เบองคั้นแต่พระเจ้าภควารมณ ว่าทรงราชย์เมือ

พ.ศ. ๑๓๔๓ แด่มพระนามพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ ต่อมาหลายพระนาม
คือพระเจ้า มหินทรวรมัน อิศานวรมัน ไชยวรมัน (ว่าทรง
ราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๒๑๐) นเรนทรวรมัน ราชูปติวรมัน นฤปคินทร
วรมัน รุทรวรมัน ปฤถวินทรวรมัน อินทรวรมัน (ว่าทรง
ราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๒๐) ยโสวรมัน (ว่าทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๓๒)
หรรษวรมัน (ว่าทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๕๓) ราเชนทรวรมัน
(ว่าทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๗) ชรณินทรวรมัน สุริยวรมัน (ว่าทรง
ราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๕) แด่อุไทยทิศยวรมัน พระนามพระเจ้าแผ่นดิน
ที่กล่าวมานี้ บางพระนามก็มีซากนหลายองค์ มีพระนามพระเจ้า
สุริยวรมัน ว่าทรงราชย์อยู่เมื่อ พ.ศ. ๑๖๔๓ ปีเป็นที่สุด ที่ปรากฏ
ในศิลาจารึก พระเจ้าวรมันทั้งปวงนี้ ได้ความตามศิลาจารึก
ว่าดวนแต่เต็มได้ในตำนานพราหมณ์ มีเนื้อความในหนังสือเรื่อง
เมืองเขมรที่อโมเนี้ยแต่ ว่าพระเจ้าไชยวรมันที่ ๓ สร้างปราสาท
หินพระนครหลวง เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๐๐ แด่พระเจ้าแผ่นดินขอมที่หลัง
มา ไม่ได้ความว่าพระนามเรียกอย่างไร สร้างปราสาทหินพระนครวัด
เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๐

สันนิษฐานตามหลักฐานทั้งปวงที่กล่าวมานี้ น่าคิดเห็นว่าพวก
อินเดียที่ข้ามอ่าวสยามไปตั้งภูมิตำเนาอยู่ข้างควนออกนั้น จะไม่ได้
เขารัดถอบพระพุทธศาสนาแต่เดิม อยู่มาจะเป็นด้วยเกิดณรงค์
สงครามในครั้งหนึ่งคราวใด หรือจะเป็นด้วยเหตุอื่น ซึ่งยัง
ทราบไม่ได้ ที่ตั้งมีพวกเจ้านายทางประเทศอินเดียลงมาด้วยได้ ซึ่งถือ

สำนักราชบัณฑิตยสถาน อพยพพาสัมคัมภรคพวกมาสู่สุวรรณภูมิประเทศ
 แต่ไม่พอใจจะอยู่กับพวกถือพระพุทธศาสนาทางควันคก จึงข้ามไป
 ตั้งภูมิตำเนาทางควันออกกับพวกถือศาสนาพราหมณ์ด้วยกัน แต่หนี
 คงจะมีพวกชาวอินเดียตามเรื่อยมา จนมีกาดังวังชาตังเป็นบ้านเป็น
 เมืองของคนโตใหญ่โต เมื่อตงมนโต ทเมืองขอมข้างฝ่ายโตแล้วจึงแผ่
 อำนาจแลขยายอาณาจักรออกไปในเมืองที่โตโตเคียง พวกชาวอินเดีย
 ทคงโตโต ในเมืองเขมร คงจะมีพระเจ้าแผ่นดินที่มีอำนาจมากปกครอง
 คอกันมาหลายพระองค์ จึงสามารถแผ่ราชอาณาจักรโตกว้างขวาง
 คตอดจน โตเมืองดาวทง ในดุ่มแม่น้ำของ แดแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ ในอำนาจ
 แดสามารถสร้างปราสาทหินเป็นเทวดสถานโตเช่นพระนครหลวง แด
 พระนครวัด ซึ่งใหญ่โตไม่มทไหนเท่าทงโตก ใช้แต่เท่านั้น เมื่อ
 แผ่อำนาจออกไปถึงไหน ก็อาจจะจัดการปกครองบ้านเมืองไว้ ใน
 อำนาจแด่สำเนาของคน อันจะเห็นโตด้วยปราสาทหินเทวดสถาน ที่
 ขอมเทียบสร้างไว้ ในที่ค่าง ๆ ค้อมมา มากมายหลายแห่งมีแทบทั่วไปใน
 ประเทศนี้ จะต้มเดี่ยวไม่ได้ ว่าในสมัยนั้นเครื่องมือสำหรับทำกรงาน
 ยิงไม่มโตอย่างทุกวันนี้ กาดังอยู่ทมผู้คนกับความเพียรเป็นสำคัญ
 ปราสาทหินแห่งหนึ่ง ๆ จะใช้คนเท่าโต จะใช้เวตาเท่าโต ที่จะไป
 ชุดเอาหินทงแท่งมาคคคแต่ แดเพียรยกขนไปคังปรับปรุให้ โตคังแบบ
 อย่าง แดวแกะสลักรูปภาพตวดด้วยชคคให้เกดยงเกดาเป็นที่สุด เชื่อ
 โตว่า การสร้างปราสาทหินแห่งหนึ่ง ๆ คงต้องใช้คนนับด้วยร้อย
 ถ้าเป็นปราสาทใหญ่เช่นพระนครวัดเห็นจะนับด้วยพัน 256 แดทำการก่อสร้าง

ค่อยๆไปทุกรัชกาลไม่มีเวลาแล้ว ไปหยุดสร้างเขาก็เมื่อบ้านเมือง
 เกิดไภยอันตรายหรือหมดอำนาจตั้งกำลังที่จะทำได้ เป็นดังนี้ทุกแห่ง
 ด้วยเหตุนี้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้
 ทรงสังเกตเห็นก่อน ข้าพเจ้าได้สังเกตตามต่อมา) บรรดาปราสาท
 หินซึ่งขอมสร้าง ไม่ว่าที่ไหน ๆ จะเล็กใหญ่อย่างไรก็ตาม ยังแต่
 เห็นได้ในทุกวันนี้เป็นของทำค้างทุกแห่ง ใครมีเชื้อไปพิจารณาดู
 ดูกแห่งหนึ่งก็จะเห็นสัมจริงดังว่า ขอมมีอำนาจถึงที่สุดเมื่อราว
 พ.ศ. ๑๕๐๐ ปี ครั้นราชธานีอยู่ที่นครทมิฬ ที่ไทยเราเรียกว่าพระนครหลวง
 ไม่ห่างจากพระนครวัด แต่เอาเมืองดโว (คือเมืองดพบุรีเดี๋ยวนี้)
 เป็นราชธานี ทำนองเป็นเมืองลูกหลวง ปกครองอาณาจักรขอมในดุ่ม
 แม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนทางเหนือเขาบันทึกในดุ่มแม่น้ำของ สังเกต
 ตามขนาดเทวสถานที่มีอยู่ เขาใจว่าเมืองพม่ายเป็นเมืองลูกหลวง
 ปกครองอยู่ทางนอกเมือง ๓ แต่บางที่จะมีเมืองลูกหลวงทางเมือง
 สุรินทร์แต่ชุมชนนอกเมือง ๓ ขนบธรรมเนียมพราหมณ์คดออกจน
 ภาษาดังกล่าว ซึ่งยังมีระคนปนอยู่ในประเพณีแต่ภาษาไทยในทุกวันนี้
 เชื่อได้ว่าพราหมณ์พาเข้ามาแต่ครั้งขอมทางเมืองเขมรเป็นใหญ่เป็นต้นมา
 ได้เห็นศิลาจารึกที่เทวสถานในเมืองเขมรแห่ง ๓ กล่าวถึงการที่พระ
 เจ้าแผ่นดินขอมพระราชทานที่กุดปลาเทวสถาน มีข้อบังคับว่า ถ้า
 พระเจ้าแผ่นดินได้ตั้งมายังเมืองที่ตั้งเทวสถานนั้น พวกพราหมณ์ต้อง
 ทำพิธีบวชให้เหมือนกับรับพระเป็นเจ้า ขอนนาเขาใจว่าจะเป็นเหตุ
 ที่พราหมณ์ทำพิธีบวชพระยายนชงชา (อันเป็นบุตรของพระองค์พระเจ้า

แผ่นดิน) อย่างรับพระเป็นเจ้าเมื่อแห่เข้าเมืองวัน ๓ ตั้งออกจาก
เมืองวัน ๓ ซึ่งยังมีในพิชิตริยมพวยอยู่จนตราบเท่าทุกวัน

ประวัติไทย

พวกไทยที่ได้อพยพมาแต่ก่อน ภูมิดำเนาเดิมอยู่ในประเทศจีน
ข้างฝ่ายใต้ เป็นชาติใหญ่ชาติ ๓ มาแต่ก่อนพุทธกาล ทุกวันก็
ยังมีคนพูดภาษาไทย อันรู้ได้ว่าเป็นไทยเดิม อยู่ในอาณาเขตจีน
ข้างฝ่ายใต้เป็นอันมาก พวกที่เราเรียกว่า ฮ้อ ที่จริงก็เป็นชาติไทยมิใช่
ชีพ ในหนังสือพงษาวดารจีน มีเรื่องเล่ามกเป็นต้น ที่กล่าวถึง
เรื่องจีนรบฮ้วน ฝรั่งศึกษาโบราณคดีทางเมืองจีนได้ค้นได้ความว่า
พวกที่จีนเรียกว่าฮ้วนในหนังสือเหล่านั้น แท้จริงคือพวกไทยนั่นเอง แต่จีน
เรียกฮ้วนไปเสียเป็นอย่างอื่นจึงมิได้รู้ว่าคนไทย จนพวกศึกษาโบราณ
คดีสืบค้นจึงได้ความ ว่าประเทศจีนข้างฝ่ายใต้ ที่เรียกในบัดนี้ว่า
มณฑลยูนหน่า มณฑลกุยจิ๋ว มณฑลกว๋างตุ้ง แด่มณฑลกว๋างใต้
& มณฑลอื่น แต่เดิมเป็นอาณาเขตของไทยตั้งบ้านเมือง อยู่เป็นอิสระแก่กัน
หลายเมือง เมื่อผู้คนคบคองกันเข้า จึงมีไทยอพยพลงมาทางทิศตะวันตก
เฉียงใต้ แดทิศใต้ ตั้งแต่เมื่อกว่า พ. ศ. ๕๐๐ เป็นปฐม ค่อยมาเมื่อจีนมี
อำนาจมากขึ้น จึงขยายอาณาเขตออกมาทางแดนไทย พวกไทยถูก
จีนเบียดเบียนอยู่เมืองเดิมไม่เป็นสุข ทงได้รู้จากพวกไทยที่ได้อพยพ
มาแต่ก่อน ว่าแผ่นดินทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ แดทิศใต้ ทำมาหา
กินได้สดวกดีกว่าเมืองเดิม พวกไทยจึงอพยพลงมามากจนทุกที

ไทยที่อพยพลงมาทางนี้ แยกกันมาเป็น ๒ ทาง พวกที่ตั้งมาทาง
 ตะวันตกเฉียงใต้ ไปตั้งภูมิดำเนาอยู่ทางดุ่มแม่น้ำคง (คือที่เรียกใน
 ทุกวันนี้ว่าแม่น้ำสดวิน) อีกพวก ๓ ที่ตั้งมาทางทิศใต้ มาอยู่ทางดุ่ม
 แม่น้ำของ พวกที่ไปทางแม่น้ำสดวิน ไปตั้งบ้านเมืองเป็นประเทศ
 ไทยขึ้นเป็นอิสระได้เมื่อราว พ. ศ. ๘๐๐ ตั้งราชธานีที่เมืองพง (จะเป็น
 เมืองไหนในทุกวันนี้ยังไม่ทราบได้แน่) ฝ่ายพวกที่ตั้งมาทางดุ่มแม่น้ำของ
 ก็มาตั้งประเทศไทยเป็นอิสระได้ในแคว้นแคว้นซึ่งเรียกในทุกวันนี้ว่า ดิบ
 ลองจู่ไทย มาจากคำว่าดิลองเจ้าไทย โดยแต่แรกแยกเป็นเมืองเล็กๆ
 ตั้งอยู่เป็นอิสระแก่กันก่อน ต่อมาเมื่อเจ้าไทยองค์ ๓ เรียกพระนาม
 ว่าขุนบรมมอานภาพมาก รวบรวมเมืองไทยในดุ่มแม่น้ำของไว้ได้ใน
 อาณาจักรเดียว จึงตั้งราชธานีที่เมืองแกลง เห็นจะเป็นเพราะที่ไทย
 แยกกันลงมาเป็น ๒ ทาง แดมาตั้งเป็นอิสระได้เป็น ๒ อาณาจักร ตั้งใน
 ภายหลังจึงได้มาขอต่างกันขึ้น เรียกพวกที่ไปตั้งเป็นอิสระได้ในดุ่มแม่น้ำ
 สดวินว่า ไทยใหญ่ คือจำพวกที่เราเรียกว่าเงี้ยวทุกวันนี้ เรียกไทย
 ที่ตั้งเป็นอิสระได้ที่เมืองแกลงว่า ไทยน้อย

ส่วนพวกไทยทางเมืองเดิมนั้น ได้ความตามหนังสือฝรั่งแต่งว่า
 ถูกจีนเบียดเบียนเรื่อยมา จน พ. ศ. ๑๓๘๒ มีเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์ ๑
 เรียกพระนามในจดหมายเหตุนั้นว่า สันโต (บางทีภาษาไทยจะว่า
 ซุนหวดง) รวมได้ไทย ๒ ประเทศ ตั้งขึ้นเป็นราชอาณาจักร มีราชธานี
 อยู่ข้างตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองว่าคิงใหม่ณทตยูนหน้าทุกวันนี้ เมื่อ
 ไทยรวมกันเข้าเป็นราชอาณาจักรตั้งว่า กัมภางพอจะคุมครองตัวเอง

บ่งบอกความเบียดเบียนของจีนได้ ราชวงศ์ของพระเจ้าตันโตครองราช
 สัมบัตต์มา ๕ ชั่ว ถึงพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์หนึ่ง ซึ่งจดหมายเหตุจีน
 เรียกพระนามว่า โกะต้อฝง (คำว่า โกะ เห็นจะตรงกับคำว่า
 ชุนหนี่เอง) ได้ครองราชสมบัติเมื่อ พ. ศ. ๑๒๙๓ พระเจ้าแผ่นดินไทย
 พระองค์ นเข้มแข็งในการศึกสงคราม ไปตั้งราชธานีที่เมืองหนองแฉ่
 จีนเรียกว่าเมืองตาดู่ (เมืองหนองแฉ่ ยังอยู่ในมณฑลยูนหนำทุก
 วันนี้) จีนเรียกราชอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินองค์ นว่า นางเจียว
 ได้รบพุ่งกับจีน แลชเวตมาหลายคราว ภายหลังได้เป็นไมตรี
 กับจีน เพราะจีนยอมยกราชธานีให้ทำการวิวาห์กับราชบุตรของ
 นางเจียวของพระองค์

เมื่อใดก็ตามตามหนังสือฝรั่งแต่ง ว่าจีนเรียกประเทศไทยเดิม
 ว่า นางเจียว ข้าพเจ้าจึงให้ขุนเจินจันอักษร (สุดใจ) ตรวจ
 ดูในหนังสือพงษาวดารภาษาจีนที่มอยู่ในหอพระสมุด ขุนเจินจันอักษร
 ตรวจพบในหนังสือยจับด้อ ถึงจอหัดำหมิงเตยคตวัน ว่าด้วยเมือง
 ต่างประเทศครึ่งราชวงศ์ถึงได้เป็นใหญ่ในประเทศจีน มีเรื่องประเทศ
 นางเจียวเป็นเนื้อความดังต่อไปนี้

ประเทศนางเจียว อยู่ในแดนดินที่เปนมณฑลยูนหนำเตยวัน
 เขตแดนของนางเจียว ข้างตะวันตกเฉียงเหนือติดกับประเทศชตผน
 (คือชเวต) ข้างตะวันตกเฉียงใต้ติดแดนประเทศเกาจี้ (คือที่เป็น
 เมืองยวนในปัจจุบัน) ในแคว้นแคว้นนางเจียวมีเมืองใหญ่ตั้งอยู่
 เปนอิสระแก่กัน ๖ เมือง คือ ๑ เมืองม่งชู้ ๒ เมืองเอยเซ ๓ เมือง

ต่างกง ๔ เมืองเต่งเซียง ๕ เมืองซัด่าง ๖ เมืองม่งเต้
ใน ๖ เมืองนี้ เมืองม่งเต้ใหญ่กว่าทุกเมือง อยู่ห่างลงมาข้าง
ทิศใต้ (ยังเป็นเมืองด่านปรากฏอยู่จนทุกวันนี้)

ชื่อที่เรียกว่า นางเจียว นั้น คำว่า นาง เป็นภาษาจีน • แปล
ว่า ทิศใต้ เจียว เป็นคำในภาษาของชาวเมืองที่ยกย่องพระเจ้าแผ่นดิน
ของตนว่าเป็นอ๋อง (คือคำภาษาไทยว่า เจ้า นเอง) เพราะ
ฉะนั้น ทจึงเรียกประเทศนี้ว่า นางเจียว ถ้าจะแปลความก็ว่า
เมืองเจ้าฝ่ายใต้ (เพื่อจะให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย ข้าพเจ้าจะเรียก
ประเทศนางเจียวต่อไปในหนังสือว่า เมืองไทยเดิม) ประวัติของเมือง
ไทยเดิม ที่ปรากฏในหนังสือฉบับนี้ขอ กล่าวแต่ครั้งอาณาจักรจีนแบ่ง
เป็น ๓ ก๊ก พระเจ้าเต๋อแป๋ครองราชสมบัติเมืองเสฉวนเป็นก๊ก ๓ ขึ้น
พระเจ้าเต๋อแป๋แว้ว พระเจ้าเต๋อเซียนครองราชสมบัติเมืองเสฉวนต่อมา
ได้ ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๗๖๘ ขงเบ้งยกกองทัพมาตีเมืองไทยเดิม
(คือที่กล่าวในหนังสือเล่มนี้ว่าไปรบกับเบ้งเฮก) เมืองไทยเดิม
ทั้ง ๖ เมืองสู้รบเบ้งไม่ได้ จึงยอมขนแก่เมืองเสฉวน แต่นั้นไม่
ปรากฏเรื่องเมืองไทยเดิม มาจนถึง พ.ศ. ๓๓๘๓ ว่าเมื่อพระเจ้า
เกาจงฮ่องเต้ ในราชวงศ์ถังได้ครองราชสมบัติกรุงจีน เป็นรัชกาลที่ ๓
พระเจ้าแผ่นดินไทยเดิมทรงพระนามว่า สันฑุโต ครองราชสมบัติอยู่
ณเมืองม่งเต้ แต่งราชทูตไปเจริญราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน แต่
ว่าเมื่อสิ้นพระเจ้าสันฑุโตแล้ว ราชวงศ์ถังได้ครองราชสมบัติเมืองไทยเดิม
สืบมาอีกหลายพระองค์ ถึงพระเจ้าพ่อตอ โกะ^{21/04}รวมเมืองไทยเดิมที่ยัง

เพนอัครอัย (จีนเรียกว่า เจียว) ทั้ง ๕ เมืองเข้าเป็นราชอาณาจักร
จักรอนเดียวกัน พระเจ้าพ่อโกะก็ตั้งราชทูตไปเจริญราชไมตรีกับ
พระเจ้ากรุงจีน

• ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๒๘๖ เมื่อพระเจ้าหงวนจงเหมงฮ่องเต้ครองราช
สมบัติกรุงจีน เป็นรัชกาลที่ ๖ ในราชวงศ์ถัง ราชทูตเมืองไทย
เดิมได้ ไปเมืองจีนอีกครั้ง ๑ พระเจ้ากรุงจีนมีพระราชดำรัสแต่งตั้ง
ราชบรรณาการตอบแทน ได้เป็นไมตรีสนิทสนมกัน ต่อมาไม่ช้าพระเจ้า
พ่อโกะ ยกกองทัพหลวงไปตีเมืองชนในเขตแดนประเทศธิเบตได้
หลายเมือง แล้วย้ายไปตั้งราชธานีอยู่ในแผ่นดินทิศใต้จากธิเบตนั้น

ถึง พ.ศ. ๑๒๘๓ พระเจ้าพ่อโกะทวงยศ ราชโอรสทรงพระนาม
ว่าโกะต่อฝง ได้ครองราชสมบัติประเทศไทยเดิม ก็ให้ไปเจริญทาง
พระราชไมตรีกับกรุงจีนเหมือนอย่างเคย อยู่มาพระเจ้าโกะต่อฝงได้จัด
ไปประกาศทางแดนจีน ถึงเมืองฮุ่นหน่าทิศต่อกับแดนไทย ขุนนาง
จีนผู้ รักษาเมืองปดายแดนหมิ่นประมาทไม่เคารพ พระเจ้าโกะต่อฝง
ทรงขี้เคือง จึงยกกองทัพกลับไปตีแดนจีน ได้หัวเมืองในแขวง
ฮุ่นหน่า ๓๒ หัวเมือง แล้วจึงไปตั้งอยู่เมืองฮุ่นหน่าเป็นราชธานี

ถึง พ.ศ. ๑๒๘๔ พระเจ้ากรุงจีนให้ยกกองทัพใหญ่จะมาตีเอาเมือง
ฮุ่นหน่าคืน เมื่อพระเจ้าโกะต่อฝงได้ทราบว่าจะยกกองทัพใหญ่มา
จึงตั้งราชทูตไปยังแม่ทัพ ธิเบตยอมจะเป็นไมตรีกับจีนอย่างเดิม แต่
จะยอมคืนเมืองให้แก่จีนบ้าง แต่แม่ทัพจีนไม่ยอมเป็นไมตรี ให้จับทูต
ไทยซึ่งไว้ ด้วยยกกองทัพมาตีเมืองฮุ่นหน่า พระเจ้าโกะต่อฝงตั้งกอง

ทัพจีนแตกยับเยินกลับไป พระเจ้ากรุงจีนให้เกณฑ์กองทัพยกมาใหม่ กองทัพยังไม่ทันยก พอได้ข่าวว่าเกิดอหิวาตกะโรคที่เมืองฮุ่นหน่า พวกทหารจีนกลัวความไข้พากันหลบหลีกหนีหาย ทัพจีนจึงยกตงมาไม่ได้ ฝ่ายพระเจ้าโกะต่อฝงเห็นว่า ยังจะต้องทำศึกสงครามกับจีนต่อไป จึงไปทำไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินชิบเบต หวังจะเอากำลังชิบเบตช่วยทำศึกสงครามกับจีน

ถึง พ.ศ. ๑๒๘๗ จีนยกกองทัพมาตีเมืองฮุ่นหน่าอีกครั้ง ๑ ครั้ง พระเจ้าโกะต่อฝงต่อกองทัพจีนให้ยกเข้าไปถึงเมืองต้าฮ้อเซ่ง แล้วแต่งกองทัพมากักด่านไว้ โดยรอบ กองทัพจีนจะยกต่อไปไม่ได้ ชาติเสียบียงอาหารตงแตกเกิดอหิวาตกะโรคขึ้นในกองทัพ จำต้องถอย พระเจ้าโกะต่อฝงจึงยกกองทัพไทยออกตามตีกองทัพจีนแตกยับเยิน กองทัพจีนยกมาตีเมืองฮุ่นหน่าอีกหลายครั้ง ไทยก็แตกไปทุกที จีนเลยไพร่พลทหารในคราวนั้นเพี้ยนมาก

ถึง พ.ศ. ๑๓๒๒ ตรงในรัชกาลพระเจ้าค้ายจงฮ่องเต้ที่ ๘ ในราชวงศ์ถังครองกรุงจีน พระเจ้าโกะต่อฝงที่วงศ์คต อีเม่าขึ้นราชันย์ได้ครองราชสมบัติประเทศไทยเดิมสืบพระวงศ์ ในบั้นนี้กองทัพไทยกับชิบเบตสมทบกันยกไปตีเมืองเสฉวน แต่ตีไม่ได้ต้องเลิกทัพกลับมา

ถึง พ.ศ. ๑๓๓๐ ตรงแผ่นดินพระเจ้าเตกจงฮ่องเต้รัชกาลที่ ๘ ในราชวงศ์ถังครองราชสมบัติกรุงจีน ครองหนขุนนางจีนคน ๑ ชื่อเจียนฝ้ายได้เป็นอรรคมหามาตยาธิบดีในประเทศไทยเดิม เจียนฝ้ายคนนี้ เดิมเป็นนายอำเภออยู่ในแขวงเมืองชู่จิว ไทยจับไปเฝ้ามอครังพระเจ้า

โกะต๋อฝงยกไปต๋อเมืองจั้น พระเจ้าโกะต๋อฝงทรงทราบว่าเจียนฝ้ายเป็น
 นักเรียนหมความรู้มาก จึงให้เจียนฝ้ายเป็นครูสอนหนังสืออ๋อเม้าซัน
 ราชันัดดา ครั้นอ๋อเม้าซันได้ราชสมบัติ จึงตั้งเจียนฝ้ายเป็นอรรคมหา
 มาตยาธิบดี เจียนฝ้ายมากคิดเห็นว่า ประเทศไทย ชิบเบต กับ
 จั้นทาคักสงครามกันมาเนืองๆ ไพร่บ้านพดเมืองได้ความเดือดร้อน
 ดมตายมากนัก ถ้าไทยกับจั้นเป็นไมตรีกันเสียแล้ว พวกชิบเบตก็คง
 ไม่กตวามาต๋อเมืองจั้น การสงครามก็คงจะสงบ จึงทูลความตามท
 คิดแก่พระเจ้าอ๋อเม้าซัน พระเจ้าอ๋อเม้าซันเห็นชอบด้วย จึงแต่งราชทูต
 ไปมื่อเมืองจั้น แสดงความพอพระทัยที่จะเป็นไมตรีกับกรุงจั้น พระ
 เจ้ากรุงจั้นเห็นชอบด้วย จึงแต่งราชทูตไปเมืองไทย แค้นเมืองไทย
 กับเมืองจั้นก็เป็นไมตรีกันต่อมา ความทงหนทราบถึงเมืองชิบเบต พวก
 ชิบเบตก็คิดรวางไทย

ครั้น พ. ศ. ๑๓๓๗ พระเจ้าชิบเบตยกกองทัพมาต๋อเมืองจั้น จึง
 มีราชสาส์นขอกองทัพไทยยกไปช่วย พระเจ้าอ๋อเม้าซันยกกองทัพไทย
 ไป ทำที่ประหนึ่งว่าจะช่วยพวกชิบเบต ครั้นได้ ทกตักกองทัพชิบเบต
 แดกยับเยิน ได้หัวเมืองชิบเบต ๑๒ หัวเมือง แดเทเอาครอบครัว
 ชิบเบตมาเป็นอันมาก

ถึง พ. ศ. ๑๓๗๒ ตรงในแผ่นดินพระเจ้าบุ๋นจางฮ่องเต้ รัช
 กาดที่ ๑๔ ในราชวงศ์ถ่ง ครองหนขนนางจั้นเจ้าเมืองเสฉวนกตช
 ไพร่พดได้ความเดือดร้อน พวกทหารจั้นพากันหลบหนีไปอยู่กับพระ
 เจ้าแผ่นดินไทยเดิมเป็นอันมาก แดเวदानนพระเจ้าแผ่นดินไทยเดิมสืบ

เป็นจีนหรือไทยไม่ปรากฏ) ตั้งอยู่ปลายแดนเมืองญวน คุมพรรคพวก
เข้าไปปล้นหัวเมืองในอาณาเขตญวน ด้รบกับเจ้าเมืองญวน เจ้า
เมืองญวนฆ่าตัวเซียวเซ่งตาย พรรคพวกตัวเซียวเซ่งหนีไปอาศัยเมือง
ป้อจิว • เจ้าเมืองญวนยกกองทัพติดตามเข้าไปในเขตแดนเมืองป้อจิว
พวกไทยจึงยกกองทัพไปตีโตเมืองญวน แล้วเลยไปตีเมืองของจิว
ในอาณาเขตจีน แขวงเมืองกวางตุ้ง ด้วยอีกเมือง ๑ แต่พวก
ญวนก็กลับเอาเมืองคืนไปได้

ถึง พ.ศ. ๑๔๐๔ ตูจิง ขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองเซียงอัน กราบ
ทูลพระเจ้ากรุงจีนว่า ไทยมีกำลังเข้มแข็งนัก ฝ่ายจีนกำลังทหาร
ที่จะรักษาด่านทางเมืองเสฉวนยังเบาบางอ่อนแออยู่ ควรจะทำไมคร
ไว้กับพระเจ้าแผ่นดินไทย อย่าให้มารบกวนเมืองจีน พระเจ้า
กรุงจีนทรงพระดำริเห็นชอบด้วย ยังไม่ทันจะได้แต่งตั้งไป พอ
ได้ข่าวว่า ไทยยกเข้าไปตีเมืองชยจิวได้อีกเมือง ๑ จึงได้รอกการ
ที่จะส่งทูตไว้

ถึง พ.ศ. ๑๔๐๕ กองทัพไทยยกไปตีเมืองญวนอีก เจ้า
เมืองญวนขอกองทัพจีนช่วย ไทยได้ข่าวว่ากองทัพจีนยกมาช่วยเมือง
ญวน ก็เลิกทัพกลับมา

ถึง พ.ศ. ๑๔๐๖ พระเจ้าแผ่นดินไทยเดิมยกกองทัพหลวงไป
ตีเมืองญวน ๆ ขอกองทัพจีนช่วย แต่ไทยตีโตเมืองญวนเสียก่อน
กองทัพจีนยกไปถึง ครั้นนั้นพระเจ้าแผ่นดินไทยเดิมได้อาณาเขตญวน
ไว้ ในอำนาจ TUDC ตั้งข้าราชการอยู่รักษาเมืองญวนแล้วก็เลิกทัพกลับไป

ถึง พ.ศ. ๑๔๐๗ พวกไทยยกกองทัพไปตีได้เมืองยงจิวในอาณา
เขตรจีน แต่จีนกลับต้อนเขาไปได้

ถึง พ.ศ. ๑๔๐๘ พระเจ้ากรุงจีนให้ยกกองทัพไปตีเอาเมือง
ญวนคืนจากไทยได้

ถึง พ.ศ. ๑๔๑๓ พระเจ้าแผ่นดินไทยเดิมยกกองทัพหลวงไปตีเมือง
เสฉวน ตีเมืองรายทางเข้าไปได้จนถึงเมืองเซ่งตุ ซึ่งเป็นเมือง
หลวงของมณฑล เขาล้อมเมืองไว้โดยรอบ แต่พระเจ้ากรุงจีนแต่ง
กองทัพมาช่วยแกเมืองเซ่งตุไว้ทัน จึงไม่เสียแก่ไทย เมื่อไทยตีไม่ได้
แล้วก็ถอยทัพกลับมาเมือง

ถึง พ.ศ. ๑๔๑๘ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าอู่จงย่องเต้รัชกาลที่ ๑๘ ใน
ราชวงศ์ฉิน พวกไทยยกไปตีหัวเมืองด้านทางเมืองเสฉวนอีกครั้ง ๑ ตี
ไม่ได้ก็ถอยทัพกลับมา

ถึง พ.ศ. ๑๔๒๐ พระเจ้าเอี้ยวโต่งเจ้าแผ่นดินไทยเดิมทวงยศ พระ
(เห็นจะมียศเป็นพระอะไรเมื่อก่อนได้ราชสมบัติ แต่จีนไม่รู้จักพระนาม
จึงเรียกแต่ว่า พระ) ราชโอรสของพระเจ้าเอี้ยวโต่ง ได้ครองราช
สมบัติเมืองไทยเดิม ให้มราชดำส่นไปชวนกรุงจีน ขอเป็นไมตรี
เลิกการสงคราม พระเจ้ากรุงจีนทรงพระดำริเห็นว่าในระหว่าง ๒๐ ปี
ที่ล่วงมา กองทัพไทยยกไปตีเมืองจีนเกือบจะทุกปี ไพร่บ้าน
พดเมืองได้ความเดือดร้อนมากนัก จึงยอมเป็นไมตรีกับไทยแต่นั้นมา
เมื่อจีนได้เป็นไมตรีกับไทยแล้ว จึงคิดจะซ่อมแซมซ่อมค่ายตามด่าน
ทางทิศคอกกับเขตรแดนไทย แต่เกรงพระเจ้าแผ่นดินไทยจะมีความ

ดังได้ย จึงคิดกตอบายแต่งให้หหลวงจีนชื่อเจิ้งกิงเขียน เตินครดงค์ไป
 ย้งเมืองไทยเดิม พระเจ้าพะกรบรองปฏิบัติหหลวงจีนเจิ้งกิงเขียน โดย
 ความเคารพ หหลวงจีนเมื่อคุ้นเคยสนิทสนมกับพระเจ้าแผ่นดินไทยแล้ว
 จึงแนะนำ ในทางสัมพันธมิตร ไมตรีให้พระเจ้าพะ ขอราชธิดาของ พระเจ้า
 กรุงจีนมาอภิเศกกับราชโอรสของพระเจ้าพะ เพื่อให้ทางพระราชไมตรี
 ทง ๒ พระนครถาวรสนิทสนมกันสืบไป พระเจ้าพะทรงพระดำริเห็น
 ชอบด้วย เมื่อ พ.ศ. ๑๔๒๓ พระเจ้าพะจึงแต่งราชทูตเชิญพระราชธิดาน
 กับเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนทูลขอราชธิดา พระเจ้า
 กรุงจีนก็ประทานอนุญาต

ถึง พ.ศ. ๑๔๒๔ พระเจ้าพะจึงแต่งราชทูตไปรับนางหงางธิดา
 ของพระเจ้ากรุงจีนมาอภิเศกกับราชโอรส มีเนื้อความเรื่องเมืองนาง
 เจียว คือ เมืองไทยเดิม ในหนังสือฉบับดัดข้อแต่ท่าน แต่พระ
 นามพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่ชื่อหัวเมืองไทยทจีนเรียก เปนเหตุอ
 วิได้ยที่จะแปลให้รู้ว่าเป็นอย่างไรในภาษาไทยได้

เรื่องเมืองไทยเดิมต่อมาได้ความตามหนังสือฝรั่งแต่งว่า ราช
 วงษ์พระเจ้าสันุโตครองราชดัมบัตเมืองไทยเดิมอยู่ ๑๓ รัชกาล ตตลอด
 เวลา ๒๕๕ ปี ก่อนนมา ราชวงษ์อื่น ๆ ซึ่งเจือปนจีน ได้ครอง
 ราชดัมบัตเมืองไทยเดิมมาอีก ๓๕๐ ปี ขนเบธรรมนิยมบ้านเมืองแปรเป
 ็นไปทุกที่ ด้วยเหตุว่ามีจีนมาปนไฟบ้านพตเมืองมากชนโดยลำดับ
 (เห็นจะตงแต่ครั้งใดราชธิดาของพระเจ้ากรุงจีนมานนเปนปฐม) มาจน
 เมื่อ พ.ศ. ๑๗๘๗ พวกมองโกล คือ พระเจ้ากรุงจีนราชวงษ์หงวน ตได้

เมืองจันทบุรี ในอำนาจ ครอบงำอาณาจักรออกมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
 ต่ไคเมืองไทยเดิมในคราวเดียวกับเมื่อไคเมืองพม่า ประเทศน่าเงี้ยว
 คือ เมืองไทยเดิม จึงตั้งนคร ก่กลายเป็นเมืองชนของจันทมาแต่ครั้งนั้น
 ในสมัยเมื่อไทยทางเมืองเดิมยังมีอำนาจอยู่นั้น ฝ่ายไทยที่มาตั้ง
 เปนนครไค ในดุ่มแม่น้ำลัดวัน เมื่อผู้คนคบค้งมากาตั้งมากชน ก่อพยพ
 ไปตั้งภูมิดำเนาต่อไปทางทิศตะวันตกในดุ่มแม่น้ำเอราวดี ซึ่งเป็นเมือง
 พม่าทุกวชน แต่ค้อออกไปจนเมืองยะไซเมืองอัสสัม ก็ปรากฏว่า
 ไคเคยมีไทยออกไปอยู่ แต่ยังมีเชื้อสายอยู่จนทุกวชน ฝ่ายไทยที่ตั้ง
 เปนนครไค ที่เมืองแกลงนั้น ไคความในหนังสือตำนานโยนกยุคติดอกกับ
 ตำนานตำนานข้างว่า เมื่อขุนบรมได้เปนพระเจ้าแผ่นดินจึงขยายอาณาเขต
 ออกไป ทางทิศตะวันออก ให้ไทยไปตั้งภูมิดำเนาในแคว้นแคว้นหัว
 พันห้าทางหกแคว้นเมืองค้งเกยทาง ๑ ให้มาทางตะวันตกมาตั้งภูมิดำเนา
 ในแคว้นแคว้นทเรียกทุกวชนว่า ดิบดองพันนาทาง ๑ แต่ให้ตั้งมา
 ทางข้างไค ออกทาง ๑ ตั้งมาค้งเมืองเซาคอเมืองหุดวงพระบางทุกวชน
 เปนที่แรกที่เมืองไทยไคเข้ามาค้งประชิดอาณาเขตระขอม ค้งค้ง
 มาไทยก็อพยพลงมาค้งบ้านเมืองข้างไคมากชน โดยดำคับ จนเมื่อ
 ราว พ. ศ. ๑๔๑๐ มีเจ้าแผ่นดินไทยองค์ ๑ ทรงพระนามว่าพระเจ้าพรหม
 ผู้เปนค้งวงษของพระเจ้าอู่ทอง มีอำนาจมาก ได้ตั้งมารบพุ่ง
 แย่งแผ่นดินไคจากอำนาจระขอมค้งมาจนถึงเมืองชเตียง คือไคอาณา
 เขตในมณฑลพายัพไว้ ในอำนาจไทย แล้วจึงสร้างเมืองฝาง (ซึ่ง

เป็นอำเภอชนเมืองเซียงรายในทุกวณน) ได้แม่น้ำของเปนมืองแรก

ชนเปนมืองของไทยในฝั่ง

ประวัติพม่า

หนังสือพงษาวดารพม่ารามัญมักจะตั้งศักราชเรื่องราวของเขาตั้ง
 เกินกว่าเหตุ ทำนองเดียวกับหนังสือพงษาวดารเหนือของเรา เพราะ
 ผู้แต่งอยากจะเชื่อมเรื่องราวประเทศของตนให้เนื่องกับพุทธกาล จะ
 ได้อ่างถึงสักยวงษ์ ถึงพระพุทธองค์ แดพระพุทธพยากรณ์มาเกี่ยว
 ของให้ศักดิ์สิทธิ์ เพราะฉะนั้นเรื่องศักราชที่กล่าวไว้ในพงษาวดารพม่า
 รามัญ เฉพาะในตอนพงษาวดารชนคัม เป็นข้อลำบากแก่ความ
 สันนิษฐานแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีมาเป็นอย่างมาก เรื่องราวที่จะกล่าวคือ
 ไปนี้ จะกล่าวแต่ใจความ ตามที่พอจะเชื่อว่าเป็นความจริงได้
 แต่เดิมมา พวกขอม ที่มาเรียกว่ามอญหรือรามัญเมื่อภายหลัง
 ดังภูมิดำเนินไปจนดุ่มแม่น้ำเอราวดีข้างตอนใต้ ข้างตอนเหนือ
 เป็นที่อยู่ของชนต่างชาติหนึ่ง จะคล้ายดาวหรือชาติใดไม่ทราบแน่ อยู่
 มาเมื่อราวร่วมพระพุทธกาล มีชาวอินเดียพวกหนึ่งอพยพลงมาทาง
 ดานาเอราวดีตรงเหนือ มาตั้งเมืองตะโก้งอยู่เป็นนคร เมื่อพวกไทย
 ทอพยพไปอยู่ทางดุ่มแม่น้ำสดวันมกาดังมากชน ขยายเขตแดนออกไป
 ไปทางดุ่มแม่น้ำเอราวดี จึงได้เมืองตะโก้ง พวกชาวตะโก้งหนีไทย
 ลงมาข้างใต้ มาตั้งเมืองดาวเขคร อยู่ใกล้ท้องที่ซึ่งสร้างเมืองแปร
 หรือไปรมเมื่อภายหลัง ในสมัยนั้น 21/คางเมืองพม่ารามัญก็มี

ชาวอินเดียไปมาค้าขาย แดมาตังภูมิดำเนา อย่างเดียวกับที่เป็นอยู่
 ทางข้างใต้ แดมีชนชาติ ๓ ซึ่งมาเรียกกันภายหลังว่าพม่า อพยพ
 ดงมาจากภูมิดำเนาเดิมในแดนอินเดียค่อชเบต ดงมาตังบ้านเมืองอยู่
 ในดุ่มแม่น้ำเอราวดี พวกพม่าดงมาอยู่มากรเข้า ก็แย่งอำนาจ
 จากพวกไทยใหญ่แดพวกตะโก้งเดิม จนพม่าได้เป็นใหญ่ในดุ่มน้ำ
 เอราวดี มีพระเจ้าแผ่นดินของคนปกครอง ตงเมืองภูกามเป็น
 ราชธานี จึงมีอาณาจักรพม่าเป็นอีครเกิดชนเมือราว พ. ศ. ๑๒๐๐
 มีพระเจ้าแผ่นดินเสวยราชย์สืบกันมาหลายชั่ว จนถึงราว พ. ศ. ๑๖๐๐
 พระเจ้าอนรุช คื่อทเรียกในหนังสือพงษาวดารเหนือว่า พระเจ้า
 อโนรชามังช่อ เสวยราชย์ในเมืองภูกาม พระเจ้าอนรุชมีอาณาพ
 มาก ปราบปรามบ้านเมืองในดุ่มแม่น้ำเอราวดีแดดุ่มแม่น้ำสัดวินไว้ ได้
 ในอำนาจ ประจบเวดาทชอมออ่อนก่าตังตง พระเจ้าอนรุชจึง
 ปราบปรามชอม ขยายราชอาณาจักรเข้ามาจนในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 ตังปรากฏในหนังสือพงษาวดารเหนือ ว่าพระเจ้าอนรุชแผ่อาณาจักร
 เข้ามาจนถึงเมืองตโว

ในหนังสือพงษาวดารพม่ารามัญยุคค็องกันกับตำนานหลายเรื่องใน
 เมืองเราว่า พระเจ้าอนรุชทรงเตื่อมได้ในพระพุทธรัดนามาก
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพุทธรัดรูปกลมภาคทางประเทศนี้ ทำนอง
 พระเจ้าอโศกในมคธราชู แดหนังสือพระไตรปิฎกที่มาแพร่หลาย
 ในประเทศนี้ กรมชนครงพระเจ้าอนรุชไปขอฉบับมาจากตังกาทวีปเป็น
 ปฐม กตังความในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า ๒๕๖๓ แต่เดิมเมือง

ด้เต็มมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองเปนนิศร์ พระเจ้ากรุงด้เต็มทรงเลื่อม
 ใสในพระพุทธศาสนา ด้สร้างเจดีย์วิหารทั้งดงามไว้มาก เมื่อ
 พระเจ้าอนุรุทธทำสงครามขยายพระราชอาณาเขต ยกกองทัพลงมาตี
 ใต้เมืองด้เต็ม ให้กวาดค้อนผู้คนไปไว้เมืองภูกาม เมืองด้เต็ม
 จึงเป็นเมืองร้างแต่นั้นมา แต่วัดวาอารามเจดีย์วิหารอันใดในเมือง
 ด้เต็มที่เห็นดงาม พระเจ้าอนุรุทธแต่พระเจ้าภูกามค้อ ๆ มาให้ถ่ายแบบ
 ขนไปด้สร้างไว้ ในเมืองภูกาม ๆ จึงมีพระเจดีย์ วิหารของเก่ามากกว่าเมือง
 ไค ๆ ในประเทศพม่ารามัญ ยังจะแต่เห็นได้อยู่จนทุกวันนี้ เรื่อง
 ที่ว่าพระเจ้าอนุรุทธให้มาถ่ายแบบอย่างเจดีย์วิหารในเมืองด้เต็มไปด้สร้างที่
 เมืองภูกามนั้น เซอ ยอช สักกอด กต่างในหนังสือที่แต่ง
 เรื่องเมืองพม่า ว่าที่เมืองด้เต็ม ไม่ปรากฏเค้าเงื่อนว่ามีเจดีย์วิหาร
 ของโบราณมากมายดังกต่างในพงษาวดารพม่า ว่าพระเจ้าอนุรุทธ
 มาถ่ายแบบอย่างไปด้สร้างที่เมืองภูกาม เซอ ยอช สักกอด เข้าใจว่า
 พระเจ้าอนุรุทธจะมาถ่ายแบบอย่างไปจากพระนครวัดในเมืองเขมร เมื่อ
 ข้าพเจ้าอ่านความเห็นของ เซอ ยอช สักกอด ข้อน ก็นึกเสียตายว่า
 เซอ ยอช สักกอด ไม่ได้สอบสวนเรื่องนเสียแต่เมื่อยังเป็นอุปทูตอยู่
 ในกรุงสยาม เซอ ยอช สักกอด กับข้าพเจ้าเป็นผู้ชอบพอกัน
 ถ้าพูดเรื่องนให้ทราบเสียแต่ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าจะพาออกไปให้คนท
 พระปฐมเจดีย์สัก ๗ วัน ก็จะได้เห็นได้ว่า พระเจดีย์ วิหารของโบราณ
 ก่อนพระเจ้าอนุรุทธ มทเมืองนครปฐมมากกว่ามาก ยังพอจะตรวจ
 รูปรอยได้อยู่จนทุกวันนี้ ที่เซอ ยอช สักกอด ว่าพระเจ้าอนุรุทธถ่าย

แบบไปสร้างเมืองภูกามนั้น ไม่ใช่ที่อื่นเลย คือย้ายไปจากที่เมืองนคร
 ปรุ้ม^๕เอง ข้าพเจ้า^๕ก^๕ตาย^๕น^๕น^๕ใน^๕ช^๕อน^๕ ด้วย^๕ท^๕พระ^๕น^๕คร^๕ว^๕ด^๕น^๕น^๕
 ไม่มี^๕พระ^๕ศ^๕ก^๕ุ^๕ป^๕ท^๕าง^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ธ^๕ธ^๕า^๕ด^๕า^๕ แต่^๕ย^๕ง^๕มี^๕ห^๕ต^๕ก^๕ฐ^๕า^๕น^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕อ^๕น^๕ มี^๕
 พระ^๕พ^๕ม^๕พ^๕เ^๕น^๕ค^๕น^๕ ที่^๕ช^๕ุด^๕ไ^๕ด^๕ ที่^๕เม^๕อ^๕ง^๕น^๕คร^๕ป^๕ร^๕ุ^๕ม^๕ ไม่มี^๕ห^๕เ^๕ม^๕อ^๕น^๕ท^๕ี^๕อ^๕น^๕ใน^๕
 ป^๕ระ^๕เท^๕ศ^๕ท^๕าง^๕น^๕ น^๕อ^๕ก^๕จ^๕า^๕ก^๕ที่^๕ช^๕ุด^๕ไ^๕ด^๕ ที่^๕เม^๕อ^๕ง^๕ภู^๕ก^๕า^๕ม^๕ พ^๕ย^๕า^๕น^๕ย^๕ง^๕ม^๕อ^๕ก^๕
 อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ ๑ ที่^๕ไ^๕ด^๕พ^๕บ^๕เ^๕ง^๕น^๕ห^๕ร^๕ย^๕ญ^๕ของ^๕โ^๕ร^๕า^๕ณ^๕เ^๕น^๕ร^๕ู^๕ป^๕ด^๕ง^๕ช^๕า^๕ง^๕ ๑ ที่^๕เม^๕อ^๕ง^๕น^๕คร^๕
 ป^๕ร^๕ุ^๕ม^๕ ข้า^๕พ^๕เจ^๕า^๕ไ^๕ด^๕ ให้^๕ส^๕ง^๕ค^๕ว^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ไป^๕เท^๕ย^๕ว^๕ด^๕บ^๕ จ^๕น^๕ก^๕ง^๕บ^๕ร^๕ิ^๕ค^๕ค^๕ม^๕ิ^๕ว^๕เ^๕ช^๕ย^๕ม^๕
 ใน^๕เม^๕อ^๕ง^๕อ^๕ง^๕ก^๕ฤ^๕ษ^๕ ว่า^๕เ^๕ง^๕เ^๕น^๕ค^๕เ^๕ย^๕ว^๕ก^๕น^๕น^๕ไ^๕ด^๕พ^๕บ^๕ที่^๕ไ^๕น^๕บ^๕า^๕ง^๕ ไ^๕ด^๕ร^๕ิ^๕บ^๕ค^๕อ^๕บ^๕
 มา^๕ว^๕า^๕ ไ^๕ด^๕ช^๕ุด^๕พ^๕บ^๕ค^๕า^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ภู^๕ก^๕า^๕ม^๕ห^๕เ^๕ง^๕ค^๕เ^๕ย^๕ว^๕ ด^๕ง^๕น^๕ เ^๕ห^๕น^๕มี^๕พ^๕ย^๕า^๕น^๕พ^๕อ^๕ท^๕
 จะ^๕เช^๕อ^๕ไ^๕ด^๕ว^๕า^๕ ท^๕ี่^๕ว^๕า^๕พระ^๕เจ^๕า^๕อ^๕น^๕ร^๕ุ^๕ช^๕มา^๕ค^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ด^๕เ^๕เท^๕ม^๕น^๕น^๕ ท^๕ี่^๕จ^๕ริง^๕มา^๕ค^๕
 เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕น^๕คร^๕ป^๕ร^๕ุ^๕ม^๕น^๕เ^๕อ^๕ง^๕ บ^๕า^๕ง^๕ท^๕ี่^๕อ^๕า^๕จ^๕จะ^๕มา^๕ไ^๕ด^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ธ^๕ธ^๕า^๕ด^๕า^๕ไป^๕จ^๕า^๕ก^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕
 น^๕คร^๕ป^๕ร^๕ุ^๕ม^๕ด^๕ว^๕ย^๕ช^๕า^๕ไป^๕ เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕น^๕คร^๕ป^๕ร^๕ุ^๕ม^๕เ^๕น^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ร^๕า^๕ง^๕มา^๕เ^๕ด^๕ย^๕ค^๕า^๕ค^๕ร^๕ง^๕
 พ. ศ. ๑๖๐๐ บ^๕ิ^๕น^๕น^๕ จ^๕ึง^๕ไม่^๕มี^๕ค^๕า^๕น^๕า^๕น^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ใน^๕บ^๕า^๕น^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕

พระ^๕เจ^๕า^๕อ^๕น^๕ร^๕ุ^๕ช^๕แ^๕่^๕พระ^๕ร^๕า^๕ช^๕า^๕า^๕ณ^๕า^๕จ^๕ั^๕กร^๕อ^๕อก^๕ไป^๕ไ^๕ด^๕ก^๕ง^๕ไ^๕น^๕ ร^๕ู^๕ไม่^๕ไ^๕ด^๕แ^๕น^๕
 พ^๕ง^๕ช^๕า^๕ว^๕ค^๕า^๕ร^๕พ^๕ม^๕า^๕ร^๕า^๕ม^๕ญ^๕ ว่า^๕ก^๕ว^๕า^๕ง^๕ว^๕าง^๕ห^๕อ^๕ว^๕ง^๕ไ^๕ห^๕ญ^๕ไ^๕ด^๕ ช^๕า^๕ง^๕ไ^๕ด^๕ ว่า^๕ป^๕ร^๕า^๕บ^๕
 ป^๕ร^๕า^๕ม^๕อ^๕อก^๕ไป^๕ค^๕ง^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ช^๕อ^๕ม^๕ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕ท^๕พระ^๕น^๕คร^๕ว^๕ัด^๕ ช^๕า^๕ง^๕เ^๕ห^๕น^๕อ^๕ ก^๕็^๕ว^๕า^๕ช^๕น^๕ไป^๕ร^๕บ^๕
 (ช^๕ิง^๕พระ^๕เช^๕ย^๕ว^๕แ^๕ก^๕ว^๕) ค^๕ง^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕จ^๕ิน^๕ ใน^๕ท^๕น^๕จะ^๕ก^๕ด^๕า^๕ว^๕ค^๕า^๕ท^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕ด^๕ว^๕ย^๕
 ป^๕ระ^๕เท^๕ศ^๕ส^๕ย^๕า^๕ม^๕ ค^๕ว^๕ร^๕เช^๕อ^๕ไ^๕ด^๕ว^๕า^๕พระ^๕เจ^๕า^๕อ^๕น^๕ร^๕ุ^๕ช^๕ไ^๕ด^๕ท^๕า^๕ด^๕า^๕ย^๕อ^๕า^๕น^๕า^๕จ^๕ช^๕อ^๕ม^๕ค^๕ด^๕ล^๕ย^๕ค^๕
 ด^๕ู^๕ม^๕น^๕า^๕เจ^๕า^๕พระ^๕ย^๕า^๕ท^๕ง^๕ ๒ ผ^๕า^๕ย^๕ เ^๕ม^๕อ^๕ไ^๕ด^๕แ^๕ว^๕น^๕แ^๕ค^๕ว^๕น^๕เ^๕ห^๕ด^๕า^๕น^๕ไ^๕ว^๕ ใน^๕อ^๕า^๕ณ^๕า^๕จ^๕ั^๕กร^๕
 แ^๕ด^๕ว^๕ เ^๕ห^๕า^๕ไ^๕จ^๕ว^๕า^๕ พระ^๕เจ^๕า^๕อ^๕น^๕ร^๕ุ^๕ช^๕เ^๕ห^๕น^๕จะ^๕จ^๕ั^๕ค^๕ด^๕ง^๕เ^๕น^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ป^๕ระ^๕เท^๕ศ^๕ร^๕า^๕ช^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕
 เ^๕ด^๕ก^๕ๆ^๕ ห^๕ด^๕า^๕ย^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ ค^๕า^๕ง^๕ช^๕น^๕แ^๕ก^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ภู^๕ก^๕า^๕ม^๕ มี^๕ค^๕ว^๕อ^๕ย^๕ด^๕ง^๕เ^๕ก^๕ค^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ใน^๕ห^๕น^๕ง^๕ด^๕ี^๕อ^๕

พงษาวดารเหนือ ที่ว่าพระเจ้าจันทรชิตกรุงดไวยอมยกเจ้าฟ้าแก้ว
 ประพาพ ซึ่งเปนเชษฐภคินี ถวายไปเปนพระมเหสีของพระเจ้าอนุรุธแก้ว
 เมืองตโวกบเมืองภูกาม (ซึ่งผู้แต่งหนังสือพงษาวดารเหนือเรียกว่า
 เมืองงัดเทิม ด้วยความเข้าใจผิด) ก็เปนไมตรีกันต่อมา

เรื่องไทยตั้งสยามประเทศ

ตามความที่ปรากฏในตำนานโยนกว่า พระเจ้าพรหมได้ลงมา
 รบพุ่งแย่งแผ่นดินในมณฑลพายัพได้จากขอม เมื่อ พ.ศ. ราว ๑๔๐๐
 แต่สร้างเมืองฝางขึ้นเปนเมืองของไทย ขอน เข้าใจได้ว่า ไทย
 ได้ขยายอำนาจเข้ามาในมณฑลพายัพแต่คราวนั้น แดกคงจะมีพวกไทย
 อพยพลงมาอยู่ในมณฑลพายัพมากขึ้น โดยลำดับมา แต่อำนาจการ
 ปกครองอาณาจักรของไทย ที่ได้ข้ามฝั่งแม่น้ำของลงมาข้างใต้
 พิเคราะห์ดูตามเนื้อความที่ปรากฏในตำนานโยนก เข้าใจว่า จะลง
 มาตั้งอยู่เปนเมืองเล็ก ๆ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีอำนาจปกครองรวม
 รวมกัน หรืออำนาจนั้นจะยังอยู่ที่เมืองหลวง ซึ่งตั้งอยู่ในเขต
 แดนลี้บดของจุไทยก็เป็นได้ ในเวลาระหว่าง พ.ศ. ๑๔๐๐ จน ๑๖๐๐
 ชาวเขาเข้าใจว่าเป็นเวลาที่พวกไทยคงอพยพลงมาตั้งภูมิตำเนาอยู่ตาม
 เมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาข้างตอนใต้ ซึ่งยังอยู่ในอำนาจขอม ในเวลา
 เมื่อพระเจ้าอนุรุธเข้ามาปราบปรามขอมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ
 พ.ศ. ๑๖๐๐ เคียง เวลานนั้นผู้คนพลเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเห็นจะมี
 ไทยมากอยู่แต่พอ เมื่อพระเจ้าอนุรุธได้อำนาจกรมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

จากอำนาจขอม ฝ่ายขอมก็ห่มดอำนาจ ฝ่ายข้างพม่าเมืองภูกาม
จะมีอำนาจปกครองอาณาจักรในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้จริง ก็เห็นจะ
เพียงในหัวพระเจ้าอนุรุท หรือต่อมาอีกไม่เท่าใด ค่อนหันมาไทยที่อยู่
ข้างเหนือ จึงอพยพลงมาสมทบกับไทยที่อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ก่อน ช่วย
กันปราบปรามพวกขอมแดงพวกพม่าชาวภูกาม เอาอำนาจปกครอง
บ้านเมืองในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างฝ่ายใต้ไว้ได้ ในมือไทยแต่ครั้งนั้นมา

ในระหว่าง ๒๐๐ ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๕๐ เศษ จน ๑๘๕๐ น
เป็นเวลาที่ไทยพวกที่อยู่เมืองเดิมในสุพรรณบุรี เดี่ยวบ้านเมืองแก่กุ่มได้ชาน
พวกมวงโคดที่มาได้ประเทศจีนแต่ประเทศพม่า แต่ไทยที่ได้อพยพลงมา
ทางนกดบมาได้เป็นใหญ่ คือ พวกไทยน้อยได้อาณาจักรในดุ่มแม่
น้ำเจ้าพระยาดลงไปจนตลอดแหลมมลายู แต่บางที่จะได้อาณาเขตขอม
ลงมาทางเมืองในดุ่มแม่น้ำของในสมัยนั้นด้วย แต่เขตแดนไทยจะต่อ
ขอมเพียงไหนในชั้นนั้น ยังทราบไม่ได้ ทางประเทศพม่า เมื่อ
พม่าเดี่ยวเมืองภูกามแก่พวกมวงโคด เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๗ แล้ว ต่อมาไม่
ช้าพวกไทยใหญ่ก็ได้อำนาจครองเมืองภูกาม เป็นใหญ่ในประเทศพม่า
ทางเมืองรามัญข้างใต้ก็มีไทยอีกพวก ๑ (คือ พวกมกะโท ในพงษา
วารพม่าของเซอร์ฮาเรอแฟร์ ว่าเปไทยมิใช่มอญ) ออกไปจาก
นครคูโฮไทย ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ ได้ครอบครองเมืองรามัญตลอดมา
อีกหลายชั่วกษัตริย์ จนตลอดวงษ์ของพระเจ้าราชาธิราช

พวกไทยที่ตั้งมาครอบครองเมืองในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างตอนใต้
ครึ่งหน พิเคราะห์ดูตามภูมิแผนที่แดงของโบราณ ๒๕๖๓ ข้าพเจ้า

เข้าใจว่าจะมาตั้งเป็นเมืองใหญ่อยู่สัก ๕ เมือง ข้างตัวนอก คือ
เมืองสุวรรณโลก ๓ คู่โฮไทย ๓ กำแพงเพชร ๓ ข้างตัวคก
เมืองอุทอง ๓ เมืองนครปฐม ๓ เมืองราชบุรี ๓ เพชรบุรี ๓
เมืองไชยา ๓ แดนครศรีธรรมราช ๓

แต่เดิมไทยจะถือศาสนาอย่างไรไม่ปรากฏ ตามเนื้อความที่
จดหมายเหตุพอจะทราบได้ ปรากฏว่าไทยทุกจำพวกตั้งอยู่ในเมืองจีน
แต่ที่อพยพลงมาอยู่ที่ทางดุ่มแม่น้ำของ แดแม่น้ำเจ้าพระยา คดออก
จนพวกที่ออกไปอยู่ที่ทางดุ่มแม่น้ำลัดวัน แม่น้ำเอราวัต ด่วนถือพระ
พุทธศาสนาทางนั้น เมื่อไทยลงมาได้เป็นใหญ่ในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ข้างตอนใต้ ศาสนาที่ถือกันในพื้นเมืองในเวลานั้น น่าจะมีทั้งพระ
พุทธศาสนา แดศาสนาพราหมณ์ ฝ่ายข้างคตธรรมถือทางพระพุทธ
ศาสนา ฝ่ายข้างคตโตกยงถือพราหมณ์เป็นครูบาอาจารย์ จึงมี
ความเคารพในศาสนาพราหมณ์ตามตามตติครุบาอาจารย์ด้วย เมื่อ
ไทยลงมาอยู่ก็คงมารับตติศาสดาแดแบบประเพณีในพื้นเมืองถือต่อมา

เรื่องพงษาวดารเกร็ดต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือพงษาวดารเหนือ
คือเรื่องพระยาทรงพระยาภาน เรื่องพระพันวส์ดำ เรื่องพระเจ้าท้ายนาง
แดเรื่องพระร่วงเป็นต้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อ
ไทยกำลังตั้งบ้านเมืองข้างใต้ แดจะมีมุตความจริงอยู่โดยมาก
แต่เป็นเรื่องของเมืองนนบางเมืองบาง เดิมจะเป็นอย่างนทานที่เล่า ๆ
กันสืบต่อมาเป็นเรื่อง ๆ เมื่อมีผู้เอามาร้อยกรองจะให้คิดต่อกันเป็น
พงษาวดาร ผู้แต่งไม่มีหลักฐานที่จะสอบสวน ว่าเรื่องใดก่อน

เรื่องใดหลัง แตร ไม่ได้ว่าเรื่องที่เดาจับตอกันมานั้น เกิดอนคตาค์
 จากความจริงมาเพียงไร เป็นแต่เอาเรื่องต่าง ๆ ที่เขาเดามาเรียบเรียง
 แลคิดเชื่อมศักราชให้ติดต่อกัน จึงเกิดสืบสวนเวียนวิปดาศ์ไป
 ต่าง ๆ เมื่อมาสอบสวนเขาก็แลเห็น ยกตัวอย่างดังเรื่องพระยาทรง
 พระยาภานที่ปรากฏเนื้อเรื่องในหนังสือพงษาวดารเหนือว่า เดิม
 พระยาภานไม่รู้ว่พระยาทรงเป็นบิดา ข้าพระยาทรงตายแล้วจึงรู้
 ปรารภจะทำการกุศลต่างบาป มีผู้แนะนำให้สร้างพระเจดีย์ให้สูง
 เท่าชวบกเขาเห็น พระยาภานไม่มีกำลังพอที่จะทำได้ ไปพบพระ
 ปฐมเจดีย์อยู่ในเมืองร้าง จึงสร้างพระปรารภคตยอดพระปฐมเจดีย์ขึ้น
 ไป ให้ยอดปรารภคตสูงได้ถึงชวบกเขาเห็น เรื่องนี้ มีมูลความจริงเป็นแน่
 ไม่ต้องสงสัย ด้วยรูปพระปฐมเจดีย์องค์เก่า ที่ทำจำลองไว้
 ข้างทิศใต้ ยังเป็นพยานให้เห็นได้อยู่จนทุกวันนี้ ว่าพระปรารภ
 ใต้สร้างซ้อนพระเจดีย์เดิมจริง แต่ตำนานเรื่องพระยาทรงพระยาภาน
 ดังกล่าวไว้ในหนังสือพงษาวดารเหนือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ได้ทรงค้นพบในหนังสือพราหมณ์ ว่าที่จริงเป็นเรื่องโบราณ
 มีในนิคมมประเทศ ซ่อนก็เป็นพยานให้เห็นได้ ว่าคงจะมีเรื่อง
 อะไรคล้าย ๆ กันเกิดขึ้นทางนี้ เด่า ๆ กันต่อมา เคยเอาไปปนกับ
 นิทานในอินเดีย ซึ่งได้ยืมจากพวกรพราหมณ์ กลายเป็นเรื่อง
 เดียวกันไป ถึงเรื่องพระร่วงอรุณกุมาร แต่พระร่วงด้วยน้ำ
 ที่เดาในพงษาวดารเหนือหนักดี เมื่อใดความในศิลาจารึก แต่
 ครวจสอบต่อมาภายหลัง ก็ได้ความว่า ที่จริงเป็นเรื่องอันเดียวกัน

แต่เป็นเรื่องจริง ไม่มีปาฏิหาริย์ประหลาดอัศจรรย์อย่างใดในหนังสือ
พงษาวดารเหนือ เป็นเรื่องเกิดขึ้นเหตุบังเอิญใกล้กับจะสร้างกรุง
ศรีอยุธยาตนเอง

พงษาวดารของพระเจ้าอู่ทอง

ในพวกเรื่องพงษาวดารเกร็ด ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาเมื่อไทยลงมา
ตั้งเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างใต้ มีเรื่องสำคัญซึ่งเกี่ยวเนื่องกับ
พงษาวดารกรุงศรีอยุธยาเรื่อง ๑ คือ เรื่องที่คนวงษ์ของพระเจ้าอู่ทอง
อพยพลงมาอยู่ข้างฝ่ายใต้ มีเนื้อความในหนังสือตำนานโยนก กับพระ
ราชพงษาวดารตั้งเซปของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ กล่าวยุดติต้องกันว่า
เมื่อราวปีจอจุดศักราช ๕๕๐ พ.ศ. ๑๗๓๓ มีพระเจ้าแผ่นดินไทย
องค์ ๓ เป็นเชื้อวงษ์ของพระเจ้าพรหม ผู้ที่ปราบปรามขอม
แผ่นดินอาณาจักรไทย ได้มีมณฑลพายัพลงมาจนแดนขเดียงเป็นคราวแรก
พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเชื้อพระวงษ์ทวาท มีนามว่าพระเจ้าไชยศิริ ได้
ครองเมืองฝางใหม่มณฑลพายัพทุกถ้วนหน้า มีข้าศึกในรามัญประเทศ
ยกมาตีเมือง พระเจ้าไชยศิริตีข้าศึกไม่ได้ อพยพหนีข้าศึกลงมา
ข้างใต้ มาพบเมืองร้างชื่อเมืองแปบ อยู่ในแขวงเมือง
กำแพงเพชร จึงมาตั้งภูมิตำเนาเอาเมืองแปบเป็นราชธานี เรียกชื่อ
ว่าเมืองไตรศรัญ พระเจ้าไชยศิริครองเมืองแปบอยู่จนที่วงศ์ดวงแก้วเชื้อ
พระวงษ์ ได้ครองราชสมบัติสืบมาอีก ๔ ชั่ว ดวงเวลาประมาณ ๑๒๐ ปี
จึงได้เกิดพระเจ้าอู่ทอง

มีพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
 ราชทานให้หมอดันตั้งไปดงพิมพ์ ในหนังสือใจนี้เรไปดีดอร์ ที่เมือง
 กิ่งคังเมอบัญญู จุดศักราช ๑๒๑๓ พ. ศ. ๒๓๗๔ ว่าพระเจ้า
 อู่ทองเป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าศรีไชยเชียงใหม่ ได้รบราชสมบัติ
 กับพระวรวงษ์ทางพระมเหสี ครองราชสมบัติอยู่ ๖ ปี เกิดโรคห่าชน
 ในพระนคร จึงย้ายมาตั้งราชธานีที่เมืองศรีอยุธยา พงษาวดาร
 ของพระเจ้าอู่ทอง ที่ตรวจพบในหนังสือเก่า มติงวามาน
 แดงมคานานทางเมืองสุพรรณบุรี เชื่อกันมาจนทุกวันนี้ว่า
 เดิมพระเจ้าอู่ทองอยู่ทางเมืองสุพรรณบุรี เมืองของพระเจ้าอู่ทองก็
 ยังมี อัยรมแม่พญาจรเข้ดำมพัน ในระหว่างเมืองสุพรรณบุรีทุกวันนี้
 กับเมืองกาญจนบุรี ข้าพเจ้าได้ ไปถึงเมืองอู่ทองเมอบัญญู จุดศั
 กราช ๑๒๖๕ พ. ศ. ๒๔๔๖ ได้เห็นเมืองโบราณมีเชิงเทินกำแพงเมือง
 ใหญ่โต อายุจะเก่าแก่สืบเนื่องมาจากเมืองโบราณที่พระปฐมเจดีย์
 เพราะพระพุทธรูปแดงเงินเหรียญที่ขุดได้ที่เมืองอู่ทอง เป็นของชนิดเดียวกับ
 กันกับที่พบที่พระปฐมเจดีย์ แต่ไม่เก่าเท่าเมืองที่พระปฐมเจดีย์ ด้วย
 ยงมวดในเมื่อนั้น อันเห็นได้วารูปแดงมือเพียงกรงเก่าชนแรก ความ
 คิดเห็นเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าในครั้งนั้นว่า ที่เรียกในศิลาจารึกแต่หนังสือ
 โบราณว่าเมืองสุพรรณภูมิหรือสุวรรณภูมินั้น จะหมายว่าเมืองอู่ทอง
 นี้เอง มิใช่เมืองสุพรรณบุรีทุกวันนี้ ทดงเมอภายหลัง คำว่าสุวรรณภูมิ
 เป็นภาษามคธ แปลว่าที่เกิดทองหรือถมทอง ในภาษาไทยก็ตรงกับ
 คำว่าอู่ทอง เช่นที่พูดกันว่าอู่เขาอู่นา เพราะณนชอเมืองอู่ทองน

เป็นชื่อภาษาไทยของเมืองสุวรรณภูมินี้เอง เมื่อคิดเห็นเช่นนั้น ก็คิด
 เห็นตลอดไปว่าที่เรียกพระเจ้าอู่ทองนั้น เห็นจะไม่ใช้มาจากบรรหม
 เป็ดทองอย่างพงษาวดารว่าเป็นแน่แท้แล้ว คงจะเป็นพระนามที่เรียกเจ้า
 ผู้ปกครองเมืองอู่ทอง อย่างเราเรียกพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้า
 นาน เจ้าองค์โตครองเมืองอู่ทอง ก็เรียกกันว่าพระเจ้าอู่ทองทุกองค์
 เพราะฉนั้นพระเจ้าอู่ทองที่สร้างกรุงศรีอยุธยา จะเป็นโอรสนัดดา
 ดับพระวงศ์มาแต่ผู้ใด แต่ได้มีประวัติแต่เดิมมาอย่างไรก็ตาม เมื่อ
 ก่อนจะมาสร้างกรุงศรีอยุธยา คงเป็นเจ้าของเมืองอู่ทอง หรือ
 ที่เรียกในภาษามคธว่าเมืองสุวรรณภูมิอยู่ก่อน จึงตั้งค่านานเมือง
 สุพรรณ ความคิดเห็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้เขียนลงในรายงาน
 ตรวจสอบราชการเมืองสุพรรณบุรี พิมพ์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปีมเสง
 จตุศักราช ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ ต่อมาสมัครในโบราณคดีสโมสร
 ได้รับความคิดเห็นเช่นนั้น ว่าเป็นถูกต้อง

เรื่องพระเจ้าไชยศิริต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง ที่กล่าวในหนังสือ
 พระราชพงษาวดารย่อ ว่าทำสงครามพ่ายแพ้เสียพระนครแก่มหา
 เมืองศคองแก้ว จึงกวาดครอบครัวชาวเมืองอพยพหนีเข้าคักตงมาตั้ง
 ราชธานีอยู่ที่เมืองแปบ อันเป็นเมืองเก่าร้างอยู่คนละฟากกับเมือง
 กำแพงเพชรนั้น ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่าความจริงจะไม่เป็นอย่าง
 นั้น ธรรมดาทำการสงคราม ถ้าพ่ายแพ้เสียบ้านเมืองแก่ข้าศึก
 ก็มักจะได้นัดหนีเข้าตัวรอด ที่จะอพยพไพร่บ้านพลเมืองหนีด้วยในเว
 ลาคักอยู่ในชานพระนครนั้นดูยากอยู่ (พระเจ้าไชยศิริเดิมครอง

เมืองฝาง ถูกตั้งตำนานโยนก มีชื่อเมืองเชียงรายอย่างว่าในพระ
 ราชพงษาวดารย่อ เพราะเมืองเชียงรายยังไม่ได้สร้างในเวลานั้น)
 ตั้งแต่เมืองฝางตงมาถึงเมืองกำแพงเพชรทางไกลมากมีใช้น้อย ถ้าพระ
 เจ้าไชยศิริเสด็จพระนครแก่ข้าศึก น่าจะหนีมาแต่กับส้มคัปรอคพวก
 อย่างกรุงพระเจากรงชนบุรีหนีพม่าตงไปเมืองชดบุรี ตงมาอยู่กับพวก
 ไทยที่ตงมาตงอยู่แต่ก่อนแล้ว พวกไทยเห็นเป็นเจ้าเป็นนายจึงยกพระเจ้า
 ไชยศิริขึ้นเป็นใหญ่ ยังความออกข้อ ๑ ซึ่งหนังสือพระราชพงษาวดารย่อ
 ว่าพระเจ้าไชยศิริตงมาตงราชธานีเมืองแบบ อันเป็นเมืองร้างอยู่ตรง
 เมืองกำแพงเพชรข้ามแดนอยู่ใต้พระวงษ์กนทเมืองนนคอกมา ๑๖๐ ปี จน
 สมภพพระเจ้าอู่ทองนั้น เมื่อข้าพเจ้าลอบพระราชพงษาวดารในคราว
 มาแต่เห็นว่าจะมีได้อยู่ที่เมืองแบบ ที่อยู่ในแขวงเมืองกำแพงเพชร
 แห่งเดียว มีหลักฐานหลายอย่าง ซึ่งทำให้ คิดเห็นดังนี้ คือ
 ข้อ ๑ ในหนังสือตำนานโยนก เรียกผดุงวงษ์ทอพยพตงมาว่า
 พระเจ้าไชยศิริ ในหนังสือพระราชพงษาวดารย่อ ของกรมสมเด็จพระ
 ประมัญชิต ฯ เรียกพระชนกของพระเจ้าอู่ทองว่า พระเจ้าศิริไชย
 เชียงแสน ข้าพเจ้าเห็นว่า ที่จริงจะเป็นพระนามเดียวกันนั่นเอง
 ผู้แต่งหนังสือต่างเรื่องต่างเห็นต่างกัน จึงเรียกผิดกันไป ก็นามว่า
 ไชยศิริ หรือศิริไชย เหมือนกับนามเก่าของเมืองนครปฐม ที่
 เรียกว่าไชยศิริ หรือศิริไชย ศคโบราณเรียกพระนามพระเจ้า
 แผ่นดินประเทศอื่น มักเรียกตามนามเมืองที่ครอง เช่นเรียกพระเจ้า
 อู่ทอง พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าน่าน ๒๑/04/256๓ ดังอธิบายมาแต่

ถึงทุกวณนก็ยงเป็นเช่นนั้น ที่หนังสือข้างเหนือเรียกว่า พระเจ้า
ไชยศิริ หรือ ศิริไชย น่าจะหมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินที่
ครองเมืองไชยศิริ หรือ ศิริไชย ดอกกระมัง อาไครยสังเกตพระนาม
ที่เรียกในหนังสือเก่า ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผู้คนวงษ์ของพระเจ้า
อู่ทอง จะมาตั้งอยู่ที่เมืองไชยศิริ หรือ ศิริไชย คือเมืองนครปฐม
ทุกวณน ประการ ๓

ข้อ ๒ หนังสือเก่าที่อ้างมาแล้ว ว่าต้นวงษ์ของพระเจ้าอู่ทอง
อพยพลงมาพบเมืองร้าง จึงตั้งเมืองนพเป็นราชธานี เมืองนคร
ปฐมในเวदानั้น ก็เป็นเมืองร้างมาเกือบ ๓๐๐ ปี ตั้งแต่ครั้งพระเจ้า
อนรรฆมาตกवादต้อนเอาผู้คนไป สัมเหตุอีกประการ ๓

ข้อ ๓ ตามเนื้อความในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวว่า พระเจ้าอู่ทองได้เป็นราชบุตรเขย แล้วได้ครองเมือง
เมืองอู่ทองกับเมืองนครปฐมอยู่ใกล้ ไปมาถึงกันสะดวก อาจรูจักมักคุ้น
ไปมาหากันได้ง่ายกว่าอยู่เมืองเทพนครที่อยู่อุใต้ เมืองกำแพงเพชรลงมา
หน่อยหนึ่ง ซึ่งต้องเดินทางตั้ง ๑๐ วันจึงจะถึงเมืองอู่ทอง

ข้อ ๔ เมื่อต้นวงษ์พระเจ้าอู่ทองอพยพลงมา ว่ามาเมื่อ พ. ศ. ๑๗๓๓
มาครองเมืองสืบพระวงษ์กันต่อมาถึง ๓๖๐ ปี จึงเกิดพระเจ้าอู่ทอง
ความจริงในระหว่าง ๓๖๐ ปีนั้น ได้เกิดราชอาณาจักรสุโขทัย มี
พระเจ้าแผ่นดินในราชวงษ์พระร่วงครองราชสมบัติสืบกันมา รวมถึง ๔
พระองค์ แต่ได้สร้างเมืองนครปฐมที่ตรงเมืองกำแพงเพชรขึ้นเป็นราชธานี
ฝ่ายตะวันตกริมแม่น้ำพิง พวกต้นวงษ์ของพระเจ้าอู่ทอง ถ้าจะ

ได้ครองราชสมบัติอยู่ในแขวงเมืองกำแพงเพชร เมื่อก่อนพระร่วงตั้ง
 ราชอาณาจักรนั้นเป็นได้ แต่เมื่อพระร่วงได้ตั้งราชอาณาจักรชนแดน
 ละครองราชสมบัติซ้อนกันอยู่กับพระร่วงอย่างไร ด้วยเหตุเหตุนั้น
 ชาวเจ้าจึงเห็นว่า ทกต่างในพระราชพงษาวดารย่อของกรมสมเด็จพระ
 พระปรมานุชิต ๆ ว่าต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง ครองราชสมบัติอยู่เมือง
 แปรในแขวงเมืองกำแพงเพชร คดอดมาจากพระเจ้าอู่ทองล้มภพนั้น
 เห็นจะไม่ถูก ที่จริงงามจะลงมาอยู่ถึงเมืองนครปฐม ถ้าไม่ใช่
 ในชั่วแรก ก็ย้ายลงมาในชั่วหลัง ความเห็นของข้าพเจ้าชอบ
 แดงแต่ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีจะพิจารณา จะเห็นชอบด้วย หรือ
 เห็นเป็นอย่างอื่น ก็แต่จะวินิจฉัยเถิด

ถึงเวลาเมื่อพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ. ศ. ๑๘๘๓ นั้น
 เมืองไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้รวมกันเป็นประเทศใหญ่ตั้งเป็นอิสระ
 อยู่ ๒ ราชอาณาจักร คือ ลุ่มแม่น้ำประเทศ หรือ ราชอาณาจักรสุโขทัย
 ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีประเทศ ๑ ประเทศตานนาไทย หรือ
 ราชอาณาจักรหริภุญไชย ตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีประเทศ ๑

ควรจะกล่าวถึงประวัติประเทศสุโขทัย แต่ประเทศตาน
 นาไทยให้ปรากฏเรื่องราว แม้แต่พอเป็นใจความ ด้วยประเทศ
 ไทยทั้งสองนั้น มีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกับกรุงศรีอยุธยามาก เมื่อ
 วัประวัติของประเทศทั้งสองนั้นแล้ว ก็จะเข้าใจเรื่องในพระราช
 พงษาวดารกรุงศรีอยุธยาแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย

ราชอาณาจักรสุโขทัย คิดตามความรู้เท่าที่มีอยู่ในเวลานี้
 ประมาณว่าจะได้ตั้งเป็นนครขึ้นเมื่อราวจุดศักราช ๖๐๐ ตรงกับมหา
 ศักราช ๑๑๖๐ แด่ พ. ศ. ๑๗๘๑ พระเจ้าแผ่นดินบรรดาครองนครสุโขทัย
 เรามักเรียกกันว่าพระร่วง ชวนให้เข้าใจไปว่ามีแต่พระองค์เดียว ที่จริง
 พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานีมีศักราช ดับพระวงศ์
 กันมาถึง ๕ พระองค์ พระองค์แรกที่ปรากฏพระนาม เรียกในศิลา
 จาฤกษาว่าขุนศรีอินทราทิตย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์ทรงสอบสวนโบราณคดีเรื่องครังนครสุโขทัยมาก ทรงพระ
 ราชดำริว่า มุตเหตุที่เราเรียกพระนามพระเจ้ากรุงสุโขทัยทุก ๆ พระ
 องค์ว่าพระร่วงนั้นเห็นจะเป็นด้วยนามเดิมของขุนศรีอินทราทิตย์ จะเป็น
 ชื่อตัวหรือชื่อตงอย่างไรก็ตาม จะเรียกว่าพระร่วง น่าจะเป็นคน
 เดียวกับพระร่วงด้วยน้ำเมืองตโว ที่หนังสือพงษาวดารเห็นว่าหนี
 ขอมชนไปได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองสุโขทัย มีพระนามตาม
 หนังสือพงษาวดารเหนือเรียกว่าพระเจ้าศรีอินทราธิบดี คูโกลกษัตริ
 อินทราทิตย์นวก ความชอบ เมื่อข้าพเจ้ามาสอบสวนดูในคราวนั้น
 หัดกฐานส้มดั่งพระราชบริหารมีอีกหลายอย่าง ขุนศรีอินทราทิตย์คงจะ
 มีพระนามว่า พระร่วง พดเมืองคงเรียกตามพระนามเดิมจึงเรียกว่าพระ
 ร่วง คำว่าร่วงในที่นี้แปลความว่า “รุ่งเรือง” มีใช้หัดนตงมา เมื่อ
 ผูกพระนามเป็นภาษาตั้งสกุลใช้ ในทางราชการจึงใช้ว่า อินทราทิตย์

ซึ่งแปลตามคติพราหมณ์ว่าเป็นเจ้าของความสว่าง หนังสือที่แต่งเป็น
ภาษามคธต่อมาที่หลัง ก็ยังเขานามพระร่วงไปผูกเป็นภาษามคธเรียก
อีกหลายอย่าง เขาคำรุ่งเรื่องไปแปลเรียกว่า โรจราชบ้าง อรุณราช
บ้าง • เขาเสียง “ร่วง” ไปหาคำภาษามคธ เรียกรังคราช บ้าง
สุรังคราช บ้าง ได้รังคราช บ้าง ได้ยณรงคราช บ้าง แต่ปลาด
อยู่ที่บรรดานามพระร่วงที่ไปผูกเป็นภาษามคธทั้งนี้ เรียกแต่ขุนศรี
อินทราทศยพระองค์เดียว พระองค์อื่นมีพระนามอื่นปรากฏทุกพระองค์
จึงน่าเข้าใจว่าพระนามเดิมของขุนศรีอินทราทศย จะชื่อร่วง แต่หนังสือ
ที่แต่งในภาษาไทย เรียกว่าพระร่วงไปทุกพระองค์

ประเพณีไทยในครั้งนั้น พระนามพระเจ้าแผ่นดินเรียกว่า “ขุน”
เจ้านายทมิฬบนตาคักก็ตั้งเรียกว่า “พระ” ต่อมาอีก ๓ รัชกาล พระนาม
พระเจ้าแผ่นดินจึงเปลี่ยนขนด้วยคำเรียกว่า พญา คำที่ใช้พระนาม
พระเจ้าแผ่นดินว่าต้มเค็จหรือว่าพระเจ้า ยังไม่ปรากฏในหนังสือครั้ง
นครศรีไชไทยเป็นราชธานี พังมาไซ ในกรุงศรีอยุธยา

ได้ความตามศิลาจารึกว่า ขุนศรีอินทราทศยมีราชโอรส ๓
พระองค์ องค์ใหญ่ไม่ปรากฏพระนาม ด้วยสิ้นพระชนม์เสียแต่
ยังเยาว์ องค์ที่ ๒ มีพระนามว่า บานเมือง พระองค์ที่ ๓ นาม
เดิมว่ากระไรไม่ปรากฏ แต่เมื่อรบศึกชนช้างชนะขุนด่านชนมมีความ
ชอบ พระราชบิดาอภิเษกพระราชทานนามว่าพระรามคำแหง

ในหนังสือตำนานพระด้วงกั แดหนังสือชนกาดมาดนี้ กล่าวว่
ศิริธรรมนคร (คือเมืองนครศรีธรรมราช) เป็นเมืองชนกรุงศรีไชไทย

ตั้งแต่ครั้งขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมือง ว่าพระเจ้าศรีธรรมราชเป็นผู้ไป
 ขอพระพุทธรูปซึ่งมีพระนามว่า พระพุทธสี่หังค์ จากลังกาทวปมา
 ถวายแก่โรจราชา พระเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อพระพุทธศักราช ๑๕๐๐ ปี
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผู้แต่งหนังสือจะดำคัญเวลายึด ดังเรื่องน
 เร็วไปมาก เรื่องที่จริง เห็นจะได้พระพุทธสี่หังค์ ในแผ่นดินพระเจ้า
 ขุนรามคำแหง ไม่ใช่ในแผ่นดินขุนศรีอินทราทิตย์ ครั้งขุนศรีอินทรา
 ทิตย์ อาณาเขตรสุโขทัยไม่กว้างขวางเท่าใดนัก ด้วยมีเนื้อความ
 ปราบกฏในศิลาจารึกว่า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด (เมืองฉอดตั้งอยู่
 ริมแม่น้ำลัดวัน ทุกวันเรียกอำเภอแม่ฉอด ขึ้นเมืองตาก) ยก
 กองทัพเข้ามาตีเมืองตาก ขุนศรีอินทราทิตย์ยกไปรบ เดี่ยวที่แตก
 พ่ายขุนสามชน ขุนรามคำแหงขับช้างเข้าชนชนะขุนสามชนข้าศึก
 จึงหนีไป เมืองตากอยู่ห่างเมืองสุโขทัยระยะทางเพียง ๓ วัน ออก
 ไปอีก ๔-๕ วันถึงเมืองฉอด แผนที่แนบพยานให้เห็นว่าราชอาณาจักร
 นครสุโขทัยในเวลานั้นยังไม่ใหญ่โตเท่าใดนัก แม้ในศิลาจารึกกล่าว
 ว่าขุนรามคำแหง เทยวัดบ้านเมืองขยายอาณาจักรสุโขทัย มา
 ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินขุนศรีอินทราทิตย์ ก็เห็นว่าเวลายังไม่พอจะขยาย
 อาณาจักรออกไปได้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช

ขุนศรีอินทราทิตย์สวรรคตปีใด ไม่มีหลักฐานที่จะรู้ได้ รู้ได้
 แต่ว่า ขุนบานเมือง ซึ่งหนังสือชนเรียกพระนามว่า ปาตราช ได้
 ครองราชสมบัติต่อขุนศรีอินทราทิตย์มา แต่เหตุการณ์อันใดในแผ่นดิน
 ขุนบานเมืองก็ไม่ปรากฏ ๒๑/๐๔/๒๕๖๕
 แต่รู้ไม่ได้ว่าขุนบานเมืองสวรรคตปีใด

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ขุนบานเมืองจะครองราชสมบัติอยู่ไม่กี่วัน ขุนบานเมืองสวรรคตแล้ว ขุนรามคำแหงจึงได้ครองราชสมบัตินครสุโขทัย หนึ่งเดือนเรียกพระนามว่า รามราช

• เหตุการณ์ในแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหง มีปรากฏแต่รัฐคักราช ได้หลายแห่ง ตั้งต้นได้ความในหนังสือราชาธิราชว่า มกะโทชนะอดิมาวงได้เมืองเมาะตมะ เมื่อปีมเส่ง จุติคักราช ๖๔๓ พ.ศ. ๑๘๒๔ มกะโทนั้น ภายหลังได้เป็นพระเจ้าฟ้าวร กษัตริย์ของพระเจ้าราชาธิราช ที่หนังสือพงษาวดารพม่าของ เซอฮาเซอแฟร ว่าคนไทยมิใช่มอญนั้น เห็นสมจริงดังเรื่องราวที่ปรากฏในหนังสือราชาธิราชว่า เดิมมกะโททำราชการอยู่ที่กรุงสุโขทัย แล้วจึงออกไปตั้งตัวเป็นใหญ่จนได้เมืองรามัญ ด้วยความอุทหนุนของพระเจ้ากรุงสุโขทัย แต่ล้มด้วยศึดาจากฤกว่า เมืองหงสาวดีเป็นเมืองชนสุโขทัยในครั้ง

พระเจ้าขุนรามคำแหง

ที่ได้ความว่า มกะโทได้เป็นใหญ่ในเมืองเมาะตมะ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ นั้น ต้องเข้าใจว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ พระเจ้าขุนรามคำแหงครองนครสุโขทัยอยู่แต่จะตั้งครองอยู่ก่อนนั้นหลายปี เพราะเนื้อเรื่องมีว่า มกะโททำราชการอยู่ที่กรุงสุโขทัยจนได้เป็นขุนนางผู้ใหญ่แล้ว จึงออกไปตั้งตัวที่เมืองรามัญ น่าจะประมาณว่า พระเจ้าขุนรามคำแหงเสวยราชสมบัติเมื่อราวปีฉลู จุติคักราช ๖๓๘ พ.ศ. ๑๘๒๐ คือก่อนมกะโทได้เมืองเมาะตมะ ๔ ปีเป็นอย่างต่ำ

พระเจ้าชุนรามคำแหง เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยที่มีอาณาพมาก
 ควรนับว่าเป็นมหาราชาเจ้าพระองค์หนึ่ง ได้รับพุ่มปราบปรามเมือง
 ที่ไกลเคียงเอาไว้ในอำนาจ ขยายราชอาณาจักรสุโขทัยกว้าง
 ขวางออกไปถึงที่สุดใครังนั้น บอกอาณาเขตรไว้ ในศิลาจารึกชัดเจน
 ว่า ทิศเหนือได้เมืองแพะ เมืองน่าน ตลอดจนเมืองชวา (คือ
 เมืองหลวงพระบางทุกวันนี้) ไว้ในพระราชอาณาจักร ทิศตะวันออก
 ได้เมืองสระหลวง (คือเมืองพิศณุโลกฝั่งตะวันตก ที่หนึ่งคือ
 แต่งในภาษามคธเรียกว่า โอฆบุรี) เมืองสองแคว (คือเมืองพิศณุ
 โลกฝั่งตะวันออก) เมืองตม (คือเมืองห่มเกล้า) เมืองบาชาย
 (เห็นจะเป็นเมืองศรีเทพในดุ่มน้ำลึก) เมืองสระคา (น่าจะเป็นเมือง
 หลองหาร หรือ สกตนคร) กระทบฝั่งแม่น้ำของ ถึงเมืองเวียง
 จันท เมืองเวียงคำ (อยู่ใต้เมืองเวียงจันทที่เห็นทุกวันนี้ยังไม่ได้)
 ทิศใต้ได้เมืองกนต์ (เข้าใจว่าเมืองพิจิตรทุกวันนี้) เมืองพระบาง
 (คือเมืองนครสวรรค์ทุกวันนี้) เมืองแพรก (คือเมืองสวรรคบุรี) เมือง
 สุพรรณภูมิ (คือเมืองอู่ทอง) เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมือง
 นครศรีธรรมราช จนถึงทเด้นนอกเป็นอาณาเขตร ทิศตะวันตก
 ได้เมืองฉอด (ตอนนั้นศิลาจารึกดบเดี่ยวตอนหนึ่ง แต่พอจะเดาชื่อเมือง
 ได้ เข้าใจว่าเมืองคณาจารย์ เมืองทวาย เมืองเมะตะมะ เมืองตองอู)
 เมืองหงษาวตลงสมุทรห้า (คืออ่างเบ็งคอด) เป็นราชอาณาจักร อาณา
 จักรนครสุโขทัย ครองพระเจ้าชุนรามคำแหงกว้างใหญ่ถึงเพียงนี้

ในชื่อเมืองที่จากถูกไว้ มีชื่อควรตั้งเกิดอย่าง ๑ ที่ไม่มีชื่อเมือง
 ในมณฑลพายัพทุกวันนี้หลายเมือง คือเมืองหริภุญไชย แด่เชียงใหม่
 ราชประเทศน อิกคานหนึ่งข้างตัวนอกเฉียงใต้ ไม่มีชื่อเมืองดไว้
 เมืองฮโยททยา เมืองนครนายก เมืองปราจีน เมืองชลบุรี แด่จังหวัดบุรี
 เมืองหาดานเห็นจะเรียกชื่ออย่างอื่น แด่ชื่อใดว่าเป็นเมืองมีแต่ไว้ใน
 ครองหน ทำไมจึงขาดชื่อในศิลาจากถูกของพระเจ้าขุนรามคำแหง ขอน
 ด้วงเมืองทางมณฑลพายัพ รู้ได้แน่ว่าเหตุใดจึงไม่มีชื่อ ด้วย
 ความปรากฏในตำนานโยนกว่า ในเวदानัน ขุนเม็งรายเป็นใหญ่
 ในอาณาจักรไทย เมืองนครเขตก (คือเมืองนครด้าปางทุกวันนี้)
 เมืองหริภุญไชย (คือเมืองนครด้าพนทุกวันนี้) เมืองเชียงใหม่ เมือง
 เชียงราย เมืองนครเงินยาง (คือเมืองเชียงแสน) เหล่านี้อยู่ใน
 อาณาจักรขุนเม็งราย เป็นอัครอยู่ด้วงหนึ่ง เมืองพะเยาอยู่ในอาณาจักร
 จำเมืองเป็นอัครอยู่อิกด้วงหนึ่ง ทั้งขุนเม็งรายแลขุนงำเมือง เป็นมิตร
 ด้วงหามไมตรีกับพระเจ้าขุนรามคำแหง ดังจะปรากฏต่อไป เมื่อ
 ก้าวถึงประวัติอาณาจักรไทย ด้วยเหตุนี้ จึงมิได้เป็นเมืองชนกรุงศรีไทย
 ด้วงเมืองข้างตัวนอกเฉียงใต้นั้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุต่างกัน ข้าพเจ้า
 เข้าใจว่า เมืองดไว้แด่เมืองฮโยททยา จะร้างหรือรวมอยู่ในเขตเมือง
 อัครของแต่ด้วง แต่เมืองนอกจากนั้นเห็นจะยังอยู่ในอาณาจักรชอมหลวง
 มิได้ ชนศรีไทย จึงไม่มีชื่อในจาก

เมืองชนของนครศรีไทยในครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหง เห็นจะ
 เป็นประเทศราชอยู่หลายเมือง ทวีได้แน่ ๗21 เมือง 63 คือเมืองชวา

(หลวงพระบาง) ๑ เมืองน่าน ๑ เมืองอุททอง ๑ เมืองนครศรีธรรม
 ราช ๑ เมืองเมะตะมะ ๑ เมืองหงษาวดี ๑ เมืองตองอู ๑ เมือง
 เหล่านี้ ต่างเมืองต่างมีเจ้าปกครอง บางเมืองถึงเกี่ยวข้องกับ
 ราชวงศ์สุโขทัย

ในหนังสือจดหมายเหตุจีน ที่ขุนเจ้านอกชวร (สุคใจ) แปลเป็น
 เรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน เรียกเมืองไทยว่า
 เตียมหลอก๊ก (แต่จีนยังเรียกอยู่จนทุกวันนี้) อธิบายไว้ในหนังสือ
 ว่า เดิมเป็น ๒ ประเทศ ประเทศเตียมอยู่ข้างเหนือ ประเทศ
 หลอก๊กอยู่ข้างใต้ ภายหลังประเทศหลอก๊กได้ประเทศเตียม (เห็น
 จะหมายความว่าตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ครองกรุง
 ศรีอยุธยา) สองประเทศนี้รวมเป็นประเทศเดียวกัน จึงจึงเรียก
 ว่าเตียมหลอก๊กแต่นั้นมา ประเทศที่จีนเรียกว่า "เตียม" มาจากคำ
 "สยาม" หมายความว่าราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย
 ประเทศที่จีนเรียกว่าหลอก๊ก แต่ว่าอยู่ข้างใต้ประเทศเตียมนี้ ก็จะแปล
 ได้ทีเดียวว่า มาจากคำตอไว้ จีนเห็นจะเรียกมาแต่ยังอยู่ในอาณาจักร
 ขอม หรือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเชอพระวงษ์ของพระเจ้าจันทไชยชังปกครอง
 แต่ประเทศอยู่ที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนว่า หลอก๊กก๊ก ยังมีอยู่
 จนแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหง ดังจะเห็นได้ในลำดับเหตุการณ์
 ซึ่งชาวพเจ้าจะกล่าวต่อไปข้างหน้า พิศุระหัดเห็นว่า ที่จีนเรียก หลอก
 ก๊กก๊ก ในตอนหลังจะหมายความว่า อาณาจักรของพระเจ้า
 อุททองนั่นเอง TUDC ในรัชกาลของพระเจ้าขุนรามคำแหง เมืองตอไว้

แต่เมืองอโยธยาศงรวมอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้าอู่ทอง
เจ้าช่อหุดอชก ซึ่งเคยเรียกอยู่แต่ก่อนมาเรียก

เหตุการณ์ในแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหง ตามที่พบในหนังสือ
ต่าง ๆ ชาวพเจ้าตองเรียบเรียงเป็นลำดับดู ได้ความดังนี้

ปีมะเมีย จุติศักราช ๖๔๔ พ. ศ. ๑๘๒๕ จดหมายเหตุจีนว่า
พระเจ้ากรุงจีนในราชวงศ์หงวน (คือวงศ์กุกงโตซ่านที่เปนมงโคต)
ทรงพระนามพระเจ้าดีใจของเต ให้ขุนนางชอ หอจ้อจี้ เป็น
ราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรียังเสียมก๊ก

ปีมะแม จุติศักราช ๖๔๕ พ. ศ. ๑๘๒๖ ในศิลาจารึกว่า พระ
เจ้าขุนรามคำแหงคิดแบบหนังสือไทยขึ้นเป็นปฐม

ปีจอ จุติศักราช ๖๔๘ พ. ศ. ๑๘๒๘ หนังสือเรื่องราชาธิราช
ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงอภิเษกมกะโท เป็นพระเจ้าฟ้าวังครองเมือง
เมาะตมะ

ปีกุญ จุติศักราช ๖๔๙ พ. ศ. ๑๘๓๐ ในศิลาจารึกว่า พระ
เจ้าขุนรามคำแหงให้ชุดพระบรมธาตุที่เมืองศรีวิชัยให้คนบุชาแล้ว
กذبเอาเข้าบรรจุ ให้ก้อพระเจดีย์แลตั้งร้างกำแพงผาล้อม

ปีฉลู จุติศักราช ๖๕๑ พ. ศ. ๑๘๓๒ จดหมายเหตุจีนว่า หุดอ
ชกก๊ก (พระเจ้าอู่ทอง) แต่งราชทูตไปเมืองจีนเป็นครั้งแรก

ปีเถาะ จุติศักราช ๖๕๓ พ. ศ. ๑๘๓๔ จดหมายเหตุจีนว่า
หุดอชกก๊กแต่งราชทูตไปเมืองจีนครั้งที่ ๒

ปีมโรง จุติศักราช ๒๕๔ พ.ศ. ๑๘๓๕ ในศิลาจารึกว่า พระ
เจ้าขุนรามคำแหงสร้างพระแท่นมนังคศิลา

ปีมเส็ง จุติศักราช ๒๕๕ พ.ศ. ๑๘๓๖ จดหมายเหตุจีนว่า
ราชทูตจีนเข้ามาเยี่ยมก๊กกรุงท ๒

ปีมเมีย จุติศักราช ๒๕๖ พ.ศ. ๑๘๓๗ จดหมายเหตุจีนว่า
พระเจ้าเยี่ยมก๊กมพระนามว่า กังมกตัง เสด็จไปเมืองจีน

ปีมแม จุติศักราช ๒๕๗ พ.ศ. ๑๘๓๘ จดหมายเหตุจีนว่า
ราชทูตเยี่ยมก๊กไปเมืองจีนกรุงท ๑ ครองหนเยี่ยมก๊กกลับมาดอเอือกก
กำลังทำสงครามกัน พระเจ้ากรุงจีนได้วางตัวให้ประนีประนอมกันได้

ปีวอก จุติศักราช ๒๕๘ พ.ศ. ๑๘๓๙ คำนานโยนกว่า ขุน
เม็งรายสร้างเมืองนครเชียงใหม่ ได้เชิญพระเจ้าขุนรามคำแหง แด
ขุนงำเมืองไปช่วยเลือกไชยภูมิที่ด้วย

ปีรกา จุติศักราช ๒๕๙ พ.ศ. ๑๘๔๐ จดหมายเหตุจีนว่า
ราชทูตเยี่ยมก๊กไปเมืองจีนกรุงท ๒

ปีชวด จุติศักราช ๒๖๐ พ.ศ. ๑๘๔๓ จดหมายเหตุจีนว่า
พระเจ้าเยี่ยมก๊กเสด็จไปเมืองจีนกรุงท ๒

เนื้อเรื่องครึ่งแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหง ตามที่ได้อรรถาธิบาย
ปวง ถ้ากำหนดเหตุการณ์เป็น ๓ ประเภท คือที่จัดการในบ้านเมือง
ประเภท ๑ การแผ่พระราชอาณาจักรประเภท ๑ การทำไมตรีกับ
ต่างประเทศประเภท ๑ จะแต่เห็นได้ว่า พระเจ้าขุนรามคำแหงไม่ใช่
แต่ใช้อำนาจปราบปรามเมืองใกล้เคียงเอาไว้ในอำนาจอย่างเดียว ที่

จริงได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง แด่พระราชทาน
 อโภยกรรมแก่ประชาไทยทั้งปวงเป็นอเนกประการ ดังจะรู้ได้โดย
 พิศดารในศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหงนั้น ที่สำคัญที่สุด คือ
 เรื่องคิดแบบหนังสือไทยขึ้น เรื่องนี้พระเจ้าขุนรามคำแหงได้ทำประโยชน์
 อย่างยิ่งให้แก่ไทยตลอดมาจนทุกวันนี้ ส่วนการที่ติดมากับต่างประเทศ
 นั้นทางอินเดีย มีพยานรู้ได้แน่ๆว่าไปมาถึงกันตั้งแต่ร่วมพุทธกาลหรือ
 ก่อนนั้นมาแล้ว มาในคอนหลัง ยังมีพวกตั้งกาไปมาเกี่ยวของกันด้วย
 เรื่องพระศาสนา ถึงพวกจามแลชวามตายู แมตสุดจัน ก็คงไปมาถึง
 กันแต่ก่อนมาช้านาน แต่ไม่มีจดหมายเหตุอันใดที่จะรู้ได้แน่นอนว่าจะได้
 มีไมตรีกับประเทศนั้นๆอย่างไร พบแต่จดหมายเหตุของจีนตั้งกล่าวมา
 แล้ว ครั้นพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวนกาดังมอานาจ ได้ได้ประเทศ
 ทั้งปวงที่ติดต่อกันตลอดมาจนจรดสยามประเทศ เห็นจะได้ชื่อว่าพระ
 นครศุโขไทย ซึ่งจีนเรียกว่าเตียมก๊กมอานาจชนทางนี้ พระเจ้ากรุงจีน
 จึงแต่งราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ เป็นครั้งแรก
 เปนเหตุให้กรุงสยามมีทางพระราชไมตรีกับกรุงจีนมาแต่ครั้งนั้น
 ผู้ที่อ่านหนังสือพงษาวดารเห็นมาก่อน เมื่อแต่เห็นความตกต่ำไว้ใน
 โฉนเห็นว่า พระร่วงเสด็จออกไปเมืองจีน จึงไปได้พวกจีนเข้ามาทำ
 เครื่องสังคโลก แม้อายุขามสังคโลกเปนของมีจริง แต่เชื่อได้ว่า
 มจีนเข้ามาทำทางทเมืองสุวรรณคโลก แต่ที่เมืองศุโขไทย ไม่ต้อง
 ส่งได้ย แต่กระนั้นขอทว่าพระร่วงได้เสด็จออกไปถึงเมืองจีน เห็น
 น้อยคนจะเชื่อ ขำพเจ้าคนหนึ่งไม่เคยเชื่อ ๒๑/๐๔/๒๕๖๓ จนกระทั่งมาแต่เห็น

จดหมายเหตุจันว่า เมื่อ พ. ศ. ๑๘๓๗ พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จออก
ไปถึงราชสำนักพระเจ้ากรุงจีน ดึง จำต้องเช็ดด้วยความมอศัจจรัยใจ
ว่าจริงอย่างเนื้อเรื่องทักถ้าวในพงษาวดารเหนือ แต่เป็นความจริงที่
พระเจ้าขุนรามคำแหงเสด็จออกไปเมืองจีน จึงไปเอาช่างจีนเข้ามาทำ
ถ้วยชามสังคโลก เมื่อราวปีมแม จตุศักราช ๒๕๗ พ. ศ. ๑๘๓๘

ในจดหมายเหตุจันว่า พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จออกไปเมืองจีน
ถึง ๒ ครั้ง คือเมื่อ พ. ศ. ๑๘๓๗ ครั้ง ๑ แต่ต่อมาอีก ๖ ปีได้เสด็จออก
ไป เมื่อ พ. ศ. ๑๘๔๓ อีกครั้ง ๑ นำพิจารณาว่า พระเจ้าขุนรามคำแหง
เสด็จเองทั้ง ๒ ครั้ง หรือครั้งหนึ่งเป็นพระองค์อื่น ขอนเป็นข้อสำคัญ
ด้วยไม่มีจดหมายเหตุปรากฏในที่ไหนใด ๆ ว่า พระเจ้าขุนรามคำแหงสวรรคต
เมื่อปีใด รู้ได้แต่ว่าเมื่อพระเจ้าขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว พระเจ้าฤไทย
ไชยเชษฐาผู้เป็นราชโอรส ได้รับรัชทายาท แต่ครองราชสมบัติอยู่จนปี
มเมีย จตุศักราช ๗๑๒ พ. ศ. ๑๘๘๗ จึงสวรรคต หลักฐานทางต้นนิษฐาน
ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงครองราชสมบัติอยู่กับ แต่พระเจ้าฤไทยไชย
เชษฐาครองราชสมบัติอยู่กับ ขอน มีที่ตั้งเกิดอยู่แห่ง ๑ ในหนังสือ
ราชาธิราชว่า พระเจ้าฟ้ารังทรวงศต เมื่อปีมตุ จตุศักราช ๒๗๕
พ. ศ. ๑๘๕๒ มกะดาเป็นอนุชาได้ราชสมบัติ ให้เข้ามาทูลขอให้
ตั้งพระร่วงตั้งพระนามอย่างครั้งพระเจ้าฟ้ารัง ได้รับพระนามว่า
พระเจ้ารามประเดิด (ประดิษฐ์?) ขอนควรต้นนิษฐานว่า
เมื่อ พ. ศ. ๑๘๕๒ นน พระเจ้าขุนรามคำแหงยังมีพระชนม์อยู่ ดูตาม
เนื้อเรื่องในหนังสือราชาธิราชต่อไป ได้ความว่าพระเจ้ารามประเดิดครอง

ราชต์มบคียูปี ๑ ดมิงมั่งตะพีเซยปลงพระชนม์พระเจ้ารามประเด็ค
 เตย ยกเจ้าอาวบุตรใหญ่ของคณ ซึ่งเปนหลานของพระเจ้าฟ้าว
 ษนครองราชต์มบคียูปี เมื่อบีชาติ จุดศักราช ๖๗๖ พ. ศ. ๑๘๕๗ ได้
 เข้ามาคูดขอพระนามค้อส้มเค็จพระร่วง พระราชทานนามว่า พระ
 เจ้าเด่นเมืองมิ่ง ควรยคัว่า ในบั้น พระเจ้าขุนรามคำแหงคัง
 คัรงพระชนม์อยู่ คราวนมเรื่องค้อมาในหนังสือราชาราชว่า เมื่อ
 บมเมย จุดศักราช ๖๘๐ พ. ศ. ๑๘๖๓ พระเจ้าเด่นเมืองมิ่งยกกองทัพ
 มาคเมืองทวาย เมืองคนาวคร์ เห็นจะค้องเข้าใจว่า เมื่อดั้นพระ
 เจ้าขุนรามคำแหงคัแล้ว ถ้าพระเจ้าขุนรามคำแหงยังมีพระชนม์อยู่ พระ
 เจ้าเด่นเมืองมิ่งเห็นจะไม่กตาเขามาคเมืองในพระราชอาณาจักรคู้ไซไทย
 ถ้าเขาหคกนเปนชอยคคิ ควรคองเห็นควา พระเจ้าขุนรามคำแหง
 คัวรรคค เมื่อบบมเล้ง จุดศักราช ๖๗๘ พ. ศ. ๑๘๖๐ อยู่ใน
 ราชต์มบคียูปีประมาณ ๔๐ ปี ดั้นพระเจ้าขุนรามคำแหงคัแล้ว พระเจ้า
 ฤไทยไซยเชษฐราชโอรสคองราชต์มบคียูปีคัค้บมาอีก ๓๖ ปี พระเจ้าฤไทย
 ไซยเชษฐคึ เรียกพระนามหลายอย่าง ในคิตาจาฤกภาษาไทย
 เรียกว่าพญาเคือไทย ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงเขียนควา พญาเคือ
 ไทย ในหนังสือบางเรื่องเรียกฤไทย ในจาฤกภาษาชอมเรียกว่า
 ฤไทยไซยเชษฐ ในหนังสือชินกาดมาคินเรียกว่า อุกทไซคถคธาช
 (แปลควาพระยาจมน้ำ จะเปนองค นทกคัถาในพงษาวคธาเห็นควาจมน
 น้ำหายไป)

เรื่องราวในแผ่นดินพระเจ้าฤไทยไชยเชษฐา^{๒๒} ได้น้อย ด้วยไม่พบ
จากฤไทยแผ่นดินนั้น แต่ตามเหตุการณ์เท่าที่^{๒๓} เชื่อได้ว่า ตั้งแต่
พระเจ้าสุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว นครคูไชไทยก็เสื่อมอำนาจลง
ทุกที ได้ความตามพงษาวดารพม่าว่า เมื่อปีมเมียจุลศักราช ๖๘๒
พ. ศ. ๑๘๗๓ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเมืองมิงทวงคตแล้ว เมืองรามัญ
เป็นขบถขึ้น พระเจ้าฤไทยไชยเชษฐาให้กองทัพออกไปปราบไม่สำเร็จ
เมืองรามัญทั้งปวงเลยตรงเมืองมาแต่ครั้งนั้น แต่หนังสือพงษาวดาร
พม่าว่า ไทยคตได้เมืองทวายแต่เมืองคทาวศรีรัตนคตนั้นมา คตนั้นดู
ใกล้กับเวทพระเจ้าอุทองจะสร้างกรุงศรีอยุธยาอยู่แล้ว บางทีจะเป็น
พวกเมืองอุทองมิใช่พวกคูไชไทยที่ไปคตเอาเมืองทวายแต่เมืองคทาวศรีมา
ได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระเจ้าอุทองสร้างกรุงศรีอยุธยา จึงได้
เมืองทวาย แต่เมืองคทาวศรี มาเป็นเมืองชนกรุงศรีอยุธยาแต่แรก
ได้ความตามคตจากฤภาษาขอม ของพระบาทกระมะระเตงอัครัตริย์
พงษราม คือพญาตีไทยมหาธรรมราชาว่า เมื่อปีกัญจุลศักราช ๗๐๘
พ. ศ. ๑๘๘๐ พระเจ้าฤไทยไชยเชษฐาตั้งให้พญาตีไทยราชโอรสอันได้
รับพระนามบัญญัติว่า พระศรีธรรมราชา เป็นพระมหาอุปราชไป
ครองเมืองศรีสัตนาโดย (ก่อนนั้นมา ๓ ปี ถึงปีชาตจุลศักราช ๗๑๒
พ. ศ. ๑๘๘๓ พระเจ้าอุทองก็สร้างกรุงศรีอยุธยา) พระศรีธรรมราชา
เป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๗ ปี ถึงปีมเมียจุลศักราช ๗๑๖ พ. ศ. ๑๘๘๗
พระเจ้าฤไทยไชยเชษฐาประหาร (เห็นความไม่เรียบร้อยอย่างไรจะมีใน
กรุงคูไชไทย แต่จะมีผู้คบคิดเอาราชสมบัติในครั้งนั้น^{๕๖๓} จึงกล่าวความ

ไว้ในศิลาจารึกนั้นว่า) เมื่อพระศรีธรรมราชได้ทราบข่าวพระราชบิดา
 ประชวรหนัก จึงยกพลเสนาตรงมาจากเมืองศรีวิชัยโดย ว่ายกออก
 จากเมืองศรีวิชัยโดยเดือน ๕ ค่ำเดือน ๘ (ระยะทางแต่เมืองศรีวิชัยโดย
 ถึงเมืองสุโขทัยทางไม้เกิน ๓๐๐๐ เส้น พระศรีธรรมราชเห็นจะต้องรบพุ่ง
 กับผู้ใดในระหว่างทางบ้าง ยกมาเป็น ๑๓ วันจึง) ถึงเมืองสุโขทัย
 เมื่อแรมค่ำ ๑ เดือน ๘ กล่าวในศิลาจารึกว่า เสด็จพระราชดำเนิน
 ทพเข้าประตูเมืองทศพายัพปราบศัตรูหมุ่บัจจามิตร ประหารชีวิตผู้
 คิดมิชอบเสด็จ เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ แทนพระบิดาที่สวรรคตดังนี้
 ต้องเข้าใจว่าพระศรีธรรมราชไม่ได้ ได้ราชสมบัติโดยสะดวก คงมีเหตุ
 การณรายอย่างไร ซึ่งรู้ไม่ได้ ในเวลานั้น พระศรีธรรมราชราชาภิเศก
 มีพระนามว่าพระเจ้าศรีสุริยพงษ์นราธรรมิกราชาธิราช ในหนังสือ
 อื่นเรียกว่าพญาดีไทยตามพระนามเดิมบ้าง เรียกว่าพระมหาธรรมราชา
 บ้าง ในศิลาจารึก พรรณาพระคุณของพระมหาธรรมราชาพระองค์
 นั้น นพศคารมาก ข้าพเจ้าเก็บมาเรียบเรียง แลตองประกอบกับหลัก
 ฐานซึ่งพบในที่อื่น ได้ความดังนี้

ข้อ ๑ ว่า พระมหาธรรมราชาดีไทยพระองค์นั้น ได้ทรงทราบ
 พระไตรปิฎกแตกฉาน (ข้อหนึ่งหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่ได้พิมพ์
 แล้วเป็นพยาน เป็นของพระมหาธรรมราชาดีไทยให้แต่งขึ้น)

ข้อ ๒ ว่าทรงชำนาญโหราศาสตร์ อาจจะถอนจะยกจะดบปีเดือน
 มิได้เคลื่อนคดาศ (ที่พงษาวดารเห็นว่า พระร่วงดบศักราช
 จะเป็นพระร่วงดีไทยพระองค์นั้นคดอกระมัง ศักราชที่ลงไว้ ในหนังสือ

ไตรภูมิพระร่วง ว่าแต่เมื่อปีระกาศักราชได้ ๒๓ ปี ตูเป็นพยาน
 อยู่ พระเจ้าแผ่นดินคู่โฮไทยพระองค์อื่น ไม่ได้ ยหนักถ้าวว่าตบ
 ศักราชเลย)

ข้อ ๓ ว่า ทรงชำนาญทางไสยศาสตร์ ได้บัญญัติคัมภีร์ดำตรา
 คมเป็นประถมธรรมนิยม (จะตรงกับแบบพิช ๑๒ เดือน ที่กล่าว
 ในหนังสือนางนพมาศ ว่ามีครึ่งกรุงคู่โฮไทยนั้นดอกกระมัง)

ข้อ ๔ ว่าได้ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียร ก่ออิฐถือปูน
 (ในหนังสือนางนพมาศ บอกชื่อปราสาทราชมณเฑียรกรุงคู่โฮไทย
 ว่าชื่อพระที่นั่งอินทราภิเศก พระที่นั่งอดิเรกภรมย์ พระที่นั่งอุดม
 ราชศักดิ์ พระที่นั่งไชยชุมพล พระที่นั่งชดพิมาน พระที่นั่งพิศาล
 เสด็จวรรค พระปรักรัตนนารี พระปรักศรีอัม্বর ชื่อเหล่านี้ดูใหม่
 นึก แต่ตามจริงก็คงเป็นในครุงาน แตนางนพมาศนั้น ก็คงเป็น
 พระذنมของดมเด็จพระร่วงมหาธรรมราชาดีไทยพระองค์ นเอง)

ข้อ ๕ ว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาสร้างปราสาทราชมณเฑียร
 แล้ว ได้จัดให้พระดงษ์เรียนพระไตรปิฎก แต่ให้มีพวกพราหมณ์
 เรียนคัมภีร์ศาสตร์ ในบริเวณพระมหาปราสาท (ดูเป็นตงโรงเรียนชน
 ครั้งแรก ประเพณีที่ให้พระเรียนพระปริยัติธรรมในพระมหาปราสาท
 อย่างนี้ ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ก็มี)

ข้อ ๖ ว่า พระมหาธรรมราชาให้ราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุมา
 จากดงกาทวิป เรื่องนี้ดมด้วยจากฤคในศิลาอีกแผ่นหนึ่งว่า เมื่อ
 ๖ ๕ ๘ ค่ำ ปีระกาจุศักราช ๗๑๘ พ.ศ. ๓๕๐๐ พระมหาธรรม

ราชอาณาจักรไทยได้บรรจุพระบรมธาตุที่เมืองนครปฐม (เมืองเก่าอยู่หลังเมืองกำแพงเพชรเดี๋ยวนี้) แต่สร้างพระมหาธาตุขึ้นไว้

ข้อ ๗ ว่า เมื่อปีฉลูจุลศักราช ๗๒๓ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชา ให้ราชบัณฑิตย์ไปอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชมาแต่เมืองลังกา มาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง (อัมพวันาราม) ออกพรรษาในปีนั้นมัมหมกรรมฉลองพระพุทธรูปจำลองเท่ากับพระองค์ (ซึ่ง) ทรงประดิษฐานไว้กลางเมืองสุโขทัยโดยบุรพทิศด้านพระมหาธาตุ (พระพุทธรูปพระองค์นี้ น่าจะเป็นพระศรีรัตนมุณีที่เรียกว่าพระโตวัดสุทัศน์นี้เอง เดิมอยู่วิหารที่ต่างในจากนั้นเป็นแน่ ที่ว่าเท่ากับพระองค์ จะหมายความว่าเท่าพระพุทธองค์ตามขนาดที่คำนวณในครั้งนั้น กระทบคำนวณเป็นการถนัดของพระมหาธรรมราชาไทย ดูเรื่องคำนวณอายุพระพุทธศาสนาในศิลาจากฤกษ์นครปฐม ก็จะได้เห็นได้)

ข้อ ๘ ว่า ในปีฉลูจุลศักราช ๗๒๓ พ.ศ. ๑๙๐๔ นั้น พระมหาธรรมราชาทรงพระราชศรัทธา สืบมาท่านคิดเป็นคำบศ แล้วทรงรับพระไตรสรณาคมน์ต่อพระมหาสวามีสังฆราช ทรงพระผนวชเป็นสามเณรในพระราชมณเฑียร แล้วเสด็จทรงพระราชดำเนินไปกับสงฆ์ไปรับอุปสมบทเป็นพระภิกษุณวัดป่ามะม่วง กล่าวในศิลาจากฤกษ์ว่า ขณะเมื่อพระมหาธรรมราชาทรงผนวชนั้น บังเกิดแผ่นดินไหวเป็นโกตาหุดแต่อัศจรรย์ต่าง ๆ นา ๆ พวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์จึงจดเรื่องราวลงในศิลาจากฤกษ์ไว้ ให้ปรากฏพระบารมีของพระมหาธรรมราชา ๆ ทรงผนวชอยู่ช้านานเท่าใดไม่ปรากฏ หนังสือจากฤกษ์กล่าวแต่

ว่า เสด็จเข้าราชการกราบทูลถึงวงอัญเชิญเสด็จ จึงทูลพระผนวช
ออกมาราชภิเศกใหม่ ถวายพระนามว่า พระเจ้าศรีมหาธรรมมิก
ราชาธิราช แล้วพระมหาด้ามั่งขราชถวายพระนามเพิ่มเติมชื่อนอกว่า
พระเจ้าศรีศรีพรหมรัตนชาติสุริยไชยศรีมหาธรรมมิกราชาธิราช

ข้อ ๕ ว่า พระมหาธรรมราชาได้ให้ขุดคลอง แดทำถนนแต่
เมืองสุโขทัยไปจนเมืองศรีสัชนาโดย แดเมืองน้อยใหญ่ เป็นการพระ
ราชกุศลสนองพระคุณพระราชบิดา ถนนที่วาง ทุกวันเรียกทางพระ
ร่วงมีแต่เมืองกำแพงเพชรไปเมืองสุโขทัย ตลอดจนเมืองสุวรรณโค
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แดยังเสด็จดำรงพระเกียรติยศ
เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จพระราชดำเนินตลอดแดทรง
พระราชนิพนธ์เรื่องเมืองเหล่านี้ไว้ ในเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงมีข้อ
ความพิศดาร

ในศิลาจากประกาศความเจริญสุขสำราญ ในครั้งพระมหา
ธรรมราชาครอบครองนครสุโขทัยว่า ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มี
โทษในเมืองสุโขทัย แดไม่มีข้าศึกศัตรูมาเบียดเบียน ว่าโดยย่อ
ควรเข้าใจได้ ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญจักรวรรดิ
แผ่พระราชอาณาจักรแดพระราชอำนาจด้วยการรบพุ่งปราบปรามราชศัตรู
นั้นได้ พระมหาธรรมราชาดีไทยทรงบำเพ็ญในทางที่จะเป็นธรรมราชา
คือ ปกครองพระราชอาณาจักร หมายถึงธรรมานุภาพเป็นสำคัญ
ฉนน

พระมหากษัตริย์ชาติไทยสวรรคตไปไม่ปรากฏ ด้วยเรื่อง
 พงษาดารคู่โฮไทย ตอนปลายรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์
 นั้น คาบเกี่ยวกับเรื่องพระราชพงษาดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะ
 อธิบายต่อไป เมื่อกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ข้าพเจ้า
 เข้าใจว่า พระมหากษัตริย์ชาติไทย เห็นจะสวรรคตเมื่อจวน ๆ รัช
 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ค่อนนั้นมาได้ความในหนังสือตำนาน
 โยนกว่า ราชโอรสของพระมหากษัตริย์ชาติไทย เรียกพระนามว่า
 พญาไฉยฤไทยได้ครองราชสมบัติ แต่ในหนังสือพระราชพงษาดาร
 เรียกพระนามว่า พระมหากษัตริย์เมืองพิศณุโลก พระองค์
 นั้นทำสงครามกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

จำนวนพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงศรีอยุธยาเมื่อเป็นอิสระ ในหนังสือ
 ทุกเรื่องยุคต้องกันกับความที่ปรากฏในศิลาจารึก ว่ามี ๕ พระองค์ด้วย
 กัน เป็น ๒ ทงพระมหากษัตริย์เมืองพิศณุโลกตั้งแต่ลงมาจน

ข้าพเจ้าอยากจะขอโอกาสบอกความพลาดพลั้งของข้าพเจ้าเล็กน้อย
 ที่ตรงนี้ ด้วยข้าพเจ้าได้เคยเขียนไว้ในที่อื่น คือในคำนำหนังสือ
 ไตรภูมิพระร่วงเป็นต้น ว่าพระเจ้าแผ่นดินคู่โฮไทย ที่มีพระนามว่า
 พญาธิไทย กับพระเจ้าศรีสุริยพงษ์ราม ต่างพระองค์กัน ที่จริง
 เป็นพระองค์เดียวกันนั่นเอง ข้าพเจ้าลงไปด้วยสังเกตตัวเดชอักษร
 ในศิลาจารึกนครปฐม ฟังมาล่อมได้ความ ว่าเป้นพระองค์เดียวกันแน่
 ในคราวนี้

ประวัติอาณาจักรล้านนาไทย

ที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนาไทย คือมณฑลพายัพทุกวันนี้
 แต่เดิมเป็นเมืองลาวตั้งก่อกำมาแต่ แต่ประวัติเดิมครั้งยังเป็น
 เมืองของลาว เป็นมาอย่างไร ไม่พบหลักฐานเรื่องราวที่แน่นอน
 ด้วยไม่มีโบราณวัตถุหรือศิลาจากของลาวจะลอบส่วน หนังสือ
 คำนานต่าง ๆ ที่มีในเมืองลาวเดิมข้างฝ่ายเหนือ พระยาประชากิจ
 กรจักร (เข้ม บุนนาค) ได้พยายามเล่าแฉ่งวงห้ามารวบรวม
 แฉ่งลอบส่วน ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องตำนานโยนก ของพระยา
 ประชากิจกรจักร มีเรื่องตำนานสุวรรณโคimbra แต่เรื่องตำนานสิงหนวัติ
 เป็นต้น ตลอดจนหนังสือที่แต่งไว้เป็นภาษามคธ เช่นเรื่องจาม
 เทววงศ์ เรื่องชินกาลมาลินี มีหลายเรื่อง แฉ่งลอบส่วนเป็นหนังสือ
 ที่ไทยแต่ง เมื่อไทยได้บ้านเมืองไว้ ในอำนาจแล้ว ผู้แต่งมักบอกไว้
 ว่า แต่งตามเรื่องราวที่เล่ากันมาในพื้นเมือง เมื่อตรวจลอบดู
 หนังสือเหล่านั้น เห็นว่าจะเอาหลักฐานอันใดในเนื้อเรื่องของตน
 เป็นเจ้าของเมือง จะเป็นก่อกำก็ตาม ข้อคนก็ตาม ชื่อภูมิ
 ประเทศก็ตาม จะเอาเป็นแม่หรือแม่แต่พอใกล้เคียงกับความที่หาเชื่อ
 ว่าจะจริงไม่ได้สักอย่างเดียว แฉ่งลอบส่วนตามรูปเรื่อง ได้ความดัง
 ก่อกำมาแต่ข้างคหน้า แต่เดิมหัวเมืองข้างฝ่ายเหนือในสยามประเทศ
 เป็นที่อยู่ของชนชาติลาว ครั้นเมื่อขอมมอำนาจขยายอาณาจักรชน
 ไปข้างเหนือ เจ้านครขอมซึ่งตั้งเมืองหลวงอยู่นเมืองดโว ให้ราช

ธิดาอันปรากฏนามว่านางจามเทวีขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย (อยู่ที่
 เมืองนครลำพูนเดี๋ยวนี้) เป็นเมืองลูกหลวงของขอมตโวราชฝ่ายเหนือ
 ปกครองพวกดาวทั้งปวงในมณฑลพายัพ เรื่องนางจามเทวีตามที่
 กตาวในตำนานฝ่ายเหนือว่า ชาวหริภุญไชยลงมาทูลขอนางจามเทวี
 ราชธิดาพระเจ้าตโว ๆ ประทานให้ไปครองเมือง ในเวลานางกำลัง
 ทรงครรภ์ ให้ปรากฏศักดิ์ขึ้นไปนั้น เห็นว่าจะเป็นความจริงไม่ได้
 ความจริงพระเจ้าตโวเห็นจะตั้งให้ราชบุตรชาย ซึ่งเป็นสามีนางจาม
 เทวี ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย นางจามเทวีไปครองเมืองหริ
 ภุญไชยกับภักดีตามได้ไปแต่คนเดียว เมื่อขอมตั้งเมืองหริภุญไชยแล้ว
 จึงตั้งเมืองอันต่อไปในมณฑลพายัพ คือ เมืองนครลำปางที่เรียกใน
 ครั้นนั้นว่า นครเขตนางค์ เป็นต้น ต่อเนื่อง ตามเนื้อเรื่องทกตาว
 ในตำนานฝ่ายเหนือ ก็เริ่มถึงการที่ไทยใหญ่ไทยน้อยแผ่อณาจักรลง
 มาในเมืองดาวข้างฝ่ายเหนือโดยลำดับ จน พ. ศ. ๑๖๐๐ เศษ ว่าเมื่อ
 พระเจ้าอนุรุธแผ่อณาจักรเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดาวจึงกลับ
 ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นได้คราว ๓ ทเมองเชียงแสน ตำนานฝ่ายเหนือเรียก
 ดาวผู้เป็นต้นวงศ์ ทดตั้งตัวขึ้นได้ในคราวนั้นว่า ดาวจก ในหนังสือ
 ที่แต่งเป็นภาษามคธเรียกว่า ลวจักรราช ว่ามีเจ้าแผ่นดินราชวงศ์
 ดาวนครอบครองมณฑลพายัพข้างฝ่ายเหนือสืบต่อมาอีกหลายองค์ๆหนึ่ง
 ขอขุนเจือง ว่ามีอำนาจศักดิ์โตเมืองหลวงพระบาง ศดอดออกไป
 จนเมืองญวน แล้วไปพิราโดยในสงคราม ตำนานฝ่ายเหนือว่า
 ราชวงศ์ของลวจักรราชได้ครองเมืองฝ่ายเหนือของมณฑลพายัพ สืบ

ค่อยลงมาจนถึงขุนเม็งราย ทมราชวังเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ. ศ. ๑๘๓๘
 แดขุนงำเมืองเจ้าเมืองพะเยา ซึ่งเป็นอัครราชทูตร่วมเวดากับพระเจ้า
 ขุนรามคำแหง แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า ขุนเม็งรายแดขุนงำเมือง
 เป็นไทย ซึ่งลงมาตั้งตัวได้ในสมัยเดียวกับพวกไทยที่ลงมาตั้งตัว
 ได้ข้างใต้ มิใช่เป็นเชลยวงศ์ต่าง ตั้งถาวรในตำนานฝ่ายเหนือ
 เพราะมณฑลพายัพอยู่ในระหว่างกตางประเทศไทยฝ่ายเหนือ กับประเทศ
 ไทยข้างฝ่ายใต้ ไทยข้างฝ่ายเหนือต้องเดินผ่านมณฑลพายัพลงมาตั้ง
 ตัวข้างฝ่ายใต้ ดาวจะเป็นใหญ่อยู่กตางเห็นจะไม่ได้ เชื่อว่าความ
 จริงจะเป็นดังนี้ คือ เมื่อพระเจ้าอนรรฆได้อาณาจักรในดุ่มแม่น้ำเจ้า
 พระยาแก้ว จะมีดาวพวกจกกราชตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ได้คราว ๑
 เมื่อ พ. ศ. ๑๖๐๐ เศษ แต่เป็นใหญ่อยู่ไม่ได้กชวคน พวกไทยก็ลง
 มาได้บ้านเมืองครอบครองอยู่ในอำนาจแดนนั้นมา จึงเรียกนามอาณา
 จักรว่า ตานนาไทย

ประวัติอาณาจักรตานนาไทย มามั้ค้กราชแต่เรื่องราวเชื่อถือ
 เป็นหลักฐานตั้งแต่ราวเมื่อจุลศักราช ๖๐๐ พ. ศ. ๑๗๘๓ ได้ความว่า
 ในสมัยนั้นอาณาจักรตานนาไทยยังเป็นเมืองเล็ก ๆ ต่างเป็นอัครแก่
 กันอยู่โดยมาก ที่สำคัญมีอยู่ ๓ เมือง คือ เมืองหริภุญไชย
 ซึ่งเป็นราชธานีฝ่ายเหนือของขอมครึ่งเมืองดโว ยังมีเจ้า (เข้าใจว่า
 เป็นชาติไทย) ปกครองรวมกับเมืองนครเขตนาค เป็นอัครอยู่
 เมือง ๑ เมืองเงินยาง (ซึ่งภายหลังเรียกว่าเมืองเชียงแตง) ก็

มีไทยเป็นเจ้าปกครองเป็นอิสระเมือง ๓ แต่เมืองพเยาก็มีไทยเป็นเจ้า
ปกครองเป็นอิสระอยู่เมือง ๓

เมื่อราวจุดศักราช ๒๔๐ พ. ศ. ๑๘๕๓ มีคนดำคัญชนในอาณา
ไทย ๒ คน คือ ชุนงำเมืองเป็นเจ้าเมืองพเยองค์ ๓ จุดหมายเหตุ
ของไทรว่า สัมภพเมื่อณวัน ๕ ๓ ๖ คำบัจจ จุดศักราช ๒๐๐
พ. ศ. ๑๗๘๓ ชุนเม้งรายเป็นเจ้าเมืองเงินยางองค์ ๓ จุดหมายเหตุ
ของไทรว่าสัมภพเมื่อณวัน ๓ ๓ ๓ คำบัจจ จุดศักราช ๒๐๐ พ. ศ. ๑๗๘๓
ตำนานโยนกว่า ชุนงำเมืองเป็นมิตรสหายกับพระร่วงสุโขไทย (ตรง
สมัยกับพระเจ้าชุนรามคำแหง) โดยได้เล่าเรียนวิชาในด้านนักอาจารย์
เดียวกัน แต่มีวิชาจากดีทศิคล้ายพระร่วง ๆ เล็ดจไปเยี่ยมเยียน
พระยงำเมืองถึงเมืองพเยาเมือง ๆ อยู่มาพระร่วงไปเป็นชู้กับนาง
ชายาของชุนงำเมือง ๆ จับได้ จึงให้ ไปเชิญพระยาเม้งรายมาตัดสิน
พระยาเม้งรายเห็นว่าถ้าวาทกนชน บ้านเมืองก็จะเดยเป็นศัตรูกัน
จึงโอดเกลี้ยให้ปรองคอง ทง ๓ พระองค์จึงทำสัตย์สาบานเป็นไมตรีกัน
แต่นั้นมา เรื่องนเขาเคาเรื่องพระร่วง (อรุณกุมาร) ทักถ้าวใน
พงษาวดารเห็นว่าตามด้ายว่าวไปชนหาตุกถ้าวพระยาของอู น่าจะ
เป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง

ชุนเม้งรายนั้น ตามตำนานโยนกว่า มาสร้างเมืองเชียงราย
เป็นราชธานี อยู่ทนนก่อน แดงจึงตั้งมาตไตเมืองหริภุญไชยจาก
พญาธิบา เมื่อใดเมืองหริภุญไชยแล้ว ชุนเม้งรายจึงสร้าง
เมืองเชียงใหม่เมื่อปีวอก จุดศักราช ๒๕๘ พ. ศ. ๑๙๓๘ (ตรง

ในรัชกาลของพระเจ้าขุนรามคำแหงครองนครสุโขทัย) ในตำนาน
 โยนกว่า เมื่อขุนเม็งรายสร้างเมืองเชียงใหม่ ได้เชิญพระร่วง
 กับขุนจำเมืองเจ้าเมืองพะเยาไปช่วยเดือกทศด้วย แต่พามาเมืองเชียงใหม่
 ก็เป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาไทย ตลอดเวดารัชกาลของ
 พระเจ้าเม็งราย

เรื่องนครสุโขทัยเป็นไมตรีกับนครเชียงใหม่แต่เมืองพะเยา คง
 ว่าในตำนานโยนกนั้น เชื่อได้ว่าเป็นความจริง ด้วยในจารึกของ
 พระเจ้าขุนรามคำแหงเว้นชื่อเมืองใน ๒ อาณาเขตรล้านนาไทยทั้งหมด มิ
 ได้กล่าวไว้ว่าเป็นเมืองขึ้น

ได้ความตามตำนานโยนกต่อมาว่า พระเจ้าเม็งรายทวงยศเมื่อ
 ปีมเสง จตุศักราช ๖๗๙ พ.ศ. ๑๘๖๐ พระเจ้าเม็งรายมีราชโอรส ๓ องค์
 องค์ใหญ่มีนามว่าเจ้าครอง คิตรายต่อพระเจ้าเม็งราย ๆ ให้สำเร็จ
 โทษเสีย องค์ที่ ๒ มีนามว่าเจ้าคราม มีความชอบด้วยอาสาไป
 ตีได้เมืองนครเขตก พระเจ้าเม็งรายจึงอภิเษกประทานนามว่าพระไชย
 สงครามให้ครองเมืองเชียงราย องค์ที่ ๓ มีนามว่าเจ้าเครือ ได้ครอง
 เมืองพร้าว เจ้าเครือพนมความผิดเรื่องเป็นชุกกับภรรยาของพระไชย
 สงคราม พระเจ้าเม็งรายจึงเนรเทศให้ออกไปอยู่เมืองปาย ได้
 ไปครองเมืองนน เมื่อพระเจ้าเม็งรายทวงยศ ราชสมบัติจึงได้
 แก่พระไชยสงคราม พระไชยสงครามไม่พอพระไทยที่จะอยู่ทเมือง
 เชียงใหม่ ครั้นราชาภิเษกแล้วจัดการพระศพพระเจ้าเม็งรายแล้ว ก็
 อภิเษกให้เจ้าแสนภูราชโอรสองค์ใหญ่ครองเมืองเชียงใหม่ ส่วน

พระเจ้าไชยสงครามเอง กลับไปครองเมืองเชียงรายเป็นราชธานี
 ดานนาไทย ฝ่ายเจ้าเครื่องซึ่งถูกเนรเทศออกไปอยู่เมืองปาย ยกกองทัพ
 เข้ามาชิงเอาเมืองเชียงใหม่ได้ พระเจ้าไชยสงครามจึงให้เจ้านาทอม
 ซึ่งเปนราชโอรสองค์ที่ ๒ ยกกองทัพมาตีได้เมืองเชียงใหม่คืนแล้ว ก็
 อภิเศกให้เจ้านาทอมครองเมืองเชียงใหม่ อยุ่มาพระเจ้าไชยสงคราม
 ไม่ได้พระไทยเจ้านาทอม ให้เนรเทศออกไปอยู่เดี่ยวเมืองเขมรัฐ (คือ
 เมืองเซียงคอง) แล้วกลับอภิเศกเจ้าแสนภูให้ครองเมืองเชียงใหม่อีก

พระเจ้าไชยสงครามที่วงศ์คตเมื่อปีเถาะ จุติศักราช ๖๘๘

พ. ศ. ๑๘๗๐ เจ้าแสนภูได้ราชสมบัติ จึงอภิเศกให้เจ้าคำฟูราชโอรส
 ครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระเจ้าแสนภูขึ้นไปครองเมืองเชียงรายแล้ว
 ไปสร้างเมืองเชียงแสน (ซึ่งแต่เดิมเรียกว่าเงินยาง) เปนราชธานี
 ดานนาไทย

พระเจ้าแสนภูที่วงศ์คตเมื่อปีจอ จุติศักราช ๖๘๖ พ. ศ. ๑๘๗๗

พระเจ้าคำฟูได้ราชสมบัติ อภิเศกให้เจ้าผายราชโอรสครองเมือง
 เชียงใหม่ แล้วไปเสวยราชย์อยู่ณเมืองเชียงแสน

พระเจ้าคำฟูจนหน้าทวงศ์คตเมื่อปีมโรง จุติศักราช ๗๐๒ พ. ศ. ๑๘๘๓

เจ้าผายได้ราชสมบัติ อภิเศกให้เจ้าคองราชโอรสครองเมืองเชียงใหม่

พระเจ้าผายเสวยราชสมบัติอยู่เมืองเชียงแสน ๕ ปี จึงกลับลงมา

ครองราชธานีเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีระกา จุติศักราช ๗๐๗ พ. ศ. ๑๘๘๘

อยู่จนปีมะแม จุติศักราช ๗๒๘ พ. ศ. ๑๘๙๐ จึงที่วงศ์คต

เมืองน่าน เมืองแพร่ ไม่ได้อยู่ในอาณาเขตรัตนาไทย
 เพราะเป็นประเทศราชชนนครคู่ของไทย แต่เมืองพเยานพอดันชุน
 งามเมืองแควคือมาอีก ๒ ชาวเจ้าเมือง ก็รวมเข้าในอาณาเขตรัตนา
 ไทย ประวัติอาณาจักรรัตนไทย เมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้าง
 กรุงศรีอยุธยาได้ความดังนี้

เหตุที่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา

เมื่อได้อ่านแต่ทราบเรื่องเมืองไทยที่เป็นอยู่อย่างไร เมื่อก่อน
 พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ดังอธิบายมาแล้ว จะเข้าใจ
 ใจได้ว่า เมืองอู่ทองเป็นเมืองประเทศราชชนคู่ของไทยอยู่ก่อน ครั้น
 พระนครคู่ของไทยเสื่อมอำนาจลงในแผ่นดินพระเจ้าฤไทยไชยเชษฐ พวก
 ประเทศราชโดยมากคงจะคิดตั้งตัวเป็นอิสระ แต่กำลังเมืองประเทศราช
 ทั้งปวงไม่เต็มอกกัน ที่เป็นเมืองเล็กกำลังน้อยเห็นพัวไสย ก็คิด
 แตรักษาเอาตัวรอด พวกที่เป็นเมืองใหญ่มีกำลังมาก ก็ยังคง
 ตระเตรียมกำลังวังชาชาวน้อย ประเทศราชที่จะทำได้เช่นนมไม้ก
 เมือง เพราะต้องมั่งคั่งแต่มีผู้เป็นนายกอำนาจการ ซึ่งประกอบ
 ด้วยความสามารถด้วยอิทธิพล เมืองอู่ทอง เห็นจะเป็นประเทศ
 ราชใหญ่อยู่แล้ว ความคิดที่จะตั้งตัวเป็นอิสระ นำเข้าใจว่าจะได้มา
 แต่ครั้งพระเจ้าอู่ทององค์ก่อนแล้ว จะเห็นว่าพระเจ้าอู่ทองรามาชิด
 เป็นผู้มีสติปัญญาสามารถเข้มแข็ง ซึ่งควรเอาไว้เป็นคู้คิดการเป็นอิสระ
 ได้ จึงได้ยกพระราชธิดาให้ เหตุที่นำเห็นว่าความคิดที่จะตั้งตัวเป็น

ใหญ่ จะมาแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทององค์ก่อนนั้น มีพยานที่จะเห็นได้
ด้วยเมื่อพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว ไม่ต้องทำสงครามรบพุ่ง
กับบ้านเมืองที่ไกลเคียงเลย มีอาณาจักรข้างใต้ลงไปตลอดแหลม
มลายู ทางตะวันตกก็ไต่เมืองศนาวศรีแต่เมืองทวาย ข้างเหนือ
ปรากฏอาณาเขตรชนไปเพียงเมืองสุรศักดิ์ ข้างตะวันออก ออกไปจน
แดนขอม ขอนทำให้เห็นว่า จะมีอาณาเขตรได้เท่านี้ จะต้อง
การเวดนานยิ่งกว่าเวดาทมิในแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองรามธิบดี เมื่อก่อน
สร้างกรุงศรีอยุธยาเพียง ๒ ปี ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พอพระเจ้าอู่ทอง
พระองค์ก่อนเห็นว่าอำนาจคู่ไซไทยเสื่อมทราม ไม่มีทางที่จะกลับฟื้น
เกรงพวก เมือง รามัญ แด เชียงใหม่ จะคิดมาครอบงำ เอาเมือง ข้างใต้เป็น
อาณาเขตร จึงตั้งมีขคิดรวบรวมหัวเมืองข้างใต้ ขยายอาณาจักรมา
หลายปีแล้ว เมื่อมอญตั้งเป็นอัครใต้ ตรีายเมืองอู่ทองก็จะตั้งแขง
เอาเมืองคู่ไซไทยบ้าง ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทองพระองค์ก่อน ที่
พระเจ้าอู่ทองรามธิบดีมาสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น ประ
กอบด้วยเหตุหลายประการ ประการที่ ๑ เพราะตำนานเจ้าจรเข้ด้ามพัน
ศนเขิน ด้วยสำนมาเดินเตี้ยทางตำนานสุพรรณใหม่ (เมืองนี้เรียก
ชื่อในแผนที่ไตรภูมิโบราณว่าพินชุมบุรี) ที่เมืองอู่ทองกนดารนำเข้า
ทุกที จนถึงซุดกระพังขงนำไว้เป็นอันมากก็ไม่ม้นำพอใช้ จึงเป็นเหตุ
ให้เกิดความไข้เจ็บ จนถึงเป็นโรคห่า พระเจ้าอู่ทองเห็นจะเยี่ยวยา
แก่ ไข้ไม่ไค จึงต้องทิ้งเมือง อพยพย้ายราชธานีตั้งที่ทกดาวมาใน
ตำนานสุพรรณ TUDC ประการที่ ๒ ที่ย้ายมาตั้งราชธานีที่เมืองอโยทธยา

เก่านั้น ที่ว่าในหนังสือพระราชพงษาวดารตั้งเซพว่า เพราะ
 เป็นที่บริบูรณ์ด้วยเขาป่าอาหารก็เป็นความจริงอยู่ แต่ความจริงยังมี
 ยิ่งกว่านั้น ด้วยแต่โบราณมาท้องทุ่งกรุงเก่าแต่เหนือขึ้นไป ยังเป็น
 ทเดทลุ่มแต่หนองอยู่โดยมาก ผุดไปทางรถไฟสายเหนือในเวदानถา
 ตั้งเกิดดูจะเห็นได้ ว่าแผ่นดินไปจับคอนเขาที่บ้านพระแก้ว นนคอคดลงเก่า
 เมืองดพบุรีเมื่อแรกตั้งก็เป็นเมืองริมชายทะเล ถึงเมืองที่พระปฐมเจดีย์แต่
 เมืองอุททอง เมื่อแรกตั้งก็จะไม่ห่างทะเลนัก แต่นานมาน้ำเหนือไหล
 หลากพาดินทรายลงมาถมทะเลดินเขินออกไปทุกที ตั้งเป็นอยู่ที่ปากน้ำ
 เจ้าพระยาเราทุกวันนี้ ที่ทะเลแต่ที่หัดมดุมกตายเป็นแผ่นดิน
 คอนั้น ร่องน้ำไหลกตายเป็นลำน้ำออกมาทุกที เมื่อพระเจ้า
 อู่ทองมาสร้างราชธานีที่เมืองอโยธยา ลำน้ำลำคัญทุกสายไหลมารวม
 กันที่เมืองอโยธยา ๆ กลายเป็นที่ลำคัญ เป็นปากน้ำแต่ประตูบ้าน
 ของเมืองเหนือท้องปวง ตั้งแต่เมืองสุโขทัยขึ้นไปจนเมืองเชียงใหม่
 เหมือนอย่างบางกอกซึ่งเป็นที่ตั้งกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรเมื่อ
 ภายหลังนั้น เพราะเมืองอโยธยากลับเป็นที่ลำคัญในทางไปมา
 ดังกล่าวมาแต่ด้วย พระเจ้าอู่ทองจึงได้เลือกที่ตั้งราชธานีที่เมือง
 อโยธยาเดิม

ถ้าผู้ใดอ่านหนังสือพระราชพงษาวดารโดยไม่พิจารณา มักเข้าใจ
 ใจไปว่า พอพระเจ้าอู่ทองมาถึงเมืองอโยธยา ก็ให้ตั้งมือสร้าง
 พระนครที่เป็นกรุงเก่าเดียน แต่สร้างพระราชวังที่ริมหนองโด้น
 (คือบึงพระราม) ที่เดียว ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าอ่านโดยพิจารณา

จะเห็นได้ว่า แรกพระเจ้าอู่ทองยกมา มาตั้งเป็นเมืองเล็ก ๆ
 อยู่ทิวตพุกไชด์วรยศเคียวนก่อน ทัพเจ้าเห็นวันในจดหมายเหตุของ
 โหระเข้าใจว่า แรกพระเจ้าอู่ทองยกมาตั้งทเวียงเหล็ก (คือที่ตั้งร้าง
 เป็นวัดพุทไธศวรรยศเมื่อภายหลัง) เมื่อปีกุญ จุดศักราช ๗๐๘
 พ. ศ. ๑๗๘๖ อยูทนน ๓ ปี เมื่อเห็นถึงเวลาควรจะประกาศเป็นอิสระภาพ
 เปิดเผยได้แล้ว จึงสร้างพระนครศรีอยุธยา แดทำพิธีราชาภิเศก
 โดยประกาศเป็นอิสระภาพ เมื่อปีชวด (ที่จริงปีเถาะยังเป็น) โทศก
 จุดศักราช ๗๑๒ พ. ศ. ๑๗๘๓

TUDC

21/04/2563

พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

เล่ม ๑

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

๑) คุภมส์ดุศักราช ๗๓๒ ปีชวดโทศก (พ. ศ. ๑๘๘๓) วัน ๒๕ ค่ำ
 เพลาสามนาฬิกาเก้าบาท สถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา ช้พ่อ
 พรหมณ ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกตบยาตร ได้ตั้งชุกชณาวงศ์โคตนมหันไบหนึ่ง
 แด้วสร้างพระที่นั่งไพศุรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งไพชยนต์
 มหาปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง
 แด้วพระเจ้าอู่ทองเสด็จเข้ามาด้วยราชสมบัติ พระชนม์ได้ ๓๗ พระ
 พรรษา ช้พ่อพรหมณถวายพระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทร
 บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรุงเทพมหานครบรรพตวาราวดีศรีอยุธยา
 มหาคิณกภพรัตนราชธานีบุรีรมย์ เหมือนดวยนามสมเด็จพระราม
 นารายณ์อวตารอันผ่านกรุงศรีอยุธยาแต่กาลก่อนนั้น แด้วโปรดให้
 ชุนหวดวงพงวชงเป็นพระมเหสี แดครักเรียกว่าพระเชษฐาาน เป็น
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ไปครองราชสมบัติณเมืองสุพรรณบุรี
 จึงให้สมเด็จพระเจ้าตากเชอ พระรามเคศวร ชนไปครองราชสมบัติใน
 เมืองดพบุรี.

๐ ครองนพพระยาประเทศราชชน ๓๖ เมือง คือ เมืองมตะกา, เมือง
 ชวา, เมืองตะนาวศรี, เมืองนครศรีธรรมราช, เมืองทวาย,
 เมืองเมะตะมะ, เมืองเมะดำเต็ง, เมืองสังขตา, เมืองจันทบูร,
 เมืองพิศณุโลก, เมืองสุโขไทย, เมืองพิไชย, เมืองสุวรรณโลก,
 เมืองพิจิตร, เมืองกำแพงเพชร, เมืองนครสวรรค์.

๐ แดวให้ขึ้นไปเชิญสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระรามคำแหง ตงมาแต่
 เมืองดพบุรี ทรงพระกรุณาตรัสว่าขอมแปรภักตร์ จะให้ออกไป
 กระทำปราบปรามเสีย พระรามคำแหงได้ถูกข่มขืนพาหนี ไปถึงกรุง
 กัมพูชาธิบดีเพดาพบคำ พระยาอุปราชบุตรพระเจ้ากัมพูชาธิบดีทูลว่า
 ทพซึ่งยกมานั้นเดอยด้อย ยังมีได้พร้อมมุต จะขอออกโจมตีพ
 พระเจ้ากัมพูชาธิบดีเห็นด้วย พระยาอุปราชก็ออกโจมตีพ ทพนำ
 ยิงมทนต์คายกแตกฉานมาปะทะทพหลวง เดี่ยพระศรีสวัสดิ์คักแก้ว
 กัมพูชาธิบดี มีข่าวเข้ามาถึงพระนคร มีพระราชโองการให้ขุนตำรวจ
 ออกไปอัญเชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าผู้เป็นพระเชษฐา ซึ่งอยู่
 เมืองสุพรรณบุรี ครั้นเสด็จเข้ามาถึงพระนครแล้ว พระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า
 ขออัญเชิญท่านออกไปช่วยหลานท่าน สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า
 จึงยกทัพออกไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดี ก็รบเอาไชยชนะได้ ให้
 กวาดครัวชาวกรุงกัมพูชาธิบดีเข้ามาพระนครเป็นอันมาก.

๐ ศักราชได้ ๗๓๕ ปีมเสงเบญจศก (พ. ศ. ๑๘๙๑) วันพฤหัสบดี
 เดือนสี่ขึ้นค่ำหนึ่งเพดาเช้าสองนาฬิกา ๕ บาท ทรงพระกรุณาตรัสว่า
 ที่พระตำหนักเวียงเหล็กถนน ให้สถาปนาพระวิหารแด่พระมหาธาตุเป็น

พระอาราม แดงให้นามชอวัดพุทธไสยวรรย ครองนมาขุนพนจย
คกตูกค้คะเดยวตงเปนตองคว แปดเทา เดนชงค้คะกน ไก่พระศรี
มโหดฟักพองคกตูกควเดยวตองค้คะ.

๑ คักราช ๗๓๕ บัรگانพศก (พ. ศ. ๑๕๐๐) ทรงพระกรุณาตรัสว่า
เจ้าแก้ว เจ้าไทย ออกอหิวาตกะโรคตาย ให้ชุดชนเมาเดย แต่ที่
ปดงคพนให้สลาปนาพระเจดยแหวหารเปนพระอารามแดง ให้นาม
ชอวัดป่าแก้ว.

๑ คักราช ๗๓๖ บัรกาเอกคก (พ. ศ. ๑๕๑๒) ส้มเด็จพระรามาชบตี
เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระรามเสด็จ (ครั้งที่ ๑)

๑ ส้มเด็จพระรามเสด็จมาแต่เมืองดพบุรี ชนเดยวราชสมบัติ.

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ ๑

๑ ครนถงคักราชไต่ ๗๓๒ บัจอโทศก (พ. ศ. ๑๕๑๓) ส้มเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชเจ้าเข้ามาแต่เมืองสุพรรณบุรี เสนาบคักราชทูลว่า
ส้มเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จเข้ามา ส้มเด็จพระรามเสด็จก็ออก
ไปอัญเชิญเสด็จเข้าพระนคร ถววยราชสมบัติแล้ว ถววยบังคมตา
ชนไปดพบุรีดงเกา.

๑ คักราช ๗๓๓ บักญุตรนคก (พ. ศ. ๑๕๑๔) ส้มเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้าเสด็จไปเอนมอองฝ่ายเหนือแต่โตเมืองเหนือทงปวง.

๑ คักราช ๗๓๔ ปีชวดจัตวาศก (พ. ศ. ๑๙๓๕) เสด็จไปเอาเมืองนครพังกาแดเมืองแขงเซวา.

๑ คักราช ๗๓๕ ปีฉลูเบญจศก (พ. ศ. ๑๙๓๖) เสด็จไปเอาเมืองชากังราว แดพระยาไชยแก้ว พระยากำแหง เจ้าเมืองอลกคอรบท่าน ๆ ได้ตัวพระยาไชยแก้วตาย แต่พระยากำแหงแดไพร่พดทั้งปวงหนีเข้าเมืองได้ ทฬหดวงก็เสด็จกลับคนมาพระนคร.

๑ คักราช ๗๓๖ ปีชวดศก (พ. ศ. ๑๙๓๗) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้ากับพระมหาเถรธรรมมาถ์ญาณปฤกษากัน แรกสถาปนาพระศัรวรตมหาธาตุุฝ่ายบูรพทิศนำพระบัญญัติสั่งให้สูง ๑๙ วา ยอดนพศูตสูง ๓ วา.

๑ คักราช ๗๓๗ ปีเถาะต้ปศศก (พ. ศ. ๑๙๓๘) เสด็จไปเอาเมืองพิศณุโตก แดไตศวขุนสามแก้วเจ้าเมือง กวาดครัวอพยพมาครงนนหมาก.

๑ คักราช ๗๓๘ ปีมโรงอัฐศก (พ. ศ. ๑๙๓๙) เสด็จไปเอาเมืองชากังราว ไต้พระยากำแหง แดท้าวமாகองคิตกันั้นว่า จะยอทัพหดวงทำมิได้ ท้าวமாகองเด็กทัพหนี เสด็จยกทัพตามคัทัพท้าวமாகองแตกไต้ท้าวพระยาเด่นาขุนหม่นครงนนหมาก แดวทัพหดวงเสด็จกลับคน.

๑ คักราช ๗๔๐ ปีมเมียดำเรทศศก (พ. ศ. ๑๙๒๑) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเฒ่า ครงนนพระมหาธรรมราชาเมืองพระพิศณุโตกออกมาถวายบังคม.

แผ่นดินสมเด็จพระรามาเมศวร

๓๓๗

๑ คักราช ๗๔๒ ปีวอกโทศก (พ.ศ. ๑๙๒๓) เสด็จไปเอาเมือง
เชียงใหม่ แต่ให้เข้าปล้นเมืองนครด้าปางมิได้ จึงแต่งหนังสือเข้าไป
แก่หมันนคร ให้เจ้าเมืองนครด้าปางออกมาถวายบังคม แต่ทัพหลวง
เสด็จกลับคืน.

๑ คักราช ๗๔๕ ปีจอจัตวาศก (พ.ศ. ๑๙๒๕) สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้าเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๓๓ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทองจันทร์

๑ จึงเจ้าทองจันทร์ราชบุตรพระชนมได้ ๑๕ พระพรรษา
ขึ้นด้วย
ราชสมบัติได้ ๗ วัน.

แผ่นดินสมเด็จพระรามาเมศวร (ครั้งที่ ๒)

๑ สมเด็จพระรามาเมศวรเสด็จลงมาแต่เมืองตพบุรี เข้าในพระราชวัง
ได้ กุมเอาเจ้าทองจันทร์ได้ ให้พิฆาตเสียวัดโคกพระยา แล้วพระองค์
ได้เสวยราชสมบัติ.

๑ คักราชได้ ๗๔๖ ปีชวดฉศก (พ.ศ. ๑๙๒๗) พระรามาเมศวร
ให้เทียบพลยกขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ตั้งค่ายหลวงไกลคูเมือง ๑๕๐ เส้น
ให้นายทัพนายกองตั้งค่ายล้อม แต่แต่งการปล้นเอาจึงได้ ฝ่ายเจ้า
นาทยงบนใหญ่ออกมา กำแพงพังกว้างประมาณ ๕ วา พระเจ้า
เชียงใหม่ขย่นถอยพบน้อยบนเชิงเทิน ให้ทหารเอาหนังสือชวนลูกขุนยง
ลงมา ในหนังสือนั้นว่า ขอพระราชทานให้คง ๗ วัน 25/04/2563 จะนำเครื่องพระ

ราชบรรณาการออกไปจำเริญพระราชไมตรี พระเจ้าอยู่หัวจึงปลุกษา
ด้วยมุขมนตรีว่า พระเจ้าเชียงใหม่ให้หนังสือออกมาดังนี้ ควรจะให้
จดฎาประการใด มุขมนตรีนายทัพนายกองปลุกษาว่า เกิดอกพระเจ้า
เชียงใหม่จะเตรียมการมิทัน จึงคิดเบงกตอุบายมา ขอพระราชทาน
ให้ปล้นเอาเมืองจงได้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครึ่ครึ่ว่า เป็นกระษัตริย์ขัตติย
วงศ์ เขาไม่รบแล้วเราจะให้รบหนักมิบังควร ถึงมาทว่าพระเจ้า
เชียงใหม่จะมีได้คงอยู่ในลัศคยานุสัศคยักค ใช้ว่าจะพนมอทหารเราหน
เมื่อไร ฝ่ายในเมืองเชียงใหม่หนคแต่ะวังทกำแพงทถายนให้กอน
ครึ่ครึ่เจ็ดวัน แล้วพระเจ้าเชียงใหม่มิได้ เอาเครื่องจำเริญพระราชไมตรีออก
มา นายทัพนายกองชาทหารร้องทุกชราชฎี ว่าเข้าในกองทัพ
ทนานดะตบตั้งหาทชอมได้ จะขอพระราชทานเร่งปล้น พระเจ้า
อยู่หัวบัญชาตามนายทัพนายกอง ทรงพระกรุณาสั่งให้แตกกองทัพด้วย
คานหนึ่ง ให้เร่งปล้น วัน ๒ ๓ ๔ ค่ำเพดาส่ามท่มสองบาทเดือนคก
เจ้าพนักงานยิงปืนใหญ่ร้อยระดมทง ๓ ด้าน เอากระไดหกพาดปืน
กำแพงชนไป พระเจ้าเชียงใหม่ค่านทานมิได้ เทกรั้วหนีออกเพด ๑๓
ท่มทหารเข้าเมืองได้ ได้แต่่นกัสร่างบุครพระเจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งมา
ถวายเป็นพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวครึ่ครึ่ก่อนักัสร่างว่า พระเจ้าเชียงใหม่
บิดาท่านหาดีคยานุสัศคยมิได้ เราคิดว่าจะออกมาหาเราโดยสัศคย เราจะ
ให้คงในราชลัศคย ครึ่ครึ่คังนหนแล้วกให้หนักัสร่างถวายเป็นคยานุสัศคย
พระเจ้าอยู่หัวก็ให้แบ่งไพร่พลเมืองไว้พอลัศคย เหตุอนันให้เทกรั้ว
อพยพหญิงชายลงมา ให้หนักัสร่างลงมาตั้งลัศคยถึงเมืองลัศคยวงคบุรี ทรง

พระกรุณาให้หนักสร้างกตบชวันไปครองราชสมบัติณเมืองเชียงใหม่ พระ
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าเมืองพิศณุโลก นมัสการพระชินราช เปิดอง
 เกรงศันทำสักการบูชาสมโภช ๗ วัน เสด็จลงมาพระนคร แดดาว
 ชงคณลงมาขึ้น ให้ตั้งไปไว้เมืองพิศณุโลก เมืองดงขตา, เมืองนคร,
 เมืองจันทบูร, แล้วเสด็จออกทรงศัตยงพระที่นั่งมังกลาภิเศก เพดา
 ๓๐ ทุ่มทอดพระเนตรไปโดยฝ่ายทิศบูรพ์ เห็นพระตำริวิกบรมธาตุเสด็จ
 ปาฏิหาริย์ เรียบปลัดวังให้เอาพระราชยานทรงเสด็จออกไป ให้เอา
 กรวยปักชวันไว้ สถาปนาพระมหาธาตุขึ้นสูง ๑๙ วา ยอดสูงตามวา
 ให้ชอวคณมหาธาตุ แล้วให้ทำพระราชพิธีประเวศพระนครแด่เฉลิมพระ
 ราชมณเฑียร.

๑๐ ขณะนั้นพระยากัมพูชายกเข้ามาถึงเมืองชตบุรี กวาดครัวอพยพ
 หญิงชายในเมืองชตบุรีแต่เมืองจันทบูร คนประมาณ ๖ พัน ๗ พันกลับไป
 เมืองกัมพูชาธิบดี พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จยกกองทัพ
 ไปตีกรุงกัมพูชา ให้พระยาไชยณรงค์เป็นทัพนำยกไปถึงสะพานแยก
 ชาวกัมพูชาออกตีทัพพระยาไชยณรงค์ ด้รับพุ่งกันเป็นลำมารถ พระยา
 กัมพูชาตีแตกฉาน พระเจ้าอยู่หัวให้ตั้งค่ายประจันทัพอยู่ ๓ วัน พระเจ้า
 อยู่หัวยกเขาคแตกฉาน เข้าเมืองไค พระยากัมพูชาตั้งเรือหนีไป
 พระเจ้าอยู่หัวตั้งจากข้าง ให้ยิงปืนหนักดับลงไปตอหม้อดินเป็นเพลิง
 ดุกชน พระยากัมพูชาหนีรอด จับได้พระยาอุปราชถูกพระยากัมพูชา
 ให้พระยาไชยณรงค์อยู่ร้งเมืองกัมพูชา ไว้คน ๕ พัน พระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จคืนพระนครศรีอยุธยา.

๑๒๐. แผ่นดินสมเด็จพระรามราชาธิราช—พระอินทราชาธิราชที่ ๓

๑. ครั้นอยู่มาญวนยกมารบ ถ้ามาน้อยชาวกัมพูชาเป็นใจรบ ถ้า
มามากเรว่วนไป พระยาไชยณรงค์บอกหนังสือมากราบทูล สมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวให้มหนังสือตอบไป ให้กวาดครัวอพยพยกมาตั้งพระนคร
แล้ว ให้ทำพระราชพิธีประเวศพระนครแล้ว ปูนบำเหน็จยศทัพ
นายกอง.

๑. คักราช ๗๔๘ ปีเถาะนพศก (พ.ศ. ๑๘๓๐) สถาปนาวัดภูเขาทอง
เพดาเย็นเสด็จมาพระที่นั่งมงคดาภิเศก ทำมณฑลเทศาภิบาลแต่ก่อนนั้น
มานั่งขวางทางเสด็จอยู่เดี๋ยวหายไป สมเด็จพระรามเจ้าบรมบพิตรทรง
พระประชวรก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๖ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช

๑. จึงสมเด็จพระรามราชาบรมบพิตรท่านได้เสวยราชสมบัติ ๑๕ ปี

๑. ตศักราช ๗๖๓ ปีมะเส็งตรีศก (พ.ศ. ๑๘๔๔) สมเด็จพระยา
รามเจ้าทรงพระพิโรธแก่เจ้าพระยามหาเสนาบดี จะให้จับเอาตัวฆ่าเสีย
เจ้าพระยามหาเสนาบดีหนีข้ามไปอยู่ปากปทาคูจาม จึงให้ไปเชิญสม
เด็จพระนครินทร์ พระราชนัดดาสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ซึ่ง
เสวยสมบัติอยู่ณเมืองสุพรรณบุรีเสด็จเข้ามาถึง จึงเจ้าพระยามหา
เสนาบดียกเข้าปล้นเอาพระนครศรีอยุธยาได้.

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑

๑. จึงเชิญเสด็จสมเด็จพระนครินทร์ ขึ้นเสวยราชสมบัติ ให้สมเด็จพระ
ยารามไปกินเมืองปทาคูจาม แล้วพระราชทานบำเหน็จแก่เจ้าพระ

ยามหาเสนาบดี ถูกพระذنมองคหิง เจียดทองคหิง พานทอง
คหิง เคาหน้าทอง กระบี่กนหยัน เสด็จงา เสด็จงกดับบัว.

๑ คักราช ๗๖๕ บีมแมเบญจศก (พ.ศ. ๑๙๔๖) มีข่าวมาว่าพระมหา
ธรรมราชาธิราชเจ้าเมืองพิศณุโลกเสด็จสวรรคต แดเมืองเหนือทงปวง
เปนจดาจต จึงเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง พระยาบาดเมืองพระยา
รามออกมาถวายบังคม พระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนคร แดวจึง
ให้สมเด็จพระเจ้าตากเรือเจ้าอายพระยากินเมืองสุพรรณบุรี เจ้ายกนเมือง
แพรกศรีราชา คือ เมืองสุวรรค์ เจ้าสามพระยากินเมืองไชยนาท.

๑ คักราชได้ ๗๗๐ บีมจอลำเวทศก (พ.ศ. ๑๙๖๑) สมเด็จพระนคร
อินทร์เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๑๘ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

๑ เจ้าอายพระยา เจ้ายพระยา ยกเข้ามาชิงกันจะเอาราชสมบัติ
เจ้าอายพระยามาคงคาบด้ามะพร้าวทวดปลัดพดดาไชย เจ้ายพระยา
มาคงณจตไชยภูมิ จะเข้าทางตลาดเจ้าพรหม ช้างกันมาปะทะกัน
เขาทเข่งคะพานป่าถ่าน ทงสองพระองค์ทรงพระแดงของ้าว คอง
พระดอขาดพร้อมกันทงสองพระองค์ มุขมนตรีออกไปเฝ้าเจ้าสาม
พระยา ทุงการชงพระเชษฐาธิราชขาดคองทงสองพระองค์ แดว
เชิญเสด็จเข้ามาในพระนคร แดวราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชเจ้า ท่านจึงให้ขุดเอาพระศพเจ้าอายพระยา เจ้า

ยี่พระยา ไปถวายพระเพลิง ที่ถวายพระเพลิงนั้น ให้สถาปนา
พระมหาธาตุแด่พระวิหารเป็นพระอารามแล้ว ให้นำม็ช็อวัดราชบูรณ
ที่เจ้าชายพระยา เจ้ายี่พระยา ชนช้างกันถึงพริาโดย ให้ก่อพระ
เจดีย์ด็ององกเวทเซงคะพานป่าถ่าน.

๑ คักราช ๗๘๓ ปี่นตุครนคก (พ.ศ. ๑๙๖๔) สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองพระนครหลวงได้ ท่านจึงให้เอาพระยาแก้ว
พระยาไทย แดครว กับทงรูปพระโค รูปดิ่งหัดควทงปวงมาด้วย ครน
ดิ่งพระนครศรีอยุธยา จึงให้เอารูปดิ่งควทงปวงไปบูชาไว้ณวัดพระศรี
รัตนมหาธาตุบ้าง ไปไว้ณวัดพระศรีรัตนเพชญ์บ้าง.

๑ คักราช ๗๘๖ ปี่มโรงนคก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้าสร้างวัดมเหยงค์ สมเด็จพระรามเมศวรเจ้าผู้เป็นพระราชกุมาร
ท่านเสด็จไปเมืองพระพิศณุโลก ครวงนเห็นหน้าพระเนตรพระพุทธเจ้า
พระชินราชตกออกเปนโลหิต.

๑ คักราช ๗๘๘ ปี่มเมืออสูคก (พ.ศ. ๑๙๖๙) ครวงนเกิดเพลิงไหม้
พระราชมณเทียรสถาน.

๑ คักราช ๗๘๙ ปี่มแมนพคก (พ.ศ. ๑๙๗๐) ครวงนเกิดเพลิงไหม้
พระที่นั่งบรมุช.

๑ คักราช ๗๙๐ ปี่วอกตำบคก (พ.ศ. ๑๙๗๑) สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ แดเข้าปด้นเมืองมิได้ พอทรง
พระประจวร ทพิหหลวงเสด็จกลับคืน

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๑๒๓

๑ คักราช ๗๙๒ ปีจอโทศก (พ. ศ. ๑๙๗๓) เสด็จขึ้นไปตั้งเชียงใหม่
อีกครั้งหนึ่ง แดงทัพหลวงตำบลท้ายกระเซม ได้เมืองเชียงใหม่
ครั้งนั้นไชยเดยแต่ด่องหม่น ทัพหลวงเสด็จกลับคืน.

๑ คักราช ๗๙๖ ปีชวดศก (พ. ศ. ๑๙๗๗) สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้าเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๑๗ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๑ สมเด็จพระรามเมศวรเจ้าผู้เป็นพระราชบุตร ขึ้นด้วยราชสมบัติ
ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยกวังทำเป็นวัดพระศรี
ธรรมเพชญ์ เสด็จมาอยู่รมน้ำ จึงให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหา
ปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งธรรมเพชญ์ปราสาทองค์หนึ่ง แดง
พระราชทานชื่อขุนนางตำแหน่งนา ให้เอาทหารเป็นสมุหพระกตาใหม่
เอาพดเวอนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอา
ขุนจันเป็นพระธรรมาธิกรณ์ เอาขุนนาเป็นพระเกษตรา เอาขุนคลัง
เป็นพระโกษาธิบดี ให้ถือศักดินาหมื่น แต่ท้าวายพระเพลิงสมเด็จพระ
พระรามาชบคตพระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุแดพระ
วิหารเป็นพระอาราม ให้นามชื่อวัดพระราม.

๑ คักราช ๘๐๒ ปีวอกโทศก (พ. ศ. ๑๙๘๓) ครั้งนั้นคนออกทรพิกม์
คายมากนัก.

๑ คักราช ๘๐๓ ปีภควทินศก (พ. ศ. ๑๙๘๔) แต่งทัพไปเอา
เมืองมตะกา.

๑ คักราช ๘๐๔ ปีจอจัตวาศก (พ. ศ. ๑๙๘๕) แต่งทัพไปเอา
เมืองศรีวัดเพิน ครองหนแต่ตั้งหนนทพชนไป ตั้งทัพหลวงตำบล
บ้านโคน.

๑ คักราช ๘๐๕ ปีกุกุญเบญจศก (พ. ศ. ๑๙๘๖) เจ้าเปิดอกแพง
ทนานละ ๘๐๐ เบย ๆ เพื่องตะแปดร้อยเบย เจ้าเกวียนหนึ่งเปเงิน
ล้านชั่งกับสี่บาท.

๑ คักราช ๘๐๖ ปีชวดฉศก (พ. ศ. ๑๙๘๗) ให้บำรุงพระพุทธ
ตำตนาบริบูรณ์ แดห์ต่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ แด้วทรง
สร้างวัดจุฬามณี.

๑ คักราช ๘๐๘ ปีชวดอัฐศก (พ. ศ. ๑๙๘๙) เด่นการมหรรค์พ
ฉลอง พระราชทานสมณชีพราหมณ์แดงวรรณพักทงปวง ครองหน
พระยาขเดียงคิติกกระบถ พาเอาครัวทงปวงไปถวายพระมหाराชเจ้า
เชียงใหม่.

๑ คักราช ๘๐๙ ปีเถาะนพศก (พ. ศ. ๑๙๙๐) พระยาขเดียงนำทัพ
พระมหाराชมาเอาเมืองพิศณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นตำมารณมิได้
จึงยกทัพแปรไปเอาเมืองกำแพงเพชร เข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า แดสมเด็จพระอินทราชาราชบุตร
แต่ตั้งชนไปช่วยเมืองกำแพงเพชรทัน แดสมเด็จพระอินทราชาเจ้าศ
ทัพพระยาเกียรติแตก ทัพท่านมาประทะทัพหมันนคร ได้ชนช้าง
ด้วยหมันนคร แดข้าศึกถางทงด้ชางเขารุมเอาชางพระทงชางเดียว

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

๑๒๕

๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
ทรงผนวชพระอินทราชาเจ้าครองบดินทร์พระภักตร์ ทพพระมหाराชนันเด็ก
กดับคินไป.

๑ คักราช ๘๓๐ บีมโรงลำเรทธิศก (พ. ศ. ๑๘๘๑) สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถเจ้า สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี.

๑ คักราช ๘๓๑ บีมเสงเอกศก (พ. ศ. ๑๘๘๒) สมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถเจ้า ทรงพระผนวชณวัดจุฬามณีได้แปดเดือน ตามนวช
แล้วเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๑๖ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

๑ จึงสมเด็จพระอินทราชาธิราชบุตรได้โดยราชสมบัติ.

๑ คักราช ๘๓๓ บีมแมตวันศก (พ. ศ. ๑๘๘๔) ทรงผนวชทำ
บุญชิงเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวตูก.

๑ คักราช ๘๓๕ บีกาเบญจศก (พ. ศ. ๑๘๘๖) สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวไตราชเือกพงชางหนง.

๑ คักราช ๘๓๖ บีกอนศก (พ. ศ. ๑๘๘๗) สมภพพระราชโอรสท่าน.

๑ คักราช ๘๓๘ บีกวดอัฐศก (พ. ศ. ๑๘๘๙) เสด็จไปเมืองชเตียง.

๑ คักราช ๘๓๑ บีกะเอกศก (พ. ศ. ๒๐๐๒) แรกตั้งเมืองนครไทย.

๑ คักราช ๘๓๒ บีมโรงโทศก (พ. ศ. ๒๐๐๓) พระดีหราชเตโชถึง
แก่กรรม.

๑ คักราช ๘๓๔ บีมเมยจัตวาศก (พ. ศ. ๒๐๐๕) พระยาอำนาจ
ถึงแก่กรรม พระราชทานให้อภิเศกพระยาเมืองชวาเป็นพระยาอำนาจ.

๑ ศักราช ๘๒๖ บั๊วออกคัก (พ. ศ. ๒๐๐๗) ทรงพระกรุณาให้เดิน
การมหริศพณดองพระศัวัรัตนมหาธาตุ ๑๕ วัน.

๑ ศักราช ๘๒๘ บั๊วอฮ์สูคัก (พ. ศ. ๒๐๐๙) พระบรมราชาผู้เป็น
พระราชโอรสทรงผนวช.

๑ ศักราช ๘๒๙ บั๊วกุญนพคัก (พ. ศ. ๒๐๑๐) สมเด็จพระราชโอรส
เจ้าตามนอช ประดิษฐานพระองค์ไว้ในที่พระมหาอุปราช.

๑ ศักราช ๘๓๐ บั๊วชวดล้าเวทชคัก (พ. ศ. ๒๐๑๑) สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเจ้าไปวังข้างค้ำบดล้าฤทธิบริบูรณ์.

๑ ศักราช ๘๓๓ บั๊วนดูเอกคัก (พ. ศ. ๒๐๑๒) มหาราชทำอตุก
พิราไทย.

๑ ศักราช ๘๓๒ บั๊วชาดโทคัก (พ. ศ. ๒๐๑๓) สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชเจ้าราชบุตร เสด็จยกทัพไปตีเมืองทวาย แต่เมื่อเมือง
ทวายจะเดี่ยนน เกิดอุบาทว์เป็นหลายประการ โคศกตูกตัวหนึ่ง
แปดเท้า ไก่ฟักฟองตกตูกตัวหนึ่งแปดเท้า ไก่ฟักฟองคู่ขนตกตูก
เป็นหกตัว อีหนึ่งเข้าดำรงอกเปนใบโนบีน.

๑ ศักราช ๘๓๔ บั๊มโรงจัตวาคัก (พ. ศ. ๒๐๑๕) แรกให้ก่อ
กำแพงเมืองพิไชย.

๑ ศักราช ๘๓๕ บั๊มแดงเบญจคัก (พ. ศ. ๒๐๑๖) สมเด็จพระอินท
ราชาเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๒ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าผู้เป็นราชบุตรชนเด็ดยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี.

๑ ศักราช ๘๓๖ ปีมเมียฉศก (พ. ศ. ๒๐๓๗) ประดิษฐานพระอิฐธาคูสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า แด่พระอิฐธาคูสมเด็จพระอินทราชาไว้โนมหาศกูป.

๑ ศักราช ๘๓๘ ปีวอกอิฐศก (พ. ศ. ๒๐๓๙) ทำนประพฤติกการเบญจาเพศ พระองค์ให้เตนการตักดาบรพ.

๑ ศักราช ๘๓๙ ปีรگانพศก (พ. ศ. ๒๐๒๐) ให้ทำการปฐมกรรม.

๑ ศักราช ๘๔๓ ปีกุกุยกศก (พ. ศ. ๒๐๒๔) แรกสร้างพระวิหารวัดศรีธรรมเพชญ์ สมเด็จพระรามาธิบดีแรกหล่อพระศรีธรรมเพชญ์ ในวัน ๓ ๖ ค่ำ.

๑ ครนถึงศักราช ๘๔๕ ปีเกาะเบญจศก (พ. ศ. ๒๐๒๖) วัน ๖ ๓๑ ค่ำ นลของพระพุทชเจ้าพระศรีธรรมเพชญ์ คณนาพระพุทชเจ้านนแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีสูงได้ ๘ วา พระภักครนยาวได้ ๕ ศอก โดยกว้างได้ ๓ ศอก พระอรุระกว้าง ๑๓ ศอก แดทองหล่อพระพุทชเจ้าหนักห้าหมนด้ามพนชง ทองคำหุ้มหนักสองร้อยแปดสิบหกชง ช่างน่านนทองเนื้อเจดหน้าสองขา ช่างหลังนนทองเนื้อหกหน้าสองขา.

๑ ศักราช ๘๖๐ ปีมเมียฉาเรทศก (พ. ศ. ๒๐๔๑) สมเด็จพระรามาธิบดีแรกให้ทอตำราพิไชยสงคราม แดแรกทำลอรบายูชพระราชา

พิชทุกเมือง ขณะนั้นคตองดำโรงที่จะไปคตองค้สระจรเข้ คตองท้บนาง
จะไปปากน้ำเจ้าพระยาตน เรือใหญ่จะเดินไปมาชด้น จึงให้ชำระ
ซุดได้รูปเทพารักษ์ ๒ องค์หล่อด้วยทองดำฤทธิ์ จากถุกองค์หนึ่งชื่อพญา
แสนคา องค์หนึ่งชื่อบาทสังขกร ในที่ร่วมคตองดำโรงกับคตอง
ท้บนางคตองกัน จึงให้ปลัดกรมบวงสร้งวงแฉ้วรับออกมาปลุกค่าตเชิญชน
ประดิษฐานไว้ณเมืองประแดง.

๑ คักราช ๘๖๖ ปีชวดฉศก (พ. ศ. ๒๐๔๗) ครองนางเบองชวา
ข้างต้นเจ้าพระยาปราบแศกออกไป หนึ่งในเดือนเจ็ดนั้นคนทอศบาตร
ด้นเทห์ ครองนให้มาชุนนางเดี่ยวมาก.

๑ คักราช ๘๖๗ ปีฉลูต้ปศศก (พ. ศ. ๒๐๔๘) นาน้อยเข้าตายฝอยด้น
หนึ่งแผ่นดินไหวแฉกเกิดอุบาทว์หลายประการ.

๑ คักราช ๘๖๘ ปีชวดอัฐศก (พ. ศ. ๒๐๔๙) เข้าแพงเปน ๓ ทนานคตอ
เพอง เบย ๘๐๐ คตอเพอง เกวียนหนึ่งเปนเงิน ๓ ชั่ง ๒ ตำดิ่ง ๓ บาท
๑ ตัดัง ครองนประดิษฐานสมเด็จพระเจ้าตุกเชอ พระอาทิตย์วงษ์
ไว้ในที่อุปราช ให้ชนไปครองเมืองพระพิศณุโลก.

๑ คักราช ๘๗๑ ปีเมถ่งเอกศก (พ. ศ. ๒๐๕๒) ในเพดาราตรีภาค
เห็นอากาศนิมิตรเปนอินทรชุนแต่ทิศหรัต้ ผ่านไปทิศพายัพมีพรณดีชาว
อยู่ณวัน ๑ ๓ ๑๒ ค้า สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเดตี้จสรรรคต อยู่ใน
ราชสมบัติยังมีได้ราชาภิเศก ๓ ปี ราชาภิเศกแฉ้ว ๓๗ ปี ดิริเปน ๔๐ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร

๑ สมเด็จพระอภัยวงษ์เจ้าชนเสวยราชสมบัติ ทรงพระนาม
สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร.

๑ ศักราช ๘๗๕ ปีระกาเบญจศก (พ. ศ. ๒๐๕๖) สมเด็จพระบรม
ราชาหน่อพุทธางกูร ทรงพระประชวรทรพิศม์เสด็จสวรรคต อยู่ใน
ราชสมบัติ ๕ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระวิสุทธิราชากุมาร

๑ สมเด็จพระราชากุมารท้าว ทรงพระนามพระวิสุทธิราชากุมาร
พระชนม์ ๕ พระพรรษา ขึ้นเสวยราชสมบัติได้ ๕ เดือน.

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

๑ ศักราช ๘๗๖ ปีจอฉศก (พ. ศ. ๒๐๕๗) พระไชยราชาธิราชเจ้าซึ่ง
เป็นราชวงศ์สมเด็จพระรามธิบดี กิดประทุษร้ายจับพระวิสุทธิราชา
กุมารสำเร็จโทษเสีย สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้าได้เสวยราชสมบัติ

๑ ศักราช ๘๘๐ ปีชวดดำเรทศศก (พ. ศ. ๒๐๖๑) แรกให้พุนดินวัด
ขี้เขียง ถึงเดือน ๑๓ เสด็จไปเขียงกราน ถึงเดือน ๔ ขน ๘ คำเวตา
ประมาณยามหนึ่งเกิดลมพายุพัดหนัก คอเรืออ้อมแก้วต้นเมืองมานหนัก
เรือไกรแก้วนนแตก.

๑) หนึ่งเมื่อเดด็จมาถึงเมืองกำแพงเพชรนั้น พระยานารายณ์เป็น
กระบถ ให้กุมเอาพระยานารายณ์ฆ่าเสียในเมืองกำแพงเพชร.

๑) ศักราช ๘๘๗ ปีระกาตีศก (พ.ศ. ๒๐๖๘) ๓๖ ค่ำ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้าเดด็จไปเมืองเชียงใหม่ ให้พระยาพิศณุ
โลกเป็นแม่ทัพยกพลออกตั้งทัพไชยตำบลบางบาด ๓๖ ค่ำ
จึงยกทัพหลวงจากที่ทัพไชยไปถึงเมืองกำแพงเพชร ๓๖ ค่ำ
ยกทัพไปตั้งเมืองเชียงทอง แล้วยกไปถึงเมืองเชียงใหม่ เข้าตีไม่ได้
เมือง ครั้นวัน ๓๖ ค่ำ เดด็จยกพยุหบาตราทัพหลวง กลับ
คืนยังพระนครศรีอยุธยา อยู่ณวัน ๔๖ ค่ำ เกิดเพลิงไหม้ในพระนคร
แต่ท่ากตาใหม่ไปถึงพระราชวังท้ายท่อตลาดยอด ตมหอเบเอาตุกเพลิง
ไปคดตงตะแดงแกง ไหม้ตามตงไปป่าตองโรงครามตะไกรตามวันจึง
ดับ มีบาญชีเรือนค่าตากลูพระวิหารใหม่แต่หน้าดับหลัง.

๑) ศักราช ๘๘๘ ปีจออีสุก (พ.ศ. ๒๐๖๙) ๓๖ ค่ำ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เดด็จยกพยุหบาตราทัพไปเมืองเชียงใหม่
คำร์คให้พระยาพิศณุโลกถือพล ๒ หมื่นเป็นกองนำ เดด็จยกพยุห
ยากรร้อนแรมไปโดยระยะทาง ๓๒ เวนถึงเมืองกำแพงเพชร เดด็จประทับ
แรมอยู่ ๓๕ เวน ครั้นวัน ๕๖ ค่ำ เดด็จตั้งทัพไชย ถึงณวัน ๗๖ ค่ำ
จึงยกทัพหลวงจากที่นั้น ครั้นวัน ๓๖ ค่ำ ตีได้เมืองลำพูนไชย
ถึงณวัน ๒๖ ค่ำ ตีได้เมืองเชียงใหม่ ๓๖ ค่ำ บังเกิดอุบาทว์
นิมิตรเห็นโลหิตคกอยู่ณประตูบ้านแต่เรือนชนทั้งปวงในเมืองนอกเมืองทุก

คำบด ครุณณวัน ๒๑๕ คำเสด็จยกพยุหยาตราที่พหุดวงจาก
เมืองเชียงใหม่จะมายังพระนครศรีอยุธยา.

๑ คักราช ๘๘๘ ปีกุญนพศก (พ.ศ. ๒๐๗๐) ทรงพระประชวร
ปัจจุบัน เสด็จสวรรคตณมณฑลฉะเชิงชองประเทศ มุขมนตรีเชิญพระบรมศพ
เข้าพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เสด็จอยู่ใน
ศิริราชมไหสวรรย ๑๕ พระพรรษา มีพระราชโอรสสองพระองค์
พระราชโอรสผู้พี่ทรงนามพระแก้วฟ้า พระชนม์ได้ ๑๓ พระพรรษา
พระราชโอรสผู้น้องทรงนามพระศรีศัศดิ์ย์ พระชนม์ได้ ๕ พระพรรษา
ครุณถวายพระเพลิงพระไชยราชาเสด็จแล้ว ฝ่ายพระเทียรราชาซึ่งเป
นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระไชยราชานั้น จึงดำริว่าจะอยู่ในชราวาศ
บดินเห็นไทยจะบังเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดที่จะเป็นทพงได้ เห็น
แต่พระพุทธเจ้าตนาแต่ผ้ากาสาอพัตร อันเป็นธงไชยแห่งพระอรหันต์จะ
เป็นทพานกพนภยบุทพนศราย ครุณดำริห์แล้วก็ออกไปอุปสมบทเป็น
ภิกษุภาวอยู่ณวัดราชประดิษฐาน.

แผ่นดินสมเด็จพระแก้วฟ้า

๑ ฝ่ายสมณพราหมณาจารย์ มุขมนตรีกรักรวราชนักปราชบณทัตย
โหรราชาครู สโมสรพร้อมกันประชุมเชิญพระแก้วฟ้าพระชนม์ได้ ๑๓
พระพรรษา เสด็จผ่านพิภพลวดยราชประเวณดับศรีสุริยวงษ์อยุธยา
ค่อไป แตนางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ผู้เป็นสมเด็จพระชนนี
ช่วยทำนุกนึบำรุงระคองราชการแผ่นดิน ในบั้นแผ่นดินไหว.

๑ คักราช ๘๘๐ บัชวดดำเรทซึคก (พ.ศ. ๒๐๗๓) ณวัน ๗ ๕ ค้า
 ดั่มเต้จพระเจ้าเด้จออกดันาม พร้อมด้วยหม่มชอ้ามาคยมนตรี
 เผ่าพระบาทยุคตเปนนัมาก คัารคัตั้งให้เอาช่างบารุงากัน บังเกิด
 ทูจรัตนมิตรราชางพระยาไฟนหนักเปนนดัามท่อน ครนเพตาค้าช่างคณ
 พระฉททันตได้นาคาไห่ร้องเปนเต้ยงคณร้องให้ ประการหนึ่งประตุ
 ไพชยนคัร้องเปนนอบาทว้ ครนอยุ่มานางพระยาแม่อยู่หัวคัร้คัดาจันทร
 เต้จไปประพาค้เด้นณพระที่นั่งพมานรตยาหอพระข้างหน้า ทอดพระ
 เนตรเห็นพนบุตรคัร้เทพผู้เผ่าหอพระ ก็มีความเสน่หรัคไค้พนบุตรคัร้
 เทพ จึงตั้งดัางไซ้ให้เอาเมียงหมากห่อผ้าเช็ดหน้าไปพระราชทานพน
 บุตรคัร้เทพ พนบุตรคัร้เทพรบแตวกร้อชณาไค้รยว่า นางพระยามั
 พระไทยยนคัร้กรไค้ พนบุตรคัร้เทพจึงเอาคอกจำปาส่งให้ดัางไซ้เอา
 ไปถวายนางพระยา นางพระยากยังมีความก้าหนดในพนบุตรคัร้เทพ
 เปนนัมาก จึงมีพระเส้าวนตั้งพระยาราชภักคัว่า พนบุตรคัร้เทพ
 เปนข้าหลวงเดิม ให้เอามาเป็นที่ขุนชินราชรักษาหอพระข้างใน ให้
 เปตียนขุนชินราชออกไปเปนพนบุตรคัร้เทพรักษาหอพระข้างหน้า ครัน
 พนบุตรคัร้เทพเปนขุนชินราชเขาไปอยู่รักษาหอพระข้างในแต้ว นาง
 พระยากถอบตกดั่มคัตั้งวาค้กับคัวขุนชินราชชานาน แต้วคัารให้จะเอา
 ราชดั่มบคัให้ดั้ทชแก่ขุนชินราช จึงครคัตั้งพระยาราชภักคัว่าให้ตง
 ขุนชินราชเปนขุนวรวงษาจिरราช ให้ปตูกจวนอยู่ริมคัาตาดารบาญช้
 ให้พิจารณาเตชตั้งกัดั่มพรรคั หวังจะให้ก้าตงมากชน แต้วให้
 เอาเต้ยงท่อนเปนราชาอาคัน ไปตงไว่ข้างหน้า ด้าหรับขุนวรวงษาจिरราช

หนึ่ง เพื่อจะให้ขุนนางทั้งปวงอ่อนน้อมยำเกรง แดงนางพระยาดัง
 ให้ปลุกจวนให้ขุนวรวงษาธิราชว่าราชการณประตูอินทนิลคันทน์หมั้น อยู่
 มาพระยามหาเดณา พระยาราชนิกิต พดกัณฑ์ว่า เมื่อแผ่นดินเป็น
 ทุรยคณเราจะคิดประการใด ครนรุ่งขุนนางพระยารู้ว่าพระยามหา
 เดณาพดกัณฑ์กับพระยาราชนิกิต จึงสั่งให้หาพระยามหาเดณาเข้ามาเฝ้า
 ที่ประตูอินทนิล ครนพดาคำพระยามหาเดณาถ้อยออกไป มีผู้แทนพระยา
 มหาเดณาถ้อยมา เมื่อจะโกธตั้งใจ พระยามหาเดณาจึงว่าเมื่อเรา
 เป็นดังนี้แล้ว ผู้อยู่ภายหลังจะเป็นประการใดเล่า ขณะนั้นนางพระยา
 แม่อยู่หัวศรีสุตาจันทรมครภักด้วยขุนวรวงษาธิราช จึงมีพระเดาฉนวน
 ตรีศปฤกษาดด้วยหม่อมชมนครทั้งปวงว่า พระแก้วฟ้าไอรัดเรายังเยาว์
 นึก ถ้าฉนวนแต่จะเด่น จะว่าราชกิจการแผ่นดินนั้นเห็นเหลืออัคคี
 บัญญานึก อหังหวนเมืองฝ่ายเหนือเดาก็ยังมีปรกติ จะไว้ใจแก่
 ราชการนหมได้ เราคิดว่าจะให้ขุนวรวงษาธิราชว่าราชการแผ่นดิน
 กว่าราชบุตรเราจะจำเริญไฉน จะเห็นประการใด ท้าวพระยามุข
 มนตรี พระอชฌมาไศรย ก็ทูลว่าซึ่งตรีศไปรตมานี้ควรอยู่แล้ว.

แผ่นดินขุนวรวงษาธิราช

๑ นางพระยาจึงมีพระเดาฉนวนตรีศสั่งปลัดจวัง ให้เอาราชยานแตรเครื่อง
 ดั่งแตรสังขกับขตยวงษ์ออกไปรับขุนวรวงษาธิราช เข้ามาในพระราช
 นิเวศน์มณเฑียรสถาน แดงตั้งพระราชพิธีราชาภิเศก ยกขุนวรวงษา
 ธิราชขึ้นเป็นเจ้าพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ๐๔/๒๕๖๖ จึงเอานายจันทรมุ

น้องขุนวรวงษาธิราชบ้านอยู่มหาโลก เปนมหาอุปราช แต่ขุนวรวงษา
 ธิราชผู้ เป็นเจ้าแผ่นดินปกครองกับนางพระยาว่า บดินชาราชการผู้ใหญ่
 ผู้ น้อยรักเราบ้างชงเราบ้าง หวังเมืองเหนือทั้งปวงกยงกระด้างอยู่ เรา
 จำจะให้หาดงมาผลัดเปลี่ยนเสียใหม่ จึงจะจงรักภักดีต่อเรา • นาง
 พระยาได้เห็นด้วย กรนร้องจนเส็ดใจออกขุนนางสั่งล้มมุนหายกให้มัคราชน
 ไปหาเมืองเหนือเจ็ดเมืองลงมา.

๑ ครั้นศักราช ๘๘๑ ปีฉลูเอกศก (พ.ศ. ๒๐๗๒) วันที่ ๓ ๓ ค่ำ
 ขุนวรวงษาธิราชเจ้าแผ่นดินคิดปรึกษากับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ให้เอาพระ
 แก้วฟ้าไปประหารชีวิตพระเจ้ายศโคกพระยา แต่พระศรีสุดาจันทร์น้องชาย
 พระชนมได้ เจ็ดพรรษาไม่เคยงใจ ส้มเด็จพระแก้วฟ้าอยู่ในราชสมบัติ
 ปีหนึ่งกับสองเดือน.

๑ ฝ่ายขุนพิเรนทรเทพเชอพระวอษ์ กับขุนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา
 หลวงศรียศบ้านตานตากฟ้า ดีคนไว้ใจกัน เข้าไปในที่ตบแต่งปลูกษา
 กันว่า เมื่อแผ่นดินเป็นทุรยศดังนี้เราจะละไว้ดูไม่ควร จำจะกุมเอาตัว
 ขุนวรวงษาธิราชประหารชีวิตเสีย ขุนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา
 หลวงศรียศ จึงว่าถ้าเราทำได้สำเร็จแล้ว จะได้ผู้ใดเดาที่จะยกบ้อง
 ครองพระราชฐานสืบไป ขุนพิเรนทรเทพจึงว่าเห็นแต่พระเทยรรราชา
 ที่บวชอยู่นั้น จะเป็นเจ้าแผ่นดินได้ ขุนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา
 หลวงศรียศ จึงว่าถ้าฉนั้นเราจะไปเฝ้าพระเทยรรราชาปลูกษาให้เชอรู
 จะได้ทำด้วยกัน แล้วขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา
 หลวงศรียศ ก็พากันไปยังวัดราชประดิษฐาน เข้าไปเฝ้าพระเทยรรราชา

นมัสการจึงแจ้งความว่าทุกถ้วนแผ่นดินเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าทงตั้งคนคิด
 กันจะจับขุนวรวงษาธิราชฆ่าเสีย แล้วจะเชิญพระองค์ตามนวงษนครอง
 ศิริราชสมบัติ จะเห็นประการใด พระเทยรรราชาก็เห็นด้วย ฝ่ายขุน
 อินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา หลวงศรียศ จึงว่าเราคิดการทงนเป็น
 การใหญ่หลวงนัก จำจะไปอริษฐานเลี้ยงเทียบนเกาะภักตร์พระพุทช
 ปฏิมากรเจ้า ขอเอาพระพุทชคุณเป็นที่พำนัก ให้ประจักษ์แจ้งว่า
 พระเทยรรราชากอปรด้วยบุญบารมีจะเป็นที่ต่ำสูงปลัมภก ปกป้องอาณา
 ประชาราษฎรได้ ฤาณีได้ ประการใดจะได้แจ้ง พระเทยรรราชาก็เห็นชอบ
 ด้วย ขุนพิเรนทรเทพจึงว่าเราคิดการใหญ่หลวงถึงเพียงน อนึ่งก็ได้
 เตรียมการไว้พร้อมแล้ว ถ้าเลี้ยงเทียบนมัสตังเจตนาจะมีเสียไชยสัตว์ดี
 มงคลไปฤา ถ้าไม่เลี้ยงเทียบนตงจะไม่ทำฤาประการใด ว่าแล้วต่างคน
 ก็ต่างไป ครั้นค่ำดงวณนั้น ฝ่ายขุนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา
 หลวงศรียศ พระเทยรรราชา ก็ชวนกันพินเทียบดองเดิมขผง
 หนักเท่ากัน ค่ายได้ นนหนบเด่นเท่ากัน เด่มเทียบด้นยาวเด่มอกัน
 แดงก็พากันไปณอุโบสถวัดป่าแก้ว ฝ่ายพระเทยรรราชากราบถวาย
 นมัสการพระพุทชปฏิมากรเจ้าโดยเบญจางคประดิษฐ แล้วจึงกระทำ
 เลี้ยงวจีสัจจาธิษฐานว่า ปางเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถเจ้า
 ยังเสด็จสถิตย์เทียบวโปรดสัตว์อยู่ ย่อมยังโลกอันมีความวิมุติ ให้
 สันทานบริสุทธสันตงได้ยด้วยพระญาณส์ัพพัญญู ครั้นพระพุทชองค์
 เสด็จเข้าดพระมหาปริณิพพาน ก็ยงทรงพระมหากรุณาประดิษฐาน
 พระเจดีย์ทง ๕ คือพระปฏิมากร พระมหาโพธิ พระสถูป

พระชินชาตุ พระไตรปิฎก ใต้ถ้องค่างพระพุทของค์ เป็นที่พึ่ง
 แก่ศควโดกอันเกิดมาภายหลัง เป็นความดีคัยแห่งข้าพระพุทธเจ้าณ
 ประการหนึ่งข้าพระพุทธเจ้าคิดจะได้ราชสมบัติครองนครด้วย โดกยจิตรจะใคร
 เป็นใหญ่ จะได้จัดแจงราชกิจจานุกิจให้สถิตย์อยู่ในยุคธรรม • จะได้
 เป็นที่พึ่งพำนักในนิกรราชบรรดขให้ มีศุขสมบุรณ์ตามบุราณราชประเพณี
 เป็นความดีคัยแห่งข้าพระพุทธเจ้าณถวนค่างบดอง แดงมความดัง
 ใต้อยู่ จักสมตุคังมโนรถเตถา ฤามิสมประการใดมิได้แจ้ง ข้าพระ
 พุทเจ้าขอเอาพระบวรคุณานุภาพพระมหาเจดีย์ฐานเจ้าทง ๕ มีพระ
 พุทปฏิมากรเปแอาทิ อันพระพุทของค์ทรงประดิษฐานไว้ ค่างพระองค์
 แดงจัสจจาธิษฐานทงสองสัจจาแห่งข้าพระพุทธเจ้า จงเป็นที่พำนัก
 คักความดังไสย ข้าพระพุทธเจ้าจะกระทำดีคัยเคียงเทียบของข้าพระ
 องค์เดิมหนึ่ง ของขุนวรวงษาธิราชเดิมหนึ่ง ถ้าข้าพระองค์จะ
 สมตุมโนรถความปรารถนา ด้วยบุญญาธิการ ไบราณแต่บัจจุบันกรรม
 ควรจะได้มหาเสวครณัศรตกรวิฐูธิปไตย อันจะได้ร่างบิตุรยศยุคเชิญ
 เปนจตางดแห่งสมณะพราหมณะ เตบาศดีไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ได้
 ความเดอกร้อน แดงจะได้เปนมหาอรรคฐานทายกอุปถัมภกพระบวร
 พุทลำนนาในวราไชสวรยศสืบไป ขอให้เทียบขุนวรวงษาธิราชคับก่อน
 ถ้ามิสมตุคังมโนรถความปรารถนาแล้วขอให้เทียบข้าพระองค์คับก่อน ขอ
 พระบวรคุณานุภาพแดความดีคัยทงสองแห่งข้าพระพุทธเจ้า จงมาคัก
 ความดังไสย ให้ปรากฏตามเคียงวจัสจจาธิษฐาน อันข้าพระ
 พุทเจ้าอุทิศเทียบมดองเดม เป็นพุทล็กการบูชาแด่เคียงกระทำด้วยสัจ

เคารพพระเถค ครนอชษฐานเสด็จแตรจกจุดเทียนทั้งสองเล่มนหน้า ฝ่าย
 ขุนพิเรนทรเทพไปถึง เห็นเทียบขุนวรวงษาธิราชยาวกว่าเทียบพระเทียร
 ราชาก็โกรธ จึงว่าห้ามมิให้ทำดีชนทำเด่า ก็กายชานหมากดิบทั้งไป
 จะไต่จงใจทงเอาเทียบขุนวรวงษาธิราชนั้นห้ามได้ เป็นศุภนิมิตรเหตุพอ
 ไปต้องเทียบขุนวรวงษาธิราชคืบลง คนทงหากก็บังเกิดไต้มนศัยนคยงนถ
 ขณะนนมพระตั้งฆ้องกัหนึ่งกรองไครจวรครบ ถ้อตาดบศรเดินเข้าไปใน
 พระอุโบสถ ให้พรว่าท่านทงนจะไต้ดำเรัจมโนรคความปราณาเป็นแท้
 ทงหากนถนหมัสการรับพร พระตั้งฆ้องแกตบออกมากัหายไป ค่างนถ
 กตบมายงทอยุ ครนประมาณสี่ห้าวันกรมการเมืองตพบูรับอกตงมาว่า
 ช่างพตายสูงหกศอกถันวหูหางสัตว์พตอถงถักขณคคโชตง ถ่มหนายก
 กราบทศตรีคัว่าเราจะไปจับ อยุอีกสองวันจะเดัดจ แดวตั้งให้มศรราชน
 ไปให้กรมการจับเดัยเถค ครนอยุมาประมาณเจ็ดวันโชตงชักปกเถอนเข้า
 มาทางวัดแม่มาเปตม เขาพนเขยคवलชอง ถ่มหนายกกราบทศตรีคัว่า
 พรุงนเราจะไปจับ ครนเวดาค่าขุนพิเรนทรเทพตั้งหม่นราชเด้นห่านอก
 ราชการ ให้ออกไปคอยทำร้ายมหาอุปราชอยุที่ท่าเดื่อ ตั้งเดื่อพอพระ
 ยาศิไชย พระยาศัวรคโถก ตงมาถึง ขุนพิเรนทรเทพจึงให้ไป
 บอกโดยคความตบ พระยาศิไชย พระยาศัวรคโถก กัดใจ จึงไปช่ม
 อยุที่คตองบางปลาหมอ กบคัวยขุนพิเรนทรเทพ หลตวงศัรียศ หม่น
 ราชเด้นห่าในราชการ ชเรอกนละต่า พตพายม้ล้าศรารุชครบมือ
 ฝ่ายหม่นราชเด้นห่านอกราชการถอบนไปแอบคคอยอยุ ทำอาการคจ
 หนึ่งทนายเถอก ครนเห็นเมหาอุปราชชัชางจะไปทนายค หม่นราช

เส่นหากยังถูกมหาอุปราชตกข้างตงตาย ครั้นเข้าตรุชนวงวงษาธิราชกับ
 แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ แดราชนบุตรซึ่งเกิดด้วยกนหน ทงพระศรีคัสป์
 กตงเรือพระที่นั่งตาเคยจนมาตรงคลองสระบัว ชุนอินทรเทพตามประจำ
 มา ฝ่ายชุนพิเรนทรเทพ พระยาพิไชย พระยาด้วรคโตก หดวงศรียศ
 หมีนราชเส่นหาในราชการ ครั้นเห็นเรือพระที่นั่งชนมากพร้อมกันลัดค
 ชุนวงวงษาธิราชร้องไปว่าเรือใครตรงเข้ามา ชุนพิเรนทรเทพร้องตอบไป
 ว่าจะมาเอาชวครเองทงล่อง ฝ่ายชุนอินทรเทพก็เร่งให้พายรบกระหนาบ
 เรือทงชนมา แดช่วยกันเขากตุ่มจับชุนวงวงษาธิราช กับแม่
 อยู่หัวศรีสุดาจันทร์แตบุตรซึ่งเกิดมาด้วยกนหนมาเส่น แดให้เอาศัพ
 ไปเส่นบประจานไว้เนวคแรง แดพระศรีคัสป์นหเอาไว้ ชุนวงวงษาธิ
 ราชอยู่ในราชส่มบคห้าเดือน ชุนอินทรเทพ ชุนพิเรนทรเทพ กับชุนนาง
 ทงปวงกตบเขามารักษาพระราชวัง.

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช

๑ ฝ่ายชุนพิเรนทรเทพ จึงให้หดวงราชนิภูต พระรักษมณเฑียร
 แดเจ้าพนักงานทงปวง เอาเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงษ์ ไปยังวัด
 ราชประดิษฐาน อัญเชิญพระเทียรราชาให้ปรีวัคตราพระมณฑลแต
 เชิญเสด็จตงเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงษ์อดงการ ประคิมด้วยเครื่อง
 สูงมยุรถรพัต ไบกจามรมาศ ตาษคาด้วยเรือตงกันห้เป็นชนคั่น
 โดยชตมารควถิ์ เสด็จถึงประทับณวนหน้าแตเชิญเสด็จเข้าสู่พระราชวัง
 ครั้นไคมีห้ามหุควารคฤกษัพไชยตฤกั จึงประชุมส่มเด็จพระสังฆราช

พระราชาคณะคามวาสีอริยวาสี มุขมาตยามนตรีกระวี ไหรวงราชครู
 หม่อมพรหมณปโรหิตาจารย์ ก็โอบอ้อมอิศรเวทวิเศษมนต์พร้อมทั้ง
 พุทธจักรอาณาจักร มอบเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ถวายอภิเศกโกทก
 มุรธาธา ปราสาทอภิเศกถวัลยราชประเพณี ดับศรัทธารวงษ์กระษัตริย์
 ดำรงแผ่นดินพิภพมณฑลเสมาอาณาจักร กรุงเทพมหานครวัดศรีอยุธยา
 มหาตักกภพพรตทวาชธานีบรมมยุตมพระราชนิเวศมหาสถานดับไป
 ทรงพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ฝ่ายขุนพิเรนทร
 เทพจึงพาเอาตัวพระศรีศังขไปถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช
 เจ้า ทรงพระมหาการุญภาพเพียงพระศรีศังขไว้.

๑ ครบรุ่งขึ้นเสด็จออก หม่อมมุขมาตยามนตรีทั้งปวงพร้อมแล้ว ครั้น
 ปรึกษาความชอบขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หม่อมราชเด่นหา หลวง
 ศรัยคำบ้านด่านตากฟ้า ดัดคนเป็นประณมคิด แดพระหัตถ์ขุนหมื่น
 หัวเมืองทั้งปวงเป็นผู้ช่วยราชการ พระมหาราชครูทั้งดีเสวยพระบรมนุญ
 หอหัตถ์มาปรึกษาความชอบ เอาบำเหน็จครึ่งเจ้าพระยามหาเดชะบด
 ริมพระนครอินทรเข้ามาแต่เมืองสุพรรณบุรี เข้าพระราชวังได้ เขามา
 เปรียบ ในบำเหน็จนั้น พระราชทานลูกพระذنมของคหิงง เจียดทอง
 คหิงง พานทองคหิงง เต้าน้ำทอง กระบี่กนหยัน เสื้อดียงา
 เสื้อดียงกดับบัว เขาคำปรึกษากราบบังคมทูล ทรงพระกรุณาตำรับว่า
 น้อยนัก คนดีคนนั้นเอาชีวิตจรแต่โคตรแตกความชอบไว้ ในแผ่นดิน แล้ว
 ครั้นว่าขุนพิเรนทรเทพเล่า บิดาเป็นพระราชวงษ์พระร่วง มารดาใช้
 เป็นพระราชวงษ์แห่งสมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า ขุนพิเรนทรเทพ

ประถมคึกเอาแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ใ้พระบันฑูร
 ครอบเมืองพระพิศณุโลก จั้จรงค์เรียกสมเด็จพระเจ้าดุกเชอ พระ
 สวัสดิ์ธิราช ถวายพระนามพระวิสุทธิกษัตรี เป็นตำแหน่งพระอรรม
 มหะเมืองพระพิศณุโลก พระราชทานเครื่องราชาบริโภค • ใ้ตั้ง
 ตำแหน่งศักดิ์ฝ่ายทหารพลเรือน เรือไชยพนาพนาแดงคู่หนึ่ง แด่เครื่อง
 ราชกกุธภัณฑ์ ใ้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าทรงขนิไป เอา
 ขุนอินทรเทพเป็นเจ้าพระยาจักรีกรมไ้กกราช ครอบเมืองนครจักรักรมราช
 พระราชทานดุกพระด้นนมเอกองค์หนึ่ง เจียดทองคู่หนึ่ง พานทองคู่หนึ่ง
 เคาหน้าทอง กระบกกนหยัน เต้ยงงา เต้ยงกตบบบัว เครื่องสูงพร้อม
 เอาหลวงศรียศเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดี เอาหมื่นราชเสนาเป็นเจ้า
 พระยามหาเทพ พระราชทานดุกพระด้นนม แด่เครื่องสูงเครื่องทอง
 เต้ยงงา เต้ยงกตบบบัว แก่เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยามหาเทพ
 เหมือนกันกับเจ้าพระยาจักรีกรมไ้กกราช หมื่นราชเสนาห่านอกราชการ
 ทียงมหาอุปราชคกข้างคายนัน ให้นำเห็นจใ้เป็นพระยาภักคินุชิต
 พระราชทานเจียดทองซ้ายขวา กระบบงทอง เคาหน้าทอง พระราช
 ทานดุกพระด้นนมเป็นภรรยา ฝ่ายพระยาพิไชย พระยาดั้จรรคโลกนัน
 พระราชทาน้นำเห็นจใ้เป็นเจ้าพระยาพิไชย เจ้าพระยาดั้จรรคโลก พระ
 ราชทานเจียดทองซ้ายขวา กระบบงทอง เคาหน้าทอง พระหลวงขุน
 หมื่นนัน พระราชทานนำเห็นจความชอบโดยอนุกรมด้าดับ แด่สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวมพระราชดำริค้ด้าบาดไว้ว่า กษัตรียศพระองค์ ไ้ไ้ครอบ
 พิภพไปภายน่า อย่าใ้กระทำร้ายแก่ญาติพี่น้องพวกพ้องแผ่นดินสมเด็จพระมหา

ธรรมราชาธิราชเจ้า แดเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช แดเจ้าพระยา
มหาเสนา แดเจ้าพระยามหาเทพ ให้ โต้หิตตกลงในแผ่นดิน ถ้า
กระษัตริย์พระองค์ ไฉนได้กระทำตามคำเราลำบากไว้ อย่าให้กระษัตริย์
พระองค์นั้นคงอยู่ในเสวตวรรดิตร.

๑๐ ขณะเมื่อแผ่นดินพระนครศรีอยุธยาเป็นทุรยศปรากฏไปถึงกรุงหง
ษาวดี สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีแจ้งประพฤติเหตุไปว่า สมเด็จพระ
ไชยราชาธิราชเจ้าแผ่นดินพระนครศรีอยุธยาสวรรคตแล้ว เสด็จบดึก
พระแก้วพาราชิกุมารพระชนม์ ๑๓ ขวบชนครองราชสมบัติ แม่อยู่หัว
ศรีสุทนต์มารดาพระแก้วฟ้ากระทำทวารวามิศร์ด้วยขุนชินราช ให้
ฆ่าพระแก้วฟ้าเสีย ยกขุนชินราชขึ้นผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา
เสนาพฤตมาตยมีความพิโรธเคืองแค้น คิดกันฆ่าขุนชินราชแต่แม่อยู่หัว
ศรีสุทนต์เสีย แผ่นดินเป็นจลาจล สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีทรง
ดำริหว่า ถ้าพระนครศรีอยุธยาเป็นดังนจริง เห็นว่าหัวเมืองขอบ
เขตแดนมา แดเสนาพฤตมาตยทั้งปวงจะกระด้างกระเดื่องมีปรกติ ถ้า
ยกกองทัพไปโจมตีเอาเห็นจะได้พระนครศรีอยุธยาโดยง่าย ทรงพระ
ดำริให้แฉกตรัสให้จัดพลทหารราว ๓ หมื่น ช้างเครื่อง ๓ ร้อย ม้า ๒ พัน
เสร็จ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็เสด็จยกทัพกลับมาโดยทางด้านพระ
เจดีย์ ๓ องค์ ต่เมืองกาญจนบุรี จับได้กรมการถามให้การว่าพระนคร
เป็นจลาจลจริง แต่บดินพระเทยรรราชาได้เสวยราชสมบัติ เสด็จ
พฤตมาตยแต่หัวเมืองทั้งปวงเป็นปรกติพร้อมอยู่แล้ว สมเด็จพระ
เจ้าหงษาวดีครั้นได้ดวงเห็นมาถึงนแล้ว จะกลับเสวยหนุ้ไม่มีเกียรติยศ

เลย จำจะเข้าไปเหยียบขานเมืองพอเห็นพระนครแล้วจะกลับ ประ
 การหนึ่งจะได้คุมทหารกรุงศรีอยุธยา ผู้ใดจะออกมาจับทัพเรา
 บาง ครึ่งแล้วยกไปตีเอาเมืองสุพรรณบุรี แล้วเดิพศดทั้งเขาท้าย
 ป่าโมก ข้ามพดเขาไปตั้งค่ายหลวงตำบลชุมพด ๓ วัน ๓ คืน
 ศักราช ๙๙๒ มีชาติโทศก (พ.ศ. ๒๐๗๓) ขณะนั้นหมื่นสั่งเมือง
 สุพรรณบุรีบอกราชการไปถึงกรุงพอทัพพระเจ้าหงสาวดี ก ถึง ทุ่ง ชุมพด
 พร้อมกัน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าคกพระไทย ครึ่ง
 ให้เร่งพดในเมืองนอกเมืองชนรักษาน้ำที่เปนกุฎาแหด สมเด็จพระเจ้า
 หงสาวดีคงอยู่ ๓ วันพอทอดพระเนตรแสดก้ำแพงพระนครศรีอยุธยาแสด
 ปราสาทราชมนเฑียรแล้ว ก็เลิกทัพกลับไปกรุงหงสาวดีโดยทางมา.

๑ ขณะเมื่อพระเจ้าหงสาวดียกทัพมานั้น ฝ่ายพระยาตแวงกรว
 พระนครศรีอยุธยามัดคนแผ่นดินใหม่ ก็ยกทัพรุกมาถึงเมืองปราจีนบุรี
 ศึกจับได้คนตามให้การว่าพระเทียรราชาครองราชสมบัติ เด่นาบดีพร้อม
 มุสอยู่แล้ว พระยาตแวงก็มีอาจยกเข้ามา กวาดแต่ครัวอพยพชาว
 ปราจีนบุรีแล้วกลับไปเมืองตแวง ครั้นพระเจ้าหงสาวดียกกลับไป
 แสด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าคคคณแก่พระยาตแวง
 ว่ากรุงหงสาวดีคุมแสดเมืองเขมรก็มาคคคคด้วยแล้ว ถาราชการ
 ฝ่ายหงสาส่งบตงเมื่อใด เราจะแกคคคไนจึงได้ แสดสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวให้ซ่อมแซมก้ำแพงพระนครซึ่งชำรุดปรักหักพัง ให้หมื่นคงโดยรอบ
 แสดให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเดิมเปนพระอุโบสถ แสดร้างพระวิหาร
 อารามให้นามชื่อวัดวังไชย อธิการให้ชื่อพระนิกรม แสดครั้นว่า

เมื่อเราอุปถัมภ์บิณฑบาตขึ้นไปป่าถ้ำจนถึงป่าชมภู อากาศซึ่งชั้น
สรรพากรเป็นดวงนั้น ให้เถรเถรไปขอเอาเป็นกับบิณฑบาตนั้นเถิด.

๑ ตุลาคม ๑๙๓๓ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๐๗๔) เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
ทำการพระราชพิธีปฐมกรรมสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า
คำบดทำแดง โปรดให้พระกรรมวาจาเป็นพฤตมิลิน พระพิเชตเป็น
อัญญาจารย์ พระอินทโรเป็นกรรมกร.

๑ ตุลาคม ๑๙๓๔ ปีมีโรงจตุศก (พ.ศ. ๒๐๗๕) สมเด็จพระมหา
จักรพรรดิราชาธิราชเจ้า พังช้าราชการข้างกรุงหงสาวดีตั้งอยู่ ก
ตรศให้เตรียมทัพณพเนียด ๕ หมื่น ให้เกณฑ์หัวเมืองปากใต้เป็นทัพเรือ
ให้พระยาพะเยาเป็นแม่ทัพ พระศรีโฆฏิกเป็นกองหน้า ถึงณวัน ๑๖ ค่ำ
เพลาเช้า ๓ โมง ๒ บาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จยกทัพหัตถวง
ไปโดยทางบั้งของ ถึงเมืองดงแวก ฝ่ายทัพเรือไปปากน้ำพุทไธมาศ
เข้าคลองเชิงกระชม แดกกองหน้าตั้งห่างเมือง ๑๐ เส้น ทัพหัตถวงตั้งห่าง
เมือง ๑๕๐ เส้น ฝ่ายพระยาตเวทเห็นจะป้องกันเมืองไว้ไม่ได้ จึงให้
มีศุภอักษรแต่งเสนาบดีออกมากราบบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใน
ลักษณะนั้นว่า ข้าพระองค์ผู้ครองกรุงกัมพูชาธิบดี ขอถวายบังคมมา
แทบพระบาทบงกชมาศสมเด็จพระนั่งเกล้า พระองค์ผู้ทรงอิศรภาพ
เป็นปิ่นกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา มหาคิติกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์
อุดมพระราชมหาสถาน ด้วยข้าพระองค์เป็นคนโมหจริตมิได้ คิดเกรง
พระเดชเดชาานุภาพ แดยกทัพเข้าไปกวาดเอาชาวปราจีนบุรีอันเป็นข้า
ขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครมานั้นผิดหนักหนาอยู่แต่จึง ขอสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าได้โปรดขุดโทษานุโทษแก่ข้าพระองค์เถิด อย่าเพื่อยก
 พยหาโยธาเข้าหักเมืองก่อน งด ๓ วันข้าพระองค์จะแต่งเครื่องราช
 บรรณาการออกไปถวาย ขอเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าไป
 คราบเท่ากุดปาวด้าน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าทรง
 พระการุณภาพแก่พระยาตแวก ครั้นกำหนดนายทัพนายกองให้จัดการซึ่ง
 จะเข้าหักเมืองโดยศุภอักษรพระยาตแวก ครั้นกำหนด ๓ วัน พระยา
 ตแวกก็นำเครื่องราชบรรณาการ กับนักพระสุโท นักพระสุทัน อันเป็น
 ราชบุตรออกมาเฝ้าทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเป็นข้าพระบาท สมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าก่อดนความพิโรธ จึงตรัสแก่พระยา
 ตแวกว่า ท่านจงรักษากรุงกัมพูชาธิบดีโดยยุติธรรมราชประเพณีสืบมา
 แต่กาลก่อนนั้นเถิด แล้วพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่านักพระสุโทนักพระสุทัน
 เราจะขอไปเลี้ยงเป็นโอรส พระยาตแวกมีอาจที่จะขัดได้ ก็ให้โดย
 บัญชาพระเจ้าอยู่หัว แล้วพระยาตแวกก็ถวายบังคมดาพระเจ้าอยู่หัว
 เข้าไปเมือง จัดแจงเครื่องราชูปโภคชายหญิงให้แก่ราชบุตร แล้ว
 ก็พามาถวายกราบทูลฝาก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่าท่านอย่าวิตกเลย
 อันบุตรท่านทั้งสองนักเหมือนโอรสแห่งเรา พระยาตแวกมีความ
 ยินดีนัก ให้เด่นาบดีไปต้อนรับวอพยพชาวพราจันบุรีมาตั้งยังค่ายหาดวง
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จยกกองทัพบกทัพเรือ แด่ครัวอพยพทั้งนั้น
 กตบมายังกรุงเทพพระนครศรีอยุธยา จึงทรงพระกรุณาให้นักพระ
 สุทันขึ้นไปครองเมืองสุวรรณโคตก.

๑ คักราช ๘๘๕ ปีมะเส็งเบญจศก (พ. ศ. ๒๐๗๒) ครองหนพระเจ้ายู่หัวแปดงเรือแซเปนเรือไชย แดเรือคี่คี่ระตักต่าง ๆ.

๑ คักราช ๘๘๖ ปีมะเมียศก (พ. ศ. ๒๐๗๓) เดือน ๘ ทำการพระราชพิธีสมโภชสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ไชยนาทบุรี. คำบด

๑ คักราช ๘๘๗ ปีมะแมศก (พ. ศ. ๒๐๗๔) สมเด็จพระเจ้ายู่หัวเสด็จไปวังข้างตำบลบางดุม ได้ช้างพดายพัง ๒๐ ช้าง หนึ่งในเดือน ๑๒ นั้น ได้ช้างเผือกพดายตำบลกาญจนบุรีสูง ๔ ศอกเศษ ให้ชื่อพระคเชนทโรดม.

๑ ครองหนเมฆาว่าเมืองตแวกเดี่ยวแก่ญวน สมเด็จพระเจ้ายู่หัวแจ้งว่านักพระสังฆาไปเอากองทัพญวนยกมารบเมืองตแวก เดี่ยวบิดา นักพระสุโทนักพระสุทันแก่ญวน จำจะให้ออกไปกำจัดเอาเมืองคันทรงพระกรุณาตรัสแก่มุขมนตรีว่าจะออกไปเมืองตแวกครั้น จะเห็นใครที่จะเป็นแม่ทัพออกไป มุขมนตรีปรึกษาพร้อมกันกราบทูลว่า เห็นแต่สมเด็จพระเจ้ายู่หัวถูกเชลยกรรมที่ไปครองเมืองสุวรรณโลก จึงโปรดให้มิตราให้หาพระองค์สุวรรณโลกนั้นลงมาเฝ้า สมเด็จพระเจ้ายู่หัวตรัสว่าจะให้เจ้าเป็นแม่ทัพออกไป พระองค์สุวรรณโลกกราบทูลว่า พระชันษาชราถึงฆาฏ สมเด็จพระเจ้ายู่หัวตรัสว่ามุขมนตรีปรึกษาพร้อมแล้ว ประการหนึ่งกรุงกัมพูชาธิบดีก็เป็นของเจ้าอยู่จำจะไป.

๑ คักราช ๘๘๘ ปีวอกอัฐศก (พ. ศ. ๒๐๗๕) เดือน ๑๒ พระองค์สุวรรณโลกเป็นแม่ทัพออกไปตามหมื่น พระมหามนตรีถืออาชญาสิทธิ

พระมหาเทพธิดาจรูญเกษม ฝ้ายทพเรือพระยาพะเยาเป็นนายกอง ครอง
 ดมชดทพเรือไปมีทพทุก ๆ โกลดถึงเมืองดงแวก แดพระยารามลักษณ
 ซึ่งเกณฑ์เขาทพบกนเขาบุกทพในกตางคิน ทพญวนแดเขมรแยกรับ
 เป็นสำมารถ แดทพพระยารามลักษณแตกมาปะทะทพใหญ่ ครอง
 เดี่ยพระองค์สวรรคโลกกับคอช้าง เดี่ยช้างมารพตเป็นอันมาก กองทพ
 กักตบคนพระนคร.

๑ ศักราช ๘๘๘ ปีรگانพศก (พ.ศ. ๒๐๘๐) วัน ๑ ๕ ค่ำ เกิด
 เพลิงไหม้ในพระราชวัง อนึ่งเดือนสามทำการพระราชพิธีอาภาริยาภิเศก
 แดกระทำการพระราชพิธีอนทราภิเศกในพระราชวัง อนึ่งในเดือนห้า
 ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า พระราชทานปลัดคตคตมหาทาน
 แดให้ช่างเผือกมกกองเชิงเงินดีเท่าช้าง เป็นเงินพันหกร้อยชั่ง ราชรถ
 เจ็ดเต็มเทียมด้วยม้า ม้านางสำหรับรถเล่มอรกตะเจ็ดนาง อนึ่งใน
 เดือนเจ็ดเสด็จไปวังช้างค้ำบดโคกรกพระ ได้ช่างพดายพังหกสิบช้าง.

๑ ศักราช ๘๙๐ ปีจอฉ่ำเวทศก (พ.ศ. ๒๐๘๓) เสด็จไปวังช้างค้ำบด
 แล่นคอ ได้ช่างพดายพังสี่สิบช้าง.

๑ ศักราช ๘๙๒ ปีชวดโทศก (พ.ศ. ๒๐๘๕) เสด็จไปวังช้างค้ำบด
 วัดกระโต ได้ช่างพดายพัง ๕๐ ช้าง.

๑ ศักราช ๘๙๔ ปีชวดจตุศก (พ.ศ. ๒๐๘๗) ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จไปวังช้างค้ำบดไทรย้อย ได้ช่างพดายเจ็ดสิบช้าง.

๑ ศักราช ๘๙๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ. ๒๐๘๘) ส้มเด็จพระเจ้าหงษา
 วัดทรงพระตำหนัก ครวงก่อนเรายกทพรุกไปพระนครคร้อยุทธยาพดแต่

ด้ามหมัน ^{๒๒๖} ด้วงเขาคงถึงชานเมืองตำบลชุมพล ^{๒๒๗} หามผู้ใดมาปะทะ
 ฝีมือไม่ ^{๒๒๘} แต่หากว่าพดน้อยจะทำการช่างหมิน ^{๒๒๙} ครองจะยกไป
 ให้มากสืบเท่าที่เห็นจะได้พระนครศรีอยุธยา ^{๒๓๐} ดมเด็จพระเจ้าหงษาวัด
 ทรงพระดำริห์แล้ว ^{๒๓๑} ให้เกณฑ์พดด้ามหมัน ^{๒๓๒} ช่างเครื่องเจ็ดร้อย
 มาด้ามพัน ^{๒๓๓} ให้พระมหาอุปราชาเปนกองนำ ^{๒๓๔} พระเจ้าแปรเปนเกียกกาย
 พระยาพลมเปนกองหลัง.

๑ ครั้นวัน ๑ ^{๒๓๕} คำเวดาอุสาโยค ^{๒๓๖} ดมเด็จพระเจ้าหงษาวัดกัทรง
 เครื่องศรีราชบัณฑิตนาตงการาภรณ์ ^{๒๓๗} บวรมหาตั้งวาดเนาจรันดัก
 พระอังกาอดงกฏอังกาพยพอย่างอรรคราชรามัญวิไดย ^{๒๓๘} ดำหรับมหา
 พิไชยรณรงค์เสด็จ ^{๒๓๙} เสด็จทรงช้างพระที่นั่งพตายมงคตปราบทวูปเปน
 ราชพาหณะ ^{๒๔๐} ประดับเครื่องคเชนทราตงการาภรณ์บวรมหาตำรวัก
 พร้อมด้วยเสนาจณิกกรพิริยโยธาหาญ ^{๒๔๑} พดคาบคตคาบเขนเปนชนันคแน่น
 แล่นเสโดให้โตมรมาศทวณฑองเปนทิวแถวคาษดา ^{๒๔๒} ดุมหาพารเลิศพันภัก
 อธิกด้วยธวัชชงนชงไชยรุจิตรไพโรจอำพรวิถ ^{๒๔๓} เดียรดาษด้วยทัพ
 ทำวพระยารามัญราชรายเรียงเป่นระยะ ^{๒๔๔} โดยกระบวนพยุหบาตรานำหลัง ทง
 ปวงพร้อมเสด็จ ^{๒๔๕} ได้เฝ้ามหาศุภฤกษ์ ไหรราชบัณฑิตนชองไชย ^{๒๔๖} เจ้า
 พนักงานประโคมเตรสังข ^{๒๔๗} กงัดดาต ^{๒๔๘} คนตริศัพท ^{๒๔๙} ชองกตอง ^{๒๕๐} กองด้นนฤนาท
 ดำเนินชงคดาพยุหโยธาที่พออกจากกรุงหงษาวัด ^{๒๕๑} รอนแรมมาเจ็ดเวน
 ชามแม่น้ำเมาระคมะเดินทัพ ^{๒๕๒} โดยทางดมี.

๑ ขณะนั้นหนึ่งลอบอกเมืองกาญจนบุรีเข้ามาว่า ^{๒๕๓} ชาวด่านไปถับ
 ด่านถึงตำบลจอยยะ ^{TUDCV ๒๕๔} เดีเนอความว่า ^{๒๕๕} ดมเด็จพระเจ้าหงษาวัดยกมา

ข้ามพดเมืองเมาะคมะถึง ๗ วันจึงสิ้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ราชาราชตรศให้เทครัวเมืองศรีจตุวาแฉวงจังหวัดเข้าพระนคร แล้ว
 มีพระราชกำหนดขนไปถึงเมืองพระพิศณุโลกว่า ถ้าศึกหงษาจะมาคิด
 พระนครศรีอยุธยาเมื่อใด ให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาเอาทัพเมือง
 เหนือทงปวงยกมาเป็นทัพกระหนาบ แล้วตรศให้พระยาจักรออกตั้งค่าย
 ค่ายดุดมพดี ถือพดหมื่นห้าพัน ตั้งไว้ได้เสื่อแดงหมวกแดง ฝ่ายพระ
 มหานครอยู่วัดกุเขาทองตั้งถอกออกมารบอาสาตั้งค่ายกนทพเรือ ตั้งค่าย
 แคว้วัดกุเขาทองลงมาจนวัดป่าพุด พรรคพดถ้อมกำลังญาติโยมทนายชาย
 ทนายหญิงของมหานครช่วยกันขุดคูนอกค่ายกนทพเรือ จึงเรียกว่าคุดอง
 มหานคร เจ้าพระยามหาเสนา ถือพดหมื่นหนึ่งออกตั้งค่ายณบ้าน
 ดอกไม้บ่อมท้องนาหันตรา พดได้เสื่อเขียวหมวกเขียว พระยาพระคลัง
 ถือพดหมื่นหนึ่ง ตั้งค่ายบ่อมท้ายคู พดได้เสื่อเหลืองหมวกเหลือง
 พระสุนทรสงครามเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ถือพดหมื่นหนึ่งตั้งค่ายบ่อม
 จำปา พดได้เสื่อดำหมวกดำ แดบบรรดาการพระนครหนักคักคั่งบ่อง
 กันเป็นด้ามารก.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงษาหวดี ยกทัพข้ามกาญจนบุรีมาถึงพระนคร
 ศรีอยุธยาณวัน ๗ ๙ ค่ำ ตั้งค่ายหลวงค่ายดุดมคอง ทฬพระมหา
 อุปราชตั้งค่ายค่ายดพเนียด ทฬพระเจ้าแปรตั้งค่ายค่ายดบ้านใหม่
 มขามหย่อง ทฬพระยาพิลิมตั้งค่ายค่ายดทุ่งวัดวรเชษฐ.

๑ ครั้นรุ่งชนวัน ๑ ๒ ๔ ค่ำ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาราช
 เจ้า จะเสด็จยกพยุหโยธาทวยหาญออกไปดูกำลังข้าศึกกนทงกุเขาทอง

จังทรงเครื่องราชอติไศขรยศ
 เสด็จทรงช้างต้นพญาแก้วจักรพรรดิ
 สูงหกศอกคืบห้านิ้วเป็นพระคชาธาร ประดับคชาตังการาภรณ์เครื่องมณ
 ฑ์มุกดาช้างแฉกควาย พระสุริโยไทยผู้เป็นเอกอรรคราชมเหสี ประดับ
 องค์เป็พระยามหาอุปราช ทรงเครื่องสำหรับราชณรงค์ เสด็จทรง
 ช้างพญาทรงสุริยกระษัตริย์สูงหกศอกเป็นพระคชาธาร ประดับคชา
 ภรณ์เครื่องมณเฑียร มุกดาช้างแฉกควาย พระราเมศวรทรงเครื่อง
 ศักราชบิณฑนากราภรณ์สำหรับพิไชยยุทธสงครามเฝ้า เสด็จทรงช้าง
 ต้นพญามงคลจักรพาฬสูงห้าศอกคืบสี่นิ้ว ประดับคชาภรณ์เครื่องมณ
 ฑ์มุกดาช้างแฉกควาย พระมหินทราธิราชทรงราชวชิษนาตังการาภรณ์
 สำหรับพระมหาพิไชยยุทธ เสด็จทรงช้างต้นพญาพิमानจักรพรรดิ
 สูงห้าศอกคืบแปดนิ้ว ประดับกฤษรอตงกฐเครื่องมณ มุกดาช้าง
 แฉกควาย ครั้นได้มหาศุภวารฤกษ์ราชฤกษ์ดี พระโหราธิบดีเมืองไชย
 ประ โคมอุโฆษแตรตั้งขึงอินทเทวี ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิราชา
 ธิราชเจ้ากษัตราพระคชาธารข้ามฟากไป พระอรรคมเหสีแต่พระเจ้า
 ดูกเชอทองสองพระองค์ โดยเสด็จ เสด็จคชพยุหตังกนแทรกแข่งค้าย
 ค้าพังกา โคศแด่น มีทหารประจำขกรกุ่มบั้นปลายขอประจำคอกทุกตัวดาร
 ภาณูประจำท้ายด้อมเป็นกรรกง โดยชนิด แลวถึงหมู่พยุหแดนนยากร
 โยธาหาญเดินเท้า ถี่ยคาบคั้งเต้ ไต่ห้โคมรหอกใหญ่หอกคู่ ชงทวน
 ชนบั้นนกลบคืบคั้งซ้ายขวาน่าหลังโดยกระบวนคชพยุหสงคราม เสด็จ
 เทาพดแต่เทาชาางส์เทอนคั้งพลุชาจะทรุด ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ราชาธิราชเจ้าเด็ดยุคพระคชาธาร ประมวญพลแตกชพยุหโดยกระบวน
ตั้งอยู่ณ โศกพระยา.

๑ ฝ่ายกองตระเวนรามัญเห็นดังนั้น ก็เข้าไปกราบทูลพระเจ้า
หงษาวดีโดยได้เห็นทุกประการ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีครั้นว่า
ชรอยจะเป็นทัพพระมหาจักรพรรดิยกออกมา จะกระทำชพยุหสงคราม
กับเรา พระองค์ครั้นให้ยกพลหลวงออกจากค่ายตั้งกระบวน สมเด็จพระ
พระเจ้าหงษาวดีทรงเกราะเครื่องพิไชยยุทธยอมทัมถมด้วยวิชาดำตราเวท
คาถา แดงลือตพระมหาสุวรรณสังวาดประดับเพชรพณมสุวรรณคุณ
เวทคาถาต่าง ๆ ทรงพระหามาตาตงเดชยันตกันสุวรรณดำตราอุช
ภยันตราย ดำหรับราชณรงคยุทธเด็จ เด็จทรงช้างคันทลาย
มกตปราบทวิปสู่งเจ็ดศอกเป็นพระคชาธาร ประดับคชาภรณ์เครื่อง
มัมมกตางช้างแควาญ เครื่องสูงดำหรับราชณรงคให้โดยขนาด มี
หมทहारถอบคตงหมนหนงดอมพระคชาธาร พระเจ้าแปรทรงอถงการ
เครื่องพิไชยยุทธ ทรงช้างคันทลายเทวนาคพินายสูงหกศอกคตบเจ็ดนิ้ว
เป็นพระคชาธาร ประดับคชาภรณ์เครื่องมัมม มีความแควดตางช้าง
ยกเป็นกองหน้า มีทหารดาบสองมือพันหารอยดอมพระคชาธาร แด
ช้างท้าวพระยารามัญคตบคั้ง ทั้งกระบวนกรรกงเป็นชนิด เทด้าพยุหโยธา
หาญคินเทอถอสรรพดำตราดาชโดยกระบวน สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
ก็ยกพยุหโยธาทวยหาญออกคั้ง ยิงทอถงทงตรงนำทัพสมเด็จพระมหาจักร
พรรดิ ห่างกันประมาณร้อยเส้น เด็จย่นพระคชาธารคตยฤกษ์
จิงครั้นให้พัฒน์ว่าทวนชกขิงคตของกันไปให้พตเริงนำทัพ ฝ่ายพลเครื่อง

เดินเต็มวังร้องเฮฮาเป็นกู่ดาหล ผ่ายพดดาบดงดาบดองมอกกราตอเดยว
 กนไปมา ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีทอดพระเนตรดูบนอากาศ
 เห็นพระอาทิตย์แจ่มดวงหมดเมฆหมอก แดงมคชฉัตรราชบินนำหน้าทัพ
 ครนเห็นศัภษมตรราชฤกษ์ดงนน ก็ให้ตมมองไซยอุโฆษเศตรตั้งชอง
 อินทเกวชนพร้อมกัน ก็ตรัสให้ขับพดเข้าโจมตีแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ ผ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตรัสให้แยกพดเป็นปีกกา
 พดโยธาหาญทั้งดองผ่ายบ้างเหให้เป็นโกดาหล เข้าปะทะประจันต์
 พื้นแทงแยงยุทชยงบนระดมดำตราชุกรการครหอบไปทั้งอากาศ พดทั้ง
 ดองผ่ายบ้างดาบบ้างดาบากกตงกดาตเกิดอนทองทุงเป็นอันมาก ดมเด็จพระ
 พระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ก็ขับพระคชาธารเข้าชนข้างกองหน้าพระ
 เจ้าหงษาวดี พระคชาธารเดยทให้หตงชาศักกเอาไวไม่อยู่ พระเจ้า
 แปรไต่ทายชาศักกดงนน ก็ขับพระคชาธารตามไต่ข้างพระมหาจักรพรรดิ
 พระสุริโยไทยเห็นพระราชดำเี่ยทไม่พนมมือชาศักก ทรงพระกตัญญภาพ
 ก็ขับพระคชาธารพดายทรงสุริยกระษัตริย์ล่ออกอกรับ พระคชาธารพระ
 เจ้าแปรไต่ต่างแบกถนัด พระคชาธารพระสุริโยไทยแห่งนหงายเดยท
 พระเจ้าแปรจวงพนศด้วยพระแสงของ้าว คองพระองศาพระสุริโยไทยขาด
 กระทั่งถงราวพระถันประเทศ พระรามศักรกับพระมหินทราชาธิราชก็ขับ
 พระคชาธารถดนั้นจะเข้าแก่พระราชมารดาไม้ทนต์ พอพระชนนศัพนพระชนม์
 กับคองชาง พระพนองทงดองพระองคถอยรอรบชาศักก กนพระศัพนสมเด็จพระ
 พระราชมารดาเข้าพระนครไต่ โยชชางพระนครแตกพ่ายชาศักกรพดตาย

เป็นอันมาก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าจึงให้เชิญพระศัพ
พระสุริโยไทยผู้เป็นพระอรรคมเหษณ์มาไว้ตำบลสวนหลวง.

๑ ครนรุ่งชนพระมหาอุปราชาแต่งพดเข้าค้ำค้ายพระสุนทรสงคราม ๗ ต่อ
รบชาคักเป็นสำมารถแต่เพดาเข้าจนพดบค้ำ คักหนุ่นแน่นเข้าหิกค้าย
พระสุนทรสงครามแตก เดี้ยค้ายบ้อมจำปา พดตายดำบากมาก.

๑ รุ่งชนสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี ทรงช้างต้นพดายกามกวมสูง
เจ็ดศอกตัวทาแดง เด็ดจยกพลมาถึงทุ่งดุมพดี ให้ทหารเดินเท้าแซง
ตามทิวไม้สองฟากทุ่ง เด็ดจยนขวางขพระหัดถให้ทหารมาหารอยเขายว
นำค้ายพระยาจักรี พระยาจักรีกรขบทหารออกรบ ฝ่ายนายทหารหงษาซึ่ง
ซุ่มแซงสองข้างชายทุ่งนนเห็นไตทกยกออกโจมตีโอบตงไปเป็นทัพกระหนาบ
จนโกลค้าย ทหารม้าค้ำได้ตดมบอนฆ่าพันทหารพระยาจักรีดมค้าย
เป็นอันมาก พระยาจักรีแตทหารทงบ่วงเดี้ยทกตาดเข้าพระนคร ครน
ไตค้ายพระยาจักรีแต สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีคักเด็ดจกตบยงค้ายหลวง
ทหารม้าทโคศค้ะชาวพระนครไปประมาณสี่ส่วน ทมโคศค้ะประมาณ
ส่วนหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีครค้ให้ปลุกกรานชน แต่งเครื่อง
มัจฉมังษาดูราบานให้รบพระราชทาน ทไมโคศค้ะนนโหนงรบพระราช
ทานไตกราน ให้ทหารซึ่งโคศค้ะมารบพระราชทานบนรำนนน ราว
หน้าตางมอดตงมา กรบด้ามวันให้พนไทย.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ครค้แก่มุขมนตรีว่า
ทหารหงษายังกาดังกตารนเวงอยู่ ทงเดี้ยยงอาหารกยงไม่ชค้ด้น จำจะ
รักษามันหน่วงไว้คักการเดือน คอยทัพเมืองพระพิศณุโลกซึ่งจะตงมา

ชนาบหนักด้วย แล้วจะคิดเอาปืนใหญ่ต่างค่ายทำตายความคิดให้ออกลง
 จึงค่อยคิดการเอาไชยขำนะเมื่อภายหลังเห็นจะได้ โดยง่าย มขมนตรี
 ทงหลายก็เห็นด้วย จึงให้เชิญบรรณารายน์ตั้งหารดงดำเกาณอชนไปทาง
 บ้านบ่อม แต่งทัพบกบองกันสองฝั่งฟากชนไปถึงชนอนปากคู ทหาร
 รามัญมาตั้งกองร้อยคอยเหตุอยู่ ก็เอาข่าวเขาไปทูลแก่พระเจ้าหงษาวดี
 ว่าชาวพระนครได้อำเภอนมา มทัพบกบองกันสองฝั่งฟาก เห็นท
 จะบรรทุกปืนใหญ่ขมมาต่างค่าย ทูดยังมีขาดคำ ชาวพระนครยังปืน
 นารายน์ตั้งหารไป กระสุนตกลงในค่ายใกล้พิสัยพลาดสมเด็จพระเจ้า
 หงษาวดี ๆ ให้เอากระสุนปืนมาด้รวงพลแล้วให้เลิกค่ายไปตั้งค่ายหลวง
 ณพุกเตา อยู่ตามวันสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีได้ตั้งทรงช้างพระที่นั่ง
 กระโจมทอง ยกพลกองหลวงออกจากค่ายข้ามโพธิ์สามต้นมาตามทุ่ง
 พนัยศ ได้ตั้งขึ้นข้างอยู่ณวัดสามพิหาร ครั้นให้พระมหาอุปราชาคือน
 พดเชาหิภพระนคร จึงพระยารามให้เอาปืนนารายน์ตั้งหารดงดำเกา
 ไ้มารกแม่นางไเฮชนไปยิงค่ายสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี ปืนถบท้ายดำเกา
 จมดงกระสุนปืนชนไปถูกถึงพระมหาโพธิ์ใหญ่ประมาณสามกำเค็ช ขาด
 ตกตงใกล้ข้างพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีประมาณ ๓ วา ขณะนั้น
 ชาวบ่อมมหาไชยก็ยังปืนใหญ่ระดมมาต้องพลหงษาวดีตายมากนัก จะ
 ปัดนเอาพระนครไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็เสด็จยกทัพกลับยัง
 พลับพลา.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชาแจ้งข่าวชน ไปว่ากองทัพสมเด็จพระ
 เจ้าหงษาวดีมาคือพระนครศรีอยุธยา ก็เกณฑ์ทัพมองพระพิศณุโลก

เมืองสุวรรณโคต เมืองสุโขไทย เมืองพิไชย เมืองพิจิตร เป็นคน
 ห้าหมื่น ลงมาถึงเมืองไชยนาทบุรี คึงค้ายมันสองฝั่งปาก แต่ง
 กองร้อยลงมาตั้งแขวงดิงคบุรี พบปลัดมังจะคราน ปลัดมังมะตุ่ม
 คุมทัพสามพันไปลาดหาเสบียง กองร้อยชาวพระพิศณุโลกเห็นรามัญ
 มากกว่ากว๊านนี้ พวกรามัญเข้ามาได้สดจับได้สองคนคุมตัวลงมา
 ถวาย ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสถามนายมันบ่นยาว นายกองหวด
 ให้กราบทูลว่า ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชผู้ครองเมือง
 พระพิศณุโลกแจ้งขึ้นไปว่าทัพกรุงหงษาวดีมาคิดพระนครศรีอยุธยา จึง
 ยกพลเมืองพระพิศณุโลก เมืองสุวรรณโคต เมืองสุโขไทย เมืองพิไชย
 เมืองพิจิตร เป็นคนห้าหมื่นลงมาช่วยตกระหนาบ บัดนี้มาตั้งอยู่ไชยนาท
 บุรี แต่งให้พันจิมจตุรงค์ พันยงใจหาญ คุมข้าพเจ้าคนร้อยหนึ่งมา
 สืบทัพ ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดีแจ้งตงหนักแยมพระโษษฐุ แล้วตรัสว่า
 อ้ายสองคนนี้ให้ โทนคี่คะเดี่ยปล่อยขึ้นไป ให้ทูตพระมหาธรรมราชา
 ว่าซึ่งจะลงมาเป็นที่พิกระหนาบนั้นเราคอยอยู่ ถ้ามีตงมากให้มันไวจะ
 ขึ้นไปหา ปลัดมังจะครานรับสั่ง ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดี ก็เอานายมันบ่น
 ยาว นายกองหวด ไปโทนคี่คะแล้วก็คุมขึ้นไปปล่อยถึงแขวงเมือง
 ดิงคบุรี นายมัน นายคง ก็ขึ้นไปถึงเมืองไชยนาท ให้ขุนนางนำ
 เฝ้า กราบทูล เนื้อ ความ ซึ่ง ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดี ตั้งมานั้นให้ ทราบทุก
 ประการ ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาตรัสถามว่าเองเข้าไปถึง ส้มเด็จพระ
 เจ้าหงษาวดีนั้นเห็นรพตประมาณเท่าใด นายมันบ่นยาว นาย
 กองหวด กราบทูลว่าข้าพเจ้ามิได้เคยได้เห็นแต่ครั้งค่ายหาดวงนพ

เต็มทุ่งพุกเตา ดมเด็จพระมหาธรรมราชา จึงตรัสแก่มุขมนตรีว่า
 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสตั้งมาทงนยงจะจริงฤา มุขมนตรีทั้งปวง
 กราบทูลว่า ดมเด็จพระเจ้าหงสาวดีนค่างคณ ได้ยินเด่าฎากันว่า
 ตรัสตั้งโคเปนลคัยจริง ดมเด็จพระมหาธรรมราชาตรัสว่า อันการ
 สงครามจะพังเอาเปนลคัยจริงนนยากนัก เกดอกเกรงเราจะกระหนาบ
 แดหากล้าทัพไว้ จะเลิกไปโดยทางมา จำจะแค้นทัพไปตงไวดูที แลว
 ตรัสให้ทัพพระยาสุวรรณโลก พระยาคุไชไทย ตองทัพคนสองหมื่นยก
 ตงไปตงเมืองอินทบุรี.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ตรัสให้ไปตงพระมหาอุปราชาให้ตี
 ค่ายทุ่งหันตราเดี่ย จะได้คิดการบวรชิตเมือง รุ่งชนวัน ๓๓ & คำเพธา
 เข้าครู พระมหาอุปราชากยกพลทหารไปตีค่ายเจ้าพระยามหาเดณา เจ้า
 พระยามหาเดณานายทัพนายกองค่อสู้เปนสำมารถ ซำคักหักเอามิได้
 พระมหาอุปราชาโกรธ เด็ดจบายซ่างไปยื่นตรงนาค่ายห่างประมาณ
 สามเดืน ให้ประกาศแก่นายทัพนายกองว่ามิได้ค่ายเพธานจะคตค้ค๊ะ
 เดี่ยบเดี่ย นายทัพนายกองถดถว กค่อนพลทหารคบบดงหนุณแน่นกัน
 เขาไปพันค่ายหักเขาได้ เจ้าพระยามหาเดณานายทัพนายกองไพร่พล
 แดกถาดตงคตองน้า ซำมไปฟากวัดมเหยงค้ ที่บวยเจ็บตมตายใน
 นากมาก พระมหาอุปราชากยกกองทัพกลับไปค่าย จึงเด็ดจไป
 ฝ่ำสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี กราบทูลซึ่งมิไชยโคคายให้ทราบทุก
 ประการ.

๐ ขณะนั้นไพร่พลในกองทัพขัดเสบียง แต่งกองออกตลาดหากินได้
 ทไปบางซ้อขายแก่คนเป็นทนานละเพอง ท้าวพระยาพระหุดวงหัวเมือง
 เหาเหอความกราบทูลสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ๆ ครั้นปรึกษาดูความคิด
 ท้าวพระยานายทัพนายกองทงปวงว่า เเสบียงอาหารขัดสนอยู่แล้ว ๆ ก็
 จวนเทศกาดฟ้าฝน จะทำการข้าวหมได้ จำจะเลิกทัพกลับไป แต่ทว่า
 จะไปโดยทางใดดี ท้าวพระยามุขมนตรีปรึกษากราบทูลว่า ถ้าเดิน
 ไปทางเมืองกำแพงเพชรออกด่านแม่ตะมานั้น กองทัพฝ่ายเหนือจะมา
 คึงมรบอยู่ณเมืองไชยนาท เกิดอกราชการจะคิดพันเข้าไป ไพร่พลจะ
 ขัดสนด้วยเสบียงอาหาร เห็นจะเสียทวงที แม้นเดินไปทางกาญจนบุรี
 แรกมาเห็นจะสะดวก สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีครั้นว่า ซึ่งจะกลับไปทาง
 กาญจนบุรีนั้นเห็นจะขัดสนอีก ด้วยเหตุว่ากองทัพเรายกเหยียบเมืองมา
 เเสบียงอาหารยับเยินสนอยู่แล้ว ประการหนึ่งได้ตั้งไปถึงพระมหาธรรม
 ราชว่าให้ลงมา มีมาเราจะชนไปก็ แดพระมหาธรรมราชามิลงมา
 ติรายจะตงมรบ แดก่อนเสบียงอาหารลงมาไว้มาก เห็นสมคน
 เรอยู่แล้ว ทำไมแก่ทัพพระมหาธรรมราชาเท่านั้นเพดาเดยวก็แตก
 จะได้เสบียงอาหารพอไพร่พลเราไม่ขัดสน ท้าวพระยานายทัพนายกอง
 กบงคมทูลว่า ทรงพระราชดำริทรงนตหากัดสมได้ สมเด็จพระเจ้า
 หงสาวดีจึงดำริว่า ซึ่งเราจะดำทัพไปครงนจะตงคทงนาทงหลัง
 ด้วยเหตุว่าทัพพระมหาธรรมราชามาตงอยู่ไชยนาทบุรี เห็นจะรุก
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะตีพระไทยว่า
 ทัพพระราชาบุตรไชยมาตงสกัดกระหนาบอยู่แล้ว 21/04/2563 ติรายจะแต่งทัพตาม

คตท่ายพตเราเปนมั่นคง เราจำจะคิดเอาไชยอำนาจนำทางหงให้ ได้
 คริศแต่ผู้มีพระราชโองการกำหนดให้ทัพพระยาพลติม ทัพพระยาตะเคิง
 ทัพพระยาเสียง ทัพพระยาตองอู ทัพพระยาจิตตอง ห้าทัพพิชิตสาม
 หมื่น เป็นคนตีบห้าหมื่น ให้พระเจ้าแปรเป็นแม่กองยกไปนำ ถ้าพบ
 ทัพพระมหาธรรมราชาตงแห่งใดตำบลใดให้ตจงแตกแต่ในเพลาเดียว ถ้า
 ต้วงราตรีไปจะเอาคีคีะนายทัพนายกองเลียบแทนขเดย แต่ให้ทัพพระมหา
 อูปราชารงท่าย ถ้ามทัพพระนครศรีรอยุทธยาตามให้ คตทัพล่อทัพซุ่ม
 หุ้มจับเอาคิงนายทัพนายกองให้ ได้คนหนึ่งสองคน ถ้ามได้ตงนจะเอา
 พระมหาอูปราชาเป็นโทษถึงสิ้นชีวิตร แต่ให้นายทัพนายกองจัดแจงให้
 พรอม อีกถ้ามวณจะเลิกทัพจากพระนครศรีรอยุทธยา.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า แจงว่าสมเด็จพระ
 มหาธรรมราชายกกองทัพเมืองพิศณุโลก เมืองลั่วรรคโลก เมือง
 ศุโขไทย เมืองพิไชย เมืองพิจิตร คนห้าหมื่นมาตงไชยนาทบุรี
 ทัพนามาตงเมืองอินทบุรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคพระไทยนิก ก็คริศ
 แก่มุขมนตรีว่า ถ้ามสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีรว่าทัพพระมหาธรรมราชา
 ยกมาเห็นไม่อยช่า ตรายจะเลิกไป ถ้าไปทางเหนือสมคเนรเวา จะ
 ได้กระทมหลังช่าเคมถนัด เกตอกจะหลีกไปทางลุ่มพรณบุรีจะลัดกช่าเคม
 ไม่เคมที่ พระสุนทรสงครามทูลว่า อันสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีประ
 กอบด้วยกำลัง ๓ ประการ คือกำลังความคิด ๑ ริพตมาก ๑ มี
 ทหารกล้าแขง ๑ เห็นไม่ไปทางลุ่มพรณ กาญจนบุรี ด้วยเหตุว่า
 เปนคัพทางมา TUDC เดบียงอาหารยบเย็นเลี้ยล้นแล้ว ๐4/25 เห็นจะเดินทางเหนือ

หมายดีเอาเลี้ยงอาหารในกองทัพสมเด็จพระมหาธรรมราชาน้อง ส้ม
 เสด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เห็นด้วย จึงตรัสว่าถาดังนั้น พระสุนทรสงคราม
 ดีเป็นเจ้าเมืองสุพรรณบุรีชดเชยบ้างทาง ให้คุมทัพ ๕๐๐๐ ดาบออกไป
 เพื่าคำพรุ่งนี้ ให้ตั้งซุ่มสกัดคอยโจมตีทัพพระเจ้าหงสาวดีให้ ไต่ป่า
 เห็นจมอมมา ถ้ามีได้สกัดสำคัญมาจะเอาตัวเป็นโทษ พระสุนทรสงคราม
 ก็รับพระราชโองการถวายทานบวชไว้ ด้วยกองทัพไปตามพระราชกำหนด
 ส้มเสด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ถ้าพระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพไปทางเหนือจุด
 คำพระสุนทรสงครามว่านั้นผู้ใดจะตาม จึงพระเจ้าตากเชอพระรามเคศวร
 พระมหินทรราชกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าทรงต้องขอยกตามคทัพ
 พระเจ้าหงสาวดีให้เป็นป่าเห็นจมอม ส้มเสด็จพระเจ้าอยู่หัวก็บัญชาตาม.

๑ ครั้นณวัน ๑ ๕ คำเพตาดองยามถึงกำหนด พระเจ้าแปร พระยา
 พตีมี พระยาตะเคิง พระยาเสียง พระยาตองอู พระยาจิตตอง ก็เลิกทัพ
 เดินเป็นกองหน้า ทัพหลวงสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเดินเป็นอันดับ แดทัพพระ
 มหาอุปราชากเดินเป็นกองหลัง พระมหาอุปราชาดั่งมา ๕๐๐ ให้ยั้ง
 ท้ายคอยเหตุ ถ้าเห็นทัพตามประมาณพันหนึ่งให้มาบอกมาหนึ่ง ถ้าพบ
 ประมาณสองพันให้มาบอกสองมา ถ้าพบประมาณสามพันห้าพัน
 ให้ไปบอกสามมาห้ามาเป็นกำหนด ฝ่ายทัพหน้าเดินตามคลองบาง
 แกวไปตามท้องทุ่งดำแม่น้ำใหญ่ เพื่อรพดช้างม้ามากจะได้เอาไครยน้ำ.

๑ ครั้นเพตารุ่งเช้าชาวพระนครรู้ว่าทัพพระเจ้าหงสาวดีเลิกไป มุข
 มนตรีกเอกิจจากราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าทัพพระเจ้าหงสาวดี

มิได้ยกไปทางเมืองกาญจนบุรี ไปทางแนวแม่น้ำใหญ่ สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวก็ตรัสให้พระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์คุมทัพหมื่นหนึ่งยกตาม.

๐ จึงพระราเมศวร พระมหินทราราช ปรึกษากันว่า ซึ่งทัพ
ดำไปในวันหนึ่งสองวันเห็นจระเว้งหนัก จะคิดกองทัพรับเป็นลำมารถ
อันจะรบจับโจมเข้าคั่นจะเอาไชยชนะยาก จะค่อยลัดตามไปวันหนึ่ง
สองวันให้ประมาทลงก่อน ประการหนึ่งจะได้จวนกระทบทัพสมเด็จพระ
พระมหาธรรมราชา พระว่าพระเว้งเป็นล่องฝ้าย เราจึงเข้าโจมคี่เห็น
จะได้ไชยชนะโดยง่าย ครั้นปรึกษากันแล้วก็ยกลัดตามไปแต่ห่าง ๆ
ประมาณถึงวัน ฝ้ายที่พม่าถองนำไปถึงเมืองอินทบุรีเห็นค่ายใหญ่สองค่าย
กักตบมาแจ้งแก่นายทัพนายกอง พระยาพิชัย พระยาตะเคิง พระ
ยาเลี้ยง พระยาตองอู พระยาจิตตอง ดีใจ ต่างคนต่างตั้ง
ช้างพาดยกลงตั้งประทระยาตองพดเซาค่าย พระเจ้าแปรทรงช้างพลาย
มณฑกรกนพระกอดไปยืนให้ทหารเข้าหักค่าย เหล่าทหารหงษาวดีก็
ให้ให้ต้นบั้นแกว่งหอกดาบดาแซงกรูเข้าถอนขวากหนามบั้นบายหักค่ายเป็น
โกตาหลด ทหารในค่ายก็วางปืนใหญ่น้อยออกไปตองพดมอญล้มตาย
เป็นอันมาก พระยามอญก็ยิงเหนูเนืองหนักเข้ามายอค่ายแตกค่ายจนถึง
ใต้แทงพนักเป็นลำมารถ พดพ้ามอญก็เขาค่ายได้ ได้ศตุมบอน
ฆ่าฟันไทยตายเป็นอันมาก ซึ่งเหลือหนักหนักระจัดกระจายชนมากราม
ทูตสมเด็จพระมหาธรรมราชา โดยซึ่งเลี้ยงแก่ข้าศึกนั้นทุกประการ พอ
ผู้ลงไปสอดแนมฟังราชการณกรุงเทพมหานครกับคันทูตว่า ทพ
พระเจ้าหงษาวดีเดกชนมาทางเหนือแล้ว สมเด็จพระมหาธรรมราชา

แจ้งว่ากำลังศึกมากเหลือกำลังคนเห็นจะรับมืออยู่ คิดจะเลิกหัดก
 ด้ยให้พหนาทพิ ไปช่มอยู่ณป่าเนินฟากตะวันออก แล้วจะคอยตาม
 ด้กตตี จึงตรึคกำหนดให้นายทัพนายกองเด็กออกจากค่ายให้เป็นหมวด
 เป็นกองกัน นายทัพนายกองก็ทำตามพระราชบัญชาทุกประการ พอ
 กองทัพพระเจ้าแปรยกมาถึงเห็นค่ายเปล่า ก็ตั้งอยู่ณเมืองไชยนาท แล้ว
 ก็บอกตงมายังกองทัพหลวง ขณะเมื่อนักองนำค้ค้ายพระยาด้วรรคโลก
 พระยาคุโไซไทย ณเมืองอินทบุรีนน พระมหาอุปราชาศรัคปฤกษา
 นายทัพนายกองว่า ทพิเราดำมาถึงสองวันสามวัน ช้งทัพพระนคร
 ศรัอยุทธยามใดตามคั่นน ชรอยจะคิดเกรงว่าเราแต่งทัพป้องกันระวัง
 อยุ่มิได้ประมาท จะค่อยล่กตตามมาสองวันสามวันให้เราประมาทก่อน
 ประการหนึ่งจะให้ประเททัพฝ่ายเหนือ ช้งตั้งอยู่ณเมืองไชยนาทเมืองอินท
 จึงจะโจมตีให้เราพว่าพวัง เห็นจะคิดดงนมคกง จำจะช้อนความคิด
 ชาวพระนครศรัอยุทธยา จับเอานายทัพแต่ไพร่ไปถวายเป็นสมเด็จพระบิดา
 ให้เป็นบำเหน็จมือจงได้ ศรัคมีทนชาดค้เห็นมาเร็วชนมาด้บบมา
 พระมหาอุปราชาก็แจ้งว่าม้ทัพมาประมาณหมื่นหนึ่ง จึงให้ด้มิงพคเบค
 ด้มิงพคบะ คุมทัพห้าพัน มาสองร้อย ยกไปตั้งช่มอยู่ตามทิวไม้ชายทุ่ง
 กำหนดว่าถ้าเห็นทัพตามมาอย่าเพอให้ตกก่อน ให้ด้วงถด้าชนมา ค้อ
 ด้ยยืนด้ยงบับรบจึงให้ โจม ค้ค่อนท้ยจับเอาค้ค้วนายทัพนายกองให้ จงได้
 ด้มิงพคเบค ด้มิงพคบะ ก็ยกไปช่มอยู่ตามกำหนดรบด้ง แต่ด้กเดินทัพ
 ชนไปตั้งอยู่ทางประมาณสองร้อยด้น.

๑ ฝ่ายพระรามเสด็จ พระมหินทราธิราช คาริหวางนเห็นทพ
 หงชาวดจะถึงเมืองอินทบุรี จะได้รับฟังคดีกับทพฝ่ายเห็นอยู่แล้ว
 ก็รีบเร่งเดินทัพหวังจะโจมตี ขณะนั้นตั้งพักเบ็ด ตั้งพักปะ เห็น
 ทพยกมาก็ตั้งบ ตั้งเกศดูเห็นข้างทางหลังคาทองส่องข้างก็แจ้งว่าเป็น
 นายพด พอได้ย่นเสียงบนทัพพระมหาอุปราชา ก็ยกออกโจมตีคิดเอา
 ตรงข้างทาง ทพชาวพระนครไมทนรุดอกแตกฉาน เหล่ารามัญ
 ก็ต่อมจับเอาตัวพระรามเสด็จ พระมหินทราธิราช กับมหาเด็กท้าย
 ข้างสองคนไปถวายพระมหาอุปราชา ๆ ก็พาไปถวายสมเด็จพระราชบิดา
 พร้อมกันกับคนพระเจ้าแปรซึ่งให้ลงมาทูลว่า ค่ายเมืองไชยนาทบุรี
 ก็เลิกหนีไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีคไทย ก็เสด็จไปตั้ง
 ประทับแรมอยู่ณเมืองไชยนาท จึงให้เอาพระรามเสด็จ พระมหินทรา
 ธิราชเข้ามาแล้วตรัสว่า เจ้าทั้งสองนี้เป็นข้าศึกกับเรา บัดนี้เราจับ
 ได้แล้วจะคิดประการใดเล่า พระรามเสด็จ พระมหินทราธิราช กราบ
 บังคมทูลว่า ข้าพระองค์นั้นจนอยู่แล้ว จะมาเสียก็จะตาย ถ้าพระองค์
 ไปรดพระราชทานชีวิตไว้ก็รอด สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีได้ฟังก็แยม
 พระโอบุส แล้วตรัสให้พระมหาอุปราชาเอาพระรามเสด็จ พระมหินทรา
 ธิราชไปคุมไว้

๑ ฝ่ายนายทัพนายกองซึ่งแตกจากทัพพระรามเสด็จ พระมหินทรา
 ธิราช ก็กลับไปพระนคร เขาเหตูกุราบทูล สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ราชาริราชเจ้าได้ทรงทราบดังนั้น ก็ตกพระไทยโทมนัสถึงสมเด็จพระ
 โอรสทั้งสองพระองค์นี้ แล้วแต่งพระราชสาส์นให้พระครูบโรหิต ชุน

หาดวงพระเกษม ชุณหาดวงพระไกรดี ถอนมาทางเรือชนไปถึงเมือง
 ไชยนาท ท้าวพระยามัญญาเข้าเฝ้าทอดถวายพระราชสาส์นแต่พระเจ้า
 หงษาวดี แต่ในลักษณะนั้นว่า พระราชสาส์นสมเด็จพระมหาจักร
 พรรดิราชาธิราช เจ้าพระนครศรีอยุธยา ขอจำเริญทางพระราช
 ไมตรีมายังสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี ผู้มอศรภาพใหญ่ยิ่งกว่าชาติยราช
 กระษัตริย์สามนต์ในชมพูทวีป ด้วยพระองค์ยกพยูห์โยธาทัพมากระทำ
 ยุทธนาการกับพระนครศรีอยุธยา เปนที่สำเร็จราชฤทธิ์ไทยในบรม
 กระษัตริราชราชโดยชาติยประเพณี แต่เด็กที่พกกลับไปโดยปรกคิมได้แพ
 พ่าย ฝ่ายราชโอรสแห่งชำมิได้รู้ ในเชิงพิไชยยุทธ ยกคิดตามมาคักกองทัพ
 พระองค์จับไว้ ไครนั้น ไอรสทั้งสองถึงซึ่งปราไชยอยู่แล้ว อุประมา
 ดุจดังกุน ไปคักอันคียงเร็วพเนจร ไล่กรงซึ่งไว้ ขอพระองค์อย่าได้มี
 อาฆาฏจองเวรเดย จงปล่อยไอรสแห่งชำพระองค์ให้ คนมาพระนคร
 ก็จะเป็นเกียรติยศแห่งพระองค์สืบไปคราบเท่ากัถปาวถ่าน สมเด็จพระ
 เจ้าหงษาวดี ได้ทรงทราบใน ลักษณะพระ ราชสาส์น ดั่งนั้นกัถยัม พระโอรส
 แล้วคริศ์แก่ผู้จาทุดพระราชสาส์นว่า สมเด็จพระเจ้าพเราให้มางอนง้อ
 ขอพระราช ไอรสแล้วเราอนุญาตให้ จึงดำริศ์ตั้งพระราเมศวร พระ
 มหิณฑราชธิราชว่า เจ้าทั้งสองจงไปทูลแก่พระราชบิดาว่าเราขอข้างพถาย
 ศ์ริมงคต ข้างพถายมงคตทวีป สองข้างไปชมเด่นณกรุงหงษาวดี
 พระราเมศวร พระมหิณฑราชธิราช แต่ผู้จาทุดพระราชสาส์นก็กราบ
 ถวายบังคมตาสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี มายังพระนครศรีอยุธยา พระ
 ราช ไอรสทั้งสองพระองค์กราบทูลพระราช บิดาว่าซึ่งคองคักกองทัพกัถบให้

ข้าศึกจับได้ ให้เดี่ยพระเกียรติยศ โทษมาถึงต้นชวครอยู่แล้ว ขอ
 พระราชทานโทษครึ่งหนึ่งก่อน สมเด็จพระราชบิดากับประทานโทษให้
 พระราเมศวร พระมหินทราธิราช จึงกราบทูลว่า สมเด็จพระเจ้า
 หงษาวดีสั่งมาให้ทูตขอช้างพลายศรีมงคล ช้างพลายมงคลทวีป ซึ่ง
 ชนเงาต้องช้าง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชก็ตรัสปรึกษาด้วย
 มุขมนตรีทั้งปวงว่า พระเจ้าหงษาวดีขอช้างพลายศรีมงคล พลาย
 มงคลทวีป ต้องช้างนี้ ควรจะให้ฤาประการใด ท้าวพระยามุข
 มนตรีกราบทูลว่า พระเจ้าหงษาวดีให้พระเจ้าตูกเชอต้องพระองค์คน
 มานหนักเป็นทางพระราชไมตรีอยู่ ขอให้ช้างพลายต้องช้างคอบไป
 จึงจะควร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าก็ตรัสให้กรมช่าง
 คุมช่างทั้งต้องรับขึ้นไปถวาย สมเด็จพระเจ้า หงษาวดี ณ เมืองไชยนาทบุรี
 สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสให้พม้ามอญรับ แด่ช้างพลายศรีมงคล
 พลายมงคลทวีป เห็นหมอกความยุติธรรมก็อาตวาดเอาไว้มอยู่ ได้แทง
 ช้างแทงคนผู้ถวายทั้งกองทัพ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสว่าเสียตาย
 เหลือมือพม้ามอญนัก ให้กรมช่างเอาคนตงมาเถิด กรมช่างกราบ
 ถวายบังคมตาดงมาพระนครคร่ำรอยุทธยา ทูลประพฤติเหตุแก่สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวทุกประการ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีให้จ่ายเสบียง
 อาหารไพร่พลเสร็จแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงไปเมืองหงษาวดีโดยทาง
 เมืองกำแพงเพชรออกด่านแม่ตะมาว.

๑ ฝ่ายพระมหาธรรมราชาที่เสด็จลงมาเฝ้า ทูลสมเด็จพระมหาจักร
 พระดิราชาธิราชเจ้า ซึ่งได้รบกับทัพหงษาวดีทุกประการ ครั้นกอง

ทัพสมเด็จพระเจ้าหงษาวดียกไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชา
 ธิราชเจ้าให้แต่งการ พระราชทานเพลิงพระศพ พระสุริโยไทย ซึ่งชาติคองข้าง
 เดรัจฉาน สมเด็จพระมหาธรรมราชาก็ถวายบังคมตากดับขณไปยัง
 เมืองพระพิศณุโลก.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ให้สถาปนาที่พระราช
 ทานเพลิงนั้นเป็นพระเจดีย์วิหารเดรัจฉาน ให้นามวัดสังฆวรรค แล้ว
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตรัสว่าไฟรบ้านพดเมืองศรีจตุรปากไคเข้าพระนคร
 ครองน้อย หนีออกอยู่ป่าดงห้วยเขาซ้อนไม่ได้เป็นอันมาก ให้เอาบ้าน
 ทำจันทงเป็นเมืองสาครบุรี ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี
 ให้แบ่งเอาแขวงเมืองราชบุรี แขวงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งเป็นเมืองนคร
 ไชยศรี แล้วปลุกษาว่ากำแพงเมืองดพบุรี เมืองนครนายก เมือง
 สุพรรณบุรี ดำเมืองนี้ ควรจะตั้งเดี่ยวๆเอาไว้ สมเด็จพระ
 เจ้าตูกเชอพระราเมศวร พระมหินทรราชา กับมุขมนตรีพร้อมกัน
 ปลุกษากราบทูลว่า จะให้ไปรบหัวเมืองนนการบไตก็จะเป็นคน การรบ
 มิได้ชาคักจะเอาไครย ให้รอกำแพงเสียดีกว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ก็บัญชาตาม แล้วให้ตั้งพิจารณาเลขตั้งกัศมพรรค ได้สักรรจตาเครื่อง
 แด้นเศษ.

๑ ศักราช ๙๐๖ ปีมโรงศก (พ.ศ. ๒๐๙๗) ฝ่ายพระศรีศดับผู้ของ
 พระแก้วฟ้า พระองค์เอามาเพียงไว้จนอายุได้สิบสามบับบับ จึงให้ออก
 บวชเป็นสามเณรอยู่ณวัดราชประดิษฐาน พระศรีศดับมิได้ตั้งอยู่ใน
 กตัญญู ช้องสมุพวงพดคิการกระบถ ครนทรราชจึงดำรัสตั้งเจ้าพระยา

มหาเสนาให้จับเอาตัวพระศรีศังข์มาพิจารณาได้ความเบ็ดเตล็ด ทำให้
 ประหารชีวิตเสียไม่ ให้แต่คุมเอาตัวไว้ในวัดธรรมิกราช หมั้นจำ
 ยวดเป็นผู้คุม ครั้นจวนเข้าพระวัดลำทรงพระมหากรุณาตรัสว่า พระศรี
 ศังข์ซึ่งเป็นโทษคุมไว้นั้นอายุจะได้อุปถัมภ์เป็นภิกษุภาวอยู่แล้ว ให้เอา
 มาอุปถัมภ์ จึงทราบข่าวพระศรีศังข์หนีก่อนหนีถึงตามวัน ไปซุ่ม
 พดอยู่ณม่วงมดแดง ทรงพระกรุณาตรัสให้เจ้าพระยามหาเสนาไป
 ตาม ฝ่ายพระศรีศังข์ให้ไปขอฤกษ์พระพรหมบ่าแก้ว ๆ ก็ให้ฤกษ์ว่า
 ณวัน ๗ ๆ ๘ คำฤกษ์ดีให้ยกเข้ามาเถิด แดพระยาเดโช พระยาท้ายน้ำ
 พระยาพิไชยบรรณฤทธิ หมั้นภักดีศรี หมั้นโกยนิรันทร ซึ่งเป็นโทษ
 อยู่ก่อนจำไว้ในที่ล่งดี ให้หนึ่งลือดับออกไปในวันแรมสิบสามค่ำ ถึง
 พระศรีศังข์ ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่ารุ่งขึ้นสิบค่ำจะเอาข้าพเจ้า
 ทิ้งหากินไปฆ่าเสีย ขอให้พระองค์เข้ามาแต่ในกตางคินวนนอย้าให้ท่นรุ่ง
 พระศรีศังข์ก็เข้ามาทางประตูหอรัตนไชย เจ้าพระยามหาเสนาว่า
 พระศรีศังข์ยกเข้ามา ก็ตามเข้ามาตามท่าคอย พอข้างเผือกกลงมา
 อาบหน้า เจ้าพระยามหาเสนาทักข้างเผือกออกมารบพระศรีศังข์ในถนนหน้า
 บางตรา พระศรีศังข์ร้องว่าเจ้าพระยามหาเสนาจะสู้เราฤ ๆ เจ้าพระยา
 มหาเสนาว่าพระราชกำหนดโทษพระองค์นั้นใด โทษข้าพเจ้านั้น ก็
 ใส่ข้างเข้าชนกัน พระศรีศังข์คิดว่าขอ เจ้าพระยามหาเสนาศกข้างตง
 พระศรีศังข์ยกเข้าไปทางประตูเล่าของไชยเข้าพระราชวังได้ สมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าไม่ท่นรู้ พระองค์ ก็ตงเรือพระท่นงหนชน

ไปเกาะมหาพราหมณ์ พระศรีศัศดิ์ให้ถอดพระยาเดโช พระยาท้ายน้ำ พระยาพิไชยบรรณฤทธิ หม่นภกตศักร หม่นไภยบรรณฤทธิ ออก.

๑ ฝ่ายพระรามเสด็จ พระมหินทรราชราช กับเสนาบดี พร้อมกันเข้า
รบพระศรีศัศดิ์จนถึงคดุมบอน ต้มตายเป็นอันมากด้วยกันทั้งสองฝ่าย
แต่พระศรีศัศดิ์นั้นคงเป็นตาย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า
ก็เสด็จคืนเข้าพระราชวัง ครั้นทราบว่าพระพรตคนป่าแก้วให้ฤกษ์พระ
ศรีศัศดิ์เป็นแท กให้เอาพระพรตคนป่าแก้ว แดพระยาเดโช พระยาท้ายน้ำ
พระยาพิไชยบรรณฤทธิ หม่นภกตศักร หม่นไภยบรรณฤทธิ ข้าเดี่ย เดี่ย
ไว้ณตระแดงแกงกับศัพพระศรีศัศดิ์ ครั้นนพเมยน้อยขุนนางใจท้ยว่าฉว
เข้าถวายพระศรีศัศดิ์แดคอรบพระศรีศัศดิ์ ถ้ามเป็นลคยศรศตั้งให้ข้าเดี่ย
เป็นอันมาก

๑ ตุศักราช ๙๐๗ บีมเสงตปศก (พ.ศ. ๒๐๙๙) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จไปวังข้างตำบลไทรน้อย ไคช่างเผือกพตายสูงตศอกตบนวช่างหนึ่ง
ให้ขอพระรัตนากาศ

๑ ตุศักราช ๙๐๘ บีมเมยอสูศก (พ.ศ. ๒๐๙๙) เสด็จไปวังข้างป่า
เพชรบุรี ไคช่างเผือกพตายสูงตศอกตบ ให้ขอพระแก้วทรงบาศ
แดในเดือนดับบีมเมยหน เสด็จไปไคช่างเผือกตำบลป่ามหาโพธิ ถูก
เปนเผือก พงแมกเปนเผือก

๑ ศักราช ๙๐๙ บีมแมนพศก (พ.ศ. ๒๐๙๐) เสด็จไปไคช่างป่าชเต
ตบศร เปนเผือกพตายสูงตศอกหน้านวช่างหนึ่ง ให้ขอพระบรม
ไกรสร ครั้นเดือนอ้ายพตายปีเสด็จไปไคช่างเผือกพตายตำบลป่า

นำทรงสูงตั้งคอกคืบ ให้ขอพระสุริยกุมาร ครองนพระนครศรีอยุธยา
 ไฟค้ำตมบุรณ ด้วยมฆางเผือกพดายพงถึงเจ็ดข้าง พระเกียรติยศ
 ปราภฏไปนาพาประเทศทงปวง มีก่าบ้นตุกกคามรังเค็ด เมืองอังกฤษ
 เมืองวิสันดา เมืองสุรัต แด่ดำเภาเงิน เขามาค้าขายเป้นอันมาก
 ส้มเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ แด่เสนาพฤตมาตยราชปโรหิต
 ถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินเพิ่มเข้าว่า ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ราชาราชพระเจ้าข้างเผือก กฤตศีพท์ฎาไปถึงกรุงหงษาวดี ว่าพระ
 นครศรีอยุธยามฆางเผือกถึงเจ็ดข้าง ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดีมีพระไทย
 จะใคร่ได้สักต้องข้าง จึงมีพระราชดำล่นแต่งให้ตั้งมิงโยคราชกับไพร่ร้อย
 หนึ่งถอมาพระนครศรีอยุธยา มุขมนตรีนำเฝ้า แด่ในลักษณะนั้นว่า
 พระราชดำล่นสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีมหมเหศวรงค์คานภาพ ปราบ
 บุรราชธานี้อยใหญ่ให้ปราชโยชไปทั่วทิศทิศ อันท้าวพระยาด้วมนตราช
 โอนไมตีส่นอบน้อมถวายสุวรรณหรือญบุบผาบรรณาการจะนับมิได้ ขอ
 จำเริญทางพระราชไมตรีมายังสมเด็จพระเชษฐาธิราช ผู้ผ่านพิภพกรุง
 เทพทวารวดีศรีอยุธยา ด้วยแจ้งกฤตศีพท์ ขนไปว่า ส้มเด็จพระ
 เชษฐาเราประกอบไปด้วยบุญญาธิการเป้นอันมาก มีเด่วตรกฤษราชาคี
 พดายพงถึงเจ็ดข้าง พระราชอนุชาท่านประสังค์จะขอข้างเผือกพดาย
 ต้องข้างมาไว้เป้นศรีในกรุงหงษาวดี ให้ส้มเด็จพระเชษฐาเราเห็นแก่ทาง
 พระราชไมตรีพระอนุชาท่านเถิด กรุงหงษาวดีกับพระนครศรีอยุธยาจะ
 ได้เป้นราชสัมพันธ์มิตรไมตรีสันนิตเส่นหา เป้นมหาพดฐาทองแผ่นดินเดียวกัน
 ไปปราบเท่ากัถปราชัน ถ้าส้มเด็จพระเชษฐาเราจะขอทฤบฐิมานะแด่รัก

ข้างทองต้องข้างยงกว่าทางพระราชไมตรี ก็เห็นจากกรุงหงษาวดีกับกรุงศรีอยุธยาขาดกันแล้ว นานที่จะได้ออกดมณะพราหมณามาถวายพระราชฎาทองปวง ดมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าข้างเฝือกโตแจ่งตักษณพระราชดำณตั้งนห คริศตั้งให้มุขมนตรีปรึกษามุขมนตรีปรึกษาว่า ดมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตนด้าอนเปนใหญ่ในรามัญประเทศพระองค์น มีกฤษณาธิการผ่านแม่พระเคชเคชานุกภาพไปทั้งสี่ทิศ แต่ให้มพระราชดำณเปนทางพระราชไมตรีมาขอพระยาข้าง โดยสุนทรภาพสัตว์ดี แต่ดมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็ไวทางพระราชไมตรีครั้งให้ดมเด็จพระเจ้าตูกเชอทั้งสองพระองค์มามากมายอยู่ ควรให้ข้าง จะได้เปนพระเกียรติยศไปในนานาประเทศ ฝ่ายพระรามเคศวร พระยาจักรีพระสุนทรสงครามเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ปรึกษาว่าข้างเฝือกเปนศรีพระนคร ซึ่งจะให้หนีไม่ควร ถึงพระเจ้าหงษาวดีมีไมตรีน ก็ขอข้างพดายศรีมงคล แดพดายมงคลทวป ซึ่งชนะทางสองข้าง ดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้แล้ว หากทว่าเอาไปมิได้ แต่ซึ่งจะส่งพระยาข้างตระกูตไปนั้นจะเดี่ยพระเกียรติยศไปในนานาประเทศ จะว่าให้ โดยเกรงอานุกภาพพระเจ้าหงษาวดี เอาคำปรึกษาทั้งสองฉบับกราบทูล ทรงพระกรุณาตริศว่าถ้าเรามิให้ข้างเฝือกไป พระเจ้าหงษาวดีจะยกทัพใหญ่มา ยังจะบ้องกันพระนครได้ฤา ดมเด็จพระเจ้าตูกเชอพระรามเคศวรพระยาจักรี พระสุนทรสงคราม ทูลว่าถ้าศึกหงษาวดีจะยกใหญ่หุดวงมาประการใดก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสามนี้จะขอประกันพระนครไว้ ดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็บัญชาตาม จึงให้มพระราชดำณคอบไป ใน

พระราชดำذنนั้นว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชรามินทร์
 ธิบดินทรราชเชนทร์ ผู้ริเษนทรยไ้ดดมราไช้สุวรรณยาศบตี ถว้ดยราช
 กรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา มหาคิตกกภพนพรตพระราชานบุร์มย์ อุดม
 ด้วยมหาเด่วครกฤษชราชค้อศวรพงษ์พงศ์ณุพงษ์อนประเสร์วิฐู ด้นองทาง
 พระราชไมตรีมายังสมเด็จพระอนุชาเราผู้ผ่านพภพกรุงหงษาวดี อันมี
 อิศราฤทธิราชธรรรงค์ ในรามัญประเทศทว้ปอชชวงค์ ด้วยมีพระราช
 ดำذنมานนใดแจ้งแล้ว แต่ทว่าเป้นบุรพประเพณี ผู้ใดมีสมภารบารมี
 ถึงทบกรมจักรแล้ว ก็มิจักรแก้ว ดวงแก้วมณีนี นางแก้ว ช้าง
 แก้ว มาแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว ถ้าหาบุญบารมีไม่
 ถึงผู้อนจะหาให้กรกษามได้ ขรรคมดาประเทศธานีใดมีนางรูปงาม
 มีช้างเผือกช้างเนียม บ่อแก้วบ่อทอง ก็เป้นประเพณีที่จะเกิดยทุทชนา
 การ อย่าให้พระอนุชาเราน้อยพระไทยเลย

๐ ทูตรีบ้พระราชดำذنแล้ว กราบถวายบังคมดาไปยงกรุงหงษาวดี
 ถวายพระราชดำذنทุกประพฤติเหตุทุกประการ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
 แจ้งในพระราชดำذنแลกิจจานุกิจทงปวง ก็ศรีค้ว่าชอบใจพระมหา
 จักรพรรดิ เราต้องประสงค์ช้างเผือกแต่ต้องช้าง ควรฤค้ดทาง
 พระราชไมตรีได้ อันพระนครศรีอยุธยากับกรุงหงษาวดี ตั้งแต่วนน
 ไปจะเป้นปรบ้กษกันแล้วๆ ตริค้ปลุกษาค้ด้วยท้าวพระยามุขมนตรีว่าเรายก
 ไปพระนครศรีอยุธยาลังสองครงมิได้นนด้วยเหตุ ๓ ประการ ประการ
 หนึ่งพระนครศรีอยุธยามนาลอมรอบคุดเขาพระสีเนรุราช อันมี
 ดั้ท้นครต่มุทแวดล้อมเป้นชั้นๆ ประการหนึ่งชค้โดยเลบ้ยงอาหารจะทำ

การบ่มได้ หนึ่งเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย
เมืองกำแพงเพชร เมืองพิษณุโลก หัวเมืองนักษัตรเป็นกำลังกรุงเทพ
มหานครอยู่ ทั้งเสบียงอาหารกับบริบูรณ์ ถ้าใดเมืองฝ่ายเหนือทาง
ด้วยแล้ว พระนครศรีอยุธยาไม่พบนงอมมอเรา จะเห็นประการใด
มุขมนตรีทั้งปวงก็เห็น โดยพระราชบริหาร ดมเด็จพระเจ้าหงษาวดีครี
ว่าเรายกไปครองจะให้มากกว่าก่อน ๓ เท่า จึงให้พระราชกำหนด
ไปถึงพระเจ้าอังวะราชบุตรเซย พระเจ้าแปรผู้เป็นราชันต์ดา พระ
เจ้าเชียงใหม่ แดท้าวพระยาหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวง ว่าจะยกไปตั้ง
กรุงศรีอยุธยา ให้เร่งบำรุงช่างมารพดไว้ ออกพระวัดต้าแล้วให้
ยกมาพร้อมกันณกรุงหงษาวดี ฝ่ายพระเจ้าอังวะ พระเจ้าแปร
พระเจ้าเชียงใหม่ แดท้าวพระยาหัวเมืองทั้งปวง แจงในพระราช
กำหนดแล้วทบทพมารพดไว้สรรพ ครั้นออกพระวัดต้า
แล้ว ก็ยกทัพมาพร้อมกันณกรุงหงษาวดี

๐ คักราช ๙๑๐ บัออกต้าเรทริศก (พ.ศ. ๒๐๙๓) ดมเด็จพระเจ้า
หงษาวดีเกณฑ์ทัพกรุงหงษาวดี กรุงอังวะ เมืองเชียงใหม่ เมืองภูเก
เมืองปรอน เมืองแปร เมืองตะเคิง เมืองจิตตอง เมืองตองอ
เมืองพัตม เมืองเวเอน เมืองเสียง เมืองคราว เมืองเมาะคมะ
เมืองเมาะตาเติง เมืองทววย เปนคนก่าตัมหมัน ช่างเครื่อง
เจ็ดพัน ม้าหมันห้าพัน ให้พระมหาอุปราชาเปนกองนำ ถอพด
ยัดตัมหมัน ม้าดำหมัน ช่างเครื่องพันห้าร้อย พระเจ้าอังวะเป
บักขวา ถอพดตัมหมัน ม้าพันหนึ่ง ช่างเครื่องเจ็ดร้อย พระเจ้าแปร

เป็นบิกชาย ถอพตสัมหมน มาพนหนึ่ง ซางเกรองहारอย พระเจ้า
 เชียงใหม่เป็นกองหลัง ถอพตสัมหมน ซางเกรองहारอย มาพน
 หนึ่ง เด็จแก้ว ถึงฉนวน ๔ ๓๒ คำเพดาร์งแต้วสองนาฬิกาหกบาท
 ได้ศุภวารฤกษ์ คดี สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็สอดได้ฉดองพระองค์
 ทรงสุวรรณมหาสังวาลเจ็ดสายเฉวียงพระองศา ทรงกาญจนไมยมาตา
 อตงกฏวิจิตร พิพิธกฐิตากาญจนนิตรคน โดยขัตยเวศวิไธยสำหรับ
 วิไชยราชรณยุทธเด็จ เด็จทรงซางพระทงพลายเทวนาคพินายสูง
 หกศอกคืบห้านิ้วเป็นบรมอรรคราชยาน ประดับเครื่องนาเคนตรา
 ตั้งการารภรณ์บัวรสักคพิชรัตน พร้อมด้วยหมู่สุวรรณพลากรโยชาทวยหาญ
 เป็นชนัดแน่น แล่นสำราสีนชพพาชีชาติ ราชบทมุติกากรบวรองครักษ์
 กรรกง ทรงสุวรรณพิศตถาตั้งการานานาวิภูสิต พิพิธทวงงเป็นทิว
 ท้องทองรัตยางกเคียรดาษ คูโอภาษพันฎก ซักด้วยชวักตั้งกตด
 อภิรมบังสุริยสองจำรัสคคณัมพรประเทศไฟโรจ ดาษดาด้วยท้าวพระยา
 เต๋นามาคยนิกรพิริยพลนทเวียงวรายระดับ โดยชบวนพยุหบาตราซ้าย
 ชวน้ำหลังทงปองเด็จ ได้เพดตามหามหุติฤกษ์ ไหวราถันหม้องไชย
 ปโรหิตาจารย์เป่าสังข์ ประโคมฆ้องกตองกาหพตนครีคัพทอไชษ
 นฤนาทนี้ต้นัน คำเนินกระบี่ชู โบก โบายเค็ล่อนพยุหโยชาที่พหดวงออก
 จากกรุงหงษาวดี ประทับร่อนแรมมาเจ็ดฉวนถึงเมืองเมาะคมะ คำรัศ
 ใให้ชามพดเหนือเมืองเมาะคมะห้าฉวนจึงต้น แล้วยกมายี่สิบฉวนถึงเมือง
 กำแพงเพชร สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีศรีให้พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งอยู่
 ต่อเรือรบกระจิงเตวคาสองร้อยตำ ให้พระยาหริภุญไชย พระยานคร

ดำปาง ชนไปเอาเรือเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองดำพูน
 ภายดำเลี้ยงลงมาไว้ตำบลระแหงให้พร้อมแล้ว สมเด็จพระเจ้าหงสาวดี
 ก็เสด็จยกทัพหลวงไปทางเมืองสุโขทัย คึงค่ายประทับแรม ให้หา
 พระยาสุโขทัย พระยาสวรรคโลก มาเฝ้า ครั้นปราได้นั่งให้
 เสรยมทัพ แล้วเสด็จยกไปเมืองพิศณุโลก คึงค่ายหลวงตำบลโทก
 แดค่ายทงหนักคังโดยกระบวน

๐ ขณะเมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดียกมาถึงปลายด่าน สมเด็จพระ
 มหาธรรมราชาเจ้าแจ้งเหตุ ก็บอกขอราชการให้เรือเร็วลงไปกรุงพระ
 นครศรีอยุธยา ขอกองทัพช่วย แล้วให้กวาดครัวอพยพแขวงเมือง
 เขามืองพิศณุโลก แดแต่งการป้องกันเมืองเป็นด้ามารถ สมเด็จพระ
 เจ้าหงสาวดียังมิได้สั่งให้เขาด้อมเมือง ให้หาแต่บันไดหกบันไดพาด
 ไว้เป็นอันมาก แล้วให้ขุดคูดินขึ้นก่อนได้ชดอมกองไว้ แต่กองดิน
 สูงกว่ากำแพงเมือง แล้วสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีแต่งเป็นรับสั่งเข้าไปว่า
 สมเด็จพระเจ้าชนะตีบทิศเสด็จยกพยุหโยชามาทางน จะลงไปพระนคร
 ศรีอยุธยา บัดนี้เสด็จมาเขื่อนเมืองพระพิศณุโลก ให้อัญเชิญ
 สมเด็จพระมหาธรรมราชานองเราออกมาหาเรา จะได้เจรจากความ
 เมืองกัน สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าแจ้งคึงหนักคอบออกไปว่า
 แผ่นดินเป็นของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือก แด
 ข้าพระองค์จะออกไปเฝ้านมัสการ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสให้ทูต
 อดบเขามาอีก ว่าถ้านองเราออกมาหาเรา เมืองพิศณุโลกน้อยนัก
 แต่ทหารก้องนำก็จะคับเมือง สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าจึงนิมนต์

พระสงฆ์ รูปออกไปฟังการ พระสงฆ์ออกไป ส้มเด็จพระเจ้า
 หงษาวดให้นำพระสงฆ์ ไปคุมดินแดนในโคกบันไดพาด แล้วให้เอาข้าว
 ไปแจ้งแก่ของเรา ถ้าของเราออกมา จะให้ทหารล้อมดินแดนคน
 ตระกอนถมเมืองเสียให้เต็มแต่ในนาฬิกาเดียว พระสงฆ์ ไปดูแก้วกัณฑ์
 เข้ามาแจ้งแก่พระมหาธรรมราชาเจ้าโดยได้ เห็น แดพระเจ้าหงษาวด สั่งมา
 ทุกประการ ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าจึงปรึกษาขุนมนตรีว่า
 เราคอยทัพกรุงเทพมหานครกำหนดอยู่แต่อกไม่ยกขึ้นมา อันศึก
 พระเจ้าหงษาวดยกมากองนเป็นอันมาก ได้ยิงพดเสียงข้างเสียงมา
 ดึงเกิดสมพยุใหญ่ เห็นเหตอก่าดังเวลานี้ ถ้าเรามิออกไป
 พระเจ้าหงษาวดก็จะให้ทหารเข้าหักเหยียบเอาเมือง ส้มณชีพราหมณ์
 อาณาประชาราษฎรจะมาถึงแก่พินาศนับหลายแสน ทั้งพระพุทธรูป
 ก็จะไม่รักษาของ คูเมืองจะแตก เราจะออกไป ถึงสมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือก จะทรงพระพิโรธประการใดก็
 ก็ตายแต่ตัว จะแตกเอาชีวิตเรื่อตัวให้รอดไว้.

๑ ครนรุ่งชนวัน ๑๕๒ ค่ำ ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าก็
 เสด็จออกไปเฝ้า ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดครั้นว่านของเราไปด้วยเรา
 ให้เร่งเตรียมพดให้พร้อมในเจ็ดวัน ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าก็จัด
 พด้ามหมันมา โดยเสด็จในกองทัพหลวง ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดก็
 เสด็จยกดงมาประชุมที่พลเมืองนครสวรรค์.

๑ ขณะเมื่อพระมหาธรรมราชาเจ้า บอกข้อราชการดงไปถึงกรุงเทพ
 มหานครครั้นนั้น ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือก

นครสวรรค์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีจืดแจงที่พบกทัพเรืออยู่ณเมือง
 นครสวรรค์ ท้าวพระยานายทัพนายกองเฝ้าพร้อม จึงตรัสถาม
 สมเด็จพระมหาธรรมราชาว่า เราให้มีราชสาส์นมาขอพระยาข้าง
 ตะกุดสองข้าง ควรฤๅสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้า
 ข้างเผือกไม่ให้ รักษายังกว่าเสวตธรณิศรียกเด้า ฤๅว่ามีผู้ใด
 ทัดทาน พระเจ้าน้องเรารู้บ้างฤๅไม่ สมเด็จพระมหาธรรมราชา
 กราบทูลว่าทราบอยู่ เติมพระเจ้าแผ่นดินให้ปฤกษาว่า พระองค์
 ใหม่มิพระราชสาส์นมาขอพระยาข้างนี้ควรให้ฤๅไม่ควร เสนาบดีปฤกษา
 ว่าควรให้ แต่พระรามเสวต พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม
 ปฤกษาว่าข้างเป็นศรีพระนครไม่ควรให้ พระเจ้าแผ่นดินก็ได้ตรัสตอบ
 ว่าแม้นมิให้พระยาข้างไป ถ้าพระองค์ยกทัพใหญ่มา ยังจะป้องกัน
 พระนครได้ ฤๅ พระรามเสวต พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม
 ว่ารับประกันพระนครไว้ แต่เหตุตั้งพระเจ้าแผ่นดินจึงมิได้ ตั้งข้างไป
 ถวายพระองค์ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ ทรงฟังดังนั้นทรงแสดง
 แดงตรัสว่าเป็นธรรมดาคนโมหิจิตร มิได้รู้จักกำลังคนกำลังท่าน
 เหมือนสัตว์สองจำพวก คือนกน้อย คือกระต่าย แดกระต่ายขา
 ศิวสันเท้านน หมายถึงหยิ่งท้องพระมหาสมุทรได้ แดงว่ายื่นออกไป
 ยงมทนได้ หยิ่ง ก็จนมาถึงแก่กาตกรียาตาย นกน้อยเด้าปีกหาง
 ก็เท้านน ชวนพระยาครุฑบินข้ามพระมหาสมุทร แดบิ่นเต็มปากของ
 ศิวยังมีเด้ากวกแห่งพระยาครุฑ ก็ตกหน้าท่ากาตกรียาตาย แดงสัตว์สอง
 จำพวกนี้เหมือนนักปฤกษาได้รับประกันพระนครไว้ สมเด็จพระเจ้า

หงษาวตตวัคค์แฉ้ว รุ่งชนนวนัน ๔ ๑๖ ๒ ค่ำ ศักราช ๙๑๑ ปีระกาเอกศก
 (พ.ศ. ๒๐๙๒) ก็เสด็จยাত্রาทัพลงมายังพระนครศรีอยุธยา แลทัพ
 พระมหาอุปราชากองนำตงค้ายคำบดพเนียด ค่ายพระเจ้าแปรบักซ้าย
 ตงคำบดทุ่งวัดโพธารามไปคดองเกาะแก้ว ทัพพระเจ้าอังวะบักขวาคัง
 ค่ายคำบดวัดพุทธไสยวรรยมาคดองตะเคียน ทัพพระยาตองอู ทัพ
 พระยาจិតตอง ทัพพระยาตะเคิง เกยกกาย ตงค้ายแต่่วคการ้อง
 ตงไปวัดไชยวัฒนาราม ทัพพระยาพลัม ทัพพระยาเดียงกงนำ
 ทัพหลวงตงค้ายคำบดดุมพลั ทัพหลวงตงค้ายคำบดวัดโพเือกทุ่ง
 ชนอนปากคู แลทัพส้มเด็จพระมหาธรรมราชาเจากตงค้ายดมชาม
 ห้อยองหลังค้ายหลวง แลทัพชังตงรายรอบพระนครนน บรรดาแม่่นำ
 ห้วยคดองทงปวง ก็ทำสพานเรือกเตนมำเดนมพดคดอดถึงกนสัฟแต่ใน
 วนเคียวนนเด็วจ

๑ ฝ่ายข้าหลวงชาวพระนครผู้ตรวจการบนหน้าทเชิงเทนก้าแพง แด
 ดูข้าคักตงค้ายทำสพานตงนน ก็เอาคดโดยเหตุกราบทูตว่า เห็นคัก
 ครองนมากกว่าแต่ก่อนด้ามเทาด์เท่า ส้มเด็จพระมหาจักรพรรดิราชา
 ธิราชพระเจ้าช้างเผือกโตแจงตงนน เห็นเหตุอกกาดงทจะแตงทัพออกค
 ข้าคัก ให้กำรับตรวจตรารักษาน้ำทไว้เป็นสำมารถ.

๑ ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวตเสด็จถึงกรุงพระมหานครได้เจ็ดวันแฉ้ว ไม่
 เห็นทัพผู้ใดออกมาค้อยุทธ จึงให้แตงพระราชดำสน ในตักษณว่า
 พระราชดำสนส้มเด็จพระเจ้าหงษาวต ผู้เปนนอิศราชิปไคยถวัดยราช
 มไหสววรรยในรามัญประเทศ ทรงพระราชกฤษฎีกาเดชานุภาพผ่านแม่

อาณาจักรจรทวทศานุทิศ ตั้งแต่งอาณาภาคเมื่อมีขอมพศกตั้งมาย
 มาถึงสมเด็จพระเชษฐาธิราช ผู้ผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา
 ด้วยทรงหน้กราชบุตรทั้งสองสมเด็จพระเชษฐา ยกพลโยธาหาญไป
 คัดทำยพล น้องท่านจับได้ก็มีให้กระทำขพตภยอันตราย เพื่อจะเผื่อ
 แผ่นภูราชดัมพนิคมมิตรไมตรี ร่วมด้ามคเคศร์กรรมเป็นสุวรรณบัลลังก์
 เคียงกนอันดันทมิไคราฉนวน จนพระเชษฐาธิราชให้มตักษณราชดำเนิน
 ชนมาขอ ฝ่ายน้องท่านกตั้งราชบุตรทั้งสองมายังพระบรมเชษฐา แล้ว
 ยกกลับชนไปพระนครหงษาวดี รุกฤคคพิทไปว่าพระเชษฐาธิราชมี
 กฤษณาภินหารมาก กอปรด้วยเสวตกรกฤษชราชคศุภตักษณตระกูล
 พลายพั้งถึง ๗ ข้าง จึงให้ทูตานุทูตจำทูตดักษณราชดำเนินสู่หนทรสวดคี
 มาขอเสวตกรกฤษชรสองข้างไปไว้เป็นศรีพระนครหงษาวดี พระเชษฐา
 งามได้มีอาไโดยในราชดัมพนิคมมิตรไมตรี กตบักด่าวกระทบท้าวทำ
 เนียบมาว่าพระนครโตมีนางรูปงามแต่ข้างเผือกข้างเนียม เป็นที่จะเกิด
 ราชศศู น้องท่านได้แจ้ง จำเป็นจึงต้องยกพยุหโยธาหาญมาตาม
 ดักษณพระราชดำเนิน บดินกมาเหยียบชานพระนครถึงเจ็ดวันแล้ว
 โฉนจึงมิได้ออกมารณรงค์โดยชคยาภิรมยดำเริงราชฤไทยบังเดย ให้
 เร่งยกพยุหโยธาออกมาสงครามกันดูเด่นเป็นขวัญตา ถ้าไม่รณรงค์
 แตวกเชญเสด็จออกมาสนทนากัน ถ้ามีออกมาก็อย่าให้พระเชษฐาเรา
 น้อยพระไทยเดย น้องท่านจะชิงเอาเสวตกรคศร์ให้จึงได้ ครนแต่ง
 เสรีจแล้วให้ทูตถือเข้าไป สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า
 ครนได้แจ้งในดักษณพระราชดำเนิน จึงทรงพระราชดำริหว่าคคกรงน

ใหญ่หลวงนัก เห็นเหตุมือเห็ดอกำตั้งทหารจะกูพระนครไว้ได้ ถ้า
 เราจะมือออกไป สมนั้พราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าขอบ
 ขันทีเด้มาจะถึงแก่พิณาศ์นิบหายสิ้น ทงพระดำด้นากจะเค้รำหมอง
 จำเราจะออกไป มาทว่าสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีมคองอยู่ในลัคคยานุสัคคย
 ดิงพระราชดำด้นเข้มาหนักตามเถิด แต่เราจะรักษาลัคคยานุสัคคยให้มัน
 ทรงพระราชดำริห์เทาดงนนแล้ว ก็ให้แต่งลัคคยณราชดำด้นกำหนดที่จะ
 เดีดัจ ให้ทูตานุทูตลัคคยออกไปถวายพระเจ้าหงษาวดี แล้วตรัค้ให้
 เจ้าพนักงานออกไปปลุกราชลัคคยฐาคารณค้บวัดพระเมรุราชิกการามกับ
 วัดห้ค้ดาวาค์ ค้อกน มีราชบดตงกอาค้นลัคคยพระทงสูงเด้มอกน
 หว่างพระทงสูงลัคคยอก แล้วให้แต่งรัตนคคยอาค้นสูงกว่าราชาอาค้น
 อกพระทงสูง ให้เชิญพระค้รัตนคคยออกไปไว้เป็นประธาน ครน
 รุงชนสมเด็จพระเจ้าอยู่หวกทรงเรือพระทงสูงพรรณหงษ พร้อมค้วย
 มุขมนตรีกระวชาคิราชครู โหราโยชหาญข้มไป เดีดัจชนบนพระทง
 ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี พร้อมค้วยทวงพระยามุขมนตรีทงปวง
 เดีดัจมา สมนเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าอัญเชิญเดีดัจสมเด็จ
 พระเจ้าหงษาวดีเดีดัจชนบนพระทงสูงแล้ว ตรัค้ว่าสมเด็จพระเจ้าพะเรา
 ให้อาราณาพระพุทชปฏิมากรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงชเจ้า มา
 เปนประธานค้ค้อยแล้ว ขอจงเปนลัคคยทพพยานเถิด อนแผ่นดิน
 กรุงเทพมหานครค้รอยทชยานยกถวายเป็นเดีดัจสมเด็จพระเจ้าพะเรา แต่ทว่า
 น้องท่านให้มาขอข้างเผือกค้องข้างพระเจ้าพมได้ ให้ บดินค้องยกพยห

* เเดียนนเรียกกวดข้าง

โยธาหาญมา โดยวิถีที่เรศกันดาร จะขอช้างเผือกอีกสองช้างเป็นคู่ช้าง
พระเจ้าพี่จะว่าประการใด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า
ก็ตรัสบัญชาให้ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสว่า จะขอพระราเมศวร
ไปเลี้ยงเป็นพระราชโอรส ถ้าพระเจ้าพี่เราให้แล้วจะยกทัพกลับไป
สมเด็จเจ้าพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าตรัสตอบว่า ขอไว้เถิดจะได้
คู่บ่วงวงษ์ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสว่า พระมหินทราชาธิราช
ผู้ของหนักจะสู้บ่วงวงษ์ ได้อย่างไร อนจะเอาไว้ด้วยกัน ถ้าพระเจ้าพี่เรา
สู้พรรคแล้ว ครายพี่น้องจะหมั่นหม่อมมีความพิโรธกัน สมณ
พราหมณ์นามุขมนตรีอาณาประชาราษฎร์จะได้ความเดือดร้อน สมเด็จ
พระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าขจัดมิได้กับบัญชาตาม สมเด็จพระเจ้า
หงษาวดีตรัสว่า จะขอพระยาจักรีแด่พระสุนทรสงครามไปด้วยพระราช
โอรส สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าก็ยอมให้ แล้วตรัส
ว่าอาณาประชาราษฎร์หัวเมือง แด้าชอบขนานตล่อม ชังกองทัพจับไว้ หนัก
ขอไว้สำหรับพระนครเถิด สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีกับบัญชาให้ สมเด็จ
พระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ส่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเม
ศวร แด่พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม กับช้างพดายเผือกสองช้าง
คือพระเชษฐโรดม พระบรมไกรสร พระรัตนากาฬ พระแก้วทรงบาศ์
ให้สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี แล้วเสด็จเข้าพระราชวัง สมเด็จพระ
เจ้าหงษาวดีก็เสด็จไปพดด้วง พดด้วงให้ประกาศแก่นายทัพนายกองว่า
อาณาประชาราษฎร์พระนครครี้อยุทธยานนให้ปด้อยเสียจงสิ้น แล้วให้
สมเด็จเจ้าพระราเมศวร^{๒๐} พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม เข้าไป

รับบุตรภรรยา ทั้งสามก็เข้าไปรับบุตรภรรยา จึงมาถวายบังคมตา
พระเจ้าแผ่นดินแล้วก็ออกไปตามพระราชกำหนด.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดี มีพระราชบริหารดำรัสสั่งให้กองทัพหลวง
ไปเจ็ดวันแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงไปทางเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระ
มหาธรรมราชาเจ้าก็ตามไปตั้งเสด็จสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีถึงเมืองกำแพง
เพชรแล้ว ก็กลับมาเมืองพระพิษณุโลก.

๑ ขณะนั้นพระยาตานศรีสุดีค่าน ยกทัพเรือหย่าหีบส่งร้อยตำ
เข้ามาช่วยราชการสงคราม ถึงทอดอยู่น่าวคอกกุ่มบางกะจะ รุ่งขึ้น
ยกเข้ามาทอดอยู่ประตูไชย พระยาตานศรีสุดีค่านได้ ทกตบเปนกระบถ
ก็ยกเข้าไปในพระราชวัง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าไม่ทราบ
เสด็จลงเรือพระที่นั่งศรีสุดีกาดหนีไปเกาะมหาพราหมณ์ แดเด่นาบด
มนตรี मुखพร้อมกันเข้าไปในพระราชวัง สักได้ข่าวคานี้แตกฉานลงเรือ
รุดหนีไป ฝ่ายมุขมนตรีทั้งปวงก็ออกไปเชิญเสด็จสมเด็จพระมหาจักร
พรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือกเสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศมหาสถาน.

๑ คักราช ๙๑๒ ปีจอโทศก (พ. ศ. ๒๐๙๓) พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
ทราบข่าวพระราชบุตรพระสุริโยไทยซึ่งขาดคอข้างแกกรุงหงษาวดีหนีจำเวญ
ไปไว้วัดมหาชนแล้ว พระองค์ก็แต่งทูตานุทูตจำทูตพระราชดำณคุมเครื่อง
มงคตราชบรรณาการ มาถวายแก่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช
พระเจ้าช้างเผือก ในลักษณะพระราชดำณนั้นว่า ข้าพระองค์ผู้ผ่าน
พิภพกรุงศรีสัตนาคนหุต ขอถวายอภิวาทวันทนามายังสมเด็จพระ
บิศุราชาธิราช ผู้ผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา มหาคิติกภพ

นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมด้วยพระราชมหาสถาน มหาพารอนันต์
เปรมิ่งมงกุฎด้วยดีศดเสด็จจรกฤษชาติด้วยประเดรัสูศรีเมือง ข้าพระ
องค์ยังไม่มีเอกอรรคราชกตยาณี่ ที่จะดับศรีสุริยวงษ์ ในกรุงศรีสัตนา
คนหุตค่อไปมิได้ ข้าพระองค์ขอพระราชทานพระราชธิดาอันทรงพระ
นามพระเทพกระษัตรี ไปเป็นบั้นศรีสุรางคนิกภักัญญาในมหานคเรศ
ปาจิณทศ เปนทางพระราชสัมพันธ์มิตรไมตรีสุวรรณบัณฑิแผ่นดินด้วย
กันชวักถปาวสาน.

๑) สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าข้างเือก ทราบใน
ลักษณะพระราชดำณ ก็ให้ขุมท้าวพระยามุขมนตรีปฤกษา ๆ ว่ากรุง
พระมหานครศรีอยุธยาที่กรุงหงษาวดีก็เปนอิษอกช้ำ คุจวรรณโรค
อันมีในพระทรงจ จะรักษาเปนอันยาก แดพระเจ้ากรุงศรีสัตนา
คนหุตก็เปนกรุงกระษัตรีอันใหญ่ ไตมพระราชดำณนอบน้อมมาแต้ว
ควรททรงพระราชกรุณาพระราชทานให้ จะได้เปนทางพระราชสัมพันธ์
มิตรไมตรี เกต้ออกมีราชการงานพระราชสงครามภายนอก จะได้เปน
มหากำตั้งยุทธนาการ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าอยู่
หัวกเห็นด้วย ดำริคให้ตอบพระราชดำณขึ้นไปว่า ซึ่งสมเด็จ
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต มีพระไทยจะร่วมพระราชโศหิตเปนมหา
สัมพันธ์มิตรไมตรีนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าข้าง
เือกทรงพระอนุญาตแล้ว ให้แต่งมารับเถิด ทูตานุทูตรับพระราช
ดำณกราบถวายบังคมลาไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระราช
ดำณทูตประพฤคิ์ให้สุทุกประการ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทราบ

ดงหนกตพระไทยนั้ก ก็แต่งทูตาทูกกับไพร่ ๕๐๐ แดท้าวนางแก้วแก้ตง
 มารับ ขณะเมื่อทูตตงมาถงหนน พอลสมเด็จพระเจ้าดุกเชอพระเทพ
 กระษัตริทรงพระประชวรหนัก ด่มเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช
 พระเจ้าข้างเผือกมรุ ทจะผ่อนผันฉนใดเคย จึงทรงพระราชจินตนาการ
 ว่า แม้นจะมีพระราชดำส่นบอกฉนไปโดยสัจัยไซ้ ไหนพระเจ้ากรุง
 ศรีสัตนาคนหุคจะเห็นจริง ก็จจะว่าเราเจรจาเป็นตอง จะหม่นหมอง
 คตองพระราชไมตรีแต่ไมตรีไป ได้ออกวาจาแต่จจะให้เสียค้ำบมึงควร
 พระองคกยกพระแก้วฟ้าราชชิตาให้แทนองค้พระเทพกระษัตริ พระราช
 ทานเครื่องราชูประ โภคดำหรับอรรคมเหษกรุงกระษัตริย์ พร้อมตวย
 ด่มด้าวไซ้ทาชกรรมกรชายห้าร้อยหญิงห้าร้อยไปด้วย ทูตกราบถวาย
 บังคมดาเชญเสด็จพระแก้วฟ้าราชบุคร์ชนไปถวาย.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุค แจ้งว่าไซ้องค้พระเทพกระษัตริ
 ก็เสียพระไทยนั้ก จึงครค้ว่าเตมเราจ่านงขอพระเทพกระษัตริชงเบน
 พระราชชิตาพระสุริโยไทย อันเสียพระชนม์แทนพระราชดำมกับคยข้าง
 เปนตระกูลตวงษกคัญญอันประเสร์รัฐ ครค้แต่จก็แต่งให้พระยาแค้น
 พระยานคร พระยาทิพนนคร์ เปนทูตาทูก ให้มาตงพระแก้วฟ้า
 ราชบุคร์คนยงกรุงพระนครค้รอยุทธยา แต่มพระราชดำส่นเครื่องราช
 บรรณาการมาถวายส่มเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเผือกด้วย ใน
 ลักษณะพระราชดำส่นนั้นว่า เตมพระองค้ประดำทพระเทพกระษัตริให้
 กฤคค้พท นกทวไป ในนิคมชนบทชอบฉนทเตมาเมืองกรุงศรีสัตนาคนหุค
 สิ้นแล้ว มิตนพระองค้ตงพระแก้วฟ้าราชบุคร์ค้ไปตงแทนนั้น ถงมาทว่า

พระแก้วพระราชบุตร จะมีศรีสวัสดิ์ลักษณะ โสภาคยยิ่งกว่า พระเทพกระษัตริ
 รอยเทพพนมทอกลิต ยงไปต่างกฤตศัพทพระเทพกระษัตริเสียได้ ก็เป็น
 ทอประกศชวักตปาถล้าน ข้าพระองค์ขอตั้งพระแก้วพระราชธิดาคน จง
 พระราชทาน พระเทพกระษัตริแก่ข้าพระองค์ดุจสมเด็จพระราชธิดาอัน อนุญาตมา
 แด่ก่อน ดมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก แจงในลักษณะ
 ราชธิดาแต่งตั้งพระแก้วฟ้าคนมาตงนกกตอายุพระไทยนั้ก พอพระเทพ
 กระษัตริหายประชวรพระโรค จึงตงกแต่งการที่จะตั้งพระราชธิดา แด
 จิตเถาแก่ก้านัดสาวใช้ทาสชายห้าร้อยหญิงห้าร้อย.

๑ ครนถงเดือนห้าศักราช ๕๑๓ ปีกุญครนัคก (พ. ศ. ๒๐๕๔) จึง
 มีพระราช โองการดำรัสให้พระยาแมนคุมไพร่พันหนึ่งไปตั้ง พระยาแมน
 กับทูตานุทูต ก็เชิญเสด็จพระเทพกระษัตริชนทรวง สว่างกาญจนยานุมาศไป
 โดยสถมมารคสมอต่อ.

๑ ฝ่ายพระมหาธรรมราชา แต่แจ้จว่าพระมหาจักรพรรดิพระเจ้า
 ช้างเผือกจะตั้งพระเทพกระษัตริชนไปกรุงศรีรัตนาคนหุต ก็ให้มาเร็ว
 ถอหนึ่งตั้งไปถวายพระเจ้าหงษาวดี ๆ ทราบก็แต่งให้พระตะบะเป็นนายกอง
 พาเลื่อต่าน มังกตอกหม้อ คุมพลหมื่นหนึ่งรุดมาตงช่มคอยอยู่
 ตาบตมะเวิงนอกต่านเมืองเพชรบูรณ์ ออกสกัดตชาวกรุงศรีรัตนาคนหุต
 นนแตกถาน ได้พระเทพกระษัตริไปถวายพระเจ้าหงษาวดี.

๑ ฝ่ายพระยาตางซึ่งมารบพระเทพกระษัตริ ก็เอาคตทงปวงไปถราบ
 ทูตพระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุตทุกประการ พระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุต
 แจ้ประพฤติเหตุก็ทรงพระพิโรธว่า ซึ่งพระเจ้าหงษาวดีแต่งรพตมา

ตักตลบชิงเอาพระเทพกระษัตริย์ไปทงน ก็เพราะเมืองพระพิศณุโลกเปน
 คณ จำจะแก้แค้นให้ถึงขนาด พระองค์ก็ให้บำรุงช่างมารพดจะยก
 ไปเอาเมืองพระพิศณุโลก ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้า
 ช่างเผือกแจรงกตรศให้ ไปห้าม พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็งดโดยพระ
 ราชโองการมิได้ยกไป.

แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๑

๑ ครั้นที่กราช ๙๓๔ มีชวดจตุรศก (พ.ศ. ๒๐๙๕) เดือน ๑๒
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช่างเผือก ก็ยกสมเด็จพระเจ้าตูกเรือ
 พระมหินทราธิราชเสด็จขึ้นผ่านพิภพโอรุยสัตวราชสมบัติด้วยราชประเพณี
 ครอบครองแผ่นดินกรุงพระมหานครศรีอยุธยา สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิพระเจ้าช่างเผือกเสด็จออกไปอยู่ณพระราชวังหลัง ขณะนั้น
 พระชนม์ได้ ๕๙ พรรษา.

๑ ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราช
 สมบัติพระชนม์ได้ ๒๕ พรรษา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้า
 ช่างเผือกเวนราชสมบัติแล้ว ถึงเดือน ๓ ก็เสด็จขึ้นไปเมืองดพบุรี
 ครีให้บูรณะพระอารามพระศรีรัตนมหาธาตุให้บริบูรณ์ แต่แต่งฆราว
 นางตั้งรองรอยกับข้าพระให้อยู่รักษาพระมหาธาตุแล้ว ก็เสด็จลงมายัง
 กรุงพระมหานครศรีอยุธยา.

๑ ครองหนเมืองเหนือทงปวงเป็นสัทธิแก่พระมหาธรรมราชาเจ้า อนึ่ง
 การแผ่นดินในกรุงพระมหานครศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาบังคับ

บัญชาลงมาประการใด สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินองค์กระทำ
ตามทุกประการ ก็ขึ้นเคืองพระราชฤไทย จึงเอาความนั้นไปกราบ
ทูลสมเด็จพระราชาธิบดี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างนอก
นอຍพระไทย.

๑ ขณะนั้นพระยารามออกจากที่กำแพงเพชร เอามาเป็นพระยา
จันทบูร สมเด็จพระมหินทราธิราชก็ครัดกิจการทั้งปวงด้วยพระยาราม
เป็นความดี แต่ที่ส่งข่าวไปแก่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ให้ยก
มาเอาเมืองพระพิศณุโลก จึงพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็บำรุงข้าง
รพดตวรพจะยกมาเอาเมืองพระพิศณุโลก พระมหาธรรมราชาครัด
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตจะยกทัพมา มีได้แจ้งในกต ก็ส่งข่าวมา
ทูลแก่สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน ๆ ก็ให้พระยาดัหราเดโช
พระท้ายน้ำขึ้นไปช่วย แต่ตั้งเป็นความดีไปว่า ถ้าทัพกรุงศรีสัตนา
คนหุตล้อมเมืองพระพิศณุโลกเมื่อใด ก็ให้กุมเอาพระมหาธรรมราชา
ให้จงได้ เสร็จราชการแล้วจะเดียงท่านให้ถึงขนาด พระยาดัหรา
เดโชไปถึงเมืองพระพิศณุโลกมีไว้ความดี กตบเอาคตซึ่งพระยาราม
กับสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินคิดการเป็นความดีนั้น ทูลถกลง
แก่พระมหาธรรมราชาทุกประการ พระมหาธรรมราชาแจ้งตระหนัก
ก็ให้หาสดวงเขาข่าวรุดขึ้นไปทูลแก่พระเจ้าหงสาวดี.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็ยกข้างมารพดประมาณนี้หนีบ
แดน มาโดยทางนครไทย มายังเมืองพระพิศณุโลก พระมหาธรรม

ราชาทให้กวาดครัวเมืองนอกทั้งปวงเข้าเมืองพระพิศณุโลก แดแต่งการที่จะกนเมืองไวพร้อมเสด็จ.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุต ยกมาถึงเมือง พระพิศณุโลก เดือนยี่แรมสิบสามค่ำปีฉลูเบญจศก (พ. ศ. ๒๐๙๖) ก็ตั้งทัพพลับพิดาไชโยในตำบลโพธิ์เรียงตรงประตูสุวรรณคีไกลออกไปประมาณ ๕๐ เส้น ทัพพระยาแสนสุรินทรกว้างฟ้าตั้งตำบลเต่าไห้ พระยามือไฟตั้งตำบลวัดเขาพราหมณ์ ทัพพระยานครตั้งตำบลระแกว ทัพพระยามือเหล็กตั้งตำบลบางด้แก.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหินทราธิราช แจ้งกำหนดว่าทัพกรุงศรีรัตนาคนหุตยกมายังเมืองพระพิศณุโลกแล้ว พระองค์ก็กรีธาพลเสด็จขึ้นไปโดยทางชลมารค ตั้งทัพหลวงตำบลพิง พระยารามแดงพระยาจักรีเปนกองนำ ขึ้นไปตั้งตำบลวัดจุฬามณี แดทัพเรือจอดแคววัดจุฬามณี ทั้งสองฟากน้ำแน่นตลอดตงไปจนทัพหลวงณปากน้ำพิง แดวกบอกชนไปว่าจะยกเข้าไปช่วยกันเมืองพระพิศณุโลก พระมหาธรรมราชาครัดทราบการอยู่แล้ว ก็ให้ออกมาห้ามมิให้เข้าไป.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุต แจ้งว่าสมเด็จพระมหินทราธิราชยกกองทัพเรือขึ้นมาเหมือนก้าหนดกตพระไทย ครัดให้ยกพลเข้าบนเมือง แดแต่งทหารห่มเสื้อเหลืองดำพันหนุนพลเข้าไป เจ้านาที่เชิงเทียนก็ดำดบไฟแหลนหดาวตองชาวถ่านข้างตายมากนัก พระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุตเห็นดงนน ก็เสด็จยกพลเข้ามายังทางท่งแฝงวิหารอยู่แทบริมคูเมือง ให้เจ้านาที่ทาทูบตุงคบควชามคุเข้าในชุดถึงเชิงกำแพงเมือง

ชาวพระพิศณุโลกผู้รกรักษากำแพงพุงอาวุดลงมาได้ครอง จึงพระมหา
ธรรมราชาได้เสด็จไปขึ้นข้างที่นั่ง ครั้นให้ขุนศรีเอวพดอาดำหำร่อยออก
ทอดวงพัน พดดาวก็พ่ายออกไป พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็ถอย
ไปยังค่ายหาดวง แดบัญชาให้นายทัพนายกองตั้งบรรชิตเมือง.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชา คำนวณการที่จะทำดาวยทพเรือ ก็
ครั้นให้เอาไม้ ไม้ผูกแพกว้าง ๑๐ วา ยาว ๒๐ วา ๕๐ แพ แล้วเอา
เชือกเพลิงใส่เต็มหลังแพ ขันน้ำมันยางรดทั่วไปทั้งนั้น แดให้แต่ง
เรือเร็วไว้สองลำสำหรับจะได้จุดเพลิง ครั้นจัดการเสร็จณเดือน ๔ ขึ้น
สี่ค่ำเพลาเดือนคอก ก็ให้ปล่อยแพติดกันลงไปถึงคองเหนือวัดจุฬามณ
เรือเร็วสองลำก็เอาเพลิงจุดเชือกไฟหลังแพตลอดขนมาทางสองข้าง เพลิง
ก็ติดรุ่งโรจเป็นอันหนึ่งอันเดียว นาทนคนเชียวก็พดแพเร็วลงไป
กองทัพเรือมทนครว เห็นแพไฟเต็มแม่น้ำดังมากก็ตกใจ ดงเรือท่นบ้าง
มท่นบ้าง เยียดยัดคืบคองเป็นโกตาหล แพไฟก็ไหมเรือต่อกันไป
เสียเรือแต่ผู้คนตายเปื่อนันมาก เรือแตกกองน้ำที่เหลือนนก็ถนลงไป
ยังทัพหาดวงณปากน้ำพง.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวัดแจ้งข่าวว่าเมืองพระพิศณุโลกเกิดศึก ก็ใช้
พระยาภูกาม พระยาเดื่อหาญ มาเปนนายกอง มาพ่นหนึ่ง พด
หม่นหนึ่งรุดมาช่วยกันเมืองพระพิศณุโลก พระยาภูกาม พระยา
เดื่อหาญ ก็ยกทัพมามากถึงเมืองพระพิศณุโลก เห็นข้าศึกล้อมแล้ว
ก็คหิกเขาดานพระยามอเหตกชงตั้งในบางดัก ทัพพระยามอเหตกค่าน
มิได้ ก็พ่ายแยกออกไป พระยาภูกามแต่พระยาเดื่อหาญก็เข้าเมืองพระ

พิศณุโลกได้ พระยาภูเกาม พระยาเดื่อหาญ กับพลทหารชาว
หงษาก็เข้าไปถวายบังคมพระมหาธรรมราชา ๆ ก็ให้รางวัลแก่ผู้มาช่วย
ทั้งปวงเป็นอันมาก สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน รู้ว่าพระเจ้า
หงษาวดีให้กองทัพมาช่วยเมืองพระพิศณุโลก เห็นการศึกไม่สมหมาย
แล้ว ก็เลิกกองทัพคนตงมายังพระนครศรีอยุธยา.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นว่า จะเอาเมืองพระพิศณุโลกมิได้
ก็เลิกทัพจากเมืองพระพิศณุโลกคืนไปโดยทางบ้านมุงดอนชมพู จึง
พระยาภูเกามแดพระยาเดื่อหาญทูลแก่พระมหาธรรมราชาว่า ข้าพเจ้า
ทั้งสอง จะขอยก ไปตามค้ำทัพ พระเจ้า กรุงศรีสัตนาคนหุตให้ แดกฉานเป็น
นำเห็นจมือ พระมหาธรรมราชาก็ตรัสห้ามว่าศึกใหญ่มิได้แตกฉาน
ถ้าไปดังนี้ อันจะยกไปตามนั้นหากรรมเนียมมิได้ พระยาทั้งสองก็ทูล
ว่า พระเจ้าหงษาวดีไซ้ข้าพเจ้าทั้งสองมาคราวนี้ยังไปได้รับพุ่งเป็น
ตำมารถ ครั้นข้าพเจ้าจะมียกไปตามไซ้ เห็นว่าพระเจ้าหงษาวดีจะ
เอาโทษ พระมหาธรรมราชาก็ตรัสว่า ท่านทั้งสองยกมากได้กระทำ
การรับพุ่งนี้ไซ้ขอยุ่แล้ว แดซึ่งว่าพระเจ้าหงษาวดีจะลงโทษนั้นเป็น
ถาวรของเรา ถ้าท่านมพุ่งจะขมยกไปให้ ได้ เห็นจะเสียที่ข้าศึกเป็น
มั่นคง พระยาภูเกาม พระยาเดื่อหาญ มิได้ฟังบัญชา กราบ
ถวายบังคมลาแล้วก็ยกพลไปตาม.

๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเมื่อตำทัพไปนั้น บัญชาให้พระยา
แสนสุวรรณทศวงศ์ พระยานคร พระยามอไฟ ทั้งสามทัพนอยู่รูงหลัง
ครั้นถึงตำบลนครแสดทางนั้นแสด พระยาแสนสุวรรณทศวงศ์ พระยานคร

พระยามือไฟ แต่งพดทหารขุ่มไว้สองข้างทาง แล้วขยับมาตั้งพดอยู่ทาง
 ประมาณ ๓๐ เส้น แต่งม้าไว้คอยขยวทพอนไปตาม พระยาภูกาม
 แดพระยาเดื่อหาญยกไปถึงตำบลจวารี มีท่นรูงาทพใหญ่ตั้งรับอยู่ไฟท่น
 เห็นแต่มาเท่านั้นก็เข้าไป ทพกรุงศรีวัดคณาคนหุดก็ยกออกมารับปะทะ
 กันจนถึงอาวุธกัน ฝ่ายทหารชาวด้านข้างอนขุ่มไว้นพเห็นได้ที ก็ออก
 โจมตีกระหนาบ ทพพระยาภูกามแดพระยาเดื่อหาญก็แตกฉาน ทพ
 ด้านข้างได้พนแทงพดหงษาวดตายมากก็ นายมาผู้ตายหลายคน
 ทพพระยาภูกาม พระยาเดื่อหาญ ได้ย่นมาแดเครื่องดำตราอาวุธเป็น
 อนมาก ก็พ่ายค่นมาเมืองพระพิศณุโลก ครนเด็ร์จการศึก พระ
 ดีหราชเดโซมิได้ตั้งไป ก็อยู่ด้วยพระมหาธรรมราชา แต่พระยา
 ทายนำเห็นตั้งไปพระนครศรีอยุธยา.

๑ ถึงณเดือน ๘ ปีชวดฉก (พ. ศ. ๒๐๘๗) สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิพระเจ้าข้างเผือกก็เสด็จทรงพระผนวช ข้าราชการก็บวชโดย
 เสด็จเป็นอนมาก ฝ่ายพระมหาธรรมราชาทราบพระไทยตระหนัก ว่า
 สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน คิดการท่งปวงด้วย พระยาราม พิดทุด
 ยุง แดสัญญาแก่พระเจ้าด้านข้างให้ยกมาเอาเมืองพระพิศณุโลก
 พระองค์ก็ให้มหนังสือรบตั้งตั้งไปถึงสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน
 ว่าเมืองพิไชยหาเจ้าเมืองมิได้ จะขอพระยารามข่นมาเป็นพระยาพิไชย
 สมเด็จพระมหินทราธิราช เจ้าแผ่นดิน ครนตรีศ ทราบค่งนง ก็เคองพระไทย
 ฝ่ายพระยารามแจ้งค่งนงทวดพระมหาธรรมราชาจะตั้งค้วไปหงษาวดี ก็
 ทุดแก่สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินว่า ขาพเจ้าได้พงชงกจการ

ในเมืองพระพิศณุโลกนั้นว่า พระมหาธรรมราชาคิดการตั้งปวงเป็นฝ่าย
 ข้างพระเจ้าหงษาวดี แต่เอาเมืองเหนือตั้งปวงไปขึ้นแก่พระเจ้าหงษาวดี
 แล้ว บัดนี้จะย้ายเอาทางพระยาผู้ใหญ่ในพระนครไปยังหงษาวดีแล้ว แต่
 ซึ่งพระมหาธรรมราชาบังคับบัญชาพระองค์ลงมาเป็นสัตว์คชคิงน ข้าพเจ้า
 เห็นสมควร ถ้าแต่ศึกหงษาวดีมาถึงพระนครก็คิด ข้าพเจ้าขอประณ
 การตักแต่งป้องกันพระนครไว้ให้ได้ สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้า
 แผ่นดินเห็นชอบด้วย ก็บัญชาโดยพระยาราม.

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิครั้งที่ ๒

๑ สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินแด่พระยารามก็เอาขุนบดคิดซึ่งคิด
 ตั้งปวงหนักกราบทูลแก่พระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเฝือก แล้วอัญเชิญ
 พระองค์ดาพระผนวชออกมาครองราชสมบัติ พระเจ้าข้างเฝือกก็มีได้
 รับ จึงสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินแด่พระยารามก็ทูลวิงวอนเป็น
 หหลายครั้ง ว่าบัดนี้ไทยจะมาถึงพระราชราษฎรทั้งปวงแล้ว ขอทรง
 พระกรุณาเสด็จมาครองราชสมบัติเอาอาณาพระราชราษฎรทั้งหหลายไว้ให้
 รอด พระเจ้าข้างเฝือกก็ตรัสบัญชาตามสมเด็จพระโอรสาธิราชกราบ
 ทูลนบน จึงเสด็จดาพระผนวชในเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ ค่ำ รักราช ๙๓๖
 ปีชวดฉก (พ. ศ. ๒๐๙๗)

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดีแจ้งข่าวไปว่าพระยาภูกาม พระยาเสื่อหาญ
 ซึ่งให้มาช่วยกันเมืองพระพิศณุโลก ก็ตั้งทัพแก่ชาวด่านข้าง ก็
 ทรงพระพิโรธ แต่ให้มาใช้มาหาพระยาภูกามแล้วพระยาเสื่อหาญไปจะ

ตงโทษ พระยาภูเกามพระยาเดื่อหาญกต้วราชอาณาพระเจ้าหงษาวดี
 กัทูลวงวอนพระมหาธรรมราชา เชิญเสด็จขึ้นไปช่วยขอโทษ พระมหา
 ธรรมราชาที่ทรงพระกรุณาแก่พระยาภูเกามพระยาเดื่อหาญ จึงพาพระ
 นเรศวรราชบุตรเสด็จขึ้นไปถึงเมืองหงษาวดี ทูลขอโทษพระยาภูเกาม
 พระยาเดื่อหาญแก่พระเจ้าหงษาวดี ๆ ครั้นความนั้นทงตองนโทษถึงตายอยู่
 แดว แต่พระเจ้านองเราได ชนมมาขอแदैวเรายกโทษให้ พระมหา
 ธรรมราชาได้มนั้รักใคร่ในพระเจ้าหงษาวดีเป็นอันมาก.

๑ ขณะเมื่อพระมหาธรรมราชาเสด็จไปกรุงหงษาวดีนั้น ชาวแจ้ง
 ตงไปถึงกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ส้มเด็จพระมหินทราธิราชก็กราบ
 ทูลแก่สมเด็จพระราชบิดาว่า พระมหาธรรมราชานมได้ความภักดีต่อ
 พระองค์แदैว ไปไม่ฝากไมตรีแก่พระเจ้าหงษาวดีกายเดียว จำจะ
 ยกทัพขึ้นไปเชิญเสด็จพระเจ้าพันาง กับราชนัดดาตงมาไว้ณพระนครศรี
 อยุธยา ถึงมาทพระมหาธรรมราชาจะคิดประการใดก็จะเป็นห่วง
 อาไดยอยู่ อันพระมหาธรรมราชาเห็นจะไม่พนงอมพระหัดถ์ ส้มเด็จพระ
 พระราชบิดาก็เห็นด้วย จึงตรัสให้พระยารามอยู่จัดแจงรักษาพระนคร
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับพระมหินทรโอรสาธิราช ก็กรีธาพลเสด็จโดย
 ชดमारกลงเมืองพระพิศณุโลก ก็รบส้มเด็จพระวิสุทธชิกระษัตริ์ กับ
 เอกาทศรฐอันเปนพระภาคินยราช แदैววิวพยพช้หาดวงเดิมซึ่งให้
 ชนมมาแต่ก่อนนั้น แदैวส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับพระมหินทราธิราช
 ก็เสด็จตองจากเมืองพระพิศณุโลกไปประทับยังเมืองนครสวรรค์ จึง
 ส้มเด็จพระมหินทราธิราช กราบทูลส้มเด็จพระราชบิดาว่า เมืองกำ

แพงเพชรเป็นทางคึกกำดงคึก จะขอทำดาบเมืองกำแพงเพชรกวาดเตเอา
 ครอบครวอพยพลงไปไว้ณกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ถึงคึกมมาก
 จะโคหย่อนกำดงดง ด่มเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ตรัสเห็นด้วย ทฬหดวง
 กตงยังยอนเมืองนครสวรรค์ ด่มเด็จพระมหินทราธิราชก็ยกกองทัพ
 ขึ้นไปยังเมืองกำแพงเพชร ทฬหดวงตงคายทำยเมือง พระยาศรีเป็น
 กองนำเขาตงคายแทบคูเมือง.

๑ ฝ่ายขุนอินทเสนาแลขุนต่างใจชำเลดวงซึ่งตงไปแต่พระพิศณุโลกนั้น
 แตรูชาวกกตรวจจตรพดแต่งกันเมืองกำแพงเพชรเป็นด้ามารก ครนกอง
 ทฬเขาตงแทบคูเมืองกตงพดทหารออกหักคายพระยาศรี ๆ ก็พ่ายแก่ชาว
 เมืองกำแพงเพชร จึงพระยาศรีกตงการที่จะปล้นเมืองกำแพงเพชร
 ก็จัดชาวอาสาในหมวดพันตรีไชยศักดิ์พันหนึ่ง แต่งการสรรพก็ยกเข้า
 ปล้นเมืองในเพดากตงกัน เมื่อแรกยกเข้าไปนั้นชาวในเมืองตงบอย
 ตะให้เขาไปถึงเชิงกำแพงแต่ด กว้างป็นไฟแต่พ่งสาคราฐมาตองชาว
 อาสา ๆ ก็พ่ายออกมา แต่ยกเขาปล้นเมืองตงถ้ามวทรพดคายมาก
 เห็นจะเอาเมืองมิได้ ด่มเด็จพระมหินทราธิราชเจ้า ก็เด็กทฬหดวง
 คินตงมายังนครสวรรค์ ด่มเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเผือก
 แต่ด่มเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าก็เสด็จตงมายังพระมหานครศรีอยุธยา.

๑ ส่วนพระยารามอยู่ตงการชงจะกันพระนคร แต่ในหน้าทกำแพง
 ครอบพระนครนั้น ให้ตงบ้อมเพชรแต่หอพระระยะโกตกนแต่เด้นหนึ่ง
 ว้างป็นใหญ่ไว้ระยะแต่สี่บวา ป็นบะเหลี่ยมจางคมณฑกกระยะโกตกน
 แต่ห้าวา ขนิงกำแพงพระนครขณะนั้นตง โดยขบวณเกา แดยังไปเรือ

ตั้งในริมน้ำ พระยารามก็ให้ตั้งค่ายรายไปตามริมน้ำเป็นชั้นหนึ่ง
แต่ไว้บนจากรังคมีณฑกสำหรับค่ายหนักมาก แล้วให้ตั้งหอโพนในกลาง
น้ำใกล้ริมฝั่งออกไปห้าวารอบพระนคร มีให้ข้าศึกเอาเรือเข้ามาตี
พระนครได้.

๑ ฝ่ายข้าหลวงในเมืองพระพิศณุโลก ครั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
พระเจ้าช้างเผือก แด่สมเด็จพระมหินทราธิราช มานำพระวิสุทธิกษะ
ษัตริย์แต่เอกาทศรถกับครอบครัวอพยพข้าหลวงเดิมลงไปแล้ว ก็ขึ้นมา
รับไปยังกรุงหงสาวดี กราบทูลแด่พระมหาธรรมราชาเจ้าทุกประการ
พระมหาธรรมราชาได้แจ้งตงหนักตกพระไทย จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้า
หงสาวดี เอาเหตุซึ่งพระยารามกับสมเด็จพระมหินทราธิราชคิดการกัน
แต่คน จนมาหักหาญรบพระวิสุทธิกษะษัตริย์ลงไปกรุงพระมหานคร
อยู่ทชยานนทศแก่พระเจ้าหงสาวดีทุกประการ พระเจ้าหงสาวดีแจ้ง
เหตุตงหนักเคองพระราชฤไทย จึงตรัสแก่พระมหาธรรมราชาว่า
ซึ่งกรุงพระมหานครเสียดัดยานุต์ตยักตบเป็นปรบักษข้าศึกแก่พระเจ้าน้อง
เรานน จะตะไว้มได้ พระเจ้าน้องเราเร่งลงไปจัดแจงกองทัพตงเจ็ด
เมืองเหนือแต่ได้บียงอาหารไว้ให้สรรพ เดือน ๑๒ เราจะยกตงไป พระ
มหาธรรมราชาเจ้ารับบัญชาพระเจ้าหงสาวดีแล้ว ก็ถวายบังคมตมา
ยังเมืองพระพิศณุโลก จัดแจงได้บียงอาหารข้างมารพตตงเจ็ดหัวเมือง
เหนือไว้ ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีให้บำรุงข้างมารพตสรรพ.

๑ ตุลาคม ๙๑๗ ปีเถาะดับศก (พ. ศ. ๒๐๙๙) วัน ๕ ๑๒ ค่ำเพดารุ่ง
แล้วตองนาพิกาหกมาท สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีก็ตั้งจัดวังพระปริศโตทก

ธาราภิเศกเสด็จ เสด็จทรงเครื่องศรีราชวิภูษณาธาร กาญจนวิเชียร
 มาตีมนัมาศมงกุฏ ดำหรับวิไชยยุทธราชรณภูมิเสด็จ เสด็จทรงช้าง
 ต้นพดาลัยชมภูทักตั้งหกศอกตั้งนิ้ว ผูกพระที่นั่งสุวรรณมหามณฑป
 เปนบรมอรรคยานพาหนะ พร้อมด้วยแสนสุริยชาติโยธาพาดากรเหี่ยมหาญ
 พดได้ให้เขนทวนชนิดดิเรกมเหพาพร นานาอุษประภูกักติดารดิษชพดุงค
 พวชชาติพนภก อชกด้วยกาญจนกตงกตค อภิรมบงสุริยไพโรจรุจิตร
 พิพิชฎาการรงไชยรงบรรฎากเปนชนัดแน่นใจว เดียรดาษด้วยท้าว
 พระยาพดากรกรกรงวิวายระยะ โดยชบวนบทจรพยุหบาตรซ้ายขวาน่าหตั้ง
 ทังปวงเสด็จ ได้เพตามหาพิไชยฤกษ์ โหราดน้อมองไชย ทวิชา
 จารย์เฝ้าตั้งข ประโคมฆ้องกลองกาหพกีกก้องนฤนาทนัสนนพสุธาตค
 ดำเนินรชชัตตาพยุหแสนยากรทัพหตวงออกจากหงษาวดี ร้อนแรม
 มา ๒๕ เวณถึงแดนเมืองกำแพงเพชร เสด็จประทับเถตงราชพดบพดา
 ไชยราชาอาคณ จังคาร์ทให้พระเจ้าแปรเปนนายกองทัพเรือ แด้ว
 พระเจ้าหงษาวดียกมาชุมพดทงทพบกทัพเรือณเมืองนครสวรรค์ แด
 พดพระเจ้าหงษาวดียกมาครงนน คือพดพม่ามอญในหงษาวดี อังวะ
 คองอู เมืองปรวน แดเมืองประแตนหัว เมืองกอง เมืองมิต เมือง
 คาดะ เมืองหน้าย เมืองอมวง เมืองสระพัวบัวแด แดเมืองสรอบ
 เมืองไทยใหญ่ อนึ่งทัพเชียงใหม่นน พระเจ้าเชียงใหม่ประชวร จึง
 แต่งให้พระแสนหตวงพิงไชยเปนนายกอง ถือพดดาวเชียงใหมทังปวง
 มาด้วยพระเจ้าหงษาวดีเป็นทัพหนึ่ง แดกำหนดพดนนมบาญชรอยหมน
 ส่มเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าเป็นนายกอง ถือพดหัวเมืองเหนือ

ทรงเจดีย์เมืองมาด้วยพระเจ้าหงสาวดีเป็นทัพหนึ่ง ครั้นได้ศักราชฤกษ์
ดิถี พระเจ้าหงสาวดีก็กรีธาทัพโยธาทัพทองบวงตงมายังพระมหานคร
ศรีอยุธยา.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าข้างเฝือก แดสมเด็จพระ
มหินทราธิราชเจ้าขาว ก็ให้ขับพลเมืองนอกทั้งปวงเข้าพระนคร แด
ไต่แต่ในแขวงจังหวัดซึ่งอยู่ใกล้พระนครทั้งสี่แขวงนั้นประมาณส่วนหนึ่ง
แต่ซึ่งมีไต่เข้ามานอกอยู่ป่าเป็นอันมาก อนึ่งพลเมืองเล็กน้อยทั้งปวง
มีไต่เข้าพระนคร แดออกอยู่ป่ามาก ไต่แต่ตัวเจ้าเมืองแดพดสำหรับ
เจ้าเมืองนั้นเข้ามาพระนคร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้พระยารามตรวจ
จัดพลสรรพยุทธขนประจำนาคาแพงบอบพระนคร แดค่ายทั้งปวงก็มั่นคง
หนัก แดวกแต่กองแดนไวทอง & ด้านรอบพระนคร ด้านตะ & กอง ส่วน
พระยารามนั้นคงทัพในท้องสนามหลวงเป็นกองกลาง จะไต่ยกไปช่วย
ทั้ง ๔ ด้าน อนึ่งนำทไต่ซึ่งเป็นนำทกวัดชน พระเจ้าอยู่หัวก็ให้พระยา
กระดาไหม แดพระยาพดเทพ พระมหาเทพ เมืองไชยนาท เมืองสุพรรณ
บุรี เมืองดงบุรี เมืองอินทบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองนคร
นายก เมืองสระบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสรรคบุรี เมืองสิงคบุรี
เมืองนครไชยศรี เมืองธนบุรี เมืองมฤค ทงน้อยประจำนาคาแต่ประตู
หอรัตนไชยลงไปเกาะแก้วซึ่งมีแต่คู หวแม่น้ำกนมไต่ แดนำททั้ง ๓ ด้านใช้
แต่ นายกายไปถึงประตูไชย พระยาพระคลังเป็นนายกองใหญ่ แต่ประตู
ไชยไปถึงประตูวังไชย พระยาอินทราทรบาตเป็นนายกองใหญ่ แต่
ประตูวังไชยไปถึงประตูชั้น พระท้ายน้ำเป็นนายกองใหญ่ แต่ประตู

ขึ้นไปถึงมุ่มค้ำดหวง พระยาดีหราเดโชเป็นนายกองใหญ่ แต่
มุ่มค้ำดหวงมาพระราชวัง แต่พระราชวังไปถึงชื่อน้ำ พระยาธรรม
เป็นนายกอง ถือพัดทหารในทงปวงรักษาน้ำ.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดียกทัพมาถึงกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ณวัน
๔ ๓ ค่ำ คิงทัพมณเฑาะบดคุมพล จึงพระยารามกให้เอาบัน
นารายณ์ตั้งหารยาว ๓ วา ค้ออก กระสุน ๓๒ นิ้ว ตกไปคิงในช่องมุ่มดบ
ดวรงค์ ให้จิงกายิงเอาถาดทัพพระเจ้าหงษาวดี ต้องข้างมารพัด
ตายมาก กระสุนนั้นไปตกใกล้พัดบพลาพระเจ้าหงษาวดี พระเจ้า
หงษาวดีก็ให้เอาระสุนชนดร์วงพล แดวกแต่จิงแตกกองทัพมาคิง
ณมหาพราหมณ์ พอกพบกองทัพเรือลงพร้อม จึงพระเจ้าหงษาวดี
ครคกำหนดให้ทัพทงปวงเข้าต่อมพระนคร ในชื่อน้ำทศบุรีไซ้ ทัพ
พระมหาอุปราชาแดทัพพระมหาธรรมราชา ทัพพระเจ้าอังวะไปคิงข้าง
ทักษิณ ทัพพระยาทะเลแดเจ้าฟ้าไทยใหญ่ แดพระยาแต่นหวง
ชาวเชียงใหม่ไปคิงข้างปัจจิมทิศ ทัพพระยาพลิมแดทัพพระยาตองอู ทัพ
พระยาอโยคคามน พระยาดาวเจ้าเมืองเมาะตะมะ พระยาพิศยะ
พิศเบตคองทศอุดร ฝ่ายทัพหวงกยกเข้าไปคิงณวัดมเหยงค์ แด
ทัพอนดอมพระนครทง ๔ ด้านนั้น เมื่อแรกยกเข้าดอมนทงโกดริมน้ำ
ออกไปประมาณ ๓๐ เส้น แดเอาไม้ค้ำดเป็นค้ำยพุนดินกันนั้นใหญ่
กว่าจะค้ำค้ำยนั้นตงได้ ชาวพระนครวางปืนใหญ่ออกไปคองพัดพระเจ้า
หงษาวดีตายมากนค ครนคค้ำค้ำยนั้นใหญ่ได้แต่บประมาณ ๑๐ วัน
กยกเข้ามาคค้ำค้ำยอกชนหนึ่ง ห่างค้ำค้ำยเดิม ๑๐ เส้น ยิงประมาณ

21/04/2563

๒๐ แล้วจึงถึงรมน้ำ ชาวพระนครแค้นพตอาดาออกมาทดวงพัน แล้ว
 วางปืนใหญ่ออกไปคองพตพระเจ้าหงษาวดี เมื่อคองคายนนตายมากนั้
 แตนายทพนายกองเห็นจะตงค้ายในกตางวันมิได้ ให้ดอบเขาคองคตาง
 คินเปนช้านาน จึงตงค้ายชนนหม่นตงได้ แล้วพระเจ้าหงษาวดีก็ให้
 ยกเขาคองคตงค้ายอกชนหนึ่งเด้า ให้ถึงรมนาคูเมือง แดค้ายชนตงค้ายาก
 นั้ ด้วยชาวพระนครวางปืนใหญ่แต่ปืนจินดาจ่างคมณฑกถกถนัตเต็ม
 แม่นยำ พตทงปวงคองปืนไฟคายนนมากนั้ จึงพระเจ้าหงษาวดีให้ชุด
 อูโมงค์ให้พตทงปวงคินเข้ามาเปนหลายแห่งหลายด้าย ครนถงกรม
 แม่นาทจะตงคายนน ก็ชุดเปนอูโมงค์แต่นหากันโดยนาค้าย แดดอบ
 คองคายนนในกตางคิน แล้วห้ามพตทงปวงให้ส่งบมใหม่ฉาว ฝ่าย
 ในพระนครรู้ว่าชาวหงษาวดีชุดอูโมงค์คิน เอาปืนใหญ่ยิงออกเปมิได้
 คองซาคัก ก็จคกของอาดาออกไปทดวงพันไดหิวเข้ามาถวดยหลายครั้ง
 แดชาวหงษาวดีคองคายนนเปนเคอนเคษจิงตงได้ แต่พระเจ้าหงษาวดี
 ยกมาให้คองค้ายตอมเปนด้ามครัง ประมาณดองเคอนเคษ จิงเขา
 ตอมไดถงกรมแม่นาคูเมือง.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหินทรราชิราชเจ้า จิงดำรงค์แก่พระยารามใหม่
 ศุภอกษรชนไปถงเมืองถ่านซาง ซอกองทพตงมาช่วย พระยาราม
 ก็แตงศุภอกษร โดยพระราชบริหารเสด็จแล้ว จิงแตงให้ชุนราชเด่นา
 ชุนมหาวไชย กับไพร่ห้าดึบ ชนไปยิงเมืองถ่านซาง.

๑ เมื่อคักหงษาวดียกมาตอมพระนครแตคองค้ายไดด้ามครัง พระ
 เจ้าซางเผอกเต้คองค้ายพระนครมิได้ซาด แดแตงชุนหม่นพทหารออกไป

กองตะพ่นต้องพันทง & ด้านเป็นหทัยหมู่หทัยกอง ได้รับด้วยชาว
 หงษาวดซึ่งเขามาตั้งกายนนทกวัน แด่ได้ฆ่าฟันชาวหงษาวดตายได้หัว
 มาถวายเป็นมาก ฝ่ายพดหงษาวดแผ่นดินมตายเท่าใด พดทงปวงก็มีได้
 แดกฉาน ยกหนูกนเขามาหนนหนาบ้องกนให้คงคาย ครหิตงคาย
 มนตอมทง & ด้านแหว พระเจ้าหงษาวดกครค้แก่พระมหาอุปราชา
 พระเจ้าแปร พระเจ้าองวะ ทาวพระยาทงหทัย ว่าเราไปรบเมือง
 ทุกแห่งไซ้ ครนยกเขาดอมไคแหวดงน ก็แต่งการที่จะเข้าบ้นปดน
 เอาไคด้วยบปดน แดแผ่นดินอยทชยานเป็นราชธานีใหญ่หลวง เอา
 สุ่มทเป็นคคักรอบ ดูจเขาพระดีเนรราชอนมแม่น้ำทนทรนทรอบคอบ
 แดทจะปดนไค ไซ้เห็นแต่ชอนาคานเดยว ถึงดงนกกค จะปดนเอา
 เหมอนนครทงปวงนหมไค แดชงจะเอาอยทชยาครานเราจะแต่งการ
 เป็นงานบัจจะไค ให้ทาวพระยาทงหทัยกำหนดให้แก่นายทพนายกอง
 ทงปวงให้รักษาแต่มั่นไว้อย่าเพอรบพุ่ง ให้แต่งกนออกลาดหาเข้าไว้
 เป็นเสบียงไฟรพดทงปวงให้ครบบ้นหนึ่ง แด้วจะให้สำรวจเอาให้ถวนค้ว
 จงทุกหมู่ทุกกอง ถ่านายทพนายกองผู้ใดเสบียงพดนหมครบถึงบ้นไซ้
 จะให้ตงโทษแก่นายทพนายกองถึงสิ้นชีวิตร จึงทาวพระยานายทพนาย
 กองทงหทัยก็แต่งพดไว้ประจำคายทงปวง แก่พอรบพุ่งบ้องกนนำคาย
 แด้วก็แต่งพดออกไปลาดหาเข้าทุกหมู่ทุกกองโดยพระราชกำหนด แต่
 หมวคมะโตดชาหลวงเดมนนเสบียงบมครบบ้น พระเจ้าหงษาวดให้ตง
 โทษถึงสิ้นชีวิตร.

๑ ขณะแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือกทรงพระประชวร
หนักประมาณ ๒๕ วัน ก็สวรรคตในศักราช ๙๓๗ ปีเถาะดับศก
(พ. ศ. ๒๐๘๘) อยู่ในราชสมบัติสิ้น ๒๗ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๒

๑ ครั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือกสวรรคตแล้ว สมเด็จพระ
มหินทราธิราชพระเจ้าแผ่นดินมีไดนาพาการศึก แด่เดด็จอยู่แต่
ในพระราชวัง ใ้การทงปวงแก่พระยาราม ให้บังคับบัญชาตรวจ
ตราทหารทงปวงผู้รักษานาทรอบพระนคร ขณะนั้นพระยารามชกาน
ห้ามทอง มมยรัตนประดับชายขวา แด่พดทหารเห็นว่าหงเป็น
หนนหนา แด่พดทอับนพกดับเจตรอย เทียวเดยบนาททุกวัน แด
เกณฑ์พดทหารออกรบชาวหงชวตเป็นด้ามารถ.

๑ ขณะนั้น พระยาจักรรัตน ถอพดทหาร ออกไปห้กค้าย ชาคักณท่ายค
แด่เผาคายนาทพระยาเกียรติได้ประมาณเส้นหนึ่ง พดคักอนประจำค้าย
พ่ายตงไป จึงพระยาเกียรติยกพดออกรบพระยาจักรรัตน พระยา
จักรรัตนถด้าไปก็เดยตว แด่ชาวชวตทงปวงกพ่ายเข้ามาพระนคร
พระยาเกียรติจับพระยาจักรรัตนไปถววยแก่พระเจ้าหงชวต ๗ ทรงพระ
โกรธแก่พระยาเกียรติ คร้แก่พระมหาอุปราชว่า ช้่งพระยาเกียรติ
มิได้รักษาคายใหม่ให้ชาวพระนครชอกมาเผาเดยได้ มิตงโทษ
พระยาเกียรติด้วยประการใด พระมหาอุปราชกราบทุดว่า พระยา
เกียรติเสยค้ายไดนายกองช้่งถอพดออกมานน เห็นว่าโทษพระยาเกียรติ

กตบตบกันจึงมีได้ตงโทษ พระเจ้าหงษาวดีทรงพระโกรธแก่พระมหา
 อุปราชา ว่าถึงพระยาเกียรติจับได้นายกองกตยงมคุมโทษ แดมหา
 อุปราชาว่าพระยาเกียรติคุมโทษแล้ว แดมีได้เอาโทษพระยาเกียรติ
 เห็นว่ามหาอุปราชามีได้เอาใจองในการศึก อย่าให้มหาอุปราชาอยู่
 บังคับการศึกในทัพนั้นเลย จะไปแห่งใดก็ตามใจเถิด ให้มหาอุปราชา
 เอาแต่ช้างควหนง คนชทายกตางไปด้วย กกว่านั้นอย่าให้เอาไป พระ
 เจ้าหงษาวดีคบพระมหาอุปราชาเสีย แดนั้นก็ให้ตงโทษแก่พระยาเกียรติ
 ถึงสิ้นชีวิต พระมหาอุปราชากลับมายังทัพ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
 ก็ใช้ส่นองพระโษษฐมาจับพระมหาอุปราชาให้ ไปจากทัพจงพถัน ขณะ
 นั้นพระเจ้าแปร พระเจ้าองวะ กตวอาชญาพระเจ้าหงษาวดี มีอาจ
 ทูตขอโทษพระมหาอุปราชาได้ พระมหาอุปราชาก็ให้มาทูลแก่พระมหา
 ธรรมราชาว่า สมเด็จพระราชบิดาทรงพระโกรธให้จับเราเสียจากทัพ
 แดพระเจ้าแปร พระเจ้าองวะ จะทูลขอโทษนพนภกาดงทูตมิได้ แด
 ซึ่งจะช่วยเราครานเห็นแก่พระเจ้าพี่เรา พดจะทูลขอโทษเราได้ เมื่อ
 พระมหาอุปราชาให้มาทูลแก่พระมหาธรรมราชานน พระเจ้าหงษาวดี
 ใช้ส่นองพระโษษฐมาเล่า ว่าให้พระมหากปราชาวเร่งไปจงพถัน พระ
 มหาอุปราชากตวพระราชอาชญา ก็แต่งคังชนข้างไปจากทัพ จึงพระ
 มหาธรรมราชาตรัสให้ข้าหลวงไปห้ามพระมหาอุปราชา ว่าให้ังคอยู่
 เราจะไปทูลขอโทษก่อน พระมหาธรรมราชาก็เสด็จมาเฝ้า ทูล
 ขอโทษพระมหาอุปราชา พระเจ้าหงษาวดีก็โปรดยกโทษให้

๑) ขณะนั้นพระเจ้าหงษาวดี ให้พระเจ้าแปรยกทัพเรือลงไปโดย
 คดองดีพานชายเขาไปออกบางไพร เดียวชนมาตั้งท้ายคู กั้นมิให้เรือ
 ชนต้องเขาออกได้ แล้วพระเจ้าแปรก็แบ่งทัพเรือลงไปลาดถึงเมืองนนท
 บุรี • เมืองชนบุรี เมืองสาครบุรี.

๑) ขณะนั้นเจ้าเงาะจันจิงจิว มทรูวาศักเมืองหงษาวดี มาตอมพระนคร
 ก็ใช้ใบเข้ามาถึงหลังเต่า พระเจ้าแปรรุกยกทัพเรือออกไปจะเอาเจ้าเงาะ
 จันจิงจิว ๆ รูวาศักมาตอมพระนคร แต่งทัพเรือลงมาลาด จันจิงจิว
 ก็ใช้ใบสำเภาออกไป แลทัพเรือพระเจ้าแปรยกออกไป เห็นสำเภา
 จันจิงจิวศดาศออกไปทุกแล้ว จะตามเอามิได้ ก็ยกทัพคืนมา
 พระเจ้าหงษาวดีก็ทรงพระโกรธแก่พระเจ้าแปร ว่าสำเภาจันเข้ามาถึง
 ปากน้ำแล้วแต่มิได้ติดตามออกไปเอาจึงได้ ให้สำเภาจันหนีไปรอดนั้น
 พระเจ้าแปรผิด ครั้นให้เอาตัวพระเจ้าแปรไปตระเวนรอบทัพแล้ว ให้
 คงเป็นนายกองทัพเรือตุงเกา.

๑) ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดีก็แต่งทหารให้เข้าหักค่าย รินน้ำด้านประตูหอ
 รัตนไชย พระยาราม แลพระยากระตาโหม พระยาอินทราชบิด
 พระมหาเทพ พระมหากมนคร แลพระหังเมืองชนหินนทงหลาย ช่วย
 กั้นเอาใจลงในราชการ รบพุ่งบ้องกั้นมิให้ชาวหงษาวดีหักเข้ามาได้ แล
 พระมหาเทพแต่งพลอาสา ออกทลวงฟัน ชาวหงษาวดี ก็แตกฉาน เป็นหลาย
 ครั้ง แลการศึกนั้นนักช่าอยู่ พระเจ้าหงษาวดีทรงพระโกรธ ก็ให้
 เอานายทัพนายกองน้องโทษ แลวบุญชาการให้พระมหาอุปราชาไป
 คึงค่ายกำบดวัดเขาดินตรงเกาะแก้ว พระเจ้าองค์บุตรเขยพนคังค้าย

ตำบลวัดสุทัศน์เกิดอ พระเจ้าแปรผู้หนานคงค้ายตำบลวัดจันทร์
 บางเขิน ให้เร่งถมดินเป็นถนนข้ามแม่น้ำเข้าไปให้ถึงปากทางตาม
 ตำบลจ่งใต้ พระมหาอุปราชา พระเจ้าอังวะ พระเจ้าแปร ก็
 มาเร่งให้ทำตามรับสั่ง ชาวพระนครเจ้านาทเห็นดังนั้นก็ไปใหญ่ย่อย
 ระดมยิงซำคักถมตายเป็นอันมาก ส่มเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ตั้งไปทอด
 พระเนตร เห็นยังไม่เป็นถนนชนกัศรัศว่า พระมหาอุปราชา พระเจ้า
 อังวะ พระเจ้าแปร ส่ามคนนั้น จะให้พ้นแต่ถนนข้ามคูเท่านั้นยังมีได้
 ที่ไหนจะได้กรุงศรีอยุธยาเล่า ถ้าตายตงสักคนหนึ่งเมื่อใดจึงจะเป็น
 ถนนชนได้ ครักเท่าตงนั้นแล้วเสด็จกลับไป พระมหาอุปราชา พระเจ้า
 อังวะ พระเจ้าแปร ยิงเกรงพระราชอาชญา จึงดำริให้เอาไม้
 โคนคทำทูปทูปบึงพลชนมุดดินเข้าไปถมถนน ชาวพระนครก็วางปืนใหญ่
 ออกมาทำตายทูปทูปพลส่มตายเป็นอันมาก ผู้ตรวจการเห็นดังนั้นก็ไป
 กราบทูลส่มเด็จพระเจ้าหงสาวดีทุกประการ ส่มเด็จพระเจ้าหงสาวดี
 จึงตรักถามผู้ตรวจการว่า พลชนมุดดินตายตงคนหนึ่งจะเป็นมุดดิน
 สักกกอน ผู้ตรวจการทูลว่าคนตายคนหนึ่งเป็นมุดดินประมาณเจ็ดกอน
 แปดกอน พระเจ้าหงสาวดีตรักว่าเอาเถิด จงไปบอกเจ้านาทให้เร่ง
 พลชนมุดดินถมถนนเข้าไปอย่าให้ขาดได้ ผู้ตรวจการก็มาทูลพระมหา
 อุปราชา พระเจ้าอังวะ พระเจ้าแปร ตามรับสั่งทุกประการ พระมหา
 อุปราชา พระเจ้าอังวะ พระเจ้าแปร ก็เร่งให้พวกพลทงปวงชน
 มุดดินเข้าไปถมถนนทงตามตำบลมิได้ขาดทงกตางวันกตางคน พวก

พดขังต้องขมอดดินคองบันคาย ก็ให้ทงตงไปทงกอนดินแดฮาค์พดด้วยกัน
แดการพนถนพนถงถ้ามเคอหจิงถิงฟากก้าแพงพระนคร.

๑ ฝ่ายพระยาราม พระยากระดาโหม พระมหาเทพ เห็นเชิงคัก
แหดมเข้ามา ก็ให้ตงค้ายในก้าแพงพระนครชนหรงเบหวงพาด เขาบัน
ใหญ่บ่หมนทกมาตงตาไวณนาค้ายนน ฝ่ายพดอ้อยู่นาค้าแพงเชิงเทน
นบกยงรบพุงบองกันอยู่ พระเจ้าหงษาวดีให้ยกพดเข้ามา โดยถนหมม
เกาะแกว แดวเอาทพเรอมากระหนาบ เขาบันจ้ารงค้มถนทกนกดบ
ยงแยงระคมเจ้านาคตั้งห้าฝน ชิงเอามุมเกาะแกวนน ชาวทหารอาสาซึ่ง
อยุ่ที่มุมเกาะแกวนนจะยงรบพุงบองกันมิได้ ก็พ่ายตงมายังค้ายซึ่ง
ตงไวณน ชาวหงษาวดีรุกเข้ามาทตายก้าแพงมุมเกาะแกวได้ ขณะน
พระยารามก็ถัดใจ จะบงคบบัญชาการคักมิได้เป็นลัทธิชตุจกอน ก็คค
ด้วยท้าวพระยามุขมนตรีทงหลาย ว่าจะบองกันดับไปเห็นพนก้าตง แด
จะแดงออกไปให้เจรจาเป็นไมตรี ท้าวพระยามุขมนตรีทงหลายก็ว่า
ซึ่งจะเป็นไมตรีไซแต่ยังมีไต่รบกันเป็นด้ามารก แดซึ่งได้รบพุงจน
พระเจ้าหงษาวดีได้ยรพดเป็นอนมากตงนแดว พระเจ้าหงษาวดียงจะรบ
เป็นไมตรีฤา ท้าวพระยาทงหลายกมตงด้วยพระยาราม แดนพมา
ท้าวพระยามุขมนตรีตูกชุนทหารทงปวงมพงบงคบบัญชาพระยาราม ต่าง
คนต่างรบพุงชาคัก ด่มเด็จพระนรินทรราชาพระเจ้าแผ่นดินกมเอา
พระไทยตงในการดงคราม ตะให้แแต่มุขมนตรีทงหลายรบพุง.

๑ ขณะนพระมหาเทพ ถอพดอาสาอยุ่รักษานาค้ายมุมเกาะแกว
ทก้าแพงทตายนน ชาคักหงษาวดียกเข้ามาปด้นควยเป็นหลายครั้ง

แต่พระมหาเทพกษัตริย์ป้องกันไว้ ข้าศึกหึกเข้าไม่ได้ อนึ่งพระเจ้าตากเชอ
 พระศรีเด้าวราช ได้ตั้งเจ้านางพระที่นั่งให้พดธาดาช่วยพระมหาเทพรบ
 แด่แต่งทหารอาสาออกทลวงฟัน แด่กวางปืนใหญ่ยิงทะแยงออกไป
 คองพดหงษาหวัดตายเป็นอันมาก ข้าศึกจะปล้นเอาค่ายนั้นมิได้ ก็
 ตงประชิดกันอยู่.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวัดทรงพระดำริเห็นว่า กรุงพระมหานครศรี
 อโยธยานป้องกันเมืองเป็นลำมารถ ซึ่งจะหึกเอาโดยง่ายนยาก แด่กว
 จนวนเทศกาดฟ้าฝนจะดำมากไพร่พลหนัก ก็ตรัสด้วยพระมหาธรรมราชา
 ว่า จำเราจะเพโทบายให้ถ้อหนึ่งลือไปเอาตัวพระยารามผู้เป็นเจ้าการ
 ป้องกันพระนครนั้นได้แลดู ก็จะเขามอดง เห็นจะได้เมืองถายเดียว พระ
 มหาธรรมราชาเห็นด้วย ก็แต่งนายกอนทองข้าหวดงเดิม ให้ถ้อหนึ่งลือ
 ดอบเข้าไปถึงขุนด่านมหาหวดง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าข้างเผือกไปเอาลงมา
 แต่เมืองพระพิศณุโลกกับด้วยพระวิสุทธภักษัตริย์นั้น ขุนด่านนั้นก็ตั้งหนึ่งลือ
 นั้นเข้าไปถวายแก่พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายใน แต่ในลักษณะหนึ่งลือนั้นว่า พระ
 เจ้าข้างเผือกตรัสคิดด้วยพระยาราม จึงแต่งการรบพุ่งป้องกันพระนคร
 ตรีให้เสียดยศคตองพระราชไมตรีนั้น บัดนี้พระเจ้าข้างเผือกได้จัดวรยศ
 แด่ ยังแต่พระยาราม แต่พระไทยพระเจ้าหงษาวัดยังไปเสียดคตอง
 พระราชไมตรี ตรัสว่าถ้าแต่พระเจ้าแผ่นดินตั้งตัวพระยารามผู้ก่อเหตุออก
 ไปถวายแล้ว พระเจ้าหงษาวัดก็จะเป็นไมตรี มิให้ยากแก่สมณ
 พราหมณาจารย์ประชาราษฎรทั้งปวง จะเลิกทัพกลับคนไปเมือง
 หงษาวัด จึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฝ่ายในก็เอาหนึ่งลือนั้นมาแดงแก่

สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน ๆ ได้ฟัง โดยลักษณะหนึ่งดื้อหนึ่ง ก็
 ให้หาท้าวพระยาพฤตมาตยทงปวงมาประชุมกันปรึกษา ว่าซึ่งพระเจ้า
 หงษาวดีจะให้ตั้งพระยารามออกไปแต่จะเป็นไมตรีนั้น ยังเห็นควรจะตั้ง
 พระยารามออกไปฤ ๆ มีชอบตั้ง จึงท้าวพระยาพฤตมาตยทงปวง
 ปรึกษาว่า ถ้าพระเจ้าหงษาวดีจะเป็นพระราชไมตรีจริง ควรจะตั้ง
 พระยารามออกไป อย่าให้ ไต่ยากแก่พระราชราษฎรทงหตาย สมเด็จพระ
 มหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินก็ตรัสให้แต่งหนังสือตอบออกไปว่า ถ้า
 พระเจ้าหงษาวดีจะเป็นพระราชไมตรีด้วยจริงจงให้หนังสือเข้ามาใช้ก็จะ
 ตั้งพระยารามออกไป จึงนายกอนทองเอาหนังสือออกไปถวายแด่พระ
 มหาธรรมราชา ๆ ก็ตรัสให้นายกอนทองเข้ามาเด้า ว่าพระเจ้าหงษาวดี
 จะเป็นพระราชไมตรีด้วยจริง ให้ตั้งตัวพระยารามออกไปเถิด ซึ่งจะ
 เอาพระยารามไว้จะให้ ไต่ยากแก่อาณาประชาราษฎรทงปวงนั้นดูมิบังควร
 ฝ่ายท้าวพระยามุขมนตรีทงหตายมิได้รูกดพระเจ้าหงษาวดี ถ้าคณูว่า
 จริง ก็พร้อมกันทูลสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน ให้ตั้งพระ
 ยารามออกไปแก่พระเจ้าหงษาวดี สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน
 จึงตรัสตั้งนายกอนทอง ให้ออกไปทูลแก่พระมหาธรรมราชาว่าจะตั้ง
 พระยารามออกไป กำหนดให้มารับ ครั้นนายกอนทองไปแล้ว พระเจ้า
 แผ่นดินให้จำพระยารามแต่งคนคุมออกไปส่ง อารามหาพระสังฆราช
 กับภิกษุสี่องค์ออกไปด้วย ครั้นพระสังฆราชและผู้คุมคุมพระยารามไปถึง
 สมเด็จพระมหาธรรมราชาให้ถอดจำพระยารามออกแล้ว ก็พาเข้าไป
 ถวายบังคมพระเจ้าหงษาวดี ๆ ก็ให้เบิกพระสังฆราชเข้ามา แล้วตรัส

ให้หาพระมหาอุปราช แต่ท้าวพระยาผู้ใหญ่ทั้งปวงมาประชุมในหน้าพิชัย
 พตา พระเจ้าหงษาวดีก็ตรัสแก่ท้าวพระยาทั้งหลายว่า พระเจ้ากรุง
 พระมหานครศรีอยุธยาให้พระตั้งฆราวาสเอาพระยารามผู้ก่อเหตุมาสั่งแก่
 เรา แต่เราจะขอเป็นพระราชไมตรีด้วยเราดูก่อน ท้าวพระยา
 ทั้งหลายจึงพิพากษา ยังจะขอรับเป็นพระราชไมตรีฤๅประการใด
 ท้าวพระยาทั้งหลายก็ทูลว่า ซึ่งได้พระยารามออกมาแต่บัดนี้ เดิมขอได้
 แผ่นดินอยุธยา อันจะเป็นพระราชไมตรีนั้นหากต้องการไม่ ขอให้ยก
 เจ้าหักเอากรุงจงได้ พระเจ้าหงษาวดีจึงตรัสว่าเราเป็นกระษัตริย์จะทำ
 การสงครามสืบไป ซึ่งจะทำตงนหากควรไม่ แต่ตั้งนายทัพนายกอง
 ทั้งปวงให้รักษาแต่มั่นไว้ อย่าให้ประชิดรบพุ่งเข้าไป ฝ่ายชาวพระนคร
 ก็มีใครรบ ต่างคนต่างตั้งบอยทั้งสองฝ่าย จึงพระเจ้าหงษาวดีตั้ง
 พระตั้งฆราวาสเข้ามาว่า ถ้าพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาจะเป็น
 พระราชไมตรีด้วยเราจริง ให้พระเจ้าแผ่นดินแต่ท้าวพระยาผู้ใหญ่ทั้งปวง
 ออกมาถวายบังคม จึงจะรับเป็นราชไมตรีด้วย ครั้นพระตั้งฆราวาสเข้ามา
 ถึงกรุง ถวายพระพรแก่สมเด็จพระมหินทราธิราชพระเจ้าแผ่นดิน โดยคำ
 พระเจ้าหงษาวดีตั้งเขามาจน จึงท้าวพระยาทั้งหลายทูลพระมหินทรา
 ธิราชพระเจ้าแผ่นดินว่า การทงนพระเจ้าหงษาวดีหากเพ็ชโบายต่อดวง
 ให้ออกไปแล้วจะกุมเอาท้าวพระยาผู้ใหญ่ทั้งปวงไว้ แต่ก็จะให้เขามา
 เทเอาครัวอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายอพยพไปเป็นชดเชย แต่ศึกครั้งนี้
 ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถวายขอถวายขอถวายขอถวายป้องกันจนถึงขนาด จึงสมเด็จพระ
 พระมหินทราธิราชพระเจ้าแผ่นดินก็ตรัสให้ท้าวพระยาทั้งหลายพิพากษา

เป็นหลายยกหลายเกณฑ์ แต่ท้าวพระยาทั้งปวงตั้งด้วยกันเป็นคำเดียวว่า
จะอาสารบพุ่ง แต่พระยาธรรมาไซม์ได้ตั้งด้วยท้าวพระยาทั้งปวง.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดี ทำฟังทุกสิ่งจะออกไปแต่พระนครช้ายูถึง
เจ็ดวัน จึงตรัสด้วยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ว่ากรุงพระมหา
นครศรีอยุธยาให้ทูตออกมาเจรจาความเมืองแต่ช้ายูถึงนี้ เห็นว่า
มิเป็นพระราชไมตรีกันแล้ว เราจะให้แต่งการที่จะปัดนั้นนาคูเจ้า ส้มเด็จพระ
มหาธรรมราชาทุกแห่งแก่พระเจ้าหงษาวดีว่าขอให้งดก่อน ข้าพเจ้า
จะเข้าไปเกลี้ยการทั้งปวง ให้พระเจ้าแผ่นดินแต่ท้าวพระยาผู้ใหญ่เห็นแท้
ว่าจะเป็นทางพระราชไมตรี อย่าให้ยากแก่สมณพราหมณาประชาราษฎร
ทั้งหลาย พระเจ้าหงษาวดีก็ตรัสบัญชาโดยสมเด็จพระมหาธรรมราชา
เจ้า ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าก็เสด็จด้วยพระเสด็จมายืนอยู่ตรง
หน้าพระมหาเทพ ร้องเรียกเจ้านาทเข้าไปว่าเราจะเข้าไประงับการแผ่นดิน
พระมหาเทพเจ้านาทมิไว้ใจ ยิงปืนกระสุนใหญ่ร้อยออกไป พระองค์ตั้ง
จากพระเสด็จ ชุนอินทรเดชะแบกพระองค์วิ่งกลับออกมา ส้มเด็จพระ
มหาธรรมราชาเข้ามาเฝ้าพระเจ้าหงษาวดีแล้วกราบทูลทุกประการ พระ
เจ้าหงษาวดีก็ตรัสว่า อินชานพระนครศรีอยุธยามีไว้ใจนั้น ก็เป็น
สำหรับที่จะให้พระนครเสีย ซึ่งจะพนมมือเราไปนั้นหาไม่ แล้วพระเจ้า
หงษาวดีก็สั่งให้นายทัพนายกองทั้งปวงเร่งประชิดทำการทั้งกลางคั่นกลาง
วัน ชาวพระนครก็รบพุ่งป้องกันเป็นลำมารก.

๑ ขณะนั้นพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราช ถอพดหมนห้าพัน ตั้ง
เป็นกองกลางอยู่ณท้องสนามหลวง ถ้าเจ้านาทมีเหตุว่าข้าศึกเข้าหัก

หาญค้ำไคหนักก็มีได้กราบทูลพระราชบิดาก่อน แต่งทหารให้ไปช่วยรบ
 พุงทุ่ครั้ง ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน มีใ้เอาพระ
 โไทยใ้ใ้ในการศึก อยู่มาคิดแคงพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชว่าการ
 ศึกหนักเขามิได้มาแจ้งก่อน ทำแต่โดยอำเภอใจ จึงใ้หาพระศรี
 เสาวราชเข้ามา แดวสั่งพระยาธรรมใ้เอาตัวพระศรีเสาวราชไปตั้ง
 ใ้ยณวัดพระราม ข้าราชการนายทัพนายกองทหารทั้งปวงก็ใ้ใจ
 แต่เหตุว้รักบุตรภรรยาอยู่ ก็อุ้สาหะรบป้องกันไว้ทุกหน้าที.

๑ ฝ่ายขุนราชเสนา ขุนมหาวิไชย กับไพร่ห้าสิบคน พาถิ่น
 เต็ดดอกขานไปถึงเมืองตานช้าง จึงเอาศุภอักษรนั้นใ้แก่เสนาบดี ใน
 ดัษณหน้าว่า ศุภอักษรบรรลัสมต วัฒนเชษฐคุณานันตวิกลิต
 วิจิตรคามภราธณาไ้รย ในท่าพอรรมหาเสนาธิบดีนทรนทร
 มาศย์ อันใ้ความใ้ประกาศบาทมุติกากร บวรยุคตเรณูมาศ ในพระ
 บาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวณกรุงเทพทวารวดีศรี
 อโยธยา มหาดีดลกภพพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราช
 มหาสถาน มีมจรุจิตรสันทิคนั้นหามายังเสนาธิบดีณกรุงศรีสัตนาคนหุต
 ดวยบดินกรุงพระนครศรีอยุธยาเมืองราชคัษกร คือพระเจ้าหงษาวดีกอปร
 ดวย โธมเจตนาหาหริโธคัพปมิได้ ยกกองทัพตงมากระทำใ้ใ้หาการ
 ย้ายพระนครศรีอยุธยา สมนพราหมณาจารย์ไพร่ฟ้าประชาราษฎร
 ใ้ความใ้ใ้ร้อน แดกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาใ้เป็นเชื่อนเพ็ชร
 เชื่อนขนชแแก่กรุงศรีสัตนาคนหุต ถ้าพระนครศรีอยุธยาใ้แแก่กองทัพ
 หงษาวดีแล้ว เห็นศึกหงษาวดีจะตดิถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตด้วย เชิญ

เสด็จพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ยกพยัคฆโยธาทัพลงมาช่วยรบยุทธ
 ปราบปรามข้าศึกให้ปราไชยปดาศไปแล้ว จะได้ช่วยกันดำริห์การตอบ
 แทนแก่แดนพระเจ้าหงษาวดีให้ถึงขนาด เสด็จมาตั้งมั่นในศุภอักษร
 แล้ว ก็พรขุนราชเสนา ขุนมหาวิไชย เข้าเฝ้า ทูลโดยสำเนาศุภอักษร
 เสด็จขึ้นทุกประการ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแจ้งดังนวกทรงพระโกรธ
 ดำริห์ว่าพระเจ้าหงษาวดีมิได้ตั้งอยู่ในชาติยราชธรรมประเพณี ประพฤติ
 พาดทูลจรีดให้ทหารมาปลุกชิงพระเทพกระษัตริ์ไปครองหมิงหน้า ยังมี
 ใจกำเริบยกมากกระทำย่ำพระนครศรีอยุธยาอีกเล่า จำเราจะยกไป
 ศึกเป็นทัพกระหนาบ ดูหน้าพระเจ้าหงษาวดีจะทำเป็นประการใด
 ประการหนึ่งทางพระราชไมตรี กรุงศรีอยุธยาก็จะถาวรวัฒนาการ ดีบ
 ไป แดงกรมพระราชกำหนดให้เตรียมพลห้าหมื่น ช้างเครื่องสำมร้อย
 ม้าสามพัน ครั้นวัน ๗ ๕ ๓ ค่ำ ได้ศุภวารตฤกษ์มหามงคลฤกษ์อันประ
 เสด็จรู้ ก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งพร้อมด้วยเสนาท้าวพระยาตาด แดงพด
 พริยโยธาหาญแห่ โดยกระบวนซ้ายขวานำหลังตั้งแข่งเป็นชนิด แน่นหนัดด้วย
 เครื่องสรรพศาสตราวุธ ยกออกจากกรุงศรีสัตนาคนหุตอันแรมมาโดยวิถี
 ทางสถิตมารค ฝ่ายชาวค่านเมืองนครไทยรู้ข่าวว่าทัพเมืองด่านข้างยก
 ลงมา ก็บอกขอราชการลงไปให้กราบทูลสมเด็จพระมหาธรรมราชา.

๑ สมเด็จพระมหาธรรมราชาแจ้งดังนั้น จึงเสด็จไปเฝ้ากราบทูล
 พระเจ้าหงษาวดีว่า บดินทกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตยกมาทางเมือง
 เพชรบูรณ์ จะตั้งเมืองสระบุรีเป็นทัพกระหนาบ พระเจ้าหงษาวดี
 ทราบแล้วตรัสถามพระยารามว่า ทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตยกมาช่วย

เองๆ ไปขอให้มาช่วย พระยารามกราบทูลว่าสมเด็จพระมหินทราธิ
 ราชตั้งข้าพเจ้าใหม่ศุภอักษรชนไปชอกกองทัพลงมาช่วย พระเจ้าหงสาวดี
 ครั้นที่วังที่พกรวงศ์รัตนาคนหุคยมาครงน ครนจะตะให้มาโกดขาว
 พระนครจะแขงมอชน การที่จะทำเอาพระนครจะเข้าวันไป จำจะค้
 เตี้ยให้แตกฉานแต่โกด แด้วให้สมเด็จพระมหาธรรมราชากับพระยา
 ราม เอาช่างทมมอมาแกะตราให้เหมือนตราพระราชดีให้เสร็จแล้ว
 จึงแต่งเป็นศุภอักษรว่า ทพพระเจ้าหงสาวดียกมาครงน กองทัพ
 กรุงพระมหานครศรีอยุธยาแต่งออกรบกับหาหักหาญได้ไม่ บคนรบแต่
 มั่นไว้ แต่งให้ออกลาดตระเวนคตเต้บียง กองทัพเมืองหงสาวดี
 ชาติเต้บียงลง จวนจะเลิกถอยไปอยู่แล้ว ให้เชิญเสด็จพระเจ้ากรุงศรี
 รัตนาคนหุคเร่งยกพยุหโยชาที่พดงมากรหน้าบ ก็จะได้ไชยชำนะ
 โดยง่าย ครนเสร็จแล้วจึงให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาแต่งไทยซึ่งมี
 สติปัญญาไว้ใจได้ถอรบไป แด้วสั่งให้พระมหาอุปราชายกกองทัพชนไป
 คอยสกัดค้ พระมหาอุปราชาก็เสด็จยกพยุหบาตราทัพโดยสถดमारค
 แนวน้ำแควป่าดักฟากควันออก พักพลซุ่มไว้ โกดเมืองสระบุรีทั้งสอง
 ฟากนำ.

๑ ฝ่ายผู้ถือศุภอักษรไปพบกองทัพพระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุคณเมือง
 เพ็ชรบูรณ์ เต้หน้าบคินาเขาเผาทูลขอความตามศุภอักษรทุกประการ
 พระเจ้ากรุงศรีรัตนาคนหุคแจงมโตมจจารณญาณ ถ้าคญวาจริงคพระ
 ไทย ก็ยกกองทัพรบตงมาเมืองสระบุรีถึงคียบตหมากถองคณ กอง
 ทพยงมทพพร้อม พระมหาอุปราชาก็กำหนดให้ทหารเขาโจมตี กอง

ที่กรุงศรีสัตนาคณหุตไม่ทันรอดกแตก รพดเจ็บป่วยล้มตายเป้นอันมาก
 พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตก็ช่นข้างหนีไป กองทัพพระมหาอุปราชาได้
 คิดตามไปได้ช่นข้างมาเป้นอันมาก จับพลตาวเป้นได้ประมาณร้อยเศษ
 แดวยกตงมาเฝ้าพระเจ้าหงษาวดี ทูลช่งได้ไชยช่านะ แดวถวายช่านะ
 มากบชเตยชาวตางช่านช่งได้มานน พระเจ้าหงษาวดีดีพระไทย จึง
 ให้ปล่อยชาวตางช่านช่าไปแจ่งเหตุทงปวงในพระนคร ฝ่ายพระมหินทรา
 ธิราชเจ้าแผ่นดิน นายทัพนายกองทแกตวทหารทงปวง แจ่งว่าเดี่ย
 ที่กรุงศรีสัตนาคณหุตก็เค้รำใจ พระเจ้าหงษาวดีก็คิดช่งจะหักเอาพระ
 นครให้ ได้.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชา ครั้นเวดาค่าจิ่งให้หาพระยาจักรี
 ช่งพระเจ้าหงษาวดีได้ ช่นไปครงพระรามเศวรณน มาเฝ้าแต่ตอง ให้
 ส่าบาดแตวจิ่งตรศปฤกษาเป้นความดับ ว่าแต่ก่อนท่านกับเรากเป้นช่า
 พระเจ้าช่านเฝือก ครงนมาเป้นช่าพระเจ้าหงษาวดีตวช่นกัน ฝ่ายพระ
 เจ้าช่านเฝือกก็ส่วรรคตแตว ตวเรากก็ได้ทำความชอบ แต่ตวท่านห้าม
 ความชอบตั้งใดไม่ เรากคิดจะให้ท่านมีความชอบไว้ต่อพระเจ้าหงษาวดี
 เราเห็นอูบายอ้นหน่ง ช่งจะเป้นความชอบช่งของท่านตราบเท่ากิดปาวตาง
 ถ้าท่านเป้นใจตวแตวก็จะได้เมองโดยง่าย พระยาจักรีกรบว่าจะส่นอง
 พระคุณไปกว่าจะส่นชวตว สมเด็จพระมหาธรรมราชาจิ่งเอาความดับ
 ทงนไปกราบทูลแก่พระเจ้าหงษาวดี ๆ ยินต่นก จิ่งอูบายให้เอาพระยา
 จกรมาตงพระราชอาชญาแตวจำไว้ ให้พม่ามอญตาวคุมอยู่ต่ามตบคน
 ครนอยู่มาประมาณ ๕ วัน ๒ วัน

คนให้ตบไปปด้อยพระยาจักรีเข้าไปในกรุงตั้งชดิกพันชนา ให้นำ
 ที่พระยาธรรมาตรงวัดส้มปลวรงค์ ในเวดากตากคน ครนรุงชนพระเจ้า
 หงชาวดทำเป็นให้คนหาพระยาจักรีทุกกองทัพ ไม่พบแต่ัว ก็ให้เอา
 ผู้คุมตามสืบคนไปตระเวนรอบกองทัพ แดวจึงประหารชีวิตตรเสียบไว้หน้า
 ค่ายวัดธรรมา ในเวदानันพระยาธรรมากพาควพระยาจักรีเข้าไปเฝ้า.

๑ สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าคณูว่าพระยาจักรีหนีมา
 จริง มีความยินดีนัก ก็ให้ถอดเครื่องพันชนาการออกแล้ว จึงพระ
 ราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก ให้พระยาจักรีบังคับการซึ่งจะ
 บัองกันพระนคร แดวสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินพระราชทาน
 อาชญาสิทธิพระยาจักรี ให้แก้เครื่องตั้งมีปีกดองชนะเศตรตั้งช้ประโคน
 เทียวตรวจนำที่ แดวพระยาจักรีนั้นจิตแจงค้ายคุประตุหอรบบำรุงทแกดัว
 ทหารรบพุ่งโดยฉื่อนั้นจริงมาได้ประมาณเดือนหนึ่ง แคนั้นไปเห็นเจ้าน้ำที่
 ผู้ใครบพุ่งเข้มแข็งกล้าหาญก็พาดมิตลงโทษ ว่าตะนำที่เดียมมิได้เป็นใจ
 ค่อราชการ แดวก็เอาพตเรือนมาเปนทหาร เอาทหารไปเปนพตเรือน
 นายทัพนายกองทงปวงก็เดียมใจ การศึกก็ถอยกำลังดง แดวให้หนังสือ
 ดับกำหนดออกไปว่า ณวัน ๒๓๐๕ คำให้ยกเข้ามา ฝ่ายพระเจ้า
 หงชาวดแจ้งดงนน ก็กำหนดให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทหารทงปวง
 ซึ่งจะเข้าหักเอาพระนคร แต่งทหารเป็นสี่เหล่า ๆ หนึ่งได้เดือดำถือ
 ดาบตั้ง เหล่าหนึ่งได้เดือเขียวถือดาบสองมือ เหล่าหนึ่งได้เดือแดง
 ถือปืนหนักถือดาบชุด เหล่าหนึ่งได้เดือส้มวงถือหอกทวนดาบสพายแดง
 ให้พระมหาธรรมราชากับพระมหาอุปราชา ถอพตทงนยกเข้า โดยถนนเกาะ

แก้ว แดพระเจ้าอองวะ พระเจ้าแปร ยกเขาคามนำที่พร้อมกันทั้งสาม
 ถนน เจ้านาทกักดำคบไฟแหดนหลวมาต้องพลทหารหงษาวัดตมตาย
 เปนอนมาก พดชาศักกมไดถอย เยียดยัดหนูนเองกนเขาไปมิได้ขาด
 เตียงพิตเตียงบั้นตงแผ่นดินจะไหว แดกองทัพพระมหาธรรมราชา พระ
 มหาอุปราชา โจมตีหักเข้าไปไคกายพระมหาเทพ ๆ แดกลอยเข้าไปตง
 รับอัยตำบลนำวัดโคกตกระบือ แดวกแตกเขามาตงรับตำบลวัดเผาเขา
 กช้าแตกกระจัดพตตพรายคุมกนไม่คิด ชาศักกเข้าเมืองได้ เมื่อเตียงกรุง
 พระมหานครแก่พระเจ้าหงษาวัดนั้นณวัน ๗ ค่ำ ค่ำ ค่ำ ค่ำ ค่ำ
 บีมโรงอัฐศก (พ. ศ. ๒๐๘๘) เพลาเข้าสำเนาพิทว.

๑) ขณะนั้นพระมหาอุปราชา กับสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า
 ก็เตด็จเขามาณชางพระที่นั่งนาพระราชวัง จึงสมเด็จพระมหินทราธิราช
 เจ้าแผ่นดินก็เตด็จดวยพระราชยานออก ไปยังพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า
 จึงพระมหาอุปราชา ก็ไห้รับสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินออกไป
 ถวายสมเด็จพระเจ้าหงษาวัดณพลับพลาวัดมเหยงค์ สมเด็จพระเจ้า
 หงษาวัดทอดพระเนตรเห็นจึงคบบพระหัตถ์ตงทราชาอาศน์ แดวตรศ้เชิญ
 เตด็จพระมหินทราธิราชให้เขามาณัง สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าก
 คตานเข้าไปตามรับตง แต่ทว่าหาถงทคบบพระหัตถ์ไม่ สมเด็จพระเจ้า
 หงษาวัดจึงยกพานพระศร์ เตอนมาไห้สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าเสวย
 สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้ามิได้เสวย พระเจ้าหงษาวัดกหยับเอาพระ
 ศร์ในพานประทานให้ สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าก็รับมาก้าไว้
 น้อยหนึ่งแดวจึงเสวย สมเด็จพระเจ้าหงษาวัดจึงหยับบัวนพระโอษฐ์

ตั้งให้ สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้ากรมโตบวณตง สมเด็จพระเจ้า
 หงษาวดีจึงตรัสว่า ซึ่งเรายกมากระทำการสงครามทงน เป็นประเพณี
 กระษัตริย์ขัตติยราชจะเอาไชยไว้เกียรติยศ แม้ขอบขัณฑสีมาอาณาจักร
 ให้กว้างขวางในทิศานุทิศทั้งปวง เจ้าอย่าโทมนัสน้อยใจเลย จะเชิญ
 ชนไปอยู่กรุงหงษาวดีด้วยกัน แล้วสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีจึงตรัสแก่
 พระมหาธรรมราชา ให้นำสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าไปทำนุบำรุงไว้
 พระเจ้าหงษาวดีก็ให้เทเอาครัวอพยพชาวพระนคร แด่รูปภาพทงปวงใน
 นำพระบัญชาชนดั่งหนนดั่งไปเมืองหงษาวดี แด่ทรงพระดำริห์การซึ่ง
 จะราชาภิเศกสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ให้ครองกรุงพระนครศรี
 ยะบุทธยา จึงไว้พระยาศรีธรรมราช พระศรีอรรคราช ชุนเกษตรา
 ธิบดี ชุนรักษมณฑลเกียรติ หมื่นนรินทร์เด่น แด่ชุนหมื่นทงปวงร้อยหนึ่ง
 แด่ไพร่พลชายหญิงอพยพหมื่นหนึ่ง ให้อยู่สำหรับกรุงศรีอยุธยา.

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ (พระมหาธรรมราชา)

๑ ตุลาคม ๕๓๘ บีมโรงอัฐศก (พ. ศ. ๒๐๘๘) วัน ๒ ๓ ค่ำ พระเจ้า
 หงษาวดีให้ แต่งการราชพิธีปราบดาภิเศกสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
 เจ้าเสด็จชนเดวราชสมบัติผ่านพิภพกรุงเทพพระนครศรีอยุธยา ทรง
 พระนามสมเด็จพระสรรเพชญ์วชิระสุริโยดม บรมมหาธรรมราชา
 ธิราชรามศ ปวงเรศธรรมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพนฤบดีนทร์
 ภูมินทรเทพดมมุติราชบรมบพิตร เจ้ากรุงพระนครศรีอยุธยา มหา
 ดิถกภพนพรัตนราชธานีบรมมย์ เมื่อเสด็จชนเดวราชสมบัติขึ้นพระชนม์

ได้ ๕๔ พระพรรษา พระเจ้าหงษาวดีก็ให้พระสุนทรสงคราม อันตั้ง
 ไปหงษาวดีขณะเมื่อครั้งได้พระราเมศวรกับช้างเผือกตั้งไปนั้น อยู่เป็น
 พุฒยามาคยสำหรับพระองค์ แต่ไว้เมืองนครพมหมแดงพดตามพันให้อยู่
 ช่วยรักษาพระนคร สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีตรัสแก่สมเด็จพระมหินทรา
 ธิราชเจ้าว่า จงจัดพระสุนทรนวมแดงราชบริวารแต่เครื่องราชูประ โภคทั้งปวง
 ออกมา จะได้ขนไปด้วยกัน แล้วมีพระราชบัญชาตรัสแก่สมเด็จพระ
 มหาธรรมราชาว่า ให้จัดเครื่องราชบริพนธ์นาถรรพากรณสำหรับขัตติยา
 ธิปัตต์แดงพระสุนทรนวมแดงราชบริวารตั้งให้สมเด็จพระมหินทราธิราชด้วย สมเด็จพระ
 มหาธรรมราชาก็จัดให้ตามรับตั้งทุกประการ แล้วสมเด็จพระเจ้า
 หงษาวดีก็เสด็จเลิกพดพยุหบาตราทัพ กลับไปทางเมืองกำแพงเพชร
 สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าก็โดยเสด็จ ครั้นถึงแดนเมืองแครงสมเด็จพระ
 มหินทราธิราชเจ้าทรงพระประชวรหนัก ตกใจท้าวหาพระ
 อาการมากวาทูสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี ๆ จึงพระราชทานแพทย์ไป
 รักษา แล้วตรัสคาดโทษแพทย์มาว่า ถ้าสมเด็จพระมหินทราธิราช
 ทิวคงคต จะตงโทษถึงสิ้นชีวิต ครั้นรุ่งชนสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
 เสด็จมาเยือน จึงตรัสว่าอย่าให้เสวยยาแต่พระกระยาหาร อย่าท้อแท้
 พระไทย เราจะได้ไปด้วยกัน ครั้นพระราชทานโอวาทตั้งนั้นแล้ว
 ก็เสด็จกลับมาพดบพลา สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีแต่ประทับแรมชยทนน
 ถึงสี่บเอ็ดวัน สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าก็ส่งรรคต สมเด็จพระเจ้า
 หงษาวดีทรงพระโกรธ ตรัสให้ตั้งพระราชอาชญาแก่แพทย์พม่ามอญไทย
 สิบเอ็ดคน แล้วพระราชทานเพลิงเสร็จ ทรงพระกรุณาให้เอาพระอัฐิแต่

พระذنมเครื่องราชูประโลกทั้งปวง ให้พม่ามอญดาวกุมลงมาตั้งยัง
พระนครศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็เสด็จไปเมืองหงษาวดี.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าแผ่นดิน ครั้นเอาพระ
สุนทรสงครามเป็นพระยาธรรมาธิบดี ครั้นเอาพระยาศรีธรรมเป็นพระยา
พระเสด็จ ครั้นเอาพระยาเพชรราชาเป็นพระยาอินทราชาธิบดีพระนครบาด
ครั้นเอาพระยาเดืองเป็นพระยาจักรี ครั้นเอาขุนทดวงเด้นามาตย์เป็น
พระยามหาเสนาธิบดีศรีสุมุหพระกระดาโหม ครั้นเอาพระศรีเสถียรราช
เป็นพระยาเดโช ครั้นเอาพระจันทบุรีเป็นพระท้าวหน้า ครั้นให้พระ
ศรีธรรมราชคงที่เป้นพระยาพระคลัง ครั้นเอาขุนจันทราเป็นพระยาพดเทพ
แล้วก็ตั้งพระหิวเมืองนครชุมทหารพดเรือนทงปวงทุกกระทรวงการ แล้ว
ให้ช่องจืดไพร่พดหม่องครกษจักรนารายณ์ชาวคาบชาวเรือ แดหม่มทหาร
อันกระจัดพดไพร่ทงปวง ประมุขเข้ามาโดยหม่มโดยกรม แล้วก็ให้จัด
ช่องไพร่พดหม่มสืบสองพระกานต์แดหม่มพดเรือนทงปวง อันกระจัด
พดไพร่ทงปวงนั้นมาประมุขไว้ โดยหม่มโดยกรม รับราชการทุกพนักงาน
แล้วก็ตั้งท้าวพระยาดำมนครราช แดพระหิวเมืองทงหลายให้ออกไป
อยู่ครองอาณาประชาราษฎร์ทุกหัวเมืองใหญ่้อยทงปวง สำหรับขอบ
ชั้นทงเด้นมากรุงพระมหานครศรีอยุธยา โดยบุรพประเวณีพระเจ้าแผ่นดิน
ด้ายมาธิราชเจ้าแต่ก่อนมา.

๑ ดุคักราช ๘๓๘ ปีมีเส่งนพคกเดื่อนยี่ (พ.ศ. ๒๓๐๐) พระยาตแวก
ยกขางมารพดมาทางเมืองนครนายก แดไพร่พดพระยาตแวกมาคราว
นั้นประมาณ ๓ หมื่น กรมการเมืองนครนายกบอกขางราชการเข้ามา

ณกรุงฯ มุขมนตรีจึงเอาหนังสือบอกชนบึงคมทูตสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
 ครั้น คริศ์ ทราบ ก็ให้ ท้าวพระยาพระหัวเมืองมุขมนตรีทั้งหลายพากษาวา
 เมื่อพระยาตแวยกยกขางมารพดมาคองน ท้าวพระยาทั้งหลายจะคิดประ
 การใด จึงพระยาเพชรราชาผู้เป็นพระยาอินทรานครบาดทูตว่า กรุง
 พระมหานครใช้ ฟังเป็นอันตราย รพดขอบบางยังไปได้ลุ่มบรรณ แต่
 พดทหารซึ่งจะชนประจันาทรอบพระนครนั้นเห็นมครบนำที่ หนึ่งบน
 ใหญ่่น้อยสำหรับพระนครนั้นสมเด็จพระเจ้าหงษาวดก ให้เอาไปเป็นอันมาก
 แดบนชงคองชองทงปวงนนเป็นอันน้อยนถ ทงกระสุนดินประดีวักยง
 มิได้ประมุดใจสำหรับที่จะกันพระนคร แดซึ่งจะคองอยู่รบพุ่งบองกัน
 พระนครคองนเห็นเหตุอลาดง ขอเชิญเสด็จชนไปยงเมืองพระพิศณุโลก
 ให้พันราชคัศกรุก่อน ท้าวพระยาพระหัวเมืองมนครมุขทงหลายกตั้งเป็นคำ
 เดียวคองพระยาเพชรราชา สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็คริศ์บัญชาตาม
 ท้าวพระยาทงหลาย จึงมีพระราชโองการคริศ์ตั้งแกชุนเทพอรชุน
 ให้แแดงเรือพระทงนงแแดงเรือประเทียบทงปวงให้สรพ.

๑ ในขณะนพระเพ็ชรรัตนเจ้าเมืองเพชรบูรณ์มีความผิด ทรงพระ
 กรุณาให้ยกออกเดี่ยจากที่ พระเพ็ชรรัตนก็คิดเป็นชบถ แดชองลุ่ม
 ขาวนอกทงปวงได้มากแล้ว ก็คิดจะปดันทพหดวง เมื่อจะเสด็จ
 ชนไปน.

๑ จึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว คริศ์ถามชุนเทพอรชุนด้วยเรือพระ
 ทงนงทงปวง แดวก็คริศ์ถามว่าซึ่งจะไปจากพระนครนี้ ชุนเทพอรชุน
 บังคคิดเห็นประการใด จึงชุนเทพอรชุนกราบทวดว่า พระยาตแวยกยก

มาคราวนมไต่เป็นศึกใหญ่ ขอทรงพระกรุณาเด็ดยุอยู่แต่ให้รบพุ่งบ้อง
 กั้นพระนคร ให้รุกก้าดงศึกก่อน ครั้นจะถ่วงตะพระนครเสียไซ้
 พระเจ้าหงษาวดีจะครัดเศยหนีได้ ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวครัดเห็น
 ชอบด้วย ก็มพระราชโองการครัดตั้งขุนเทพอรชุนให้เตรียมเรือพระ
 ทนง แดตรวจจัดพลสำหรับเรือพระทนงหนีไว ให้สรรพ.

๑ ฝ่ายพระยาตแวกยกทัพเข้ามาถึงกรุงพระนครศรีอยุธยา แดให้
 ตงทัพตำบลบ้านกระทุ่ม.

๑ ขณะนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ครัดให้เมืองนครพรหม
 แดพลชาวหงษาวดีตามพน้อยประจำนาทในชอนำ แดไว้ให้ท้าวพระยา
 พระหัวเมืองทงหลายตรวจจัดพลทหารชนประจำนาทกำแพง แดราย
 กนอยู่รอบๆพระนคร พระยาตแวกยกพลเข้ามาขึ้นข้างในวัดสามพิหาร
 แดพลซาคักกรายกันมาถึงวัดโรงช่องแควตักภูฏทอง แดเอาข้างมายน้อย
 ในวัดพระเมรุราชิการามประมาณสามสี่ข้าง พลประมาณสี่พัน พระ
 ยาตแวกให้พลทหารดงเรือห้าลำเข้ามาปล้นในมุ่มเจ้าذنุก ส้มเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวก็เด็ดยไปขึ้นพระราชยาน แดให้พลทหารชนรบพุ่ง
 ซาคักกพายออกไป จึงครัดให้ยิงปืนจ่ารงค์เอาซางซาคักซึ่งนอยใน
 วัดสามพิหารนั้น ต้องพระจำปาธิราชซึ่งเปนกองหน้าตายกับคอซาง
 พระยาตแวกก็ยกถอยคั้นไปยังทัพณบ้านกระทุ่ม แดยกเข้ามาปล้นถึง
 ตำบลกรงกมได้ พระยาตแวกก็ถาทัพกลับไ้ จึงกวาดเอาครัวตำบล
 บ้านนาแถมเมืองนครนายกไปเมืองตแวก.

๑ ในขณะที่พระยาตเวตต์พดมาดาตทงทางบกแต่ทางเรือหลายครั้ง
แต่ได้ยฆาอจันทบูร ชาวระยอง ชาวนเชียงเทรา ชาวนาเว็ง ไปแก่
ข้าศึกตเวตต์เป็นอันมาก.

๑ ศึกกกราช ๕๒๐ ปีมเมียดำเรทศก (พ. ค. ๒๓๐๑) สมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชธิราชบพิตรเป็นเจ้า อัน
เป็นสมเด็จพระราชโอรสธิราช ขนไปเสวยราชย์ณเมืองพระพิศณุโลก
ขณะนั้นพระชนม์ได้ ๑๖ พระพรรษา แต่สมเด็จพระเอกาทศราชผู้เป็นพระ
ราชอนุชาสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้านัน สมเด็จพระราชบิดาเอาไว
ณพระมหานครศรีอยุธยาด้วย.

๑ ศึกกกราช ๕๒๑ ปีมแมเอกศก (พ. ค. ๒๓๐๒) พระเจ้าหงษาวดี
ยกช้างมารพดไปเอาเมืองตานช้าง กำหนดให้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
กรุงเทพมหานครแต่สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จขนไปด้วย แต่
สมเด็จพระเอกาทศราชผู้เป็นพระอนุชาบุตร พระราชบิดาจารย์ให้ยรักษา
พระนคร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ก็
ยกช้างมารพดไปถึงตำบลหนองบัวในจังหวัดเมืองตานช้าง ขณะนั้น
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงพระประชวรทรพศม์ พระเจ้าหงษาวดีศรี
ให้สมเด็จพระมหาธรรมราชากับพระนเรศวร เสด็จคณมายังพระนคร
ศรีอยุธยา ครองนพระเจ้าตานช้างบองกนรักษาเมืองเป็นลำมารถ ทพ
หงษาจะหักเอาพระนครก็มีได้ พอจวนเทศกาดวสันตฤกษ์ยกทัพกลับ
ไปเมืองหงษาวดี.

๑ ฝ่ายพระยาตเวทียกมาจะใกล้ถึงปากน้ำพระประแดง เจ้าเมือง
 หนองบัว แดกรมการทงหลาย ราชว่าพระยาตเวทียกมา ก็บอก
 ขึ้นไปให้กราบทูล ส่วนเรือที่หน้าพระยาตเวทียกได้ตามเรือซึ่งตระเวน
 ขนเดนศตเข้ามา เจ้าเมืองหนองบัวแดกรมการทงหลายมีทัพแต่งการที่จะ
 รบพุ่งป้องกันเมือง ค้างคนค้างเอาครัวหนี พระยาตเวทียกทัพเข้า
 มาตั้งในปากน้ำพระประแดง ก็ให้ดาตจับชาวเมืองหนองบัว ชาวเมือง
 หนองบัว ไปเปนชเชย.

๑ จึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ตรัสให้เอาเมืองยศได้ชรราชธานี
 เปนนายกอง แดจตชนหมนทงหลายกับพดทหารสองพัน แดเครื่อง
 สัตราวุชบวรจเรือได้สี่ลำดำ ให้ยกลงไปถึงเมืองหนองบัวรบเรือชา
 คึกได้รบพุ่งกันเปนลำมารถ ทัพข้าหลวงก็พ่ายแก่ข้าศึกถเวก แด
 เดย์หมนราชามาตย์ ข้าศึกได้เปนเอาไปถวายพระยาตเวทียก เมือง
 ยศได้ชรราชธานีแดข้าหลวงทงปวงกพายชนมายังพระนคร พระยาตเวทียก
 ก็ให้จับเอาคนทวจหวดเมืองหนองบัว ได้มากแดวกยกชนมายังพระนคร
 คงทพณชนอนบางคนาง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ตรัสให้ท้าวพระยา
 ทงหลาย ตรวจจัดพดทหารชนประจำนาทกาแพงพระนคร แดวแต่งการ
 ที่จะรบพุ่งกันพระนคร พระยาตเวทียกทัพเรือขึ้นมาเข้าแฝงอยู่ข้างวัด
 พระพนงเชิง ให้แต่เรืออันเปนทัพหน้าประมาณสามสี่ลำเข้ามาจะปล้น
 ณฑำบตนายกาย ขณะนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในหอราช
 คฤห์ตรงเกาะแก้ว แดท้าวพระยาเส่นำบตมนครมุขทงหลายประชุมกัน
 ในทพน ทบเรือชาคึกเกือบเข้ามาจึงวางปืนใหญ่ขึ้นบ้อมนากาย

ต้องพดช้ำคักคายเป็นอันมาก แดงก็ตรัสให้พดทหารเอาเรือออกไปยอ
 ช้ำคัก ๆ ทิ้งปวงก็พ่ายลงไป พระยาตแวกเห็นจะปล้นพระนครมิได้
 ก็เลิกทัพคนตงไปตั้งอยู่ณปากน้ำพระประแดง แดงก็แต่งให้ชนไปลาด
 จับคนถึงตำบกรบุรี ได้ชนหมื่นกรมการแต่ไพร่ชายหญิงอพยพมาเป็น
 อันมาก จึงให้เอารูปเทพารักษ์สำฤทธทั้งตององค์ ชื่อพญาแสน
 ตา แดบาทตั้งชกร อันมีมเหศักดิ์ภาพซึ่งอยู่ณเมืองพระประแดง
 อันชุกได้แต่ครั้งสมเด็จพระรามารับคนหนีไปด้วย พระยาตแวกก็เลิกทัพ
 กลับไปเมือง.

๑ ตศักราช ๙๒๒ มีงอกโทศก (พ. ศ. ๒๓๐๓) พระยาตแวกแต่ง
 พระยาอุเทศราชแต่พระยาจันจันตुकทัพเรือมา พดประมาณด้ามหมื่น จะ
 เอาเมืองเพชรบุรี พระศรีสุรินทรภาไชยเจ้าเมืองเพชรบุรีแต่กรมการทั้ง
 หตายแต่งการรบพุ่งป้องกันเป็นสามารถ แดช้ำคักยกเข้าปล้นเมืองถึง
 ต้ามวัน รพดช้ำคักต้องตำบกรบุรีเจ็บป่วยตายเป็นอันมาก จะเอา
 เมืองเพชรบุรีมิได้ พระยาอุเทศราช แต่พระยาจันจันตुकเลิกทัพคน
 ไปเมืองตแวก ขณะนั้นพระยาจันจันตुकให้ท่านบนแก่พระยาตแวกไว้ว่า
 จะเอาเมืองเพชรบุรีให้ ได้ ครนมโตเมืองเพชรบุรี พระยาจันจันตुक
 กัดว่าพระยาตแวกจะตงโทษ พระยาจันจันตुकพาครัวอพยพทั้งปวง
 หนีเขามายังพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 กรุณาแก่พระยาจันจันตुक ตรัสให้พระราชทานเป็นอันมาก ครนอยู่มา
 พระยาจันจันตुकมิได้สติความภักดี ตอบตดแต่งตำบกรบุรีจะหนีจากพระนคร
 ครนถึงณวัน ๓๓ ค่ำ มีรกาตวันศก (พ. ศ. ๒๓๐๕) เพดาค่ำประมาณ ๒

นาฬิกา พระยาจันจันตुकัฬาครวัดงดำเกาหน้ตองงไป ขณะนั้น
 ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้าเสด็จลงมาแต่เมืองพระพิษณุโลก เสด็จอยู่
 ในวังใหม่ ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า ก็เสด็จยกทัพเรือตามพระยา
 จันจันตुकัฬงไปในเพลากลางคณน แลวตรศให้เรือประตเรือกัฬ แล
 เรือท้าวพระยาทงหลายเขาดอมดำเกาพระยาจันจันตुकัฬ แลได้รับพุงกัน
 เปนสำมารถ พระยาจันจันตुकัฬให้ โต้ดำเกาไปกตางนำรบต้านทานรอ
 ดงไป ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า ก็ตรศให้เอาเรือประตเรือกัฬเข้า
 จดท้ายดำเกาพระยาจันจันตुकัฬให้พัดทหรวบั้นดำเกาชน แลวเขาเรือ
 พระทงหนุนเข้าไปให้ ชิดดำเกา แลทงบั้นนกลัดบึงถูกจันผู้ใหญ่ตาย
 สำมคน พระยาจันจันตुकัฬยังบั้นนกลัดบมาคองวางบั้นคณนทงนนแตก
 พระยาจันจันตुकัฬรับพุงบ้องกันเปนสำมารถ พดทหารชำหดวงจะบั้นชน
 สำเกามิได้ พระยาจันจันตुकัฬให้เร่งโต้ดำเการุกหน้ตงไป ส้มเด็จพระ
 นเรศวรเปนเจ้าก็เสด็จตามรบพุงตงไปถึงเมืองชนบุรี พระยาจันจันตुकัฬ
 ให้เร่งโต้ดำเกาออกไปพันปากหน้าคกฏก ฝ่ายส้มเด็จพระราชบิดากัฬ
 เสด็จหนุนทัพส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้าตงไปถึงเมืองพระประแดง พอ
 ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้ายกกตบชนมาพบเสด็จ ทดการทงปวงให้ทราบ
 ส้มเด็จพระราชบิดากัฬส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้าก็เสด็จชนมายังพระนคร
 ๑ ดุคัฬราช ๙๒๔ บัจจจัตวาศก (พ. ศ. ๒๓๐๕) ส้มเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวให้แคงพระนคร ให้ชูดคูชื่อนำฝ่ายทิศบูรพาแต่บ้อมมหาไชยวงนำ
 ตงไปบรรจบบางกระจะ กว้างสิบวาฏกสำมวา แลวให้ยกกำแพง

ออกไปริมน้ำขอบนอกพระนครบรรจบบ่อมหาไชย แต่บ่อมหาไชย
ลงไปบรรจบบ่อเพชร.

๑ ในปีที่เกิดขบถญาณพิเชียรเป็นจตุรฤกษ์ในจังหวัดแขวงหลวง แด
ญาณพิเชียรนั้นเรียนคุณโกหก กระทำการอันพิปริศนาค้างแก่ชาวชนบท
ประเทศนั้น แดช่องล้อมเอาเป็นพวกได้มาก ญาณพิเชียรก็มาช่อง
ล้อมคนในตำบลบ้านยัดนั้น ชนค้ำวังคตแขวงตั้งชาวชนบทนั้นเข้ามาถวาย
จึงล้อมเด็จพระบรมพิศรพระพุทธเจ้าหลวง ก็มีพระราชโองการตรัสใช้เจ้า
พระยาจักรีให้ยกพลทหารออกไปจับญาณพิเชียรซึ่งเป็นขบถ เจ้าพระยา
จักรีแต่ขุนหมื่นทั้งหลายยกออกไปตั้งทัพในตำบลบ้านมหาตไทย ญาณ
พิเชียรรูถงหนักยกล้อมค้ำพรคพวกทั้งปวงมารบเจ้าพระยาจักรี ล้วน
ชาวมหาตไทยอ่อนยหน้าข้างเจ้าพระยาจักรีนั้น ก็กตบเป็นพวกญาณ
พิเชียร ครั้นได้รบพุ่งกัน พนไชยชุกกับนทายข้างชนพนเจ้าพระยา
จักรีตายกับคอข้าง ไพร่พลอันไปด้วยเจ้าพระยาจักรีนอกแตกฉาน
เดี่ยวขุนหมื่นตายในทรบนั้นเป็นหลายคน ครั้นเดี่ยวเจ้าพระยาจักรีแล้ว
ชาวชนบทหนักเข้าเป็นพวกญาณพิเชียร แต่ชายฉกรรจ์เป็นคนประมาณ
สามพัน ญาณพิเชียรตั้งพนไชยชุกเป็นพระยาจักรี ตั้งหมื่นศรียัดนขอ
พระยาเมือง แดญาณพิเชียรคตเอาเมืองดพบุรี ก็ยกไปยงเมืองดพบุรี.

๑ ฝ่ายพระยาดั้หราชเดโช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ดำรัสสั่งให้ ไปซ่อมกำแพงเมืองดพบุรีนั้น ครั้นแจ้งข่าวว่าขบถญาณ
พิเชียรยกมาเมืองดพบุรี ก็คกแต่งการที่จะรบพุ่งบ้องกันเมืองไว้ ฝ่าย
ญาณพิเชียรก็ยกไปถึงเมืองดพบุรี ซึ่งข้างเข้าไปยืนอยู่ตำบลหัวศรี แด

ให้พรรคพวกเข้าปล้นในทันที พระยาดีหราเดโชก็ออกมาขึ้นช้างให้
 รบพุ่งป้องกัน จึงชาวประเทศชออมรอดแฝงตัวโพธิยังบันนกดืบไป
 คองญาณพิเชยราชบดงตายกับคอช้าง พวกขบถทั้งปวงแตกฉานพ่าย
 ออกไป แลต่างคนต่างหนีกระจัดพลัดพรายไปทุกตำบล พระยา
 ดีหราเดโชก็เอาอมรอดซึ่งยังขบถตายนั้นเข้ามาถวาย จึงสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัวตรัสให้พระราชทานแก่อมรอดนั้นมากนัก แล้วตรัสให้
 ขาหลวงออกไปจับพวกขบถทั้งปวงนั้นได้มาก บรรดาจะตงพระราช
 อาชญาไซ เหตุด้วยพระองค์ทรงทศพิชราชธรรมก็มีไต่ตงพระราชอาชญา
 แดให้แต่คักหมายหมู่เจ้าสม่มหมู่โดยโทษ ครั้นถึงเดือนสามพระยา
 ตแวกก็ยกทัพเรือมาพลประมาณเจ็ดหมื่นมาเอาเมืองเพชรบุรี ในขณะที่
 นนสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสให้เมืองยศได้ธรรราชธานี เมืองเทพ
 ราชธานี ออกไปรังเมืองเพชรบุรี จึงพระศรีสุรินทรภาไชยเจ้าเมือง
 เพชรบุรี แดเมืองยศได้ธรรราชธานี เมืองเทพราชธานี ก็ช่วยกัน
 ตกแต่งการที่จะรบพุ่งป้องกันเมือง ครั้นพระยาตแวกยกมาถึง ก็ให้
 ยกพลขนดอมเมืองเพชรบุรีอยู่สามวัน แดให้ยกเข้าปล้นเมืองเพชรบุรี ให้
 พดทหารเอาบันไดพาดบันก้าแพงเมือง แดชาวเมืองเพชรบุรีรบพุ่ง
 ป้องกันเปนสามารถ ข้าศึกชาวตแวกต้องล่าตราวุธตายเปนอันมาก
 จะปืนบ้ายปล้นมิได้ ก็พ่ายออกไป แต่พระยาตแวกยกเข้าปล้นดังนั้น
 ถึงสามครั้งก็มิได้เมือง แดวดารหิวาจะปล้นอีกครั้งหนึ่ง ถ้ามได้
 ไซจะแตกทัพคนไป ขณะนั้นเจ้าเมืองเพชรบุรีแดเมืองยศได้ธรรราชธานี
 เมืองเทพราชธานี มิได้สมัคสมานด้วยกัน ต่างคนต่างบังคับบัญชา

แต่อยู่ป้องกันหน้าทซึ่งได้เป็นพนักงานรักษา มิได้พร้อมมุดคิดอ่าน
 ด้วยกันซึ่งจะแต่งการป้องกันข้าศึก ครั้นถึงวัน ๘ ค่ำพระยาตแวกยก
 เข้าปล้นตำบลคดองกระแซงแต่ประคบบางจวน ชาวเมืองตำบลทันทนเป็น
 สำมารถ ข้าศึกเผาหอรบตตายลงแล้วบินกาแพงเข้าได้ในทนน ก็เลย
 เมืองเพชรบุรีแก่พระยาตแวก แด่เลยเจ้าเมืองเพชรบุรี เมืองยศไธธร
 ราชธานี เมืองเทพราชธานีตายในทนน พระยาตแวกก็กวาดครัว
 อพยพเด็กที่พคนไปเมือง.

๑) ดุคักราช ๙๒๕ ปีกุญเบญจศก (พ. ศ. ๒๓๐๖) เดือนสิบเอ็ด สมเด็จพระ
 พระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาแต่เมืองพระพิศณุโลก สถิตย์อยู่ในวังใหม่
 ขณะนั้นพระยาตแวกแต่งทัพพระทศราชา พระสุรินทราชา ให้ยกช้างม้า
 แดพดประมาณห้าพันมาตาดถึงหัวเมืองฝ่ายตะวันออก สมเด็จพระนเรศวร
 เป็นเจ้าครครุชาวดงนน ก็เอาช้างเร็วมาเร็วแดพดทหารต่อมวงด้ามพัน
 เสด็จออกไป ครครุให้เมืองไชยบุรีแลขุนหมื่นชาวม้าเอาพดทหารห้าร้อย
 ไปเป็นทัพหน้า แดให้รุกออกไปควบด้วยทัพเมืองศรีธมมอรัตน เขาพด
 เข้าซุ่มอยู่สองข้างทางทข้าศึกจะมานั้น พดหัวนำศึกก็ยกมาประมาณ
 พันหนึ่ง ถึงทเมืองไชยบุรีแดเมืองศรีธมมอรัตนซุ่มอยู่นั้น ครั้นข้าศึก
 เกือบเข้ามา เมืองศรีธมมอรัตน เมืองไชยบุรี ก็ยกพดออกยกยอข้าศึก ๆ
 ก็แตกฉานพ่ายหนีไป จึงเมืองไชยบุรี เมืองศรีธมมอรัตน ตามตข้าศึก
 ไปจนถึงทัพใหญ่ แดได้พนทางข้าศึกตายเป็นอันมาก พระทศราชา
 พระสุรินทราชาก็เลิกทัพหนีคนไปเมืองตแวก สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 เสด็จถึงเมืองไชยบุรีดาต แจงว่าข้าศึกพ่ายไปแดวกก็เสด็จคืนมายังพระ

นคร เจ้าสมเด็จพระราชาธิบดี ทอดแจ้งเหตุซึ่งเขมรพ่ายไปนั้นเสร็จสิ้นทุก
ประการ แดงกถวายบังคมลาคนขนไปเมืองพระพิศณุโลก.

๑ ตศักราช ๙๒๖ ปีชวดฉศก (พ. ศ. ๒๓๐๗) สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
ทรงพระประชวรหนัก ถึงณวัน ๗ ๒ ค่ำ เดือน ๕ วรรคต พระชนมได้ ๖๕
พรรษา แต่เสด็จอยู่ในราชสมบัติตามสืบห้าพระพรราชา มังเอิง
ราชบุตรผู้เป็นพระมหาอุปราชาได้ผ่านสมบัติกรุงหงษาวดี ก็ตรัสให้
มังสามเกตุยตราชบุตรเป็นพระมหาอุปราชา สมเด็จพระเจ้าหงษาวดี
เสวยราชย์ใหม่ บ้านเมืองยังมีปกติ ฝ่ายเมืองรุมเมืองคังก็แขง
เมือง ชาวหนแจ้งตรงมาตั้งพระนเรศวรเป็นเจ้า ๆ ก็เสด็จตรงมาณกรุงเทพฯ
กราบทูลสมเด็จพระบรมราชาธิบดีตามข้อความซึ่งแจ้งมานั้นทุกประการ
จะขอถวายบังคมลาคนไปช่วยการสงครามเมืองหงษาวดี จะได้อะไร
กิตติการในเมืองหงษาวดีด้วย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับบัญชาตาม สมเด็จพระ
พระนเรศวรเป็นเจ้ากถวายบังคมลาคนมาเมืองพระพิศณุโลก ให้
ตรวจเตรียมรบพดข่างมาโดยขบวนพยุหยาตราทัพ พลสงครามเครื่อง
แค้นหนึ่ง ข่างเครื่องแปดร้อย ม้าพันห้าร้อย ครนได้ศฤงษณ์ก็เสด็จ
ทรงช้างพระที่นั่ง ยกทัพหลวงขึ้นไปตั้งค่ายพระค้ำหนักไม้ ไม้ไผ่
เมืองหงษาวดีสามแควน ก็พักพลอยทนน จึงบอกหนงต่อเขาไป พระเจ้า
หงษาวดีแจ้งกตพระไทย จึงให้แต่งเสบายอาหารแต่เครื่องเสวยให้ชา
หุดวงน้ำตงมาถวายแล้ว ก็นำเสด็จขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าหงษาวดี ๆ จึง
ตรัสว่า ซึ่งพระเจ้าหลานเรายกชนมาครองนเรศวรความยหนัก • แดง
แจ้งการซึ่งเมืองรุมเมืองคังแขงเมืองหนให้ฟังทุกประการ สมเด็จพระ

นเรศวรเป็นเจ้าทูตว่าข่าวแจ้งลงไป ข้าพระองค์จึงยกมาช่วยการพระราช
สงคราม พระเจ้าหงษาวดีตรัสให้สมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชา
แต่พระตั้งขทัยกไปเอาเมืองรุมเมืองคังจิงไค ทั้งสามพระองค์ก็ถวาย
บังคมถวายกทัพไปถึงเมืองรุมเมืองคัง ให้ตั้งค่ายแคว้นตุงราชดิษฐ์
ในท่ามกลาง เสด็จไปบัญชาราชการพร้อมกันทั้งสามพระองค์ พระ
มหาอุปราชาจึงตรัสว่า ซึ่งจะยกเข้ารบพร้อมกันทั้งสามทัพนั้นไพร่พล
จะคดุมบอนกันนัก จะผลัดกันเข้ารบทัพพระวัน ครั้นไปบัญชาพร้อม
กันแล้ว พระมหาอุปราชายกขึ้นไปรบ ณวัน ๒ ๕ ค่ำ เพลาดีทุ่ม
เดือนศก ฝ่ายข้าศึกก็คดก่อนคี่ลาดลงมาทัพพระวันตายเป็นอันมาก
ขหมไค เพลาจวนรุ่งก็ถอยลงมา ครั้นณวัน ๓ ๕ ค่ำทัพพระ
ตั้งขทัยกขึ้นไปรบ ข้าศึกก็คดก่อนคี่ลาดลงมาทัพพระวันตายเป็นอัน
มาก จะหักเอามิไคถอยลงมา ครั้นณวัน ๔ ๗ ๕ ค่ำเพลาดีทุ่ม
เอ็ดทุ่ม สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ยกทหารไปรบมือขึ้นไป ให้
พลบนบนเขาแข่งชนดองช้าง แดทางกลางนั้นให้พลอยู่แต่เชิงเขาให้ห่าง
แควให้รองกระทำอาการดุจบินชนทางนั้น ชาวเมืองดำคญวาชาก็ขึ้นมา
ทางนั้น กัดถึงก่อนคี่ลาดมากมิไคถูกผู้ใด ฝ่ายพลซึ่งแข่งขันไป
ก็ยิงปืนระดมไปตองข้าศึกก็ตมตายเจ็บป่วยมาก แดกระด้าระด้าย เพลา
เข้าสามโมงก็ไคเมือง จับไคควเจ้าเมืองรุมเมืองคังตงมายังค่าย ทั้ง
สามพระองค์ก็แตกทัพ คุมเอาควเจ้าเมืองรุมเมืองคังมายังเมืองหงษาวดี
แคว้นตุงตามซึ่งได้ ไชยชำนะ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดียหนักตรัสชมฝีมือ
แควความคิคสมเด็จพระนเรศวร แควพระราชทานพจนทองคำไคพระ

ภาษาของคหบดีทอหงษาซึ่งจำหลักเป็นรูปเทวดา พระมหาอุปราชน้อย
 พระไทยแก่พระนเรศวรนัก ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ทูลดา
 พระเจ้าหงษาวดี ๆ ก็ครัดให้มิ่งทุ มิ่งอนัน มิ่งอสารจอล่าง ส้มิงพัศ
 เบ็ด ดงไปอยู่หัวเมืองรายทาง ให้จ่ายเด็บบึงเตยงดูไพร่พตไปกว่าจะ
 ถึงแดนพระนครศรีอยุธยา ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จกลับลงมา
 ถึงเมืองพระพิศณุโลกแล้ว ก็เปิดเครื่องทรงออกบูชาถวายพระชินราช
 พระชินดีให้เจ้า ให้กระทำศัพทสมโภชการมหรศพสามวัน แล้วเสด็จลง
 มาเฝ้าสมเด็จพระราชบิดาณกรุงเทพมหานคร จึงเฝ้าการซึ่งได้รับฟัง
 มีไชยชนะข้าศึกกนกราบทูลให้ทราบ ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมพระ
 ไทยยนิตนก ให้แต่งการสมโภชสมเด็จพระอรรคโอรสราชาธิราชเจ้าเจ็ดวัน
 แล้วพระราชทานปูนบำเหน็จแก่ดวงทหารทั้งปวงโดยสมควร ครั้นเสร็จ
 การสมโภชแล้ว ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็กราบถวายบังคมลากลับ
 ขึ้นไปสถิตยอยู่ยังเมืองพระพิศณุโลก.

๑) ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดีนนมโศกตั้งอยู่ในทิศพิชราชธรรม ดาริหว่า
 พระนเรศวรประกอบไปด้วยบุญญาหัดกแหดมฤกชิ่ง ทงการสงคราม
 ก้องอากด้าหาญ นานไปเห็นจะเป็นเสียนศักรต่อเมืองหงษาวดีเป็น
 มั่นคง จำจะคิดเทกรวอพยพหัวเมืองฝ่ายเหนือทงปวงมาไว้เป็นกำดังใน
 เมืองหงษาวดี การศึกพระนเรศวรก็จะถอยกำดังดง ครั้นดาริหัดแล้ว
 จึงครัดให้หนทสู้กับราชสงครามถอพดหมั้นหนึ่ง ไปตั้งยุงนางอยู่ณเมือง
 กำแพงเพชร หนทสู้กับราชสงครามก็ยกไปตั้งทำการอยู่ณเมืองกำแพง
 เพชรตามรบตั้ง

ถึงพระนเรศวรว่า บดินทรกรุงศรีเมืองจะเป็นชนบทแข็งเมืองต่อพระนคร
 หงษาอดี ให้เชิญพระนเรศวรยกมาช่วยการสงครามคักกรุงศรีเมือง
 สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าแจ้งคิงหน้ล้าคญว่าจริง ก็เสด็จลงไปทูต
 สมเด็จพระราชาธิบดี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกบฏตาม สมเด็จพระ
 พระนเรศวรเป็นเจ้าถกกราบถวายบังคมดาขหมายเมืองพระพิศณุโลก จึง
 กำหนดให้ตรวจเตรียมพลสัตว์เครื่องแค้นหนึ่ง ข้างเครื่องแปด
 ร้อย มาพันห้าร้อย ไว้ให้พร้อม ณวัน ๓๖ ๓ ค่ำปีฉลูสัปดาห์ (พ.ศ.
 ๒๓๐๘) เพลา ๑๓ ทุ่ม ๘ บาทกอบประด้วยเพชรฤกษ์ เสด็จทรงพระศขาธาร
 พร้อมด้วยพยุหแค้นยากร ทอดพระเนตรเห็นพระส้าวิริกบรมชาติเสด็จ
 ปาฏิหารแต่บุรพทิศ ผ่านพระศขาธาร ไปโดยบังนิมิตศเท่าผล มะพร้าวปอก
 แฉ้ว จึงเสด็จยาตราทัพหดวงออกไปโดยประตูไชยแค้นไปถึงตำบลวัดขยม
 ทัยเมืองกำแพงเพชร เวล่ำบาย ๕ โมงเกิดวาศพยุฝนตกห่าใหญ่แผ่นดิน
 ไหววเปนน้อคัจรรย ครนรุ่งชนกยกทัพหดวงเสด็จไปถึงเมืองกำแพงเพชร
 ตั้งประทับแรมอยู่ตำบลหนองปลิง ๓ เวณแฉ้วก็ยกไปโดยทาง เชียงทอง
 กุมคเหมาะะ.

๑ ขณะนั้นพระยากำแพงเพชรส่งข่าวไปถวาย ว่าไทยใหญ่เวียงเดื่อ
 เดื่อค่านเกยกกาย ขุนปลัด มังทรงาง มังนิววายดอง กับนาย
 มาทงปวงอันอยู่ณเมืองกำแพงเพชรพาครอบครัวอพยพหนี พม่ามอญ
 ตามไปทันได้รบกันตำบลหนองปลิงเป็นส้ามารถ พม่ามอญแตกแก่ไทย
 ใหญ่ ๆ ทงปวงยกไปทางเมืองพระพิศณุโลก สมเด็จพระนเรศวรเป็น
 เจ้าทราบคิงหน้ล้าคญ ก็ให้มาเร็วไปบอกแก่หดวง โภษะแลดูกษณอน้อยรักษา

เมืองพระพิศณุโลกว่า ซึ่งไทยใหญ่หนึ่มาหนึ่แตกออกจะไปเมืองอื่น ให้
 แต่งออกอายตด้านเพชรบูรณ์เมืองนครไพศาการแดนเขาให้มั่นคงไว้อย่า
 ให้ไทยใหญ่ออกไปรอด หดวงโกษาแดงถูกขุนท่งปวงทราบดังนั้น ก็
 แต่งออกไปกำชับด้านทางท่งปวงตามรับสั่ง ฝ่ายไทยใหญ่ก็พาครอบครัว
 ครัวตรงเข้ามาเมืองพระพิศณุโลก หดวงโกษาแดงถูกขุนท่งปวงก็
 รับพิทกษรรักษาไว้ หน้ท่อยู่กับราชสังครามีหนังสือมาให้ส่งไทยใหญ่
 หดวงโกษาแดงถูกขุนอยู่รักษาเมืองพระพิศณุโลกก็มีใ้ตั้ง ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวร
 พระนเรศวรเป็นเจ้าเล็ดจยกพยหเด่นยากไปถึงเมืองแครงณวัน ๕ ๖ ค่ำ
 ๑ ขณะนั้นราชวไปถึงซ้กแซกขอล่างเจ้าเมืองแครง ให้ปลัดเมือง
 ออกมาทูลว่า ขอเชิญเสด็จพักพลอยู่แต่นอกเมืองแครงก่อน สมเด็จพระนเรศวร
 พระนเรศวรเป็นเจ้าก็ให้พักพลอยู่ใกล้อารามพระมหาเถรคันฉ่อง แล้ว
 ครศรีให้ราชวจนถึงพระเจ้าหงษาวดีว่ายกทัพมาถึงเมืองแครงแล้ว พระ
 เจ้าหงษาวดีทราบดังนั้นมีความยินดีว่าครั้นนี้จะสมคิดแล้ว จึงให้จัด
 กองทัพหมื่นหนึ่งออกไปข้มไว้ค้ทางพระนเรศวรจะข้มาหนึ่ ใกล้
 เมืองหงษาวดีวันหนึ่ง แล้วครศรีให้พระยาเกียรติ พระยาพระราม ตง
 ไปรับ ถ้าพระนเรศวรยกด่วงข้มาแล้ว เราจะยกทัพหดวงออก
 ค้หน้า ให้พระยาเกียรติ พระยาพระรามเขากองทัพท่งนคกระหนาบหลัง
 จับเอาตัวพระนเรศวรประหารชีวิตครเดียวให้จงได้ เมืองหงษาวดีจึงจะ
 เป็นอิศรภาพไพศาลกว่าพระนครท่งปวง พระยาพระราม พระยาเกียรติ
 กราบถวายบังคมตายกไปถึงเมืองแครง ก็ทูลสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ว่าพระเจ้าหงษาวดีให้ชาวพระพุทธรเจ้าท่งตองนมรับเสด็จข้ไป ทูลเท่า

ดั่งนั้นแล้วก็ถวายบังคมลาไปนมัสการพระมหาเถรคณฺโถงผู้ เป็นอาจารย์
 แจ่มความ ซึ่งพระเจ้าหงษาวดีคิดทำการทั้งปวงนั้นให้พระมหาเถรคณฺโถง
 ฟังทุกประการ พระมหาเถรคณฺโถงแจ้งดังนั้นจึงกรุณาแก่สมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้า เพื่อกำหนดความผิดมิได้ อนึ่งด้วยพระราชกฤษฎาภินิหาร
 บารมีสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จะได้บำรุงพระบวรพุทธศาสนาด้านอาณา
 ประชากรให้ถาวรรวมการสืบไป ครั้นเพลาค่ำก็พาพระยาพระ
 ราม พระยาเกียรติเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าแล้วถวายพระพร
 ว่า พระยาพระราม พระยาเกียรติเป็นส่านุศิษย์รูปมาบอกว่า พระเจ้า
 หงษาวดีคิดประทุษร้ายต่อพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าแจ้งดัง
 นั้น ก็ตรัสถามพระยาพระราม พระยาเกียรติ ว่าเหตุสุดประการใด
 พระเจ้าหงษาวดีจึงคิดจะทำร้ายเรา พระยาพระราม พระยาเกียรติกราบ
 ทูลตามความซึ่งพระเจ้าหงษาวดีคิดแต่ตั้งหมายทุกประการ สมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงทราบกนอัยพระไทย คิดอาฆาตแก่พระ
 เจ้าหงษาวดี จึงตรัสแก่พระมหาเถรคณฺโถงว่า ซึ่งพระผู้เป็นเจ้า
 เมตตาบอกเหตุการณ์แก่ข้าพเจ้าทงนพระคุณนนหาที่สุดมิได้ อนึ่งพระผู้เป็น
 เจ้าจะอยู่ในเมืองมอญ พระเจ้าหงษาวดีแจ้งอันตรายก็จะมเป็นมั่นคง
 ข้าพเจ้าจะนำพระผู้เป็นเจ้ากับพระยาเกียรติพระยาพระราม แดญาติโยม
 ทั้งปวงลงไปอยู่ณกรุงพระมหานครศรีอยุธยา จะได้กระทำปฏิการ
 สันของคุณพระผู้เป็นเจ้า แต่ปลุกเดียงพระยาเกียรติ พระยาพระรามด้วย
 พระมหาเถรกับพระยาทงต้องกนยอมพร้อมโดยพระราชบริหาร สมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้าก็ตรัสแก่มุขมาคยาโยธาหาญทงปวงว่า เราหาความ

ผิดมิได้ ซึ่งพระเจ้าหงษาวดีคร่ำครวญต่อเราก่อนนั้น อันแผ่นดิน
 พระมหานครศรีอยุธยาทศยากกับแผ่นดินหงษาวดีขาดจากทางพระราชไมตรีกัน
 เพราะเป็นอกุศลกรรมนิยม สำหรับที่จะให้สัมณพราหมณาประชา
 ราษฎรได้ความเดือดร้อน แล้วพระหัตถ์ทรงพระสุวรรณภิงคารหัตถ์
 ออกทวารวดีเห็นอุปนพสุธาต จึงออกพระโอบยสุตวัตรประกาศแก่เทพย
 เจ้าทงหัตถายอนมมัทธฤทธิแลพิพจกชุกพิ ได้ตรัสซึ่งสถิตย์อยู่ทุกที่ค่านุทิศจง
 เป็นทิพพยาน ด้วยพระเจ้าหงษาวดีมิได้ตั้งอยู่โดยคดองสุจริตมิครภาพ
 ชดยประเพณี เด็ดดำมคคร่ำครวญประพฤติพาดทุจริตคิดจะทำภัยอันตราย
 แก่เรา ตั้งแต่วันนี้ไปกรุงพระมหานครศรีอยุธยาทุกเมืองหงษาวดีมิได้
 เป็นสุวรรณบัณฑิตเพียงดูหนึ่งแต่ก่อน ขาดจากกันตั้งแต่วันนี้ไปทราบเท่า
 กัดปาวด้าน ครั้นมีพระราชบริหารประกาศเป็นนิมิตภาคอุไทยพระมหา
 นครเสร็จแล้ว ก็มีพระราชโองการตรัสสั่งท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวงว่า
 เราจะยกกลับไปพระนครกรุงนี้ จะพาพระมหาเถรคณ้องแตงยาติโยม
 กับพระยาพระราม พระยาเกียรติไป แล้วจะตั้งวัดศรีรามัญเมืองราช
 ทางไปด้วย ครั้นวัน ๖^๓ ๖ คำเพธา ๓๓ ทุ่ม ให้เอาพระคชาธาร
 เจ้าเทียบเกย ทอดพระเนตรเห็นพระส้าวริกบรมธาตุเสด็จปาฐิหารแต่
 บัจฉิมทิศผ่านพระคชาธารไปโดยบุรพทิศ จึงเสด็จพยุหบาตราทัพออก
 จากเมืองแครง พระมหาเถรคณ้อง พระยาพระราม พระยาเกียรติแต
 งยาติโยมก็มาโดยเสด็จ ฝ่ายนายทัพนายกองทั้งปวงก็แยกย้ายกันศรว
 คือนครวารายทางมาได้ประมาณหมื่นเศษ ครั้นถึงฝั่งแม่น้ำสโตงก็ให้
 เทียงเก็บเรือหาไม้ผูกพวงแพเร่งข้ามครอบครัวรพตขวางมาลงฟากต้นแล้วก็

ให้เฝ้าเรือท่าตายแพเดี่ยว พอพระเจ้าหงษาวดีแจ้งก็ให้พระมหาอุปราช
 ถอดปลัดหนอง สู้รุกรำมาเป็นกองนำ ตามมาถึงแม่น้ำสโคงฟากหนึ่ง
 สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ให้นายทัพนายกอง
 นำพระมหาเถรคันทองกับครอบครัวรีบยกไปก่อน แต่พระองค์กับทหาร
 ดำดองหมันห้าพันนั้นรออยู่ริมฝั่ง จึงทอดพระเนตรไปเห็นสูลูก
 กองนำได้เสด็จยืนข้างอยู่ริมฝั่ง ครั้นให้ทหารเอาปืนหามแต่นแดน
 นกดับคาบชุกยงรตมไป ทหารก็ยงรตมไปเป็นอันมากกมไต่ถึง จึง
 สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ทรงพระแสงปืนนกดับยาวเกาศบ ยิงไปตอง
 สูลูกมาตายตกจากคอข้าง รพตมอญทงนนเห็นอศจรวัยด้วยแม่นานน
 กวางเห็ดอกำดังปืน ก็ถวพระเศษเศษานุภาพ แต่พระมหาอุปราชมิ
 อางจะตามมา ก็เด็กที่พกดับไป สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็เสด็จยก
 มาโดยทางเมืองกาญจนบุรี ครั้นถึงพระนครศรีอยุธยา ก็กราบทูล
 ส่วยเรื่องยุบลดคดีทงปวงถวายให้ทราบทุกประการ สมเด็จพระราช
 บิดาแจ้งดังนั้นก็ตรัสว่าเรามีเดมสิ่งผิด พระเจ้าหงษาวดีมิได้คงอยู่ใน
 คตองธรรม เดียสคยานุสสัยประพฤคิพาดทุงจริตอิสสาจารเป็นวิสมโตภ
 คอเราณนี้ ก็เพราะผลวิบากแห่งสัดวเป็นสำหรับการกระตยुक ตั้งแต่
 นไปมอญกับไทยจะเป็นปรบภษแก่กัน สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ก็กราบทูลว่า ถึงมาทว่าพระเจ้าหงษาวดีจะยกพยุหแต่นยากรมาดัก
 เท่าใด ๆ ก็มีไต่เกรง ขาพเจามแต่ชวดตจะذنองพระคุณมิให้เคองฝ่า
 พระบาท สมเด็จพระราชบิดากับสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าคำวริการกัน
 เสรีจเร้ว จึงโปรดให้พระมหาเถรคันทองอยู่วัดพระมหาธาตุ เป็นสมเด็จพระ

พระอริยวงษญาณปรีชาดำรงราชาธิปไตย ศรัทธามณคมาบริษายก
 คีปฎิภกรจารย์ ฤทธิชัยชัยดำรงนทร มหาคณฤศรอุตราคมคณะตั้งมา
 รามคามวาสี สถิตย์อยู่ณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหารพระอาราม
 หลวง ทรงถวายตั้งประทกกรซึ่งคานห้ามคนห้าม จันหันนิจภาครเครื่อง
 สมนบริษารต่าง ๆ แดซึ่งสมเด็จพระวันรัตน์ตั้งพระราชคามวาสีเดิมนั้น
 โปรดให้ว่าแต่คณะบักษ์ใดเป็นฝ่ายขวา แดคณะคามวาสีซึ่งแบ่งออก
 เป็นสองคณะ จำเดิมแต่่นั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ฝ่ายพระยาเกียรติ
 พระยาพระราม ก็พระราชทานเจียดทอง เคานาทอง กระบอง
 ทอง เงินตราเตื่อฉาพรรณนุ่งห่มแต่เครื่องอุปโภคบริโภคนั้นมาก
 แดครอบครัวมอญซึ่งถวาคดลงมานั้น ก็พระราชทานให้พระยาพระราม
 พระยาเกียรติควบคุมว่ากล่าวด้วย แดพระยาพระราม พระยาเกียรติ
 ให้อยู่ค้ำบดบ้านขม้นวัดขุนแสน ญาติโยมพระมหาเถรคณ้องนั้น ให้อยู่
 ค้ำบดบ้านหลังวัดนกก แดซึ่งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า กราบถวายบังคม
 ตาขนมายังเมืองพระพิศณุโลก เต็ด็จเข้าไปถวายนมัสการพระชินราช
 พระชินสี่ห์ จึงทรงพระราชอุทิศศรัทธา เป็ดองเครื่องสุวรรณอดง
 การชคยาภรณ์ออกกระทำให้สักการบูชา แดแล้วเต็ด็จออกพร้อมด้วย
 มุขมาศขมนคร.

๑ ขณะนั้นหลวงโกษาแลดูกชนทั้งปวงผู้รักษาเมืองนันทนาบวรดาบราย
 ไทยใหญ่เข้าเฝ้า จึงบังคมทูลว่า มีหนังสือสนทนตั้งกราซึ่งมา
 ตั้งอยู่ ณเมือง กำแพงเพชรมาให้ ตั้งไทยใหญ่ แดครว ซึ่งหน มาอยู่ ณเมือง
 พระพิศณุโลก จึงมีรับสั่งให้ตอบไปว่า ขรรมาดาพระมหากระษัตรา

ธิราชผู้ดำรงยศพิชิตราชธรรมนพ อุปมาตั้งร่มพระมหาโพธิอันใหญ่ แต่
 มีผู้มาฟังพระราชดำการหวังจะให้พ้นจากภโยอันตรายต่าง ๆ ซึ่งนั้นเหตุ
 กับราชสังคราจะให้ ดั่งไทยใหญ่ไปนั้นไม่ควร ด้วยคตองขัตติยราช ประเพณี
 ธรรม ฝ่ายนั้นเหตุกับราชสังคราแจ้งตงหนักปฤกษากันว่า สมเด็จพระ
 พระนเรศวรเป็นเจ้ายกพยุหบาตราทพชนไปเมืองหงษาวตครงน เหตุ
 ไฉนจึงไม่กตบโดยทางเมืองกำแพงเพชรเดา บคณกมหนงดือเป็นคำ
 ฤกรรจ้องอาจมาตงนเห็นประหตาดนักร เราจะอยู่มไต่ จำจะเด็ก
 ครวเมืองกำแพงเพชรอพยพไปเมืองหงษาวตจจะมคความชอบ แดช่าว
 ทงหนักแจ้งไปตงเมืองพระพิศณุโลก สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าให้
 ประชุมท้าวพระยามุขมนตรีปฤกษาว่า ซึ่งเราจะตะให้ช่าวเมืองกำแพง
 เพชรหนีหายพตคพรายจากภูมิตำเนาหนมิชอบ เราจะยกไปคณนทศกกับ
 ราชสังครามีให้เอาครวเมืองกำแพงเพชรไปไต่ ท้าวพระยามุขมนตรี
 ทงปวงกเห็นโดยพระราชบริหาร สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ครคให้
 ชำหดวงไปกุมเอาพมำมอญ ซึ่งมาอยู่ประจำหวเมืองฝ่ายเหนือตงตง
 ไปกรุงเทพมหานครตั้น แดวกำหนดไปแก่พระยาสุวรรณคโลก พระยา
 พิไชย ให้โดยเสด็จ จะยกไปเอานันทศกกับราชสังครา จึงให้ตรวจ
 รพตขำงมา ครนณวัน ๕ ๗ ค่ำเพธาชายแถว ๕ บาท ก็เสด็จพยห
 บาตราทพจากเมืองพระพิศณุโลกไปยังเมืองกำแพงเพชร ฝ่ายนั้นเหตุ
 กับราชสังครารูช่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จมา ก็เด็ก
 รพตขำงมาหนไปจากเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ทราบ ก็ครคให้พระยาไชยบูรณ ขุนพระศรี แดพระหัวเมืองทงปวง

ยกรพตช้างนำเป็นกองนำทัพหัดวงตามไป พระยาไชยบูรณ์ตามมาทัน
 ถึงตำบลแม่รกา นันทดู่กับราชสังคราก็ยกช้างมารพดรบพุ่งพระยาไชย
 บูรณ์แตกหาหัดวงทงปวงเป็นลำมารถ ในขณะที่พระยาไชยบูรณ์ช้าง
 พลายบนพระราม ได้ชนช้างกับนันทดู่ ช้างนันทดู่ได้ตาง • ช้าง
 พระยาไชยบูรณ์เลี้ยงที่แปรไป นันทดู่จ้วงฟันด้วยของยาวคองนิ้วพระยา
 ไชยบูรณ์กระทบขอขาด ช้างพระยาไชยบูรณ์ก็ตางคากันคิ ช้าง
 นันทดู่ทานกำลังไม่ได้ขวางพ่ายไป ชุนพระศรีช้างพลายคัศรุพินาค
 ได้ชนด้วยช้างราชสังคราเป็นลำมารถ ช้างราชสังคราก็แพแก่หาหัดวง
 ทงคอง แตนันทดู่กับราชสังคราก็รุกหนีไปโดยทางเชียงทอง ครึ่งน
 ไคไทยใหญ่ชาวแดนหวนมาอยู่กับเชียงทอง ลักรรจแต่ครวอพยพ
 ประมาณสองหมื่นเศษ แต่ผู้มบนคาคักกิด เจ้าฟ้าเมืองจ เจ้าฟ้า
 เมืองดองแจใหม่ เมืองปากส้มิงคมายาเยอแต่ไทยใหญ่ชาวมาทงปวง
 ก็เอาครวอพยพออกมาสู่พระราชสมภาร จึงแต่งช้างมารพดแตกหาร
 ช่วยตามคันทดู่กับราชสังคราถึงตำบลแม่รังสระรางแต้ว ก็กดับมา
 ยงทัพหัดวงตำบลเชียงทอง.

๑ ฝ่ายพระยาพิไชยข้าหัดวงเดิม แจ้งว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 กับพระเจ้าหงษาวตเป็นปรบภษแก่กนกคคคการชบถ ครนแจ้งพระราช
 กำหนดกัมไคยกไปโดยเสด็จ จึงชองส้มชาวเมืองแตวกวาคกรอบครว
 ของควแตครวชาวเมืองทงปวงซึ่งเขาควณนไปณเมืองสุวรรณคโลก แจ้ง
 ความทงปวงแก่พระยาสุวรรณคโลก ๆ ก็ตงใจควย คิคกนจะยกไปค
 เอาเมืองพระพิศณุโลก แต่หัดวงปลคิ แตนขุนยกภมย๓๓๓ ชุนรนายกใช้

มิได้ตั้งด้วย พระยาทั้งสองจึงให้กุมเอาหอดวงปัดต ขุนยกรบัตร์
ขุนรณายกจำไว้.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า แจ้งว่าพระยาทั้งสองเป็นขบถ
จึงยกทัพหอดวงเสด็จจากเชียงทองไปเมืองสุวรรณโคตม เสด็จไปทาง
สุโขไทย ครั้นเสด็จถึงสุโขไทยก็ตั้งทัพหอดวงตำบลวัดฤๅษีชุม จึงทรง
พระกรุณาตรัสให้ชาวพ่อขุนนุมนพราหมณาจารย์ เอาน้ำในบ่อพระ
สยามภูวนารถ แด่น้ำที่สระพังไพลัดมา มาตั้งบูชาโดยกิจพิชักรรณ
เป็นน้ำสัตยาธิษฐาน แด่น้ำที่พระศรีรัตนไตรยเจ้าเป็นประธาน ให้
ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยาแล้ว ครั้นรุ่งก็
ยกทัพหอดวงเสด็จขึ้นไปโดยทางเขาคับถึงเมืองสุวรรณโคตม ณวัน๒๓ค่ำ
ตั้งทัพหอดวงตำบลไม้งาม สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงพระกรุณาแก่
พระยาทั้งสอง ตรัสให้ข้าหอดวงเข้าไปร้องประกาศว่า ให้พระยาทั้งสอง
ออกมาถวายบังคม ทรงพระกรุณามิได้เอาโทษ แด่น้ำที่พิไชย
พระยาสุวรรณโคตมมิได้ โดยพระราชโองการ ทำออกอาจตรวจตราจัด
ไพร่พลเมืองชนรักษานาที่เชิงเทินบองกนเมืองไว้ แด่น้ำที่พระยาทั้งสอง
ก็ฆ่าหอดวงปัดต ขุนยกรบัตร์ ขุนรณายก ซึ่งมีตั้งด้วยนนเสียด
ศตเอาคี่คะชัตออกมาให้ข้าหอดวง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงพระ
พิโรธ ครั้นเพลาค่ำก็ตรัสให้ยกพลทหารเข้าปล้นเมืองตำบลประตูสาม
เกิดแห่งหนึ่ง ประตูหม้อแห่งหนึ่ง ประตูสะพานจันแห่งหนึ่ง ปล้นแต่
ค้ำถึงเที่ยงคืน แด่น้ำที่บ่อมนนอกประตูสามเกิดก็เขามาได้ จึงมีพระ
ราชโองการตรัสถามโหราจารย์ว่ายังจะได้เมืองสุวรรณโคตมฤๅ โหรา

จารย์บังคมทูลว่าคงจะได้ แต่ซึ่งจะปัดน้ำข้างประตูด้านเกิดเห็นจะได้
ด้วยยาก ถ้าปัดน้ำข้างทิศค่อนเหนือเห็นจะได้ โดยง่าย เพราะทิศ
ข้างนั้นเป็นอรแก่เมือง จึงมีพระราชโองการตรัสให้พระยาไชยบูรณ์
ขุนหวดวงธรรมไตรโลก ขุนราชรินทร์ ยกพลจากประตูสวนจินมาตง
ข้างประตูค่อนเหนือ แล้วให้เร่งแต่งการอันจะเข้าไปตีเมือง อนึ่ง
ที่ประตูด้านเกิดแต่ประตูหม้อก็ให้เร่งพลทหารเข้ารบพุ่งจนสว่างก็ยังมีได้.

๑ ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๓๒ ค่ำ ก็ยกทัพหวดวงมาตั้งประตูข้างค่อนเหนือ
แล้ว ก็เร่งแต่งการให้เข้าไปตีเมืองนั้นเป็นด้ามกรง ชาวเมืองยังขึ้น
ไฟพุ่งสาคราธุมาต้องพลชาวหวดวงป่วยเจ็บล้มตายเป็นอันมาก จะขึ้น
กำแพงข่มมิได้ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ตรัสให้ตั้งโทษขุนอินทร
เศษผู้เป็นยุกรบตรีอันบังคับค่อนพลเข้าไปตีเมือง แต่นายทัพนายกองทั้ง
หลายนั้นให้มัดตระเวนรอบทัพ จึงขุนอินทรเศษเข้าหวดวงทั้งปวง
ถวายนบหนว่าจะขอปัดน้ำเมืองให้ ได้ พระยาไชยบูรณ์บังคมทูลว่า
ซึ่งไปมิได้คงค่ายประชิด แต่จะขึ้นปัดน้ำเอาเมืองดังนพลทหารทั้งหลาย
จะทำการมิได้คว เพราะชาวเมืองป้องกันหนัก จะขอทำค่ายประชิด
แต่ปลูกหอรบให้สูงเทียมกำแพง แล้วจะได้ ยิงปืนใหญ่น้อยสาตเข้าไป
เจ้านาทก็จะร่ำร่ายเห็นจะได้ เมืองโดยง่าย สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
เห็นชอบด้วย ก็ให้คิดไม้ใหญ่แต่ไม้ ไค้นคมาทำตามพระยาไชยบูรณ์
กราบทูล ครั้นวัน ๒๓ ค่ำ เวลารุ่งแล้วต้องนำพิกาห้าบาท ยก
พลทหารเข้าเผาประตูค่อนเหนือหนตตายลง จึงให้พลทหารครุกันเอา
บันไดเข้าพาดกำแพงขึ้นเข้าไปในเมืองนั้นได้ แต่ตัวพระยาสุวรรคโลก

ก็หนีไปพึ่งอยู่บนภูผาพระสังฆมณฑลไม่ได้ แต่ชาวทหารก็ตามไปกุมตัว
 ได้เอามาถวาย ส่วนพระยาพิไชยหนีจากเมืองสวรรคโลกไปถึงแดน
 กะจูน จะไปพึ่งเมืองเชียงใหม่ ชาวด่านก็กุมเอาพระยาพิไชยมาถวาย
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้าดำรงค์ให้มัดพระยาสวรรคโลก พระยาพิไชย
 ตระเวนรอบทัพแล้วให้ฆ่าเสีย จึงครัดให้เทเอาครัวอพยพทางปวงมายัง
 เมืองพระพิศณุโลก แล้วให้เชิญรูปพระยาร่วง พระยาภา อันรจน
 ด้วงงาช้างเผือกงาด่านนำมาด้วย ถึงวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ เวลาตีบเอ็ดทุ่ม
 ๘ บาท ให้เรียกข้างพระที่นั่งประทับเกย เห็นพระตำรวจบริกรมชาคู
 เสด็จไปอาหารแต่ควนคอก ผ่านข้างพระที่นั่งมาควนออกโดยทางที่จะเสด็จ
 มานนทคามพร้าวกุดแล้ว ก็ยกทัพหลวงเสด็จขึ้นมาโดยทางน้ำชุน
 ทางพิไชย เสด็จมาถึงเมืองพระพิศณุโลก ขณะนั้นพ่อสมเด็จพระเจ้า
 ราชบิดาดำรงค์ให้พระยาราชนิกูล หมื่นเทพเดณา หมื่นราชามาตย
 นำเอาหนังสือ กับขุนเทพโกษา หมื่นไชยสงคราม หมื่นเทพปรีชา
 เขมรสามนาย ซึ่งพระยาตแวกแต่งให้เป็นทูตถือหนังสือมาทางด่านเมือง
 ระยอง ในหนังสือนั้นว่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีราชวงศ์พม่าพม่าถึงพระคุณ
 สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัวกรุงพระมหานครศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระ
 พระนเรศวรมหาราชราชาธิบดีเป็นเจ้าเมืองพระพิศณุโลก ได้ด้วย
 ราชสมบัติครองพิภพกรุงพระมหานครศรีอยุธยา โดยบูรณพระมหา
 กระษัตริราชชนนี เห็นว่าบุญญาภพประเสริฐนัก ด้วยแต่ก่อนนั้น
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระเจ้าข้างเผือก ทรงพระมหากรุณา
 พระเชษฐาเจ้าพระบาทซึ่งเป็นปรบักษคือพระองค์ 21/04/2567 แล้วมีได้มีพระไทย

อาษาฏ ปดุงเดยงให้ตั้งอยู่ในเสวตวรรณครกรงกัมพูชประเทศ แล้วรับเอา
 นักพระสุโทนักพระสุทนต์ไปชุบเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมนั้น พระคุณใหญ่
 หลวงนัก ฝ่ายข้าพระบาทนั้นก็เป็นคนโมหจิตร คิดประทุษร้ายเป็น
 บัจจามิตรต่อพระองค์แต่ก่อนนั้น โทษณินนัก ขอบพระองค์จึงให้ไทย
 โทษแก่ข้าพเจ้า บदनข้าพระบาทกับท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุข
 ดมณพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ขอเป็นพระราชไมตรีด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ดมเด็จพระนเรศวรเป็น
 เจ้าทราบตั้งหนักพระไทยยนต์ พระราชทานทูตานุทูต แล้วดำรัสให้แต่ง
 หนังสือตอบไปเป็นใจความว่า ซึ่งพระยาตเวทโมหจิตรแต่คิดกดขี่ได้
 มาขอเป็นราชไมตรีนั้นเราก็อภัยโทษให้ อันเมืองตเวทโพ้นจะถาวร
 บริบูรณ์ ทั้งดมณพราหมณาจารย์ไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมากรุงกัมพูช
 จะเป็นสุขานุสุขดิบไป ถึงเดือนแปดปฐมมาดาศ จึงดำรัสให้เมือง
 ศรีภริมย์ ชุนพระศรี หมั้นรามณรงค์ ถักรับตั้งออกไปกับทูตานุทูต
 เมืองตเวท.

๑ ครั้นวัน ๓ ๑๑ ๘ ค่ำปีชวดอัฐศก (พ. ศ. ๒๑๐๘) จึงดำรัสให้ตั้ง
 ครอบครัวไทยใหญ่ซึ่งมาพึ่งพระโพธิ์สมภารลงไปยังกรุงมหานคร ดมเด็จพระ
 พระราชบิดากับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ไทยใหญ่ทั้งปวง แล้ว
 ก็ให้ตั้งบ้านอยู่ตำบลวัดบ่อน ครั้นถึงเดือน ๘ ทศกียาธาธ ดมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้าดำรัสให้ขุนอินทรเดชเป็นนายกองทัพ พลสามพัน ช้าง
 เครื่องสามสิบ ม้าร้อยหนึ่ง ไปลาดถึงแดนเชียงใหม่ ให้ฟังข่าวคราว
 เมืองหงสาวดีด้วย ในวันจะยกทัพนั้น พระมหาโพธิ์ใหญ่ในกำแพง

สนามน้ำวังนั้น หาเหตุการณ์ได้ กิ่งข้างตะวันตกนั้นหักลง กิ่ง
ใหญ่ประมาณสามอ้อม ถึงณวันอาทิตย์เดือนเก้าแรมห้าค่ำ ชุนอินทร
เดชะกตบลงมาถึงเมืองพระพิศณุโลก.

๑ แต่ในเดือนเก้านั้น มีพระราชกำหนดสมเด็จพระราชาธิบดีให้ ชุน
ไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังพระนครศรีอยุธยา
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าครั้นแจ้งพระราชกำหนดดังนี้ ครั้นให้เทครัว
อพยพในเมืองพระพิศณุโลก เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมือง
ศุโขไทย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร เมืองเด็กน้อยทั้งนั้น
ลงบรรทุกเรือบ้างแพบ้าง แลวแต่งเรือคุมเป็นหมวดเป็นกอง แล
แต่งกองทัพป้องกันทั้งสองฝั่งปากน้ำตงมามให้ครัวหนีได้ จนถึงกรุง
เทพมหานคร ครั้นวัน ๖ ๓๓ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็
เสด็จจากเมืองพระพิศณุโลกลงมายังกรุงพระนครศรีอยุธยา พระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวครั้นให้บำรุงการป้องกันพระนคร แลซ่อม
กำแพงซ่อมค่ายหอรบเชิงเทินทั้งปวงรอบพระนคร แลวก็ให้ชุนคูเมือง
เบืองบูรพทิศนั้นให้กว้างภาคเป็นแม่น้ำ ประจบกันรอบพระนครเสร็จ
ก็ให้ย้ายเข้าเทครัวอพยพเมืองนอกทั้งปวงเข้ามาในพระนคร แลวชอง
จัดทหารอาสาทางหลายทุกหมู่ทุกกรมตักแต่งเครื่องสรรพยุทธไว้สรรพ.

๑ ฝ่ายเมืองศรีภมย์ แลชุนพระศรี หมนรามณรังค์ ผู้ถอรบตั้งพน
ครั้นไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดี พระยาตแวยกให้แต่งรบแล้วจึงให้แยกเมือง
ศรีภมย์ แลชุนพระศรี หมนรามณรังค์ เข้ามาเฝ้า แลได้ฟังดกษณ
ราชอักษรพระยาตแวยกยนิมตากยนิคซึ่งจะได้เป็นพระราชไมตรี พระยา

ดแวกให้รางวัลแก่เมืองศรีภมย์ ขุนพระศรี หมื่นรามณรงค์ พระยา
 ดแวกก็แต่งตั้งให้พระราชอุไทย พระอินทราเดโช พระทรงคเชนทร หดวง
 ศรีราชนคร หดวงมฤตคเชนทร หดวงนเรนทมฤตจิ จำทูตพระราช
 ดำสนแต่เครื่องราชบรรณาการมาด้วยเมืองศรีภมย์ ขุนพระศรี หมื่น
 รามณรงค์ ครั้นทูตานุทูตชาวดแวกมาถึงพระนคร จึงพระบาท
 สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ตรัสให้เบิกทูตานุทูตเข้าถวาย
 บังคม พระราชทานแก่ทูตานุทูตนั้นแล้ว ก็ให้แต่งพระราชดำสน
 คอบพระยาตแวก ให้พระศรีเสาวราช ขุนหดวงธรรมาทิต ขุน
 มงคลรัตน ขุนจันทราเทพ ขุนเทยรชราช หมื่นธรรมเถียร จำทูตพระ
 ราชดำสนแต่เครื่องราชบรรณาการไปด้วยทูตานุทูตอันมานั้น.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดี ตั้งแต่พระนเรศวรเป็นเจ้าพาพระมหาเถร
 คณ้องแตงยาตีโยมกับพระยาเกียรติพระยาพระรามแล้วเอาครัวอพยพกลับ
 ไปยังพระนครศรีอยุธยา ทั้งนั้นทูลราชสังคราเดาก็มาแจ้งเหตุทุก
 ประการ ทรงพระพิโรธคิดอาฆาต หมายถึงเอาพระนครศรีอยุธยา
 ให้ได้ ครั้นถึงศักราช ๙๒๙ ปีเถาะนพศก (พ. ศ. ๒๓๓๐) เดือนสิบ
 ขึ้นเก้าค่ำ จึงตรัสให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกช้างมารพดทพบกแต่ทัพเรือ
 ประมาณแสนหนึ่ง ดงมาโดยทางเมืองกำแพงเพชร แต่ให้พระยาพลิม
 ผู้เป็นอาวยกช้างมารพดประมาณสามหมื่นมา โดยทางกาญจนบุรี ฝ่าย
 พระเจ้าเชียงใหม่ให้จัดช้างมารพดโดยขบวนทัพบกทัพเรือเสร็จ ครั้น
 ๓ วัน ๕ ๓๒ ค่ำเวตาเช้าสามโมง ๖ บาท ได้มหาศุภวารดิถีวิไชยฤกษ์
 อันอุดม ก็เสด็จทรงพระคชาธารพร้อมพดแสนยากรทวยหาญ มโหฬาร

ดิเรกด้วยกตั้งกตด แดชองกตองแควตั้งชคัพทเกวีนัฎนาทกักก้องมา
โดยรถยวงควถทางเมืองกำแพงเพ็ชร แดทัพพะยาพลิมันนยกมาถึง
เมืองสุพรรณบุรีในวัน ๕ ๓ ค่ำ ฝ่ายทัพพะเจ้าเชียงใหม่ยังไปมิได้มา
ถึงเมืองนครสวรรค์.

๑ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวศรีราชาวงศ์กอนยกมา
ทงสองทางนั้น ก็ครคให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระนเรศวรเปนเจ้า
แสดสมเด็จพระเอกาทศรฐ เทรยมขางมารพดทพบกทพเรือไว้ด้รพ จึง
ครคให้พระยาจักรีศรีอองครักษ์ด้มุนหายกเบนกองทพเรือ ครคให้พระยา
พระคตงเบนกอบคร ให้ยกทพเรือนนไปเมืองสุพรรณบุรี ครนยก
ทพเรือไปถึงเมืองสุพรรณบุรี พระยาพลิมกียกทพออกมารบด้วยกองทพ
กรุง ๆ ก็วางบั้นใหญ่ชนไปต้องพดชัคักตมตายเปนนมาก แดทัพ
พระยาพลิมจะตงอยมได้ ก็เลิกออกไปทางราชสิงห์ แดไปตงทพมัน
อยู่ในค้ำบดเขาพญาแมน.

๑ ถึงณวัน ๕ ๒ ค่ำเวดายามกบตองนาพิกาเกำบาท จึงสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราชทงสองพระองค์ เสด็จยกพยุหบาตราทพจากพระ
นครศรีอยุธยาไปโดยชตมารค เสด็จขึ้นเหยียบชิงไชยภูมิค้ำบดคุมพด
แดให้พระพิไชยสงครามพันไมชมนามแด้ว เสด็จจากคุมพดประทับเรือ
พระที่นั่งณเมืองวิเศษไชยชาญ จึงเสด็จยกพยุหบาตราทพชนโดยสถตมารค
ไปตงทพหลวงณค้ำบดด้ามขนอน แดเมอตงทพอยู่ด้ามขนอนนน
มาควหนังกถูกเปนนตองตวคค้ะเคยวกัน มเทาตวตงตเทาชงค้ะกัน
จึงบัญชาตงให้เจ้าพระยาสุโขไทยเปนนายกอง 21/04/2563 แดท้าวพระยาพระ

หัวเมืองทั้งหลายยกช้างมารพดหมื่นหนึ่งก้าวส่งออกไปค้ำทัพพระยาพลัด
 ณเขาพญาแมน แดพบทัพหน้าข้าศึกได้รบพุ่งกัน พม่ามอญก็แตกฉาน
 ดมตายเบื่อนันมาก พระยาพลัดก็เลิกทัพยกหนีไป เจ้าพระยาสุโขไทย
 แดชาห์ดวงยกตามไปถึงกาญจนบุรี จับได้นางชวกับช้างม้ามาถวาย
 แดทัพหลวงตั้งอยู่ตำบลด้ามขนอนนน ๗ เวณ จึงเสด็จยกทัพหลวง
 เดียวมาโดยทางสุพรรณบุรี ก็เสด็จคืนเข้าพระนครศรีอยุธยา.

๑ ครนทัพพระยาพลัดแตกฉานพ่ายไปแล้ว ในเดือนเดียวกันนี้ ฝ่าย
 พระเจ้าเชียงใหม่ได้รู้ว่าพระยาพลัดพ่ายไป ก็ยกทัพบกทัพเรือลงมา
 เมืองนครสวรรค์ แด้วยกกองทัพหลวงลงมาถึงเมืองไชยนาท ก็ให้
 ไชยกะยอสูแดนันทกะยอสูยกช้างม้าแดพลประมาณหมื่นห้าพันเปนทัพหน้า
 ลงมาตงถงบางพุทราบางเกยวหญ้า.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า กับสมเด็จพระอนุชาธิราชแจ้งข่าว
 ก็เสด็จยกทัพบกทัพเรือขึ้นไปโดยทางด่านแม่ฟ้าหลวงตั้งตำบลชวไค ก็ตรัส
 ให้พระราชมณูเปนนายกอง ขุนรามเดชะเปนยุกรมบตร ยกทัพมาส่งร้อย
 แดพลทหารอาสาสามพัน ขึ้นไปค้ำทัพข้าศึกอนมาตงอยู่ตำบลบาง
 เกยวหญ้า พระราชมณูแเดชุนรามเดชะยกขึ้นไปตงเปนทัพซุ่มอยู่ในป่า
 ครนข้าศึกยกออกเกยวหญ้าชางแเดออกลาดหากินกิด พระราชมณูแเดชุนราม
 เดชะก็โจมตีฆ่าฟันข้าศึกไปจนค้าย ได้ช้างม้าแเดชเดยส่งตงมาถวาย
 เปนอันมาก ไชยกะยอสูแดนันทกะยอสูเห็นเหตุอาก้างก็เลิกทัพขึ้นไป
 หารทัพใหญ่ณเมืองไชยนาท พระราชมณูแเดชุนรามเดชะตามตข้าศึกขึ้นไป
 ถึงค้ายใหญ่ณเมืองไชยนาทบุรี ขณะนั้นพระเจ้าเชียงใหม่รูข่าวว่าทัพ

พระยาพลัมซึ่งยกมาทางเมืองกาญจนบุรีนั้นแตกฉานพ่ายหนีไปแล้ว ก็
 ปฤกษาคด้วยท้าวพระยาทั้งหลายว่า กำหนดพระเจ้าหงสาวดีบัญชาให้ทัพ
 พระยาพลัมมาบรรจบพร้อมกันกับทัพเรา แต่ทัพพระยาพลัมรีบรุกยก
 เข้ามามาก่อนแล้วแตกฉานไปตั้งนี้ ควรเราจะเลิกทัพคั้นไปฟังกำหนดพระ
 เจ้าหงสาวดีก่อน หนึ่งเรายกทัพมาคราวนี้ยังมีได้บำรุงการศึกมาเป็น
 สำมารถ หวังจะได้ควบคุมทัพพร้อมมุดกันจึงเด็ดขาด บัดนี้เราจะยกทัพ
 กลับคั้นไปก่อน จะบำรุงการศึกไว้เท่าพระราชกำหนดพระเจ้าหงสาวดี
 ครั้นปฤกษาพร้อมกันแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่ ก็เลิกทัพจาก เมืองไชยนาทบุรี
 กลับคั้นไปเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็กับสมเด็จพระ
 อนุชาธิราชแจ้งว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกเลิกกลับไปแล้ว ก็ได้ตั้งคั้นเข้า
 ยิงพระมหานครศรีอยุธยา กราบทูตประพฤติเหตุแก่สมเด็จพระราชาธิบดี
 ทุกประการ.

๐ ในเดือนสี่ปีเถาะนั้น พระยาตแวกก็ใช้พระอุไทยพงษาแลหลวง
 ลู่ภาทิพ จำทูตพระราชสาส์นแด่เครื่องราชบรรณาการมาด้วยพระศรี
 เลี้ยวราช แลทูตตามทูตทั้งหลายอันไปนั้น ในลักษณะพระราชสาส์น
 พระยาตแวกมาคราวนั้นว่า ขอให้หัตถ์นำดีศโยทกตั้งดีมาจากถ้ำสำหรับ
 การพระราชไมตรี ตามประเพณีโบราณพระมหากษัตริย์ราชาธิราชเจ้าแต่
 ก่อน พระบวทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็แต่งตั้งท้าวพระยา
 ขุนมนตรี แลสมณพราหมณาจารย์ทั้งหลายไปหัตถ์นำดีศโยทก ฝ่าย
 ขุนมนตรีใช้ เจ้าพระยาจักรีศรีอองครักษ์สมุหนายก เจ้าพระยาสุโขทัย
 พระยาเทพนครเรงคิฎาไชย พระยาพลเทพ พระศรีสุริยปรัชญา แลขุนหมื่น

ทั้งหลาย ฝ่ายพระสงฆ์ใช้ สมเด็จพระสังฆราชคามวาสีอรัญวาสี พระ
 ครูดำ พระครูเวียง แดพระสงฆ์ ๕๐ รูป ฝ่ายพราหมณาจารย์ใช้
 พระมหेशราชสุภาวดี พระราชปโรหิตาจารย์ พระเทพาจารย์ พระ
 ไหราธิบดี แดชพ้อพราหมณาจารย์ ๓๐ คน ฝ่ายพระยากัมพูชาธิบดี
 ก็แต่งเจ้าฟ้าทะเลหะ พระยาธรรมเดโช พระยาจักรรัตน พระศรีภูมิ
 ปรีชา แดท้าวพระยาเสนาบดีสมณพราหมณาจารย์ ในกรุงกัมพูช
 ประเทศนั้นมาลงหน้าสัตโยทก จึงท้าวพระยาเสนาบดีแดพราหมณา
 จารย์ทั้งสองฝ่ายก็ชุมนุมกันในท้ายสระเกษ ก็แต่งการที่จะลงหน้าสัตโย
 ทกในที่นั้น ถึงณวัน ๕ ๗ ๑๒ ค่ำ ประกอบด้วยศุภฤกษ์ จึงฝังตั้งมา
 จากฤกษ์ศิลาฐานลงในศิลาบาตรแดวกหน้าสัตโยทกเห็นอพนมหาบถพิ
 เบนสักขทพพยาน เพื่อจะให้พระราชไมตรีตั้งมามณฑลทั้งสองฝ่าย
 มั่นคงตรงเท่ากัฒปาวสาน แดวกให้ยุบตั้งมณฑลกรรมภิกษุ ๖ รูปในที่นั้น.

๑ ขณะเมื่อพระเจ้าเชียงใหม่เด็กทพชนไปถึงเมืองเชียงใหม่ ฝ่าย
 พระเจ้าหงษาวดีแจ้งกัทรพระ โกรธว่า พระเจ้าเชียงใหม่มิได้ยกดงไปโดย
 กำหนด จึงไม่ทันกของทัพพระยาพลิม ๆ จึงเสียดกแกชาคัก ครั้นจุ
 ศักราช ๙๓๐ ปีมโรงดำเรทชศก (พ.ศ. ๒๓๑๑) พระเจ้าหงษาวดีดำริ
 ให้พระยาอภัยคามันกับชกแซกยกอถ่าง สมิงโยคราช ๓ นายไปกำกับทัพ
 เชียงใหม่ ให้เร่งยกดงไปคเอาพระนครศรีอยุธยาให้ได้ พระเจ้า
 เชียงใหม่แจ้งพระราชกำหนด กจัดช่างมารพดทพภทพเรือพร้อมด้วย
 เครื่องสำคราฐให้พระยาเชียงแค้นถือพดหม่นห้าพัน ช่างเครื่องร้อย
 ทำสิบ ม้าพันหนึ่ง เปนทัพหน้า ครั้นเดือนสิบสองกัยกจากเมืองเชียงใหม่

มาโดยทางเมืองถ้ำ แด่ทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกมาควานนพตแดนหนึ่ง
 ข้างเครื่องสำมร้อย ม้าสำมพัน เรือรบเรือดำเตยพันดำ แด่แควเค็ดอน
 ทัพบกทัพเรือตงมาตั้งชุมนุมพดณเมืองนครสวรรค์ ในวัน ๓ ๓ ค่ำ ฝ่าย
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทราบข่าวศึกยกมาตั้งนั้น ก็ดำรัสให้
 ถ้ายเข้าเทครัวเข้าในพระนครแล้ว ให้จัดตรวจรพตแดนเครื่องสรรพยุทธ
 ไร่นาดำหรับนาทกาแพ่งรอบพระนคร แด่จึ่งมีพระราชกำหนดให้นาย
 ทหารอาสาทั้งปวงคุมพดเป็นหลายกองยกออกไปช่องคนซึ่งชานเขินอยู่ป่า
 แด่้วยกเป็นกองโจรคอยกำวสกัดตีโดยทางข้าศึกจะยกออกมาอย่าให้ออก
 ลาดหากินได้สดวก ฝ่ายพระยาตแวกแจ้งข่าวออกไปว่ากองทัพเมือง
 หงสาวดียกมากกระทำแก่พระนครศรีอยุธยา จึงดำรัสปรึกษาท้าวพระยา
 เสดนามุขมนตรีว่า กรุงกัมพูชาชบดกับพระนครศรีอยุธยารังเป็นทาง
 พระราชไมตรีกัน บดินหมับจจามตราข้าศึก ครั้นจะมีไปช่วยก็จะเสีย
 ทางพระราชไมตรี ก็จะไม่ถาวรวิวัฒสืบไป จำจะให้ยกกองทัพ
 ไปช่วย ท้าวพระยาเสดานุชมนตรีทั้งปวงก็เห็นพร้อมด้วย พระยาตแวก
 ก็ให้พระศรีสุพรรณมาราชผู้เป็นพระอนุชาถือพดหมื่นหนึ่ง ข้างเครื่อง
 ร้อยหนึ่ง ม้าสำมร้อย ยกเข้ามาช่วยทางด้านเมืองปราจีนบุรี กรม
 การบอกเข้ามาให้ทราบทูตสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ดำรัสให้หุดวง
 ราชเสนา หุดวงเสนาภักดี กับขุนพิชชวาท หิ้นพจนาศิขิต
 ออกไปรับพระศรีสุพรรณมาราชเข้ามาเฝ้า แด่ตรวจสั่งให้กองทัพ
 เขมรตั้งอยู่ตำบลวัดพระพนางเชิง ครั้นณวัน ๕ ๓ ค่ำ พระเจ้าเชียงใหม่
 ยกทัพบกทัพเรือตงมาตั้งค่ายมั่นอยู่ตำบลสระเกษ แด่แต่งให้

เจ้าเมืองพะเยาคุ่มทพมาพนหนึ่งไปลาดจับคน คุกองทัพจะออกมา ตั้งอยู่
 ตำบลใดบ้าง เจ้าเมืองพะเยายกทัพมามาถึงสะพานชายเข้า ก็เที่ยว
 เผาบ้านเรือน ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็สมเด็จพระอนุชาธิราช
 ทราบดังนั้น ก็เสด็จโดยชลมารคถึงสะพานชายเข้า ให้ทหารยกขึ้นไป
 ใ้รบกันถึงศตุมบอน ยิ่งแทงถูกเจ้าเมืองพะเยากับทหารตกมาตาย ๒๐
 คน เจ็บป่วยเป็นอันมาก ทัพมาทางนั้นก็แตกถอยไป ได้มา ๒๐
 ม้า แลวเสด็จคนเขาพระนคร.

๑ ครั้นถึงเดือนห้าปีมเสงเอกศก (พ.ศ. ๒๑๓๒) พระเจ้าหงสาวดี
 คำนวณให้พระมหาอุปราชอาถรรพณ์ลงมาตั้งทำนาณเมืองกำแพงเพชร
 แลวแต่งหนังสือรับสั่งให้ส่งมพิศเบ็ดถือไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ว่า อินพระ
 นครศรีอยุธยาหน้าแม่น้ำเป็นคูรอบ แต่องค์สมเด็จพระราชบิดาเราบุญ
 บารมีปราบได้ถึงสี่ทิศยังทำการปี ครองทางพระมหาธรรมราชาภิรมราช
 บุตรสององค์ การสงครามก็องอาจกล้าหาญ ถึงมาทว่าพศทหารเรา
 จะมากกว่าสี่ร้อยเท่าก็ดี อินจะหมิ่นหักเอาโดยเร็วเหมือนยงเมืองทง
 ปวงนหมใด จ้าจะคิดเป็นการบังจะได้ บดินทให้พระมหาอุปราชอาถ
 รรพณ์ยกหนุกลงมาตั้งทำนาณอยู่ณเมืองกำแพงเพชร ให้พระเจ้าเชียง
 ใหม่ตั้งมไพร่อย่าให้ชาวพระนครออกหักได้ แลวให้ทำไร่นาตั้งยงนาง
 ผ่อนแต่บียงณเมืองเชียงใหม่ลงไปไว้จงมาก ประการหนึ่งให้แต่งออก
 ลาดอย่าให้ชาวเมืองทำไร่นาตั้งได้ พระนครศรีอยุธยาจึงจะผอม ออก
 พระวัดสำแลวทัพหลวงจึงจะเสด็จลงไปพร้อมกันจะหักเอาทีเดียว พระ
 เจ้าเชียงใหม่ได้แจ้งพระราชกำหนดพระเจ้าหงสาวดีดังนั้น ก็ให้ช้ายค่าย

ชดช้อยบ้อมพูนเชิงเทินหอบรมนคตามรับตั้ง แด้วแต่งกองออกเที่ยว
ลาดเป็นหาดายกอง ได้รับก้นักบองตระเวนชาวพระนครค้แตกเป็นหาดาย
ครึ่ง ที่จับได้เป็นกั้งตั้งเข้าไปถวาย ถ้ามใดเนื้อความแจ้งตั้งทุกประการ.

๑ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงดำรัสแก่พระบรมราชโอรสทั้งสองพระ
องค์ว่า พระเจ้าหงษาวดคคการบี ให้พระมหาอุปราชผู้เป็นพระ
ราชบุตรถือพัดห้าหมื่นยกมาตั้งทานาอยู่ณเมืองกำแพงเพชร พระเจ้า
เซียงใหม่ถือพัดแสนหนึ่งยกมาตั้งมน้อยตำบลสระเกษ ประตูกยุงฉาง
ถ่ายเลี้ยงอาหารมาได้ ออกพระวัดสำแด้วทัพพระเจ้าหงษาวดจะยก
มาบรรจบกัน ซึ่งเราจะละไว้ให้ทัพประชุมกันเข้าทั้งด้ามทัพนั้น ก้าง
ศึกจะมากชน จะหนักมือจะเหนื่อยแรงทหารนัก ทงไพร่ฟ้าประชากร
ก็จะมีไต่หาไรรณา ก้างพระนครก็จะถอยตง เราจะยกไปตีทัพพระเจ้า
เซียงใหม่เสียก่อนอย่าให้ตั้งอยู่ได้ ประการหนึ่งก็จะได้ชมมอทหาร
ทงปวงด้วย สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราชกราบ
ถวายบังคมฉดองพระราชโองการว่า อนัทัพพระเจ้าเซียงใหม่ซึ่งมาตั้ง
อยู่ตำบลสระเกษ ชวตรชาพระพุทธเจ้าทั้งสองอยู่ในไต่เบองบาท
อย่าได้ทรงวิตกเดย จะตีเสียให้แตกไปจงได้ สมเด็จพระราชบิดา
ได้ทรงฟังพระราชโอรสทั้งสองทุดตงหนักแยมพระโอบชู จึงตั้งให้ตรวจ
พดแปดหมื่น ขางเครื่องหารอย มาพนหนึ่ง เรอรบหารอยดำ ทพบก
ทัพเรือสรรพ ครนณวัน ๑๗ ค่ำเพดายำรุ่งแด้ว ๕ นาฬิกาบบาทหนึ่ง
สมเด็จพระนเรศวรเป็น เจ้ากับสมเด็จ พระอนุชาธิราชก็ยกไปตั้ง ไชยตำบล
ตุ้มพด ถึงณณวัน ๑๙ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จ

พระอนุชาธิราชตรัสให้เทียบเรือรบเรือได้ทั้งปวงแล้วเสด็จด้วยพระชดิวมา
ชนไปถึงปากโมกน้อย เพื่อจะตักตวงข้าศึก.

๑ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ แจ้งว่ากองทัพเรือได้รบกับกองทัพกรุงเป็น
หลายครั้งแต่ก่อนมา จึงแต่งให้เสนาห์ผู้คุมทหารห้าพัน ช้างเครื่อง
สามสิบ มาหาร้อย ยกเข้ามาปากโมกน้อย แล้วแต่งให้พระยา
เชียงใหม่คนายกกองทัพนำคุมพลทหารหมื่นหนึ่ง ช้างเครื่องร้อย มา
หาร้อย ยกตามลงมาออกทัพหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระ
พระอนุชาธิราชเจ้าแจ้งว่าข้าศึกยกเข้ามา ก็ให้เทียบเรือรบเรือได้ทั้งปวง
เข้าฝั่ง ให้พลทหารอาสาชนบกยกเข้าไปตักตวงข้าศึก แล้วเสด็จขึ้น
จากพระชดิวมาทรงสองพระองค์ ทรงดูพรรณรัตนปาตุกานตอง
พระบาท จึงตรัสให้ทหารทั้งปวงชนยอข้าศึก สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
ทรงพระแสงปืนหนักดั่งยิงถูกนายมาตุ ดหมเดื่อตักดาตแดงขัดดาบบังทองตก
ตงจากม้าตาย จึงชาวทหารเขาคดศัคนายมานนได้ ทรงเสื่อตักดาตแดง
ดาบบังทองกับม้ามาถวาย ฝ่ายข้าศึกอ่อนยกมานนก็พ่ายไป ทหารอาสา
ก็ไล่ฟันแทงชนไปปะทะทัพพระยาเชียงใหม่ เห็นดงหนักให้แยกพลออกรับ
ตีประดาตงไป ทหารกรุงเห็นเหลือกำลังถอยรอรบตงมา สมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราช เห็นข้าศึกยกใหญ่ออกมาตี
ทหารเสียดจะตงเรือมทน จึงเสด็จด้วยเรือพระที่นั่งชนไปเห็นอคตของปาก
โมกน้อยแต่ชานเรือพระที่นั่งทั้งสองลำ เสด็จยอทัพเรือรบแต่ทหาร
น้อยยุรมานน ข้าศึกก็ถางช้างมารพตมาถงมมนา แต่ได้รบพุ่งกัน
เป็นด้ามารถ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราชทรง

พระแสงปืนหนักสับยิงต้องข้าศึกตายเป็นอันมาก ข้าศึกพุ่งธำศร้าวชดก
 ถึงเรือพระที่นั่ง จึงพระบาทสมเด็จพระอนุชาธิราชก็ให้ลှอดเรือพระที่นั่ง
 เสด็จเข้าไปข้างฝั่งกนเรือพระที่นั่งสมเด็จพระเชษฐาธิราช แดวดำรงค์ตั้ง
 ให้ยิงปืนใหญ่ในเรือรบเรือได้ทองปวงชนไปต้องข้างมาข้าศึกแตกตายเป็น
 อันมาก ข้าศึกทั้งปวงก็พ่ายไป สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าตรัสแก่
 สมเด็จพระอนุชาธิราชแต่ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงว่า พระเจ้า
 เชียงใหม่ยกทัพแสนลงมาตั้งอยู่ณสระเกษถึงสี่เดือนห้าเดือนแล้ว พงได้เห็น
 ผืนอก้างทหารวณน ครายจะเป็นบ้างสงคราม ในสองวันสามวัน
 จะยกมาอีก ถ้ายกลงมาเราจะตีให้ถึงค่ายทีเดียว คริศตั้งนหนแฉวก
 มิได้เสด็จลงมาดูมพดี ตั้งอยู่ณปากโมกน้อย.

๑ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่แจ้งว่าสระเรนหนตุ้ พระยาเชียงแสนแตกชนไปก็
 ทรงพระโกรธ ตั้งให้ประหารชวครเสย พระยาพะเยาน้องพระเจ้าเชียงใหม่
 ใหม่กับท้าวพระยาแสนชนแสนหมื่นทงหลายทุดขอโทษให้แก่คว พระเจ้า
 เชียงใหม่ก็ให้โทษ แต่ทว่าให้ไปตระเวนประจานรอบทัพ แฉวคริศ
 ปฤักษานายทัพนายกองแสนท้าวพระยาตางทั้งปวงว่า พระยาเชียงแสน
 สระเรนหนตุ้แตกข้าศึกชนมา พระนเรศวรพนองจะมีใจกำเริบจะยกชนมา
 คตองค้ายเรา ๆ คิดว่าจะยกตงไปหักเสยก่อน ท้าวพระยานายทัพนายกอง
 ทั้งปวงก็เห็นด้วย พระเจ้าเชียงใหม่ก็ให้ ไหรหาฤกษ์ได้ณวัน ๕ ๒ ๕ คำ
 เพตาคล็ดบทุมห้าบาท จึงบัญชาให้ตรวจเตรียมมุกกองทัพ ให้พระยาเชียง
 แฉน สระเรนหนตุ้ ถอพดหม่นห้าพันเป็นทพนาแก่คว ทพพระเจ้าเชียงใหม่

ใหม่พดทกหม่น ช่างเครื่องสำมร้อย ม้าพันหนึ่ง ครั้นถึงณวัน ๕ ๖ ๕ คำ
เวลาดีสิบทุ่มห้าบาทก็ยกลงมา.

๐ ขณะพระเจ้าเชียงใหม่คิดเตรียมทัพจะลงมาคณน ฝ่ายสมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้าตรีศก่ท้าวพระยาทั้งปวงว่า เราศทัพเชียงใหม่แตกชน
ไป เห็นประหนึ่งจะยกเพิ่มเติมกันมาอีก ถึงสองวันสำมวันแตรก็มี
โดยยกลงมา ณวัน ๕ ๖ ๕ คำเราจะยกขึ้นไปให้ทหารยวดตักเพดาหนึ่ง
ท้าวพระยานายทพนายกองทั้งปวงก็เห็นพร้อมกันโดยพระราชบริหาร จึง
ตั้งให้พระราชมณเฑอพดหม่นหนึ่ง ช่างตนพลาญไฟก่กตบ ช่างนาย
ทพนายกองชยสืบข้าง มิ่งสำมชายสำคัญทุกศวงข้างเป็นทพนาชนหนึ่ง
ให้พระยาสุโขไทยถอพดหม่นหนึ่ง ช่างตนพลาญสังหารคชส์ห์ ช่าง
นายทพนายกองชยสืบข้าง มิ่งสำมชายสำคัญทุกศวงข้างเป็นทพชนต้อง
ให้ยกในเดือนห้าแรมต้องคำเพดาบ้ายไปตั้งอยู่คณทาง ครั้นเพดา
สิบเอ็ดทุ่ม สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราชทรง
เครื่องศรัราชบัตนทนาดังการยุทศ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงช้างคณ
พลาญมกศทวี่ปเป็นพระคชาธาร สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงช้างคณ
เจ้าพระยาปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร พร้อมทั้งข้างคณกนแซกแซง
ต่อมวงพงคารอยหนึ่งกบพดทหารสำมหม่น ก็เสด็จพยุหบาตราทัพโดย
ทางสถิตมารควถ พอแต่งทศกรเรือเรือ โขยมมาค้ ทพหน้าพระเจ้า
เชียงใหม่กับพระราชมณเฑะระบกันค้บตบางแก้ว ทพหตวงเสด็จถึง
ค้บตบ้านแห โดยนเดียงบั้นรบกันโดยกหนุนพระราชมณเฑะไป ชุม
ทัพอยู่ในป่าจิกป่ากระทุ่มฟากทางคณนคก จึงใช้ให้หมื่นทพรักษาภมมา

เรวดีบมาชนไปตั้งพระราชมณูให้ลาดถอยลงมา ทพหดวงจะยกดวง
 พระราชมณูกบอกลงมากราบทุดว่า คือกได้รบคิดพนักน้อยอยู่แล้ว ถ้า
 ถอยหลังก็จะแตกฉาน พระราชมณูกมีได้ถอย ส้มเด็จพระนเรศวร
 เปนเจ้ากให้หมันทพรักษาชนไปตั้งอีก พระราชมณูกมีได้ถอย หมัน
 ทิพรักษาถบดลงมากราบทุดกัทรงพระ โกรธ ครัดตั้งว่าให้กถบชนไป
 อีกครั้งหนึ่ง ถ้ามั่นยังชดมถอยให้เอาคี่คะดงมา หมันทพรักษา
 กถบชนไปแจ้งตามรบตั้ง พระราชมณูแจ้งรบตั้งกตกใจ ให้ โบกธง
 ฝ่ายซ้ายเปนสำคัญ เจ้าพระยาสุโขไทยทหารทั้งปวงเห็นดงหนักชยาย
 ลาดถอยลงมา ฝ่ายทหารเชิงใหม่สำคัญว่าแตก ก็ให้ร้องได้รุก
 โจมตีดงมา ทหารมากวางม้า ทหารข้างกชบข้าง พระเจ้าเชิง
 ใหม่ตีพระไทย ก็เร่งชบข้างพระที่นั่งตามปนกองนำดงมามีได้เป็นชบวน
 ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้าเห็นชาคักเดี่ยวชบวน จึงให้ตมของไชโย โบก
 ธงเปนสำคัญ ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราช
 กชบพระคชาธารแสดารพดข้างมา โยธาหาญเข้ายกดวงทพชาคักถึงอาวูช
 ดัน ฝ่ายพระราชมณูเห็นดงหนักตอนพดตกระหนาบชนมา ทพ
 พระเจ้าเชิงใหม่ก็แตกพ่ายไป ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจ้ากับส้มเด็จพระ
 พระอนุชาธิราชก็เดัดใจตามตทพพระเจ้าเชิงใหม่ แตกฉานยับเยินไม่คุมกัน
 ได้ พดทหารชาวกรุงกได้พันแทงพดชาคักทงนายแต่ไพร่ตายอยู่ริมทาง
 แดกดวงท่งนหมากหนัก แดท้าวพระยาฝ่ายชาคักคอชาดบนคอข้าง
 ในยุทธภูมินัน คือพระยาพะเยาน้องพระเจ้าเชิงใหม่ พระยาตอ
 พระยากาว พระยานครถ่านข้าง พระยาเชิงราย มางยามงิบ

สมเด็จพระไชยราชา เจษายางฆบูน สเรนนทศุเมืองเตริน แค้นเชียงใหม่
 คายไนทึนพระมาณพินเคษ ไคขางใหญ่ยัดบขาง ม้าร้อยเคษ
 ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจากับสมเด็จพระอนุชาธิราช ก็เสด็จตามคตพ
 พระเจ้าเชียงใหม่ไปถึงปากน้ำชโว.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระราชบิดา ดำริให้เตรียมรบดแตเรือพระที่นั่งดงกน
 เรือรบเรือไต้พร้อมเสด็จ แด้วพระราชทานเรือพระที่นั่งรองดแตเรือทั้ง
 ปวงให้พระศรีสุพรรณมาธิราชน้องพระยาตแวกโดยเสด็จด้วย ครน
 ๗ ๕ คำเวตารุ่งแเด้วห้าบาทได้ศุภฤกษ์ ส้มเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หูกยกพยูหบาตราทพิเสด็จโดยขตมารคด้วยพระชตวิมานขึ้นไป สดวน
 พระเจ้าเชียงใหม่ก็ยกกรุกรบเขาในค้ายหวดวง ไนวนนั้นเพตาจวนคำ
 ส้มเด็จพระนเรศวรเปนเจากับสมเด็จพระอนุชาธิราช คตทพหวดวงอยู่
 ณปากน้ำชโว จึงมีพระราชกำหนดแกท้าวพระยาพระหัวเมืองว่า เวตา
 ย่ำรุ่งจะยกพดทหารเข้าหึค้ายพระเจ้าเชียงใหม่ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่
 แดกชนไปถึงค้ายเดียพระไทยมิไต คตทจวบ ครนแจ้งวากองทัพพระ
 นเรศวรยกชนมมาถึงปากน้ำชโว เกรงจะรบมิอยู่หนกมพน ครนเวตา
 คากชนขางเร็วเดกทัพหรบไป.

๑ ครนรุ่งชนวนวัน ๗ ๕ คำเวตาโมงเคษ ส้มเด็จพระนเรศวรเปน
 เจากับสมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จยกพยูหโยธาทัพ ไกดถึงค้ายสระเกษ
 ก็แจ้งว่าพระเจ้าเชียงใหม่เดกทัพหนีไปถึงคำบตปากน้ำบางพุทรามิไตท
 พระเจ้าเชียงใหม่ ทหารกองนำจับได้พระยาเชียงแค้น ถูกพระยา
 เชียงแค้น แดแค้นหวดวงด้ามขกมาจจจวยถูกแมนมพระเจ้าเชียงใหม่

แต่ได้ช้างพังพลายใหญ่หกคอกนรร้อยยี่สิบช้าง ได้มาร้อยเค้ช แต่ช้าง
 ใหญ่ ๒ คอกคืบมีเค้ช พลายจะนาทศัก ๑ พลายปวงหุ้ดรายภัก ๑ พลาย
 หุ้ดเกียนนทยอ ๑ พลายพิไชยโกตา ๑ พลายมรดคองอู ๑ พลายมณ
 จักรพรรดิ ๑ พลายสิงห์คำ ๑ พลายมงคตชาตรี ๑ พลายแชนแม ๑
 พลายแก้วไกรดาศ ๑ พลายอุโบสถ ๑ ช้างที่นั่งพระเจ้าเชียงใหม่
 พลายมหาเมฆ ๑ พลายหัตถ์ราชา ๑ พลายเกิดสัตว์ดี ๑ พลายภาพ
 ยาว ๑ พลายยาตรา ๑ พลายแปร ๑ พลายศรีบุญเรือง ๑ พลาย
 ราชาย ๑ พลายมหาคุณทต ๑ แต่ได้ช้างสูงใหญ่ ๒๒ ช้าง แต่ได้พม่า
 มอญดาวเชียงใหม่แดงชาวไทยใหญ่ชายหญิงหมื่นเค้ช ได้เรือรบเรือ
 เต็มยี่สิบร้อยเค้ช แต่ได้เครื่องสรรพยุทธเครื่องช่างเครื่องมือใหญ่
 จำรงค์มณฑกหนักดัดมาก แต่เครื่องราชาบรโภคพระเจ้าเชียงใหม่
 แครเงินแครทองกะโจมหุ้มสำรับหนึ่ง ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับ
 ส้มเด็จพระอนุชาธิราชแต่งทหารกำหนดให้ตามพระเจ้าเชียงใหม่ให้ถึง
 เมืองนครสวรรค์ แต่ทัพหลวงตั้งอยู่บางพุทรา ประทับแรมอยู่ทุ่งทัพบก
 ทัพเรือเวหนหนึ่ง

๑ ครุณณวัน ๓ ๕ คำ ฝ่ายสมเด็จพระราชบิดาเสด็จถึงบางพุทรา
 พระราชโอรสทั้งสองพระองค์มาเฝ้ากราบถวายบังคมทูล สร้อยเรื่องยุบต
 ซึ่งได้รณรงค์ชาคักมีไชยชำนะถวายเด็วจัดนทุกประการ ส้มเด็จพระ
 ราชบิดาได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสยินดี เสด็จประทับแรมอยู่สองเว
 ครุณรุงชนณวัน ๓ ๕ คำ เวลาบ่ายสามโมง ส้มเด็จพระราชบิดาก็
 เด็กทัพคนเข้าพระนครโดยชลมารค ครุณณวัน ๖ ๕ คำ กองทัพ

ซึ่งไปตามพระเจ้าเชียงใหม่กตัญญูมาถึง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับ
 สมเด็จพระอนุชาธิราชก็เด็กทัพ เล็ดจัตด้วยพระชดวิมานพร้อมด้วย
 ดงกนนำตาม ครนถึงตำบลโพธิ์ดำมคั้น ทอดพระเนตรเห็นเรือพระศรี
 สู่พรรณมาธิราช กับเรือนายทัพนายกองเขมรทั้งปวง จอดอยู่ณฝั่งควนคอก
 แต่พระศรีสู่พรรณมาธิราชนั้นลือชื่อว่าเป็เจ้าผู้ใหญ่มีเด็ห่มอบ นังค
 เล็ดจอยุ่ ก็ทรงพระพิโรธให้เรือพระที่นั่งไวแฉว ค้ำรงค์ให้หดวง
 พิไชยบุรินทร์ทาดเคอาคี่คะดาวชเดยซึ่งจับไคนน ไปเสียบไวตรงเรือพระศรี
 สู่พรรณมาธิราช หดวงพิไชยบุรินทร์ก็ไปทำโดยรับตั้ง สมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราชก็เล็ดจัตเข้าพระนคร ฝ่าย
 พระศรีสู่พรรณมาธิราชเห็นดงกนน้อยพระไทยคิดอาฆาฏ มิได้ว่า
 ประการใด ก็ต้องเรือมาที่อยู่.

๑ ครนรุ่งขึ้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเล็ดจอตอก พร้อมด้วยท้าว
 พระยาเสนาพฤตมาตยทงปวง จึงค้ำรงค์ว่า ซึ่งพระยาตแวกให้พระศรี
 สู่พรรณมาธิราชผู้เป็พระอนุชายกกองทัพเข้ามาช่วยงานพระราชสงคราม
 จนเล็ดจัตนชอบใจ ให้พระราชทานพานทองกับฉลองพระองค์อย่างเทค
 อย่างน้อย แตนายทัพนายกองเขมรทงปวงนงกพระราชทานเล็ดจัตโดย
 สมควร พระศรีสู่พรรณมาธิราชกับพระยาพระเขมรทงปวงกราบถวาย
 บังคมตา ก็เด็กทัพกลับไปพระนคร

๑ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่แตกชนไปเมืองกำแพงเพชร ไปเฝ้าพระ
 มหาอุปราชา แจ้งการซึ่งได้รับกับกองทัพพระนเรศวรจนแตกชนมา
 เล็ดจัตทุกประการ พระมหาอุปราชาก็เล็ดจัตพระไทย จึงแต่งทหาร

ออกพระวิสัยดำแต่ทัพหลวงจะยกไปกระทำ อย่าให้พระเจ้าเชียงใหม่
ตั้งอยู่ณเมืองกำแพงเพชรเลย ให้เป็นกองดำเตี้ยขึ้นไปจัดแจงเสบียง
อาหารณเมืองเชียงใหม่ ผ่อนลงมาไว้ให้พอพดตามแต่อย่าให้ขาดได้
ถ้าขาดเสบียงอาหารมีทัพพอพดตามแต่จะมีโทษ ครั้นแต่งหนังสือ
เสร็จแล้วก็ส่งให้พระกำกอกถือกลับมาณเมืองกำแพงเพชร ฝ่ายพระ
เจ้าเชียงใหม่ได้แจ้งในรบตั้งคั้งนั้นก็กลัวพระราชอาชญา ดาพระมหา
อุปราชากลับขึ้นไปณเมืองเชียงใหม่ เร่งรัดทำการดำเตี้ยตามรบตั้ง.

๑ ครั้นถึงเดือนสิบสองมีมเสงเอกศก (พ.ศ. ๒๓๑๒) พระเจ้าหงษา
วัดกยอกขางमारพดมาโดยทางเชียงทอง แดชมพดทางบกทางเรือทงปวง
ณเมืองกำแพงเพชร ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพดำเตี้ยตรงมาถึงทัพ
พระเจ้าหงษาวดี พดต้องแดน ขางเครื่องพนหน่ง มาเจ็ดพัน แดเรือ
กระจิงเดาศาพันดำ ฝ่ายทัพพระมหาอุปราชาชางเครื่องร้อย มาดำม
ร้อย พดห้าหมื่น กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่เป็นทัพดำเตี้ยเรือรบเรือ
ดำเตี้ยห้าร้อย พดต้องหมื่น พระเจ้าหงษาวดียกขางमारพดตรงมาถึง
เมืองนครสวรรค์ ให้ทัพพระมหาอุปราชา แดพระยาตองอูยกมาทาง
ฟากตะวันออก ให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมทัพเรือ ทัพพระเจ้าหงษาวดียก
มาทางฟากตะวันตก ถึงณวัน ๕ ๓ ค่ำ พระเจ้าหงษาวดียกทัพใหญ่
เขามาตั้งมั่นตำบลชอนปากคู แดมิ่งหมอดตูกพระเจ้าหงษาวดี แด
พระยาพระรามมาตั้งตำบลมขามหย่องทัพหน่ง ให้ตั้งค่ายชดศเอามุด
ดินพูนค่ายขึ้นเป็นกำแพงดิน ให้พระยานครมาตั้งตำบลปากน้ำพุเต

ทัพหนึ่งพลหมื่นห้าพัน ไหนหนทูลมาตงคาบตชนอนบางต่างฟากควัน
ออกทัพหนึ่งพลห้าพัน เรอกระจงเดาศาสตร์รอยดำ.

๑ ฝ่ายพระมหาอุปราชา แดพระยาตองอู ก็ยกทัพมาโดยทาง
ดพบุรีแด่ระบุรี แดวเข้ามาตงทัพมณฑลคาบตชายเคือง พระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ตรัสให้ตั้งแต่งการป้องกันพระ
นครนั้นมั่นคงแล้ว ให้ชุมนุมท้าวพระยาพฤตมาตยเด่นามนครมูขำทหาร
ทั้งหลาย จึงมีพระราชบริหารตรัสปรึกษาการศึกว่า พระเจ้าหงษาวดี
ยกทัพมาคราวใหญ่หลวง เห็นจะได้รับพุ่งกันเปนสามารถยิ่งกว่าศึก
พระเจ้าเชียงใหม่ยกมาคราวก่อนนั้น แดเราอย่าเพื่อยกทัพใหญ่ออกรบ
ก่อน ให้ท้าวพระยาพระหัวเมืองชุมนุมกันทั้งหลายตรวจตราจัดพลทหาร
อาสาที่พบกทัพเรือทั้งปวงให้ตั้งรพไว้ แดจะแต่งพลทหารอาสาแต่งเปน
กองไปกันให้ราษฎรทั้งปวงเกี่ยวเข้า ซึ่งเหตุอยู่ในที่ตองนาแขวงจังหวัด
รอบพระนครนั้นให้ ได้จงสู้แข็งก่อน อย่าให้ข้าศึกได้เปนกำลัง แล้ว
จึงจะยกทัพใหญ่ออกศึกทีเดียว มุขมนตรีเห็นด้วย สมเด็จพระนเรศวร
เปนเจ้ากับพระอนุชาธิราช ตรัสให้แต่งชุมนุมทหารอาสาทั้งหลายถือ
พลอาสาออกไปเปนหลายกอง แดบ้างให้ราษฎรทั้งปวงออกไปเกี่ยว
เข้าทุกคาบต แดพลทหารซึ่งออกไปกันให้เกี่ยวเข้านั้นได้รับพุ่งด้วย
ข้าศึก ข้าศึกแตกพ่ายได้ ศัสตราเข้ามาถวายนทุกวันมิได้ขาด พระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้พระราชทานรางวัลแก่นายทัพ
นายกองแดพลทหารทั้งปวง โดยบำเหน็จอันได้รับพุ่งมากแต่น้อยตาม
สมควร ในขณะนั้นสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสให้เจ้า

พระยากำแพงเพชรบังคบราชการในท้กระดาใหม่ จึงคร้ให้เจ้าพระยา
 กำแพงเพชร ถ้อพดทหารด้อมวงออกไปกัให้ราษฎรทงหตายเกยวเข้า
 ณท้งชายเคอง ททพพระมหาอุปราชาคงยูนั พระมหาอุปราช
 แต่งพดมาประมาณพันหนึ่งยกออกมารบ ทพเจ้าพระยากำแพงเพชร
 ก็แตก ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราชทรงพระ
 โกรธแก่เจ้าพระยากำแพงเพชร คร้ให้ตงพระราชอาชญาโดยโทษตาม
 พระไอยการค้ก ส้มเด็จพระราชบิดาทรงพระกรุณาคร้ว่า เจ้า
 พระยากำแพงเพชรเป็นแต่พดเรือนมิได้เป็นทแกด้วทหาร ขอโทษเจ้า
 พระยากำแพงเพชรไว้คร้งหนึ่งกอน ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับ
 ส้มเด็จพระอนุชาธิราชก็มิได้ตงโทษเจ้าพระยากำแพงเพชร แด้วคร้
 ปฤกษาดด้วท้าวพระยาเส่นามาตย์ โยธาหาญทงหตาย ว่าซึ่งเจ้าพระยา
 กำแพงเพชรพ่ายเข้ามา ให้ชาค้กได้ ใจตงนเราจะนังไวชามชอบ ๆ
 เราจะยกพยุหามาตราทัพหตวงออกค้ทพมหาอุปราชา อย่าให้ตงยูนชาย
 เคองนัได้ ราษฎรทงปวงจ้จะไต่เกยวเข้าในทองทงด้ดวก แด้ว
 คร้ให้ตรวจข้างมารพดทหารอาซ่า ให้เอาเครื่องด้รพยุทบนใหญ่
 แด้บนจ่างค้มณฑกนกลด้บ ตงบรรจ้เรือรบเรือได้ด้องร้อยด้ำนนด้รพ
 จ้แต่งทหารให้ดอบออกไปทางบกทางเรือทชอบกต ช้พดทหารบน
 ใหญ่น้อยไว้ จ้ยวให้ชาค้กออกได้ เห็นได้ทแด้วจ้จะออกทดวงค้ ทง
 บนใหญ่น้อยย้งรคมล่าตเอาชาค้กให้แตกฉานอย่าให้ค้มกันค้ด ฝ่ายกอง
 ทหารอาซ่าก็ไปช้มอยู่ตามรบด้ง จ้ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับ
 ส้มเด็จพระอนุชาธิราช ก็เสด็จด้วพระชตว้มาธำเคยวกันไปโดยชต

TUJSC

21/04/2563

มารด แต่วท้าวพระยาพระหัวเมืองชนหมื่นทหารทั้งปวงก็ไปโดยขบวน
 นำหลัง ครนถงคาบดชายเคองโกดทัพพระมหาอุปราชาคงอยู่นั้น จึง
 ครคให้ทหารอาสาช้ไปยัวชาคักกนาคาย แดชาคักกยกออกมา ได้
 รบพุ่งกันเป็นสำมารด ฝ่ายกองทัพทหารอาสาที่ชุมนุมอยู่นั้นก็ยกพุดออกทอดวง
 คี ยิงปืนใหญ่ห้อยดำดไปคองชาคักกตมตายเปนนมมาก ชาคักกมิได้รต่ำ
 รต่ำยยกหนุนวกดงมาข้างริมน้ำ ฝ่ายทัพกรุงก็วางปืนใหญ่แต่ปืนจ้าวรงค์
 มณฑกนกลัดบชนไปแต่เรอรบ คองพมามอญแต่ข้างมาตายเปนนมมาก
 แดพดชาคักกนยงคอรบอยู่ ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราชได้ด็จออกย่นนำแควพระที่นั่งทรงคองพระองค์ ทรงปืน
 นกลัดบยงคองชาคักกข้างมาแดคนตายมาก ทหารชาวกรุงก็ยิงปืนรคตมไป
 ฝ่ายชาคักกก็ดงมาดักคชางหลังเรอพระที่นั่ง แดวงปืนไฟคอบมาเป็น
 สำมารด แดเรอรบช่าหลังวงทั้งปวงทานมิได้ก็พายมาสิ้น ยิ่งแต่
 เรอพระที่นั่งแดเรอรบห้าดาอยู่ยงคอบกนไปมา ฝ่ายชาคักกยิงปืนไฟมา
 คองคองพระองค์ สมเด็จพระเอกาทศวงศ์วรสู่อิศวรบรมนารถบรมบพิตรอินทรวง
 นน แดปดายพระหัตถ์ชาคักกนไปถึงคณพระพาหุ อนึ่งชาคักกยิงปืนไฟ
 มาคองคณในเรอกันนเจ็บป่วยดำบามาก แดกระดุนปืนนกลัดบชาคักก
 ยิงมาคคอยู่ณเรอพระที่นั่งนประมาณสำมดับกระดุน พอเพดาคำได้คจ
 คณเซาพระนคร.

๑ ครนณวน ๓ ๓๓ ๖ คำเพดาดับเข็ดทุม สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 กับสมเด็จพระอนุชาธิราช ได้คจยกพยุหบาตราทัพออกจากพระนครข้าม
 ไป สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงชางคณเจ้าพระยาปราบไกรจักรสูงหกคอก

ดิบเข็ดหนวดคินามนหน้าหลัง ส้มเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงพระคชาธาร
 จกรมหิมาดุ่งหูกศออกคบคคินามนหน้าหลัง เจ้าพระยามหาเดชะข้าง
 พตายปราบไครภพสูงห้าศอกคบ เจ้าพระยาจักรข่างพตายแก้วตั้งหาร
 ดุ่งหูกศออกสั้นว เขาขุนหมื่นก่องข้างนอกขข้างพงคณกตางหว่างตวลข้าง
 ให้มอญเข้าไปร้องนำค้ายพระเจ้าหงษาวดี ว่ามีหนังสือบอกพระมหา
 อุปราชาให้ ขนมาราบทูตให้เร่งเปิดประตูรับ เจ้านาที่นายประตูร้องว่า
 จะกราบทูตก่อน จะเปิดยังมีได้ ดึกครู่หนึ่งในค้ายพระเจ้าหงษาวดี
 วางบันจ่างคมณฑกนกลบระดมออกมา ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 กับพระอนุชาธิราชเห็นว่าชาติกรุดจวแล้ว ก็เสด็จตรงเรือพระที่นั่ง
 คนเข้าพระนคร.

๑ ครั้นณวัน ๔ ๗ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินออกไปตั้งทัพไชยคำบด
 วดชองตม ครั้นณวัน ๔ ๗ ค่ำ เขาบันพระมหากาตมฤคยราชใส่สำเภา
 ขนไปยิงค้ายพระเจ้าหงษาวดีณขนอนปากคู พระเจ้าหงษาวดีเห็นชาว
 พระนครเข่าบันใส่สำเภามายังใด ถึงค้ายก็เลิกทัพไปตั้งปากโมกใหญ่ ครั้น
 ณวัน ๖ ๗ ค่ำ ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราช
 ยกขนไปตั้งทัพพระเจ้าหงษาวดีถึงปากโมกใหญ่ เสด็จทางชลมารค
 แต่งทัพบกยกไปสองฟากฝั่ง ข้าศึกยกขนาบตั้งทัพบกสองฟากฝั่ง ทัพ
 กรุงแตกย่นตงมาถึงทัพหลวง แดกระสุนปืนข้าศึกยิงตงมาค้องบโทน
 เรือพระที่นั่งส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าค้กระชนออกไป ส้มเด็จพระนเร
 ศวรเป็นเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราชกกรชาทพเรือขนบก ทหารตวน
 ลออาวุธสั้น ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราชทรง

พระแสงดาบสองพระหัตถ์ แดทพบกชงย่นลงมาจนกมณาใจกดับหน้า
พร้อมกัน ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับส้มเด็จพระอนุชาธิราชก็คือน
พดทดวงได้พันช่าศึก ๆ แดกฉานคายนแดดำบากเป็นอนันมาก แดวส้มเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้ากับพระอนุชาธิราชก็เล็ดเจ้าพระนคร.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดียกมาคิดพระนครถึงหกเดือน จนถึงวันศฤดู
เดี่ยพดทหารเป็นอนันมาก เห็นจะเอาพระนครมิได้ก็เลิกทัพกลับไป.

๑ ขณะเมือทพพระเจ้าหงษาวดียกมาถึงนน ชาวแจ้งออกไปถึงกรุง
กัมพูชประเทศ พระยาตแวกกดีพระไทย จึงแต่งให้ฟ้าทะตะหะ
พระยาเดโช พระยาราชนายก พระยามโนไมตรี พระยาสุวรรณคโลก
พระยาแสนทองฟ้า กับทหารหมื่นหนึ่ง ให้ฟ้าทะตะหะเป็นแม่ทัพ ยก
เข้ามาตีหัวเมืองแถบตะวันออก ฟ้าทะตะหะมิได้เดินตามทางใหญ่ ตัด
มาทางป่าดัดเล็ดมาบ้านหอกบ้านควายเขาจุดเมืองปราจีนแตก กรมการ
เมืองนครนายกบอกเข้ามา ส้มุหนายกนำชนกราบทูตพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวได้ทราบก็ทรงพระโกรธ ตรัสแก่พระบรมราชินีโยรส
ว่า เหตุไฉนพระยาตแวกกดีถึงมาเป็นปัจจามิตรดังนี้ ส้มเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้ากราบบังคมทูลตองพระราชโองการว่า พระยาตแวกกดี
ตั้งอยู่ในสัตย์นาศัยปราศจากฉิจารณญาณ ฟังคำน้องชายให้เดี่ย
ทางพระราชไมตรี คอยแต่ชากนคิงน ความแค้นชาพระบาทตองบง
พิศม์ ขอให้พระยาศรีไสยณรงค์ พระยาสุรราชเดโช กับพดทหารห้า
พันยกออกไปตี พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับญชาคาม พระยา
ศรีไสยณรงค์ พระยาสุรราชเดโช กราบถวายบังคมตาแดวก็ยกไปทาง

บ้านนาเวียง ถึงเมืองนครนายกณวัน ๕ ๖ ค่ำ ครั้นณวัน ๖ ๖ ค่ำเพลา
สองโมงเช้า ทพเชมรภัยยกทัพเข้ามาถึงเมืองนครนายก พระยาศรีไสย
ณรงค์ พระยาสีหราชเดโช ก็ยกกองทัพเชมรแตกถอยไปทางค้ำน
หลุมานออกทางพระจากุก พระยาศรีไสยณรงค์ พระยาสีหราชเดโช
ก็ตามตีไปจนถึงนแดน กองทัพเชมรเจ็บป่วยล้มตายรายทางไป จับได้
เปนแต่เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก พระยาศรีไสยณรงค์ พระยาสีห
ราชเดโช ก็ก่ดืบเข้ามาตั้งอยู่ณเมืองปราจีนแล้วบอกเข้ามาว่า กอง
ทัพเชมรก็แตกไปแล้ว จะขอเข้ามาทำราชการขอของพระเดชพระคุณ ตั้ง
เชมรขเดยแต่เครื่องศาสตราวุธเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จึงให้ตอบออกไปว่า ทพหงษาวดยังมีได้แต่กลาน จะไว้ใจแก่พระยา
ตแวกมไค เกิดอกจะแต่งกองทัพให้ยกเข้ามาอกจะเสียดจันตชนบท
อย่าเพื่อให้พระยาศรีไสยณรงค์ พระยาสีหราชเดโชเด็กทัพเข้ามา ให้
อยู่รักษาหัวเมืองแถบศวนออกก่อน คือเมื่อใดทัพหงษาวดีแตกไปแล้ว
จึงให้เด็กทัพก่ดืบเข้ามา ครั้นแจ้งไปว่าทัพหงษาวดีแตกไปแล้ว พระ
ยาศรีไสยณรงค์ พระยาสีหราชเดโช ก็เด็กทัพก่ดืบเข้ามาโดยพระ
ราชกำหนด.

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวดีเสด็จถึงพระนครแล้ว ก็ทรงพระศารห์แตกจะ
เอากรุงพระมหานครร้อยุทธยาไให้ ไค ก็ให้จัดทแถวทหารบำรุงช้างม้า
รวพต เครื่องศาสตราวุธเสบียงอาหารกระสุนดินประสีงไว้พร้อมเสด็จ
แต่เมื่อพระเจ้าหงษาวดีให้เตรียมทัพครงนนพตห้ำด้นหมบน ช้างเครื่อง

ตามพัน มาหมื่นหนึ่ง ให้พระมหาอุปราช พระเจ้าแปร พระเจ้า
เชียงใหม่เจ้าขบวณฑพัทว.

๑ ครั้นวัน ๑๓ ค่ำศักราช ๙๓๒ ปีมเมียโทศก (พ.ศ. ๒๓๓๓)
เพดาบุ๋งาโยค สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็ทรงเครื่องพิไชยยุทธนาตั้งกา
ภรณ์วิภูสิตพิชโกคมหิมา คุมไพร่พาราตีเรกดำหรับขัตยราชรามัญ
ประเทศโดยพิไชยยุทธสงครามเสร็จ ครั้นได้เพลาหมามหุคฤกษ์มงคลดา
โหราธิบดีตบมือไชย ข่ายพรหมณถวายเลี้ยงตั้งขประนังศัพทของ
กตองกาหพด้นนฤนาท เสด็จทรงช้างคันพดาพิไชยมงคลเป็นราชพาหนะ
ประดับเครื่องคชาภรณ์อลังการ เสด็จอพยพโยธาหาญโดยขบวณฑชัย
ขวานำหลัง พดตบคังโคมรสดอน พดเสโดให้ทวนทองรยาบ พดตบ
เชนเป็นชนกรวราย คุมศุคสายดาไลง เกือกธงไชยธงฉาน ฆาตวิชนี
กตั้งกตบคบั้งแสงทินกร ไพโรจไชคณาการพันทุก อธิศุพร้อมพรั่ง
ดาชดา ร้อนแรมมาโดยส่งถดมารค ข้ามแม่น้ำเมาะคมะเข้าทางเมือง
กำแพงเพชร เสด็จถึงกรุงพระนครศรีอยุธยาณวัน ๓๓ ค่ำ สมเด็จพระ
พระเจ้าหงษาวดีตั้งค่ายหลวงค้ำบตบางปิ่น พระมหาอุปราชตั้งค่าย
กุ่มคอง พระเจ้าแปรตั้งค่ายดีบุก พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งค่ายค้ำบต
วัดสังฆาวาศ.

๑ สมเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า ครีศักราชว่าทัพพระเจ้าหงษาวดียกมา
ก็ทรงนำทวนกับทหารสามกอง ๆ หนึ่งยลสืบสองคน กองหนึ่งสืบสอง
คน กองหนึ่งเจ็ดสืบสองคน ข้ามถอยทวนครบมือยกออกไป กองนำ
เข้าก็ถอยออกมา ทหารกรุงเทพมหารณกรก็แตกถอยเข้าไป สมเด็จพระ

พระนเรศวรเป็นเจ้าทรงคาบพระแสงตามกัณฑ์ทหารบินค้ายชนไป ข้าศึก
 ในค้ายเอาทวนแทงพลัดตกลงมาเป็นหลายครั้งชนมได้ ทรงม้าพระที่นั่ง
 กลับเข้าพระนคร ข้าศึกเอากวซึ่งได้รับพุ่งไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้า
 หงษาวด ๆ ครั้นตามเสนาบคิดว่าพระนเรศวรออกมาทำเป็นอย่างที่หาฟัง
 เหมือนหนึ่งเอาพิมเสนมาแตกเกิดอ พระราชบิดานั้นจะรู้ฤาหาไม
 เสนาบดกราบทูลว่าเห็นพระราชบิดาจะไม่รู้ ถ้ารู้แล้วเห็นจะมีให้ออก
 มาทำ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดจึงครัดว่าพระนเรศวรทำศึกอาจหาญนัก
 ถ้าออกมาอีก ถึงมาทแม่เราจะเสียทหารมากก็จะแตกเอาตัวให้จึงได้
 แลวสั่งให้จัดทหารที่มีฝีมืออันที่ดทุกทัพทุกกองให้โตหมื่นหนึ่ง เอาไป
 ช่วยค้ายดักไวทำมุดทหารทศตำบลดุดมพล ถ้าพระนเรศวรออกมาค
 ค้ายให้กุมเอาเป็นจงได้ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงม้าพระที่นั่ง
 ออกไป ทหารสามกองกับด้อมวงพันหนึ่ง ถือโคมรแดงตาดึง
 ออกไป ได้รับพุ่งกันแต่เพดาเข้าสามโมงจนสี่โมง ข้าศึกแตกเข้าไป
 อยู่ลึกครุหนึ่งกลับเอาม้าสามสิบออกมายั่วทัพ จึงแต่งเป็นปีกฉะนาง
 แดกงชุมไว้ ปีกหนึ่งดักไวทำมู ปีกหนึ่งทหารทศ สมเด็จพระนเรศวร
 เป็นเจ้าทรงม้าราทวนได้ข้าศึกเข้าไป แดข้าศึกสองปีกหุ้มพระองค์แด
 ทหารเข้าไว้ ดักไวทำมูถือดาบดึงเข้ามาจะกุมเอาพระองค์ ๆ ทรง
 แดด้วยพระแสงทวนถูกดักไวทำมู ๆ พันต้องพระแสงทวนเป็นแผล แต่
 ดักไวทำมูตาย ทหารทศถือโคมรแดงหอกใหญ่ตรงเข้ามา ทรงพัน
 ด้วยพระแสงดาบสพายแดงดมตง ก็เด็ดจกกลับเข้าพระนคร สมเด็จ
 พระเจ้าหงษาวดให้เข้ามาคค้ายชาวพระนครถึงสองครั้งสามครั้ง กมได้

แตกฉาน จึงตรัสว่าจวนเทศกาลฟ้าฝนน่าจะอยู่แล้ว ก็สั่งให้เด็ก
ที่พลัดจกกลับไปเมืองหงสาวดี.

๑ ครั้นศักราช ๙๔๐ ปีชาตดำเรทริศถ (พ.ศ. ๒๑๒๓) ณวัน ๑ ๑๓ ๘ ค่ำ
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าทรงพระประชวร ครั้นณวัน ๓ ๒ ๑๒ ค่ำ
เสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๗๖ พระพรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๓ ปี.

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ (พระนเรศวรมหาราช)

๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้าพระชนม์ได้ ๓๕ พระพรรษา ขึ้นด้วย
ราชสมบัติ ดำรงให้สมเด็จพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช แล้วแต่งการ
ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระราชบิดาเสด็จแล้ว สมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวตรัสแก่มุขอำมาตย์ว่า แผ่นดินกรุงกัมพูชาประเทศกรุงเวียงจันทน์
นั้นผู้ใดครองสมบัติ จิตรมักเป็นสันดานพาดพิงจริต เหมือนพระยา
ตแวกบิดานักพระสุโทนักพระสุทัน เมื่อศึกกรุงหงสาวดียกมาคราวแรก
ครั้งสมเด็จพระไอยกาธิราชเจ้าผ่านพิภพใหม่นั้น พระยาตแวกก็ยกทัพเข้า
มาพดอยช้ำคกवादเขาอพยพชาวเมืองปราจีนบุรีไป จนสมเด็จพระบรม
ราชาไอยกาต้องเสด็จยกทัพโยธาออกไปปราบ จึงถวายนักพระสุโทนัก
พระสุทันราชบุตรเข้ามา แล้วนักพระสุโทผู้หนึ่งไปเอาทัพญวนมาตี
ฆ่าบิดานักพระสุโทนักพระสุทันเสีย นักพระสุโทผู้หนึ่งได้สมบัติกรุงกัมพูชา
สืบตเป็นพระยาตแวก ครั้นแผ่นดินเป็นของพระราชบิดาเรา ก็ยกทัพ
เข้ามาถึงวัดสามพิหาร จนเสด็จพระเจ้าปาดิราชลูกชายก็ยังหาเซ็ดหดาบไม่
มีศกหงษามาตีพระนครครั้งใด ก็มาแต่ยกทัพมาพดอยช้ำคกवादเขา

พระราชกุมารข้าขอบขัณฑสีมาไปทุกครั้ง แต่กตัญญูแต่ทูลตาม
 ขอเป็นทางพระราชไมตรี ส้มเค็ญพระบรมราชบิดาเรามีได้มีพระไทย
 อาณาภูมิให้ด้วยธรรมราชประเพณี จนบันเขตแดนบักคีตาจากฤ
 ครนศึกพระเจ้าเชียงใหม่ยกมา พระยาตเวตต์แต่งให้น้องชายมาช่วยงาน
 พระราชสงคราม น้องชายหนุ่มได้มีสติสัมปชัญญะ ดูหนึ่งตั้งคาด
 ชาติไปดก ฝ่ายพระยาตเวตต์ก็ปราศจากวิจารณ์ปัญญา มีแต่พาดพิงจิต
 ในสันดาน ตระสัสต์จริตกรรมเสีย กตัญญูทพมาตีประจันตชนบทอีกเล่า
 ความแค้นของเราคงว่าเดี่ยนยอกอยู่ในอระไม่หายเลย แต่ครั้งแผ่นดิน
 เป็นของเราแล้ว เราจะยกไปแก้แค้นเอา โสहितพระยาตเวตต์ต่างบาทา
 เสียให้จงได้ ครก้แล้วสั่งให้เกณฑ์ทัพส่งกรรจตาเครื่องตีหมัน ช้าง
 เครื่องแปศร้อย มาพันหาร้อย นาดงแห่งเท่าช้างเท่ามาแล้วจะยกไป.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงษาวดีแจ้งข่าวไปว่า ส้มเค็ญพระมหาธรรม
 ราชาศักดิ์ยทิวงคตแล้ว ครก้แก่พระมหาอุปราชว่า เจ้ากบมหาราชเจ้า
 พระนครเชียงใหม่ยกทัพตงไปพึ่งองค์ตากการดู พระนครศรีอยุธยา
 ผดัดแผ่นดินใหม่ เสนาพฤตมาคยราชกุมารทงปวงจะเป็นจดาจตประการ
 ไต่บ้าง ถ้าพอจะทำได้ ใ้ททออย่าให้เสียที พระมหาอุปราชากวาทูต
 พระราชบิดาว่า ไหรททายว่าขณษาข้าพระพุทธเจ้าไว้เย็นก ส้มเค็ญพระ
 เจ้าหงษาวดี ครก้ว่าพระมหาธรรมราชาไม่เสียแรงมีบุตร การสงคราม
 ไม่พกให้พระบิดาไซ้เลย ต้องห้ามเสียอีก แต่ซึ่งเจ้าว่าเคราะห์ร้ายอยู่แล้ว
 ก้อย่าไปเตย เถาผ้าสัตรีนุ่งเสียเถิดจะได้สันเคราะห์ พระมหาอุปราช
 ไต่พวงบดงตงนภตวพระราชธยาพระราชบิดา ก็มาตรวจเตรียมรพ

แต่มีพระราชกำหนดไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกมา พระเจ้าเชียงใหม่
แจ้งพระราชกำหนดแล้วยกทัพมากรุงหงสาวดี.

๑ ตุลาคม ๙๔๓ ปีเถาะเอกศก (พ.ศ. ๒๑๒๒) พระมหาอุปราชา
พระเจ้าเชียงใหม่ยกพลห้าแสนห้าหมื่น ช้างเครื่องเจ็ดร้อย ม้าสามพัน มา
ข้ามเมืองเมะตะมะ มาโดยทางแม่กระษัตริ์เข้าทางพระเจดีย์สามองค์

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ครั้นถึงณวัน ๓ ๓ ค่ำ มีพระราช
ดำรัสให้เกณฑ์หัวเมืองบกษ ไตทพหองเสร็จแล้ว กำหนดพระฤกษ์จะ
ยกไปเอาเมืองตแวก ครั้นณวัน ๗ ๓ ค่ำ จึงมีพระราชโองการสั่ง
มุขมนตรีผู้ใหญ่ให้รักษาพระนคร ว่าทัพพระเจ้าหงสาวดีแตกไปกรุงน
เปนทัพซึ่งจะบำรุงข้างมารพด แต่จะกตบในน้ำตงบั้นเห็นจะไม่ทัน แต่
ทว่าจะไว้ใจมิได้ เกตอกจะคตงตั้งครามยกมา ถ้ายกมากให้รักษาเมือง
ไวทาเราเดือนหนึ่งให้ไต่ ตั้งแถวพอเวตาเย็น มีหนังสือเมืองกาญจนบุรี
บอกเข้ามาว่าทัพพระมหาอุปราชาพระเจ้าเชียงใหม่ ยกมาถึง เมืองกาญจน
บุรี ทำสพานข้ามอยู่แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทราบคตงหนักดำรัสว่า
เราเทียบรพดข้างมาไว้จะยกไปเอาเมืองตแวก บัดนี้ทัพหงสาวดียกมา
อีกเต่า จำจะยกออกไปเด่นตั้งนกกกับมอญเดี่ยก่อน แต่มีพระราชกำหนด
ไปให้พระอมรินทรภุไชยเจ้าเมืองราชบุรีแต่งคนห้าร้อยขึ้นไปช่มอยู่ ถ้า
ซำคกข้ามสพานแล้วให้ตางสพานเผาเสียจงได้.

๑ ฝ่ายพระมหาอุปราชาเสด็จยกทัพหตวงถึงกาญจนบุรี เห็นเมือง
ร้างเปล่าไม่มีคน ก็เข้าพระทัยว่าชาวพระนครรุกราร เทครัวอพยพ
เขาเมืองตัน ได้ตั้งประทับแรมณเมืองกาญจนบุรี ให้เทยวดาตจับคน

จะถามกิจการก็มีได้ ส่วนพระยาจิตตองกอนำก็เร่งทำดีพานข้าม
 พดเสด็จ รุ่งชนพระมหาอุปราชาก็เสด็จกรีธาทัพหดวงมา โดยมารควัด
 ถึงตำบลพนมทวนเพลาชยแล้วด้ามหาพิกา บังเกิดวายุเวรัมพวาด
 พัดหวนหอบชุดพุ่ง ฝนเป่นกจกรกระทบ มหาเดวครนัครชงกนมา หตงพระ
 ศษาชารนหนักทบดง พระมหาอุปราชาทอดพระเนตรเห็นดงนคก
 พระไทย ให้ โหระดำหรับทัพทำนายถววยพยากรณ์ว่าเหตุนถาเข้าใน
 เที่ยงร้าย นชายแตวเห็นเป่นศุภนิมิตรทพระองค์จะมีไชยได้พระนครศร
 อยุทธยา ส้มเด็จพระราชบิดาจะเดอนพระองคชนจากทเดวครนัครมหา
 อุปราช เถถึงถวัดยราชธาไชสวรยาในกรงหงษาวัดเป่นม่นคง พระ
 มหาอุปราชาศรค์ไตทรวงฟังดงนคกยงมวางพระไทย จนเสด็จถึงตำบล
 ตะพังครุแดนสุพรรณบุรี ให้ตั้งทัพไชยโดยชบวน แตวตรค์ให้กองม้า
 ส้ามร้อยตาดมาถถึงตำบลเอกราชบางกะทิง ว่าทัพชาวพระนครมาตั้ง
 รับอยู่ตำบลใดบ้าง.

๑ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรเป่นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า ครค์
 ปฤกษาแก่มุขมาตยาทงปวงว่า คักมหาอุปราชายกมาครงน เราจะ
 กรธาพดออกค่อยยุทธนาการกตางแปดงคฤา ๆ จะตงม่นรบในพระนครค
 มุขมนตรีกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้าทราบอยู่ว่าพระมหา
 อุปราชากรงพระเดชเดชานูภาพสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครงเสด็จไป
 ช่วยงานพระราชสงครามกรงหงษาวัด ค่เมืองรุมเมืองคังครงหนงแตว
 แตครงเมือสมเด็จพระเจ้าหงษาวัดกับพระมหาอุปราชาคิด เป่นการดับดวง
 ให้เสด็จชนไปจะทำร้าย ทำมิได้ จนทัพหดวงกวาดเอามหาเถร

คั่นถ้อง พระยาพระราม พระยาเกียรติ ญาติโยมครัวอพยพในชนบท
 ประเทศขอบเขตแดนมากรุงหงสาวดีมาข้ามฝั่งน้ำดีโขง พระมหาอุปราชา
 ตามทันคนตะมึงฟาก ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระแสงปืนนัดบึง
 ข้ามฝั่งมหานทอนกวาง ค่องสู้รูกำมานายกองหน้าตาย พระมหาอุป
 ราชาแต่ท้าวพระยาสมิงรามัญ ก็ชยาคมีพระหัตถ์เกรงพระเดชเดชา
 นุภาพเป็นสองครึ่งแฉก แฉกซึ่งพระมหาอุปราชายกมาครึ่งนปดาคัน
 ด้วยศึกพ่ายไปเดือนเจ็ดยังไม่ทันบำรุงขางมารพดถึงขนาด แดเดือนย
 ยกมาถึงพระนครเห็นเร็วนัก ตีรายจะได้ข่าวว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า
 หดวงเสด็จสวรรคต คิดว่าแผ่นดินเป็นจลาจลจึงรอดมา โดยทำนองศึก
 ครั้นจะรบมนในกรุงข้าศึกจะได้ใจ ขอเชิญเสด็จทัพหลวงออกตั้งรับ
 นอกพระนคร แต่งกองทัพเข้าปะทะพังกำลังดู ถ้าศึกหนักจึงทัพหลวง
 เสด็จหักต่อภายหลัง ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสองพระองค์ ได้ทรง
 พังมุขมนตรีทุกตั้งนั้นขอบพระไทยนัก แยมพระโษษฐดำรัสว่าซึ่งปฤกษา
 การสงครามครั้งนี้ต้องความดำริให้เรา บดินทพเตรียมอยู่ณทุ่งบางซวด
 พร้อมอยู่แล้ว ให้ยกไปตั้งปากโมก เอาแต่ทัพหัวเมืองตรงจัตวา
 ยี่สิบสามหัวเมืองเป็นคนห้าหมื่น ให้พระยาศรีไศยณรงค์เป็นแม่กอง
 ให้พระยาราชฤทธาหนนต์เป็นยุกรบตรี ยกไปชดรับหน้าข้าศึกอยู่ตำบล
 ทุ่งหนองสำราย พระยาศรีไศยณรงค์ พระยาราชฤทธาหนนต์กราบ
 ถวายบังคมลาออกมาจัดแจงไพร่พลยกทัพไปโดยพระราชบัญชา ส้มเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวตรัสให้ ไหราหาฤกษ์ พระโหราธิบดี หดวงโตกที่ป
 ชุนเทพากร ^{TUDC} คำนวนพระฤกษ์ถวายว่า ^{21/04/2563} ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้

จตุรงค์ไชคส์รพธ์ฤษคัพพร้อมมัยไชยชาติก ขอบเชิญเสด็จจากพระนคร
 ณวัน ๓ ๓ ๒ คำเพตารุ่งแดงส่องนาฬิกาห้าบาท ส้มเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวกัศรัคให้ลุ่มุหมายก กำหนดทัพหลวงจะเสด็จ โดยชดมารคไปตั้งทัพ
 ไชยปากโมก ลุ่มุหมายกก็แจกพระราชกำหนดข้าทูตตอของชุดพระบาท
 ฌายทหารพดเรือน เครียมการอนจะเสด็จพระราชดำเนินนเสด็จ ถึง
 ณวัน ๓ ๓ ๒ คำ เพตารุ่งแดงส่องนาฬิกาห้าบาทได้ศุภมหุคิมหาวิไชย
 ฤกษ์ ส้มเด็จพระบาทบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง
 พระองค์ ทรงเครื่องสำหรับพิไชยยุทธสงครามเสด็จ ก็เสด็จทรง
 เรือพระที่นั่งศรีสมุทรไชย ส้มเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงเรือพระที่นั่ง
 ไกรสรมุขพิมาน อนอดังการรจนาคด้วยมหาเสวตรบวรฉัตร หนัก
 เครื่องอภิมุขมุดายพรายพรรณ บังวิวรรณบังแทรกสถอนส์ดับ สรรพ
 ด้วยกรรชิงกลึงกตดจามรมาศดาษาดา คุมหาพารเดศนัพนภก อธิกด้วย
 กระบี่ชงชงนชงไชย แดสว่างไสวไฟโรจด้วยเรือจำนำท้าวพระยา
 มุขมนตรีราชเวียงรายเปนระยะโดยชบวน พยุหบาทราน่าหลังทงปอง พร้อม
 เสด็จ พอดุคตฤกษ์พระ ไหราธิบคกถนหมองไชย ราชครูทวิชาจารย์
 เป้ามหาดังชทกชฉนาอัญ ประโคมแตรตั้งชตุริยคนศรมองกตองกองน
 สันนมหาอรรณพนท เคต็อนเรือชบวนพยุหบาตราโดยชดมารค ถึงประ
 ทัษชานน่าพดบพิลาไชยปากโมก เพตารายแดงส่องนาฬิกาห้าบาทเสด็จ
 จคทัพประทับแรมอยู่ทนน กำหนด ๓๓ ทุ่ม ๓ บาททัพหลวงจะเสด็จ
 พระราชดำเนิน เมื่อเพตาร ๓๐ ทุ่ม ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ธุบิพนมิตรว่านำของท่อมป้ามาฝ่ายประจิมทิศ ได้เสด็จยชตชเทยวไปพบ

21/4/2563

มหากรรมก่อดวงใหญ่ได้สัปรยทชยทชนาการ ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวประหาร
 กุมภกัฏตาย ประสมคน ขณะนั้นครึกให้ ไทรทาย พระโหราธิบดีทุดทำ
 นายว่าคักครังนใหญ่หลวงจะได้ถึงซึ่งมหายุทธหัตถี แต่ทว่าพระองค์
 จะมีไชย จะดุยได้ประหารปัจจามิตรชาคัก ดุจพระสุบินว่าเทียวดุย
 กระแด้นำนหน ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวไตรงพังตพระไทยนิก ทรง
 เกรองดำสำหรับราชรณยุทธสรพเสด็จ เสด็จยังเกยคอยฤกษ์ ทอด
 พระเนตรเห็นพระส้าวิริกบรมชาตุเสด็จปาฎิหารช่วงเท้ามตล้มเกิดยง มา
 แต่ทกษณทศเวียนเป้นทกษณาวฎิ แล้วเสด็จผ่านไปอุครทศ ทรง
 พระบิตข่านไปทงพระองค์ ยกพระหัตถ์ถวาทศนัษัด โมธานอธิฐานขอ
 สัวัสตีมีไชยแก่ปรบักษ พระโหราธิบดีกให้ประโคมเตรตั้งขคิริยางค
 คนตรพร้อมกัน ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงข้างคนเจ้าพระยาไชยานุภาพ
 คัดนามหน้าหงเป้นราชพาหนะ ส้มเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงข้างคน
 เจ้าพระยาปราบไตรจักรคิตนามหน้าหงเป้นราชพาหนะ พร้อมด้วยข้าง
 ท้าวพระยาเสนาบคิมนตรมุขทงปวง เสด็จพยุหบาตราทัพ โดยแถว
 สัถตมารคไปเข้าที่เสวยค้ำบตบ้านสะแกว้สะเดา แล้วเสด็จยกไปตาม
 ท้องทุ่ง เพลาเที่ยงพระอาทิตย์ทรงกตตรัมข้างพระที่นั่งไปจนบ่ายสามโมง
 พอกะทงกองนำชงคังอยู่ค้ำบตหนองสร้าย เสด็จประทับเกยไค้ฉายาไม้
 ประคู้ใหญ่อันสถิตยเห็นจออมปลดวง เขาเป็นนิมิตรครุชนามไชยภูมิ
 ตั้งให้เรงคังค้ายกองนำหงบักซ้ายขวาเป็นขบวนประทุมพยุห.

๑ ฝ่ายส้มิงจกรวน ส้มิงเบือ ส้มิงทรายม่วน นายกองม้าคอยเหตุ
 เห็นกองทัพหน้าแแต่ทัพหลวงคังน กัซบม้าวางใหญ่กดับไปค้ายตะพังตร

เอาคิดนันทุแต่พระมหาอุปราชาทุกประการ พระมหาอุปราชาแจ้งตั้ง
 นนทกรงพระตำหนักว่า ขรอยจะเป็นทัพพระนเรศวร ถ้ามืดนจะเป็ทัพ
 เอกาทศรฐน้องชายยกมาเป็หมันคง แล้วตรัสถามส้มิงนายกองมาว่า
 คเนพดประมาณเท่าใด ส้มิงจคราน ส้มิงเมือ ส้มิงทรายม่วง กราบ
 ทูลว่า พดประมาณสิบเจ็ดสิบแปดหมื่น พระมหาอุปราชาได้ฟังตั้งน
 จึงตรัสปลุกษาแก่นายทัพนายกองว่า ทัพพระนครศรือยทุชยกมาคราน
 ก็เป็ทัพใหญ่อยู่แล้ว แต่ทว่าน้อยกว่าเราสองเท่าสามเท่า จำจะ
 ยกเขาทุมคเอาทัพแรกนให้แตกฉานยับเยินแล้ว ภายหลังก็จะเขามืด
 เห็นจะได้พระนครศรือยทุชยาโดยง่าย นายทัพนายกองก็เห็นโดยพระราช
 บัญชา พระมหาอุปราชากำหนดแก่นายทัพนายกองให้เตรียมพดแต่ใน
 เพดสามยามให้พร้อม คัดสิบเอ็ดทุมจะยก เอารุงไวน้ำ นายทัพนายกอง
 ก็จัดแจงขบวนทัพเทียบไวตามรับสั่งทุกประการ.

๑ ครนเพดสิบเอ็ดทุม พระมหาอุปราชาก็ส่งคนสองพระองค์ ทรง
 เกราะสุวรรณประดับพลอยดีพิกลงวาศมรกฎสามสาย ทรงสุวรรณ
 รัตนมหามงกุฏอย่างขัตติยราชรามัญยอดเงอมไปหน้าคุดเคียรวาสุกรี แล้ว
 ทรงเครื่องสำหรับกันสัตว์พาอาวุธพร้อมเสร็จ แล้วตั้งทรงข้างคั้นพลายพทก
 สูงหกศอกคืบหาหนวดคณามหน้าหลังเป็พระคชาธาร กนแล้วตรนศร
 ส้มิงนันทมางเป็กต่างข้าง เจ้าเมืองมถวนเป็ควาญ พร้อมด้วยแวง
 จตุตงคบาท แดหน้าข้างพระมหาอุปราชานันทวนทองดีร้อย ถัดออกมา
 นนวางบ้นจรงค์ มณฑกนกดับตระแบงแก้ว ตามได้ห้าบดั่งสังตะหาร้อย
 แตมางจาชโรพเพียงพระมหาอุปราชานนเป็กของหน้า ข้างพลาย

พชเนียงตั้งหูกศอกคืบสองนิ้วคดนามินนาหงตั้ง ดมิงปราบศึกเปนกต่าง
 ข้าง ดมิงมือเหล็กเปนความญ พระมหาอุปราชาให้แต่งข้างชนะงาญก
 คชาธารมีเสวตรฉัตรทงลิบหกข้างพรางไว้ แดจัดดมิงรามัญที่เข้มแข็ง
 ข้ประจำครบอยู่หน้าข้างมาจาชโรพระพะเพียง แต่มี่ข้างกันแทรกแซง
 เปนชนิด แดววางบินจางรงค์มณฑกนกลับห้ามแดน แดพดคาบได้ให้
 คาบตั้งคาบสองมือตั้งตะพนเปนชน ๆ ออกไป แดวข้างท้าวพระยา
 รามัญเกยกกายกของหน้า แดพดเคินเทายลัษหมัน พดมาดำมพนแข็ง
 ล่องฟากทุ่ง ทพหตงนนพระเจ้าเชียงใหม่ชข้างพดาชมพุกคตั้งหูกศอก
 คืบนิ้วคดนามินนาหง พระยาเชียงใหม่แควหตานเปนกต่างข้าง แดน
 หาญใจศึกเปนความญ กอบไปด้วยข้างตั้งกันแทรกแซงแดพดเคินเทายลัษ
 หมัน พระมหาอุปราชาจัดทัพเปนลัดคเด้นาเจ็ดแถว ๆ ตะเจ็ดกอง เปน
 ลี่สิบเก้ากอง พร้อมพดาพดทวยหาญ ให้ถนของใหญ่ของกระแตดริบ
 ตามหมวดคกขงยกจากค่ายตะพงตรูกรงนน ถิ่นนฤนาทด้วยศัพทดำเนียง
 เดียงข้างมาพดาพดเคินล่ท่านล่เทอนคญแผ่นดินพดุชาจะถดมตง.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า ขณะเมื่อเสด็จประทับอยู่ณฉายา
 ไม้ประดู่ เร่งให้ตั้งค่ายมั่น ทอดพระเนตรเห็นมารามัญตามชายทุ่ง
 ควบกกลับไป ก็ตรัสแก่มุขมนตรีว่าพดมาชงกกลับไปนเห็นทพระมหา
 อุปราชาให้มาคอยเอาเหตุไปแจ้ง ตรายเพดาพรงุนจะไดยุทธใหญ่ ให้
 กองทัพพระยาศรีไศยณรงค์ พระยาราชฤทธชานนต เร่งยกไปแต่ใน
 เพดาดีลัดเข็ดท่ม ปะทะหน้าข้าศึกฟังกาดังดู แดในกองทัพหตวงก็ให้
 ตรวจเตรียมพร้อมไว้แต่เพดาข่ารุง ท้าวพระยานายทัพนายกองก็ตรวจ

เตรียมโดยพระราชกำหนด ครั้นอรุณรุ่งแต่งสุริโยภาษ พระบาท
 สัมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ตั้งยั้งเกย ตรัสให้
 ท้าวพระยาในกองทัพหลวงยกออกตั้งขบวนเบญจเสนาห้าทัพ ให้พระยา
 สี่หราชเคไชยช้างพตายโจม ไตรภพถือพดหมันหนึ่งเป็นกองนำ พระยา
 พิไชยรัตนฤทธิราชช้างพตายจบ ไตรจักรถือพดห้าพันเป็นปีกขวา พระยา
 พิษณุณรงค์ราชช้างพตายจโจมทัพถือพดห้าพันเป็นปีกซ้าย พระยาเทพ
 วรชุนช้างพตายจโจมยุทธถือพดหมันหนึ่งเป็นเกยกลาง พระยาพิไชย
 สงครามช้างพตายฝ่าพดแมนถือพดห้าพันเป็นปีกขวา พระยารามกำแหง
 ช้างพตายแค้นพดพ่ายถือพดห้าพันเป็นปีกซ้าย แดหน้าพระคชาธารออก
 ไปปตายเชือกพัน ชุนโจมจตุรงค์ช้างพตายกฤษไชย ชุนทรงเคชชี
 ช้างพตายไกรสรเศษ ถือพดเชนทองช้างตะหาร้อย พระราชมนู
 ช้างพตายหัดดินพิไชย ถือพดปีกทองชนะชัยขวาช้างตะหาร้อย แด
 หดวงพิเศษสงครามช้างพตายบุญยัง หดวงรามพิไชยช้างพตาย
 มิ่งมงกุฏ ถือพดคาบโดห์ คาบตั้งช้างตะหาร้อย พระราชวงศ์รศ
 ช้างพตายแก้วมาเมืองถือพดอาดำจามหาร้อย พระเสนาภมูรชช้าง
 พตายเฟื่องภพไพร่ถือพดอาดำยบุนหาร้อย ถัดนพทหารทดวงพนคู่พระ
 ไทยร้อยสามสิบหกคน ถือคาบเขนยี่สิบสองคน ถือคาบโดห์สี่สิบสองคน
 ถือคาบสองมือเจ็ดสิบสองคน นำพระคชาธารพนหัวหมันพนทนายดี
 พระคำรวจจดวงคาบสพายแฉ่งถือทวนทองหาร้อย กำหนดทั้งทัพหลวง
 เป็นพดแค้นหนึ่ง ให้เอาพตายภูเขาทองชนะวางสพดขอเจ้าพระยาไชยา
 นุภาพ สูงหกศอกคืบสองนิ้วคตินามหน้าหงษ์ ผูกคชาภรณ์เครื่อง

หมื่นหม่อมหลวงเสวตศรัศรีเป็นพระคชาธาร เจ้ามารภักพเป็นกตางข้าง

นายมหานุภาพเป็นควาญ แดดวงเจ็ดคตงคบาทน พระมหามนตรี

อยู่เท้าน้ำฝ้ายขวา พระมหาเทพอยู่เท้าน้ำฝ้ายซ้าย หาดวงอินทรเทพ

อยู่เท้าน้ำฝ้ายขวา หาดวงพิเรนทรเทพอยู่เท้าน้ำฝ้ายซ้าย แด

พระคชาธารถมเด็จพระอนุชาธิราชน พลายบุญเรืองชนะระวางดีพิศ

ชื่อเจ้าพระยาปราบไตรจักร ตั้งหลักคอกคืบคินน่านน้ำหลัง ผูก

คชาภรณ์เครื่องหมื่นหมื่นเสวตศรัศรี หมื่นภักคตงคบาทน

ขุนศรีคชคงเป็นควาญ แดปักทพหาดวงนพระเจ้าพระยามหาเดชะข้าง

พลายมารประโดย ถอพดหมื่นห้าพันเป็นปักขวา เจ้าพระยาจักร

ข้างพลายไฟภทกตปักถอพดหมื่นห้าพันเป็นปักซ้าย พระยาพระคลัง

ข้างพลายจุกรมหมื่นถอพดหมื่นหนึ่งเป็นยุกรบตรี พระราชสงคราม

ข้างพลายตั้งหารคชดีห ถอพดห้าพันเป็นปักขวา พระรามภณภพช

ข้างพลายมณจกรพรตถอพดห้าพันเป็นปักซ้าย พระยาทายนาชข้าง

พลายสัตว์ดีพิไชยถอพดหมื่นหนึ่งเป็นกองหลัง หาดวงหญไทยชข้าง

พลายทรงภูบาดถอพดห้าพันเป็นปักขวา หาดวงอภัยสุนทรชข้างพลาย

ตำรวจถอพดห้าพันเป็นปักซ้าย ตำบลคอกขหมื่นหมื่นคชนทรคตงกน

แทรกแซงตั้งค้ำค้ำค้ำค้ำ โคดแดนต้นดาวชาญยุทธคตุมหิมา อินท้าว

พระยาเดชะบคพิริย โยธาทวยหาญ แด่นยาพลากรพตพณทพร้อมพรัง

คตงคามขบวนเบญจยุทชเดชะนางคณิกเรเดวีจ พระมหाराชครพราหมณ

โหรราชบค กอญเชญเดคจพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสอง

พระองค์ ทรงมูธาภิกเศกถวยาอาเศียรพาทอวยไชย ถถมเด็จพระเจ้า

อยู่หัว ก็ทรงเครื่องประดับสำหรับบรมราชกระษัตริย์ผู้สมบูรณ์สงคราม
 วนนนวนอาทิตย์ ทรงพระแสงธนูแสดงัดจันทนเกยคชยฤกษ์ แดง
 พ้อพราหมณ์ตั้งโชนทวารตว่าเดินไก่อ ชุนมหาวิไชยศักดิ์ไม่ชมนาม
 เสรีจแสด้ว พอไต่ยนตำเนียงบนยงยุทธแย่งสุดเดียง ครักให้หมื่น
 ทพเสนาเอามาเร็วไปฟังราชการ เห็นทัพหน้าพ่ายเป่นอดหม่าน หมน
 ทพเสนาพาเอาขุนหมื่นในกองนำเข้ามาเฝ้า ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวครัก
 ถามว่าเหตุใดจึงพ่ายข้าศึก ชุนหมื่นกราบทูลพระกรุณาว่า ยกชน
 ไปถึงท้ายโคกเผาเข้าเพดาเข้าประมาณโมงเศษ พบกองทัพรามัญยก
 มาปะทะตกจนถึงตลุมบอน คักหนักกว่าทุกครั้งจึงพ่าย ส้มเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวครักดูความคคิมุขมนตรีว่า ทัพหน้าพ่ายตงนจะคิดประการใด เสนา
 บตมนตรีกราบทูลว่า ขอเชิญเสด็จตั้งมั่นอยู่ก่อน แต่งทัพไปรับ
 หน่วงไว้ ค่อใดทแสดงจยกทัพหลวงออกท้ายุทธหัตถ์เห็นจะได้ ไชย
 ขำนะ ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เห็นด้วย คารักว่าทัพหน้าแตกฉานมา
 แสดงแสดจะแต่งทัพออกรบจะมาปะทะกันเขาจะพตอยให้แตกเสียอีก ชอบ
 ให้เบ็ดตงมาที่เดียว ให้ข้าศึกได้ตะเตงใจเสียชบวนมา เราจึงยกทัพ
 ออกยอข้าศึกเห็นจะได้ ไชยขำนะโดยง่าย ท้าวพระยามุขมนตรีทงปวง
 กราบถวายบังคมพร้อมกันเห็นโดยพระราชดำริ ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ก็ครักให้หมื่นทพเสนา หมนราชามาตย์ ชมนำเร็วชนไปประกาศแก่
 นายทัพนายกองพตทหารทงปวงอย่าให้รบเลย ให้เบ็ดตงมาที่เดียว.

๑ ฝ่ายทัพรามัญเห็นทัพชาวพระนครพ่ายมไต่ตงรบ ก็ยงมใจกำเรบ
 ไต่ระดำระดำยมไต่เป็นกระบอง ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จ

คอยฤกษ์ ทอดพระเนตรเห็นมหาเมฆตงขึ้นมาแต่ทิศพายัพ แล้ว
 กลับเกิดอันคนกระจายอันตราหนไป พระสุริยเทวบุตรจรัดแจ่มดวงใน
 นภาดตอากาศ พระมหाराชครูพระครูบโรหิตาจารย์ ไหวราชบิดตนของ
 ไชยคำเนนชง พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ได้ตั้งทรงช้างต้น
 เจ้าพระยาไชยานุภาพเป็นพระคชาธาร ส้มเด็จพระเอกาทศร์รัฐอัครบรม
 นารถราชอนุชา ได้ตั้งทรงช้างต้นเจ้าพระยาปราบไตรจักร เป็นพระคชาธาร
 พลทหารก็ให้ฉันทบนักาศพิท แตรสังข์ เคียงประ โคมฆ้องกตองชนะ กตอง
 คึกคักทำนองเทือนประหนึ่งแผ่นดินจะไหว ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ทรงสองพระองค์ยาตราพระคชาธารเป็น บาทย่างดีเทินมาบายหน้าต่อชาศึก
 เจ้าพระยาไชยานุภาพ เจ้าพระยาปราบไตรจักร ได้ยินเสียงพลแตก
 เคียงฆ้องกตองคึกคักอันหนึ่ง ก็เรียกมันครนครนทางหูหางกริยาบ้วน
 เดินเป็นบาทย่างใหญ่เร็วไปด้วยกำลังน้ำมัน ช้างตัวพระยามุขมนตรี
 แดโยชหาญซ้ายขวานำหลังนั้นคกตง ไปมีทันเสด็จ พระเจ้าอยู่หัว
 ทรงสองพระองค์ ไกลทพนาชาศึก ครักทอดพระเนตรเห็นพลพม่ารามัญ
 ยกมานั้นเต็มท้องทุ่ง เต็นตุจคต้นในพระมหาสมุทร พลช่าศึกได้พล
 ชาวพระนครมาครรงนนัดตบชบชอนกนมไต่เป็นกระบวณ ส้มเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวทรงสองพระองค์กชบ พระคชาธารเข้า โจมแทงข้างมารพลรบักษ์
 ได้ส่ายเสยถับฉัตตมบอน พลพม่ารามัญล้มตายเกิดอนกตาด ช้าง
 ช่าศึกได้กตนม้ำมันพระคชาธาร ก็หกหันตลบปะกันไปเป็นอดหม่าน
 พลพม่ารามัญ ก็โถมยิงธนูนำไม้ บินไฟ ระดมเอาพระคชาธาร ส้มเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวทรงสองพระองค์ แดขุม่าการก็กระหนดบมตเป็นหมอกมัวไป

มิได้เห็นกันประจักษ์ พระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้าจักรีศรีประกาศ
 แก่เทพยดาทั้งปวง ว่าให้บังเกิดมาในประยูรมหาเสวตศรัณตรี จะให้
 บำรุงพระบวรพุทธศาสนา ในนิจมีช่วยให้สว่างแต่เห็นข้าศึกเด่า พอ
 ตกพระโอษฐ์ลงพระพายก็พัดควนอันเป็นหมอกมืดนั้นสว่างไป ทอดพระ
 เนตรเห็นช้างเสวตศรัณตรี ๓๖ ช้าง มีช้างดั่งช้างกนิยนอยู่เป็นอันมาก
 แต่มิได้เห็นพระมหาอุปราชา ครั้นเหตชอบไปฝ่ายทิศขวาพระหัตถ์ ก็
 เห็นช้างเสวตศรัณตรีข้างหนึ่ง ยืนอยู่ณฉายาไม่ขอย มีเครื่องดั่งแดทหาร
 นำช้างมาก ก็เข้าพระไทยถนัดว่าช้างพระมหาอุปราชา พระเจ้า
 อยู่หัวทั้งสองพระองค์กับพระศชาธารตรงเข้าไป ทหารนำช้างข้าศึก
 ก็วางปืนจ้าวรงค์มณฑก นกดับ กระจ่างแก้ว ระดมยิง มิได้ของ พระองค์ แด
 พระศชาธาร ส้มเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าจักรีศรีร้องเรียกด้วยพระสุรเสียง
 อันดั่งว่า พระเจ้าพี่เราจะยืนอยู่ใยในร่มไม้เด่า เชิญออกมาทำยุทธ
 หัตถ์ด้วยกันให้เป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดินเกิด ภายนำไปไม่มีกระษัตริย์
 ที่จะได้ทำยุทธหัตถ์แล้ว พระมหาอุปราชาได้ฟังคึงนถอายพระไทยมชคัย
 ราชมานะ ก็บ้ายพระศชาธารออกมารับ เจ้าพระยาไชยานุภาพเห็นช้าง
 ข้าศึกก็เร่งไปด้วยฝนามนหมทนยงเสยท พลายพัททกอได้ต่างแบกรุนมา
 พระมหาอุปราชาจึงวงพันด้วยพระแสงของ้าว ส้มเด็จพระนเรศวรมหาราช
 เบียงพระมาดารับ พระแสงของ้าวมิได้ของพระองค์ เจ้าพระยา
 ไชยานุภาพสับคดงได้ต่างแบกถนัด พลายพัททกอเพดียงเบนไป ส้มเด็จพระ
 นเรศวรมหาราชได้ทจวงพันด้วยพระแสงพดพ่าย ค่องพระองค์
 เบองความหาอุปราชาตลอดคดงมาจนปัจจุบันนี้ปรากฏประเทก ขบดงกับคองช้าง

แดงนายมหานุกาพถวายพระคชาธารพระนเรศวรเป็นเจ้านันตองบันชาคัก
 คาย ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าชนช้างด้วยพระมหาอุปราชา
 เจ้านัน เจ้าพระยาปราบไตรจักรซึ่งเป็นพระคชาธารสมเด็จพระเอกาทศรัฐ
 เชาชนด้วยพลายพชเนียงช้างมาจากชโร เจ้าพระยาปราบไตรจักรได้
 ต่าง พลายพชเนียงเลี้ยงที่เปรีไป สมเด็จพระเอกาทศรัฐจึงพ้นด้วยพระ
 แดงของลาวต้องคอบมาจากชโรขาดคากับคอช้าง หมันภักดีควรกตางช้าง
 สมเด็จพระเอกาทศรัฐหนีคอบบันชาคักคาย ขณะเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวทั้งสองพระองค์ ท้าวชสังครามได้ ไชยอำนาจพระมหาอุปราชาแตมาจาก
 จากชโร แดบบรรดาท้าวพระยามุขมนตรีนายทัพนายกองซ้ายขวาน่า
 หดงทั้งปวงจึงมาทนมเด็จพระเอกาทศรัฐ ได้เข้ารบพุ่งแทงฟันชาคักเป็นลำมารด แด
 พดพ้ามอญทั้งหมื่นแตกกระจัดกระจายไป เพราะพระเดชเดชาภาพ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครุฑให้ นายทัพนายกองทั้งปวง ยกไป ตามจับ ชาคัก
 แดงเสด็จคนมายังพดบพดา พระราชทานขอเจ้าพระยาไชยานุภาพเป็น
 เจ้าพระยาปราบหงษา บรรดามุขมนตรีนายทัพนายกองซึ่งยกตามชาคัก
 ไปนั้น ได้ฆ่าฟันพ้ามอญโดยทางไปถึงกาญจนบุรี อาศัพเกิดอน
 ไปแต่ตะพังครุฑประมาณต้องหมื่นเศษ จับได้เจ้าเมืองมดหวนแด
 นายทัพนายกองกับไพร่เป็นอันมาก ได้ช้างใหญ่สูงหกศอกสามร้อย
 ช้างพลายพังรวางเพรียวห้าร้อย ม้าสองพันเศษ มาถวาย สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ครุฑให้ยกพระเจดีย์ฐานสูงมศกพระมหาอุปราชาไว้
 ค่ายตะพังครุฑ ขณะนั้นโปรดพระราชทานช้าง ๆ หนึ่งกับหมอบแลถวาย
 ให้เจ้าเมืองมดหวนไปแจ้งแก่พระเจ้าหงษาวดี 21/04/2556 พระบาทสมเด็จพระ

พุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ได้ตั้งคนเข้าพระนคร แลว่า
 เจ้ามารวาทกต่างข้างกับขุนศรีสงครามความ ซึ่งได้มัจญชาศักดิ์กนมไชย
 ชำระด้วยพระองค์นั้น ก็อุปบ้ำเห็นจพระราชทานยศถาศักดิ์เครื่องอุปโภค
 บริโภคเสื้อผ้าเงินทอง ฝ่ายนายมหานุกาปกความข้าง หมิงภักดีศรี
 กต่างข้าง ได้โดยเสด็จงานพระราชสงครามจนถึงสิ้นชีวิตในท่ามกลาง
 คึกมมีความชอบ ให้เอาบุตรภรรยาเข้ามาชุบเลี้ยง พระราชทานเครื่อง
 อุปโภคบริโภค เงินทองเสื้อผ้า โดยสมควรเสร็จแล้ว พระราชดำรัส
 ให้ปลุกษาโทษนายทัพนายกองว่า ข้าศึกยกมาถึงพระนคร สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ตั้งพระไทยจะรักษาพระพุทธศาสนาแลดมณ
 พราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ มิได้คิดเห็นอียยากลำบากพระองค์
 ทรงพระอุดำหเสด็จยกพยโยธาทัพออกไปรณรงค์ด้วยข้าศึก แลนาย
 ทัพนายกองกตวข้าศึกยิ่งกว่าพระราชอาชญา มิได้ โดยเสด็จพระราช
 ดำเนินให้ทัน ตระแต่พระคชาธารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์
 ให้เข้าอยู่ท่ามกลางข้าศึก จนได้กระทำยุทธหัตถีมีไชยก่พระมหา
 อุปราชาเสร็จ โทษนายทัพนายกองทั้งนั้นจะเป็นประการใด พระมหา
 ราชครูโรหิตทงปวง ปลุกษาได้ด้วยพระโอบการศักดิ์กับพระราชาฤษฏีกา
 ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินงานพระราชสงคราม
 แด่เกณฑ์ผู้ใดเข้ากระบวนทัพแล้ว แต่มิได้ โดยเสด็จให้ทันยุทธนาการ
 ท่านว่าโทษผู้นั้นเป็นอกฤษฏ์ ให้ประหารชีวิตเสีย อย่าให้ผู้อื่นดูเยี่ยง
 อย่าง เอาคำพิพากษากราบทูล มีพระราชดำรัสสั่งให้เอาตาม
 ถูกขุนปลุกษา แต่คิดว่าบัดนี้จนวนนี้จากุททตั้งบดินธรตั้งอยู่⁶³ ให้เอานายทัพ

นายกองจำเรือนครุไวก่อนสามวัน พันแก้วจึงให้สำเร็จโทษ โดยพระ
โอบการศึก.

๑ ครั้นวัน ๑๓ ๒ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช แดพระ
ราชาคณะยี่สิบห้ารูป ก็เข้ามาถวายพระพรถามข่าวซึ่งเสด็จงานพระราช
สงครามได้กระทำยุทธหัตถีไชยก่พระมหาอุปราชา สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวก็แถลงการซึ่งปราบปัจจุามิตรให้ฟังทุกประการ สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชจึงถวายพระพรถามว่าพระราชสมภารมีไชยก่ข้าศึก เหตุไฉน
ข้าราชการทั้งปวงจึงต้องราชทัณฑ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงตรัส
บอกว่านายทัพนายกองเหล่านั้นอยู่ในกระบวนทัพโยม มั่นกตวิชาศึก
มากกว่าโยม ตะให้แต่โยมต้องคนพี่น้องฆ่าเข้าไปในท่ามกลางศึก จน
ได้ทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา มีไชยก่ข้าศึกได้เห็นหน้ามัน
นี้หากว่าบารมีของโยม หาไม่แผ่นดินจะเป็นของชาวหงษาด้วยแล้ว
เพราะเหตุดังนี้โยมจึงให้ตั้งโทษโดยพระโอบการศึก สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
จึงถวายพระพรว่า อาตมาภาพเพราะเหตุราชการเหล่านี้ ที่จะไม่กตวั
พระราชสมภารเจ้านนหาไม่ได้ แดเหตุทั้งนั้นจะเป็นที่จะให้พระเกียรติยศ
พระราชสมภารเจ้าเป็นมหัศจรรย์ เหมือนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า
เมื่อพระองค์เสด็จเหนือตปราชคค์บดถึงกัไดควงพระมหาโพธิ์ ณเพดา
ด้ายณหิศรฆน เทพยเจ้ามาเฝ้าพร้อมอวยทั้งหม่นจักรวาล แด
พระยาวิศว์คัมมารยกพตาดเด่นามารมาผจญครฆน ถ้าได้เทพยเจ้าเป็น
บริวารมีไชยก่พระยาสามารถหาสู้เปนมหามหัศจรรย์นักไม่ นี้พรอเชิญ
ให้หม่อมอรรคพรหมทั้งปวงปลาศนากการหนีไปสิ้น ยิ่งแต่พระองค์เดียว

อาจสามารถผจญพระยามาราชราช กับพณธนามารให้ปราไชยพ่าย
 แพ้ได้ จึงสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าได้พระนามว่า พระพิชิตมาร
 โมฬีศรีวัตรรเพชดาญาณ เปนมหามหัศจรรย์ตาดิเรกทวอนันตโลกชาติ
 เบื้องบนตราบเทอถึงภวคพรหม เบื้องต่ำตอดดถึงอโธภาคอเจ้เป็น
 ที่สุด ก็เหมือนพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ทรงน ถ้าแต่ตั้ง
 พร้อมด้วยเสนางคณกรโยชาทวยหาญมาก แดมีไชยแก่พระมหาอุปราชา
 ก็หาได้เปนมหัศจรรย์แก่พระเกียรติยศปรากฏไปในนา ๆ ประเทศธานีใหญ่
 น้อยทงหนนไม่ พระราชสมภารเจ้าอย่าทรงพระราชปรีดีคณั้ยพระไทย
 เดย อันเหตุที่เป็นนเพื่อเทพยเจ้าทงปวงอนรक्षाพระองค์เจ้าแดงพระ
 เกียรติยศ คืออาตมภาพถวายพระพรเป็นแท้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ตรัสได้ทรงฟังสมเด็จพระพนรัตนถวายวิสัชนากว้างขวาง ออกพระนาม
 สมเด็จพระบรมอรรคโมฬี โลกครั้งนั้น รุกกถึงพระคุณนามอันยิ่ง
 ก็ทรงพระบิบัติไถ้มนั้ค้ค้ค้เต็มพระกระหมดหญไทยปราโมทย์ ยกพระกร
 ประนมเหนือพระอุตมางคคีโรตม์นมัสการ แยมัพระโษษฐว่า ด้าช
 ด้าช พระผู้เป็นเจ้าของควรหนักหนา สมเด็จพระพนรัตนเห็นว่า
 พระมหากระษัตริย์คดาวยพระโกรชแต่จ จึงถวายพระพรว่า อาตมภาพ
 พระราชาคณะทงปวงเห็นว่าข้าราชการซึ่งเป็นโทษเหล่านี้ ผิดหนักหนา
 อยู่แล้ว แต่ทว่าได้ทำราชการมาแต่ครั้งสมเด็จพระบรมราชโอยกา แด
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แดทำราชการมาได้ตอองชุดพระบาทของ
 พระราชสมภารเจ้าแต่เดิมมา คือพุทธบริษั้สมเด็จพระบรมครูก็เหมือน
 กัน ขอพระราชทานบิณฑบาตโทษกันเหล่านี้ไว้ครั้งหนึ่งเถิด จะได้

ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครีคว่า
พระผู้เป็นเจ้าของแคว้นโยมก็จะให้ แต่ทว่าจะให้ไปค้เอาเมืองคณาครี
เมืองทวายแกตัวก่อน สมเด็จพระพนรัตนถวายพระพรว่าการซึ่งจะไช
ไปค้บ้านเมืองนั้นสุดแต่พระราชดำริเจ้าจะส่งเคราะห์ ไชกิจสมณะ
แล้วสมเด็จพระพนรัตนพระราชาคณะทั้งปวงถวายพระพรตาไป.

๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสั่งให้ท้าวพระยาพระหัวเมืองมขมนครีพัน โทษ
พระราชกำหนดให้พระยาจักรีถอดพดหำหมั้นไปค้เมืองคณาครี ให้พระยา
พระคตงถอดพดหำหมั้นยกไปค้เมืองทวาย พระยาจักรี พระยาพระคตง
นายทัพนายกองก็ถวายบังคมตายกไปโดยพระราชกำหนด สมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวครีว่า ซึ่งเราทั้งเมืองฝ้ายเหนือเดี่ยเด็กครอบครวตั้งมานน
หาสันทเดี่ยไม้ ครองค้กหงษาวดกถอยถ้างแล้ว ถิงมาทว่าจะมีมา
ก้ไม่เกรง เราจะบำรุงเมืองทงนให้เป็นเกียรติยศไว้ตราบเทำกิตปาวถำน
จึงครีตั้งให้พระยาไชยบูรณ์เป็นเจ้าพระยาสุรดีห้ ครองเมืองพระ
พิศณุโลก ให้พระครีเสำวราชไปรักษาเมืองสุโขไทย ให้พระองค้ทอง
ไปรักษาเมืองพิไชย ให้หัดวงจำไปรักษาเมืองสุวรรณคิโลก บรรดา
หัวเมืองฝ้ายเหนือทงปวง ก็ให้เจ้าเมืองกรมการแต่งไปเรียกรองรวบ
รวมไพร่พลซึ่งแตกฉานชำนเชนอยู่ป่าคองนทงทุกหัวเมือง.

๑ ฝ้ายเจ้าเมืองมถ้วนชางหงษา ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจับได้
ให้ปล่อยกดับไปนั้น ก็พบนายทัพนายกองพม่ามอญซึ่งแตกฉานชำนเชน
โดยค่านโดยทางไปรวมรวมกันได้กพากนกดดับไปกรุงหงษาวดี เข้าเฝ้า
กราบทูลประพฤคิเหตุ ซึ่งพระมหาอุปราชาเดี่ยชนมช้พกดับคองชำน

ให้ทราบทุกประการ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีแจงดงหนักเดี่ยวพระไทย
 โทมณิศคิดอาโดยถึงพระราชบุตร แล้วทรงพระโกรธแก่นายทัพนายกอง
 ว่านเรศวรกับเอกาทศรฐน้องชายเข้ามารบแต่สองข้าง กับคนนอกต่างคน
 ความข้างหกคนเท่านั้น ทพเรมาถึงห้าสิบหมื่น ถึงมาทว่าจะมีชัยดำตรา
 ดูชเตย จะประหารด้วยก้อนดินแต่คนตะกอนกไม่คนนามีออก นตะ
 ให้เดี่ยวราชโอรสแห่งเราไหนจะเลี้ยงต่อไปได้ ให้ตั้งพระราชอาชญาทั้ง
 นายทั้งไพร่แต่จ่าได้เรือนตรูไว้ อยู่มาประมาณหกวันเจ็ดวัน พระเจ้า
 หงสาวดีทรงพระราชดำริห์ว่า นเรศวรทำการศึกว่องไวหนักแถม
 องอาจนัก จนถึงยุทธหัตถ์มีไชยก่่มหาอุปราชา เอกาทศรฐเด่า
 ก่่มไชยก่่มางจาชโร เห็นพ้องสองคนนี้จะมิใจกำเรียบยกมาตีพระ
 นครเราเป็นมั่นคง แต่ทว่าจะคิดเอาเมืองตนาวศรี เมืองมฤท เมือง
 ทวาย ก่อน จ่าจะให้นายทัพนายกองแต่ไพร่ซึ่งไปเดี่ยวทัพมาน ให้ยก
 ดงไปรักษาเมืองตนาวศรี เมืองมฤท เมืองทวาย ไว้ให้ได้ คัก
 จึงจะไม่ถึงกรุงหงสาวดี ครนทรงดำริห์แล้วเพดารุ่งเด่ดจออก ครคตั้ง
 ให้ถอดนายทัพนายกองออกจากตั้งขดิกพันชนาการ แล้วให้เร่งยกดง
 ไปรักษาเมืองตนาวศรี เมืองมฤท เมืองทวาย ไว้ให้ได้ ถ้าเดี่ยว
 เมืองตนาวศรี เมืองมฤท เมืองทวายแก่ข้าคัก จะเอานายทัพนาย
 กองแต่ไพร่ทงนได้เด่าเผาเดี่ยวให้ ส่นทงโคตร นายทัพนายกองทงปวง
 กราบถวายบังคมดา ยกกองทัพไปจากกรุงหงสาวดี.

๑ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่แจ้งอังกิดาการในกรุงเทพมหานครชนไปเด่รัจ
 ส่นทุกประการ ก็เกรงพระเดชเดชานุภาพ จึงตรัสแก่แดนท้าวพระยา

ดาวท่งปวง ว่าบดินสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหานครศรีอยุธยาถึงแก่
 ล่วงรคต สมเด็จพระนเรศวรราชบุตรได้ครองราชสมบัติ พระมหา
 อู่ปราชายกตงมาไดทาคชยทชถึงแก่พิราโดยกับคอช้าง แล้วทัพกรุงเทพ
 มหานครศรีอยุธยาก้อออกไปค้เมืองมฤตเมืองทวายเป็นอยู่แล้ว อันหมู่
 ปรบักษ ที่จะเข้าไปรคต้อยุทธด้วยกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ดุจ
 หนึ่งฝูงมิกชาติอื่นจะเข้าไปค้อค้กตาเคชพระยาไกรสรดีหราช ถ้ามีฉน
 ดุจหนึ่ง โดมชาติดีกุนบักษาอื่นเข้าไปรคตเปิดวเพดิง มีแต่พินาศนิบหาย
 ดงทุกท บดินเดาพเคระหัดพระเจ้หงษาวดเดี่ยวพระมหาอู่ปราชาราชบุตร
 เหมือนหนึ่งพระกรชวาชาด สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้กับสมเด็จพระ
 อุนชาธิราชเด้ทรงพระราชกฤษฎาเดชานูภาพทวชน ดุจหนึ่งพระทินกร
 ดลิตยดอยอยู่เหนืออากาศปราศจากเมฆขณะเมื่อเพดาเทียง แล้งรัคมี
 มีแต่กตาชนไป ที่ไหนกรุงหงษาวดจะพนเงอมพระหัด จำเราจะดง
 ไปอ้อนน้อมถวายราชบรรณาการ พงพระเคชเดชานูภาพจึงจะพนไภย
 อันตราย แล้นท้าวพระยาดาวท่งปวงได้ พงพระราชบัญญัติกมความยนค
 ดุจหนึ่งมณทุกชาติอื่นพนจากปากอสรพิคมี พระเจ้เชียงใหม่จึงให้
 แต่งดกษณพระราชดำล้น ให้นำทพะยะกับแล้นหตวงจำทุดพระราช
 ดำล้นคุมเคเรือราชบรรณาการมาโดยค่านเมืองตาก พระยากำแพงเพชร
 ก้แต่งขุนหมื่นกรมการคุมทุดตงมาถึงพระนครศรีอยุธยา อรรคมหา
 เล้นาบดจึงเชากราบบังคมทุด พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทง
 ล้องพระองค์เล็ดจออกพระที่นั่งมังกดาภิเศก พร้อมด้วยหมู่มุขอู่ไทย
 ลุ่มหมนตรีกระวีราชปโรหิ ตาโหราจารย์ เฝ้พระบาทบงกชมาค้คาคาษ

ตั้งดวงดารากรวยรอบพระวชิกรเทวบุตร จึงดำรัสสั่งให้เบิกทูตานุทูต
 เข้าเฝ้า พระศรีภูริปริชาอ่าน ในลักษณะพระราชดำذنเห็นว่า พระเจ้า
 เชียงใหม่ผู้เป็นอธิปไตยในมณฑลประเทศ ขอน้อมศิโรตมถวายวันท
 ประณามมา แทบพระบวรบาทยุคลดสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระ
 องค์ ด้วยข้าพระบาทแต่ก่อนขัตติพระราชอาชญาท่านผู้เป็นอธิปไตย
 ในรามัญประเทศมิ ได้จ่ายกพยหโยชามากระทำจลาจลแก่กรุงพระมหา
 นครศรีอยุธยาเป็นหลายครั้งให้เคืองโตเบองบาทบงกชมาศ ขอพระ
 องค์จงทรงพระมหากรุณา บดินชาพระบาทจะขอเอาพระราชกฤษฎา
 เศวตานุภาพอภิหารบารมภ์กษเกตุฯ คู่หนึ่งปริมนทตร่มมหาโพธิ
 ถ้าพระองค์จะเสด็จยกพยหโยชาทัพไปแห่งใด จะขออาสาโดยเดด็จงาน
 พระราชสงครามกว่าจะสิ้นกำลัง ข้าพระองค์ให้นันทะพะยะ กับแดน
 หนึ่งร้อย แด่นหวดง จำทูตพระราชดำذنเชิญเครื่องมงคลราชบรรณาการ
 ลงมาจำเริญทางพระราชไมตรี ดมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟัง
 ทรงพระโสมนัส จึงมีพระราชปฏิสันถารปราไซแก่ทูตานุทูตตามนัด
 แล้ว ดำรัสสั่งให้พระราชทานเสอผ้าเงินตราแก่ทูตานุทูตโดยถาณานุกรม
 แล้วแต่งคอบพระราชดำذنส่งทูตานุทูตกลับไป ฝ่ายนันทะพะยะ กับแดน
 หนึ่งร้อย แด่นหวดง ขนไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเชียงใหม่ทตราชกิจเดร์จัน
 ทุกประการ พระเจ้าเชียงใหม่ก็โสมนัส คู่หนึ่งผู้เดินมาตามสถิต
 วิทยากันดารไกลในเพดาเที่ยง ร้อนกระวนกระวายด้วยแด่งภาณูมาศ
 กตุฯ แต่มิผู้เอาหน้าอันเย็นได้มา โสจรจรงกายาให้เย็นสบาย.

๑ ขณะนั้นพอมันถึงต่อบอกเมืองเชียงแค้นมาว่า ชาวด่านเมืองเชียง
 แค้นกับชาวด่านเมืองด่านข้างไปตรวจตระเวน ด่านพบ กันเข้าวิวาทฆ่าฟัน
 กันตาย บัดนี้พระเจ้าด่านข้างแต่งให้พระยาหัตถวงเมืองแค้นเป็นแม่ทัพ
 พดประมาณเจ็ดพันยกคชนมาถึงเมืองเชียงแค้น ได้รับฟังกันอยู่แล้ว
 ขอให้พระเจ้าพนบาทหอคำตงมาช่วยคำ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทราบก็ให้
 กองทัพไปช่วย แล้วแต่งหนังสือบอกตงไปให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ว่ากองทัพน่านข้างยกตงมาตีเมืองเชียงแค้น ขอให้
 กองทัพกรุงขมาช่วย แต่งแล้วตั้งให้พระยาหัตถวงเมืองแก้ว หมั้นโยธา
 กับไพร่ ๒๐ คนถอยลงไป ครั้นถึงกรุงพระนครศรีอยุธยา อรรคมหา
 เสด็จรับตงหนังสือบอกเข้ากราบบังคมทูล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ทงสองพระองค์ตรัสทราบ จึงดำรัสให้พระยาราชฤทธานนคถอพด
 ห้าพันสรรพไปด้วยเครื่องสำคราธุชใหญ่หน่อย ข้างเครื่อง ๕๐ ม้า ๒๐๐
 เอาพระรามเดโชซึ่งเป็นชาวเชียงใหม่ขนไปด้วย แล้วจึงดำรัสตั้งพระยา
 ราชฤทธานนคถว่า ถ้าสำเร็จราชการแล้วให้พระรามเดโชอยู่ช่วยราชการ
 พระเจ้าเชียงใหม่ พระยาราชฤทธานนคถกราบบังคมลาแยกทัพขึ้นไป
 ณเมืองเชียงใหม่ ครั้นถึงเข้าเฝ้าพระเจ้าเชียงใหม่ ค้างแจ้งราชการ
 โดยควรแล้วก็ยกไปตงณเมืองเชียงแค้น ฝ่ายกองทัพกรุงเทพมหานคร
 ยกขึ้นไปกวดการรบไว้ พระยาราชฤทธานนคถกับพระยาหัตถวงเมืองแค้น
 แม่ทัพด่านข้างเจรจาความเมืองกัน พระยาหัตถวงเมืองแค้นเกรงพระเดช
 เสด็จานุภาพก็เลิกทัพกลับไปเมือง พระยาราชฤทธานนคถให้พระราม
 เดโชอยู่ช่วยราชการเมืองเชียงแค้นโดยพระราชกำหนด พระยาราชฤทธา

พรรคพวกแตกพยับมาลงกรุงเทพมหานคร กราบทูตซึ่งได้ไประงับกองทัพ
ด้านข้างกับกองทัพเมืองเชียงใหม่ได้แจ้งกันทุกประการ.

๑ ฝ่ายทัพพระยาจักรีถึงเมืองศนาวงศ์ ทัพพระยาพระคลังถึงเมือง
ทวาย เจ้าเมืองศนาเจ้าเมืองทวายก็บอกหนังสือขึ้นไปณเมืองหงษาวดี
ฝ่ายนายทัพนายกองรามัญก็ยกมาถึงเมืองเมาะตะมะ พอเรือล่องหนังสือ
บอกเมืองศนา เมืองมฤท เมืองทวาย ไปถึงเมืองเมาะตะมะ บอกว่า
กองทัพไทยยกไปตีเมืองศนา เมืองมฤท เมืองทวาย ชาวเมืองกับ
กองทัพได้รับพุงกันเป็นสามารรถ แด่ทัพไทยครั้งหนักหาญ ชาวเมือง
ศนา เมืองมฤท เมืองทวาย รับกตางแปดงมิหยุด บัดนี้ได้แต่รักษา
น้ำที่อยู่ แด่กองทัพไทยเข้าล้อมเมืองศนาได้ ๙ วัน ล้อมเมือง
ทวายได้ ๗ วันแล้ว ขอกองทัพเร่งลงไปช่วยโดยเร็ว เมืองศนา
เมืองมฤท เมืองทวาย จึงจะพินגעอมมือชาคัก เจ้าเมืองเมาะตะมะ
บอกขอราชการขึ้นไปกรุงหงษาวดี พระเจ้าหงษาวดีแจ้งตงหนักแต่ง
ให้ชาหาดวงลงไปเร่งกองทัพให้รับยกไปช่วยให้ทัน ฝ่ายพระยาจักรี
ยกมาถึงแดนเมืองศนาวงศ์ คับานรายทางกวาดผู้คนได้เป็นอันมาก
แวดกเขาตอมเมืองศนาวงศ์ ชาวเมืองรบป้องกันเป็นสามารรถสืบห้าวัน
พระยาจักรีร่กแต่งทหารเข้าปล้นเมืองในเขตาศลับเข็ดท่ม พอรุ่งขึ้นเข้า
เขตาศประมาณโมงเศษก็เข้าเมืองได้ ฝ่ายกองทัพพระยาพระคลังยกตี
แดนเมืองทวาย ชาวทวายยกออกมารบก็แตก ได้ยเครื่องศาสตรา
อาวุธล้มตายเป็นอันมาก พระยาพระคลังก็ยกเข้าไปพิกพดตงค่าย
ริมหน้าปากควนออกเห็นอกตองตะहांหมันแล้ว ก็ยกข้ามไปตอมเมือง

ไว้ยู่ถึงยี่สิบวัน ทวายจำเจ้าเมืองทวายเห็นเหตุอย่างนี้ จะรักษาเมือง
ไว้มิได้ ก็แต่งให้เจตของหัวเมืองออกไปขอออกเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
ทวายคอกไม้เงินทอง.

๑ ขณะเมื่อพระยาจักรีโตเมืองตนาวงศ์นั้น คิดว่าทัพเมืองหงสาวดี
เมืองเมาะตะมะจะยกทัพมาช่วยเมืองทวาย จึงจับสัตว์ดุร้าย
ดำหนัง แขนงดำ เรือรบร้อยห้าสิบลำ ให้หลวงเทพวรชุนเป็นแม่
กองเรือ ถอพดหมันหนึ่งยกขึ้นไปเมืองทวายโดยทางชล ให้พระยาศรี
ไต้ยณรงค์คุมไพร่หมันหนึ่งอยู่รักษาเมืองตนาวงศ์ แด่พระยาจักรียก
พดดำหมันขึ้นไปเมืองทวายทางบก.

๑ ฝ่ายหลวงเทพวรชุนซึ่งเป็นแม่ทัพเรือนน ยกขึ้นมาถึงตำบลบ้าน
การบ่อแดนเมืองทวาย พอบทพเรือดำมิงอุบากอง ส้มิงพระตะปะ
ยกมาแต่เมืองเมาะตะมะ เรือรบเรือบรรทุกดำมิงร้อยห้าสิบลำ พดประมาณ
หมันหนึ่ง จะลงไปช่วยเมืองตนาวงศ์ ได้รบกันแต่เช้าจนเพลตาเที่ยงพด
คดหนักกทอตรอยงกันอยู่.

๑ ฝ่ายพระยาพระคลังโตเมืองทวายแล้ว คิดว่าพระยาจักรีโตเมือง
ตนาวงศ์ เมืองมฤท จะได้ฤกษ์ได้กยงไม่รู้ จึงแต่งให้พระพิไชยสงคราม
พระรามกำแหง คุมไพร่ห้าพันบรรจุเรือรบร้อยห้าสิบลำไปช่วยพระยาจักรี
ขณะเมื่อพระพิไชยสงคราม พระรามกำแหง ยกออกมาพ้นปากน้ำ
เมืองทวายไปแล้ว พดได้ยี่สิบสี่วันรบกัน จึงให้ขุนโจมจตุรงค์กับ
เรือรบกองนำดำมิงดำดงไปสืบ ขุนโจมจตุรงค์ก็ไปถึงหลวงเทพวรชุน
แล้วกลับขึ้นมาแจ้งราชการทุกประการ พระพิไชยสงคราม พระราม

กาแห่งแจงดงนกกตกระหนาบเข้าไป ฝ่ายหดวงเทพวรชุนกตกระทบ
 ขนมา วางปืนกำปั่นไปต้องดมิงอุบากองตาย เรือดมิงพระตะบะ
 แดกจมน้ำตายทั้งนายแลไพร่ กองทัพมอญทั้งนั้นแตกกระจัดกระจาย
 บ้างหนีเข้าฝั่งชกไบกดับไป ตายในน้ำแต่ต้องปั้นตายเป็นอันมาก ได้
 เรือบรรทุกเรือรบปืนใหญ่ปืนน้อยแต่เครื่องสำคราวุชต่างๆ จับได้เป็น
 ประมาณหาร้อยเศษ ก็แจ้งว่ากองทัพยกมาช่วยเมืองทวายด้วย พระ
 พิไชยสงคราม พระรามกำแหง หดวงเทพวรชุน ก็พากันเข้าไป
 ณเมืองทวาย พอพระยาจักรียกมาถึง นายกองทัพเรือทั้งสามคน
 ก็เอามอญชเตย แดเรือรบปืนใหญ่ปืนน้อยเครื่องสำคราวุชนั้นเข้าไปให้
 พระยาจักรี พระยาพระคลัง แล้วแจ้งว่ากองทัพยกมาช่วยเมืองทวาย
 บดินขามแม่น้ำแม่ระตะแล้ว พระยาจักรี พระยาพระคลัง แจ้ง
 ดงนกกตทัพเป็นสองทัพ ทัพพระยาจักรีเดินฟากตะวันออก ทัพพระยา
 พระคลังเดินฟากตะวันตก ไปชุมนุมอยู่ที่สองฟากโดยทางทัพมอญจะยกมา.

๐ ฝ่ายทั่วพระยารามัญนายทัพนายกองยกมาใกล้เมืองกตออง มิได้รู้
 เหตุว่าเมืองคณา เมืองทวายเสียแล้ว ก็แยกทัพกัน เจ้าเมืองมถวนเดิน
 ทางกตอองมาเลื้อข้ามฟากตะวันออก ทัพเจ้าเมืองกตอองไป เดินทาง
 ริมทะเลฟากตะวันตกมาถึงตำบลบ้านห้วยโพธิ์ ทัพไทยซึ่งตั้งอยู่ที่
 สองฟากเห็นทัพพม่ารามัญยกถาดงมาก็ก่ออกโจมตี ทัพมอญมีทหาร
 แดกกระจัดกระจายไป กองทัพไทยทั้งสองฟากจับได้ชาวพดรายร้อยเศษ
 ม้าพันเศษ มอญพม่าสี่ร้อยเศษ เครื่องสำคราวุชเป็นอันมาก ได้
 นายทัพนายกอง ๑๑ คน พระยาจักรี พระยาพระคลังบอกข้อราชการ

เข้ามาให้กราบทูล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์กิตพระไทย
 ครั้นให้ตอบออกไปให้พระยาศรีไศยณรงค์ยั้งเมืองคณา ให้เอา
 ทวายเจ้าเมืองทวายเข้ามาเฝ้า พระยาจักรี พระยาพระคลัง จัดแจง
 บ้านเมืองเสร็จแล้วให้ยกกตบเข้ามาเฝ้า พระยาจักรี พระยาพระคลัง
 แจงคางนงกลงไปเมืองคณาตามพระราชบริหารทุกประการ แต่ให้
 ทวายเจ้าเมืองทวายอยู่ดังเก่า ให้จิดชาวทวายเป็นที่ปลัดชอออกพะ
 ปลัดคณหนง ให้เป็นยกรบศรชอออกตั้งปลัดคณหนง เป็นทนายชอออกตะนค
 คณหนง เป็นทวงชอคงปลัดคณหนง เป็นทคตงชอออกแมงจะคณหนง
 เป็นทสัดชอคงแวงทต คงเจ้าเป็นทเมือง ครนตงแตงชนหมนญใหญ่
 ผู้นอยแฉจคบ้านเมืองเป็นปรกคเสร็จแล้ว ครนณเดอน ๕ ชน ๑๓ ค่ำ
 พระยาจักรี พระยาพระคลัง ก็พาเอาคางทวายเจ้าเมืองทวายกับผู
 มชอชงตงไว้ ๖ คนนนเข้ามาด้วย ชนนั้นยกกองทัพมาโดยถ่มองด้วย
 ถึงค้ำบตเขาสูงชองแคบแดนพระนครศรีอยุธยากับเมืองทวายต่อกัน หา
 ทล้าคณมิได้ จึงให้เอาปูนในเคาไฟรพตทงปวงมาประลัมกันเข้าเป็นใบ
 สอกก่อพระเจดีย์ฐานสูง ๖ ศอก พอหุงอาหารสุกก็ดำเรจ ด้วยกเข้ามา
 ถึงกรุงพระนครศรีอยุธยา เข้าเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดย
 ประพฤติเหตุทงปวง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ทราบ
 คางนงกมคความยหนด จึงโปรดให้พระยาจักรี พระยาพระคลัง แด
 นายทัพนายกองทงปวงพันโทษ แตวมพระราชบริหารกำหนดให้ชุมทาว
 พระยามุขมนตรีกระวีราชปโรหิตาจารย์ทุกหม่ทุกกระทรวง ครนถงวน
 พระราชกำหนด สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์กิตจออกไป

เบิกแขกเมืองทวายจำกับขุนนาง ๒ คนเข้ามาเฝ้า แด่พระราชทานเครื่อง
อุปโภคบริโภคแล้ว ครั้นให้พระราชโอรสโปรดให้ทวายจำกับขุนนาง
๒ คนกลับไปรักษาเมืองทวาย.

๑ ตศักราช ๙๔๓ ปีมะเส็งตรีศก (พ.ศ. ๒๓๒๔) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ตรัสว่าเมืองคณา เมืองมฤท เมืองทวาย เมืองเชียงใหม่ นั้นเป็น
ของเราอยู่แล้ว เห็นศึกหงษาวดีจะห่างดัง จำจะยกไปแก้แค้นพระยา
ตแวกให้ได้ น้ำตงแห้งเท่าข้างเท่ามาแล้วจะยกไป.

๑ ครั้นถึงณวัน ๗ ๓ ๒ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
พระองค์ตรัสให้เทียบพลทุ่งหินตรา ลักรรจดาเครื่องแสนหนึ่ง ข้าง
เครื่อง ๘๐๐ มา ๑๕๐๐ ให้พระราชมนูถือพลห้าพันเปกองนำ ครั้น
ได้ศุภวารฤกษ์ยกทัพหลวงเสด็จไปโดยทางสถลมารค ต่วงค่าน
พระจากออกไป.

๑ ฝ่ายพระยาตแวกแจ้งข่าวว่าทัพกรุงศรีอยุธยาออกมา ก็ให้
พระยาแสนทองฟ้าคุมพลหมื่นหนึ่งไปตั้งอยู่ณเมืองโพธิ์สัตว ให้พระยา
บวรนายกคุมพลหมื่นห้าพันไปตั้งอยู่ณเมืองบัตบอง ขณะเมื่อพระยา
แสนทองฟ้า พระยาบวรนายกไปตั้งอยู่นั้น ก็แต่งให้พระยาราชดิงษา กับ
พระยามโนโมศรีเจ้าเมืองบัตบอง คุมพลห้าพันไปตั้งชุมนุมอยู่ณป่าระนาม
ตำบลพาด ฝ่ายทัพหลวงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยกไปตามด่านน้ำโคหนด
เข้าป่าระนามช่องแคบ พระยาราชดิงษาเห็นกองทัพถลำเข้าไป ก็โจม
ศทัพพระราชมนูก็แตกลงมาถึงนาข้างพระที่นั่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทั้งสองพระองค์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ให้แยกทัพศักระหนาบขึ้นไป

กองทัพเขมรแตกพอสตมตายเป็นอันมาก สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ทรงพระพิโรธ ว่าพระราชมनुเป็นกองนำให้เสียดแก่ข้าศึกจนพระทัพหลวง
 ดิ่ง ครักให้ตั้งโทษถึงสิ้นชีวิต สมเด็จพระเอกาทศรฐผู้เป็นพระ
 อุนชาธิราชกราบทูลว่า พระราชมनुเป็นนายกองทัพนำพ่ายข้าศึกลงมา
 ประทศทัพหลวงหนีโทษถึงสิ้นชีวิต แต่ทว่าได้โดยเสด็จงานพระราช
 ด้งครามมาก ประการหนึ่งการศึกก็ยังมิอยู่ ขอพระราชทานโทษ
 ไว้ ให้ทหารการแก้ดวงครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็บัญชา
 โดยพระอนุชาธิราช แล้วดำรัสให้พระราชมनुเร่งยกไปตีเมืองบัตของ
 เมืองโพธิ์สัตว์ให้แตกฉาน ทัพหลวงก็เสด็จยกตาม พระราชมनुก็ยก
 ไปตีเมืองบัตของเมืองโพธิ์สัตว์แตกฉานทั้งสองตำบล ได้ผู้คนแต่เครื่อง
 ด้งคราฐมาถวายเป็นอันมาก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยกพยุหบาตรา
 ทัพไปถึงเมืองลแวก ครักให้มุนมนตรีนายทัพนายกองเข้าดอมเมือง
 แต่งทหารเข้าหูกเอาเมือง ชาวเมืองรบพุ่งป้องกันเป็นลำารถเข้ามได้
 แดดอมเมืองอยู่ถึงสามเดือนเศษ ไฟรพดในกองทัพหลวงขาดเสบียงอา
 หาร แต่งให้ออกลาดหาเสบียงกมได้ เขาเป็นทะนานตะบาท สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวครักว่า เรายกมาตรงนหมายจะได้เขาในท้องนา
 ก็หาสมคิดสมคเนไม่ ฝ่ายกรุงกัมพูชาบัดเต่าฝนกแต่ง เขาค้นในท้อง
 นากได้ผลน้อย ประการหนึ่งมิได้มทัพเรือตาเตยงมาด้วยกองทัพจึงขาด
 เเสบียงแแต่เสียดทมได้เมือง ถึงดงนบกตพอรจากกาตงศึกหนักมอเบามอ
 อยู่แล้ว จำเปนจะถอยทัพกลับไปก่อน ครนณวัน ๓ ๓ ๕ ค่ำ สมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวฯ เด็ดขาดตบยั้งพระนคร ครัดให้บำรุงข้างมารพดไว้
บิ๋นนำจะยกไปเอากรุงกัมพูชาธิบดีให้ได้

๑ ตศักราช ๙๔๔ บิ๋นเมี้ยจัตวาคัก (พ. ศ. ๒๓๒๕) เดือน ๑๒ ข้างแรม
พระเจ้าหงษาวดีได้จ้อออกว่าราชการแผ่นดิน จึงตรัดปลุกษาศด้วยท้าว
พระยามุขมนตรีทงปวงว่า ในบิ๋มเส็งนนเห็นประหนังกทพนเรศวรจะถึงกรุง
หงษาวดีแต่ส่งบอยมไคมานัน ราชการข้างพระนครครืออยู่ทชยาจะเป็น
ประการใด จำจะแต่งกองทัพไปตรวจด่าน จะได้ฟังอังกิดาการแห่ง
เมืองไทยให้ตระหนักด้วย ท้าวพระยามุขมนตรีทงปวงก็พร้อมโดย
พระราชบริหาร ส้มเด็จพระเจ้าหงษาวดีก็ตรัดให้พระเจ้าแปรถือพด
หาหมน ข้างเควของ ๒๐๐ มา ๕๐๐ ยกไปตรวจด่านทาง แต่ให้ฟัง
กฤตศัพทศู ถ้าแผ่นดินพระนครครืออยู่ทชยายังเป็นของพระนเรศวรอยู่
อย่าให้ตวงด่านแดนเข้าไป แต่หย้าเด็นหนังก้อยาได้อันตรายเลย
ครินได้ศูภวารตถิอุมฤกษ์ พระเจ้าแปรก็ถวายบังคมตายกข้างมารพดไป
ตรวจทางตระเวนด่านโดยสถมมารค ครินมาถึงด่านต่อแดนก็แจ้งว่า
แผ่นดินยังเป็นของพระนเรศวร พระเจ้าแปรมิได้อยู่ในพระราชบัญญัติ
พระเจ้าหงษาวดี คัดกำเรบจะเอาความชอบ กยกตวงด่านเข้ามา
ตงอยคาบดสังขตา เจาเมืองกาญจนบุรีราชวักตรวจตรารักษาค่ายคู
ประตูหอรบไวมน แลวกบอกเข้าไปให้กราบทูล ส้มเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทงตองพระองคทราบตงนนก็ตรัดว่า จะไปเด็นครัดเมืองดแวก
ดีสังกรานคชงมาก่อนเด้า จำจะยกออกไปเด็นสังกรานคกับมอญให้
ตงูกก่อน แลตั้งกำหนดให้เกณฑ์พลตกรรจถ้าเครื่องมณหนิง ข้าง

เครื่อง ๘๐๐ มา ๓๕๐๐ ให้ตงพรโชดนทวารคตไม้ขมนามตำบดดมพด
ตงทพไชยทงภูเขาทอง.

๑ ครนณวน ๑ ๓ คำได้เพชรฤกษ์อันอุดม ดมเด็จพระนเรศวร
เปนเจ้าทรงช้างคันพตายโจมจักรพาวเปนพระคชาธาร ดรรพด้วยคชา
ภรณ์เครื่องมั้น ดมเด็จพระเอกาทศรัฐทรงช้างคันพตายศักรูปินาศเปนพระ
คชาธาร ประดับเครื่องคชาภรณ์ เสด็จยกพยุหเส่นยากกรทวยหาญ
ให้พระยาดัหราชเคไชถอพต ๕๐๐๐ เปนกองนำ ยกไปโดยทางเมือง
สุพรรณบุรี ครนเสด็จถึงเมืองกาญจนบุรีเสด็จหยุดประทับแรม จึง
มีพระราชบริหารดำรัสตั้งพระมหาเทพให้ถอพต ๕๐๐๐ ยกไปตั้งชุมนุมอยู่ที่
ทางทัพพระเจ้าแปรยกมา ถาทัพชาศักคแตกถอยไปก็ให้ออกโจมตีซ้ำ
เดิมให้แตกถอยยับเยิน พระมหาเทพก็ยกไปชุมนุมอยู่ตามริบตั้ง ดมเด็จพระ
พระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ เสด็จยกพยุหบาตราทัพจากเมือง
กาญจนบุรีไปถึงตำบตสังขต่า ก็ตงค้ายประชิดแล้วให้ทหารชนไปร้อง
นำทพว่า อ้ายมอญเหต่านหาเกรงพระเดชเดชาานุภาพไม่ฤ ถ่วงแดนเข้า
มาโย บคณพระกาดเสด็จมาจะประหารชีวิตตนเองทงปวงแล้ว ดมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์แยกพระคชาธาร พร้อมด้วยทแกตงทหาร
ซ้ายขวาน่าหลัง กระโจมตีซ้ำพนมามอญแตกถอยถ่มตายเปนนมมาก
พระเจ้าแปรเห็นเหตอก่าตงจะทานมิได้กรุดหนี ทหารกรุงพระมหานคร
ศรัอยุทธยากก็ยกตามไป ฝ่ายทัพพระมหาเทพซึ่งไปชุมนุมอยู่นนเห็นไตทก
ยกออกโจมตีแทงพนชาศักคค้ายแต่ลำบากถัดถอนไปโดยทางชาย ป่าชายตง
จนพระเจดีย์สงมองค์ จับไดมอญแต่ข้างมอญเครื่องดำตราดูรมาถวาย

เป็นอันมาก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระองค์กเด็กทพกตบเข้า
พระนคร.

๑ ครั้นวัน ๕ ๖ ๓ ค่ำ ก็ปูนบำเหน็จมุขมนตรีนายทพนายกองทั้งปวง
โดยสมควร แล้วมีพระราชบริหารตั้งพระยานครนายก พระยา
ปราจีน พระวิเศษเมืองฉะเชิงเทรา พระสุรบุรี ๔ หัวเมือง ให้
พระยานครนายกเป็นแม่กองใหญ่ คุ่มพดหมันหนึ่งออกไปตั้งค่ายชดช
ปดุกยงฉางถ่ายดำเตียงไว้ตำบลท่าบรบ รักษาใหม่อย่าให้เด็ดแก่
ข้าศึก ฝ่ายพระยานครนายก พระยาปราจีน พระวิเศษฉะเชิงเทรา
พระสุรบุรี กราบถวายบังคมลาแล้วก็ไปทำตามพระราชบัญชาตั้ง.

๑ ฝ่ายพระเจ้าแปรเมื่อแตกหนีมาถึงเมืองหงสาวดี เห็นอรพตช้าง
มาประมาณกึ่งหนึ่ง พระเจ้าหงสาวดีทรงพระพิโรธ ตรัสว่าพระเจ้า
แปรดวงพระราชบริหารให้เดียดรพตช้างมาตั้งน ให้ประหารชีวิตเดียด
ท้าวพระยามุขอำมาตย์ทั้งปวงกราบบังคมทูลขอชีวิตไว้ พระเจ้า
หงสาวดีก็โปรดพระราชทาน ให้ถอดเดียดจากที่ถนาคักกิด.

๑ ดุคักราช ๙๔๕ ปีมะแมเบญจศก (พ. ศ. ๒๓๒๖) สมเด็จพระนเรศวร
เป็นเจ้าครนเสด็จการพระราชพิธีอาศวยุชแล้ว มีพระราชบริหารตั้งให้
เกณฑ์ทัพเตรียมไว้ แดพดลักรรจดาเครื่องแค้นหนึ่ง ช้างเครื่อง ๘๐๐
ม้า ๓๕๐๐ กำหนดเดือนอ้ายจะยกไปตั้งกรุงกัมพูชาธิบดี ให้เกณฑ์ทัพ
เมืองนครราชสีมาหมันหนึ่ง ยกตั้งทางตะพานทพตะพานส่งไปเอาเมือง
เดียดมราบ ตไปฟากตะวันออกตั้งกะพงสวาย แดให้เกณฑ์พเรือเมือง
บักษไค ๒๕๐ ต ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ เณทเรือตาเตียง

เมืองนคร เมืองพัตตุง เมืองสังขตา เมืองไชยา ๒๐๐ ตำ บรรทุก
เข้าตาเตียงให้โต ๒๐๐๐ เกวียน ทงทัพเรือแตกทัพตาเตียงเป็นคนหมิ่นหนึ่ง
สรรพไปด้วยเครื่องสรรพศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยกระสุนดินประดี ไป
ตีเอาเมืองป่าสักทัพหนึ่ง ให้กองทัพอาสาจามแตกกองทัพเมืองจันทบุรี
คุมเรือรบ ๓๕๐ ลำ พดรบพดแจวหมิ่นหนึ่ง สรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธ
ปืนใหญ่น้อยกระสุนดินประดี ให้พระยาราชบังสุรเป็นแม่ทัพตีไปทาง
ปากน้ำพุทไธมาศ แดทัพบกทัพเรือหัวเมืองทงกาทนคเดือนอาษาชน ๕ คำ
ให้ยกพร้อมกันทัพหลวงเสด็จ ท้าวพระยาพระหุดวงหัวเมืองกัจฉนเจง
ทัพบกทัพเรือไว้ โดยพระราชกำหนด.

๑ ครั้นวัน ๖ ๓ คำ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ ไปตั้งพิธี
ชุมพดคำบดท่งหินตรา ถึงวัน ๓ ๓ คำ เพดารุ่งแควดส่องนาฬิกา
ห้าบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงส่องพระองค์ ก็ทรงเครื่อง
อาภรณ์วิจิตรอดองการประดับสำหรับพิไชยยุทธเสด็จ ครั้นได้เพชร
ฤกษ์มงคลอันประเสริฐ พระโหราธิบดีมองไชย พี่พ่อพราหมณ์ถวายน
เลี้ยงสังข์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จราชทรงช้างต้นเจ้าพระยา
ไชยานุภาพเป็นพระคชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถทรงช้างต้นเจ้าพระยา
ปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร เข้าโชตนทวารพระตั้งฆ้องราชคณะประ
หน้าพระพุทธมนต์ พระยานนทัตติไมชมนามโดยศาสตร พร้อมด้วย
เสนามาตย์นิกรทวยหาญ แห่แห่นริ้วร่าย โดย กระบวน พยุหบาตราเป็นชนิด
ประดับด้วยเสวตรฉัตรชุ่มสายจาดวิชนีบังพระสุริยาอดองการ โกลาหล

ศัพทตำเนียงแควตงชของกตของอองต เด็ดจกรัชาพตเคินโดยสถตมารค
ทางค่านพระจาฤก ประทบร้อพแรมไปตามระยะกตงค้ำบตค้ายทำนบ.

๑ ฝ่ายพระยานครนายก พระยาปราจีน พระวิเศษเมืองฉะเชิงเทรา
พระสุรบุรี ผู้รักษาค่ายนางเข้ามาเฝ้าทูลขอราชการแต่จำนวนเข้าเด็กรั
ตั้งทุกประการ จึงดำรัสให้พระสุรบุรีคุมพลพันหนึ่งอยู่รักษาค่ายนาง
เข้า แล้วให้แต่งกองออกไปลาดตระเวนฟังราชการให้ถึงทัพหลวง แต่
พระยานครนายก พระยาปราจีน พระวิเศษ กับพล ๕๐๐๐ ให้
ยกไปเข้ากระบวนทัพหลวง แลทัพหลวงคงค้ำบตพเนียดทางรวมที่จะ
ไปเมืองบักของแตเมืองนครเดียมราบ จึงมีพระราชบริหารให้พระราช
มนูเปนกองนำ คุมพลสองหมื่นห้าพันยกไปแก้ตัวเอาเมืองบักของ
แตเมืองโพธิ์สัตว พระราชมนูนายทัพนายกองทั้งปวงกราบถวายบังคม
ลาแล้วยกไปตามพระราชกำหนด รุ่งชนวนหนึ่งกองทัพหลวงก็เด็ดจ
ยกพยงโยธาทหารไปตาม.

๑ ฝ่ายพระยาตแวก ขณะเมื่อเดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสองแต่งคนให้มา
สอดแนมเอาข่าวราชการใดเนื้อความว่า กรุงพระนครศรีอยุธยา
แห่งเท่าช่างเท่ามาจะยกทัพบกทัพเรือออกมาคกรุงกัมพูชาชบด ก็ให้
จัดแจงแต่งการพระนครเป็นด้ามารค ฝ่ายหัวเมืองรายทางที่ค้ายคหอรบ
ปรักหักพงนนักชอมแปดงชนมนคตทุกเมือง แดเมืองบักของนหมพต
ทหารราบหมื่นหนึ่ง ให้พระยามโนไมศรีเป็นแม่ทัพ เมืองโพธิ์สัตวให้
พระยาสุวรรณโลกเจ้าเมืองเป็นแม่ทัพ พดสองหมื่น แล้วให้พระศรี
สุพรรณมาธิราชผู้เป็นพระอนุชาถอพตทหารสามหมื่น 256 ออกมาคตรบอยู่

ณเมืองบริบูรณ์ แล้วแต่งคนเร็วมาไซ้ผลัดเปลี่ยนกันดับชาวราชการ
 ณเมืองโพธิ์ศิวเมืองบักบองมิไคชาติ ทางเรอนนแต่งกองทัพเป็นสองทัพ
 ให้พระยาวงษาธิราชคุมเรือกู่ไต้แห่งทรายร้อยห้าสิบตำ พดรบพดแจว
 หมันหนึ่ง สรรพไปด้วยเครื่องสรรพศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยกระสุนดิน
 ประดีว ดงไปรักษาเมืองป่าสัก ให้พระภิมุขวงษาคุมเรือกู่ไต้แห่งทราย
 ร้อยห้าสิบตำ พดรบพดแจวหมันหนึ่ง สรรพไปด้วยเครื่องสรรพ
 ศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยกระสุนดินประดีว ดงไปรักษาเมืองจตุรมุขปาก
 กตั้ง ซึ่งกองทัพเรือข้าศึกจะมาทางพุทไธมาคั้น ให้พระยาจันจันคูก
 เอาพลเมืองตำโรงทอง เมืองเชิงกระชุม เมืองกะปอด กะพงโล่ม
 เปนคน ๕๐๐๐ ไปรักษาปากน้ำเมืองพุทไธมาค.

๑ ฝ่ายพระราชมธุขำมตำน้ำโตนคมาใกล้ตำบลตำพาดชายป่ารนามที่
 เขมรเคยช่มทัพแต่ก่อน ก็จัดพลพร้อมเสร็จเป็นทัพดอทัพตี ส่วน
 พระราชมธุขำมพตายจู่โจมทัพ มีทหาร ๓๐๐ ถือหอกเดินนำข้าง ครน
 ถึงป่ารนามก็มิไคเห็นกองทัพเขมร ด้วยกตั้งวงเข้าไป.

๑ ฝ่ายพระยามโนไมตรีซึ่งรักษาเมืองบักบอง แจ้งว่ากองทัพไทยยก
 มา จึงปรึกษาแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า พระนเรศวรเป็นเจ้าแต่ดีจ
 ยกมาครงก่อนนเป็นทัพรุกตีพดกันอย ประการหนึ่งเขาคันในท้องนาเรา
 ก็เสีย ข้าศึกหาได้เป็นกำลังไม่ จึงเลิกทัพถอยกลับไป ครนเห็นเป็น
 เทือกเขาใหญ่หดวงนักร ทัพดข่างมากมาก แดวกตั้งยุงฉางถายตำเตียง
 ราชทางออกมา ซึ่งเราจะรบปะทะหน้าศึกเหมือนครงก่อนนเห็นไม่ได้
 จะรักษาแต่เมืองใหม่ผไวดูกาตั้งข้าศึกก่อน ถ้าเห็นหนักเหตุอกกำลัง

จึงจะบอกชอกกองทัพมาช่วย นายทัพนายกองทงนวกเห็นด้วย
 พระยามโนไมตรี จึงให้ตรวจนำทเชิงเทินตระเตรียมเครื่องดำตราดูรช่อม
 แซมชวากหนามให้แน่นหนา แล้วให้ทำด่พานเวรอกข้ามแม่น้ำ ๓ ด่พาน
 คอหวเมืองกตางเมืองท้ายเมือง แดตงค้ายกระหนาบคั่นด่พานข้าง
 ตะ ๒ ค้าย ให้รักษาค้าย ๆ ตะ ๕๐๐ แดตงให้หมื่นศรีเด่นหคุม
 กองตระเวนแตม้อออกไปนึ่งทางคอยเหตุ ถ้าข้าศึกยกมาให้ ยิงปืน
 เปนสำคัญ.

๑ ฝ่ายทัพหน้าพระราชมนูยกเดินมา แต่งเปนกองเลื้อป่าแมวเซา ๓
 หอก ๗ หอกเด็ดตลอดมาก่อน ยังทางประมาณร้อยเศษจะถึงเมือง
 บัศบอง พบเขมรกองตระเวนได้รบยิงกันจับได้ ๓ คน ด่งไปให้พระ
 ราชมนูถามแจ้งความเสร็จแล้วกตบมือหัวเราะ จึงว่าซึ่งพระยามโน
 ไมตรีเจ้าเมืองบัศบองคิดรบกับเมือง ไม่ออกมารบก็ดางแปดงนั้น
 สำคัญว่าม้นอยู่แต่ฤฯ เราเห็นว่าหามันไม่ จะรบเราได้แต่สักนาฬิกา
 หนึ่งก็เปนดี อุปมาเหมือนนุ่นแต่ด่าดีไหนเดยจะทานกำดงมหาวาดพยุ
 ใหญ่ได้ ว่าดงนนแล้วกกำหนดนายทัพนายกองให้ยกเขาคเมืองบัศบอง
 ให้ได้แคในเพดาน ฝ่ายนายทัพนายกองพร้อมกันยกเขาคค้ายชงกันรบ
 คั่นด่พานทงหคค้าย ได้เขมรชงแตกออกจากค้ายนบาง ด่งดงนำบาง
 บางข้ามด่พานเข้าประตูค้ายเมืองคังกัน พระราชมนูเห็นดงนวกชบ
 ทหารได้ไปตามด่พาน ทางพันเขมรดม้ตายในน้ำบนบกเปนนมาก
 หคเขาคเมืองได้จุดไฟเผาเมืองชน ครอบคร้วชาวเมืองแตกคณวิ่งออก
 ไปจากค้ายได้บาง จับได้พระยามโนไมตรี ๒ ครอบคร้ว ช้างพลาย

พงยดับชาง มาหาดับมา ป็นใหญ่ห้อยเครื่องดำตราดูชเปนอันมาก
 พอทพหุดวงเด้ดจถึง คังตำบลปราสาทเอก พระราชมนูก็คุมตัว
 พระยามโนไมตรีมาถวาย ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ถามพระยามโนไมตรี
 ให้การกราบทูลว่า พระยาดเวกให้พระศรีสุพรรณมาชิราชผู้เป็นพระ
 อนุชาถอพต ๓๐๐๐๐ คังรับอยู่ณเมืองบริบูรณ์ตำบลหนึ่ง ให้พระยา
 สวรรคโลกเจ้าเมืองโพธิ์สัตว์ถอพต ๒๐๐๐๐ คังรับอยู่เมืองโพธิ์สัตว์ตำบล
 หนึ่ง ฝ่ายกองทัพไปคังรับอยู่ทางเวอนั้น ให้การกราบทูลเด้จตั้งทุก
 ประการ ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงตรัสถามว่า ถ้าแต่เมืองโพธิ์สัตว์
 แต่เมืองบริบูรณ์สองตำบลนั้นแตกแล้ว เห็นกรุงกัมพูชาธิบดีจะเด้ยฤาไม
 พระยามโนไมตรีให้การกราบทูลว่า ชิงเมืองจะเด้ยมเดี้ยนจะกราบ
 ทูลเกรงจะเปนเท็จ ส้มแต่พระราชดำริการเปนคน แต่ข้าพเจ้าเห็น
 ว่าชิงกองทัพรับอยู่สองตำบลนั้นอุปมาเหมือนหน้าดำเกา กรุงกัมพูชาธิบดี
 เปนท้ายดำเกา ถ้านำดำเกาคองคตินแต่พยุใหญ่ แตกหักชำรุดรวอบ
 ปางตงแล้ว แต่ท้ายดำเกาจะรักษาไว้นั้นเปนอันยากนัก พระบาท
 ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ได้ทรงฟังคังนั้น แยมพระโษษฐ
 แล้วตรัสว่าพระยาเขมรคนนพุดจาหัดกแหดม ให้เอาไวไซ ครีคเท่าคัง
 นนแล้ว กัดังพระยาหนครนายกให้คุมพต ๓๐๐๐ อยุรักษาเมืองบ้คบอง
 เกดยกด้อมเขมรให้เกยวเข้าเก็บเข้าในท้องนาไต้ยุงฉางไว ให้ ไต้จิงมาก.

๐ ขณะเมื่อเมืองบ้คบองแตกนั้น พอคณเร็วมาใช้เขมรเมืองโพธิ์สัตว์
 ออกมาฟังราชการ มาถึงบ้านตะดวด พอพบคตะพาดพระยาพระ
 เขมรนายหมวดนายกองแต่ไพร่กองทัพเมืองบ้คบองแตกเข้ามา ก็พา

ก็ยกทัพไปเมืองโพธิ์ศิวะแจ้งแก่พระยาสุวรรณโคตมทุกประการ พระยา
 สุวรรณโคตมแจ้งดังนั้น ก็บอกหนังสือตั้งตัวพระยาพระเชษฐภคินีไป
 ยังกรุงกัมพูชาธิบดี แล้วจึงปลุกษานายทัพนายกองว่าพระยามโนมโหตรี
 มิได้แต่งกองทัพออกรบศึกแล้ว แดงของซุ่มกองโจรดูกำลังก่อน *ตะให้
 ศึกเข้ามาถึงเมืองจนได้ครบบครวยับเยิน ข้าศึกก็มีน้ำใจกำเริบหนัก
 ชน จะเอาเป็นอย่างมิได้ เราจะยกออกไปรบกลางทาง นายทัพ
 นายกองก็เห็นด้วย พระยาสุวรรณโคตมก็ให้มอญครอบครัวออกเดี่ยวจาก
 เมือง แดงยกออกไปตั้งรับด้านางกูบ เอาน้ำไว้หนึ่ง หมาจะมี
 ให้ข้าศึกเอาไครยได้ จึงแต่งเปนกองโจรหกกอง ๆ ละ ๕๐๐ แดงตั้ง
 ว่าใดเท็จทำ ถ้ามิได้ให้หัดกเข้าป่า ถ้าเห็นศึกหนักเหลือกำลังให้
 งดถอยเข้ามา เราจึงจะยกออกยก กองโจรก็ทำตามพระยา
 สุวรรณโคตมตั้ง.

๑ ฝ่ายพระราชมณู ครั้นพระยานครนายกอยู่รักษาเมืองบึงบองแล้ว
 ก็กราบถวายบังคมลายกเข้าไปเมืองโพธิ์ศิวะ กองทัพหัดวงก็ได้ตั้ง
 ตามเข้าไป ทิพหน้าพระราชมณูยกเข้าไปถึงตำบลหนองจอก.

๑ ฝ่ายเชษฐภคินีก็ออกรบที่พม่าก็แตก แต่เชษฐภคินีทางเข้า
 ไปถึงหกตำบล พดเชษฐภคินีสาคราธุระบ้วยตาย เหลือกำลังแล้วก็
 ถอยเข้าไปหาทัพใหญ่ พระราชมณูก็ยกทหารหนุนเนื่องกันเข้าไป ฝ่าย
 พระยาสุวรรณโคตมได้ยินเสียงปืนรบศึกครุ่นหนึ่ง พอเห็นเชษฐภคินี
 ไทยได้เข้ามา พระยาสุวรรณโคตมให้ตั้งกองสัญญา โบกธงยกทหาร
 ออกไปรบ ได้รบกันกับทิพหน้าพระราชมณูจนถึงตำบลบองพันแห่ง พระ

ราชมนูเห็นคิงหนักแยกทหารแผ่ออกตั้งประตูเข้าไป ทพเขมรรบตกดา
 ไม่ยู่ก็แตกตมคายบ้วยเจ็บเป็นอันมาก พระยาสวรรคโลกชนช้างข้าม
 นำหนไปได้ ทพไทยได้ช้างพลายพัง ๕๐ ช้าง ม้า ๑๐๐ ม้า กับ
 เครื่องสำตราวุธ จับได้เขมรเป็นอันมาก แล้วยกตามเข้าไปได้เมือง
 โพนธิดวง ก็บอกตงไปถึงทพหดวง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าดี
 พระไทย เสด็จพระราชดำเนินยกเข้ามาตั้งหน้าเมือง โพนธิดวง ฝ่าย
 พระราชมนูนายทัพนายกองเข้ามาเฝ้าพระบาทยุคต ถวายช้างมาเครื่อง
 สำตราวุธแต่เขมรขเคยทงปวง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราช
 โองการสั่งให้พระยาปราจินกับพล ๓๐๐๐ ตั้งอยู่เก็บรวมเสบียงอาหาร
 ณเมือง โพนธิดวง แล้วยกทัพยกมาทวงถามสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า
 เมือง โพนธิดวงกับคองเราก็คือแล้ว แต่เมืองบริบูรณ์นพระยาดแวกให้
 หนองออกมาตงรบรบพดกมาก เห็นจะพร้อมตามประการ ทงอาชญา
 ก็จะทำ ทหารก็จะแข่งมือ เครื่องสำตราวุธก็จะพร้อม ถึงกระนั้นก็
 อุปมาเหมือนพระยานาคราช ถึงแม้มีมาทมเตชานภาพมากกดี ฤ
 จะอาจมาทอนกำลังพระยาครุฑได้ เราจะหักเอาให้ ได้แต่ในพริบตา
 เดียว ครุฑก็เตาตงนนแฉวกตั้งให้ทพนำเร่งยกตวงเข้าไป อย่าให้พด
 ทหารคองกัน ครนเพดาตงสำยามได้เพชรรุกษ์ พระจันทรทรงกต
 ล่องสว่าง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ทรงเครื่องสำหรับพิไชย
 ยุทธเดรัจฉาน ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพจากเมือง โพนธิดวงไปเมืองบริบูรณ์
 ๐ ฝ่ายพระยาสวรรคโลกแดนนายทัพนายกองซึ่งแตกมานหนักไปเมือง
 บริบูรณ์ เข้าเฝ้าพระศรีสุพรรณมาธิราช ทูลแจ้งข้อราชการซึ่งได้

รบเสียแก่ข้าศึกทุกตั้งทุกประการ พระศรีสุพรรณมาราชได้แจ้งตั้งนั้น
ก็ตกพระไทย จึงแต่งกองตระเวนเบ็ดเตล็ดป่าผลัดเบ็ดยันกันออกไปลาด
คอยดูข้าศึกทั้งหลาย ให้จุดเผาเข้าคืนในท้องนาเสีย แล้วบอกข้อ
ราชการเข้าไปณกรุงกัมพูชาธิบดี ฝ่ายพระยาตเวตต์แจ้งว่าเมืองโพธิ์สัตว
บุรีของเสียแก่ข้าศึกแล้วก่เสียพระไทย จึงสั่งให้พระยาราชนเรศคุมพล
หมื่นหนึ่งยกไปช่วยเมืองบริบูรณ์.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จยกพลุ้บาตราที่พร้อมแรม
ตามทางมาตามคันทอง ข่ายป่าทุ่งนาเมืองบริบูรณ์ กองนำพบเขมร
กองตระเวนเข้าไต่รบยั้งกัน เขมรแตกวิ่งเข้าเมือง พระศรีสุพรรณมา
ราชแจ้งตั้งนั้น ก็ตรัสว่าข้าศึกไทยได้ทยกเข้ามา ครั้นจะแต่งกองทัพ
ออกรับเกล็ดออกรับมียุทธหารก็จะเสียใจ ประการหนึ่งศึกก็ยังมีประชุม
กันอยู่ ต่อเมื่อใดเผ่นบางออกแล้วเราจึงจะยกออกสกัดเดยว ให้แต่
ตรวจตรารักษาหน้าทเชิงเทินไว้ให้มั่นคง อย่าให้ข้าศึกเข้าหักแหกเขาได้
ตรัสเท่าคั้งนั้นแล้วก็มิได้แต่งทหารออกรบ.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เห็นทัพเขมรมิได้ยกออกมารบ
พระองค์ก็มิได้ยกทัพ จึงมีพระราชบริหารกำหนดให้นายทัพนายกองเข้า
ล้อมเมืองรบหักเอาให้ได้ในเขตแดน ฝ่ายนายทัพนายกองทั้งปวงก็แบ่ง
ปันกันเป็นหน้าด่าน ยกล้อมโอบรบเข้าไป ฝ่ายเขมรก็รบยั้งหน้าไม้ปืน
ไฟออกมาเป็นลำมารถ กองทัพไทยก็มิได้ถอย ชุตมุดดินเป็นสันนาม
เพดาระบงศวรูกเข้าไป พอเพดาะพดบค้ำก็ประจบกันเข้าชิด ก็เข้าถอน
ขวากหนามบันค้ายเยอค้ายพันค้ายจนถั่งได้แทงพนักพ. 2563

๑ ฝ่ายพระศรีสุพรรณมาชิราช เห็นศึกหนักเหลือกำลังจะรับมืออยู่
 ขนช้างพระที่นั่งโคทหารหมื่นหนึ่งก็แหกเมืองออกไป ทพไทยก็เข้าเมือง
 ได้ ได้ฟันแทงเขมรเจ็บป่วยล้มตาย กองทัพเขมรก็หนีรบาคันออก
 ทุกน้าที กองทัพไทยจับได้พระยาเดชะนาคเจ้าเมืองบริบูรณ์ พระ
 หดวงขุนหมื่นไพร่เขมร บินใหญ่น้อยเครื่องสำตราวุธเป็นอันมาก ได้
 ช้างพลายพังใหญ่น้อย ๗๕ ช้าง ม้า ๒๐๐. เศษ

๑ ฝ่ายพระศรีสุพรรณมาชิราชแหกออกจากค่ายได้ มีโดยงพด
 รับเดินในเพตาดางคั้นถึงตำบลบ้านพังวอ พบทัพพระยาราชนเรศ
 ซึ่งพระยาตแวกให้ออกมาช่วย ก็พากันถอยเข้าเมืองชนเฝ้าแจ้งราชการ
 แก่พระยาตแวกทุกประการ พระยาตแวกได้ทรงฟังดังนั้นก็ทรงพระโกรธ
 ตรัสคาสโทษพระศรีสุพรรณมาชิราชเดชะนาคที่พนายกองแล้ว จึงให้ตรวจ
 คราบ้อมค่าย เกณฑ์ผู้รักษาน้ำที่เชิงเทินหรือรบชั้นนอก ซ่อมแซมชวาก
 หนาม เอาปืนใหญ่ชนได้บ้อมแต่ประตูเมือง น้าที่นั้นห่างสิบวาไว้ปืน
 หดกแกวบอกหนึ่ง ถัดเชิงเทินเข้ามาไว้กองหนุนกองตะด้ามร้อย ห่าง
 กันสามเด้น เชิงเทินชนกตางนนวนไว้กองชนัดกอง ๆ ตะด้ามพัน ให้
 พระศรีสุพรรณมาชิราชผู้เป็นอนุชาอยู่ด้านเหนือ พระราชบุตรอยู่ด้านใต้
 เจ้าฟ้าทะเลหะอยู่ด้านตะวันออก พระยาราชนเรศอยู่ด้านตะวันตก เชิง
 เทินชนในไว้กองใหญ่สี่กอง ๆ ตะห้ำพัน ในขบวนทัพหลวง แล้ว
 แต่งหนังสือให้พระยามนตรีเสนาห์ถือไปเมืองญวนชอกกองทัพมาช่วย.

๑ ครั้นเพตาสู่สำโยค พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระ
 องค์เสด็จออก ^{TUDC} พร้อมด้วยหมู่ขุนอำมาตย์ราชปโรหิตนายทัพนายกอง

กราบถวายบังคมเฝ้าบาทยุคตเกิดอนกตาด พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวจึงสั่งให้คุมเอาตัวพระยาเสนาธิบดีเจ้าเมืองบริบูรณ์ พระหดวง
 ชุณหมนนายทพนายกองเขมรเข้ามาหน้าพระที่นั่ง ให้ถามข้อราชการใน
 เมืองตแวก แต่พระยาเสนาธิบดีพระหดวงชุณหมนนายทพนายกองทั้งปวง
 ก็ให้การกราบทูลแจ้งขึ้นทุกประการ จึงมีพระราชโองการให้พระ
 วิเศษเมืองฉะเชิงเทราเป็นพระยาวิเศษ ให้เป็นนายกองทัพคุมพลตามพัน
 ตั้งอยู่ณเมืองบริบูรณ์ ปลูกยุ้งฉางรวบรวมเสบียงอาหารไว้เสร็จแล้ว
 เสด็จพระราชดำเนินยกพยุหบาตราทัพโดยลำดับมารควัด สองคนกถึง
 กรุงกัมพูชประเทศ ทัพหดวงคงคายมนโกลเมืองทางประมาณเจ็ดสิบ
 เค้น ครั้นให้นายทพนายกองคงคายด้อมประชิดเมือง ให้พระราช
 มนอยู่ด้านตะวันตก พระยาดีหราเขตโซอยู่ด้านใต้ พระยาท้ายน้ำ
 อยู่ด้านตะวันออก พระยามหาโยธาอยู่ด้านเหนือ.

๑ ขณะเมื่อทัพหดวงคงคายรายทางเข้ามาถึงเมืองโพธิ์สัตตวันนั้น กอง
 ทัพพระยาราชนางสังสรเขาคัดไคเมืองพุทไธมาศ พระยาจันจันตแม่ทัพเขมร
 คายในทริบ ด้วยยกเข้ามาณปากกระดิ่ง ใต้รบกับกองทัพเรือพระยา
 ภิมุขวงษา ฝ่ายกองทัพพระยาเพชรบุรีเขาคัดเมืองป่าดัก ใต้รบกับกอง
 ทัพเรือพระยาวงษาธิราช กองทัพเขมรแตก พดเขมรจมน้ำตายเป็น
 อันมาก พระยาวงษาธิราชก็คองปืนใหญ่คาย กองทัพไทยไคเมือง
 ป่าดัก กับสำเภาจันตูกค้าสืบห้าตา สดุดฝรั่งสองตา เรือรบเรือไค
 ปืนใหญ่น้อยเครื่องต่างคราฐเป็นอันมาก พระยาเพชรบุรีก็ยกติดตาม
 ชนมาถึงปากกระดิ่ง เห็นกองทัพพระยาราชนางสังสรกับเขมรยังรบกันอยู่

พระยาเพชรบุรียกคชนาบเข้าไป กองทัพเขมรทานมิได้ก็แตก พระยาราชนังส์รบกับพระยาเพชรบุรีต้องทัพบรรจบกันเข้า หนียกมาตีได้เมืองจตุรमुख ด้วยขึ้นไปบรรจบกองทัพหลวงณเมืองตแวก.

๑ ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรราชธิดา ซึ่งตั้งเมืองนครเดียมราบ ฟากขเดส่าบคณออก ยกมาตั้งค่ายมณเมืองกพงส่วยพร้อมกันกับกองทัพเรือ พระยาเพชรบุรี พระยาราชนังส์รบ แต่เจ้าพระยาจักรราชธิดาพระยาพระหวงหวเมืองนายทัพนายกอง ก็พากันขึ้นไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวณค่ายเมืองตแวก กราบทูลซึ่งได้รับราชการแต่ได้สำเภาจีนสี่สิบฝรั่ง เครื่องสำตราวุธปืนใหญ่น้อย เสรีจตุรทุกประการ.

๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระโสมนัส จึงดำริห์การที่จะเข้าหักเมือง แต่กรมพระราชโองการตั้งนายทัพนายกองค่ายต่อมทั้งปวงให้เร่งเดินค่ายประชิดเข้าไปให้ใกล้ ห่างเมืองเดินหนึ่งสามสิบวา ให้ตั้งบ้อมพุนดินทั้งสี่มุม ๆ ตะสองด้าน เอาปืนใหญ่ทัพเรือขึ้นจังกายิงกวาดตามเชิงเทิน บรรดาประตูเมืองหนักให้ตั้งบ้อมเอาปืนใหญ่ขึ้นยิงด้วย นาทไตทหารบางอยู่นั้น ให้กองทัพเรือกองทัพเมืองนครราชธิดายกมาบรรจบเร่งทำการให้แล้วพร้อมแต่ในสามวัน ถ้าผู้ใดมิแล้วตามกำหนดจะตัดศีรษะได้ขบเดี่ย ฝ่ายนายทัพนายกองกวดพระราชาชญากราบถวายบังคมแล้ว ก็เร่งทำตามพระราชบัญชาทั้งกตางจนกตางคน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงให้แต่งหนังสือว่า หนังสือเราผู้เป็นนายทัพดำกรททหารทัพหน้า อันเป็นเสถียรภาพระว่าที่บาทมุดถากรบวรรัตน

มาศ ^๓ดูหนึ่งจักรแก้วอันอยู่ใน ^๓โคเบของบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ณกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา ^๓อันมีพระบุญเดชะมากดุจดวงพระจันทร์
 ดั่งโลก ^๓มายังพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีซึ่งเป็นใหญ่ในกัมพูชาประเทศ
 ด้วยแต่ก่อนกรุงกัมพูชาธิบดีเคยถวายหรือส่งสุวรรณมาตเครื่องราชบรรณา
 การ ^๓สองพระนครก็เป็นสุวรรณบัลลังก์เดียวกัน ^๓สัมพันธภาพราชมณอาณา
 ประชากรก็ได้รับความศุขานุศุข ^๓เป็นในพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีมิได้
 ตั้งอยู่ในสันติสุข ^๓คืออหังการกดขี่เป็นประจามีศรีให้เคืองไต่พระ
 บาทบุคคล ^๓เอาโศกมาเป็นน้ำตาตบตบหารไทย ^๓จะให้เหลืออยู่แต่หน้ากับ
 พากันกับคนดงนกคุ้มควร ^๓บัดนี้แต่พระเจ้าราชดำเนินมาถึงพระนครแล้ว
 อันจะได้ ^๓ไซยชานะแลมิได้ ^๓ไซยชานะนั้น ^๓พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีหา
 เข้าพระไทยไม่ฤ ^๓ให้ออกมากราบถวายบังคมพระบาทบุคคลถวาย
 เลวตรศัตร ^๓เห็นชวตรจะย่นยาวไปได้ ^๓ฤหมายจะได้ ^๓ไซยชานะก็
 ให้เร่งยกพลพยงโยธาออกมาตั้งครามกันดูเด่นเป็นขวัญตา ^๓ถ้ามีออกมา
 ในสามวัน ^๓พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ^๓จะให้ทหารเข้าปลีก
 แผ่นดินเสียแต่ในพระนครเดียว ^๓ครั้นแต่งเสร็จแล้วก็ให้พระยาเดชะธิบดี
 เจ้าเมืองบริบูรณ์ ^๓กับพระยาพระเชษฐรังษีเทโวจบไตมานหน่อเข้าไป
 พระยาพระเชษฐรังษีเทโวจบไตมานแล้ว ^๓ก็นำหนังสือเข้าไปถวาย
 แก่พระยาตเวท ^๓แล้วทูตซึ่งไต่รบทางบกทางเรือเสร็จสิ้นทุกประการ
 พระยาตเวทได้แจ้งในหนังสือแด่เสวกองทัพเรือก็ยินดีพระไทยนัก ^๓จึง
 ครีว่าอายเหล่านี้ให้ออกไปรบศึก ^๓กลับเป็นพวกประจามีศรีเป็นทูตถือ
 หนังสือเข้ามาอีกแล้ว ^๓โทษมันถึงตายให้เข้าไปจำมันไว้ ^{๖๓} ครีทำดังนี้

แดวกแต่ตั้งเดยบพระนคร ทอดพระเนตรเห็นกองทัพไทยเดินค่ายประชิด
 เขามาใกล้ จึงบัญชาสั่งให้จุดปืนใหญ่น้อยยิงรตมออกไป ค้องพดขาคัก
 คายเจ็บก็มาก ทำการเข้าไปมิได้ พระราชมนู พระยาดีหราชเดโช
 พระยาทายน่า พระยามหาโยธา เห็นดังนั้นก็ให้ชุดดินถมชนบงตวเดิน
 เขมรยิงออกมาไม่ถูก แดวเร่งให้ถมมุดดินเป็นบ่อมชนตั้งกว่าค่ายเมือง
 เขาปืนใหญ่ชนจังกาสองวันสองคืนก็เสร็จ ฝ่ายพระยาตแวกเห็นดังนั้นก็
 ให้ตั้งค่ายล้อมค่ายเมืองตั้งชนเป็นค่ายบังตาขาคัก ทตั้งเชิงเทินน
 ดำลืบวา ให้ชักบั๊กกาแด้วไว้ประคุดับแดเป็นช่องเดิน เตียงบั้นน้อย
 ปืนใหญ่ยิงตอบโตกนมได้ขาดทั้งกลางวันกลางคืน พดเขมรชิงรักษานาท
 เชิงเทินนตองบั้นเจ็บบ้วยตมตายเป็นอนมาก ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 เห็นการพร้อมพอจะหักเขาเมืองได้ จึงให้ ไหรหาฤกษ์ ได้ฤกษ์
 วัน ๒๕ ค่ำบิวอกฉคกเพธา ๓๐ ทุ่ม ๕ บาท จึงดำรงค์พระราชกำหนด
 ให้พระราชมนุชข้างพลายจูโจมทัพ คุมทหาร ๓๐๐๐ เข้าโดยถนนประตู
 ด้านตวันตก ให้พระยาดีหราชเดโชข้างพลายจับโจมยุทธ คุม
 ทหาร ๓๐๐๐ เข้าโดยถนนประตูด้านใต้ แดให้พระยาทายน่าข้างพลาย
 มารประโตยคุมทหาร ๓๐๐๐ เข้าโดยถนนประตูด้านตวันออก ให้พระยา
 มหาโยธาข้างพลายไฟกัทกตป คุมทหาร ๓๐๐๐ เข้าโดยถนนประตูด้าน
 เหนือ ข้างบนให้ได้นำราหูกอกเหล็ก ทหารหม่นตองพนให้ได้ออก
 เลือหนึ่งหมวกหนึ่ง ฝ่ายค่ายประชิดทงบวงนให้รตมจุดปืนใหญ่เข้าไป
 ตามประตูแตกวาดเชิงเทิน แต่ตี ๓ ยามไปก็ว่าจะถึงฤกษ์ อย่าให้พด
 เขมรยกมาช่วยกันถนัดได้ แต่ทว่าเป็นเพธากลางคืนเห็นจะไม่พร้อม

ให้คอยดูตวงพดุงแดงเลี้ยงฆ้องกลองแตรสังข์เป็นสำคัญฤกษ์แล้ว ก็ให้
ยกทหารเข้าหักเอาเมืองให้ ไต่จงทุกด้าน ถ้าผู้ใดมีเขาได้จะตัดศีรษะ
เลี้ยงบเลี้ยง นายทัพนายกองทงปวงแจ้งพระราชกำหนดกราบถวาย
บังคมแล้วจะไปเตรียมการตามรับสั่ง ครั้นเพดาล้ามยามเจ้านาต
ทงปวงก็รีบเข้าไปในเมือง ค่องพดเชมรป่วยเจ็บล้มตายเป็นอันมาก
ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็ทรงเครื่องดำหรับ
ชคัยราชรณยุทธ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงช้างต้นเจ้าพระยา
ไชยานุภาพเป็นพระคชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถูทรงช้างต้นเจ้าพระยา
ปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร พร้อมด้วยโยธาข้าทหารเสร็จ แล้วจึง
มายืนข้างพระที่นั่งตรงประตูศรีรัตนาคที่พระยามหาโยธา ได้เพชรฤกษ์
จึงให้ประโคมฆ้องกลองแตรสังข์จุดเพลิงพดุงชนเป็นสำคัญ พดทหาร
ทงสี่ด้านเห็นสำคัญก็ให้ โหชนพร้อมกัน พระยามหาโยธา พระยา
ดีหราชเดโช พระยาท้ายน้ำ พระราชมนู กษชางนำนายยกทหาร
เข้าไปจะทำลายประตูเมือง เขมรซึ่งรักษาน้ำที่ริมประตูแต่รักษาประตู
ก็ยิงธนูเข้าไม่พบใหญ่ค่อยออกมาทงสี่ด้าน พดทหารไทยเจ็บป่วยล้ม
ตายกมไต่ถอย พระยามหาโยชากขับช้างเข้าไปให้แทงประตูกับประตู
เป็นสามารภ พอรุ่งชนวัน ๗ ๕ ค่ำ คักราช ๙๔๖ บึงชกฉก
(พ. ศ. ๒๓๒๗) ประตูก็พังตง ทหารไทยก็กรุกกันเข้าไปในเมืองได้ ได้ฆ่า
ฟันเขมรตายเป็นอันมาก เขมรกองกลางทงสองชนกมไต่รบ ทงเครื่อง
ดำตราวชเดี่ย หนีกระจัดกระจายออกจากเมืองบ้างไปหาครอบครัวบ้าง
พระราชบุตรหนักหนีไปด้วย จับได้พระยาตวงแก้วกับพระศรีสุพรรณ

มาธิราช แดงาศิประยูรวงษ์ต้นมกรมในท้าวพระยาพระเชมรครอบ
 คริวพดเมืองเป็นอันมาก พดทหารก็คุมเอาพระยาตแวกพันชนาการ
 เข้ามาถวายเป็น ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแย้มพระโอษฐ์ แดงมีพระราช
 โองการตรัสถามพระยาตแวกว่า ท่านเป็นกระษัตริย์ชดยราชดำรง
 แผ่นดินกรุงกัมพูชาธิบดี มีกฐารัฐเป็นแคว้นแคว้นขอบขัณฑสีมา
 ฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุธยาที่มีสยามราชูชนบทเป็นแคว้นแคว้น แด
 ล่องพระนครนิกเป็นราชธานีใหญ่ ถ้าจะใครได้สมบัติในพระนครศรี
 อยุธยาแผ่นดินมณฑลให้กว้างขวาง เหตุในจึงมียกเป็นพยุหโยธา
 ไปกระทำสงครามให้ต้องทำนองชดยราชธนยุทธ เป็นที่บำเพ็ญไทย
 กระษัตริราชราชแต่ก่อน จึงคอยแต่ข่าวศึกกรุงหงษาวัดมาคิดพระนคร
 ศรีอยุธยาครั้งใด ก็มีแต่ยกพลไปพดอยชำเคมต์เอาเมืองชนบท
 ประเทศกวาดเอาอพยพมาเมืองทุกครั้ง ทำศึกดุจกาอันดอบดักฟอง
 สักกณบักษาณนั้น ควรด้วยราชประเพณีแต่ฤาประการใด ก็ควรนถ
 ซึ่งปราไชยแก่เราแล้วจะคิดนั้นใดเล่า ให้เข้าไปตามสัจตามจริง จะได้
 เป็นเยี่ยงอย่างกระษัตริย์สืบไปภายหน้า พระยาตแวกกราบถวายเป็นบังคม
 แดงทูลว่า ซึ่งข้าพระองค์เป็นคน โจรภเจตนามิได้กระทำสงครามตาม
 ราชประเพณีกระษัตริย์ ไปดักดอบกระทำเป็นเดียนหนามแก่พระนคร
 ศรีอยุธยาจนไทยผิดถึงตาย ถ้าพระองค์พระราชทานชดยไว้ กรุง
 กัมพูชาธิบดีจะได้เป็นข้าชนตเฒ่ากรุงเทพมหานคร ถ้ามเดยงก็จะ
 กัมหน้าตาย ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังพระยาตแวกดงนวจ
 ตรัสว่า เราได้ออกวาจาไว้แล้วว่า ถ้ามิไชยแก่ท่านเราจะทำพิช

ประณมกรรม เอาโลหิตท่านล้างบาปเสียให้จงได้ ท่านอย่าอาไย
 แก้วครุฑย จงตั้งหน้าหาความชอบในปร โถกนั้นเถิด บุตรภรรยา
 ญาติประยูรวงษนเราจะ देखไว้ ให้มีความค้ำชูดูแลก่อน คริศังนั้น
 แล้ว ก็มพระราชบริหารแก่มชนนตรีให้ตงการพิชประณมกรรมโดยลำคร
 พระโหราธิบดีพอพราหมณกจตแจ้งการนั้นเสร็จ จึงเชิญเสด็จพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวเสด็จขมบนเกษ เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระยาดวงเข้า
 ใต้เกย คัดศีลระเอาภาตรองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว พระโหราธิบดีตั้งหม้อองไชย ชีพอพราหมณเป่าสังข์ประโคม
 คุรยคนตรี ถวายมูรธาภิเศกทรงอาเศียรพาทโดยลำครพิชเสร็จเสด็จ
 เข้าพดบพลา.

๑ รุ่งชนสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ทรงเครื่องสำหรับ
 ราชรณยุทธเสร็จ ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงมาพระทงเจ้าพระยา
 ราชพาหนะตั้งตามศอกคืบสองนิ้ว ส้มเด็จพระเอกาทศรฐูทรงมาพระ
 ทงพลาหกตั้งตามศอกคืบ พร้อมด้วยม้าเสนางคนิกกรโยธาหาญแห
 โดยขบวนซ้ายขวาน่าหลัง เสดจรณัตรับพระสุริยชุมสายพัคไบกพิชนี มี
 หม้องกตองแตรสังข์ประโคมนฤนาท พระบาทเสด็จพระราชดำเนินเข้า
 ไปเทียบพระนคร ครนเพดาบายแล้วสองพาพิภาเสด็จกลับยังค่ายหลวง
 มีพระ ราชโองการตั้งเสนาบดีมนตรีมุขทงปวงว่า บุตรภรรยาญาติวงษ
 พระยาดวงแต่สมัครพรรคพวกครวอพยพ ซึ่งจับไว้ ได้มากน้อยเท่าใดให้
 มารวมไว้ ให้นำทัพนายกองหลังคุมไปก่อน เจ็ดวันทัพหลวงจึง
 จะเลิกไป ท้าองพระยาทงหลายรับพระราชโองการแล้ว^{๕๖๓} ก็มาตรวจจัด

ครวพระยาตแวณแต่ไพร่พลในเมืองซึ่งได้ไว้นั้น เป็นคนอพยพเข้ามาหนีเคษ
 แล้วแต่งกองหตั้งคุมตั้งไปโดยพระราชบัญชา ครนกองทัพซึ่งคุม
 ครอบครวยกไปได้เจ็ดวันแล้ว ครนณวัน ๓ ๕ คำเพลาตีบเอ็ดทุ่มห้าบาท
 สมเด็จพระบาทบรมนารถบรม บพิตรพระพุทธเจ้า อยู่หัว ทั้ง สอง พระองค์
 ทรงเครื่องอติการั้วรพากรณบวรวิภูติศักดิ์รพเดรัจฉ สมเด็จพระนเรศวร
 บรมบพิตรเป็นเจ้าทรงฟังเทพติตาศ์ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐูทรงฟังเทพ
 ประภา ผู้กพระที่นั่งหตั้งคาทองทั้งสองข้างราชพาหนะที่นั่งคนอดตงกฏ
 ด้วยเครื่องพระอภิรมชุมซ้ายพรายพวรรณ บังวิวรรณบังแทรกสถอน
 ดัดบิ์ สรรพด้วยโยธาทวยหาญแห่งจรวรรณะกรรกงพร้อมเตนางคพยุห
 คุมหิมาคาดาษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จจาก
 กรุงศรีอยุธยาไชยนครอินทรวรคฤรัฐราชธานี ฝ่ายทัพพระยานครราชดีมา
 ก็เลิกกดับไปโดยทางนครเดียมราบ แแต่พเรือนนรงอยู่สองวันจึงต้อง
 ไปตามขดमारคออกปากน้ำพุทไธมาศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทั้งสองพระองค์เสด็จรอนแรมมาโดยमारควัดต้นแดนกัมพูชประเทศ ทัพ
 รายทางหนักเด็กโดยเสด็จมาเป็นขบวนหตั้งสิ้น สิบสามวันทัพหดวง
 ก็เสด็จถึงกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แแต่บุตรภรรยาญาติวงศ์พระยา
 ตแวณแต่ครวพระยาพระเชมรมชอนน ก็ทรงพระกรุณาให้จัดแจงตั้ง
 บ้านเรือน แแต่พระราชทานเครื่องอัญมณทั้งปวงให้ โดยควร ครน
 นายทัพนายกองทัพบกทัพเรือถึงพระนครพร้อมเดรัจฉ สมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวก็พระราชทานบำเหน็จรางวัลโดยความชอบ แแต่พระราชมณูนน
 ไปรดให้เป็นที่เจ้าพระยามหาเดนาบคิรั้สมุหพระกระษัตริ์ใหม่ พระราช

ทานพานทอง เตาหนาทอง เจียดทองซ้ายขวา กระจับปึกทอง
เครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก โดยถาพาคักกัด.

๑ ครุฑพณณวิ ๓ ๕ คำบั้งจ้ออัฐศก (พ.ศ. ๒๑๒๙) กรมการเมืองกุก
บุรุษบอกเข้ามาว่า พระยาศรีไฉนทรงคชังให้ ไปรั้งเมืองศนาวาศรีเป็นขบถ
โกษาธิบดีกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณา
ยังแคงอยู่ จึงโปรดให้สมัคราแต่งข้าหลวงออกไปหาพระยาศนาวาศรี
มีมา ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธ จึงโปรดให้สมเด็จพระอนุชา
ธิราชเจ้าเสด็จพระราชดำเนินยกทัพออกไป แต่ทัพสมเด็จพระอนุชาธิราช
เสด็จออกไปคร่งนพบตล้ามหมัน ข้างเครื่องสำรอย มาหารอย
ทัพบกษเฒเมืองไชยา เมืองชุมพร เมืองคตองวาน เมืองกุก
เมืองปราณ เมืองเพชรบุรี หกเมืองคนหมันห้าพัน ชุมทัพตำบล
บางลำพานเดินทัพกะทังคังขร.

๑ ฝ่ายพระยาศนาวาศรี ภูวาลสมเด็จพระเอกาทศวิสุทธิศวรบรมนารถ
บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินยกออกมา กคิดเกรง
พระเดชเดชาภาพเป็นอันมากจะหนักหนไม่พิน จะแต่งทัพออกรบก็เหลือ
กำลัง จนความคิดแต่อกนึ่งรักษามันไว้ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ถึงเมืองศนาวาศรี ตั้งให้คงค้ายล้อมไว้ โดยรอบ แต่ทัพหลวงหนคงไกล
เมืองห้าสิบเส้น จึงทรงแต่งเป็นหนังสือรบตั้งเขาไปว่า พระยาศนาวาศรี
เป็นข้าหลวงเดิมตั้งคชังขอมันคง ไต่ทการการโดยเสด็จงานพระราช
สงคราม ความชอบแต่หลังมากหมายนิก ซึ่งทรงพระมหากรุณาให้มา
กินเมืองศนาวาศรีนึ่งหาเด่มอความชอบไม่อีก 21/04/2563 แต่จำเป็นด้วยเหตุว่า

เมืองคณาจารย์หน้าคัก ครั้นจะให้ผู้อยู่มาอยู่มาวางพระไทย จึงให้พระ
 ยาศรีได้ยณรงค้อออกมาอยู่ต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อความขอนกยอม
 ร้อยแกลใจ แดซึ่งได้ข่าวเข้าไปว่าพระยาคณาจารย์คิดการขบถ ดมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ยังไม่เชื่อ จึงมีตราออกมาให้หากมีเข้าไปเฝ้า
 เพื่อความจึงมากชน ครักให้เราออกมา เรามัดความเมตตานักอยู่
 พระยาคณาจารย์ผิดแต่ครั้งเดียวดอก ให้ออกมาหาเราเถิด จะ
 กราบทอดขอโทษไว้ครึ่งหนึ่ง ถ้าจะมากให้มาในวณน ถ้ามาเห็น
 ว่าจะรบทัพเราใดกให้แต่งบ้องกนเมืองใหม่หนคง พระยาคณาจารย์แจ้ง
 ในหนังสือดังนั้น จึงคิดว่าเราได้ทำการดวงเกินผิดถึงเพียงนแต่
 ชงมหนังสือรบตั้งมาทงนเป็นราชอุบายคัก ออกไปก็ในจะตาย ผิดชอบ
 ก็อยู่ไป ถึงจะตายก็จะได้ปรากฏชื่อไว้ภายหน้า พระยาคณาจารย์
 มิได้ออกมา เพดารุ่งแล้วนาพกาหนึ่ง ดมเด็จพระเอกาทศฐูอิศวร
 บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงเครื่องอตั้งการประดับ
 ดำหรับพิไชยยุทธเสร็จ เสด็จทรงช้างคันเจ้าพระยาปราบไตรจักรเป็น
 พระคชาธาร พร้อมด้วยท้าวพระยาพลพาตทวยหาญเป็นชนัดแน่น แล่น
 เสด็จให้โศมธรรมาศดูพันรุก อธิกทั้งทวนทองธงทิวเป็นทองแดงได้ว อำไพ
 ด้วยมหาเศวตฉัตรกตั้งกตดบังทันกร บวรบังแทรกชุมสายพรายพรรณ
 ดาษดา คัพทโกตาภาหพกัก้อง กตองชนะแตรตั้งชันนเหยรนาท
 พระบาทเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จบทยศพระเนตรดูตองท ซึ่งจะให้พดทหาร
 เข้าบพเมือง.

๑ ฝ่ายพระยาคนาวนครีออกมาชนถือหอกกั้นตั้งประทอนอยู่บนเชิงเทิน แด
เห็นพลสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า คุมค่ายนำอินโหดหั่งลงมาเมื่อวสันต
ฤดู แล้วโดยนเลียงบักตองแตรตั้งชกใจคตังไป หอกพลตัดกจาก
มอมใคร บ่าวไพร่ทงปวงเห็นตงนกกเดี่ยวใจ พุดเล่ากนคื่อไปว่า
นายเราเห็นจะบ้องกนเมืองไว้มิได้ พดทหารทงปวงกยงครนคราม
พระเดชเดชานุภาพเปอนันมาก ด่มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จเดี่ยวบดู
รอบเมืองคนาวนครี เห็นนำทิดานข้างอุดรทิศจะเข้าได้ เสด็จจากด้อมมายัง
ค่ายหลวง จึงมีพระราชกำหนดให้นายทัพนายกองทำบันไดร้อยอัน
ปลายบันไดนั้นให้ผูกพุดเพลิงพเนียงจรงครบ เพดาคดดับท่ม ถ้าโดยน
เลียงบันใหญ่ถ้ามันดเป็นล้าคณญแล้ว ให้เอาบันไดพาดจุดพุดพเนียงบัน
เอาเมืองให้ ได้ ท้าวพระยามุขมนตรีนายทัพนายกองรับพระราชโองการ
แล้ว ก็มาจัดแจงการทงปวงไว้สรรพ กับพดทหารอาดำพันหนึ่ง ซึ่ง
จะเข้าบันเอาเมืองพร้อมเสร็จ ครนเพดาส้ามยาม ด่มเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัวเสด็จชนบนเกยคอยฤกษ์ เชพระบารมีด่มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ถ้าจะมีไชยแก่ชาคักครังใด ก็ให้เห็นศุภนิมิตรประจกษททุกครัง พอ
เพดาดวงส้ามยามเจ็ดบาท พระดำริกรบรมชาคูใหญ่เท่าผลด่มเกิดยง
เสด็จผ่านด่านเมืองคนาวนครีมาแต่ทิศอุดรไปเฉียงฮาคณญ พระรัศมี
สว่างวาบไปทงอากาศแถบัพ ด่มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเห็นตงน
ทรงพระบิตไธมนคั ถวายทศนชดโมธานเห็นอพระอุคมางคคัโรคมด้วย
เบญจางคประคิษฐ แล้วตั้งปโรหิตาจารย์ทงหลายให้ประโคมแตรตั้ง

ศรียศนตรีพิณพาทย์ฆ้องไซในทันที ให้ฝรั่งแม่นปืนจุดจ้าวรงค์คร่ำทอง
ท้ายท่งสามบอกได้กันเป็นสำคัญ.

๑ ฝ่ายนายทัพนายกองได้ยิงเคียงปืนใหญ่สำคัญ ก็ให้ทหารกรกัน
เอาปืนโตพาดกำแพงเมือง จุดพดุงเพลิงเป็นโถงตาหัด เจ้านาทเห็นดังนั้น
ตกใจ ออกย่นรบพุ่งกัณฑ์เพลิงมิได้ ทิ้งนาคี่เสีย ฝ่ายทหารข้าหลวง
ก็เข้าเมืองได้ พอเพดาร์งชนกกุมเอาตัวพระยาคนาวครี่พันชนามาถวาย
ยังค่ายหลวง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้ตั้งพระราชอาชญาเขียนยก
หนังสือตามตีบท แล้วบอกขอราชการเข้ามายังกรุงเทพมหานคร สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชเป็นเจ้า ครั้นได้แจ้งว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าโตเมือง
คนาวครี่แล้วจับได้พระยาครี่ไฉยณรงค์ตั้งหน กัมพระไทยปรีดา จึง
ทรงพระกรุณาให้มัคราตอบไปว่าอย่าให้ตั้งเข้ามาณกรุงเลย ให้
ตระเวนแถวตดค์ค้ำเคี้ยงประจานไว้ณเมืองคนาวครี่ อย่าให้ผู้ใดดูเยี่ยง
อย่าง แต่ให้เอาพระยาราชาฤทธชานนท์เป็นเจ้าพระยาคนาวครี่ สมเด็จพระ
อนุชาธิราชเจ้า ก็กระทำความพระบัญชาสมเด็จพระบรมเชษฐาทุก
ประการ ครั้นเจตแจ้งเมืองคนาวครี่เป็นปรกคิราบคาบแล้ว สมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินกลับมายังกรุงเทพมหานคร เข้า
เฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐา กราบทูลเสร็จสิ้นทุกประการ.

๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชบรมพิตรมีพระไทยโสมนัส ครั้นชมพระ
กฤษฎาธิการสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าเป็นอันมาก.

๑ ครั้นณวัน ๓ ๕ ๑๒ ค่ำ มีหนังสือบอกพระยากาญจนบุรีตั้งตัว
ตั้งมิ้งอุบากอง ซึ่งถือหนังสือเจ้าเมืองเมาระดำเต็งเข้ามา สมุหนายก

กราบบังคมทูล ในหนังสือนี้ว่า หนังสือพระยาพโฆเจ้าเมืองเมะ
 ดำเต็ง ขออวยศรีสวัสดิ์มาถึงพระยากาญจนบุรี ด้วยข้าพเจ้ากับ
 พระยาตาวเจ้าเมืองเมะคะเกิดมหากดหะแก่กัน พระยาตาวจะยกมา
 คเมืองข้าพเจ้า ๆ หาทพมได้ จะขอเอาพระเดชเดชาภาพพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว อนมพระบุญราชกฤษณาธิการมहिมา ดุจ
 หนังสือสมเด็จพระเจ้ามณฑาทุราชจากตรงคทปัจกรพรรดิ อนมพระราช
 เชาวราฤทธิอาณาจักรแผ่ไปใหญ่ทั้งด มีทวีปน้อยสองพันแป
 บัรवार เป็นนครแก้วกันเกษ ขอกองทัพยกไปช่วยกันเมือง.

๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ได้ทราบ
 คังนทรงพระโลมหนัก จึงพระราชทานเสด็จนำเงินตราแก้สมิงอุบากอง
 โดยสมควร แล้วครึให้พระยาศรีไศดถอพลสองพัน สรรพไป
 ด้วยเครื่องศาสตราวุธ ยกไปณเมืองเมะดำเต็ง พระยาตาวเจ้า
 เมืองเมะคะรู้วากองทัพไทยยกมาตั้งอยู่ณเมืองเมะดำเต็ง กัด
 พระเดชเดชาภาพ มิได้คิดอาสาฎค่อไป ขณะเมื่อพระยาศรีไศด
 ไปช่วยกันเมืองเมะดำเต็งนน เจ้าฟ้าแค้นหวัดถึงแก่พิราโดย มีราชบุตร
 สองคนแต่ต่างมารดา พนองทำยุทธกดหะชิงสมบัตกัน ผูนองสู้
 มิได้กตวพชายจะฆ่าเสีย ครนรู้วากองทัพไทยมาตั้งอยู่ณเมืองเมะ
 ดำเต็ง ก็พาพรรคพวกบ้างไพร่ประมาณร้อยเศษ หนีลงมาหาพระ
 ยาศรีไศดณเมืองเมะดำเต็ง พระยาศรีไศดก็บอกตั้งตัวเจ้าฟ้าแค้นหว
 มายังกรุงเทพมหานคร.

๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทรงพระมหา
การุญภาพแก่เจ้าฟ้าแสนหัว แต่พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค
เพียงพอมากมายโดยถนัด

๑ ศึกกระยาบ ๙๔๕ ปีกุญนพศก (พ.ศ. ๒๓๓๐) ราชบุตรนักพระดีมีผู้
เป่นพระยาตเวท เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จไปปราบ
ขณะเมื่อทหารข้าหลวงเข้ามาเมืองตเวทในเขตต่างคนนั้น ราชบุตรมาอยู่
หน้า ครั้นทัพไทยเข้ามาเมืองได้แจ้ง ความกตัญญูได้ไปหาบิดา หนี
ออกจากนันทกับบ่าวประมาณ ๓๐ คน เข้าป่าพากันหนีไปถึงแดนเมือง
ด้านข้าง ครั้นรู้ว่ากองทัพหลวงเสด็จพระราชดำเนินกลับไปกรุง
พระมหานครศรีอยุธยาแล้ว ก็พากันกลับมาเมืองตเวท เห็นบาท
เกิดออกยกบดมนชพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ จึงพร้อมกันยกพระ
ราชบุตรท่านชนราชาภิเศกเป่นพระยาตเวท ครอบครองแผ่นดินแทนพระ
บิดา พระยาตเวทครั้นได้ครองศิริราชสมบัติแล้ว ก็อัสวามันน
พราหมณาจารย์ โดยยุดิธรรมราชประเพณีมาได้เดือนเศษ จึงตรัส
ปลุกษาเสนาบดีกระวีมุขทั้งหลายว่า แต่ก่อนพระราชบิดาเราไปกระ
ทำเสียนหนามต่อกรุงพระมหานครศรีอยุธยา มิได้เกรงพระเดชเดชา
นภาพสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ อันทรงอิศรภาพดุจดุริย
เทวบุตรอันมีรัศมีสว่างทั่วโลกธาตุ ความพิราศินิบหายจึงถึงพระองค์แต่
ญาตีประยูรวงษ์ ในกรุงกัมพูชาธิบดี แด่ครั้งเราจะทำดุจพระบิดาน
มิได้ จำจะอ่อนน้อมขอพระเดชเดชานภาพสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหา
นครศรีอยุธยาเป่นที่พึ่งที่พานัก ความสุขสวัสดิ์จะได้มีแก่เรา ท่านทั้ง

หาดายจะเห็นประการใด เสด็จมาคืนนครมณฑลปวงกราบทูตว่า ซึ่ง
 พระองค์ดำรัสคนควรนัก ขอพระราชทานให้แต่งตั้งดอกไม้ทองเงินเครื่อง
 ราชบรรณาการ มีพระราชดำรัสไปอ่อนน้อม โดยราชประเพณีเมือง
 ขนเมืองออกกรุงเทพมหานครแล้ว ความศรัทธาดีดัดพัฒน์มงคลก็จะบังเกิด
 มีไปตราบเทือกถ้ำป่าวด้าน พระขาดแวกได้ฟังดังนายนคน จึงให้
 แต่งดอกไม้ทองเงินจัดเครื่องราชบรรณาการเป็นอันมาก แล้วแต่งตั้ง
 ราชดำรัสให้ออกยวงษาธิบดี พระเสด็จห้ามนคร หาดวงบรรณายก
 เป็นทูตตามทูตเจ้าทูตพระราชดำรัส คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการมา
 ครนถงด่านปราจีนบุรี กรมการก็คุมทูตตามทูตเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร
 นคร เสด็จมาหน้าเขาภิจจานุภิจกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวดำรัสให้เบิกทูตเข้าเฝ้าณมุขเด็จพระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศก
 คริศพระราชประมุขฉัตร ๓ นักษัตร พระศรีภริยาพี่ชายก็อ่านพระ
 ราชดำรัส ในลักษณะนั้นว่า ข้าพระองค์ผู้ครองกรุงอินทปัตถนครรัฐ
 ราชธานี ขอถวายบังคมมาแทบพระบวรบาทบงกชมาศ สมเด็จพระ
 ผู้จอมมกุฎกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา มหาคิตถภพพรรัตนราชธานี
 บุรรมย์ อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน ด้วยพระบิดาข้าพระองค์มิได้
 รักษาขอบขัณฑสีมา โดยราชประเพณี กระทำพาดทูลจริตมิได้ รุจก
 ก่าตั้งคนก่าตั้งท่าน มาก่อการให้เกิดเป็นปรปักษ์แก่กรุงเทพมหานคร
 อุประมาตั้งจอมปลวกมาเคียงเขาพระดีเนรราชบรรพต มีดังนพคุณ
 มิคชาติตวน้อยของอาจยุทธนาการด้วยพระยาราชดี อันมีมเหศวรศักดิ์ดา
 นุภาพกถถึงแก่กาตพินาศจากไธสูริยส์วรยานน ก็เพื่อผลกรรมอันได้

กระทำมาแต่ก่อน แต่ข้าพระองค์ครองแผ่นดินเมืองตแวกครองน จะ
 ได้เอาเยี่ยงอย่างพระบิดานี้ห้ามได้ จะขอเอาพระเดชเดชาภาพสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ปกเกล้าปกกระหม่อม คุณฉัตรแก้วแห่ง
 ทำมหาพรหมอันมีปริมณฑลกว้างขวางร่มเย็นไปทั่วจักรวาฬ ข้าพระ
 องค์ขอถวายสุวรรณหรือรัตนมาตาบรรณาการมา โดยราชประเพณี
 ดับไปตราบเท่ากัฒปาวสาน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวศรีไตรรงค์
 กรมพระไทยเมตตาแก่ พระสุธรรมราชา พระยาตแวก องค์ใหม่เป็นอันมาก
 สั่งให้ตอบพระราชสาส์นไปว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้อาญาของ
 เสรแก่ราชบุตรนัดตานักพระสัญญาห้ามได้ แต่ซึ่งบิดาท่านเบนไปจน
 ถึงกาดพิราโดยนั้น ก็เพื่อเวรานุเวรแต่อดีตคิดตามมาให้ผลเห็นประจักษ์
 แต่ให้พระยาตแวกองค์ใหม่ครอบครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ โดย
 ยุติธรรมราชประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้าแต่ก่อนนั้นเกิด แล้วตั้ง
 ให้เจ้าพนักงานตอบเครื่องราชบรรณาการ แต่พระราชทานเสื้อผ้าเงิน
 ตราแก่ทูตานุทูตโดยสมควร อยู่สามวันทูตก็กราบถวายบังคมลาไป
 ยังกรุงกัมพูชาธิบดี.

๑ ครั้นเขาเดือนห้าบชวดดำเรทริคก (พ.ศ. ๒๑๓๑) สมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวศรีไตรรงค์ให้บำรุงช่างมารพดไว้ เดือนสิบสองจะยกไปเมืองเมะคะมะ
 เมืองหงสาวดี.

๑ ในเดือนห้านี้ มีหนังสือบอกพระยาศรีไศลเข้ามาว่า ซึ่งพระเจ้า
 แปรผู้เป็นราชนัดดาเสียดพิภดไปเมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีเอา
 โทษถอดเสียดจากที่ถ่านาคักติ ไพร่พดรามัญซึ่งไปกับพระเจ้าแปรนั้น

จับได้ จึงได้เอาคอกเลี้ยง ที่แตกฉานชานเซินไปภายหลังรูเนือความคังหน
 กัดวตายกมโตเซาบ้านเมือง คุมกันเป็นพวกเป็นเหล่าออกอ้อยป่า แต่ง
 ข้างหลวงไปจับกคอรบ แดหัวเมืองทั้งปวงเห็นว่าพระเจ้าหงษาวดีทอด
 พระเจ้าแปรเลี้ยงก็เลี้ยงใจ พากันกระต้างกระเคื่องเป็นอันมาก แด
 กรุงหงษาวดีเห็นจะเลี้ยงแก่มอญชบถ ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
 พระองค์ได้ทราบคังหน จึงพระราชทานพระราชอาชญาสั่งทชให้เจ้าพระยา
 จักรเป็นนายทัพ ยกพล ๑๕๐๐๐ ข้างเครื่อง ๑๐๐ ม้า ๒๐๐ ออกไปตั้ง
 มั่นปลุกยุงฉาง ทำไร่นาณเมืองเมาะดำแดงไวทาทพหลวง จึงดำรัสให้
 เจ้าฟ้าแค้นหัวไปช่วยเจ้าพระยาจักรี แดวเกณฑ์ทัพเมืองทวาย ๕๐๐๐ ให้
 ทัพไปตั้งตำบลเกาะพระลอก เมืองวงราวขอบฝั่งเขตคังหนตก หนุหนทัพเจ้า
 พระยาจักรี ๆ จะได้ใช้ราชการสดวก แดกองทัพพระยาศรีสัตได้ให้เอาไว้
 แดทัพพระยาศรีสัตกับพรรคพวกนั้นให้กลับเข้ามาบรรชาการณกรุง.

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาจักรี กราบถวายบังคมตายกไปถึงเมืองเมาะดำแดง
 แดวตั้งค่ายขุดคูปลุกยุงฉาง กระเกณฑ์มอญชาวเมืองเมาะดำแดง แด
 ไทยกกองทัพทำไร่นา แดตั้งทำเรือรบเรือได้เป็นอันมาก พระยาศรีสัต
 กับพรรคพวกก็กลับเข้ามาบรรชาการ.

๑ ฝ่ายเจ้าเมืองเมาะตะมะ เจ้าเมืองตะเคิง เจ้าเมืองชะติก เจ้า
 เมืองบวเผอน เจ้าเมืองพลัม เจ้าเมืองตองอู รู้ว่าสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวณกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ให้กองทัพพระยาจักรียกมาตั้ง
 ทำไร่นาณเมืองเมาะดำแดงไว้เป็นเลี้ยงยัง เดือนอ้ายปลายบัพทพหลวงจะ
 เล็ดจยกไปตั้งเมืองหงษาวดี ต่างคนต่างเกรงพระเดชเดชาานุภาพ ก็แต่ง

เมืองหงสาวดีเมื่อใด มหาบพิตรจะยกไปโดยเด็คังงานพระราชสงคราม
 เพราะเหตุอนาत्मภาพจึงว่า พระยาทองอุจิงคอบว่า พระผู้เป็นเจ้าของ
 ไม่รู้ฤกว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชบพิตรเป็นเจ้าของ แต่สมเด็จพระ
 เอกาทศรฐสองพระองค์ นทรงศักดิ์ตามภาพมาก ดูหนึ่งพระสุริยเทเวศร์
 ต้องโลกเมื่อเพตามัชนันติกได้มย คึกหงสาตงไปกระทำครั้งใดมีแต่
 แศกฉานยับเยินขึ้นมาทุกครั้ง บดินพระเจ้าหงสาวดีก็สิ้นเขยวคึกเขยว
 สงครามอยู่แล้ว แล้วได้ข่าวมาว่าปตยาบักจะยกทัพมาเอาเมืองหงสา
 เมืองหงสาเห็นไม่พนเงอมพระหุดถาน แล้วเมืองมอญทงปวงก็ไปอ่อน
 น้อมส้น โยมเห็นเหตุตงนงมหนึ่งดอดวายเครื่องบรรณาการไปอ่อน
 น้อมบ้าง พระมหาเถรโตฟังตงนงกหัวเราะแล้วว่า อันพระนเรศวร
 ต้องคนพนองมศักดิ์ตามภาพเข้มแข็งคึกสงครามนน อาศมากแจ้งอยู่
 สัน ถึงมีไชยก่ชาวหงสาแก่แต่ในแวงแคว้นชันชเล่มากรุงพระมหานคร
 ศรีอยุธยา จะไดตวงเกินถึงแดนนงกห้ามได้ แดอนาत्मภาพพิเคราะห์
 ดุตถษณราชมมหาบพิตรก็เห็นจะได้เป็นใหญ่ในรามัญประเทศอยู่ ใน
 นนาพระไทยมหาบพิตรก็บตถษณจิงตถกนงก อนตถษณอย่างมหา
 บพิตรนในคำราว่าองอาจ ดูจันทานพระบรมโพธิสัตว์ด้วยพระชาติ
 เปนกะแต อาจดำมารถจะวิตน้าในพระมหาสมุทรให้หัง มีตั้งน
 จะมีมานะเหมือนนงกนชัย อนบินแข่งพระยาครุฑข้ามมหาสมุทรเดหลวงอัน
 ใหญ่ แตน้าพระไทยมหาบพิตรมาอ่อนประดุจสัตว์กับด้บีค้ำจหดอก
 หลอนนน คำราชองอนาत्मภาพนผดเดี่ยแล้วเห็นจะเอาไว้มิได้ จำ
 จะทิ้งน้าเผาไฟเดี่ย ว่าแล้วพระมหาเถรทำตาตงจะไป พระยาทองอุ

ยมด้วยกมืออาราธนาว่าพระผู้เป็นเจ้าย่าเพื่อไปก่อน พระมหาเถรก็
 ทรุคหนึ่งตงตงเก่า พระยาตองอูจึงว่าอันตำราของพระผู้เป็นเจ้าของเห็นก็จะไม่
 ผิดกับใจของโยม แต่บัดนี้โยมยังอ่อนปัญญาความคิดอยู่ อุประมา
 ดังบุรุษอันหุดงอยู่ในถ้ำอันมืด ถ้าผู้เป็นเจ้าของช่วยเอาแสงแก้วมาส่องให้
 สว่างเห็นหนทางแล้ว ก็จะได้โดยทางได้สะดวก พระมหาเถรจึง
 ว่าการอนันไชยกิจสมณะ แต่อาคมภาพเสียดายพระดำดีนา กับเอนดู
 อาณาประชาราษฎร์ในรามัญประเทศทั้งปวง ก็จะช่วยทำนุบำรุงไปตาม
 สติปัญญา แต่ซึ่งมหาบพิตรว่ายังอ่อนปัญญาความคิดอยู่นั้น จะ
 คิดอย่างไรให้วาไปเกิด จะช่วยชี้แจงให้ พระยาตองอูได้ฟังดังนั้น
 คิดใจ กราบหมัดการพระมหาเถรแล้วว่า โยมประมาณดูรูป
 เมืองหงสาวดีแต่เมืองชนบทปวง จะมากกว่ากรุงพระนครศรีอยุธยาอีก
 แต่ที่ว่ามากก็เหมือนน้อย ดึงเข้าไปเข้าอ่อนน้อมต่อกรุงพระนครศรีอยุธยา
 มาก จะคิดอ่านให้กตัญญูมาโดนนยากนัก พระมหาเถรหัวเราะ
 แล้วว่า การเพียงนี้จะยากอะไรนี้ แม้จะแกงให้ร้อยหม้อหนึ่งเห็นจะ
 ยากกว่าอีก พระยาตองอูจึงว่าถ้าพระผู้เป็นเจ้าของโปรดโยมให้ ได้เป็น
 ใหญ่ในรามัญประเทศสมคิดแล้ว จะส่งของพระคุณไปกว่าจะสิ้นชีวิต
 พระมหาเถรยิ้มแล้วจึงว่ามหาบพิตรอย่าวิตกเลย อาคมภาพจะช่วย
 พระมหาเถรขยับมาให้ โทดพระยาตองอูแล้วว่า มหาบพิตรก็เป็นพระราช
 นิดดาพระเจ้าหงสาวดี หัวเมืองทั้งปวงก็นับถือมากมายอยู่ จึงมี
 หนังสือไปประกาศแก่หัวเมืองทั้งปวงว่า กรุงหงสาวดีเป็นราชธานีใหญ่
 แต่ครั้งพระเจ้าช้างเผือกปราบเท่าทุกว้น ยังมีได้ไปเป็นขเดยแก่เมืองใด

แดนกรุงนครเจ้าแปรเดี่ยตมา ดมเด็จพระเจ้าหงษาวดีเอาโทษถอด
 เดี่ยจากทธานาศักดิ์ เราได้ยันท้าวหวเมืองทงปวงพากันดอบใช้
 คนถือหนังสือ คมเครื่องบรรณาการไปออกแก่กรุงพระนครศรีอยุธยา
 เรากยงไม่เชอ จึงแต่งคนถือหนังสือไปบ้างหวังจะฟังอังกิตการ
 ให้แน่ ก็ได้ความประจักษ์ว่าเมืองเมาะตะมะเดหัวเมืองทงปวงคิดกระบถ
 คนเหต่านหารักชั้วครแดโคครไม่ถา ให้เร่งบอกมา เราจะเอาความ
 กราบทูตสมเด็จพระเจ้าหงษาวดี แดวจะยกทัพไปจับฆ่าเดี่ยให้ ดันทง
 โโคคร ถ้าแดเมืองทงปวงรู้ดีกว่าใด คคิดแดวจะค้นหาความชอบ ก็จจะ
 งดความไวคองหนังกอน แต่ทว่าให้ คคอ่านจับไทยกองทัพชงมาคอง
 อยู่เมืองเมาะด้าเด็งดงมาให้ ไดบ้างจิงจะเห็นจริง ถ้ามหาบพดรม
 หนงสือไปคองนี้ ดิรายหัวเมืองทงปวงจะส่คองคใจกต้ว ก็จจะกตบใจคค
 อ่านจับไทย ก็จจะเกิดอริวิวาทกับไทย ทางไมครก็จจะชาคกัน เมอทัพ
 พระเจากรุงศรีอยุธยาายกมา ก็จจะไคเป็นริวชวากรงหนามกันให้ชาลงไว
 ประการหนงมหาบพดรจงบารุงชางมาเอาใจพดไว ให้รนเรจ ถ้า
 ไคชางว่าทัพกรุงพระนครศรีอยุธยาายกต้วงแดนมาเมอใดเดัว จงเร่ง
 ยกพดไปเมืองหงษาวดี ทำทว่าจะมาชองงานพระราชสังครามให้ไว้
 ใจเดัว เข้าปดอมปด้นเอาเมืองหงษาวดี เชนญเด็ดจพระเจ้าหงษาวดี
 แดกวาคกรวอพยพไฟรพดเมืองเข้าปดาอาหารมาเมืองคองอู่ให้ ดัน ถึง
 มาทว่าทัพพระนเรศวรยกคคตามมาถึงเมืองคองอูกค เมื่อแดเราคค
 เด่นยงอาหารเดี่ยไค ดันเดว ก็ในจะเล็กทัพกตบเอง ถาคคกตบ
 ไปเดัว พระเจ้าหงษาวดีก็อยู่ในเงอมพระเทคค ๐4/25 พระองคกจะส่ทช

ชาติชนกว่าเกวร้ายเท่าพันทวี จะคิดประการใดก็จะสำเร็จ แต่ซึ่ง
 อาคมภาพวามาทงนมหาบพิตรจะเห็นด้ช่วยประการใด พระยาตองอู
 มีคามยินดีกราบนมัสการแทบบาทพระมหาเถรแล้วๆ เต่าๆ แล้วว่าพระ
 ผู้เป็นเจ้าคิดคดงตงเทพยดา เขาแฉ่นแฉ่นมาต้องให้สว่าง เห็นทั้งกลางวัน
 กตางคน พระคุณนนหาทสุคติได้ พระมหาเถรจึงว่ามหาบพิตร
 เร่งมีหนังสือไปเกิด ถ้าคิดสั้นไปภายหน้าจึงให้ ไปบอกอาคมภาพจะช่วย
 แฉ่นพระมหาเถรก็ตาไปอาราม รุ่งชนพระยาตองอูก็แต่งหนังสือตาม
 ถ้อยคำพระมหาเถรว่า ให้คนถือไปประกาศแก่หัวเมืองตงปวง.

๑ ฝ่ายพระยารามัญหัวเมืองตงปวงแจ้งในหนังสือพระยาตองอูตงหนัก
 ตกใจกลัว ต่างคนต่างปลุกษากรรมกรนายบ้านนายอำเภอ ว่าเราคิด
 การคร่งนหมายจะตบกไม่ตบ พระยาตองอูรคความต่น จึงมีหนังสือ
 มาว่ากล่าวตงนเพื่อเพราะเหตุเราผู้เป็นพระกฤตรามัญ ครนจะชนน
 หน้าไปฟังกรุงพระนครคร้อยทชยาทเดียว ก็เป็นระยะท่าทางไกล จะ
 คอ้งคำบูรณว่ากว่าถวจะตุกกงาใหม่ ด้วยพระยาตองอูมกาดังรพด
 มาก แฉ่นพระเจ้าหงษาวตกนบถอว่าเป้นเชื่อพระวงษ์ จะว่าประการ
 ไตกดีทชชาติ จำเราจะหาความชอบคนจับเอาไทยตงเข้าไปได้
 คคกนตงนหนักแต่งหนังสือตงนไปถึงพระยาตองอูเป้นใจความว่า ข้าพเจ้า
 หัวเมืองตงปวง ขอนอมเคียรเกตาบงคมมาถึงไตเมืองบาทพระยาตองอู
 ด้วยข้าพเจ้าตงปวงเป้นคนโมหคิตประทุษสุจิครนคไปน พวกข้าพเจ้า
 ตงปวงตงทคาย ซึ่งโปรดให้หนังสือตงนแจงมา ให้ข้าพเจ้าเห็นผด
 แฉ่นชอบน คุณเทพยดามาชูเอาชวตกรข้าพเจ้าแฉ่นชวตกรไพร่ฟ้าประชากร

เป็นคนมานน พระคุณไม่มีที่จะเปรียบได้ ข้าพเจ้าจะขอกระทำตาม
 โอวาทเขาเป็นทพทพ่านกดับไป แดวกตั้งหนังสือใหญ่ ถอนหนังสือ
 กลับไปยังเมืองตองอู พระยาตองอูแจ้งในหนังสือตงนหมกความยหนด
 ตงแต่นหมากบารุงข้างมาเอาใจไพร่พลในเมืองตองอูให้รักใคร่เปนนหมาก
 ฝ่ายพระยาตองอูเจ้าเมืองเมาะคมะตั้งแก่ พระยารามัญทั้งปวงให้ คิดอ่านจับ
 กองทัพไทยให้ ได้ จะได้ส่งไปเมืองตองอูเอาความชอบ ท้าว
 พระยารามัญทั้งปวงก็คอยชองจะจับไทยให้ ได้

๑ ครนณเดือนอ้ายเขาเบาสุก เหล่าไทยออกไปเกี่ยวเขารนทุงนาเมาะ
 ดำเต็ง แต่พวกขุนจบสืบห้าคนออกไปเกี่ยวเขารนชุกริมชายบ้ำ ต้มิง
 ตูระนายบ้านจอยยะกับพวกรามัญ ๓๐๐ คนตอบอยู่ใหม่ ครนเห็น
 ไต ทกวงกรุกนเข้าจับขุนจบแลพวกไปได้ ๕ คน ไพร่ ๕ คนหนีไตก็วิ่งไป
 บอกพวกกองทัพ ว่ามีรามัญประมาณ ๓๐๐ เคษมาจับขุนจบกับไพร่
 ไป ๕ คน นายทัพนายกองแจ้งตงนหมกให้จตแจ้งกันไปตาม ๓๐๐ ทน
 พวกรามัญได้รบกัน พวกรามัญบ่วยตายหลายคนค่านทานมิได้ก็แตกไป
 กองทัพไทยก็ไตตองขุนจบกับไพร่ ๕ คน กลับมาแจ้งแก่เจ้าพระยา
 จกร ๆ จึงหาตัวพระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะดำเต็งมาถามว่าเหตุตงนหมก
 ประการไต เจ้าเมืองเมาะดำเต็งไม่รบ ว่ามิได้รู้ เจ้าพระยา
 จกรมพังจะให้เจ้าพระยาพะโร ๆ เห็นความจะไม่พนค้ว จึงอุบายว่า
 จะขอไปตามเขามอญเหล่าร้ายให้ ได้ เจ้าพระยาจักรมทพเคราะห์
 ลำคัญว่าจริงก็ปล่อยตัวไป พระยาพะโรจึงคิดกับกรมการว่าเราจะไป
 ตามจับบ่าวของเรามากะไรเล่า ถึงจะแก่ ไช้ประการไตความอนนเห็นจะ

ไม่ดับ จะนั่งอยู่คังนจะพากันตายเดี่ยต้น จำจะหนีข้ามไปเมืองเมาะคมะ
คิดเห็นพร้อมกันแฉวกแต่งคนเร็วเอาการไปแจ้งแก่พระยาตาว ๆ ก็ให้เอา
เรือมาคอยรับ ครั้นเพลาต้องยามพระยาพะโรก็พาครัวอพยพหนีออก
จากเมือง พอรุ่งกตงเรือข้ามไปเมืองเมาะคมะ เพลารุ่งเช้าเจ้าพระยา
จักรีรู้ว่าพระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะคมะดำแดงเทครัวหนีไปต้น ก็แต่งกองทัพ
ตามมาถึงฝั่งน้ำ ไม่ทันก็กลับไป.

๑ ฝ่ายพระยาพะโรก็แจ้งแก่พระยาตาวเจ้าเมือง เมาะคมะทุกประการ
พระยาตาวจึงว่าซึ่งทำการมิได้ ไทยมา เดี่ยทีเดี่ยครั้งหนึ่งแฉวกแล้วไป
เถิด แต่เราวิตกว่าท่านอยู่ณเมืองเมาะคมะดำแดงนั้น อุประมาเหมือนหนึ่งฝูง
มฤคชาติช้อยอยู่ในปากเสือ ซึ่งพากันอพยพมาได้ ต้นนเรวามความยหนัก
จึงค่อยคิดอ่านกันไปใหม่ จะเกรงอะไรแก่กองทัพไทยเท่านั้น แฉวกเจ้า
เมืองเมาะคมะแต่งกองทัพโจรกองตะต้องร้อยสามร้อยให้ เทยวเป็นเสือป่า
ถ้าเห็นไทยออกเทยวท่องหากินแฉวกเขา ก็ตอบฆ่าตี พอจับได้ก็ให้
จับตัวมา ถ้าเห็นทำไค้จึงให้ทำ ถ้าเห็นทำมิได้อย่าให้ทำ สุดแต่
อย่าให้เดี่ยที กองรามัญทั้งปวงแจ้งกำหนดคังนนแฉวก ก็ข้ามไปซุ่ม
อยู่ในป่าไค้ถนา ครั้นเห็นไทยออกเทยวเขาก็ตอบยิงตอบแทง แต่
ทำคังนนเอง ๆ นายทัพนายกองทั้งปวงก็เอาเหตุไปแจ้งแก่เจ้าพระยา
จักรี ๆ เหนมอญกตบเป็นกระบถกระทำการกำเวบหนกชน กับออก
หนังสือเขามากราบทุกเดี่ยต้นทุกประการ เสนาบดีกษณาเอาหนังสือ
บอกเจ้าพระยาจักรีกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัวทราบก็ทรงพระโกรธ ครีค้ว่าเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้ใหญ่ก็เคย

ทำศึกสงครามมา ยิงว่าจะไปตีเอาเมืองเด่า นักหาไตคไม่ เจ้าเมือง
 เมาระดำแดงเขาสัวความภักทของกองทัพออกไปรักษาเมือง ไพรบ้านพด
 เมืองก็ปรกค้อยต้น ฝ่ายเมืองเมาระคมะ เมืองตะเคิง เมืองบวเื่อน
 เมืองพดิม เมืองชะตัก เมืองคองอูเด่าก็มาอ่อนน้อม ควรฤาให้
 เปนไต ถึงเพียงนี้ ประการหนึ่งเมืองเมาระดำแดงก็อยู่ฟากควันออก
 เหมือนอยู่ในกำมือยกยงให้หลุดหนีไปไตคด้วยเด่า ทำศึกคจทหารกอมมือ
 ครนจะให้ฆาตยกเดี่ยคายคมหอกดาบ ตร์คเท่าคิงนกกตั้งให้มคธา
 คอบภาคโทษออกไป ว่าเจ้าพระยาจักรจะตีเอาเมืองเมาระคมะไตฤาไมไต
 ถ้าเห็นไตถายเดยวเดวให้คเอา ถ้าเห็นมไต ให้รักษาแต่คายเมาระดำแดง
 ไวใหม่่น ทพหหลวงเด่คจพระราชค้ำเนนออกไปถึงจิงจะคเอาเมือง
 เมาระคมะคเดียว ผู้ถอหนึ่งต้อกกัดบไปแจ้งแก่เจ้าพระยาจักรทุกประการ
 เจ้าพระยาจักรแจ้งไนทองคธาารบตั้งคงนนี้ กักคหวพระราชอาชญาเปน
 อ้นมาก แดเร่งรัดให้นายทพนายกองท่าเรอรรบเรอไตเด่จรจเดวคให้ตาก
 ตงไว ในคตองนำ แดคคคแตงกองทัพทงปวงกนให้เกยวเขา ๕ กอง ๓
 ตะ ๕๐๐ คอยส่กคคคเหต้ามอญขบถทุกวัน พวคมอญเห็นกองทัพไทย
 มากค้ำททานมไต ก้หตบहतักเขาในป่า นายทพนายกองให้เร่ง
 เกยวเขาเบาเดเข้าหนักในแขวงเมืองเมาระดำแดงนวดชนเข้า ๓ ไว ในคางไต
 ประมาณ ๒๐๐๐ เกวียน.

๑ ส่วนพระยาตาวเจ้าเมืองเมาระคมะ แต่งชาวค่านให้มาประจำช่าว
 ราชการอยู่ทางแม่ค้ำเมา ทางคองอู ทางแม่จันแม่กระษัตริ ให้
 ฐวาทพหหลวงณคองพระนครค้รอยุทธยาจะยกมาฤา ๓ มิมา.

๑) ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครั้นให้หนังสือตอบมายังเมือง
 เมาระดำแดงแล้ว ก็มพระราชโองการแก่ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุข
 ทั้งปวง ให้เตรียมทัพพร้อมเสร็จ กำหนดทัพหลวงจะเสด็จโดยทาง
 ชดमारคณวัน ๗ ๓ ค่ำไปขึ้นบกเมืองกาญจนบุรี ให้กองทัพก
 ทั้งปวงตั้งไปคอยรับเสด็จให้พร้อม ท้าวพระยานายทัพนายกองก็ยก
 ช้างมารพตไปยังเมืองกาญจนบุรีตามพระราชกำหนด.

๑) ครั้นถึงณวัน ๗ ๓ ค่ำเพลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกาได้มหาอุคตฤกษ์
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง พระองค์กทรง เครื่องศิริราชอสังการธรรม
 พาทรรณวไชยยุทธสรรพเสร็จ เสด็จตั้งพระที่นั่งกนกรัตนวามมหา
 นาวา อมรจนาตวยกาญจนมณชชวาตยทงคุดพนุก อชกตวยเรือ
 จำนำท้าวพระยาสามนตราชฝ่ายทหารพตเรือนเรยง ประจำจับฉลากตั้งดอน
 สดับคั้ง ตั้งโดยชบวนพยุหยาตรา พระโหราราชครูธิบดีศรีพิชา
 จารยภักตมของไชย ให้ศตยเรือพระที่นั่งสุวรรณหงษ์ อันทรงพระ
 พุทธปฏิมากรทองนพคุณบรรจุพระตำาริกบรมชาติ ถวายพระนามสมญา
 พระไชยนั้นไปก่อน แล้วเรือชบวนนำทั้งปวงไปโดยลำดับ เรือพระ
 ที่นั่งแต่เรือให้ชายขวา กระจบวนหลังทั้งปวงก็โดยเสด็จตามไป
 ในท้องอรรณพมหานทีธาร ประทับรอนแรมท่าเวณถึงเมืองกาญจนบุรี
 เสด็จยังพตบพตาทประทับ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จแรมพัก
 ช้างมารพตจตคกองทัพสามเวณ แดกกองทัพหลวงเสด็จครงนพตสกรรจ
 ดำเครื่อง ๓๐๐๐๐๐ ช้างเครื่อง ๘๐๐ ม้า ๑๕๐๐.

๕๐๕
 ๐ ครั้นรุ่งขึ้นจะเสด็จในเพลาตีบทุ่ม สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรง
 พระสุบินว่า ยังมีสังกาศตัวน้อยมาคาบเอาพระยาชดารตัวใหญ่
 ไปสู่ประเทศแห่งคนใด ในพระสุบินว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้นเห็น
 ปลาด เสด็จตามไปจะชิงเอาพระยาชดารก็มิได้ ด้วยบ้านนเป็นทาง
 ทุรศกัณฑ์ตารนัก เท้านักประชมตั้น พอดี ๑๑ ทุ่ม จึงตรัสให้พระ
 โหราจารย์ชวาพยากรณ์ พระโหราธิบดีถวายพยากรณ์ทำนายว่า เสด็จ
 พระราชดำ เนินมาครั้งน เพื่อจะไป กระทำยุทธนาการ ด้วย พระเจ้าหงสาวดี
 เอาฐานพระเจ้าหงสาวดีเป็นทตั้งตั้งพระยาชดาร ซึ่งยังมีสังกาศตัว
 น้อยมาคาบเอาพระยาชดารไปไต่ตงหน ตีรายจะมีปรบักษเมืองใด
 เมืองหนึ่ง แต่ว่าเป็นเมืองน้อย มาปตอมปตั้นตตำพระองค์พระเจ้า
 หงสาวดีตั้งเดี่ยวจากเสวครฉัตรแล้วพาไปเมืองแห่งคน ทพิหตวงจะได้
 เสด็จติดตามไป แต่ทว่าเห็นจะมีได้พระเจ้าหงสาวดีคนมา จะขัดฉน
 ด้วยเหตุตั้งใดสิ่งหนึ่งเป็นแท้ พระสุบินนั้นเป็นเทพตั้งหรณบออกเหตุ
 ไซ้จะร้ายสิ่งใดหาไม่ได้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครั้นครั้นได้ทรง
 พังตงหนแล้ว จึงทรงพระกรุณาตรัสว่าซึ่งทำนายทงนโดยลักษณะพระ
 สุบิน แต่เรามาเห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีเป็นใหญ่ในรามัญประเทศแต่
 ครึ่งพระบรมราชบิดามา เป็นบักแผ่นม้นคงคูกเขาพระสุเมรุราช แต่
 ซึ่งผู้ใดจะอาจเออมทำอนครายนเห็นยังไม่ใดก่อน จำเราจะยกไป
 แกแค้นเมืองเมาระคมะแต่หัวเมืองรามัญทงปวงซึ่งประทุษฐูร้ายหมิ่นเราให้
 ด่ากะใจ จึงค่อยคิดราชการต่อไป ครั้นแล้วรุ่งขึ้น ๓ นาฬิกา ๒ บาท
 เพลาได้มหาเพชรฤกษ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งองค์พระองคกทรง

เครื่องสำหรับพิไชยสงครามเสร็จ ดมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้าเสด็จ
ทรงช้างพระที่นั่งเจ้าพระยาปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร ดมเด็จพระ
เอกาทศรถอัครบรมนารถเสด็จทรงช้างคันพระยาจักรมहिมาเป็น พระคชา
ธาร ประดับด้วยพิริยทวยหาญให้เป็นชนิดแน่น แล่นด้าวสินธพพยุห
ศูพิภุกดาตาศด้วยธงทิวแถวทวนทอง นำพระคชาธาร อัดงการด้วย
เครื่องพระอภิมุขมธาย พรายพรพรรณกตงกตจามรมาศบังบรมทิพากร
อันจรดต้อง คุโฆษด้วยเสียงกาหัพของกตองชนะนำเสด็จโดยมารควิล
แถวเถื่อนทุเรศ ประทับร้อนแรมหลายแรมบรรดุดังด้านพระเจดีย์ ๓ องค์
เสด็จไปประทับแรมตงค้ายหดวงดำน้าแม่กระษัตริ.

๑ ฝ่ายชาวด่านรามัญซึ่งมาประจำฟังข่าวย่นเห็นกองทัพยกมา ก็
ตอบดูในป่าประจักษ์แจ้งว่าเป็นกองทัพหดวงแถว ก็รีบเอาเนื้อความไป
แจ้งแก่เจ้าเมืองเมาระคมะ ๆ จึงบอกขอราชการไปเมืองหงสาวดีแต่เมือง
คองอู ขณะเมื่อหนึ่งดื่อบอกเมืองเมาระคมะไปถึงนั้นพระเจ้าหงสาวดีทรง
พระประชวรอยู่ จึงสั่งแก่เสนาบดีว่าราชการครั้งนเราป่วยทุกข์พอดุอยู่
แล้ว ให้ คัดกัษัตริษานครให้ดี แล้วให้บอกไปถึงพระยาคองอูให้
เราให้ยกพลมาช่วยการสงคราม เสนาบดีก็บอกขอราชการไปยังเมือง
คองอูแต่หัวเมืองทั้งปวงให้ยกมาช่วยป้องกันเมืองเมาระคมะ แต่ในเมือง
หงสาวดีนั้นกะเกณฑ์ไพร่พลรักษานาทเชิงเทินตามธรรมเนียม.

๑ ฝ่ายพระยาคองอู จึงให้ ไปอาราธนาพระมหาเถรเดียมเพรียมเข้า
มาเยือน แล้วบอกประพฤติเหตุให้พระมหาเถรฟังทุกประการ แล้วว่าพระ
ผู้เป็นเจ้าช่วยคิดให้โยมด้วย พระมหาเถรได้ฟังหัวเราะแล้วว่ามหาบพิตร

กตัวพระนเรศวรหนักอยู่ๆ พระยาตองอูจึงว่าพระผู้เป็นเจ้าของ
 ทำนุบำรุงอยู่ด้วยโยมหากตัวไม่ พระมหาเถรยมแต่จจึงว่ามหาบพิตร
 ออย่าวิตกเลย ซึ่งทพพระนเรศวรพ้องยกมาครานี้ อุประมาเหมือน
 เทพดาอันจรในจักรราชมาอุดหนุนให้ชตามหาบพิตร โชคคกทวาร
 ดกษณจันทรจะชนนระอยู่ด้วย ออย่าช้าเลย จงเร่งยกพลลงไปเมือง
 หงสาวดี แดวแต่งมาไซ่ล่อหนั่งดีไปถึงพระยาตองอูเจ้าเมืองเมะตะมะ
 ว่า ให้เร่งกวาดไฟพดหัวเมืองซึ่งชนแก่เมืองเมะตะมะเข้าไว้ ในเมือง
 ให้มั่นคง แดวให้ตั้งค่ายคูให้มั่นคง จงช่วยกันเป็นใจรบ ออย่าให้
 กองทัพกรุงพระนครครือยุทธยาข้ามมาได้ ถ้าศึกหนักแน่นประการใด
 ให้บอกมาเราจะยกลงไปช่วย แต่บดินเราจะเข้าไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี
 คิคราชการก่อน มหาบพิตรมีหนั่งดีไปเอาใจเมืองเมะตะมะตั้งนแต่
 จงแต่งม้าเร็ว ๒๐ ม้า ๓๐ ม้า ให้ประจำฟังข่าวอยู่นั้น แดวให้ผลิต
 เป็ดยนกนเอาข่าวมาแจ้งจงเมือง ๆ ถ้าศึกไทยกับรามัญยังไม่คคกัน
 เข้าอย่าเพื่อทำจะเสียการ ถ้าศึกคคคคกันเข้าเมื่อใดแล้วกให้ทำการใหญ่
 เกิด แต่เมื่อจะเทเมืองหงสาวดีมาเมืองตองอูน ให้จุดเผาบ้านเรือน
 ได้บียงอาหารในเมืองหงสาวดีให้สิ้น ก่าตั้งศึกก็จะถอยลง ถ้าเห็น
 ยังคคตามมากให้เอาของพระเจ้าหงสาวดีตั้งหนั่งสองตั้ง แต่งคนล่อ
 หนั่งดีไปถวายเป็นวงทัพไว้ แต่งการกันเมืองให้มั่นคง ถึงมาทจะ
 เสียของไปนิตหนั่งเทานหนักอย่าเสียตายเลย อุประมาเหมือนดอกไม้หัด
 ไปดอกหนั่งสองดอก ถ้าคนรากับบริบูรณ์อยู่แล้วกในจะเพ็ดคคออกออก
 ผดสืบไป พระมหาเถรตั้งความแก่พระยาตองอูทุกประการแล้วกตา

ไปอาราม พระยาตองอู่ก็เกณฑ์ทัพ ๑๐๐๐๐ ต่รรพไปด้วยเครื่อง
 ตำราวุช พดเมืองนอกนั้นใหญ่กวาคือนเขาในเมืองดิน แดเกณฑ์
 โห้ชนรักษานาทเชิงเทน ครนโคไพไชยฤกษ์สดแตร พระยาตองอู่ยก
 พด ๑๐๐๐๐ ตงมายังเมืองหงสาวดี ตงกองทัพอยู่นอกเมือง พระยา
 ตองอู่เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีในพระราชวัง พระเจ้าหงสาวดี
 ตรัสปราใ้พระยาตองอู่ว่าทัพพระนเรศวรยกมาครั้งใหญ่หลวง หาดาน
 เราจงช่วย คิดราชการ บ้องกันอย่าให้ เมืองมอญไป เป็นชเดย กรุงพระนคร
 ค่ร้อยุทธยาได้ พระยาตองอู่กราบทูลว่าพระองค์อย่าทรงพระวิคกเดย
 ชาวพเจ้าจะขอทำราชการนตของพระคุณก่าจะตั้งชีวิตร ทุดแตรพระยา
 ตองอู่ก็ตาพระเจ้าหงสาวดีออกมายังกองทัพ แต่พระยาตองอู่เวียนเข้าไป
 เฝ้าเียนพระเจ้าหงสาวดีเือง ๆ ชาวหงสาวชังรักษานาทเชิงเทนประตูเข้า
 ออกหนักไมรงเกยจชาวตองอู่ ไร่ใจให้เขาออกทั้งกตางวหนักตางคิน.

๑ ฝ่ายพระยาตองอู่เจ้าเมืองเมาะคมะ ครนแจ้งในหนังสือพระยาตองอู่
 ดงหนักล่าคญว่าจริง มิไ้รู้ว่าเป็นอุบาย ก็แด้งคนถือหนังสือ
 ไปจับคือน เจ้าเมืองกรมการแตรราษฎรบรรดาเมืองชนแกเมืองเมาะคมะให้
 ยกกันเข้าไปในเมืองเมาะคมะให้ตั้ง เจ้าเมืองกรมการแตรราษฎร
 เมืองชนแกเมืองเมาะคมะ ๓๒ หัวเมืองทคคคเห็นว่เจ้าเมืองเมาะคมะจะตั้ง
 กองทัพกรงโคกยกกันเข้ามา ที่เห็นว่จะตั้งทัพกรงมิได้ก่ไม่เข้ามา
 ยกครอบครวอพยพเข้ามาไปเป็นอันมาก ฝ่ายเจ้าเมืองเมาะคมะก็จัด
 ครวจรวพดทหารบันใหญ่ฮอยประจำรักษานาทบ้องกันเมืองเป็นด่ามารถ.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เสด็จประทับแรมพัก
ข้างमारพदनพระตำหนักตำบลแม่กระษัตริ์สามเสน ครั้นวัน ๒ ๓ ค่ำ
เพลา ๓๐ ท่ม บังเกิดไชยนิมิตรบันดาลให้เสนางคณิกกรโยธาทวย
หาญในกองทัพเรียงเพลิงเปล่งออกซึ่งศัพทล้าเนียงก๊กก้องโกดาคด . ครั้น
เพลา ๑๓ ท่ม พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรง
เครื่องสรรพนิเวศถาดการารณณวุฒิสถำหรับขัตยราชรณยุทธ แล้ว
เสด็จพระราชดำเนินชนบททศ ทอดพระเนตรเห็นข้างพระที่นั่งทั้งสองซึ่ง
ประทับอยู่นั้น ยกงวงชนปราชาศ์ตุงงาเบองขวา แล้วร้องก้อง
โกญจนาทหนักนั้นในพนักเนินแนวศิขรเขตรเปนไชยนิมิตรดองประการ ทง
ศัพทล้าเนียงเสนางคณิกกรโยธาหาญ ก็ทรงพระโสมนัสปรีดา พระ
โหราธิบดีกตทนมองไชย พราหมณปโรหิตาจารย์เป่าสังข์ทวยไชยมงคล
เดียงศัพทเกียรของกตองกาหพระโคมก๊กก้องนฤนาท สมเด็จพระบรม
เชษฐาธิราชเสด็จทรงช้างคณพลายพนมจักรสูงห้าศอกสามนิ้ว ผูกพระ
ที่นั่งสุวรรณปฤษฏางค์ สมเด็จพระอนุชาทรงช้างคณพลายแก้วอุดรสูง
ห้าศอก ผูกพระที่นั่งหตงคาทอง ดำรงค์ให้เคลื่อนพดพหุดโยธาหาญ
โดยชบวนซ้ายขวานำหลัง ประดับไปด้วยแถวทวงธงคูปันทุก อธิก
มหาพาราดีเรกโกดาคด ด้วยเดียงพตกฤษรชาติอาชาไนยเดินโดย
สถิตมารควถึ ประทับรอนแรมหกเวนกัเสด็จถึงเมืองเมาะดำเต็ง เจ้า
พนักงานประโคมฆ้องกตองแตรสังข์ก๊กก้องโกดาคด ก็เสด็จเปิดอง
เครื่องศิริราชรณยุทธบนราชสถันสูาศารในค้ายทเจ้าพระยาจักรีแดเจ้าพนักงาน
งานตงไวรบเสด็จนั้น เจ้าพระยาจักรีแดมุขมัจจามหาอำมาตยกระว

ราชโหราจารย์เดโชนายทัพนายกองทั้งปวงเฝ้าพระบาทยุคคลดาษาดา ตั้ง
 ดวงศารากรด้อมรอบพระวชิกรเทวราช เจ้าพระยาจักรีกราบทุกข้อ
 ราชการเสร็จสิ้นทุกประการ ก็เสด็จพักพลอยู่ตามเวณพอหายเดือยดำ
 แล้ว • คำรักให้ โหราฤกษ์ ได้มหาเพชรฤกษ์ ไชยณวัน ๕ ๑๒ ๓ คำ
 เพศารุ่งแล้ว ๕ บาท จึงมีพระราชบริหารสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพ
 ให้พระยากาญจนบุรีเป็นยุกรมิตร แดท้าวพระยาพระหังเมืองพดทหาร
 ขาด่า ๒๐๐๐๐ บรรจุเรือรบเรือได้เตรียมไว้ ถึงฤกษ์คี่แล้วจะให้ข้าม
 ไปตีเอาเมืองเมะตะมะ.

๑ ครั้นณวัน ๕ ๑๒ ๓ คำ เพศารุ่งแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ทรงสองพระองค์ เสด็จทรงสัตว์ราชรถลงการยทศสำหรับราชวรณรงค์
 เสด็จ ก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งไปยืนอยู่ณริมฝั่งน้ำเมะดำแดง ครั้น
 เพศาร ๕ บาทได้มหาเพชรฤกษ์ พระโหราธิบดีศรีพชาจารย์ดนม้องไชย
 เป็นสำคัญ เจ้าพระยาจักรีนายทัพนายกองก็ยกพลเรือรบแต่เรือได้ข้าม
 ไปรบเอาเมืองเมะตะมะ พระยาดวงแก้วแต่งเรือรบเรือได้ออกมารบ ก็
 พ่ายแก่พดทหารข้าหลวง ๆ ก็ได้ดำริุ้กชนบ้ายืนเอาเมืองเมะตะมะนั้นได้
 พระยาดวงแก้วท้าวพระยามอญชลบททั้งปวงก็พ่ายหนี แดพดทหารข้าหลวง
 ได้พันแทงมอญชลบทหญิงชายทั้งปวงตายสิ้นทั้งเมืองเมะตะมะนั้น อนึ่ง
 มอญซึ่งหนีจากเมืองเมะตะมะไปชอกซอนอยู่ทุกตำบล แดทหารข้าหลวง
 ตามไปได้ฆ่าพันแทงตายเป็นอันมาก ส่วนตัวพระยาดวงแก้ว ชนข้างหนี
 ไปประมาณสิบเส้น แดหมันต์จันดาตามไตศวงพระยาดวงแก้วมาถวายน
 แดไตช่างมาเครื่องสัตว์พยุทศในเมืองเมะตะมะนั้นมาก พระบาท

สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ก็ให้ตั้งพระราช
 อาชญาแก่พระยาตาก แต่ไว้แต่ชีวิต เพราะว่า จะเอามาประจานใน
 กรุงพระมหานคร พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง
 พระองค์ ก็มพระราชโองการตรัสให้ขามช้างมาทางปวงเสด็จ ถึง
 ณวัน ๖ ค่ำ ๓๓ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง
 พระองค์ ก็เสด็จด้วยพระชดวามานขามแม่น้ำเมาระดำแดง ไปตั้ง
 ทักษดวงในเมาระคมะ.

๑ ในขณะนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหัวดวงตรัสทรงพระโกรชแก่เจ้าพระยา
 จกรี แต่ตรัสให้จำกงไว้ณเมืองเมาระดำแดง แต่ไว้พระยาชนบุรีนอก
 ราชการ แต่ขุนหมื่นทงปวง ให้อยู่ร้งเมืองเมาระดำแดงด้วยเจ้าพระยาจกรี
 แต่มีพระราชกำหนด ให้ช่องเอามอญอันชานเซน ทงปวงให้ เขาอยู่ในเมือง
 เมาระดำแดง ตรัสให้เจ้าพระยาสุวรรณโคตก แต่พระยาพิไชย พระยา
 กาญจนบุรี แต่ขุนหมื่นทงหุดายอยู่ร้งเมืองเมาระคมะ แต่ช่องมอญ
 อันชานเซนทงปวงเขาอยู่เมืองเมาระคมะด้วย.

๑ ถึงณวัน ๗ ค่ำ ก็ยกทัพล่วงเสด็จจากเมืองเมาระคมะ
 ก็เสด็จโดยสถมารถถึงฝั่งน้ำตโตง.

๑ ฝ่ายพระยาตองอูอยู่ในเมืองหงษาวดี ครั้นใด ยนข่าวว่าทัพล่วง
 เสด็จไป พระยาตองอูแต่งให้มาประจำเอาชาวเมืองเมาระคมะ ครั้น
 ราชว่าเสียเมืองเมาระคมะแล้ว พระยาตองอูก็เทเมืองหงษาวดี แต่
 ให้เฝ้าเข้าเรือนทงปวงเสียแล้ว ก็พาพระเจ้าหงษาวดีรุดหนีไปยังเมือง

๑ ฝ่ายทัพหลวงไซ้ครนถึงฝั่งแม่น้ำโดง พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ครีไช้พระมหาเทพเป็นนายกองทัพ
 มา ๒๐๐ ให้ยกไปก่อนทัพหลวง แล้วยกครีไช้พระยาเพชรบุรีให้ยก
 ช้างมาแตก ๓๐๐๐ หนุนทัพพระมหาเทพไป จึงยกทัพหลวงข้ามแม่
 น้ำโดง แลแต่ตั้งเมืองหงสาวดีในวัน ๗ ๑๕ ๓ ค่ำ คิงทัพหลวง
 ในค่ายดงหวด จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ทรงตั้งพระองค์เสด็จเข้าไปนมัสการพระมุกดาวในเมืองหงสาวดี ในขณะที่
 นั้นพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ก็มีพระ
 ราชโองการครีไช้แก่ทางพระยาเด่นาบคัมเนตรมุขทั้งหลายว่า พระยา
 คองอแห่งทตตานทศกักราชดำเนินไปถึงพระนครขอเป็นพระราชไมตรีด้วยเรา
 แลให้สัญญาอาณัติว่าให้ยกทัพหลวงมา แลจะช่วยกันรบเอาเมือง
 หงสาวดี แล้วยพระยาคองอก็มีใตยทัพหลวง แลยกทัพมาปด้น
 เอาเมืองหงสาวดีเอง อนึ่งครนรู้ว่าเรายกมายังเมืองหงสาวดี พระยา
 คองอก็มีใตยทัพหลวงมาดำรับการพระราชไมตรี แลพระยา
 คองอหนีไปเมืองคองอนั้น เห็นว่าพระยาคองอมีใตยครองโดยสัตยา
 นุสัศยซึ่งเป็นพระราชไมตรีด้วยเรานั้น ควรเราจะยกทัพหลวงไปหา
 พระยาคองอแห่งเมืองคองอ ให้รู้การซึ่งพระยาคองอจะเป็นไมตรีด้วย
 เราฤ ๆ พระยาคองอมีใตยเป็นไมตรีด้วยเรา พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ก็ครีไช้ให้พระจันทบุรี แลขุนเพชร
 ภักดี แลขุนหมื่นทั้งหลาย อัยรงเมืองหงสาวดีแล กยกทัพหลวง
 เสด็จไปจากเมืองหงสาวดี ยกไปโดยทางเมืองคองอ.

๑ ส่วนพระยาตะเคິงซึ่งใช้ให้ทูตานุทูตถือพระราชดำณมาถวายเป็นบังคม
 ขอเป็นพระราชไมตรี แลว่าพระยาตะเคິงจะยกช้างมารพตมาช่วยงาน
 พระราชสงคราม แลเมื่อทพหดวงเสด็จถึงเมืองหงษาวตครานัน พระยา
 ตะเคິงมิได้ยกทัพมาเองดุจมีพระราชดำณมานัน พระยาตะเคິงก็ใช้แต่
 ท้าวพระยาให้ยกทัพเรือพต ๕๐๐๐ มาถึงคำบตมุดาว แลตั้งท้าวพระยา
 ๒๒๒๒ ให้ยกพตชนมาเข้าทพหดวง โดยเสด็จงานพระราชสงคราม
 จึงพระยาผู้เป็นนายกองหนักให้มาถึงพระยาพระราม ให้กราบทูลพระ
 กรุณาว่าจะขอมาถวายเป็นบังคม แลจะยกพตห้าพันนั้นมาเข้าทพหดวง โดย
 เสด็จตามกำหนดพระยาตะเคິงตั้งมานัน

๑ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็มี
 พระราชโองการตรัสแก่ท้าวพระยาเด่นาบตมนครมุขทงหลายว่า พระยา
 ตะเคິงให้ลศัยประญาณว่า จะยกมาเองช่วยการพระราชสงคราม
 แลพระยาตะเคິงมิได้ยกทัพมาเองนั้น แลจะใช้แต่ท้าวพระยาให้ถพตมา
 เข้าทพพาน แลเราจะเอาชาวตะเคິงไป โดยเสด็จนคุมควร จึงมี
 พระราชโองการตรัสตั้งแก่พระยาพระราม ให้ห้ามชาวตะเคິงมิให้
 โดยเสด็จ แต่ให้แต่งพระราชทานรางวัลให้แก่ท้าวพระยาชาวตะเคິงผู้มา
 นั้นโดยบันดาศักดิ์ แลวกให้คนตงไปยังทพเรือ.

๑ ส่วนพระยาตองอูครันไปถึงเมืองคองชู จึงแต่งพมาผู้ตอมังรดออง
 แลคนประมาณสองร้อยให้ถอหนึ่งต่อมาถวายเป็นบังคมพระชามรงค์เพชร
 ส้ามยอดสำหรับพระเจ้าหงษาวตทงน ให้มังรดอองถอมาถวายเป็นบังคม
 คตองพระราชไมตรี จึงพระมหาเทพยกทัพมาใช้เป็นทัพนำยังประมาณ

ตามคัมภีร์เมืองคองอ ก็พบชาวคองอ ซึ่งพระยาของอูไซมานั้น
 พระมหาเทพก็มีได้พิจารณาว่าทุคานุกต พระมหาเทพก็ไซ้เข้ามาให้
 ได้จับเอาชาวคองอขึ้นมาหนึ่ง ได้ความมรดกของผู้นั้นชื่อพระยาของอู
 นนจาคำสั่งลงมาถวายเป็นพิสดวง พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุท
 เจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงพระ โกรธแก่พระมหาเทพ ว่าซึ่งพระยา
 ของอูไซ้มาเป็นราชทูต แดพระมหาเทพให้จับเอามาเป็นขเดียนนมชอบ
 ก็ตรัสให้ตั้งพระราชอาชญาแก่พระมหาเทพ แดวก็ให้ปล่อยมรดกของ
 นนคนเขาไปยงเมืองคองอ ให้วาทแก่พระยาของอูว่า พระบาทสมเด็จพระ
 บรมพิตรพระพุทเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ยกทัพพิสดวงเสด็จมาคราน
 ไช้จะเอาเมืองหงษาวดี แดซึ่งพระยาของอูให้ราชทูตจากทอดพระราช
 คำสั่งไปว่า เชิญพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
 พระองค์เสด็จมาเอาเมืองหงษาวดี แดพระยาของอูจะยกพลมาช่วย
 แดวไซ้ พระยาของอูมิได้อยู่ท่าพิสดวง แดซึ่งปล้นเอาเมืองหงษาวดี
 ไช้ข้างคัมภีร์ไท้ให้แต่งไปถวายเป็นคตของพระราชไมตรี แดทรง
 พระกรุณาจะยกทัพพิสดวงเสด็จกันไปยังพระนคร ครนมรดกของเข้า
 ถึงเมืองคองอ พระยาของอูก็ไซ้มรดกของให้ออกมาแต่ แดให้
 กราบทูลพระกรุณาว่า จะขอให้ทัพพิสดวงคงอยู่แต่ในคืนเสด็จถึง
 ขออย่าเพื่อยกเข้าไป แดพระยาของอูจะแต่งราชคำสั่ง แดเครื่องบรรณา
 การข้างมาซึ่งไค ในเมืองหงษาวดีนั้นตั้งออกมาถวายเป็น จึงพระยาพระราม
 กราบทูลพระกรุณาว่า ซึ่งพระยาของอูให้มากราบทูลพระกรุณา
 เชิญทัพพิสดวงคงอยู่นน เหตุพระยาของอูจะแต่งการป้องกันเมืองยงไป

21/04/2563

มีสัตว์พ จึงอุบายให้ออกมาห้าม ประสงค์จะแต่งการที่จะรบพุ่งนั้น
 ให้สัตว์พ ขออัญเชิญทัพหลวงเสด็จเข้าไป ย่ำเท้าให้พระยา
 คองอุตคกแต่งบ้านเมืองใหม่ผดุง พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็มพระราชโองการตรัสสั่งให้ตั้งมิ่งรัตของ
 นนคนเข้าไปยังเมืองคองอุ ให้ว่าแก่พระยาตองอุว่า ถ้าพระยาตองอุ
 มิได้เสียดศึกจะเป็นพระราชไมตรีไซ้ ให้แต่งท้าวพระยาผู้ใหญ่ออกมา
 ครั้นให้ตั้งมิ่งรัตของเข้าไปแล้ว พระยาตองอุก็มิได้แต่งท้าวพระยาผู้ใด ๆ
 ออกมาห้ามได้ ก็ยกทัพหลวงเสด็จเข้าไปถึงเมืองคองอุในวณ ๒ ๓ ๔ คำ
 บัญญน ฝ่ายพระยาตองอุจัดแจงแต่งการกันเมืองไว้เป็นสำมารด ก็
 มิได้แต่งให้ออกมาเจรจาความเมืองโดยคตองพระราชไมตรี.

๐ รุ่งชนวน ๓ ๓ ๔ คำ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทเจ้าอยู่หัว
 ทงสองพระองค์ ก็เสด็จไปย่นพระคชาธารให้พดทหารเข้าตอมเมือง
 คองอุ แดงค้ายตอมรอบเมืองคองอุด้ต่าน นำค้ายในค่านข้างทักษณ
 ชิงทัพหลวงเสด็จอยู่นนไซ้ เป็นพนักงานพระยาศรีสุธรรม์ พระยา
 ท้ายนำ หลวงจำเด่น เมืองศรีสงคราม ขุนราชนิกุดนอกราชการ
 ขุนแดงด้ต่าน พระยาเด่นหลวง พระยานคร เป็นนายกอง ใน
 ค่านข้างบูรพ์ไซ้ พนักงานพระเพ็ชรบูรณ พระยาศุพรรณบุรี หลวง
 มหาอำมาตยาธิบดี เป็นนายกอง ในค่านข้างอุดรไซ้ เป็นพนักงาน
 เจ้าพระยาพิศณุโลก พระยากำแพงเพชร แดหมนภัสศักดิ์วรเป็น
 นายกอง ในค่านข้างบัจจิมไซ้ เป็นพนักงานพระยานครราชตีมา
 เมืองสังคบุรี ขุนอินทรีบาท แดนภุมโตกนพิชร์ ส่วนการบังคับ

บัญชาในหน้าค่ายทงส์ตานนนไซ ครัสให้เจ้าพระยาพิศณุโลกแสนุราช
นิภูตนอกราชการตรวจจุดทงส์ตานนน แดพดบพดาไชยทัพหดวงไชตง
โกตค้ายถอมม่นประมาณสิบเดิน.

๑ ในขณะที่พระยาของอุเมือได้ยินข่าวว่าทัพหดวงเสด็จไป พระยา
ของอุให้ย้ายข้างใหญ่ทงปวงไปไว้นอกเมืองของอุ เอาไปไว้ถึงตำบล
แม่ข้างโกตแดนเมืองอังวะ พระบาทสมเด็จพระบรมพิศพรพระพุทธเจ้าอยู่
หัวทงสองพระองค์ ครัสไชพระมหาเทพเป็นนายกอง ชุนคชภักดี
หมนคชโยธา แดชุนหม่นอาสาให้ไปลาด จึงพระมหาเทพแดช
หดวงทงปวงยกไปถึงตำบลแก่นคองแด้วยกไปถึงตำบลแม่ข้าง ไคข้าง
พตายพังซึ่งพระยาของอุให้เอาไปซ่อนไว้หน ๕๐ เศษไนน์ แต่ข้างใหญ่
พตายรายปลดอกกยอหนึ่งสูง ๗ คอก พตายเทวนาคพนายหนึ่งสูงหก
ศอกคืบห้านิ้ว พตายปลดองตุรายภักหนึ่งสูงหกศอกเจ็ดนิ้ว พตาย
ตตุมแทงหนึ่งสูงหกศอกหนึ่งนิ้ว พตายนิดาตองหนึ่งสูงหกศอกหกนิ้ว
พตายรวนนิกนางหนึ่งสูงหกศอกสามนิ้ว พตายปลดอกหตะเนียบผยุหนึ่ง
สูงหกศอกแปดนิ้ว พตายหัตบีคัจหนึ่งสูงหกศอกห้านิ้ว พตายมค
ค้อมุหนึ่งสูงหกศอกแปดนิ้ว พตายเฉยคมรัตคารหนึ่งสูงหกศอกสามนิ้ว
พตายยุมาตางหนึ่งสูงหกศอกสองนิ้ว พตายกตอรายชวาหนึ่งสูงหก
ศอกสองนิ้ว พตายพิจตรหนึ่งสูงห้าศอกคืบหนึ่งนิ้ว พตายไชยมงคด
หนึ่งสูงหกศอกแปดนิ้ว พตายรายปลดอกหตะหนึ่งสูงหกศอก พตายราย
เรียงนางหนึ่งสูงหกศอก พตายราชสังคราหนึ่งสูงหกศอก พตาย
ชมพุกตสูงหกศอกสองนิ้ว พตายนักเปหนึ่งสูงห้าศอกคืบห้านิ้ว พตาย

ด้หนาทหนึ่งสูงห้าศอกคืบสองนิ้ว พลายสุวรรณโคตกหนึ่งสูงห้าศอก
 คืบสี่นิ้ว พลายรายฝอยหนึ่งสูงห้าศอกคืบเจ็ดนิ้ว พลายรายภัก
 ปองกยอหนึ่งสูงห้าศอกคืบสี่นิ้ว พลายดีพพางคูดางหนึ่งสูงห้าศอก
 คืบสี่นิ้ว พลายเชมวรัศชีวาหนึ่งสูงหกศอกสี่นิ้ว พลาย
 รายภักถนเดียงหนึ่งสูงหกศอกสี่นิ้ว พลายจ่ายอหนึ่งสูงห้าศอกคืบ
 แปดนิ้ว พลายอนันตโยธาหนึ่งสูงห้าศอกคืบหนึ่งนิ้ว พลายรายภัก
 กายาหนึ่งสูงหกศอกสี่นิ้ว พลายคมายพระยาแพร์หนึ่งสูงหกศอก
 พลายเชยกระมัดไปหนึ่งสูงห้าศอกคืบหกนิ้ว พงระพันคงหนึ่งสูง
 ด้ศอกคืบ พงวมะหุดอมหนึ่งสูงห้าศอกคืบสามนิ้ว แดไต่หงซาง
 ไชตงพอกหนึ่งเอามาถวาย.

๑ ถึงณวัน ๗ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ทงสองพระองค์ ก็ตรัสให้พลทหารยกเข้าบ้านกำแพงปดนเมืองคองอ
 ชาวเมืองคองอป้องกันเมืองเป็นสามารภ การปดนนกต่างวันแดพด
 ทหารบ่วยเจ็บมาก พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสอง
 พระองค์กรมพระราช โองการตรัสให้ห้ามบมิให้ปดน ก็ให้คลายพดคน
 ออกมาเข้าค่าย จึงตรัสให้แต่งไปลาดทุกตำบลทงจังหวัดเมืองคองอ
 จนถึงแดนเมืององวะ แดไต่ได้บยงเป็นอันน้อยนัก เข้าแพงเปนทนาน
 ละสืบด้ดังสามบาท ไพร่พดทงหลายมิได้อยู่เปนมั่วมุดในทัพพดวง
 แดนำค่ายดอมเมืองทงปวงน ก็จ่ายออกไปลาดหากินทุกตำบล
 หนึ่งไพร่พดพดวงทงหลายขาดได้บยงดมตายก็มากนัก.

๑) ขณะนั้นพระเจ้าเชียงใหม่จะยกช้างมารพตไปโดยเด็ดใจใช้ เหตุ
 ด้วยพระรามเดโชชาวเชียงใหม่ได้มาเป็นข้าหลวงแต่ชณะก่อน แต่เมื่อ
 เจ้าพระยาตนาอัครียกทัพขึ้นไปเชียงใหม่ห้ามชาวด่านข้างนั้น พระราม
 เดโชเข้าทัพไปด้วยเจ้าพระยาตนาอัครี ๆ ก็แต่งพระรามเดโชให้มาอยู่ช่อง
 คนในเมืองเชียงใหม่ข้างแดน อันเป็นเขตแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ให้
 ชนมาแก่พระเจ้าเชียงใหม่ตามประเพณี ครั้นพระรามเดโชไปถึงเมือง
 เชียงราย เชียงแดน ชาวเมืองทั้งสองเมืองนั้นก็สมัครด้วยพระรามเดโช
 เอาพระรามเดโชเป็นเจ้าเมือง ก็มีได้มาออกแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ส่วน
 ท้าวพระยาหัวเมืองอันชนแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทั้งปวง ก็มีได้มัจฉ
 สัมคัสมาด้วยพระเจ้าเชียงใหม่ ก็มาสัมคัสมาด้วยพระรามเดโช ๆ
 ได้กาดงรพตมาก ก็คิดจะรบเอาเมืองเชียงใหม่ จึงพระเจ้าเชียงใหม่
 จะยกพตไปโดยเด็ดใจมิได้ แต่แต่งพระทุตองอันเป็นราชบุตรแต่ท้าว
 พระยาข้างมารพตขึ้นไปตามทัพหลวงถึงเมืองคองอู.

๑) ฝ่ายเจ้าเมืองแดนหัวถึงแก่กาดพิราโดย หาผู้จะครองเมืองมิได้
 จึงเสนาบดี แต่งเครื่องราชบรรณาการ ไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสม
 เ็จพระพุทธรเจ้าอยู่หัวณเมืองคองอู กราบทูลขอเจ้าฟ้าแดนหัวซึ่ง
 มาเป็นข้าเฝ้า ขณะนั้นครึใช้พระยาครึไปช่วยกันเมืองเมาระดำเด็งน
 คันไปเป็นเจ้าเมืองแดนหัว.

๑) ในขณะนั้นทัพหลวงตั้งอยู่ด้อมเมืองคองอูถึง ๓ เดือน แต่แต่ง
 ให้ไปลาดทุกตำบลใช้ มิได้เสียบียงอันจะมาเดียงไพร่พตทั้งปวง ในทัพ
 หลวงนั้นเข้าแพงเป็นทนานละค้ำตั้ง อนึ่งก็จวนเขตต์กาดพิราฝน พระบาท

สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็ยกทัพหลวง
 จากเมืองตองอูมา โดยทางกตอกหม้อ ครั้นทัพหลวงเสด็จถึงตำบล
 คับแค สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐ
 อิศวรบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวยังพดบพลาไชย ก็มีพระ
 ราชโองการดำรัสด้วยกัน ว่าแผ่นดินเมืองเชียงใหม่เป็นจลาจล เพื่อ
 พระรามเดโช แดพระยาน่าน พระยาฝาง แดท้าวพระยาชาวเมืองใหญ่
 น้อยทั้งปวง อพยพแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ชวนกันคิดร้ายแด่พระ
 เจ้าเชียงใหม่ดังนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศรฐอิศวรบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเชียงใหม่
 ระวังท้าวพระยาทั้งปวงซึ่งคิดร้ายแก่พระเจ้าเชียงใหม่ แดครั้นให้
 ทัพพระยากำแพงเพชร ทัพพระยาตาน้ำ ทัพพระยาเพชรบูรณ์ ทัพ
 พระยานครสวรรค์ ทัพพระยาไชยนาท ไปโดยเสด็จ แดทัพพระทุกอง
 ทัพพระยาแสนหวี ทัพพระยานครเพนทพม่า แด่ตัวดำรงค์ให้เจ้าฟ้า
 แสนหวีไป โดยเสด็จด้วย ถ้าเสด็จราชการแล้วจึงให้ส่งขึ้นไปยังเมือง
 แสนหวี จึงพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอิศวรบรมนารถบรมพิตรพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัวก็ยกทัพหลวงเสด็จไปโดยทางเชียงใหม่ สมเด็จพระ
 พุทธเจ้าหลวงก็เสด็จมา โดยทางแม่น้ำตองมายังเมาระดำเต็ง ส่วนข้า
 หลวงอันแต่งไว้ให้ชองมอญทั้งปวงนั้น ก็ชองมอญอันกระจัดพลัด
 พรายทั้งปวงให้เขาอยู่ทกลมตานาในเมือง เมาระดำเต็งแต่เมืองเมาระคมะน
 ใดมาก จึงครั้นให้พระยาทละอยู่ตงเมืองเมาระดำเต็งแต่เมืองเมาระคมะ
 นนแล้ว ก็ยกทัพหลวงเสด็จมายังกรุงพระมหานคร

๑ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้า
 อยู่หัว ก็เสด็จถึงตำบลท่าหวดในวัน ๓๗ ค่ำ แดบรมทัพออยู่ใน
 ตำบลท่าหวดนั้นสืบหาวัน จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งแก่เจ้าพระยาดีห
 ราชเดโชไชยอภัยพิริยพาหุ ให้แต่งข้าหลวงไปหาพระยาหลวงเมืองน่าน
 พระยาฝาง พระรามเดโช พระยาพดด้วงซ้าย พระยาลาด พระยาแพ
 พระยาดอ พระยาเซียง พระยาเซียงทอง พระยาพยาว พระยาพยาก
 พระยาเมืองยอง พระยาขวา แดหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงทุกเมือง
 แดแต่งข้าหลวงไปอยู่ประจำทุกเมือง จึงพระเจ้าเชียงใหม่แต่งเครื่อง
 บรรณาการให้นันทพะยะเอามาถวาย แดให้กราบทูลพระกรุณาว่าทัพ
 หวดเสด็จมาน พระเจ้าเชียงใหม่ก็ชนหมหนักหนา เห็นว่ากิจกังวล
 ทั้งปวงก็จะสำเร็จบริบูรณ์ด้วยเดชะพระราชสมภาร แดว่าพระเจ้าเชียงใหม่
 ใหม่นยกไปเอาเมืองเซียงรายไซ้ พระยาฝางทำเพโทบายว่าจะยกมา
 ช่วยพระเจ้าเชียงใหม่ แดมากวาดเอาไพร่พลตูก้ามาขายในแดนเมือง
 เชียงใหม่ทั้งปวงไปยังเมืองฝาง จึงพระเจ้าเชียงใหม่จะอยู่รบเอาเมือง
 เซียงรายมิได้แตกถบคนมาเมือง ขอเชิญทัพหวดเสด็จไปเอาเมืองฝาง
 จึงพระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุอิศวร บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่
 หัว ก็มพระราชโองการตรัสสั่งแก่นันทพะยะผู้มากกราบทูลพระกรุณานน
 ให้ไปทูลแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ว่าทรงพระกรุณาตรัสใช้ข้าหลวงให้ไป
 หาพระยาฝาง แดท้าวพระยาทั้งปวงแล้ว จะทำพังขวานหนักอน ถ้าเห็น
 ว่าพระยาฝางมิได้มีความภักดีไซ้ จึงจะยกทัพหวดเสด็จไปเอาเมืองฝาง
 ครนนันทพะยะรับพระราชโองการได้เกล้าได้กระหม่อม ไปทูลแก่พระเจ้า

เชียงใหม่ ๆ ก็ให้หมื่นทองแดงนายศรีหน้าคามากกราบทูลพระกรุณาเถ่า ว่า
 ในเมืองเชียงใหม่เข้าแพงนัก ทรงพระกรุณาจะเสด็จอยู่ที่ท่าพงชาวซึ่ง
 ข้างหาดวงไปหาท้าวพระยาทางปวงนั้นเห็นจะชานานนัก แตรพดทงปวง
 จะขาดเด็บบึง ขออัญเชิญเสด็จไปเอาเมืองฝางเด็ยยังแล้ว • เพราะ
 เมืองฝางเป็นเสี้ยนศักรูใหญ่หาดวงนัก ครั้นหมื่นทองแดงนายศรีหน้าคมาถึง
 ทัพหาดวง ในวันนั้นพระยาฝางให้หมื่นหาดวงช่วยนำเอาเครื่องบรรณา
 การมาถวาย ส่วนพระยาน่านให้แสนเด็กชายนำเอาเครื่องบรรณาการ
 มาถวายแต่มาถึงพร้อมกัน จึงหมื่นหาดวงช่วยแสนเด็กชายกราบทูล
 พระกรุณาว่า พระยาฝางแต่พระยาน่านแต่งดอกไม้เงินทองจะมาถวาย
 บังคมในภายหลัง.

๑ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้า
 อยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่หมื่นทองแดงนายศรีหน้าคให้ ไปทูล
 แก่พระเจ้าเชียงใหม่ โดยเนื้อคดีซึ่งพระยาฝางแต่พระยาน่านให้กราบ
 ทูลพระกรุณานน เมื่อทัพหาดวงเสด็จแรมทัพอยู่ในตำบลท่าหวดนั้นเข้า
 แพงนัก พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธ
 เจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสถามพระยาแสนหาดวงว่า ไพร่พดชาติ
 เด็บบึงคงจะชยบทัพหาดวงไปตั้งแห่งใดดี จึงพระยาแสนหาดวงกราบ
 ทูลพระกรุณาขอเชิญเสด็จยกทัพหาดวงไปตั้งในตำบลเมืองเถิน เพราะ
 ที่นั้นไกลท่าเรือ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสใช้ขุนวิสุทธเสนาแสนขุนราช

ตบใจให้ไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ ว่าทัพหลวงจะเสด็จไปตั้งในตำบลเมืองเก็น.

๑ วัน ๕๖ ค่ำ สมเด็จพระเอกาทศรฐธิศวรบรมนารถบรมบพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ยกทัพจากท่าหวดไปตั้งในตำบลเมืองเก็น
 จึงพระยาฝางก็ให้แต่งเครื่องดอกไม้เงินทองแด่เครื่องบรรณาการมาถวาย
 จึง พระยาหลวง เมืองน่าน ก็ให้พระยาไชยสงครามถือดอกไม้เงินทองแด่
 เครื่องบรรณาการเอามาถวาย พระรามเดโชก็ให้พระยาลาดแด่น
 วิชยามาศถือดอกไม้เงินทองแด่เครื่องบรรณาการมาถวาย จึงพระเจ้า
 เชียงใหม่ก็ให้หมื่นหลวงกุมกามมากกราบทูลพระกรุณา ว่าพระเจ้า
 เชียงใหม่ใช้ฉางกองจำแด่หมื่นหลวงกุมกามไปยังเมืองเขมราชฎ์ กราย
 เมืองฝางไป พระยาฝางก็ให้กุมเอาตัวฉางกองจำ แด่หมื่นหลวงกุมกาม
 หมื่นฟองฝางเกาะจำไว้ อนึ่งพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อตั้งทัพอยู่นเมือง
 เชียงรายแต่ไชยระลอแต่หน้าข้างแดนขวางให้เอาช้างขึ้นไป พระยาฝาง
 ก็ให้จับเอาผู้มชอทงนมาเดย แดยังแต่งระลอผู้เดียวให้เกาะไว้ แด
 บदनด้วยเดชพระราชดำการ พระยาฝางให้ปล่อยฉางกองจำแด่หมื่น
 หลวงกุมกามแต่งระลอมาด้วยหมื่นฟองฝางถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว พระ
 บาทสมเด็จพระเอกาทศรฐธิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็
 มีพระราชโองการตรัสสั่ง แก่หมื่นหลวงกุมกาม ให้ทูลพระเจ้าเชียงใหม่ ว่า
 พระยาฝางแด่พระยา หัวเมืองน่าน แด่พระรามเดโช แต่งดอกไม้เงินทองมา
 ถวายแล้ว ตัวจะลงมาถวายบังคมภายหลัง พระบาทสมเด็จพระเอกา
 ทศรฐธิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราช

โองการตรัสให้ ขุนทรงภาษาแสนขลุ่ย ถ้อพระราชดำรัส ไปเมืองเขมราฐ
 จึงพระยาหัตถวงเมืองน่าน แดท้าวพระยาแสนหมื่นชาวเมืองน่านก็ลงมา
 ถวายบังคม แดพระยาหัตถวงเมืองน่าน ถวายช้างพดายหกคอก
 มีเค็ช ถวายช้างพังด้องช้าง ถวายมาดยัดบมา แดเครื่องบรรณาการ
 ก็มาก อนึ่งท้าวพระยาแสนหมื่นอันมาด้วยพระยาหัตถวงเมืองน่านนั้น
 ถวายมาแด่เครื่องบรรณาการก็มาก อันตนพระยาฝางแด่ท้าวพระยา
 แสนหมื่นชาวเมืองก็ลงมาถวายบังคม พระยาฝางก็ถวายช้างพดาย
 ด้อมทองช้างหนึ่งสูงหกคอกเค็ช ช้างพังรูปด้องช้าง ถวายมาดามตีบ
 มา แด่เครื่องบรรณาการก็มาก อนึ่งท้าวพระยาแสนหมื่นอันมาด้วย
 พระยาฝางนั้น ก็ถวายมาแด่เครื่องบรรณาการก็มาก อยู่ด้ามวัน
 พระรามเดโช แด่ท้าวพระยาแสนเมืองชาวเมืองเชียงแสนเชียงรายก็มา
 ถวายบังคม แด่พระรามเดโชก็ถวายช้างพดายนางพรัดดกช้างหนึ่ง สูง
 ห้าคอกคืบเค็ช ช้างพดายมรปอกนากหนึ่ง ถวายมา ๕๐ มาแด่เครื่อง
 บรรณาการก็มาก อนึ่งท้าวพระยาแสนหมื่นอันมาด้วยพระรามเดโชนั้น
 ถวายเครื่องบรรณาการก็มาก พระยาพดศึกซ้ายน้องพระยาหัตถวงเมือง
 น่านก็ลงมาถวายบังคม แด่ถวายช้างพดายบุญเรืองฤทธิหนึ่งสูงห้าคอก
 คืบเค็ช ถวายมาแด่เครื่องบรรณาการก็มาก พระยาแพ้ว พระยาถอ
 พระยาเซวียง พระยาเซียงทอง พระยาพยาง พระยาพยาก พระยา
 เมืองยอง แด่ท้าวพระยาหัวเมืองใหญ่่น้อยทั้งปวงก็มาถวายบังคม
 แด่ถวายช้างมาแด่เครื่องบรรณาการก็มากนัก แด่ท้าวพระยาเสนาทาง
 ปวงน เอาช่างมจรวพดมาคองทพอยู่ด้อมพระราชวังแด่รับราชการ พระ

บาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรม
 พระราชโองการตรัสใช้หมื่นอินทรักษา ให้ขึ้นไปทูลแก่พระเจ้าเชียงใหม่
 ว่าท้าวพระยาทั้งปวงมาถวายบังคม แต่ได้รับราชการอยู่ในทัพหลวง
 แล้ว พระเจ้าเชียงใหม่ก็ยกมณฑลกันต์หนักหนา เพราะท้าวพระยา
 ทงนกกาดงรพดมั่งคั่งหนัก ถ้าแต่ทรงพระกรุณามีได้เด็ดใจไประงับใช้
 เห็นว่าพระเจ้าเชียงใหม่จะยกแก้ท้าวพระยาทั้งหมื่นได้ แต่ด้วยเดชะพระ
 ราชสัมภารเสด็จไป จึงแผ่นดินเมืองเชียงใหม่มีได้จตุสดมภ์ คงอยู่แก่
 พระเจ้าเชียงใหม่.

๑) อนึ่งเมื่อทัพหลวงเสด็จเยี่ยมเมืองเกษม พดทหารด้อมวงเป็นอัน
 น้อยนักเพราะเข้าแพง แดงพดทั้งปวงชานเซ่นไปหาอาหาร ยังอยู่ใน
 ทัพหลวงประมาณสามร้อยเศษ อนึ่งข้างมากน้อยนัก ฝ่ายท้าว
 พระยาตางทั้งปวงนั้นไซ้ กยอหมกาดงข้างมารพดมั่งคั่งทุกเมือง แต่ท้าว
 พระยาตางปวงมาราบคาบทนด้วยเดชาานุภาพพระราชสัมภาร จึงพระเจ้า
 เชียงใหม่ให้พระยาพยานำเอาช้างพดายมาณข้างหนึ่ง ตั้งเจ็ดศอก
 เศษ ตงมาด้วยหมื่นอินทรักษา เอามาถวายในค้ำบดเมืองเกษมแล้ว
 พระเจ้าเชียงใหม่ก็แต่งเครื่องบรรณาการให้ แดงหมื่น ถอดงมาถวาย เป็น
 หาดยครั้ง.

๑) ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธ
 เจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไประงับท้าวพระยาทั้งหลายในเมืองเชียงใหม่
 ราบคาบแล้ว ก็ตรัสให้ตั้งเจ้าฟ้าแสนหวีไปโดยทางเชียงใหม่ไปยังเมือง

แผ่นดินไหว แดพระราชทานช้างมาแด่เครื่องกระยาประด่าทไปแก่เจ้าฟ้า
แผ่นดินไหวหนักมาก.

๑) อยู่มาพระมหาเทวพระเจ้าเชียงใหม่ถึงแก่อนิจกรรม พระเจ้า
เชียงใหม่ก็ให้แผ่นดินหนึ่งต่อแดนตงมากราบทูลพระกรุณา ขอพระพุทธรูป
ไปช่วยแต่งการยกศพพระมหาเทว แดแด่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชของพระพุทธรูป
มาถวายบังคมอยู่เฝ้าเจ้านำพระบาทในทัพหลวง ในเมืองเชียงใหม่
เร่งเกิดทรภิกษเขาแพงนัก พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถ
บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสใช้ให้หลวงเทพ
เดชาบดีศรีวัดมูหพระกระดาโหมตงมายังกรุงเทพมหานครร้อยุทธยา เอา
ดำเดียงเขาเดบียงชนไปยังทัพหลวง แดพระราชทานให้ ชนไปแก่
พระเจ้าเชียงใหม่ จึงได้เดียงไพร่พลพระราชาราชฎาทังปวงในเมือง
เชียงใหม่.

๑) ด่วนขุนพรหมสุรินทรข้าหลวงผู้ไปอยู่รังเมืองฝางนั้น เกิดเหตุการณ์
ชาวเมืองฝางคิดร้าย ก็ดอบทำร้ายแก่ขุนพรหมสุรินทร จึงมีชาวตง
มากราบทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบรม
บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสใช้พระยานครแด
พระรามเดโชชนไปอยู่รังเมืองฝาง ครั้นท้าวพระยาหัวเมืองใหญ่ผู้อย
ทังปวงตงมาถวายบังคมเสร็จแล้ว ถึงเดือน ๑๑ พระบาทสมเด็จพระเอกา
ทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการ
ตรัสใช้หมื่นนันทบาท ตงมากราบทูลพระกรุณาแด่สมเด็จพระพุทธเจ้า

หดวง ให้หมื่นนันทบาดแลตงการซึ่งเสด็จขึ้นไปรับท้าวพระยาทั้งปวง
 ราบคาบนั้นถวายแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าหดวง.

๑ ในขณะที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหดวง เสด็จขึ้นมา แต่การพระราช
 ดงคราม ก็มิได้เสด็จเข้ามายังกรุงพระมหานคร แต่ตั้งทัพหดวง
 เสด็จอยู่แต่เมืองสุพรรณบุรี ครั้นหมื่นนันทบาดมาถึงเมืองสุพรรณบุรี
 ททหดวงเสด็จอยู่นั้น หมื่นนันทบาดก็เอากิจจานุกิจทั้งปวงกราบทูล
 พระกรุณาแลตงถวายแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าหดวง ๆ ก็มิพระราชโองการ
 ตรีศสั่งแก่หมื่นนันทบาด ให้ขึ้นไปกราบทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ขอเชิญเสด็จ
 ขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ให้เอาท้าวพระยาทั้งปวงไปให้สมัครมาด้วย
 พระเจ้าเชียงใหม่ ครั้นหมื่นนันทบาดขึ้นไปถึงทัพหดวง กราบทูล
 พระกรุณา โดยสมเด็จพระพุทธเจ้าหดวงมีพระราชโองการตรีศนั้น พระ
 บาทสมเด็จพระอัครบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็
 มีพระราชโองการตรีศให้ชาหดวงขึ้นไปหาพระรามเดโชในเมืองฝาง ว่า
 ทัพหดวงจะเสด็จไปยังเมืองเชียงใหม่ แต่ให้พระรามเดโชลงมาถวาย
 บังคมในเมืองเชียงใหม่ จึงตรีศให้ชาหดวงให้ขึ้นไปทูลแก่พระเจ้า
 เชียงใหม่ ว่าทัพหดวงจะเสด็จขึ้นไปตั้งในเมืองลำพูน แต่ให้พระเจ้า
 เชียงใหม่ออกมารบเสด็จในเมืองลำพูน จะเอาท้าวพระยาหัวเมือง
 ใหญ่น้อยทั้งปวงมอบแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ให้สมัครมาด้วยกัน ขณะ
 นั้นพระเจ้าเชียงใหม่ราชว ก็แต่งท้าวพระยาแดนเมืองให้ออกมาปลุก

พระตำหนักประทับพหุดวง แดวกแต่งตำหนักที่พระเจ้าเชียงใหม่จะเสด็จ
ออกมาอยู่เองนพ.

๑ ถึงณวัน ๑ ๓ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐธิศรบรมนารถ
บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ยกทัพพหุดวงเสด็จจากเมืองเกิน แด
พระยาพหุดวงเมืองน่าน พระยาแสนพหุดวงพิงไชย พระยาฝาง แด
ท้าวพระยาหัวเมืองใหญ่หน้อยทั้งปวง แดพระไชยาริปลุกพระเจ้าเชียงใหม่
ก็ไปโดยเสด็จ จึงยกทัพพหุดวงเข้าไปตั้งเมืองลำพูน ในขณะที่
นข้างมารพดฝ่ายท้าวพระยาตางทั้งปวงพร้อมมูลในทัพพหุดวง แดข้างมา
รพดมากนัก พระเจ้าเชียงใหม่จะออกมารับทัพพหุดวงใช้กคิดตั้งได้
เกรงขาม แดมิได้ออกมารับเสด็จในเมืองลำพูนนั้น ส่วนพระรามเดโช
ครนหมพระราชกำหนดขึ้นไปหากยกลงมาจากเมืองฝาง จะมายังทัพพหุดวง
ในเมืองลำพูน ก็เอาข้างมารพดคืนกรายเมืองเชียงใหม่มา พระเจ้า
เชียงใหม่ก็แต่งทัพมาไทยใหญ่ ออกไปชุมนุมไว้ซึ่งทางพระรามเดโชจะยกมา
น ครนเขามตชาวมาไทยใหญ่ยกเข้าตีทัพพระรามเดโช พระราม
เดโชมีทหารตวกแตกฉาน พระรามเดโชจะลงมายังทัพพหุดวงมิได้ ค็น
ไปเมืองฝาง พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐธิศรบรมนารถบรมบพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ตรัสการซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่คิดตั้งได้โดยแถมมิได้
ลงมายังทัพพหุดวงนั้น จึงมีพระราชโองการตรัสให้หาท้าวพระยาหัว
เมืองนครมขทงหลายพิพากษาว่า ซึ่งทรงพระมหากรุณาให้เรายก
พดากรมาทงน เพราะเหตุว่าทรงพระเมตตาแก่พระเจ้าเชียงใหม่ เพื่อ
จะให้ระงับท้าวพระยาตางหัวเมืองตางปวงอันกระด้างกระเดื่องเป็นปัจจนึก

แก่พระเจ้าเชียงใหม่ให้ปรกคิราบคาบ ท้าวพระยาตางทั้งปวงก็มาพร้อม
 กณเมืองเถินขึ้น ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ก็มิได้ลงมา แต่งให้แต่
 แล่นท้าวพระยาตางคุมเครื่องบรรณาการลงมา เรื่องความทงนทราบ
 ลงไปถึงฝ่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรม
 อหัมหาประเสริฐ คำนวณเห็นว่าเมืองเชียงใหม่ยังมีปรกคิ จึงให้เรา
 กตบชนมาระงับเสียให้จงได้ พระเจ้าเชียงใหม่ก็มิได้ลงมา กตบ
 แต่งทัพเข้ามาซุ่มไว้ที่พระรามเดโชอันลงมาตามกำหนดอีกเล่า แลซึ่ง
 พระเจ้าเชียงใหม่ทำคองยงเห็นประการใด มุขมนตรีทั้งปวงปรึกษา
 ว่าเดิมแผ่นดินเมืองเชียงใหม่เป็นเจตาคต พระเจ้าเชียงใหม่หาที่พง
 มิได้ จึงให้ไปกราบทูลขอเอาพระเดชเดชาอนุภาพปกเกล้า
 ปกกระหม่อม พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระมหากรุณาแก่
 พระเจ้าเชียงใหม่ จะให้คงอยู่ในเสวตวรรคตร จึงเชิญพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นมาในสมัยใช้ฤกษ์กาด บัญการรพตก็มาก
 ครนทพหดวงเสด็จมาถึงท่าหวด ตรัสให้ชาหวดลงไปหาท้าวพระยาตางอัน
 กระจ่างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ด้วยเดชพระเดชอนุภาพ ท้าว
 พระยาตางทั้งปวงมีอาจขตแขงอยู่ได้ ก็พากันมากกราบถวายบังคมเฝ้าทูล
 ดอของขุดพระบาทอยู่ในที่พหดวงณเมืองเถิน แลพระเจ้าเชียงใหม่
 ก็หามาไม่ ด้วยมิได้เชื่อพระเดชเดชาอนุภาพ มีแต่ความกตอพระยา
 ตางทั้งปวงมากกว่าพระราชอาชญาอีก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็มี
 ได้ทรงพระโสมนัสเคืองพระไทย ต้องทรงพระอุสาหะเสด็จพระราชดำเนิน
 กตบชนมาถึงเมืองลำพูน กำหนดให้พระเจ้าเชียงใหม่มาเฝ้าทูลดอของ

ชุตีพระบาท ^๕พร้อมกันกับพระยาตากหงษ์ ^๕เพื่อจะพระราชทาน
 พระราชโองการให้พระยาตากหงษ์มาอ่อนน้อมต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ^๕ก็
 มิได้ลงมา ^๕กตบแต่งทัพม้าไทยใหญ่ ^๕ข่มตีพระรามเดโชอันจะลงมา ^๕เฝ้า
 ทูลต่อของชุตีพระบาท ^๕นั้น ^๕จนพระรามเดโช ^๕มาได้ ^๕กตบคั้นไปเมือง
 ฝ่าย ^๕แต่พระเจ้าเชียงใหม่ ^๕ไม่หจกรรม ^๕ได้ ^๕เชื่อพระเดชเดชาภาพ ^๕แล้ว ^๕ซึ่ง
 จะเสด็จอยู่ ^๕ไป ^๕รอดอีก ^๕นั้น ^๕เหลือการ ^๕อนึ่ง ^๕ไพร่พล ^๕ใน ^๕ทัพ ^๕หลวง ^๕แต่ ^๕ไพร่ ^๕พล
 พระยาตากหงษ์ ^๕ปวง ^๕ก็ ^๕ขาด ^๕สิ้น ^๕เลี้ยง ^๕อาหาร ^๕นัก ^๕ขอ ^๕เชิญ ^๕เสด็จ ^๕พระราช ^๕ดำเนิน
 ทัพ ^๕หลวง ^๕เสด็จ ^๕กลับ ^๕ยัง ^๕กรุง ^๕พระ ^๕มหา ^๕นคร ^๕จึง ^๕จะ ^๕ควร ^๕เอา ^๕คำ ^๕พิ ^๕พาก ^๕ษา
 กราบ ^๕ทูล ^๕พระ ^๕กรุ ^๕ณา ^๕จึง ^๕มี ^๕พระ ^๕ราช ^๕โอง ^๕การ ^๕ตร ^๕ัส ^๕ว่า ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕เชียงใหม่ ^๕เป็น ^๕คน
 หลง ^๕อยู่ ^๕แล้ว ^๕แต่ ^๕จะ ^๕ตะ ^๕เด ^๕ย ^๕น ^๕น ^๕เหมือน ^๕ไม่ ^๕อน ^๕ุก ^๕ด ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕เชียงใหม่ ^๕ประ ^๕การ
 หนึ่ง ^๕ก็ ^๕จะ ^๕เส ^๕ย ^๕พระ ^๕เก ^๕ย ^๕ร ^๕ค ^๕ย ^๕ค ^๕ด ^๕ม ^๕เด ^๕จ ^๕พระ ^๕พุ ^๕ท ^๕ธ ^๕เจ้า ^๕หลวง ^๕ผู้ ^๕ทรง ^๕พระ ^๕คุณ
 ชนม ^๕อัน ^๕มหา ^๕ประ ^๕เส ^๕ริ ^๕ฐ ^๕ไป ^๕ทั้ง ^๕พระ ^๕องค์ ^๕ก็ ^๕จะ ^๕ทรง ^๕พระ ^๕ไ ^๕กร ^๕ช ^๕ติ ^๕โท ^๕ษ ^๕เรา ^๕ได้
 ชอบ ^๕ให้ ^๕ข้าราชการ ^๕ผู้ ^๕มี ^๕สติ ^๕ปัญญา ^๕เข้า ^๕ไป ^๕ว่า ^๕ก ^๕ล ^๕่า ^๕ว ^๕ข ^๕แจ้ง ^๕ให้ ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕เชียงใหม่
 ออก ^๕มา ^๕ให้ ^๕จง ^๕ได้ ^๕แต่ ^๕ให้ ^๕มา ^๕คำ ^๕ร ^๕ว ^๕จ ^๕ด ^๕ำ ^๕ม ^๕สืบ ^๕มา ^๕ชน ^๕ไป ^๕หา ^๕พระ ^๕ราม ^๕เด ^๕โช ^๕ด ^๕ง
 มา ^๕ด ^๕ม ^๕ค ^๕ด ^๕มา ^๕น ^๕เส ^๕ย ^๕จึง ^๕จะ ^๕ควร ^๕ฝ่าย ^๕ท ^๕ำ ^๕ว ^๕พระ ^๕ยา ^๕ชา ^๕ท ^๕ูล ^๕ต่อ ^๕ของ ^๕ช ^๕ุต ^๕ี ^๕พระ ^๕บาท ^๕ท ^๕กร ^๕าบ
 ถ ^๕ว ^๕าย ^๕บ ^๕ง ^๕ค ^๕ม ^๕เห็น ^๕ด ^๕ว ^๕ย ^๕พระ ^๕ราช ^๕ดำ ^๕ริ ^๕ห ^๕์ ^๕ทุก ^๕ประ ^๕การ ^๕ด ^๕ม ^๕เด ^๕จ ^๕พระ ^๕พุ ^๕ท ^๕ธ ^๕เจ้า ^๕อยู่ ^๕ห ^๕ั ^๕ว
 ก ^๕ตร ^๕ัส ^๕ให้ ^๕ห ^๕ม ^๕น ^๕อน ^๕ท ^๕ร ^๕ก ^๕ษ ^๕า ^๕ก ^๕บ ^๕พระ ^๕ไ ^๕ช ^๕ยา ^๕ธิ ^๕ป ^๕ไ ^๕อ ^๕ร ^๕ด ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕เชียงใหม่ ^๕เข้า ^๕ไป
 ยัง ^๕เม ^๕ือง ^๕เชียงใหม่ ^๕แต่ ^๕ให้ ^๕ห ^๕ม ^๕น ^๕เพ ^๕็ ^๕ช ^๕ร ^๕ไ ^๕ไพร ^๕่ ^๕ห ^๕ั ^๕ว ^๕ห ^๕ม ^๕น ^๕คำ ^๕ร ^๕ว ^๕จ ^๕ด ^๕ำ ^๕สืบ
 ม ^๕้า ^๕ให้ ^๕ไป ^๕หา ^๕พระ ^๕ราม ^๕เด ^๕โช ^๕น ^๕เม ^๕ือง ^๕ฝ ^๕าง ^๕คร ^๕น ^๕ห ^๕ม ^๕น ^๕อน ^๕ท ^๕ร ^๕ก ^๕ษ ^๕า ^๕ห ^๕ั ^๕ว ^๕ง
 ก ^๕บ ^๕พระ ^๕ไ ^๕ช ^๕ยา ^๕ธิ ^๕ป ^๕ไ ^๕ง ^๕ถึง ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕เชียงใหม่ ^๕จึง ^๕ท ^๕ูล ^๕ว่า ^๕ด ^๕ม ^๕เด ^๕จ ^๕พระ ^๕เจ้า ^๕อยู่ ^๕ห ^๕ั ^๕ว
 ทรง ^๕พระ ^๕เม ^๕ตตา ^๕ ^{TUDC} ^๕อ ^๕ุ ^๕ด ^๕ำ ^๕ห ^๕ะ ^๕เส ^๕ด็จ ^๕พระราช ^๕ดำ ^๕เนิน ^๕ย ^๕ก ^๕ท ^๕พ ^๕ห ^๕ด ^๕ว ^๕ง ^๕ชน ^๕มา ^๕ถึง ^๕เม ^๕ือง

ดำพูน กำหนดให้ลงไปเฝ้า ทรงพระกรุณาจะเอาท้าวพระยาดาว
 ทังปวงส้มคัดมานมอบให้ เหตุไฉนพระองค์จึงมิได้ลงไปเฝ้า แล้ว
 ดอบแต่งทัพมาคทัพพระรามเดโช อันจะลงไปเฝ้าทอดอองชุดพระบาท
 นนอกเดา พระองค์ทาดงนควรอยู่แต่ฎา บदनพระเจ้าอยู่หัว
 ชดเคื่อง ให้เสนาพฤตามาศย์ปฤกษา ๆ ให้เชิญเสด็จยกทัพหดวงกลับ
 ยิงกรงพระมหานคร แต่ทว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระอาไยถึง
 พระองค์ว่าถ้าทัพหลวงเสด็จกลับ เห็นว่าเมืองเชียงใหม่จะคงอยู่มิได้
 เสียตายทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรมานพระองค์เสด็จมานั้น จึงให้
 ข้าพเจ้าเข้ามาทูล พระองค์อย่าได้วิตกเกรงขามท้าวพระยาดาวทังปวง
 เลย เปนการชุธสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะระงับการกตให้ตั้งบงได้
 พระไชยาริป์ ทูลข แจงพระเดชเดชานุภาพท้าวพระยาดาว เกรงขามให้ฟัง
 ทุกประการ พระเจ้าเชียงใหม่ได้แจงดงนมความยหนดนถ ครน
 เพดารุงเข้า พระเจ้าเชียงใหม่ยกขางมารพด โดยส้มควรดงมายังเมือง
 ดำพูน เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูลขอโทษ
 ทมิได้ลงมาเฝ้าแลดอบทำร้ายพระรามเดโชทุกประการ ส้มเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวครัดได้ทรงฟังพระเจ้าเชียงใหม่กราบทูลแยมพระโษษฐแล้ว มีพระ
 ราชโองการครัดว่า ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่มิได้มาตามกำหนดนั้น เพราะ
 ทำนมได้เชอพระบรมบุญญาภาพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ผู้ทรง
 พระกฤษณาภิหารอันประเสริฐ ครัดเทาดงนนแดวงให้หาท้าวพระยา
 ดาวทังปวงเข้ามาเฝ้า จึงมีพระราชบริหารครัดแก่พระยาน่าน พระยา
 ฝาง แดท้าวพระยาแลนหดวงทังปวง ว่าเมืองเชียงใหม่เป็นเมือง

กระษัตริย์สืบมาแต่โบราณราชประเพณี พระเจ้าเชียงใหม่เดาก็เป็น
 กระษัตริย์สืบตั้งวงษ์มาหลายชั่วแล้ว แต่ชงทาทงปวงคบคิดกัน
 เปนปรบักษชาคักจะรบเอาเมืองเชียงใหม่ ถึงมาทว่าจะได้ล้มบัค
 ในเมืองเชียงใหม่ก็ ความทรยศอันนี้จะปรากฏอยู่ชั่วฟ้าดินดุม
 บังควร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาการุญภาพแก่
 ทาทงปวง แต่พระเจ้าเชียงใหม่ จึงดำรัสให้เราอาสาห้วงจะ
 ให้ทาทงปวงตามคักรศสุนทรภาพส์ไมสรสูจริตตุงกาดกอน ท้าวพระยา
 ดาวทงหลายจะว่าประการใด ท้าวพระยาแสนหลวงทงปวงกราบถวาย
 บังคมพร้อมกันแล้วกราบทูลว่า พระเจ้าอยู่หัวโปรดประการใด จะ
 กระทำตามทุกประการ พระเจ้าเชียงใหม่กราบทูลพระกรุณาว่า ท้าว
 พระยาทงปวงประนีประนอมแล้ว ข้าพระองค์มิไคมาอาฆูจองเวร
 แก่ท้าวพระยาทงหลาย จะถวายสัจย์ปฏิญาณได้ สมเด็จพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวตรัสได้ทรงฟังคองนศพระไทยนิก คองคณนพระเจ้าเชียงใหม่
 กับท้าวพระยาแสนหลวงแสนเมืองทงปวง ก็มิไคมาความพิโรธอาฆู
 แก่กันค่อไป พระเจ้าเชียงใหม่ก็มิไคกตบเข้าไปเมืองเชียงใหม่ อยู่
 ในทัพหลวงถึงแปดเวน ฝ่ายหมื่นเพชรไฟร์กับพระรามเดโชก็มาถึง เข้า
 พร้อมกันกับพระเจ้าเชียงใหม่ แสนหลวงแสนเมืองทงปวง พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ตรัสให้พระราชโองาทโดยยติธรรมตามคัค
 ร์ พระเจ้าเชียงใหม่กับพระรามเดโชก็ตั้งเวรพยาบาทแก่กัน ครันรุ่ง
 ชนกันเสด็จพระราชดำเนิน พาพระเจ้าเชียงใหม่แต่ท้าวพระยาดาวเข้าไป
 ในอารามพระมหาธาตุเมืองดำพูน ก็ให้ท้าวพระยาดาวทงปวงกระทำ

ด้ศยปฏิญาณถือนำพพมต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ ก็ถวายสัตย์ต่อสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว เณาะพระภักตร์พระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้าพระ
 ดั่งพระเจ้า ซึ่งมีได้อาณาฏจองเวรแก่ท้าวพระยาทั้งหลายเป็นอันผู้จรัต
 ด่มเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสให้ โองาทตั้งสอนพระเจ้าเชียงใหม่ แต่ท้าว
 พระยาตางทั้งหลายเป็นอเนกบรรยายแฉ้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินคดับ
 เข้ามายังราชพัลลภดาอาศน์ จึงดำรัสแก่พระเจ้าเชียงใหม่ แต่พระราม
 เตโช ท้าวพระยาแสนหวดวงแดนเมืองท่งปวง ให้ไปอยู่รักษาเมือง
 ดั่งเก่า บำรุงประชาราษฎร์ชอบชัณชเสมาโดยยุติธรรมประเพณี
 ให้ถาวรวัฒนาสืบไป.

๑ ครั้นณวัน ๓ ๕ ๑ คำ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ
 พระราชดำเนินยกพยุหโยธาทัพออกจากเมืองลำพูน แต่พระเจ้าเชียงใหม่
 แต่พระรามเตโชท้าวพระยาแสนหวดวงแดนเมืองท่งปวง ก็ตามมาตั้ง
 เสด็จถึงตำบลจอมทองแฉ้ว ก็กราบถวายบังคมตา ยกแยกกันกลับบ้าน
 เมืองโดยพระราชกำหนด แต่พระไชยชิปดุกพระเจ้าเชียงใหม่ แต่พระยา
 เด็กชาย แฉฉนัทกะยอสู่นั้น ลงมาโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรัฐ
 อิศวรบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวด้วย ก็เสด็จลงมาถึงด่มเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงในเมืองสุพรรณบุรี ด่มเด็จพระพุทธเจ้าหลวงกับพระ
 ราชฤไทยปรีดาภิรมย์ยังนัก แฉฉรรเสริญพระเดชเดชาภาพพระราช
 สัมภาร พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรัฐอิสวรบรมนารถบรมพิตรพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัว เสด็จไปประทับท้าวพระยาท่งปวงให้ราบคาบนั้น.

๑ ดุคักราช ๙๕๒ ปีชาติโทศก (พ. ศ. ๒๑๓๓) ในเมืองตแวกไซ
เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ยกทัพ
หลวงไปปราบราชศัตรูในเมืองตแวกแล้ว แดทเหเอาครัวอพยพทั้งปวง
เสด็จมายังกรุงพระมหานครแล้ว อยู่ภายหลังมาจึงถูกพระยาตแวกซึ่งหนี
ไปอยู่เมืองตแวกชานนทคนมายังเมืองตแวก ประมุทไพร่พลทั้งปวงได้
เป็นพระยาตแวกแล้ว แต่งดอกไม้เงินทองแด่เครื่องบรรณาการมาถวาย
ทุกปีมิได้ขาด ครั้นพระยาตแวกหนีไปโดยไซ้ หาผู้จะปกครองแผ่นดิน
เมืองตแวกนั้นไม่ได้ จึงส่งมณพราหมณาจารย์แล้วท้าวพระยามนตรีมุขทั้ง
ปวง แต่งดอกไม้ทองเงินแด่เครื่องบรรณาการมาถวายบังคมพระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ขอพระศรีสุพรรณ
มาชิราชผู้ของพระยาตแวกก่อนหนีไปครองแผ่นดินเมืองตแวก พระบาท
สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ ก็ทรงพระกรุณา
พระราชทานเครื่องราชูปโภคสำหรับพระมหากษัตริย์ ให้พระศรี
สุพรรณมาชิราชไปเป็นพระยาตแวก แดตรีศให้เจ้าพระยาสุวรรณโคต
พระยาพันธารา แดพดทหารสามพัน เอาพระศรีสุพรรณมาชิราช
ไปตั้งถึงเมืองตแวกโดยทางเรือในปีชาติโทศกนั้น

๑ ดุคักราช ๙๕๓ ปีเถาะตรีศก (พ. ศ. ๒๑๓๔) พระศรีสุพรรณมา
ชิราชผู้เป็นพระยาตแวก ก็ให้พระยากระตาโหมผู้ตกเขยมากกราบท
พระกรุณา พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์
ว่าพระยาอ้อนนหนีไปอยู่ด้วยสองพรรค ในตำบลแต่นัดโทองนั้น ประมุท
สองพรรคทั้งปวงได้มากแล้ว TUDC 21/04/2563 ๒๑ว่าจะยกมารบพระยาตแวก พระบาท

สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็มีพระราชโองการ
 ตรีศให้แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าตากเชอพระมหาธรรมราชา แต่ข้างเกรอง
 ๕๐ ข้าง ม้า ๓๐๐ พศ ๓๐๐๐๐ แต่เจ้าพระยาธรรมราชาธิราช เจ้าพระยา
 สวรรคโลก พระยากำแพงเพชร พระยาสุโขทัย พระยาพิษณุโลก ยก
 ไปโดยทางโพธิ์สัตว แต่มีพระราชกำหนดไปให้พระยาตากยกทัพออก
 มาบรรจบด้วยทัพสมเด็จพระเจ้าตากเชอ แต่ให้ยกไปตีทัพพระยาอ่อนใน
 คำบดแสนต์ไทงนั้น ครั้นตีทัพพระยาอ่อนแตกฉานแล้ว สมเด็จพระเจ้า
 ตากเชอก็ยกทัพคืนมา โดยทางพระนครหลวง มาถวายบังคมพระบาท
 สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์.

๑ เมื่อทัพหลวงเสด็จอยู่ในเมืองราชบุรีในปีเถาะตรีศก (พ. ศ. ๒๓๓๔)
 พระบาทสมเด็จพระเอกาทศศรีสุริยวงศบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 เสด็จขึ้นไปประพาศทางชลมารค เสด็จด้วยพระชวลีมานอันเนื่องการ
 รจนา คุณหิมาดาตาศด้วยบริวาร แล่นศฤงฆารประทับถรรพเสด็จ
 เสด็จถึงเมืองพระพิศณุโลก ตั้งตำหนักในคำบดวัดไผ่ ฝ่ายพระคชา
 ธารดำรงดินชพพานะแต่ข้างต้นมาต้นทงบ่วงไซ้ ทรงพระกรุณาตรีศให้
 ไปโดยทางชลมารครับทัพหลวงในเมืองพระพิศณุโลก พระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศศรีสุริยวงศบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จไปนมัสการ
 พระชินราชในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในเมืองพระพิศณุโลกนั้น แล้วยก
 เสด็จไปประพาศในจังหวัดเมืองพระพิศณุโลกนั้นทุกตำบล ในขณะที่
 กรมการเมืองพระพิศณุโลกกราบทูลพระกรุณาว่า เดือร้ายนัก ย่อม
 มาบ้ทาผู้คนถึงในเมืองพระพิศณุโลก ทรงพระกรุณาตรีศให้ชาหลวง

21/04/2563

ไปล้อมล้อมอรัญทุกตำบล จนหนึ่งข้าหลวงไปล้อมล้อมมาถวาย แด
ทรงพระกรุณาตรัสให้แต่งเป็นคอกตุงประมาณสิบคอก แล้วเอาเนื้อ
ปล่อยเข้าไปในคอกนั้น พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จด้วยช้างพระที่นั่ง แดเสด็จออกไปยืนข้าง
พระที่นั่งแทบคอกนั้นแล้ว จะให้ทหารข้าหลวงเข้าฟังแทงไซ้ เนื้อ
นั้นใหญ่กำลังสามารถวิ่งข้ามคอกออกมา โดยนำพระที่นั่ง ทรงพระ
กรุณาก็ดำเนินวางช้างพระที่นั่งตามเนื้อนั้นไป แดตรัสให้ข้าหลวงเข้า
ล้อมแทงเอาได้ในกลางแปลง แดข้าหลวงจะได้บ่วงจับหามได้ พระ
บาทสมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จไป
พระพิศณุโลกครานั้น แดเสด็จประกาศตั้งเป็นหลายครั้ง จึงมีพระราช
โองการตรัสให้เอาทองนพคุณเครื่องราชูปโภคมาทำเป็นทองประเทือง
จึงเสด็จไปบิณฑพระพุทธปฏิมากรพระชินราชด้วยพระหัตถ์เสร็จบริบูรณ์ ก็
แต่งกวรตองแดให้เล่นมหรค์พยุชาติการแก่พระพุทธเจ้านนเจ็ดนเจ็ดคน
เป็นมหรค์เหาพารหนักหนา จึงล้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงดำรัสใช้
ข้าหลวงขึ้นไปกราบทุกพระกรุณา เสด็จเสด็จพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรฐ
อัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จลงมาจากเมืองพระ
พิศณุโลกในวัน ๔ ๖ คำในปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๑๓๔) นั้น.

๑ ถึงเดือนเก้า พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
พระองค์ ก็เสด็จจากเมืองราชบุรีโดยสถิตมารค เสด็จไปประกาศถึง
ตำบลตำบอยยอด แดตั้งพระตำหนักแทบฝั่งพระมหาสมุทร จึง
เสด็จลงพระสุพรรณวิมานนาวา อันเนื่องกฎรจนาราชการประดับ สรรพ

ด้วยเครื่องพิไชยสรรพาวุธคุมหิมา แด่เรือท้าวพระยาเด่นาบดพิริยโยธา
 ทหารโดยเสด็จแห่งห้อมล้อมคาศดาในท้องมหาอรรณพดาศร พระบาท
 สัมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็เสด็จออกไป
 ประพาศภิรมย์ชมฝูงมัจฉากรอนม้านานาพรรณในกตางสมุท ก็ทรง
 เบ็ดทอดได้ปลาตามแฉวกเสด็จขนิมายังพระตำหนัก พระบาทสัมเด็จ
 บรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ เสด็จออกไปประพาศ
 ในกตางมหาสมุทตงหนได้ สิบสี่วันวารแล้ว ก็มีพระราชโองการตรัส
 สั่งให้ ไปแต่งพระตำหนักในริมฝั่งมหาสมุทตำบลโตนดหลวง ก็เสด็จลง
 พระสุพรรณวีสานมหานาวาอันเป็นพิไชยพาหนะสำหรับ ประดับพลากร
 โดยชนิด เรือท้าวพระยาเด่นาบดมนตรพิริยโยชามาตยทงหลายแห่งห้อม
 ล้อมคาศดา คุมหิมาด้วยเครื่องสรรพาวุธ พระบาทสัมเด็จพระบรม
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็เสด็จโดยชลมารคมหาสมุท
 มายังพระตำหนักในตำบลโตนดหลวง แด่ทอดอยู่แรมทัพในมหาสมุท
 สองคืนจึงเสด็จถึงพระตำหนักโตนดหลวงนั้น แด่เสด็จออกไปประพาศ
 ในกตางมหาสมุทในตำบลโตนดหลวงนั้นแล้ว อยู่ ๑๒ วันจึงเสด็จจาก
 ตำบลโตนดหลวง เสด็จโดยชลมารคเข้ามายังเมืองเพชรบุรี.

๑) ตุลาคม ๕๕๕ ปีมะโรงจัตวาศก (พ. ศ. ๒๓๓๕) เดือน ๑๒ พระ
 บาทสัมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็มีพระราช
 โองการตรัสให้บำรุงช่างมารพดทงปวงไว้สรรพ จะยกทัพหลวงเสด็จ
 ไปเอาเมืองตองอู จึงมีข่าวมาว่าพระยาอังวะจะยกมาเอาเมืองหน้ายแต่ได้
 เมืองหน้ายแล้ว แด่พระยาอังวะจะยกไปเอาเมืองเด่นหัวแล้ว พระบาท

สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็มีพระราชโองการ
 ตรีศว่า เมืองหน้าด่านเมืองแฉ่นหัวไซ ได้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาฝ่ายกรุง
 พระนครศรีอยุธยาแล้ว แต่ซึ่งพระยาอังวะมาเอาเมืองหน้าด่านเมือง
 แฉ่นหัวคองนี้ ควรเราจะยกทัพหัตวงไปเอาเมืองอังวะ จึงมีพระราช
 กำหนดแก้ทางพระยาธำมศรราชเด่นาบคัมภีร์มูขทั้งปวง ให้ตรวจ
 เครื่องสรรพาวุธข้างมารพดทงปวงจงสรรพ แต่จะยกทัพหัตวงเดด็จ
 ไปเอาเมืองอังวะ ครั้นถึงมคศีร์มาศ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็มีพระราชโองการตรีศให้แต่งพระ
 ตำหนักในตำบดป่าโมก ครั้นเสร็จก็เดด็จด้วยพระชวลีมานมา โดยทาง
 ชดमारค เดด็จเข้าระพงพดในพระตำหนักป่าโมกนั้น พระบาท
 สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ ก็เดด็จพยุหบาตรา
 จากตำบดป่าโมก เดด็จโดยชดमारคชั้นเหยียบไชยภูมิในตำบด
 เอกราช ให้ขุนแผนสท้านพันไมชมนาม โดยการพระราชพิธีไชยสงคราม
 เสร็จ ก็เดด็จออกทัพไชยในตำบดพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระบรม
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ก็เดด็จพยุหบาตราโดยชดमारค
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหัตวง เดด็จทรงช้างคันทน พดายศรีไชยศักดิ์ เป็นพระมหา
 คชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรฐูอิศวรบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 เดด็จทรงช้างคันทนพระมหาศักดิ์ดานุภาพเป็นพระคชาธาร พระบาทสมเด็จพระ
 บรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์ก็เดด็จยกพยุหบาตราด้วย
 พระคชาธารทงสอง อันประดับด้วยเครื่องคเชนตราตั้งการอนพิจิตรด้วย
 กาญจนรัตนชัชวาลย์ แดโอพารด้วยเครื่องพระอภิรมเสด็จครันคร กตั้ง

กตชุมสายตายพจตรพิพชรตน พัดวาตวิชนีจามรวรพรรณโอภาศ
 เดียรดาษด้วยท้าวพระยาสามนตราชเสนาบดีมนตรีพริยโยธาทหารแห่ห้อม
 ตอมเป็นบริวารคอก๊ก พันภักด้วยพวกพดกเซนทรนิกรบวรมหาคชด้าร
 ดินรพสมุหโยธาทางหลาย ดูพรรณรายด้วยเครื่องสรรพายุทธเกราะกราย
 ย้ายกันแห่โดยชนิดชายชวาน่าหลัง แดพดข้างเครื่อง ๘๐๐ พดมา ๓๕๐๐
 พดโยธาหาญ ๓๐๐๐๐๐ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทง
 ดองพระองค์ ก็เสด็จพยุหบาตราโดยสถิตมารคไปโดยทางกำแพงเพชร
 ฐนไปยังเชียงใหม่ แดพระเจ้าเชียงใหม่ไปรบพระรามเดโชในเมือง
 เชียงแสน จึงตั้งทัพหลวงแทบเมืองเชียงใหม่อยู่ท่าพระเจ้าเชียงใหม่
 แดแต่งข้าหลวงให้ไปหา พระรามเดโชแดเชิญ พระเจ้าเชียงใหม่คนมาด้วย
 ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่มาถึงทัพหลวงแล้ว แดพระเจ้าเชียงใหม่ก็เสด็จ
 มาเคารพแก่พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทง ดอง พระองค์
 แดวกถวายเป็นแทเครื่องบรรณาการเสร็จ ก็ตั้งค้ำหนักอยู่แทบทัพ
 หลวง ในวันอัฐมุนน พระเจ้าเชียงใหม่ก็เชิญพระบาทสมเด็จพระบรม
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทงดองพระองค์ เสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าในเมืองเชียงใหม่ แดทัพหลวงตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่
 เดือนหนึ่ง จึงยกทัพหลวงเสด็จจากเมืองเชียงใหม่ไปโดยทางอังวะ
 พระเจ้าเชียงใหม่ แดถูกพระเจ้าเชียงใหม่ทั้งสาม ไปโดยเสด็จทัพหลวง
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ยกพยุหโยธาทัพ เสด็จไปโดยทางเมืองห้าง
 หลวง พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุธิศวรบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้า

ขยู่หว ก็ยกทัพหลวงเสด็จไปโดยทางเมืองฝาง แด่เสด็จถึงเมืองฝาง
ในวัน ๕ ๓๑ ๕ ค่ำ.

๑ ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จถึงเมืองหางหวง แด่ตั้ง
ทัพหลวงอยู่ตำบลทุ่งแก้ว แรมทัพในตำบลนั้น ล้วนพระยากำแพง
เพชร แด่พระหัวเมืองขุนหมื่นทงหลายผู้เป็นทัพหน้ายกขางมารพดไป
ถึงแม่น้ำขง.

๑ ในขณะที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระประชวรหนัก ก็ตรัส
ใช้ข้าหลวงไปกราบทูลพระกรุณาถึงเมืองฝาง พระบาทสมเด็จพระเอกา
ทศรถุอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จจากเมือง
ฝางมายังสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในเมืองหางหวง แด่เสด็จถึงใน
วัน ๗ ๖ ค่ำ บีมเสงเบญจศก (พ. ศ. ๒๓๓๖) นั้น รุ่งขึ้นวัน ๒ ๖ ค่ำ
เพดาชายแควสองบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็เสด็จสวรรคต
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระพรหมามโรงคอก (พ. ศ. ๒๐๘๗) เมื่อได้
ราชสมบัติขึ้นศักราช ๘๔๐ (พ. ศ. ๒๓๒๓) ปีชวดดำเรทศศก ในปีชวด
นั้นพระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา เสด็จอยู่ในราชสมบัติ ๓๕ พรรษา
เมื่อเสด็จสวรรคตในเมืองหางหวงพระชนม์ได้ ๕๐ พรรษา.

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ (พระเอกาทศรถู)

๑ พระบาทสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงไศการำรักพระบรมเชษฐาธิราช
ถึงความหลังต่าง ๆ พระเจ้าเชียงใหม่แด่เสนาบดีแสนายทัพนายกอง
ต่างคนไศกาอาตุรภาพต่าง ๆ ครั้นคตยไศกแด้ว จึงพระราชรถูทั้ง ๔

แต่ท้าวพระยาตำนนครราชสีมาเด่นาบดี มนตรพริยโยชามาตยทงหลาย
 คึงพิตบพลาไชยสุพรรณมหาวิมานในทัพไชยกถางพยุหนั้นเด็ร็จ ก็นำ
 พระราเชนทรยานกาญจนอดงกฏรจนามหานวรัตนชชวาศย์ ประคัมด้วย
 อภิรมชุ่มสายเสวตรรัตนพัควาตวิชนี พรพรรณกตงกตจามรมาศทงปวง
 แต่เครื่องมหาเบญจราชกกุธภัณฑ์อันหนึ่คเวอกรรัตนราไชประโลก อันเปน
 เครื่องราชภิเศกสำหรับพระมหากษัตริราชราชเจ้า มาถวายแต่พระบาท
 ถมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว อัญเชิญเด็คัจ
 ชนผ่านพิภพมไหศวรรยารชิบิตถวดยราชประเพณี ดื่บต้นตศิศรีสุริยวงษ์
 ค้างพิภพมณฑลสถลกรุงพระมหานครศรีอยุธยา มหาคิตถภพนพรัตน
 ราชธานีบุรีรมย์ อันอำพนด้วยตำนตราชประเทศนานา มหาไพบุตย
 พิศาดราชเจ้าดีมาอาณาเขตมณฑลทงปวง โดยบุรพประเพณีพระ
 มหากษัตริราชราชเจ้าสืบ ๆ มา พระบาทถมเด็จพระเอกาทศรถูอัคร
 บรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เด็คัจชันพิตบพลาไชยสุพรรณ
 มหาวิมาน อันประคัมด้วยเครื่องอดงการกาญจนดารามหาวิศดารด้านค
 ทิพมณฑล คุถกตด้วยบวรเสวตรรัตนรัตนจามรมาศอดงกฏ แต่มี
 พระคชาธารพระยาคชสารราชคเชนทรสถิตยช่ายชวา ทงพระพิไชย
 พาหนะมกคตราชอัครสถิตยช่ายชวา แต่คังพยุหพตากรพตพฤษทโยชา
 ทหารทุกหมู่ทุกพรรคประคัมโดยชนัด พตชางพตมาพตเชนคังแพน แล่น
 เด็คโดห์โตมรชนุศรทงปวง แห่ห้อมล้อมเปนบริวารเด็ร็จเด็รพ จึงเบก
 ท้าวพระยาตำนนครราชสีมาเด่นาบดีมนตรมูชทงปวง
 ถวายบังคม พระบาทถมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระ พุทธ

เจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งท้าวพระยาทั้งหลาย ให้ตั้ง
 แต่งการที่จะรับพระศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมายังกรุงพระมหานครศรี
 อโยธยา แต่มีพระราชกำหนดให้ขึ้นไปหาท้าวพระยาทั้งหลายอันไปทัพ
 นานนให้กตบคนมายังทพหลวง ส่วนพระรามเดโชซึ่งมีพระราชกำหนด
 ให้ไปหาถึงเชียงแสนเชียงรายนน พระรามเดโชก็มาถึง แดเบิก
 เข้ามาถวายบังคมในตำบลห้างหลวงนั้น.

๑ ถึงณวัน ๕ ๓๒ ๒ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอุทิศบรมนารถ
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จด้วยพระที่นั่งครุฑพาหนะ มีเสวตร
 นิตร์รัตนพระอภิรมชুম้ายพรายพรรณประดับ สรรพด้วยท้าวพระยา
 สำนนตราขพิริยโยธาแสนยากรทงหลายย้ายโดยชบวนนำหลัง ก็เสด็จ
 กรชาพดพยุยกทพหลวงจากเมืองห้างหลวงคินมาโดยอันดับมารค ก็
 เสด็จมาถึงเมืองเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอุทิศบรมนารถ
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่พระเจ้าเชียงใหม่
 ให้อยู่รักษาเมืองแต่บำรุงข้างมารพดใหม่คง เมื่อจะมีการพระราช
 สงครามไซจะเอาพระเจ้าเชียงใหม่ไปโดยเสด็จ ก็แรมที่พหหลวงในเมือง
 เชียงใหม่คินหนง ครนพระเจ้าเชียงใหม่นำท้าวพระยามาถวายบังคม
 เสด็จ ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ยกทพหลวงเสด็จจากเชียงใหม่ตง
 มา แดทรงพระกรุณาเอาพระทุดองตูกพระเจ้าเชียงใหม่ตงมาโดยเสด็จ
 แดพระราชทานให้นามกรชื่อพระศรีสุมหาธรรมราชา พระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศรถอุทิศบรมนารถ บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็เสด็จมา โดยทาง
 ศุโขไทยมายังท่าเรือในเมืองกำแพงเพชร.

๑ ในขณะนั้นเมืองไท่ร่แต่งทูตานุทูตให้ถ่อหน่งสื่อแด่เครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย จึงซาหัดวงกนาทูตานุทูตเมืองไท่ร่นนชนไปถวายบังคมแด่ถวายเครื่องราชบรรณาการถึงทัพหัดวงในเมืองกำแพงเพชร แต่ทัพหัดวงตั้งอยู่ในเมืองกำแพงเพชรนั้นดับห้าวัน จึงมีพระราชกำหนดตงมาแก่ท้าวพระยาผู้อยู่รังพระนครให้แต่งพระค้ำหนักค้ำบดป่าโมก ครั้นเสร็จก็เสด็จโดยขดमारคต่องมายังพระค้ำหนักในป่าโมกนั้น พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสสั่ง แก่เจ้าพระยาธรรมมาธิบดีให้ คก แต่งการประดับประดาพระราชวังหัดวง แด่ตงราชวตรนตรขงทงต่องตราบขางขดमारค แต่พระค้ำหนักป่าโมกเท่าถึงพระราชวังหัดวง แด่ให้ท้าวพระยาทงหัดยตรวจจัดเรือแห่แหนทงปวงตรรพเสร็จ ถึงณวัน ๕ ๑๒ ค่ำพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัสให้พระราชครูทง ๔ แต่งการพระราชพิธีตงครามาภิเศก แด่วกให้เอาเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา อันประดับด้วยตรรพาดังการอันมหาพาร มาบรรทบบขนานแด่เทียบเรือแห่นำหัดงทงปวงเสร็จ ถึงเพดารุงแด่นวพิกาหนึ่ง ได้ศุภโยคมงคลโตดมเพดาฤกษ์อันประเสริฐ จึงพระโหราธิบดีศรีจันทรประพาพกตนมของไชย พระราชปโรหิตาจารย์ราชสุภาวดีศรีบรมหงษ์องค์บุรีโตดมพรหมพิชาจารย์ เป้ามหาตงชทกขินาวัญ แด่ประโคมแดรตงชตุรียคนตรทงปวง พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จตงเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา แด่มีพระราชครูทง ๔ แด่โหรา

ธิบัติแพทย์ธิบัติโดยเสด็จเฝ้าพระบาทในหน้าพระที่นั่ง จึงให้ยกธงไชย
 โบกโบยคตายพระที่นั่ง ไชยสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา เสด็จออกจากชาน
 กี่เสด็จโดยขบวนรถที่ธารคุมแหพาเรือคันทงปวง อันประดับด้วย
 เครื่องอลงกฎรจนาดรรพการพิธี แดกอุปด้วยเรือท้าวพระยามหา
 เสด็จบดทั้งปวงให้โดยขบวนนำหตงเคียรดาษ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวก็เสด็จถึงบรรทมชานพระราชวังหตง แดคอนทเกรเป็น
 ประถมประโคนนครตั้ง จึงเสด็จขึ้นพระราชนทรยานพยุหบาตรา
 แดประดับด้วยเศวตฉัตรดำสำหรับราชาภิเศก แดคอนทเกรเป็นทศยวาร
 ก็เสด็จด้วยพระราชนทรยาน ถึงอิมฉันทแห่งพระที่นั่งมงคตาทิเศก
 มหาปราสาท จึงคือนทเกรเป็นทศยวาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวก็เสด็จลงจากพระราชนทรยาน เสด็จในหน้าห้องไชยชำระพระบาท
 เสด็จ เจ้าพระยาธรรมาธิบคกตงของไชย ประโคนนครตั้งครยคตททง
 ปวง จึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งมงคตาทิเศกมหาปราสาท แดเสด็จออกหน้า
 ดีหบัญชรอันประดับด้วยเนาวรัตนอันชชวาลัย มีพระคชาธารพระยาจารย์
 ออลงกฎธคยทงชายชวา ทงพวกพดโยธาทหารคองแห่ดาษดาโดยชนิด
 ดรรพายุทททงปวง คองเป็นกระบวนประดับประดา จึงเบิกท้าวพระยา
 ตำนนตราชราชครฤตพฤตมาคยมหาเสนาธิบคทงปวง ถวายบังคม
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แดวกก็เบิกสมโภชเตยงตูกชุน แด
 ถวายอาเคียรพาทสำหรับการพระราชพิธีประเวศพระนครน.

๑ ในคักราช ๕๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๖) บีมเสงเบญจคกนนั้น พระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศรถอศวรบรมนารถพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จราชาภิเศกด้วย

ราชสมบัติในกรุงพระมหานครศรีอยุธยา มหาคิณกภพนพรัตนราชธานี
บุรีรมย์ ทรงพระนามพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชวามา
ธิบดี ศรีอินทบรมมหาจักรพรรดิศวรยราชธิบดีอินทราชาธิราช
รัตนากาศภาษกรวงษ์ องค์บรมมาชิเบศร์ ตรีภูวเนตรวรมหารถนายก
คิณกรรัตนราชชาติอาชาวไถ่ย์ สมุทัยคโธมนคสังกตจักรวาฬิเบนทร
สุริเยนทรราชธิบดีทร หรืออินทราชาธิบดี ศรีวิบุตย์คุณรุจิตร ฤทธิรา
เมศวรธรรมิกราชเคโชไชย พรหมเทพาคิเทพศรีภูวนาชิเบศร์ โดกเชษฐ
วิสุทธมกฏเทศคตา มหาพุทธานุกรบรมพิตร พระพุทชเจ้าอยู่หัวกรุง
พระมหานครทวาราวดีศรีอยุธยา มหาคิณกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์
พระองค์ทรงทศพิชราชธรรม แด่สถิตย์ในพุทชารรถจรยา ญาตารรถ
จรยา โดการรถจรยา มหิมาค้วยพุทชการกโพธิ์ดมภารมเหพา
รมหัตจรรย อนันคบัญญัติฤทชาพล พหลเคโชนุภาพปราบบรราชอริ
ศรีพระเดชเคชะคระบะอนันมहिมา คื่อองค์สังฤษคิรภษสังหารวิคาควิสุทชิ
อุดมเทพดมบุรณ ในพระองค์บมิชาด อากคื่อพระพรหม พระพิคณ
พระอิศวร พระพาย พระพรุณ พระเพดิง พระยม พระไพศพ
พระอินทร พระจันทร พระอาทิตย์ แดพระองค์ทรงฤทชสังกตคคอรรถ
อดุตยาดีเรก อเนกคุณคณามหามหรณพ ดับสังกตเวทคิตปลาคม
อุดมยคโยค สังกตโดกมกฏวิสุทชจุมณรัตน สวรรคิมงคต ถกต
เหนือคิโรคมางคัมหากระษคริยเจ้าทงบวงในสังกตชมพุทวิป แดพระบาท
เสด็จด้วย ไอลุริยาชิบคิบูร์ รัตนดมบุรณ มงคองด้วย ช่างมา รพตพหตแด่น
ยากร สมณเพรียมณาจารย์จตุรพรรถประชาน ๐๓/๐๔/๒๕๖๓ คณสังกตดับไต้มย

ประเทศนานาพรคนิกร ตโมต์บรมคุษเกษมเปรมประชากรฐร
 เด็ดต้นพันกว่า ไบราณราชประเพณี มีพระราชฤไทยไกรกรุณาปรานี
 ดีศวโศกากรทั้งหลาย หมายถึงนฤทุกซ์ ปลุกใจราษฎรให้สำนึกเกษม
 คุษ โดยยุคดิชรรมนอเนวร ชจรพระเกียรติปรากฏ พระยศเช่นช้ำทอ
 ทิศานุกิ แดท้าวพระยามหากระษัตราธิราชเจ้าทั้งหลาย ก็แต่ง
 เครื่องบรรณาการให้ ทูตานุทูตมาถวายบังคมพระบาทบรมบพิตรพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัวมิได้ขาด แดพระบาทเด็จตั้งร้าง โพิชต์มการบำเพ็ญพุทธ
 การกขรรพรมปราชิคุณ อาทค้อตั้งร้างพระวรเชษฐารามมหาวีหาร
 อนรงนาพระพุทธปฏิมามหาเจดีย์บรรจพระตำริกษาค ดำเร็จกฐี
 ด้ถานปรากการสมด้วยอริญวาล์ แดวกตั้งร้างพระโคตมปิฎกขรรพรมจบ
 บริบูรณทงพระบาพิ์แดอรรคกถาฏีกาคณัฐวิวัฒนทงปวง จึงแต่งหือพระ
 ด้ทชรรพมเด็จ กนิมนต์พระตั้งฆอริญวาล์ผู้ทรงศักดิ์ราชคูนเอินเด็จขมา
 อยุ่ครองพระวรเชษฐารามนนแฉว ก็แต่งขุนหมื่นชาวดวงไวสำหรับ
 อารามนน แดจำหน่ายพระราชทรัพย์ไว้ ให้แต่งจคู้บัจจยทานถวาย
 แก่พระตั้งฆเป็นนิจกาด แดไว้ให้แต่งฉยทานศาลา แดประดำทพระราช
 ทรัพย์ให้แต่งโภชนาหารจันหันถวายแก่ภิกษุตั้งฆเป็นนิจกัถรมมิชาค พระ
 บาทตั้งฆเด็จเอกาทศรถอุศักรบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว กนิ
 พระราชโองการตรัสตั้งแก่ท้าวพระยาเด็จนามคณิศรมุขทงหลาย ให้แต่ง
 การพระบรมคัพตั้งฆพระพุทธเจ้าหลวง แดแต่งพระเมรุมาศตั้งตั้งขึ้นสืบ
 เจ็ดวา ประดับด้วยเมรุทศ์เมรุราย ราชวคร์ฉัตรทองฉัตรนากฉัตรเบญจ
 รงค์นานาเด็จ ก็อัญเชิญพระบรมคัพตั้งฆแห่น้อมหากฤษณาธาร อัน

ประดับด้วยอภิมงคลกตกรณา แต่ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย
มาประดับแห่ห้อมล้อมมหากฤษณาจารย์ ก็อัญเชิญพระบรมศพเสด็จเสด็จ
โดยรัถยาราชาวัตรไปยังพระเมรุมาศ ด้วยยศบริวารแต่เครื่องสักการ
บูชาหนักหนา พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถก็สวรรคตบรรทมพิตรพระพุทธ
เจ้าอยู่หัว เสด็จไปถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
แต่ทรงไศกาพิไรรำลึกพระบรมเชษฐาต่าง ๆ เสนาบดีกรมฝ่ายหน้าฝ่าย
ในต่าง ไศกาอาดูรรำลึกในพระบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงถึงความหลัง
ต่าง ๆ ให้หม่นตพระสงฆ์สวดสังวาค์หมั่นหนึ่ง ถวายพระราชนา
เครื่องอัฐบริวารทักษิณามูชาพระสงฆ์ทั้งปวงเป็นนมเฝ้าพารา.

๑ ฝ่ายพระยาของอู เมื่อที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้าตากดับไป
ยังกรุงพระนครศรีอยุธยาแล้ว พระยาของอูกัทำนุบำรุงพระเจ้าหงษาวดี
ไว้เป็นอย่างดี หวงจะเกิดยกด้อมหัวเมืองทั้งปวงให้ราบคาบเป็นปรกติ
ก่อนจึงจะคิดการใหญ่ต่อไป จึงมีหนังสือไปประกาศแก่หัวเมืองทั้ง
ปวงว่า เราผู้เป็นราชันต์ดาพระเจ้าหงษาวดี คิดถึงพระคุณสมเด็จพระ
พระบิดาธิราช จึงให้ ไทราพฤตมาจารย์ขับไล่ชตาเมืองหงษาวดีที่จะ
รับศึกพระนครศรีอยุธยา ไทราพฤตมาจารย์ผู้รู้แท้ทายว่า ชตาเมือง
หงษาวดีขาดสูญแล้ว ที่จะรับรองข้าศึกนั้น ถึงมาทเทวดาจะมาช่วยก็
ไม่รอดเตย ไนจะปราไชยเป็นมั่นคง แต่ชตาเมืองของอูครองนได้
จตุรงคโชค ถึงจะมีข้าศึกมากดุจคลื่นในพระมหาสมุทรก็ไนจะปราไชย
ไปเอง เพราะเหตุดังนี้เราจึงเชิญเสด็จพระเจ้าหงษาวดี แดกवाद
ครอบครองนามาตั้งรับมณฑลเมืองของอู ที่พระนครศรีอยุธยาจะมา

คิดเมืองทองอยู่ถึงหกหาญปั่นป่วนเป็นหลายครั้ง เด็ดทแกล้วทหารมาก
 แดตงดอมอยู่ถึงด้ามเคียนเคี้ยงมโตเมือง จนดำทัพไป ก็เป็นบำเหน็จ
 มือเมืองทองอุ้มทัพพระนเรศวรเอาไชยชนะไว้ได้ ท่านทงปวงก็ยอม
 แฉงอยู่ แดพระเจ้าหงษาวดีเคยเป็นคู่ชออยู่ในเมืองหงษาวดีนั้นใด เรา
 ก็อุดำหัดของพระคุณให้เป็นคู่ชอคุณนั้น แดหัวเมืองทงปวงอย่าได้
 กินแห่งต้นแท้ดังใดเลย เคยทำราชการนั้นใดก็ให้ทำราชการดุจกาล
 กอนนั้นเกิด.

๑ ฝ่ายหัวเมืองทงปวงโตแฉงหนึ่งต่อพระยาทองด้วงนั้น ดางเมือง
 ก็เชื่อ ดางเมืองก็คิดแฉงดังได้ยเป็นอันมาก แดแต่งคนให้ชนไปจับ
 ทราบดับส่วนทองเมืองทองอยู่เอง ๆ จนศักราช ๙๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔)
 มีเกาะครพคักก็ไดเนอความว่า พระยาทองด้วงทำบุารงพระเจ้าหงษาวดี
 ไวทงนหา โดยดีคยก็คัญญุดุจจริตไม่ ความคิคนั้นเป็นเด้หะเท่พระ
 มหาเถรเดียมเพรียมบอก หัวเมืองทงปวงคิคนั้นจะยกไปรบชิงพระเจ้า
 หงษาวดีมาให้จึงได้ ดางเมืองก็จัดแจงไพร่พลเด้จแฉงก็ยกชนไปถึง
 เมืองจิศทอง ขณะนั้นพระยาทองด้วง จึงให้มนต์พระมหาเถร
 เดียมเพรียมเขามา แดพนม้ดการบอกวา บัดนี้หัวเมืองทงปวงคิคนั้น
 ยกมาจะรบเมืองเรา พระผู้เป็นเจ้าชวยคิดให้ โยมควย พระมหาเถร
 จึงว่าจะกตวอะไรแกอวยหัวเมืองเหล่านี้ แดจะคดอวยดมปากก็จะกตบ
 ไปเอง พระยาทองด้วงฟังมีความยหนัก กราบพนม้ดการพระมหา
 เถรเด้อ ๆ เด้อ ๆ พระมหาเถรจึงกระชิบบอกอบายให้พระยาทองด้วง
 ประการ แดจักไปอาราม พระยาทองด้วงจึงแต่งเป็นหนังสือรบตั้ง

พระเจ้าหงษาวดี ไปถึงท้าวพระยาหัวเมืองทั้งปวงว่า พระเคราะห์
เมืองหงษาวดีรายนิก พระยาตองอูเห็นความมากคณัญญกต้วจะ
เดี่ยเมืองแกซาคัก เดี่ยดาวยรามัญทั้งปวงจะไปเป็นชเดยกรุงพระนคร
ครือยุทธยา จึงรับเรามาไว้ณเมืองตองอู ไตรอดจากเงอมมือ
บัจจามิตรกค้อยเป็นศุขอยู่ ถ้าครบเจดบัตินพระเคราะห์แตวกจะกตบ
ตงไปตงอยู่ณเมืองหงษาวดีตงเกา แตซงหัวเมืองทั้งปวงคบคคกนยกทัพ
มาตงนจะเปนกระบถญา ฝ่ายท้าวพระยารามัญหัวเมืองทั้งปวงได้แจ้ง
ในหนังสือรบตงตงนนักสำคัญว่าจริง คคใจกตวลเปนกำตง กักพากัน
เดีกทพกตบไป.

๑ ครนศักราช ๙๕๔ (พ.ศ.๒๓๓๕) บีมโรงจัตวาศก นักสร้างบุตรพระ
ยาตองอูจึงคคตว่า บิดาไปพาเอาพระเจ้าหงษาวดีมาไว้ ให้ศักพระ
นครครือยุทธยามาตค แทบจะเดี่ยเมืองครงหนงแตว แตหัวเมือง
ทงปวงกเปนเดี่ยนศัครู พากนยกกรพตมาจะตเอาเมืองอกเตา แต
เหตุซงเปนทงนเพราะพระเจ้าหงษาวดีองคคตยอ ถาตะไว้ไหนเดยคัก
จะวายเมือง จาจะตอบตางพระเจ้าหงษาวดีเดี่ยให้ตบตัญญแตวเมืองตองอู
จึงจะเปนศุข คคแตวกประกอบยาพิศม์ตอบได้ในเครื่องเดี่ย พระเจ้า
หงษาวดีมทนรู้เดี่ยเข้าไป พระองคคคตบตัญญตวรคต พระยาตองอู
รู้ว่าพระเจ้าหงษาวดีตวรคตโดยกคคใจ จึงให้ไคตงนไคเดี่ยกไคคความ
ว่า นักสร้างบุตรประกอบยาพิศม์ให้พระเจ้าหงษาวดีเดี่ยเข้าไป
พระยาตองอูเหตุตตตระหนักแตวทอคใจใหญ่ มีรูทจะทำประการไค
จึงไปบอกแก่พอมหาเถรเดี่ยมเพรียมน โดยเหตุทุกประกจร พระมหาเถร

ได้แจ้งตั้งหนักตกใจ จึงว่าเอะการเราเสียแล้ว บุครท่านเป็นคนโหด
 เขตานักหาบุญญามีได้ ส้มด้วยพระบาทว่า มีบุตรถ้าไม่คิดแล้วก็เป็น
 ศัตรูกับตามารดา ท่านนอประมาณดังพฤษชาชาติอันจะตายเพราะถูก
 พระยาตองอูได้ฟังพระมหาเถรก็ โทมหนักน้อยใจแก่บุตรเป็นกำลัง จึง
 กราบหมัสการพระมหาเถรแล้วว่า พระผู้เป็นเจ้าของจะคิดนั้นใดดี พระ
 มหาเถรจึงว่า การดีเสียไปไม่สมคนเนแล้ว จะต้องการอันใดให้หัวเมือง
 ท่งปวงเป็นเดียนศัตรูเล่า เราจะเอาความดีไว้นาเกิด ท่านจงให้ชาวเมือง
 โทหนักี่ระท่งเมืองแล้ว จึงมีหนังสือไปถึงหัวเมืองท่งปวงว่า พระเจ้า
 หงชาวตทวงพระประชวรได้ด้ามวันเสด็จสวรรคต เราผู้เป็นราชันดดา
 จะทำการถวายพระเพลิงสนองพระคุณให้ถึงขนาด แดงหัวเมืองท่ง
 หตายผู้ใดรู้พระคุณจะมาช่วยก็ตามมีมากตามอชญาไครยนั้นเกิด แด
 ตัวเราถึงถวายพระเพลิงเสร็จแล้วกรมใด คิดตั้งตัวเป็นใหญ่ จะไปฟัง
 พระบรมโพธิ์สมการ ส้มเด็จพระนเรศวรบริพัตรเป็นเจ้าณกรุงพระนครศรี
 อยุทธยา ถ้าท่านมีหนังสือไปถึงหัวเมืองท่งปวงก็จะเห็นความจริง จะ
 ส้นอาษาฏองเวร ถ้าผู้ใดมากเห็นเป็นศัตรู ถ้ามีมาจะไปฟังกรุง
 พระครศรีอยุธยา ครายก็จะเอาคตอหนไปเดา ความตักจะมี
 แกเราสืบไป พระมหาเถรขแจ้งบอกอบายให้พระยาตองอูแล้วตั้งว่า
 ซึ่งจะแต่งการถวายพระเพลิงนให้ค้อยท่าซาชา ความตจจะภาขจร
 ไปนาหาประเทศ ตั้งแล้วพระมหาเถรก็ไปชาราม พระยาตองอูก็มี
 หนังสือไปถึงหัวเมืองท่งปวงจุค่าพระมหาเถรทุกประการ ท้าวพระยา
 พระหัวเมืองท่งปวง เห็นผู้ถือหนังสือ โทหนักี่ระแล้วแจ้งในหนังสือว่า

พระเจ้าหงสาวดีได้ตั้งจตุรรรคาโดย ถมโตมความรังเกียจกันแห่ง ค่าง
 คนกัโหมนศั โศภาครภาพถึงพระเจ้าหงสาวดีเป็นอันมาก ทมกคณูญ
 ฐพระคุณกัมายังเมืองคองอู ช่วยแต่งการที่จะถวายพระเพลิงเป็นหนก
 หนา ดาวเมืองกัมิได้ ไปช่วยพระยาคองอู ไปเข้าหาพระยาทะเลตะวันออก
 ส้มเด็จพระนเรศวรเป็น เจ้าให้อยู่ดำเรจราชการ เมืองเมาะคมะ เมาะดำเต็ง
 ฝ้ายพระยาคองอูครนตกแต่งการพระศัพพะพระเจ้าหงสาวดีเสร็จแล้ว ก
 ถวายพระเพลิงโดยราชประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้าสืบมา.

๑ ลุคักราช ๙๕๕ (พ. ศ. ๒๓๓๖) ปีมเสงเบญจศก ฤนเดือนย พระยา
 คองอูก็แต่งราชทูตอุปทูตครทูตถอพระราชดำล่น คุมข้างมาเครื่องราช
 บรรณาการ มาถวายแต่พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถูอัครบรมนารถ
 บพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวณกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ขอพงพระราช
 สัมภารสืบไป ในเดือนยพระยาถางข้างกัแต่งราชทูตอุปทูตถอพระ
 ราชดำล่นแถเครื่อง บรรณาการมาถวายบังคม ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 ขอพงพระบรมโพธิ์สัมภาร ทรงพระกรุณาให้เบกทูตานุทูตมาถวาย
 บังคมในพระที่นั่งมงคลาภิเศก ครักพระราชปฏิสันถารตามธรรมเนียม
 แถครักให้เตยงคูแซกเมืองแถพระราชทานรางวัลโดยขนาด ในปีมเสง
 เบญจศก เดือนสามนั้น ข้าหลวงผู้รังเมืองเมาะดำเต็ง จับได้พระยา
 พระโรแถมอญชบถทงปวงอยู่ริมฝั่งน้ำสัโตงนั้นส่งมาถวาย แถเมงมอญ
 อันอยู่ในเมืองเมาะดำเต็งแถเมืองเมาะคมะหนกราบคาบไปจนเมืองคองอู.

๑ ลุคักราช ๙๕๖ (พ. ศ. ๒๓๓๗) ปีมเมษศก พระบาทสมเด็จพระ
 เอกาทศรถูอัครบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว กัมพระราช

โองการครุฑแก้วพระยาศรีพิศวงกรม ให้สถาปนาพระที่นั่งอรรณพอัน
 อุดงกฎจนา มหิมาศวัญแก้วกาญจนพิศดาร จตุรมุขรัตนาคันถกกฎ
 การบรรดาเรื่องรัตนชัชวาลย์ มหาพารด้วยพระชบวณเดรัจฉิงตั้ง
 โรงระบำซ้ายขวา ก็ให้แต่งเรือคันทงปวง อาทิคือไชยสุพรรณหงษ์
 พยุหบาตรา วรสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา พระศรีสมุทรไชย ไกรสร
 มุขพิฆานไชย ไกรจักรรัตน แดเรือพระครุฑพาหนะ เรือไชย เรือ
 รูปสัตว์คันทงปวง แดเรือตั้งโคอินทรย์ เรือหัดดินทร เรือนรสิงห์ แด
 เรือจากพวาก แดเรือแซทองพิฆาฏทอง แดเรือเดาศา อินโตมา
 แต่เมืองหงษาวดี แดตักแต่งเรือคันทงปวงอันอดงกฎจนา โองภาค
 พรณรายโดยอันคัมคัมเชือกแดปลายเชือก แดพดณพายทงปวงนิน
 ประคัมด้วยเครื่องอาภรณ์เสื้อทองหมวกทองพายทอง แดวกให้แต่งเรือ
 จำนำท้าวพระยาตามนตราชเลนาบคัมมครมุขตูกขุนทงหิตาย หมายถึง
 อาทิคือราชดีหัดดีหัด แดเรือไชยท้าวพระยาตั้งวรกโตกกำแพงเพชร
 ศุไชไทยแดเรือไชยจตุสดมภแดเห็นอนาทายนา แดเรือจำนำขุนข้างขุนม้า
 ขุนตำรวจขุนดาบขุนการทหารพดเรือนทงปวง ก็ให้ตรวจตราเป็นคู้แข่ง
 แต่งเป็นคู้ชนต่าง ๆ ครนถถึงทัพพารการพระราชพิธีอาศวยุช ก็ให้ประคัม
 พระที่นั่งอรรณพด้วยเครื่องอดงการมมหาพารพิจิตรโองภาคชัชวาลย์ แดจา
 มรทงปวง จึงให้เอาพระครุฑพาหนะอันรจนาประดิษฐานพระพิศวงกรม
 ออกตั้งฉาน แดให้พระราชครูทง ๔ กระทำการพระราชพิธีอาศวยุช จึงให้
 ตั้งเรือแห่แดให้เทียบเรือคันทงปวงตามชบวณ จึงให้เบิกพระราช
 กุมารแดพระรชชเดคา แดท้าวพระยาตามนตราชเลนาบคันทงปวง มา

ประชุมในหน้าพระที่นั่งอรรณพ แต่ให้เบิกทูตานุทูตอันมาแต่เมืองคองอ
แต่เมืองด้านข้างนั้นมากถวายบังคม แต่ให้เบิกพระตั้งฆราวาส
อริยวาดี แต่พระตั้งฆัตบตั้งวาดี ขนงในธรรมาคันทถวายพระพร
นนเสด็จ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จด้วย
พระราชเสนาทรยานมายังพระที่นั่งอรรณพ จึงคือนทเกร์เป็นประถม
พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จออกในพระที่นั่งครุฑพยุห
อินรจนา จึงคือนทเกร์เป็นทศิยวาร ประโคมฆ้องกตองดุริยดนตรี
ทังปวง จึงเบิกเรือคั้นพระไชยสุพรรณหงษ์ แต่วรสุพรรณหงษ์
พยุหบาตรา ให้นำเรือคั้นเรือคั้นแข่งทังปวงชนมากถวายบังคมพระบาท
บรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว โดยการพระราชพิธีอาศัยวายุช พระ
บาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ประสาทเรือคั้นไชยสุพรรณหงษ์
พยุหบาตรา วรสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา แต่เรือคั้นทังปวง พระ
ราชทานแก่พระตั้งฆราวาสอริยวาดี แต่พระตั้งฆ่มหาพาคราชา
คณะทังปวง อันเข้ามาถวายพระพรนั้น แล้วเอาเงินต้นของเรือคั้น
ทังปวง เป็นเครื่องบูชาสักการจตุปัจจัยทานแก่พระตั้งฆทังหลาย ครน
เรือคั้นแต่เรือคั้นแข่งทังปวงถวายบังคมแล้ว แต่พายชนไปอยู่โดยทำเนียบ
เทียบเป็นคู่เขาถนดทจะวางเรือนนได้ด จึงยกธงอาศัยวายุชในหน้าพระที่นั่ง
ให้เป็นสำคัญ ก็ถนฆ้องไชยวางเรือคั้นศรีสมรรทไชย ไกรสร मुख
พายแข่งกันตงมาเป็นอาทิแล้ว ก็วางเรือคั้นแข่งทังปวงแข่งกันตงมา โดย
อันคืบ ครนแข่งเรือทังปวงเสด็จแล้วจึงเพียงดูขุน แล้วประสาท
พระราชทานรางวัลแก่ผู้ชนะทังปวงเสด็จ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร

พระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ได้ตั้งพระเวศยังพระราชมณเฑียร ในบัดเดยวัน
 ก็มีพระราชโองการครัดแก่พระยารัตนมาต ให้รับพระพุทธรูป
 ด้มาธิเป็นพระพุทธรูปต้นของพระองค์ให้พระองค์ องค์หนึ่งบุทองนพคุณ
 ทรงเครื่องมงกุฎกฤษณะทศพาหุรัต ย่อมประดับเนาวรัตน์ แด่บัตตั้งก
 นนบุทองจำหัดกประดับเพชรรัตน องค์หนึ่งบุทองนพคุณ บัดตั้งกน
 บุทองจำหัดก องค์หนึ่งนพเป็นพระพุทธรูปนิมานาคาคันระ พระพุทธรูป
 นนรจนาคด้วยนากส์วาค แด่เครื่องทรงนนทของจำหัดกประดับเนาวรัตน์
 แด่บัตตั้งกนรจนาคด้วยนากส์วาค พระพุทธรูปนิมานาคเงินตั้งขององค์ แด
 ฐานเงินจำหัดกัสรพางค์ ครั้นเสร็จพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการครัดสั่งแก่เจ้าพระยาจักรี ให้แต่ง
 การพระราชพิธีได้เรือแด่ให้รับพระพุทธรูปนิมานาคให้สถานานัน.

๑ ถึง ๑๓ ค่ำเพดาร์ุ่งแคว้นสองนาฬิกา ให้เขาเรือไชยสุพรรณหงษ์พยุ
 ภาครา แด่วรรสุพรรณหงษ์พยุภาครามาประทับชานาน แด่ให้เขาเรือ
 พระครุฑพาหนะออกตั้งฉาน แด่ให้เทียบเรือต้นศรีสุพรรณไชย ไกรสร मुख
 พินานไชย ไกรจักรรัตน แด่เรือต้นท่งปวงโดยชบวนแห่ แด่วกเทียบเรือ
 จำนำท้าวพระยาตูกชนท่งปวงตั้งแห่โดยชบวนสรรพ จึงอัญเชิญพระพุท
 ธิมาทของนพคุณทรงเครื่องนน ชนข้างคนพระคชาธารตั้งหารคชด้ห
 แด่เชิญพระพุทธรูปนิมานาคของนพคุณองค์หนึ่งเดา ชนข้างคนพระศรีไชยศักดิ์
 แด่พระคชาธารท่งสองนประดับด้วยเครื่องคชาภรณ์ แด่ผูกเครื่องสำหรับ
 พิไชยสงคราม จึงรับพระพุทธรูปนิมานาคทั้งสองพระองค์ แด่นำพระราชวัง
 ดงไปประทับเกย แด่เขาเรือวรรสุพรรณหงษ์พยุภาคราเดอนเข้ามารับ

พระพุทธปฏิมาทรงต้องพระองค์ ออกไปตั้งชดมารคเสร็จ พระบาท
 ดมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จตรงเรือไชยสุพรรณหงษ์พยุหบาตรา
 ครนได้อุดมเพดากกตตายเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงษ์ ออกไปจากชาน
 แดเรือวรสุพรรณหงษ์ ซึ่งรับพระพุทธปฏิมานั้นไปเป็นหน้า แดประทับด้วย
 เรือแห่นรจนาคาตาช โดยชบวนนำหลัง พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวก็เสด็จพยุหบาตราตรงไปบรรทับชานในบางกदान คำรักให้เตียง
 ทาวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทงหลายเสร็จ ก็ให้เอาเรือบรรดาเข้าชบวน
 แห่ทงปวงออกจับชบวนโดยชนิด แดเรือบรรดาแห่พระพุทธเจ้าทงปวงนน
 กไว ให้แห่พระพุทธเจ้าชนมา ครนถึงเพดาชายแด่วต้องนำพกาห้าบาท
 ดมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเครื่องสรรพาวรณ์วิวิฎฐิตากาญจนเสร็จ
 แดเสด็จทรงพระที่นั่งบุษบกรัตนมหาพิมาน อันอสังการเรือไชยสุพรรณ
 หงษ์พยุหบาตรา คดาเคลื่อนโดยชบวนเสด็จประเวศมาประทับท่าชาน
 มหาจตุกรี คอยทอดพระเนตรชบวนแห่พระพุทธปฏิมากรอันมหาพารา
 ดิเรกด้วยเรือคันทงปวงนน ครนเรือพระพุทธปฏิมากรบรรทับชานแด่ว
 ก็อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรเสด็จทรงพระคชาธาร แห่กดับไปประดิษ
 ฐานไว้ณพระศรีรัตนเพชดาราม แดให้ตั้งถาวรสมโภชเต็มมหรศัพ ๗ วัน
 มโหฬารยิ่งนัก.

๑ ครนณวัน ๓ ๗ ๒ คำ ทูตานุทตเมืองตานชางเมืองคองอุเซาเฝ้า
 กราบถวายบังคมตา พระราชทานรางวัลแก่ทูตทงต้องเมืองเปนนมมาก
 ฝ้ายทูตานุทตต่างคนต่างกดับไปเมือง อนพระเกียรติพระยศแม่ไพศาด

ไปทุกหนนาประเทศธานีใหญ่้อยทั้งปวง ก็เกรงพระเดชเดชาอนุภาพ
เป็นอันมาก พระนครศรีอยุธยาครังนั้นเกษมสุขดั่งมบูรณ์ยิ่งนัก.

๑ ดุศักราช ๕๕๗ (พ.ศ. ๒๑๓๗) ปีมแมดัดปีกศก ทรงพระกรุณาตั้ง
พระราชกำหนดกฎหมายพระไอยการ แด่ด้วยสั่งตั้งพัฒนากรชนอนัดดา
แด่พระกัตปนาถวายเป็นนิตยภัตแก่สังฆารามคามวาสี อริยวาสีบริบูรณ์
ดั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมพระราชบุตรดั่งพระองค์ องค์หนึ่งทรงพระนาม
เจ้าฟ้าสุทัศน์ พระอนุชาทรงพระนามเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ฯ ประชวร
พระยอดเดี่ยวพระเนตรข้างหนึ่ง ดั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงยกพระราชบุตร
ผู้พชนเป็นพระมหาอุปราช อยู่มา ๔ เดือนเศษพระมหาอุปราชกราบทูล
พระกรุณาว่า จะขอพิจารณาคนออก ดั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ตรัสว่าจะเป็นขบถฤา พระมหาอุปราชความกตัญพระราชบิดาเป็นกำลัง
ออกจากที่เฝ้าเสด็จมาพระราชวังบวรสถานมงคล เพศาค้าเสด็จยาพิศม์
ดั่งวรรคต ดั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระโทมนัสไต่ถามถึงพระราช
โอรสเป็นอันมาก แด่ให้แต่งการพระราชทานเพลิงพระศพตามอย่าง
พระมหาอุปราช ดั่งสมเด็จพระบาทบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ตั้งพระไทยบำเพ็ญทานการกุศลเป็นอเนกประการ.

๑ ครินดุศักราช ๕๖๓ (พ.ศ. ๒๑๔๔) ปีนตุศรินทร์ศก ทรงพระประ
ชวรหนักเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้ ๘ พระพรรษา.

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์)

๑) จึงท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย พร้อมท้าวพระดังฆราวาส
 ความว่าคืออริยวาสน์ปลูกษากันเสร็จ อัญเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 พระศรีเสาวภาคย์ ซึ่งเสด็จพระเนตรข้างหนึ่ง ขันผ่านพิภพไอลูรัย
 สวรรยาธิปัติกษัตริย์ราชประเพณีสืบไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้แต่ง
 การถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระราชบิดา โดยราชประเพณีพระ
 มหากระษัตริย์เจ้าตากอน.

๑) ตุลาคม ๒๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ปีชวดจัตวาศก พระศรีศรีดบับวช
 อยู่วัดระฆัง รั้วพระไตรปิฎกต้นทศ ได้สมณถานันตรเป็นพระพิมพ์
 ธรรมอนันตปริษา ข้านายทั้งไพร่แพทางคธาตราชาดาคร มีศิษย์
 โยมมาก ทั้งจมนศร์รักรักษกถวายตัวเป็นบุตรเพียง ครองน
 เชยวิชาญคนทั้งหลายนับถอมมาก จึงคิดกนกับจมนศร์รักรักษแต่ศิษย์
 โยมเป็นความลับ ซ่องสูมพรรคพวกได้มากแล้ว ก็บริจตรออก
 เพลาพดบคำกัพากันไปชุมพลนบรางวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ครั้นได้
 อุดมหนักชดถุกษ์ ก็ยกพดมาพันประคองคตสูนทรเข้าไปได้ ในท้องสนาม
 ขุนนางซึ่งนอนเวรเอาความกราบทูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตกพระไทย
 ตกตตั้งไปเป็นครู จึงตรัสว่าเวรแล้วกก็ตามเถิด แต่อย่าให้ลำบากเตย
 พระพิมพ์เข้าพระราชวังได้ ก็ให้กุมเอาพระเจ้าแผ่นดินไปให้พันษา
 ไฉมนคง รุงชพให้ นมนศร์รักรดังมบงตฤตรอยหนึ่ง ให้รูปเทียบษา
 แล้วกให้ดำเรจโทษด้วยท่อนจันทน์ เอาพระศัพไปฝังณวัด โศกพระยา
 พระศรีเสาวภาคย์อยู่ในราชสมบัติบับหนึ่งกับสองเดือน.

อธิบายเรื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

ประวัติของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

มีในจดหมายเหตุของโหรว่า สมเด็จพระรามาธิบดีมณฑล
เมื่อวัน ๒๕ ค่ำ ปีชวด จตุศักราช ๖๗๖ พ. ศ. ๑๘๕๗

ในพระราชพงษาวดารย่อ ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ว่า
พระเจ้าอู่ทองได้ครองราชสมบัติเมืองเทพนคร (ซึ่งข้าพเจ้าเรียกว่าเมือง
อู่ทอง) เมื่อปีชวด จตุศักราช ๗๐๖ พ. ศ. ๑๘๘๗ เมื่อพระชนษาได้ ๓๐

เรื่องสร้างกรุงศรีอยุธยา มีในจดหมายเหตุของโหรว่า พระ
เจ้าอู่ทองสร้าง ๒ ครั้ง ครั้ง ๑ เมื่อปีชวด จตุศักราช ๗๑๒ อีกครั้ง ๑
เมื่อปีกุน จตุศักราช ๗๒๓ สร้างที่หลังนี้ไม่มีมูลในเรื่องพงษาวดารที่
เดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า โหรวางศักราชปีกุนนั้นผิด ถ้าเป็นปีกุน
จตุศักราช ๗๐๘ จึงจะได้ความ คือ พระเจ้าอู่ทองย้ายจากเมืองอู่ทอง
มาสร้างเวียงเหล็กในแขวงเมืองอโยธยา เมื่อปีกุน จตุศักราช ๗๐๘
พ. ศ. ๑๘๘๐ อยู่ ๓ ปีจึงสร้างกรุงศรีอยุธยาซึ่งหนึ่งคือพงษาวดารทุก
ฉบับ แต่จดหมายเหตุของโหร ยุคต่อกันว่าฝั่งเหล็กเมือง เมื่อ
วัน ๒๕ ค่ำ เพ็ญเข้า ๓ นาฬิกา ๘ บาท ปีชวด (น่าจะเป็นปีเถาะยัง
เป็นโทษก) จตุศักราช ๗๑๒ พ. ศ. ๑๘๘๒ นมอายุกรุงศรีอยุธยาแต่พน

๓๘๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓

เป็นต้นมา เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีสร้างกรุงศรีอยุธยา พระ
รัชกาลได้ ๓๖ พรรษา สมเด็จพระรามาธิบดีเสวยราชสมบัติอยู่กรุงศรี
อยุธยา ๑๘ ปี ๘ พรรคคเมื่อปีระกา จุติกักราช ๗๓๑ พ.ศ. ๑๘๓๒
พระรัชกาลได้ ๕๕ ปี.

ที่ตั้งกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยา ที่สมเด็จพระรามาธิบดีสร้าง ชื่อนานนาม
โดยพิศดารว่า กรุงเทพมหานคร (บวร) ทวารวดี ศรีอยุธยา
หนังสือพระราชพงษาวดารอธิบายนามทั้งปวงนั้นว่า ที่เรียกว่า กรุง
เทพมหานคร เพราะเอาชื่อเมืองเทพนครเดิมของพระเจ้าอู่ทองมาใช้
ชื่อ ชาวเขาเข้าใจว่ายังไม่ตรงดี ที่จริง ชื่อกรุงเทพมหานครนั้น
เห็นจะหมายความว่าเปนคราชนัน เมืองโตเปนคราชนัน เมืองหนักม
ชื่อว่า กรุงเทพมหานคร ชื่อนั้นยังได้เอาลงมาใช้จนกรุงเทพมหานคร
อมรรคณ โกลีนาทรนี้ ชื่อทวารวดีที่อธิบายว่า เพราะมีตาแม่น้ำ
ต่อมรอบบนถูกต้อง กรุงศรีอยุธยาที่พระเจ้าอู่ทองสร้าง มีตาแม่
น้ำต่อมรอบจริง ด้านเหนือซึ่งเรียกว่าคลองเมืองเดยวน เวदानน
สำเนาตาแม่น้ำตพบุรียังไหลลงมาทางนั้นเป็นลำน้ำใหญ่ ด้านตะวันออก
มีตาแม่น้ำดัก แต่เวदानนสำเนายังลงมาทางบ้านมา ด้านใต้ด้านตะวันตก
ตาแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาทางหัวแหลม ออกบางกระจะวัดพระเจ้าพันญ
เชิงอย่างทุกวนน ที่เรียกนามว่า ศรีอยุธยานั้น เอาชื่อเมือง
อยุธยาเดิมมาใช้ มีใช้คิดขึ้นใหม่.

ตัวเมืองที่สมเด็จพระรามาธิบดีสร้าง เข้าใจว่ากำแพงเมือง
 ยังใช้เพียงหกไม่วะเนี้ยค้กับนเข็งเทินดิน เพราะได้ความในพระราช
 พงษาอัครมนตรีเหตุดวงประเสีริฐว่า พังมากกำแพงด้วยอิฐปูน เมื่อ
 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แนวกำแพงเมืองสร้างครึ่งสมเด็จพระ
 พระรามาธิบดีนั้น ด้านเหนือ ด้านตะวันตก ด้านใต้ ตั้งตง
 มาตงรวมตามแนวตง ๓ ด้าน แต่ด้านตะวันออก ตัวแม่น้ำลำยังอยู่
 ห่างมาก แนวกำแพงเมืองอยู่หลังวังจนทรเกษมเข้าไป ด้าน้ำแต่หัว
 รอดลงมาจนวัดพระเจ้าพญูเข็ง ในเวदानั้นขุดเป็นแต่คลองคูเมือง
 เรียกว่า ขอน้ำ พังมาชุดขยายเป็นด้าน้ำใหญ่เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระ
 มหาธรรมราชาธิราช พระราชวังที่สร้างครึ่งสมเด็จพระรามาธิบดี
 สร้างริมหนองไถ่น คือฝั่งพระรามห่างแม่น้ำ อยู่วัดพระศรีสรรเพชญ์
 เดียวกัน ปรางค์าทรามณเทยรสร้างด้วยไมทงนน พระรามณเทยร
 ย้ายลงมาตงรมนาเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปรางค์าทร
 ก็เห็นจะพังมาก่อเป็นค้ก เมื่อย้ายพระรามณเทยรคราวนั้น.

พระนามพระเจ้าแผ่นดินศรีกรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือพระราชพงษาอัครว่า พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรี
 อยุธยาแต่้ง (เมื่อทำพระราชพัทธราชภักค้ก) ชพ่อพราหมณณ์ถวายน
 พระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตร เหมือน
 ด้วยนามสมเด็จพระนารายณ์อวดดาว อันผ่านกรุงศรีอยุธยามาแต่ก่อนนั้น
 หนังสือเก่าทุก ๆ เรื่องบรรดาที่โคพบ ทงทแก่งในภษาไทยแต่ภาษามคช

ใช้พระนามรามธิบดีเป็นพระนามของพระเจ้าอู่ทองที่สร้างกรุงศรีอยุธยาทุกเรื่อง แต่สร้อยพระนามเขียนแปลก ๆ กันยาวบ้างสั้นบ้าง ชาวเจาคิดตามที่ได้พบในท่ต่าง ๆ มาดงไว้ค่อไปนี้.

๑ ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง สมเด็จพระรามาธิบดีที่นทร ศรีสุริยทรมมหาจักรพรรดิศร บวรธรรมิกมหาราชธิราช ชาติ หริหรินทร์ อินทรเดโชไชย มไหสุริยสังวรยา เทพาคีเทพศรีภูวนารถ บรมบาทบพิตร.

๒ ในกฎหมายลักษณะโจร สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุริยทรม มหาจักรพรรดิราชาธิราช ศรีภูวนาธิเบศร์บรมบพิตร.

๓ ในกฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุริยทรม มหาจักรพรรดิราชาธิราช ราเมศร์ธรรมิกราชาเดโชไชย เทพศรีภูวนาธิเบศร์บรมบพิตร.

๔ ในกฎหมายลักษณะผิดเมีย สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุริยทรม มหาจักรพรรดิราชาธิราชบรมบพิตร.

๕ ในกฎหมายลักษณะอาญาราษฎร์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสุริยทรมมหาจักรพรรดิราชาธิราช.

๖ ในใองการแข่งหน้าทพราหมณ์อ่านในพระราชพิธีศรีสุริยปานการ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุริยทรม บรมมหาจักรพรรดิศรีราชาธิราช.

พระนามรามธิบดี ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ในประเทศทางนี้ได้ ใช้เป็นพระนามก่อนพระเจ้าอู่ทอง แต่ค่อมาภายหลัง

หลังปรากฏในศิลาจากถุกกถยานนทเมืองหงสาวดี ว่าพระเจ้าหงสาวดี
พระองค์ที่เรียกพระนามในหนังสือราชาราชว่า พระเจ้าศรีวิธำมาศจวงษ์
ธรรมเจดีย์ คือพระมหาปิฎกสรณัน ได้ใช้นามรามาศิบัติเป็นพระ
นามในจารึกพระองค์ ๑ พระเจ้ากรุงกัมพูชาที่ใช้นามรามาศิบัติคนกรม
แต่ในสมัยภายหลังมาทงนน.

เรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ไทยทงพม่ารามัญ ตามที่
เรียกกันแต่ก่อนมา สัทธของชาวประเทศทางน มอญเรียกพระนาม
พระเจ้าแผ่นดินถึง ๕ อย่างต่างกัน คือ

- ๑ พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
- ๒ พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศ
- ๓ พระนามที่เรียกกันในเวด้าเมื่อเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
- ๔ พระนามตามที่ปากคตาดเรียกกันเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว
- ๕ พระนามที่เรียกในราชการในเวด้าเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว

๑ พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏนั้น ตามราชประเพณี
อันมีมาแต่โบราณ เมื่อจะทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเศก พระ
เจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ชนผ่านพิภพ ดมณพราหมณาจารย์แต่เดิณา
พฤตามาคยทเป็นผู้ใหญ่ในบ้านเมือง ประชุมปลุกชากันถวายพระนาม
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น จาฤกลงใแผ่นดินทองถวายเมื่อทาพระราช
ภิเศก มักเป็นพระนามมีสร้อยยดยากมาก.

๒ พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศนั้น คือ ถ้าในแผ่นดิน
ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด มีเหตุการณ์เกิดขึ้นอันเป็นพระเกียรติยศ

พิเศษ จึงถวายพระนามพิเศษเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์นั้น เช่นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใด ไต่ข้างเผือกมาตั้งพระบรม
 จึงถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นว่า "พระเจ้าข้างเผือก" น
 เป็นคั้น ประเพณีถวายพระนามพิเศษที่วาน เห็นจะมีมาแต่โบราณมาก
 พระเจ้าอโศกในมคธราชผู้ที่เรียกพระนามในหนังสือว่า พระเจ้าศรี
 ชรรมาโคกกัต ที่จากพระนามไว้ว่า พระเจ้าบียทตต์กัต พระเจ้า
 ศิคุผู้เป็นพระพุทธเจ้าต้นปฐมภักพระองค์แรกในลังกาที่ชื่อพระนาม
 ในหนังสือว่า พระเจ้าเทวานัมบียตศกัต เหตุอันน่าจะเป็นพระนามที่
 ถวายพิเศษ พระนามถวายพิเศษแรกปรากฏในประเทศนี้ มีเมื่อพระ
 มหาธรรมราชาธิไทย พระเจ้ากรุงสุโขไทยทรงพระราชศรัทธาสังฆราช
 สัมปัตตออกทรงผนวชคราว ๓ เมื่อตามนวงตั้งแต่ พระมหาสังฆามังสังฆราช
 ชิงมาแต่ลังกาถวายพระนามว่า พระเจ้าศรีศรีภักษรณเชตตฤยไซคิมหา
 ชรรมกราชาชราชตงน มาในชนกรุงเก่าชาวพเจ้าเห็นว่า พระนาม
 พระเจ้าแผ่นดินที่เรียกในหนังสือพระราชพงษาวดาร ว่าสมเด็จพระบรม
 ไตรโลกนาถกัต สัมเด็จพระมหาจักรพรรตกัต พระเจ้าทรงธรรมกัต
 พระเจ้าปราสาททองกัต พระนารายณกัต เหตุอันน่าจะเป็นพระนาม
 ถวายพิเศษ ด้วยเหตุดังกล่าวต่อไปนี้ คือ.

พระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เห็นจะมีมาแต่ศรีศรีภักษรณ
 ชิตตพระมหาสังฆามังสังฆราชถวายแต่พระเจ้าธิไทยกรุงสุโขไทย จะถวาย
 พระนามนี้แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อใด ทราบไม่ได้ เห็น
 ในบานแพนกกฤตหมายตงคร่งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ใช้

พระนามนั้นแต่ก่อนว่า สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถ ยังมี
 พระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นที่ชื่อพระนามนั้น คือ มหาราชท้าวลก ที่
 ครองราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ในคราวเดียวกัน แต่เป็นคู่รบกับสมเด็จพระ
 พระบรมไตรโลกนาถ หนังสือข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าคโศกราช ที่เป็น
 พุทธศาสนูปถัมภก เมื่อทำตั้งกายนาน ซึ่งนับในตำนานของเราว่าเป็น
 ครองที่ ๗ นั้น ต่อมาพระเจ้าทรงธรรมได้ ใช้พระนามปรากฏในที่บาง
 แห่งว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรมดังนี้ จึงเห็นว่าพระนาม
 บรมไตรโลกนาถนั้นเป็นพระนามพิเศษพระนาม ๓.

พระนามที่เรียกว่าพระมหาจักรพรรดินั้น ฐิตินั้นเป็นพระ
 นามพิเศษ แม้นคนตำราพราหมณ์หรือตำราทมาในพระพุทธศาสนา
 ก็ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินต่อบางพระองค์ จึงจะเป็นจักรพรรดิราช
 พระนามนั้นกรุงเก่าเห็นจะถวายเมื่อมีข้างเผือกถึง ๗ ข้าง วิเศษกว่าที่
 จะเรียกเพียงพระเจ้าข้างเผือก.

พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าทรงธรรมนั้น มาแต่คำว่าธรรมราชาแท้
 พระนามที่เรียกว่า ธรรมราชา มืดเหตุเดิมน่าจะเกิดขึ้นแต่ครั้ง
 พระเจ้าอโศก ด้วยเหตุแต่งตั้งพระองค์เป็นธรรมราชา ดังกล่าวมา
 แล้วในคตอนอธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยา พระ
 นามพระเจ้าแผ่นดินในลังกาที่อุปถัมภ์จะเขามาไว้ แต่พวกตั้งกาพาเข้า
 มาในประเทศไทย ยกย่องว่าคู่กับจักรพรรดิราชา ปรากฏว่าได้
 ถวายพระนามแก่พระเจ้าสุทโธทนะที่ไทยเป็นครั้งแรก เห็นจะถวาย
 พระนามแก่พระเจ้าทรงธรรมกรุงศรีอยุธยา 21/04/2563 เนื่องในเหตุที่พบรอย

พระพุทธบาท ได้พบในหนังสือจดหมายเหตุของวันวลิตที่วัดนั้นดา ว่า
เรียกกันมาแต่ยังแต่ครั้งดำรงพระชนม์อยู่.

พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าปราสาททองนั้น ที่จริงพม่าเขาใช้ก่อน
ตั้งจะแต่เห็นได้ ในหนังสือราชาธิราช ที่เขาเรียกพระเจ้าฝรั่งมังฆองว่า
พระเจ้ามณฑลเพชรทอง พระนามนั้นเห็นจะเอาอย่างพม่ามาถวาย เมื่อ
สร้างพระวิหารสัมเด็จเป็นปราสาทที่วัดทองมฆนองค์แรก มีปรากฏใน
จดหมายเหตุของวันวลิต ว่าใช้แต่ยังแต่ครั้งดำรงพระชนม์อยู่เหมือนกัน
ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า พระนามนั้นเกิดขึ้นเพราะชดปราสาททองได้ ในจอมปดวก
ดังกล่าวในหนังสือเรื่องคำให้การของชาวกรุงเก่า.

พระนามที่เรียกว่าพระนารายณ์นั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนาม
พิเศษ ด้วยได้พบในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
ซึ่งเป็นฉบับหลวงครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรียกพระนาม
สัมเด็จพระนเรศวร ว่า "สัมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า" ทุกแห่ง แดพบ
หนังสือตำนานแต่งกรุงกรุงเก่า ราวแผ่นดินสัมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ่ออีก
เรื่อง ๑ ที่เมืองนครศรีธรรมราช เรียกพระนามสัมเด็จพระนเรศวรว่า
"สัมเด็จพระนารายณ์เมืองหาง" หมายความว่าสัมเด็จพระนารายณ์พระองค์
ที่สวรรคตที่เมืองหาง หนังสืออนทาให้เข้าใจว่า เจดาเมื่อแต่งจะมี
พระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่าพระนารายณ์กว่าพระองค์เดียว (คือมีพระ
นารายณ์ดพบรชนอกองค์ ๑) จึงเรียกพระนารายณ์เดิมว่า พระนารายณ์
เมืองหาง ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงเข้าใจว่า พระนามที่เรียกว่า
พระนารายณ์นั้น เป็นพระนามพิเศษ ครั้งหลังที่อภัยพระนามพิเศษ

อย่างอธิบายมานี้ คงยังจำกันได้โดยดีอยู่มาก คือที่ได้ถวายพระนาม
“บิรมหาราชาราช” แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
พระองค์ได้เสด็จดำรงศรีราชสมบัติชนนนานยิ่งกว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์
อื่นๆ ในสยามประเทศ ครองทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๓
เพราะพระองค์เป็นที่รักของประชาชนทั่วไป พระนามจากถูกอยู่ที่ฐาน
พระบรมรูปทรงม้า ซึ่งประชาชนชาวสยามพร้อมกันทำถวายสนอง
พระเดชพระคุณ ยังอยู่ที่หน้าพระตำหนักสวนดุสิตจนทุกวันนี้.

๓. พระนามพระเจ้าแผ่นดิน ที่เรียกในเวลาดังดำรงพระชนม์
อยู่นั้น มักเรียกเหมือนกันทุกพระองค์ คือ ผู้ที่เป็นชายชอบชนชาติมา
ก็เรียกพระเจ้าแผ่นดินของตนว่า ชุนหวดอง หรือพระเป็นเจ้า หรืออย่าง
เราเรียกว่าพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ชื่อพระนามเฉพาะพระองค์ ถ้าชาว
เมืองอื่นเรียก ก็มักจะเรียกตามนามเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ ครอง
ดังเช่นเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวของ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดี
พระเจ้าองวะ เป็นต้น บางทีก็เรียกตามพระนามเดิมของพระเจ้าแผ่นดิน
นั้นๆ เช่นเรียกว่า พระวัง พระยาอู่ พระเจ้ามังตอง ดังนี้ พระนาม
ที่เรียกตามนามเมืองหรือตามพระนามเดิมอย่างนี้ ล้วนเป็นคำของพวก
เมืองอื่นเรียก.

๔. พระนามที่ปากตลาดเรียกเมื่อเวลาดวงรัชกาลเดิมนั้น ดัง
เช่นเรียกว่า ชุนหวดองเพตราชา ชุนหวดองเตื่อ ชุนหวดองท้ายสระ
ชุนหวดองทรงปลา เป็นต้น จนตลอดชุนหวดองบรมโกษชู ชุน
หวดองหาวัด แต่พระที่นั่งสุริยามรินทร์ เกิดแต่ไม่รู้ว่าเป็นพระนามพระ

เจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ๆ ทดทรงรัชกาลแล้วพระองค์ใดเรียกพระนาม
 ในราชการว่าอย่างไร ราษฎรก็เรียกเขาตามที่ดำเนินยกกำหนดกัน
 ดังเช่นเรียกว่า ขุนหวดวงเพชรราชา ก็เพราะได้เป็นทพระเพชรราชา
 อยู่เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ เรียกว่า ขุนหวดวงเดื่อ ก็เพราะพระเจ้า
 แผ่นดินพระองค์นั้นฉายกาจ เรียกว่า ขุนหวดวงท้ายสระ ก็เพราะ
 เสด็จอยู่พระที่นั่งข้างท้ายสระ เรียกว่า ขุนหวดวงทรงปลา ก็เพราะ
 พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นชอบทรงคกปลา พระนามที่เรียกว่า ขุน
 หวดวงบรมโกษฐุณห เป็นพระนามที่มักเรียกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่
 พังส่วรคตดวงไปแล้วทุกพระองค์ อย่างเราเรียกกันว่า ในพระ
 โกษฐุณหเอง สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐุณห (เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระ
 องค์หนึ่งในกรุงเก่าที่ใต้ทรงพระโกษฐุณห) คนคงเรียกกันว่า พระเจ้า
 อยู่หัวในพระบรมโกษฐุณห หรือในพระโกษฐุณห มาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว
 ส่วนขุนหวดวงหาว่าต้น พระนามเดิมเรียกในราชการว่า เจ้าฟ้า
 อุกุมพร ได้เป็นกรมขุนพรพินิต เมื่อเสวยราชย์อยู่ในราชสมบัติไม่
 ช้า ก็ละราชสมบัติออกทรงผนวช คนทั้งหลายจึงเรียกว่า ขุน
 หวดวงหาว่า หมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินที่อยู่วัด มาแต่ครั้งกรุงเก่า
 ส่วนพระเจ้าสุริยามรินทร์ ครั้งกรุงเก่าคงเรียกกันเพียงว่า ขุนหวดวง
 หรือพระเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์พระองค์หนึ่ง
 ที่สุด มาเรียกพระนามอันตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี เรียกว่าขุนหวดวง
 พระที่นั่งสุริยามรินทร์ เพราะเสด็จอยู่ที่พระที่นั่งนั้น ครั้นถึงพระเจ้า
 กรุงธนบุรีเอง ต่อมาชนหวดวงเรียกกันว่า ขุนหวดวงออก ด้วยเหตุ

ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองตากครั้งกรุงเก่า ประเพณีเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินตามปากตาดาคืออย่างนี้ มีคตอคจนเมืองพม่ารามัญ พระเจ้าหงสาวดีไชยสิงห์ ซึ่งเป็นราชโอรสรับราชสมบัติคือพระเจ้าบุเรงนอง พม่าเรียกภายหลังว่า "พระเจ้าชเตยตองอู" เพราะที่ลี้ภัยเมื่อหนีสมเด็จพระนเรศวร ถูกเอาไปกักไว้ในเมืองตองอูจนทวงคตแด่พระเจ้าแผ่นดินพม่าพระองค์ ๓ ในราชวงศ์ชัตตองพญา พม่าเรียกว่า พาคยคต แปลว่าพระเจ้าอาว คิงนกกม.

๕. พระนามที่เรียกในราชการเมื่อตั้งรัชกาลไปแล้ว เกิดแต่ความจำเป็นที่จะต้องเรียกพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลก่อน ๆ ให้ปรากฏพระนามผิดกัน เพราะพระนามตามพระสุพรรณบัฏมักจะไม่เหมือนกันโดยมาก จึงต้องสมมติพระนามขึ้นสำหรับเรียกเฉพาะพระองค์ เรื่องนามความลำบากเป็นอุทาหรณ์แม้ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์เอง คือเมื่อรัชกาลที่ ๒ เรียกรัชกาลที่ ๓ ว่า แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ก็เป็นอันถูกต้องเรียบร้อยมาตลอดรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ มีรัชกาลที่ล่วงแล้วเป็น ๒ รัชกาลขึ้น เกิดเรียกกันขึ้นว่า แผ่นดินต้นแผ่นดินกลาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอพระราชหฤทัย รับสั่งว่าถ้ารัชกาลที่ ๓ เป็นแผ่นดินต้น รัชกาลที่ ๒ เป็นแผ่นดินกลาง รัชกาลที่ ๓ ก็จะกลายเป็นแผ่นดินสุดท้าย เป็นอันปรองคต จึงประกาศให้เรียกรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒ ตามพระนามพระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างขึ้นเป็นพระบรมราชูปถัมภ์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แด่ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้

เรียกพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๓ ว่า พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน
 รัชกาลที่ ๒ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาจน
 คราบเท่าทุกวันนี้ มาถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เรื่องนามแผ่นดินควรที่จะกำหนด
 ไว้ให้เป็นยุติเสียแต่แรกทีเดียว จึงถวายพระนามรัชกาลที่ ๓ ว่า พระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนรัชกาลของพระองค์เอง ให้เรียกว่า พระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นธรรมเนียมสืบต่อมาจนบัดนี้.

พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ดวงรัชกาลไปแล้ว ซึ่งสมเด็จพระเจ้า
 ราชการทรงกรุงเก่า เรียกตามศัพท์พระนามในพระสุพรรณบัฏบ้าง
 เรียกตามพระนามพิเศษบ้าง แต่โดยมากนั้นเรียกตามพระนามเดิมที่
 ปราบกฏแก่คนทั้งหลาย เมื่อก่อนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ๆ ได้ผ่าน
 พิภพ ยกตัวอย่างดังพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า พระรามేశ्वร
 พระมหินทร พระนเรศวร พระเอกาทศรถู พระวิษณุ พระยอดฟ้า
 พระเชษฐา พระอาทิตย์วงษ์ เจ้าทองจัน เจ้าฟ้าศรีเดาภิบาล
 เจ้าฟ้าไชย เป็นต้น เป็นพระนามแต่ครั้งยังเป็นลูกหลวงทงนนั้น พระ
 นามที่เรียกว่า พระบรมราชา พระรามราชา พระอินทราชา
 พระไชยราชา พระมหาธรรมราชา พระศรีสุธรรมราชา เป็นต้น
 บรรดาที่ไซ้คำว่า "ราชา" ไว้ท้าย ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนาม
 สำหรับเจ้าครองเมือง พระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ที่เรียก
 พระนามพิเศษ แต่เรียกอย่างปากตลาดอยู่ในหนังสือพระราชพงษาวดาร

มาปรากฏที่ดมฺมคติใช้ ในราชการเป็นอย่างอื่น มีอยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าหลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอนุมัตินำมาใช้ ในพระราชนิพนธ์ คือ

- ดมฺมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ใช้ว่า ดมฺมเด็จพระรามาธิบดี
- ดมฺมเด็จพระเพทราชา ใช้ว่า ดมฺมเด็จพระชาติธิบดี
- ดมฺมเด็จพระเจ้าเสือ ใช้ว่า ดมฺมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี
- ดมฺมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ใช้ว่า ดมฺมเด็จพระภูมินทรราชาธิราช
- ดมฺมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ ใช้ว่า ดมฺมเด็จพระมหาบรมราชา

(แต่พระนามนี้ เมื่อได้ตนฉบับพม่ามาแปลลอบใน พ. ศ. ๒๔๕๕ เรียกพระนามพระเจ้าบรมโกษฐในบางแห่งว่า พระมหาบรมราชา เรียกพระนามพระมหาบรมราชา ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวรว่า พระสุธรรมราชา ดังนี้)

พระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า พระองค์ใดจะมีพระนามตามที่จากฤๅในพระสุพรรณบัฏว่าอย่างไร จะทราบในเวลานี้ไม่ได้แน่นอนอยู่เอง ข้าพเจ้าได้ลอบพระนามตามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร แต่ในบานแพนกฎหมาย (ต้องขอบอกไว้หน่อยว่า คักราชที่ตั้งไว้ในกฎหมายลิตอยู่หลายแห่ง บางที่คักราชจะพาให้ข้าพเจ้าหลงรัชกาลไปได้บ้าง) พระนามพิศดารตามที่พบ มีอยู่ดังนี้.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๑ ในกฎหมายลักษณะขบถคัก สมเด็จพระบรมนารถบพิตรดิถี
สุนทรธรรมเดชา มหาสุริยวงษ์ องค์บุรุษโศดม บรมมหาจักรพรรดิศรี
บวรธรรมฤกมหาราชธิราช (เข้าใจว่าพระนามนั้นผูกขึ้นเพราะ ๆ หมาย
ความว่าพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น)

๒ กฎมณเฑียรบาล สมเด็จพระรามาธิบดีบรมไตรโลกนาถ
มหามงกุฎเทพยมนุษย์ บริสุทธิสุริยวงษ์ องค์พุทธชางกูบรมบพิตร

๓ กฎหมายศักดินาในกรุง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกติดก
ผู้เป็นเจ้า

๔ กฎหมายศักดินาหัวเมือง สมเด็จพระรามาธิบดีบรมไตร
โลกนาถ

๕ กฎหมายลักษณะขบถคัก สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิรามาริบัติ

๖ กฎหมายลักษณะขบถคัก สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิศรีรามาริบัติ
(๕ กับ ๖ ถ้าศึกราชพาดคองเป็นกฎหมายแผ่นดินสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิ)

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเมศวร
บรมนารถบรมบพิตร

สมเด็จพระไชยราชาธิราช

กฎหมายลักษณะพิสูตร์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมบรม
จักรพรรดิศรี บวรธรรมิกมหาราชาธิราช

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ สมเด็จพระสรเพ็ชณ์
วงษกุสุริโยดม บรมมหาธรรมราชาธิราชรามเค ปวเรศธรรม
มิกราชเดโชไชย พรหมเทพาคิเทพนฤบดีนทร์ ภูมินทรเทพสมมติราช
บรมบพิตร

สมเด็จพระเอกาทศรถู

ตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ พระศรีสรเพ็ชณ์ สมเด็จ
บรมราชาธิราชรามธิบดี ศรีสินทรมบรมมหาจักรพรรดิสุวรรณราชา
ธิบดีนทร ธรรมนิทรราชาธิราช รัตนากาศภาษกรวงษ์ องค์ปรมาธิบดีศรี
ศรีภูวนเนศวรวรนาถนายก ดิถกรัตนราชาชาติอาชาวไสย สมุทัย
คโรมนต์ สกตจักรวาฬาธิเบนทร สุริเยนทรราชาธิบดีนทร หริหรินทร
ราชาธิบดี ศรีวบุตย์คุณุจิตร ฤทธิรามเคบรมมิกราชเดโชไชย
พรหมเทพาคิเทพศรีภูวนาธิเบศร์ โดกเชษฐวิสุททธิมกุฏเทศคคา มหา
พุทธางกูรบรมบพิตร

๔๐๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓

กฎหมายลักษณะขบถศึกตั้งก่อนเสวยราชย์ สมเด็จพระเอกาทศ
ทศรฐอัครบรมนารถบรมบพิตร

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

กฎหมายพระธรรมนูญ สมเด็จพระเอกาทศรฐอัครบรมนารถ
บรมบพิตร

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

กฎหมายพระธรรมนูญ กรมศกดิ์ ลักษณะอาญาหลวง ๒ แห่ง
ลักษณะเบ็ดเสร็จ รวม ๕ แห่งในกฎหมาย สมเด็จพระเอกาทศรฐ
อัครบรมนารถบรมบพิตร

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ สมเด็จพระบรมราชา
ราชรามธิบดีศรีสรรเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศรราชาธิราชรามเศว
ธรรมราชาธิบดี ศรีสุษดิรักษสังหาร จักรวาพาธิเบนท์ สุริเยน
ทราชาธิบดีนทร หรือรินทรราชาธิบดี ศรีวิบุตย์คุณอนันฐ์ จิตรภูจักร
ภูวนาติศย์ ฤทธิพรหมเทพาติเทพบดินทร์ ภูมินทรราชาธิราช รัตนากาศ
มณวงษ์องค์เอกาทศรฐ วิสุทศย์โสคม บรมอาชวาทษาไศรย
สมุทัยคโรมนต์ อเนตคุณวิบุตย์สุนทร บวรธรรมิกวาชเคไชไชย
ไครโดกนารถบดินทร์ วรินทรราชาธิราชพิชิต 21/04/2569 ทิศพดญาณสมันต์

มหันตวิปวาระกฤตวิไชย ไธสวรรยาธิบดีศรีชัยวงษ์ องค์ปรมาธิบดี
ศรีภูวนาธิเบศร์ โดกเชษฐวิสุทธ มกุฎรัตนโมฬี ศรีปทุมสุริยวงษ์
องค์ธรรมเพชญพุทธางกูรบรมบพิตร.

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระเอกาทศร์ศรีอัครบรมนารถ
บรมบพิตร.

สมเด็จพระเพทราชา

ตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับ
วิสุทธิตเดชอุดม บรมจักรพรรดิ. สมเด็จพระมหาบุรุษ

สมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

กฎหมายลักษณะทาส สมเด็จพระรามธิบดีนทร นรินทร์บรม
มหาจักรพรรดิราเมศวร ราชาราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพศรี
ภูวนาธิเบศร์บรมบพิตร.

กฎหมายลักษณะทาสอีกแห่ง ๑ สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมมหา
จักรพรรดิราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพ ศรีภูวนาธิเบศร์บรมบพิตร.

กฎหมายมรดกตกจาก สมเด็จพระรามธิบดีศรีธรรมราชบรม
จักรพรรดิศรีบรมบพิตร.

สมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์

ตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ สมเด็จพระบรมราชา
 มหาอัคร บวรสุจริตทศพิชธรรมศาสตร์ โดกเชษฐนำยกอุดม
 บรมนารถบพิตร.

พิเคราะห์ดูพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏตั้งแต่ลงมา ข้าพเจ้า
 เข้าใจว่า พระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่า ตามที่จารึกในพระ
 สู่พรรณบัตร ต้นพระนามจะเหมือนกันโดยมาก ตั้งแต่พระเจ้า
 อู่ทองลงมาจนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จะใช้พระนามว่า สมเด็จพระ
 พระรามาธิบดีทุกพระองค์ ถ้าจะใช้พระนามอื่นก็เมื่อครั้งพระบรม
 ราชา พงษ์ เข้ามาครองราชสมบัติ บางทีจะใช้พระนามเช่นพระ
 สู่พรรณบัตรว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช เพราะเวลานั้นสมเด็จพระ
 พระราเมศวร ซึ่งใช้พระนามสมเด็จพระรามาธิบดียังมีพระองค์อยู่ แต่
 พระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์นั้น ที่ใช้พระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช
 เขาอย่างก็จะมีบ้าง คือ เจ้าสามพระยาเป็นต้น นอกจากนั้น เห็นจะใช้
 พระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดีทุกพระองค์ มาจนสมเด็จพระมหา
 ธรรมราชาได้ราชสมบัติ เปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ ใช้พระนามเช่นในพระ
 สู่พรรณบัตรว่า สมเด็จพระศรีธรรมเพ็ญ แต่ใช้พระนามนั้นต่อมาจนตลอด
 ราชวงศ์นั้น ถึงพระเจ้าทรงธรรมเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ใช้พระนาม
 ว่า สมเด็จพระเอกาทศรถู พระเจ้าปราสาททองซึ่งพบหลักฐาน
 อยู่นั้นว่า อยู่ในราชวงศ์เดียวกับพระเจ้าทรงธรรม ก็ใช้พระ

นามว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ ไซพระนามนั้นลงมาจกนครราชวงษ์
 ของพระเจ้าปราสาททอง มาถึงสมเด็จพระเพทราชาตั้งราชวงษ์ใหม่
 (ไม่พบหลักฐานว่าชนชั้นพระนามในพระสุพรรณบัฏว่าอย่างไรแน่ แต่)
 ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะกดับไซพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี ด้วยได้
 เห็นในบานแพนกกฎหมายในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ ไซพระ
 นามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี แดในโครงการแข่งน้ำของพราหมณ์
 ก็ไซพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี คงจะไซพระนามนั้นจน
 พระเจ้าสุริยยามรินทร์ บางทีจะไซพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชา
 ธิราช เพราะชนเหล่าหวาดขงมพระองค์อยู่ ครนถกรุงธนบุรีกดับ
 ไซพระนามว่า “สมเด็จพระเอกาทศรถ” อีกเปนนั่น ด้วยได้พบ
 หนังสือพระราชโครงการแต่ศุภอักษรที่มในครั้งกรุงธนบุรี ไซพระนาม
 ว่า พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอัครบรมนารถบรมบพิตรหลายแห่ง
 ศุภอักษรที่เจ้าประเทศราชมีมายงไซคำวา “ขอใหนาคความขนกราบ
 บังคมทุดแต่พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอัครบรมนารถบรมบพิตร”
 ค้อมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร พังมาเป็ดียนในรัชกาลที่ ๔ คอน
 หดงว่า ขอใหนาคความขนกราบบังคมทุดแต่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกด้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระนามคามที่จกถูกในพระสุพรรณบัฏในชั้น
 กรุงรัตนโกสินทรนี้ รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ขนพระนามว่า สมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชรามาธิบดีเหมือนกนทง ๓ พระองค์ จึงเปन्हเหตุ
 ให้เห็นวา แต่ครงกรุงเก่ากจะชากนเหมือนอยางน ดกษณชนคณพระ

นามพระเจ้าแผ่นดินในพระสุพรรณบัฏ ฟังมาเปิดเขียนเป็นเฉพาะพระองค์
ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ในกรุงรัตนโกสินทร์นับมา.

พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่ไซ โยบานแพนกกฎหมาย โดย
มากไซแต่ว่า "สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว" ไม่ได้ออกพระ
นามเฉพาะพระองค์ใด ดัรบยพระนามกตมกจะแต่งแต่โดยตองการ
ให้ไพเราะให้ จึงผิด ๆ กันไป แม้พระนามที่ชนคั้น บางทักหนีไป
เอาความไพเราะให้เป็นสำคัญ จึงมีพระนามที่ไซ โยบานแพนกกฎหมาย
อยู่หลายแห่ง ซึ่งรูได้เป็นแน่ว่ามีไซพระนามที่ไซเฉพาะพระองค์
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ที่เพนตั้งนเพนตงยอาดกษณ (หรือผู้ใด)
ทมนาทแต่งบานแพนกกฎหมายแต่โบราณ ไม่ได้ คัดการยดยาวมาถึง
ประโยชน์ของคนภายหลัง คิดเฉพาะแต่เวลานั้น เต็มอจะเรียกว่า
"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" อย่างให้ไพเราะ ๆ ให้เป็นพระเกียรติยศ
คคทไซพระนามตามทชนคั้นพระสุพรรณบัฏ จะมีแต่ในบางสมัยหรือ
ในผู้แต่งบานแพนกแต่บางคน จึงเห็นได้ โยบานแพนกกฎหมายที่ไซ
พระนามพระรามาธิบดี มีมากแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓
กับพระเจ้าบรมโกษรู ไซพระนาม "พระเอกาทศรฐอัครบรม
นารถบรมพิตร" แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นมาก
กว่าแผ่นดินอื่น.

ขอวินิจฉัยในเรื่องลักษณะพระนามต่าง ๆ ของพระเจ้าแผ่นดินในชั้น
กรุงเก่าดังกล่าวมานี้ ว่าตามความเห็นของข้าพเจ้าเอง จะผิดชอบ
อย่างไรแต่ท่อนผู้ คึกษาโบราณคดีจะตัดสินเทอดย^{๒๕๖๓}

ทางไมตรีกับกรุงศรีไชไทย

ได้แต่คงมาในคำอธิบายตอนก่อนแล้วว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ ราชวงศ์ศรีอยุธยาเป็นเวดาพระเจ้าฤไทยไชยเชษฐ ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าสุนทรามคำแหง ครองราชสมบัติอยู่ ณ นครศรีไชไทย แต่ต่อมาพระมหาธรรมราชาธิบดีไทย ได้ครองราชสมบัติครองกรุงศรีไชไทยร่วมสมัยในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงรามาธิบดีอีกพระองค์ที่ ๓ แต่ความไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงรามาธิบดีราชวงศ์ศรีอยุธยาแล้ว ต้องรบพุ่งหรือทำอย่างไรกับนครศรีไชไทย ก็ได้จากแต่เรื่องราวอันใดที่ได้พบทางศรีไชไทย แม้ในจารึกกรุงพระมหาธรรมราชาธิบดีไทย ซึ่งทางสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงรามาธิบดีราชวงศ์ศรีอยุธยาแล้ว ก็ไม่กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา ข้าพเจ้าได้ค้นหาเรื่องทกกล่าวถึงความเกี่ยวข้องกันไประหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีไชไทยครั้งนี้ พบในหนังสือจามเทวีวงศ์ซึ่งแปลออกเป็นพงษาวดารหรือญไชยแห่ง ๓ ว่า “พระเจ้าอรรคดิไทยบพิตร ได้เสวยราชสมบัติในกรุงศรีไชไทย พระองค์ตั้งอยู่ในทิศพิชราชธรรม ได้ปฏิบัติพระพุทธสังคเป็นนิจกาล เพ็ดนไปในราชกุศตฝ่ายเดียว มิได้คิดราชกิจการณรงคสังคราม ก็คศพทกปรากฏไปในนานาประเทศ ครองนพระเจ้านามารามธิบดี เสวยราชสมบัติในกรุงอโยธยามหานครทราบบเหตุตั้งนนั้นแล้ว ก็ยกจตุรงค์โยธามาต่อมเมืองทิวสาขนคร (หมายความว่าเมืองแพรว คือ เมืองสระบุรีเดี๋ยวนี้) อันเป็นกิ่งเมืองน้อย

แห่งเมืองสุโขทัยนั้นได้แล้ว ยังสมเด็จพระราชโอรสทรงพระนามชื่อว่า
 เศรษฐราชกุมาร (หนังสืออื่น ๆ เรียกยศเศฐศาามาตย์ เจ้าเมือง
 สุวรรณภูมิ หมายความว่าพระบรมราชาพงษ์) ให้เสวยสมบัติใน
 ทวีธาชนครแล้ว พระองค์เสด็จกลับมายังกรุงศรีอยุธยา ฝ่าย
 สมเด็จพระเจ้าอรรดไทย จึงจึงวงวอนไปด้วยทางพระราชไมตรี ขอถ่าย
 เมืองทิวธาชนครแก่พระเจ้ารามาธิบดี ๆ ให้ตั้งสัศยดาบาดแล้ว ก็คน
 ให้เมืองทิวธาชนครแก่พระเจ้าอรรดไทย” ดังนี้ พบอีกแห่ง ๓ ใน
 หนังสือชินกาลมาลินีว่า “พญาธิไทยราชได้เสวยราชสมบัติเมือง
 สุโขทัยราชธานีแทนสมเด็จพระบิดา ก็ตั้งการบูรณารักษาซึ่งพระดีห
 ปฏิมากรพระพุทธรูปอันมาแต่ตั้งกาให้คงไว้ในเมืองสุโขทัย มีพระนาม
 ปราบกฐชื่อว่าพญาธรรมราช เหตุพระองค์โตเตาเรียนซึ่งพระไตรปิฎก
 อันเป็นพระพุทธรูปของสมเด็จพระมหากรุณาเจ้า ในกาลนั้นตั้งได้
 ยินมา ชยนาทปุรมหิ ทูพภักชฌย์ ชาติ อันว่าภย คือ ทูภักช
 เขาแพงกบงเกิดมในเมืองไชยนาทบุรี (ที่จริงเมืองไชยนาทเท่ากับเมือง
 สวรรค โกลด ชิดเกือบนับว่าเป็นเมืองเดียวกันได้) อโยชนนราชา อันว่า
 พระมหากระษัตริย์ในกรุงอโยชนนนคร รามาธิบดี ทรงพระนามชื่อว่า
 สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี กัมโพชชโต อาคันตวา เสด็จมาแต่กรุง
 กัมพูชามหานคร พระองค์มาถือเอาซึ่งเมืองไชยนาทบุรินนได้ ชัญญ
 วิกกยเตเต่น ด้วยแต่ให้กตกระทำเป็นพวกพ่อค้ามาขายเข้า ครนได้
 เมืองแล้วพระองค์จึงตั้งไว้ซึ่งมหาอำมาตย์ผู้หนึ่ง ชื่อว่ายศเศฐศาามาตย์
 อันว่าราชการอยู่เมืองสุวรรณภูมิ เอามาได้ให้เป็นใหญ่ในเมืองไชยนาท

บุรี ส่วนพระองค์ก็เสด็จไปสู่กรุงอโยธยมหานคร ในลำดับนั้น อันว่า
พญาธรรมราชจึงส่งเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก ไปถวายแก่สมเด็จพระ
พระเจ้ารามาธิบดีแล้ว จึงให้ขอเอาซึ่งเมืองไชยนาทบุรี พระเจ้า
รามาธิบดีก็พระราชทานให้แก่พญาธรรมราช ฝ่ายว่าวัดเศวตฉัตร
นกกกตบคนมาอยู่ในเมืองสุวรรณภูมิถึงเก้า” ดังนี้ นี่เป็นคำของชาว
เชียงใหม่ ยังมีเรื่องประกอบในหนังสืออื่นอีก ๒ แห่ง คือ ในหนังสือ
พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ๒ เล่มแต่ฉบับนี้ (ซึ่งเป็นหนังสือแต่ง
ภายหลังแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรามาธิบดีมากกว่า ๓๐๐ ปี) เมื่อ
กล่าวถึงชื่อเมืองประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยา ครึ่งสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรามาธิบดีขอเมืองพิศณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร เมือง
สวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์ ว่าเป็น
เมืองประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๗ เมือง อีกแห่ง ๑ พบในกฎหมาย
ลักษณะดึกดำบรรพ์ มีพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรามาธิบดีที่ ๓
ลงเมื่อปีมะแม จุลศักราช ๗๓๗ พ. ศ. ๑๘๘๘ (ควรจะเปน ๑๘๘๘)
ภายหลังสร้างพระนครศรีอยุธยาได้ ๕ ปี มีเนื้อความว่า นายสามชตา
กราบบังคมทูลด้วยเรื่องข้าพเจ้าไพร่หนีนายว่า “มีผู้เอาไปถึงเจดีย์
สุโขทัย ทั้งข้าง บางยม สองแก้ว (สองแคว) สวรรคโลก ขาด
กำแพงเพชร เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังนี้ แต่มีผู้เอาทาส
เอาไพร่ท่านมาขาย แต่เจ้าทาสเจ้าไพร่แห่งพระนครศรีอยุธยาพบ
แต่กล่าวพิภาษว่า ให้ผู้ใดได้เอาเบยแก่ผู้ขายนพคน ข้าพระพุทธเจ้า
ขอเรียนพระราชบัญญัติ” จึงมีรับสั่งว่า “ชายกันแต่ในพระนคร

ศรีอยุธยาตั้ง แต่ตั้งบังคับใหญ่ ไถ่เอาเบี้ยแก่ผู้ชายที่ยังยาก อย่าง
ว่าแต่ข้าหน้าเจ้าไพร่หน้านาย แต่เขาดักเอาไปขายถึงเมืองกรุงเทพฯ
ทุ่งย่าง บางยม ล่องแกว ล่องหวด ชาวดงราวกำแพงเพชร โคให้ตา
ฟ้าเขียว ขาดจากมือเจ้าทนายเจ้าไพร่ไปไกล จะมาพิพากษาในเมือง
เพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองสุพรรณบุรี ล่องพง คดองพดบ แพรก
ศรีราชาราช พระนครพรหมน บมขอบเคย” ตั้ง กฎหมายบท
ตั้งภายใต้พระมหาธรรมราชาธิบดีไทยได้ราชสมบัติ ๓.

มีข้อควรผู้ศึกษาโบราณคดีจะตั้งเกิดอย่าง ๓ ด้วยชื่อเมือง
พิศณุโลกในกาลครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหงเรียกว่า เมือง “ล่องหวด
ล่องแกว” มาในกฎหมายครั้งสมเด็จพระเจ้าอู่ทองรามารับคดี ก็ยัง
เรียกว่าเมืองล่องหวดล่องแกว ที่เรียกว่าเมืองพิศณุโลกน่าจะเป็นชื่อ
ใหม่เรียกกันใหม่แผ่นดินตั้ง ๆ มาดออกกระมัง.

เนื้อความที่ได้ ในหนังสือต่าง ๆ ตั้งแต่ตั้งมานี้ เมื่อรวบรวมเข้า
พิจารณาควรเชื่อได้เป็นแน่ชัด ๑ ว่า กรุงศรีอยุธยากับกรุงเทพฯ
ได้มีความตกลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยประการอันใดอัน ๑ แต่เชื่อ
ได้เป็นแน่อีกอย่าง ๑ ว่า เมื่อปลายรัชกาลพระเจ้าอู่ไทยไชยเชษฐ
ในกรุงเทพฯ มีเหตุหยุกหยิกกันภายในไม่เรียบร้อย แต่เมื่อพระมหา
ธรรมราชาธิบดีไทยได้ราชสมบัติแล้ว ไปวันรมย์ได้ยในทางข้างบารุงพระ
ตำสนา กำตั้งทแกวทหารล้อมทรามตง ข้อเหล่านี้เชื่อได้ว่าจริง
ด้วยความที่กล่าวในศิลาจากครั้งพระมหาธรรมราชาธิบดีไทยเป็นพยานอยู่
หน้าเอาความในหนังสือจากหนังสือ” แต่หนังสือที่กล่าวถึงนี้ประกอบเป็น

ข้อยุติว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีสร้างกรุงศรีอยุธยาแต่ประกาศ
 เป็นอิสระแล้ว ตั้งমনเฉยอยู่ตั้ง ๔ ปี - จนถึงบั้นเมื่อย จตุศักราช ๗๑๖
 พ. ศ. ๑๘๘๗ เมื่อบพระเจ้าฤไทยไชยเชษฐาธิราชประสูติ พระมหา
 ธรรมราชาธิบดีไทยยกกองทัพมาเอาราชสมบัติ เกิดรบพุ่งฆ่าฟันกันชนใน
 เมืองสุโขทัย เป็นที่สมเด็จพระรามาธิบดีจึงยกกองทัพขึ้นไปยึด
 เมืองสวรรคต พอพระมหาธรรมราชาธิบดีไทยได้ราชสมบัติ ให้มาขอเป็น
 ไมตรีทำนองยอมถวายบรรณาการอันใดแก่สมเด็จพระรามาธิบดี เช่น
 ถวายราชธิดาเป็นต้น จึงว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่พระนครทั้ง ๒
 จึงเป็นไมตรีกันแต่ชนมา จนตลอดรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเรื่องจริงจะเป็นเช่นนั้น

เขตแดนกรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ครั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
 มีพระยาประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยา ๑๖ เมือง พิเคราะห์เห็นว่า
 เมืองเหล่านี้ไม่ได้ ชนกรุงศรีอยุธยาอย่างเดียวกัน เมืองพิศณุโลก
 (คือเมืองสระหลวงสองแคว) เมืองสุโขทัย เมืองพิไชย เมือง
 สวรรคโลก (คือ เมืองศรีรัตนไทย) เมืองพิจิตร เมืองกำแพงเพชร
 เมืองนครสวรรค์ ๗ เมืองนี้ ยังอยู่ในอาณาเขตของพระมหาธรรม
 ราชาธิบดีไทย จะเป็นเหตุด้วยพระมหาธรรมราชาธิราชยอมถวายบรรณาการ
 ขอบเป็นไมตรีตั้งกล่าวมาแล้ว ผู้แต่งหนังสือพระราชพงษาวดารภายหลัง
 จึงลบล้างเมืองเหล่านี้ชนกรุงศรีอยุธยา เมืองเขมรสมเฐะ เมืองเขมร

ตำแดง ๒ เมืองนี้ แต่เดิมเคยขึ้นกรุงศรีไชไทยจริง แต่เวลานั้นอยู่ใน
อาณาเขตของพระยาอู่เมืองหงษาวดี เป็นอิสระมาแต่ครั้งศรีไชไทย
เมืองจันทบุรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองศนาวศรี เมืองทวาย
เมืองมะตะกา เมืองชวา (ได้ความตามหนังสือเรื่องเมืองไทยของมอง
สิเออตา ดูแบร์เข้าใจว่า เมืองยะโฮนั้นเอง) ๕ เมืองนี้ มีเหตุฐาน
เชื่อได้ว่า ครองนชนกรุงศรีอยุธยา อาณาเขตของสมเด็จพระ
รามาธิบดี ข้างเหนือจะอยู่เพียงเมืองไชยนาท ขอน มีพยาน
ที่ให้พระราเมศวรราชโอรสไปครองเมืองจันทบุรี ครึ่งนั้นคงจะเป็นพาดำ
อยู่ค่อนแดนขอมแดนนครศรีไชไทย.

เรื่องรบขอม

สมเด็จพระรามาธิบดีสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้วได้ ๒ ปี ก็เกิด
สงครามกับเมืองขอม เมื่อปีโรงจตุศักราช ๗๓๔ พ.ศ. ๑๘๘๕.
เมืองขอม หรือ ที่เรียกภายหลังว่ากรุงกัมพูชา ในเวลาเมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น เห็นจะหมดพวกที่
เป็นเชื้อวงศ์ชาวอเนเดียนามาแล้ว ได้ความตามหนังสือพงษาวดาร
เขมรว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมนรินทร์
ทรงราชย์มาแต่ปีจอ จตุศักราช ๗๐๘ พ.ศ. ๑๘๘๘ ที่วงศ์คตงในปีที่
สร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น สมเด็จพระศรีราชผู้เป็นราชอนุชาได้ครองราช
สมบัติอยู่ ๓ เดือน ก็ที่วงศ์คตงออกองค์ ๑ สมเด็จพระบรมเจ้าพงษ์
ราชาราชบุตรจึงได้รับราชสมบัติ แต่เป็นผู้ที่ท้าวคตงกับกรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือพระราชพงษาวดาร อ่างเหตุสงครามคราวนั้น เพราะขอม
 แปรภักตร์ น่าจะเข้าใจว่า เมื่อก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีจะประกาศ
 เป็นอัครภาพนั้น คงจะได้ทำไมตรีมีความเข้าพระไทยกับสมเด็จพระ
 บรมนพชนบท ซึ่งครองประเทศขอมอยู่ในเวลานั้น เห็นว่าไม่เป็น
 ศัตรู จึงได้ประกาศตั้งอัครภาพ ครั้นสมเด็จพระบรมด้าพงษ์ราชา
 ได้รับราชสมบัติ จะไม่รักษาไมตรีที่มีมาแต่ก่อน บางทีจะคิดร้าย
 ต่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๆ จึงจึงส่งกองทัพลงไปตีพระนครหลวง ซึ่ง
 อยู่แต่ก่อนไม่มีกำลังแข็งแรงเท่าใดนัก ชนแรกให้สมเด็จพระรามเสด็จ
 ราชโอรส ซึ่งเป็นผู้รักษาพระราชอาณาเขตทางตะวันออก เป็นแม่ทัพ
 ลงไปตีเมืองขอม สมเด็จพระรามเสด็จยังไม่ชำนาญการสงคราม ไป
 เพื่อยงพลาตง ต้องเชิญสมเด็จพระบรมราชาออกไปเป็นแม่ทัพใหญ่
 ชื่อนานจะเป็นต้นเหตุที่ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่า สมเด็จพระรามเสด็จ
 ไม่เข้มแข็งในการรบพุ่งเหมือนสมเด็จพระบรมราชา ถึงมีผลต่อไปในรัช
 กาลข้างหน้า ตามหนังสือพงษาวดารเขมรว่า กองทัพไทยลงไปตีอ้อม
 อยู่ปี ๓ จึงได้พระนครหลวง สมเด็จพระบรมด้าพงษ์ราชาทิวงคตเมื่อได้
 เมือง ไทยได้ตั้งราชโอรสของสมเด็จพระบรมด้าพงษ์ราชาชื่อ ปาตัก
 ให้ครองกรุงกัมพูชา (เข้าใจว่าให้เป็นเจ้าประเทศราชขึ้นกรุงศรี
 อโยธยา) แล้วกวาดครอบครัวเข้ามาเป็นอันมาก.

ทางไมตรีกับต่างประเทศ

ทางไมตรีกับต่างประเทศอื่น ในสมัยเมื่อสร้างกรุงศรีอยุธยา
 นั้น ผู้รังแต่ย์บุญยังไม่มีมาค้าขาย แต่การไปมาค้าขายกับเมืองจีน
 เมืองแขก เมืองจาม เมืองชวา มลายู ตลอดจนอินเดีย เปอเซีย
 แดลังกา ไปมาถึงกันนานมาแล้ว พวกเหล่านี้เข้ามาอยู่ในเมืองไทย
 แดวกคงจะมี ประเพณีที่ชอบให้ชาวต่างประเทศไปมาค้าขาย คือเป็น
 ความนิยมมาแต่ครั้งกรุงศรีไชไทย จนตราบเท่าทุกวันนี้ แต่ก่อนนั้น
 ได้ความตามหนังสือจีนเรื่องยจับตั้งชื่อ ว่าด้วยนานาประเทศกรุงพระเจ้า
 แผ่นดินจนวนชเหิมิ่ง ว่าเมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าหงบือนเป็นคัษราชวงศ์
 เหิมิ่ง ในปลายรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี พระเจ้ากรุงจีนเมื่อ
 ทราบว่า กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นอิศรภาพ ก็แต่งให้หตุยจงจุ่นเป็น
 ราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีถึงกรุงศรีอยุธยา แดพระเจ้า
 กรุงศรีอยุธยาได้แต่งให้ราชทูตออกไปเมืองจีนพร้อม กับราชทูตจีนคราว
 นั้นด้วย.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

พระนาม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์นี้ ในหนังสือพระราชพง
 ษาวดารเรียกพระนามเดิมว่า "พงอ" ข้าพเจ้าเคยได้ยินใครแปลว่า
 มาจากคำว่า "พองอ" เพราะมั่งงวมมาก ซึ่งออกเสียงเป็นเกียรติยศ

ในครั้งนั้น แต่ข้าพเจ้าตรองดูเห็นว่า ที่เรียกว่าพงวอนจะหมายความว่า "พระองค์ที่ ๕" คือเป็นราชบุตรที่ ๕ ของพระเจ้าอู่ทององค์ก่อน ด้วยวชเรียกจำนวนตามภาษาไทยเก่า ผู้ชายนับว่า อ้าย ยี่ สาม ไล่ ี่ง ี่ดก ี่เจ็ด ี่แปด ี่เก้า ี่จึ่ง ยังปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะมรดกคดีอาท ที่เรียกเดือนว่า เดือนอ้าย เดือนยี่ ก็จะมาแต่จำนวนนี้ แต่ประเพณีที่เรียกพระนามราชกุมารตามจำนวนอย่างนี้ ได้พบที่นอกคือ ที่เรียกเจ้าอ้ายพระยา เจ้ายพระยา เจ้าด้ามพระยา ในหนังสือพระราชพงษาวดารนวกแห่ง ๑ ยังในตำนานโยนกว่าพระนามราชบุตรของพระเจ้าด้ามฝิ่งแกนม ๑๐ องค์เรียกตั้งแต่อ้ายไปจนจึ่ง ที่สำคัญคือท้าวตงองค์ที่ ๖ ได้ครองราชสมบัติถวายพระนามว่า ติโตกราช ผู้ที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเมื่อทำสังคายนา อันนับในตำนานของเราว่าเป็นครั้งที่ ๗ นั้น ส่วนพระนามที่เรียกว่า พระบรมราชาธิราชนั้น มาแต่พระนามที่ใครบอกแก่เมื่อครองเมืองสุพรรณบุรี มีพระนามว่า พระบรมราชา จะเต็มคำธิราชเข้าเป็นต้นพระนามในพระสุพรรณบัตร เพราะเหตุที่สมเด็จพระรามเมศวร ซึ่งมีพระนามว่า รามาธิบดีในพระสุพรรณบัตรยังมีพระองค์อยู่ ก็เป็นได้อย่าง ๓ หรือมีนั้น พระนามที่เรียกว่า บรมราชาธิราชนี้ จะเรียกเป็นนามแผ่นดินเมื่อตั้งรัชกาลแล้วก็เป็นได้ เพราะการที่เรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินในเวดาสัตว์จักรงพระชนม์อยู่ ไม่ได้ออกพระนามเฉพาะพระองค์ ดังอธิบายมาในตอนแผ่นดินสมเด็จพระรามเชษฐาธิราชแล้ว มีประหาดอยู่หน่อยที่ในจดหมายเหตุเงิน UDC เรียกพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์นี้ว่า

๔๓๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

เขียนเตยดเจยวบเองย้อดคอดอดก ดังกตาย ๆ สมเด็จพระเจ้าพระยา
อะไร ซึ่งข้าพเจ้ายังแปลไม่ออก แดยงคึดหาเหตุไม่ได้ว่าทำไม
จึงเรียกอย่างนน.

เหตุที่ไตราชสมบัติ

ในหนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวว่ เมื่อสมเด็จพระรามาชิต
สวรรคตแล้ว สมเด็จพระราเมศวรราชโอรสชั้นครองราชสมบัติเป็น
พระเจ้าแผ่นดินอยู่ได้ปี ๓ อยู่มา (ไม่ปรากฏว่าเพราะเหตุใด) สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเสด็จเข้ามาจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระรา
เมศวรราชก็เสด็จออกไปถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระบรมราชาธิราช
แล้วกลับไปครองเมืองตพบุรีอยู่อย่างเดิมดังนี้ คึดดูความในพระ
ราชพงษาวดารตรงหน้าตั้งได้ยอຍ จะว่าสมเด็จพระราเมศวรกับสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเกิดวิวาทกันชน ก็ตั้งได้ยอຍว่าทำไมเมื่อสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชได้ราชสมบัติแล้ว จึงยอมให้สมเด็จพระราเมศวรกลับไป
ไปเป็นเจ้าครองเมืองตพบุรี ให้มั่งก่าตั้งแต่อำนาจอยู่อย่างเก่า ในการที่
สมเด็จพระราเมศวรยอมถวายราชสมบัติ แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราช
นั้นเด่า ก็หน้าตั้งได้ยอຍ ถ้าสมเด็จพระราเมศวรทรงทราบว่า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชจะไม่ยอมอยู่ในอำนาจ แดจะเอาไว้ในอำนาจไม่ได้ทำไม
ไม่ถวายราชสมบัติเสียแต่แรก ถ้าสมเด็จพระราเมศวรเชื่อว่าจะสามารถ
ครองราชสมบัติได้ ทำไมจึงยอมถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชโดยง่าย คุณ่าจะค้องมีเหตุอื่นนอกจากทุกตัวในพระราช

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ๔๓๗

พงษาวดาร เหตุอันมีปรากฏในจดหมายเหตุจีนหนึ่งว่า เพราะ
สมเด็จพระรามเมศวรไม่ปรีชาสามารถ ชาวพระนครจึงเชิญพระเจ้าดง
คือสมเด็จพระบรมราชาธิราช เข้ามารองราชสมบัติ ได้ครอง
ในจดหมายเหตุจีนดังนี้.

พิจารณาคุณหตุฐานทั้งปวงเท่าที่ปรากฏดังกล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้า
เข้าใจว่า เรื่องจริงเห็นจะเป็นเช่นนี้ คือเดิมสมเด็จพระรามเมศวร
โปรดพระไทยให้สมเด็จพระรามเมศวรเป็นรัชทายาท ขอนดังกล่าวได้ โดย
พระนามรามเมศวรนั้น ในพระราชพงษาวดารแผ่นดินต่อมา มีแต่
พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่จะรับรัชทายาท เมื่อสมเด็จพระรามเมศวร
สวรรคต คนทั้งปวง รวมทั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชด้วย จึงยอม
ยกราชสมบัติถวายสมเด็จพระรามเมศวร แต่เมื่อสมเด็จพระรามเมศวร
เข้ามารองราชสมบัติอยู่ปี ๓ นั้น จะมีผู้ใดหรือพวกใดในกรุงศรี
อยุธยากระด้างกระเดื่องชน สมเด็จพระรามเมศวรปราบไม่ลงจึงต้อง
ยกราชสมบัติถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราช อย่างเดียวกับเหตุที่เกิด
โดยเอาอย่างกัน ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระรามราชาธิราช ผู้เป็น
ราชโอรสของสมเด็จพระรามเมศวร เรื่องเบียดเบียนพระเจ้าแผ่นดินคราวนั้น
จะเป็นด้วยเหตุอย่างใดก็ตาม มีเหตุควรเชื่อได้ว่าจริงในความ ๒ ข้อ
คือ ข้อ ๑ เมื่อสมเด็จพระรามเมศวรเข้ามารองราชสมบัติอยู่ปี ๓ นั้น
ด้วยความยินยอมของสมเด็จพระบรมราชาธิราช ขอนเห็นได้โดยเมือง
สุพรรณ เมืองฉะเชิงเทรา กับกรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ชิด เดินไปมา
ถึงกันในวันเดียว ถ้าสมเด็จพระบรมราชาธิราชไม่ยอมให้สมเด็จพระ

๔๓๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

ราเมศวรครองราชสมบัติ ก็จะได้รบกันเดี่ยวนานแล้ว ไม่อยู่มาได้
ถึงปี ความจริงซึ่งเปนข้อ ๒ นั้น เชื่อได้ว่าเมื่อสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเข้ามาครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา ไม่ได้วิวาทกับสมเด็จพระ
พระราเมศวร ขอนเห็นได้ด้วยสมเด็จพระบรมราชาธิราชให้สมเด็จพระ
พระราเมศวรกลับไปครองเมืองดพบุรีอยู่อย่างเดิม ถ้ามีเหตุวิวาทกัน
อยู่แต่ก่อน เห็นจะไม่ปล่อยให้กลับไปมีกำลังแต่อำนาจเป็นแน่.

สอบศักราช

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จราชย์เมื่อปีจอ จุดศักราช ๗๓๒ พ. ศ. ๑๘๑๓
ครองราชสมบัติอยู่ ๑๒ ปี สวรรคตเมื่อปีจอ จุดศักราช ๗๔๔ พ. ศ. ๑๘๒๕

ในพระราชพงษาวดารฉบับหดวงประเสริฐ ปีเสด็จราชย์ตรงกับ
แต่ว่าครองราชสมบัติอยู่ ๑๘ ปี สวรรคตเมื่อปีมโรง จุดศักราช ๗๕๐
พ. ศ. ๑๘๓๓ เพราะฉนั้นรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ตามฉบับ
หดวงประเสริฐมากกว่าฉบับพระราชหัตถเลขา ๒ ปี ศักราชในพระราช
พงษาวดาร ๒ ฉบับจับเขื่อนคดาค์ผิดกันแต่ไป ตามที่ข้าพเจ้าได้
สอบสวน เชื่อว่าตามฉบับหดวงประเสริฐเปนถูก.

ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เปนราชบุตรของพระเจ้าอู่ทององค์
ก่อน เกิดแต่พระสันทมน เปนราชบุตรพระองค์ที่ ๕ คนจึงเรียกพระ

นามว่า พงัว ดังกล่าวมาแล้ว ที่ในหนังสือพระราชพงษาวดาร
ว่าเป็นพระมเหสีของสมเด็จพระรามธิบดี ขอนเป็นหลักฐานอัน ๑
สมเด็จพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชนิพนธ์ไว้ ว่าสมเด็จพระรามธิบดี (อู่ทอง) ได้รับราชสมบัติ
โดยเป็นพระราชบุตรเขยของพระเจ้าศิริไชยเชยงแสน (คือ ได้เป็นภักดี
ของพระธิดา ซึ่งเกิดแต่แม่เหสีของพระเจ้าอู่ทองพระองค์ก่อน ทำนอง
พระเจ้าเชียงใหม่อินทวิชยานนท์ แต่เมื่อยังเป็นเจ้าน้อยอินทนนท์เมือง
นครลำพูน ไปได้เจ้าทิพเกสรธิดาของพระเจ้านครศรีธรรมราชพระเจ้า
นครเชียงใหม่ แล้วจึงได้เป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าอุปราช แต่ได้ครอง
เมืองนครเชียงใหม่ โดยลำดับมานั้น) ดังเกิดตามเรื่องราวแต่แผนที่
ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงัว) จะตั้งภูมิตั้ง
บ้านอยู่ทุกเมืองสุพรรณทุกวันนี้ ทำนองเป็นเจ้าครองเมืองขึ้นเมืองอู่ทอง
ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทององค์ก่อน หรือพระเจ้าอู่ทองรามธิบดีตั้งมาเมื่อ
ได้ครองราชสมบัติ ด้วยขอบพอแต่ไว้ว่างพระราชฤไทยกันมาแต่เดิม
เมืองสุพรรณบุรีมีชื่อออกชื่อ ๑ เรียกว่า "เมืองพนมบุรี" เห็นเขียน
ไว้ในหนังสือไตรภูมิของเก่า แต่ในหนังสืออนทเรียกชื่อนักโคตบ บางที
แต่เดิมจะชื่อเมืองพนมบุรีจริง ครั้นเมื่อสมเด็จพระรามธิบดีมาสร้าง
กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นราชธานี จึงมีเสกให้เจ้าพงัวเป็นพระบรมราชา
ให้อยู่ครองเมืองอู่ทองซึ่งเป็นเมืองเดิม แต่เพราะเมืองอู่ทองเกิดวิบัติ
พระบรมราชาจึงคงตั้งอยู่ที่เก่า แต่บางทีจะเปลี่ยนชื่อเมืองพนมบุรี
เรียกว่าเมืองสุพรรณบุรีมาแต่ครั้งนั้นก้อาจจะเป็นได้.

๔๒๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พญางั่ว) จะมีราชบุตรราชธิดาก็พระองค์ทราบไม่ได้ ปราบกฏพระนามราชบุตรแต่เจ้าทองตัน ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชได้เสวยราชย์แล้วพระองค์เดียว ได้ความตามจดหมายเหตุจันว่า เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชเข้ามาครองกรุงศรีอยุธยา ทางไหนให้ของยาเชของค์ ๓ ครองเมืองสุพรรณบุรี ของยาเชของคนเป็นพระชนกของพระนครอินทร์ ซึ่งได้เข้ามาครองกรุงศรีอยุธยาเมื่อภายหลัง.

สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พญางั่ว) เข้มแข็งในการศึกสงคราม ปราบกฏพระเกียรติยศมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี พอได้ครองกรุงศรีอยุธยาไม่ช้า ก็ทำการสงครามขยายพระราชอาณาจักรออกไปโดยลำดับ จนได้ราชอาณาจักรสุโขทัยไว้ในอำนาจกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนั้น.

เริ่มการสงครามของสมเด็จพระบรมราชาธิราช

หนังสือพระราชพงษาวดารทุกฉบับ ยุคตองกันว่า พอสมเด็จพระบรมราชาธิราชผ่านพิภพในปี ๑ ก็ตั้งตนทำสงครามกับพระมหาธรรมราชา พระเจ้ากรุงสุโขทัย แต่สาเหตุที่จะเกิดรบพุ่งกันนั้นจะเป็นด้วยเหตุใดไม่ได้กล่าว เพราะหนังสือพระราชพงษาวดารตอนนั้นเป็นแต่คัดจดหมายเหตุในปฐมของโหมมาลงไว้ย่อ ๆ เป็นพิน แต่เมื่อพิเคราะห์ดูโดยเหตุผลแล้วข้อความที่สอดส่วนได้แห่งละเด็กละน้อย เห็นมีเค้าเงื่อนพอจะคาดได้ว่า เกิดสงครามขึ้นคราวนั้นด้วยเหตุใด.

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อในรัชกาลของสมเด็จพระรามธิบดี ถึงว่า
จะได้เป็นไมตรีกับพระมหาธรรมราชากรุงศรีไชไทย ดังปรากฏใน
หนังสือตำนานข้างฝ่ายเหนือ แต่ที่รู้ได้ ในพระราชกฤษฎีกากฎหมาย
ซึ่งกล่าวมาแต่เวลานั้นจริง แต่ทางไมตรีในระหว่างกรุงศรีอยุธยากับ
กรุงศรีไชไทย เห็นจะไม่สนิทสนมกันได้ ด้วยกรุงศรีไชไทยคงรู้ดี
อยู่เดิมว่า กรุงศรีอยุธยาคงแข่งอำนาจ ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา
ก็คงจะคิดเห็นอยู่เดิมเหมือนกันว่า ราชอาณาจักรกรุงศรีไชไทยควร
จะเป็นของกรุงศรีอยุธยา ที่ไม่เกิดรบพุ่งกันชนในรัชกาลสมเด็จพระ
รามธิบดี จะเป็นแต่ด้วยพระมหาธรรมราชา (ดีไทย) กับสมเด็จพระ
รามธิบดี (ชู้ทอง) ไม่พอพระไทยที่จะรบ โดยยังเกรงกันหรือ
เกี่ยวดองกันในสวนพระองค์อย่างใดอย่างหนึ่ง พระมหาธรรมราชา
(ดีไทย) ที่วงศ์คบได้ ขอนข้าพเจ้ายังหาหลักฐานไม่พบ จึงประมาณ
โดยเหตุผลว่า พระมหาธรรมราชา (ดีไทย) เห็นจะทวงคตก่อน
แต่ใด ๆ กับสมเด็จพระรามธิบดี ราชโอรสของพระมหาธรรมราชา
(ดีไทย) ซึ่งปรากฏพระนามเรียกตามหนังสือตำนาน โยนกว่าพระยา
ไสยภักุไทย ได้รับรัชทายาทครองกรุงศรีไชไทยต่อมา แต่ในหนังสือ
พระราชพงษาวดารเรียกว่า พระมหาธรรมราชาเมืองพิศณุโลก
เพราะเหตุที่ต้องไปอยู่เมืองพิศณุโลกเมื่อภายหลัง พระยาไสยภักุไทย
เห็นจะเอาพระไทยได้ในการรณรงค์สงคราม ไม่ฝากฝ่ายแต่ในทางข้าง
พระสาดนาเหมือนพระราชบิดา เมื่อได้ครองราชสมบัติมาหน่อยหนึ่ง
ก็ประจวบเวลากรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระ

ราเมศวรชนครของราชสมบัติ พระมหาธรรมราชาได้ยกไทยได้ โอกาส
 บางที่จะให้ตั้งมายึดหัวเมืองชนของกรุงศรีไชไทยข้างชายแดน ซึ่งกรุง
 ศรีอยุธยาขึ้นไปครอบครอง เช่นเมืองไชยนาทเป็นต้น หรือมีถนน
 จะแต่ตั้งอาคารอันเป็หรืออย่างอื่นให้ปรากฏแก่กรุงศรีอยุธยา เหตุที่
 สมเด็จพระราเมศวรต้องออกจากราชสมบัติ อาจจะเป็นเพราะไม่
 สามารถจะทำการตอบโต้พวกศรีไชไทยให้ถึงแค้น จึงถวายราชสมบัติ
 แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราช ก็จะเป็นได้อย่าง ๓ ที่กล่าวมานั้นเป็น
 ความคาดคั้นของข้าพเจ้า จะผิดถูกอย่างไรก็ดี สมด้วยความตาม
 ที่กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พ่อสมเด็จพระบรมราชา
 ธิราชเสวยราชย์ได้ปี ๓ ก็เสด็จขึ้นไปตีหัวเมืองเหนือ ซึ่งชนแก่นคร
 ศรีไชไทย เมื่อปีพุทธจุลศักราช ๗๓๓ พ.ศ. ๑๘๑๔ แต่ที่กล่าวใน
 หนังสือพระราชพงษาวดารว่า ได้เมืองเหนือทั้งปวงหมดในครั้งนั้น
 นั้นเกินไป ที่จริงครั้งแรกที่ยกขึ้นไป ตีได้หัวเมืองเหนือไม่เกินเมือง
 นครสวรรค์ เพราะในหนังสือพระราชพงษาวดารเองยังกล่าวถึงการ
 ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชต้องขึ้นไปรบพุ่งตีเมืองเหนือออกหลายคราว
 หลายปีต่อมา จึงได้นครศรีไชไทยเป็นเมืองชน.

หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวต่อมาว่า ปีชวดจุลศักราช ๗๓๔
 พ.ศ. ๑๘๑๕ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จไปตีเมืองนครพังกาแต่เมือง
 แสงเซา (หรือเมืองแสงเซา) ๒ เมืองนั้นจะอยู่ที่ไหน เป็นข้อสงสัยได้
 อยู่ มติจากตำราเก่าแต่ก่อน ว่าเมืองนครพังกานั้น คือเมือง
 เชียงใหม่ ซึ่งใจเขาตามข้อที่ในหนังสือแต่งฝ่ายเหนือ มีบางเรื่อง

เรียกเมืองเชียงใหม่ว่านครพิงค์ แต่เข้าใจว่าเมืองแครงเช่าเป็นเมือง
หลวงพระบาง โดยเหตุที่เมืองหลวงพระบางมีชื่อเรียกกันข้างเหนือ
อีกชื่อ ๑ ว่าเมืองเช่า ข้าพเจ้าพิจารณาเหตุเห็นว่า เมืองนครพิงค์
แต่เมืองแครงเช่าที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชยกไปตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๕ นั้น
จะเป็นเมืองเชียงใหม่ หรือเมืองหลวงพระบางไม่ได้ ด้วยราช
อาณาจักรสุโขทัยคั่นอยู่กลาง แต่เกิดเป็นอริกับกรุงศรีอยุธยาอยู่
แล้ว จะยกกองทัพผ่านอาณาจักรสุโขทัยไปตีเมืองเชียงใหม่หรือเมือง
หลวงพระบางไม่ได้เป็นแน่ แต่ข้าพเจ้ายังไม่มีหลักฐานที่จะตั้งเนื้อเห็น
ว่า เมืองนครพิงค์เมืองแครงเช่าที่กล่าวในพระราชพงษาวดารค่อนเป็น
เมืองไหน

เรื่องสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่กรุงศรีสุโขทัย

การสงครามที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่กรุงศรีสุโขทัย ตามที่
ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร ถ้าอ่านโดยพิจณาพอจะเข้าใจ
เรื่องได้ชัดเจน คือ เมื่อใดหัวเมืองเหนือไว้ในอำนาจกรุงศรีอยุธยาจน
ถึงเมืองนครสวรรค์แล้ว ถึงปีฉลูจุลศักราช ๗๓๕ พ.ศ. ๑๘๑๖ สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชก็เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองชากังราว ซึ่ง
เป็นด่านใหญ่ของกรุงศรีสุโขทัย.

ข้าพเจ้าจะต้องอธิบายเรื่องเมืองชากังราวไว้ตรงนี้ สักหน่อยหนึ่ง
ด้วยยังไม่ได้พบอธิบายในที่อื่น ว่าเมืองชากังราวเป็นเมืองไหนแน่ใน
ปัจจุบันนี้ ในหนังสือพระราชพงษาวดารมีเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่เมืองชากังราว

หลายแห่ง ในคอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นอย่างมาก
 แต่ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ยังออกชื่อเมืองชากังราวลง
 ไปถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบแผนที่
 เขากับเรื่องที่มาในพระราชพงษาวดาร เห็นว่าเมืองชากังราวจะเป็น
 เมืองนอกจากเมืองกำแพงเพชรทุกวันนี้ไม่ได้ แต่ได้พบหลักฐานประ
 กอบในพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ เรียกชื่อเมืองชาว
 ดงราวกำแพงเพชร ควบกันไว้ดังนี้ (คำว่าชาวดงราวนั้น เชื่อได้
 แน่ว่าผูกคดออกเขียนผิดมาจากชากังราวนั่นเอง) ที่เมืองกำแพงเพชร
 ทิศริมเมืองตงคือตดกนอยู่ถึง ๓ เมือง เมือง ๑ อยู่ข้างฝั่งตะวันตก
 ยังมีพระมหาธาตุอยู่ เมืองนขาพเจ้าเข้าใจว่าเป็นเมืองเดิม ที่เรียก
 ชื่อว่าชากังราว ต่อมาสร้างเมืองขึ้นนอกเมือง ๑ ข้างฝั่งตะวันออก เมือง
 นั้นเห็นชื่อในจารึกของพระมหาธรรมราชา (ดีไทย) เรียกว่าเมืองนครบุ
 มั้วควาอารามใหญ่โต ซึ่งเป็นฝีมือสร้างเมืองคู่โชไทยเป็นราชธานี
 อยู่หลายวัด ต่อมาเห็นจะเป็นด้วยเกิดเกาะขึ้นตรงหน้าเมืองนครบุ
 เปดียนไปเดินข้างตะวันตก ทำให้เมืองนครบุเป็นเมืองดอนไป จึงสร้าง
 เมืองกำแพงเพชรเดยวชนนทรมแม่น้ำเมืองนครบุ มบอมกำแพง
 อย่างแข็งแรงไว้สำหรับต่อสู้ข้าศึก อยู่ตรงข้ามกับเมืองชากังราวเดิม
 ชาวข้างใต้คงจะเรียกชื่อเมืองชากังราวอยู่ตามเดิมโดยมาก ไหฺรจึง
 ใช้ชื่อนั้นจดลงในบม แต่พระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระรามาธิบดี
 จึงใช้ควบกันทั้งสองเก่าแต่ใหม่ ที่หนึ่งสืบพระราชพงษาวดารว่า

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองชากังราวนั้น
คือไปตีเมืองกำแพงเพชรเป็นแน่ ไม่มีที่สงสัย.

ในครั้งนั้นพระมหาธรรมราชาให้พระยาไถยแก้วคุมกำลังลงมาตี
ทပ်กับพระยากำแพงเจ้าเมืองกำแพงเพชร ช่วยกันต่อสู้ป้องกันเมือง
กองทัพเมืองกำแพงเพชรออกมาตั้งค่ายรับนอกเมือง ได้สู้รบกับกอง
ทัพสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นสามารภ พระยาไถยแก้วตายในทပ်
พระยากำแพงเห็นจะต้านทานไม่ได้ ก็ทงค่ายเดี่ยวกดับเขาไปตั้งรักษา
อยู่ในเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระบรมราชาธิราชเห็นเมืองกำแพงเพชร
มีบ่อนกำแพงมั่นคง แดยังมีกำลังมากจะตีหักเอาไม่ได้ ในคราวนั้น
จึงเลิกทัพกลับคืนพระนคร.

ถึงปีเถาะจุลศักราช ๗๓๗ พ. ศ. ๑๙๑๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราช
เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเหนือออก คราวนั้นขุนนางแม่ทัพ
จะเป็นด้วยเห็นว่าเมืองกำแพงเพชรยังมีกำลังมั่นคงนัก จึงเสด็จขึ้นทาง
แควใหญ่ไปตีเมืองพิศณุโลก ซึ่งเป็นเมืองด่านของกรุงศรีอยุธยาข้างฝ่าย
ตะวันออก เจ้าเมืองพิศณุโลก ที่เรียกในหนังสือพระราชพงษาวดาร
ว่า ขุนสามแก้วเป็นผู้ต่อสู้รักษาเมือง (ที่จริงหนังสือเดิมคงจะเขียนว่า
ขุนส่งของแคว คือหมายความว่าเจ้าเมืองสองแคว ก็แปลว่าเจ้าเมือง
พิศณุโลกนั่นเอง) สมเด็จพระบรมราชาธิราชมีไชยชนะจับได้ตัวเจ้า
เมืองพิศณุโลกเดกกวาดครอบครัวลงมาเป็นอันมาก แต่จะได้เมือง
พิศณุโลกด้วยหรือไม่ในครั้งนั้น ไม่ปรากฏ.

๔๒๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

รุ่งขึ้น ถึงปีมโรงจุลศักราช ๗๓๘ พ. ศ. ๑๘๑๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จขึ้นไปต่อเมืองกำแพงเพชรยกเป็นครั้งที่ ๒ พระยากำแพงยังเป็นเจ้าเมืองอยู่ ได้กองทัพทั่วผากอง (ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เจ้าเมืองนครเขตรงค์ คือ เมืองนครลำปาง) มาช่วยรักษาเมืองกำแพงเพชรด้วยกองทัพ ๑ กองทัพพระยากำแพงกับทั่วผากองสมทบกันออกโจมตีกองทัพกรุงศรีอยุธยา ผู้กองทัพกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ทั่วผากองยกหนีจะกลับไปเมือง สมเด็จพระบรมราชาธิราชออกติดตามตีกองทัพทั่วผากองแตก จับขเดยได้เป็นอันมาก แต่ยังคงเมืองกำแพงเพชรไม่ได้ ต้องเลิกทัพกลับคนพระนครยกครั้ง ๑.

ต่อมาในปี ๑ ถึงปีมเมียจุลศักราช ๗๔๐ พ. ศ. ๑๘๒๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราช เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปต่อเมืองกำแพงเพชรเป็นครั้งที่ ๓ คราวนั้นพระมหาธรรมราชาพระเจ้ากรุงศรีไชไทยเสด็จยกทัพหลวงลงมารักษาเมืองกำแพงเพชรเอง ได้รับพุงกันเป็นสามารถ พระมหาธรรมราชาเห็นว่าจะต่อสู้รักษาเมืองไว้ไม่ได้ จึงออกมาถวายนังคมยอมแพ้แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๓ ทำสงครามกับพระมหาธรรมราชาอยู่ ๗ ปี เสด็จยกกองทัพขึ้นไปรบถึง ๕ ครั้งจึงได้อาณาจักรศรีไชไทยไว้ในอำนาจทั้งหมด.

หนังสืออื่น มีหนังสือเรื่องชนกชาติมาตน์เป็นต้น กล่าวความตอนหนึ่งแต่โดยย่อ แต่ก็ยุติต้องกันว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคตแล้ว วัตถุประสงค์เจ้าเมืองสุวรรณภูมิไตรราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา ยกกองทัพขึ้นไปต่อกรุงศรีไชไทย พระมหาธรรมราชายอมแพ้ แต่ได้ครอง

เมืองต่อไปจนพระมหาธรรมราชาทิวศค เมืองสุโขทัยรุ่งโรย พระยา
ญาณดีศจึงมาครองเมืองกำแพงเพชร แต่ในหนึ่งต่อพระราชพงษาวดาร
ทุกฉบับไม่กล่าวที่เดียว ว่าเมื่อพระมหาธรรมราชาอมแพ้วัดมเด็จพระ
บรมราชาธิราชทำอย่างไรกับพระมหาธรรมราชา ความทงหนง
หายไป แต่ขอจะลงเนื้อเห็นได้โดยพิจารณาเหตุสุดคือในเวลา
นั้น ไฟบ้านพดเมืองข้างเหนือเคยอยู่ในปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน
สุโขทัยมาหลายชั่วคน ถ้าสมเด็จพระบรมราชาธิราชจะรวบรวม
ราชวงศ์สุโขทัยลงมาเสียให้หมด แต่ตั้งราชการข้างใต้ไปปก
ครองเป็นหัวเมืองชน ก็อาจจะเกิดจลาจลด้วยขาดความนิยมของไฟ
บ้านพดเมือง ถ้าจะกวาดต้อนผู้คนลงมาให้หมด ทั้งอาณาจักร
สุโขทัยไว้ให้เปนเมืองร้าง หรือเพียงเหตอก้างไว้น้อยเกินไป พวก
เขียงใหม่หรือพวกหงษาวดกกคงมาถือเอาเป็นอาณาจักร ก็จะได้ศัตรู
ชนอก อย่างตที่สุดตมอย่างเคยว แต่ถือเอาเหตุที่พระมหาธรรมราชาอม
แพ้วัดมเด็จพระมหาธรรมราชาคงปกครองอยู่เปนเมืองประเทศราชชน
กรุงศรีอยุธยา เปนแต่จัดการป้องกันเสียอย่างไร เช่นแบ่งเอาไฟบ้าน
พดเมืองมาเสียบ้าง หรือแยกอำนาจเสียบ้าง พยายามให้พระ
มหาธรรมราชามกาดงแขงเมืองได้ ทางนเปนทางคที่สุดแต่เปนทางที่
สมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ทรงทำ ดังมาปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระ
พระอินทราชาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๑ ว่า “พระมหาธรรมราชาเจ้าเมือง
พิศณุโลกสวรรคต เมืองเหนือทงปวงเปนจลาจล” นี้เปนพยานว่า
เมืองเหนือยังเปนประเทศราชต่อมาอีกกว่า ๒๕ ปี จึงเข้าใจว่าทง

๔๒๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

เรื่องจะเป็นเช่นนี้ คือเมื่อพระมหาธรรมราชายอมแพ้แล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชก็จะแบ่งเอาผู้คนทางหัวเมืองเหนือลงมาไว้เป็นกำลังในกรุงศรีอยุธยา หรือหัวเมืองที่ใกล้เคียงเสียบ้างแล้ว ให้พระมหาธรรมราชาคงเป็นเจ้าประเทศราช (อย่างพระเจ้าหงสาวดีคงพระมหาธรรมราชา (พิเรนทร) ให้ครองกรุงศรีอยุธยาในชั้นหนึ่งนั่นเอง) บางที่จะเห็นเมืองสุโขทัยที่ยาก หรือเมืองสุโขทัยในเวลานั้นจะกนดาร์นำเขาแล้ว จึงให้พระมหาธรรมราชาย้ายมาอยู่เมืองพิศณุโลก แต่งพระยาญาณดิลกให้ครองเมืองกำแพงเพชร ยกขึ้นเป็นประเทศราชอีกเมือง ๑ ในหนังสือชินกาลมาลินีว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชได้มารดาของพระยาญาณดิลกมาเป็นพระมเหสีด้วย.

เรื่องตีเชียงใหม่

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเห็นว่า ปีวอกจุติกักราช ๗๔๒ พ. ศ. ๑๘๒๓ เมื่อปราบปรามได้อาณาเขตรนครสุโขทัยทั้งสิ้นแล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชก็เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ตีเมืองนครด้าปางไม่ได้ เป็นแต่เกิดยกล้อมเจ้าเมืองนครด้าปางให้อ่อนน้อมแล้วก็เสด็จกลับ แด่สิ้นรัชกาลเพียงนี้.

เรื่องสมเด็จพระบรมราชาธิราชตีเมืองเชียงใหม่คราวนี้ บางที่จะเป็นการแก้แค้นทางผากองทัพยกลงมาช่วยต่อสหหลวงทเมืองกำแพงเพชร จึงตรงไปตีเมืองนครด้าปาง (ซึ่งเป็นเมืองเดียวกับนครเขตนางคนตนเอง) เมื่อเจ้าเมืองยอมอ่อนน้อมโดยดีแล้ว ก็เลิกทัพกลับมา เรื่องการศึก

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ๔๒๘

๒๕ ครอง มีในหนังสือตำนานโยนก (ซึ่งไปดงไว้ ในที่มดศึกราช)
กล่าวไว้ ครองพระเจ้ากอนา (หรือกิดนา) เป็นมหาราชครองเมือง
เชียงใหม่ มีราชบุตรชื่อเจ้าแสนเมืองมา มีราชอนุชาชื่อเจ้ามหา
พรหม ๆ ได้ครองเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากอนาทรงคิด เจ้าแสนเมือง
มาได้ครองเมืองเชียงใหม่ เจ้ามหาพรหมผู้าวคิดจะชิงเอาราชสมบัติ
จึงยกพลตงมาจากเมืองเชียงใหม่ โดยอาการว่าจะตงมาตการศัพพะ
เจ้ากอนา แต่พวกเมืองเชียงใหม่รู้เท่า ไม่ยอมให้เจ้ามหาพรหมเข้าเมือง
เจ้ามหาพรหมจึงเคยตงมาอยู่กับพระยาญาณทิศที่เมืองกำแพงเพชร แล้ว
นำทัพสมเด็จพระบรมราชาธิราชขึ้นไปตีเมืองนครด้าปาง.

ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ (รัชกาลสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชมากออกไปกว่าฉบับพระราชหัตถเลขาน ๒ ปี) ว่าเมื่อปี
มโรงจุลศักราช ๗๕๐ พ. ศ. ๑๘๓๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราช ได้ตั้ง
ไปตีเมืองชากังราวอีกครั้ง ๑ เป็นครั้งที่ ๔ แต่ไม่ได้กล่าวไว้รบกับใคร
แต่ได้เมืองหรือไม่ได้ เป็นแต่ว่าเมื่อได้ตั้งกลับประชวรด้วยโรคคางทูม.

เรื่องน้สมกับทกกล่าวไว้ ในหนังสือชนกาดมดิน ว่าเจ้ามหา
พรหมยกกองทัพตงมาตีเมืองกำแพงเพชร เพื่อดองการพระพุท
ธิงค์ พระยาญาณทิศรู้ข่าวกับออกกองทัพกรุงศรีอยุธยา พระ
เจ้ากรุงศรีอยุธยายกกองทัพไปช่วยยังมีทันถึง ทัพเจ้ามหาพรหม
ถึงก่อน พระยาญาณทิศจึงจำตองให้พระพุทธิงค์แก่เจ้ามหาพรหม
น้าจะเป็นคราวน้เอง ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ตั้งขึ้นไปเมือง
ชากังราวเป็นครั้งที่ ๕.

เรื่องทางไมตรีกับเมืองจีน

ในหนังสือเรื่องไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน ที่ชุมชนจีนอักษรแปดจากภาษาจีน มีเนื้อความในคอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ขอบกต.

กล่าวว่ามีกัญจุดศักราช ๗๓๓ พ.ศ. ๑๙๑๔ (สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสวยราชย์ได้ปี ๑) ได้ยอมลดฮอกก๊กของ "เซียนเตี้ยดเจียวบีเอ็งยี่" (ดูคล้ายคำว่า สมเด็จพระเจ้าพระยา บางที่จะเรียกเช่นนั้นในพระราชสาส์น) ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นแด่เครื่องราชบรรณาการออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าไท่โจ้วฮ่องเต้ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินจีนพระองค์แรกในราชวงศ์หมิง ตั้งราชธานีอยู่ณเมืองนำกิง ทูลความไปว่า ฮองพระองค์ก่อน (คือสมเด็จพระรามศวร) ไม่มีปรีชาสามารถ ชาวประเทศได้ยอมลดฮอกก๊กจึงเชิญ "เซียนเตี้ยะเป่าบีเอ็งยี่" (ตรงหน้าท่านนักคำสมเด็จพระยานนเองข้างหลังออกพระนามแต่เหลือที่จะแปลให้ถูกได้ ดังคล้าย ๆ สุรินทรารักษ์) ผู้เป็นพระเจ้าสูงชนครองราชสมบัติ ครองปรากฏในจดหมายเหตุจีนแต่ว่า พระเจ้ากรุงจีนให้รับเครื่องราชบรรณาการ แต่ให้เพียงดูราชทูต แต่ไม่ปรากฏว่าตอบแทนอย่างไร.

ต่อมาอีก ๒ ปีว่า ในปีฉลุจุดศักราช ๗๓๕ พ.ศ. ๑๙๑๖ นาง "เซียนเตี้ยะ ซ้อสิง" (สมเด็จพระอริอริก แต่เดาพระนามไม่ถูก) เป็นพระพี่นางของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ให้ราชทูตเชิญสุพรรณบัตรพระราช

ลำดับกับเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายพระมเหสีพระเจ้ากรุงจีน พระ
มเหสีไม่รับ นาง “เซียนเตี้ยะ ซ้อตั้ง” ให้ไปถวายพระเจ้ากรุงจีนอีก
ครั้ง ๑ ก็ไม่ทรงรับ เป็นแต่ให้เลี้ยงดูราชทูตตามประเพณี (นางองค์นี้
จริงสัมเป็นพระมารดาของสมเด็จพระรามคำแหง ซึ่งเป็นพระน้องนางของ
สมเด็จพระบรมราชาธิราช แต่เห็นจีนจะเข้าใจผิดไปว่าเป็นพระพี่นาง).

กล่าวต่อมาว่า ปีชวดจุลศักราช ๗๓๖ พ.ศ. ๑๙๑๗ เจียวตก
ควานอิน (เจ้านครอินทรี) สี่จ้อ (คือโอรสผู้จะรับรัชทายาท) ของ
ชุมนุมบึงอ่อง (เห็นจะหมายความว่าเจ้าผู้ครองเมืองสุพรรณ) ให้
ราชทูตถือหนังสือแด่กรมบรรณาการไปถวายฮ่องไท้จ้อกรุงจีน พระเจ้า
กรุงจีนให้นำราชทูตเฝ้าพระมเหสีแต่เลี้ยงดูราชทูตแล้ว พระราชทานของ
ตอบแทนมายังเจ้านครอินทรี.

รุ่งขึ้น ปีเถาะจุลศักราช ๗๓๗ พ.ศ. ๑๙๑๘ จดหมายเหตุจีนว่า
“เจียวปะต้อก๊ก” (เจ้าพระอะไรแปดไม่ออก) เป็นสี่จ้อของฮ่อง
องค์เก่า (หมายความว่าราชโอรสของสมเด็จพระรามคำแหง) ให้ทูต
คุมสิ่งของในพื้นประเทศไปถวายพระเจ้ากรุงจีน เจ้าพนักงานรับรองทูต
ของพระราชบุตรองค์นี้ เหมือนกับรับรองราชทูตองค์ที่อยู่ในราชสมบัติ.

จดหมายเหตุจีนกล่าวต่อมาว่า เมื่อปีมเสงจุลศักราช ๗๓๗
พ.ศ. ๑๙๑๘ ชุมชนบึงอ่องให้เจียวตกควานอินไปเฝ้าพระเจ้ากรุงจีน ใน
คราวนั้นพระเจ้าไถ้จ้อฮ่องไท้จ้อประทานตราตัญญูกรให้เจียวตกควานอินเชิญ
มาถวาย (เสียมहतอกกอก) อ่องดวง ๑ ในทรานหม้ออักษรจีนว่า
เสียมहतอกกอกอ่องจ้ออิน (แปลว่าตัญญูกรของเสียมहतอกกอกอ่อง) แต่

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร

นนมาจนเรียกกรุงสยามจึงยกคำออกเลย เรียกว่าเสียมหดอ๊กก ไม่
เรียกว่าเสียมหดอ๊กกตั้งแต่ก่อน ได้ความตามจดหมายเหตุจนถึงน.

เมื่อสิ้นรัชฐานประกอบกับเรื่องในพระราชพงษาวดาร ดูประเพณี
เมืองจีนในครั้งนั้น ไม่ใช้รับแต่ราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินใหญ่พระองค์
เดียว ถึงทูตประเทศราชหรือผู้ท่เจ้านายแต่งไป พระเจ้ากรุงจีนก็รับรอง
เป็นดงหมาแต่ครั้งนครคู้โชไทยเป็นใหญ่ จึงรับทั้งราชทูตนครคู้โชไทย
แตรราชทูตเมืองชู่ทง ทำนองการในครั้งนั้น เห็นจะคำต่ำเท่ากับ
อย่างเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทรน ตำเภาใครไปค้าขายที่
เมืองจีน เจ้าใหญ่นายโตที่เป็นเจ้าของก็ฝากสิ่งของไปถวายเป็นการ
แต่คงความเคารพต่อพระเจ้ากรุงจีน เพื่อให้เรือของตนได้อำไ้ไ้รย
อำนาจราชบรรณาการ ไปมาพ้นความรบกวนของเจ้าพนักงานจีน.

อธิบายเรื่อง ในรัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร

เหตุที่ไตรราชสมบัติ

ตามความที่กล่าวไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า
เมื่อปีมโรง จุศักราช ๗๕๐ พ. ศ. ๓๗๓๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราช
เสด็จขึ้นไปตีเมืองชากังราว ไปประชวรหนัก ต้องเสด็จกลับ แด
สวรรคตในกลางทาง เจ้าทองถันเป็นพระราชบุตร ได้เสวย
ราชย์ณกรุงศรีอยุธยาได้ ๗ วัน สมเด็จพระรามาเมศวรยกพดมาแต่เมือง
ดพบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติ แดให้สำเร็จโทษพระเจ้าทองถันเสีย ดงน
พิเคราะห์ดูความเหตุผลที่ปรากฏมาในท่ทั้งปวง ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเมื่อ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสวดยราชสมบัติแก่สมเด็จพระบรมราชาธิราช น่าจะ
มีความศกตงหรือเข้าพระไทยกันว่า สมเด็จพระนเรศวรเป็นรัชทายาท
ของสมเด็จพระบรมราชาธิราช คือศกตงกันว่า เมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชแล้ว ก็ให้สมเด็จพระนเรศวรเข้ามาครองกรุงศรี
อยุธยาอย่างเดิม ด้วยเหตุนี้ จึงปล่อยให้สมเด็จพระนเรศวรไป
ครองเมืองดพบุรีอย่างเดิม แต่มิได้ปรากฏว่ามีเหตุร้ายอันใดเกิดขึ้นใน
ระหว่างสมเด็จพระบรมราชาธิราช กับสมเด็จพระนเรศวรจนตลอด
รัชกาล เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จขึ้นไปตีเมืองซางกิงราวครึ่ง
หลัง ไปประจวบแต่สวรรคตในกตางทางเมื่อซางกิง เห็นจะไม่ทัน
ใดทรงตั้งเสด็จดวงการเรื่องรับรัชทายาท ข้าราชการพวก ๓ ซึ่งมี
ความนิยมต่อเจ้าของตน หรือไม่นิยมต่อสมเด็จพระนเรศวร จึงยก
เจ้าของตนราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราช อันหนึ่งคือพระ
ราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า มีพระชันษาได้ ๓๕ ปีชน
ครองราชสมบัติ ที่ว่าเสวยราชย์อยู่ได้เพียง ๗ วันซอน ทำให้เห็นว่า
พอสมเด็จพระนเรศวรทราบ ว่า พวกข้างกรุงศรีอยุธยายกเจ้าของตน
ขึ้นครองราชสมบัติ ก็รีบรวบรวมไพร่พล ยกตั้งมากรุงศรีอยุธยา
เห็นจะไม่โตมผู้ใดต่อสู้เท่าใดนัก ด้วยผู้นิยมต่อเจ้าของตนน้อย
สมเด็จพระนเรศวรจึงได้กรุงศรีอยุธยา แต่จับเจ้าของตนได้ภายใน
๗ วัน ถ้าหากว่า การที่ยกเจ้าของตนขึ้นครองราชสมบัติ ต้อง
ด้วยความนิยมของคนทั้งหลาย เห็นสมเด็จพระนเรศวรจะชิงราชสมบัติ
ได้โดยยาก หากจะได้อีกคงจะช้ากว่า ๗ วัน

พระนามพระเจ้าทองจันทร์

เจ้าทองจันทร์นั้น ในหนังสือพระราชพงษาวดาร นอกจากฉบับ
 หดวงประเสริฐ เรียกว่า เจ้าทองจันทร์บ้าง เจ้าทองตันบ้าง
 ข้าพเจ้าเห็นว่า ที่ถูกจะเป็นทองตัน ดังเรียกในฉบับหดวงประเสริฐ
 เป็นด้วยเขียนผิดในเวลาดัดลอกคือ ๆ กันมา จึงทำให้ผู้แต่งพงษาวดาร
 ชนหลัง เข้าใจไปว่า ทองจันทร์บ้าง ทองตันบ้าง เมื่อพิเคราะห์
 ดูตามศัพท์ทั้ง ๓ ถ้าศัพท์เดิมเป็นทองจันทร์ จะผิดกลายเป็นทองตันหรือ
 ทองตันไม่ได้ ศัพท์ว่าทองตันก็ไม่สมเป็นชื่อกัน แต่จะกลายเป็น
 ทองจันทร์ไม่ได้ แต่ศัพท์ว่าทองตันนั้น อาจจะเป็นทองตัน
 หรือทองจันทร์ได้ทั้ง ๒ อย่าง ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นว่าพระนามที่จริงจะ
 เป็นทองตัน คำว่าตันเป็นภาษาไทยเก่าคำ ๓ เป็นแน่ แต่ข้าพเจ้าไม่
 อยากรับผิดชอบที่จะเดาแปล.

สอบศักราช

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับว่า สมเด็จพระรามาเมศวรได้
 ราชสมบัติครั้งแรกหลังเมื่อมีจอ จุติศักราช ๗๔๕ พ. ศ. ๑๙๒๕ ครอง
 ราชสมบัติอยู่ ๕ ปี สวรรคตเมื่อปีเถาะ จุติศักราช ๗๕๐ พ. ศ. ๑๙๓๐
 ฉบับหดวงประเสริฐว่า เสวยราชย์ครั้งแรกหลังเมื่อมีมโรง จุติศก
 ราช ๗๕๐ พ. ศ. ๑๙๓๑ ครองราชสมบัติอยู่ ๗ ปี สวรรคตปีกุน
 จุติศักราช ๗๕๗ พ. ศ. ๑๙๓๗

ศักราชนับหงวงประเสริฐ มีเด็ยราชชชากว่า ๒ ปี มีสัตว์รรคค
ชากว่า ๘ ปี มีรัชกาลมากกว่า ๒ ปี

เรื่องตีเชียงใหม่

ในพระราชพงษาวดารฉบับหงวงประเสริฐ ในรัชกาลสมเด็จพระ
นเรศวรไม่มีเรื่องราวอันใดที่เด็ย กถ่าวแต่ว่าตงมาเด็ยราชสมบัติ
แด่เจ้าทองตันปลงพระชนม์ แล้วก็ไปกถ่าวเอาว่า สมเด็จพระ
นเรศวรสัตว์รรคค แต่ในพระราชพงษาวดารฉบับหงวงประเสริฐเรื่องราวกถ่าว
ในรัชกาลนั้นว่า เมื่อปีชวดจุดศักราช ๗๕๖ พ. ศ. ๑๘๒๗ สมเด็จพระ
นเรศวรชชไปตีเมืองเชียงใหม่ เหตุการณ์ที่ตีเมืองเชียงใหม่ครั้ง
กถ่าวพิศดารมาก ใจความว่าชชไปตีตั้งล้อมเมืองเชียงใหม่ เอาปืน
ใหญ่ยิงกำแพงเมืองเชียงใหม่พังไป ๕ วา มหาราชเมืองเชียงใหม่ขอ
หยุดรบ ว่า ๗ วันจะออกมายอมแพ้ ครบถึง ๗ วันช่อมแซมกำแพง
เมืองแล้วไม่ออกมาตามสัญญา ต้องเอาปืนนรมยงเมืองอีกครั้ง ๑
ครั้งได้เมืองเมื่อณวัน ๒๓ ค่ำ ค่ำ ค่ำมหาราชหนีไปได้ จับได้นกดีรัง
ราชบุตร สมเด็จพระนเรศวรให้กวาดต้อนครอบครัวราชภูตงมา
ตั้งณกองทัพอหงวงกถ่าวทางเมืองพิศณุโลก (ซึ่งพระมหาธรรมราชา
ยังปกครองเปนประเทศราชอยู่) แล้วจึงประทับสมโภชพระพุทธชินราช
แล้วจึงกถ่าวพระนคร ส่วนราชภูตที่ต้อนตงมาจากเมืองเชียงใหม่ ส่ง
ไปไว้เมืองจันทบุรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพทตุงแตเมือง
สงขลา.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จประพาสเมืองเชียงใหม่ครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าใช้ปืนใหญ่ยิงกำแพงเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าต้องหนังสือเอเดนไซโคตบีเดย์บริตนิคะ ได้ความว่า ปืนใหญ่พืงมีใช้ในยุโรปเมื่อคริสต์ศักราช ๑๓๗๕ ตรงกับปีเถาะ จตุศักราช ๗๓๗ พ.ศ. ๑๙๑๗ ก่อนตั้งเชียงใหม่คราวนี้ ๙ ปี.

เรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่ใหม่ในหนังสือตำนานโยนก ๆ กล่าวเหตุการณ์เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา ในตอนนม ๒ คราว คราวที่ ๓ ว่าพระเจ้าแผ่นดินเมืองมราชบุตรพระเจ้ากอนาได้ครองราชสมบัติเมื่อปีฉลู จตุศักราช ๗๔๗ พ.ศ. ๑๙๒๗ (ที่หนังสือว่าที่พระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกขึ้นไปตั้งปี ๑) มีเรื่องว่า เจ้าเมืองสุโขทัยยกออกไปถึงพระเจ้าแผ่นดินเมืองมา ว่าเกิดผิดใจกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ขอพึ่งพระเจ้าเชียงใหม่ แดชองกองทัพลงมาช่วยต่อสู้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินเมืองมาพาชองยกกองทัพมาถึงเมืองสุโขทัย เจ้าเมืองสุโขทัยกตัญญูใจแต่กองทัพออกไปปล้นทัพพระเจ้าแผ่นดินเมืองมา แดชองกระจัดกระจาย พระเจ้าแผ่นดินเมืองมาเองเกือบจะหนีไม่รอด.

เรื่องที่กล่าวในตำนานโยนกว่านั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผู้แต่งตำนานข้างฝ่ายเหนือ เอาเรื่องคราวทำวณกตัญญูลงมาช่วยพระมหาธรรมราชาธิบดีสมเด็จพระบรมราชาธิราชมาตั้งไว้ ในครั้งนั้น.

คราวที่ ๒ ว่า พระเจ้าสามฝั่งแกนราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินเมืองมาเสวยราชย์เมื่อปีมะเส็ง จตุศักราช ๗๖๓ พ.ศ. ๑๙๔๔ เจ้ายกมุกามผู้เป็นพระเชษฐาครองเมืองเชียงใหม่จะแย่งราชสมบัติ ยกลงมาตั้งเมือง

เชียงใหม่ไม่ได้ ถูกทัพเชียงใหม่ตงสกัดทาง จึงยกทัพหกดงมา
 อาไศรยพระยาไธยภยาไทยเจ้าเมืองสุโขไทย แล้วพากองทัพเมืองสุโขไทย
 เคนอ้อมชนไปทางเมืองพะเยา เมืองเชียงราย แล้วยกดงมาด้อม
 เมืองเชียงใหม่ คราวนั้นเองเป็นเรื่องเดียวกับที่สมเด็จพระรามาธิบดี
 ไปตีเมืองเชียงใหม่ คงจะได้โอกาสด้วยพวกเมืองเชียงใหม่วิวาทกัน
 ฝ่าย ๓ มาพึ่งพระมหาธรรมราชาไธยภยาไทย สมเด็จพระรามาธิบดีจึง
 เสด็จยกทัพหกดง แดให้พระมหาธรรมราชาไธยภยาไทยเป็นทัพนำ
 นำชนไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่ในตำนานฝ่ายเหนือว่า เมื่อกองทัพ
 เมืองใด ชนไปด้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ ทัพพุ่งกันเป็นด้ามารดไม่แพ้ชนะ
 จึงทำสัญญาแครงทหารทัพมอออกสู้กันตัวต่อตัว ทหารพระยาไธย
 ภยาไทยเสียที่ พระยาไธยภยาไทยจึงยกกองทัพกลับ ไปตีเมืองเชียงราย
 เดยกวาดค้อนเอาราษฎรตงมาด้วยเป็นอันมาก.

สมเด็จพระรามาธิบดีเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น จะตีไคเมืองเชียงใหม่
 ตงพระราชพงษาวดารว่าก็ตาม หรือตีไคเมืองเชียงรายตงตำนานโยนก
 ว่าก็ตาม ความจริงมีอยู่อย่าง ๓ ซึ่งเชื่อได้เป็นแน่ว่าได้กวาดค้อน
 ชาวเมืองมณฑลพายัพตงมาในครั้งนั้นเป็นอันมาก แดได้ตั้งออกไปให้
 ตั้งภูมิตำเนา อยู่แต่เมืองไชยตงไปจนถึงเมืองนครศรีธรรมราชแต่พัตตุง
 หลักฐานในข้อนี้เห็นได้ ด้วยราษฎรไทยในมณฑลนครศรีธรรมราช
 แดเมืองโกตเคียง ที่เราเรียกกันว่าชาวตครทุกวันนี้ ภาษาที่พูดแม่ ใน
 ทุกวัน ยังมคาคตรงกนกับภาษาชาวมณฑลพายัพอยู่หลายคำ เช่น
 ทิศไค ทิศเหนือ ทั้งชาวพายัพแดชาวตครเรียกว่า ทิศหัวนอน ทิศ

ปดายนัน ลูกสัปรค์ เรียกว่า นานัด เตื่อ เรียกว่า ลาด เหมือนกัน
แต่ที่แปดกกว่านั้น เมื่อไม่กี่มานี้ มีพวกตอเมืองเซียงค้ำตงมา
กรุงเทพฯ ฯ ข้าพเจ้าได้พบพูดคุยกับตอพวกนั้น ดำเนียงพูดภาษาไทย
เสียงเหมือนชาวตครไม่มีผิด แต่ใช้คำว่า “ผม” ว่า “ฉาน” เป็น
คำรับอย่างคำว่า ซอรับ เหมือนกันกับชาวตคร จึงเชื่อได้ โดยไม่ต้อง
สงสัย ชาวตครนั้นเดิมตงไปจากมณฑลพายัพเป็นแน่.

เรื่องตกรุงกัมพูชา

บิดาไม่บอกไว้ในพระราชพงษาวดาร เป็นแต่ว่าพระเจ้ากรุง
กัมพูชามากกวาดคือนราษฏรเมืองชดบุรี เมืองจันทบุรี ไปหกพันเจ็ด
พันคน สมเด็จพระรามาเมศวรเสด็จยกทัพหลวงไปตกรุงกัมพูชา ให้
พระยาไชยณรงค์เป็นทัพนำ ทักบกคักองทัพกรุงกัมพูชาแตกฉาน
พระเจ้ากรุงกัมพูชาตงเรือหนีไป จับได้แต่อยู่ปราชซึ่งเป็นราชบุตร เมื่อได้
ไชยชนะแล้ว สมเด็จพระรามาเมศวรให้พระยาไชยณรงค์อยู่รุงกรุงกัมพูชา
ครนอยู่มาญวณยกมารบ พวกเขมรรวมเรไม่เป็นกำลังของไทย จึง
รบตงให้ตกรุงกัมพูชากวาดคือนราษฏรเข้ามายังกรุง.

เรื่องไปรบเขมรคราวนี้ มีในพงษาวดารเขมร แต่พงษาวดาร
เขมรตงคักราชผิด กลายเป็นไปรบครั้งที่ ๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๓ ถ้าคงคักเดชหางคักไว้ตามพงษาวดารเขมร แก่แต่
คักกราชมาเข้าในแผ่นดินสมเด็จพระรามาเมศวร จะได้คักความตงนี้ ปกรกา
จุตคักกราช ๗๕๕ พ. ศ. ๓๘๓๖ พระเจ้ากคมนตรีของทรงราชย์อยู่ณพระ

นครหลวง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทยอยกองทัพไปกวาดต้อนครัวเขมร ๕๐๐๐๐ เข้ามากรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากตมบองจะท้วงคตหรือถูกจับเข้ามาอย่างใดไม่ปรากฏ ในพงษาวดารเขมรกล่าวแต่ว่า พระศรีธรีโย ประวงษราชา ผู้เป็นหลานพระเจ้ากตมบองชนทรงราชย์ในปรกานัน.

เรื่องสมเด็จพระรามราชาธิราช

หนังสือพระราชพงษาวดารทุกฉบับกล่าวต้งกัน ว่าเมื่อสมเด็จพระรามเมศวรสวรรคต พระเจ้ารามราชบุตรได้บริขทหายาที่ดับพระวงษ์พระเจ้ารามอยู่ในราชสมบัติถึง ๓๕ ปี แต่ไม่มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับใด ๆ ว่ามีเหตุการณ์อย่างใดบ้างในรัชกาลของพระเจ้าราม กล่าวแต่ว่าพระเจ้ารามได้ครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี แล้วก็ไปกล่าวชนว่าเกิดวิวาทกับเจ้าพระยาเสนาบดี หรือเจ้าเสนาบดี (ในเวลานั้นยังไม่มีตำแหน่งเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีที่สมุหหฤดาโหม) จะเป็นใครทราบไม่ได้ เข้าใจเอาได้แต่ว่าเป็นหัวหน้าของทหาร พระเจ้ารามจะจับเจ้าพระยาเสนาบดี ๆ หนึ่งได้ จึงไปคบคิดกับพระนครอินทร์ ซึ่งเป็นราชนัดดาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชขณะเมืองสุพรรณบุรี เข้ามาปล้นพระนครได้ พระนครอินทร์ได้ราชสมบัติ ให้พระเจ้ารามไปครองเมืองปทาศูจาม.

ปทาศูจามน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชวินิจฉัยไว้ว่าไม่ใช่เมือง ทุกวันนี้ยังมีคตองที่กรุงเก่าอยู่ได้ วัดพุทธไสสวรรย์^{UDC} เรียกว่าคตองสุจาม คำว่าปทาศูจามมาจาก

๔๔๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑

ปลัดทำคุณงาม (ชื่ออำเภอชายทะเลเรียกปลัดทำในแขวงเมืองตั้งชดาบัง
มอยู่เป็นพยาน) ถ้าจะเรียกอย่างทุกวณ ก็ว่าปากข้างคุณงาม หรือ
ฝ่ายท่าข้างคุณงาม อันเป็นบ้านพวกแขกงามคงอยู่ ยังมีบ้านแขกอยู่
จนทุกวันนี้ ในหนังสือพระราชพงษาวดารเอง ทว่าเจ้าพระยา
มหาเสนาบดีเห็นขามไปอยู่ปากปลาทูคุณงาม ก็เห็นได้ว่าหมายว่าที่ตรง
นี้เอง แต่มใช่เมือง ที่พระราชพงษาวดารว่าให้พระเจ้ารามไปครองเมือง
ปลาทูคุณงามนั้น เห็นจะให้ไปปลุกตำแหน่งรักษาอยู่แถวบ้านคุณงาม โดย
พระเจ้ารามจะไม่เป็นผู้มีศักดิ์สูงนักถวอนใด ถ้าหากว่าแรงกว่านั้น
ก็คงเอาไปปลงพระชนม์เสียที่บ้านคุณงาม อย่างไร ๆ เห็นจะไม่ใช้ให้
ไปครองเมืองคุณงามเป็นแน่.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถ์เดชาเนว่า สมเด็จพระ
อินทราชาธิราชชนเสวยราชย์เมื่อปีมเส่ง จุดศักราช ๗๖๓ พ. ศ. ๑๙๔๔
ครองราชสมบัติอยู่ ๑๗ ปี สวรรคตเมื่อปีจอ จุดศักราช ๗๘๐
พ. ศ. ๑๙๖๓.

ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ชนเสวยราชย์
เมื่อปีฉลู จุดศักราช ๗๗๐ พ. ศ. ๑๙๕๓ ครองราชสมบัติอยู่ ๓๖ ปี
สวรรคตเมื่อปีมโรง จุดศักราช ๗๘๖ พ. ศ. ๑๙๖๗ ปีเสวยราชย์
เข้ามา ๗ ปี มีรัชกาลน้อยกว่าปี ๑ มีสวรรคตเข้ามา ๖ ปี.

ประวัติสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑

ได้ความตามจดหมายเหตุจัญตของกบฏต่าง ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าสมเด็จพระอินทราชาธิราชพระองค์นี้ เป็นหลานเชอของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ คือเป็นโอรสของน้องยาเชอที่ได้ครองเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระอินทราชาธิราชพระองค์นี้ตามพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกพระนามว่า สมเด็จพระนครินทราชาธิราช ความปรากฏตรงกันทั้งในหนังสือพระราชพงษาวดารแต่จดหมายเหตุจัญตว่า เมื่อก่อนเสวยราชย์ทรงพระนามว่า พระนครอินทร์ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เพราะได้ครองเมืองอินทบุรีซึ่งตามกฎหมายเขยราบาดว่าเป็นเมืองหลานหลวงเห็นสัมพันธ์กัน แต่เมื่อเข้ามาครองราชสมบัติในกรุงเทพฯอยู่ชุกชานนั้น พระนครอินทร์เห็นจะได้ครองเมืองสุพรรณบุรีอยู่ ด้วยพระบิดาจะทิวงคตไปก่อนนั้น.

ทางไมตรีกับเมืองจีน

สมเด็จพระอินทราชาธิราชพระองค์นี้ ตามความที่ปรากฏมาเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพฯอยู่ชุกชานพระองค์เดียวที่ได้เคยเสด็จไปเมืองจีน ได้เคยเสด็จไปถึงราชสำนักของพระเจ้ากรุงจีนในราชวงศ์หมิงณเมืองน้ำกิงแต่ยังเป็นพระนครอินทร์ เมื่อปีมเส่ง จุลศักราช ๗๓๘ พ. ศ. ๑๘๒๐ เมื่อได้ครองราชสมบัติกรุงเทพฯแล้ว ก็เป็นไมตรีสนิทกับพระเจ้ากรุงจีนมาก ได้แต่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงเมืองจีน

๔๔๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๓

หลายครั้ง พระเจ้ากรุงจีนก็แต่งราชทูตมาหลายครั้ง จดหมายเหตุ
จีนเรียกพระนามเมื่อก่อนครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาว่า เจี้ยวตก
ควานอิน (เจ้านครอินทร์) เมื่อได้ราชสมบัติแล้ว จดหมาย
เหตุจีนเรียกว่า เจี้ยวตกควานอินต่อต่อต้า (เจ้านครอินทราชาธิราช)
น่าจะเขียนพระนามในพระราชลัญจกรว่า สมเด็จพระรามาชิตี ศรี
นครอินทราชาธิราช ดงน.

ราชวงศ์พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

ราชวงศ์พระเจ้าแผ่นดินนครกรุงศรีอยุธยา ตามทนายมน
มาแต่ก่อน ว่าพระเจ้าแผ่นดินนับแต่สมเด็จพระรามาชิตีอยู่ทองตงมา
จนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ รวม ๑๖ พระองค์ อยู่ในราชวงศ์
เชียงราย โดยเนื่องในเชื้อวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินเชียงรายฝ่ายเหนือ
ถ้าพิจารณาเหตุตามเหตุผลที่สืบได้ความในพระราชพงษาวดาร พระเจ้า
แผ่นดินที่ควรจะนับว่าอยู่ในราชวงศ์เชียงรายมีแต่ ๓ พระองค์ คือ
สมเด็จพระรามาชิตีอยู่ทอง สมเด็จพระรามาศวรร แต่สมเด็จพระ
รามราชาธิราช ท่าน นอกจากนอก ๑๓ พระองค์ นับแต่สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ ๓ เป็นต้นตงมา จนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ควร
จะเรียกว่า ราชวงศ์สุวรรณภูมิ เพราะเป็นราชวงศ์ ๓ ต่างหาก
เกี่ยวเนื่องกับราชวงศ์เชียงรายเพียงในทางที่เป็นเชย ข้าพเจ้าเห็นว่า
ต่อไปควรจะกำหนดเป็นต่างราชวงศ์กัน จึงจะถูกต้อง.

เรื่องปราบจลาจลเมืองเหนือ

ในแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชพระองค์นี้ หนึ่งคือพระราชพงษาว่า พระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลกทวงยศ แดหัวเมืองเหนือเป็นจลาจล สมเด็จพระอินทราชาธิราชเสด็จขึ้นไปเมืองพระบาง พระยาบานเมือง พระยาราม มาถวายบังคม จึงเสด็จกลับคืนพระนคร พเคราะห์ตามเรื่องแฉนามบุคคล ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องจะเป็นเช่นนั้น คือ พระมหาธรรมราชาได้ยกทัพไทยเมืองพิษณุโลกเห็นจะมีโอรส ๒ องค์ ชานนามตามจารึกสมเด็จพระร่วงศรีอินทราทิตย์ว่า พระยาบานเมืององค์ ๓ พระยาราม (คำแหง) องค์ ๓ พระมหาธรรมราชาทวงยศ พระยาบานเมืองกับพระยารามคำแหงเห็นจะชิงสมบัติกัน บางทีจะถึงเกิดรบพุ่งกัน เมืองเหนือเป็นจลาจลด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระอินทราชาธิราชจึงเสด็จยกทัพหลวงไปตั้งเมืองพระบาง (เข้าใจว่าเมืองนครสวรรค์) พระยาทั้ง ๒ เกรงพระเดชานุภาพลงมาเผ่าด้วยกันทั้ง ๒ องค์ จะทรงเกตุยไถ่จัดการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งรู้ไม่ได้ การจลาจลเรียบร้อย จึงเสด็จกลับพระนคร ข้าพเจ้าเห็นว่าเนื้อเรื่องจะเป็นเช่นนั้น.

เรื่องตั้งลูกเขยครองเมือง

หนึ่งคือพระราชพงษาว่าว่า สมเด็จพระอินทราชาธิราชตั้งให้พระเจ้าลูกเขยไปครองเมือง ๓ พระองค์ คือ เจ้าชายพญา

๔๔๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๓

ครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้าัญญาครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้าตามพญา
ครองเมืองไชยนาท ที่เรียกพระนามว่า เจ้าชาย เจ้าัญญา เจ้าตาม
เห็นจะเป็นพระนามตามที่เรียกกันอยู่เมื่อก่อนไปครองเมือง เมื่อตั้ง
ออกไปครองเมือง คงจะได้รับพระนามบุญญ์ค้อย่างถูกต้อง มีหลัก
ฐานที่จะรู้พระนามได้แต่เจ้าตามพญา คงจะได้เป็นที่พระบรมราชา
เพราะเมื่อมาได้ราชสมบัติภายหลัง ปราบกฏพระนามว่า สมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราช พระนามส่วนเจ้าชายเจ้าัญญาหนีได้แต่เดา ข้าพเจ้า
เข้าใจว่า เจ้าชายคงเป็นพระราเมศวร เจ้าัญญาเป็นพระอินทราชา
เพราะพระนามสำหรับคงเจ้าครองเมืองไม่มีพระนามนัก การที่คง
ถูกเชลยออกไปครองเมืองครั้งนั้น อ่านในหนังสือพระราชพงษาวดาร
ชวณจะให้เข้าใจว่า เมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชเสด็จกลับลงมา
จากเหนือคราวนั้นแล้ว ก็คงถูกเชลยทั้ง ๓ พระองค์ ให้ออกไปครองเมือง
แต่เมื่อคิดดูตามเหตุผล เห็นว่าความจริงจะไม่เป็นเช่นนั้น เจ้าชาย
พญาเป็นลูกเชลยพระองค์ใหญ่ คงจะได้ออกไปครองเมืองสุพรรณบุรี
ซึ่งเดิมเดิมแต่เป็นเมืองสำคัญก่อนพระองค์อื่น ครั้นเมื่อสมเด็จพระ
พระอินทราชาธิราชทรงบังจลาจลทางเมืองเหนือเรียบร้อยแล้ว ทรงพระ
ราชดำริเห็นว่า ควรจะขยายอำนาจการปกครองขึ้นไปทางเหนือโดย
ถึงเวตาโอภาค จึงคงให้เจ้าัญญาซึ่งเป็นลูกเชลยองค์ที่ ๒ ขึ้นไป
ครองเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเวลานั้นเป็นเมืองใหญ่กว่าเมืองอื่นที่อยู่ใต้เมือง
กำแพงเพชรแต่เมืองพิศณุโลกลงมา เพื่อให้กำกับราชการทางเหนือ
แต่ที่จะให้เจ้าตามพญาไปครองเมืองไชยนาทนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้ไปตรวจ

๑ อยู่มืดวันออก ทุกวันนันทกตอคนเดียวแล้ว ได้ให้ไปตรวจพบ
 แต่เชิงเทินดินไม่มีอะไรที่จะเข้าใจได้ว่าเป็นเมือง ดังได้ยว่าจะเป็นแค่
 ค่ายเก่า เมืองไชยนาทอีกเมือง ๑ ซึ่งมีพระมหาชาติแก้วดวงแก้ว ๆ
 อันควรเชื่อว่าเปนมืองใด อยู่มืดวันคกทปากหน้าเมืองสุวรรณคยวน
 คูเปนมืองใหม่มากว่าแต่เด็กกว่าเมืองสุวรรณคมาก ปดาตที่อยู่ใกล้เมือง
 สุวรรณคทหน้า ถ้าจะเดินบกทางเพียง ๒๕๐ เส้น ไปทางน้ำด้วยเรือไฟ
 หรือเรือยนต์ไม่ถึงชั่วโมง ภูมิประเทศทำให้เห็นว่า เมืองสุวรรณ
 คกับเมืองไชยนาทจะเป็นเมืองมีอำนาจเสมอกันในคราวเดียวกันนั้นไม่ได้
 ในศิลาจากฤๅโบราณก็ไม่ปรากฏชื่อเมืองไชยนาท มีแต่เมืองแพรก
 คคือเมืองสุวรรณ ข้าพเจ้าเห็นว่า เมืองไชยนาทจะเป็นเมืองใหม่
 บางที่จะคงขึ้นเมื่อใดเมืองสุวรรณคเป็นอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาแล้ว
 เพราะเมืองไชยนาทเปนมืองเล็ก แดอยู่ใกล้ชิดกับเมืองสุวรรณคดังกล่าว
 มาที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า เจ้าสามพญาชนไปครอง
 เมืองไชยนาทนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าเจ้าสามพญาครองเมืองมี
 อำนาจเหมือนเจ้าญพญา จะครองเมืองอื่นมิใช่เมืองไชยนาท แต่ข้อ
 นข้าพเจ้าไม่เถียงหนังสือพระราชพงษาวดาร เพราะทางที่จะตั้งนิษฐาน
 ยงมอกทาง ๑ ซึ่งมีเหตุผลประกอบคกว่า คือ เห็นว่าสมเด็จพระอินท
 ราชธิราชคงจะเตรียมให้ตูกเชอชนไปครองเมืองพิศณุโลก แต่ในเวลา
 นั้นเมืองเหน้อยไม่เรียบรอยทเดียว จึงให้เจ้าสามพญาชนไปพักทำราช
 การอยู่กับเจ้าญพญา เปนแต่ผู้รักษาเมืองไชยนาทคอยโอกาสเหมาะ

เมื่อใด ก็จะให้เจ้าอนุพญาขนไปครองเมืองพิศณุโลก ให้เจ้าสามพญา
ครองเมืองสวรรคต หรือมีฉันทักให้เจ้าสามพญาขนไปครองเมือง
พิศณุโลก ซึ่งเห็นเช่นนั้น เพราะเหตุการณ์ภายหลังบังให้แต่เห็น คือ
เมื่อเจ้าสามพญาได้ราชสมบัติแล้ว ก็ให้พระราเมศวรขนไปครองเมือง
พิศณุโลก ขอนเป็นพยานอยู่ อูบายทางราชการแต่วิธีแม่พระราช
อาณาจักรในครั้งนั้น ตั้งเกิดตามหนังสือพระราชพงษาวดารดูท่าน
วางทางพระราชดำริให้ไปเป็นยุค ถึงพระเจ้าแผ่นดินจะเปลี่ยนพระองค์
วิธีการก็คงอยู่ในทางเดียวกันต่อ ๆ มา ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี
มิได้เปลี่ยนแปลงตามแต่เหตุการณ์เป็นครั้งเป็นคราว.

เมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคต ที่เจ้าชายพญาเจ้า
อนุพญาเข้ามาชิงราชสมบัติกันนั้น เข้าใจว่า เจ้าชายพญาถือว่าเป็น
ลูกเขของค์ใหญ่ เป็นผู้ควรรับรัชทายาทก็ยกเข้ามาจะครองราชสมบัติ
ฝ่ายข้างเจ้าอนุพญาเมื่อขนไปครองเมืองสวรรคต จะไปได้กำลังวังชาข้าง
ฝ่ายเหนือเตรียมไว้สำหรับที่จะแผ่อาณาจักร ขนไปถึงเมืองพิศณุโลก
ครั้นเห็นว่าได้ทองที่ เชื่อว่ามากดังมากกว่าเจ้าชายพญาจึงเข้ามาแย่ง
ราชสมบัติ จึงมาเกิดรบพุ่งจนสิ้นพระชนม์ไปด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์
กตัญญูเป็นการดีแก่เจ้าสามพญาที่ได้ ผู้คนทั้ง ๒ พวกเป็นกำลังต่อมา.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาหน้า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเสวยราชย์ เมื่อปีจอ จุดศักราช ๗๕๐ พ. ศ. ๑๙๖๓

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ๔๔๗

ครองราชสมบัติอยู่ ๓๖ ปี สวรรคตเมื่อปีขาด จุลศักราช ๗๘๖ พ. ศ. ๑๙๗๗

ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ด้วยราชย์เมื่อ
ปีมโรง จุลศักราช ๗๘๖ (เข้ามา ๖ ปี) ครองราชสมบัติอยู่ ๒๔ ปี
(มากชน ๘ ปี) สวรรคตเมื่อปีมโรง จุลศักราช ๘๑๐ พ. ศ. ๑๙๙๓
(เข้ามา ๑๔ ปี)

ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

เจ้าสามพญา ที่ได้เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ พระองค์นี้
บางที่จะร่วมพระชนนกับเจ้าญพญา สมเด็จพระราชบิดาจึงให้ ชนไปอยู่
ด้วยกัน เมื่อครองเมืองสระบุรีพระองค์ ๑ เมืองไชยนาทพระองค์ ๑
สมเด็จพระบรมราชาธิราช มีราชโอรสที่ปรากฏพระนามใน
หนังสือพระราชพงษาวดาร ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่มีพระนามว่า พระ
อินทราชา ประสูติก่อนสมเด็จพระราชบิดาได้มานพิภพเห็นจะหายปี
เพราะได้เคาคความตามหนังสือพงษาวดารเขมร ว่าเมื่อสมเด็จพระบรม
ราชาธิราชขึ้นผ่านพิภพ โปรดให้ลูกเขของคที่เป็นพระอินทราชาครอง
เมืองสระบุรี ครั้นได้พระนครหลวงจึงเอาไปอภิเศกให้เป็นพระเจ้า
กรุงกัมพูชา ราชโอรสพระองค์น้อยนั้น ที่ได้รับราชสมบัติเป็นสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถเมื่อภายหลัง สมภพเมื่อสมเด็จพระราชบิดาได้
ครองราชสมบัติแล้ว ตามเรื่องราวกที่ปรากฏในพระราชพงษาวดาร แผ่น
ดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เห็นได้ว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช
พระองค์นี้ ทรงสามารถในการปกครองพระราชอาณาจักร เวตาเห็น

๔๔๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

โอกาสอาจจะทำการโดยกล้าหาญ เช่นศึกกรุงกัมพูชา ทำลายกำลัง
ที่จะเป็นอัครเสนาบดีแล้ว เอาตุ๊กเชอตั้งเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาพระองค์ ๑
แต่ตั้งตุ๊กเชออีกพระองค์ ๑ ไปครองราชธานีฝ่ายเหนือเป็นครั้งแรก.

เรื่องตั้งพระมหาอุปราช

ข้อนิยมมีมาในพระราชพงษาวดารว่า ในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี ตำแหน่งพระมหาอุปราชมีขึ้นเป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระ
บรมราชาธิราช (ตามพญา) โดยทรงตั้งพระราชกุมารพระองค์น้อย
(คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ให้เป็นพระมหาอุปราช ทรง
พระนามว่าพระราเมศวร แต่ต่อมาให้พระมหาอุปราชเสด็จขึ้นไปครอง
เมืองพิษณุโลก.

ตำแหน่งพระมหาอุปราช เป็นตำแหน่งอันมีมาในมัธยมประเทศ
แต่โบราณ พระเวสสันดรในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกก็ดี พระราม
ในเรื่องรามเกียรติ์ก็ดี ที่ว่าได้รับอภิเศก ที่จริงเป็นแต่พระมหาอุปราช
คือผู้ที่จรรवरัชทายาท มีใช้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในเวลาดังกล่าว
พระราชบิดายังดำรงพระชนม์อยู่ ในประเทศทางนครรัฐของไทย
ในศิลาจารึกก็ปรากฏว่า พระมหาธรรมราชาดีไทย ได้เป็นพระมหา
อุปราชอยู่ก่อน มาในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่จริงเป็น
แต่ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ได้
ตั้งพระมหาอุปราชหรือไม่ การที่ไม่ปรากฏ ไม่เป็นเหตุพอที่จะเชื่อ
ว่าพระองค์อื่นไม่ได้เคยตั้งพระมหาอุปราชมาก่อน บางทีสมเด็จพระ
๒๑/04/2563

พระรามาชบดที่ ๑ จะได้องสมเด็จพระรามเมศวรเป็นพระมหาอุปราช
 สมเด็จพระรามเมศวรเอง ก็อาจจะตั้งสมเด็จพระรามราชาเป็นพระมหา
 อุปราช แต่บางที่จะไม่ได้ทำพิธีใหญ่โต อย่างสมเด็จพระบรมราชา
 ธิราชที่ ๒ เหตุที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชทำพระราชพิธีอภิเษกตั้งพระ
 มหาอุปราชนั้น พิศเคราะห์ดูตามเรื่องในพระราชพงษาวดารพอเข้าใจ
 ได้ว่าด้วยเหตุใด คือ เหตุด้วยเจ้าอายุพญา เจ้าญพญาเกิดรบแย่ง
 ราชสมบัติกันชนประการ ๑ อีกประการ ๑ พระรามเมศวรราชโอรส
 ที่ตั้งเป็นพระมหาอุปราชยังทรงพระเยาว์ ถ้าไม่ตั้งให้เป็นพระมหา
 อุปราชให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายเสีย เกรงจะเกิดเหตุอย่างครั้งเจ้า
 ทองด้วงราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ข้างเจ้าเข้าใจ
 ว่าการตั้งพระมหาอุปราชครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จะเป็นด้วย
 เหตุ ๒ ประการที่กล่าวมานั้น.

เรื่องให้พระมหาอุปราชไปครองเมืองพิศณุโลก

ในการที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชให้พระรามเมศวรราชโอรสซึ่งเป็น
 พระมหาอุปราชขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลกนั้น พิศเคราะห์ดูก็พอจะเข้าใจ
 เหตุผลได้เหมือนกัน.

แต่ก่อนมาเมืองเหน้อยยังเป็นประเทศราช มีพระมหาธรรมราชา
 ราชวงศ์สุโขทัยครองมา จนปีกัญ จุติศักราช ๗๘๓ พ.ศ. ๑๙๖๒
 พระมหาธรรมราชาองค์นั้นทวงคืน เมืองเหน้อยเป็นจตุสดมภ์ สมเด็จพระ
 อินทราชาธิราชเสด็จขึ้นไประงับจตุสดมภ์ โดยจัดการให้เจ้านายเชื้อพระ

วงศ์โฮไทยครองเมืองเหนือต่อมา เห็นจะแบ่งอาณาเขตแยกอำนาจ
กัน น่าจะเข้าใจว่า ทั้งพระยาบานเมือง แดพระยารามคำแหง
จะปกครองเมืองเหนืออยู่อย่าง ไทรม ๆ ประมาณ ๓๘ ปี เมื่อสิ้นพระยา
ทั้ง ๒ นั้นแล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงพระราชดำริเห็นว่า
ไม่สมควรเชอราชวงศ์โฮไทย ซึ่งสมควรจะครองเมือง หรือมีคน
จะทรงพระราชดำริเห็นว่า ถึงเวลายันควรที่จะตั้งอำนาจกรุงศรี
อยุธยาให้มั่นคงข้างฝ่ายเหนือ จะจัดการอย่างอื่น พวกราษฎร
ข้างฝ่ายเหนือก็เคยนิยมแต่ที่อยู่ในปกครองของเจ้านาย จึงตั้งพระ
ราชโอรสขึ้นไปครองเมืองเหนือ เหมือนอย่างพระมหาธรรมราชา
ได้เคยปกครองมาแต่ก่อน ไม่ให้ขัดความนิยมของราษฎร การปกครอง
เมืองเหนือเรียบร้อยได้ตั้งพระราชประสงค์ จึงเคยเป็นธรรมเนียมใน
รัชกาลต่อ ๆ มา ยังต้องให้เจ้านายขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลกอีกหลาย
รัชกาลจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร จึงได้เลิกประเพณีให้เจ้านาย
ไปครองเมืองพิศณุโลก.

เรื่องตีกรุงกัมพูชา

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า มีณัฐจุตศักราช ๗๘๓ พ. ศ. ๑๘๖๔
เสด็จไปตีพระนครหลวง อันเป็นราชธานีของกรุงกัมพูชาได้ เมื่อสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชตีพระนครหลวงได้แล้ว ความในหนังสือพระราช
พงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ตั้งให้พระนครอินทราชบุตร์อยู่
ครองกรุงกัมพูชา เรื่องนี้คือความในหนังสือพงษาวดารเขมรประกอบ

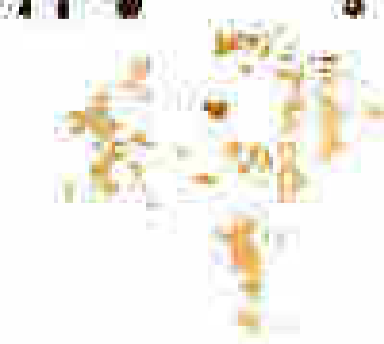
กนต์ เป็นแต่หนังสือพงษาวดารเขมรลงศักราชผิดมาแต่เดิม หรือจะมา
ผิดเมื่อแปลเป็นภาษาไทย ด้วยผู้แต่งไปเข้าใจเสียว่า เป็นครั้งสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ ๑ เนื้อความตามพงษาวดารเขมรว่า ครั้งนั้นพระเจ้า
เจ้าธรรมมาโคกทรงราชย์อยู่ณพระนครหลวง ถึงปีชวดจุลศักราช ๗๓๔
(ควรจะเป็นปีชวดจุลศักราช ๗๘๔ พ. ศ. ๑๘๗๕) สมเด็จพระ
บรมราชาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ยกกองทัพหลวงไปล้อมพระนคร
หลวงอยู่ ๗ เดือนจึงได้ พระเจ้าธรรมมาโคกทิวคตในสงคราม
สมเด็จพระบรมราชาจึงตั้งพระยาแพรก ผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้าธรรมมา
โคกเป็นพระอินทราชา ให้ครองพระนครหลวง ในปีนั้น (เมื่อยก
ทัพไทยกลับแล้ว) เจ้าเมืองเขมรองค์ ๑ มีนามพระบรมราชาเจ้า
พระยาญาติ ให้คนดอบบดงพระชนม์พระอินทราชาเสีย พระบรม
ราชาเจ้าพระยาญาติจึงได้ทรงราชย์ต่อมา มีนามว่าพระบรมราชาธิราช
รามธิบดีศรีสุริโยประพันธ์ธรรมิกราช แด้วย้ายไปตั้งเมืองพนมเปญ
เป็นราชธานี ได้ความตามพงษาวดารเขมรดังนี้ เป็นอันตรงกับ
พงษาวดารไทยทั้งหมด ผิดกันอยู่ข้อเดียว แต่เขมรว่า ตั้งราชโอรส
ของพระเจ้ากรุงกัมพูชาให้ทรงราชย์ต่อมา แต่พงษาวดารไทยว่า ตั้ง
ราชบุตรของสมเด็จพระบรมราชาธิราชเองให้ครองกรุงกัมพูชา ข้อที่
ผิดกันนี้ ก็เห็นได้ง่ายว่าเขมรเข้าใจผิด ข้อที่เขมรเรียกว่าพระยา
แพรกนั่นเอง เป็นพยานว่าเป็นลูกเขยของสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ได้ครองเมืองสวรรคตอยู่ก่อนจึงเรียกกันว่าพระยาแพรก ควรเชื่อได้ว่า
ตรงพงษาวดารข้างไทยถูก คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ตั้งลูกเขย

๔๕๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

ไปครอง กรุงกัมพูชาในคราวนั้นตามแบบที่สมเด็จพระราชบิดา ได้เคย
ทรงตั้งดูแลไปครองเมืองชายพระราชอาณาจักรมาแต่ก่อน ชั่วที่
พงษาวดารเขมรว่า พระบรมราชาเจ้าพระยาญาติให้คนตอบปลงพระ
ชนม์พระอินทราชา ข้าพเจ้าใคร่ครวญดูเห็นว่าจะไม่จริง ความจริง
พระอินทราชาเห็นจะประชวรทิวงคตโดยกรรมตาโรค ถ้ามีเหตุตอบ
ปลงพระชนม์พระอินทราชา ที่ไหนกรุงศรีอยุธยาจะนิ่งเฉยอยู่ คง
ปรากฏว่ามีกองทัพลงไปปราบปรามเมืองเขมรอีกครั้ง ๓ เป็นแน่ ที่
พระบรมราชาเจ้าพระยาญาติได้ทรงราชย์ต่อมา ก็จะเป็นด้วยสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชไม่มีตัวใด ที่สมควรจะตั้งออกไปจากกรุงศรี
อยุธยา จึงเอาเจ้าเขมรองค์ ๓ ตั้งชนครองกรุงกัมพูชา ๓ เป็น
ประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยาแต่เดิมมา จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิ.

หนังสือทุกเรื่องรับถูกต้องกัน ว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ได้พระนครหลวงกรุงพนม กวาดครอบครองเขมรมามาก หนังสือพระ
ราชพงษาวดารว่า เอาพระยาแก้ว พระยาไทย กับทั้งรูปพระโค
รูปตั้งหัดศวดทงปลงมาด้วย พระยาแก้ว พระยาไทยนั้น เห็นจะเป็น
เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ากรุงกัมพูชา.

ตำแหน่งพระยาแก้ว พระยาไทยชอบกต ต้นตำหรับเดิมจะ
มาแต่ไหนยังไม่ทราบ แต่ในเมืองไทยหนักเหมือนเมืองเขมร ปรากฏ
ที่แรกในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ ทรงท้าวให้สร้างวัดในที่ทำ
ศพเจ้าแก้ว เจ้าไทย ๓ ที่ว่านั้น เป็นตำแหน่งอย่างเดียวกับ พระยา

21/04/2563

แก้ว พระยาไทยนั่นเอง ตำแหน่ง เจ้าแก้ว เจ้าไทย ยังมีในกรุงศรี
อยุธยาต่อมาอีกนาน ปราภฏเรียกว่า พระองค์แก้ว มีเงินใน
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา แต่พระยาไทยนั้น เห็นจะเปลี่ยน
เป็นทองเมื่อภายหลัง มีนามที่เรียกว่า พระองค์ทอง ปราภฏทง
ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เข้าใจว่า
เป็นชื่อตำแหน่งคู่กับพระองค์แก้ว แต่รูปพระโคตกถาวในทนต์ ข้าพเจ้า
เข้าใจว่า จะเป็นรูปเดียวกับโคตมฤทธิที่อยู่ที่พระพุทธรูปบาทเดยวัน.

เรื่องที่เชียงใหม่

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชได้ไปตีเมืองเชียงใหม่ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อปีออก
จุลศักราช ๗๘๐ พ. ศ. ๑๘๗๓ ประชวรตองเสด็จกลับ ครั้ง ๒ เมื่อปีจอ
จุลศักราช ๗๘๒ พ. ศ. ๑๘๗๓ ว่าได้ช้เลยแสนสองหมื่น แต่ในฉบับ
หลวงประเสริฐ ครั้งหลังว่าเสด็จไปปราบพรรค ได้ช้เลยแสนสองหมื่น
แปลไม่ออกว่าหมายความว่าที่เชียงใหม่หรือที่ไหน สอบหนังสือตำนาน
โยนกมเหศวรความตอนนั้นว่า พระเจ้าเชียงใหม่ตีโตกราชเกิดรบชนกับ
ท้าวช้อย เจ้าเมืองฝางผู้เป็นอนุชา ท้าวช้อยแพ้หนีไปหาไครยเมือง
เทิง เจ้าเมืองเทิงตอบหนังสือลงมาด้วยความภักดี ขอกองทัพพระเจ้า
กรุงศรีอยุธยา ๓ จิงยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายข้างเชียงใหม่
จับตัวเจ้าเมืองเทิงได้ประหารชีวิตเสีย กองทัพไทยทำการไม่สำเร็จก็
ต้องเลิกกลับลงมา ว่ามศึกกรุงศรีอยุธยาคว่าเคยแทน ได้ความ

๔๕๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในหนังสือโคลงยวนพ่ายว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชโปรดจรรคน
เมื่อไปสงครามเมืองเหนือ ก้าวใจเป็นโคลงดังนี้

๑ แดงปางนฤนารทไท สวรรคต

ยงมิ่งเมืองบงกช เยศเยา

แดงปางปืนเขารด ศัตย์โคก

ยอพระศัพพะเจ้า เจษฎา

พอเข้ากับเรื่องพงษาวดารได้ ถัดนั้นเขียนว่า เมื่อเสด็จขึ้นไป
เมืองเชียงใหม่ประจวบต้องลยทัพกลับ อย่างว่าในหนังสือพระราช
พงษาวดาร แลต่อมาสวรรคตเมือซากดัดในกวางทาง ก็เห็นจะไม่ผิด

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สอบศักราช

ในหนังสือพระราชพงษาวดาร ศักราชแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถผิดกันทั้ง ๓ ฉบับ พระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่มว่า
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสวยราชย์เมื่อปีชวด จุดศักราช ๗๗๖
พ. ศ. ๓๔๗๗ ครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี สวรรคตเมื่อปีมเสง
จุดศักราช ๗๓๕ พ. ศ. ๒๐๓๖.

ฉบับพระราชหัตถเลขาพระเจ้า เสวยราชย์เมื่อปีชวดจุดศักราช ๗๗๖
พ. ศ. ๓๔๗๗ ครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี สวรรคตเมื่อปีมเสง
จุดศักราช ๗๓๑ พ. ศ. ๓๔๗๒ (ปีรัชกาลน้อยกว่าฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม ๒๔ ปี).

ฉบับหลวงประเสริฐว่า เดิมราชย์เมื่อมีโรงจุดศักราช ๘๑๐
พ. ศ. ๓๘๘๓ (ช้ากว่าที่ไว้ในฉบับพิมพ์ ๒ เดิม ๑๔ ปี) ครอง
ราชสมบัติอยู่ ๔๐ ปี (มากกว่า ๑ ปี) สวรรคตที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ
ปีออกจุดศักราช ๘๕๐ พ. ศ. ๒๐๓๓ (ช้ากว่า ๑๕ ปี) ที่ศักราชหนึ่งคือ
พระราชพงษาวดารผิดกันเป็นหลายอย่างด้วยเหตุใด ข้าพเจ้าจะได้
อธิบายในคณนแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาที่ ๒ ข้าพเจ้าเชื่อว่าศักราช
อย่างงไว้ใน ฉบับหลวงประเสริฐนั้นเป็นถูกต้อง

ประวัติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^๕ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระ
บรมราชาธิราช (สามพระยา) เรื่องสมภพของสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ กล่าวไว้ในหนังสือยวงพ่ายให้เข้าใจว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระ
บรมราชาธิราช จะยกกองทัพลงไปตีเมืองเขมรนั้น ไปตั้งพลับ
พลากรมพดอยู่ที่ทุ่งพระอุไทย คือที่เรียกทุกวันนี้ว่าทุ่งหันตรา อยู่
ข้างสวนนอกกรุงเก่า พระมเหสีกำลังทรงพระครรภ์อยู่ออกไปตั้งเสด็จ
ไปประสูติที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่พลับพลา^๖ (เมื่อมีบุญ
จุดศักราช ๗๘๓ พ. ศ. ๓๘๗๔) กล่าวความนี้ไว้ในโคลงยวง
พ่าย ๒ บาทว่า

“ แถดงปางพระมาตุไท่ สมภพ ทำนนา
 แถนคำบดพระอุไทย ทุ่งกว้าง ” ดงน

เมื่อทรงพระเจริญขึ้น สมเด็จพระราชบิดาอภิเษก ให้เป็นพระมหา

๕๕๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

อุปราชเมื่อมีแสงจุดศักราช ๘๐๐ พ. ศ. ๑๙๘๓ พระราชทานพระนาม
ว่าพระรามเสด็จ บอิกเศกเป็นพระมหาอุปราช^๕พระราชพงษาวดารณับ
ทดวงประเสวีรูหตงว่าเป็นบัพ^๕พระรามเสด็จ^๕ขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก
อันจะเป็นไปไม่ได้ ด้วยในบัพ^๕พระชนษาพระรามเสด็จ^๕ได้เพียง ๗ ขวบ
ถ้าบอิกเศกเป็นพระมหาอุปราชอย่างบอิกเศกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช^๕
เป็นได้.

จำเนียรกาลต่อมา สมเด็จพระบรมราชาธิราชโปรดให้พระ
รามเสด็จมหาอุปราช เสด็จ^๕ขึ้นไปครองหัวเมืองเหนืออยู่ที่เมือง
พิศณุโลก ถ้าจะประมาณศักราชเมื่อเสด็จ^๕ขึ้นไป เทียบพระชนษา
ว่า ๑๕ ปี (คราว ๆ เดียวกับพระชนษาสมเด็จพระนเรศวร เมื่อขึ้น
ไปครองเมืองพิศณุโลกอย่างเดียวกันในชั้นหลัง) คงเป็นเมื่อปีขาด
จุดศักราช ๘๐๘ พ. ศ. ๑๙๘๘ ครองเมืองเหนืออยู่ ๒ ปี สมเด็จพระ
ราชบิดาสวรรคต พระรามเสด็จก็ลงมาเสวยราชย์ณกรุงศรีอยุธยา.

ในสมัยเมื่อพระรามเสด็จ^๕ขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลกนั้น เชื่อได้ว่า
เจ้านายเชื้อพระวงศ์ของพระมหาธรรมราชายังมีอยู่เป็นแน่ (เพราะยังมี
เชื้อวงศ์ต่อมาจนถึงขุนพิเรนทรเทพ ซึ่งเป็นพระมหาธรรมราชาใน
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) แต่ในครั้งนั้นบางที่โดยมากจะเป็น
เพียงชนหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ ถึงพวกข้าราชการครั้งสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาก็คงจะยังมีตวยอยู่ พระรามเสด็จ^๕ขึ้นไปอยู่เมือง
พิศณุโลกจะได้ไปทรงสมาคม บางที่จะถึงเกี่ยวข้องกับเชื้อพระวงศ์ของ
พระมหาธรรมราชา จึงเป็นเหตุให้ทรงทราบแต่ทรงนิยมราชประเพณี

ครั้งนครคูไชไทย อันจะพึงสังเกตได้ ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่
เสด็จลงมาเสวยราชย์เป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เห็นได้ว่าทรง
ประพฤติกัมแบบอย่างราชประเพณีครั้งนครคูไชไทย โดยมาก.

• เนื้อความตามที่สอบได้ตั้งอธิบายมานี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถสมภพเมื่อปีจุลศักราช ๗๙๓ พ.ศ. ๑๙๗๔
เมื่อพระชันษา ๗ ปี ได้รับอภิเษกเป็นพระมหาอุปราชทรงพระนามพระ
ราเมศวร เมื่อพระชันษา ๑๕ ปี ได้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิกันโลกอยู่ ๒ ปี
สมเด็จพระราชบิดาสวรรคต เสด็จลงมาครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา
เมื่อปีมโรงจุลศักราช ๘๓๐ พ.ศ. ๑๙๘๑ เมื่อพระชันษาได้ ๑๗ ปี โดย
ราชย์อยู่นครกรุงศรีอยุธยา ๑๕ ปี แล้วเบียดยราชธานีไปประทับอยู่
ณเมืองพิกันโลก ตั้งแต่ปีมแมจุลศักราช ๘๒๕ พ.ศ. ๒๐๐๖ ครอง
ราชสมบัติอยู่นอก ๒๕ ปี สวรรคตที่เมืองพิกันโลกเมื่อปีวอก
จุลศักราช ๘๕๐ พ.ศ. ๒๐๓๓ พระชันษาได้ ๕๗ ปี รวมปีที่ได้ครอง
ราชสมบัติอยู่ ๔๐ ปี.

พระนามที่เรียกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้ ในหนังสือ
เรื่องอื่นบางฉบับเรียกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถบ้าง สมเด็จพระ
บรมไตรโลกบ้าง แต่ก็เป็นความเดียวกัน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระ
นามพิเศษ ถวายเฉลิมพระเกียรติยศ ดังได้อธิบายไว้ในตอนแล้ว.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีลูกยาเชษฐปรางกูพระนาม ๓ พระองค์
ไม่ปรางกูพระนามพระองค์ ๑ ที่ปรางกูพระนาม ๓ พระองค์นั้น คือ
(๓) พระบรมราชา ซึ่งพระราชทานอภิเษกให้อยู่ครองกรุงศรีอยุธยา

๔๕๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เมื่อเสด็จฯไปครองราชสมบัติอยู่นครเมืองพิษณุโลก พระบรมราชานโด้เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองราชสมบัติต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาอีก ๓ ปีจึงสวรรคต แต่หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาฯเรียกพระนาม (โดยสำคัญผิดพระองค์) ว่าสมเด็จพระอินทราชาธิราช (๒) พระอินทราชาปรากฏพระนามเมื่อไปรบศึกเชียงใหม่ต้องบั้นที่พระภักดีศรีกรุงรบกับหมื่นนคร เห็นจะตั้งพระชนม์ในคราวนั้น ด้วยไม่ปรากฏพระนามต่อมาอีก (๓) พระเชษฐาที่ได้เสวยราชย์เป็นสมเด็จพระรามาชบดที่ ๒ สมภพที่เมืองพิษณุโลก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าฝ่ายพระชนม์จะเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ากรุงศรีไทยแต่ก่อนมา (๔) ที่ไม่ปรากฏพระนามนั้น คือลูกเชอพระองค์ ๑ ซึ่งกล่าวในหนังสือยวนพ่ายว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะทรงผนวช รับตั้งให้ลูกเชอพระองค์เสด็จไปนิมนต์พระสงฆ์ในเมืองดังกล่าวเข้ามานั่งหัตถบาท์ ลูกเชอองค์นั้นจะเป็นพระองค์ใด ใน ๓ พระองค์ ทักกล่าวแต่ไม่ได้ จึงเห็นว่าจะเป็นอีกพระองค์ ๑ ต่างหาก.

เรื่องถวายวังเป็นวัด

หนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยา ทรงอุทิศที่พระราชวังเดิมในกรุงศรีอยุธยาสร้างเป็นวัดพระศรีรัตนเพชญ์ ย้ายพระราชวังลงมาตั้งข้างริมหน้าการอุทิศพระราชวังถวายเป็นวัดพระศรีรัตนเพชญ์ครั้งนั้น ไม่ใช่ต้องย้ายวังไปสร้างที่อื่น TUDC อย่างหนังสือพระราชพงษาวดารจะให้เห็นเข้าใจ

ใครได้ ไปดูต๋องที่แก้ว จะเห็นโตงที่จริงเพียงกันเขตรพระราชวังถ้วน ๓
สร้างขึ้นเป็นวัด เป็นวัดอยู่ในกำแพงพระราชวัง อย่างวัดพระศรีรัตน
ศาสดารามในกรุงเทพฯ นเอง พระราชดำริให้สร้างวัดพระศรี
รัตนเพชญ์ ข้าพเจ้าคาดว่าจะไปได้แบบแผนมาแต่เมืองสุโขทัย ซึ่ง
วัดพระมหาธาตุอยู่ในชานพระราชวังอย่างนี้ เห็นจะอดอกแก่การบำเพ็ญ
พระราชกุศล อีกประการ ๓ พระราชมณเฑียรเดิมจะไม่เป็นต๋อง
พระราชฤไทยจึงมาสร้างประทับใหม่ อุดทิศถวายที่พระราชมณเฑียร
เดิมเป็นวัด พระราชมณเฑียรที่สร้างใหม่นั้น ในหนังสือพระราช
พงษาวดารว่า สร้างพระที่นั่งชนใหม่ ๒ องค์ คือพระที่นั่งรัตนเพชญ์
ปราสาท ซึ่งยังเห็นได้ในทุกวันนี้ องค์ ๑ พระที่นั่งเบญจรัตนมหา
ปราสาทอีกองค์ ๑ ไม่ปรากฏในทุกวันนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า เห็นจะอยู่ตรงพระที่นั่งสุริยาศน์
อมรินทร์นั่นเอง.

ตั้งตำแหน่งเสนาบดี

ที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทรงตั้งตำแหน่งเสนาบดี เอาทหารเป็นกตมาใหม่ พดเรือนเป็นต๋ม
นายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล เอาขุนวังเป็นพระธรรมาชิกกรณ
เอาขุนนาเป็นพระเกษตรา เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดีนั้น ข้าพเจ้า
เข้าใจว่า ที่จริง คือ จักรเย็บปักครองบ้านเมือง มีใช้เพียง
แต่ตั้งยศขุนนางเท่านั้น ค้วยแต่ก่อนมาตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองยังเป็นเจ้า

๔๖๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ประเทศราช วิกิปกครองเอาเมืองเป็นที่ตั้ง เมือง ๓ ก็จัดการ
 ปกครองสำหรับเมืองนั้นเบ็ดเสร็จ เสมอเปนกองทัพไปตั้งอยู่กอง ๓
 ฟังแต่ผู้บังคับบัญชาผู้เป็นเจ้าของหลวง เมื่อพระเจ้าอู่ทองคงพระองค์
 เป็นอัครเสนา ก็ให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชครองเมืองสุพรรณบุรีแด
 สมเด็จพระรามเสวีครองเมืองลพบุรี ก็ครองอย่างเจ้าประเทศราช
 หวังเมืองอื่นแม่ มีใช้เจ้าเป็นผู้ปกครองเมืองก็เป็นเช่นนั้น มาในแผ่นดิน
 สมเด็จพระอินทราชาธิราช เมื่ออำนาจมั่นคงขึ้นไปข้างเหนือ ตั้งตกเรือ
 ๓ พระองค์ออกไปครองเมือง ก็ครองอย่างเจ้าประเทศราช ที่เรียก
 ในกฎหมายว่าเมืองตูกหลวง แดเมืองพระยามหานคร ด่วนเป็น
 เมืองที่ปกครองอย่างเมืองประเทศราชทั้งนั้น มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยาอาณาเขตรกว้างขวาง ถึง
 เวลาที่จะขยายอำนาจเมืองหลวงให้กว้างขวางออกไป จึงตั้งหัวเมือง
 ชนในชน หัวเมืองชนในเหล่านี้ เรียกในครั้งนั้นว่า เมืองน้อย
 เรียกผู้ว่าราชการเมืองว่า ผู้รง (คือ เหล่าเมืองที่มากำหนดเป็น
 เมืองจัตวาเมื่อภายหลัง) ด่วนอยู่รอบแต่ใกล้เมืองหลวง ให้เจ้ากระ
 ทรวงในเมืองหลวงบังคับบัญชาการกระทรวงของตนออกไปถึงหัวเมืองชน
 ในเหล่านี้ทุกเมือง เพราะฉนั้นจึงได้กำหนดหน้าที่เจ้ากระทรวง ของ
 คั้นแยกราชการเป็น ฝ่ายทหาร พดเรือน สุ่มหกลาใหม่บังคับ
 การฝ่ายทหาร ซึ่งคงตามแบบเดิมที่มีอยู่แล้ว ไม่ได้แก้ไขในครั้งนั้น
 มหาศไทยว่าฝ่ายพดเรือน คือ กระทรวงพดเรือนที่จัดตั้งขึ้นใหม่
 จำหน้าหน้าที่อันใดตามแบบที่ปกครองในเมือง 21/3/2363 ยึดขึ้นเป็นกระทรวงจตุ

สัตมภ์ เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล ว่าการปกครองท้องที่ ขุนวัง
 เป็นพระธรรมาธิกรณ์ ว่าการค้ำหวดดวงแต่ว่าการในพระราชสำนัก
 ค่วย เอาขุนคตังเป็นพระโกษาธิบดี พนักงานรักษาพระราชทรัพย์
 คือว่ากระทรวงพระคลัง (ภายหลังเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทำการค้าขาย
 ดินค้าของหวดดวงต้องตั้งมาเก็บที่คตังสินค้า โภษาธิบดีจึงมีหน้าที่ในการ
 ค้าขายเพิ่มขนออกอย่าง ๑ แต่เพราะการค้าขายกับชาวต่างประเทศมา
 เป็นการค้าคณฺุขนในชั้นหลัง โภษาธิบดีจึงเกี่ยว แล้วยมากดาเป็น
 กระทรวงสำหรับการต่างประเทศ) ขุนนาเป็นเกษตราธิบดี ว่าการ
 ไร่นาเพาะปลูกและการเก็บสรรพากรขนอนคตาด หน้าที่ ๆ จำแนกแต่เดิม
 เป็นเช่นนั้น เจ้ากระทรวงว่าการแพนกัน ๆ ว่าทั้งในกรุงแลคตอดไปใน
 หัวเมืองขนใน ที่มาแบ่งหัวเมืองให้ขนมหาดไทยบ้าง ขนกตาทโหมบ้าง
 ในชั้นหลัง เข้าใจว่าเดิมจะกำหนดแต่หัวเมืองประเทศราชแลหัวเมือง
 ขนนอก ซึ่งเป็นหัวเมืองปกครองเบ็ดเสร็จอยู่ในตัว ได้เห็นทำเนียบ
 หัวเมือง ครองแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในหนังสือของ
 มอญซีเออร์ดาตูแบร์ว่า ในครั้งนั้นมเมืองน้อยขนกรุงศรีอยุธยา (คือ
 เมืองขนใน) ฝ่ายเหนือ ๒๓ เมือง ฝ่ายใต้ ๓๓ เมือง เมืองใหญ่
 ฝ่ายเหนือมี ๗ คือ

เมืองพิศณุโลก	มเมืองขน	๓๐
เมืองสุโขทัย	"	๗
เมืองสวรรคโลก	"	๘
เมืองพิษณุ	"	๒๑/๐๔/๒๕๖๓

๔๖๒ อธิบายเรื่องไพร่ศักด์มเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เมืองกำแพงเพชร	มีเมืองชน	๓๐
เมืองเพชรบูรณ์	„	๒
เมืองนครราชสีมา	„	๕
เมืองใหญ่ฝ่ายใต้ ๗ เมือง คือ เมืองยะโฮ	มีเมืองชน	๗ (แต่ว่าเมืองยะโฮในเวลานั้นตั้งแขวงเมืองเดี่ยวแล้ว)

เมืองบัตตานี	มีเมืองชน	๗
เมืองพัตลุง	„	๗
เมืองนครศรีธรรมราช	„	๒๐
เมืองไชยา	„	๒
เมืองศนาทศวี	„	๑๒
เมืองจันทบุรี	„	๗

เมืองชนหัวเมืองใหญ่ตามท่าเหยียบน ก็จะได้เกิดจากขยายแบบอย่างที่ดี
 ในกรุงออกไป แต่ที่ชกครองหัวเมืองภายหลังมาเดือนไป จึง
 กลายเป็นเหมาเบ็ดเสร็จอยู่ในตัวทั้งชนนอกชนใน แดแยกชนกดาใหม่
 บ้าง มหาดไทยบ้าง ทงชนนอกชนใน แดโกษาธิบดีกได้วาหัวเมือง
 ค่วย เป็นอย่างนมา จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงจัดวิชปกครองหัวเมือง เป็ดยนเป็นวิชมณฑลเทศาภิบาลอย่างเป
 อยู่ทุกวณน คำอธิบายทกถาวมาน เป็นความดีนนิษฐานของข้าพเจ้า
 บางที่จะพลาดพดงไปไต่บาง แต่อย่างไรก็ดี เป็นข้อยุติควรเชื่อได้ว่า
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เป็นผู้ ซึ่งเริ่มทรงจัดวิชปกครองบ้านเมือง
 ซึ่งได้ ไซเป็นแบบปกครองพระราชอาณาจักรสืบมาหลายร้อยปี แม

แบบแผนที่มาเปลี่ยนแปลงใหม่ในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็เป็น
แต่เปลี่ยนแปลง มิได้ดัดแปลงรูปเดิมที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรง
ตั้งไว้.

ตั้งทำเนียบศักรัตนา

การตั้งทำเนียบศักรัตนา ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรง
จัดขึ้นออกอย่าง ๓ นั้น ได้ความในกฎหมายว่า ตั้งเมื่อปัจจุจุตศักราช
๙๓๖ พ. ศ. ๑๙๙๗ คือ ตั้งกำหนดว่าผู้มียศชนใด ควรมีนาได้เท่า
ใด ดังเช่นเจ้าพระยา หรือ พระยาชนสูง มีนาได้คนละ ๓๐๐๐๐ ไร่
บ้าง ๕๐๐๐ ไร่บ้าง ๓๐๐๐ ไร่บ้าง ชุนนางน้อยตั้งแต่ ๕๐๐ ไร่
ขึ้นไป ส่วนพลเมืองมีนาได้คนละ ๒๕ ไร่ แปลว่าในเวลาที่ตั้ง
กำหนดศักรัตนาขึ้นนั้น คนทำราชการไม่ได้รับเบี้ยหวัดเงินเดือน เวลา
นั้นคน คือ ทนาย เป็นสมบัติอันมีราคาสูงกว่าอย่างอื่น ผู้ที่แสวง
หาทรัพย์สมบัติยอมแสวงหาที่ดินเป็นสำคัญ เพื่อจะไม่ให้แย่งที่ดินกัน
นั้นประการ ๑ เพื่อจะให้คนมทดินมากแต่หยอความกว้างดังแต่ยศศักรัต
ประการ ๑ จึงได้ตั้งพระราชบัญญัติกำหนดศักรัตนา คือว่า ถ้า
ผู้มียศถึงเท่านั้น รัฐบาลอนุญาตให้มีทนายได้เท่านั้นเป็นอย่างมาก
จะมีเกินอนุญาตไม่ได้ นี่เป็นเหตุแห่งของศักรัตนา แต่เมื่อได้ตั้ง
ศักรัตนาขึ้นแล้ว ศักรัตนาเลยเป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้ ในการติดต่อ
ไปอีกหลายอย่าง เช่นเป็นหลักในการปรับใหม่ เป็นหลักอำนาจใน
การบางอย่าง TUDC เช่นแต่ตั้งทนายว่าความเป็นต้น 21/04/13 ไม่ใช่แค่เพียงจะมีนา

๔๖๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

โตกไว้อย่างเดียว ประเพณีคักคินายงมอยู่จนทุกวันนี้ แต่อำนาจ
แลประโยชน์ทั้งปวงที่ได้จากคักคินา โตแตกเสียแล้วแต่ในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

เรื่องตีเมืองมตะกา

การสงครามตีในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แต่ง
กองทัพไปตีเมืองมตะกาครั้ง ๑ (ตามฉบับหลวงประเสริฐว่า) เมื่อ
ปีกุญจุลศักราช ๘๓๗ พ. ศ. ๑๕๘๘ ต่อนั้นมาต้องทำศึกกับเชียงใหม่
หลายคราว.

เรื่องเมืองมตะกา ได้ความตามหนังสือของครอบครัวแต่งเรื่อง
เมืองชวามตายู ว่าเดิมพวกแขกมตายูอยู่ที่เมืองมะนังกะเบาในเกาะ
สุมาตรา เมื่อผู้คนตีเมืองมะนังกะเบาหนาแน่น จึงมีมตายูพวก ๑
อพยพกันข้ามมาตั้งอยู่ตอยงคนะ ๆ แปลว่า ปลายแหลม คือ
แหลมมตายู เมื่อราวจุลศักราช ๕๒๗ พ. ศ. ๑๗๐๘ ครั้นตั้งตั้งเป
ถินฐานได้แล้ว จึงตั้งชื่อนเป็นเมืองให้ชื่อว่า เมืองตั้งคบุรี อย่มา
พวกชวาข้ามมาตีเมืองตั้งคบุรี พวกมตายูสู้ไม่ได้ จึงอพยพหนี
มาข้างเหนือ เมื่อราวจุลศักราช ๕๖๘ พ. ศ. ๑๗๕๐ มารวมรวมกัน
อยู่ในที่แห่ง ๑ ซึ่งมกุเขาอันเต็มไปด้วยต้นมะเดื่อ เมื่อรวมรวมกัน
อยู่เดิมคงแล้ว จึงตั้งชื่อนเป็นเมือง เรียกชื่อเมืองมตะกา ใน
เวदानนพวกมตายูยังถือพระพุทธศาสนาบ้าง ถือศาสนาพราหมณ์บ้าง
แต่ศาสนาอิสลามกำลังแพร่หลายมากทางควนออก มีคนถือศาสนาอื่น

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๔๖๕

มากขณฑกท เจ้ามืองมตะกาคนแรกทถือสาส์นาอิสตาม ครอบ
เมืองเมือจตุศักราช ๒๓๘ พ. ศ. ๑๘๑๘ ได้ความตามหนังสือของครอบ
เพ็ดดงน เมืองมตะกาเคยชนกรุงศรีอยุธยาแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทอง
เปนแน่ การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแต่งกองทัพลงไปตีคราวนั้น
เห็นจะเป็นด้วยเจ้าเมืองมตะกาทหนีถือสาส์นาอิสตามไปคบคิดกับพวกแขก
อาหรับหรือแขกชาวอินเดีย ที่ไปมาค้าขายแลชอบพอกับเจ้าเมืองมตะกา
ด้วยถือสาส์นาเดียวกัน ตั้งแขงเมืองเอากรุงศรีอยุธยา มีใน
ตำนานของไปจุกเทศว่า ไทยได้ยกกองทัพไปตีเมืองมตะกาเมือก่อน
ไปจุกเทศมาถึง.

เรื่องรบกับเชียงใหม่

การสงครามที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำกับเชียงใหม่ นั้น
ผิดกับการสงครามในรัชกาลก่อน ๆ นับตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี ๑
มา แต่ก่อนเปนแต่ยกไปรบเมืองอื่นฝ่ายเดียว แต่ครั้งสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถนี้ เกิดพระเจ้าติโลกราช คือ ท้าวตลก เปน
พระเจ้าแผ่นดินมอญภาพชนในเมืองเชียงใหม่ ๆ กำเริบลงมาเหยียดเขยง
อาณาเขตรกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องทำ
สงครามบ่ชงกันพระราชอาณาเขตรไม่ให้เสียไปแก่เชียงใหม่ จึงเปน
การดำยากกว่าสงครามในรัชกาลก่อน ๆ.

เรื่องราวของพระเจ้าติโลกราชกล่าวไว้ในหนังสือตำนานโยนกว่า
พระเจ้าด้ามฝั่งแกนเจ้านครเชียงใหม่มีราชบุตรต่างมารดาทั้ง ๓๐ องค์

๔๖๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เรียกพระนามตามจำนวนว่า ท้าวอ้าย ท้าวยี่ ท้าวด้าม ท้าวได้
ท้าวดงวู ท้าวตก ท้าวเจ็ด ท้าวแปด ท้าวเก้า (ควรจะเป็นท้าวเจา)
ท้าวสิบ (ควรจะเป็นท้าวจิ่ง) พระบิดาให้ท้าวตกซึ่งเป็นราชบุตรที่ ๒
ไปครองเมืองพร้าว ท้าวตกเห็นว่าสมภพเมื่อปีฉลู จุดศักราช ๗๗๓

พ. ศ. ๑๙๕๒ เมื่อไปครองเมืองพร้าวอยู่ไม่นานเท่าใด มีความคิด พระ
ราชบิดาให้เนยรเทศไปอยู่เมืองยวมใต้ ท้าวตกคบคิดกับอำมาตย์ใน
เมืองเชียงใหม่คน ๑ ชื่อว่าด้ามเด็ดยอย ช้องส้มกำลังโตมากแล้ว ดอม
ยกเข้ามาจับพระเจ้าด้ามฝั่งแกนได้ บังคับให้พระเจ้าด้ามฝั่งแกนมอบ
เวนราชด้อมบัตให้แล้ว ท้าวตกขนเสวยราชย์เมื่อปีจอจุดศักราช ๘๐๔

พ. ศ. ๑๙๘๕ พวกด้อมณะแต่เสนาอำมาตย์เอาคำว่าตกไปผูกเป็นพระนาม
ถวายว่า พระมหาเศวตฉัตรธรรมไตรโลกนาถ พระเจ้าไตรโลกนาถได้ห่ม
นครนุเป็นอาวเป็นกำลังคิดอ่านการรบพุ่ง ขยายอาณา เขตออกไป
ใต้ทุกด้าน ต่ำเหตุที่เกดรบกับกรุงศรีอยุธยาใน ได้ความตามพระราช
พงษาว่าด้อมบัตหวดวงประเดวีรัฐ กับหนึ่งร้อยจนพ่ายประกอบกับความ
ต้นนุษฐานเรื่องเป็นเช่นนี้ คือเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จ
ลงมาเสวยราชย์ณกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ตั้งผู้ใดใหม่อาณาจัดทิศชาติครอง
เมืองเหนือท่งปวง อย่างเมื่อทรงครองอยู่เอง หัวเมืองใหญ่ฝ่าย
เหนือในเวदानั้นจึงมีพระยาครองเมืองเป็นอิสระแก่กันอยู่เป็น ๔ เมือง คือ
เมืองพิศณุโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ เมืองชเตียง ๑
เมืองชเตียงยงรุ ไม่ใคร่แน่ในบัดนี้ว่าเป็นเมืองไหน แต่เป็นเมือง

สำคัญ ออกชื่อในหนังสือพงษาวดารหลายเรื่อง ๐๔/๒๕๐๓ ดังเกิดในเรื่องราว

ที่กล่าวถึงเมืองขเดียง เขาใจได้ว่าเมืองนตงอยู่ระหว่างแต่เมืองกำแพง
เพชรขึ้นไปจนแดนเมืองเชียงใหม่ ผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนเข้าใจ
กันว่า เมืองขเดียงอยู่ในแขวงเมืองกำแพงเพชร หรือเป็นชื่อ ๑
ของเมืองกำแพงเพชรเอง แต่เมื่อมาสอบสวนแลพบหนังสือเก่าเรื่อง
อื่น มีหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐเป็นต้นในชั้นหลัง
ได้ความว่าเป็นแน่ว่า เมืองขเดียงอยู่ห่างกับเมืองกำแพงเพชร แดง
ริมแม่น้ำมอญไปข้างเหนือเมืองศุโขไทยด้วย มีเหตุหลายอย่างซึ่งทำให้
น่าสงสัยเห็นว่า เมืองขเดียงจะเป็นชื่อเดิมของเมืองสุวรรณโคตม
ด้วยอยู่เหนือเมืองศุโขไทยแต่เป็นเมืองเก่ากว่าเมืองอื่น ๆ ข้างฝ่ายเหนือ
ลุ่มกับแผนทกกล่าวถึงเรื่องเมืองขเดียง ไซ้แต่เท่านั้น หนังสือเก่า
บางเรื่องเช่นพระกฤษฏีกาของสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ในกฎ
หมายลักษณะตักพาสังเรียกชื่อเมืองควมเป็นคู้ ๆ กันว่า ซากังราวกำ
แพงเพชร ทั้งยังบางยม สรรพดวงสองแคว ขเดียงศุโขไทย ดั่งน
ก็ลือให้เห็นว่าน่าเป็นเมืองสุวรรณโคตม จึงเรียกชื่อควมกับเมืองศุโขไทย
ยังมีที่ตั้งเกิดอีกอย่าง ๓ ซึ่งหนังสือเก่าบางเรื่อง เช่นในหนังสือพระ
ราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐนั่นเอง ในที่ใดเมื่อออกชื่อเมืองขเดียง
แล้ว ไม่ได้กล่าวถึงเมืองสุวรรณโคตมหรือศรีสัตนาโดย (ซึ่งเป็นเมือง
เดียวกัน) ในทันทีเลย ได้พบหนังสือเก่าฉบับเดียว แต่เป็นหนังสือสำคัญ
อันจะคัดคานยาก คือ จาฤกของพระเจ้าสุนรามคำแหง ซึ่งออกชื่อทั้ง
เมืองขเดียงแต่เมืองศรีสัตนาโดยว่า ได้เอาศิลาจารึกไปประดิษฐานไว้
ใกล้พระรัตนมโหงของคูเมืองขเดียงสะคาบกแห่ง ๓ ๒ แดงต่อมจ ในจารึกนั้นว่า

ได้ขุดพระบรมธาตุที่กลางเมืองศรีสัตนาโดยชนใหญ่คนบุชา จากนั้นก็ทำให้
 เข้าใจว่า เมืองศรีสัตนาโดยจะไม่ใช้เมืองเดียวกับเมืองชเตยงสะคาบ
 ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาโบราณคดีจึงจะต้องสอบสวนต่อไป ว่าเมืองชเตยง
 นั้นเป็นเมืองไหนในทุกวันนี้แน่ พระยาสุรบริหาร (พร) สมุหเทศาภิบาล
 มณฑลพิษณุโลก ซึ่งเป็นผู้เอาใจได้ไต่สวนเรื่องนี้ เข้าใจว่า
 ที่เรียกว่าเมืองชเตยงเห็นจะเป็นเมืองดงที่เป็นอำเภอชนนครด้าปางอยู่ทุก
 วัน เพราะมีแนวคูแต่เชิงเทินเป็นเมืองเก่าตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมทางเหนือ
 เมืองสุวรรณโคตม เดิมเมือง ๓ ซึ่งเรียกชื่อว่า เมืองเชียงชน ในหนึ่ง
 ต่อยวนพ่ายแต่ตำนานโยนกนั้น เห็นจะเป็นเมืองเถิน ชาวเจียงไม่
 ได้ไปตรวจเห็นด้วยตาตนเองทั้ง ๒ แห่ง จึงยังไม่กล้าตั้งเนื้อเห็นเป็น
 ยุคดงวาน หดกทจะคนเมืองชเตยงมอยู่ ๓ ชื่อ คือ ชื่อ ๑ คือ
 เป็นเมืองเก่า ชื่อ ๒ คืออยู่ต่อแดนอาณาจักรล้านนาไทย ชื่อ ๓ คือ
 เป็นเมืองใหญ่ แมตลงมาจนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมือง
 ชเตยงก็ยังเป็นเมืองใหญ่ เห็นได้ด้วยชื่อเจ้าเมืองที่เป็นพระยาพุทธศิริ
 อินมาแต่นามของพระศรีนครนมหาภารตะ ต้องเป็นเจ้าเมืองครอง
 เมืองใหญ่ บันดาลคิดไม่ต่ำกว่าเจ้าเมืองสุโขทัยแต่กำแพงเพชร เมือง
 ดงนั้นชาวพเจ้าได้ทราบตามคำสั่งของพระยาสุรบริหารว่าเป็นเมืองเด็ก
 ทางสันนษฐานยังมีอยู่อย่าง ๓ บางที่เรียกว่าเมืองชเตยงนน ถ้ามีใช้
 เมืองสุวรรณโคตมก็จะอยู่ใกล้ ๆ กับเมืองสุวรรณโคตมเอง ความจริง
 อาจจะเป็นดงนี้ คือ เมื่อแรกสร้างเป็นเมืองชนในทนน เรียกว่า
 เมืองชเตยง หรือเรียกเป็น ๒ ชื่อ เรียกว่า ชเตยงชื่อ ๓ สะคาบ

(ซึ่งภายหลังมากลายเป็นสังกะโตกแดลสุวรรณโคต) ชื่อ ๑ ตั้งจากถูกไว้
 ในคำจากถูกของพระเจ้าสุนทรามคำแหง แต่คนทั้งหลายเรียกชื่อว่าเมือง
 ขเดียงเป็นทรกนคตอดบักษไคฝ่ายเหนือ อยู่มาผู้มีอำนาจสร้างเมือง
 ขึ้นใหม่เกิดเมืองขเดียงนอกเมือง ๑ ให้ชื่อว่าเมืองศรีสัตนาโดย จึง
 เกิดเป็น ๒ เมือง ๒ ชื่อชนในจังหวัดอันเดียวกัน แต่อยู่ในความปกครอง
 ของเจ้าเมืองคนเดียวกันเสมอมา ตลอดจนถึงในรัชกาลของสมเด็จพระ
 พระบรมไตรโลกนาถ เมืองที่เป็นอย่างวานมัตวอย่างในทอนหลาย
 แห่งเช่นเมืองซากังราว เมืองนครบุ เมืองกำแพงเพชร ๓ ชื่อ ๓
 เมืองนอกยตคตอในท้องที่อันเดียวกัน เมืองพิศณุโลกซึ่งแต่เดิมเรียกว่า
 สวรรคตเมือง ๑ ด้องแควเมือง ๑ ก็อยู่ในท้องที่คตอเป็นเมืองเดียวกัน
 เมืองโคราคเมืองเสมา ๒ เมืองนี้ ก็ยังมีเมืองโบราณไม่ห่างสถานที่
 สูงเนินอยู่คนตะฟากด้านทิศของใกล้กัน ภายหลังสร้างเมืองใหม่ขึ้นอีก
 เมือง ๑ จึงเอาชื่อเมืองเดิมทั้ง ๒ ไปแก่ไซรวมเรียกว่าเมืองนครราชสีมา
 คนทั้งหลายก็ยังเรียกตามชื่อเดิมว่า เมืองโคราค ชาวเขาเห็นว่า
 เรื่องเมืองขเดียงอาจจะเป็นอย่างนี้ได้เหมือนกัน.

เรื่องการสงครามในระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กับ
 พระเจ้าตโถกราชนน เกิดรบกันขึ้นครั้งแรก เมื่อรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
 พ. ศ. ๑๙๙๙ กตาวในหนังสือยวนพ่ายว่า เป็นเหตุด้วยพระยาพุทธิศฐิ
 เจ้าเมืองขเดียง เอาใจออกหากไปเข้ากับเขียงใหม่เป็นไส้ศึก พระเจ้า
 ตโถกราชได้ที จึงยกกองทัพลงมาตีได้เมืองกำแพงเพชร แล้วไปตี
 เมืองสุโขทัย แต่ส่งทัพนำตงมากกว่าตงถึงเมืองเขียงนาท สมเด็จพระ

พระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไป ทิศหน้าเชียงใหม่รู้
 ก็ถอยหนี ส่วนพระเจ้าติโลกราชไปตีเมืองสุโขทัยไม่ได้ รัชกาลว่ากองทัพ
 ทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป เห็นไม่เป็นการ ก็ถอยกลับไปเชียงใหม่
 กองทัพหน้าของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตามไปทันกองทัพของ
 พระเจ้าเชียงใหม่ที่หน้าตบ (เขาใจว่าที่เรียกว่าหน้าตบเมืองดชนนคร
 ดำพันต่อแดนเมืองเถินทุกวันนี้) ตั้ทัพเชียงใหม่แตกไป ตรงกับคราวที่
 ก่อร่างในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า แต่งทัพไปเอาเมืองศรีดบเถิน
 (บางแห่งว่าดิสบเถิน) แลทัพหลวงเสด็จขึ้นขึ้นไปตั้งที่บ้านโคกนูนต่อ
 มาหลายปีเมื่อรู้เห็นว่า พระยาอุทิศศรีสุริเจ้าเมืองขเดียงเป็นชอบ ไปเข้า
 ด้วยพระเจ้าติโลกราช จะเอาตัวมาส่งพระราชอาญา พระยาอุทิศศรีสุริ
 จึงอพยพหนีไปอยู่กับพระเจ้าติโลกราช เมื่อปีมะโรงจุลศักราช ๘๒๒ พ. ศ.
 ๒๐๐๓ ตรงนทหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระยาขเดียงเอาครัว
 หงไปออกแก่มหาธาตุนั้น ครั้นถึงปีมะเด็งจุลศักราช ๘๒๓ พ. ศ. ๒๐๐๔
 พระยาอุทิศศรีสุริเป็นทัพหน้า นำพระเจ้าติโลกราชลงมาตีได้เมืองสุโขทัย
 แล้วยกไปตีเมืองพิศณุโลกไม่ได้ ให้มาตีเมืองกำแพงเพชรก็ไม่ได้ พอ
 พระเจ้าติโลกราชได้ข่าวว่ามีศึกฮ่อมาตีเมืองเชียงใหม่ ก็เลิกทัพกลับไป
 ทางนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ให้พระยาตากาโหมยกกองทัพไปตี
 เอาเมืองสุโขทัยคืนมาได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระราช
 ดำริเห็นว่า ราชการทางหัวเมืองเหนือหนักแน่น เวลามีศึกมาตั้ง
 กองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปไม่ทัน จึงเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์อยู่ณเมือง
 พิศณุโลก เมื่อปีมะแมจุลศักราช ๘๒๕ พ. ศ. ๒๐๐๖ แล (ตามฉบับ

หลวงประเสริฐว่า) “ครั้นให้พระเจ้าแผ่นดินด้วยราชสมบัติพระนครศรี
อยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา” คือกตบเขากรุงศรีอยุธยา
เป็นแม่ของลูกหลวง

ในปีแม่มัจจุศักราช ๘๒๕ นน พระเจ้าไตรโลกราชยกกองทัพลงมา
ตีเมืองสุโขทัยอีกครั้ง ๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกทัพหลวง
ออกไปต่อสู้ข้าศึกพร้อมด้วยพระอินทราชาราชบุตร กองทัพพระอินทราชา
ศกทพพระยายุทธศาสตร์ผู้ซึ่งเป็นทัพนำของพวกเมืองเชียงใหม่แตก คิดตาม
ถลำเข้าไปประทะกองทัพหมื่นนครสวรรค์พระเจ้าไตรโลกราช ซึ่งเป็นทัพใหญ่
มากาดงมาก ถัดต้องชนข้างกัน ข้างข้าศึกกรมชนข้างพระอินทราชา
ถึง ๔ ข้าง พระอินทราชาต้องบ้นทพระภักตร์ กองทัพต้องถอยลงมา
ข้างเชียงใหม่เห็นว่าจะเอาไชยชนะไม่ได้ พระเจ้าไตรโลกราชก็ถอยทัพกลับ
ไป (เรื่องชนข้างคราวนั้นในตำนานโยนกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
กับพระอินทราชายกชนไปตีเมืองเชียงใหม่ ไปชนข้างกันในแควงเมือง
นครลำปาง) แต่ในการสงครามก็ถากกันไป พระเจ้าไตรโลกราชเห็นสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปตั้งราชธานีอยู่ข้างเหนือ ก็ให้หมื่นตง
นครลงมาอยู่รักษาเมืองเชียงตุง (จะเป็นเมืองที่เรียกอยู่ในบัดนี้ว่าเมือง
ตองหรือเมืองเถิน เมืองโตเมืองหนึ่ง) แดจตุรพักตรพิมานออกมารักษา
ด้านแดนตลอด ยังไม่ทันได้รบกันอีก ทางเชียงใหม่ก็เกิดหยกหยกชน
ในตำนานโยนกว่า เพราะกรุงศรีอยุธยาแต่งกลอุบายให้พระภักษ์องค์ ๑
ขึ้นไปเป็นได้ ศักยของพระเจ้าไตรโลกราช ในหนึ่งด้อยจนพ่วงก็กล่าวเป็น
เชิงว่าทำกลอุบายอะไรกันในตอนนั้นแต่หาชัดไม่ มีผลที่ปรากฏทั้งใน

ตำนานโยนกแต่หนึ่งร้อยพันพ่ายต้องกันว่า พระเจ้าศรีโลกนาถเกิดตั้ง
ได้ย่นเทให้ไปต่าง ๆ แมแต่ทำบุญเรื่องซึ่งเปนราชโอรส ก็ตั้งได้ยว่า
จะคิดประทุษร้าย ให้จับสำเร็จโทษเสีย (บางที่จะเกิดคิดร้ายกัน
ซึ่งจริงด้วยในหนึ่งร้อยพันพ่ายพงษาวดาร กล่าวความไว้หนึ่งร้อยหนึ่ง
ว่า "มหाराชทำบุญ (เรื่อง) ซึ่งเอาเมืองเชียงใหม่แก่ทำวตูก" คือ
ทำวตูก) แต่เกิดตั้งได้ยหมันตั้งนครว่าจะมาเข้ากับสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ ให้ข้าหลวงลงมาให้หาตัวหมันตั้งนครกลับไปเมืองเชียงใหม่
หนึ่งร้อยพันพ่ายแต่กว่า หมันตั้งนครคิดว่าถาชนไปเมืองเชียงใหม่คงจะ
มีโทษอันตราย แต่มีผู้ททานมิให้ ไปตามรับสั่งของพระเจ้าศรีโลกนาถ
แต่หมันตั้งนครเป็นคนดีค่อยช้อยอมไป ไม่ให้ ชนชอว่าทรยศต่อเจ้า
คำอูทานของหมันตั้งนครว่าไว้เป็นโคลง ๒ บทเพราะดี ข้าพเจ้าจึงคิด
มาตงไว้ด้วยดังนี้

“ ข้าไทชเบศร์ผู้	ไตไต กัด
ตายเพอภักคโดย	ชอพรอม
คือคนอยู่เปนใน	อิชไต
ปรโลกนางฟ้าด้อม	เดอค์อินทร

ทวยไตเจ้าเกอโภาค	ภูตมี
ครนบถวดภักค	แต่เจ้า
ชพยน้อยแต่หนี	เปนคู้ คายนา
ตายก็คชไตเขา	คองหนามรคจนค

ความเรื่องทักท้วงในหนังสือยวนพ่ายปรากฏว่า เมื่อพระเจ้าติโลกราช
 เอาหมิ่นตั้งนครไปตั้งโทษที่เมืองเชียงใหม่ ทางนผู้หญิงซึ่งเปนหัวหน้า
 รักษาเมืองเชียงชั้น ซอนางเมือง มาด้วยความภักดีต่อสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถ ซอกองทัพชนไปรักษาเมืองเชียงชั้น สมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถยังไม่ทันยกชนไป เมืองแพร่ เมืองน่าน ยกมา
 คเมืองเชียงชั้นไดกอน พวกชาวขเดียงที่เชียงใหม่มากกวาคัดอนเอาไป
 พากันหนักดบมาเขากบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงเสด็จยก
 กองทัพชนไปคได้เมืองเชียงชั้น (ตรงนตรงกับที่วในพระราชพงษาวดาร
 วา เดด็จชนไปเอาเมืองขเดียง คักราชตามฉบับหลวงประเสริฐ)
 เมื่อปีมเมีย จดศักราช ๘๓๖ พ.ศ. ๒๐๑๗ สงครามที่ทากบเชียงใหม
 หมดเพียงเทาน คอนนมาปรากฏในฉบับหลวงประเสริฐว รุงชนบีมแม
 จดศักราช ๘๓๗ พ.ศ. ๒๐๑๘ พระเจ้าติโลกรากก็ให้มาขอเปนไมตรี
 ซึ่งควรเชื่อไดวเปนความจริง ด้วยพระเจ้าติโลกราชอนกาดังอยุดว
 ทั้งความหยุกหยกกมชนในเมือง ข้างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 กักาดงบอบชาดวการทาดังครามเหมอนกัน เมื่อใดเซตรแดนถดบ
 คินมาหมดแตวถัดนเหตุที่จะทาดังครามค่อไป เปนถึงเวตาเหมาะที่
 จะกดับเปนไมตรีกนกับเชียงใหมด้วยประการทั้งปวง.

เรื่องไต ข้างเผือก

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 ไตข้างเผือก (ความฉบับหลวงประเสริฐว) เมื่อปีเถาะจุดศักราช ๘๓๓

๔๗๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

พ. ศ. ๒๐๓๔ เป็นข้างเผือกตัวแรกที่ปรากฏว่าได้ ในครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏว่าพระเจ้า
สุนทรามคำแหงมีข้างเผือก ๓ ตัว เรียกชื่อว่ารูบาดี้.

เรื่องสร้างวัดที่เมืองพิศณุโลก

ในหนังสือพระราชพงษาวดารปรากฏว่า สมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ ทรงสร้างวัดที่เมืองพิศณุโลก ๒ วัด คือ (ตามฉบับหลวง
ประเสริฐ) ว่าเมื่อปีวอกจตุศักราช ๘๒๒ พ. ศ. ๒๐๐๗ ทรงสร้างวัดจุฬามณี
วัดจุฬามณีนี้อยู่ฝั่งตะวันออกใต้เมืองพิศณุโลก ตงมาทางสัก ๒๐๐ เส้น
ข้าพเจ้าได้ไปตรวจดู สังเกตเห็นว่าพระปรางเป็นปรางขอมไม่ใช่ของ
สร้างคราวเดียวกับวัด เข้าใจว่าเดิมปรางนั้นเป็นเทวสถาน บางที
เมื่อขอมแรกสร้างเมืองที่พิศณุโลกจะสร้างตรงนั้นก่อน ตั้งซึ่งสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถสร้างใหม่นั้น มีพระอุโบสถหลัง ๑ พระวิหารหลวง
หลัง ๑ เป็นฝีมือครั้งนั้น เห็นได้ว่าสร้างใหม่ แต่พอกแก่เทวสถานเป็น
พระปราง อยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร ข้างหน้าวัดมีรากค้ำอยู่
หมู่หนึ่ง เข้าใจว่าเห็นจะเป็นค้ำหนัก เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลก
นาถทรงผนวช ในวัดนั้นมีมณฑปสร้างภายหลังอีกหลัง ๑ มีค้ำจากถูก
ทำเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บอกรัศกรีชแต่เรื่องซึ่งสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างวัด แต่ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีปรากฏ
อยู่เป็นสำคัญ. วัดจุฬามณีนั้นเห็นจะร้างรก ไม่ได้มีผู้ใดเห็นค้ำจากถูก

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๔๗๕

นำมาชานานที่เดียว จึงเข้าใจกันว่าวัดจุฬามณีอยู่ในกรุงเก่า ได้ทราบ
ว่าครั้งรัชกาลที่ ๕ ได้เที่ยวค้นหาวัดจุฬามณีในกรุงเก่า จึงไม่พบ.

หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า เมื่อรัชกาล

จุลศักราช ๙๔๔ พ. ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมหาราช

ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก พระมหาธาตุทวาร คือ

พระมหาธาตุทวารวัดพระพุทธชินราชนั่นเอง ไม่มีที่ตั้งได้ เรื่องวัดพระ

มหาธาตุที่เมืองพิษณุโลกนี้ ผู้สันนิษฐานตรวจการช่างโบราณได้เคยบันทึก

ว่าบรรดาสถานที่พบในวัดนั้น ไม่เห็นสิ่งใดที่เกาถึงสมัยที่กล่าวสร้าง

พระพุทธชินราช เมื่อ พ. ศ. ๑๕๐๐ ถ้าพิจารณาเหตุตามพงษาวดาร

ขอหนักจะเข้าใจได้ว่า พระมหาธาตุแต่โบถวิหารแต่สิ่งอื่น ๆ ที่เห็นอยู่

ในเวลานี้ โดยมากเป็นของสร้างในครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เสด็จไปครองราชสมบัติอยู่เมืองพิษณุโลก เสด็จอยู่พิษณุโลกถึง ๒๕ ปี

มีเวลาดานพอที่จะสร้างวัดวาเหล่านี้ได้หลายวัด ข้าพเจ้าเข้าใจว่า

พระพุทธรูปยืนพระองค์ใหญ่ที่ถวายพระนามว่า พระอัฐฐารค์ศรีสุคต

ทิศพตัญญนบพิตร ซึ่งเดิมอยู่วัดวิหารทองเมืองพิษณุโลก แต่เชิญมา

ไว้ที่พระวิหารวัดสระเกษในกรุงเทพฯ พระองค์นี้ก็จะสร้างครั้งสมเด็จพระ

บรมไตรโลกนาถเหมือนกัน.

เรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช

ในหนังสือพระราชพงษาวดารทุกฉบับยุคนี้ต้องกันว่า สมเด็จพระ

บรมไตรโลกนาถเสด็จออกทรงผนวชอยู่วัดจุฬามณี ๘ เดือน พระราช

๔๗๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

โอรสแต่เดิณาข้าราชการพากันออกไปทูลอัญเชิญเสด็จ จึงตามนวก
กลับขึ้นครองราชสมบัติอย่างเดิม ศักราชปีที่ทรงผนวชนับหดวงประเสริฐ
ว่าปีระกาจุติศักราช ๘๒๗ พ. ศ. ๒๐๐๘.

ประเพณีพระเจ้าแผ่นดินออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา พวก
คึกษาโบราณคดีในอินเดียที่ตรวจลอบค้าจากฤกษ์ของพระเจ้าอโศก เข้า
ใจว่าพระเจ้าอโศกเองก็ได้เสด็จออกทรงผนวชอยู่คราวหนึ่ง แต่ประ
เพณีพระเจ้าแผ่นดินทางประเทศนอกทรงผนวช ปรากรฎเป็นครั้งแรก
เมื่อพระมหาธรรมราชา (ดีไทย) พระเจ้ากรุงศรีไชไทยออกทรงผนวช
เมื่อปีพุทธจุติศักราช ๗๒๓ พ. ศ. ๑๙๐๔ สมัยเมื่อสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถออกทรงผนวชนั้น ด้ความนิยมในทางข้างพระศาสนาเจริญยิ่ง
ซึ้งกว่าแต่ก่อน ทั้งในกรุงศรีอยุธยาแต่เมืองเชียงใหม่ ตลอดจนออก
ไปจนเมืองหงสาวดีก็เหมือนกัน ควรจะอธิบายตำนานพระศาสนาไว้
ในตอนที่กล่าวตอน ๑.

ในอธิบายเรื่องตอนก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง
ตำนานพระพุทธศาสนา ที่มาประดิษฐานในประเทศนี้จากมัธยมประเทศ
ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา จนถึงครั้งพระเจ้านุรุชเมืองกุคาม
ได้เป็นใหญ่ ในครั้งพระเจ้านุรุชนั้นพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมทราม
เสื่อมมากแล้ว ครั้นพวกถือศาสนาอิสลามได้มีอำนาจเป็นใหญ่ขึ้นใน
อินเดีย ก็ยังเบียดเบียนพระพุทธศาสนา แต่พุทธศาสนิกชนด้วยประการ
ต่าง ๆ ที่สุดจนหรือทำลายวัดวาอารามแต่เจดีย์สถานเดียรมากกว่ามาก
พระพุทธศาสนาถูกทิ้งพวกพราหมณ์แต่พวกอิสลามในอินเดียทำอันตรายเรื่อย

มา จนไม่มีบ้านเมืองตลอดพระพุทธรักษาเป็นประธานอยู่ในประเทศ
อินเดีย เว้นแต่เมืองที่อยู่ปลายเขตรแดน เช่นเมืองเนปาล แดกก็มี
ระ แลบางที่จะมีเมืองทางฝ่ายใต้ ไก่ตงกาทยงถอพระพุทธรักษาอยู่บ้าง
ด้วยเหตุนี้ การคบหาดำคคมกับประเทศอินเดียด้วยเรื่องพระพุทธรักษา
จึงลำบากมาแต่ช้านาน แต่ในลังกาพระเจ้าแผ่นดินแดนอาณาจักร
ราชวรวงษ์นบถอพระพุทธรักษาเป็นประธานอยู่เหมือน กับ ประเทศ ทาง น
เมื่อจะคบหาดำคคมกับอินเดียด้วยเรื่องพระพุทธรักษาไม่ได้ จึงหัน
ไปคบกับลังกามาแต่ครั้งพระเจ้าอนรุช.

ตำนานการพระลัษณาในลังกาที่อุปตอหนี ได้ความตามหนังสือ
จากกถาขานของพระเจ้ารามาริบัติ (ปฏิภกร) กรุงหงษาว่า เมื่อ
พระพุทธรักษามาประดิษฐานในลังกาที่อุปตอแล้ว จำเียรภาดนาหมา
พระเจ้าวิฆุกคามินอภัย (คือพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่เป้นลัษณูปถัมภก
ในการทำสังคายนาที่ ๕ เมื่อ พ. ศ. ๔๓๓) ไปทรงเตอมใส่ในพระเถระ
องค์ ๑ ซึ่งนามว่าพระมหาศีลสังะ โดยเป็นผู้ใดมคณูปการแก่พระองค์
ในเวดหาตบหน้พวกทมิพอยเมือก่อนจะได้ราชลัษณบัต พระเจ้าวิฆุกคา
มินอภัย นิมนต์พระมหาศีลสังะมาตั้งแต่งให้เป้นสังฆนายกครองอภัยศิริ
วิหาร พระมหาศีลสังะองค์ นพระภิกษุสังฆ โดยมากรังเกียจ ว่าเป้น
ผู้ประพฤติกนให้ระคนด้วยตระกูล จึงไม่ยอมร่วมสังฆวาศ เป้นเหตุให้
พระภิกษุสังฆ ในลังกาเกิดแตกเป้น ๒ พวกชนในครงนน คนทงหลาย
เรียกพระภิกษุสังฆพวกเก่าว่า มหาวิหารวาสนิกาย เรียกพวกพระ
มหาศีลสังะว่า อภัยศิริวิหารวาสนิกาย (ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เหตุที่

๔๗๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

พระดังกาแตกนิกายในครั้งทกดาวน พวกพระมหาศีลสังเห็นจะเป็น
พวกทกอดตชฌมหายานชนแรกมามชนในดังกา) ต่อมาอีก ๓๕๗ ปี
ครั้งพระเจ้ามหาเด่นราชครองราชสมบัติ ทรงสร้างเขตวันวิหารชน
นิมนต์พระเถระชื่อศีลสังอีกองค์ ๑ มาตั้งเป็นสังฆนายก พวกพระภิกษุ
สังฆทั้ง ๒ นิกายรังเกียจพระศีลสังองค์ นวาคคโอง แดคบหาแต่ปาปะ
มิตร จึงเคยไม่ร่วมสังฆวาศกับพวกพระศีลสัง ภิกษุสังฆพวกนั้น
เกิดเป็นเขตวันวิหารวาสนิกายชนอกพวก ๑ เป็น ๓ นิกายทั้งพวกเดิม
เป็นดังกมาช้านานจน พ.ศ. ๑๗๐๘ พระเจ้าศรีสังฆโพธิปรักกมพาทุมหา
ราช ได้เสวยราชสมบัติครองดังกาทวิป (ตามตำนานสังคายนาของ
เราว่า พ.ศ. ๑๕๘๗ พระเจ้าปรักกมพาทุพระองค์นี้ ได้ทำสังคายนา
อันนับเป็นที่ ๗ นับการที่พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปลอรรถกถาเป็น
สังคายนาที่ ๖) พระเจ้าปรักกมพาทุให้ชำระสังฆมณฑลให้ ดั้นเดียน
หนาม อย่างพระเจ้าอโศกได้เคยทำมาแต่ก่อน รวมพระสังฆในดังกา
ทวิปให้คงมีแต่พระสังฆมหาวิหารวาสน์ ทลอดตชตามแบบอย่างของพระ
มหินทเถร กล่าวคือนิกายข้างฝ่ายใต้แต่นิกายเดียว.

การที่พระเจ้าปรักกมพาทุทรงจัดการพระสังฆนาครั้งนั้น คงจะทำ
ให้ ตทชแถความประพฤติของพระสังฆ ในดังกาทวิปเป็นระเบียบเรียบร้อย
เคร่งครัดชนกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก กตศัพท จึงต้องฎามาถึงทาง
ประเทศนั้น ในจาทุกกัตถยานักถาวว่า เมื่อปีมเมยจุตศักราช ๖๓๒
พ.ศ. ๑๗๑๓ สังฆนายกในเมืองฎุกามองค์ ๑ ชื่อพระอุคราชวุฒาเถร
เป็นอาจารย์ของพระเจ้าฎุกาม ได้พาพระภิกษุบริษัทพวก ๓ ออกไป

เมืองดังกา มีตามเนรไปด้วย ๑ รูป ชื่อว่าฉัฐตามเนร ท่าน
 พวกพระไปนมัสการเจดีย์สถานต่าง ๆ เสร็จแล้วกลับมาเมืองภูกาม แต่
 ตามเนรนั้นไปบวชเป็นพระภิกษุเล่าเรียนอยู่ในเมืองดังกาถึง ๑๐ ปี จึง
 พาพระมาจากดังกาด้วยกันอีก ๔ รูป ชื่อพระสังฆชาวบ้านดิฐฐิกาม
 (เข้าใจว่าเป็นรามัญ) รูป ๓ พระตามดินทร์ราชบุตรพระเจ้ากัมโพช
 (อาจจะเป็นพระราชบุตรของพระเจ้ากรุงกัมพูชา หรือเจ้าเมืองไทยใหญ่
 เมืองโคเมือง ๑ ได้) รูป ๑ พระอานันทชาวเมืองกัญจบุรี (เข้าใจ
 ว่าเป็นไทย อาจจะเป็นชาวเมืองอุทอง) รูป ๑ พระราหุเป็น
 ชาวดังกา รูป ๑ กลับมายังเมืองภูกาม พระสงฆ์ ๕ องค์นี้ ในจารึก
 กติยานว่า เป็นผู้ทูลนำถวายบังคมเข้ามาประดิษฐานทางประเทศนี้
 เป็นปฐม เมื่อ พ. ศ. ๑๗๒๓ ความจริงอันจะแต่เห็นได้ในพระภิกษุ ๕
 องค์นั้น ว่าการที่พระภิกษุทางประเทศนี้ออกไปศึกษาสำนัดทริถึง
 เมืองดังกาครั้งนั้น ไม่แต่พวกรามัญ ถึงพระเมืองอื่นก็มีออกไปแต่
 จะไม่แต่พระ ๕ องค์ที่กล่าวในจารึกกติยานี้ คงจะมีพระพวกอื่นนอก
 จาก ๕ องค์ที่กล่าวมาแล้ว ได้พาดีดที่สงฆ์ดังกล่าวเข้ามาในคราว
 นั้นเหมือนกัน ควรเชื่อได้ว่าดีดที่ดังกล่าวได้เข้ามาประดิษฐานทาง
 ประเทศนี้ ตั้งแต่ พ. ศ. พนเจ็ดร้อยเศษเป็นต้นมา.

เริ่มที่จะเห็นในหนังสือไทยที่กล่าวถึงการพระ ดำเนินในชั้นพระสงฆ์
 ดังกล่าวไว้ ก็มีในจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหงกรุงสุโขทัย ได้
 ความว่า เมื่อปีมโรงจุลศักราช ๖๕๔ พ. ศ. ๑๘๓๕ เมืองสุโขทัยมี
 วัดวาครึกครื้นแต่ทอดกฐินวันยากันแล้ว ส่วนพระสงฆ์ ในจารึกว่า

๔๘๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

มีบุคร มีพระสังฆราช มีเถระ มีมหาเถร เรียกว่าพระไตรปิฎก
พระมหาเถรที่เป็นใหญ่ ว่ามาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ดูพระเจ้า
ขุนรามคำแหงทรงนับถือมาก วันพระวันโกนถึงนิมนต์พระมหาเถรชน
หนึ่งแต่คงธรรมบนพระแท่นมิ่งคีตา ต่อมาถึงจากฤกษ์ของพระมหาธรรม
ราชา (ดีไทย) ผู้เป็นราชบัณฑิตของพระเจ้าขุนรามคำแหง เมื่อปี
มเส่ง จุติศักราช ๖๗๙ พ.ศ. ๑๘๖๐ เรื่องสร้างพระมหาธาตุแด
ปดุกพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองนครบุ กต่างในจากฤกษ์ว่า พระบรม
ธาตุแดพระมหาโพธิ์เป็นของที่แท้จริง ได้มาจากดังกาทวีป แด
แต่คงอายุพระดำด้นาอย่างซิมทราบไว้ในจากฤกษ์นี้ ใช้แต่เท่านั้น ยัง
มีหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่พระเจ้าดีไทยให้แต่งขึ้น บอกไว้ชัดว่า
ทรงเล่าเรียนพระไตรปิฎก บอกข้อความภรรในพระไตรปิฎกไว้มาก ดู
ความรู้แต่ความศรัทธาของไทยเจริญช่นกว่าครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหงมาก
เมื่อปีนจุติศักราช ๗๒๓ พ.ศ. ๑๘๐๔ ถึงดำรัสใช้ให้ราชบัณฑิตยไป
อาราธนาพระมหาสังฆราชมาจากเมืองลังกาแล้ว พระองค์เองออก
ทรงผนวชอยู่คราว ๑ เป็นที่สุด เรื่องราวที่กล่าวมานี้ นับว่าเป็นผลของ
ที่มีพระสังฆดงกานิกายเข้ามาในยุคแรก.

ต่อมาได้ความในหนังสือตำนานโยนกว่า เมื่อราวปีชาติจุติ
ศักราช ๗๘๔ พ.ศ. ๑๘๖๕ ตรงในสมัยเมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑
ครองราชสมบัตินครุงศรีอยุธยา ว่ามีพระภิกษุสงฆ์ทางประเทศนี้
หมู่ ๑ หัวหน้าเป็นพระมหาเถรชาวเชียงใหม่ ๗ รูป ชื่อพระธรรมคัมภีร์ ๑
พระเมธีกร ๑ พระญาณมังคละ ๑ พระศีลวงษ์ ๒ พระดำริบุดร ๑ พระ

รัตนากร ๑ พระพุทธศาคร ๑ เป็นพระมหาเถรชาวกวสุวงศ์ร้อยยุกथा ๒ รูป
 ชื่อพระพรหมมุนี ๑ พระโสมเถร ๑ เป็นพระมหาเถรชาวกวสุวงศ์ร้อยยุกथा
 ชื่อพระญาณสิทธิ์รูป ๑ กับภิกษุบริษัทเป็นอันมากพากันออกไปเมืองดังกล่าว
 ไปอุปสมบทแปดงเป็นสังฆนิกาย ณอุทกเขตต์มาที่แม่น้ำกตยาณ
 ในด้านก้นพระฉนวนมหาเถร เมื่อวันเสาร์ ขึ้นสิบสองค่ำ เดือน
 แปดอุตราสาธ บีมโรงจุลศักราช ๗๗๒ พ. ศ. ๑๙๖๗ แด้วศึกษา
 ธรรมวินัยอยู่ในดังกล่าวที่ปหาดายมี เมื่อกลับมาได้ นมิตพระมหาเถร
 ชาวดังกล่าวด้วย ๒ รูป ชื่อพระมหาวิกรมพาหุรูป ๑ พระอุดมปัญญา
 รูป ๑ มาชนทกรวงศ์ร้อยยุกथाก่อน แด้วแยกย้ายกันไปเที่ยวตงนิกาย
 ดังกาชนอกนิกาย ๑ เรียกฉนวนวงษ์ แปรเป็นภาษาไทยเรียกว่าคณะ
 “ป่าแก้ว” (พวกเชียงใหม่ไปเรียกว่า “ป่าแดง”) ได้ความตามหนังสือ
 คำนานที่ปรากฏอยู่ในเมืองเชียงใหม่ตงนเชื่อได้ว่าพระดงษ์ นิกายป่าแก้วมี
 ชนกรงหนเป็นปฐม แต่ความตามที่ปรากฏทางเมืองนครศรีธรรมราช
 แดเมืองพัทลุง วัดนิกายป่าแก้วนมในหัวเมืองแถบนั้นมาก เห็นพระดงษ์
 นิกายป่าแก้วจะมาแพร่หลายทางหัวเมืองเหล่านั้นก่อน แด้วจึงขึ้นมา
 ถึงกรวงศ์ร้อยยุกथा จึงได้เรียกพระดงษ์คณะป่าแก้ว ที่ชนดมเด็จพระ
 พระฉนวนว่าคณะได้ พระดงษ์ นิกายนตงจะปฏิบัติเคร่งครัดตันทัด
 ทางแต่ตงธรรมวินัยกว่าพระดงษ์ตงกาจงษซึ่งอยู่มาแต่ก่อน จึงทำให้
 เจริญความเดื่อมได้ก้นชนเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.

แต่เหตุซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชนั้น เห็นจะ
 ไม่ใช่ เป็นแต่ด้วยทรงเดื่อมได้ในคุณธรรม ของพระดงษ์ คณะป่าแก้วอย่าง

๔๘๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เกี่ยวแก่ที่ทรงนิยมพระเกียรติคุณอย่าง
 พระมหาธรรมราชา (ดีไทย) ซึ่งน่าจะยังยกย่องกันอยู่ในเมืองเหนือ
 มากในเวลานั้นด้วยอีกอย่าง ๑ ดังเหตุดูการอย่างใด ๆ ซึ่งพระมหา
 ธรรมราชา (ดีไทย) ได้ทรงทำที่ปรากฏเป็นพระเกียรติยศ ดูเหมือน
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะได้ทรงทำเทียบ แต่ทำได้ดีกว่าแทบทุก
 อย่าง เป็นต้นว่า พระมหาธรรมราชา (ดีไทย) ได้ทรงแต่งตั้ง
 ไตรภูมิ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงแต่งตั้งมหาชาติคำ
 หวดง (เมื่อปีชวดจุลศักราช ๘๔๔ พ.ศ. ๒๐๒๕) สมเด็จพระมหา
 ธรรมราชา (ดีไทย) ได้ตั้งแบบแผนราชประเพณี สมเด็จพระบรม
 ไตรโลกนาถก็ได้ทรงจัดวิธีปกครองบ้านเมือง แต่ตั้งกฎมณเฑียรบาล
 วางแบบแผนราชประเพณีให้มั่นคง แม้การสร้างวัดวาอาราม พระ
 มหาธรรมราชา (ดีไทย) ได้ทรงสถาปนาในเมืองสุโขทัยเพียงไร
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ได้ถวายที่พระราชวังในกรุงศรีอยุธยา
 เป็นวัด แต่ไปสถาปนาพระอารามที่เมืองพิศณุโลกอีกเป็นอันมาก
 ตลอดจนสร้างปราสาทราชมณเฑียรใหม่ ก็ทำอย่างเดียวกัน ดู
 ดำเนินรอยเดียวกันจนพระราชสมบัติออกทรงผนวช ซึ่งเชื่อได้ว่าคน
 ทั้งหลายคงนิยมในเวลานั้นว่าเป็นการทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีทางปรมาตถ
 ประโยชน์ นับเป็นพระเกียรติยศอย่างสูงสุดที่จะทำได้ จนถึงพระ
 เจ้าแผ่นดินต่างประเทศที่ใกล้ชิดเคียง คือ พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้า
 หงสาวดี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ทั้ง ๓ พระองค์ ต่างต่าง

ราชทูตเชิญบริวารมาถวาย ตั้งปรากฏอยู่ในศิลาจารึกที่วัดจุฬามณี
จนทราบเท่าที่กล่าวนี้.

ในการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชครั้งนั้น เห็นจะ
เนื่องมาเพราะเกียรติยศมาก เป็นเหตุให้พระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นต้อง
ชวนชวาทรงบำเพ็ญการอุปถัมภ์ภักดิ์พระล้นเกล้าเป็นอย่างพิเศษบ้าง ดัง
ปรากฏในหนังสือรามัญสมณวงศ์ว่า ต่อมาเมื่อ ปีมแม จุติศักราช ๘๓๗
พ. ศ. ๒๐๑๘ พระเจ้ารามาธิบดี (บิฎกธร) กรุงหงสาวดี ส่งพระ
ภิกษุสงฆ์ออกไปอุปถัมภ์แปลงที่เมืองตังกา ให้พระสงฆ์พวกนั้นมาตั้ง
นิกายตังกาใหม่ แล้วบังคับให้พระสงฆ์ในรามัญประเทศแปลงเป็น
นิกายเดียวกันทั้งหมด แต่ต่อมาอีก ๒ ปี เมื่อปีระกา จุติศักราช ๘๓๙
พ. ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ก็ตั้งพิธีทำสังคายนาพระไตร
ปิฎก ซึ่งนับว่าเป็นสังคายนาที่ ๘ คูณเนื่องมาจากที่สมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถทรงผนวชชนก่อนหน้านั้น.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไม่ได้ทรงผนวชแต่พระองค์เองเท่านั้น
ได้ความตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า เมื่อ
ปีมโรง จุติศักราช ๘๔๖ พ. ศ. ๒๐๒๗ โปรดให้พระราชโอรสอันทรงพระ
นามว่า พระเชษฐาธิราช ซึ่งภายหลังได้เป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
ทรงผนวชเป็นสามเณรพร้อม กับ ราชนัดดา ซึ่งเป็นพระโอรสของ พระบรม
ราชาที่ครองกรุงศรีอยุธยาอีกพระองค์ ๓ น่าจะเข้าใจว่าประเพณีที่เจ้า
นายทรงผนวชแต่ผู้ใดมากต่อบวช ซึ่งนับว่าเป็นส่วน ๓ ของการศึกษ
จนเป็นธรรมเนียมเมืองสืบมาช้านาน เห็นจะมีชนครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ

๕๘๕ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

บรมไตรโลกนาถเป็นปฐม แต่ยังมีขื่อนำต้นนิษฐานอีกอย่าง ๑ คือย
กรรมนิยมเดิมของเรา เจ้านายแดนขุนนางย่อมไฉ่ฉวมยาว คือไพร่เดว
จึงคิดฉวมฉ่น ฉ่นจะเห็นได้ดวยเครื่องฉวมศัศะ เช่นชฎาแต่ศดอม
พอก ซึ่งมาแต่ผ้าโพกในเวดาเมื่อยังไฉ่ฉวมสูง จะเด็กประเพณีไฉ่ฉวมยาว
เมื่อเกิดบวชกนชนนศดออกกระมัง ฉ่นไม่หัดกฐานเป็นแต่ข้าพเจ้านก
ฉ่น ก็จัดเอาไว้สำหรับให้ฉ่นอุปจารณาต่อไป.

เรื่องตงเจาเมืองฉ่านซ่าง

ในพระราชพงษาวดารว่า พระยาฉ่านซ่างถึงแก่กรรม แดพระ
ราชทานอภิเศกให้พระยาเมืองชวา (ตามฉบับหัดวงประเศวีรุว่าพระยา
ซ่ายชวา) เป็นพระยาฉ่านซ่าง ศักราชตามฉบับหัดวงประเศวีรุว่า
เมื่อบชวด จุดศักราช ๘๔๒ พ.ศ. ๒๐๒๓ เรื่องนศดอบหนึ่งศดอพงษาวดาร
ฉ่านซ่าง ได้ความว่า เดิมพระไชยจักรพรรดิครองเมืองฉ่านซ่าง เมื่อ
จุดศักราช ๘๔๒ แดดยกกองทัพมาศดเมือง พระไชยจักรพรรดิหนีซำศัก
ตงมาอาศัรยอยู่เมืองเซียงคาน ฉ่นฉนกรุงศัรือยทุทยา ในบั้นเอง
พระไชยจักรพรรดิพิราไทย เจ้าแทนคำผู้เป็นราชบุศรที่ ๒ ได้เป็นเจ้า
เมืองฉ่านซ่างแทน ราชานภิเศกมีนามว่า พระศุฉนวนปาตั้ง ที่
ศดมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระราชทานอภิเศกฉ่น คือพระศุฉนวน
ปาตั้งนเอง.

เรื่องตีเมืองทวาย

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชไอรัด
 ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยกกองทัพออกไปตีได้เมืองทวาย
 เรื่องนี้ได้พบในหนังสือพงษาวดารพม่า ยุคเดียวกันว่าเป็นความจริง
 เมืองทวายแต่ก่อนชนกรุงศรีอยุธยา จะเป็นพระเจ้าราชาธิราชหรือ
 เชอพระวงศ์ใดของคหนึ่ง ที่ครองเมืองหงสาวดีมาตีเอาไปเสีย
 คราว ๓ สมเด็จพระบรมราชาจึงไปตีกลับเอามาเป็นของกรุงศรี
 อยุธยาอีก ในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า ครั้นนั้นไทยกวาดต้อน
 เขาผู้คนมาด้วยเป็นอันมาก.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

เรื่องผู้รวบรวมทายาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม กับฉบับพระราช
 หัดถเดชาฯ ยุคตามพระราชพงษาวดารย่อของกรมสมเด็จพระปรมา
 นุชิตฯ แตกต่างกันเป็นข้อสำคัญในเรื่องผู้รวบรวมทายาทสมเด็จพระบรมไตร
 โลกนาถ ฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครอง
 ราชสมบัติอยู่ ๓๘ ปี เมื่อสวรรคตพระบรมราชาผู้เป็นพระราชไอรัด
 ๒๖ ครอบครองราชสมบัติ มีพระนามว่าสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ แต่ฉบับ
 พระราชหัดถเดชาว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชสมบัติ

อยู่เพียง ๑๕ ปี สวรรคตแล้วสมเด็จพระอินทราชาธิราชไอร่ดได้รับ
ราชสมบัติ ครองราชสมบัติอยู่ ๒๔ ปี สมเด็จพระอินทราชาธิราช
สวรรคต พระราชโอรสของสมเด็จพระอินทราชาธิราชได้รับราชสมบัติ
ทรงพระนามสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ ข้อแตกต่างกนหน เป็นการ
เพิ่มจำนวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาชนออกพระองค์ ๑ แต่เถียงกัน
ฝ่าย ๑ ว่าสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ เปนราชโอรส แต่อีกฝ่าย ๑ ว่า
เปนราชนัดดาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงว่าหนึ่งคือพระราช
พงษาวดารแตกต่างกันเป็นข้อสำคัญในคณน.

ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบหนังสือ แดพิเคราะห์ความที่หนังสือพงษาว
ดารแตกต่างกันดูโดยถวนถ เห็นว่าเหตุที่แตกต่างกนหน เปนด้วย
ความที่ค้างไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เต็มทำให้หนังสือที่
เดิมกล่าววว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีราชโอรสพระองค์ ๑ ทรงนาม
พระอินทราชา ได้ไปรบข้าศึกเชียงใหม่กับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
แต่ได้ชนช้างกับข้าศึกถึง ๔ ช้าง ถูกปืนที่พระภักศร ในคราวที่รบนั้น
แล้วหนังสือพระราชพงษาวดารก็ไม่กล่าวถึง พระอินทราชา พระองค์ น ออก
ต่อไป ค้อมามากด่าวขึ้นว่า “ ศักราช ๘๑๖ ปีจอฉก สัมภพพระ
ราชโอรสท่าน ” แปลความว่าเกิดพระราชโอรสอีกพระองค์ ๑ แล้ว
มากด่าวอีกแห่ง ๑ ว่า “ ศักราช ๘๒๘ ปีจออัฐศก พระบรมราชา
ผู้เป้นพระราชโอรสทรงผนวช ศักราช ๘๒๘ ปีกุนยพศก สมเด็จพระ
ราชโอรสเจ้าตาผนวช พระราชทานอภิเศกพระบรมราชาธิราชบุตรไว้ใน
ที่พระมหาอุปราช” ดังนี้ ทำให้เป็นข้อสงสัยได้ยว่า 4/256 พระบรมราชาที่

ทรงผนวชแต่ที่เป็นพระมหาอุปราช^๕ เป็นพระองค์เดียวกับพระอินทราชา
ที่ชนช้าง หรือเป็นพระราชโอรสองค์ที่ประสูติเมื่อปัจจุณค^๖ หนึ่งคือ
พระราชพงษาวดารณบัพพิมพ์ ๒ เดิมคิดกันว่า คือพระราชโอรสองค์
ที่ประสูติเมื่อปัจจุณค^๖ ที่ได้เป็นพระบรมราชามหาอุปราชของค^๖ น แต่
ว่าเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตแล้ว ค^๖ ต้องรอดอยู่ ๓ ปี
จึงได้ราชาภิเศกเป็นสมเด็จพระรามาชิต^๗ ๒.

ในหนังสือพระราชพงษาวดารย่อ กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ๑
ท่านจะได้หลักฐานอันใดมาประกอบไม่ทราบ ท่านทรงยุติว่า พระราชพง
ษาวดารณบัพพิมพ์ ๒ เดิมกล่าวความตรงน^๘ กรมสมเด็จพระปรมา
นุชิต ๑ ทรงตัดสินว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชสมบัติ
อยู่เพียง ๑๕ ปี เมื่อสวรรคตแล้ว พระอินทราชาได้รับราชสมบัติ
จึงตั้งแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒ เดิมชนแผ่นดิน ๑ ว่าครอง
ราชสมบัติอยู่ ๒๔ ปี เมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคตแล้ว
พระบรมราชาธิราชโอรสของสมเด็จพระอินทราชาธิราชได้รับราชสมบัติเป็น
สมเด็จพระรามาชิต^๗ ๒ แต่ต้องรอดอยู่ ๓ ปี จึงได้ราชาภิเศกเหมือนกัน
แต่ต้องรอดด้วยเหตุใด ไม่ได้ชี้แจงทั้งฉบับพิมพ์ ๒ เดิม แต่พระราช
พงษาวดารย่อของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ๑ หนังสือพระราชพงษาว
ดารณบัพพิมพ์พระราชหัตถเลขา^๙ ยุติตามพระราชพงษาวดารย่อของกรม
สมเด็จพระปรมานุชิต ๑ จึงมีแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒
เพิ่มชนแผ่นดิน ๑.

ข้าพเจ้าตรวจดอบหนังสือพระราชพงษาวดารคราวนั้น ได้พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐมาดอบอีกฉบับ ๑ ซึ่งเชื่อได้ว่า ทั้งผู้แต่งพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิมในชั้นหลัง แดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ไม่ได้เห็น เพราะเหตุความที่มวมั่นแน่นแท้ ในตอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ความแจ่มแจ้งชัดเจนในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ สามารถจะตัดสินได้ว่าเรื่องจริงเป็นอย่างไร เรื่องที่จริงเป็นดังนี้ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีลูกเธอแต่เมื่อยังเป็นพระมหาอุปราช ๒ องค์ เมื่อได้เสวยราชสมบัติตั้งลูกเธอ ๒ องค์นั้นให้เป็นพระบรมราชาองค์ ๑ พระอินทราชาองค์ ๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสวยราชสมบัติอยู่ทกรุงศรีอยุธยา ๓๕ ปี ในระหว่างนั้นพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ ยกกองทัพลงมาตีหัวเมืองเหนือหลายคราว หัวเมืองเหนือยับเยินวุ่นแหว ด้วยส่งกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปไม่ใคร่ทันซ้ำศึก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติอยู่เมืองพิศณุโลก เปดียนกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองลูกหลวง ให้พระบรมราชาครองกรุงศรีอยุธยา อย่างเป็นพระเจ้าประเทศราช พระอินทราชานั่น เข้าใจว่าตามเสด็จขึ้นไปอยู่เมืองพิศณุโลกด้วย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปอยู่เมืองพิศณุโลกได้ปี ๓ พระเจ้าติโลกราชก็ยกมาตีเมืองสุโขทัยอีก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงให้พระอินทราชาเป็นทัพหน้า แด่เสด็จยกทัพหลวงไปต่อสู้ซ้ำศึก พระอินทราชาตีกองทัพพระยายุทธิสสูริเจ้าเมืองชียง ซึ่งเป็นขบถไปเข้ากับซ้ำศึกแตก แล้วไล่ตีเข้าไปถึงกองทัพ

หมื่นนคร ผู้เป็นอาว์พระเจ้าคโถกราชซึ่งเปนทัพใหญ่ ซ้ำก็เข้าล้อม
กรมพระอินทราชา คองชนข้างซำคักถิง ๔ ซำงแดถูกบั้นทพระภักตร์
คองถอยทพถดบมา ทหนึ่งด้อพระราชพงษาวดารทุก ๆ ฉบับ ไม่
ใดกต่างถิงพระอินทราชาอีกค้อมา ทำให้ซำพเจ้าซำใจว่า พระ
อินทราชาเห็นจะสิ้นพระชนม์ด้วยพคัม บั้นทถูกในคราวนั้น.

เมื่อเสด็จศึกเชียงใหม่แล้ว พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
ถดำวว่า "สมภพพระราชโอรสท่าน" เมื่อมีมโรงจุดศักราช ๘๓๔
พระราชโอรสพระองค์นี้ เรียกในฉบับหลวงประเสริฐว่า พระเชษฐา
เมื่อพระชันษาถิง ๓๓ ปี ได้ทรงผนวชเป็นสามเณร พร้อมกับราชบุตร
ของพระบรมราชาที่ครองกรุงศรีอยุธยา ซอนเขาใจได้ว่า พระบรม
ราชามีพระชันษาแก่กว่าพระเชษฐาถิง ๒๐ ปีขึ้นไป เมื่อพระเชษฐาถา
ผนวชแล้ว ในฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ตั้งให้พระเชษฐาเป็นพระมหาอุปราช แต่ไม่ได้บอกให้ชดำว่าเป็นพระ
มหาอุปราชเฉพาะหัวเมืองฝ่ายเหนือ หรือทั้งพระราชอาณาจักร เมื่อ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตแล้ว พระบรมราชาที่ครองกรุงศรี
อยุธยาได้ราชสมบัติ แต่ครองราชสมบัติอยู่ ๓ ปีก็สวรรคต เมื่อ
สมเด็จพระบรมราชาธิราชสวรรคตแล้ว พระเชษฐามหาอุปราชจึงขึ้น
ครองราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ได้ตั้งถดับ
ถมาอยู่กรุงศรีอยุธยาจนตลอดรัชกาล ได้ความถิง กัดสนความ
ถนถนถนเห็นได้ว่าพระราชพงษาวดารที่แตกต่างกนนั้น ถิตด้วยกน
ถง ๒ ฉบับ แดถูกด้วยกนถง ๒ ฉบับ คอถฉบับพิมพ์ ๒ ถ่ม ว่า

๔๘๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

สมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ เป็นราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
หนักถูก ที่พระราชพงษาวดารย่อว่า มีพระเจ้าแผ่นดินแทรกอีก
พระองค์ ๓ หนักถูก แต่ควรจะเรียกว่า แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชที่ ๓ มีใช้สมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒.

ประวัติสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระอินทราชาที่ ๒)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เห็นจะเป็นผู้มีความสามารถในการ
ปกครอง ด้วยการทำอยู่ครองกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น ไม่ใช่แต่จะ
ต้องคอยอุดหนุนกำลังวังชาทางช้างเผือกอย่างเดียว ต้องคอยระวังรักษา
พระราชอาณาจักรทั้งฝ่ายใต้ด้วย ดูเป็นการเรียบร้อยตลอดมา เมื่อ
ถึงปลายรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราชการบ้านเมืองเห็นจะ
มอมไว้ ในภาระของสมเด็จพระบรมราชาธิราชมาก จึงปรากฏว่าสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชได้เสด็จไปคเมืองทวาย ซึ่งหนึ่งคือพงษาวดารพม่า
รับสั่งจริงแต่ว่าไทยกวาดต้อนผู้คนมาครั้งนั้นเป็นอันมาก แต่เมื่อถึงเวลา
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ได้ปกครองบ้านเมืองดีทีเดียว มีเวลา
รชกาลน้อย ปรากฏเรื่องในพระราชพงษาวดารเพียงว่า ได้ก่อกำแพง
เมืองพิไชยเป็นครั้งแรก เมืองพิไชยนี้หนึ่งคือพงษาวดารเห็นว่า พระยา
โคตรบองสร้าง แต่ไม่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกกรุงศรีอยุธยา ข้าพเจ้า
เข้าใจว่าจะเป็นเมืองใหม่พึ่งสร้างขึ้นในครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
แต่คงเมืองก็ไม่อยู่ถาวรได้เท่าใด ด้วยถูกนาเซาะตลิ่งพัง ยงมวดวาพอ
รู้ได้ว่าเมืองพิไชยเคยอยู่คราวนั้น เดียวนี้เป็นที่ตั้งของกรมเจ้าเมืองพิไชย.

ว่าด้วยศึกราชแผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ ๓

ตามเรื่องราวที่สอบได้ความดังอธิบายมา ควรเชื่อว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จราชย์บ้นวอก จุฬศักราช ๘๕๐ พ. ศ. ๒๐๓๓ ครองราชสมบัติอยู่ ๓ ปี สวรรคตเมื่อจุฬศักราช ๘๕๓ พ. ศ. ๒๐๓๕.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สอบศักราช

ศักราชแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เสด็จราชย์เมื่อปีมเส่ง จุฬศักราช ๘๓๕ พ. ศ. ๒๐๓๒ สวรรคตเมื่อวันที่ ๓ ๓๒ ค่ำ ปีมเส่งจุฬศักราช ๘๗๑ พ. ศ. ๒๐๕๒ รวมรัชกาลว่า เสด็จราชย์แต่ยังไม่ได้ราชาภิเศก ๓ ปี ราชาภิเศกแล้วเสด็จราชย์ต่อมาอีก ๓๗ ปี ศักราชกาลเป็น ๕๐ ปีถึงนเมื่อมาคำนวณดูเห็นพลาดอยู่ ตั้งแต่ปีมเส่ง จุฬศักราช ๘๓๕ จนปีมเส่งจุฬศักราช ๘๗๑ จำนวนได้เพียง ๓๖ ปี ที่พลาดไปด้วยเหตุใดข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ในตอนแล้ว ถึงกระนั้น ปีสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จราชย์ ตามที่ลงไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับนี้ เร็วไปกว่าที่ปรากฏในฉบับหลวงประเสริฐถึง ๑๘ ปี ข้าพเจ้าเห็นว่า ที่จริงถูกอย่างว่าในฉบับหลวงประเสริฐ.

พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จราชย์เมื่อปีมเส่ง จุฬศักราช ๘๕๓ พ. ศ. ๒๐๓๕

๔๙๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ครองราชสมบัติอยู่ ๓๘ ปี สวรรคตเมื่อปีฉลู จตุศักราช ๘๙๓

พ. ศ. ๒๐๗๒.

ประวัติของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สมภพที่เมืองพิศณุโลก เมื่อปีมโรง
จตุศักราช ๘๓๔ พ. ศ. ๒๐๓๕ เมื่อพระชันษาได้ ๓๓ ปี สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถผู้เป็นพระราชบิดาพระราชทานอภิเษกให้เป็นพระมหา
อุปราชอยู่ ๓ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงสวรรคต เมื่อสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถสวรรคต พระชันษาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
ได้ ๓๖ ปี เห็นจะยอมถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระบรมราชาธิราชผู้
เป็นพระเชษฐา ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาอยู่ในเวลานั้น ส่วนพระองค์
คงครองเมืองพิศณุโลกอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราชอีก ๓ ปี จนสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชสวรรคต จึงเสด็จลงมาเสวยราชสมบัติณกรุง
ศรีอยุธยา เมื่อพระชันษาได้ ๓๘ ปี ครองราชสมบัติอยู่ ๓๘ ปี
สวรรคตเมื่อพระชันษาได้ ๕๗ ปี.

อธิบายเหตุการณ์

เหตุการณ์ที่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตามที่ปรากฏใน
หนังสือพระราชพงษาวดาร เด็ดพบในหนังสืออื่น ซึ่งควรจะอธิบาย
มีเป็น ๔ ประเภท คือ เรื่องการที่เกี่ยวแก่อุปถัมภ์กษัตริย์
ประเภท ๑ เรื่องจัดการปกครองบ้านเมืองประเภท ๑ เรื่องการ

ทำศึกสงครามประเภท ๓ แต่เรื่องทำไมครั้นต่างประเทศประเภท ๓
ข้าพเจ้าจะได้อธิบายต่อไปโดยลำดับ.

เรื่องสร้างพระเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิ
ในวัดพระศรีสรรเพชญ์

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ทรงพระราชอุทิศที่พระราชวังเดิม ซึ่งสร้างแต่ครั้ง
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถวายเปนวัดพระศรีสรรเพชญ์ ย้ายพระ
ราชวังลงมาตั้งข้างริมหน้า แดงได้ตั้งขึ้นไปแล้วราชสมบัติอยู่นเมือง
พิศณุโลกจนสวรรคต เนื้อความที่กล่าวนี้ ทำให้เข้าใจว่า วัด
พระศรีสรรเพชญ์ ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แด
แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชา (คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓) จะยัง
ไม่ได้ก่อสร้างอันใดขึ้นนัก จะฟังมาก่อสร้างแข็งแรง เปนวัดในพระ
ราชวัง อย่างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในกรุงเทพฯ เมื่อในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเนื้อความปรากฏในหนังสือพระราช
พงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า บั๊จจตุตศักราช ๙๕๒ พ. ศ. ๒๐๓๓
“สมเด็จพระรามาธิบดี ประดิษฐานมหาสถูปพระบรมราชาสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ แดสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า” ที่กล่าวถึงนี้
หมายความว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างพระมหาสถูปขึ้น
บรรจุพระอัฐิธาตุพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์นั้น มหาสถูปนี้ คือพระ
เจดีย์ใหญ่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นแน่ มีชื่ออื่นว่า สร้างทรงหน ๒ องค์

ในรัชกาลหลังสร้างชนบวรจุพระอัฐิธาตุสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เองอีก
องค์ ๑ พระมหาสถูปจึงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ๓ องค์.

ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ มีพระเจดีย์ใหญ่ที่กล่าวดำมาแต่ ๓ องค์
แต่ยังมีพระเจดีย์ขนาดกลางที่มณฑลอุดรอีกหลายองค์ นอกจากยังมี
เจดีย์เล็ก ๆ กระจายไปรอบวัด ข้าพเจ้าเคยปรึกษากับพระยาโบราณราช
ธานินทร์ครั้ง ๑ ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ก็เป็นวัดสร้างชนในพระราชวัง
เหมือนอย่างวัดพระแก้วที่กรุงเทพฯ นี้ ทำไมจึงมีพระเจดีย์มากนัก ใน
หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวแต่ว่า บวรจุพระอัฐิธาตุพระเจ้า
แผ่นดินแต่เจ้านายไว้ท้ายจรณาพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ไปตรวจดู
พระวิหารหลวงด้วยกัน ก็เห็นว่าไม่พอบวรจุพระอัฐิได้สักกี่องค์ เกิด
ความคิดชนด้วยกันว่า หรือพระเจดีย์เหล่านี้ จะเป็นที่บวรจุพระอัฐิ
ในพระราชวังทงหนนคอกกระมัง เพื่อจะให้รู้แน่ในโบราณคดีข้อนี้ ได้
ให้พระยาโบราณราชธานินทร์ เดอกหาพระเจดีย์องค์เล็ก ๆ กระจายอยู่
รอบในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่หกพังตงถึงพันต้นแล้ว ดองชุดตรวจดูถึง
รากองค์ ๑ ก็พบอัฐิฝังไว้ ในนั้น จึงเข้าใจได้แน่ว่าบรรดาพระเจดีย์
ไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก ที่อยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้างขึ้นเป็นที่บวรจุ
พระอัฐิธาตุ ของพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายในราชวงศ์กรุงเก่า
ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นต้นมา ที่บวรจุพระอัฐิธาตุ
ของพระเจ้าแผ่นดิน เดิมทำพระเจดีย์ใหญ่โต ๓ องค์เต็มทีแต่ต่อมา
คงจะทำเป็นพระเจดีย์ขนาดกลางที่มณฑลอุดรสำหรับทำบุญต่อกับพระเจดีย์
ทุก ๆ องค์ ส่วนเจ้านายที่เป็นพระราชวงศ์ที่พระราชทานเพลิงพระเมรุ

กตางเมือง คบบรรจุพระอัฐิไว้ในพระเจดีย์รายขนาดเด็ก ที่พระราช
 ทานเพลิงเมรุทำที่วัดโคก เข้าใจว่าทำพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิไว้ ทวดคน
 เช่นวัดไชยวัฒนารามเป็นต้น ยังมีพระเจดีย์รายอย่างทว่านปรากฏอยู่
 หาดายองค์ ที่บรรจุพระอัฐิธาตุในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ค้อมมาได้พบ
 พระเจดีย์องค์ ๑ ทำไว้ในวิหารจตุรมุขอยู่ท้ายจรน้าของพระมหาสถูป
 พระเจดีย์องค์เล็กที่อยู่ในวิหารนั้น มีช่องสำหรับบรรจุพระอัฐิ หาดายช่อง
 พัดออกไปทางองค์พระเจดีย์ เข้าใจว่าจะสร้างชนมือนานวัดพระศรี
 สรรเพชญ์เต็มไปด้วยพระเจดีย์แล้ว จะสร้างพระเจดีย์สำหรับพระอัฐิ
 องค์ละเจดีย์ไม่ได้ จึงสร้างพระเจดีย์ทมของบรรจุได้มาก ๆ ในองค์เดียว
 ที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า บรรจุพระอัฐิไว้ท้ายจรน้า น่าจะหมาย
 ความว่า บรรจุพระอัฐิในพระเจดีย์องค์ตนเอง มีความจริงซึ่งควรจะรูกน
 ในทุกว้นนอย่าง ๑ ด้วยเรื่องวิธีบรรจุอัฐิธาตุแต่โบราณมา ชนเดิมศัพ
 ฒมบัณฑิตกตัญญู เช่นพระเจ้าแผ่นดินเมื่อทำมาปนกิจที่โคก เขาทำเจดีย์
 ตรงที่ท่ามาปนกิจนั้น กรอบทั้งอัฐิแต่องค์ธาตุ ค้อมมาเปลี่ยนเป็น
 เก็บอัฐิธาตุไปบรรจุในพระเจดีย์ ซึ่งมีไว้ ท่อนอย่างเช่นบรรจุพระอัฐิ
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่กถาวมานั้น ไม่มีประเพณีเก็บอัฐิธาตุ
 กตบคนมาเข้าบ้าน มาจนตอนกตางในชนกรุงเก่าราชวงศ์แต่แผ่นดิน
 พระเจ้าปราสาททองมา ประเพณีการบรรจุพระอัฐิธาตุได้ความใน
 หนังสือชนนนั้น ว่าพระอังคารให้เขาไปดอยหน้า แต่พระอัฐิถ้าเป็นพระ
 เจ้าแผ่นดิน หรือเป็นพระบรมวงษผู้ใหญ่ ยังบรรจุในวัดพระศรี
 สรรเพชญ์ แต่ถึงเป็นเจ้านายต่างวง ตั้งพระอัฐิไว้ที่ใดต่าง ดูเหมือน

จะให้จัดการบรรจุกันเอาเอง พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้พบโกษรูป
พระอัฐิจมดินอยู่ในพนทวงกรมวัดคูสิด จึงทำให้เข้าใจว่าจะเปนพระอัฐิ
เจ้านายองค์ใดองค์ ๑ ซึ่งอยู่วงนั้นในคอนหลัง ยังไม่ทันบรรจุก็เดี่ยกรง
ประเพณีเช่นว่าน ใช้มาจนในชนกรุงธนบุรี ประเพณีบรรจุพระอัฐิไว้
วัด เขาใจว่าพงเด็กเมือครงกรงรัตนโกสินทรนเเอง.

เรื่องสร้างพระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชฌ์

นอกจากสร้างพระมหาสถูปที่กต่างมาแล้ว ความปรากฏใน
หนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อบีมแม จุดศักราช (ตามฉบับหลวง
ประเสริฐ) ๘๖๓ พ.ศ. ๒๐๔๒ สมเด็จพระรามาชบดท ๒ ทรงสร้างพระ
วิหารหลวงในวัดพระศรีธรรมเพ็ชฌ์ ถึงบ่อกจุดศักราช ๘๖๒ พ.ศ. ๒๐๔๓
ณวัน ๑ ๙ ๖ ค่ำ ให้หล่อพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ไว้ในพระวิหารหลวง
นพระองค์ ๑ ถวายพระนามว่า พระศรีธรรมเพ็ชฌ์ ขนาดพระพุทธรูป
พระองค์ น บอกไว้ในพระราชพงษาวดารว่า สูงถึง ๘๖ หล่อด้วย
ด้วยทองคำ เปนทองหนักถึง ๒๘๖ ชั่ง พระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชฌ์
พระองค์ น เปนพระยืนที่สูงใหญ่ยิ่งกว่าพระพุทธรูปหล่อพระองค์อื่น ที่
ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีในประเทศใด ๆ โดยรอบ เมือหล่อพระองค์ น เห็น
จะเตืองภาเปนพระเกียรติยศมาก ทำอยู่ ๓ ปีจึงแล้ว ได้ฉลอง
เมือวัน ๖ ๙ ๘ ค่ำบักุญ จุดศักราช (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ๘๖๕
พ.ศ. ๒๐๔๖ อยู่มาจนเดี่ยกรงแก่ม่า ๆ ดอกเอาทองคำหุ้มไป แดเผา
พระวิหารเดี่ย tuพระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชฌ์จะตายหล่อแต่ทราก เมือ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว
 มีพระราชประสงค์จะบูรณะพระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชณ์ให้ตั้งเก่า แต่เมื่อ
 ให้ตรวจดู เห็นชำรุดจะตายเหลือที่จะปฏิสังขรณ์ให้คืนดีได้ จึง
 ทรงพระราชดำริห์จะให้เก็บதாகทองพระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชณ์ มารวม
 หล่อเป็นพระพุทธรูปชิ้นใหม่ ให้มีพระราชปูชนาตามที่ประชุมพระสงฆ์
 พระราชาคณะ ๆ เห็นว่า จะเอาพระพุทธรูปแม่ ทหกกทำตายแล้วมาหล่อ
 หล่อมหาควรรไม่ ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 จึงโปรดให้เก็บทองพระพุทธรูปศรีธรรมเพ็ชณ์มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ ที่
 ทรงสร้างในวัดพระเชตุพน แด่ถวายพระนามพระเจดีย์นั้นว่า พระ
 เจดีย์ศรีธรรมเพ็ชดาญาณ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้.

การปกครองบ้านเมืองที่จัดในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ราชการแผ่นดินที่จัดในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตั้งเกิด
 ในหนังสือพระราชพงษาวดาร โดยการที่จัดวางแบบแผนปกครองทำนุ
 บำรุงพระราชอาณาจักรเห็นจะเป็นเพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้
 ทรงตั้งแบบแผนฝ่ายพลเรือนแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จึงทรง
 จัดการข้างฝ่ายทหารต่อมา กล่าวไว้ในหนังสือพงษาวดารแต่ย่อ ๆ
 เป็น ๓ อย่าง ว่าทำตำราบัญชีอย่าง ๑ ทำการพิธีทุกเมืองอย่าง ๑
 ทำตำราพิไชยสงครามอย่าง ๑.

การทำสำราญชี่

ที่เรียกว่าสำราญชี่นั้น คือ จดการวางแผนหน้าทกรมพระ
 ด้รด้วคซึ่งเป็นพนักงานทำบาญชี่พด แต่เร้งเรียกคนเข้ารบราชการทหาร
 ชำพเจ้าเข้าใจว่า คือจดวิชเกณฑ์ทหารนั่นเอง ดัชนีทหารไทยแต่
 โบราณ ใช้ประเพณีที่เกณฑ์ชายฉกรรจ์ทุกคนเข้ารบราชการทหารชำนาน
 มาแล้วเป็นแน่ไม้ต้องสงสัย ด้วยเป็นการจำเป็น โดยเฉพาะเมื่อไทย
 แรกดงมารรวบรวมกันตั้งบ้านตั้งเมือง จำต้องใช้กำลังอย่างมากที่สุด
 เพื่อบ้องกันไทยอันตรายของตน เมื่อรวบรวมบ้านเมืองตั้งเป็นประเทศ
 เป็นราชอาณาจักรชน การพดเรอหนักเกิดมชน จำต้องแบ่งหน้าทฝ่าย
 ทหารมาช่วยการฝ่ายพดเรอ ให้ ไต่ทำไร่นาค้ำชายให้เกิดทรัพย์ด้มบค
 เป็นกำลังบ้านเมือง จึงต้องตั้งวชิปกครองฝ่ายพดเรอ ดังอธิบาย
 ไว้ ในตอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อมีแบบแผนวชิ
 ปกครองฝ่ายพดเรอ ก็ต้องตั้งวชิข้างฝ่ายทหาร อย่างเรียกกัน
 ทุกวงหนว่าพระราชบัญญัติดัชนีเกณฑ์ทหาร เพื่่อมอณณ้อย่าให้เสีย
 ประโยชน์ทงฝ่ายทหารแดพดเรอ วิชเกณฑ์ทหารอย่างเก่า หรือที่
 เรียกแเดเข้าใจกันชนหลังว่าวิชเกณฑ์เดชนั้น จะมีชนทแรกในแผ่นดิน
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ หรือก่อนนนั้นก็เป็นได้ แต่ต่อมาคงจะมีการแก้
 ไขโดยลำดับมาตามเหตุการณ์แเดความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ซึ่งรู
 ไม้ได้ ในเวदानว่า ครังไหนจะได้เปลี่ยนแปลงเพียงไร เป็นอย่างไรบ้าง
 แต่พอรู้เค้าได้ว่าดัชนีเกณฑ์ทหารอย่างโบราณนั้น ถ้าว่าโดยใจความ

21/104/2553

เป็นอย่างนี้ คือ กำหนดพดเมืองเป็น ๒ พวก เป็นไทยพวก ๑
มีใช้ไทยพวก ๑ เป็นทหารได้แต่ไทย พดเมืองที่มีใช้ไทยนั้น โดย
มากเป็นคนชาติอื่น เช่น ขอม, ข่า, มอญ, ตาว. ซึ่งปะนทาส
หรือคทพจับได้มาปะนชเดย นอกจากนยงมีชาวต่างประเทศ เช่นจีน,
แขก, ฝรั่งเศส, ที่สมัครเข้ามาค้าขาย พวกเหล่านี้มีชาติต่น้อย ๆ แต่มีใช้
ไทยจึงไม่ให้ปะนทหาร คนจำพวกที่ไม่ให้ปะนทหารนั้น ที่ปะนทาส
ชเดย ก็ใช้ปะนบ่าวหรือทำการปะนพาหนะหาบหาม ที่ปะนชาวต่าง
ประเทศมาค้าขายก็ยกเว้นให้บ้าง หรือบางทีให้ทำการอื่นแทน ยก
ตัวอย่างดังวิธผูกบัจนให้เสียเงินแทนปะนทหารปะนคั้น.

วิธเกณฑ์ชน คือ ชายทุกคนถ้าไม่พิการต้องปะนทหารตลอดเวลาย
ตามที่กำหนดจะปะนได้ เรียกว่าเวลายกรรจ์ กำหนดเวลายที่เรียก ๆ เมื่อ
อายุ ๑๘ ปี ใช้คำว่าเวลายสมัคร ในระหว่างอายุ ๑๘ จน ๒๐ อยู่ในหมู่สมัคร
ให้มุดนายฝึกหัด (ที่ภายหลังมาเรียกกันว่า เลขสมัคร เดยเข้าใจว่าปะน
บ่าวสำหรับมุดนายใช้สอย แดกันเอาไว้นาน ๆ จนนายตายก็มี) เมื่อ
อายุถึง ๒๐ ต้องเข้าปะนทหาร เรียกว่าไพร่หลวงไปจนปลดชรา.

วิธควบคุมทหารแต่โบราณนั้น ก็จัดท้องที่อย่างปะนมณฑล คือ
มณฑลราชธานี แดหัวเมืองเอก หัวเมืองโท หัวเมืองตรี เมือง ๑
นับเลนมณฑล ๑ อย่างทุกวันนี้ คนอยู่ในมณฑลไหน สังกัดเข้ากอง
มณฑลนั้น ในมณฑล ๑ เช่นมณฑลราชธานี จัดการควบคุมปะน
กรม ๆ กรมใหญ่บ้างกรมเล็กบ้าง มีเจ้ากรม ปลัดกรม สุมุหบายุธิ
บั้งคัมบัญชา ^{๒๕๐๓} ขนในกระทรวงเลนาบดหรือในเจ้านายผู้ใหญ่ ที่เรียก

21/04/2563

ว่าเจ้าต่างกรม กรมแบ่งออกเปนมณฑล ๆ แบ่งออกเปนมณฑล มีเจ้า
 มณฑลนายหมื่นควบคุม คนในมณฑลหมื่นกรมไหน แม้มันถูกโทษต้องรับ
 ราชการในมณฑลหมื่นกรมไหน เรียกว่า ถูกหมื่น ถ้าถูกหมื่นผู้หญิงไปได้คน
 กรมใดเปนมัว มีตุ๊กออกมาขังมวชที่จะตัดสินเอาเข้าหมื่นกรมยัดยาว
 ปราบกฏอยู่ในกฏหมายเปนนันมาก ทหารโดยมากคงมีหน้าท้อย่างเรา
 เรียกว่า ทหารราบในเวดานี้ แต่ครั้งนั้นโดยปรกคักปด้อยไปทำมาหากิน
 ต่อเวดามีราชการจึงเรียกมารับราชการ ไม่ผิดกับราษฎรสามัญ แต่
 ทหารซึ่งจัดเปนมกรพิเศษสำหรับเฉพาะการก็มีเหมือนกัน เช่นกรมช่าง
 กรมม้า กรมช่างเปนนัน แลมีกรมทหารสำหรับรักษาพระองค์พระเจ้า
 แผ่นดิน คือ ค่ายตรวจเปนนัน ยิงทหารอีกพวก ๓ ซึ่งเรียกว่า ทหารอาสา
 คือ อาได้รบการอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะให้ทำเฉพาะแต่คนพวกนั้น จึง
 คิดเลือกคนแต่ตัวหนักใจสมัคร ถอนมารวมเปนมกรเฉพาะแต่คนพวกนั้น
 เรียกว่า กองอาสา มีหลายกรมเปนกองทหารพิเศษ วิธีทหารอาสา
 ต่อมาเมื่อชาวต่างประเทศมีมากขึ้น มีส่วน ๓ หรือโดยมากด้วยกันใน
 พวกนั้น ๆ ส้มคัจะรับราชการทัพคัก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราช
 ดำริเห็นว่า จะเปนประโยชน์แก่การสงคราม จึงอนุญาตให้รวม
 กันเปนกองเฉพาะผู้สมัครนั้น จึงเกิดกองทหารอาสายุบขึ้น อาสาจาม
 เปนนัน แต่พวกฝรั่งแม่นปืนนั้น เกิดแต่มีพวกไปจุกเขตเข้ามารับจ้าง
 ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช เพราะพวกไปจุกเขตชำนาญ
 ปืนไฟ จ้างไว้เปนทหารจึงมีได้เรียกว่า อาสาฝรั่ง.

วิธีเรียกกระตมคนเวตามักการทพคักรหรือมราชการ จะต้องการคน
 กรมไหน ๆบ้าง กรมพระสุรัสวดีเป็นผู้กะเกณฑ์ เมื่อตั้งแล้ว เจ้า
 กรมปลัดกรม เจ้าหมื่นนายหมวด ก็ไปเที่ยวติดตามไพร่มารวมกันไป
 ทำราชการ ส่วนหัวเมืองก็จัดทานเองด้วยกัน แต่ชยกรมตามหัวเมือง
 เรียกว่ากอง เวตามักสังคราม ผู้ว่าราชการเมืองเปนตัวแม่ทัพ
 นายพล เพราะฉนั้นขอตงเจ้าเมืองเก่า ๆ จึงเป็นชยทหารทงนั้น แต่
 เวตาปรกคไม่มีการคักสังคราม ไพร่จะต้องเข้ามารับราชการปีละช้านาน
 เท่าใด ขอนโตพบในหนังสือเก่าเพียงครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชว่า ต้องมาเข้าเวรรับราชการปีละ ๒ เดือน มาในชน
 กรุงรัตนโกสินทรนั้นฉอนฉนตงมาต้องเข้าเวรรับราชการเพียงปีละ ๓ เดือน
 ประเพณีให้เสียเงินค่าราชการแทนต้องมาเข้าเวรได้ เห็นจะพงมชน
 ครองกรุงเก่าตอนปลาย ไพร่หลวงเสียปีละ ๑๘ บาท ไพร่ตมปีละ ๒ บาท
 ทาษชเตยเสียปีละ ๑ บาท ๕๐ สตางค์ วจจรคการเปนดังว่ามาน.

ส่วนกรมพระสุรัสวดีนั้น เปนหัวหน้าการทเบยทวไป กรมพระ
 สุรัสวดีแบ่งเปน ๓ แขนก เรียกว่า พระสุรัสวดีกลาง พระสุรัสวดีขวา
 พระสุรัสวดีซ้าย กรมพระสุรัสวดีกลางบัญชาการทวไป แดเปน
 พนักงานบาญชพดมณฑลราชธานี คือ เมืองหลวงแตเมืองชนในโดย
 ฉพาะ กรมพระสุรัสวดีขวา พนักงานบาญชพดหัวเมืองฝ่ายเหนือ
 กรมพระสุรัสวดีซ้าย พนักงานบาญชพดหัวเมืองฝ่ายใต้ แลคฉฉฉ
 ทงนจะเห็นเท่าใด ในทำเนียบคักคินาหัวเมืองในกฎหมาย แต่เดิมกรม
 พระสุรัสวดีไม่มหน้าทเกยวของแก่เงินทอง คัดเมื่อยอมให้ ไพร่เสียเงิน

ข้าราชการแทนเข้ามารับราชการ กรมพระสุรัสวดีจรงมุนาทเกษม
วิธการจึงพจนเพื่อนมา จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดคังพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารชน เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๒ วิธการจึงเป็นอันเลิกแต่พจนมา วิธเกณฑ์ทหารอย่างเก่าที่
ว่ามานี้ ว่าตามที่เขาพเจ้าคิดเห็นโดยพิจารณาตวิธเกณฑ์เดช เข้าใจว่า
มุดเหตุเต็มจะเป็นเช่นว่าน แต่บางที่จะมผู้ อนาคตคานบาง.

ทำพระราชพิธีตามหัวเมือง

ที่ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
ให้ทำพระราชพิธีทุกหัวเมืองน จะทำอย่างไรยังไม่รู้แน่ แต่เขาพเจ้า
ได้พบในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ตรงว่าด้วยหน้าที่ยุกรบตรีหัวเมือง
กล่าวความไว้แห่ง ๑ ว่า "อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวมพระราชกำหนดไว้ว่า
เมื่อจะถึงการพระราชพิธีมหรรค์พเค็กเข้าเผาเข้า ให้เจ้าเมืองเอาพล
ไพร่ฟ้าชาวไทยทั้งหลายออกเดียงนอกเมือง โดยรบิตแต่หลัง ก็ให้มเป็น
ยุกรบตรีให้เห็นด้วย" ดงน จะเป็นพิธีพวกนดอกกรรมัง ที่จัดชนในแผ่นดิน
ดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ถ้าเป็นพิธีทานองทว่าในลักษณะอาญาหลวง
นก็เข้าใจได้ว่า การพิธีเหล่านี้ล้วนเกี่ยวแก่การประชุมพต ซึ่งเป็น
การฝ่ายทหาร ทานองการตรวจพลส่วนส่วนนามของเราทุกวันน แต่จะ
ทำกันอย่างไร แลจะจัดเป็นพิธีก้อย่าง เวदानจะรู้ไม่ได้ตัวเอง
พิธีประชุมกรรม ที่ปรากฏว่าทำในครงน นนรู้ได้เป็นแน่ว่า เป็นพิธี
ข้างการฝ่ายทหาร แต่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระรามา

รัชปีที่ ๒ ทรงประพฤติกการเบญจเพศ แดให้เล่นดึกดำบรรพนั้น แปรไม่
ออกว่าทำอะไร ถ้าจะเตาตามความรู้ในเวลานั้น น่าจะเตาว่าเมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีพระชนมายุครบ ๒๕ พรรษา ทำการพระราชพิธีอย่าง
เฉลิมพระชันษา แดให้เล่นโชนเป็นครั้งแรกในคราวนั้น เพราะคักราชตาม
ฉบับหลวงประเสริฐว่า ทำพิธีเบญจเพศเมื่อปีมโรง จุดศักราช ๙๕๙
พ. ศ. ๒๐๓๙ มีนพระชันษาสมเด็จพระรามาธิบดีได้ ๒๕ ปี.

ทำตำราพิไชยสงคราม

ที่พระราชพงษาวดารว่า แรกทำตำราพิไชยสงคราม ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น รู้ได้แน่แท้ว่า เนื่องด้วยการทหาร
ที่จัดในคราวนั้น แต่ตำราพิไชยสงครามที่ทำขึ้นในคราวนั้น จะมาก
น้อยแฉแต่่งไว้เป็นอย่างไร ไม่มีหนังสือที่จะสอบให้รู้ได้ หนังสือ
เก่าที่เรียกว่า ตำราพิไชยสงคราม ที่มีอยู่เวลานั้น ฉบับ ๑ เป็นแผน
ที่กระบวนเดินทัพ แดกระบวนตั้งทัพหลายอย่าง อีกฉบับ ๑ ว่าด้วย
วิธีจัดกองทัพตลอดจนวิธีรบ แต่เรื่องหลังนี้เป็นหนังสือที่มผู้เก็บแต่ใจ
ความเอามาแต่งเป็นกลอนสำหรับท่องให้จำได้ เห็นจะไม่ใช่ตัวตำรา
ที่แต่งในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒.

เรื่องชุดคลองลำโรง

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเห็นว่า ใน
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คลองลำโรงค้ำยตลิ่งสระจรเข้คลอง ๑

คลองทับนางไปออกปากน้ำคลอง ๓ คั่นเขิน มีบั้งให้ชุดช่อมคลอง
ทั้ง ๒ นนให้เรือใหญ่ไปมาได้ แต่ว่าเมื่อชุดช่อมคลองนั้น ได้เทวรูป
ของโบราณตรงที่คลองตำโรงคอกคลองทับนาง ๒ รูป ให้เอามาปลูกศาล
ไว้ที่เมืองพระประแดง ดังน.

ข้าพเจ้าได้เอาแผนที่มาตรวจ แลได้ชอกำนั้นในคำบถนั้นมาอธิบาย
ได้ความว่า คลองตำโรงไปคี่สระจรเขียงเป็นคลองมีแนวปรากฏอยู่จน
ทุกวันนี้ ปากคลองตำโรงอยู่ฝั่งแม่น้ำปากควันออก ในแขวงเมือง
นครเขื่อนขันธ์ แนวคลองตรงไปควันออกคอกคลองคี่สระจรเข้ แต่
เดิมคงเป็นทางเดินเรือในระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงทาง ๓
แต่คลองทับนางนั้น เกือบจะไม่มีแนวคลองเหลืออยู่ คลองคอกคลอง
ตำโรง ในระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับตำน้ำบางเหี้ย เข้าใจว่าปาก
คลองทับนางมาออกที่คลองเมืองสมุทรปราการทุกวันนี้.

เมืองพระประแดง ที่ว่าเอาเทวรูปชุดชุดไปทำศาลไว้ที่นั้น อยู่
ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่อ้อมตติ เห็นจะเป็นเมืองปากน้ำตั้งแต่ครั้งขอมดโว
แต่ยังเป็นเมืองอยู่จนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะพงมา
เลิกเมืองพระประแดงเมื่อตั้งเมืองสมุทรปราการขึ้นแทน ศาลเทพารักษ์
ที่ไว้เทวรูปชุดชุดได้ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ข้าพเจ้า
เข้าใจว่า คือ ที่ทุกวันนี้เรียกว่าศาลเจ้าพ่อพระประแดงนั่นเอง แต่
เทวรูปทั้ง ๒ ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระยาตแวกเขาไป
เสียดราวยกกองทัพเข้ามา เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช.

ที่เราเรียกกันว่าปากน้ำเจ้าพระยาทุกวันนี้ แต่โบราณเรียกว่า
ปากน้ำพระประแดง ภายหลังเมื่อแผ่นดินงอก ทเดहांออกไปไกล
เมืองพระประแดง จึงเรียกว่าปากน้ำบางเจ้าพระยา ได้เห็นในจดหมายเหตุ
พระอุบาทว์ไปเมืองลังกา เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ
ในหนังสือนี้เรียกว่าปากน้ำบางเจ้าพระยา ท่านองเรียกปากน้ำบางปะกง
เข้าใจว่า ที่ซึ่งตั้งเมืองสมุทรปราการทุกวันนี้ ในเวลานั้นจะเรียก
“บางเจ้าพระยา.”

เรื่องรบกับเมืองเชียงใหม่

ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ในหนังสือพระราชพงษาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขาฯ ไม่ปรากฏว่ามีการทำศึกอันใด แต่ในหนังสือ
ตำนานโยนกกล่าวไว้ พวกเชียงใหม่ได้ทำการสงครามกับกรุงศรี
อยุธยาหลายคราว เรื่องที่กล่าวในตำนานโยนกว่า พระเจ้า
ติโลกราชทวงยศเมื่อปีมะแม จุติศักราช ๙๔๙ พ.ศ. ๒๐๓๐ เจ้ายอด
เชียงรายราชบุตรเป็นโอรสของเจ้าบุญเรือง ซึ่งพระเจ้าติโลกราช
สำเร็จโทษเสียแล้ว ได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ ครั้นนมราชบุตร
พระยาเมืองไคองค์ ๓ (จะเป็นราชบุตรใครไม่บอกไว้) บวชเป็นภิกษุ
ขึ้นไปอยู่เมืองเชียงใหม่ ไปสมคบกับท้าวเอี้ยหอชวางราชบุตรของ
พระเจ้าติโลกราช ดักพระพุทธรูปแก้วขาวองค์ ๓ พาดงมาทางเมืองไค
พระเจ้ายอดเชียงรายต้องยกทัพตามลงมาทางกรุงศรีอยุธยา จึงได้
พระแก้วคนนั้นไป (เรื่องนถายกทัพมา เห็นจะเป็นด้วยเหตุเรื่องอื่น

มีไช้เรื่องพระแก้วขาว) พระเจ้ายอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่ ๆ
เกิดเหตุวิปริตต่าง ๆ จึงต้องถูกเอาออกจากราชสมบัติเมื่อปีเถาะ

จุลศักราช ๘๕๗ พ. ศ. ๒๐๓๘ เหนรเทศไปอยู่เมืองจวดจนทวงคต
ที่เมืองเชียงใหม่ นั้น ราชสมบัติได้แก่พระเมืองแก้วผู้เป็นราชโอรส

พระเจ้าเมืองแก้วยกทัพลงมาตีเมืองศุโขไทย เมื่อปีเถาะจุลศักราช ๘๖๘
พ. ศ. ๒๐๕๐ ครัง ๓ ตีไม่ได้เมือง รุ่งบิชนกรุงศรีอยุธยาแต่งให้

พระยากตาโหมยกทัพขึ้นไปตีเมืองแพร์ มีไชยชนะแก่พวกเชียงใหม่
ครัง ๓ อีก ๒ ปีพระยากตาโหมขึ้นไปตีเมืองแพร์อีกครั้ง ๑ (ที่ตำนาน

โยนกรเรียกว่าพระยากตาโหมนั้น บางทีจะเป็นคนเดียวกับเจ้าพระยาศรี
ธรรมมาไสักราช ที่ปรากฏในศิลาจากที่ฐานรูปพระอิศวรเมืองกำแพง

เพชรว่า สมเด็จพระรามาธิบดีทรงตั้งให้เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร เมื่อ
ปีมเมียจุลศักราช ๘๗๒ พ. ศ. ๒๐๕๓) อยู่มาถึงปีรกาจุลศักราช ๘๗๕

พ. ศ. ๒๐๕๖ หมันพงยแต่งกองโจรข้างเชียงใหม่ลงมาหตอนเอาครัว
เมืองศุโขไทย เมืองชเตียง ๒ คราวได้คนไป ๖๐ คน เมื่อปีกญ

จุลศักราช ๘๗๗ พ. ศ. ๒๐๕๘ หมันพงยมาตีเมืองศุโขไทย หมัน
มตาดลงมาตีเมืองกำแพงเพชร ตีไม่ได้ทั้ง ๒ เมือง พระเจ้ากรุงศรี

อยุธยากับราชบุตร ๒ องค์ มีนามว่าพระอาทิตย์ (วงษ์) องค์ ๑
พระองค์เอกองค์ ๑ ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองนครลำปางได้เมือง แต่

ได้พระพุทธรูปศิลาตัว อันมีนามว่าพระพุทธรูชิตลงมากรุงศรีอยุธยา
ได้ความตามตำนานโยนกรดังนี้ ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประ

เสริฐก็กล่าวไว้ว่า เมื่อปีกญจุลศักราช ๘๗๗ พ. ศ. ๒๐๕๘ สมเด็จพระ

พระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จไปตีโตเมืองนครด้าปางล้มกัน ควรเชื่อได้ว่า
 ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้มีการสงครามกับเชียงใหม่จริง
 ดังตำนานโยนก เพราะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ผ่านพิภพ เสด็จ
 มาเสด็จจากเมืองพิศณุโลก ลงมาครองราชสมบัติอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
 หัวเมืองเหนือคงกดมีเจ้าเมืองครองเป็นอิสระแก่กัน เหมือนอย่าง
 เมื่อแรกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชสมบัติ พวกเชียงใหม่
 มีชองก้เขามารบกวนหัวเมืองเหนือ เหมือนอย่างครั้งพระเจ้าติโลกราช
 ผิดกันแต่เชียงใหม่ในครั้งพระเจ้าเมืองแก้ว มีกำลังน้อยกว่าครั้งพระ
 เจ้าติโลกราช จึงเป็นแต่แต่งกองทัพเข้ามาดองปล้นเมืองบ้าง ต้อน
 ครวบ้าง ตามแต่จะทำได้ ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาทำการโต้ตอบ
 ในชนแรกก็เพียงแต่ให้กองทัพขุนนางยกขึ้นไปทำการโต้ตอบ เห็นเชียงใหม่
 ยังไม่เซ็ดหลาย จึงเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองนครด้าปาง
 คราวเดียว พวกเชียงใหม่ก็ไม่ลงมาทำการวุ่นวายอะไรอีก ครั้น
 พระอาทิตย์วงศ์ราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เจริญพระชนมายุ
 พอจะปกครองบ้านเมืองได้ สมเด็จพระรามาธิบดีจึงทรงตั้งให้เป็นพระ
 มหายุปราชญ์ทรงพระนามว่าพระบรมราชา ขนไปครองเมืองพิศณุโลก
 รักษาพระราชอาณาจักรทางเมืองเหนือ อย่างสมเด็จพระบรมไตร
 โลกนาถแต่พระองค์เองได้เคยรักษามาแต่ก่อน การที่ตั้งพระอาทิตย์
 วงษ์ไปครองเมืองพิศณุโลก คงจะตั้งเมื่อกลับมาจากตีเมืองนครด้าปาง
 คราวนั้น.

เรื่องรบเมืองเขมร

ในหนังสือพงษาวดารเขมร มีเรื่องเกี่ยวข้องกับเมืองไทยในรัชกาล
 ๕๐๙ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาราชไต่ทรงราชย์ณเมืองพนมเปญเมื่อปี
 ชวด จุลศักราช ๘๓๐ พ. ศ. ๒๐๓๓ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรม
 ราชาธิราชรามาธิบดี ๕๐๙ องค์นี้ ว่าเป็นราชบุตรของสมเด็จพระบรมราชา
 เจ้าพระยาญาติ ๕๐๙ เนื้อความในพงษาวดารเขมรทำให้เข้าใจว่า ในเวลา
 ๕๐๙ นั้นกรุงกัมพูชาเป็นประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยา ๕๐๙ มีเรื่องกล่าวว่ามี
 ๕๐๙ ปีชวดจุลศักราช ๘๓๘ พ. ศ. ๒๐๓๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชกรุงกัม
 พูชา ๕๐๙ แต่งให้พระเดชเจ้ามาชอกกองทัพไทยออกไปจับพระเชษฐาที่ตั้ง
 ๕๐๙ ชัดแขง ๕๐๙ เข้ามาไว้ในกรุงศรีอยุธยา ๕๐๙ แต่เรื่องนี้หาได้ปรากฏในหนังสือ
 ๕๐๙ ชื่อพระราชพงษาวดารไม่.

เรื่องทางไมตรีกับฝรั่ง

ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเหตุสำคัญอีกอย่าง ๑ ซึ่งไม่
 ๕๐๙ ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร คือ ๕๐๙ ทกกรุงศรีอยุธยาได้ทำสัญญา
 ๕๐๙ ทางพระราชไมตรีกับ ๕๐๙ ไปจุเกต ๕๐๙ เป็นที่แรกทกกรุงสยามจะได้เป็นไมตรีกับ
 ๕๐๙ ฝรั่ง ๕๐๙ เมื่อปีชวดจุลศักราช ๘๘๐ พ. ศ. ๒๐๖๓ ตรงกับ ค. ศ. ๑๕๓๘
 ๕๐๙ คำนวนเหตุการณ์ที่พาให้ฝรั่งต่างชาติออกมามีอำนาจทางประเทศ
 ๕๐๙ ๕๐๙ คือนอกน ๕๐๙ ชาวพระเจ้าบรมมหาราชจะรวบรวมเรื่องราวอธิบายในท่อน ๕๐๙ ตรงนี้
 ๕๐๙ จะกล่าวแต่เฉพาะเหตุที่ฝรั่งชาติ ๕๐๙ ไปจุเกตมาเป็นไมตรีกับไทยก่อน.

แต่เดิมมาทางที่ไปมาค้าขาย ในระหว่างยุโรปกับประเทศทางตะวันออก (คือ ประเทศทั้งหลายตั้งแต่อินเดียตลอดไปจนเมืองจีน) ไปมากนั้น แต่ใน ๓ ทาง คือ ทางสายเหนือเดินบกได้ตั้งแต่เมืองจีนมาข้างเหนือประเทศธิเบต ไปลงแม่น้ำอมูราหรือโอซูล มีทางจากอินเดียขึ้นไปบรรจบกันที่แม่น้ำ ต้องนำลงไปแถวของชนเดินบก เดียวชายทะเลก็ตั้งเขย็นไปลงท่าที่ทะเลดำทาง ๑ . ทางสายกลาง ใช้เรือแต่เมืองจีนแต่นมาทางทะเลจีน (ความปรากฏว่า จีนรู้จักใช้เข็มทิศเดินเรือในทะเลมาแต่เวดาร์วม พุทธกาลแล้ว) ผ่านอ่าวสยามไปทางเกาะสุมาตรา แต้นเดินไปจนถึงอินเดีย จากอินเดียก็ใช้เรือแต่เดินฝั่งไปทางอ่าวเปอร์เซีย จนถึงแม่น้ำคคิส แถวชนเดินบกไปลงท่าที่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทางสายกลางนี้ ถ้าเดินบกจากอินเดียไปทางประเทศเปอร์เซียก็ได้เหมือนกัน อย่มาพวกอาหรับที่อยู่ตามเมืองชายทะเลแดง ซึ่งเคยแต่เรือเดินฝั่งมาอินเดียทางอ่าวเปอร์เซีย มาตั้งเกตุรูดมมรดุม ว่ามีกตุที่ตมพคแนวแนวอยู่ทางทิศเดียว จึงจับเวลาให้สับมรดุมแต่เรือข้ามทะเลอาหรับไปมาอินเดียได้ เกิดพบทางเดินไคชนนอกสาย ๓ รับผิดชอบบรรทุกเรือไปทางทะเลแดงไคจนถึงประเทศอียิปต์ คือชนเดินบกหน้อยหนึ่งก็ไปถึงท่าทะเลเมดิเตอร์เรเนียน พวกพ่อค้าที่ทำการค้าขาย ในระหว่างประเทศทางตะวันออกกับยุโรป เดินไปมาค้าขายตามทาง ๓ สายที่กล่าวมานั้น หนึ่งแต่โบราณมา ตั้งสินค้าซึ่งเป็นของเกิดทางประเทศฝ่ายตะวันออก เป็นของคิมราคาที่ต้องการใช้ ในยุโรปมีหลายอย่าง เป็นต้นว่าผ้าแพร แดก้วยขาม ซึ่งส่งไปจากเมืองจีน ทองคำแดงเพชรนิลจินดา ซึ่งเป็น

๕๓๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ของเกิดในสุวรรณภูมิประเทศแต่ในอินเดีย ศตอดจนเครื่องเทศมีขิงแฉ
พริกไทยเป็นต้น ซึ่งปลูกเป็นแต่ทางควนออกัน บรรดาท้าวชายใช้
ด้อยกันใหญ่ยุโรป เป็นของที่พ่อค้าหาไปจากประเทศทางควนออกัน
เพราะณนการค้าขายกับประเทศทางควนออกัน เป็นการที่เกิดกำไรแก่
พวกพ่อค้า แต่เป็นผลประโยชน์แก่เมืองท่าที่รับส่งสินค้าเป็นอันมากมา
แต่โบราณ.

เมื่อ พ. ศ. ๕๔๓ เกิดพระเยซูชนในหมู่ชนชาติยิวในมณฑล
ปาเลสไตน์ ซึ่งเป็นเมืองชนของประเทศโรมใหญ่ยุโรป พระเยซูประกาศ
ตงคฤสศาสนา มีผู้คนเต็มได้ศรัทธาเกิดขึ้น แต่พวกยิวที่เป็นศัตรู
ของพระเยซูมีมากกว่า จึงจับพระเยซูประหารชีวิตตรึงที่เมืองยะรูซา
เลมเมื่อ พ. ศ. ๕๗๔ แต่เหตุที่พระเยซูถูกประหารชีวิตตรึงนั้นเอง กذبทำ
ให้พวกสำนักศิษย์เชื่อมั่นในศรัทธาของพระเยซู จนคฤสศาสนา
แพร่หลายไปถึงยุโรป จำเริญรุดานานมา เป็นศาสนาที่ฝรั่งนับ
ถือแทบทั่วไป.

ครั้นเมื่อ พ. ศ. ๑๓๑๔ เกิดพระนามัมหมัดชนในหมู่ชนชาติ
อาหรับที่เมืองเมกกะ พระนามัมหมัดประกาศตงศาสนาอิสลามอันอก
ศาสนา ๑ นับศักราชศาสนาอิสลามตงแต่วันที่ ๑๒ เมษายน พ. ศ. ๑๓๖๕
พระนามัมหมัดเที่ยวรบพุ่งแม่ศาสนาอิสลามอยู่ ๑๐ ปี ก็กระทำกาตกริยา
เมื่อ พ. ศ. ๑๓๗๕ ต่อนนนามัมกาหัดฟี (ภาษาอาหรับแปลว่าผู้รบ
ทายาท) เป็นหัวหน้าศาสนาอิสลาม ทำการรบพุ่งแม่อาณาจักรแต่ศาสนา
อิสลามตามอย่างพระนามัมหมัดต่อมา ศาสนาอิสลามแพร่หลายรวดเร็ว

เร็วมาก เมื่อออกมาเป็นกาฬพิณบเป็นองค์ที่ ๒ พวกอิสลามไต่บ้านเมือง
 ในประเทศที่ไกลเคียงไว้ ในอำนาจตั้งแต่ต่อแดนอินเดียออกไปจนถึงยุโรป
 ทางค้าขายไปมาที่ดล่าวมาแล้ว ทั้งสายใต้แต่สายกลาง ตกอยู่ในอำนาจ
 ของพวกอิสลาม อูมาแต่เห็นประโยชน์ที่อาจจะได้ ในการค้าขายมา
 เป็นกำลังตั้งอำนาจแต่บำรุงการแผ่ศาสนาอิสลาม จึงอุทหนุนให้พวก
 ทกอศาสนาอิสลาม โดยมากเป็นพวกอาหรับ ให้เอาเป็นธุระทำ
 การค้าขายพร้อมไปกับทำกิจในศาสนา แม้พวกที่ตั้งไปเที่ยววัดดอน
 ศาสนาอิสลามตามเมืองต่างประเทศ ที่ยังไม่ได้ ชนแก่กาฬพิณ ก็ตั้ง
 ให้ไปเที่ยวตั้งทำการค้าขาย พร้อมกับการตั้งสอนศาสนาด้วย เหตุ
 พวกฝรั่งทกอศาสนาพระเยซู เป็นอริอยู่กับพวกอิสลามด้วยผิดลทธิ
 ศาสนากัน จะค้าขายกับประเทศทางตะวันออกจึงไม่สะดวกดังแต่ก่อน
 ต้องคิดหาทางที่จะหักเดียงอำนาจของพวกอิสลามมาค้าขาย กับประเทศ
 ทางตะวันออกโดยทางข้างสายเหนือ แต่ต่อมาเมื่อประเทศในทางสาย
 ๕
 นั้นตกอยู่ในอำนาจแขกอิสลาม ฝรั่งก็ต้องจำใจรีบตั้งค้าทางตะวันออก
 ที่พวกอิสลามนำไปขาย ต้องยอมเสียกำไรให้แก่พวกอิสลามอีกชั้น ๑
 ความคิดเห็นได้มีแก่ฝรั่งมานานแล้วว่า น่าจะเดินเรือทางทะเล
 เดียบตามแนวฝั่งตะวันตกของทวีปอาฟริกามาถึงอินเดียแต่เมืองจีนได้ แต่
 ในครั้งนั้นความรุ้ภูมิศาสตร์ยังไม่ชย แต่กำลังติดการรบพุ่งกับพวกแขก
 อิสลามเสียชานานหลายร้อยปี จน พ. ศ. ๑๖๔๓ เมื่ออำนาจพวก
 อิสลามถอยลง ฝรั่งคิดขนบ้านเมืองที่เป็นประเทศดเปนแต่ ไปสู่เขต
 เดียวกันได้ โดยมาก ได้ตั้งราชอาณาจักรไปสู่เขตชั้นแล้ว มีราช

โอรสของพระเจ้าคองยวงพระเจ้าแผ่นดินไปจูเกดองค์ ๑ ทรงนามว่า
 คองเฮนริกเป็นผู้นิยมในวิชาการเดินเรือ คิดพากเพียรจะ
 เดินเรือมาให้ถึงอินเดีย จึงรับอาสาพระเจ้าแผ่นดินไปจูเกดแต่งเรือ
 ไปเที่ยวตามเมืองต่างประเทศ แลวงหาผลประโยชน์อย่างวิเศษพวก
 อีตตามเคยทำมาแต่ก่อนบ้าง คือ เทียบล่อนคนลุดต่าส่งมาให้แพร่หลาย
 ประการ ๑ เทียบค้าขายหากำไรเป็นผลประโยชน์ให้แก่เมืองไปจูเกด
 ประการ ๑ แลภาพบ้านเมืองซึ่งควรจะเอาไว้ในอำนาจได้ ก็ขยาย
 อาณาจักรไปจูเกดให้กว้างขวางออกไปด้วยประการ ๑ พระเจ้าแผ่นดิน
 ไปจูเกดทรงพระดำริให้เห็นชอบด้วย จึงอนุญาตให้คองเฮนริกลงมาตั้ง
 อยุ่ที่เมืองชายทะเลแห่ง ๑ คองเฮนริกเกิดยกต่อมผู้ชำนาญการเดินเรือ
 แลฝึกสอนผู้คนควบคุมเข้าได้เป็นพวก ลงทุนจัดทำเรือเดินทะเลบรรทุก
 สินค้าของยุโรป ส่งเรือเหล่านั้นไปค้าขายตามเมืองอาฟริกาข้างตะวันตก
 ได้สำเร็จประโยชน์มาก คือ ไปได้บ้านเมืองที่ฝรั่งยังไม่ได้เคยไปแต่
 ก่อนเป็นเมืองชนของไปจูเกดหลายแห่ง ในส่วนการค้าขายเอาสินค้า
 ยุโรปไปเที่ยวแลกเปลี่ยนของดีมีราคาในอาฟริกา คือ งาช้างแร่ทองคำ
 เป็นต้น ก็ได้กำไรมาก ส่วนการล่อนคนลุดต่าส่งนั้น นอกจาก
 พาบาดหลวงไปเที่ยวส่งสอน คองเฮนริกยังให้เทียบรับซื้อพวกแขกดำ
 ซึ่งเป็นทาสเป็นชดเชยอยู่ตามอาฟริกา พาบรรทุกเรือมาเมืองไปจูเกด
 ขายค่อไปแก่พวกไปจูเกดที่มีใจศรัทธาจะส่งสอนพวกมิชชันนารี รับซื้อ
 ไปไว้ใช้สอน แลส่งสอนให้เขารดคนลุดต่าส่ง เกิดกำไรในการนี้
 ด้วยอีกประการ ๑ เมื่อการที่คองเฮนริกทำได้ประโยชน์ดีเกินกว่าที่

คาดหมายตั้งกล่าวมานี้ จึงเกิดความวิตกกันว่า จะมีผู้อื่นมา
 ทำการประชัน พระเจ้าแผ่นดินไปจุเกศจึงตั้งพระราชบัญญัติห้ามมิให้
 ผู้หนึ่งผู้ใดแต่งเรือออกมาเที่ยวค้าขายทำการประชันกับดองเฮนริก แด
 เพื่อจะป้องกันมิให้ฝรั่งชาติอื่นมาแย่งชิง ดองเฮนริกได้ไปทูตขออาชญา
 คอไปป์ผู้เป็นเจ้าแห่งใหญ่ในคริสตศาสนาที่เมืองโรม ไปปักออก
 อาชญาอนุญาตให้แก่ดองเฮนริกว่า บรรดาเมืองมิชนาทิสที่ไปจุเกศ
 ได้ไปพบปะให้เป็นอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินไปจุเกศ ห้ามมิให้
 ชาติอื่นไปแย่งชิง แต่ไปจุเกศจะต้องทำการฉลองคริสตศาสนาให้แพร่
 หดายเป็นบรรดาเมืองที่ได้ไปพบปะนั้น จึงจะถืออำนาจตามอาชญาของ
 ไปป์ได้ เมื่อดองเฮนริกทำการสำเร็จประโยชน์แต่ได้อำนาจดังกล่าว
 มาแล้ว ก็คิดพิทกแพร่หลาย มีพวกฝรั่งทั้งชาติไปจุเกศแต่ชาติอื่น
 มาขอเข้าเป็นพวกดองเฮนริกเป็นอันมาก ดองเฮนริกแต่งเรือไปเที่ยว
 ตามเมืองต่างประเทศโดยอาการดังกล่าวมา คราวละ ๒ ลำบ้าง ๓ ลำ
 บ้างทุก ๆ ปี ตั้งแต่ดองเฮนริกได้เริ่มทำการมาตลอดเวลา ๔๐ ปี
 ตรวจทางทะเลตามฝั่งอาฟริกาตงมาได้เพียงแหลมเวเด ด้วยการที่ใช้
 ใบใหม่หาล่มทุแอกแดนติก ต้องฝ่าคลื่นฝนลม เรือที่มีใช้อยู่ในเวลา
 นั้นลงมาได้ด้วยความยาก ดองเฮนริกสิ้นพระชนม์เมื่อ พ. ศ. ๒๐๐๓ การที่
 ดองเฮนริกทำ เพราะกตายเป็นการสำคัญของไปจุเกศ ทงที่ได้
 ทรัพย์แต่ได้อำนาจดังกล่าวมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินไปจุเกศจึงจัดเอา
 เป็นราชการแผ่นดินต่อมา.

ถึง พ. ศ. ๒๐๒๙ ในรัชกาลของพระเจ้าคองยวงที่ ๒ ครองประเทศ
ไปจุกเกต พระเจ้าคองยวงแต่งตั้งให้บาโทโดมิวเดอคาเยสต์คุมเรือกำปั่น ๒ ลำ
แล่นมาตรวจทาง บาโทโดมิวเดอคาเยสต์แล่นก้าวใหม่หาดสมุทรแอตแลนติก
หลงเดยมาได้ถึงแหลมอาฟริกาใต้ ที่เรียกว่าแหลมกู๊ดโฮปในบัดนี้ ได้
ความรู้ว่า ได้พบทางที่จะมาอินเดียเป็นแน่แล้ว บาโทโดมิวเดอคาเยสต์
จะแล่นเรือเดยมาอินเดีย แต่พวกตูกเรือถูกดำบากกรากกร้าเสียช้านาน
ไม่ยอมแล่นต่อมาอีก จึงจำต้องกลับไปเมืองไปจุกเกต.

ต่อมาเมื่อฝรั่งชาวเมืองเยนัวคน ๑ ชื่อคฤสโตเฟอโคลัมบัสได้ไป
เดินเรืออยู่กับไปจุกเกตหลายปี ได้รู้ความที่เกาะมะไดราซึ่งอยู่ในมหา
สมุทรแอตแลนติกใกล้ฝั่งอาฟริกา ว่ามีไม้คั่นขั้วมาในมหาสมุทรจากทาง
ทิศตะวันตกมาติดเกาะนั้น ไม่มีรอยคนแกะเป็นดวงด้าย จึงเกิดความคิด
เห็นว่า แผ่นดินอินเดียที่ไปจุกเกตคั่นหาทางไปอยู่นั้น จะเป็นแผ่นดินยาว
แต่ตัวนี้ออกไปจนทางตะวันตกตลอดมหาสมุทรแอตแลนติก คฤสโตเฟอ
โคลัมบัสจึงนำความเห็นทงนี้ทูลแก่พระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกต จะขอรับ
อาดำคุมเรือไปเที่ยวหาประเทศอินเดียถวายโดยทางตะวันตก อีกทาง ๑
พระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกตให้ที่ประชุมผู้ชำนาญแผนที่แฉกการเดินเรือปรึกษา
ความเห็นของคฤสโตเฟอโคลัมบัส ที่ประชุมไม่เห็นด้วย คฤสโตเฟอ
โคลัมบัสมีความน้อยใจ จึงตอบออกจากเมืองไปจุกเกตไปรับอาดำ
พระเจ้าแผ่นดินสเปน ประเทศสเปนเวลานั้นยังแบ่งเป็น ๒ ราชอาณาจักร
แต่รวมกันด้วยพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่ายได้ทำการวิวาทกัน พระเจ้า
แผ่นดินสเปนแต่งเรือให้คฤสโตเฟอโคลัมบัสคุมไปเที่ยวหาประเทศอินเดีย

ตามประสงค์ คฤสโตเฟอร์ โครัมบัส แค้นเรือข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก
 เพียรไปจนพบหมู่เกาะในทวีปอเมริกาเหนือ ทึ่งเรียกอยู่จนทุกวันนี้ว่า
 หมู่เกาะอินเดียฝ่ายตะวันตก โดยเข้าใจในครั้งนั้นว่าเป็นประเทศอินเดีย
 มีใช้ทวีป ๓ ท่างหาก คฤสโตเฟอร์ โครัมบัส ถู้อเอาแผ่นดินที่ไปพบนั้น
 เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปน จึงเกิดอำนาจแข่งไปจุเกิดชนในทาง
 เทยวหาเมืองชนแต่ครั้งนั้น จนต้องไปขออาชญาไปบงกษการที่จะ
 แย่งชิงเมืองชนกันในระหว่างไปจุเกิดกับสเปน ไปบงกษเอาแผ่นดินที่โลกเท่า
 ทรูอยู่ในเวदानนมาซัดเส้นแต่เหนือไปได้ แดออกอาชญาว่า บรรดา
 แผ่นดินข้างตะวันตกของเส้นนั้น ถ้าพวกสเปนไปพบให้เป็นเมืองขึ้นของ
 สเปน ข้างตะวันออกของเส้นให้เป็นของไปจุเกิด แต่ทั้ง ๒ ประเทศต้อง
 สอนครุสโตเฟอร์ให้แพร่หลายในเมืองเหล่านั้น จึงจะมีอำนาจตาม
 อาชญาของไปบงกษ.

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๙ ในรัชกาลของพระเจ้ามานูเอลดครองกรุง
 ไปจุเกิด พระเจ้ามานูเอลดให้วัดโคตาคามาคุมเรือรบ ๓ ลำพร้อมด้วย
 เครื่องศาสตราวุธ บรรทุกสินค้ายุโรปแด่เครื่องราชบรรณาการสำหรับ
 ที่จะถวายพระเจ้าแผ่นดินตามเมืองในประเทศตะวันออก แล่นอ้อมทวีป
 ออฟริกาออกมาให้ถึงอินเดียให้จงได้ วัดโคตาคามาแล่นเรือฝาคัดขึ้น
 ฝนลมออกมาด้วยความลำบากเป็นอย่างยิ่ง เรือมาแล่นถึงดำ ๑ เหนือ
 อยู่แต่ ๒ ลำ มาถูกพายุใหญ่ พวกถูกเรือทนความลำบากกรากกรา
 ไม่ได้ จะขอให้กลับหลายครั้ง วัดโคตาคามาไม่ยอมกลับ แต่
 เพียรแล่นเรือมาถึง ๑๑ เดือน จึงแล่นอ้อมทวีปอฟริกามาได้ถึงเมือง

๕๓๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เมดินเด ซึ่งอยู่ทางชายทะเลด้านตะวันออก มาหานำร่องใต้เมือง

เมดินเดแล้ว แล่นข้ามทะเลอาหรับมาถึงเมืองกาฬกัญจนอินเดีย เมื่อ

เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๐๔๑.

สมัยเมื่อไปจุดเกิดแดนเรือจากยุโรปออกมาถึงอินเดียได้นั้น ใน

ประเทศอินเดียได้มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงมากกว่าแต่ก่อนเสียเป็นอันมาก

เป็นต้นว่า ตั้งแต่เกิดสำเนาอิสลามขึ้นในแคว้นแคว้นแดนอาหรับ ถึง

พวกอิสลามไม่ได้ยกกองทัพมารบพุ่งจนถึงแดนอินเดียก็จริง แต่ได้พา

กันออกมาเที่ยวตั้งทำการค้าขาย แลมาเที่ยวล่อลวงสำเนาอิสลามอยู่

ตลอดเวลามากถึง ๒๐๐ ปี มีผู้คนพลเมืองเขารัดกล่อสำเนาอิสลามเป็น

อันมาก บ้านเมืองในประเทศอินเดียในเวลานั้นก็ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่มี

อำนาจปกครองเป็นราชอาณาจักรใหญ่ โดเหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก

แยกกันอยู่เป็นประเทศน้อย ๆ เมืองทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือมีคนซาร

รัฐเป็นต้น ในเวลานั้นผู้คนพลเมืองก็เขารัดกล่อสำเนาอิสลาม

เสียแล้ว ข้างตอนกลางบางเมืองกล่อสำเนาอิสลาม แต่ที่ยังกล่อ

สำเนาพราหมณ์ก็ยังมีอยู่มาก แต่ตอนข้างใตยยังกล่อสำเนาพราหมณ์

เมืองกาฬกัญจนโคตาคามาแดนเรือมาถึงเป็นที่แรก ตั้งอยู่ชายทะเล

ข้างตะวันตกในแหลมมะละบา เป็นราชธานีของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งถือ

สำเนาพราหมณ์ เรียกพระนามว่า พระเจ้าสัมฤทธิ์นทร ส่วนการ

ค้าขายตามหัวเมืองชายทะเลในอินเดีย ไม่ว่าในเมืองที่กล่อสำเนาอิสลาม

หรือกล่อสำเนาพราหมณ์ มีพวกพ่อค้าแขกอิสลามไปตั้งทำการค้าขาย

อยู่ชานานแล้วทุกแห่ง วิธีค้าขายของพวกเขาไปทุกขออนุญาต

คอพระเจ้าแผ่นดินตั้งทางตามเมืองท่า ครอบครองสินค้าในพื้นเมืองบรรทุก
 เรือไปเที่ยวจำหน่ายตามนานาประเทศตลอดจนยุโรป แลรับสินค้าต่าง
 ประเทศมาจำหน่ายในพื้นเมือง ส่วนพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองบ้านเมือง
 คงแค่มพวกแขกอิสลามมาตั้งทำการค้าขาย ก็เกิดผลประโยชน์ทั้งใน
 ทางเก็บภาษีอากร แลคงคลังสินค้าซื้อขายดังของบางอย่างเปน
 ของหลวง ได้กำไรอีกชั้น ๑ เมื่อว่าโดยย่อในเวลานั้นการค้าขาย
 ในระหว่างยุโรปกับประเทศทางตะวันออก คืออินเดียเป็นต้น อยู่ในมือ
 ของพวกพ่อค้าแขกอิสลามทุกอย่าง ไม่มีผู้ใดสามารถจะแย่งชิง เมื่อ
 วัสโศดาคามาแดนเรือมาถึงเมืองกาฬกัญ ให้ขึ้นไปทูลพระเจ้าสมุทริทร
 ว่าเป็นราชทูตเชิญพระราชดำรสแลเครื่องราชบรรณาการมาจากพระเจ้า
 กรุงไปจุเกต ให้มาเจริญทางพระราชไมตรี ขอไปมาค้าขายกับเมือง
 กาฬกัญ ฝ่ายพระเจ้าสมุทริทรเคยได้ผลประโยชน์อยู่ในการค้าขายดัง
 กล่าวมาแล้ว เมื่อได้ทราบว่ามีฝรั่งไปจุเกตจะมาขอค้าขายอีกชาติ ๑ ก็
 ไม่มีความรังเกียจ รับรองวัสโศดาคามาอย่างราชทูต แลยอม
 อนุญาตให้ ไปจุเกตซื้อขายสินค้าตามประสงค์ แต่ฝ่ายพวกพ่อค้าแขก
 อิสลามในเมืองกาฬกัญ เมื่อรู้ว่าไปจุเกตแดนเรือบรรทุกสินค้ามาถึง
 อินเดียได้จากยุโรป ก็คิดการดองนำแต่เห็นได้ตลอด ว่าถ้าพวก
 ฝรั่งไปค้าขายกับอินเดียได้ โดยทางเรือ ผลประโยชน์การค้าขาย
 ของตนจำจะต้องตกต่ำ ด้วยทางที่พวกพ่อค้าแขกขนสินค้าไปมาใน
 ระหว่างอินเดียกับยุโรป ต้องบรรทุกเรือแถวชนหินเดินบกไปลงเรืออีก
 ต้องเสียค่าขนสินค้ามาก ฝรั่งเอาสินค้าบรรทุกเรือแดนตรงมาได้รวดเร็ว

เดียวแต่ย่ำค่าขนน้อย คงจะขายสินค้ายุโรปได้ราคาดีกว่า แต่อาจ
 จะซื้อสินค้าในพนเมืองได้ราคาแพงกว่าคน ถ้าซบเคียวกันไป การ
 ค้าขายคงจะไปตกอยู่ในมือฝรั่งหมด พวกพ่อค้าแขกอิสลามคิดเห็นดังนี้
 จึงตั้งใจจะกีดกันมาแต่แรก เพื่อจะมีให้ ไปจุกัดไปมาค้าขายใน
 อินเดียได้ดังประสงค์ ในเบื้องตนพวกพ่อค้าแขกอิสลามทำอุบายให้เกิด
 ข้าวเด่าๆ ให้ราษฎรหวาดหวั่นต่าง ๆ จนไม่กล้ามาค้าขายกับฝรั่ง
 แต่ไปบนบานเจ้าพนักงานให้แกดงักตขวาง หน่วงเหนี่ยวไว้ โคธาคามา
 ให้ทำการได้สะดวก แต่พื่อในเวลานั้นมีฝรั่งชาวเด่าเป็นคน ๑ ซึ่งแขก
 อิสลามเอาเข้าวัดแล้วพามาไว้ที่เมืองกาฬภูมิ ได้ทราบความคิดของ
 พวกพ่อค้าแขกอิสลาม มีความสงัดารพวกไปจุกัด ด้วยเป็นชาติ
 ฝรั่งด้วยกัน จึงตอบนำความไปแจ้งแก่วัดโคธาคามา ๆ จึงอุบายซ่อน
 กัดพวกพ่อค้าแขก โดยแกดงักทำเป็นไม่รู้เท่าราษฎรในเชิงค้าขาย เมื่อ
 เวลาเอาสินค้ายุโรปขึ้นไปขาย แม้พวกชาวเมืองจะต่อต้านจนถึง
 ชาติทนต์ยอมขาย ส่วนสินค้าที่ชาวเมืองนำมาขายให้ ถึงจะโกงเอา
 ราคาแพง วัดโคธาคามาก็ยอมซื้อ พวกชาวเมืองเข้าใจว่าฝรั่งโง่
 ก็พากันมาซื้อขายกับวัดโคธาคามากขึ้น พวกพ่อค้าแขกอิสลาม
 เห็นดังนั้น จึงเอาความไปยุยงแก่ขุนนางผู้ใหญ่ ให้กราบทูลพระเจ้า
 สมุทรีนทรวา ปรึกษาที่พวกไปจุกัดซื้อขาย ดูไม่คิดถึงทนต์รอนตาม
 ทำนองค้าขาย เห็นจะเบ่นคนสอดแนมที่ฝรั่งแต่งให้มาสืบสวนการงาน
 บ้านเมือง เมื่อรูกาตงแล้วฝรั่งคงจะยกกองทัพใหญ่มาตีเมืองเป็นแน่
 พระเจ้าสมุทรีนทรวาเห็นจริงด้วย จึงให้จับวัดโคธาคามากับพรรคพวก

ซึ่งขึ้นไปบนบกซึ่งได้ ฝ่ายน้องชายวัดโคตาคามาซึ่งอยู่ในเรือ เห็น
 พระเจ้าสมุทรีนทรทำแก๊พของตมดงนน ก็จับขุนนางเมืองกาฬกัญซึ่งลงไป
 อยู่ในเรือไว้ม่าง เมื่อมีเหตุชนดงน พระราชครูผู้เปนบุโรหิตของ
 พระเจ้าสมุทรีนทรเห็นจะเกิดวุ่นวาย จึงเข้าไปทูลพระเจ้าสมุทรีนทรว่า
 วัดโคตาคามาเป็นราชทูตมาแต่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ซึ่งพระเจ้า
 สมุทรีนทรได้รับรองแล้วอย่างราชทูต ที่จะมาทำร้ายผู้เป็นราชทูตผิดราช
 ประเพณี พระเจ้าสมุทรีนทรจึงให้ปล่อยวัดโคตาคามา แต่กล่าวว
 เกตย์เกดให้หายความเคียดแค้น วัดโคตาคามาได้ออกเรือจากเมืองกาฬ
 กัญ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ. ศ. ๒๐๔๑ แล่นไปแวะที่เมืองคานะนอ ซึ่งอยู่
 ชายทะเลฝั่งมะละบาชางเหนือเมืองกาฬกัญ พวกพ่อค้าแขกฮัดตามทเมือง
 นนทกแกดงอก แต่เจ้าเมืองคานะนอไม่เชื่อฟังคำขอร้องของพวกพ่อค้าแขก
 ฮัดตาม ช่วยเป็นธุระแก่พวกไปจุกเกตหาสินค้าได้จนเห็ดอรวางเรือ
 วัดโคตาคามาสำเร็จความประสงค์แล้ว ก็แล่นเรือจากอินเดียนกลับไป
 ถึงเมืองไปจุกเกตเมื่อเดือนกันยายน พ. ศ. ๒๐๔๒.

การที่วัดโคตาคามาแล่นเรือมาได้ ถึงอินเดียนครานั้น เป็นประ
 โยชน์อย่างสำคัญแก่ไปจุกเกต ด้วยตั้งแต่ไปจุกเกตพากเพียรตรวจทาง
 ทะเลมาได้เกาะแคว้นบ้านเมืองชายทะเลอาฟริกาตามรายทางไว้เป็นเมืองชน
 บ้างเป็นไม้ตรีบ้าง ขยายอำนาจอาณาจักรออกมาโดยลำดับ มีทัพ
 เป็นระยะมาติดต่อทางแล้ว พอรู้ทางว่ามาถึงอินเดียนได้ ก็อาจจะ
 จัดการเดินเรือไปมาค้าขายถึงอินเดียนได้ทันที ส่วนผลประโยชน์ที่จะพึงได้
 ในการค้าขายกับอินเดียนั้น แต่เพียงในเที่ยวแรกที่วัดโคตาคามา

๕๒๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ด้วยเรือ ๒ ลำ ราคาสินค้าที่ได้ออกไป เมื่อไปคิดราคาเทียบกับทุนที่แต่งเรือออกมาครังนั้น ไปจุเกตได้กำไรถึง ๖๐ เท่า จึงเกิดความทเยอทยานยินดีกันอย่างใหญ่ในประทศไปจุเกต ด้วยแตเห็นทงกันว่ ประตศไปจุเกตจะเป้นประทศที่มีกำลังทงอำนาจแตทรพยส์มบัต ค้อมากการก็เป้นจริงดังนั้นทุกประการ.

ครันถึง พ.ศ. ๒๐๔๓ พระเจ้ากรุงไปจุเกตให้แต่งเรือออกมาอินเตยอก คราวนคคการเตรียมแก ไซความซัดของมาเดร์จึงด้วยไตความรูแตวว่า ทางควนออกพวกถือสำเนาอิสตาม ซึ่งเคยเป้นข้าศึกกับฝรั่งมาหลายร้อยปี ยังมีอำนาจอยู่ แตการค้าขายทางควนออกก็อยู่ในมือของคนพวกนั้น การที่ไปจุเกตออกมาประทศควนออก คงจะถูกพวกแขกที่ถือสำเนาอิสตามคิดร้ายเกยกัน ทงการตอนคฤตคสำเนา แตการค้าขาย มีให้ ไปจุเกตทำการได้สะดวก ด้วยเหตุนี้ เรือที่แต่งให้บรรทุกสินค้า แตพาพวกบาดหลวงออกมาสำเนาในคราวที่ ๒ นั้น พระเจ้ากรุงไปจุเกตจึงให้แต่งเป้นกองทัพ มีจำนวนเรือรบ ๑๓ ลำ กระสุนดินดำ แตนายไพร่พลทหารประจำลำรวม ๑๕๐๐ คน ก็เดออกสำเนาตองนทกตำหาญชำนาญศึก ให้ไปโตร ฮัดวเรส คาบรัต เป้นแม่ทัพแตเป้นราชทูตคุมเครื่องราชบรรณาการ ออกมาเจริญทงพระราชไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองประทศตามรายทางบรรดาที่เขา กับไปจุเกต แตมอบอำนาจออกมากับคาบรัตในครังนั้น ว่าถ้าบ้านใดเมืองใด หรือบุคคลจำพวกใด ชัดขวางแก่การของไปจุเกต

ว่ากล่าวโดยดีไม่ตอดแค้น ก็ให้ใช้กำลังปราบปรามเอาไว้ในอำนาจให้จงได้.

คาบรัดยกกองทัพเรือออกจากเมืองไปจุกเกต เมื่อเดือนมกราคม พ. ศ. ๒๐๔๓ ใช้ใบเรือลงมาถึงแหลมเวอเดแล้ว แต้นก้าวออกไปในมหาสมุทรแอตแลนติก เรือไปถูกพายุพัดซัดข้ามมหาสมุทรไปพบเมืองบราซิลในอเมริกาใต้เข้า จึงได้เมืองบราซิลเป็นเมืองขึ้นของไปจุกเกตในคราวนั้น คาบรัดแค้นเรือกลับจากเมืองบราซิลข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกมาถึงเมืองเมดินเดในอาฟริกาข้างตะวันออก ซึ่งเป็นไมตรีกับไปจุกเกตมาแต่ก่อน เมื่อเดือนกรกฎาคม เรือที่ไปด้วยกัน ๓๓ ลำไปแตกเสียกลางทางบ้าง ตอกลงบ้าง พัดกันบ้าง เหลืออยู่แต่ ๖ ลำ คาบรัดรับนำร่องที่เมืองเมดินเดแล้วก็แค้นข้ามทะเลอาหรับมา รวมเวลาตั้งแต่ออกจากเมืองไปจุกเกตมาได้ ๖ เดือนจึงถึงท่าเมืองกาพูฏเมื่อต้นเดือนสิงหาคม พระเจ้าสมุทรินทร์เมื่อเห็นกองทัพเรือไปจุกเกตยกมาคราวัน ก็ให้ข้าราชการออกไปรับ พาคาบรัดชนไปเผ้าถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการ แดยยอมทำสัญญาอนุญาตให้พวกไปจุกเกตตั้งห้างค้าขายที่เมืองกาพูฏตามประสงค์ แต่ครั้นเมื่อสร้างห้างสำเร็จแล้ว ไปจุกเกตหาซื้อสินค้าอยู่ ๒ เดือน ไม่ได้สินค้า จึงสืบสวนได้ความว่า เพราะพวกพ่อค้าแขกอิสลามอุบายชิงรับชอบบรรดาลังสินค้า ซึ่งรู้ว่าพวกไปจุกเกตต้องการไว้เสียก่อน ไม่ให้พวกไปจุกเกตหาซื้อได้ คาบรัดไปทูลความต่อพระเจ้าสมุทรินทร์ ๆ ก็มริทจะทำประการใด คาบรัดจัดใจจึงให้ไปแย่งเอาสินค้าของพวกพ่อค้าแขกอิสลาม

ซึ่งกำลังเอาธงบรรทุกเรือที่จอดอยู่ในอ่าว พวกพ่อค้าแขกอิสลามที่อยู่
บนบก เมื่อเห็นพวกไปจุกแตกปัดนั้นเอาสินค้าของตนดั่งนั้น ก็คุม
พรรคพวกยกมาปัดสินค้าที่ห้างของไปจุกแตกบ้าง พวกแขกอิสลาม
กับไปจุกแตกเกิดรบกันขึ้นในเมืองกาฬกัญญ พวกแขกอิสลามมากกว่า
ฆ่าไปจุกแตกตาย ๕๔ คนแต่เผาห้างของไปจุกแตกเสียสิ้น พวกกองทัพ
เรือไปจุกแตกเห็นพวกแขกอิสลามทำร้ายพวกของตนที่อยู่บนบก ก็ยก
กำลังไปตีปัดเรือของพวกพ่อค้าแขกอิสลาม บรรดาที่ทอดอยู่ใน
อ่าวเมืองกาฬกัญญ ฆ่าพวกแขกล้มตายเป็นอันมากแต่เผาเรือเหล่านั้น
เสียถึง ๓๐ ลำ แล้วเลยเอาปืนใหญ่ยิงเมืองกาฬกัญญอยู่ ๒ ชั่วโมง แล้ว
จึงถอยลงมือใช้ใบเรือไปจากเมืองกาฬกัญญ ไปพบเรือแขกเข้าที่ไหน
พวกไปจุกแตกก็ปัดเรือแขกตลอดทางมา จึงเกิดสงครามขึ้นระหว่าง
พวกไปจุกแตกกับพวกแขกอิสลามจนแต่ครั้งนั้น.

เรื่องราวที่พวกไปจุกแตกทำอะไรต่อมาในอินเดีย มีมากมาย
เกินกว่าจะอธิบายได้ โดยพิศดารในหนังสือ ตั้งแต่พวกไปจุกแตกเกิดรบขึ้น
กับพวกพ่อค้าแขกอิสลามที่เมืองกาฬกัญญเมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๓ แล้ว แต่นั้น
มาการค้าขายของไปจุกแตก ก็กลายเป็นเอากำลังเที่ยวแข่งชิงทรัพย์สมบัติ
หาอำนาจแต่อาณาจักรทางตะวันออก เขาแต่ชื่อว่าเที่ยวล่อนคนฤๅ
ล่าค้นหาแต่ค้าขายขึ้นบ้าง เพราะการใช้ปืนไฟใหญ่น้อยแล้วจับ
ฝูงในทางทะเล พวกชาวตะวันออกยังไม่ชำนาญเท่าไปจุกแตก ๆ น้อย ๆ
คนเคยรบชนะพวกชาวอินเดียมากกว่าหลายคราวจึงได้ใจ แต่นั้น
ไปจุกแตกก็แต่งกองทัพเรือออกมาจากยุโรปทุกปี พบบเรือพวกแขกเข้า

ที่ไหน ก็ปล้นเอาทรัพย์สินสมบัติแต่ทำลายเรือเสีย ส่วนเมืองตาม
ชายทะเลในอินเดีย เมืองไหนที่ยอมเข้ากับไปจุกเทศ ๆ ก็คงห่าง แล
เลยทำห้างขนเปนน้อม เอากำตงทหารที่มารักษาปกครองเจ้าบ้านผ่านเมือง
เอาเป็นเมืองขนของไปจุกเทศบ้าง เมืองไหนที่ไม่เข้าด้วย หรือไม่ค้าขาย
ด้วยไปจุกเทศก็ถือว่าเป็นชาติก่อกวนรบกวนทำร้ายต่าง ๆ ไม่ชำนาญเท่าใด
เมืองอินเดีย ตามชายทะเลฝั่งมะละบาก็คงอยู่ในอำนาจไปจุกเทศหลาย
เมือง ส่วนการค้าขายเมื่อไปจุกเทศเที่ยวทำลายเรือของพวกเขาพ่อค้าแขก
อิสลามเสียเป็นอันมากแล้ว ไปจุกเทศก็ได้ สินค้าประเทศทางตะวันออก
บรรทุกเรือแล้วอ้อมอาฟริกาไปจำหน่ายที่เมืองไปจุกเทศ เป็นเหตุให้
เมืองไปจุกเทศเกิดเป็นที่ชุมนุมการค้าขายกับประเทศทางตะวันออกอันใหญ่
โต จนเมืองฝรั่งแถวทะเลเมดิเตอเรเนียน ซึ่งเคยร่ำรวยด้วยการ
ค้าขายกับประเทศทางตะวันออกตามเส้นทางเบอเซียแต่ยุบไป ถึงความ
อึดคึดขัดสนไปหลายเมือง เมื่อการค้าขายกับประเทศทางตะวันออก
เปลี่ยนไปเฟื่องฟูเป็นตลาดใหญ่อยู่ที่เมืองไปจุกเทศดังกล่าวมานี้ จึง
มีชาวไปจุกเทศเป็นอันมากทยอยทยานอยากออกมาหาทรัพย์สินสมบัติทาง
ตะวันออก พวกผู้คุมศกูด ก็เข้าไปรับอาสาเป็นนายทหารบ้าง
ออกมาเป็นผู้สอนสำดนาบ้าง ที่เป็นฝรั่งเดว ก็ไปอาสาเป็นลูกเรือ
แลพลทหาร ด้วยความเข้าใจทั่วกันว่าเป็นช่องทางที่จะออกมาปราบ
ปราบพวกอิสลาม เอาทรัพย์สินสมบัติของพวกมิชฉาที่รู้ไปเป็นอาณา
ประโยชน์ อย่างพวกอิสลามได้เคยทำกับบูยาตายายของตนมาแต่ก่อน
ไม่ถือว่าเป็นบาปกรรมอันใด.

เมื่อไปจุกแตกไปมาหาหน้ได้ ทช่ายทเดอินเคยแล้ว ได้ข่าวว่าทาง
 คว้นออกค้อมมา มีเมืองมตะกาเป็นเมืองท่าสำคัญ ในทางรับตั้งสิน
 คาระหว่างเมืองจันกับอินเคย แต่มีสินค้าตามเมืองทโกตเคย ซึ่ง
 ตั้งมาช่ายทเมืองมตะกา มาก เมื่อปีมโรงจตุศักราช ๘๗๐ พ. ศ. ๒๐๕๓
 ครวงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระเจ้ากรุงไปจุกแตกจึงแต่งให้
 โดเปตเคอดีโครา คุมเรือกำปั่นรบ ๔ ลำ เป็นราชทูตมาเจริญทางพระ
 ราชไมตรีกับเจ้าเมืองมตะกา ซึ่งเปนแขกมลายูนับถือศาสนาอิสลาม
 แล้วในเวลานั้น เจ้าเมืองมตะกากรับรองดีโคราอย่างราชทูต แด
 ยอมให้ทคองทางตามประสงค์ แต่เมื่อพวกไปจุกแตกชนไปชอช่ายสินค้า
 ทหางคองใหม่ ไปเกิดวิวาทชนกับพวกชาวเมืองมตะกา ดีโคราส่ง
 ได้ยว่า เจ้าเมืองมตะกาคิดกถอุบายเข้ากับพวกพ่อค้าแขกอิสลาม จะ
 ทำร้าย ดีโครามีความโกรธเปนกำลัง จึงจับพวกชาวมตะกาที่ดง
 มาอยู่ในเรือ เขาถูกชนุเดียบหน้หวประจานตั้งชนไป บอกเจ้าเมือง
 มตะกาว่า ถ้าไม่คบบกับไปจุกแตกโดยดี ไปจุกแตกจะค้เอาเมืองมตะกา
 ให้จงได้ ฝ่ายเจ้าเมืองมตะกาเห็นไปจุกแตกดุหม้หนักโกรธ จึงให้ชน
 นางคน ๑ มีตำแหน่งเป็นบันฑาหารว่าการฝ่ายทหาร คุมกำตั้งไปด้อม
 จับไปจุกแตกชนไปชอช่ายสินค้าอยู่บนบก ช่าพันคายเดียบางจับเปนไว้
 ได้เปนค้วจำนำก้หลายคน ดีโคราไม่มกำตั้งพอที่จะค้เอาเมืองมตะกา
 ได้ ในคราวนั้น ด้วยพวกพดเรือชนไปถูกพวกชาวมตะกาช่าพัน แด
 จับไว้เดียบมาก จึงให้เฆาเรือไปจุกแตกเดียบ ๒ ลำ เขาคนมาดงเรือทียง
 เฆลืออยู่ ๒ ลำแต่หนีค้ไป เมื่อความทราบถึงกรุงไปจุกแตกว่า เจ้าเมือง

มตะกาทำร้ายแก่พวกไปจุกเกต ก็ให้เตรียมกองทัพจะยกมาตีเมือง
 มตะกา แต่ประจวบเวลาเกิดเหตุขึ้นในอินเดียแฉกทางทะเลแดง ด้วยพวก
 เจ้าน่านเมืองแขก ที่ถูกไปจุกเกตรังแกกดขี่ต่าง ๆ หนีตายเมือง
 เขากันรบพุ่งไปจุกเกต ๆ ต้องปราบปรามอยู่จนปีมะแม จุติศักราช ๘๗๓
 พ. ศ. ๒๐๕๒ อีฟฟอนได้อัดบุเคอเคแม่ทัพใหญ่ซึ่งเป็นข้าหลวงต่างประเทศ
 ของพระเจ้ากรุงไปจุกเกต จึงยกกองทัพเรือมายังเมืองมตะกา กองทัพ
 อัดบุเคอเค แด่นมาพบเรือแขกที่หนีกัดซึ่งเรือยมาถึงเมืองมตะกา
 เมื่อเดือนมิถุนายน อูบายให้ไปบอกเจ้าเมืองมตะกา ว่าเป็นราชทูต
 จะมาเป็นมิตรโดยดีไม่รบพุ่ง ให้เจ้าเมืองมตะกาส่งตัวพวกไปจุกเกต
 ที่จับไว้เป็นตัวจำนำลงมาให้แล้ว อัดบุเคอเคก็จะขึ้นไปหาเจ้าเมือง
 ข้างเมืองมตะกา ก็ให้มาบอกว่า จะยอมเป็นมิตรแต่จะส่งพวกไปจุกเกต
 คืนให้ แต่ขอให้อัดบุเคอเคขึ้นไปทำทางไมตรีเดี่ยก่อน อัดบุเคอเค
 คอยอยู่เห็นการไม่คกกลงกัน ก็ยกกำลังขึ้นตีเมืองมตะกา ได้รับพุ่ง
 ทัพถึงศตุมบอน ชาวมตะกาสู้ไม่ได้ต้องถอยออกไปนอกเมือง พวก
 ไปจุกเกตเผาเมืองมตะกาเสียแล้วก็ถอยกลับตงเรือ พวกชาวมตะกา
 ก็กลับเข้ามาตั้งค่ายอยู่ในเมืองอีก ในเวลานั้นมีดำเกาจั้นมาค้าขายอยู่ที่
 เมืองมตะกาประมาณ ๓๐๐ ลำดำเกาจั้นจะกลับไปเมือง อัดบุเคอเคจึง
 ให้ไปจุกเกตคน ๓ ชื่อเพื่อนันเตถือหนังสือโดยสำนเรือดำเกาจั้นเข้ามา
 กรุงศรีอยุธยา ขอเป็นมิตรไปมาค้าขายกับไทย ด้วยได้ทราบข่าว
 เมืองมตะกา เป็นเมืองชนของไทยมาแต่ก่อน.

อัฐบุเคอเคดงมาเตรเตรียมการอยุ่ที่เรือ พอพร้อมเส้ร็จก็คุม
กำลังชนตเมืองมตะกาครงท ๒ ในเดือนสิงหาคม คราวนรบพุ่งกัน
เปนสามารถ พวกเจ้าเมืองมตะกาสุ ไปจุกเกตไม่ไตกแตกหนี เมือง
มตะกาจึงได้อุ่ในอำนาจไปจุกเกตแต่นั้นมา.

เมื่อไปจุกเกตได้เมืองมตะกาไว้เปนที่มั่นแล้ว ถึงปีชาตจตุศักราช
๘๘๐ พ. ศ. ๒๐๖๓ พระเจ้ามานูเอตพระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกตจึงแต่งให้
ควดเต โคเอตโต เปนราชทูต เข้ามาขอทำสัญญาไมตรีทางพระราช
ไมตรีกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ณกรุงศรีอยุธยาในคราว ๆ เดียว
กับไปทำทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหงษาวดี ตามจดหมายเหตุของ
ไปจุกเกตว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงยินดีรับเปนไมตรีกับไปจุกเกต
พระราชทานอนุญาตให้ ไปจุกเกตตั้งห้าง ไปมาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา
แต่ที่เมืองปัตตาน์ได้ตามประสงค์ แต่จะรับแต่งกองทัพไทยไปช่วย
ไปจุกเกตปราบปรามพวกแขกที่มาตีเมืองมตะกาด้วย ต่อมาปรากฏว่า
ไปจุกเกต ได้รับอนุญาตให้ ไปตั้งห้างค้าขาย ที่เมืองนครศรีธรรมราช
แต่เมืองมฤทอิก ๒ เมือง.

ถึงปีเถาะจตุศักราช ๘๘๓ พ. ศ. ๒๐๖๒ ไปจุกเกตไปขอเปน
ไมตรีกับพระเจ้าหงษาวดี ๆ ก็ยอมให้ ไปมาค้าขายตามประสงค์ แต่ให้
ไปจุกเกตตั้งห้างที่เมืองเมะระตะแห่ง ๓ ไปจุกเกตจึงเปนไมตรีกับไทยแต่
มอญแต่นั้นมา.

เรื่องที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เดิมเมืองมตะกา
เปนเมืองชนของไทย ขอนไม้มีที่ส่งไสย ด้วยหนังสือทงปวง ทง

ของไทยของมลายูแต่ของฝรั่งรบถูกต้องกัน แดมนึกความในพระราชพงษาวดารแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ไทยได้ยกกองทัพลงไปตีเมืองมตะกาเมื่อปีกุนจุศักราช ๘๑๗ (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) พ. ศ. ๑๘๘๘ แต่จะมีผลอย่างไร ไม่ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเหตุที่ไทยยกกองทัพลงไปตีเมืองมตะกาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น เห็นจะเป็นด้วยเรื่องเจ้าเมืองเขารัดถ้อดำดำนาดำตาม เอาใจไปเผื่อแม่แก่พวกอาหรับที่มาเป็นครูบาอาจารย์สอนให้กระต้างกระเดื่องชน แต่กองทัพไทยเห็นจะตีไม่ได้เมืองมตะกาในคราวนั้น เมื่อไปเจตมาตได้เมืองมตะกา เกรงจะเกิดวิวาทชนกับไทย ซึ่งเป็นเจ้าของเมืองมตะกาอยู่แต่เดิม จึงแต่งราชทูตเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทย ในเวลานั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ยังไม่เสร็จสงครามกับเชียงใหม่ จึงรับเป็นไมตรีกับไปเจต.

การที่ไปเจตมาเป็นไมตรีกับไทยก็ดี กับมอญก็ดี ไม่มาเกาะก่อกวนวายเป็นเหมือนกับเมืองแขกในอินเดีย เพราะ ๒ ประเทศนี้ถือพุทธศาสนา ไม่มีสาเหตุที่จะวิวาทกันด้วยเรื่องดทริศาสนาประการ ๑ อีกประการ ๑ ทั้ง ๒ ประเทศเป็นประเทศใหญ่ ที่มีอำนาจปกครองบ้านเมืองได้ สติธิชาติ ไปเจตจะทำร้ายไม่ได้ เหมือนในอินเดีย จึงมาค้าขายแต่โดยดี ใช้แต่เท่านั้น ยังมีพวกฝรั่งไปเจตที่คิดหาสินจ้างโดยดำพังกัว พวกนี้เข้ามาอยู่ในบ้านเมือง มารับจ้างเป็นทหารทำการรบพุ่งให้ทั้งไทยแถมมอญ ดังจะปรากฏในเรื่องราวต่อไปข้างหน้า

๕๒๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร

แด่พระวิสุทธิราช

การค้าขายแต่เดิมไม่ตรงกับฝรั่งต่างประเทศ ได้เริ่มต้นมาแต่ในรัชกาล
ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยเหตุดังอธิบายมานี้.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชา

หน่อพุทธางกูรแด่พระวิสุทธิราช

ลอบศักราช

พระราชพงษาวดารฉบับหน้า สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธาง
กูรเสวยราชย์เมื่อปีมเส็ง จุลศักราช ๘๘๓ พ. ศ. ๒๐๕๒ ครองราช

สมบัติอยู่ ๕ ปี สวรรคตเมื่อปีรกา จุลศักราช ๘๘๕ พ. ศ. ๒๐๕๖

ฉบับหลวงประเสริฐว่า เสวยราชย์เมื่อปีนตุ จุลศักราช ๘๘๓
พ. ศ. ๒๐๗๒ (เข้ามา ๒๐ ปี) รัชกาล ๕ ปีเท่านั้น สวรรคตเมื่อปีมเส็ง

จุลศักราช ๘๘๕ พ. ศ. ๒๐๗๖

ประวัติสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ที่มีพระนามปรากฏว่าสมเด็จพระ
บรมราชาหน่อพุทธางกูรด้วยเหตุใด เห็นจะพอเข้าใจได้ ด้วย
ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลก
นาถ กำหนดราชกุมารศักดิ์ไว้ว่า “พระราชกุมารเกิดแต่พระอรรค
มเหสี คือ สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า พระราชกุมารซึ่งเกิดแต่แม่ยวเมือง
เป็นพระมหาอุปราช” ดังนั้ เป็นเหตุความทำให้เข้าใจว่า สมเด็จพระ

แต่พระรัฐสุริราช

พระบรมราชาหน่อพุทธางกูรพระองค์นี้ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระ
 พระรามธิบดีที่ ๒ เกิดแต่พระอรรคมเหษี บางทีพระอรรคมเหษีพระองค์
 นั้น จะเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระร่วง จึงตั้งพระนามว่า พระ
 อาทิตยวงศ์ หมายความว่า เป็นวงศ์ของสมเด็จพระร่วงศรีอินทรา
 ทิทย (นี่เป็นความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเอง) พระอาทิตยวงศ์เป็น
 พระราชกุมารเกิดด้วยพระอรรคมเหษี แต่เป็นรัชทายาท จึงเป็น
 หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า ตามราชกุมารศักดิ์ศักดิ์กล่าวไว้ในกฎมณ
 เฑียรบาล แต่มาเรียกในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า หน่อสมเด็จพระ
 พุทธางกูร ก็คือศัพท์เดียวกันนั่นเอง ส่วนพระนามที่เรียกว่าพระบรม
 ราชาหน่อ เห็นจะเป็นพระนามบัญญัติเมื่อออกเค็กให้ ชนไปครองเมือง
 พิศณุโลก จึงเรียกในจดหมายเหตุว่า พระบรมราชาหน่อพุทธางกูร
 เพื่อให้ ผิดกับพระบรมราชาที่เป็นพระเชษฐสุริราชของสมเด็จพระราม
 ธิบดีที่ ๒ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า ควรจะเรียกพระนาม
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ในพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระ
 บรมราชาธิราชที่ ๔

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ แดฉบับพิมพ์ ๒ เต็ม ยุติ
 ต้องกันว่า สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรประชวรทรพิศม์สวรรคต
 ซึ่งควรเข้าใจว่าเป็นปัจจุบัน พระรัฐสุริราชกุมาร หรือเรียกอีก
 อย่าง ๑ ว่า พระรัฐสุริราชกุมาร ผู้เป็นราชโอรส แต่บางที่จะได้เป็น
 หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้าตามราชกุมารศักดิ์ พระชันษา ๕ ขวบได้รับ

๕๓๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร
แต่พระวิสุทธิราชา

ราชสมบัติ แต่ไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าใครเป็นผู้
ดำริ้จราชการแผ่นดิน ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิม
กล่าวว่เมื่อพระวิสุทธิราชากุมารสวรรคต พระไชยราชาธิราชเชื้อพระ
วงศ์ของสมเด็จพระรามธิบดี (ที่ ๒) ได้ครองราชสมบัติต่อมา แต่ใน
ฉบับพระราชหัตถเลขาว่าพระวิสุทธิราชาครองราชสมบัติอยู่ได้ ๕ เดือน
พระไชยราชาธิราชจับพระวิสุทธิราชาดำริ้จโทษเสีย พระไชยราชาธิราช
จึงได้ราชสมบัติ ในฉบับหัตถวงประเสริฐก็กล่าวว่พระวิสุทธิราชาถูก
ทำร้ายเหมื่อนกัน ควรยุติได้ว่เมื่อสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร
สวรรคตแล้ว พระวิสุทธิราชากุมารราชโอรส ซึ่งมีพระชันษา
ได้ ๕ ขวบ ได้ผ่านพิภพ อยู่ในราชสมบัติน้อยหนึ่ง พระไชยราชาธิราช
ได้ราชสมบัติ

เหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร

หนังสือพระราชพงษาวดารทุกฉบับ ไม่ได้กล่าวเหตุการณ์อย่าง
หนึ่งอย่างใด ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรให้ปรากฏ
ไปได้ความจากหนังสือตำนานโยนกข้อ ๓ ว่ เมื่อพระอาทิตย์วงศ์ครอง
ราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา ๆ กذبเป็นไมตรีกับเมืองเชียงใหม่ มิได้
มีการรบพุ่งกันตลอดเวดารัชกาล

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

สอบศักราช

พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชได้ราชสมบัติ เมื่อปีจอ จุดศักราช ๙๗๖ พ. ศ. ๒๐๕๗ ครองราชสมบัติอยู่ ๓๓ ปี สวรรคตเมื่อปีกุญ จุดศักราช ๙๙๙ พ. ศ. ๒๐๗๐

ฉบับหลวงประเสริฐว่า ได้ราชสมบัติเมื่อปีมเมีย จุดศักราช ๙๙๖ พ. ศ. ๒๐๗๗ (ช้ากว่า ๒๐ ปี) ครองราชสมบัติอยู่ ๓๒ ปี (น้อยกว่าปี ๑) สวรรคตเมื่อปีมเมีย จุดศักราช ๙๐๙ พ. ศ. ๒๐๘๙ (ช้ากว่า ๑๙ ปี)

ประวัติของสมเด็จพระไชยราชาธิราช

สมเด็จพระไชยราชาธิราชนี้ ในหนังสือพระราชพงษาวดารบอกแต่ว่า เป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระรามธิบดี (ที่ ๒) ขอนไม่มทสังไสยเพียงพระนามว่าพระไชยราชา ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าเป็นเจ้านายชั้นสูงอย่างเป็นต่างกรมทุกวันนึ่ง จึงได้มพระนามว่าพระไชยราชา เป็นเจ้านายชั้นเดียวกับพระบรมราชา พระอินทราชา ซ้ำพเจ้าเข้าใจว่าเห็นจะเป็นลูกเชอของสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ แต่เกิดแต่พระดนม เมื่อก่อนพระไชยราชาได้ราชสมบัติ จะอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหรือเป็นเจ้าครองเมืองขอนไม่ปรากฏ แต่ถาจะเดา เห็นว่าน่าจะเป็นเจ้าครองเมืองพิศณุโลก มีเหตุหลายอย่างทำให้เห็นเช่นนั้น คือ ประการที่ ๒๓๐๔ เมืองพิศณุโลกเป็น

เมืองที่เจ้านายครองต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่ที่สุดสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรเอง
 ก็ได้ทรงครอง ต่อกันมาถึง ๓ พระองค์ เพราะถ้าว่างเจ้านายครองตง
 คราวใด ก็เคยเกิดเหตุไม่เรียบร้อย เมื่อสมเด็จพระบรมราชาหน่อ
 พุทธางกูรได้ราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตุกเชอยังทรงพระเยาว์
 เห็นจะให้หน่องยาเชอ คือพระไชยราชาขึ้นไปครองกรมัง ประการที่ ๒
 การซึ่งราชสมบัติอย่างพระไชยราชาซึ่งราชสมบัติพระวิสุทธิราชาขึ้น เมื่อ
 ครั้นสมเด็จพระรามาศวราชสมบัติเจ้าทองตัน ว่าระยะเวลา ๗ วัน
 เพราะสมเด็จพระรามาศวอยู่เมืองดพบุรีเพนทโกด นี้ระยะเวลาตามที่ว่า
 ในพระราชพงษาวดารถึง ๕ เดือน ควรเห็นว่าเพราะจะอยู่เมืองโกด
 ประการที่ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช ปราบภูอยู่แผ่นดิน
 เดียว ที่ตั้งขุนนางเพนเจ้าเมืองพิศณุโลก (พอตั้งสมเด็จพระไชย
 ราชา หัวเมืองเหนือก็กลับไม่เรียบร้อย ดังปรากฏอยู่ในเรื่องครั้งสมัย
 ขุนวรวงษาธิราช ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงตั้งพระ
 มหาธรรมราชาขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก ให้เป็นเมืองเจ้านายครองอีก)
 แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชเอง ได้ทำศึกข้างเหนือกับพม่า
 แดเมืองเชียงใหม่หลายคราว ทำศึกคราวใดก็เอากองทัพหัวเมืองเหนือ
 เปนกองนำทุกที ขอนน้าจะเห็นว่าเพราะสมเด็จพระไชยราชาธิราชทรง
 ขำขันชำนาญราชการเมืองเหนือ แดเป็นทนต์ถอยยาเกรงของชาวเมืองเหนือ
 โดยได้เคยทรงปกครองมาแต่หัว จึงไม่มีเหตุก่อกวนภายในเมืองเหนือ

จนตลอดรัชกาล เหตุเหล่านี้ทำให้ข้าพเจ้าคิดเห็นว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะได้ครองเมืองพิษณุโลกอยู่เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ

สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะมีพระมเหสีหรือไม่ไม่ปรากฏ แต่ตามกนิมัตตพระราชนิพนธ์กับพระมเหสี แด่บางที่พระมเหสีจะทิวังคดียกก่อนสมเด็จพระไชยราชาธิราช จึงปรากฏแต่ว่ามีตักเชือกเกิดด้วยท้าวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอก อันนับนาคาคักคิดเป็นแม่อยู่เมืองตามกฎมณเฑียรบาล (ผู้แต่งพงษาวดารเรียกไปเป็นแม่อยู่หัว) พระราชบุตร ๒ พระองค์นั้น พระองค์ใหญ่ทรงพระนามพระยอดฟ้า คำนวนณคักราชตามเนื้อความที่กล่าวในพระราชพงษาวดารได้ความว่า ประสูติเมื่อบวชออก จุดศักราช (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ๘๘๘ พ.ศ. ๒๐๗๘ เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสวยราชย์แล้วได้ ๒ ปี พระองค์น้อยทรงพระนามพระศรีศัศดิ์ย์ ประสูติเมื่อบวชออก จุดศักราช ๘๐๘ พ.ศ. ๒๐๘๕

เรื่องรบพม่า

ที่ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไปเชียงใหม่ ที่จริงไปรบพม่าเป็นการศึกใหญ่ มีเรื่องราวปรากฏในพงษาวดารพม่า แลจดหมายเหตุของบั้นโตไปจุดเกิด ยุติค้องกับความในหนังสือพระราชพงษาวดาร ได้ความพิศดารดังนี้

เหตุที่จะเกิดสงครามนั้น เดิมที่เมืองตองอูมีคนดำคณัฐชนคน ๓ ชื่อว่ามังกินโย เป็นเชื้อวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินพม่าแต่ก่อน มังกินโยฆ่าเจ้าเมืองตองอูตาย จึงเอาเมืองได้ จึงตั้งตนเป็นใหญ่ใช้นามว่า

พระเจ้ามหาจักรไชยสูร ในเวदानนบงเอิญในเมืองพม่ารามัญ พระเจ้า
 แผ่นดินไม่อยู่ในราชธรรมทั้ง ๒ อาณาจักร พระภิกษุสงฆ์แต่ข้าราชการ
 ที่ถูกกดขี่เดือดร้อนต่าง ๆ พาพี่น้องพม่าพึ่งพระเจ้าคองอูเป็นอย่างมาก
 พระเจ้ามหาจักรไชยสูรได้ก้าวดังแต่ความนิยมของผู้คนพลเมือง จึงรักษา
 เมืองคองอูเป็นอิสระมาได้ จนพระเจ้ามหาจักรไชยสูรทิวงคต มังตรา
 ราชบุตรชันษา ๑๖ ปี ได้รบราชสงครามกับพระนามว่า พระเจ้าคเบ็ง
 ชเวต ครอบเกล้าว่าพระเจ้าสุวรรณเอกนคร ๆ นมอันภาพมาก (ภาย
 หดงได้เป็นพระเจ้าหงสาวดีที่มารบกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) พอพระเจ้าคเบ็งชเวตได้ราชสงครามกับคิดขยาย
 อาณาจักร คงตนคเขามาทางแดนไทยก่อน เมืองเขียงกรานจะอยู่ที่ไหน
 ไม่แน่ ตรวจแผนทศ เห็นชื่อเมืองคล้ายกับเขียงกราน อยู่ที่คแดน
 เหนือเมืองทวาย เห็นจะเป็นเมืองเอง พระเจ้าคเบ็งชเวตมาคเมือง
 เขียงกราน สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงยกออกไปต่อสู้รักษาพระราช
 อาณาเขต เมื่อปีจอ จุดศักราช (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ๙๐๐
 พ. ศ. ๒๐๘๓ ได้สู้รบกันเป็นสามารก สมเด็จพระไชยราชาธิราช
 คตพพม่าแตกไป

เรื่องทหารฝรั่งแม่ปืน

ได้ความในจดหมายเหตุของปืนโตไปจุเกิดว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระไชยราชาธิราช มีฝรั่งไปจุเกิดเข้ามาหากินอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
 ประมาณ ๓๓๑ คน เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชจะได้ตั้งยกกองทัพ

หดวงไปรบพม่าที่เมืองเชียงกราน ได้เกณฑ์พวกไปจุกเขตไปเป็นทหาร
รักษาพระองค์ ๑๒๐ คน พวกไปจุกเขตได้รบพุ่งพวกข้าศึกแข็งแรง ครั้น
ชนะศึกมีความชอบ ส้มเด็จพระไชยราชาธิราชจึงพระราชทานอนุญาต
ให้พวกไปจุกเขตเข้ามาตั้งภูมิดำเนาอยู่ในพระราชอาณาจักร แต่ทำวัด
วาตามตักธิดาดำเนาของตนได้ตั้งปราศรัย

เรื่องรบเชียงใหม่

พอเสร็จศึกพม่าแล้ว ส้มเด็จพระไชยราชาธิราช ก็ยกกองทัพ
หดวงชนไปตีเมืองเชียงใหม่ เรื่องราวพงษาวดารเมืองเชียงใหม่ ใน
ตอนนั้น ได้ความตามหนังสือตำนานโยนกว่า เมื่อพระเมืองแก้วเจ้า
นครเชียงใหม่ทวงศดแล้ว ไม่มีราชโอรสจะสืบพระวงศ์ เสด็จมาคย
ทงหลายจึงเชิญเจ้าเกษแก้ว ผู้เป็นราชอนุชาชนครองเมืองเชียงใหม่
มีพระนามว่าพระเมืองเกษเกล้า ครองพระเมืองเกษเกล้านครเชียงใหม่
กับกรุงศรีอยุธยายังเป็นไมตรีกัน มีราชทูตกรุงศรีอยุธยา ชนไป
เจริญทางพระราชไมตรี พระเมืองเกษเกล้าครองราชสมบัติอยู่ ๑๓ ปี
เจ้าทรายคำราชบุตรเป็นชนบถจึงเอาราชสมบัติได้ เพรเทศ์พระเมือง
เกษเกล้าไปเสียดราว ๑ อยู่มาเจ้าทรายคำประพฤติกุจริตต่าง ๆ ถูก
เอาตัวออกจากราชสมบัติ เสด็จมาคยไปเชิญพระเมืองเกษเกล้ากลับมา
ครองราชสมบัติอีก พระเมืองเกษเกล้ากลับมาไม่ได้เท่าใดก็มีพระสติ
พินเพื่อนไป ชนนางคน ๑ ชื่อแต่นดาว แต่งคนให้ดอบปลงพระชนม์
พระเมืองเกษเกล้าเสีย ในเวदानั้นไม่มีเจ้านายในเมืองเชียงใหม่ที่จะ

รัชกาลสมเด็จพระวังษ์ พวกท้าวพระยาที่เคยอยู่ในอำนาจพระเจ้า
 เชียงใหม่แตกกันเป็น ๒ พวก แล่นดาวเป็นหัวหน้าพวกที่อยู่เมือง
 เชียงใหม่ให้ไปเชิญเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงมาครองเมืองเชียงใหม่ เจ้าฟ้า
 เมืองเชียงตุงไม่รับ จึงให้ไปเชิญเจ้าเมกุคไทยใหญ่เมืองนาย ฝ่าย
 ข้างท้าวพระยาเมืองนครด้าปาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงแต่น
 เมืองพาน รวมกันเป็นพวก ๑ ไปประชุมกันที่เมืองเชียงแต่น ให้ไปเชิญ
 พระไชยเชษฐาธิราชโอรสของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (โพธิ์ด้าว) ด้วย
 พระไชยเชษฐานั่น พระมารดาเป็นราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้า
 เจ้านครเชียงใหม่ ในขณะที่เมื่อกำลังเที่ยวหาเจ้าครองเมืองเชียงใหม่
 ยู่หน เจ้าเมืองแต่นหัว (เห็นจะเป็นเชอวงษ์หรือเกี่ยวดองกับพระ
 เมืองเกษเกล้า) เมื่อบุรุษว่าแล่นดาวเป็นขบถ ปดงพระขันธ์พระ
 เมืองเกษเกล้าเตี้ย ก็ยกกองทัพลงมาตีเมืองเชียงใหม่ ก่้างเมือง
 แต่นหัวตีไม่ได้เมือง จึงให้ตั้งมาชอกกองทัพสมเด็จพระไชยราชาธิราช
 ขึ้นไปช่วยปราบปรามแล่นดาว เมื่อกองทัพกรุงศรีอยุธยา ขึ้นไป
 ยังไม่ถึง พวกท้าวพระยาที่ประชุมกันที่เมืองเชียงแต่นรวบรวมกำลังได้
 ยกมาตีเมืองเชียงใหม่อีกทาง ๑ จับตัวแล่นดาวกับพรรคพวกได้ฆ่าเสีย
 แล้วจึงพร้อมกันยกนางมหาเทวขอเจ้าจระประกาศนครเมืองเชียงใหม่
 นางคนนั้นเห็นจะเป็นราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้า ท้าวให้ครองเมือง
 จะต้องเข้าใจว่า ให้เป็นผู้รั้งอยู่ชั่วคราว เพราะก่้างเชิญเจ้าเมืองอน
 มาครองนครเชียงใหม่อยู่ ในขณะที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชยก
 กองทัพขึ้นไปถึงในปลายปีจอ จุติศักราช ๙๐๐ พ.ศ. ๒๐๘๓ พระมหา

เหตุจึงออกมาอ่อนน้อมเป็นแต่ฉนั้นไปคราว ๓ ต่อมาได้ความตาม
 จดหมายเหตุของ ไปจุเกศว่า เพราะเมืองเชียงใหม่ไปเข้ากับเมืองตองอู
 จึงเกิดอริกับกรุงศรีอยุธยา หนังสือค่านานโยนกว่า อยู่มากรุงศรี
 อยุธยาให้เจ้าเมืองสุโขไทย (คือที่พระราชพงษาวดารว่า พระยา
 พิศณุโลก) คุมดำตราอุชฌไป ทำอุบายไปเป็นพันธมิตร ฝ่ายข้าง
 เชียงใหม่มีความตั้งไสย ทำพระยาปลุกษากันว่า จะรบหรือจะยอม
 ให้ยกขนไปโดยดี ความเห็นแตกกันเป็น ๒ ฝ่าย พระมหาเทวตติสันว่า
 ให้เชื่อตามคำพระยาสุโขไทยที่จะไปพันธมิตรให้รับรอง ครั้นพระยา
 สุโขไทยขึ้นไปถึงเมืองลำพูน เวลากลางคืนก็เข้าไปดั้นเอาเมือง แล้ว
 ทพิศมเด็จพระไชยราชาธิราชก็ยกขึ้นไปล้อมเมืองเชียงใหม่ (ศักราช
 ตามฉบับหลวงประเสริฐว่า) เมื่อปีมเสง จุดศักราช ๙๐๗ พ. ศ. ๒๐๘๘
 แต่งให้หมื่นศรีวัดเทพกับพันเทพมณเฑียร เป็นราชทูตเข้าไปบอกพระ
 มหาเทวให้ยอมเป็นเมืองออก ข้างพวกเชียงใหม่ไม่ยอม กองทัพ
 กรุงศรีอยุธยารบพุ่งตเอาเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ ต้องเลิกทัพกลับลงมา
 ค่านานโยนกว่าดังนี้ แต่พระราชพงษาวดารก็จดหมายเหตุของเป็นโค
 ไปจุเกศยุติด้วยกัน ว่าครั้นนั้นได้เมืองลำพูนแต่เมืองเชียงใหม่ นาง
 พระยายอมเป็นเมืองประเทศราชชนกรุงศรีอยุธยา

เรื่องเมืองเขมร

หนังสือพงษาวดารเขมร มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทยในรัชกาล
 สมเด็จพระไชยราชาธิราชกล่าวไว้ดังนี้ สมเด็จพระบรมราชาธิราช

ราชบัณฑิตทรงราชย์มาได้ ๓๗ ปีทิวศต สมเด็จพระยามชคัยราชา
 ราชโอรสได้ทรงราชย์ต่อมา มีพระนามว่า สมเด็จพระศรีวัดุคนรบท
 ราชาธิราชราชบัณฑิต ทรงราชย์อยู่ ๕ ปี ชุนหลวงพระเดด็จขอเจ้ากน
 เดิมเป็นบุตรมนตรีในเมืองป่าสาณ คิดขมถอบปลงพระชนม์สมเด็จพระ
 พระศรีวัดุคนรบทเสีย พระจันทร์ราชผู้เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระ
 ศรีวัดุคนรบทหนีเข้ามาพึ่งพระบรมอยู่ ในกรุงศรีอยุธยา ๘ ปี ได้กาดัง
 ไทยออกไปช่วย ตั้งตัวโตที่เมืองโพธิ์ศกแวง ไปทำศึกกับเจ้ากน
 อยู่ ๑๑ ปี มีไชยชนะฆ่าเจ้ากนตาย ได้ราชสมบัติกรุงกัมพูชาคืน
 แลวไปตั้งราชธานีอยู่เมืองดแวง อาไ้รยเหตุที่พระเจ้ากรุงกัมพูชา
 ค้อ ๆ มาในสมัยนั้นทรงราชย์อยู่ทเมืองดแวง ในหนึ่งชื่อพระราช
 พงษาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแต่สมเด็จพระนเรศวร จึง
 เรียกพระเจ้ากรุงกัมพูชาว่าพระยาตแวง.

เรื่องขุดคลองบางกอก

ในหนึ่งชื่อพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาณิ - (ตอน
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ) กล่าวถึงตำนานการขุดคลองดัดในแม่น้ำ
 เจ้าพระยา ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชเป็นต้นมา มีหลาย
 คลอง เรื่องคลองดัดเหล่านี้ พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้เอาเป็น
 ธุระตรวจสอดแนมที่ใดมีความควรจะทำมากบ้างใด ทน.

ถ้าแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ตั้งแต่ปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นมา เห็น
 ตามแม่น้ำทุกวันนี้ ชุนมาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ (หรือที่

เรียกกันโดยมากกว่าคลองบางหลวง) ในระหว่างวัดอรุณกับวัดกัลยาณ ๙
 วัดกัลยาณ ๙ เองเป็นควแม่่น้ำ คลองยทุกภูจนคือศาลเจ้าเจกอยศิต
 ข้างใต้วัดกัลยาณ ๙ เดยจน ตำแม่่น้ำเดิมเขาทางคลองบางกอกใหญ่
 ไปเดยวบางระมาดคตงชั้น วมมาออกคตงบางกอกน้อยชนทางลำมเด่น
 ไปเดยวเขาบางกรวยตรงวัดเขมาขาม ที่เรียกวาคตงบางกรวยทุกวัน
 น คอแม่่น้ำเก่าเดยวเขาตรงนนไปคอแม่่น้ำอ่อม วมมาออกทเมืองนนท์
 ฝั่งควนคก แดวชนไปทางแม่่น้ำเดยวทางอ่อมเกร็ดบางบัวทอง จน
 ถึงบางหลวงเซยงราก แม่่น้ำเก่าเขาทางคตงบางหลวงเซยงรากฝั่ง
 ควนออก อ่อมไปออกทคตงลวดพร้าว คอชนชนไปตำแม่่น้ำเดิมเป็น
 อย่างทุกวชน จนถึงกรุงเก่า.

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อปีมโรง จุติศักราช ๙๙๔
 พ. ศ. ๒๐๖๕ (ศักราชที่ว่าเหล่านี้เอาแ่ไม่ไ้) สมเด็จพระไชยราชา
 ธิราชให้ขุดคตงบางกอกใหญ่ คือขุดคตงตคตงแต่ที่ปากคตงบาง
 กอกน้อยไปออกแม่่น้ำเก่าหน้าวัดอรุณ คตงตคตงบางกอกใหญ่นี้ ที่
 กลายเป็นตำแม่่น้ำตรงนำคำหนักแพทุกวชน.

ปีจอ จุติศักราช ๙๐๐ พ. ศ. ๒๐๗๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ ขุดคตงตคตงบางกรวย แต่วัดชดอมาทตุรมวัดชเหล็ก
 ที่เรียกว่า คตงตคตง เพราะในเวลานั้นตำแม่่น้ำยังเดินทางแม่่น้ำอ่อม
 วัดชเหล็กอยู่ในคตงบางกอกน้อย ตรงปากคตงบางระมาดคตงชั้น
 ช่งเป็นแม่่น้ำเก่า คตงแต่วัดชเหล็กไปจนวัดชดอ ช่งยังอยู่ในแม่่น้ำ
 อ่อมจนทุกวชน คือที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิขุด 256๗ เป็นทางตคตงเพราะ

๕๔๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ตรงมาบางระมาดคั้งชันใดทางนี้ ไม่ต้องอ้อมออกบางกรวยลงมา
ทางด้านมเด่น.

ปีชวด จุติศักราช ๙๗๐ พ. ศ. ๒๓๕๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรม ชุกคตองตคตทหายสามโคก คือ แต่ปากคตองดาตพร้าว
เดยวณ ลงมาจนปากคตองบางหววงเชียงราก เรียกว่าคตองเกร็ด
ใหญ่ คตองนทุกวณนกดายเปนแม่น้ำ.

ปีชวด จุติศักราช ๙๙๙ พ. ศ. ๒๓๗๙ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง ชุกคตองตคตแต่เมืองนนท์มาออกบางกรวย คือ ชุกคตองแต่
ปากคตองแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรี ลงมาจนถึงวัดเขมา ทุกวัน
กดายเปนแม่น้ำ.

ปีชวด จุติศักราช ๑๐๙๕ พ. ศ. ๒๒๖๕ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทหายสระ ชุกคตองตคตเรียกว่าปากเกร็ดทุกวณน บรรดาคตองตคต
ใดชุกตทุกวณนกดายเปนแม่น้ำทุกคตอง เว้นไว้แต่คตองตคตแต่วัดชดอมา
วัดชเหล็ก ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิชุด เพราะเมื่อสมเด็จพระ
พระเจ้าปราสาททองชุกคตองตคตแต่เมืองนนท์มาวัดเขมาแล้ว ถ่ายน้ำ
มาเคินเดยทางน ส่วนแม่น้ำเก่าที่ถูกชุกคตองตคตพาดายน้ำไปเดยทาง
อื่น ก็แคบเขินกดายเปนคตองไปในทุกวณน คือ คตองที่เรียกว่า
บางกอกใหญ่ คตองบางระมาดคั้งชัน คตองบางกอกน้อย คตอง
แม่น้ำอ้อม คตองบางกรวย แดคตองบางหววงเชียงราก ถึงทาง
แม่น้ำอ้อมเกร็ดน้อยทางบางบัวทอง เดยวณกคนเขินชนทุกที่ คงจะ
กดายเปนคตองไปในวัน ๓

เหตุที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม แด่ฉบับพระ
 ราชหัตถ์เลขานี้ กล่าวความต้งกันว่า เมื่อสมเด็จพระไชยราชา
 ธิราชเสด็จขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ กลับลงมา ประชวรเป็นปัจจุบัน
 สวรรคตกลางทาง แต่ในฉบับหลวงประเสริฐกุลกล่าวต้งกันกับจดหมาย
 เหตุของบั้นโคไปจุเกล้าว่า ต่อเสด็จกลับมาถึงพระนครแล้วจึงสวรรคต
 บั้นโคกล่าวความต้งไปอีกว่า เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไป
 ทพครองหนไหพระมเหสี (ซึ่งหมายความว่าท้าวศรีสุดาจันทร์) เป็นผู้
 ดำริราชการรักษาพระนคร พระมเหสีมชุตยวงศกรรณชน เกรงความนั้นจะ
 ทราบถึงสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อเสด็จกลับถึงพระนคร จึงเอา
 ยาพิษดื่มเจ็ดองในน้ำนมโคให้เสวยประชวรอยู่ ๕ วัน มอบเวนราชสมบัติแก่
 พระยอดฟ้าราชโอรสแล้วก็สวรรคตตั้งน ความทเถยกันในชนนชาพเจ้า
 ได้พิจารณาด้วยเหตุผลต้งปวง เชื่อว่าสมเด็จพระไชยราชาธิราช
 สวรรคตเมื่อเสด็จกลับมาถึงพระนครแล้ว แต่ขอพิจารณาเรื่องท้าว
 ศรีสุดาจันทร์จะกล่าวต้งไป เมื่ออธิบายเรื่องตอนขุนวรวงษาธิราช
 ชิงราชสมบัติ.

อธิบายเรื่องในสมัยขุนวรวงษาธิราช

เรื่องพงษาวดารตอนหน เป็นเรื่องความชัวไม่พ้ออธิบาย แต่
 หนังสือต้งเรยงเรองไว้ ถ้าอ่านโดยไม่พิเคราะห์ อาจจะไม่เข้าใจ

ตามความจริง ข้าพเจ้าจึงทำอธิบายเรื่องตอนนั้น ตามทพเคราะห์

เห็นว่าความจริงจะเป็นอย่างไร ให้ผู้ศึกษาพงษาวดารได้พิจารณา

เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ไม่มีราชโอรสที่เกิดด้วย

พระมเหสี มีแต่ถูกยาเชอเกิดด้วยท้าวศรีสุดาจันทร์อันเป็นพระธนมเอก

๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม พระยอดฟ้า พระชันษา ๓๑ ปี

พระองค์น้อยทรงพระนาม พระศรีศัศดิ์ย์ พระชันษา ๕ ปี.

ทว่าท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นพระธนมเอกนั้น เพราะในกฎหมาย

ทำเนียบศักดิ์นามออกไว้ชัดว่า ตำแหน่งท้าวอินทรสุเรนทร ท้าว

ศรีสุดาจันทร์ ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ทั้ง ๔ นั้น เป็น

พระธนมเอก จึงเรียกว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์ ในคำอธิบายนี้

เรื่องสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ได้กล่าวมาแล้วว่า

หนังสือพระราชพงษาวดารเลี้ยงกันอยู่ ข้าพเจ้าเชื่อตามฉบับหลวง

ประเสริฐว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จกลับมาถึงพระนครแล้ว

จึงประชวรสวรรคต แต่เชื่อว่า ในเวลานั้นจะยังไม่เห็นเหตุเรื่องท้าว

ศรีสุดาจันทร์คบชู้ เหตุุนั้นจะเกิดเมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์ว่าราชการแผ่นดิน

ในรัชกาลของสมเด็จพระยอดฟ้า

ที่จริงเนื้อเรื่องในตอนนั้น เวลานานถึง ๒ ปีเศษ ควรเข้าใจ

ใจว่าเหตุการณ์เป็น ๒ ตอน ๆ แรกตั้งแต่ท้าวศรีสุดาจันทร์ไปเห็นพันบุตร

ศรีเทพทศพร มีความรักพิชิต จึงให้ย้ายเขาไปเป็นขุนชินราช

พนักงานรักษาหอพระข้างใน แลท้าวศรีสุดาจันทร์ตอบเป็นชู้กับขุน

ชินราช ตอนนั้นเป็นการตอบคบชู้ เห็นว่าจะไม่ได้ตั้งใจจะให้

เกยวของถึงราชการบ้านเมือง ท้าวศรีสุดาจันทร์กับขุนชินราชจะตอบ
เป็นชกนอยกว่าปี แต่ปกปิดความชวมคชิต ไม่มีใครรู้แพร่หลาย
การบ้านเมืองจึงเรยบรอยเป็นปรกติ โดยคนทั้งหลายเชื่อว่าลัมเด็จพระ
ยอดฟ้ามั่นคงอยู่ในราชดัมบัคิ ตอนที่ ๒ ที่จะเกิดเป็นเหตุใหญ่ไค่นั้น
คิงแต่ท้าวศรีสุดาจันทร์มครรภ ชนมา เมื่อเห็นว่าจะบิตความชวไว ไม
มิตเกรงไภยอันตราย จึงคิคอุบายแก ไซเกยวของไปถึงราชการ.

อุบายของท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร
นน เบองคณ เตือนขุนชินราชให้เป็นขุนวรวงษาธิราช (ชื่อเป็น
ชอราชนิกูต ที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่าเป็นข้าหาดวงเดิม ที่จริง
เห็นจะเป็นญาติกับท้าวศรีสุดาจันทร์) ค้ำแห่งขุนวรวงษาธิราชจะอยู่ใน
กรมไหนไม่ปรากฏ เข้าใจว่าเห็นจะเป็นในดัมกรมวัง คงเอา
ไว้ในที่โกธชิต ดำหรับใช้ด้อยต่างหุด่างคค ที่ว่าปลุกจวนให้อยูริม
ค้ำดาดำรบาญชนั้น ก็แปดว่าขุนวรวงษาธิราชไม่มีบ้านเรือน จึงให้
ปลุกเรือนให้อยู่แห่ง ๓ อยุโกธ ๗ ค้ำแพงวัง ซึ่งไม่เป็นการอัคจรรย
อันใดในครงนน คงจะยังไม่มีใครตั้งได้ยด้นเท่หนัก แด้วให้ขุน
วรวงษาธิราชพิจารณาเดชดัมดังกคพรรค คือ เป็นพนักงานชำระเรียก
คนเข้ารับราชการทหาร ความชอน ในจดหมายเหตุของบั้นโตไปจุเกิด
ว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์อ้างว่า พระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระเยาว์ เกรง
ไภยอันตราย จึงเกณฑทหารมาด้อมวงประจำซองไว้เป็นอันมาก
บางทคความจะตรงกบทหนังสือพระราชพงษาวดารว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ให้
ขุนวรวงษาธิราชชอระเดชดัมดังกคพรรค เห็นพอจะยุติเป็นความจริง

ได้ ว่าท้าวศรีสุตาจันทร์จะอ้างเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เกณฑ์
 ทหารมาไว้เป็นอันมาก แต่ให้ขุนวรวงษาธิราชเป็นผู้บังคับบัญชา เป็น
 ก้าวรรักษาตัว ต่อมาเห็นจะเป็นเมื่อท้าวศรีสุตาจันทร์มครรภชน
 จะออกหน้าว่าราชการเดิมอดตั้งแต่ก่อนไม่ถนัด จึงให้ขุนวรวงษาธิราช
 ซึ่งเป็นผู้บังคับทหารอยู่แล้ว เข้ามาอยู่ที่จวนในวังที่ริมคันทน์นั้น แต่ให้
 รับคำสั่งไปตั้งราชการแทนตัว ความดังได้ยแต่เดียงที่โจทย์ชู้ชิบ
 จะมชนมมากในเวदान เมื่อก็คิพทแพรหตายรูกนเป็นแน่ ว่าท้าว
 ศรีสุตาจันทร์มช แต่เอาชชนว่าราชการแผ่นดิน นำจะมชาราชการ
 ที่จะคิดกำจัดขุนวรวงษาธิราชหตายพวก ไม่แต่พวกชนพิเรนทรเทพ
 พวกเดียว พระยามหาเด่นา ก็จะไม่อยู่ในพวกที่จะคิดกำจัดขุนวรวงษา
 ธิราชคน ๑ ท้าวศรีสุตาจันทร์จึงให้แทงเดี่ยว ถึงล้มได้พระยอดฟ้า
 ตกปลงพระชนมณ ก็อาจจะเป็นด้วยคิดอ่านกับขาราชการทมความ
 ดัดยชอ จะกำจัดขุนวรวงษาธิราช ๆ จึงชิงปลงพระชนม์เดี่ยว การ
 คงจะจวนเกิดจดาจตเต็มที ท้าวศรีสุตาจันทร์เห็นจะแก ไซด้วยอุบาย
 อย่างอื่นไม่ได้ เชื่อว่าขุนวรวงษาธิราชมีกำลังทแกตัวทหารมากอยู่แล้ว
 จึงออกหน้ากันไปตามเคย เอาขุนวรวงษาธิราชชนราชาภคเ็ก อยู่ใน
 ราชสมบัติ (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ได้ ๔๒ วัน ก็ถูกกำจัดทงตัว
 ขุนวรวงษาธิราช ท้าวศรีสุตาจันทร์ แต่บุตรทเกิดด้วยกัน เรื่อง
 จริงจะเป็นอย่างว่ามาน เพราะมีแต่ผู้คิดจะกำจัด กับผู้ทจาใจอยู่ด้วย
 ด้วยความกตว ไม่มีใครเข้าด้วยคนร้าย จึงไม่ปรากฏว่าผู้หนึ่งผู้ใด

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

นอกจาก ๓ คนนั้น กับย้ายจับอุปราชอีกคน ๑ ถูกฆ่าฟันในเวदानั้นหรือ
ถูกรับอาญาอย่างหนึ่งอย่างใดในเวลาต่อมา ในเรื่องท้าวศรีสุดาจันทร์

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

สอบศักราช

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม กับฉบับพระราช
หัตถเลขาณยุคต่อกันว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิครองราชสมบัติ
๒ คราว คือ คราวแรก ขึ้นเสวยราชสมบัติ เมื่อปีฉลู จุดศักราช ๙๓๓
พ. ศ. ๒๐๗๒ ครองราชสมบัติอยู่ ๒๓ ปี เสด็จออกจากราชสมบัติเสวย
คราว ๑ เมื่อปีชวด จุดศักราช ๙๓๔ พ. ศ. ๒๐๙๕ อยู่นอกราชสมบัติ
๒ ปี กลับขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อปีชลาศ จุดศักราช ๙๓๖ พ. ศ. ๒๐๙๗
อยู่ได้ ๑ ปีถึงสวรรคต เมื่อปีเถาะ จุดศักราช ๙๓๗ พ. ศ. ๒๐๙๘
ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชนั้น ก็ว่าได้ครองราชสมบัติ ๒ คราว
คือ คราวแรกว่าขึ้นเสวยราชย์ เมื่อปีชวด จุดศักราช ๙๓๔
พ. ศ. ๒๐๙๕ ครองราชสมบัติอยู่ ๒ ปี ถวายราชสมบัติคืนแก่สมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ เมื่อปีชลาศ จุดศักราช ๙๓๖ พ. ศ. ๒๐๙๗ ครั้น
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต สมเด็จพระมหินทราธิราชขึ้นครอง
ราชสมบัติครั้งที่ ๒ อยู่ ๑ ปีถึงเสวยพระนครแก่พระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง)
เมื่อปีมโรง จุดศักราช ๙๓๘ พ. ศ. ๒๐๙๙

21/04/2563

สมเด็จพระมหินทราธิราช

แต่ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิได้ราชสมบัติ เมื่อปีวอก จุติศักราช ๕๓๐ พ. ศ. ๒๐๕๑
 ครองราชสมบัติอยู่ ๒๐ ปี สวรรคตเมื่อปีมโรง จุติศักราช ๕๓๐
 พ. ศ. ๒๐๕๑ สมเด็จพระมหินทราธิราชขึ้นด้วยราชย์ในเวดากำตั้งคักคิด
 พระนคร ครองราชสมบัติอยู่ไม่เต็มปีก็เสวยพระนครแก่พระเจ้าหงสาวดี
 เมื่อปีมเส็ง จุติศักราช ๕๓๓ พ. ศ. ๒๐๕๒ ที่ศักราช ๒ รัชกาลนั้นผดกัน
 ด้วยเหตุใด จะเห็นได้ในคำอธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิที่จะกล่าวต่อไป

ประวัติของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

พระเทยราชาที่เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น ไม่ปรากฏใน
 หนังสือพระราชพงษาวดารว่าจะเป็นราชบุตร หรือพระราชนัดดาของพระ
 เจ้าแผ่นดินพระองค์ใด แต่ในจดหมายเหตุของไปจุกเทศว่า เป็นน้อง
 ยาเชอต่างพระมารดากับสมเด็จพระไชยราชาธิราช ซึ่งเห็นว่าจะเป็น
 ความจริง เห็นได้ว่าเป็นเจ้านายชั้นสูง จึงมีพระนามว่าพระเทยราชา
 แด่อาจจะเป็นราชบุตรของสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ ได้คำนวณพระ
 ชันษาตามที่ว่าไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ พระชันษา
 ถึง ๑๘ ปี จึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ เมื่อชนครองราช
 สมบัติพระชันษาได้ ๓๖ ปี พระเทยราชาจะได้ไปครองหัวเมือง
 หรือไม่ได้ครองทมิบไม่ได้ แต่เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต

สมเด็จพระมหินทราธิราช

พระเทยราชาบางที่จะมีหน้าที่ช่วยรักษาราชการในเวลาดมเด็จพระยอดฟ้า
ยังทรงพระเยาว์ ก่อนท้าวศรีสุดาจันทร์ ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับราชการ
แผ่นดิน แต่เหตุที่พระเทยราชาออกทรงผนวชนั้น อาจจะเป็นด้วย
ท้าวศรีสุดาจันทร์รุกรานต่าง ๆ ทนไม่ได้ จึงหลุดตาออกทรงผนวช
ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงได้วาทราชการแผ่นดินแทนหน้า เรื่องจริงบางที่
จะเป็นเช่นนั้น.

ลูกเชอสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีลูกเชอหลายพระองค์ สมเด็จพระเจ้า
ลูกเชอเกิดด้วยสมเด็จพระสุริโยไทยพระอรรคมเหษี ๕ พระองค์ ๆ ชาย ๒
คือ พระรามเศวต เป็นราชโอรสพระองค์ใหญ่ ๓ พระมหินทร ๓
พระองค์หญิง ๓ คือ พระสวัสดิราช ที่ประทับนามว่า พระวิสุทธิ
กระษัตริย์เมื่ออภิเษกกับพระมหาธรรมราชา ๑ พระราชบุตรไม่ปรากฏ
พระนาม พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ว่าไปเสียดพระชนม์
ในกตางค์กักรวดเดียวกับสมเด็จพระสุริโยไทย ๑ พระเทพกระษัตริย์ซึ่งส่ง
ไปประทับ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (ไชยเชษฐา) แต่พระเจ้าหงษาวดี
มาแย่งไป ๑ ลูกเชอเกิดด้วยพระสนม ปรากฏในหนังสือพระราช
พงษาวดาร พระองค์หญิง ๔ คือ ที่ประทับเจ้าพระยามนครศรี
ธรรมราช ๑ เจ้าพระยามหาเดณา ๑ เจ้าพระยามหาเทพ ๑ (๒ องค์
หรือทั้ง ๓ องค์) ข้าพเจ้าสงสัยได้ว่า ที่จริงจะไม่มี ผู้แต่งหนังสือ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

พระราชพงษาวดารจะว่าเคยไป จึงไม่ปรากฏพระนาม) กับพระแก้วฟ้า
ที่ประทับที่พระเจ้านครศรีธรรมราชคนบุตรแทนพระเทพกระษัตริย์ ๑ ยังพระ
ศรีเด้อราชอีกพระองค์ ๑ ที่สมเด็จพระมหินทราธิราชให้สำเร็จโทษ
เสีย เมื่อจวนจะเสด็จกรุงแก่พระเจ้าหงสาวดี ความที่กล่าวในฉบับ
หลวงประเสริฐทำให้เข้าใจว่า เป็นราชบุตรสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เห็นจะเป็นลูกพระธนมอีกพระองค์ ๑

เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๑ (คราวเสียสมเด็จพระสุริโยไทย)

พอสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชสมบัติอยู่ไม่ถึงปี ก็
เกิดศึกหงสาวดีเข้ามาตีพระนคร.

เหตุที่จะเกิดสงครามคราวนี้ ได้ความตามหนังสือพงษาวดาร
พม่าว่า เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตตงเป็นอัครโอรสในเมืองคองอู (ตั้ง
กล่าวมาในคำอธิบายเรื่องตอนแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชนั้น) แต่
จะสมกำลังท้าวท้าวหารได้เป็นอันมาก ได้เซอพระวงษ์คน ๓ ซึ่ง
พิเชยเป็นแม่ทัพ ตั้งใหม่นามว่า กยอคินนรธา แปลตรงศัพท์ว่า กฤษ
ดานุรุช ต่อมาเดือนกยวศยศัชนใหม่นามว่าบุเรงนอง แปลตรงศัพท์ว่า
พระเชษฐาธิราช ซึ่งเป็นคนสำคัญอีกคน ๑ พระเจ้าตะเบ็งชเวตตง
บุเรงนองช่วยกันทำศึกสงคราม ได้เมืองไทยใหญ่แต่เมืองพม่ารามัญทั้ง
ต้นแล้วจึงลงมาตั้งราชธานีที่เมืองหงสาวดี ด้วยเหตุนี้ในพงษาวดาร
ของเราจึงเรียกว่าพระเจ้าหงสาวดี ชวนให้เข้าใจไปว่าเป็นมอญ

สมเด็จพระมหินทราธิราช

แต่ที่จริงพระเจ้าหงษาวดีทยกกองทัพมาตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นพม่าทุกพระองค์ มีไช้มอญ เหตุที่จะมาตั้งกรุงศรีอยุธยานั้น กล่าวในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า

เดิมพระเจ้าคเบ็งชเวตยกกกองทัพไปตั้งเมืองยะไข่ ทางบกกองทัพไทยออกไปตั้งที่เมืองทวาย พระเจ้าหงษาวดีคเบ็งชเวตยก็กลับจากเมืองยะไข่ แค้นไทยจึงยกกองทัพเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา บางทีตรงพม่าจะหลง เพราะในปลายรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชคิดศึกทางเชียงใหม่อยู่ที่จริงพระเจ้าคเบ็งชเวตยเห็นจะแค้นไทยมาแคว้นกันที่เมืองเชียงกราน ครั้นรู้ว่าเกิดจลาจลในกรุงศรีอยุธยาเห็นเป็นทีจึงยกเข้ามาตั้งที่หงษาวดีครานั้น เมื่อความที่กล่าวในพระราชพงษาวดารของเรา ผิดในข้อสำคัญอยู่อย่าง ๓ ทั้งฉบับพิมพ์ ๒ เดิมแต่ฉบับพระราชหัตถเลขาว่าพระเจ้าหงษาวดียกเข้ามาตั้งที่ชานพระนคร ในปีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชย์ครั้ง ๓ แต่ต่อมาถึงบวออกจุลศักราช ๙๓๐ พ. ศ. ๒๐๙๓ พระเจ้าหงษาวดียกเข้ามาล้อมพระนครอีกครั้ง ๓ ที่จริงยกมาเมื่อบวออกจุลศักราช ๙๓๐ ครึ่งเดียว ที่หนังสือพระราชพงษาวดารผิดตรงนั้น เป็นด้วยเหตุสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชย์ ว่าเสวยราชย์เมื่อปีจุลศักราช ๙๒๙ พ. ศ. ๒๐๗๒ ในจดหมายเหตุเดิมซึ่งรวบรวมมาตรวจเมื่อแต่งหนังสือพระราชพงษาวดาร บางฉบับคงจะกล่าวเพียงว่า ในปีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชย์นั้น พระเจ้าหงษาวดียกกองทัพเข้ามาบางฉบับลงไว้แต่ศักราช ว่าพระเจ้าหงษาวดียกกองทัพเข้ามาเมื่อบวออก

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

จุดศักราช ๙๓๐ ซึ่งเป็นความจริงทั้ง ๒ ฝ่าย แต่ผู้แต่งหนังสือพระราชพงษาวดารตั้งศักราชปีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิด้วยราชย์เร็วไป ๑๙ ปี จึงเข้าใจไปว่า คักหงสาวดีเป็น ๒ ครั้ง เมื่อหาเรื่องราวการรบไม่ได้ จึงลงไว้ในพระราชพงษาวดารว่า ครั้งแรกพระเจ้าหงสาวดียกเข้ามา พอเห็นพระนครแล้วก็กลับใจ ไม่ได้รบพุ่งอันใดกันในวันนั้น ไปรบกัน ต่อเมื่อยกเข้ามาครั้งที่ ๒ เรื่องตรงน สอดในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหัตถดวงประเสริฐแสงพงษาวดารพม่า ได้ความยุติธรรมกันว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิด้วยราชย์เมื่อปีออก จุดศักราช ๙๓๐ พ. ศ. ๒๐๙๑ ด้วยราชย์ ได้ ๗ เดือนพระเจ้าหงสาวดีคักเบงชเวตยกกองทัพเข้ามา มา ครึ่งเดียว แต่ได้รบกันจนเด็จพระสุริโยไทยในคราวนั้นเอง ส่วนพลความ ตกถ้าวในพงษาวดารพม่าตอนนอกเดอะเดอะ เขาได้ความผิดอยู่หลายแห่ง ด้วยหนังสือพงษาวดารพม่าพงศาวดารใหม่ ตั้งถ้าวมาในตอนอธิบาย ตำนานหนังสือพระราชพงษาวดาร แต่ที่เป็นเนื้อเรื่องเกือบจะยุติอยู่กับ พงษาวดารไทยไม่ผิดกันนัก ข้าพเจ้าได้สอบถ้วนทุกฝ่าย เชื่อว่า เนื้อเรื่องที่จริงจะเป็นดังถ้าวต่อไป คือ

พระเจ้าหงสาวดีคักเบงชเวต ลงมาตั้งชุมนุมพลที่เมืองเมาะคะมะ แคว้นกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรีเก่า ที่ตั้งอยู่ริมเขาชนไก่ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเห็นจะแต่งกองทัพออกไปต่อสู้ พังกาดัง ข้าศึกในแขวงเมืองสุพรรณบุรีแห่งใดแห่งหนึ่ง กองทัพไทยต้านทาน กองทัพพระเจ้าหงสาวดีไม่ได้ จึงถอยกลับมากองตั้งอยู่ข้าศึกเอาพระนคร

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เป็นทมน ควดยพระนครศรีอยุธยาตามหาตอมรอบ ทางทิศองระวัง
 ชาติก ตำคณอยู่ข้างด้านเหนือแต่ด้านคว้นออก เพราะพระราชวัง
 ตั้งอยู่ริมกำแพงพระนครข้างด้านเหนือ ส่วนข้างคว้นออกนั้น ตำน้ำตัก
 ซึงกนพระนครยังอยู่ห่างแนวกำแพงเมืองมาก ในคราวนั้นปรากฏว่า
 ไทยแต่งกองทัพออกไปตั้งค่ายมั่นรักษาขานพระนครทางด้านเหนือ ๒ ค่าย
 คือให้พระสุนทรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรีคุมพลไปตั้งรักษา
 ทบ้อมจำปา อยู่ฝั่งตะวันตกด้านนาหวดพาน เหนือวัดท่าการ้องแห่ง ๑
 ให้พระยาจักรีคุมพลไปตั้งค่ายมั่นทตุมพดีแห่ง ๑ ทตุมพดีน เป็น
 ที่สำคัญในการป้องกันกรุงศรีอยุธยาข้างด้านเหนือ เพราะพระราชวัง
 อยู่ข้างริมทางด้านเหนือตั้งถัดมาแล้ว ถ้าย้ายค่ายทตุมพดี ชาติก
 กเขาได้ ถึงเชิงกำแพงเมืองด้านพระราชวัง เพราะฉนั้น ในการเตรียม
 รบชาติกที่เขามาตกรุงศรีอยุธยาในคราวนี้ หรือคราวต่อ ๆ มา ไทย
 จึงออกไปตั้งค่ายมั่นตตุมพดีนไว้ทุกคราว ทกต่างในพระราชพงษา
 วดาร ว่ามหานาคกับญาติโยมอาสาช่วยราชการสงคราม ได้ช่วย
 กันขุดคลอง ๆ ๑ จึงเรียกว่า คลองมหานาคนั้น คือ ขุดข้างด้านเหนือ
 หัดตั้งทงภูเขาทองซึ่งติดกับทตุมพดี ให้เป็นคูกันพระนครชนนอกออกไป
 อีกชน ๑ ส่วนข้างด้านคว้นออกซึงมีแต่คลองขอนาเป็นคูเมืองนพคอง
 รักษาคนกวัดชนมาก ในครั้งนั้น ให้พระยามหาเสนาออกไปตั้งค่าย
 มันทปานนอกไม้ทงหินตราค่าย ๓ พระยาพระคลังตั้งค่ายมั่นททายคุ คือ
 ทิศคว้นออกซึงได้ตั้งไปอีกค่าย ๑ พระเจ้าหงษาวดียกกองทัพเข้ามา

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

๕๕๒
 ทรงดอมพระนคร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จยกกองทัพออกไป
 ตรวจกำลังศึก พร้อมด้วยสมเด็จพระสุริโยไทยพระอรุณคมเห็น แต่
 สมเด็จพระราชโอรส พระราชธิดา ได้รับพุงกับพระเจ้าแปร ซึ่ง
 เปนกองทัพนำของพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จ
 สมเด็จพระสุริโยไทยเข้าช่วยแก้ ต้องอาวุธข้าศึกทวงคต หนังสือ
 พระราชพงษาวดารฉบับหัตถวงประเสริฐว่า ครองหนสมเด็จพระราชธิดา
 ขึ้นพระชนม์กับสมเด็จพระสุริโยไทยด้วยอีกพระองค์ ๑ แต่นั้นฝ่ายไทย
 ก็เป็นแต่ตั้งมั่นรักษาพระนคร คอยกองทัพหัวเมืองเหนือซึ่งตั้งให้พระมหา
 ชรรมราชยกลงมาตีกระหนาบข้าศึก ๑๕. ๒๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐.
 ปราบกฏว่า เขาเป็นใหญ่ตรงเรือเทียบรักษาตามด่าน ข้าศึกแหดมเข้ามา
 ทางไหน ก็เขาเป็นใหญ่ไปยังทางนั้น ถูกข้าศึกตีตายมากกว่ามาก
 พระเจ้าหงสาวดีดอมพระนครอยู่กว่าเดือน เพียรคคายทรักษาชานพระ
 นครได้ ๓ ค่าย แต่เขาไม่ได้ถึงศพระนคร ล้อมอยู่เปด่า ๆ ชัดได้บียง
 อาหารผู้คนอดโรยตงทุกที ครนได้ข่าวว่ากองทัพพระมหาชรรมราชา
 ยกลงมาจากข้างเหนือ จะมาตีกระหนาบ พระเจ้าหงสาวดีก็จำต้อง
 ถอย ที่ถอยขึ้นไปทางเหนือไม่กล้าออกไปทางเดิมนี้ เพราะได้บียง
 อาหารตามทางที่ยกมายบเย็นเสียหมดแล้ว จึงอย่างที่ว่าในพระราช
 พงษาวดาร การที่พระเจ้าหงสาวดีถอยไปครองหน ความที่ว่าใน
 หนังสือพระราชพงษาวดาร ดูเป็นที่เหมือนจะไปด้วยความรำเริง แต่
 มกาดงแข็งแรงเหมือนนกบเมื่อยกเข้ามา แต่ความจริงไม่ได้เป็นอย่างนั้น

สมเด็จพระมหินทราธิราช

ได้ความตามหนังสือพงษาวดารพม่าของเชออาเทอแพร์ ว่าไพร่พดพระเจ้าหงษาวดีคุมตายด้วยไซเจ็บ แต่ถูกไทยยกออกติดตามฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก เชอโตวาเมื่อพระเจ้าหงษาวดีถอยไปครั้งนั้น คงจะถูกกองทัพกรุงศรีอยุธยา แดกองทัพหัวเมืองเหนือติดตามตีพวกกองทัพของพระเจ้าหงษาวดียับเยิน หนังสือมหาราชวงศ์ฉบับหอแก้วเองรับว่ากองทัพไทยติดตามขึ้นไปจนทางอีก ๓ วันจะถึงเมืองกำแพงเพชร จึงจะทันทัพหลวง พระเจ้าหงษาวดีจึงทำกตอุบายซุ่มกองทัพ ต่อให้ไทยตะเลงรบถล่มเข้าไป ต่อมจับเอาแม่ทัพไทยได้

แม่ทัพไทยที่พระเจ้าหงษาวดีจับได้ หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหอแก้ว พระราเมศวรกับพระมหินทร พงษาวดารพม่าว่า ออกญานครอินทราชนครไชย แต่ฉบับหลวงประเสริฐว่า พระราเมศวร กับพระมหาธรรมราชา ข้าพเจ้าเห็นว่าจะถูกต้องตามฉบับหลวงประเสริฐ.

เมื่อพระเจ้าหงษาวดีจับพระราเมศวรกับพระมหาธรรมราชาได้แล้ว ความในหนังสือพงษาวดารยุคต่อกันทุกฝ่าย ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมเป็นไมตรี ขอย่าทัพกับพระเจ้าหงษาวดี หนังสือมหาราชวงศ์ฉบับหอแก้วว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้เอาช้างเผือก ๒ ช้าง กับช้างชนะงา ๒ ช้าง ไปถวายพระเจ้าหงษาวดี แลยอมเป็นเมืองส่วยรับตั้งช้างปีละ ๓๐ ช้าง เงินปีละ ๓๐๐ บาท แลยกภาษากรเมืองตนาอศรีให้แก่พระเจ้าหงษาวดี เพื่อแดกพระราชาบุตร

แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราช

แต่พระราชบุตรเขยกกลับมา ขอนเห็นว่าจะเป็นความจริงไม่ได้ ถ้าจะ
ยอมเป็นเมืองส่วยเช่นนั้น จะเป็นไปได้แต่ในคราวหลัง คือเมื่อคราวรบ
กันด้วยเรื่องขอช้างเผือก ในคราวนั้นควรเชื่อตามพระราชพงษาวดารไทย
ว่าเพียงแต่ยอมอย่าทัพ แต่เอาช้างชนะงาไปให้ ๒ ช้าง

หนังสือสมเด็จพระสุริโยไทย

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อเสร็จการศึกคราวนั้นแล้ว
ทำการพระศพสมเด็จพระสุริโยไทย แล้วสร้างวัดตรงที่หาพระศพให้
ชื่อว่า วัดสัปดาห์วรรค ๆ นฝ่ายหนังสือพงษาวดารเห็นว่า เมื่อพระ
ยาโคตบองหนีพระยาแกรกไปคราว ๑ แล้วกลับลงมาทิวคดในแขวง
เมืองอโยธยา พระยาแกรกทราบจึงเอาศพนมาทำฌาปนกิจ แต่
สร้างวัดตรงที่หาศพนั้นให้ชื่อว่า วัดสัปดาห์วรรค เกยงกันอยู่คงน
ชาวเจ้าไตเคยไปตรวจท้องที่แต่พิเคราะห์ความชอบกับพระยาโบราณราช
ธานินทร์ด้วยกัน มีความเห็นคองกันว่า วัดสัปดาห์วรรคเป็นวัดเล็ก
มีมาก่อนครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่การทำพระศพสมเด็จพระ
สุริโยไทย เห็นจะมีมูลเกยงกับวัดสัปดาห์วรรคอยู่บ้าง คือ เมื่อ
สมเด็จพระสุริโยไทยทิวคดในกตางค์กแล้ว เจริญพระศพมาไว้ที่สวน
หวดวงซึ่งเขตรอยคดกับวัดสัปดาห์วรรค ครั้นเสร็จการศึกจึงปลุกพระเมรุทำ
พระศพในสวนหวดวงที่คดคดกับเขตรวัดสัปดาห์วรรค แล้วสร้างวัดชนทตรง
นอกวัด ๑ เรียกว่า วัดสวนหวดวงสัปดาห์วรรค พระเจดีย์ทบริจุพระอรุ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

สมเด็จพระสุริโยไทย ยังปรากฏอยู่ในเขตรโรงทหารที่กรุงเก่าจนทุกวันนี้.

เรื่องพระเจ้าหงษาวดีตเบ็งชเวต

ในหน้าจะ ต้อง อธิบาย เนื้อความ ที่ได้ จาก พงษาวดาร พม่า ต่อไป
 ผู้อ่าน จึง จะ เข้าใจ เรื่อง การ คัก ข้าง นำ ได้ แจ่ม แจ่ม คช เมื่อ พระเจ้า หงษาวดี
 ตเบ็งชเวต กัด บั ไป จาก การ คัก กรุงศรีอยุธยา คราว นั้น แล้ว ก็ ไป เกิด
 ความ พัน เพื่อน เหตุ ด้วย เที่ยง ผ่อง ไป จุเกตคน ๓ ไร่ เป็น มหาตเด็ก คน
 สนิท ไป จุเกตคน นั้น ชักชวน ให้ ด้วย สุรามัน เมอ อยู่ เด่ม อจน เลี้ย พระ ด้ ต
 ไม่ สามารถ จะ ว่า ราชการ ได้ บุเรงนอง ต้อง เป็น ผู้ ต้า รั้ ราชการ ทง
 ปวง ราชอาณาจักร ของ พระเจ้า หงษาวดี นั้น ข้าง เหนือ เป็น เมือง ไทย
 ใหญ่ คอ นกลาง เป็น เมือง พม่า คอ นใต้ เป็น เมือง รามัญ ที่จริง พวก
 ไทย ใหญ่ แด พวก มอญ ไม่ ยาก อยู่ ใน อำนาจ พม่า จำ ต้อง อยู่ ด้วย กัด
 อำนาจ พระเจ้า หงษาวดี ครั้น ความ ปรากฏ ว่า พระเจ้า หงษาวดี ตเบ็งชเวต
 มี พระ ด้ ต พัน เพื่อน พวก มอญ ก็ คบ คัด กัน เป็น ชบถ คง แขง เมือง ชนท
 เมือง ทละ บุเรงนอง ต้อง ยกทัพ ไปปราบ ชบถ อยู่ ข้าง หลัง พระเจ้า
 หงษาวดี ตเบ็งชเวต ด้ ร้าย วุ่นวาย พวก ชน นาง คบ คัด กัน ดรวง เชิญ ด้ ด้ ไป
 ความ ข้าง เมือก แด ไป ตอ บปดง พระ ชนม์ ด้ ย เมือง ชน ใน อำนาจ ัก
 ของ พระเจ้า หงษาวดี กพากัน คง คว เป็น กัก เป็น เหา ด้ แขง เมือง ชน หมต มี
 การ รบ พงปราบ ปราบ กัน เอง อยู่ ชานาน กรุงศรีอยุธยา รบ กับ พระเจ้า
 ตเบ็งชเวต ครม ๑ แด วจึง ขาด คัก หงษาวดี มา ด้ ด้ ๕๖๓

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เรื่องรบเมืองลแวก

เรื่องกรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับกรุงกัมพูชา ในแผ่นดินสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ หนึ่งคือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
นั้น เดิมพระยาตลแวกไตชื่อว่า ทกรุงศรีอยุธยาเกิดจลาจลเรื่อง
ขุนวรวงษาธิราช จึงยกกองทัพเข้ามา ครั้นมาถึงเมืองปราจีนบุรี ได้
ข่าวว่าแผ่นดินเป็นปรกติแล้ว ก็ไม่ได้ยกทัพเข้ามา เป็นแต่ให้กวาดครัว
ไทยเมืองปราจีนบุรีกลับออกไป ทำนองว่าพระยาตลแวกยกเข้ามา
คราวนั้น จะพร้อม ๆ กับกองทัพพระเจ้าหงสาวดี ครั้นเสร็จศึก
หงสาวดีแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงยกกองทัพลงไปตีกรุง
กัมพูชาแก่แค้น พระยาตลแวกยอมแพ้ถวายนักพระสุโท นักพระสุทัน
ราชบุตรเข้ามาไว้เป็นตัวจำนำ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงชุบเลี้ยง
นักพระองคตง ๒ นนเป็นราชบุตรบุญธรรม ให้นักพระสุทันขึ้นไปครอง
เมืองสุวรรณโคตม อยู่มานักพระสุโทเจ้าเชอวงษ์ของพระยาตลแวกไปพา
ญวนชนมาตีเมืองลแวก ข้าพระยาตลแวกที่เป็นบิดาของนักพระสุทัน
พิราโดย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงแต่งกองทัพให้นักพระสุทันไปตี
กรุงกัมพูชาคืน ไปได้ยี่สิบ นักพระสุทันพิราโดยในทีรบ กองทัพต้องถอย
กลับมา เรื่องตรงนั้นชื่อพงษาวดารเขมรว่าไปเป็นอย่างอนทเดียว
ว่าพระจินทรราชาไทกาตั้งไทยอุดหนุนครั้งสมเด็จพระไชยราชาธิราช จน
ตั้งเมืองลแวกเป็นราชธานีได้นั้น ยังทรงราชย์อยู่ ๑๐๔/๒๓๓๓ ว่าเมื่อปีชวด

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

จุลศักราช ๙๐๒ พ.ศ. ๒๐๘๓ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทยอยกองทัพออกไปตั้งพระนครหลวง พระจันทร์ราชายกมารบชนะไทยครั้ง ๑ ถึงปีเถาะ

จุลศักราช ๙๑๗ พ.ศ. ๒๐๙๘ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้พระยาโองมู เป็นพระเชษฐาของพระจันทร์ราชาคุมกองทัพออกไปรบอีกครั้ง ๑ ไปแพ้พระจันทร์ราชาอีก ถึงพระยาโองมูพิราโดยในกตางคัก พระจันทร์ราชา

ได้ทัพไว้ทำมาปนกิจดังนี้ ความทั้ง ๒ ฝ่ายตรงกันเพียงที่เจ้าเขมร ๒ คนพี่น้องได้เข้ามาพึ่งไทย แต่ไทยได้ยกออกไปรบ ๒ ครั้ง ๆ หลังให้เจ้าเขมรองค์ ๑ คุมกองทัพออกไป ๆ แพ้ถึงตัวตายในกตางคัก เนื้อความต้องกันอยู่เพียงเท่านั้น นอกจากนั้นเขาเข้ากันไม่ได้ทีเดียว เรื่อง

ตรงกันในพระเมพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ไม่กล่าวถึงที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิลงไปตั้งเมืองตแวก ไปกล่าวกันว่า “ศักราช ๙๓๘

พ.ศ. ๒๐๘๘ มโรงศก เดือน ๑๒ แต่งทัพไปตแวก พระยาองค์ (โอง) สวรรคตโดยเป็นทัพหลวง ๆ” แต่กล่าวความต่อไปว่า ไปตั้งทัพด้วย

พระยาโองตรงกัน เนื้อความที่สอดสวนแตกต่างกันดังนี้ ได้แก่ เดว่า เนื้อเรื่องที่จริงงามจะเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าเข้าใจว่า

พระจันทร์ราชาจะยังทรงราชย์ กรุงกัมพูชาอยู่จริงดังพงษาวดารเขมร กล่าว ครั้นเมื่อได้ข่าวความศึกหงสาวดีเข้ามาตกรุงศรีอยุธยา พระ

จันทร์ราชาจะเกิดโศก แอบเข้ามากวาดครัวที่เมืองปราจีน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงขัดเคือง จึงยกกองทัพลงไปตั้งกรุงกัมพูชา พระ

จันทร์ราชาเห็นจะสู้ไม่ได้ก็ยอมอ่อนน้อม แต่ข้อที่กล่าวถวายนักพระสุโท

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

นักพระสุทันนั้น พระราชพงษาวดารของเราเห็นจะหตง ความจริง
 เจ้าเขมร ๒ องค์ คือ พระจันทราชากับพระยาโองนั่นเอง เห็นจะ
 เขามาฟังพระบรมโพิธิ สัมภาร เมื่อแผ่นดิน สมเด็จพระไชยราชาธิราช ๆ
 อาจจะทรงยกย่องเป็นพระราชบุตรบุญธรรมได้ จึงให้พระยาโอง
 ขนไปครองเมืองสุวรรณโคตก พระยาสุวรรณโคตกตกตัวในหนังสือพระ
 ราชพงษาวดาร ว่าได้ลงมาช่วยกำจัดท้าวศรีสุตาจันทรนั้น น่าจะ
 เป็นพระยาโองนั่นเอง จุดหมายเหตุของปืนโตไปจุดตกตัวว่า ใน
 การกำจัดท้าวศรีสุตาจันทรนั้น เจ้าแผ่นดินเขมรเป็นตัวสำคัญช่วยคิด
 กำจัดคน ๑ บางที่จะหมายความว่าพระยาโองนั่นเอง ครั้นต่อมา ถึง
 ปีมโรงจุลศักราช ๙๓๘ พ. ศ. ๒๐๘๘ พระจันทราชา เอะอะอะไร
 หนัก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงให้พระยาโองเป็นแม่ทัพยกออกไป
 ตักรุกกัมพูชา โดยหวังพระไทยจะให้พระยาโองเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา
 แต่พระยาโองไปเสียที่พราโดยในกลางศึก ดึงยุติกองกัน ทั้งพงษาวดาร
 ไทยแต่พงษาวดารเขมร.

ไทยจัดการป้องกันบ้านเมือง

เมื่อเสร็จศึกหงษาวดีคราวแรก (คือคราวเสียสมเด็จพระสุริโยไทย
 นั้น) แล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงจัดการบำรุงกำลังพระนคร
 แกะไขความเสียหายในการสงครามครั้งนั้น ปราบกฏในหนังสือพระราช

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

พงษาวดารหลายอย่าง คือ การรวมกำลังอย่าง ๓ จัดหายุทธพาหนะ
 อย่าง ๓ จัดทัพในการสงครามอย่าง ๓ ผูกหัตถ์ยุทธอย่าง ๓
 ทักถ่าวในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า “ให้ตั้งพิจารณาดังตั้งกั
 พรรค ไต่ถกรรจตาเครื่องแสนแสน” คือ แต่งข้าหลวงออกเที่ยว
 ดำรวจทำบาญชีสำมะโนครัว แด่คคคนเข้าทเบี่ยนเพิ่มเติมกำลังทหาร
 ทุกหัวเมืองชนใน การปรากฏว่าผู้คนตามหัวเมืองชนในเที่ยวตั้งภูม
 ดำเนาทำมาหากินแยกย้ายกันอยู่ เวลาเกิดการสงคราม มุตนายจะ
 ไปเรียกระดมมาเข้าหมวดกองไมทันท่วงที จึงได้จัดตั้งเมืองชนในชน
 ในครงนนอก ๓ เมือง คือ เมืองนนทบุรีเมือง ๓ เมืองนครไชยศรี
 เมือง ๓ (ที่จริงเมืองนครไชยศรีนี้ เป็นเมืองโบราณ เคยเปนราช
 ธานี แต่เก่าก่อนหลายร้อยปี แต่ร้างเสียด้วยเรื่องแม่น้ำคนเซิน)
 เมืองสมุทรสาครเมือง ๓ เพื่อให้ผู้ว่าราชการกรมการอยู่ประจำใน
 ท้องที่สำหรับเรียกระดมคนเวตามี่การสงคราม หัวเมืองชนในเมืองอน
 กักจะได้อัดการตรวจเรียกจำนวนคนชนใหม่หมดในครงนน จึงได้
 จำนวนคนถกรรจถึงแสนเศษ ส่วนหัวเมืองเหนือ ๗ หัวเมือง ถึงไม่ได้
 ถ่าวไว้ในพงษาวดารก็ควรเข้าใจได้ ว่าคงจะให้พระมหาธรรมราชา
 จัดการอย่างเดียวกัน

ที่ในหนังสือพระราชพงษาวดาร ถ่าวถึงการที่ สมเด็จพระมหาจักร
 พรรดิเสด็จไปเที่ยวตอมข้างหลายคราว แต่ปรากฏในที่แห่งหนึ่งว่า
 โปรดให้แปลงเรือแซเป็นเรือเอกไชยแต่เรือรูปสัตว์ เรือเหล่านี้ควรจะ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เขาใจได้ว่า เนื่องในการที่รวบรวมหาช้างมา แต่ขอเรือชนไวสำหรับ
การทัพศึก คงจะทำกันโดยแข็งแรง ถึงได้ขอยกไปเที่ยวด้อมข้างด้วย
พระองค์เอง บางทีไปไกล ๆ ถึงตำบลแสนตอ ที่เป็นอำเภอชานชน
เมืองกำแพงเพชรอยู่ทุกวันนี้ ดูจะเป็นการลำบากต่อพระองค์มาก
มิใช่น้อย

การรบศึกหงสาวดีคราวนั้น ช้างไทยคงรู้ดีกันว่า พวกหงษา
วัดได้มีโอกาสรบพุ่งมา ช้างนาญการสงครามยิ่งกว่าไทย จะต่อสู้
กลางแปดยางก ทางต่อสู้อย่างดี ต้องเอาพระนครเป็นท่มัน แต่
เอากำแพงกองทัพหลวงเมืองเหนือลงมาติดกระหนาบ จึงคิดป้องกันให้
ข้าศึกที่จะมาตีกรุงศรีอยุธยาหาที่มั่นได้ ด้วยเหตุนี้จึงยอมรอกำแพง
เมืองสุพรรณบุรี เมืองดพบุรี เมืองนครนายก อันอยู่รายรอบ
กรุงศรีอยุธยา มิให้ข้าศึกเอาไครยเมืองเหล่านั้น เป็นที่มั่นได้
ส่วนพระนครศรีอยุธยาเองนั้น ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ให้
ซ่อมแซมกำแพงพระนคร แต่ในฉบับหัตถดงประเล้ารู้ไว้ว่า “แรกให้ก่อ
กำแพงพระนคร” ดังนี้ จึงเข้าใจว่ากำแพงกรุงเก่าพังแรกก่อด้วยอิฐปูน
ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กำแพงพระนครตั้งแต่สมเด็จพระ
รามาริษดิ์สร้างมา เห็นจะใช้แต่เสาไม้ปักเป็นระเนียดบนเชิงเทินดิน
เพราะยังไม่เคยมีข้าศึกเข้ามาถึงชานพระนครเลย ฟังจะมีในแผ่นดิน
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นครั้งแรก

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ที่ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ได้ทำพระราชพิธีปฐมกรรม
 พิธีมัชฌม (กรรม) พิธีอาจารย์ภิกษุ พิธีคณทวารภิกษุ เหล่านี้ ควร
 ตั้งเกล้าว่าไม่ได้ทำในท่งเดียวกัน บางท่งไปทำถึงเมืองไชยนาท
 เป็นเช่นนี้ด้วยเหตุใด เพราะการทำพิธีเหล่านี้เกี่ยวข้องด้วยการพิไชยสงคราม
 ทงนพ ถ้าจะว่ากันทำนองอย่างเราผูกข้อมรบทงนพ แต่ในครั้งนั้น
 วิชาการแต่ความเชื่อความนิยมของคนผิดกัน พิธีจึงเจือไปข้างเวทมนต์
 ซึ่งอาจจะกระทำให้กล้าหาญแข็งแรงได้ด้วยความสำเร็จ เมื่อว่าโดยย่อ
 แต่เห็นได้ว่า เมื่อถูกศึกใหญ่เจ็บช้ำในคราวนั้น ไทยไม่ได้ตั้งตั้ง
 เพิกเฉย คิงหน้าตระเตรียมการป้องกันบ้านเมือง เต็มกำลังที่จะทำ
 ได้ทุกอย่าง

เรื่องต่างประเทศมาค้าขาย

ที่หนังสือพระราชพงษาวดาร ว่าในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักร
 พรรดิ มีกัปันตุกคำ ฝรั่งเศส อังกฤษ วิตันดา สู่หรั๊ด
 เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้ตั้งอบจตหมายเหตุของฝรั่งหลาย
 ฉบับได้ความว่า ในรัชกาลนั้นเรือตุกคำฝรั่งเศส อังกฤษ วิตันดา
 ยังไม่มีออกมาค้าขายทางประเทศตะวันออก การค้าขายกับฝรั่งอยู่ในมือ
 พวกไปจุเกิดชาติเดียว แต่เรือตุกคำเมืองสู่หรั๊ดชาวอินเดียนคงจะไปมา
 ค้าขายถึงกันนานมาแล้ว

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เหตุที่จะเกิดศึกหงษาวดีครั้งที่ ๒ (คราวขอช้างเผือก)

การศึกหงษาวดีครั้งที่ ๒ ผิดกับศึกหงษาวดีครั้งแรกด้วยประการ
ต่างประการหนึ่ง พระเจ้าหงษาวดีกษัตริย์ของหงษาวดี กองทัพหงษาวดียกมาก
กระเตรียมมามากมายใหญ่หลวงกว่าคราวก่อน ทางที่มาก็คนละทาง
วิธีทำสงครามก็ผิดกัน แต่ที่สุดผลของการศึกครั้งนี้ก็ผิดกันกับทุก ๆ
คราวที่มาก่อน จำจะต้องอธิบายเนื้อความที่ได้จากพงษาวดารพม่า
แต่คำพยานโยนก่อน จึงจะเข้าใจเหตุการณ์ที่จะเกิดสงครามคราวนั้น
ชัดเจน

เมื่อเกิดชลบทลงพระชนม์พระเจ้าหงษาวดีแห่งชเวตเดวี ครั้น
นั้นหัวเมืองในราชอาณาจักรของพระเจ้าหงษาวดีพากันตั้งแข็งเมืองทั่วไป
ที่เมืองหงษาวดีกษัตริย์มอญตั้งตัวขึ้นเป็นพระเจ้าหงษาวดี บุเรงนองเห็น
เหตุอย่างนี้จึงจะปราบปรามได้ จึงพาสัมภพรรคพวกก๊กไปเมือง
คองอู ซึ่งเป็นเมืองเดิมของตน น้องชายบุเรงนองซึ่งได้เป็นเจ้า
ประเทศราชครองเมืองคองอูมาแต่ครั้งพระเจ้าชเวตเดวี ไม่ยอมยก
เมืองให้บุเรงนอง ๆ คองอูไปอาศัยอยู่ในแขวงเมืองคองอู แต่อยู่
ไม่ช้า มอญที่ไต่บ้านเมืองขึ้นไปเกิดแตกสามัคคกันชน ถึงรบพุ่ง
แย่งบ้านแย่งเมืองกัน เหตุที่มอญเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกันเองอันไปดังนี้
ทำให้คนก๊กไปนิยมบุเรงนอง พากันไปเข้าเป็นสัสมภพรรคพวกเป็น
อันมาก บุเรงนองได้กาดตั้งจึงเข้าชิงได้เมืองคองอูแต่ไม่ทำอันตราย

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

แก่น้องชาย ช่วยกันช่วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้เป็นกำลังพอแล้ว จึงยกไปตั้ง
 ที่เมืองแปร แต่ได้อาณาเขตรชนไปจนเมืองสุทนต์ ด้วยยกกองทัพลงมาตั้ง
 ที่เมืองหงสาวดี เมืองเมะตะมะ แต่อาณาเขตรรามัญคนทั้งสี่
 บุเรงนองทำการสงครามอยู่ ๓ ปีได้เมืองคืนแล้ว จึงตั้งตัวขึ้นเป็นพระ
 เจ้าหงสาวดีเมื่อปีพุทธศักราช ๙๓๕ พ. ศ. ๒๐๙๖ มีพระนามว่า พระ
 เจ้าศรีธรรมราชา (แต่พม่ามักเรียกตามนามเก่าว่า พระเจ้า
 กษัตริย์นรธา หรือพระเจ้าบุเรงนอง) ตั้งเมืองไชยสิงห์ราชโอรสองค์
 ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชา แต่ให้ราชอนุชาเป็นเจ้าประเทศราชครองเมือง
 ทองของค์ ๓ เมืองแปรของค์ ๓ เมืองเมะตะมะของค์ ๓ เมื่อจัดการปกครอง
 หัวเมืองรามัญเห็นเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองปรารถนาจะ
 เข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา แต่พวกข้าราชการพากันทูลทัดทานว่า กรุง
 ศรีอยุธยาเก่าตั้งมาก ทงทศพระนครก็เป็นไชยภูมิขบขันมั่นคงมีแม่น้ำ
 ล้อมรอบ ครองพระเจ้าคเบ็งชเวตมาตักเสียดี หากว่าจับพระราช
 โอรสแต่พระราชบุตรเขยของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้ ไทยจึงยอม
 อภัยทัพ ขอให้ปราบปรามบ้านเมืองใกล้เคียงให้ราบคาบ ซ่องสุ่ม
 ก่อตั้งให้ ได้มากเดี่ยก่อน จึงค่อยคิดเอากรุงศรีอยุธยา พระเจ้า
 หงสาวดีเห็นชอบด้วย จึงยกขึ้นไปตั้งเมืองอังวะได้ ให้ราชบุตรเขย
 เป็นพระเจ้าอังวะ แล้วไปตั้งเมืองไทยใหญ่ (คือเงี้ยว) ต่อขึ้นไป
 เพราะเหตุที่พวกไทยใหญ่ได้มาช่วยเมืองอังวะ เมื่อได้เมืองไทยใหญ่
 แล้วจึงเข้ามาตั้งเมืองเชียงใหม่

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เรื่องพงษาวดารเมืองเชียงใหม่ในระหว่างนี้ ได้ความตามหนังสือ
 คำนาน โยนกว่า เมื่อท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ไปเชิญพระไชยเชษฐา
 เมืองศรีสัตนาคนหุตมาครองเมืองเชียงใหม่ (ตั้งถ้าวไว้ในอธิบาย
 ตอนแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช) พระไชยเชษฐาครองเมือง
 เชียงใหม่) อยู่ได้ ๒ ปี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (โพธิ์ดาร์) ผู้
 เป็นพระราชบิดาทองคต อนุชาของพระไชยเชษฐาเกิดชิงราชสมบัติกัน
 ขึ้น ท้าวพระยากรุงศรีสัตนาคนหุตเกิดแตกกันเป็น ๒ พวก ๆ ข้างเหนือ
 ตงตเมืองด้านข้าง (หลวงพระบาง) พวกใดลงไปตงตเมืองเวียงจันทน์
 จะทำสงครามกัน พระไชยเชษฐาจึงกลับไประงับการวิวาทที่กรุงศรี
 สัตนาคนหุต เชิญพระแก้วมรกตไปในคราวนั้นด้วย พระไชยเชษฐาไป
 ระงับวิวาทเรียบร้อยแล้ว ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตอยู่ ๔ ปี จึงบอก
 ชาวมายังเมืองเชียงใหม่ ว่าจะเอาเมืองด้านข้างเป็นราชธานี ทาง
 เมืองเชียงใหม่ ให้นางพระยาจระประภา เป็นผู้รักษาเมือง ไปอย่างแต่ก่อน
 ข้างพวกท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ ไม่พอใจที่จะเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีสัตนา
 คนหุต จึงไปรับเจ้าเมกุตีไทยใหญ่เมืองนายมาครองเมืองเชียงใหม่
 พระไชยเชษฐาให้กองทัพมาตีไม่ได้บ้านเมืองคืน เมืองเชียงใหม่
 จึงเป็นของพระเจ้าเมกุตีอยู่จนพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองยกกองทัพขึ้นไป
 ตีเมืองไทยใหญ่ ครั้นตีไปถึงเมืองนาย เจ้าเมืองนายเป็นญาติกับ
 พระเจ้าเมกุตีจึงขอกองทัพเมืองเชียงใหม่ไปช่วย ครั้นพระเจ้าหงษาวดี
 ตีเมืองนายได้แล้ว จึงเดยยกเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่⁵⁶³ ได้รับพุ่งกัน

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

พระเจ้าเมกุติเห็นจะสู้ไม่ได้ ก็ยอมอยู่ในอำนาจพระเจ้าหงสาวดี พระ
 เจ้าหงสาวดีบงเรงนองเที่ยวทำสงครามในตอนนี้อยู่หลายปี จึงได้
 อาณาจักรตงแตเมืองเชียงใหม่ เมืองไทยใหญ่ เมืองพม่า รามัญ
 ตอดไป ครั้นได้อาณาจักรแล้ว ก็ตั้งบำรุงพระเกียรติยศด้วย
 ประการต่าง ๆ มีการบำรุงพระศาสนา สร้างวัดวาอารามเป็นต้น
 ให้สมกับที่เปนคราธิราช ในพงษาวดารพม่ากล่าวความสมกับใน
 พระราชพงษาวดารไทยว่า ที่เกิดสงครามกับกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น เป็น
 เหตุด้วยพระเจ้าหงสาวดี บำรุงพระเกียรติยศอย่างอื่นสำเร็จแล้วขาดแต่ยัง
 ไม่มีช้างเผือก ทราบว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีช้างเผือกค้อยู่ ๒
 ช้าง จึงมีราชสำนักเข้ามาขอช้างเผือก ให้เป็นเหตุที่จะเข้ามาตีกรุง
 ศรีอยุธยาอย่างหมายไว้

เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้รับราชสำนักพระเจ้าหงสาวดีขอ
 ช้างเผือก ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ปฤกษาข้าราชการทั้ง
 ปวงว่า จะควรให้ช้างเผือกแก่พระเจ้าหงสาวดีหรือไม่ควรให้ ที่
 ปราบกฏว่าปฤกษากันอย่างนี้ ควรเข้าใจได้ว่า ในครั้งนั้นช้างไทยเข้า
 ใจดีทีเดียวว่า ถ้าไม่ให้ พระเจ้าหงสาวดีคงยกมารบ แต่ร้อยคิดว่า
 พระเจ้าหงสาวดีบงเรงนองมีอำนาจแต่กำลังยิ่งกว่าพระเจ้าหงสาวดีคั่ง
 ชเวศทยกมารบคราวก่อนเป็นอันมาก ความเห็นข้าราชการไทยในครั้ง
 นั้นแตกต่างกันเป็น ๒ พวก ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ เป็นพวกข้างรักษา
 ความสงบ คือ เห็นไม่ควรรบพวก ๑ เป็นพวกที่เห็นควรรบพวก ๑

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

พวกที่เห็นว่าไม่ควรรบมาก พวกที่เห็นว่ากำลังเมืองไทยไม่พอที่จะสู้รบเอาไชยชนะพระเจ้าหงษาวดีได้ ยอมให้ช่างเผือก ๒ คิว แม่จะเลี้ยงเกียรติยศไปบ้าง ตักตวงให้ไพร่บ้านพลเมืองยบเยนตมตาย แต่คอยผลที่สุดซึ่งจะรู้ ไม่ได้ว่าจะยิ่งร้ายถึงเพียงใด ฝ่ายพวกข้างเห็นควรจะรบนมน้อย ปราบกฏชื่อในพระราชพงษาวดารบอกไว้ ๓ คน คือ พระรามเสด็จราชโอรสพระองค์ ๓ พระยาจักรีคน ๑ พระสุนทรสงครามผู้อาราธนาการเมืองสุพรรณบุรีคน ๑ ความเห็นของพวกเขาเป็นอย่างไร คิดดพอจะเข้าใจได้ คือเห็นว่าพระเจ้าหงษาวดีมุ่งจะเอาเมืองไทยไว้ในอำนาจ การที่ขอช่างเผือกสักแต่ยกขนแปนเหตุจะทำร้าย ถึงจะให้หรือไม่ให้ พระเจ้าหงษาวดีก็คงหาเหตุเข้ามาทำอันตรายเมืองไทยวันหนึ่งจนได้ การที่จะยอมให้ช่างเผือกไม่เป็นเครื่องป้องกันอันตรายอื่นใด เป็นแต่จะเลี้ยงเกียรติยศปราบกฏแก่ประเทศทั้งปวง ว่าไทยชลาดแต่เขดา โหม ๆ ก็คงจะต้องรบกันวันหนึ่ง รบเสียทีเดียวเมื่อยังมีกำลัง อย่าให้ต้องเลี้ยงเกียรติยศตักตวง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยอย่างนี้ จึงไม่ยอมให้ช่างเผือกแก่พระเจ้าหงษาวดี พระราชดำรัสที่ตอบไป ตามที่ปรากฏในพงษาวดารพม่า ความเขาตักตวงว่าทวงในหนังสือพระราชพงษาวดารของเรา ใจความว่าช่างเผือกเป็นของใดด้วยบุญญาภิหาร ถ้าพระเจ้าหงษาวดีทรงเจริญยศพิชราชธรรมให้ไพบุตย์แล้ว ก็คงจะได้อ่างเผือกมาประดับพระบารมี

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เปนนั่นคง ความในพระราชดำรัสเห็นจะเป็นอย่างนี้ เห็นจะไม่เป็น
เชิงทำทายเป็นอันหนักแต่ใจ ในหนังสือพระราชพงษาวดาร.

ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๒

พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกมาตีกรุงศรีอยุธยาคราวนี้ ได้
เปรียบหลายประการ กำลังไพร่พลก็มาก ทดแล้วทหารก็ชำนาญ
การสงคราม กำลังร่ำรวยด้วยชนะมาใหม่ ๆ แต่ข้อสำคัญนั้นที่พระ
เจ้าบุเรงนองได้รู้ภูมิฐานะ ตลอดจนกำลังแคว้นของไทยมาแต่คราว
ก่อนแล้ว แต่เห็นได้ในการเตรียมของพระเจ้าบุเรงนอง ที่ปรากฏ
ในเรื่องพระราชพงษาวดาร ว่าเตรียมแก้ไขความขัดข้องซึ่งเคยมีมา
แต่ก่อนทุกอย่าง ตั้งคนแต่ทางที่เดินทัพ คราวก่อนเดินเข้ามาทางเมือง
กาญจนบุรี ตรงเข้าล้อมพระนครศรีอยุธยา ถูกไทยตั้งรักษาพระ
นครเป็นทัพ แล้วให้ทัพเมืองเหนือลงมาตีขนาบ คราวพระเจ้า
บุเรงนองเปลี่ยนทางเดินเข้ามาทางเมืองตาก ยกกำลังเข้าตีที่หัว
เมืองเหนือตีกำลังที่จะช่วยกรุงศรีอยุธยาเสียก่อน แล้วจึงยกลงมา
ตีกรุงศรีอยุธยา ข้อที่เคยเสียเปรียบด้วยเรื่องไทยไซ้เรือปืนใหญ่ไปยัง
เมื่อคราวก่อน คราวนี้เตรียมทัพเรือแต่เอาปืนใหญ่มาด้วยเป็นอัน
มาก ในหนังสือพระราชพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีจ้างไปญเกต
มาเป็นทหารคราวนี้นับว่า ๕๐๐ คน แต่ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุ
ของไปญเกตว่า ทั้งพระเจ้าหงสาวดีแต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ต่าง

ให้ตั้งไปขอให้ ไปจุเกศที่เมืองมตะกามาช่วยรบ แต่ไปจุเกศเจ้าเมือง
มตะกาทรงคิดเป็นกตางไม่เข้าข้างไหน ด้วยประสงค์จะค้าขายหาประโยชน์
ทั้ง ๒ เมือง ยิงเรื่องเสบียงอาหาร ซึ่งเป็นข้อขัดข้องสำคัญของ
พระเจ้าหงสาวดีเมื่อยกมาคราวก่อน คราวนี้พระเจ้าหงสาวดีได้เชียงใหม่
เป็นเมืองชน ก็เกณฑ์พระเจ้าเชียงใหม่ให้เป็นกองเสบียงมเรือตาเตียง
ตระเตรียมแก้ไขความบกพร่องไว้ทุกอย่าง.

กองทัพพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกเข้ามาครอง ทามหนึ่งลือ
พงษาวดารพม่าว่า จัดเป็นทัพกระษัตริย์ ๕ ทัพ คือ ทัพพระมหา
อุปราชาทัพ ๓ พระเจ้าอังวะราชบุตรเขยทัพ ๑ พระเจ้าแปรราชอนุชาทัพ ๑
พระเจ้าคองอูราชอนุชาทัพ ๑ พระเจ้าหงสาวดีเป็นทัพหลวงทัพ ๑ เกณฑ์
พวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่เข้าสมทบทุกกอง รวมพลเบ็ดเสร็จว่าห้าแสน
เกณฑ์พระเจ้าเชียงใหม่ (เมกุติ) ให้จัดเรือตาเตียงเสบียงอาหารลงมาส่ง
แต่พระเจ้าเชียงใหม่บิดพืดวอกบ่วยเดียวไม่ลงมาเอง ให้แต่พระยาแสน
หลวงพระยาสามล้านลงมาแทน.

หนังสือพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพจากเมือง
หงสาวดี เมื่อวัน ๒ ๑๒ ๓๒ ค่ำปีกุกญจุตศักราช ๙๒๕ พ. ศ. ๒๓๐๖
ตรงกับศักราชที่ว่าไว้ ในฉบับหลวงประเสริฐ (แต่ในพระราชพงษาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าปีวอกจุตศักราช ๙๓๐ พ. ศ. ๒๓๑๓
ไปตรงกับศักราชที่พระเจ้าหงสาวดีตั้งเขตยกเข้ามา) กองทัพ
พระเจ้าหงสาวดียกมุงมาเมืองกำแพงเพชร ความที่กล่าวในหนังสือ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

พระราชพงษาวดารของเรา ดูเหมือนพระเจ้าหงษาวดีจะไม่ต้องรบ
 หวเมืองเหนือเลยสักเมืองเดียว พอลงเมืองไหน เจ้าเมืองเห็น
 กองทัพใหญ่หลวงเหตอกำลังที่จะต่อสู้ แม้พระมหาธรรมราชาก็ออก
 อ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงษาวดีโดยดี แต่ในหนังสือพงษาวดารพม่าไม่ได้
 ว่าเช่นนั้น ว่าเมื่อกองทัพหงษาวดียกเข้ามาถึงเมืองกำแพงเพชร ไทย
 ออกต่อสู้ ด้รบกัน พวกหงษาวดีได้เมืองกำแพงเพชร จับผู้
 ว่าราชการเมืองได้ พระเจ้าหงษาวดีจึงเสด็จมณเฑียรในเมืองกำแพงเพชร
 แล้วแยกกองทัพเป็น ๓ กอง ให้พระมหาอุปราชากับพระเจ้าตองอู
 ยกไปตีเมืองสุโขทัย ให้พระเจ้าอองวะกับพระเจ้าแปรยกไปตีเมือง
 พิศณุโลก ส่วนพระเจ้าหงษาวดีเองยกไปตีเมืองสวรรคโลก พระ
 ยาศุโขไทยได้ยกกองทัพออกมารบนอกเมือง ฝ่ายแพ่เตี้ยเมือง แด
 จับพระยาสุโขไทยได้ ส่วนเมืองพิศณุโลกนั้น รักษาเมืองมั่นคง
 ทพหงษาวดีต้องล้อมแต่เขาตึกเขาจิงไต่เมือง จับพระมหาธรรมราชา
 ได้ ขอน้อมกับความทกถ้าวในฉบับหลวงประเสริฐ ว่าพระเจ้าหงษาวดี
 ได้เมืองพิศณุโลกเมื่อวัน ๓ ๕๒ คำบักบุญจุดศักราช ๙๒๕ พ. ค. ๒๓๐๒
 แดถ้าวคือไปว่า ครองหนหวเมืองเหนือเขาแพง ทงผู้คนก็เกิด
 ไซ้ทรพิศม์ตายมาก พระเจ้าหงษาวดีจึงได้เมืองฝ่ายเหนือทงปวง
 แต่เมืองสวรรคโลกนั้น พงษาวดารพม่าว่า พอได้ข่าวว่าพระเจ้า
 หงษาวดียกไป พระยาสวรรคโลกก็ออกมาอ่อนน้อม แล้วพระยา
 พิไชยกักตามมาอ่อนน้อมอีกเมือง ๓ เมื่อพระเจ้าหงษาวดีได้หวเมือง

สมเด็จพระมหินทราธิราช

เหนือหมดแล้วจึงจัดกองทัพใหม่ ให้พระเจ้าแปรคุมทัพเรือต้องลงมา
ทางด่านน้ำแควใหญ่ทัพ ๓ ส่วนทัพบกนั้น ให้พระมหาอุปราช
เป็นบ่กขวา พระเจ้าอังวะเป็นบ่กซ้าย พระเจ้าตองอูเป็นกองกลาง
ส่วนทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดีตามมาข้างหลัง พระเจ้าหงสาวดี
เอาพระมหาธรรมราชา พระยาสุวรรณคโลก พระยาพิไชย มาในกอง
ทัพด้วย พระมหาธรรมราชาได้ทูลขออนุญาตมีหนังสือต้องมาทูลสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ เพื่อจะให้ยอมแพ้เสียโดยดี พระเจ้าหงสาวดี
ยอมอนุญาตใหม่มาตามประสงค์ แต่เมื่อกองทัพหนังสือต้องมาถึงกรุงศรี
อยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทราบความว่าพระมหาธรรม
ราชาไปเข้ากับข้าศึกทรงพระพิโรธ ให้เอาตัวผู้ถือหนังสือจำเสีย ได้
ความตามหนังสือพงษาวดารพม่าดังนี้.

การที่กรุงศรีอยุธยาต่อสู้ศึกหงสาวดีครั้งนี้ กล่าวในหนังสือพระ
ราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ให้พระยาพิไชยรัตนฤทธิ
พระยาวิชิตณรงค์ ยกกองทัพไปช่วยเมืองพิศณุโลก ไปถึงแขวง
เมืองนครสวรรค์ ไม่ทันช่วยเมืองพิศณุโลกต้องกลับมา สมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิทรงทราบว่าเสียหัวเมืองเหนือแก่ข้าศึก ก็เสียพระทัย
ให้จัดแต่การป้องกันพระนคร ไม่ได้ยกออกไปรบพุ่งอย่างหนึ่งอย่างใด
แต่ได้ความตามหนังสือพงษาวดารพม่า ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้
แต่งตั้งให้พระมหินทรกุมภกองทัพ แลเอาปืนใหญ่ใช้พลทหารไปจุดประทัด
บรรทุกเรือชนไปต่อสู้ข้าศึกถึงข้างเหนือ ได้เอาปืนใหญ่ยิงพวกกองทัพบก

สมเด็จพระมหินทราธิราช

หงษาวดีล้มตายเป็นอันมาก กองทัพบกต้องรอลงคราญ ๑ จนกองทัพเรือของพระเจ้าแปรยกกลงมาถึง ศักดิ์พระมเหสีนทรแตก กองทัพพระเจ้าหงษาวดีจึงเดินต่อลงมา แต่ว่าเมื่อข้าศึกจวนจะถึงพระนครสมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกกองทัพใหญ่ออกไปตั้งรับที่ทุ่งดุมพลี ได้รบกันอีกครั้ง ๑ กองทัพไทยเสียทีแตกถล่มเข้าพระนคร พวกหงษาวดีแย่งเอาเรือกำปั่นบรรทุกปืนใหญ่ไปได้ แต่นั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงเป็นแต่รักษาพระนครมั่นไว้ ข้อหนึ่งกับจดหมายเหตุของไปจุกเกตว่า ข้าศึกแย่งเอาเรือกำปั่นบรรทุกปืนใหญ่ไปได้ ๓ ลำ พงษาวดารพม่ากล่าวคือมาว่ากองทัพพระเจ้าหงษาวดีเขาคงล้อมพระนคร เอาปืนใหญ่ยิงระดมเข้าไปในเมือง ถูกบ้านช่องผู้คนล้มตายมาก ราษฎรพากันร้องทุกข์ต่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๆ จึงให้ออกไปขอเป็นไมตรี เมื่อดูความที่กล่าวในพงษาวดารพม่าตอนนั้น น่าจะเป็นความจริง จะพลาดแต่ ๒ แห่ง คือ ที่ว่าพระเจ้าหงษาวดีเองยกไปตีเมืองสวรรคโตกนั้น ที่จริงเห็นจะไปตีเมืองพิศณุโลก เพราะเป็นเมืองหลวงฝ่ายเหนือ กับอีกข้อ ๓ ที่ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้พระมเหสีนทรเป็นแม่ทัพออกไปนั้น ที่จริงเห็นจะเป็นพระราเมศวร พระมเหสีนทรไม่ปรากฏว่าเข้มแข็งในการสงครามในเวทาคใด ๆ แต่คั้นจนปดาย.

ผลของการสงครามคราวนี้เป็นอย่างไร หนังสือพงษาวดารไทยกับพงษาวดารพม่าผิดกันเป็นข้อสำคัญ หนังสือพระราชพงษาวดารไทยว่าพระเจ้าหงษาวดี เอาแต่ข้างเผือก & ข้าง กับขอเอาพระราเมศวร พระ

อธิบายเรื่องไพรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ยาจกร พระสุนทรสงคราม ซึ่งเป็นหัวหน้าในการต่อสู้ไปเมือง
 หงสาวดี แต่หนังสือพงษาวดารพม่าว่า ในครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยา
 ยอมเป็นเมืองขึ้นหงสาวดี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิมอบเวณราชสมบัติ
 แก่พระมหินทร แดว่าเมื่อพระเจ้าหงสาวดียกทัพกลับ ได้เอาช้าง
 เผือกไป ๕ ช้าง แดพาเอาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระราเมศวร
 ไปไว้เมืองหงสาวดีด้วย เรื่องที่เอาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระ
 ราเมศวรไปไว้เมืองหงสาวดีนั้น ยังมีเรื่องในหนังสือพงษาวดารพม่า
 ต่อมาว่า เมื่อไปอยู่ที่เมืองหงสาวดีพระราเมศวรตามเสด็จพระเจ้า
 หงสาวดีไปรบเมืองเชียงใหม่ ไปประชวรสิ้นพระชนม์กลางทาง
 แต่สิ้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิน้อยที่เมืองหงสาวดีกว่า ๓ ปี เมื่อ
 พระเจ้าหงสาวดีทำพิธีเฉลิมพระราชมนเทียร พระเจ้าหงสาวดีได้ให้
 สวรรค์คำนึกชาวหลังคาสองชั้น อย่างวังของเจ้านายเมืองพม่า ให้
 เป็นที่อยู่ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๆ อยู่วังใหม่ได้น้อยหนึ่งทูลลา
 ทรงผนวช แล้วทูลลาเข้ามาขุดขึงกรุงศรีอยุธยา มาตามนวง
 ออกช่วยพระมหินทรคคอ่านรบพุ่งเมอศกหงสาวดีคราวหลัง แต่ประชวร
 สวรรคตเสียแต่ในเวณากลางศึก ได้ความตามหนังสือพงษาวดารพม่า
 ดังนี้ ว่าโดยย่อ หนังสือพงษาวดารไทยกับพงษาวดารพม่าผิดกันใน
 ข้อสำคัญ ๒ ข้อ คือ ข้อที่พระเจ้าหงสาวดีเอาสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิไปด้วย ข้อ ๓ กับข้อที่กรุงศรีอยุธยายอมเป็นเมืองขึ้น
 หงสาวดีข้อ ๓ ความจริงจะเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดู ข้อที่

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ยอมเป็นเมืองขนน ^{๕ ๕ ๕} ขาพเจ้าเชื่อว่าเห็นจะยอมเป็นเมืองด้วยอย่าง
 พงษาวดารพม่า ^๕ ว่ายอมเมืองกรุงพระเจ้าหงษาวดีคั้งเขต ^๕ คอ
 ยอมตั้งด้วยข้างปีละ ๓๐ ^๕ ข้าง เงินปีละ ๓๐๐ ^๕ ข้าง (มิใช่บาท) ^๕ แต่
 ยอมให้ค้าปากเรือบรรดาใด ^๕ ในเมืองคณาครี ^๕ เพราะการที่จะเอาแต่
 ข้างเผือก & ข้างกับคน ๓ ^๕ คนไป ^๕ ไม่น่าจะพอแก่ประสงค์ของพระเจ้า
 หงษาวดี ^๕ แต่พระเจ้าหงษาวดี ^๕ ในเวदानหมอานาจพอที่จะบังคับ ^๕ ให้รับ
 เป็นเมืองด้วยได้ ^๕ เห็นจะไม่ลดหย่อนให้ ^๕ ข้อหนึ่งคือพงษาวดาร
 พม่าว่าพระเจ้าหงษาวดีเอาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปด้วยนั้น ^๕ ถ้า
 แດดูโดยเนื้อเรื่องก็น่าเชื่อ ^๕ เพราะตามความที่ปรากฏในหนังสือพระ
 ราชพงษาวดาร ^๕ คั้งแต่เสด็จศึกคราวนั้น ^๕ กรุงศรีอยุธยา ^๕ กับเมือง
 พิศณุโลกก็เกิดรบบาดหมางกันต่อมา ^๕ สมเป็นพระมหินทรข้าง ๓ ^๕ พระ
 มหาธรรมราชาข้าง ๑ ^๕ ซึ่งไม่เคยมีบุญคุณ ^๕ หรือเคยยำเกรงกัน ^๕ อีก
 ประการ ๑ ^๕ ตามเนื้อเรื่องในหนังสือพระราชพงษาวดาร ^๕ ที่กล่าวถึง
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิตอนต่อมา ^๕ ก็ปรากฏว่าได้มอบเวนราชสมบัติ
 แก่พระมหินทร ^๕ แล้วเสด็จออกไปอยู่เงียบ ๆ ^๕ ทวงหลังแต่ที่สุดออก
 ทรงผนวช ^๕ เนื้อเรื่องสมพงษาวดารพม่าทุกอย่าง ^๕ ผิดกันแต่เวตามอบ
 เวนราชสมบัติกับที่อยู่ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ^๕ ฝ่ายเราว่าอยู่
 ในเมืองเรา ^๕ ฝ่ายพม่าว่าไปอยู่เมืองหงษาวดี ^๕ ถ้าไม่มชอชดขวาง
 แດ ^๕ ขาพเจ้าจะเชื่อว่า ^๕ พระเจ้าหงษาวดีได้เอาสมเด็จพระมหาจักร
 พรรดิไปด้วยจริง ^๕ แต่ชอชดขวางมอยู่ ^๕ คือ ^๕ เรื่องที่พระเจ้ากรุงศรี

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ด้คนาคนหุขขอพระเทพกระษัตริย์ แม้ไม่ปรากฏทั้งในพงษาวดาร
 พม่าแต่พงษาวดารล้านช้าง ก็ควรเชื่อว่าเป็นความจริง โดยมีเหตุ
 เป็นพยานที่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุข ได้มาช่วยเหลือใน การศึกสงคราม
 ภายหลังออกหลายคราว ซึ่งพงษาวดารทั้งหลายรับถูกต้องกัน พระ
 เทพกระษัตริย์ดังไปเมื่อเสร็จศึกคราวขอช้างเผือกแล้วเป็นแน่ ในเวลา
 นั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะคงอยู่ทุกกรุงศรีอยุธยา จึงเชื่อ
 ไปไม่ได้ว่าพระเจ้าหงษาวดีได้อาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปด้วย ยัง
 มีเหตุอันที่จะประกอบในความวินิจฉัยให้เห็นว่า พระเจ้าหงษาวดีไม่
 ได้อาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปด้วย คือ ในคราวนั้นพระเจ้าหงษาวดี
 ไม่ได้ศึกกรุงศรีอยุธยาได้ เป็นแต่ยอมแพกนโดยดี ลักษณะการที่
 ยอมแพ้ ดังเมื่อครั้งนั้นกเห็นจะเหมือนกบดสมัยนี้ ที่ต้องฝ่ายต้องตก
 ลงกันเสียก่อน ว่าข้างชนะจะเอาเพียงไร ข้างแพ้จะให้ ได้แต่จง
 ยอมแพ้ ถ้าพระเจ้าหงษาวดีคงขอต้องการเข้ามา ว่าจะเอาสมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิไปไว้เมืองหงษาวดี ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะสมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิจะยอมโดยดี อีกประการ ๑ หนังสือพระราชพงษาวดาร
 ฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเป็นหนังสือฉบับหลวง แต่งภายหลังเหตุ
 การณครกนเพียง ๑๓๒ ปี แต่งก่อนหนังสือพงษาวดารพม่าช้านาน
 กล่าวไว้ชัดเจนว่า พระเจ้าหงษาวดีขอเอาไปแต่พระราเมศวร ถ้า
 พระเจ้าหงษาวดีเอาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปด้วย ทำไมจะไม่
 ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ เหมือนอย่างใดบอกไว้

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีเฝ้าสมเด็จพระมหินทราธิราชไป ด้วยเหตุนี้
ข้าพเจ้าจึงยังไม่ยอมเชื่อในข้อที่ว่า พระเจ้าหงสาวดีเฝ้าสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิไปด้วย.

เรื่องพระยาตานี่เป็นขบถ

ผลของการแพ้กในครั้งนั้น เห็นจะเกิดความท้อถอยระง่ำร้าย
ในพระนครมาก พระยาตานี่ยกกองทัพเข้ามาช่วยสู้รบข้าศึกจึงกล้า
คิดขบถเข้าไปได้จนถึงในพระราชวัง แต่ก็เห็นได้ว่าไทยยังมีกำลัง
อาจจะปราบพวกขบถตานี่ให้พ่ายแพ้ไปได้ โดยง่าย.

เรื่องพระไชยเชษฐาขอพระเทพกระษัตริย์

จำจะต้องกล่าวถึงเรื่องการศึก ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยก
ไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ แต่ให้ไปตีกรุงศรีสัตนาคณหุตครั้งที่ ๓
ก่อน จึงจะเข้าใจเหตุที่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตมาเป็นมิตรกับ
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ได้ความจากพงษาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
มาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งขอช้างเผือกนั้น ได้ส่งพระเจ้าเชียงใหม่ (เมกุติ)
ให้คุมกองทัพเรือชนลุ่มยงลงมาตั้ง พระเจ้าเชียงใหม่คิดพดวเดี้ยไม่
มาเอง เป็นแต่แต่งให้พระยาแสนหวงกับพระยาดำมด้นลงมาแทน
พระเจ้าหงสาวดีขตเคองพระเจ้าเชียงใหม่อยู่แล้ว ครั้นเมื่อกลับไปถึง

21/04/2553

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เมืองหงสาวดีได้ความว่า พระเจ้าเชียงใหม่คบคิดกับพระยาเชียงใหม่
 พระยานครด้าปาง พระยาน่าน พระยาเชียงราย จะตั้งแขวงเมืองก
 ขัดเคืองมาก พักพอสิ้นฤดูฝนแล้ว ถึงเดือน ๑๒ ปีชวดจุลศักราช ๙๒๖
 พ. ศ. ๒๓๐๗ (ภายหลังศกกรุงศรีอยุธยาปี ๑) ก็จัดกองทัพใหญ่ให้พระ
 เจ้าอโงะคุมกองทัพเมืองอโงะสัมทบไทยใหญ่ยกมาทางเมืองนายกอง ๑
 ส่วนกองทัพหงสาวดี ให้พระมหาอุปราชาเป็นบ่กขวา พระเจ้าแปร
 เป็นกองกลาง พระเจ้าคองอูเป็นบ่กซ้าย พระเจ้าหงสาวดียกทัพ
 หดวงตามมาทาง ๑ ให้พระมหาธรรมราชาคุมกองทัพไทยเมือง
 พิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขไทย เมืองพิไชย สัมทบ
 กองทัพเจ้าเมืองสารวดี (หรือสารวดี) ราชันต์ตายกั้นไปทาง ๑
 ไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้นนั้นพระเจ้าเชียงใหม่เห็นศึกเหลือกำลังจะต่อสู้
 ก็ออกไปยอมแพ้แก่พระเจ้าหงสาวดีโดยดี แต่พระยาเชียงใหม่ พระ
 ยาเชียงราย พระยานครด้าปาง พระยาน่าน (พงษาวดารล้านช้างว่า
 พระยาล้านช้าง พระยาจำวัน) นอกพยพหนี พระเจ้าหงสาวดี
 จับพระยาเชียงใหม่ได้ แต่อก ๓ คนหนีไปพึ่งอยู่กับพระไชยเชษฐาณกรุง
 ศรีสัตนาคณหุต.

ขณะเมื่อพระเจ้าหงสาวดีอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ นั้น ทางเมือง
 หงสาวดีเกิดเหตุพวกขไทยใหญ่เป็นขบถขึ้น พระเจ้าหงสาวดีจึงให้
 กองทัพพระมหาธรรมราชาถับแล้ว รับยกทัพหดวงกลับไปเมือง
 หงสาวดี เอาพระเจ้าเชียงใหม่เมกุตีไปด้วย 21 ให้พระมหาเทวี (เข้า

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ใจว่า นางพระยาจิวประภาที่เคยนั่งเมืองครึ่ง ๓ แดงนั้น) ครอบ
เมืองเชียงใหม่ แต่ให้พระมหาอุปราชกับพระเจ้าอภัยวงษาออกกองทัพติดตามไปเอาตัวพระยาทง ๓ ที่เมืองตานช้าง ครั้นนั้นพระไชยเชษฐาตั้งไปตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ กองทัพหงสาวดียกไปถึงเข้าล้อมเมือง พระไชยเชษฐาเห็นจะสู้ไม่ได้ ก็ยกกองทัพหลบเข้าป่า พวกหงสาวดีได้เมืองเวียงจันทน์ จับได้เจ้าอุปราชผู้เป็นอนุชาแถมเหี้ยของพระไชยเชษฐา ๓ องค์ กับนักด้นนม แต่เดชะอำนาจอีกหลายคน กองทัพหงสาวดีติดตามพระไชยเชษฐาต่อไปถึงหนองหาน ได้รับกับ ๓ พระยาพวกเชียงใหม่ พระยาน่านตายในที่รบ อีก ๒ คนหนีไปได้ แต่พระไชยเชษฐานั้นพากองทัพหลบอยู่ในป่า แต่งแต่กองโจรออกเที่ยววิ่งแกกกองทัพหงสาวดี ๆ ตามเท่าใดก็ไม่พบจนกองทัพหงสาวดีขาดเสบียงอาหาร ไฟว์พัดเจ็บป่วยล้มตายมากก็ต้องเลิกทัพกลับไป แต่พาเจ้าอุปราช มเหสี นักด้นนม ของพระไชยเชษฐาไปเมืองหงสาวดีด้วย.

จะเป็นเวลาดาเมื่อพระไชยเชษฐากลับคืนมาเมือง ในเวลาดังกล่าวกองทัพหงสาวดีทำไม่ได้นเอง ที่พระไชยเชษฐาให้มาขอพระเทพกระษัตริย์ เพราะมเหสีที่มีอยู่มอญจับเอาไปเสียหมด แต่เป็นเวลาดังนั้นพระเจ้าหงสาวดี เหมือนกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๆ เห็นว่ากรุงศรีสัตนาคณหุดพอจะเป็นกำลังช่วยแก้แค้นได้ จึงอนุญาตประทานราชธิดาตามทขอมานัน.

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

เรื่องสมเด็จพระมหาจักรพรรดิส่งพระเทพกระษัตริย์ไปประทาน
 พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต แต่พระเจ้าหงษาวดีแย่งเอาไปตั้งกลาง
 ทาง มีตอกลงทงในพระราชพงษาวดารฉบับหุดวงประเด็ริฐแต่ฉบับ
 พระราชหัตถเลขา แต่ในพงษาวดารด้านข้างแต่พงษาวดารพม่าไม่
 ปรากฏ พงษาวดารด้านข้างกล่าวแต่ว่า พระไชยเชษฐาได้ราชธิดา
 ของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเป็นมเหสีองค์ ๓ หนึ่งในชื่อพงษาวดารพม่าว่า
 เมื่อพระมหาอุปราชาไปได้เมืองเวียงจันทน์ จับมเหสีของพระไชยเชษฐา
 ได้ ๓ องค์ ๆ ๓ มีนามว่า พระแก้วมโหฬาร เป็นราชธิดาของพระ
 เจ้ากรุงศรีอยุธยา แต่กล่าวอีกแห่ง ๓ ว่า เมื่อพระเจ้าหงษาวดี
 บุเรงนองตีกรุงศรีอยุธยาคราวขอช้างเผือก ได้ราชธิดาของพระเจ้า
 กรุงศรีอยุธยาไปด้วยองค์ ๓ แต่ในคราวพระเทพกระษัตริย์ หนึ่งในชื่อ
 พงษาวดารพม่ากล่าวไปเป็นอย่างอื่น ว่าณวัน ๒ ๆ ๓ ค่ำปีชวดจุล
 ศักราช ๘๒๘ พ.ศ. ๒๓๐๘ ราชทูตของพระมหาธรรมราชาไปถึงเมือง
 หงษาวดี พาราธนาของพระมหาธรรมราชา มีนามว่า พระ
 อินทรเทวี ไปถวายพระเจ้าหงษาวดี ความแตกต่างไปดังนี้ เรื่อง
 พระเทพกระษัตริย์ ข้าพเจ้าเชื่อว่าความจริงเป็นดังพระราชพงษาวดาร
 ไทย เพราะกล่าวความถูกต้องกันทุกฉบับ แต่กล่าวเป็นการแน่นอน
 มีนัยคงล้นด้วยเหตุผลทั้งปวง แต่ชื่อที่พงษาวดารพม่าว่า พระมหา
 ธรรมราชาถวายราชธิดาแก่พระเจ้าหงษาวดีในคราวนั้น น่าที่จะเป็นพระ
 เทพกระษัตริย์นั่นเอง ผู้แต่งพงษาวดารพม่าจะหลงไป.

สมเด็จพระมหินทราธิราช

สมเด็จพระมหินทราธิราชครองราชสมบัติ

พอแล้วเรื่องพระเทพกระษัตริย์ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็มอบ
 ราชการบ้านเมืองแก่สมเด็จพระมหินทราธิราช แต่จะให้สมเด็จพระ
 มหินทราธิราชราชาภิเศกเป็นพระเจ้าแผ่นดินทีเดียว หรือเป็นแต่ให้สำเร็จ
 ราชการต่างพระองค์ ขอนชาพเจ้าส่งได้ยอยู่ ด้วยพิเคราะห์เหตุผลเห็น
 อาจจะเป็นไต่ทง ๒ อย่าง ในระหว่าง ๓ ปีต่อมา เหตุการณ์ที่ปรากฏใน
 หนังสือพระราชพงษาวดาร ต้นแต่เกิดด้วยความแตกร้างกันในระหว่าง
 กรุงศรีอยุธยา กับเมืองพิศณุโลก ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นด้วยกตอุบายของ
 พระเจ้าหงสาวดี ที่จะตัดกำลังไทยไม่ให้ต่อสู้เมืองหงสาวดีได้อีก ถ้า
 เหตุที่เกิดอริกันจะมีเรื่องอะไรบ้าง รู้ไม่ได้ ยิ่งกว่าที่ปรากฏในหนังสือ
 พระราชพงษาวดาร แต่พอจะสันนิษฐานได้ว่าพระเจ้าหงสาวดีคงกดข้าง
 กรุงศรีอยุธยา ด้วยรื้ออยู่ความความเจ็บแค้นคิดจะเอาใจออกหากอยู่เต็มอ
 แดแก่ตั้งยุบตั้งเสริมข้างพิศณุโลกให้เกาะก่กตขวางต่าง ๆ ข้างพระมหา
 ธรรมราชาจึงถูกสมเด็จพระมหินทราธิราชจึงเกยเจกตยดชงกยงหนเขापง
 คำนางพระเจ้าหงสาวดีชนทุกท เป็นดังนมาจนเกิดศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓.

เหตุที่จะเกิดศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓

เหตุที่จะเกิดศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓ นี้เนื่องความในหนังสือพงษาวดาร
 ไทย กับพงษาวดารพม่าผิดกันไม่มากนัก หนังสือพงษาวดารพม่าว่า

สมเด็จพระมหินทราธิราช

เดิมชายาของพระรามเสด็จเป็นม่ายอยู่ที่เมืองหงสาวดี ทูลตาพระเจ้า
 หงสาวดีจะกตบเข้ามาอยู่กรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดีจึงแต่งตั้งให้
 อำมาตย์คน ๓ ชื่อราชมนูมาตั้ง ราชมนูมาเป็นชุกกับชายาของพระ
 รามเสด็จ พาแวะเวียนอยู่เลี้ยกลางทาง สมเด็จพระมหินทราธิราช
 พ้อออกไป พระเจ้าหงสาวดีเอาตัวราชมนูไปชำระได้ความจริง จึง
 ให้ประหารชีวิตคนเลี้ย แล้วแต่งตั้งอำมาตย์อีกคน ๓ ให้เป็นผู้พาชายา
 ของพระรามเสด็จมาตั้ง สมเด็จพระมหินทราธิราชให้ดักฆ่าอำมาตย์คน
 เลี้ยกลางทาง แล้วเลยตั้งแขเมือง พระมหาธรรมราชาทราบความ
 ว่าสมเด็จพระมหินทราธิราชคิดร้ายต่อพระเจ้าหงสาวดี ไม่เข้าด้วย
 จึงเสด็จออกไปเมืองหงสาวดีเป็นคราวแรก เพื่อไปออกตัวในเรื่องนี้
 พระเจ้าหงสาวดีพอพระไทยในความดำมิดิขของพระมหาธรรมราชาจึง
 ประทานเสวศรินทร์แดชฎา อภิเศกพระมหาธรรมราชาให้เป็นพระเจ้า
 ประเทศราชเรียกว่า เจ้าฟ้าดองแคว (ตามชื่อเดิมของเมืองพิศณุโลก)
 ในเวลาเมื่อพระมหาธรรมราชายังอยู่ในเมืองหงสาวดีครั้งนั้น ทางนี้
 สมเด็จพระมหินทราธิราชเสด็จขึ้นไปเมืองพิศณุโลก ไปรวบรวมเอา
 ครอบครองของพระมหาธรรมราชา ลงมาไว้เป็นศิวจันนาที่กรุงศรีอยุธยา
 พระเจ้าหงสาวดีทราบความก็ขัดเคือง จึงตั้งให้เตรียมทัพที่จะยกมาตี
 กรุงศรีอยุธยา แต่เวลานั้นยังเป็นฤดูฝน กองทัพหกดวงยังยกมา
 ไม่ได้ จึงแต่งกองทัพท้าวพระยาให้มากับพระมหาธรรมราชา มา
 รักษาเมืองพิศณุโลกไว้พลาง รอกำกองทัพพระเจ้าหงสาวดีจะยกมาเมื่อ

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

๕ ในฤดูฝน ในฤดูฝนนั้น สมเด็จพระมหินทราธิราชนัดแนะให้พระไชย
 เชษฐายกกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตมาตีเมืองพิศณุโลก กรุงศรี
 ๖ อยู่ทศยาก็ยกกองทัพขึ้นไปช่วยพระไชยเชษฐาตั้งทางเรือ พระมหา
 ๗ ธรรมราชารักษามืองไว้ ได้จนถึงฤดูแฉ่ง สมเด็จพระมหินทราธิราช
 ๘ ได้ข่าวพระเจ้าหงษาวดีออกเดินกองทัพ ก็ถอยกลับตรงมารักษากรุงศรี
 ๙ อยู่ทศยา ได้ความตามหนังสือพงษาวดารพม่าดังนี้ พิศเคราะห์
 ๑๐ เห็นว่าเนื้อเรื่อง ใกล้กันกับที่กล่าว ในหนังสือพระราชพงษาวดารของเรา
 ๑๑ เรื่องที่จริงน่าจะเป็นอย่างนี้ คือ ในเวลาสมเด็จพระมหินทราธิราชว่าราชการ
 ๑๒ อยู่ ณ คิคอบายให้พระไชยเชษฐายกกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตลงมา
 ๑๓ ตีเมืองพิศณุโลก แต่สมเด็จพระมหินทราธิราชยกกองทัพขึ้นไป ทำ
 ๑๔ ประหนึ่งว่าจะไปช่วยเมืองพิศณุโลก อย่างว่าไว้ในหนังสือพระราช
 ๑๕ พงษาวดาร พระมหาธรรมราชาส่งใต้อยู่ในสมเด็จพระมหินทราธิราชอยู่
 ๑๖ แฉ่ง จึงให้ออกไปขอกองทัพพระเจ้าหงษาวดีมาช่วย ครั้นมาได้
 ๑๗ ความจากพระยาสุพรรณเขตไชยจึงกลับไปเข้ากับพระมหาธรรมราชา ก็
 ๑๘ แน่พระทัยว่าสมเด็จพระมหินทราธิราชเป็นข้าศึก เมื่อกองทัพหงษาวดี
 ๑๙ ยกเข้ามาช่วยตีกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุต แฉ่งกองทัพกรุงศรีอยู่ทศยา
 ๒๐ ยกถอยไปหมดแล้ว พระมหาธรรมราชาจึงออกไปร้องทุกข์ต่อพระเจ้า
 ๒๑ หงษาวดี มีใต้อย่างนี้จะไปขอโทษพระยาสุพรรณเขตไชย พระยา
 ๒๒ สุพรรณเขตไชย อย่างว่าในพระราชพงษาวดารอย่างเดียวกันนั้น พระ
 ๒๓ เจ้าหงษาวดีเห็นพระมหาธรรมราชา กับสมเด็จพระมหินทราธิราช เกิดเป็น

สมเด็จพระมหินทราธิราช

ข้าศึกกันสมประสงค์ จึงเดยยกย่องตั้งพระมหาธรรมราชาให้เป็นพระเจ้าประเทศราช อย่างว่าในพงษาวดารพม่า ข้างกรุงศรีอยุธยาทราบว่า พระมหาธรรมราชาออกไปเมืองหงสาวดี สมเด็จพระมหินทราธิราชก็เข้าพระทัยดี ว่าคงออกไปก่อกองโทษ จึงขึ้นไปรับพระวิสุทธิกระษัตริย์กับพระเอกาทศรถ เสด็จมาไว้อย่างเป็นทางการนำทกรุงศรีอยุธยา หวังจะให้พระมหาธรรมราชาเป็นห้วง ไม่กล้าพาศึกหงสาวดีมาตีกรุงศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาจะเป็นห้วงหรือไม่เป็นห้วงขอหนไม่เป็นการสำคัญเสียแล้ว ด้วยพระเจ้าหงสาวดีคอยจ้องอยู่เมื่อเห็นว่าไทยแตกกันสมคณ ก็เตรียมกองทัพใหญ่ยกมาทีเดียว

เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓

หนังสือพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพหลวงจากเมืองหงสาวดี เมื่อวัน ๓ ๖ ๓๓ ค่ำ ปีมโรงจุลศักราช ๙๓๐ พ.ศ. ๒๓๓๓ (ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช) กองทัพที่ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาคราวนี้ จัดเป็นทัพใหญ่ ๗ ทัพ คือ พระมหาอุปราชา ทัพ ๓ พระเจ้าแปรทัพ ๓ พระเจ้าคองอทัพ ๓ พระเจ้าอังวะทัพ ๓ เหล่านี้ไทยใหญ่ล้อมทบทุกทัพ เจ้าเมืองต่างวัดล้อมทบกับเชียงใหม่ แด่เชียงใหม่ทัพ ๓ พระเจ้าหงสาวดีทัพ ๓ พระมหาธรรมราชาคุมกองทัพไทยหัวเมืองเหนือทัพ ๓ รวมคนทุกทัพว่ากว่า ๕๐๐๐๐๐ ยกเข้ามาทางเมืองกำแพงเพชร ความต่อมายุคต่อกันกับหนังสือพระราชพงษาวดาร

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ว่าคราวนี้ไทยมิได้ออกไปต่อรบกลางทาง เป็นแต่ตระเตรียมรักษา พระนครคอยต่อสู้กันอย่างเดียว.

ได้ความตามพงษาวดารพม่าต่อไป ว่าเมื่อกองทัพหงษาวดีมา ใกล้จะถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระเจ้าหงษาวดีให้หาแม่ทัพนายกองมา ประชุมปรึกษาการสงคราม พระมหาอุปราชาเห็นว่า ควรจะเอา กำนันมากับเขาคุ่มเขตต์หักเอาพระนครศรีอยุธยาพร้อมกันทุกด้านทีเดียว ด้วยเกรงว่าถาวรราชวันไป ไพร่พลหงษาวดีมากมาย จะขัดสน เลี้ยงอาหาร แต่พระเจ้าหงษาวดีไม่เห็นชอบด้วย เห็นว่าไทยเตรียมการ ต่อสู้แข็งแรง ถ้าเขาโจมตีในคราวเดียวไม่สำเร็จก็จะพลัดยิงพม่าเสียที่ไทย จึงส่งกองทัพให้เขาตั้งค่ายล้อมพระนคร ให้ชนไปตัดต้นตาลทางเมือง เห็นอมาทำค่ายมั่น แดให้ชนไปเก็บเรือแฉชนเลี้ยงอาหารเมืองเห็นอ เขาตรงมารวมไว้ เตรียมจนการที่จะทำนาหาเลี้ยงเป็นการแรมปี โดย มั่นหมายจะตีเอากรุงศรีอยุธยาให้จงได้.

การที่กรุงศรีอยุธยาต่อสู้กรงหน ได้ความตามหนังสือพระราช พงษาวดารว่า ราษฎร แม้แต่ในจังหวัดพระนครเอง แตกหนีเข้าป่าได้ย าก เกณฑ์ระดมคนทั้งในกรุงแหวเมือง โดยรอบไม่ได้เต็มจำนวน แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จตามนวชออกมาว่าราชการเอง แด ได้พระยาราม (รณรงค์ ผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชรคนเก่า ซึ่งไม่เข้า พวกพระมหาธรรมราชา) เป็นคนเข้มแข็งในการสงครามเป็นผู้ช่วยอำนาจ การอีกคน ๑ คัดทหารป้องกันพระนครโดยสามารถ ๑/๐4/25๖๖ ๑๐๖๖

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ดูยังคงใช้อุบายเดิม ซึ่งจะเห็นว่าแปลกกว่าอย่างอื่น คือเอาพระนคร
 เป็นที่มั่น ข้างด้านตะวันออก (แต่หัวรอดลงไปจนบางกะจะ) ซึ่งเป็นคดของ
 คู่นอกกำแพงเมืองยังอยู่ทุกเข้ามามากในครั้งนั้น ให้ตั้งค่ายนอก
 กำแพงเมืองรายลงไปจนจรดคู วางผู้คนไว้คอยต่อสู้ตายนานมาก ข้าง
 ด้านนอกกำแพงเมืองจรดด้านหน้า ตั้งหอรบลงไปในด้านหน้าเป็นระยะ
 ตั้งปืนใหญ่ไว้คอยยิงไม่ให้เรือข้าศึกเข้ามาได้ บนกำแพงเมืองก็วางปืน
 ใหญ่ตามบ้อมแต่หอรบเป็นระยะอย่างถี่โดยรอบ ดูจะได้เตรียมสละสม
 บันผาอาวุธไว้ ในเวลาเมื่อว่างศึกมากอยู่ ส่วนกำลังที่จะหามาช่วยตี
 กระหนาบข้าศึกนั้น คราวนั้นได้กาดังพระไชยเชษฐากรุงศรีสัตนาคนหุต
 แทนพระมหาธรรมราชาซึ่งโจทไปเข้าเสียดกับข้าศึก วิชาต่อสู้คงตามแบบ
 เดิมทุกอย่าง ไม่ปรากฏแต่เรื่องเอาปืนใหญ่ลงเรือไปเที่ยวยิงข้าศึก
 เห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าหงษาวดีมาทัพเรือมาคอยระวัง จะทำไม่ได้ถนัด
 เหมือนเมื่อ ๒ คราวที่ล่วงมาแล้ว จึงเปลี่ยนไปใช้ตั้งจังกายบนบก
 ถึงกระนั้นก็ยังได้ผลยิงข้าศึกล้มตายมาก แม้พระเจ้าหงษาวดีก็ต้อง
 ย้ายค่ายหลวงหนี.

การรบพุ่งครั้งนี้

เนื้อความตามพงษาวดารพม่ายุคเดียวกับ

พงษาวดารไทย ว่าพระเจ้าหงษาวดีตั้งค่ายประชิดเข้ามาเป็นลำดับ
 ต่เข้าทางด้านตะวันออก ซึ่งยังไม่ม้ด่านหน้าเป็นคูเมือง ไฟว์พลถูก
 ไทยยิงล้มตายเสียเป็นอันมาก รุกเข้ามาแล้วต้องถอยกลับออกไปแล้ว
 ถึงพระเจ้าหงษาวดีตั้งโทษแม่ทัพนายกองอย่างเรี่ยวแรง ให้ยกกลับเข้า

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

มาอีกก็ตายลงไปอีก จนถึงเดือนยี่เพ็ญเข้ามารบ ก็ตั้งกรุงศรีอยุธยา
ไม่ได้ ในระหว่างนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิประชวรสวรรคต
คงจะเกิดความท้อใจขึ้นในพวกไทยที่รักษาพระนคร พระเจ้าหงสาวดี
จึงทำอุบายขอเอาตัวพระยารามออกไปได้ พอพระไชยเชษฐาแยกกองทัพ
มาช่วย พระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระยารามดวงให้รับยกเข้ามา แล้ว
ก็แตกไป พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐจูงตาว่า “ครั้งนั้น
สมเด็จพระเจ้าตากเชอพระศรีเสาวราชศรีมโหสถได้พาพวกเค็ก แต่
พระเจ้าตากเชอพระศรีเสาวราชศรีมโหสถได้ แลแต่ตั้งไป
บัญชาการที่จะรักษาพระนครทุกวัน ครั้นแต่สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้า
ศรีมโหสถว่าพระเจ้าตากเชอพระศรีเสาวราชศรีมโหสถไป บัญชาการเค็กทุกวันนี้
ก็มีไว้พระไทย ก็ให้เอาพระเจ้าตากเชอพระศรีเสาวราชศรีมโหสถไปฆ่าเสียณวัด
พระราม” ดังนี้ ทำให้เข้าใจว่า พระศรีเสาวราชเป็นราชบุตรของ
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีใช้ตากเชอของสมเด็จพระมหินทราธิราช
ดังนี้ไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับนี้ ซึ่งเป็นข้อสงสัยมานานแล้วว่า
ทำไมสมเด็จพระมหินทราธิราชจะไปส่งเสียตากเชอว่าจะเป็นขบถในเวลา
กำลังศึกประชิดศตพระนคร.

ได้ความตามหนังสือพงษาวดารพม่าแลพงษาวดารไทย ยุติต้อง
กันว่า เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคตแล้ว สมเด็จพระ
มหินทราธิราชให้ออกไปขอเป็นไมตรี แต่พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าจวน
จะตี่ได้เมืองอยู่แล้วไม่ยอมเป็นไมตรี จึงรบกันต่อมา เหตุที่จะเสีย

สมเด็จพระมหินทราธิราช

กรุงศรีอยุธยาแก่พระเจ้าหงษาวดีนั้น หนังสือพงษาวดารพม่ากับ
 พงษาวดารไทยก็ยกคดีกันว่าไทยสู้รบแข็งแรง พระเจ้าหงษาวดีตั้ง
 ล้อมอยู่ถึง ๗ เดือนทำอย่างไร ๆ ก็ไม่ได้กรุงศรีอยุธยา เห็นผู้คน
 ต้มตายมากนัก แดงจนจะถึงฤดูน้ำเข้าทุกที จึงคิดอุบายแต่งให้พระ
 ยาจักรีเข้าไปเป็นไส้ศึก สมเด็จพระมหินทราธิราชเห็นว่าพระยาจักรี
 เคยอยู่ในพวกที่จะคิดรบสู้พระเจ้าหงษาวดีมาแต่ก่อน ก็ไวพระไทยให้
 บัญชาการรักษาราชนคร พระยาจักรีไปคิดทรยศแกตั้งถอนผู้คนให้เบา
 บาง อย่างว่าไว้ในพระราชพงษาวดาร จึงเดี่ยพระนคร (ตาม
 ฉบับหลวงประเสริฐว่า) เมื่อวัน ๓ ๓๓ ๘ ค่ำปีมเด็จพระเจ้าจักราช ๘๓๓
 พ. ศ. ๒๓๓๒ ตรงกับจุดหมายเหตุของโหร ได้ความตามพงษาวดารพม่า
 ต่อมาว่า พอพระเจ้าหงษาวดีได้กรุงศรีอยุธยาน้อยหนึ่ง ให้นำเห็น
 ก็หลาดลงมามาก นำท่วมท่วไปในชานพระนคร พม่าเองว่าถ้าไม่
 ได้กรุงศรีอยุธยาเสียก่อน พระเจ้าหงษาวดีก็เห็นจะต้องถอยทัพเมื่อ
 ถูกนำเห็นหลาดลงมา ด้วยเหตุนี้ นักดูจึงนำเสียใจ ว่าเพราะ
 พระยาจักรีไทยเราเองคิดทรยศ จึงเดี่ยบ้านเมืองยับเยินในครั้งนั้น
 พงษาวดารพม่าว่า เมื่อได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว พระเจ้าหงษาวดีจะ
 ตั้งให้พระยาจักรีเป็นเสนาบดีครองเมืองพิศณุโลกด้วยความชอบ พระ
 ยาจักรีเห็นจะรู้สึก จะดูหน้าไทยชาติเดียวกันต่อไปไม่ได้ ใน
 พงษาวดารพม่าว่าไม่รับครองเมืองพิศณุโลก ขอลอกไปอยู่เมือง
 หงษาวดี แต่ในคำให้การขุนหลวงหาวดีว่า พระเจ้าหงษาวดี

แต่สมเด็จพระมหินทราธิราช

ซุบเตียงพระยาจักรไว้น้อยหนึ่งพอให้ปรากฏว่าปูนำเห็นจแล้ว ก็ให้
ประหารชีวิตเลย โดยเกลียดชังว่าเป็นคนทรยศ แต่ชื่อนจะจริงเท็จ
อย่างไร ไม่ปรากฏทั้งในพระราชพงษาวดารไทยแต่พงษาวดารพม่า.

เมื่อพระเจ้าหงษาวดีได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว การที่ททำทุกอย่างใน
เวदानนแต่ต่อมา แต่เห็นได้ชัดว่าคงพระไทยจะกตกรุงศรีอยุธยาลง
เป็นเมืองชน แต่คัดรอนกำดังเดี่ยวไม่ให้คงตัวเป็นอิสระได้อีกต่อไปที่
เดี่ยว ผู้คนพลเมืองบรรดาที่ตกอยู่ในเง้อมมือ กวาดค้อนเอาไปเป็น
ชเลยหมด เหลือไว้ให้ยู่ประจำเมืองเพียง ๓๐๐๐๐ คนทั้งชายหญิง
หนึ่งคือพงษาวดารพม่าว่า แม้นนางข้าราชการ พระเจ้าหงษาวดี
อ้างว่า ชอบพระมหาธรรมราชาบ้างไม่ชอบบ้าง จะไว้ใจไม่ได้
เก็บกวาดเอาไปเมืองหงษาวดีเสียเกือบหมด ส้มดงทกถ้าวในพระราช
พงษาวดาร ปรากฏชื่อขุนนางศวนายที่เหลือไว้ให้ไม่กี่คน กับขุนหมื่น
ประมาณ ๓๐๐ บั้นใหญ่ย่อยแต่เครื่องสำคราอุดจกอดเงินทองของ
คิมราคา พระเจ้าหงษาวดีเก็บรับเอาไปหมด พระมหาธรรมราชาได้
ครองกรุงศรีอยุธยาแต่เปิดอกเมืองเท่านั้น.

ที่พระเจ้าหงษาวดีทำอย่างน คดคกมตแก่ไทยอยู่บาง เมื่อ
ไทยประจักษ์แจ้งการที่พระเจ้าหงษาวดีได้ทำในครงนนแล้ว ชาวพเจ้า
เข้าใจว่า คงรู้สึกมีใจเจ็บแค้นทวหน้า คดอดจนผู้ที่เคยฝากฝ่าย
นับถือพระเจ้าหงษาวดี เช่นพระมหาธรรมราชาเป็นต้น จะรู้จัก
ราคาตามคคแต่อดจวมเป็นอิสระภาพในชาติของตนเมื่อคราวนั้น เมื่อ

๕๘๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ได้โอกาสแรกจึงตั้งแขวงเมือง ช่วยกันสู้รบพวกหงสาวดี อดทนแข่ง
แรงยิ่งกว่าคราวก่อน ๆ จนเอาอิศรภาพของชาวไทยกลับคืนมาได้ แล
ยังฆ่าพากเพียรไปรบพุ่งแก่กัน จนเอาเมืองรามัญมาเป็นเมืองขึ้นของ
กรุงศรีอยุธยาได้ ในทันตาพวกที่ได้อำนาจเข้ามาทำแกเมืองไทยในคราวนั้น
ได้แต่เห็นแต่รูสึกเองเป็นอันมาก.

พงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองพักอยู่ในกรุงศรี
อยุธยาตั้งแต่เดือน ๙ จนเดือน ๑๒ จึงได้ยกขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต
แต่ว่าพระมหาธรรมราชาถวายราชธิดาองค์ ๑ ทรงนามว่าพระสุพรรณเทวี
พระเจ้าหงสาวดีพาเอาไปด้วย.

ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชนั้น พงษาวดารพม่าว่าแต่ว่าพระ
เจ้าหงสาวดีเอาไปด้วย คงจะไปประชวรสวรรคตกลางทาง อย่าง
ว่าในหนังสือพระราชพงษาวดาร.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

สอบศักราช

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหน้าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ด้วยราชสมบัติ เมื่อปีมโรงจุลศักราช ๙๑๘ พ. ศ. ๒๐๙๙ ครองราช
สมบัติอยู่ ๒๒ ปี สวรรคตเมื่อปีชวดจุลศักราช ๙๔๐ พ. ศ. ๒๓๒๓
ฉบับหลวงประเสริฐ (ตรงกับจดหมายเหตุของโหร) ว่า
ด้วยราชย์เมื่อณวัน ๖ ๑๒ ค่ำ ปีมเส็งจุลศักราช ๙๓๓ พ. ศ. ๒๓๑๒
(ช้ากว่า ๓๓ ปี) ครองราชสมบัติอยู่ ๒๓ ปี สวรรคตเมื่อณวัน ๓ ๑๓ ๘ ค่ำ
ปีชวดจุลศักราช ๙๕๒ พ. ศ. ๒๓๓๓ ช้ากว่า ๓๒ ปี

ประวัติของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช^๕ กำหนดตามคักราชในพระ
 ราชพงษาวดารฉบับหอพงประเสริฐ^๖ ได้ความว่า สมภพเมื่อมีบุญ
 จุดคักราช ๘๗๗ พ.ศ. ๒๐๕๘ ในรัชกาลสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ แห่ง^๗
 พระราชพงษาวดารว่า ฝ่ายพระบิดาเป็น^๘เชอพระวงศ์สมเด็จพระร่วง
 พระมารดาเป็นพระญาติ (ฝ่ายพระชนนี) สมเด็จพระไชยราชาธิราช^๙
 บางทีจะเป็นชาวเมืองพิศณุโลก แต่คงจะได้รับราชการในพระองค์
 สมเด็จพระไชยราชาธิราชแต่ก่อนมา จึงได้เป็นเจ้ากรมพระตำรวจดำ
 หรับรักษาพระองค์อยู่ใกล้ชิด เมื่อเป็นพระมหาธรรมราชาไปครองเมือง
 พิศณุโลก พระชันษา ๓๓ ปี ได้พระราชทานพระวิสุทธิกษัตริย์^{๑๐}
 ราชธิดาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นพระมเหสี ปรากฏว่ามีราชโอรส
 ธิดา ๓ พระองค์ คือ ที่ ๑ พระสุพรรณเทวี นำ^{๑๑}เชอตามพงษาวดารพม่า
 ว่ามี แต่กว่าถวายพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองไป ที่ ๒ สมเด็จพระนเรศวร
 ที่ ๓ สมเด็จพระเอกาทศ^{๑๒}รัฐ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชครอง
 เมืองพิศณุโลกอยู่ ๒๓ ปีจึงได้ราชสมบัติพระชันษา ๕๔ ปี.

ทางไมตรีในระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับหงษาวดี

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช^{๑๓} หนครองกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น
 ต้องเป็นเมืองประเทศราช^{๑๔}กับหงษาวดีอยู่หลายปี (ในพระราชพงษาวดาร
 ฉบับ^{๑๕}ว่า ๘ ปี แต่ฉบับหอพงประเสริฐว่า ๑๕ ปี) ในระหว่างนั้นพระ

๕๕๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

เจ้าหงสาวดีตั้งขุนนางมาอยู่กับ ทงทกวงศ์หรือยุทธยาแต่หัวเมืองข้าง
เหนือ กฎหมายอย่างธรรมเนียมต้องใช้ตามแบบแผนของหงสาวดี โดย
มาก วิธีใช้จุดศักราช บางที่จะได้เอาเข้ามาใช้ในราชการเมืองไทยใน
ครั้งนั้นเป็นปฐม หนังสือแต่จากก่อนนั้น เห็นใช้แต่มหาศักราช ขอน
ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐมีความประกอบกันว่า เมื่อ
ปีมะเส็งตรีศก จุดศักราช ๙๔๓ “มีหนังสือมาแต่เมืองหงสาวดี ปีมะเส็ง
ตรีศกนี้ (หา) อธิกมาศมีได้ ฝ่ายกรุงพระนครหรือยุทธยานี่มีอธิกมาศ”
ดังนี้ แบบแผนขนบธรรมเนียมที่ได้มาจากเมืองหงสาวดีในครั้งนั้น
ครั้นเมื่อเมืองไทยได้ อิศรภาพกตบคน ตั้งโคที่จำใจไซ้ก็เด็กเดี่ยว คง
ไซ้อยู่แต่ที่ขอบใจ จึงมยงย่นสืบมาแต่บางอย่าง.

คึกกตแวก

กรุงศรีอยุธยาเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ราชสมบัติ
เป็นเวดากาดงยบเย็นนั้น ทวพยส์มบคิผคนแถบนั้นผาอาวชถูกพระเจ้า
หงสาวดีเก็บรบไปเดี่ยหมด ผู้คนที่ยงเหตออยูกัแตกฉานชานเช่นเทยว
ชุ่มช่อนอยุ่ในป่าเดี่ยวเป็นอันมาก สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชยัง
ไม่ทันที่จะรวบรวมกาดังได้ ก็เกิดคึกกตแวก.

เรื่องคึกกตแวกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พงษาว
ดารเขมรกล่าวย่อมาก ได้ความว่า พระยาดแวกจันทรราชาผู้ทรง
กับพระยาโองเมืองสุวรรณโคตก เมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
นั้น ทิวงคตเมื่อมีชาด จุดศักราช ๙๒๘ พ. ศ. ๒๓๐๘ ราชโอรสทรง

นามพระบรมราชา ได้ทรงราชย์สืบพระวงศ์อยู่ที่เมืองตแวก พระ
 บรมราชาองค์ ๑ นามราชโอรสเกิดด้วยมเหสีองค์ ๑ ชื่อพระด้วงสุธา มี
 ราชบุตรกับนักด้นหมค่างมารดาอีก ๒ องค์ ชื่อพระศรีสุพรรณ (เรียก
 ในพระราชพงษาวดารว่า พระศรีสุพรรณมาธิราช) องค์ ๑ ชื่อพระ
 ยาดอหนอง ๑ พงษาวดารเขมรว่า เมื่อปีมเมีย จตุศักราช ๙๓๒
 พ. ศ. ๒๓๓๓ พระบรมราชาได้ให้มาตีเมืองนครราชสีมา ได้ช้เคย
 ไทยไปมากครั้ง ๑ พระบรมราชาทรงราชย์อยู่ ๓๓ ปีที่วงศต เมื่อ
 ปีชวดจตุศักราช ๙๓๘ พ. ศ. ๒๓๓๘ นักพระด้วงสุธาได้ทรงราชย์สืบพระ
 วงษ์ แลว่าเมื่อปีมโรงจตุศักราช ๙๔๒ พ. ศ. ๒๓๒๓ พระยาดแวก (พระ
 ด้วงสุธา) เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้ช้เคยไปเปนน้่มากอีกครั้ง ๑ ได้
 ความตามพงษาวดารเขมรในตอนนั้นเพียงเท่านี้ แต่พอยุติได้ว่า พระยา
 ดแวกที่เข้ามารบกวนในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั้น ๒ องค์
 คือ นักพระบรมราชาองค์ ๑ นักพระด้วงสุธาองค์ ๑ นักพระด้วงสุธาเป็น
 ผู้ที่โตหาไมตรีกับนคราญ ๑ แลนักพระด้วงสุธานั้นเอง ที่กตัญเป็นศัตรู
 แลถูกสมเด็จพระนเรศวรให้ประหารชีวิตเมื่อทำพิธีปฐมกรรม.

เนื้อเรื่องศักดิ์กตแวกเป็นดังนี้ คือ ตั้งแต่สมเด็จพระรามาชิบคิดสร้าง
 กรุงศรีอยุธยา มา พระเจ้ากรุงกัมพูชายังไม่เคยยกเข้ามาทำศึกกับ
 กรุงศรีอยุธยาเลย ด้วยเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยาเกือบตลอด
 มา บางคราวเมื่อศตรายเป็นข้าศึก ว่าอย่างจะทำร้าย ก็ได้มอมาตั้ง
 กวาดคนตามหัวเมือง พงทนองอาจยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้ง
 นักพระบรมราชาเป็นครั้งแรก (ศักราชตามฉบับ หลดองประเสริฐว่า) เมื่อ

๕๕๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ปีเมื่อบุญจตุศักราช ๙๓๒ พ. ศ. ๒๓๑๓ โดยจะได้ข่าวว่ากรุงศรีอยุธยา
ยับเยินเต็มที ซึ่งเป็นความจริงด้วย ทพเขมรยกเข้ามาเพียง ๓๐๐๐๐
กรุงศรีอยุธยาก็ก็นึกว่าคงพอที่จะมั่นใจว่าจะต่อสู้ได้ ในเวลานั้นถึง
ปลุกษากันว่า จะหนีขึ้นไปเมืองพิศณุโลก ก็ได้ข่าวว่ามีผู้ร้ายไทยนั่นเอง
เจ้าเมืองเพชรบูรณ์คนเก่าคอยจะปล้นอยู่กต่างทาง จึงจำต้องวิ่งรอกต่อ
สู้ข้าศึกอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา แต่ครั้นเมื่อสู้รบกันเข้าจริง ความที่
เขมรเคยแพ้ไทยมามากต่อมาก เมื่อไทยตั้งใจสู้ เขมรก็ทำไม่ไม่ได้
ลงปลตายได้แต่กวาดครัวตามหัวเมืองกลับไปตามเคย ต่อหน้าวันมา ๕ ปี
ถึงปีบุญจตุศักราช ๙๓๗ พ. ศ. ๒๓๑๘ พระยาอโศกนันทกษัตริย์
ศึกกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ๓ คราวนั้นคงจะได้ข่าวว่า สมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราช ยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าหงสาวดี ศึกกรุงศรีสัตนาคนหุต
เข้าใจว่าจะไม่มีกำลังรักษาพระนคร จึงยกทัพเรือขึ้นมาถึงวัดพระเจ้า
พนัญเชิง บังเอิญสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้เสด็จกลับพระนคร
ก่อนกำหนด มาถึงที่หน้าวัดทพเขมร ๆ ก็ต้องถอยทัพไป กวาดคน
หัวเมืองตามชายทะเลกลับไปตามเคยอีก กลับไปคราวนั้นนักพระบรม
ราชาทิววงศ์ นักพระสัญญาสุาได้ทรงราชย์ ไม่กล้าเข้ามาตีพระนครอีก
ทหนักไปตีเมืองเพชรบุรี ซึ่งเห็นจะได้ข่าวว่าทัพยัดมบคยงมีมากอยู่
คราวแรกให้ขุนนางมาตีไม่ได้เมือง คราวที่ ๒ นักพระสัญญาสุายกมาเอง
(ฉบับหลวงประเสริฐว่า) เมื่อปีเมื่อบุญจตุศักราช ๙๔๓ พ. ศ. ๒๓๒๔
กรุงศรีอยุธยาตั้งเมืองยศสุนทร เมืองเทพราชธานี ออกไปช่วย
รักษาเมือง TUDC ไปเกิดแตกตามคคกนชน 21 จึงเสด็จเมืองเพชรบุรีแก่

พระยาตแวก ๆ เดยกำเรือ รุ่งขึ้นให้กองทัพยกเข้ามาทางหัวเมือง
ตะวันออก (เข้าใจว่าทางเมืองนครราชสีมา) คราวนั้นประจวบเวลา
สมเด็จพระนเรศวรแรกจะทรงบัญชาการศึก ถูกสมเด็จพระนเรศวร
แต่งกองทัพหัวเมืองออกตัดออกไป ตงแต่นั้นเขมรก็เซ็ดไปนาน

เรื่องบำรุงกำลังกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชผ่านพิภพนั้น พวกไทยเมือง
เหนือ เพราะมาช่วยในกองทัพพระเจ้าหงสาวดี คงจะไม่ถูกกวาด
เอาไปเป็นขเดย แต่ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่สมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราชในชั้นแรก เพราะพระเจ้าหงสาวดีออกจากกรุงศรีอยุธยา
ก็ยกไปตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุต เดินทัพทางเมืองพิจันุโลก คงจะ
เกณฑ์เอากองทัพไทยหัวเมืองเหนือไปด้วยหมด อย่างนี้ก็แบ่งพวก
เมืองพิจันุโลก ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเคยใช้สอยให้ไว้บ้าง
ครอบครัวราษฎรที่ในพระราชพงษาวดารว่า พระเจ้าหงสาวดีเหลือไว้ให้
๓๐๐๐๐ คนทั้งชายหญิงนั้น จะเอาเป็นชายฉกรรจ์สัก ๓๐๐๐ ก็เห็นจะไม่
ใคร่ได้ ยิ่งถูกพระยาตแวกเข้ามาเที่ยวกวาดต้อนผู้คนไปเสียอีกด้วย ใน
ชั้นแรกได้แต่กำดั่งไพร่พลพมามอญที่พระเจ้าหงสาวดีให้ เมืองนครพรหม
คมอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ๓๐๐๐ เป็นกำดั่ง จะมีไพร่พลรักษากรุงศรี
อยุธยาเบ็ดเสร็จเห็นจะไม่เกิน ๓๐๐๐๐ คน เพราะฉนั้นเมื่อพระยาตแวก
ยกมาครั้งแรก จึงถึงต้องปรึกษากันว่าจะเห็น ครั้นเมื่อกองทัพหัวเมือง
เหนือถดถอยจากช่วยพระเจ้าหงสาวดีตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุต ๒๕๖๓ ผู้คนทาง

๕๕๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

หัวเมืองเหนือมากขึ้น ต้องการความควบคุมแต่ปกครองมิให้เป็น
จลาจล สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจึงให้สมเด็จพระนเรศวรพระ
ราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก เมื่อปีมะจตุศักราช
(ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ๙๓๓ พ.ศ. ๒๑๓๔ ตามประเพณีซึ่งเคยมี
มาแต่โบราณ

การระดมกำลังกรุงศรีอยุธยา คงจะได้จัดต่อมาโดยเต็มกำลัง
กรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเล แต่เป็นที่ประชุมการค้าขายอยู่แต่จะ
จะหาบ่นผาอาวจะไม่ได้ยากนัก ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร
ฉบับหน้า เมื่อราวปีจอจุศักราช (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) ๙๓๖
พ.ศ. ๒๑๓๗ ให้ขุดคูเมืองด้านตะวันออก ซึ่งเรียกว่า ซ่อน้ำ ให้
กว้างภาค คงแต่วัดแม่นางปถมลงมาจนบางกระจะ แดชยายแนว
กำแพงเมืองด้านตะวันออกลงมาตรงถนน การททาดองไซคนมาก
จึงทำได้ จึงทำให้เห็นว่า กำแพงกรุงศรีอยุธยาจะเจริญขึ้นในไม่ช้านัก
แต่ถึงอย่างไรเชื่อได้ว่าในครั้งนั้น แดคตอดลงมาจนเวลาที่สมเด็จพระ
นเรศวรทำศึกสงครามกับพระเจ้าหงสาวดี กำแพงไทยทุก ๆ อย่างยังน้อย
กว่าทมเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นอันมากเป็นแน่ ที่
ไทยกลับคงตัวเป็นอิสระได้ด้วยมีแม่ทัพดีเท่านั้น.

ทางหัวเมืองเหนือ ถึงจะไม่ถูกพระเจ้าหงสาวดีกวาดคองผู้คน
แต่เพียงถูกเกณฑ์เข้ากองทัพไปด้วย ๒ คราว แต่ถูกเก็บเสบียงอาหาร
เรือแพมาไซเสีย ก็จะนับมากอยู่ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรครอง
เมืองพิศณุโลก ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระชันษาได้

๑๖ ปี สมเด็จพระนเรศวรคงจะได้เคยไปทัพศึกกับสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมาก่อนแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าจะได้เคยเข้าสู่ทัพพุ่ง มาปรากฏคราวแรกเมื่อลงไปใต้พระยาจันทน์ขุนนางกรุงกัมพูชา ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาอยู่กรุงศรีอยุธยา พอได้ข่าวว่าพระยาจันทน์นั้นก็เรียกพวกพิศณุโลกที่ตามเสด็จมาด้วยออกติดตามโดยดำพัง เอาพระองค์ออกมาเข้าต่อสู้ข้าศึกเอง จนพระแสงทรงถูกบนข้าศึก อีกครั้ง ๓ เมื่อพระยาตเวทนต์ให้พระทศราชา พระสุรินทรราชายกกองทัพ ๕๐๐๐ เข้ามากวาดครัวทางเมืองนครราชสีมา ประจวบเวดาสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาอยู่กรุงศรีอยุธยาอีก พอทรงทราบข่าวก็เรียกพวกล้อมวังได้ ๓๐๐๐ รับยกไป ให้เจ้าเมืองไชยบุรี (เห็นจะเป็นไชยบาดาด) เป็นกองหน้า ไปสมทบพระศรีรัตนมอรัตน เจ้าเมืองท่าโรง (ซึ่งยกเป็นเมืองวิเชียรในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร) ยกคนไปไม่เกิน ๑๐๐๐ ใช้อุบายซุ่มพด ต่อกองทัพเขมรให้หลงเข้าไปที่ซุ่ม แล้วตพวกเขมรแตกไปทั้งคนมาก ๆ พิเคราะห์ดูเรื่องทรบ ๒ คราวนี้ ทำให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรชอบพระไทยในการรบพุ่ง มีพระสติปัญญากล้าหาญในการสงครามมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เหมือนเทพยเจ้าให้บังเกิดมาสำหรับที่จะกู้เมืองไทยให้คืนคงเป็นอิศรภาพ เมื่อเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงพระเจริญพอที่จะรู้ดีกเจ็บแค้นข้าศึกอยู่แล้ว เห็นว่าไม่ใช่แต่จะไปรวบรวมพดอย่างเดียว คงจะเดออกคิดผู้คนมาผูกหัดไซ ชดรวมพระไทยไว้มาก คนชุกหนทได้มาเป็นแม่ทัพนายกองเมื่อภายหลัง โดยทรงพระราชดำริเห็นมาแต่แรก ว่า

๕๘๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

วิธีรับฟังต่อไปจะต้องใช้ความกล้าหาญ แดกถ้อยบายในขอบนรป เขา
กำลังคนน้อยผู้คนมาก ไทยจึงจะเอาไชยชนะได้ ขอนมพยานเห็น
ได้คงแต่รบเขมรเป็นที่แรก แต่ในการศึกของสมเด็จพระนเรศวรตลอด
มา ว่าสมเด็จพระนเรศวรได้เปลี่ยนวิธีรับฟังของไทยดังจะปรากฏใน
เรื่องราวต่อไปนี้ข้างหน้า.

เรื่องสร้างวังจันทร์เกษมที่กรุงเก่า

ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ
ลงมาประทับอยู่วังใหม่ ที่เรียกว่า วังใหม่ นี้ พระยาโบราณราช
ธานินทร์ ได้ตรวจสอดส่องเห็นว่า คือ วังจันทร์เกษมนี้เอง เป็นของสมเด็จพระ
นเรศวร ทรงสร้างขึ้น สำหรับประทับ เวลาเสด็จลงมากรุงศรีอยุธยา
บางทีคนจะเรียกว่า วังเก่า มาแต่แรก เพราะอยู่ที่ค้ำข้างหน้าพระราชวัง
หลวง วังที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จอยู่ที่เมืองพศุณโตก เรียกว่า
วังจันทร์ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เมื่อรวมคนหัวเมืองเห็นอด
มาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา คราวทำศึกกับหงษาวดี พวกเมืองเหนือจะ
เอาขอวังเก่ามาใช้เรียกวังใหม่ที่สร้างที่กรุงศรีอยุธยาว่า วังจันทร์
จึงเคยมีชื่อว่า วังจันทร์ แต่คำ เกษม ข้างท้ายยังไม่ทราบ
มาแต่ไหน วังจันทร์เกษมนี้เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวร ๆ
ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา แต่บางคราวเช่นในแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ พระเจ้าแผ่นดิน
เสด็จประทับอยู่ที่วังจันทร์เกษม ไม่ไปอยู่พระราชวังหลวงก็มี วัง

จันทร์เกษมณ ตั้งแต่เตี้ยกรุงแก่มาร้างอยู่ชานาน พระบาทสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าอยู่หัวไปทรงสร้างชนบทประทับในเวลาเดิศจกรุงแก่อิงช่องมแซมรักษามาจนบัดนี้.

เรื่องช่วยพระเจ้าหงสาวดีตีกรุงศรีสัตนาคนหุต

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต กำหนดให้ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปด้วย ไปถึงหนองบัว (คือ หนองบัวคำภูที่ยกเป็นเมืองกมฺทาไต้ยคราว ๓) สมเด็จพระนเรศวรประชวรทรพิศม์ พระเจ้าหงสาวดีจึงอนุญาตให้กลับคนมา เรื่องตรงในฉบับหลวงประเสริฐรู้กล่าวแต่ว่า บั้จจุดศักราช ๙๓๖ พ. ศ. ๒๓๓๗ สมเด็จพระเจ้าดุกเรอประชวรทรพิศม์เท่านั้น แต่ควรเชื่อว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับสมเด็จพระนเรศวรได้ยกขึ้นไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีตีกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อ บั้จจุดศักราช พ. ศ. ๒๓๓๗ จริง.

เรื่องหงสาวดีตีกรุงศรีสัตนาคนหุตในค่อนนมหลายคราว ได้ความตามพงษาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีตีกรุงศรีอยุธยาได้แล้วขจัดเคืองพระไชยเชษฐาที่มาช่วยไทย จึงยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อณวัน ๖ ๑๒ ค่ำ บั้มเส็งจุดศักราช ๙๓๑ พ. ศ. ๒๓๓๒ ขึ้นไปเมืองพิศณุโลก ไปจัดกองทัพแยกเป็น ๒ กอง ให้พระมหาอุปราชา พระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ ยกไปตีหัวเมืองชนกรุงศรีสัตนาคนหุตข้างใต้ขึ้นไปกอง ๑ พระเจ้าคองอู เจ้าเมืองสาเวตีเป็นทัพนำ

๕๘๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

พระเจ้าหงสาวดีเป็นทัพหลวง ยกขบวนทางด่านส้มอดออกไปเมืองเวียงจันท
กอง ๓ เมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดีถึงเมืองเวียงจันท พระไชย
เชษฐาตั้งอยู่หน้าหนึ่ง เมื่อเห็นว่าเหตุอภิปวาทกกองทัพหนีเข้าป่าตาม
เคย พระเจ้าหงสาวดีเที่ยวติดตามพระไชยเชษฐาอยู่จนสิ้นฤดูแต่ง ก็
ไม่พบพระไชยเชษฐา กองทัพหงสาวดีขาดเสบียงอาหาร ผู้คนอด
อยากล้มตายลงเป็นอันมาก พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงเสียดายพิศม์ คราวนั้น
กองทัพไทยไปช่วยแก้กองทัพหัวเมืองเหนือ สมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราชแลสมเด็จพระนเรศวรหาได้เสด็จไม่.

ต่อมา พงษาวดารพม่ากับพงษาวดารล้านช้างแลพงษาวดารเขมร
กล่าวตอ้งกันว่า เมื่อปีมะแมจุลศักราช ๙๓๓ พ. ศ. ๒๓๑๔ พระไชย
เชษฐายกกองทัพลงไปตีเมืองเขมร ไปแพ้ศึกหลายครั้งไปในสงคราม
พงษาวดารล้านช้างว่า พระไชยเชษฐามีราชโอรสองค์ ๓ ทรงนามว่า
พระหน่อแก้ว เมื่อพระไชยเชษฐาสัญญาไป จึงเสนาบดี ๒ คน ชื่อ
พระยาแสนสุนทรทรวงฟ้ากับพระยาจันทสิทธิ์ราชซึ่งกันจะเป็นผู้ปกครอง
พระหน่อแก้ว เกิดรบกันชน พระยาจันทสิทธิ์ราชเสียดายในทรวง
เมื่อพระยาแสนสุนทรทรวงฟ้าเห็นไม่มีผู้ใดต่อสู้แล้ว ก็เดยราชาภิเศก
ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี มีนามว่า
พระสุเมงคตโพธิสัตว์โอยการาชา (พิเคราะห์คำมชื่อ ทำนองจะตั้งตัว
เป็นพระเจ้าคารักษาราชสมบัติไว้ให้พระหน่อแก้ว) คนทั้งหลายเรียกว่า
พระโอยกา (ช) ราช เรื่องต่อไปนี้ ในพงษาวดารล้านช้างไม่ชัด
เจนเหมือนพงษาวดารพม่า ๆ ว่าพอพระเจ้าหงสาวดีบุร่งนองได้ทรง

ทราบวา พระไชยเชษฐาที่วงศ์นครราชสีมาได้แก่พระยาแสนสุนทร
ขวางฟ้า ก็คิดจะยกกองทัพมาชิงราชสีมาได้แก่เจ้าอุปราชธานีข้าง
ซึ่งจับเอาไปเดียงไว้ที่เมืองหงสาวดี แต่เมื่อปรึกษาข้าราชการเห็นพร้อม
กันว่าควรจะว่ากล่าวโดยดีก่อน จึงแต่งอำมาตย์ ๒ คนให้ถือคูกุอักษร
มายังเมืองธานีข้าง ว่าราชสีมาควรจะไต่แก่เจ้าอุปราช ให้พระยา
แสนสุนทรขวางฟ้าถวายราชสีมาแก่เจ้าอุปราชเสียโดยดี จึงจะพ้น
ความผิด พระยาแสนสุนทรขวางฟ้าขัดเคืองขับไล่ราชทูตเสีย พระเจ้า
หงสาวดีทรงพิโรธ จะยกกองทัพหลวงมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุต พวก
เสนาข้าราชการเห็นว่าไพร่พลจะบอบช้ำนัก พระยาทะเลอรรคมหาเสนา
บดีจึงรับอาสาคุมกองทัพเมืองหงสาวดียกเข้ามา หวังจะว่ากล่าวโดยดี
ให้ไต่ตั้งพระราชประสงค์ของพระเจ้าหงสาวดี แต่ส่งให้เมืองเชียงใหม่
จัดกองทัพไปสมทบกอง ๓ ให้กรุงศรีอยุธยาจัดกองทัพหัวเมืองเหนือ
ไปสมทบด้วยอีกกอง ๓ แต่พระยาทะเลเชื่อว่าจะทำสำเร็จโดย
ลำพัง ไม่รอกองทัพเมืองเชียงใหม่แต่เมืองพิศณุโลกให้ไปถึงพร้อม
กันก่อน ยกตรงไปตั้งที่เมืองปลายแดนของกรุงศรีสัตนาคนหุต เมือง ๓
พม่าเรียกว่า สองเรศ (แปลไม่ออกว่าเมืองไหน) แล้วแต่งทูตไปว่า
กล่าวพระยาแสนสุนทรขวางฟ้า ๆ ทำกลอุบายโต้ตอบโยเยถ่วงเวลา
เสียจนเห็นว่าเสบียงอาหารพระยาทะเลเบาบางแล้ว ก็ขับไล่ทูตเสียอีก
พระยาทะเลจะยกไปรบที่เขตเสบียงอาหาร กองทัพพิศณุโลกแต่เชียงใหม่
ก็ยังไม่ขึ้นไป จึงจำเป็นต้องถอยกองทัพกลับมาทางเมืองพิศณุโลก
ความทงนทราบถึงพระเจ้าหงสาวดีก็ทรงพระพิโรธ ให้นำหลวงเข้ามา

ถอดพระยาทะเลเตี้ยจากแม่ทัพ ขยับไปแต่กับบ่าว ๕ คน ส่วนนาย
ทัพนายกองเอาตัวจำออกไปเมืองหงษาวดีหมด พงษาวดารพม่าว่า
พระยาทะเลเตี้ยมาเอาไคร้อยู่เมืองไชยนาท ภายหลังสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราชส่งสาร ให้รับขนไปไว้ที่เมืองกำแพงเพชรไปอยู่ได้
สักเดือน ๓ พระยาทะเลเตี้ยก็ถึงแก่กรรมที่เมืองกำแพงเพชรนั้น

ต่อมาอีก ๒ ปี พงษาวดารพม่าว่า เมื่อปลายปี จอจตุรคัก
ราช ๙๓๖ พ. ศ. ๒๓๑๗ พระเจ้าหงษาวดีได้ตั้งยกกองทัพหลวงไป
กรุงศรีสัตนาคนหุตเอง กองทัพพระเจ้าหงษาวดียกไปครั้งนั้น จัด
เป็น ๔ ทัพ คือ พระเจ้าตองอูทัพ ๓ พระเจ้าแปรทัพ ๓ ไพร่พลล้วน
ชาวหงษาวดี แต่กองทัพพระมหาอุปราชานั้น ไพร่พลชาวหงษาวดี
กับกรุงศรีอยุธยาแต่เมืองเชียงใหม่ล้อมทบกัน พระเจ้าหงษาวดีเป็น
ทัพหลวง ยกจากเมืองหงษาวดีเมื่อ ๓๓ ค่ำ ปี กุญ
จตุรคักราช ๙๓๗ พ. ศ. ๒๓๑๘ (ฉบับหลวงประเสริฐว่า ปี จอจตุรคัก
พ. ศ. ๒๓๑๗) ตรงไปเมืองด่านช้าง (หลวงพระบาง)

พระยาแสนสุนทรขวางฟ้ารู้ข่าวว่าพระเจ้าหงษาวดียกไป ก็ทิ้ง
เมือง พากองทัพเข้าซ่อนอยู่ในป่าตามเคย พระเจ้าหงษาวดีไปถึง
ได้แต่เปิดอกเมืองเปลาทางเมืองด่านช้างแต่เมืองเวียงจันทน์ คราวนั้นพระ
เจ้าหงษาวดีเข็ด ไม่เที่ยวติดตามกองทัพศรีสัตนาคนหุตอย่างคราวก่อน
ให้เจ้าอุปราชด่านช้างลงมาอยู่เมืองเวียงจันทน์ แต่จัดกองทัพลงมารักษา
เมือง ให้สร้างบ่อนคูนั่นคง แด่สมเด็จพระบิรมังอาหารไว้เป็นอันมาก
ส่วนพระเจ้าหงษาวดีเองพักอยู่ที่เมืองด่านช้าง ให้ทำหมายประกาศ

ปิดบัวร้องแก่ราษฎร ว่าพระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาเพื่อจะกำจัดพระยา
แสนสุนทรขว้างฟ้าเอาราชสมบัติให้แก่เจ้าอุปราช ซึ่งเป็นผู้ควรจะได้
รับราชสมบัติของพระไชยเชษฐา ถ้าผู้ใดมาเข้าด้วยเจ้าอุปราชโดยดี
จะไม่เอาโทษ ถ้าผู้ใดต่อสู้หรือหลบเตี้ยงไม่เข้ามา จะแต่งกองทัพ
ไปเที่ยวจับเอาตัวให้จงได้ พวกท้าวพระยาแต่ราษฎรที่เกี่ยวข่มช้อน
หลบหนีอยู่ในป่า ไม่ใคร่มีผู้ใดนับถือพระยาแสนสุนทรขว้างฟ้าอยู่
แล้ว เมื่อใดทราบประกาศก็พากันมาเข้ากับเจ้าอุปราชเป็นอันมาก ที่
กองทัพหงสาวดีจับได้ก็มี พระเจ้าหงสาวดีอยู่ที่เมืองตานซางจนสิ้นฤดูฝน
จึงลงมาเมืองเวียงจันทน์ อภิเศกเจ้าอุปราชเป็นพระเจ้าประเทศราช
ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตขานหงสาวดี แต่ให้กองทัพเมืองเชียงใหม่อยู่
ช่วยรักษาเมือง ในพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีก็กลับจากเมือง
เวียงจันทน์แรม ๗ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวด จุฬศักราช ๙๓๘ พ.ศ. ๒๑๓๘
เดินทางเชียงใหม่ ถึงเมืองหงสาวดีแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๘

ที่พระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับ
สมเด็จพระนเรศวรฯ ไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีเมืองตานซาง คือ ไปใน
คราวนั้นเอง แต่เมื่อไปถึงหนองบัวตาภู สมเด็จพระนเรศวรไปประชวร
ทรพศม์ พระเจ้าหงสาวดีจึงอนุญาตให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
พาสมเด็จพระนเรศวรกลับคืน กองทัพไทยที่ชนแพ็กเห็นจะได้กลับด้วย
เพราะพระเจ้าหงสาวดียกไปคราวนั้นไม่ต้องรบพุ่งอย่างใด

ได้ความตามพงษาวดารพม่าต่อมาในเรื่องเมืองตานซางว่า เมื่อ
พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพกลับแล้ว ทางนั้นพระยาแสนสุนทรขว้างฟ้า

๖๐๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ยกมาตเมืองเวียงจันทน์ แต่ไพร่พลระด่ำระสายไม่พอใจด้วย พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต คัดถนัดอุบายจับตัวได้ทั้งพระยาแสนสุนทรขว้างฟ้าแลพระหน่อแก้ว (พงษาวดารพม่าว่า เป็นลูกพระยาแสนสุนทรขว้างฟ้า) ให้ตั้งไปไว้เมืองหงสาวดี อยู่มาเกิดหยุกหยุกชนในเมืองด่านช้าง เป็นเหตุด้วยพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตองค์ใหม่เลือกทรกมกทซัง ชุบเลี้ยงแต่พรรคพวกของตน พวกท้าวพระยาข้าราชการโดยมากไม่พอใจ ประจบเหตุเกิดขึ้น ด้วยมกคค์พทเดองภาว่า พระไชยเชษฐาที่ไปหายสูญในคราวรบเขมรกลับมาได้ พวกขุนนางแลราษฎรที่ไม่พอใจพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตพากันอพยพออกไปตั้งช่องคอยรับพระไชยเชษฐาอยู่ตามหัวเมืองเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นจะเกิดจลาจล จึงบอกออกไปขอกำลังพระเจ้าหงสาวดีมาช่วยปราบปรามในเวदानนพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทพตภาพลงบ้างแล้ว จึงให้พระมหาอุปราชาเปนมัทพยยกมาจัดการกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อแรม ๑๒ ค่ำเดือน ๑๓ ปีเถาะจุลศักราช ๙๔๓ พ.ศ. ๒๑๒๒ แดได้เรียกกองทัพเมืองเชียงใหม่ กองทัพไทย ไปช่วยด้วย ครั้นกองทัพพระมหาอุปราชายกเข้ามาถึง พอกคค์พททเดองภาว่าพระไชยเชษฐากลับมาได้ส่งบดงพระมหาอุปราชาจึงมาจัดการเกลี้ยกล่อมพวกที่อพยพหลบหนี ให้กลับคืนคกบพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตได้ไม่ลำบาก เมื่อการเรียบร้อยแล้วพระมหาอุปราชากลับออกไปถึงเมืองหงสาวดี เมื่อณวัน ๑ ๕ ค่ำปีมีโรงจุลศักราช ๙๔๒ พ.ศ. ๒๑๒๓ ได้ความตามพงษาวดารพม่าดังนี้

เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่

พงษาวดารพม่าว่า เมื่อวัน ๔ ๕ ค่ำปีชวดจตุศักราช ๙๕๐ พ. ศ. ๒๓๒๓ พระมหาเทวบุตรเมืองเชียงใหม่พิราโดย พระยาแสนหวดวง กับพระยาดำเนินเอาเครื่องยศออกไป ถวายคืนพระเจ้าหงษาวดี ๆ เห็น เป็นโอกาสที่จะแผ่อำนาจให้กว้างขวางออกไปได้อีก จึงปรึกษาหาเชื้อ พระวงศ์ที่จะอภิเษกส่งมาครองเมืองเชียงใหม่ พระมหาอุปราชจึงทูล ว่าเห็นแต่ มังนรชาช่อ ราชบุตรของพระเจ้าบุเรงนองซึ่งครองเมือง ต้ารวดมีสติปัญญากล้าหาญสมควรจะครองเมืองเชียงใหม่ได้ พระเจ้า หงษาวดีทรงเห็นชอบด้วย จึงอภิเษกมังนรชาช่อ เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ แต่เมื่อก่อนจะส่งมาจากเมืองหงษาวดี ให้กระทำสัตย์ปฏิญาณ กับพระมหาอุปราชต่อหน้าตั้งขั้วว่าจะซื่อตรงต่อกัน แต่พระราชทาน พระราโชวาทเป็นอันมาก.

พระเจ้าเชียงใหม่ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร ว่าลงมา รบกับสมเด็จพระนเรศวร คือ พระเจ้าเชียงใหม่มังนรชาช่อ พระราชบุตร ของพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนององค์ที่หกตามาน

พระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองที่วงศ์ศต

พงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองประชวรปัจจุบัน ที่วงศ์ศต เมื่อวัน ๓ ๕ ค่ำปีมีเส็งจตุศักราช ๙๕๓ พ. ศ. ๒๓๒๔ (ตรงกับรัชกาลกับในฉบับหวดวงประเสริฐ) พงษาวดารพม่าว่า พระเจ้า

๖๐๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

หงษาวดีบุเรงนองสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
พ.ศ. ๒๐๕๗ ได้ราชสมบัติเมืองตองอูเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๒ พระชันษา ๓๔ ปี
ต่อมาอีก ๒ ปี ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าหงษาวดี เมื่อปี
พ.ศ. ๒๐๕๔ ทวงคืนเมืองวัน ๓ ๓๒ ค่ำปีมเสง
พ.ศ. ๒๐๕๓ พระชันษาได้ ๖๖ ปี อยู่ในราชสมบัติ
๓๒ ปี มีพระมเหสี ๓ องค์ ราชโอรสธิดาเกิดด้วยพระมเหสี ชาย ๓
หญิง ๓ ลูกเรือเกิดด้วยพระสนม ชาย ๓๐ หญิง ๓๕ องค์ พระ
มหาอุปราชไชยสิงห์ (พระราชพงษาวดารเรียกว่ามังเอ็ง) ได้รับ
ราชสมบัติเรียกพระนามว่านันทบุเรง แปลตรงศัพท์ว่า นันทราชา
ตั้งให้มังกะยอชวา (พระราชพงษาวดารเรียกว่ามังสามเกตุยด) ราช
โอรสเป็นพระมหาอุปราช

ในคราวเปลี่ยนรัชกาลที่กรุงหงษาวดีคราวนี้ พงษาวดารพม่าว่า
พระเจ้าประเทศราชต่างไปเข้าตามประเพณี แดว่าสมเด็จพระนเรศวร
ก็เสด็จไป เมื่อเดือน ๗ ปีมเมียจุลศักราช ๙๔๔ พ.ศ. ๒๑๒๕ แต่เรื่องไปตี
เมืองรุม เมืองคัง ในคราวนี้ หาได้ปรากฏในพงษาวดารพม่าไม่
แต่ควรเชื่อได้ว่าเป็นความจริง ว่าจริงดังกล่าวในหนังสือพระราช
พงษาวดารไทย เพราะเมืองรุม เมืองคัง ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชไทย
ใหญ่ทั้ง ๒ นี้ เคยแข่งเมืองมาในครั้งพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองก็หลาย
คราว ด้วยเป็นเมืองอยู่บนเขาสูงปราบยาก ตรงอย่างว่าในพระราช
พงษาวดาร.

เหตุที่ไทยรบหงสาวดี

ได้กล่าวมาแล้วก่อนแล้วว่า การปกครองราชอาณาจักรของพระเจ้าหงสาวดี เป็นปรกติอยู่ได้แต่ด้วยอำนาจของพระเจ้าหงสาวดีอย่างเดียว เพราะมอญแต่ไทยใหญ่ไม่อยากจะอยู่ในอำนาจพม่า ส่วนเจ้านายเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าหงสาวดี ที่เป็นผู้ปกครองหัวเมืองอยู่ในอำนาจพระเจ้าหงสาวดีนั้น ก็ด้วยเป็นราชบุตรบ้าง ราชনীตราบ้าง มีความนบถอย่างเกรงโดยเงาะพระองค์ยิ่งกว่าที่เป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ของประเทศ ยิ่งหัวเมืองประเทศราชต่างชาติต่างภาษา ซึ่งเจ้านายชาวเมืองนั้นเองปกครองแล้ว หงสาวดีอยู่แต่ด้วยความกลัวอย่างเดียวโดยแท้ ย่อมคอยหาช่องที่จะเป็นอัครราชทูตทุกเมือง ถึงกรุงศรีอยุธยา ก็เช่นนั้น เชอไตว่าทางสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชแต่สมเด็จพระนเรศวรคงจะได้เตรียมหาโอกาสคืนเป็นอัครราชทูต เมื่อเห็นว่ากำลังยังไม่พอที่จะทำการสำเร็จได้ ก็ต้องอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดีมาโดยความจำพระทัย เมื่อพระเจ้าหงสาวดีบงบองทวงยศ ความรู้สึกคงจะมีทั้งในเมืองหงสาวดีแต่ในเมืองอื่นทั่วไป ว่าเห็นหัวต่อที่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในอำนาจของพระเจ้าหงสาวดีพระองค์ใหม่ได้มากที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปเมืองหงสาวดี เชอไตตามที่ว่าในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าจะขึ้นไปสืบส่วนการงาน คือเกี่ยวแก่การที่จะหาช่องทางเป็นอัครราชทูตข้างพระเจ้าหงสาวดีไซยสิ่งนี้ เมื่อทราบความสามารถเข้มแข็งของสมเด็จพระนเรศวรครั้งไปตีเมืองมูเมืองคัง ถึง

กล่าวในหนังสือพระราชพงษาวดาร ก็คงเกิดระแวงว่าไทยได้หัวหน้าเช่น
 สมเด็จพระนเรศวรคงจะตั้งตัวเป็นอิสระก่อนประเทศอื่น จึงตั้งตนคิด
 อ่านเตรียมการปราบไทยก่อน ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร
 ฉบับนี้ ความยุติตของกบฏบิณฑวงประเสริฐว่า พอพระเจ้า
 หงสาวดีไชยติงห์ผ่านพิภพได้ไม่ช้า ก็ให้เกณฑ์พวกไทยใหญ่ลงมา
 ทำทางแดงยุงฉางแต่เมืองเมาระตะมาเข้ามาเมืองกำแพงเพชร แต่ให้
 นันทสูราชตั้งคร่า คมคนกองใหญ่เข้ามาตั้งรวบรวมเด็บบึงไว ที่เมือง
 กำแพงเพชร การที่ทำเช่นนั้น แต่เห็นได้ว่าเตรียมใจเผือกกองทัพ
 หงสาวดีจะยกมาเมื่อใดให้มาได้ โดยสะดวก ฝ่ายไทยต้องเข้าใจว่า
 พระเจ้าหงสาวดีคิดจะหาเหตุมากวาดครวตักกำลังอีก จึงเป็นเหตุให้
 สมเด็จพระนเรศวรคิดตั้งตนทำศึกกับหงสาวดี ผู้ใดอ่านหนังสือพระ
 ราชพงษาวดารค่อนนี้ โดยความสงสัยแก่แต่ัว จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระ
 นเรศวรมีศึกกับแม่ทัพไทยที่ปรากฏมาแต่ก่อนในข้อสำคัญอย่าง ๑ ที่ไม่ยอม
 ให้ โอกาสแก่ข้าศึกเป็นอันขาด ถ้าเป็นที่เป็นที่ซึ่งทำข้าศึกก่อนเสมอ
 เหมือนอย่างเรื่องในตอนต่อไป

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปเมืองหงสาวดีคราวที่จะตั้งตนทำ
 ศึกกับหงสาวดีนั้น ในพระราชพงษาวดารไทยกับพงษาวดารพม่ากล่าว
 ผิดกันชอบกต พงษาวดารไทยว่า พระเจ้าหงสาวดีคิดจะทำร้ายสมเด็จพระ
 นเรศวร อุบายบอกมาว่า พระเจ้าอังวะเป็นขบถ ให้สมเด็จพระ
 นเรศวรยกกองทัพขึ้นไปช่วยตีเมืองอังวะ สมเด็จพระนเรศวรพาช้อยก
 ทัพไป ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีแต่งให้พระยาเกียรติ พระยาพระรามเป็น

ได้ศึกทำที่ประหนึ่งออกมาต้อนรับอยู่กับสมเด็จพระนเรศวร แล้วจึง
ให้กองทัพออกมาซุ่มดักทางอยู่ ตั้งว่าถ้าสมเด็จพระนเรศวรยกไปถึง
ให้กองทัพแตกองไล่ คักช่วยกันจับสมเด็จพระนเรศวรปลงพระชนม์เสียใน
กลางทาง ครั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปถึงเมืองแครง พระยาเกียรติ
พระยาพระรามมารับเสด็จ เอาความลับไปแจ้งแก่พระมหาเถรคันฉ่อง ๆ
เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรไม่มีความผิด คิดตั้งสาร จึงเกิด
ก่อกบฏพระยาเกียรติ พระยาพระราม ให้พูดความจริงแก่สมเด็จพระ
นเรศวร ๆ จึงได้ทราบว่าเป็นพระเจ้าหงสาวดีคิดร้าย ก็ประกาศทำ
สงครามในขณะนั้น แดกवादคือนครรอบครัวเมืองรามัญในระยะทาง
พากลับเข้ามากรุงศรีอยุธยา.

ฝ่ายพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าอังวะตั้งแขวงเมือง พระเจ้า
หงสาวดีจะยกไปตีเมืองอังวะ กำหนดให้กรุงศรีอยุธยา กรุงศรี
สัตตนาคนหุต แด่เมืองเชียงใหม่ยกกองทัพไปช่วย กรุงศรีสัตตนาคนหุต
แด่เมืองเชียงใหม่ยกไปตามกำหนด แด่กรุงศรีอยุธยารังรอเสีย จน
พระเจ้าหงสาวดียกไปเป็นนานแล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงยกกองทัพ
ขึ้นไป แต่ไม่ไปเมืองอังวะตามสั่ง ยกตรงเข้าไปเมืองหงสาวดี
พระมหาอุปราชาซึ่งรักษาพระนครตกพระไทย จึงให้จัดการเตรียม
ต่อสู้ สมเด็จพระนเรศวรเข้าไปจนถึงชานเมืองหงสาวดี พอได้ข่าว
ว่าพระเจ้าหงสาวดีไปชนช้างมีไชยชนะพระเจ้าอังวะได้เมืองอังวะแล้ว
สมเด็จพระนเรศวรก็ยกกองทัพกลับ แต่ให้กวาดต้อนผู้คนในระยะทาง
มากกรุงศรีอยุธยาจึงด้วยเป็นอันมาก หนังสือพงษาวดารพม่าว่าดังนี้.

๒๐๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ที่หนึ่งคือพงษาวดาร ๒ ฝ่ายกล่าวผิดกันอย่างว่ามานี้ ข้าพเจ้า
พิจารณาเหตุ เห็นว่ากล่าวตามที่เข้าใจว่าความจริงจะเป็นอย่างหนึ่ง ๒
ฝ่าย แต่ความจริงของเรื่องจะไม่เป็นอย่างนั้นทีเดียว ข้าพเจ้า
สันนิษฐานตามรูปเรื่องแต่เหตุการณ์เห็นว่า เรื่องที่จริงในตอนนั้นจะเป็น
ดังนี้ คือ ตั้งแต่พระเจ้าหงษาวดีให้ทาทางแต่ตั้งยุงฉางเข้ามาถึงเมือง
กำแพงเพชร ก็เกิดความระแวงกันขึ้นในระหว่างกรุงหงษาวดีกับกรุงศรี
อยุธยา ในเวลาความระแวงม้อยู่ต่อกันเช่นนั้น ทางเมืองหงษาวดี
ก็เกิดศึกต้องยกกองทัพไปตีเมืองอังวะ.

ควรจะตองเดาเรื่องพระเจ้าอังวะตั้งแขวงเมือง ตามที่กล่าวไว้
ในพงษาวดารพม่าสักหน่อย จึงจะพิจารณาเห็นเรื่องราวที่จริงชัดเจน
ในพงษาวดารพม่าว่า เหตุที่พระเจ้าหงษาวดีจะวิวาทกับพระเจ้าอังวะ
นั้นเกิดด้วยพระมหาอุปราชามอรรคชายา ๒ องค์ องค์ ๑ เป็นราช
ธิดาพระเจ้าอังวะ องค์ ๑ เป็นลูกเธอของพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนอง
ร่วมมารดากับพระเจ้าเชียงใหม่ราชาขอ แดพระศรีสุธรรมราชาเจ้า
เมืองเมะระตะมา นางทั้ง ๒ หึงษ์หองกัน พระมหาอุปราชเข้าข้างน้อง
พระเจ้าเชียงใหม่ จึงเกิดวิวาททูปต่อกับนางที่เป็นราชธิดาของพระเจ้า
อังวะ นางนั้นค้ะตะแตก (ที่จะฟ้องร้องไม่ได้ความพอใจจากพระเจ้า
หงษาวดี) จึงเอาผ้าซับโศกหิตส่งไปให้พระเจ้าอังวะผู้บิดา ร้องทุกข์
ที่ถูกกดขี่ข่มเหงต่าง ๆ ข้างพระเจ้าอังวะ (เห็นจะไม่สู้ชอบกับพระ
เจ้าหงษาวดีอยู่แล้ว) มีความโทมนัส จึงเกิดยกด้อมพวกเจ้าฟ้าไทย
ใหญ่ ซึ่งเอาใจออกหากจากพระเจ้าหงษาวดีอยู่แล้วเขาเป็นพวก เมอ

เห็นว่าได้ก่อกำตั้งมากพอจะคิดการใหญ่ได้ พระเจ้าอังวะจึงแต่งทูตให้
ไปชักชวนพระเจ้าคองอู พระเจ้าแปร พระเจ้าเชียงใหม่ (แต่หน้า
จะเข้าใจว่าได้ชักชวนถึงกรุงศรีอยุธยาด้วย) ให้พร้อมกันตั้งแขวงเมือง
ขึ้นเป็นอิสระ พระเจ้าคองอู พระเจ้าแปร พระเจ้าเชียงใหม่ ไม่
เห็นด้วย จึงจับราชทูตของพระเจ้าอังวะส่งไปถวายพระเจ้าหงสาวดี ๆ
จึงยกกองทัพไปตีเมืองอังวะ มุตเหตุที่พระเจ้าหงสาวดีจะตีเมืองอังวะ
พงษาวดารพม่าว่าดังกล่าวมานี้

ที่จริงเมืองอังวะไม่ห่างกับเมืองหงสาวดีนัก เพียงก่อกำตั้งเมือง
หงสาวดี เมืองแปร เมืองคองอู เมืองเชียงใหม่ ตูก็พอ คูไม่จำเป็น
ที่จะต้องเกณฑ์กองทัพถึงกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างไกลออกมา
เป็นอันมาก ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ในเวลานั้นพระเจ้าหงสาวดีจะออกตั้ง
ไต่ยกกรุงศรีอยุธยา ว่าจะเป็นพรรคพวกพระเจ้าอังวะ เพราะไม่ได้
ออกตัวอย่างพระเจ้าแปรเป็นต้น จึงคิดอุบายจะปราบกรุงศรีอยุธยา
ด้วยแก่งเกณฑ์ให้ไปช่วย ถ้าไม่ไป เมื่อเสร็จศึกอังวะแล้ว จะได้
ยกโทษว่าขัดขวางเขาเป็นเหตุที่ยกกองทัพเข้ามาปราบ แต่เตรียมการไว้
ถ้าสมเด็จพระนเรศวรยกขึ้นไป ก็จะทำอุบายทำร้ายหรือจับไว้เป็นจำ
นำเสีย คัดก่อกำตั้งกรุงศรีอยุธยา ให้ปราบปรามต่อไปได้ โดยง่าย
จึงวางการไว้ให้พระมหาอุปราชทำตามกลอุบายที่คิดไว้ ฝ่ายสมเด็จพระ
นเรศวรก็คิดร้ายต่อหงสาวดีอยู่ เมื่อได้ข่าวว่าทางหงสาวดีเกิดรบ
พุ่งกันขึ้นเอง เห็นได้ โอกาสดี บางทีจะแก่งรอดเสียจนคิดว่า
พระเจ้าหงสาวดีไปทำศึกกับพระเจ้าอังวะตดพนอนอยู่แล้ว จึงยกขึ้นไป

๒๓๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ข้าพเจ้าเห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรยกขึ้นไปครั้งนั้น ถึงจะแต่งโดย

เบ็ดเตล็ดว่าจะไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีเมืองอังวะ ที่จริงคงจะตั้งพระ

ไทยไปเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าเห็นพระเจ้าหงสาวดีไปเพี้ยงพม่า ก็จะ

เมืองหงสาวดีที่เคย ถ้าจะทำไมได้ถึงเช่นนั้น ก็จะกวาดครอบ

ครวดลงมา คัดกำลังหงสาวดีเสียในทางที่จะมารบพุ่งกรุงศรีอยุธยา

ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า สมเด็จพระนเรศวรไม่ได้ตั้งพระไทยไปช่วยพระเจ้า

หงสาวดีเมืองอังวะ เพราะรู้อยู่แล้วว่า พระเจ้าหงสาวดีเตรียมจะ

มาทำร้าย จะไปช่วยทำความสับสนเร่งให้มาทำร้ายทำไม ครั้นเมื่อ

ยกขึ้นไปถึงเมืองแครง พระยาเกียรติ พระยาพระรามลงมาจับได้จึง

พระยาเกียรติ พระยาพระรามเป็นมอญซึ่งเชื่อได้ว่าจะได้เป็นผู้คนเคย

ชอบพอกับสมเด็จพระนเรศวรมาแต่ก่อน แต่เป็นชาวเมืองแครงมีสมัคร

พรรคพวกอยู่มากในคืนนั้น สมัครพรรคพวกของพระยาเกียรติ พระยา

พระราม ตั้งแต่พระมหาเถรคนนั้นเป็นชื่อนอาจารย์เป็นตนลงมา

เห็นจะอยู่ในพวกมอญที่เอาใจออกหากจากพม่าอยู่แล้ว เห็นพระเจ้า

หงสาวดีจะไม่มอำนาจได้ดังแต่ก่อนแต่เห็นสมเด็จพระนเรศวรหนักแถม

เชื่อว่าจะได้เป็นใหญ่ต่อไป จึงมาด้วยความรักชากับสมเด็จพระนเรศวร

ทูลทูลอุบายของพระเจ้าหงสาวดีให้ทรงทราบ เมื่อสมเด็จพระนเรศวร

ได้ทรงทราบว่า พระเจ้าหงสาวดีเตรียมการต่อสู้ไว้ แต่ประ

จวบได้ข่าวว่าพระเจ้าหงสาวดีชนะเมืองอังวะ เห็นจะทำการไม่ได้

สมัครในคราวนั้น จึงยกทัพกลับพระนคร เป็นทักเตยกวาดต้อนผู้

คนกลับเข้ามาด้วย การที่สมเด็จพระนเรศวรกวาดต้อนครั้งนั้น เพอ

ประโยชน์ ๒ อย่าง คือ จะทำตายกำลังพาหนะของพระเจ้าหงษาวดี
ในระหว่างที่จะเข้ามาเมืองไทย ไม่ให้มาได้ง่ายอย่าง ๑ จะให้ผู้คน
มาเป็นกำลังรับพระเจ้าหงษาวดีอย่าง ๑ ผู้คนที่กวาดต้อนเข้ามาคราว
นั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงพระไทยกวาดต้อนเอา
ไทยที่พระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองเอาไปไว้แต่ก่อน มากกว่าที่จะห้ามอัญ
มาเป็นขเดย ผู้คนที่สมเด็จพระนเรศวรได้เข้ามาในคราวนั้น เห็นจะ
เป็นไทยโดยมาก จึงปรากฏในพระราชพงษาวดาร เมื่อกล่าวถึงที่ซึ่ง
พระราชทานให้มอญตั้งบ้านเรือนไม่มากนัก.

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรกวาดครัวมาครั้งนั้น หนังสือพงษาวดาร
พม่ากับพงษาวดารไทยยุคเดียวกันว่า พระเจ้าหงษาวดีให้พระมหา
อุปราชายกกองทัพตามมา แต่พงษาวดารพม่าว่า ตามเข้ามาจนถึง
กรุงศรีอยุธยา ได้รับกษัตริย์ที่สมเด็จพระนเรศวรตั้งกอง
ทัพพระมหาอุปราชาค่ายบึงเย็นกลับไป แต่พระราชพงษาวดารไทยว่า
ตามมาเพียงแม่น้ำลำโดง พอสมเด็จพระนเรศวรทรงพระแสงปืนคันยิง
สู้รบขึ้นมาแม่ทัพหน้าตาย พระมหาอุปราชาก็เลิกทัพกลับไป ข้าพเจ้า
เห็นว่าความจริงเป็นอย่างพระราชพงษาวดารไทย ด้วยมีหลักฐานมั่นคง.

ไทยเตรียมรบหงษาวดี

สมเด็จพระนเรศวรได้ประกาศแสดงความเป็นอิศรภาพของไทยที่
เมืองแครง เมื่อเดือน ๒ (ศักราชตามฉบับหลวงประเสริฐ) ปี
ออก TMDC ๒๑๒๗ พ.ศ. ๒๑๒๗ 2124/2583 แล้วยกทัพกลับตรงมากรุงศรี

๒๑๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

อยุธยา มาทูลเหตุการณ์สงครามแก่สมเด็จพระราชาธิบดีแล้ว จึง
เสด็จกลับขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เริ่มเตรียมการสงครามทีเดียว ตาม
เนื้อความที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร เบื้องต้นกตงมอ
ถ้าจัดพวกหงษาวัดที่เขาமாகักบอยู่ในเมืองไทย ที่ไหนอยู่น้อยตัวก็ให้
จับส่งตมกรงศรีอยุธยา ที่ไหนตั้งอยู่เป็นหมวดกอง เช่นนั้นทูล
ราชสังคราที่เมืองกำแพงเพชร ก็ยกกองทัพไปจับได้ไปเลี้ยงนอกตยาม
ราชอาณาจักร แต่ให้ความบ่อกันแก่พวกที่เอาใจออกหากจากกรง
หงษาวัด คือพวกไทยใหญ่เป็นต้น โดยซึ่งนำเบ็ดเตล็ด สมเด็จพระ
นเรศวรประกาศสงครามกับหงษาวัดครั้งนั้น เห็นได้ว่าทำด้วยความ
กล้าหาญเด็ดเดี่ยว แม้ไทยด้วยกันเองก็จะมีผู้ตั้งใจดีมาก ที่จะทำ
ไม่สำเร็จตลอดไปได้ เพราะฉะนั้นจึงมีพระยาพิไชย พระยาสุวรรณคโลก
(เห็นจะเป็น ๒ คนที่พงษาวดารพม่าว่า ออกไปอ่อนน้อมต่อพระเจ้า
หงษาวัดบุเรงนองโดยดีแต่แรกนั้น) ซึ่งยังเชื่อบุญบารมีพระเจ้าหงษาวัด
คงแขงเมืองจะเอาหน้า แต่ถูกสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งเป็นผู้ทำการ
จริง ถ้าจัดเลี้ยงเป็นตัวอย่าง แต่คนมากตั้งนเห็นหนามข้างฝ่ายไทย
ไทยครั้งนั้นเข้าใจกันดี ว่าในไม่ช้าพระเจ้าหงษาวัดคงให้กองทัพ
ใหญ่เข้ามาตกรงศรีอยุธยา ตั้งเกิดตุการที่เตรียมต่อสู้ เห็นได้
ว่าในครั้งนั้นฝ่ายข้างไทยได้เอาความคุ้นเคยออกพิจารณาโดยถ่วงถี่ ทั้ง
ที่ได้แต่ทางเดียว แต่เห็นว่าวิธีต่อสู้อย่างครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่
เอาพระนครเป็นต้น แต่เอาที่ตั้งเมืองเหนือเป็นทัพกระหนาบนั้นไซ้ไม่
ได้เสียแล้ว ด้วยกำลังน้อยกว่าครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่อยู่

ว่าข้างหงสาวดีเขาใจวิตกตกตางทางเมืองเหนือ จึงตกตงเอาพระ
 นครศรีอยุธยาเป็นทมนนแห่งเดียว กวาดคนหัวเมืองเหนือตงมาไว้ใน
 พระนครศรีอยุธยาหมด ยอมตงหัวเมืองเหนือใหรวางเดี่ยวคราว ๑ ทาง
 เดี่ยวอกอย่าง ๑ ซึ่งเคยเห็นมาแต่ก่อน ที่พระนครคานตงนอกห่างตำนำ
 อกคานหนึ่ง ข้าศึกก็เขาไตทางนนี้ คราวนก็ให้ชุดคตองชกสำนาย
 เขาชอนนำแตชุดชยายชอนำออกไปจนเป็นตำแม่ฟ้า ยังการทเคยเดี่ยว
 เปรียบข้าศึกอกอกอย่าง ๑ คือ เรองรวมคนเข้าพระนครไม่ได้เต็มจำนวน
 คราวนปรากฏวชแกไซจตใหม่พวกนายกองอาสาปด้อยกระจายออกปไว้
 ตามบ้านนอก เมื่อข้าศึกยกมาตงตอมพระนคร ให้พวกนายกอง
 เหล่านรวมรวมคนทกระจัดกระจายเข้าเป็นกองโจร เทยวตักตคตตำ
 เดียงเดี่ยวอาหารข้าศึก เป็นประโยชน์แก่การรบพุงได้มาก ส่วนวช
 ที่เคยไตเปรียบเป็นค่นว่าการรวบรวมเดี่ยวอาหารเข้าไว้ ในพระนครให้
 มากกต แตระวงทางส่งเดี่ยวอาหารกต วิตเขาบปใหญ่ตงเรือเทยว
 ยงข้าศึกกต คราวนตระเตรียมขงแรงยงชนกว่าแต่ก่อนมาก แด
 ปรากฏว่าไตไซ วิตเหล่านี้เป็นประโยชน์คตตอดการสงคราม เชื่อไตวา
 การอย่างไตที่จะตระเตรียมคตสู้ข้าศึกให้เป็นประโยชน์ไต ๆ ทำทุกอย่าง
 ในคราวนนี้ เพราะจะตองสู้กองทัพใหญ่ด้วยคนน้อย.

เรื่องเขมรขอเป็นไมตรี

ไตความคานหนึ่งสอพระราชพงษาวดารว่า ในขณะที่เมื่อไทย
 ก้างเตรียมคตสู้ศึกหงสาวดีนนี้ พระยาตวงนักรบระตงฐำแต่งราชทูต

๒๑๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ถือศุภอักษรเข้ามาขอเป็นไมตรี เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงษาวดารเขมร
แต่น่าปลาดใจอยู่ว่าเหตุใดอยู่ดี ๆ พระยาตแววจึงให้เข้ามาขอเป็นไมตรี
เขมรจะต้องเข้าใจดีทีเดียวว่า ได้ทำให้ไทยเจ็บแค้นอย่างมาก ถ้าเป็น
ที่เมื่อใด ไทยคงยกไปแก้แค้นเป็นแน่ เห็นจะมีเหตุอย่างใดที่กวด
ไทยยกไปในเวลานั้น จึงจึงเข้ามาขอเป็นไมตรี บางที่เขมรจะได้อา
ว่าพระเจ้าหงษาวดีบงเรงนองทวงคืน ส้มเด็จพระนเรศวรยกขึ้นไป
ไทยชนะพวกหงษาวดีกวาดครอบครัวผู้คนมามาก เกว่งจะยกออกไป
แก้แค้นเมืองตแวจ หรือมณฑลจะมีเหตุแตกวิวาทกันเกิดขึ้น เกว่งพวก
กันเองจะมานำทัพไทยออกไป จึงจึงเข้ามาขอเป็นไมตรีก็จะเป็นได้
ฝ่ายข้างไทยกำลังเตรียมจะทำศึกกับหงษาวดี เห็นเป็นประโยชน์ที่จะ
หยุดวิวาทกับเขมรเสียให้ สันหวงทางน จึงยอมเป็นไมตรีต่อกับเขมร
เสียคราว ๑

ศึกหงษาวดีครั้งที่ ๑

เมื่อเริ่มตงมือทำสงครามกับพระเจ้าหงษาวดี ส้มเด็จพระนเรศวร
พระชันษา (คำนวณตามคักราชในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวง
ประเสริฐ) ได้ ๒๘ ปี ส้มเด็จพระเอกาทศรถูพระชันษาเห็นจะราว ๒๑
๒๒ ปี ส้มเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเห็นจะได้มอบให้ส้มเด็จพระ
นเรศวรทรงบังคับบัญชาการสงครามลัทธิชาติ หนังสือพงษาวดารพม่า
จึงเข้าใจว่า ส้มเด็จพระนเรศวรเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในตอนนั้นไม่
ได้กล่าวถึงส้มเด็จพระมหาธรรมราชาแต่เพียง

เรื่องศึกหงสาวดีครั้งแรกนั้น ในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า เมื่อ
พระมหาอุปราชายกพลลงมาตาม ล้อมเด็จพระนเรศวรคราว เมื่อกองทัพ
ลงมา ถูกล้อมเด็จพระนเรศวรตีแตกกลับไปเมืองหงสาวดี พระเจ้า
หงสาวดีปลอบเอาพระไทยพระมหาอุปราชว่า เพราะไม่ทันตระเตรียม
ไพร่พลที่ยกติดตามข้าศึกไปน้อยนัก กรุงศรีอยุธยาเป็นที่ขบขันมั่นคงดี
ยาก จึงให้จัดกองทัพขึ้นใหม่มีจำนวนพล ๑๒๐,๐๐๐ ให้พระมหาอุปราช
เป็นแม่ทัพ แต่ให้พระเจ้าเชียงใหม่จัดกองทัพเมืองเชียงใหม่ล้อมทบอีก
ทัพ ๑ พร้อมกันยกมาตีกรุงศรีอยุธยา พระมหาอุปราชายกกองทัพจาก
เมืองหงสาวดี เมื่อเดือน ๕ ปีระกาจุศักราช ๙๔๗ พ.ศ. ๒๑๒๘ เมื่อ
กองทัพพระมหาอุปราชายกเข้ามา (ทางเมืองกาญจนบุรี) ถึงเมือง
สุพรรณบุรี ล้อมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพออกไปต่อสู้ ทพนาไทย
รับกองทัพพระมหาอุปราชาน้อย ล้อมเด็จพระนเรศวรจึงถอยทัพมาพระ
นคร มาตั้งค่ายมั่นอยู่ทุกฤดูมรสุม พระมหาอุปราชายกกองทัพเข้ามา
ตั้งประชิดให้เขาค่ายล้อมเด็จพระนเรศวรหลายครั้งก็ไม่ได้ ด้วยไทยเอา
ปืนใหญ่ยิงกราดเอาผู้คนเจ็บป่วยล้มตายไปเป็นอันมาก เมื่อเห็นจะค้ำค่าย
ล้อมเด็จพระนเรศวรไม่ได้ พระมหาอุปราชาก็แกล้งตั้งนิ่ง หมายถึงให้
ล้อมเด็จพระนเรศวรยกไปตีบ้าง ล้อมเด็จพระนเรศวรก็นิ่งเฉยเฉยไม่ยก
ไปตี แต่ตั้งคุมเชิงกันอยู่อย่างนั้นกว่าเดือน ๓ เสบียงอาหารในกองทัพ
พระมหาอุปราชาคิดสั้นลง พระมหาอุปราชาก็เรียกนายทัพนายกอง
มาปรึกษา เห็นพร้อมกันว่า เชิงศึกเฉยเปรียบไทย ด้วยไทยได้
เอาไคร้รยค้ำยมั่นแน่นเสบียงอาหารบริบูรณ์ จะเขาค้ำค่ายก็ไม่ได้ ถ้า

๒๓๖ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ตั้งนงนุชไปเลี้ยงอาหารข้างกองทัพหงษาวดีทั้งหมด ควรจะทำอบาย
 ถอยทัพต่อสมเด็จพระนเรศวรให้ออกติดตามจนพันทมนะ จึงเอากำดัง
 มากเข้าระดมตี เอาไชยชนะสมเด็จพระนเรศวร พระมหาอุปราชาเห็น
 ขอบด้วย จึงสั่งให้เดกทัพทำประหนึ่งว่าจะถอยไปบ้านเมือง สมเด็จพระ
 นเรศวรก็ยกออกติดตามจนถึงที่แห่ง ๑ ซึ่งพระมหาอุปราชาเห็นว่า
 เปนไชยภูมิดี ก็สั่งให้หยุดทัพตั้งเป็นขบวนรบ ให้พระยาคามณี ๑
 นันทกยอติ ๑ พระยาเกียนคอ ๑ สมิงราชสังครา ๑ สมิงนครินทร์ ๑
 พระยาแสนหวงเมืองเชียงใหม่ ๑ เปนปีกขวา ให้พระยาราม ๑ นันท
 สุริย ๑ สมิงดองแคว ๑ พระยาศรีธรรมมาโคกกราช ๑ พระยาน้ำ ๑
 เปนปีกซ้าย พระมหาอุปราชาตั้งเป็นกองกลาง คอยตีกองทัพไทย
 ที่ยกตามไป ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเมื่อได้ทรงทราบว่า พระ
 มหาอุปราชาหยุดกองทัพตั้งมั่นอยู่ ทรงตรวจตราตั้งเกศได้ว่าปีก
 ขวาของพระมหาอุปราชากำดังอ่อน สมเด็จพระนเรศวรไม่ให้กอง
 ทัพไทยเข้าตีประดาหน้าพร้อมกัน ตั้งพระมหาอุปราชาคาด เอากำ
 ดังเข้าทิ่มแทงโอบปีกขวาทางเดียว เมื่อบีกขวาของพระมหาอุปราชา
 แตกยับเยินแล้ว จึงตีกองกลาง ถัดออกกอง ๑ ครบถึงปีกซ้าย
 สมเด็จพระนเรศวรเห็นซำคักใด ทมนมไชยภูมิก็ไมตรี ให้กวาดต้อน
 ขนเสบียงมาสำตราวุธทั้งสองกองทัพตก อยู่ในเงอมพระหัตถ์ กลับคืนมา
 พระนคร พระมหาอุปราชาจึงรวบรวมไพร่พลที่เหลืออยู่กลับคืนไป
 เมืองหงษาวดี ได้ความตามพงษาวดารพม่า ดังนี้ แต่ศึกคราว
 นนออกความในพระราชพงษาวดารไทย ทรงฉบับพระราชหัตถ์เดชาแด

ฉบับหลวงประเสริฐ ยุติด้วยกัน (ตั้งราชตามฉบับหลวงประเสริฐ)
ว่า เมื่อปีออกจตุศักราช ๙๔๖ พ. ศ. ๒๓๒๗ พระเจ้าหงสาวดีให้พระ
ยาพลีมีผู้เป็นอาวยกกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรีทาง ๓ ให้พระ
เจ้าเชียงใหม่ (ฉบับหลวงประเสริฐเรียกว่าพระเจ้าดำรงค์ เพราะ
พระเจ้าเชียงใหม่องค์นี้ เป็นเจ้าเมืองดำรงค์อยู่ก่อน) ยกลงมาทาง
เมืองกำแพงเพชรทาง ๓ แต่ ๒ ทပ်ยกเข้ามาไม่พร้อมกัน กองทัพ
พระยาพลีมียกเข้ามาถึงเมืองสุพรรณบุรีแต่เดือนอ้าย สมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราชให้พระยาจักรี พระยาพระคลังคุมกองทัพเรือออกไป
ไปรบพระยาพลีที่เมืองสุพรรณบุรี กองทัพไทยเอาปืนใหญ่ยิง กองทัพ
พระยาพลีต้านทานไม่ได้ต้องถอยไปตั้งอยู่ที่เขาพระยาแมน ในระหว่าง
เมืองสุพรรณบุรีกับเมืองกาญจนบุรี ถึงเดือนยี่สมเด็จพระนเรศวรกับ
สมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จออกกรมพลัดทุ่งดุมพลัดแล้วขึ้นไปประทับที่
เมืองวิเศษไชยชาญ (อยู่ในตำนานอัยแขวงเมืองอ่างทองทุกวันนี้) แต่ง
กองทัพบกคนหัวเมืองเหนือ ให้เจ้าพระยาสุโขทัยยกไปตีพระยาพลี
ที่เขาพระยาแมนแตกพ่ายกลับไป เมื่อพระยาพลีแตกไปแล้ว กองทัพ
พระเจ้าเชียงใหม่จึงยกลงมาถึงเมืองไชยนาท ให้ทัพหน้ามาตั้งที่บาง
พุดทรา สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จยกทัพเรือ
ขึ้นไปตั้งที่บ้านชิวแขวงเมืองอ่างทอง แล้วให้พระราชมุนีเป็นกองนำยก
ขึ้นไปตีทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่แตกหนีกลับไป พระเจ้าเชียงใหม่
ได้ทราบความว่ากองทัพพระยาพลีแตกกลับไปแล้ว ก็เลิกทัพหลวง

๒๓๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

กذبคนไปเมืองเชียงใหม่ เนื้อความตามที่ปรากฏในหนังสือพระราช

พงษาวดารไทยไม่ตรงกับพงษาวดารพม่าโดยตรง

ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า หนังสือพงษาวดารทั้ง ๒ ฝ่ายผิด

กันตรงกัน จะเป็นผู้แต่งพงษาวดารพม่าหลงเอาเรื่องในคราวอันมา

ตงเป็นคราวนี้ เรื่องที่จริงในคราวนั้นข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเป็นอย่างที่กล่าวใน

พระราชพงษาวดารไทยว่าพระเจ้าหงสาวดีให้พระยาพดด้ยมยกเข้ามาทาง ๑

ให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมาทาง ๑ มารวมกันที่กรุงศรีอยุธยาเป็นศึก ๒

นำด้วยประมาณกำลังไทยว่างมน้อย แต่จะสู้รบตามวชิรเกา แต่สมเด็จพระ

พระนเรศวรเปิดยุทธวิธีรบเป็นอย่างใหม่เสียแล้ว พอข้าศึกทางไหนโผล่

หน้าเข้ามาก่อน ก็รีบเอากำลังไปรุมตีเสียให้แตก ไม่ปล่อยให้โอกาส

ให้ข้าศึกมีเวลาทันรวมกันได้ ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๑ จึงพ่ายแพ้ไปโดยง่าย

ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๒

เรื่องศึกหงสาวดีครั้งที่ ๒ หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระ

ราชหัตถ์ดึกดำบรรพ์กับฉบับหลวงประเสริฐ ยุคต่อกันว่า เมื่อเดือนยี่

(ศึกราชตามฉบับหลวงประเสริฐ) ปีระกาจุลศักราช ๙๔๗ พ.ศ. ๒๑๒๘

พระเจ้าหงสาวดีให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกกองทัพลงมาตั้งที่บ้านสระเกษ

แขวงเมืองอ่างทอง ครั้นถึงเดือน ๕ ให้พระมหาอุปราชยกกองทัพเข้ามา

ตั้งที่นาทเมืองกำแพงเพชรยกทัพ ๑ สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระ

เอกาทศรถผู้เสด็จออกไปตั้งรวมพลที่ทุ่งดุมพดี เมื่อวัน ๗ ๕ ค่ำ แล้ว

ยกทัพหลวงขึ้นไปที่บ้านโมก ในขณะที่พอพระเจ้าเชียงใหม่ให้พระยา

เชียงใหม่คุมทัพหน้าดวงลงมา กองนำของพระยาเชียงใหม่มาประทะทัพ
หลวงได้รับฟังกัน คทัพพระยาเชียงใหม่แตกพ่ายกลับไป ส้มเต๋จ
พระนเรศวรจึงให้พระราชมุนีกับเจ้าพระยาสุโขทัยเป็นกองนำยกตามพวก
เชียงใหม่ไป ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่รู้ว่ากองทัพหน้าแตก ก็ยกกอง
ทัพหลวงหนุนลงมาเมื่อ ๒๕ ค่ำ พบกองทัพพระราชมุนีกับพระยา
สุโขทัยได้รับฟังกันทางแกว ส้มเต๋จพระนเรศวรเสด็จยกทัพหลวงหนุน
ขึ้นไปถึงที่บ้านแหทรงทราบว่าพระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมาเอง ก็คุมกอง
ทัพหลวงไว้ ตั้งให้กองทัพหน้าถอยลงมา ข้างพระเจ้าเชียงใหม่สำคัญ
ว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยาแตก ก็ได้ติดตามลงมาไม่เป็นขบวนหลงเข้า
ในที่ชุมนุมทัพ ส้มเต๋จพระนเรศวรจึงออกล้อมรบ คทัพพระเจ้าเชียงใหม่
ใหม่แตกยับเยนเกือบจับพระเจ้าเชียงใหม่ได้ ติดตามขึ้นไปจนได้ค่าย
หลวงที่บ้านสระเกษ จับได้ท้าวพระยาแต่ไพร่พลข้างมาเครื่องสำตราวุธ
เป็นอันมาก จนเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าเชียงใหม่เองก็ขนหนี
ไปไม่ทัน กองทัพเชียงใหม่แตกหนีขึ้นไปจนถึงเมืองกำแพงเพชรจึงไป
รวมกันได้ เนื้อความที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดาร เรื่อง
ศึกหงษาวดีครั้งที่ ๒ ดังกล่าวมานี้ ไม่มีในหนังสือพงษาวดารพม่าที่เดียว
ที่ไม่มีในพงษาวดารพม่าด้วยเหตุใด ก็เพราะหัดพูดจะเข้าใจได้เพราะ
ศึกครั้งนั้น เนื้อเรื่องเนื่องอยู่ในการศึกซึ่งพระเจ้าหงษาวดียกเข้ามาเองใน
คราวนั้น พระเจ้าหงษาวดีให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมาคราวนั้น ไม่ใช่ให้
มารบพุ่ง เป็นแต่ให้มาตั้งมั่นแล้วแต่งทหารแยกย้ายออกไปเที่ยวรังแก
อย่าให้ไทยทำนาได้ จะตัดกำลังให้กรุงศรีอยุธยาขาดสิ้นเสบียงอาหาร

๒๒๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

แต่ให้พระมหาอุปราช เข้ามาคงทำนาสะสมเสบียงไว้ที่เมืองกำแพงเพชร
คอกกองทัพพระเจ้าหงสาวดี ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงยกลงมา
ตั้งอยู่เพียงสระเกษเป็น ๓ เดือน กองทัพพระยาเชียงใหม่ที่แต่งลงมาจน
ป่าโมก ก็คือให้มาเที่ยววังแกราชูรนนเอง เริงศึกเป็นเช่นนี้ สมเด็จพระ
พระนเรศวรจึงทรงชนไปตเดียวให้แตกก่อนฤดูทำนา ไม่ให้ข้าศึกทำการ
ได้ล้มความคิด

เรื่องไทยเกิดอริกับพระยาอลเวง

เมื่อเกิดศึกหงสาวดีคราวที่ ๒ นี้ พระยาอลเวงให้พระศรีสุพรรณ
มาธิราชน้องยาเธอ คุมกองทัพเขมรเข้ามาช่วย ในทางราชการคง
จะรับรองให้เป็นเกียรติยศแก่พระศรีสุพรรณมาธิราชเต็มที่ แต่น่าสงสัย
ว่า พระศรีสุพรรณมาธิราช จะมาวางกิริยาอาการอันไม่เป็นที่ พอคาพอใจ
ของชาวกรุงศรีอยุธยาแต่แรก เหตุที่จะเกิดอริกัน ก่อไว้ในหนึ่งคือ
พระราชพงษาวดารว่า พระศรีสุพรรณมาธิราชกับพวกเขมรจอดเรือ
อยู่ที่โพธิ์ ๓ คืน สมเด็จพระนเรศวรขณะศึกเชียงใหม่แล้ว ทรงเรือ
พระที่นั่งดองลงมา เมื่อผ่านเรือพระศรีสุพรรณมาธิราช ๗ แห่งอยู่ไม่
ลงหมอบ สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงชดเคือง ให้เอาศักระดาวชเลยม
เสียบไว้ที่ตรง (ข้ามกับ) เรือพระศรีสุพรรณมาธิราช ดึงน้ ชนมเพ็ญ
เรื่องนงเรือหมอบ จะถอกน้เคร่งครัดเพียงไรในครั้งนั้น ข้าพเจ้าก็
ทราบไม่ได้ แต่ใจให้นึกเห็นไปว่า ถ้าพระศรีสุพรรณมาธิราชอยู่ใน
กัณหาเรือ อันมีมานนุกอยู่โดยรอบ การที่จะนงหรือหมอบ ดูไม่

เป็นการเสียความเคารพอันใดนัก ดูไม่เป็นเหตุพอที่สมเด็จพระนเรศวร
จะทรงชดเคืองถึงปานนั้น เห็นที่พระศรีสุพรรณมาธิราชจะได้แต่งตั้ง
ภริยาอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังเช่นชนไปนั่งทำบุญค้อยบนศาลาทำนา
หรือบนตลิ่ง ให้พวกเขมรหมอบกราบตัวเองอยู่ ทำเหมือนไม่รู้จัก
ซึ่งปรากฏแก่ตาคนทั้งหลายทั่วไป ว่าปราศจากความเคารพ สมเด็จพระ
นเรศวรจึงทรงชดเคืองมาก ที่จริงจะแต่เห็นได้ในพระราชพงษาวดาร
ตรงหน้า ธรรมเนียมแต่ก่อนไม่ผิดกับเดี๋ยวนี้ ในการที่แต่งตั้งอัครมเหสี
ต่อแขกเมือง ถ้าแขกเมืองไม่ทำอย่างน่าเกลียดจริง ๆ สมเด็จพระ
นเรศวรเห็นจะไม่ตอบโต้ ลักษณะที่ตอบ โต้กันเองก็แต่เห็นได้ว่า
แต่งตั้งแต่เป็นไทย ยังไว้้อัฒมาไศรยอยู่บ้าง ถ้าไม่ไว้้อัฒมาไศรย
ก็จะให้ขุนตำรวจหรือมหาดเล็กไปว่ากล่าว ให้พระศรีสุพรรณมา
ธิราชได้ความอภัยในเวลานั้น หนังสือพระราชพงษาวดารทำให้เข้าใจ
ใจว่า เพราะเหตุอรทเกิดคราวน พระยาตแวณจึงให้เข้ามาตี
เมืองปราจีน ข้าพเจ้าเห็นว่า เรื่องเหตุคราวนไม่เป็นการสำคัญ
เหตุจริงที่พระยาตแวณยกมาตีเมืองปราจีนนั้น เพราะรู้ว่าพระเจ้า
หงสาวดียกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่ากรุงศรีอยุธยาจะเสียอีก
เขมรจึงพลอยเข้าตามเคย เพราะฉะนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงทรงชด
เคืองพระยาตแวณนัก

ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๓

ศึกหงสาวดีที่ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั้น หนังสือพงษาวดารทั้งปวงยุคคองกันว่าพระเจ้าหงสาวดีไชยดิงหยกมาเอง ศักราชตามหนังสือพงษาวดารพม่าถูกคองกับฉบับหัตถ์ดวงประเสริฐว่า ยกมาเมื่อปัจจุศักราช ๙๔๘

พ. ศ. ๒๓๒๘

เรื่องราวที่พระเจ้าหงสาวดีไชยดิงหยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาคราวนั้น ได้ความในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า ตงแคกกองทัพพระเจ้าหงสาวดีให้เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาแตกถนัดออกไป พระเจ้าหงสาวดีทรงพระวิศกมาก ปฤกษาเด้นาบดีเห็นพร้อมกันว่า ถ้าไม่ปราบปรามกรุงศรีอยุธยาตงให้ได้ เมืองประเทศราชทั้งปวงคงจะพากันเอาอย่างกระตางกระเดื่องชน พระเจ้าหงสาวดีจึงยกกองทัพใหญ่เข้ามาเองเมื่อเดือน ๑๒ ปีปัจจุศักราช ๙๔๘ พ. ศ. ๒๓๒๘ จำนวนพลของพระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาครั้งนั้น พงษาวดารพม่าว่า ๒๕๐๐๐๐ ให้พระมหาอุปราชอยู่รักษาพระนคร (แต่พงษาวดารไทยว่า พระมหาอุปราชามาด้วย)

ในพงษาวดารพม่าว่า ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรให้เก็บขนเด้นบียงอาหารตามหัวเมืองเข้ามารวบรวมไว้ในพระนคร แด่เกณฑ์คนชนรักษาหน้าทีเชิงเทิน คอยค่อสู้โดยสามารถ พระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาตั้งล้อม แต่ให้ยกพลเข้าปล้นพระนครหลายครั้ง ก็เข้าไม่ได้ ด้วยไทย

ต่อสู้แข็งแรง ยิ่งไพร่พลพระเจ้าหงษาวดีล้มตายมากนัก ได้แต่ตั้ง
ตอมอยู่ ไทยก็หาเสบียงอาหารส่งเข้าไปในเมืองได้ไม่ชด้น ด้วย
กรุงศรีอยุธยาไม่ดำเนินมาได้หลายทาง พระเจ้าหงษาวดีไม่ดำมารถ
จะบิตทางไปมาให้เกิดความอึดคึดขึ้นในพระนครได้ คงตอมมาเข้าวัน
เช้า ข้างพระเจ้าหงษาวดีเองกลับชด้นเสบียงอาหาร จนไพร่พลเป็น
โรคไทยไข้เจ็บขึ้นในกองทัพ พอลสมเด็จพระนเรศวรได้ทราบข่าวว่า
ศึกหย่อนกำลังด้วยเกิดความไข้เจ็บอดอยาก ก็แต่งกองทัพออกปล้น
ค่ายทางกลางวันกลางคืน ซ้ำพันไพร่พลพระเจ้าหงษาวดีล้มตายลงอีก
เป็นอันมาก พระเจ้าหงษาวดีคงตอมกรุงศรีอยุธยาอยู่ ๗ เดือน
เห็นจะเอาไชยชนะไม่ได้ ปฤกษานายทัพนายกองเห็นพร้อมกันว่าเชิง
ศึกเสียเปรียบไทยลงทุกวัน พระเจ้าหงษาวดีจึงให้เลิกทัพกลับไป
เมืองหงษาวดี แลขณะเมื่อพระเจ้าหงษาวดีเลิกทัพกลับไปครั้งนั้น
พงษาวดารพม่าว่า สมเด็จพระนเรศวรยกออกติดตามคอกกองทัพพระเจ้า
หงษาวดี ไปจนถึงหนองหลวง (แขวงเมืองอยู่ไทยธานี) แล้วจึงกลับ
คืนพระนคร กองทัพพระเจ้าหงษาวดีครั้งนั้นยับเยินไปมาก ได้ความ
ความพงษาวดารพม่า ดังนี้

ในหนังสือพระราชพงษาวดารไทย ว่าพระเจ้าหงษาวดียกมา
คราวนั้น มาทางเมืองกำแพงเพชร เมื่อลงมาถึงเมืองนครสวรรค์
จึงแบ่งทัพยกออกเป็น ๒ กอง ให้พระมหาอุปราชากับพระเจ้าคองอยู่
ยกลงมาทางฝั่งตะวันออกของ ๑ พระเจ้าหงษาวดียกลงมาทางฝั่ง
คอกของ ๑ ให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมกองทัพเรือแต่แต่แต่เสบียงอาหาร

๒๒๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ลงมาทางด่านแม่น้ำ กองทัพพระเจ้าหงสาวดียกลงมาถึงพระนครศรี
อยุธยาเมื่อเดือนยกอนกกองทัพพระมหาอุปราชลงมาถึง พระเจ้าหง
สาวดีตั้งทัพที่สวนตึกเชียงเหนือ ทখনอนปากคู ให้มังมอดราชบุตร
กับพระยาพระรามตั้งทัพทุ่งมะขามหย่อง ให้พระยานครตั้งทัพปากน้ำพุทไธ
สให้หนทสูตั้งทัพเชียงเหนือทখনอนบางดาว ครั้นกองทัพพระมหาอุปราช
กับพระเจ้าคองอยู่มาถึงจึงให้ตั้งทางทิศตะวันออกที่ทุ่งชายเคื่อง (แต่
ฉบับหลวงประเสริฐว่า พระมหาอุปราชตั้งทখনอนบางดาว)

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเมื่อได้ข่าวศึก ปฤกษาเห็นพร้อมกันว่า พระ
เจ้าหงสาวดียกเข้ามาเป็นศึกใหญ่ มีกำลังมากนัก จะยกกองทัพออก
ไปต้านทานกตางทาง เห็นไม่ได้เปรียบ จึงให้จัดการเตรียมรักษา
พระนครเป็นทมน แต่ตั้งคนตดเสบียงอาหารข้าศึกก่อน ด้วยไฟเวดา
หนเข้าในท้องนายงเกยวเก็บไม้แฉ่วเสด็จ จึงแต่งทหารกองอาสาให้แยก
ย้ายกันไปเที่ยวเร่งให้เกยวเขาเก็บเสบียงอาหาร รวบรวมเข้าไว้ในพระ
นคร ที่เขามาไม้หนักให้ทำลายเสีย มิให้ข้าศึกได้ ไปเป็นประโยชน์
กองทัพข้าศึกเข้ามาถึงชานพระนครในเวดาเกยวเข้าในทุ่งหันตรายังไม่ดำ
เร่ใจ จึงเพิ่มกำลังให้เจ้าพระยากำแพงเพชร ผู้ว่าที่ส้มูกตาใหม่
คุมเป็นกองใหญ่ออกไปป้องกันคนเกยวเข้า พระมหาอุปราชให้กอง
ทัพเข้ามาตักกองทัพเจ้าพระยากำแพงเพชรแตก เห็นจะเป็นครั้งแรก ที่
กองทัพไทยแตกในคราวนั้น ในเวดาที่ไทยจะยังไม่หายครั้นรามพระ
เจ้าหงสาวดีเพียง ส้มเด็จพระนเรศวรจึงทรงพระพิโรธนัก ถึงจะ
ให้ประหารชวตรเจ้าพระยากำแพงเพชร แฉ่วเสด็จยกออกไปตีทัพพระ

มหาอุปราชเองโดยทันที เพื่อจะรักษาหัวใจไทยมิให้ครันคร้ามต่อ
ข้าศึกต่อไป.

ในระหว่างตั้งแต่เดือนยี่สิบจอกจนเดือน ๒ ปีกุญจุตศักราช ๙๔๙
พ. ศ. ๒๓๓๐ ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาหน้าไม้
ได้กล่าวไว้แต่เพียงว่าได้รับพุ่งกันอย่างไรบ้าง แต่ในฉบับหลวงประเสริฐ
มีรายวันการรบ (แต่ผู้แต่งสำคัญผิดไปเป็นคราวหน้า ที่จริงเชื่อได้ว่า
เป็นรายวันรบในคราวนั้น)

ณวัน ๓ ค่ำ เวลาตี ๓๓ ได้ตั้งยกออกสกัดทัพพระยานครที่ปาก
น้ำพุทเตา (เห็นถ้าตั้งข้าศึกตรงนี้จะอ่อนกว่าท่อน) ข้าศึกแตกหนีได้
ค่ายพระยานคร

ณวัน ๓ ค่ำ ได้ตั้งยกสกัดทัพข้าศึก (เห็นจะเป็นกองหน้าของ
พระเจ้าหงสาวดี) ข้าศึกแตกพ่ายได้พันแทงเข้าไปจนถึงค่ายพระเจ้า
หงสาวดี (ที่สมเด็จพระนเรศวรคาบพระแสงดาบเป็นค่าย น่าจะ
เป็นในคราวนี้)

ณวัน ๓ ค่ำ ได้ตั้งยกสกัดทัพชุมนุมทุ่งตุมพดี แล้วสกัด
ทัพข้าศึกได้รับพุ่งถึงตุมบอนกับมาพระทนต์ ทรงพระแสงทวนแทงเหล่า
ทหารข้าศึกตาย ข้าศึกแตกพ่าย ได้พันแทงเข้าไปจนถึงค่าย
(ที่สมเด็จพระนเรศวรรบตั้งใจทำมู น่าจะเป็นในคราวนี้)

ณวัน ๓ ค่ำ ได้ตั้งทัพเรือไปตีทัพพระมหาอุปราชที่ขนอน
บางตะนาว พระมหาอุปราชแตกพ่ายลงไปอยู่บางกระดาน

๒๒๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ณวัน ๓๐ ๒ ค่ำ เสด็จออกไปค้ำทัพพระมหาอุปราชที่ตั้งอยู่บาง
กระดานแตกพ่ายไป

มีในพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ๓๑ ๒ ค่ำ เสด็จ
ขบวนช้างนำมั้นจะไปปลอมเข้าค่ายพระมหาอุปราช ข้าศึกรุกตัวเข้า
ไม่ได้ ทว่านเขาใจว่า ที่จริงจะเป็นคราวเดียวกับที่ทัพพระมหาอุปราช
แตกที่บางกระดานนตนเอง คือนไปเรื่องในฉบับหลวงประเสริฐยุคึกกับ
พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

ณวัน ๓๑ ๒ ค่ำ เสด็จยกทัพไชยออกค้ำค่ายมณฑลเทศ (ฉบับ
พระราชหัตถเลขาว่า วัดช่องลม)

ณวัน ๓๑ ๒ ค่ำ เขาเป็นใหญ่ตั้งดำเินขึ้นไปยิงค่ายพระเจ้าหงษาวดี
พระเจ้าหงษาวดีต้านทานไม่ได้ ถอยกลับไปที่ค้ำหมอกใหญ่

ฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวต่อมาว่า ๓๑ ๒ ค่ำ เสด็จยกทัพเรือ
ค้ำหมอกขึ้นไปค้ำทัพพระเจ้าหงษาวดีที่ค้ำหมอก ทัพพุ่งไม่แพ้ชนะกัน คือน
หนึ่งล้อมพระราชพงษาวดารทั้ง ๒ ฉบับกล่าวค้ำหมอกกันว่าพระเจ้าหงษาวดี
เด็กทัพกลับไป

เนื้อเรื่องทกกล่าวในพระราชพงษาวดารไทยทั้ง ๒ ฉบับ ไม่ปรากฏ
ว่าพระเจ้าหงษาวดีรบพุ่งอย่างไร ดูเหมือนมาตั้งอยู่ให้ไทยรบข้าง
เดียว ความจริงจะเป็นเช่นนั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระเจ้า
หงษาวดีเขามาตั้งล้อมแล้ว คงจะได้ให้เขาค้ำพระนครหลายครั้ง
อย่างว่าในพงษาวดารพม่า แต่ไทยสู้รบแข็งแรง เข้าไม่ได้ คือน
มากองทัพหงษาวดีก็เกิดความไขเจ็บด้วยขัตถ์นเด็มียงอาหารตง ซึ่ง

เชื่อได้ว่าเป็นความจริง ด้วยการคาดเดาซึ่งข้าศึก เป็นกดศึกสำคัญ
ของสมเด็จพระนเรศวรอย่าง ๑ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่า
ข้าศึกหย่อนกำลังแล้ว ก็ยกออกตีกระหน่ำใหญ่ อย่างว่าใน
พงษาวดารพม่า ที่ปรากฏรายวันการรบดังกล่าวมา ต้องเข้าใจว่า
เฉพาะแต่ที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเอง เชื่อได้ว่าจะมีกองอื่น ๆ ที่
จะผลัดเปลี่ยนกันออกไปตีค่ายแตรงแกข้าศึกอีกหลายกองหลายคราว
ด้วยวิสัยสมเด็จพระนเรศวร ถ้าเป็นทีแล้ว ไม่ปล่อยให้ข้าศึก
ตั้งตัวได้เป็นอันตราย ที่พงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีไปถูกษา
นายทัพนายกองเห็นพร้อมกันว่า เขิงศึกเดียเปรียบไทย จึงเลิกทัพ
กลับไป แลว่าสมเด็จพระนเรศวรได้ยกกองทัพออกติดตามตีไปจนถึง
หนองหุดวงนั้น เห็นว่าเป็นความจริง พระเจ้าหงสาวดีจึงไปถูกษา
นายทัพนายกองเมื่อถอยขึ้นไปตั้งอยู่ป่าโมกใหญ่ แต่ที่พระราชพงษาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระนเรศวรยกตามตีกองทัพพระ
เจ้าหงสาวดีไปจนถึงป่าโมกนั้น เชื่อได้ตามพงษาวดารพม่าว่า ที่
จริงตามตีไปจนถึงหนองหุดวงแล้ว จึงเสด็จกลับ.

ศึกหงสาวดีครั้งที่ ๔

เรื่องศึกหงสาวดีครั้งหน่าตั้งได้ย้อย ในหนังสือพงษาวดารมอญ
แต่พระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิม ฉบับพระราชหัตถเลขา
ยุคต้องกันว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาไม่สำเร็จ
ถอยทัพกลับไปตั้งหงสาวดีแล้ว พักอยู่ชั่วฤดูฝน พอถึงฤดูแล้ง ก็

๒๒๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ให้เกณฑ์กองทัพมัจฉานพต ๕๐๐๐๐๐ ยกเข้ามาตักกรุงศรีอยุธยาอีก
ครั้ง ๓ พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพจากเมืองหงสาวดี เมื่อ ๓ ค่ำ
ปีมะเมีย พ. ศ. ๒๓๓๓ (ถ้าเอาคักราชฉบับหลวงประเสริฐเป็นเกณฑ์ควร
จะเป็นปีชวดจุลศักราช ๙๕๐ พ. ศ. ๒๓๓๓) เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา
เมื่อต้นเดือนธันวาคม พระเจ้าหงสาวดีตั้งทัพที่เห็นอ ที่บางปะหัน
พระมหาอุปราชตั้งทัพที่ตวันตกเฉียงเหนือ ทักษณอง พระเจ้าแปร
ตั้งทัพที่ตวันตกเฉียงใต้ ที่ทุ่งตึก พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งทัพที่ตวัน
ออกเฉียงใต้ ที่วัดสังฆาวาศ จดหมายเหตุการณ์รบคราวนั้น มีใน
พระราชพงษาวดารน้อยเต็มที ปราบฎแต่ว่าคราว ๓ สมเด็จพระนเรศวร
ทรงม้าทวนกับทหารม้า ๓ กอง รวม ๓๐๐ เศษ ออกตีกองทัพข้าศึก
แตกฉาน ได้เข้าตีเข้าไปจนถึงค่าย สมเด็จพระนเรศวรทรงคาบ
พระแสงดาบบั่นค่ายข้าศึก ข้าศึกเอาทวนแทงตกลงมาหลายครั้ง เห็น
จะชนะไม่ได้ จึงกลับเข้าพระนคร พระเจ้าหงสาวดีทราบว่า สมเด็จพระ
นเรศวรทำการสังครามกล้าหาญของอาเจงก์ จึงให้ตักไม้ทำมุกกับ
ทหารทตคุมกองทัพมาชุมนุมคอยจับสมเด็จพระนเรศวร เมื่อสมเด็จพระ
นเรศวรยกออกไปครั้งที่ ๒ ตักไม้ทำมุกกับทหารทต คุมทหารเข้าล้อม
รบสมเด็จพระนเรศวรถึงตลุมบอน สมเด็จพระนเรศวรทรงพระแสงทวน
แทงถูกตักไม้ทำมุกแต่เอาพระแสงดาบฟันถูกทหารทตตายทั้ง ๒ คน ข้าศึก
แตกพ่ายไปจึงเสด็จกลับคืนพระนคร ปราบฎรายการรบ ๒ คราวเท่านั้น
แต่ดูกว่าพระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพกลับไป.

เรื่องที่ว่าพระเจ้าหงษาวดียกมาคราวนี้ ในหนังสือพงษาวดาร

พม่าไม่มีที่เดียว ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐก็ไม่บอก
ว่ายกมาเป็น ๒ ครั้ง เป็นแต่เมื่อสองวัน (ในฉบับดวาร คือวันอาทิตย์
วันจันทร์เป็นต้น) ซึ่งกำกับคำ ปราบภูเวดากวาร์ศึกคงแต่เดือนยบจอ
จุดศักราช ๙๙๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ไปจนเดือน ๗ ปีชวดจุดศักราช ๙๕๐
พ.ศ. ๒๓๓๓ รวมถึง ๓๗ เดือนนานกว่าจะเป็นศึกคราวเดียว จึงชวน
ให้เข้าใจว่า พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คงใจจะว่า
เป็นการศึก ๒ ครั้ง เหมือนกัน แต่ถ้ามานิยมด้วยวันลับดวาร พัง
แต่รายการศึกเข้ากับคำแต่เดือน ความที่จิตใจ ในฉบับหลวงประเสริฐ
ด้มเป็นศึกคราวเดียว แม้เรื่องตอนด้มเด็จพระนเรศวรบนค้ำยแถบ
ดักใจทำมู ก็อยู่ในคราวแรก ดังข้าพเจ้าได้จดบอกไว้ ท่อนแล้ว
ตรงนี้อาจจะจริงอย่างพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์
ยกมาแต่คราวเดียว เหตุที่เราเข้าใจว่ามา ๒ ครั้งเพราะมาตั้งทำศึกอยู่
สามปี ตั้งแต่เดือนยบจอจรูศก จนเดือน ๗ ปีกุนนพศก จดหมาย
เหตุแรกของไทยเราลงเป็น ๒ ปี เมื่อรวบรวมจดหมายเหตุตั้งเป็น
เรื่องพระราชพงษาวดาร ผู้แต่งจึงเรียงเรื่องแยกเป็น ๒ ครั้ง.

ถ้าพระเจ้าหงษาวดียกมา ๒ ครั้ง จึ่งดังกล่าวในพระราช
พงษาวดารไทย การที่รบพุ่งกันในคราวหลังนี้ บางทีจะเป็นอย่าง
ข้างตอนต้น ที่พงษาวดารพม่าเขาไปลงไว้ ว่าพระมหาอุปราชยก
เข้ามาคราวแรก เมื่อปีระกาจุดศักราช ๙๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ คือ พระเจ้า
หงษาวดียกเข้ามาล้อมพระนครศรีอยุธยา ๒ ด้มเด็จพระนเรศวรตั้งมั่น

คือตัวอย่างคราวก่อน พระเจ้าหงสาวดีจะตีหัวเอาพระนครไม่ได้ ก็
รับเด็กที่พกดับไป ไม่ทันให้ไพร่พลอดอยากเดี๋ยงไทยอย่างคราวก่อน.

ในพงษาวดารพม่ามีเรื่องแปลกอยู่เรื่อง ๓ ซึ่งยังไม่เคยปรากฏมา
แต่ก่อน ว่าเมื่อพระเจ้าหงสาวดีไชยดิงห์กัด้ไปตั้งเมืองหงสาวดี ให้
รือบ้อมแต่งำแพงเมืองหงสาวดีแก้ไขใหม่ เขาอย่างบ้อมกำแพงกรุงศรี
อยุธยาไปทำ ด้วยเห็นว่าแข็งแรงมั่นคงมาก ชอบเชื่อใ้คิดว่าเป็
ความจริง แต่เป็นพยานว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเข้ามาตั้งล้อม
พระนครศรีอยุธยาอยู่ คงใ้ให้เข้าตีปล้นพระนครหลายครั้ง แต่
เขาไม่ได้ ด้วยพระนครมั่นคง.

เรื่องตีเมืองลแวก

หนังสือพระราชพงษาวดารทุกฉบับบันทึกต้องกันว่า ในเวลาเมื่อ
พระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาล้อมพระนครนั้น พระยาตแวกให้ฟ้าทตะหะ
ยกกองทัพตอบเข้ามา ตีได้เมืองปราจิณบุรี เมื่อเดือน ๖ ปีกุญ
จุลศักราช ๙๔๙ พ. ศ. ๒๓๓๐ เป็นเวดาคักหงสาวดีหย่อนกำลังลงแล้ว
สมเด็จพระนเรศวร จึงใ้พระยาศรีไ้ยณรงค์ กับพระยาลี้หราชเดโชไชย
ยกกองทัพไป ถึงทันเมือกกองทัพเขมรเข้าตีเมืองนครนายก ได้รับพุ่ง
กัน กองทัพเขมรแตกพ่าย ไทยใ้ติดตามตีไปจนถึงชายแดน

ใ้ความ ตามพระราชพงษาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐใ้บอกว่า
วัน ๓ ปีกุญจุลศักราช ๙๔๙ พ. ศ. ๒๓๓๐ เสด็จไปตั้งทัพไชยณชายเค็อง
แล้วเสด็จไป (ตีเมือง) ลแวก ครองหนไ้ชางมาผูกพมวณ๓ ดงน เรือง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปตีเมืองตแวกครั้งแรก หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเห็นว่าเสด็จเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ผ่านพิภพแล้ว ตรงกับรัชกาลโองการโปรดเกล้าฯ พ. ศ. ๒๑๒๔ (ยังก่อนเวลาที่ว่าไว้ในฉบับหลวงประเสริฐ) กล่าวเรื่องไว้ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศราชเสด็จยกกองทัพจำนวน ๓๐๐๐๐๐ ให้พระราชมนูเป็นกองนำ ยกไปตีเมืองตแวก พระยาตแวกให้มารักษาเมืองโพธิ์สัตว เมืองปัตตะบอง ตั้งซุ่มกองทัพไว้ พระราชมนูกองนำยกถ้ำเข้าไป ซ้ำก็ออกโจมตีแตกพ่ายเข้ามาจนถึงทัพหลวง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระพิโรธพระราชมนูจะให้ประหารชีวิตทีเดียว สมเด็จพระเอกาทศราชทูลขอชีวิตไว้ จึงให้พระราชมนูยกไปตีเมืองปัตตะบอง เมืองโพธิ์สัตวแก่ศว พระราชมนูตีได้ทั้ง ๒ เมืองแล้ว ทัพหลวงยกเข้าไปถึงเมืองตแวก ตั้งล้อมเมืองอยู่ กองทัพหลวงขาดเสบียงอาหารจึงยกกลับคืนมาพระนคร.

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกไปตีเมืองตแวกคราวนี้ ไม่ปรากฏในหนังสือพงษาวดารเขมร แต่เชื่อได้ว่าได้ยกไปจริง หนังสือพระราชพงษาวดารไทยผิดกันแต่ฉบับหลวงประเสริฐว่า ไปด้วยในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช แต่ฉบับพระราชหัตถเลขาเห็นว่า ไปด้วยเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ผ่านพิภพแล้ว ควรเชื่อตามฉบับหลวงประเสริฐ เพราะรัชกาลไม่เกิดอนคตาค.

ดินแดนดินส้มเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ดมเด็จพระมหา
 ธรรมราชาธิราช (เรียกตรงนั้นว่า ดมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพุทธมา
 (ธิ)ราช) สวรรคต ๓ ๓ ๘ ค่ำ (วันตรงกับฉบับพระราชหัตถเลขา) ปีชวด
 จุดศักราช ๘๕๒ พ. ศ. ๒๓๓๓ ชุในราชสมบัติ ๒๓ ปี พระชนษา ๗๕ ปี
 ในแผ่นดินนคอนต้น กรุงศรีอยุธยาตกต่ำถึงที่สุดซึ่งเคยปรากฏ
 ในพงษาวดารคราว ๓ จนต้องตั้งเป็นเมืองชนของต่างประเทศ แต่ใน
 แผ่นดินนเองเหมือนกัน ที่ได้แต่เห็นไทยพากเพียรทำสงครามเอาอิศร
 กลับคืนมาได้ จึงนับว่าเป็นรัชกาลที่สำคัญรัชกาล ๑ ในพงษาวดาร
 ของเมืองไทย.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สอบศักราช

ในพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ดมเด็จพระ
 นเรศวรเด็วยราชย์เมื่อปีชวด จุดศักราช ๘๔๐ พ. ศ. ๒๓๒๓ ครองราช
 สมบัติอยู่ ๓๕ ปี สวรรคตเมื่อปีมเด่ง จุดศักราช ๘๕๕ พ. ศ. ๒๓๓๖
 ฉบับหลวงประเสริฐว่า เด็วยราชย์เมื่อปีชวด จุดศักราช ๘๕๒
 พ. ศ. ๒๓๓๓ ครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี สวรรคตเมื่อปีมเด่งจุดศักราช ๘๖๗
 พ. ศ. ๒๓๔๘ ศักราชในฉบับหลวงประเสริฐช้ากว่าฉบับพระราชหัตถ
 เลขาตรงรอบ ๓๗ ปี.

ประวัติสมเด็จพระนเรศวร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (คำพรรณศักราชตามฉบับหลวงประ
เสริฐ) เมื่อปีเถาะ จุดศักราช ๙๑๗ พ. ศ. ๒๐๙๙ ผ่านพิภพเมื่อปี
ชวด จุดศักราช ๙๕๒ พ. ศ. ๒๑๓๓ พระชนษาได้ ๓๕ ปี

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^๕ ปรากฏว่า
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช^๖ ได้เป็นพระมหาธรรมราชา
ประวัติพระเจ้าดุกเชอ ของสมเด็จพระนเรศวรพระองค์^๗ เป็นที่ส่งได้ย
กันในการศึกษาโบราณคดีมาแต่ก่อน ด้วยในหนังสือพระราชพงษาวดาร
กล่าวถึงในทีแห่งเดียว ว่าได้เป็นแม่ทัพออกไปปราบจลาจลเมืองเขมร
แล้ว^๘ จึงเสด็จ^๙ พระนาม^{๑๐} ทัพเจ้ามาพบในหนังสือพระราช
พงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เมื่อกล่าวถึงเรื่องแต่งกองทัพออกไป
ปราบจลาจลเมืองเขมรครั้งนั้นว่า “ให้พระเจ้าฝ้ายนำเสด็จ” ในหนังสือ
พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ไม่ได้ออกพระนามถึงสมเด็จพระ
พระเอกาทศ^{๑๑} ฐ^{๑๒} ในที่อื่นเลยสักแห่งเดียว เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่าพระเจ้า
ฝ้ายนำในหนังสือ^{๑๓} นั้น น่าจะต้องเข้าใจว่า หมายความว่าสมเด็จพระ
พระเอกาทศ^{๑๔} ฐ^{๑๕} ดำรง^{๑๖} ฐานที่จะวินิจฉัยถึงประวัติพระมหาธรรมราชา
ที่ว่าเป็พระราชโอรสของสมเด็จพระนเรศวร^{๑๗} ๗ เห็นจะไม่มีราชโอรสธิดา
ที่เดียว การสืบสันตติวงศ์จึงตรงทางสมเด็จพระเอกาทศ^{๑๘} ฐ^{๑๙} โดยไม่
ปรากฏเหตุการณ์เกี่ยวข้องของถึงพระเจ้าดุกเชอของสมเด็จพระนเรศวรอย่าง
หนึ่งอย่างใด

มีเนื้อความปรากฏในหนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด ว่า
 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยังทรงพระเยาว์อยู่ ต้องออกไปเป็นตัวจ่านำ
 อยู่เมืองหงสาวดี เมื่อพระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ขณะศึกคราว
 ขอช้าง ความชอบไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับอื่น
 แต่มเหตุดลหายอย่างซึ่งควรเชื่อว่า สมเด็จพระนเรศวรได้เคยออกไป
 อยู่เมืองหงสาวดี จนได้ทรงทราบภาษาแคว้นเขมรได้ใจคอของ
 พม่ารามัญ เห็นจะได้กลับเข้ามาอยู่เมืองไทยเมื่อสมเด็จพระราชาธิบดี
 ได้ผ่านพิภพ โดยพระเจ้าหงสาวดีได้พระพี่นางของสมเด็จพระนเรศวร
 ไปเป็นมเหสี เสด็จไปเป็นตัวจ่านำแทนอยู่แล้ว สมเด็จพระนเรศวร
 จึงได้ขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก เมื่อพระชนมายุ ๑๖ ปี

สมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่มพระชนษาทรงบัญชาการได้ ก็ตั้งคน
 ทำการสงครามกู้ศรีสภาพเมืองไทยแถบทุ่งขยาพระราชอาณาจักร นับ
 ว่าได้ทรงทำแต่การทหารอย่างเดียว จนสวรรคตที่เมืองหาง เรียก
 ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมืองหางหลวง อยู่ริมแม่น้ำลัดวัน
 ข้างเหนือเมืองเชียงใหม่ เมื่อเสด็จยกทัพหลวงจะไปตีเมืองอังวะ
 สวรรคตเมื่อวันที่ ๒๕ ค่ำ ปีมเสง จุศักราช (ตามฉบับหลวง
 ประเสริฐ) ๙๖๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ พระชนษาได้ ๕๐ เสด็จอยู่ในราชสมบัติ ๓๕
 พรรษา

เรื่องพระมหาอุปราช

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้ผ่านพิภพแล้ว ดำรัสให้สมเด็จพระเอกาทศรถูเป็นพระมหาอุปราช ในที่นครจะอธิบายเรื่องตำแหน่งมหาอุปราชสักหน่อย ด้วยตำแหน่งพระมหาอุปราช ที่ปรากฏมาในพระราชพงษาวดาร ต่างกันแต่ผิดกันมาโดยลำดับตามเหตุการณ์ น่าจะสังเกตอยู่บ้าง.

คำที่เรียกว่า อุปราช หรือ ยุวราช ตามคำราชาศัพท์มาจากมัธยมประเทศ จะมาโดยทางข้างพระพุทธเจ้าต่างหากก็ตาม หรือในทางข้างใต้ยศาสตร์ก็ตาม ยุคต่อกันว่า เป็นผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินอภิเษกไว้บรรพชาทายาท เพราะฉะนั้นโดยปรกคีย่อมเป็นสมเด็จพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ในกฎมณเฑียรบาลซึ่งตั้งขึ้นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บัญญัติเรื่องอุปราชนี้แปลตกอยู่

กฎมณเฑียรบาลที่พิมพ์ในบานแพนกว่า ตั้งเมื่อปีชวดจุลศักราช ๗๒๐ คือ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นั้นผิด จุลศักราช ๗๒๐ นั้นเป็นปีจอ มีใช้ปีชวด ที่จริงควรจะเป็นปีชวด จุลศักราช ๗๗๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีพยานเห็นได้ในกฎหมายนั่นเอง ที่กล่าวถึงศักดิ์ดินา ๆ เป็นของที่ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ยังไม่มี.

ในกฎมณเฑียรบาลว่า "พระราชกุมารอันเกิดจากพระอรรคมเหษี คือ หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า พระราชกุมารเกิดจากแม่ยั่วเมือง เป็น

พระมหาอุปราช” ดังนี้ ทำให้เข้าใจว่า พระราชกุมารที่จะอภิเษก
 เป็นรัชทายาทนั้น ถ้าเกิดจากพระอรรคมเหษี เรียกหน่อสมเด็จพระ
 พุทธเจ้า ถ้าเกิดจากพระมารดา ซึ่งมบนาคำศักดิ์ชนรองลงมา
 จึงเรียกว่าพระมหาอุปราช แต่ในเรื่องในพระราชพงษาวดารประกอบ
 กฎหมายนแห่ง ๓ คือ เมื่อสมเด็จพระรามาชบดท ๒ ทรงตั้งพระอาทิตย์
 วงษ์ ให้เป็นรัชทายาท เมื่อไปครองเมืองพิศณุโลก มีพระนาม
 ตามที่เรียกในฉบับหลวงประเสริฐว่า “สมเด็จพระพุทธชาณุกรเจ้า” ใน
 หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิม เรียกสมเด็จพระบรมราชา
 หน่อพุทธชาณุกร แต่พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียก
 “สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธชาณุกร” ที่ถูกข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะเป็น
 หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า พระบรมราชา คือ ตั้งให้เป็นหน่อสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าตามกฎหมายเอง มีพระนามที่เป็นเจ้าครองเมืองว่า พระ
 บรมราชา อย่างใดเคยมีมาแต่ก่อนหลายพระองค์ แต่การตั้งพระ
 มหาอุปราช ในพระราชพงษาวดารปรากฏครั้งแรก ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อทรงตั้งพระราชโอรส ซึ่งฉบับ
 หลวงประเสริฐเรียกว่า พระเชษฐา คือ สมเด็จพระรามาชบดท ๒
 ให้เป็นพระมหาอุปราช แต่คำที่ใช้ในหนังสือพระราชพงษาวดาร เห็น
 จะยุติเอาเป็นแน่ไม่ได้ว่าองค์ไหนเป็นหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า องค์ไหน
 เป็นพระมหาอุปราช เพราะเป็นของแต่ผู้แต่งหนังสือพระราช
 พงษาวดารจะเขียนลงไปตามความเข้าใจของคน.

ในกฎหมายทำเนียบศักดินาพดเรือน ซึ่งตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
 ไตรโลกนาถเหมือนกัน ยังมีตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ถือศักดินา ๓๐๐๐๐
 คน ๓ เรียกว่า เจ้าพระยามหาอุปราชชาติวงษ์ องค์ภักดีบดินทร์
 สุรินทรเดโชไชย มหัยสุริศักดิ์อาญาธิราช ขุนนางตำแหน่งนี้ ได้พบ
 ในหนังสือเก่าว่าในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ยังมีตัว แต่จะ
 มีอำนาจหน้าที่อย่างไรไม่ปรากฏท่อน นอกจากในหนังสือของมองซิเออร์
 ตา ดูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 กล่าวไว้ว่า เจ้าพระยามหาอุปราชเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร
 ในเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไม่อยู่ แต่มีบันดาศักดิ์สูงนั่งเข้าได้ ไม่ต้อง
 หมอบ ได้ความแต่เท่านี้ ตำแหน่งมหาอุปราชทมทงยศเจ้าแต่ยศ
 ขุนนาง ดังปรากฏในกฎหมายเช่นนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ประเพณีไทย
 แต่เดิมมา พระราชกุมารที่จะรับรัชทายาท คงจะเป็นพระมหาอุปราช
 ทงทนน บันดาศักดิ์เหนือสมเด็จพระพุทธเจ้า แต่เจ้าพระยามหาอุปราช
 เป็นของที่ตั้งชนบทหลัง แต่จะตั้งชนด้วยเหตุใด ข้าพเจ้ายังคิดไม่เห็น.

พระมหาอุปราช (จะเรียกเหนือสมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตาม หรือ
 เรียกพระมหาอุปราชก็ตาม) ผู้ซึ่งได้รับอภิเษกเป็นรัชทายาททนน ใน
 ชนเดิมคงจะเป็นแต่พระราชโอรส แต่คงจะมีทุกรัชกาล เว้นแต่แต่
 ทมความขัดข้อง เช่นพระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นคณ
 พิศวาทในพระราชพงษาวดาร ตำแหน่งพระมหาอุปราช มีเค้าอยู่
 อย่างนี้ คือ.

๒๓๗ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑ สมเด็จพระรามาริษิตที่ ๑ "มี" สมเด็จพระรามาศวรรราช
โอรสเป็นพระมหาอุปราช (ที่ว่า "มี" เพราะไม่ปรากฏว่าได้ตั้ง)

๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เจ้าทองถิ่นทรงพระเยาว์
ยังไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช หรือจะได้ตกตงกันไว้ ให้สมเด็จพระ
รามาศวรรเป็นมหาอุปราชก็จะเป็นได้

๓ สมเด็จพระรามาศวรร มีสมเด็จพระรามราชา ราชโอรส
เป็นพระมหาอุปราช

๔ สมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑ มีแต่ถูกพระฉนม ไม่ได้ตั้ง
พระมหาอุปราช เจ้าชายเจาญจึงเกิดแย่งราชสมบัติกัน

๕ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ตั้งพระรามาศวรรราชโอรส
คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระมหาอุปราช

๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตั้งพระเชษฐาราชบุตร เป็น
พระมหาอุปราช แต่คิดสมเด็จพระบรมราชาครองกรุงศรีอยุธยาอยู่
จึงไม่ได้ราชาภิเศกเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ๓ ปี

๗ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ไม่ได้ตั้งพระมหาอุปราช
เพราะราชสมบัติเป็นของพระเชษฐาซึ่งเป็นพระราชอนุชา

๘ สมเด็จพระรามาริษิตที่ ๒ ตั้งหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้าพระบรม
ราชาเป็นพระมหาอุปราช

๙ สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธชากรุง (ที่จริงควรเรียกสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ ๔) พระรัษฎายังทรงพระเยาว์ ไม่ทันตั้งเป็น
พระมหาอุปราช

๑๐ สมเด็จพระไชยราชาธิราช พระแก้วพ้ายทรงพระเยาว์ ไม่
ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช

๑๓ ชูหวรวงษาธิราชพอไต่ราชสมบัติ ก็ตั้งนายจันบ้านมหาโตก
ผู้น้องเป็นมหาอุปราช จะเปนมหาอุปราชอย่างเจ้าหรืออย่างขุนนางรัฐ
ไม่ได้ เป็นไต่สองสามวันก็ถูกกำจัดทิ้งพทางน้อง

๑๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหา
ธรรมราชาไปครองเมืองพิศณุโลก เข้าใจว่าตั้งไปเป็นเจ้าครองเมือง
ตามแบบซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ทำนองเป็นพระเจ้าประเทศราช มิใช่
เป็นรัชทายาท เพราะสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีพระราเมศวร แด
สมเด็จพระมหินทราธิราช เป็นราชโอรสอยู่ถึง ๒ พระองค์ คงโปรด
พระไทยให้ ใน ๒ พระองค์นี้เป็นผู้รับรัชทายาท แต่ไม่ตั้งให้ออกไป
ครองเมือง เอาไว้ทำราชการในราชธานีทั้ง ๒ พระองค์

ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเอาพระราเมศวรกับสมเด็จพระมหินทรา
ธิราชไว้ในราชธานี บางที่จะเป็นด้วยเหตุเหล่านี้ คือ ประเพณีที่
ตั้งเจ้านายไปครองเมือง แม้เป็นประโยชน์อยู่ในเขตกำลังแม่พระ
ราชอาณาจักร ก็มีขอเสียสำคัญ ที่มักเกิดเหตุแย่งชิงราชสมบัติกัน
ความจำเป็นที่ต้องมีเจ้าปกครอง ยังมีแต่เมืองพิศณุโลก ซึ่งเป็น
ราชธานีฝ่ายเหนือเมืองเดียว จึงตั้งพระมหาธรรมราชาไปครองโดย
ยกย่องความชอบ แต่โดยเป็นชาวเมืองพิศณุโลกเข้าพระไทยการงาน
ทางนั้นอยู่ หรืออีกอย่าง ๑ จะไม่สู้ไว้พระไทยพระมหาธรรมราชานัก
ไม่อยากจะแยกกำลังในราชธานีไปให้บ่อย จึงเอาสมเด็จพระเจ้าถูกเธอ

ไว้เป็นกำลังในราชธานี แต่ถกคงจะได้ตั้งแต่งใหม่กำลังแด่พระเกียรติยศ
 ฐน ไม่ให้พระราชโอรสที่จะรับรัชทายาทเดวกว่าพระราชบุตรชายเป็นแน่
 ดังเกิดโดยพระนามที่ตั้งให้เป็นพระราเมศวร (เหมือนกับผู้รับรัชทายาท
 แต่ก่อนมา) พระองค์ ๑ เป็นพระมหินทรพระองค์ ๑ นำเข้าใจว่า
 จะยกย่องใหม่พระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราช ทำนองที่เรียกกันใน
 ฐนหลังว่า พระบันฑูรใหญ่ พระบันฑูรน้อย แต่ในครั้งนั้นจะเรียก
 อย่างไร แต่ให้กำลังวังชาอย่างไร ทราบไม่ได้.

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ประเพณีทมิฬเจ้านายซึ่งทรงศักดิ์สูงสุด ๒ พระองค์
 อยู่ในราชธานี ที่เขมรเรียกว่า มหาอุปโยราชแลมหาอุปราชก็ดี ที่ไทย
 เราเรียก พระบันฑูรใหญ่ พระบันฑูรน้อย ก็ดี วังหน้า วังหลัง ก็ดี
 น่าจะมีชนในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นปฐม.

มีความกล่าวไว้ในหนังสือพงษาวดารเขมรแห่ง ๓ ว่า “ดุศักราช
 ๙๕๒ (ทรงรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช) ศกออกนักษัตร
 แต่พระองค์ (นักพระสัญญา) ทรงราชย์มาได้ ๙ ปี พระชันษาได้ ๓๒ ปี
 พระองค์สับพระราชฤไทยด้วยสมเด็จพระราชบุตรทั้ง ๒ พระองค์ ให้
 ทรงราชย์เป็นเสด็จ คือ กระษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ พระราชบุตรผู้พี่
 ปีออก พระชันษาได้ ๑๑ ปี ได้อภิเศกทรงหน้าตั้งขั้ตรงพระเกษทรง
 พระนารายณ์ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระเสด็จ
 พระไชยเชษฐาธิราชรามาศิบัติ พระราชบุตรผู้น้อยนั้นหมั้นขาด พระชันษา
 ได้ ๒ ปี อภิเศกทรงหน้าตั้งขั้ตรงพระเกษทรงพระนารายณ์ทรงพระชรรค์
 ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาศิบัติ พระบาท

บรมบพิตรทั้ง ๓ พระองค์ ทรงราชย์ ดั่งน เซมรชอบเอาอย่างไทยเป็น
ปรกติ เห็นได้ตั้งแต่พระนามพระเจ้ากรุงกัมพูชาตลอดมา ก็เอาอย่าง
พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จะถ่ายแบบสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตั้งพระ
รามేశ্বরกับ พระมหินทรไปอภิเศกราชโอรสทั้ง ๒ องค์นบางดอกกระมัง
ดูเวตาคักราชก็พอตอกนดี.

ครนเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาราชไตรราชสมบัติ กษัตริย์
พระราชโอรส ๒ พระองค์ เหมือนกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึง
อภิเศกเปม สมเด็จพระนเรศวรพระองค์ ๓ เปนสมเด็จพระเอกาทศราชูพระ
องค์ ๓ เปนพระมหาอุปราช ทำนองพระบันฑูรใหญ่ พระบันฑูรน้อย
อย่างทีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงตั้งพระรามेश্বর แต่พระมหินทร
มาแต่ก่อน สมเด็จพระเอกาทศราชูจะได้มีพระเกียรติยศเปนพระมหา
อุปราชพระองค์น้อย มาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาราช
แล้ว เมื่อสมเด็จพระนเรศวรม่านพิภพ ถ้าคงประเพณีอยู่อย่าง
แต่ก่อน ก็คงให้สมเด็จพระเอกาทศราชูเสด็จขึ้นครองเมืองพิศณุโลก
เปนพระเจ้าประเทศราชอย่างสมเด็จพระราชบิดา แต่พระองค์เอง
ได้เคยครองมา แต่สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงเด็กประเพณีทตั้งเจ้าใหญ่
ไปครองเมืองเดี่ยในครั้งน (แต่มีได้มตอมาอีก) ทรงพระราชดำริหว่า
สมเด็จพระเอกาทศราชูได้เปนพระบันฑูรมาด้วยกัน แต่ได้ทำคักตั้งกรม
อย่างเปนเพื่อนเปนเพื่อนตาย กุบ้านกูเมองมาด้วยกัน จึงดำรัสให้
สมเด็จพระเอกาทศราชู เปนพระมหาอุปราช อย่างวิสัยมัญ มี
พระเกียรติยศแต่ไซพระราชโองการ เหมือนเปนพระเจ้าแผ่นดิน.

ในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระเอกาทศรถว่า เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคตนั้น สมเด็จพระนเรศวรถูกไปอยู่เป็นคหบดีที่เมืองหงสาวดี ทางพระราชการจึงยกราชสมบัติถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ ๆ ไม่รับราชสมบัติ ว่าสมเด็จพระเชษฐาธิราชยังมีอยู่ จะรักษาราชสมบัติไว้ถวาย ครั้นสมเด็จพระนเรศวรหนีกลับมาได้ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระนเรศวร ถ้าเรื่องจริงเป็นอย่างงั้นในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ก็เป็นเหตุอันสมควรแท้ทีเดียว ที่สมเด็จพระนเรศวรจะทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศรถ อย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑ แต่เหตุฐานมีมั่นคงว่า เรื่องจริงมิได้เป็นอย่างงั้นในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ความจริงสมเด็จพระนเรศวรเสด็จอยู่ในเมืองไทยตลอดรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช แต่เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคต ได้ทำสงครามกับหงสาวดีหลายครั้งมาแล้ว จะเป็นคหบดีอยู่ในเมืองหงสาวดีในเวลานั้นไม่ได้เป็นอันขาด เพราะณนั้น ข้อควรสังเกตในพระราชพงษาวดารมีแต่ว่า สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราชพระองค์แรกที่เป้นพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน แต่เป็นพระมหาอุปราชพระองค์เดียวในชนกรุงเก่าทมิฬเกียรติยศอย่างเป้นพระเจ้าแผ่นดิน.

เรื่องศึกพระมหาอุปราชาครั้งแรก

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพิภพเดือน ๘ พอดีเดือน ๑๒ พระเจ้าหงษาวดี
 ก็ให้พระมหาอุปราชายกกองทัพออกจากเมืองหงษาวดี เข้ามาทางเมือง
 กาญจนบุรี ศึกพระมหาอุปราชาครั้งน บ่ปรากฏเนื้อเรื่องในพระราช
 พงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐแต่งพงษาวดารพม่าด้วยกัน แต่ไม่มีใน
 หนังสือพระราชพงษาวดารทั้งฉบับพิมพ์ ๒ เล่มแต่ฉบับนี้ ได้ความตาม
 หนังสือพงษาวดารพม่าว่า ตั้งแต่พระเจ้าหงษาวดีมาตั้งกรุงศรีอยุธยา
 ไม่สำเร็จ พวกหัวเมืองประเทศราชที่ชนหงษาวดีก่อกวนกระต้าง
 กระเดื่องชน ในที่สุดถึงปี ๓ เจ้าเมืองคังกตงแขวงเมือง พระเจ้า
 หงษาวดีไปถูกชากับเสนาข้าราชการเห็นพร้อมกันว่า ที่เมืองประเทศราช
 พวกก่อกวนกระเดื่อง เป็นด้วยเหตุที่ปราบกรุงศรีอยุธยาไม่ลง จำ
 จะต้องปราบกรุงศรีอยุธยาเสียให้ได้ เมืองประเทศราชอื่นจึงจะยำเกรง
 พระเดชานุภาพของพระเจ้าหงษาวดี เมื่อไปถูกชากับพร้อมกันดังนี้
 (ทั้งจะได้ข่าวว่ากรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินใหม่ เข้าใจว่า
 การในบ้านเมืองจะยังไม่เป็นปรกติ เห็นเป็นโอกาส) จึงจัดกองทัพ
 ๒ กอง ให้พระเจ้าแปรยกไปตีเมืองคังกตง ๑ ให้พระมหาอุปราชา
 ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาของ ๑ พระมหาอุปราชายกจากเมืองหงษาวดี
 เมื่อ ๓๒ ๓๒ ค่ำปีชวดจุลศักราช ๙๕๒ พ.ศ. ๒๑๓๓ มีจำนวนพล ๒๐๐๐๐๐
 เคนกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรีเดือนเดือนยี่ สมเด็จพระนเรศวร
 ได้ตั้งยกกองทัพหลวงออกไปสู่ข้าศึกที่เมืองสุวรรณภูมิ ทำกตอุบาย

ให้ชุกงอกที่พื้ดวงไฉ่ ไฉ่ป่า แล้วแต่งกอกที่พื้ทำเหมอนหงมกาดงน้อย
 ออกไปรบต่อพระมหาอุปราชา ๆ ไม่รู้จักอุบาย ได้กล้าเข้ามาในที่ชุม
 สมเด็จพระนเรศวรยกออกต่อมรบ คักองทัพพระมหาอุปราชาแตกยับเยิน
 ไปแต่จับพระยาภูกาม พระยาพิลิมไค พระมหาอุปราชาเองก็เกือบจะ
 หนีไปไม่พ้น ครั้นแตกกดับออกไปถึงเมืองหงษาวดี พระเจ้าหงษาวดี
 ทรงขัดเคือง ให้ภาคทัณฑ์พระมหาอุปราชา แต่ให้เอาคังนายทัพ
 นายกองตงพระราชอาญาทงหมด ได้ความตามพงษาวดารพม่า คังน
 ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐภูเกล้าย่อ ๆ ว่า “คักกราช ๙๕๒
 ชาดคัก (พ.ศ. ๒๑๓๓) วันที่ ๓ ๒ ๑๒ ค่ำ พระมหาอุปราชายกทัพมา
 โดยทางกาญจนบุรี ครองหนโคตวพระยาพิลิมไคตาบตจรเข้ด้ามพิน”
 คังน ที่ไม่มีในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับนี้ เป็นด้วยผู้แต่งหนังสือ
 พระราชพงษาวดารเอาเรื่องคักคราวันไปเป็นคราวันพระเจ้าแปร ที่ว่ายก
 เข้ามาที่หลังออกคราวัน ๓ แต่ในหนังสือพงษาวดารพม่า ไม่ปรากฏ
 เรื่องพระเจ้าแปรยกเข้ามาทำศึกกับไทย เรื่องราวของพระเจ้าแปรมี
 เป็นอย่างหนึ่งทีเดียว คังจะเห็นโคตวไปข้างหน้า.

การศึกพระมหาอุปราชาคราวัน ทำนองการรบชาวพเจ้าเขาใจว่า
 หนังสือพงษาวดารพม่าแต่งผิด เอารายการคราวันข้างมาตงเป็นคราวัน
 ที่จริงรายการน่าจะเป็นอย่างข้างปตาย ที่หนังสือพงษาวดารพม่าว่า
 พระมหาอุปราชายกเข้ามาตกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระมหาธรรมราชาธิราช คือ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกออกไป
 ต่อสู้ ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี พระมหาอุปราชาหาที่ไชยภูมิตงรบ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช แดงกองทัพหลวงพระมหาอุปราชาซึ่งเป็น
กองทัพหงษาด้วยพ่ายหนีกลับไป.

เรื่องศึกพระมหาอุปราชาครั้งที่ ๒ คราวชนช้าง

เรื่องศึกครั้งนั้น หนังสือพงษาวดารพม่ากล่าวไว้ ตั้งแต่พระ
มหาอุปราชาแตกทัพกลับไป พระเจ้าหงษาวดีนอຍพระไทยในการที่ไม่
สามารถจะปราบปรามเอากรุงศรีอยุธยาไว้ในอำนาจได้ วันหนึ่งใน
เดือนอ้ายปีมะโรง จุติศักราช ๙๕๕ พ. ศ. ๒๓๓๕ จึงรับสั่งให้หาพระ
มหาอุปราชา กับบรรดาพระราชบุตรมาประชุมพร้อมด้วยเสนาข้าราชการ
พระเจ้าหงษาวดีตรัสตัดพ้อว่า ทั้งเจ้าทั้งขุนนางไม่มีใครทำราชการให้
ล้มกับที่ใดชุกเพียงให้มยศึกนั้นตายก็คิด พากันอ่อนแอเสียหมด จึงทำ
สงครามไม่ชนะกรุงศรีอยุธยา ถ้าตั้งใจทำราชการให้พริกพร้อมกันแล้ว
ทำไมกับพระนเรศวร ไม่เท่าใดก็จะจับได้ มีขุนนางคน ๑ ชื่อพระยาตอ
กราบทูลว่า การรบพุ่งกับกรุงศรีอยุธยา ที่จริงไพร่พลกรุงศรี
อยุธยา น้อยกว่าพวกหงษาวดีหลายเท่า จะเอาเพียง ๑ ใน ๔ ก็ไม่ถึง
แต่พวกไทยก็ตัวเกรงสมเด็จพระนเรศวรเสียยิ่งกว่ากลัวตาย เวลา
เข้ารบพุ่งไพร่พลของสมเด็จพระนเรศวรไม่รู้จักกลัวเอาตัวถอยรอด ชาศึก
จึงกล้าแข็ง ชรบดาการสงคราม ก้าวถึงไม่อยู่แต่ทมิไพร่พลมาก
อย่างเดียว ถึงมพตน้อย ถ้าอาจหาญชำนาญศึก ก็อาจต่อสู้
คนมากได้ ถ้าจะเอาไชยชนะสมเด็จพระนเรศวรให้ได้ เห็นว่าควร
จะเลือกสรรเจ้านายในพระราชวงษ์ที่อาจหาญการสงครามหลาย ๆ องค์

เป็นแม่ทัพคุมพลไปช่วยกันทำศึกกับสมเด็จพระนเรศวร จึงจะเอาไชยชนะได้ พระเจ้าหงสาวดีเห็นชอบด้วย จึงให้พระมหาอุปราชองค์ ๓ ถูกเชือกเป็นพระเจ้าแปรองค์ ๓ นักจินหน่องราชภาคินัย ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าคองยูองค์ ๓ คุมกองทัพใหญ่รวมจำนวนพล ๒๕๐๐๐๐ ยกเข้ามาตั้งที่กรุงศรีอยุธยา แลตั้งให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกกองทัพเมืองเชียงใหม่ลงมาตีมทบด้วย กองทัพยกจากเมืองหงสาวดี เมื่อวัน ๕ ๗ ค่ำ ปีมะโรง จดศักราช ๙๕๕ พ. ศ. ๒๓๓๕ เดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๗ ๓ ค่ำ.

การรบครั้งนี้ หนังสือพงษาวดารพม่าว่า รบกันที่ในชานพระนคร ว่าในวชนั้นพระมหาอุปราชย่นข้างอยู่กลาง พระเจ้าแปรย่นข้างอยู่ข้างขวา นักจินหน่องย่นข้างอยู่ข้างซ้าย คือไปข้างขวาเจ้าเมืองจายโร (เห็นจะเป็นที่ในพระราชพงษาวดารเรียก มังจาชโร พิเดียง) ซึ่งข้างตัว ๑ กำลังคิดน่านน้ำหลัง ข้างนั้นครุร้ายคองเอาผ้าคลุมกระพองปิดตาไว้ สมเด็จพระนเรศวรทรงพระคชาธารยกกองทัพออกมาจากพระนคร พอแลเห็นพระมหาอุปราชกษบข้างพระที่นั่งตรงเข้าไปที่พระมหาอุปราชย่นข้างอยู่ ขณะนั้นเจ้าเมืองจายโรจึงเปิดผ้าที่คลุมตาข้างหน้านั้น หวังจะจับเขารบชิงพระที่นั่งสมเด็จพระนเรศวรข้างน่านนกดบแต่เขาแทงเอาข้างพระมหาอุปราชเจ็บป่วยดำหืด ถึงคองเอาเขาย่นพวงไว้กับคนไม้ พอซำคักยงบันมาคองพระมหาอุปราชสิ้นพระชนม์บนคอช้าง แต่นายท่ายข้างพยุงพระองค์ ๖ สมเด็จพระนเรศวรดำคัญว่าพระมหาอุปราชยังคองยงข้างพระที่นั่ง ใน

ขณะนั้นตนหนองจึงได้ช้างเข้าชนช้างพระที่นั่งสมเด็จพระนเรศวร ช้าง
 สมเด็จพระนเรศวรทานกำลังช้างนักจินหนองไม่ได้ สมเด็จพระ
 นเรศวรก็ถอยกลับเข้าพระนคร พระเจ้าแปร พระเจ้าคองอุบิดา
 นักจินหนอง (ซึ่งอาสาด้วยอีกองค์ ๓) พวกนี้คิดตาม แต่กองทัพไทย
 เข้าเมืองไตก่อน เจ้าเมืองคันทโอบ เจ้าเมืองฉนวนรอน ตามเคยเข้าไป
 ไทยจับไว้ได้ ช้างฝ่ายพม่าก็จับออกญาจักรี กับออกญาบาต
 (แปลไม่ออกว่าหมายว่าตำแหน่งใด) ไว้ได้ กองทัพหงสาวดีเมื่อได้
 พระมหาอุปราชาแล้ว จึงถอยออกไปตั้งห่างพระนคร นายทัพนายกอง
 ไปปลุกษาเห็นพร้อมกันว่า พระมหาอุปราชาผู้เป็นจอมพลสิ้นพระชนม์
 แล้ว ควรจะเลิกทัพกลับไปเมืองหงสาวดี จึงเลิกทัพพาทัพพระ
 มหาอุปราชากลับไป ถึงเมืองหงสาวดีในเดือน ๓ ปีนั้น เรื่องสงคราม
 คราวพระมหาอุปราชาชนช้าง หนังสือพงษาวดารพม่าว่าดังกล่าวมาน
 นี้ผิดกับพงษาวดารไทยในข้อสำคัญ คือ ข้อนี้ พม่าเข้าใจว่าคราว
 นั้นมารบกันที่ชานพระนคร ผู้แต่งพงษาวดารพม่าจึงผูกเรื่องให้เป็น
 เข้า ออก หนี ได้ กันในบริเวณเมือง ที่จริงศึกครั้งนั้น
 ไปรบกันในแขวงเมืองสุพรรณ มิใช่ในชานพระนครอย่างพม่าเข้าใจ
 ลักษณะการรบอย่างพม่าว่าจึงเป็นความจริงไม่ได้ อีกประการ ๓ เรื่อง
 ทำยุทธหัตถี คือ ที่จอมพลทั้ง ๒ ฝ่ายชนช้างเข้าชนกันตัวต่อตัวเอาแพ้ชนะ
 กันในสนามรบ ย่อมถือกันมาแต่ศึกคำบรรพ์ ว่าเป็นวิรยุทธอันผู้ชนะ
 มีเกียรติยศอย่างสูงสุดในการสงคราม เพราะเหตุที่ชนะด้วยความ
 กล้าหาญชำนาญยุทธในส่วนตัวของแม่ทัพ ไม่ได้ชนะกันด้วยจำนวนพล

หรือกล่าวอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อพระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ไปตี
เมืองอังวะ ไปชนช้างมีไชยชนะพระเจ้าอังวะ ก็ยกย่องเกียรติยศ
เดื่องร่ากัณหมาก คราวนั้นหงษาวดีเป็นฝ่ายแพ้ยุทธหัตถ์ ผู้แต่ง
พงษาวดารพม่าเห็นจะนึกชวยใจ จึงถ่วงถ่วงไปเป็นอย่างอื่น เกณฑ์
ให้ช่างพวกเดียวกันเอง ให้พระมหาอุปราชาดั้นพระชนม์ด้วยถูกปืน
แต่ที่สุดจนถึงเอาพระคชาธารเข้าฝังต้นไม้ ซึ่งไม่ต้องพิเคราะห์เท่าใด
ก็เห็นได้ว่าไม่จริงอย่างนั้น ฝ่ายช่างไทยเรา ซึ่งดูเหมือนจะเป็น
ครั้งแรกซึ่งปรากฏในพระราชพงษาวดาร ว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยได้
ชนะยุทธหัตถ์ (อันเป็นวิชัยยุทธยากที่จะมีโอกาสได้จริง ๆ ไม่ว่าในประ
เทศใด ๆ) ก็ปีศปราโมทย์ ถือเป็นเกียรติยศสำคัญของชาติ
จึงจดจำความไว้ โดยเดี่ยยมาแต่แรก ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรทรง
พระมาดาเบียง ทรงประหารพระมหาอุปราชาคด้วยพระแสงของ้าวองค์
ที่ทรงชนะเป็นเจ้าพระยาปราบหงษา แต่ที่สุดพระเจดีย์ซึ่งสมเด็จพระ
นเรศวรให้สร้างไว้ตรงที่ยุทธหัตถ์ดยังมีปรากฏอยู่ ด้วยเหตุดังกล่าว
มานี้จดหมายเหตุช้างไทยแม้จะผิดได้ ในเรื่องอื่น ในเรื่องชนช้างครั้งนั้น
จะผิดไม่ได้เป็นอันขาด.

สังครามคราวัน ถือว่าเป็นมหาไชยของชาติไทยมาแต่ครั้งกรุงเก่า
จดหมายเหตุช้างไทยถูกต้องกันทุกฉบับ พระราชพงษาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐผู้แต่งถ่วงถ่วง ๆ ยังกล่าวความตรงนชัดเจนน.

“ศักราช ๙๕๔ มโรงศก วัน ๒ ๒ ๑๒ ค่ำ อุปราชายกมาแต่
หงษา ครนเถงเดอนยมหออูปราชายกมาเถงแดนเมืองสุพรรณบุรีแต่
๒ ๑ ๑๐
คองทพทคาบดคพงกร.

วัน ๓ ๓ ๒ ค่ำ เพดาร์ุงแถว ๔ นาฬิกา ๒ บาท เถ้คัจพยุห
ยาตราโดยทางชลมารค พนไม้ชมนามที่คาบดหมพด คองทพไซย
คาบดม่วงหวาน.

ณวัน ๔ ๓ ๒ ค่ำ เพดาร์ุงแถว ๒ นาฬิกา ๙ บาท เถ้คัจ
พยุหยาตราโดยทางชลมารค อนงเมอโกถรุงชนวน ๑๒ คำนพเห็น
พระสารีริกธาตูปาฏิหารไป โดยทางซึ่งจะเถ้คัจไปนั้น.

เถงวัน ๒ ๒ ๒ ค่ำ เพดาร์ุงแถว ๕ นาฬิกา ๓ บาท เถ้คัจ
ทรงข้างคัพระยาไชยานุภาพ เถ้คัจออกรบมหออูปราชา คาบด
หนองตำหร่าย ครงนนมได้คامجกษ แต่เ้ากษหน้อยหนึ่ง แด
เมอไตชนข้างคัจวยมหออูปราชานน ส้มคัจพระนารายนบพิตรเปนเจ้า

(ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เรียกส้มคัจพระนเรศวรว่า
ส้มคัจพระนารายนเปนเจ้า) คองบัพพระคัจอชางชวหน้อยหนึ่ง อนง
เมอมหออูปราชาชางออกมายนอยนน หมวกมหออูปราชาได้ยูนน
คกตงถึงแผ่นดิน แดเอาคันได้คัจ ครงนนมหออูปราชาชาดคองข้าง
คายในที่นน แดข้างคัพระยาไชยานุภาพ ซึ่งทรงชนคัจวยข้างมหา
ออูปราชา แดมีไชยชำนะนน พระราชทานให้ชอเจ้าพระยาปราบ
หงษา” คองน.

๖๕๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

หนังสือพงษาวดารมอญฉบับที่แปลในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมเดงนพศก
พ.ศ. ๒๔๐๐ ความตรงนักกล่าวว่

“ฝ่ายพระเจ้ากรุงไทยทั้ง ๒ พนอง ครั้นทรงทราบก็รีบยกกองทัพ
ออกไป จึงพบพระมหาอุปราชานเมืองสุพรรณบุรี ขณะนั้นรามัญ
กับไทยได้รบกันเป็นลำมารด พระเจ้ากรุงไทยผู้เป็นพระเชษฐาได้ช้าง
เข้าชนกับพระมหาอุปราชา ช้างพระมหาอุปราชาเสียทีเบือนไป พระเจ้า
กรุงไทยพ่นด้วยพระแสงง้าว พระมหาอุปราชาก็ถึงแก่กรรมในทันที

หนังสือจดหมายเหตุของไปจุกเกต กล่าวความตรงนครกครน
มาก ว่า -

“เมื่อพระเจ้าหงษาวัดแพ ไทยกตบไป มีความน้อยพระไทยเป็น
ก่าตั้ง แต่ไม่สิ้นมานะ จึงให้จัดกองทัพชนใหม่ออกทัพ ๑ มีจำนวน
พล ๑๗๐๐๐๐(๐) ให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นจอมพลยกเข้ามา
พระราชโอรสนั้นมีความทมิพระไทยว่ามีไพร่พลมาก คาดว่าจะชนะเป็น
แน่ ถึงคงพระองค์เข้ามาว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม”

“เมื่อไทยได้ชาวซาคักยกเข้ามา (มากมายในครั้งนั้น) ก็พา
กันตนตกใจทวไป แต่เสด็จพระองค์ดำมิได้สทกสท้าน ไม่สิ้นหวังที่
จะตีซาคักให้แตกพ่ายไปอีก”

จดหมายเหตุของไปจุกเกต (ที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ) กล่าวว่
คนทงหลายเรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “ที่แบดกปรีนส์” จึงแปลตรง
เป็นภาษาไทยว่า “เสด็จพระองค์ดำ” เรียกสมเด็จพระเอกาทศรฐว่
ที่ไวคปรีนส์ “แปลว่าเสด็จพระขงคชาว”

จดหมายเหตุไปจุกแตกถั่วต่อมาว่า “เมื่อพวกไพร่พลไทยเห็น
 เสด็จพระองค์ดำไม่หวาดทวนเช่นนั้น ก็พากันกตมึใจ ตั้งหน้าคอย
 จะต่อสู้ข้าศึกมโหดนคราม ทั้งสองฝ่ายได้รบพุ่งกันเป็นด้ามารถ
 ติดยผลของการศึกคร่งหน จะตัดสินเด็ดขาดว่าชกาดลัมสยามจะเป็น
 อย่างไรต่อไป จอมพดทั้ง ๒ ฝ่ายต่างทรงช้างพระที่นั่งเที่ยวคั่นกันจน
 พบแล้ว ช้างทรงเข้าชนกันโดยทรงองอาจ ทั้ง ๒ องค์ไม่อาไย
 ในพระชนม์ชีพเท่ากตวอายุที่จะปราไชยแก่ข้าศึกอันเป็นที่เกลียดชัง แต่ที่
 สุดเจ้าพม่าปราไชยสิ้นพระชนม์ ในเวดามี่อาการเค็มไปด้วยความโกรธ
 แดความแค้นเป็นกำลัง เมื่อจอมพดสิ้นพระชนม์แล้ว พวกไพร่พล
 หงษาวดกตคนแตกหนี ฝ่ายไทยออกไล่ติดตามไปสักเดือนหนึ่ง เหมือน
 กับได้ฝูงสัตว์ป่า ชำพื้นเสียโดยมิได้มีความกรุณา” จดหมายเหตุ
 ไปจุกแตกแดพงษาวดารมอญ ก็ยุติอยู่กับพงษาวดารไทย ดังนี้.-

เมื่อเอาเนื้อความทุกฝ่ายมารวบรวมพิเคราะห์ดู เรื่องสงคราม
 คราวลัมเด็จพระนเรศวรชนช้างกับพระมหาอุปราช ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่อง
 จะเป็นอย่างไร คือ.

พระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ ตั้งแต่เข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาถับไป
 เห็นจะไม่มโรกไทยทุพดภาพอย่างไรเกิดขึ้น แต่คราวนั้นมาไม่ปรากฏ
 ว่าได้เสด็จไปทำสงครามเองอีกในทีใด ๆ เมื่อมีมโรกจุดศักราช ๙๕๔
 พ.ศ. ๒๓๓๕ จะมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นที่เมืองหงษาวดี เกี่ยวแก่เรื่อง
 หงเมืองกระต้างกระเดื่อง ซึ่งเห็นกันว่าเพราะปราบกรุงศรีอยุธยาถ
 ไม่ได้ พระเจ้าหงษาวดีปรารถถึงความทุพดภาพของพระองค์ ซึ่ง

เป็นเหตุไม่สามารรถที่จะยกมาทำศึกสงครามได้เองอีก จึงคิดพ้อเจ้านาย
แสนนางว่า ไม่มีใครตั้งใจปราบปรามข้าศึกศัตรู ให้ล้มกับที่
ชุกเพียง (ความที่พงษาวดารพม่าว่าตรงที่ชอบกตหนักหนา ที่มากอง
กับพงษาวดารไทย ว่าพระเจ้าหงษาวดีคิดพ้อพระมหาอุปราชาเหมือน
กัน) ในขณะที่หม่อมขุนนางคน ๑ กราบทูลแนะนำให้เสือกตั้งเจ้านาย
ที่กำตั้งหนุ่มแน่นเข้มแข็งในการสงครามหลาย ๆ องค์ ให้คุมกองทัพ
เข้ามาประชันกันทำศึกกับสมเด็จพระนเรศวร.

พระเจ้าหงษาวดีเห็นชอบด้วย จึงจัดกองทัพ ให้พระมหาอุปราชา
ยกมา กับพระเจ้าแปรราชบุตร แตนัดเงินหนึ่งองราชภาคินัย
ด้วยพระเจ้าแปรลงไปรบชนะเมืองคังมา แตนัดเงินหนึ่งองก็เป็นผลชอ
เลี้ยงว่าเข้มแข็งในการสงคราม ที่จริงพระมหาอุปราชาเคยรบแพ้สมเด็จพระ
นเรศวรมาแต่ครั้งหลายคราว เมื่อถูกเกณฑ์ ให้มารบประชันคราวน
บางที่จะอ้างเหตุเคราะห์ร้ายหนักแต่เพียง จริงอย่างว่าในพระราชพงษาวดาร
ได้ แต่พระเจ้าหงษาวดีเห็นความจำเป็น เพื่อความมั่นคงในการสืบ
สันตติวงศ์ จะต้องรักษาเกียรติยศของผู้เป็นรัชทายาท จึงให้พระ
มหาอุปราชาเป็นจอมพลยกเข้ามาในคราวนั้น.

กองทัพพระมหาอุปราชายกจากเมืองหงษาวดีในเดือน ๑๒ ปีมีโรง
จตุวารศก พ. ศ. ๒๑๓๕ เค้นกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี.

ทางที่พระมหาอุปราชาเดินทัพคราวนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินจากเมืองนครปฐม ไปนมัสการ
พระเจดีย์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างไว้ ๒๑ ทรงทำยุทธหัตถี

กรมหนອງดำพรายในแขวงเมืองสุพรรณบุรี (ซึ่งฟังตรวจค้นพบ)

เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๕๒ นี้ ได้พบรอยเนินดินเป็นแนวค่ายเก่า ตั้งแต่

ตำบลตะพังกรูชนไปหลายค่าย ค่อยออกไปทางเมืองกาญจนบุรี ก็มี

รอยค่ายอีกเป็นอันมาก ทางที่ตรวจคร้ามให้หลักฐานควรเชื่อได้ว่า พระ

มหาอุปราชาคืนกองทัพข้ามแดนไทยเข้าทางยอดหน้าแม่กระษัตริย์ ซึ่ง

ต่อมาเรียกว่าด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ดงทางเมืองกาญจนบุรีเก่า เข้า

ปากแพรกที่ตั้งเมืองกาญจนบุรีทุกวันนี้ แล้วเดินทางหนองชาวบ้านทวน

มาตะพังกรู จากตะพังกรูมายชนทิศเหนือ เพื่อจะไปข้ามลำแม่น้ำ

สุพรรณบุรีข้างเหนือเมือง เพื่อจะเดินตัดไปพระนครศรีอยุธยา ทาง

ป่าโมกเมืองอ่างทอง ด้วยในเจดีย์นั้นด้านาเมืองสุพรรณบุรีแต่กรุงศรี

อยุธยาข้างตอนใต้ยังรุกข้ามกองทัพยาก ทั้งไทยอาจจะใช้กองทัพ

เรือต่อสู้ป้องกันได้ โดยง่าย ข้าศึกจึงเดินชนเหนือหาทำข้ามลำแม่น้ำใน

หน้าคน กองทัพหงสาวด์ทยกเข้ามาในคราวก่อน ๆ บรรดาที่เข้าทาง

เมืองกาญจนบุรี ก็เห็นจะเดินทางนเหนือถนน

ข้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อรูกองทัพพระมหาอุปราชายกเข้ามา

ปลุกษาการที่จะต่อสู้ เห็นพร้อมกันว่า วิชาศึกต่อสู้ชาติกทัพพระ

นคร ปล่อยให้ข้าศึกเข้ามาถึงชานเมือง เป็นการลำบากเดือรอน

แก่ราษฎรนัก ถึงจะรบพุ่งมีชัยชนะ บ้านเมืองที่ข้าศึกเข้ามาเหยียบ

แล้วก็ต้องยับเยิน เห็นว่าฝ่ายไทยได้เคยรบพุ่งมีชัยชนะมาหลายคราว

ชำนาญการศึกแต่รู้ความสามารถของพวกหงสาวด์อยู่แล้ว เห็นพอจะ

ต่อสู้เอาชัยชนะในหัวเมืองได้ สมเด็จพระนเรศวรทรงพระราชดำริห์

เห็นดังนี้ จึงดำรัสสั่งให้เตรียมกองทัพหลวงจะเสด็จยกออกไปต่อสู้
ข้าศึกที่เมืองสุพรรณบุรี.

ในขณะที่เมือกกองทัพพระมหาอุปราชาเข้ามาตั้งอยู่ที่ตะพงกรู ครอง
หนิงอยู่ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี เพราะเมืองกาญจนบุรียังตั้งอยู่ที่
เขาชนไก่ ห่างออกไปมาก สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระ
เอกาทศรถ ก็เสด็จยกกองทัพหลวงจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อ
ณวัน ๑ ๓ ๒ ค่ำ ปีมโรง จุติศักราช ๙๕๔ พ.ศ. ๒๑๓๕ ไปตั้งที่ตำบลป่า
โมก พอจัดทัพยกเสร็จแล้ว ก็ยกกองทัพหลวงขึ้นไปตั้งที่ค่ายหนอง
สำหรั่ง (อยู่ริมตลิ่งบ้านคอกยแขวงเมืองสุพรรณบุรี) เห็นจะเสด็จ
ถึงหนองสำหรั่งราวัน ๒ ๓ ๒ ค่ำ เวลานั้นพระมหาอุปราชาเห็นจะเข้า
มาตั้งอยู่ที่ค่ายบ้านโชนี ห่างหนองสำหรั่งทางประมาณ ๒๐๐ เส้น มีรอย
ค่ายกองทัพหน้าอยู่ที่ดอนริมฝั่งเหนือบ้านโชนีทางราว ๓๐๐ เส้น สมเด็จพระ
นเรศวรทรงแต่งตั้งให้กองทัพพระยาศรีไสยณรงค์ กับพระยาราชฤทธาชนนที่
ออกไปสอดแนมทรงทราบชบวนของข้าศึกยกมาแล้ว จึงทรงกระชบวน
ที่จะยกเข้ารบข้าศึก หนังสือพระราชพงษาวดารว่า จัดเป็นชบวน
เบญจเด้า คือ จัดเป็น ๕ กองทัพ ๆ ที่ ๑ ทพหน้า พระยาดิศราช
เดโชไชยเป็นนายทัพ พระยาพิไชยชาญฤทธิเป็นปีกขวา พระยาวิชิต
ณรงค์เป็นปีกซ้าย กองทัพที่ ๒ พระยาเทพอรชุนยกกายเป็นนาย
ทัพ พระยาพิไชยสงครามเป็นปีกขวา พระยารามกำแหงเป็นปีกซ้าย
กองทัพที่ ๓ ทพหลวง สมเด็จพระนเรศวรเป็นจอมพล เสด็จกับ
สมเด็จพระเอกาทศรถ เจ้าพระยามหาเด้าเป็นปีกขวา เจ้าพระ

ยาจกรเป็นบิกชาย กองทัพที่ ๔ พระยาพระคตงยกครอบครัวเป็นนายทัพ
พระราชสงครามเป็นบิกชวา พระรามรณภพเป็นบิกชาย กองทัพที่ ๕
ทัพหลัง พระยาทำยหน้าเป็นนายทัพ หดวงเหตุไทยเป็นบิกชวา
หดวงอภัยสุรินทร์เป็นบิกชาย.

ณวัน ๒๒ ค่ำ เวลาเช้าพอกองทัพนายกตั้งหน้าไปไม่ห่างทัพ
หดวงเท่าไร ก็ประทะกองทัพขาคักทยกมา กองนำทัพไทยกำตั้งไม่
พอกันทานขาคักคองรบพดางถอยพดาง ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวร
เสด็จอยุ่ที่หนองสำหร่าย กำตั้งเตรียมจะยก ได้รับรายงานทรงทราบ
ขบวนทัพของขาคักทยกมาในเช้าวันนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า
ตั้งกำตั้งไปหนูกองทัพหน้า ซึ่งขาคักกำตั้งถอยตงมา จะรับไม่อยู่
จึงสั่งให้กองนำถอยต่อขาคักทยกตาม ให้เห็นว่างองทัพไทยแตกเสีย
ขบวน ส่วนนวกองทัพหดวงตั้งข่มไว้จนขาคักได้ถลันเข้ามาจึงยกคี่โอบ
ขาคัก ได้รับกันตั้งแต่เวลา ๕ โมงเช้าถึงคตุมบอน พอขาคักแตกพ่าย
ข้างพระที่นั่งก็เรียกมันดูยได้ขาคักเข้าไปจนถึงกองหดวง จึงพบพระ
มหาอุปราชาได้ชนข้างกัน ตั้งกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดาร.

ที่หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวข้างพระที่นั่งเรียกมันดูยได้ขาคัก
คักเขาไปนั้น คองเขาใจว่าไม่ใช่อย่างมาพหรือ วิได้ยข้างโดย
ปรกติ ผุขคองขบใหญ่ขนาด จึงจะเขารบได้ขาคัก แต่วันนั้น
ข้างพระที่นั่งเกิดคกน้ามัน เห็นขาคักแตกพ่ายก็วิ่งได้ไปโดยดำฟังไม่ต้อง
จับได้ หมายความว่าตนเอง.

ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงขึ้นครองราชย์
 เห็นได้ตามเนื้อเรื่อง
 ว่าพตศเขาไปถึงกองทัพหลวงชาศึก ทงข้างพระที่นั่งแดงข้างทรงสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถ จะมพวกรักษาพระองค์ตามคิดเขาไปด้วยก็จะไม่
 มากนัก ถูกข้าศึกกระตมยิงเอานายมหานุกาพนายท้ายข้างพระที่นั่งกับ
 หมันภักคค์วรกดางข้างสมเด็จพระเอกาทศรถตาย ถึงสมเด็จพระ
 นเรศวรก็ถูกบนทพระหัตถ์หนึ่ง เพราะเมื่อได้เข้าไปเป็นเวรารบ
 พุงกันโกตาหัด ผู้นครหัดบจนแต่ไม่เห็นอะไร พอผู้จาง ข้างพระที่
 หนึ่งก็เขาไปถึงพระมหาอุปราชายืนข้างพักอยู่ ได้โอกาส สมเด็จพระ
 พระนเรศวรจึงทำพระมหาอุปราชาให้ ทายทชหัตถ์ แต่เวรารบชนข้างกัน
 จนชนะเห็นจะไม่เกินท พอพระมหาอุปราชาขาดคอข้าง ก็พอพวก
 กองทัพไทยที่ติดตามเสด็จเข้าไปถึง ถึงกระนั้นเข้าใจว่ากำลังทหารไทย
 ที่ไปถึงเวลานั้น จะไม่มากมายเท่าใดนัก จะเพียงพอรบพุ่งให้
 ชาติกซึ่งกำลังสำถนวนอยู่ด้วยเหตุพระมหาอุปราชาดั้นพระชนม์แตกพ่ายพา
 กันถอยไป มิได้แตกยับเยินอย่างคราวก่อน ขอนจึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระ
 พระนเรศวรทรงพระพิโรธนายทัพนายกองที่ตามเสด็จไปไม่ทัน.

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวร
 มรบดีงให้สร้างพระเจดีย์องค์ ๑ ขนไว้ตรงที่ทรงทำยุทธหัตถ์มไชยชนะ
 พระมหาอุปราชา ได้ให้คนหาพระเจดีย์องค์ น้อยกว่า ๑๐ ปี อาได้รย
 หดกทกดาวในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม ว่าสมเด็จพระ
 พระนเรศวรได้ทรงทำยุทธหัตถ์ที่ตำบลตะพงกรู จึงให้ ไปเที่ยวค้น
 หาพระเจดีย์องค์นั้น ตามตำบลที่เรียกว่าตะพงกรู ในแขวงเมือง

กาญจนบุรี แต่เมืองสุพรรณบุรี ได้พบตำบลที่เรียกว่าตะพงกรุดตาย
 แห่ง แต่ไม่พบพระเจดีย์ซึ่งควรเชื่อว่าเป็นของสมเด็จพระนเรศวรได้ทรง
 สร้างไว้ จนมาได้ความในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประ
 เจริญ ว่าพระมหาอุปราชายกกองทัพเข้ามาครองนครมาคงชุมนุม
 พดด้วงตำบลตะพงกรุด แต่มาชนช้างกับสมเด็จพระนเรศวรทรงหมอง
 ลำห้วย ได้เกิดดังนี้ จึงให้พระยาสุนทรสงคราม (อ) ผู้ว่าราชการ
 เมืองสุพรรณบุรีสืบค้นหาหนองลำห้วย ถ้าพบแล้วให้พยายามค้นหา
 พระเจดีย์ในทิศใกล้หนองลำห้วยนั้นเองดู พระยาสุนทรสงครามสืบได้
 ความว่า หนองลำห้วยอยู่ในท้องที่อำเภอศรีประจัน ริมตำบลบ้านคอย
 ข้างตะวันตกเฉียงเหนือเมืองสุพรรณบุรี จึงออกไปตรวจค้นด้วยตนเอง
 พบพระเจดีย์ใหญ่องค์ ๓ อยู่ห่างหนองลำห้วยข้างตะวันตกเฉียงใต้ ระยะ
 ทาง ๓๔๐ เส้น ทิศตรงนมแต่พระเจดีย์องค์เดียว ไม่มีความบาน
 ช่องช่องเก่าอย่างใด ต้นไม้ป่าชนปกปิดซิดซิว ถ้าผู้ใดไม่ตั้งใจสืบ
 เกิดแม้จะเดินผ่านไป ก็ไม่รู้ ได้ความพระเจดีย์อยู่ในทิศ พระยาสุนทร
 สงครามให้แผ้วถางที่พระเจดีย์ เห็นเป็นรูปสี่เหลี่ยม ๔ เหลี่ยม วัด
 ขนาดฐานใต้ด้านละ ๓๐ วา ขนาดสูง ทงที่ปรกหักพังแต่ยอดอยู่ วัด
 ได้ ๖ วา สืบถามตามชาวบ้านตำบลที่ติดต่อกับที่พระเจดีย์นั้น โดย
 มากเมื่อก่อนเคยไปมาทางนั้น ไม่มีใครรู้ว่าพระเจดีย์อยู่ที่นั่น มีผู้เฝ้า
 ผู้แก่บางคนบอกว่า บิ๊ยะตายายได้นอกเต้าสืบต่อมาว่า ตรงที่
 พระเจดีย์นั้น เป็นที่กระษัตริย์แต่ก่อนได้ชนช้างกัน แต่จะเป็นครั้งไหน
 แดกระษัตริย์พระองค์ใดก็หาไม่รู้ บางคนก็ว่าเคยได้ยินว่า เป็นที่

๒๕๘ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

กระษัตริย์ไทยกับมอญชนช้างกัน บางคนจำพระนามได้ว่าพระเจ้า
จักรนารายณ์ได้มาชนช้างกับพระเจ้าราชาธิราชที่ตรงนั้น พระยาต้นทร
สงครามได้ความดังนั้น จึงให้ช่างถ่ายรูปพระเจ้ายี่แต่ทำแผนกระยะ
ทางบอกเขามาถึงกรุงเทพฯ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ แต่พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่าหักฐานมั่น
คง เชื่อได้ว่าพระเจ้ายี่ของตนเอง ที่สมเด็จพระนเรศวรได้ให้สร้าง
ขึ้นตรงที่ทรงทำยุทธหัตถีมโหฬารพระมหาอุปราชา ครองทำสงครามกับ
อิศรภาพของกรุงสยาม จึงเป็นเหตุให้ทรงพระราชอุดำหะเสด็จพระ
ราชดำเนินไปนมัสการ เมื่อเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ การเสด็จ
คราวนี้เป็นเหตุให้ตรวจพบรอยค้ำยตามทางเดินทัพของข้าศึก ดังกล่าว
มาแล้ว.

เรื่องปลุกษาโทษข้าราชการ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีมโหฬารพระมหาอุปราชา เสด็จกลับมาถึง
พระนครแล้ว ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า ทรงพระพิโรธแม่ทัพ
นายกองมโหฬารให้ปลุกษาโทษที่โดยเสด็จไปไม่ทัน ตะแต่พระคชาธาร
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสองพระองค์ ให้เขาอยู่ท่ามกลางศึก จะมีโทษ
ฉนั้นใด ถูกขุนปลุกษาโทษให้ประหารชีวิต แต่สมเด็จพระนเรศวร
ถวายพระพรขอโทษไว้ได้.

เรื่องทนายทนายกองตามเสด็จไม่ทันครั้งนั้น เห็นจะไม่ใช้
เพราะวิ่งตามข้างพระที่นั่งไม่ทัน เข้าใจว่าขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวร

แต่เจ้าข้าตโอบข้าศึก จะมีบางกองทัพไม่ได้เขารบถึงประจัญบาน บาง
 กองที่เขาประจัญบานถึงตลุมบอน แต่เมื่อเห็นข้าศึกแตกพ่ายกระจายไป
 จะไม่ได้ล่าเหยือกกว่าช้างพระที่นั่ง สมเด็จพระนเรศวรทรงติดตามเข้าไปใน
 หมู่ข้าศึก จึงมิได้รับรुकตามกองทัพเข้าไป เมื่อสมเด็จพระนเรศวร
 ชนช้างชนะแล้ว ไม่ได้กำลังพอที่จะตีข้าศึกให้แตกยับเยินไปทั้งหมดใน
 ขณะนั้น เห็นจะน้อยพระไทยที่เสียโอกาสอย่างนี้ จึงทรงพระพิโรธ
 แก่นายทัพนายกองเฉพาะกองทัพที่ไม่ได้รุกข้าศึกเข้าไปให้ทันกองทัพ มิใช่
 ปฤกษาโทษแม่ทัพนายกองทั่วไป ปราบกฏข้อราชการตามความผิด
 ครองนั้น คือ พระยาเทพอรชุนนายทัพ พระยาพิไชยสงครามปีกขวา
 พระยารามกำแหงปีกซ้าย กองเกยกายผิดทั้ง ๓ คน เจ้าพระยา
 จักรบักซ้ายทัพหลวง พระยาพระคลังนายกองทัพ ๓ พระยาศรี
 ไสยณรงค์นายกองสอดแนม รวม ๖ คน ซึ่งต้องไปตีเมืองศนาวศรี
 แด่เมืองทวายแก้ว.

เรื่องวัดป่าแก้ว

ในหนังสือพระราชพงษาวดาร ว่าสมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้ว
 ถวายพระพรขอพระราชทานโทษข้าราชการไว้ได้ ควรจะอธิบายเรื่อง
 วัดป่าแก้วไว้ตรงนี้สักหน่อย ในคำอธิบายของข้าพเจ้า ในตอน
 แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กล่าวถึงเรื่องนิกายพระสงฆ์ ที่เข้า

มาสู่ประเทศนั้น มีเนื้อความปรากฏถึงเรื่องนิกายพระสังฆซึ่งเรียกว่า
 คณะป่าแก้ว เพราะเหตุที่ไปแปลงมาในสำนักพระวันรัตน์มหาเถรใน
 เมืองดงก่า จึงเอานามวันรัตนนั้น มาแปลเป็นภาษาไทย เรียก
 ชื่อ นิกายสังฆว่า คณะป่าแก้ว พระราชาคณะที่เป็นสังฆนายกของ
 นิกายป่าแก้ว หรือที่เรียกว่าคณะใต้ จึงมีราชทินนามในสมณศักดิ์ว่า
 สมเด็จพระวันรัตน แต่ทว่าอยู่วัดป่าแก้วนั้น ทำให้เข้าใจผิดอยู่
 แม้ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระรามาริบทที่ ๑ ทรง
 สร้างวัดป่าแก้ว ที่จริงวัดนั้นเป็นวัดแก้วฟ้า วัตถุประสงค์ป่าแก้ว ไม่มี
 ในกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าได้คนหาวัดป่าแก้วกลับมาแต่ในรัชกาลที่ ๔
 จนเมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์ เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า
 ก็ได้คนหาวัดป่าแก้วอีก ได้เคยพาข้าพเจ้าไปบุกกรงช่วยหาหลายหนก็
 ไม่พบ เรื่องวัดป่าแก้วในกรุงเก่า เป็นข้อสงสัยนต่นแต่ห้อยมาก
 ความคิดฟังมาปรากฏแก่ข้าพเจ้า เมื่อไปเห็นหนังสือเก่า ๆ ที่เมือง
 นครศรีธรรมราชแต่เมืองพัทลุง ในหนังสือเหล่านั้น ใช้คำคณะ
 ป่าแก้วคิดเข้าท้ายชื่อวัดทุก ๆ แห่ง ตั้งว่า วัดเขียนคณะป่าแก้ว
 วัดจะทิ้งพระคณะป่าแก้ว ตั้งนเป็นต้น ต้องกนกับชื่อวัดที่เห็นใน
 หนังสือพงษาวดารเหนือ ที่เรียกวัดทางเมืองสุโขทัยวัด ๓ ว่า วัด
 ไตรภูมิ (คณะ) ป่าแก้ว ข้าพเจ้านึกว่า วัดป่าแก้วในกรุงเก่า
 บางที่จะมีชื่ออื่นแต่เรียกคำป่าแก้ว เข้าข้างท้าย อย่างเมืองสุโขทัย
 แต่เมืองนครศรีธรรมราช วัดในกรุงเก่า ที่เป็นพระอารามหลวงใหญ่โต
 มีอยู่วัด ๓ ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกกันว่า วัดใหญ่ ครังกรุงเก่าเรียกว่า

วัดเจ้าพญาไทย วัดนี้ไม่มีชื่อในทำเนียบสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ใน
 ทำเนียบนั้นว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่วัดป่าแก้ว เมื่อวัดป่าแก้วหาไม่พบ
 ชาวเขาจึงคิดว่าจะเป็นวัดเจ้าพญาไทย คือ วัดใหญ่เอง เพราะ
 คำว่าเจ้าไทย เป็นศัพท์เก่า แปลว่า พระ ใช้ในหนังสือไตรภูมิ
 พระร่วง แต่หนังสือสดุดาโดยมอยู่เป็นพยาน ถ้าเจ้าไทย แปลว่า
 พระ เจ้าพญาไทย ก็แปลว่า ดั่งฆราวาส วัดเจ้าพญาไทย
 แปลว่าเป็นที่อยู่ของดั่งฆราวาส ทำเนียบสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าพระ
 ดั่งฆราวาสมี ๒ องค์ คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่วัดมหาธาตุฯ ยัง
 ปรางค์อยู่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นดั่งฆราวาสอีกองค์ ๑ ว่าอยู่วัดป่าแก้ว
 เมื่อวัดดั่งฆราวาสยังมีชื่อออกวัด ๑ คือ วัดเจ้าพญาไทย ก็เห็นว่า
 คือวัดเจ้าพญาไทยนั่นเอง เป็นวัดที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่ จะเรียกกันว่า
 วัดดั่งฆราวาสคณะป่าแก้ว เมื่อเรียกสั้นลง จึงคงแต่คำว่าวัดป่าแก้ว
 เป็นชื่อหนึ่งของวัดเจ้าพญาไทย ความคิดเห็นของชาวเขาตอน เมื่อ
 มาอ่านตรวจหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถ์เดชาฯ โดยถนัด
 ได้ความว่า กรมหลวงวงษาธิราชสนิทท่านทรงคิดเห็น แดงยุคเดียวแต่
 ในรัชกาลที่ ๔ ด้วยความคอบรมพม่า เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
 สุริยามรินทร์ มีแห่ง ๑ ในพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เดิมว่า
 พระยาถ้ำแพ่งเพชร (คือพระเจ้ากรุงธนบุรี) กับพระยาเพชรบุรี
 ยกกองทัพออกไปตั้งที่วัดใหญ่ (เจ้าพญาไทย) ครั้นมาถึงฉบับ
 พระราชหัตถ์เดชาฯ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ท่านทรงแก้ว่าออกไป
 ตั้งที่วัดป่าแก้ว ดังนั้ จึงควรยุติได้ว่า ที่ในพระราชพงษาวดารว่า

๒๒๒ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่วัดป่าแก้วนั้น คือ อยู่วัดเจ้าพญาไทย ที่เรียก
ทุกวันนี้ว่า วัดใหญ่ มีพระเจดีย์สูงอยู่ริมทางรถไฟข้างควนออก
เมื่อก่อนจะเข้ากรุงเก่าตนเอง.

กลับตงหวเมืองเหนือ

เมื่อนะคักหงษาวตคราวนแดง สมเด็จพระนเรศวรจึงให้กลับ
ตงหวเมืองเหนือ ซึ่งปลดปล่อยให้ร้างมาถึง ๘ ปี ผู้ว่าราชการเมือง
เหนือตงชนในคราวนั้น คงจะเลือกผู้ที่มีความชอบในราชการสงคราม
ปรากฏชื่อแต่ ๔ คน คือ พระยาไชยบูรณ์ได้รับราชการมาแต่ยังเด็ก
ครองเมืองพิศณุโลก เห็นจะเป็นคนรุ่นใหม่ททรงฝึกหัดชน มีชื่อ
เสียงเข้มแข็งในการสงครามหลายคราว โปรดให้เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์
ครองเมืองพิศณุโลก (เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์คนแรกที่ปรากฏ) ให้
พระศรีเดชาธิราช ว่าราชการเมืองสุโขทัย พระองค์ทอง ว่าราชการ
เมืองพิษณุโลก ทั้ง ๒ นี้ เห็นจะเป็นเจ้า ให้หตวงจำไปว่าราชการ
เมืองสุวรรณคโลก เมืองสุวรรณคโลกในเวลานั้นเข้าใจว่า ไทรมกกว่า
เมืองอื่น แต่เมืองกำแพงเพชรไม่ปรากฏชื่อผู้ว่าราชการเมือง

เรื่องเฉลิมพระราชมณเฑียร

มีความกล่าวไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับหตวงประเสริฐว่า
“ศักราช ๙๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๖) มเสงศก วัน ๒๓ ค่ำ เดือน
เถลิงพระมหาปรมาตาท” ดังนี้ ทำให้เข้าใจว่าสมเด็จพระนเรศวร

ตั้งแต่ผ่านพิภพ เสด็จประทับอยู่ที่วงจันทร์เกษม บางทีจะได้ทำพระ
ราชพิธีราชาภิเษกที่นนทบุรี คอบที่ ๔ จึงเสด็จเข้าไปอยู่ในพระราชวังหลวง

เรื่องตีเมืองทวายเมืองตนาวศรี

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ให้เจ้าพระยาจักรี พระยาพระคลัง กับนายทัพนายกองที่มีความ
ผิดครั้งตามเสด็จรบซำคักไม้ทน ออกไปตีเมืองทวาย เมืองตนาวศรี
แคว้น แคว้นพระเจ้าหงษาวดีให้นายทัพนายกองที่แพทพไทยออกไป
คุมกองทัพมารักษาเมืองทวายเมืองตนาวศรีแคว้นเหมือนกัน
กองทัพไทยตีกองทัพหงษาวดีแตก ได้เมืองทวายเมืองตนาวศรีคนมา
เป็นของกรุงศรีอยุธยา แต่โปรดให้พระยาศรีไสยณรงค์อยู่ว่าราชการ
เมืองตนาวศรี เรื่องตอนนั้นในพงษาวดารพม่าไม่กล่าวถึง แต่มีเรื่อง
ราวในหนังสือพงษาวดารพม่าอันควรเข้าใจได้วาเนื้อตอกัน ว่าณเดือน
อ้ายปีมเด็จพระจุลศักราช ๙๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ มอญเจ้าเมืองมอบี (ยังไม่
รู้ว่าเมืองไหน) เป็นขบถ พระเจ้าหงษาวดีส่งกองทัพลงไปปราบ
ปราบ ด้วยส่งไสยว่ามอญเอาใจออกหากมาเข้ากับไทย ครองนั้นให้ฆ่า
ฟันมอญเสียมาก พวกมอญพากันอพยพหนีเข้ามากรุงศรีอยุธยาแต่ไป
เมืองเชียงใหม่ เมืองยะไข่เป็นอันมาก.

เรื่องตีเมืองตแวก

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหัตถดงประเสริฐว่า มีมเด็จพระเจ้า
 ศักราช ๕๕๕ พ. ศ. ๒๓๓๖ วัน ๖ ๓ ๒ ค่ำ เสด็จยกทัพหัตถดงไปตีเมือง
 ตแวก ฉบับพระราชหัตถดงเดชาถือว่าเสด็จมีมเด็จพระเจ้า แต่ตั้งศักราชเร็ว
 ไปรอบ ๓ แต่ว่าเป็นคราวแรกไปด้วย ที่จริงควรเชื่อว่าเสด็จคราวแรก
 แต่แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชธิราช ตั้งถ้าวมาแล้ว ในที่
 ควรเชื่อตามรายการที่เสด็จครั้งที่ ๒ ที่กล่าวไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับ
 พระราชหัตถดงเดชา เนื้อความว่าเสด็จไปตีเมืองตแวก จับพระยา
 ตแวกนักพระสัตถุฐา แต่พระศรีสุพรรณมาธิราชได้ ให้ประหารชีวิต
 นักพระสัตถุฐาเสียเมื่อทำพิธีปฐมกรรม แล้วเอาตัวพระศรีสุพรรณมา
 ธิราชเข้ามาไว้ในกรุงศรีอยุธยา แดกवादก่อนผู้คนเข้ามาด้วยในครั้ง
 นั้นเป็นอันมาก.

เรื่องศึกสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมืองตแวกครั้งนั้น หนังสือ
 พงษาวดารเขมรตั้งศักราชถูกต้องกับฉบับหัตถดงประเสริฐ แต่ไม่กล่าว
 ถึงเรื่องจับนักพระสัตถุฐาได้ เป็นแต่ว่าสมเด็จพระนเรศวรจับพระศรี
 สุพรรณมาธิราช กับพระราชเทพ ราชบุตร แดกवादก่อนครัวเขมรมา
 เป็นอันมาก แต่ว่าสมเด็จพระนเรศวรให้พระมหามนตรีเป็นแม่ทัพใหญ่
 อยู่รักษากรุงกัมพูชาที่เมืองอุดง.

เมืองเมะด้าเต็งสามภักดี

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ณวัน ๓ ๕ ๑๒
 ค่ำ (ปัจจุบันจุลศก พ.ศ. ๒๑๒๗) สมิงอุบากองถือหนังสือพระยาพโรเจ้า
 เมืองเมะด้าเต็งเข้ามาว่า เกิดวิวาทกับพระยาตากเจ้าเมืองเมะคะ
 เจ้าเมืองเมะคะจะยกกองทัพมาตีเมืองเมะด้าเต็ง ขอพระบารมี
 สมเด็จพระนเรศวรเปันทวง ขอพระราชทานกองทัพออกไปป้องกัน
 เมือง (เมืองเมะด้าเต็งนี้ ที่เรียกกันว่า เมืองมรหมั่ง หรือเมือง
 มดเมน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำคง คือ แม่น้ำสาละวิน คนตะพากกับเมืองเมะ
 คะ หรือ เมืองมาตะแบน) สมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้พระยาศรีไค
 คู่มกองทัพออกไปช่วยรักษาเมืองเมะด้าเต็ง (พระยาศรีไคนี้ เข้าใจ
 ว่าเป็นขุนนางมอญที่ได้อาณาสามภักดี ใ้ว่างพระราชหฤไทยได้) พระยา
 ตากเจ้าเมืองเมะคะครั้นรู้ว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยาออกไป ก็ไม่
 กล้ามาตีเมืองเมะด้าเต็ง หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวต่อไปว่า
 ในขณะที่พระยาศรีไคตั้งอยู่ที่เมืองเมะด้าเต็งนั้น เจ้าฟ้าเมือง
 แต้นหัวพราโดย มีราชบุตร ๒ คนต่างมารดา กัน ซึ่งตั้งบศึกกัน น้องผู้
 ไม่ได้ จึงหนีมาเข้าหาพระยาศรีไค ขอสามภักดีคือกรุงศรีอยุธยา
 พระยาศรีไคจึงบอกส่งตัวเจ้าแสนหัวเขมาียงพระนครศรีอยุธยา เจ้า
 แสนหัวคนนี้ ได้ความตามหนังสือตำนานโยนกว่า ขอ เจ้าแก้วคำไข่น้อย
 ภายหลังได้ไปครองเมืองแสนหัว.

เรื่องตอนหนึ่งในหนังสือพงษาวดารพม่าว่า เมื่อณเดือน ๑๒
ปีมเมียจุลศักราช ๙๕๖ พ.ศ. ๒๑๓๗ เจ้าเมืองเมาระดำเิ่งเป็นขบถ พระ
เจ้าหงษาวดีให้พระเจ้าตองอูยกกองทัพมาปราบปราม พวกมอญได้
ก้ำตั้งไทยช่วย คักกองทัพพระเจ้าตองอูแตกไป.

ในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า “ศักราช ๙๕๖
มเมียศก (พ.ศ. ๒๑๓๗) ยกทัพไปเมืองสโตง” ดังนี้.

ข้าพเจ้าเห็นว่า ควรยุติเรื่องตรงนั้น เมื่อปีมเมียจุลศักราช
๙๕๖ พ.ศ. ๒๑๓๗ พระยาตากเจ้าเมืองเมาระตะมะ กับ พระยาพะโรเจ้า
เมืองเมาระดำเิ่ง (เป็นมอญด้วยกัน) เกิดวิวาทกัน พระยาพะโร
กลัวพระยาตากจะยกมาตีเมืองเมาระดำเิ่ง จึงเข้ามาด้อมถักตขอชน
กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงให้พระยาศรีโคตออกไปช่วย
รักษาเมืองเมาระดำเิ่ง ข้างพระยาตากเห็นเมืองเมาระดำเิ่งมาเข้ากับ
ไทย ก็บอกขึ้นไปยังเมืองหงษาวดี พระเจ้าหงษาวดีจึงให้พระเจ้า
ตองอูยกกองทัพมาตีเมืองเมาระดำเิ่ง กองทัพไทยกับพวกมอญเมือง
เมาระดำเิ่งตทพพระเจ้าตองอูแตกกลับไป ความจริงจะเป็นดังนี้.

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรตีเมืองหงษาวดีครั้งแรก

ได้ความตามพงษาวดารพม่าคือมาว่า พอพระเจ้าตองอูแตก
ขึ้นไปแล้ว ไม่กี่เดือนสมเด็จพระนเรศวรก็เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไป
ถึงเมืองหงษาวดี คงตอมอยู่ ๔ เดือน จนได้ข่าวว่าพระเจ้าเซียง
ใหม่ พระเจ็ดตองอู พระเจ้าแปร ค้างยกกองทัพมาจะช่วยเมือง

หงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรจึงเด็กทพกดบคนพระนคร เมื่อ

เดือน ๕ ปีมแมจุศักราช ๙๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘

เรื่องทรงมีในพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า "ศักราช ๙๕๗ มแมศก วัน ๓ ค่ำ เพ็ญรุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๘ บาท เสด็จ พยุหยาตราไปเมืองหงสาวดีครั้งก่อน พันไม้นามคำบดห่มพดี ตั้งทัพไชยคำบดม่วงหวาน ถึงวัน ๒ ค่ำ เพ็ญเที่ยงคืนแล้ว เข้าปัดน หงสามได้ ทพหดวงเสด็จกลับคนมา" ดงน เชื่อได้ว่าในครั้งน สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จยกกองทัพขนไปคเมืองหงสาวดีเป็นครั้งแรกใน คราวนั้น แต่หาปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เด่ม หรือฉบับพระราชหัตถเลขาไม่.

เรื่องพระเจ้าแปร

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อปี มเมียจุศัศก พ.ศ. ๒๓๒๕ พระเจ้าหงสาวดีให้พระเจ้าแปรยกกองทัพ เดียบแดนมาลบชาวคราวทางกรุงศรีอยุธยา แต่มิให้ยกเข้ามารบ แต่ พระเจ้าแปรไม่ฟังรับสั่ง ชนยกเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระนเรศวรจึงยกกองทัพหดวงออกไปตั้งขุมไว้ แต่งกองทัพล่อให้ พระเจ้าแปรถลำเข้ามา แล้วออกรดมตพระเจ้าแปรแตกยับเยินกลับไป คอยมาได้ข่าวว่า พระเจ้าหงสาวดีทรงพระพิโรธให้ถอดพระเจ้าแปรเสีย แดเอาค้อมอญที่มากองทัพทำโทษ พวกมอญพากันหลบหนี พระ เจ้าหงสาวดีให้ตามจับ พวกมอญพากันหลบหนี หวงเมืองจึงพากัน

เอาใจออกหากจากพระเจ้าหงษาวดี ดังนี้ ทรงนเชื่อได้ว่า ผู้แต่งพระ
ราชพงษาวดารของเราหลงเอาเรื่องศึกพระมหาอุปราชาครั้งแรก มาเป็น
เรื่องศึกพระเจ้าแปร ๆ หาได้ยกมา แต่พระเจ้าหงษาวดีหาได้ถอดพระ
เจ้าแปร ดังกล่าวในพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาไม่
ศึกหงษาวดียกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เป็นที่รู้ตอຍเพียงคราวพระ
มหาอุปราชาเข้ามาสิ้นพระชนม์เมื่อท้ายพุทธศก ดังแต่ขึ้นมา ก็เป็น
ศึกไทยออกไปตีเมืองหงษาวดีฝ่ายเดียว.

เรื่องพระเจ้าแปรที่ปรากฏในพงษาวดารพม่า เรื่องเป็นผลเกิดคือ
ติดกับเรื่องสมเด็จพระนเรศวรยกออกไปตีเมืองหงษาวดีคราวแรก ได้
ความตามหนังสือพงษาวดารพม่าว่า ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรตั้ง
ล้อมเมืองหงษาวดีอยู่นั้น พระเจ้าแปร พระเจ้าคองอู ยกกองทัพมา
ช่วยเมืองหงษาวดี พระเจ้าคองอูยกมาก่อน พระเจ้าแปรยกมาถึง
กลางทาง ครั้นได้ข่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรเลิกทัพกลับไป
ตีเมืองคองอู ในเวลาพระเจ้าคองอูยังไม่กลับ นัดจีนหน่องคือผู้บง
กันเมืองคองอูไว้ได้ พอพระเจ้าแปรได้ข่าวว่าพระเจ้าคองอูยกกลับ ก็
เลิกทัพกลับไปเมืองแปร แล้วเลยตั้งแขวงเมืองไมชนต่อพระเจ้าหงษาวดี
ผู้เป็นพระราชบิดา เรื่องพระเจ้าแปรตั้งแขวงเมืองนี้ น่าจะเป็นด้วยความ
ฤษยาเพราะพระเจ้าหงษาวดีตั้งใหม่เกรงยอชวา ราชบุตรองค์ ๓ ซึ่งครอง
เมืองอังวะ เป็นพระมหาอุปราชา แทนพระมหาอุปราชาที่มาชาติคือข้าง
พระเจ้าแปรบางที่จะแก้กว่าแต่ลือว่า เคยได้ไปราชการนครสังคราม
มาเห็นใจความชอบ เมื่อถูกขามหน่าจึงน้อยพระทัย.

เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ตามภักดี

ได้ความตามพงษาวดารพม่าว่า ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ
ยกกองทัพหลวงไปล้อมเมืองหงสาวดี แดพระเจ้าแปรตรงแขวงเมืองชน
แดน พระเจ้าหงสาวดีไซยตั้งหักเกิดความพินเพื่อน ให้ตั้งได้ยไปว่า
พวกหงสาวดีจะพากันมาเข้ากับสมเด็จพระนเรศวร อย่างพวกหัวเมือง
รามัญข้างใต้ แม่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปครองเมือง พระเจ้าหงสาวดี
ก็ตั้งได้ยว่าจะคิดร้ายอย่างพระเจ้าแปร ถึงให้เกณฑ์คนเข้ามาประจำ
รักษาพระนคร ครนถึงปีออกจุลศักราช ๙๕๙ พ. ศ. ๒๓๓๘ ตั้งให้
พระเจ้าทองอยู่ตั้งนัคเงินหน่องราชบุตร ให้พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งพระบุตร
ราชบุตร แดไหนองยาเชองค ๑ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหนองยั้งตั้งถูกชาย
ชื่อ สกนยกยรัต เข้ามาราชการอยู่ในเมืองหงสาวดีเป็นตัวจ้านำ พระ
เจ้าทองอยู่ พระเจ้าเชียงใหม่ พากันน้อยพระไทย จึงแขวงเมืองชน
แดน ๒ เมือง ทักต่างในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระเจ้าเชียงใหม่
ใหม่มาขอสามภักดีชนกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรชนะศึก
พระมหาอุปราชานัน ทจริงจะมาสามภักดีในคราวนั้น เมื่อตรงแขวงเมือง
เอาพระเจ้าหงสาวดีแดน แดด้วยมีเหตุลำบากเกิดขึ้นในการปกครอง
บ้านเมือง ตั้งจะปรากฏต่อไปข้างหน้า.

เรื่องห้ามการสงครามในระหว่างเชียงใหม่กับล้านช้าง

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในขณะที่
เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่มาอ่อนน้อมยอมชนคอกกรุงศรีอยุธยาใน ประ
จวบเวลาเกิดอริชกับเมืองล้านช้าง ด้วยพวกตระเวนด่านชายแดน
ทั้ง ๒ ฝ่ายเกิดวิวาทฆ่าฟันกัน พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตให้พระยา
หลวงเมืองแสนยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่จึงเคย
บอกขอกำตังกรุงศรีอยุธยาชไปช่วย ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า
สมเด็จพระนเรศวรให้พระยาราชฤทธานนท์ (ที่จริงคือพระยาราชฤทธา
นนท์คนเก่าที่ไต่เดือนเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์) เป็นแม่ทัพคุมกำตังหัวเมือง
เหนือยกชไป แต่ให้พาพระยารามเดโชซึ่งเป็นชาวเชียงใหม่ชไปด้วย
คำรุดั้งไปว่าถ้าสำเร็จราชการแล้ว ให้พระยารามเดโชช่วยพระเจ้า
เชียงใหม่ เจ้าพระยาสุรสีห์กับพระยารามเดโชคุมกองทัพชไปถึงเมือง
เชียงใหม่แล้ว ยกออกไปตีตเมืองเชียงใหม่ไปว่ากล่าวห้ามปรามพระ
ยาเมืองแสน ๆ เกรงพระเดชาภาพ ก็เลิกทัพกลับไปเมืองล้านช้าง
เจ้าพระยาสุรสีห์จึงให้พระยารามเดโชอยู่รักษาราชการที่เมืองเชียงใหม่
แล้วเลิกทัพกลับตมา.

เรื่องพระยารามเดโชคนนี้ แต่แรกเมื่ออ่านแต่หนังสือพระราช
พงษาวดาร ชวนจะงงน คือเมื่อสอบพงษาวดารพม่า ได้ความ
ว่าพระเจ้าเชียงใหม่คราวนั้นเป็นพม่า จึงเข้าใจเรื่องแจ่มแจ้งตชมาก
คือ ตงแต่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตงมิ่งนรราชชอราชบุตรมาเป็นพระเจ้า

เชียงใหม่ พม่าบังคับการบ้านเมืองมาถึง ๑๗ ปี ในระหว่างเวลาดัง
 นั้น เห็นจะมีพวกไทยทำวพระยาแสนเมืองชาวเชียงใหม่ที่ไม่นิยมต่อ
 พม่า หดบหดถดถอยอยู่กรุงศรีอยุธยาไม่น้อย พระยารามเดโช
 จะอยู่ในพวกนั้นคนหนึ่ง เห็นจะมาสมัครเข้ารับราชการมาเห็นใจความ
 ชอบจนได้เป็นที่พระยารามเดโช ครั้นเมื่อพระเจ้าหงสาวดีไชยดิ่งให้ล้อม
 อำนาจตง แต่ที่สุดเกิดแตกกันตนเองกับพระเจ้าเชียงใหม่ พวกชาว
 เชียงใหม่ที่ไม่นิยมต่อพม่าจะกระด้างกระเดื่องขึ้น ที่พระเจ้าเชียงใหม่
 มิ่งนรราชขอ มาขอชนกรุงศรีอยุธยาจะเป็นด้วยเหตุนี้ด้วย สมเด็จพระ
 พระนเรศวรจึงตั้งพระยารามเดโชขึ้นไปเกลี้ยกล่อมชาวเชียงใหม่ ให้
 นิยมยำเกรงกรุงศรีอยุธยา การที่พระยารามเดโชขึ้นไปครั้งนั้น เชื่อ
 ได้ว่าพระเจ้าเชียงใหม่คงจะไม่พอใจ แต่ไม่รู้ที่จะขัดขวางประการใด
 ข้างเจ้าพระยาสุรสีห์ซึ่งเป็นผู้รับ ๆ ตั้งออกไป เห็นว่าจะให้พระยาราม
 เดโชอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ จะเกิดวิวาทกันกับพระเจ้าเชียงใหม่ จึง
 ให้ไปว่าราชการเมืองเชียงใหม่ ในฐานะที่เป็นข้าราชการกรุงศรีอยุธยา
 ไปตั้งอยู่ในระหว่างกลาง เพื่อบีบบังคับให้พวกเมืองด่านข้างมารบกว
 เมืองเชียงใหม่.

เมืองด่านข้างในคือนั้น เรื่องราวที่มีในพงษาวดารพม่า พงษาวดาร
 ด่านข้าง แต่ตำนานโยนก เป็นกระท่อนกระแท่น ข้าพเจ้าเอาเนื้อความ
 ทั้งปวงมาเรียบเรียงคิดคั่นกัน เข้าใจว่าประวัติของเมืองด่านข้างคือนั้น
 เห็นจะเป็นเช่นนั้น คือ เมื่อรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๙๕๐ ค่ำก พ. ศ. ๒๑๓๑ เจ้า
 อุปราชที่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตั้งให้เป็นพระเจ้านครศรีธรรมราชคนสุดท้าย

พริาไทย แต่แรกพระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ได้ออกตอกเขของค้๑ จะอภิเศก
 ให้ไปเป็นพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต แต่ในขณะนั้นพระเจ้าแปรที่เป็นราช
 อนุชาพริาไทยตง พระเจ้าหงษาวดีเห็นว่าเมืองแปรสำคัญกว่า จึงตง
 ตอกเขของค้๑นั้นไปครองเมืองแปร (คือพระเจ้าแปรที่ตงแขงเมืองที่หตั้ง)
 ล้วนเมืองด้านข้างเห็นจะหาผู้ใดตงไม่ได้เหมาะ พระเจ้าหงษาวดีจึงให้
 พระยาแสนสุรินทรขว้างฟ้ากดับไปรักษาราชการ อยู่ได้ ๒ ปี พระยาแสน
 สุรินทรขว้างฟ้าตาย พระยานครนอยตงพระยาแสนสุรินทรขว้างฟ้ารักษา
 ราชการอยู่ได้น้อยหน่ง พวกชาวด้านข้างไม่พอใจ จึงร้องขอพระ
 หน่อแก้วราชโอรสของพระไชยเชษฐา ซึ่งพระเจ้าหงษาวดีจับไปกักไว้
 แต่ยงเยาว์จนอายุ ๓๘ ปี กดับมาครองกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเจ้า
 หงษาวดีก็อนุญาตให้ตามประสงค์ของชาวเมือง คือพระหน่อแก้ว
 ที่มาเกิดอริกับพระเจ้าเชียงใหม่ เหตุที่จะเกิดอริกัน ได้เคาคความว่า
 เมื่อบมเส่งจุดศักราช ๘๕๗ พ. ค. ๒๑๓๘ พอพระหน่อแก้ววรา ดมเด็จพระ
 พระนเรศวรยกชนไปตเมืองหงษาวดี พระหน่อแก้วกตงแขงเมืองเอา
 หงษาวดีบาง แดยให้พระยาน่านมาตเมืองเชียงใหม่ แต่ด้พระเจ้า
 เชียงใหม่ไม่ได้ พระยาน่านตองหนีไปอยู่เมืองด้านข้าง รุงบชนพวก
 ชาวด้านข้างที่ถูกกวาดไปไว้เป็นขเดยทเมืองหงษาวดี เกิดเป็นขบถ
 อพยพหนีกดับไปเมือง พระหน่อแก้วให้ยกกองทัพมารับคริว เข้าใจ
 ว่าจะเกิดวิวาทกับเชียงใหม่ตวยเรื่องแยงครวกันครวณ ทพระเจ้า
 เชียงใหม่ให้มาชอกองทัพกรุงศรีอยุธยาชนไปช่วย.

ที่พวกครัวชาวตานซางกาเวบชนคราวัน จะไม่ใช่แต่ในเมือง
 หงสาวดีกับเมืองเชียงใหม่เท่านั้น ถึงในหัวเมืองชนกรุงศรีอยุธยา
 ก็เป็นด้วย เพราะมีข้อความในพระราชพงษาวดารฉบับหาดวงประเดรัฐ
 ว่า "ศักราช ๙๕๕ ออกศักราช วันที่ ๓ ๙๖ ค่ำ (พ. ศ. ๒๓๓๙) ดาวเหนือ ชูขึ้น
 เมืองรบดาวคำบตตะเคียนดวน" ดั่งนี้ พระหน่อแก้วเห็นจะไปคิดตั้งตัว
 อย่างพระไชยเชษฐา จึงมีใบบังให้พวกชาวศรีสัตนาคนหุตอพยพไปด้วย
 ไปบ้านเมืองทั่วทุกแห่ง.

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรตีเมืองหงสาวดีครั้งที่ ๒

ได้ความตามหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า
 สมเด็จพระนเรศวรได้ข่าวว่า หัวเมืองชนหงสาวดีเกิดแตกร้างร่ำ
 ร้ายจึงเตรียมการที่จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองหงสาวดี ในเบื้องต้นให้เจ้าพระ
 ยาจักรคุมกองทัพออกไปตั้งทำนุหาเสบียงขนยุงนางไวทเมืองเมาระดำเิ่ง
 กองทัพให้พระยาศรีไศยยกไปตรวจก่อน ให้สัมทบกับกองทัพเจ้าพระยา
 จักร แต่ตัวพระยาศรีไศยกับพรรคพวกให้กลับเข้ามารับราชการในกรุง
 (ข้อนี้แต่เห็นได้ว่า พระยาศรีไศยนั้นเป็นพระยามอญที่มาด้ามักัดคน
 มีใช้ไทย).

ขณะเมื่อเจ้าพระยาจักร์ออกไปตั้งอยู่ทเมืองเมาระดำเิ่งนั้น พวก
 หัวเมืองทชนหงสาวดีทราบข่าว สมเด็จพระนเรศวรจะยกกองทัพขึ้นไป
 กพากันแต่งทูตมาขอร้องเจ้าพระยาจักร์ ขออ่อนน้อมต่อกรุงศรีอยุธยา
 หลายเมือง ขอขอใจ ในหนังสือพระราชพงษาวดารแต่ ๒ เมือง คือ

๖๗๔ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เมืองคองอู ๓ เมืองตะเคิง (ที่จริงเมืองยะไข่) ๓ เมืองพัติม ๓
เมืองเมาะคมะ ๓ เมืองบวเฌอน ๓ เมืองชติก ๓ ใน ๖ เมืองนี้
ที่สำคัญ คือ เมืองคองอูกับเมืองยะไข่ เป็นเมืองประเทศราช
พระเจ้าคองอูเป็นน้องยาเธอ (หนังสือพระราชพงษาวดารว่าเป็น
หลานเธอ) ของพระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ แต่เมืองยะไข่นั้น เป็น
ประเทศราชต่างภาษา คือบางคราวจึงขึ้นหงษาวดี ในหนังสือพระ
ราชพงษาวดารว่า ทงพระเจ้าคองอูพระเจ้ายะไข่รับว่า ถ้าสมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จขึ้นไปตีเมืองหงษาวดีเมื่อใด จะยกกองทัพมาช่วย.

หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าว ว่า ในขณะนั้นที่เมืองคองอู
มีพระภิกษุองค์ ๓ ชื่อ พระมหาเถรเดียมเพรียม เข้าไปหาพระเจ้า
คองอูให้เขากับไทย บอกอุบายให้พระเจ้าคองอูคิดตั้งตัวเป็นใหญ่
ในทางที่ทำให้ปรากฏว่าจะเป็นผู้รักษาอาณาเขตหงษาวดี แต่คิดอ่าน
เอาพระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ไว้ในอำนาจ พระเจ้าคองอูเห็นชอบด้วย
ในเบื้องตนจึงทำอุบายยุยงให้พวกมอญเมืองเมาะคมะ เมืองเมาะ
คมะตั้งเกิดแตกขึ้นกับไทย จนเจ้าเมืองเมาะคมะตั้งแขงเมือง ครั้น
สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพหกดวงขึ้นไปตีเมืองเมาะคมะ พระเจ้า
ยะไข่หายกมาช่วยตามสัญญาไม เป็นแต่ให้ขุนนางคุมกองทัพเรือเมือง
ยะไข่มาขอเข้ากองทัพหกดวง สมเด็จพระนเรศวรไม่ไว้พระไทยจึงไม่
รับกองทัพยะไข่ไว้ ฝ่ายพระเจ้าคองอูเมื่อได้ข่าวว่าสมเด็จพระ
นเรศวรยกกองทัพหกดวงขึ้นไป ก็ยกกองทัพจากเมืองคองอู อุบาย
ว่าจะมาช่วยต่อสู้ข้าศึกรักษาเมืองหงษาวดี ครั้นพระเจ้าหงษาวดีเชอ

ถอยปด้อยให้กองทัพเมืองคองอูเข้ามาจนถึงเมืองหงสาวดี พระเจ้า
 คองอูเบนท์ ก็ให้รวบรวมผู้คนทรพยัดมบคในเมืองหงสาวดีให้เฝ้า
 ปราบดาทราชมณเฑียรเสี้ยแล้ว ก็คุมเอาพระเจ้าหงสาวดีไชยสิงห์เด
 กวาดคองอูคนเขาไปไว้ในเมืองคองอู ครนสมเด็จพระนเรศวรยกขนไป
 เมืองหงสาวดี เห็นแต่เมืองเปล่า จึงให้ไปถามพระเจ้าคองอูว่า
 ที่สัญญาว่าจะช่วยเหตอการสงครามนั้น เที่ยวนพระยาคองอูมาได้
 เมืองหงสาวดีแล้ว จะทำอย่างไรค่อไป พระเจ้าคองอูจึงแต่งทูต
 เชิญเครื่องราชบรรณาการมาถวาย รับว่าจะอ่อนน้อม แต่ผิดเพี้ยน
 ถ่วงเวตาไปค้วยอุบายค่าง ๆ สมเด็จพระนเรศวรทรงพระราชดำริให้
 เห็นว่าพระเจ้าคองอูตอถวง จึงยกทัพหุดวงเตยไปเมืองคองอู พระเจ้า
 คองอูก็เม่ออกมาอ่อนน้อมจึงเขาดอมเมืองไว้ ถอมอย ๓ เดือน
 กองทัพหุดวงชดสั้นเดบียงอาหาร ไพร่พลอดคอยากจนถึงล้มตาย จึง
 ค้องเลิกทัพกลับพระนคร.

เรื่องตรงน

ในพระราชพงษาวดารฉบับหุดวงประเสริฐว่า

“ศักราช ๙๖๓ (พ.ศ. ๒๓๔๒) กุญศึก วัน ๕ ๓ ๑๓ ค่ำ เพลา
 รุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๘ บาท เสด็จพยุหยาตราไปเมืองคองอู พันไม
 ชมนามคียบลหุดมพล คองทัพไชยคียบลวดคาค ครนถวน ๕ ๓ ๕ ค่ำ
 เสด็จพระราชดำเนนถึงเมืองคองอู แดทัพหุดวงเขาตั้งโกตเมืองคองอู
 ประมาณ ๓๐ เค้น แดคองยทนน ๒ เดือน ขาดอาหารพันกาดัง
 ไพร่พลทั้งปวงตายค้วยอดอาหารเพนอันมาก ครนถวน ๕ ๖ ๒ ค่ำ ทัพ
 หุดวงเสด็จกลับคีนมายังพระนครครือยทชยา ” ดิงน. 2563

หนังสือพงษาวดารพม่ากล่าวความตอนนั้นว่า พระเจ้าตองอู
 (ซึ่งตั้งแขวงเมืองแฉว) คิดจะตีเมืองหงสาวดี จึงส่งราชทูตไปขอ
 กองทัพพระเจ้ายะไข่ให้มาช่วยตีอกทาง ๓ พระเจ้ายะไข่จัดกองทัพ
 เรือ ๕๐๐ ลำ ให้ราชโอรสองค์ใหญ่ยกมาตีได้เมืองดะเวียม เมื่อ
 เดือน ๕ ปีวอก จตุศักราช ๙๕๙ พ. ศ. ๒๓๓๙ ฝ่ายพระเจ้าตองอูก
 พด ๕๐๐๐๐ ลงมาตั้งที่ตำบลกิดยา เมื่อเดือน ๕ ปีวอก จตุศักราช ๙๕๙
 พ. ศ. ๒๓๔๐ ครั้นถึงปัจจุ จตุศักราช ๙๖๐ พ. ศ. ๒๓๔๑ กองทัพ
 เมืองตองอูแลเมืองยะไข่พร้อมกันยกเข้าตีล้อมเมืองหงสาวดีไว้ จนใน
 เมืองขาดสิ้นเสบียงอาหาร พวกในเมืองหงสาวดีตั้งแต่ไพร่พลขึ้นไป
 จนขุนนางแต่เจ้านายพากันออกไปเข้ากับพระเจ้าตองอูเป็นอันมาก จน
 มิ่งเรยกยอชวา ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาเห็นว่าเหลือกำลัง ก็ออกไป
 เข้ากับพระเจ้าตองอูอีกคน ๓ พระเจ้าตองอูให้ส่งพระมหาอุปราชาไป
 เมืองตองอู ครั้นไปถึงเมืองนคจินหน่องให้ตอบปลงพระชนม์พระมหา
 อุปราชาเสีย แต่ความทงนหาทราบถึงพระเจ้าหงสาวดีไม่ พระเจ้า
 หงสาวดีไชยสั่งให้ทราบแต่ว่า พระมหาอุปราชาไปเข้ากับพระเจ้าตองอูเสีย
 แฉว ไม่มีใครที่จะช่วยรักษาพระนครต่อไป พระเจ้าหงสาวดีจึงยอม
 มอบเวนราชสมบัติแก่พระเจ้าตองอู พระเจ้าตองอูขึ้นครองเมืองหงสาวดี
 เมื่อวัน ๓ ๑๒ ค่ำ ปีกุญ จตุศักราช ๙๖๑ พ. ศ. ๒๓๔๒.

ในขณะนั้นพอได้ข่าวว่า สัมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพหลวงขึ้นไป
 พระเจ้าตองอูจึงปลุกษานายทัพนายกองทั้งปวงว่า จะตั้งอยู่ต่อสู้กองทัพ
 ไทยที่เมืองหงสาวดีดี ถ้าจะถอยไปเมืองตองอูดี ๒๕๖ ขุนนางคน ๓ ทูต

ว่าทรงตั้งกองทัพไทยที่เมืองหงสาวดีนั้น เห็นจะเสียเปรียบไทย ด้วย
 หัวเมืองรามัญไปเข้าเดียวกับไทยโดยมากแล้ว ควรจะถอยไปตั้งกองทัพ
 เมืองตองอู ทางนี้ให้พวกยะไข่คอยช่วยตัดตาเดียงเดียบียงอาหาร อย่า
 ให้ส่งถึงกองทัพไทย เห็นไทยจะไม่สามารถคเมืองตองอูได้ พระเจ้า
 ตองอูเห็นชอบด้วย จึงจัดราชธิดาของพระเจ้าหงสาวดีไชยดิ่งห้องคี่ ๓
 กับข้างเผือกคิ้ว ๑ ไปถวายพระเจ้ายะไข่ ๆ ก็รับจะจัดกองทัพไว้คอย
 ตัดตาเดียงเดียบียงอาหารกองทัพไทย พระเจ้าตองอูจึงให้เก็บรวบรวม
 ทหารพลสมทบคนพลเมืองอพยพพาพระเจ้าหงสาวดีไปเมืองตองอู เมื่อ
 ๒ ๕ ค่ำปฏิศกษุณ ๑๕๖๒ ถึงเมืองตองอูวัน ๕ ๕ ค่ำ ให้
 ตรีเตรียมการป้องกันเมืองไว้เป็นสำมารถ หนังสือพงษาวดารพม่าว่า
 ด้วยเหตุที่พระเจ้าหงสาวดีต้องถูกเอาไปเมืองตองอูครั้งนี้ คนทั้งหลาย
 จึงเรียกพระเจ้าหงสาวดีไชยดิ่งห้องว่า พระเจ้าชเตยตองอู

หนังสือพงษาวดารพม่ากล่าวต่อมาว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวร
 ทราบว่า พระเจ้าตองอูพาพระเจ้าหงสาวดีไป ก็ยกกองทัพหลวง
 ๑๐๐๐๐๐ คนไปเมืองตองอู เมื่อทัพหลวงถึงกลางทางได้มีราชดำรัสไปถึงพระ
 เจ้าตองอูว่า ซึ่งเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปนั้น ไม่ได้ตั้งพระไทยจะไป
 รบพุ่งพระเจ้าตองอู มีพระราชประสงค์แต่จะทำนุบำรุงพระเจ้าหงสาวดี
 ให้พระเจ้าตองอูส่งพระเจ้าหงสาวดีมาถวาย แต่วกจะเลิกกองทัพกลับ
 พระเจ้าตองอูตอบมาว่า พระเจ้าหงสาวดีเป็นพระโพธิสัตว์ ควรเชิญ
 เสด็จไว้เป็นที่สักการบูชาในเมืองตองอู จะส่งถวายสมเด็จพระนเรศวร
 หากควรไม่ สมเด็จพระนเรศวรให้ตอบไปอีกว่า ๑๑/๐๔/๑๕๖๓ พระเจ้าตองอูไม่

ยอมให้พระเจ้าหงษาวดี ก็จงเอาให้จงได้ แล้วก็ยกกองทัพหลวง
 ขึ้นไปตั้งล้อมเมืองคองอไว้ ในขณะที่เมืองคองออยู่นั้นสมเด็จพระ
 นเรศวรให้ชุดเหมืองไซนำออกจากคูเมืองคองอแห่ง ๑ คนทงหุดายเรียก
 ว่าเหมืองอโยทชยา ยังปรากฏจนทุกวันนี้

ฝ่ายข้างเมืองหงษาวดี ตั้งแต่พระเจ้าคองออพยพเอาผู้คนไปแล้ว
 เมืองก็ตกอยู่ในเงื้อมมือพวกยะไข่ พวกยะไข่เที่ยวคนหาทรัพย์สมบัติ
 เลยเผาวัดวาแด่ปราสาทราชมนเฑียรใหม่เต็มหมด ครั้นกองทัพสมเด็จพระ
 นเรศวรยกขึ้นไป พวกยะไข่หลบซ่อนอยู่เฉยในป่าจนกองทัพหายไป
 แล้ว ก็ชักคอยตัดลำเตี้ยงเด็บบึงอาหารที่จะส่งไปเมืองคองอ กองทัพ
 สมเด็จพระนเรศวรขุดลำเตี้ยงอาหาร จึงต้องเลิกกองทัพกลับ เมื่อ
 ๗ ๑๐ ๖ ค่ำปีชวด จตุศักราช ๙๖๒ พ.ศ. ๒๑๔๓ มเหศวรความตาม
 พงษาวดารพม่าดังกล่าวมานี้

เมื่อพิจารณาเหตุเรื่องพงษาวดารคองอ เห็นว่าเนื้อเรื่องเกือบจะ
 ยุติต่อกันทุกฝ่าย แต่เรื่องราวที่กล่าวในพงษาวดารพม่า วนคืนเหตุ
 การณั้ดูห่างเหินนัก เรื่องที่จริงจะเกิดข้างที่กล่าวในพระราชพงษาวดาร
 ไทย ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เรื่องที่จริงจะเป็นดังนี้ คือ

สมเด็จพระนเรศวรมุ่งหมายอยู่เดิมที่จะตีเมืองหงษาวดีแก่แก่น ให้
 จงได้ ครั้นได้ข่าวว่าพระเจ้าหงษาวดีเกิดบาดหมางชกกับพวกพระเจ้า
 ประเทศราชที่เป็นเชอพระวงษ์ เห็นได้ โอกาศก็เตรียมการศึกที่จะเสด็จ
 ขึ้นไปตีเมืองหงษาวดี ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อเสด็จไปตีเมือง
 หงษาวดีคราวก่อน ไม่ได้เมืองหงษาวดีด้วยไปขุดทะเลลำเตี้ยงอาหาร จะ

ป้องกันไม่ให้ความขัดข้องอีกในคราวนี้ จึงให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพ
 ทิศหน้า ออกไปตั้งทำนุหาเดบยงดะดัมไวทเมืองเมาระดำเด็ง เจ้า
 พระยาจักรีเห็นจะยกไปในปีตายบิวอกจุดศักราช ๙๕๘ พ. ศ. ๒๓๓๘ เจ้า
 พระยาจักรียกไปคราวนั้น ไม่ใช่แค่ไปหาเดบยงอย่างเดียว คงจะรวบรวม
 ตั้งไปให้เกิดยกต่อมพวกหัวเมืองชนเมืองหงษาวัดด้วยอีกอย่าง ๓ เพราะ
 พระยาศรีไคตซึ่งออกไปตั้งอยู่ก่อนเปนมอญ เจ้าเมืองมอญที่เคยเป็นคน
 เดมอบบ่าเดมอไห้ดกน ถาทยศศักดิ์สูงกว่า จะไม่สู้รบถอนนถ ทรนจะทง
 พระยาศรีไคตไวทเมืองเมาระดำเด็ง ก็เกรงจะไม่เข้ากับเจ้าพระยาจักรี
 จึงมรสังให้พระยาศรีไคตกับพรรคพวกคินเข้ามาอยู่กรุงศรีอยุธยา

หัวเมืองชนหงษาวัดข้างใต้ ในเวลาเมื่อเจ้าพระยาจักรียกออก
 ไปตั้งอยู่ที่เมืองเมาระดำเด็งนั้น เมืองทวาย เมืองคณาครี แดเมือง
 เมาระดำเด็ง ตกเป็นของไทยแล้ว ยังอยู่แต่หัวเมืองข้างฝั่งเหนือด้าน
 สดวัน ในเวลานั้นคคคตามศักราชในพงษาวดารพม่า เข้าใจว่าเมือง
 ยะไซยกทั้งมารบเมืองหงษาวัดโดยลำพังตนเอง แดคได้เมืองสระเรียมไว้
 แดว เมื่อเจ้าพระยาจักรีแต่งคนไปเที่ยวเกลี้ยกล่อม พวกหัวเมืองรามัญ
 เจ้าเมืองเปนนาง เห็นเมืองหงษาวัดจะมีศัถ์องหน้าสามหน้า ก็ยอม
 เข้าด้วยไทย ฝ่ายพวกยะไซยกมาตั้งอยู่เมืองสระเรียมกำลังทำศึกอยู่กับ
 หงษาวัด ก็คงจะรับช่วยกองทัพไทยตีเมืองหงษาวัด ส่วนพระเจ้า
 คองอนน ในเวลานั้นแตกกับพระเจ้าหงษาวัดแดพระเจ้าแปรอยู่แดว
 เหดออยแดตว ชาพเจ้าเซอวาแดแรกคงจะยอมเข้ากับไทย แดรบ
 จะช่วยตีเมืองหงษาวัด ดังว่าในพระราชพงษาวดาร ๒๕๖๓ ทรนต่อมาจะ

ไตร่ตรองความคิดของพระมหาเถรเด็ยมพร้อมๆ ผู้ใดก็ตาม พระเจ้าคองอู
กลับเห็นทางที่จะทำอย่างอื่นให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ จึงตั้งตนคิด

อธิบายยุงให้พวกมอญวิวาทชนกับไทย

ในเรื่องที่มอญเกิดวิวาทชนกับไทยที่เมืองเมาระดังเด็งนั้น พิจารณา
ดูตามเนื้อความที่ปรากฏในพระราชพงษาวดาร น่าจะเข้าใจว่า เมื่อ
ตนเห็นจะเกิดด้วยความไม่รอบคอบของเจ้าพระยาจักรี ในเรื่องเกณฑ์
มอญให้ทานา คงบังคับบัญชาพวกมอญให้ ไตร่ตรองเด้อตรอน จน
พวกมอญคิดเอาใจออกหากมฉน ความอ่อนแอจะรู้ถึงพระเจ้าคองอู
พระเจ้าคองอูจึงเลยจับแผ่นดินยุงตั้งเตรียมให้พวกมอญกาเรบชน ด้วย
หวังจะถ่วงกองทัพไทยให้ต้องปราบปรามมอญ ไม่อาจยกขึ้นไปถึง
เมืองหงษาวดีได้ โดยเร็ว ช่างโน้นพระเจ้าคองอูจะชิงเอาเมืองหงษาวดี
ให้ไต่เดี้ยก่อน ครั้นกองทัพยะไข่จะยกขึ้นไปตีเมืองหงษาวดี พระเจ้า
คองอูจึงยกลงมาทำประหนึ่งว่าจะมาช่วยรักษาเมืองหงษาวดี พระเจ้า
หงษาวดีหลังถูดบายพระเจ้าคองอู ก็ปล่อยให้ไปตงถึงชานพระนคร เมื่อ
พระเจ้าคองอูได้ข่าวว่ากองทัพสมเด็จพระนเรศวรยกขึ้นไป จึงไปบนบาน
ดมยอมกับพวกเมืองยะไข่ ซึ่งเกรงกำลังสมเด็จพระนเรศวรอยู่เหมือนกัน
จึงตกลงกันให้พวกยะไข่ถอยทัพลงไปรักษาเมืองด่เรียม พระเจ้า
คองอูจึงเข้ารักษาเมืองหงษาวดี ดังกล่าวไว้ในพระราชพงษาวดาร.

ที่หนังสือพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าคองอูกับพระเจ้ายะไข่ยก
เขาดอมเมืองหงษาวดี นั้นเป็นซำคัก ดอมใจจนพวกในเมืองคองยอม
เขาดวยด้วยอดอชากนนั้น เห็นว่าจะเป็นความจริงไม่ได้^{๖๓} ด้วยพระเจ้า

คงอยู่ดังของแอมอย่างใช้อำนาจของพระเจ้าหงสาวดีอยู่ ถ้าได้ปรากฏ
ว่าเป็นข้าศึกกันแล้ว จะแอมอย่างใช้อำนาจอย่างนั้นอย่างไรได้.

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า เจ้าพระ
ยวจักรไปทำเสียการจนมอญกำเริบขึ้น ก็ทรงพระพิโรธ แต่การเป็น
ไปเสียแล้ว จึงจำเป็นปราบปรามมอญเสียเวลาอยู่หลายเดือน ได้ยก
กองทัพหลวงตั้งวัน ๕ ๓๓ ค่ำ ปีกุญจุลศักราช ๙๖๓ พ. ศ. ๒๓๔๒ ใน
เวลาที่ยกกองทัพ บางที่จะได้ทรงทราบข่าวว่า พระเจ้าคองอูกับ
กองทัพยะไข่เข้าดอมเมืองหงสาวดี แต่เพราะพระเจ้าคองอูแถมพวก
ยะไข่ใครบไว้ว่าจะช่วยตีเมืองหงสาวดี บางที่จะไม่ทรงสั่งได้ยว่าพระเจ้า
คองอูกลับใจออกหากเสียแล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกไปตีได้เมือง
เมาระคะแล้ว ก็รบยกขึ้นไปเมืองหงสาวดี พวกที่อยู่ในเมือง
หงสาวดี ถูกพระเจ้าคองอูต่อตวงต่าง ๆ เช่นชู้ว่า ถ้าไทยตีได้เมือง
หงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะกวาดชาวหงสาวดีมาใช้เป็นชเชยที่
กรุงศรีอยุธยาเป็นคน เมื่อได้ข่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกกองทัพขึ้น
ไป พวกชาวเมืองหงสาวดีเห็นว่า พระเจ้าคองอูเป็นเจ้านายเชื้อ
พระวงศ์อันเดียวกับพระเจ้าหงสาวดี ด้วยความกลัวไทยจึงยอมมอบ
อำนาจให้แก่พระเจ้าคองอู จนที่สุดพระเจ้าหงสาวดีเอง (พระราช
พงษาวดารว่ากำลังประชวรทุพดภาพ) ก็มอบเวณราชสมบัติให้แก่พระเจ้า
คองอู ๆ ได้อำนาจแต่ได้เมืองหงสาวดีสัมปราถนา แล้วจึงพาพระเจ้า
หงสาวดีไซยตั้งหื้อพยพกดไปเมืองคองอู ตั้งพงษาวดารทุกฝ่ายกด้าว
คองอู แต่พอยะไข่ก็เลยผสมเผาเมืองหงสาวดีเสียด้วย.

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปถึงเมืองหงสาวดี เห็นแต่
 เปิดอกเมืองเปตา คงจะเกิดสงสัยพระเจ้านครองอยู่ในขณะนั้น
 พระราชพงษาวดารว่า พวกยะไข่มาขอเช่ากองทัพหลวงหนักครเข้าใจ
 ว่า พวกที่รับจ้างพระเจ้านครองอยู่คอยยุดคตดำเตียงเสียบียงอาหารนั่นเอง
 มาเข้าด้วยกลอุบาย สมเด็จพระนเรศวรระแวงพระไทย จึงไม่
 รับเช่ากองทัพหลวง ที่สมเด็จพระนเรศวรให้ไปว่ากล่าวไต่ถามพระเจ้านครอง
 นครองแต่พระเจ้านครองทำอุบาย ไต่คอบหน่วงกองทัพสมเด็จพระนเรศวร
 ขอพระนเรศวรได้ทรงทราบเห็นว่า พระเจ้านครองคตคต ก็ทรง
 พระพิโรธ รับยกทัพหลวงไปตั้งล้อมเมืองนครองแต่พยายามรบพุ่งจะ
 เอาเมืองนครองให้ได้ แต่ถูกพวกยะไข่คอยดอบคตดำเตียงเสียบียงอาหาร
 เตียงเสียบียงอาหารในกองทัพขาดลง ถึงกระนั้นตามที่ปรากฏในหนังสือ
 พระราชพงษาวดารทุกฉบับว่า ยังพากเพียรที่จะคเอาเมืองนครองให้ได้
 จนเห็นไพร่พลถึงตมตายด้วยความอดอยาก จึงจำเป็นต้องเลิกกองทัพ
 กลับ หนังสือพงษาวดารพม่าว่า สมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพกลับ
 คราวนั้น ให้กวาดคตผู้คนตมมาด้วยเป็นอันมาก.

เรื่องปกครองหัวเมืองมอญ

หนังสือพงษาวดารทางไทยทงพม่า ยุคคตองกนว่า เมื่อสมเด็จพระ
 พระนเรศวรกลับจากเมืองนครองครั้งนั้น ได้คจมาพกจัดการปกครอง

หัวเมืองมอญอยู่ที่เมืองเมะคะตะ ตั้งพระยามอญคน ซึ่งเป็นที่ไว้วาง
พระราชฤไทย ให้เป็นที่พระยาทะเล อยู่ครองเมืองเมะคะตะว่ากล่าว
หัวเมืองรามัญทั่วไป หนังสือพงษาวดารพม่าว่า ตั้งแต่นั้นมาหัวเมือง
รามัญ บรรดาที่อยู่ฝ่ายใต้แต่ฝ่ายตะวันออกเมืองหงษาวดี ก็เป็น
เมืองชนของกรุงศรีอยุธยาตลอดจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม.

เรื่องว่าเสด็จไปอยู่หัวเมือง

ในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สม
เด็จพระนเรศวรเสด็จกลับจากเมืองคองกู ไม่เสด็จเข้าพระนครศรี
อยุธยา เสด็จไปอยู่ตามหัวเมือง แรกประทับที่เมืองสุพรรณ
บุรีก่อน แล้วไปประทับที่เมืองราชบุรี แล้วเสด็จประพาสชายทะเล
ลงไปจนเขาดำมร้อยยอด แล้วเสด็จกลับมาประทับอยู่เมืองเพชรบุรี
รวมเวลาเบ็ดเสร็จเกือบ ๔ ปี จนเสด็จไปตีเมืองอังวะ เมื่อคราว
ไปตีจรรกคทเมืองหางหงดง ถ้าจริงดังว่า จะเป็นได้แต่ด้วยเหตุ
อย่างเดียว คือ สมเด็จพระนเรศวรจะได้ทรงปฏิญาณพระองค์ไว้ว่า
ถ้าไม่ได้เมืองคองกูจะไม่เสด็จกลับเข้าพระนคร เมื่อไม่ได้จึงประพาศ
พระองค์ตามปฏิญาณ แต่ความจริงไม่เป็นอย่างว่าในพระราชพงษา
วดารฉบับนี้ ด้วยมีข้อความกล่าวไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับที่หลวง
ประเสริฐว่า

“ ครมวณ ๔๖๒ คำ (มีชวดจุลศักราช ๙๖๒ พ.ศ. ๒๑๔๓) ทพ

หลวงเสด็จกลับคืนมายังพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๙๖๓ ฤดูศก (พ.ศ. ๒๑๔๔) รัชพระอัครมเหศวรพระนารายณ์
เป็นเจ้า ไปถวายพระพรพร้อมกันด้วยทง ๕ คานหา

ศักราช ๙๖๔ ชาติศก (พ.ศ. ๒๑๔๕) เล็ดจไปประพาศดพบบุรี
ดงน แต่ไม่ไดกต่างเดยถึงเรื่องเล็ดจดูพรรณบุรี ราชบุรี เพ็ชรบุรี
ซาพเจ้าจึงเห็นว่าแม่เล็ดจกคงจะเล็ดจเป็นคราอ อย่างประพาศเมือง
ดพบบุรี เพราะณนไม่ควรเชื่อว่า สมเด็จพระนเรศวรเล็ดจออก
ไปอยู่หัวเมืองในพกเดยคราอณนถึง ๓ ปีเศษ.

เรื่องสมเด็จพระเอกาทศราชูเสด็จไปจัดการเมืองเชียงใหม่

ได้ความตามในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับว่า เมื่อสมเด็จพระ
พระนเรศวรเล็ดจชนไปตเมืองหงษาวตศกรท ๒ ได้มพระราชกำหนด
ให้พระเจ้าเชียงใหม่มังนราชชบ ยกกองทัพโดยเสด็จด้วย แต่พระ
เจ้าเชียงใหม่บอกขตชองว่า ไม่อาจยกไปได้ ด้วยพระยารามเดโช
ซาหตวงชงชนไปตงอยู่เมืองเชียงแสน เกิดยกด้อมผูกนพตเมืองไวเป็น
ก่าดังเป็นอันมาก พวกบ่าวไพร่ยกพระยารามเดโชชนเป็นเจ้าเมืองเชียง
แสน จะยกกองทัพตงมาตเมืองเชียงใหม่ พวกท้าวพระยาเจ้า
เมืองอน ๆ ชงเคยชนเมืองเชียงใหม่เมืองสา่งเป็นคณ กพากน
กระต่างกระเดอง พระเจ้าเชียงใหม่ไม่อาจทงเมืองไปได้ จึงแต่ง
ให้พระทุดองราชบุตรกับท้าวพระยาคุมกองทัพไปชวยการพระราชสงคราม
เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเด็กทพกตบพระนคร จึงมรับตั้งให้สมเด็จพระ
เอกาทศราชูแบ่งกกองทัพแยกไประงับการวิวาทที่เมืองเชียงใหม สมเด็จพระ

พระเอกาทศรถูแต่งตั้งยกกองทัพไปตั้งที่ท่าหวดก่อน แล้วไปตั้งที่เมือง
 เกิน ให้ชาวหลวงเขยิบตั้งออกไปตามหัวเมืองชนเชียงใหม่ ให้หา
 บรรดาพ่อค้าเจ้าเมืองเข้ามาเฝ้า พ่อค้าเจ้าเมืองเข้ามาเฝ้าหมด แต่
 พระเจ้าเชียงใหม่ยังถือความบิดพลิ้วยังไม่มาเฝ้าเอง ความทราบถึงสมเด็จพระ
 เสด็จพระนเรศวร จึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระเอกาทศรถูกยกทัพขึ้นไปตั้ง
 เมืองเชียงใหม่ เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จไปถึงเมืองลำพูน มี
 รับสั่งขึ้นไปยังพระเจ้าเชียงใหม่ว่า ถ้าพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ออกมาเฝ้า
 จะเสด็จยกทัพ แต่ไม่ห้ามปรามหัวเมืองทงปวง พระเจ้าเชียงใหม่
 จึงออกมาเฝ้าถวายบังคม โดยดี แด่ถวายราชบุตรที่ ๒ ชื่อพระไชยทิป
 อีกคน ๑ (หนังสือพงษาวดารพม่าว่า พระเจ้าเชียงใหม่ถวายราช
 ษัตริย์ด้วยอีกองค์ ๑) หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวต่อมาว่า เมื่อพระ
 เจ้าเชียงใหม่แ่ดพวกหัวเมืองมาพร้อมกันแล้ว สมเด็จพระเอกาทศรถู
 จึงมีรับสั่งให้พวกหัวเมืองถือนำกระทำสัตย์ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ แต่ให้
 พระเจ้าเชียงใหม่ถือนำกระทำสัตย์ถวายต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระนคร
 ศรีอยุธยาแล้วแล้ว ก็เสด็จกลับ พระเจ้าเชียงใหม่ทูลขอพระ
 ทูลองไว้ ให้พระไชยทิปตามเสด็จลงมาทำราชการอยู่กรุงศรีอยุธยา
 ได้เนื่อความตามพระราชพงษาวดาร ดังนี้ เรื่องตอนนมัสในพระราช
 พงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ในหนังสือตำนานโยนกกล่าวแต่ว่า
 ในบันทึกกองทัพพระนครศรีอยุธยายกขบวนมาไต่เมืองนครเชียงใหม่ แด่ว่า
 เมืองบึงจตุศักราช ๕๖๒ พ.ศ. ๒๑๔๓ เมืองเชียงรายเปนชบถ มี
 ฉตุจตุศักราช ๕๖๓ พ.ศ. ๒๑๔๔ ชาวตานขางยกทัพมาตีเมืองเชียงแ่ด่น

ออกญารามเดโชหนี หนีเมืองเชียงแสนแก่ชาวล้านช้าง หนีความที่
 ต่อบโตมเพียงเท่านั้น แต่ต้นนุษฐานคูปอเข้าใจเรื่องได้ว่า เป็นเรื่องเนื่องแต่
 พวกชาวเชียงใหม่กระด้างกระเดื่องเอาพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเปนพม่า ครั้น
 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรส่งพระยารามเดโชหนีไปไว้ที่เมืองเชียงแสน ผู้
 คนพลเมืองพากันนิยมเข้าเป็นพรรคพวกพระยารามเดโชทั้งเมืองเชียงแสน
 เชียงราย พระเจ้าเชียงใหม่จะบังคับบัญชาการกษัตริย์ของ พวกท้าว
 พระยาหัวเมืองนอกพลอยกระด้างกระเดื่องชดด้วย พระเจ้าเชียงใหม่
 ไม่นักางที่จะปราบปรามหรือแก้ไขอย่างใด นอกจากขอเอาพระบารมี
 สมเด็จพระนเรศวรเป็นทพึ่ง ในเรื่องนี้ควรตั้งเกิดความซื่อตรงของ
 สมเด็จพระนเรศวร เมื่อใครบเป็นทพึ่งแก่พระเจ้าเชียงใหม่แล้ว ถึง
 พระเจ้าเชียงใหม่เปนพม่า ถ้าซื่อตรงคงความสัตย์ต่อพระองค์อยู่ ก็
 ทรงซื่อตอบมิได้คิดแสวงหาประโยชน์แก่พระองค์เป็นใหญ่ ถ้าในครั้ง
 นั้นสมเด็จพระนเรศวรเพียงแต่เคย ๆ หนี พวกท้าวพระยาเชียงใหม่
 ก็คงจะทำอันตราย หรือขับไล่พระเจ้าเชียงใหม่กับพวกพม่าเสียให้
 พ้นเมือง แล้วมาขอชนเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยา ไม่
 พักต้องยกทัพขึ้นไปรบ แต่เพราะทรงเห็นว่าพระเจ้าเชียงใหม่ซื่อตรง
 ต่อพระองค์ตลอดมา จึงรับเป็นพระราชธุระจัดการให้พวกท้าวพระยา
 กตัญญูในอำนาจพระเจ้าเชียงใหม่ได้อย่างเดิม.

เรื่องตั้งพระศรีสุพรรณมาธิราชเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกว่าว่า พระ
 อนุรักษ์ราชาเจ้ากรุงกัมพูชาพินาโดย พระยาพระเชษฐมโฆยกเข้ามาขอ
 พระศรีสุพรรณมาธิราชของพระยาตเวทีกษัตริย์ที่จับเอาเข้ามาไว้ใน
 ในกรุงศรีอยุธยา ไปครองกรุงกัมพูชา เมื่อปีชวด จุติศักราช ๙๕๒
 พ.ศ. ๒๑๓๓ (ควรจะเป็นปีชวด จุติศักราช ๙๖๔ พ.ศ. ๒๑๔๕) พระ
 ศรีสุพรรณมาธิราชออกไปครองกรุงกัมพูชาอยู่หน่อยหนึ่ง บอกเข้ามา
 ว่า พระยาอ่อนผู้เป็นน้องต่างมารดา ซึ่งหนีไปอยู่กับพวกของจะยก
 มารบพระศรีสุพรรณมาธิราช สมเด็จพระนเรศวรจึงให้พระเจ้าดุกเขอ
 พระมหาธรรมราชายกกองทัพออกไปปราบปรามพวก พระยาอ่อน จน
 ราบคาบ เรื่องนี้ในฉบับหลวงประเสริฐว่า "ศักราช ๙๖๕ เกาะศก
 (พ.ศ. ๒๑๔๖) ทัพพระเจ้าฝ้ายนำเสด็จไปเอาเมืองขอมได้" ข้าพเจ้า
 จึงเข้าใจว่าเห็นจะเป็นสมเด็จพระเอกาทศราชที่เสด็จไปในครั้งนั้น.

ดอบหนังสือพงษาวดารเขมรได้ความว่า พระอนุรักษ์ราชาทรง
 ราชย์อยู่ ๓ ปี ยกกองทัพไปจับเจ้าเมืองตะบองคูน มีจามคน ๑
 ชื่อโปรัด กับแขกชื่อตักษมานา ดอบปลงพระชนม์พระอนุรักษ์ราชา
 เสีย จึงพระยาอ่อนผู้เป็นบิดาขนทรงราชย์อยู่ ๒ ปี จะเอาหญิง
 คน ๑ ซึ่งเป็นภรรยาพระสุเถรมาเป็นภรรยา นางนั้นไม่ยอม ให้เอา
 ศักดิ์จำไว้ นางนั้นได้ จึงให้ดอบฆ่าพระยาอ่อนเสีย พระยาโฆมน้อง
 พระยาอ่อนขนทรงราชย์ พระยาโฆมนั้นประพฤติกษัตริย์ต่าง ๆ นาง

พระเทวดีศรีบุญเป็นไวยิกา จึงให้เขามาทูลขอพระศรีสุพรรณมาธิราช
ออกไปครองกรุงกัมพูชา ได้ความตามหนังสือพงษาวดารเขมรต่อมาว่า
ครึ่งนครกรุงกัมพูชาเป็นจตุสดมภ์เรียบร้อย จึงนางพระเทวดีให้
กราบทูลสมเด็จพระนเรศวรขอให้ช่วยทรงปราบยุคเข็ญ สมเด็จพระ
นเรศวรจึงมีรับสั่งให้พระไชยเชษฐาราชบุตรนักพระสัตถุ์ฐาออกไปกับกอง
ทัพไทยไปปราบปรามหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวง รียบคานแต่่นั้นมา ได้
ความตามพงษาวดารเขมรดังนี้ บางทีสมเด็จพระเอกาทศธรรมจะเสด็จ
ไปไม่ถึงกรุงกัมพูชา เห็นต้นเตียนหนามแล้วก็เสด็จกลับ ในพงษาวดาร
เขมรจึงไม่กล่าวถึง ส่วนพระยาอ่อนนั้น ในพงษาวดารเขมรเขาว่า
ตายเสียนานแล้ว พระไชยเชษฐาออกไปกับทัพนำกองทัพไทย ไป
ปราบเตียนหนามในกรุงกัมพูชาได้รียบคาน เห็นความจะเป็นจริงอย่าง
พงษาวดารเขมร อันยุติต่อกับที่ว่าไว้ในฉบับหลวงประเสริฐ.

การศึกครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระนเรศวร

หนังสือพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ หมดฉบับที่ได้มา
เพียงสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพหลวงไปตีเมืองอังวะจดไว้ว่า
“ศักราช ๙๖๖ มโรงศก (พ.ศ. ๒๓๔๗) วัน ๕ ๖ ค่ำ เสด็จยก
ยาดราจากปาโมกโดยทางชลมารค แลฟันไม้ขมนามที่ตำบลเอกราช
ตั้งทัพไชยค้ำบดพระห่อ ครึ่งนครนเรศวรราชดำเนินถึงเมืองหลวง
ค้ำบดทุ่งคองแก้ว” (หมดฉบับเพียงเท่านี้)

เสียดายนึก ที่ไม่ได้คำนับพระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
 ไปกว่านี้ พระราชพงษาวดารฉบับหลวงประเสริฐแม่นยำทางเนื้อเรื่อง
 แด่คักราช เห็นได้ดังได้สอบมาแล้ว เรื่องก่อนไปยังไม่มั่งหนั่งดี
 อะไรที่จะใช้สอบคักราชพระราชพงษาวดาร จำต้องถือเอาคักราชอย่าง
 ว่าไว้ในพระราชพงษาวดารฉบับเป็นหลัก (ทั้งรู้ว่าผิด) ค้อพบหลัก
 ฐานในหนังสือเรื่องใดแน่นอน จึงจะบอกไว้เฉพาะตรงนั้น ว่าได้
 สอบคักราชได้ความอย่างนั้น ๆ.

เรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพหลวงคราวหลังที่สุด ซึ่ง
 เสด็จไปสวรรคตเสียด่างทางนั้น พระราชประสงค์จะไปตีเมืองอังวะ
 เหตุที่จะเสด็จไปตีเมืองอังวะครั้งนั้น ได้ความตามพงษาวดารพม่า
 ประกอบกับเนื้อความในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อพระเจ้าคองอู
 พาเอาพระเจ้าหงษาวดีไชยสิงห์ ไปไว้เมืองคองอูแล้ว ปรากฏจะให้คน
 นียมน่า เป็นผู้ทำนุบำรุงพระเจ้าหงษาวดี แต่จะอ้างกระแด้รับตั้ง
 พระเจ้าหงษาวดี บังคับบัญชาหัวเมืองทงบองเอาไว้ในอำนาจ พระ
 เจ้าคองอูจึงอ้างรับตั้งพระเจ้าหงษาวดี ประกาศไปแก่บรรดาหัวเมืองว่า
 พระเจ้าหงษาวดีทรงพระราชดำริหา ซึ่งมคักรมเด็จพระนเรศวรขึ้นมา
 คิดเมือง เป็นด้วยขตาเมืองหงษาวดีถึงคราวร้าย จึงเสด็จแปรสถาน
 มาประทับอยู่เมืองคองอู จนกว่าจะสิ้นเคราะห์พระนคร ครบ ๗ ปี
 แล้วจะเสด็จกลับไปอยู่เมืองหงษาวดีตามเดิม พวกหัวเมืองทเชอกม
 ที่ไม่เชื่อแต่งคนขึ้นไปสอดแนมเกิดสงสัยได้ว่า พระเจ้าคองอูเอาพระเจ้า
 หงษาวดีไปกักขังไว้ หัวเมืองทกาตงน้อย

21/05/2563

ทະตะขอชนกรงศรีอยุธยา หัวเมืองที่ก่อกำตั้งมากกรวยรวมกำตั้ง
 นัคนกยกกองทัพไปเมืองตองอู จะไปชิงเอาพระเจ้าหงสาวดี พระ
 เจ้าตองอูจึงให้พระเจ้าหงสาวดีทำหนังสือรบตั้ง เป็นกระทัถามพวก
 หัวเมืองที่พากันคุมกำตั้งยกขึ้นไปว่าจะเป็นขบถหรือ พวกหัวเมืองเห็น
 เป็นหนังสือรบตั้งของพระเจ้าหงสาวดี ไม่รู้จะทำอย่างไร ก็ต้อง
 เด็กที่พกดบไปเมือง ฝ่ายนัคนกหนึ่ง ชึ่งหนังสือพระราชพงษาวดาร
 เรียกว่านักล้าง เป็นโอรสของพระเจ้าตองอู มาคิดเห็นว่าความ
 ด่าปากเดือดร้อนทงปวง บรรดาที่เกิดชนแก่เมืองตองอู ตั้งแต่สมเด็จพระ
 พระนเรศวรยกไปล้อมเมืองเป็นต้น จนพวกหัวเมืองยกกองทัพไปจะตี
 เมืองตองอูอีกครั้ง ๑ เป็นเหตุเพราะเอาพระเจ้าหงสาวดีไปไว้ ถ้าไม่มี
 พระเจ้าหงสาวดีแล้วก็จะห้ามเหตุที่พคักไม่ นัคนกหนึ่งคิดเห็นดังนี้
 จึงตอบวางยาพิศม์ปดงพระชนมพระเจ้หงสาวดีไชยสิ่งทวงคต พง
 ษาวดารพม่าว่า เมื่อวัน ๑๐ ๑๒ ค่ำ ปีชวดจุลศักราช ๙๖๒ พ. ศ. ๒๓๔๓
 ทหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อพระเจ้าตองอูเห็นว่า การที่จะ
 คิดตงตัวเป็นใหญ่ไม่สำเร็จใดดงกาล ด้วยถูกตอบบปดงพระชนมพระเจ้า
 หงสาวดีเดี่ยแล้ว พระเจ้าตองอูก็เลยเข้ามาขอชนแก่กรงศรีอยุธยา
 ดงนหน เขาใจว่าที่จริงไม่ใช่ในคราวนี้ เพราะมีเหตุผลควรเชื่อว่าพระ
 เจ้าตองอูมาขอชนกรงศรีอยุธยาครั้งสมเด็จพระเอกาทศรฐน คือนัคน
 กหนึ่ง มิใช่พระเจ้าตองอูองคนี้ มีเรื่องดงจะปรากฏต่อไปข้างหน้า.

หนังสือพงษาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีไชยสิ่งทวงคต
 แล้ว บรรดาเมืองใหญ่ในอาณาจักรหงสาวดี ที่ยังมีเดีมาชนกรงศรี

อยุธยา ต่างเมืองก็ต่างอยู่เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน ขณะนั้นเจ้าเมือง
 นยของยาน (ซึ่งเป็นน้องยาเชของค ๑ ของพระเจ้าหงษาวดีไชยติงห์)
 ซึ่งได้เมืองอังวะแตกตงตวชนเป็นใหญ่ ใช้พระนามว่า พระเจ้าดีห
 สุรธรรมราชา ฝ่ายพระเจ้าแปรเห็นว่า พระเจ้าอังวะคิดตงตวเป็น
 ใหญ่คงจะตงมาเบียดเบียน จึงชวนพระเจ้าตองอูให้ยกกองทัพชิงไปตี
 เมืองอังวะเสียก่อน อย่าให้ทันตงตวได้ พระเจ้าตองอูเห็นชอบด้วย
 จึงให้ ไอรดองคท ๒ คุมทัพบกยกไป ฝ่ายพระเจ้าแปรเตรียมทัพเรือ
 จะยกไปเองพอจะตงเรือกมมูจะทาราย พระเจ้าแปรหนักนร่ายโคคน้ำ
 เดยจมน้ำพราโดย กองทัพเมืองแปรกมมูโดยก ฝ่ายพระเจ้าตองอูครนได้
 ข่าวว่าเกิดวุ่นกนชนทเมืองแปร แดพระเจ้าแปรพราโดย เห็นประโยชน์
 ในที่โกตมมากกว่า จึงรับสั่งให้ ไอรดองคทพกตบมาตีเมืองแปร แต่
 พวกเมืองแปรรักษาเมืองไว้ได้ พวกตองอูก็ตงตงเตกทัพกตบไปเมือง
 ไม่ดำเร็จประโยชน์อันใดทงเรื่อง ฝ่ายพระเจ้าอังวะเห็นเมืองตองอู
 เมืองแปร เกิดวาทกนชนตงนนแถว ก็ตงหน้าชยายอำนาจออกไปทาง
 เมืองไทยใหญ่ก่อน ได้เมืองไทยใหญ่ชนไปโดยดำตบจนตงเมืองแถน
 หิว ๆ ในเวตานั้นเจ้าแก้วคำไซน้อย ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงตงไป
 เป็นผู้ครองเมืองชนกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบ
 ว่าพระเจ้าอังวะบงอาจจะยกมาตีเมืองแถนหิว จึงยกกองทัพหลวงจะ
 เถด็จชนไปตีเมืองอังวะ มุตเหตุแห่งการศึกครั้งนน หนังสือพระราช
 พงษาวดารกตวความค่อนนตงด้วยพงษาวดารพม่าว่า สมเด็จพระ
 นเรศวรให้เตรียมกองทัพจะเสด็จไปตีเมืองตองอูอยู่แถว พอได้ข่าวว่า

พระเจ้าอังวะยกกองทัพไปตีได้เมืองนาย แต่จะยกมาตีเมืองแฉะหนว้ จึง
 ทรงพระราชดำริห์จะยกไปตีเมืองอังวะ (บางทีจะเป็นเพราะได้ข่าวว่า
 พระเจ้าอังวะกำลังจะตั้งตัวเป็นใหญ่ด้วย) หนึ่งคือพระราชพงษาวดาร
 ฉบับหลวงประเสริฐว่า เสด็จยกทัพหลวงจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อ
 ๕ ๖ ๒ ค่ำ ปีมโรงจุลศักราช ๙๖๖ พ. ศ. ๒๓๔๗ เหนือความต้อน
 ต้องกันกับพระราชพงษาวดารฉบับหน้า เสด็จทางเรือจากป่าโมก ไป
 ตีทัพไชยตำบลพระหัตถ์ แล้วเสด็จยกทัพบกขึ้นไปทางเมืองกำแพงเพชร
 เมื่อเสด็จไปถึงเมืองเชียงใหม่ ประจบเวตาพระเจ้าเชียงใหม่กับพระยา
 รามเดโชวิภาทกนอยู่อีก ต้องทรงระงับวิภาทอีกครึ่ง ๑ ประทับอยู่
 เมืองเชียงใหม่เดือน ๓ แล้วจึงแยกทัพยกไป สัมเด็จพระนเรศวร
 เสด็จทางเมืองห้างหลวง (คือเมืองหาง) สัมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จ
 ทางเมืองฝาง สัมเด็จพระนเรศวรเสด็จถึงทุ่งแก้ว (ฉบับหลวงประเสริฐ
 เรียก ทุ่งดอนแก้ว) ก็ประจวบพระอาการหนัก จึงดำรัสสั่งให้ชาหลวง
 รับไปเชิญเสด็จสัมเด็จพระเอกาทศรถู ๆ เสด็จมาถึงได้ ๓ วัน สัมเด็จพระ
 นเรศวรก็เสด็จสวรรคต

อันสัมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์นี้ มพระเกียรติยศเป็นยอด
 กระษัตริย์พระองค์ ๓ ไม่ใช่ยกย่องแต่ในหนังสือพงษาวดารไทยเท่านั้น
 ถึงในหนังสือพงษาวดารชาติอื่น เช่น พม่า รามัญ เขมร ล้านช้าง
 แด่เชียงใหม่ แม้ที่สุคตจนจดหมายเหตุของจีนแต่ฝรั่งบรรดาได้จดไว้ใน
 ครงหน กีย่อมยกย่องสัมเด็จพระนเรศวร ว่าเป็นนวมหาราช เป็น
 นักรบ TUDC ๒๑/๕๑/๒๕๖๓
 แต่เป็นพระเจ้าแผ่นดินอนันตยศ ซึ่งใคร่ปรากฏชนในโลก

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

๒๙๓

พระองค์ ๓ ถ้าหากประเพณีในประเทศทางทิศในเวदानนเหมือนกนกับ
ยุโรป คงจะได้มีอนุสาวรีย์ใหญ่ สร้างไว้เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระ
พระนเรศวร ปากฏอยู่จนตราบเท่าทุกวันน จะเป็นทีพอใจของชาว
ไทยเราไม่น้อยทีเดียว ถึงทุกวันน คงแต่เด็กที่อยู่ในโรงเรียนตอด
จนผู้ใหญ่ทุกชนบนดาศักดิ์ เมื่อได้อ่านพงษาวดารถึงเรื่องสมเด็จพระ
นเรศวร หรือแม่ที่สุดเพียงเห็นพระรูปทรงชนข้างคตตงไวณทใด ๆ ใคร
เดยทีจะไม่นกรกใครนบถอดสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท่านแต่ก่อนท่าน
กนกอย่างนนเหมือนกน ความจริงในครงกรงเกาไคสร้างพระรูปสมเด็จพระ
พระนเรศวร แดสร้างหอประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชา ที่โรงแสง
คันในพระราชวัง ถึงในกรุงรัตนโกสินทรน พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้โปรดให้สร้างพระรูปสมเด็จพระนเรศวร แด
สร้างหอชนไวทโรงแสงใน ครงทสร้างพระทงภานุมาศจำรูญเดยจน
ข้าพเจ้าไคเคยเห็นเอง พระรูปสมเด็จพระนเรศวรยังประดิษฐานเป็นที่
สักการบูชา อยู่ในพระทงภานุมาศจำรูญจนทุกวันนี้

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

สอบศักราช

ตามพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาณ ได้ความว่า
สมเด็จพระเอกาทศราชเสวยราชย์ เมื่อมีมเส่งจุดศักราช ๙๕๕ พ. ศ.
๒๓๓๖ ครองราชสมบัต้อยู่ ๘ ปี สวรรคตปีฉลู จุดศักราช ๙๖๓

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

ในฉบับหลวงประเสริฐว่า ด้วยราชย์มีมั่งงั่ง จตุศักราช ๘๖๗
พ.ศ. ๒๓๔๘ (ช้ากว่า ๑๒ ปี) ครอบงำสมบัติอยู่กับ แด
สุวรรณคัมภีร์ไม่ปรากฏ ด้วยหมดฉบับพระราชพงษาวดารฉบับหลวง
ประเสริฐเดี่ย ถ่ายกว่าปีรัชกาล ๘ ปี ควรตั้งศักราชมีสุวรรณค
มีณจุตศักราช ๘๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ (ช้ากว่า ๑๒ ปี)

ประวัติสมเด็จพระเอกาทศราช

ในหนังสือพระราชพงษาวดาร ไม่มีหลักอันใดที่จะตอบให้รู้ ได้
ว่าสมเด็จพระเอกาทศราชสมภพเมื่อปีใด เรื่องพระชันษาหาที่ตอบไม่
ได้ทีเดียว ถ้าจะเดาตามตั้งเกศเนอเรื่อง ที่ได้ตั้งไปรบพุ่งด้วย
กัน สมเด็จพระเอกาทศราช เห็นจะอ่อนกว่าสมเด็จพระนเรศวรราว
สัก ๖ ปี คือเมื่อเริ่มรบเอาอิศรภาพกับหงษาวดี สมเด็จพระนเรศวร
พระชันษาได้ ๒๘ สมเด็จพระเอกาทศราชพระชันษาได้ ๒๓ เห็นพอ
กำลังจะรบพุ่งด้วยกันได้

ตามความที่ปรากฏในหนังสือทั้งปวง ทั้งในพงษาวดารไทยแต่พงษาวดาร
รามัญ เชื้อไตจา สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศราช
ชอบขัดแย้งกันเห็นหากันมาก เล็ดจไปรบพุ่งคราวใด ก็เล็ดจด้วยกัน
ตั้งแต่แรกจนตลอด มีพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระเอกาทศราช
ปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะรบศึกกับท ๓ ว่าด้วยยกเงินหลวงที่ติดค้าง
พระราชทานแก่บุตรภรรยาข้าราชการ ซึ่งไปตายในการศึกสมเด็จพระ

นเรศวรรบกับพระมหาอุปราชา พระราชกฤษฎีกาณ เกษของแก
พงษาวดารชอบกต ควรจะเอามาตงไว้ตรงนี้ได้

“ศักราช ๘๕๕ พยัคฆสังวัจฉรมามาตงภาพบักษเอกาทศ
มตถครุวารกาตบริเนทกำหนด พระบาทสมเด็จพระเอกาทศราชอุคัวร
บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งมงกุฎพิมาน
สถานพิมุขไพชยนต์ปราสาท มีพระราชโองการมานพระบณชรูร์ตั้งห
นาท้าวดีแก่พระยาศรีธรรมมาว่า พระหดวงเมืองขุนหมื่นชาทูตตของ
ชุดพระบาท ฝ่ายทหารพลเรือนเกณฑ์เข้าชบวนทัพได้รบพุ่ง ด้วย
สมเด็จพระบาทบงกช ดกษณอัคบุรี ได้ตมบรมหน่อตราเจ้าฟ้านเรศวรเชษ
ฐาธิปัตย์ มีไชยชนะแก่มหาอุปราชาหน่อพระเจ้าไชยทศทิศเมืองหงษา
วตพน ฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนตมตายในการณรงค์สงครามเปนนันมาก
แตรอดชีวิตเข้ามาได้ เปนนันมากนั้น ก็ได้ทรงพระมหากรุณาพระราช
ทานญาติบำเหน็จแล้ว แดชงขุนหมื่นนายอากรภาษแต่นายหมวดคำด้วย
ชนนพระคตงหดวงแด่ด้วยล่าอากรนั้น เข้าการณรงค์รบพุ่งตมตาย
ในที่รบเปนนันมาก จึงทรงพระกรุณาตรัสประกาศว่า มีนทำการ
ณรงค์สงครามมีบำเหน็จความชอบอยูนัน ถ้าแต่หน่นด้วยล่าอากร
ชนแก่พระคตงหดวง คตค่างอยูนันน้อยเท่าใดให้ยกไว้ มีตูกหลาน
ให้รบราชการแทนเดยงไว้สืบไป ถาแต่ชุนหมื่นนายอากรนายภาษนาย
คำด้วย ชงชนพระคตงคตค่างอยูนัน ก็ให้ยกเปนนันเจตมตายในการ
ณรงค์มเป็นเจ้าแล้ว • อย่าให้บุตรภรรยาไซเห็นเดย ถ้าแตมพนอง
ตูกหลานให้เดยงแทนเข้าเฝ้า แดเดยงไว้ ในที่ทหารใช้ราชการสืบไป

อนึ่งผู้ใดมีน้ำใจจัดแต่งลูกหลานพี่น้องอาสาเข้ากองทัพได้รับพุ่งล้มตาย
 ในที่รบ ถ้าหาหนังสือพระคัมภีร์หลวงคึกค่างมิได้ ให้พระราชทาน
 บุตรภรรยาโดยพระราชกฤษฎีกา ถ้าหาหนังสือพระคัมภีร์หลวงคึกค่าง ก็ให้
 ยกพระราชทานให้แก่บุตรภรรยา มิได้เอาเลย แลรอดคัมมาหาหนังสือ
 หลวงคึกค่างมิได้นั้น ให้พระราชทานโดยพระราชกฤษฎีกาเพียงไว้
 ในที่ทหาร” ดังนี้ จุดศักราช ๙๕๕ ที่ตั้งในพระราชกฤษฎีกานี้ เป็น
 ปีมเสง (มิใช่ปีชวด ๆ ไม่มีในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ) สอดได้
 ความว่า ปีชวดนั้นภายหลังสมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีปี ๓ แต่อยู่
 ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ๆ สวรรคตต่อปีมเสง จุดศักราช ๙๖๗
 เพราะฉนั้น พระราชกฤษฎีกานี้ เข้าใจว่าเป็นพระราชกฤษฎีกาแจ้ง
 นายการเงินพระราชทานแก่ผู้ที่เป็นหนังสือว่า ทว่าพระราชกฤษฎีกานี้เกี่ยวข้องกับ
 ของแก่พงษาวดารนั้น ด้วยหนังสือพระราชพงษาวดารทรงฉบับพิมพ์ ๒
 เต็ม แดฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระนเรศวรสวรรคตเมื่อ
 ปีมเสงจุดศักราช ๙๕๕ ปีชวดอยู่รอบ ๓ ศักราชที่แก่มืดไปรอบ ๓ น
 ึ่งมาปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับจุดศักราช ๓๓๕๕ (ซึ่ง
 ก่อไว้ในตำนานหนังสือพระราชพงษาวดาร) แต่หนังสือพระราชพง
 ษาวดารฉบับเก่ากว่านั้นขึ้นไป คือฉบับจุดศักราช ๓๓๓๖ แดฉบับหลวง
 ประเสริฐ ศักราชยังไม่เคลื่อนคดาศ ข้าพเจ้านักตั้งได้ยว่า เมื่อ
 ชำระพระราชพงษาวดารในครั้งกรุงธนบุรี จะได้เห็นพระราชกฤษฎีกา
 ของสมเด็จพระเอกาทศรถบทนี้ เห็นตั้งศักราช ๙๕๕ ผู้แต่งเข้าใจว่า
 เป็นพระราชกฤษฎีกาในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ๒๕๖๓ แดสอดได้เป็น

บมเด็จพระนเรศวร ทรงกับบัตววรรคตของสมเด็จพระนเรศวร จึงเป็นเหตุให้แก
ศักราชในพงษาวดารเร็วชนไปรอบ ๑ ศักราชในหนังสือพระราชพงษา
วดารเคดอเนตตาคจะเปนไตด้วยเหตุนี้คอกกระมัง

กรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถู

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถูขึ้นครองราชสมบัติ เปนเวดาปรากฏ
เกียรติยศ แดอำนาจกรุงศรีอยุธยา เปนที่ยาเกรงแก่บรรดาประเทศทไกต
เคียงโดยรอบ สมเด็จพระเอกาทศรถูเองก็เข้มแข็งในการศึกสงคราม
ไ้รบพุ่งชัคักมากกับสมเด็จพระนเรศวรในศึกสงครามที่สำคัญทุก ๆ คราว
จนเปนคำเรียกของกนทงหลายตลอดจนเมืองรามัญว่า "เจ้าสองพิ
น้อง" บ้าง ว่า "พระองค์ดำ พระองค์ขาว" บ้าง เพราะ
เหตุไ้รบพุ่งกดาหาญมาด้วยกนทง ๒ พระองค์ เพราะฉนั้นถึงสมเด็จพระ
นเรศวรสวรรคตไปแล้ว พระเกียรติยศแดอานุภาพของสมเด็จพระ
เอกาทศรถูยังเป็นที่ยาเกรงแก่ประเทศทงปวง ไม่มีประเทศใดที่จะคิด
มาเปนชัคักศักรู แต่ถ้าพิเคราะห์ดูตามเรื่องในพระราชพงษาวดารจะ
แลเห็นไ้ว่า ในเวลาเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถูขึ้นเสวยราชสมบัตินั้นจะ
ต้องเปนเวลาที่กาดังบ้านเมืองจับทรศโทรม ด้วยต้องทำศึกสงครามติด
ต่อกันเรื่อยมาหลายคราวหลายปี ถึงจะชนะ ผู้ที่เป็นแม่ทัพนายกอง
ตลอดจนไพร่พลย่อมเบ็ดองไป ด้วยความล้มตายในการศึกสงคราม
เปนเหตุให้กาดังดอง อุประมาเหมือนนศทวงแข่งผอน เมอวงถึงหลัก
ชนะแล้วดงนงเห็นอยหอบอยู่ฉนี้ไต กาดังกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดิน

สมเด็จพระเอกาทศรถก็เช่นนั้นหาไ้รบด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยผู้
 ोनยาเกรงไม่กล้าจะตั้งศวเป็นข้าศึกประการ ๓ ด้วยไทยกำลังบอบช
 ประการ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถจึงไม่มีศึกสงครามตลอด
 รัชกาล.

เรื่องพระทูลอง

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรสวรรคต
 ที่เมืองหางหวง สมเด็จพระเอกาทศรถเชิญพระบรมศพเด็กกองทัพ
 กัดบมาเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จบกค่อตงมาทางเมืองสุโขไทย มา
 ดงเรือพระที่นั่งทเมืองกำแพงเพชร แล้วว่า “ ครึ่งนทรวงพระกรุณา
 เหาพระทูลองลูกพระเจ้าเชียงใหม่ดงมาโดยเสด็จ พระราชทานนามกร
 ว่า พระด้หส์ (ร) มหาธรรมราชา ” เรื่องพระทูลองนี้ ในหนังสือ
 พงษาวดารพม่าว่า ได้เป็นราชบุตรเขยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา แดดง
 มาทำราชการอยู่ที่กรุง ฯ จนพระเจ้าเชียงใหม่มังนรชาชอผู้บิดาพราโดย
 ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ บอกขอพระทูลองซนไปครองเมืองเชียงใหม่
 (เห็นจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ) พระทูลองซนไปถึงยัง
 ไม่ทันได้ครองเมือง ก็ไปช่วยเจ้บถึงพราโดย พระไชยทิปน้องที่ ๒
 จึงได้ครองเมืองเชียงใหม่ จะครองอยู่กับไม่ปรากฏ (แต่เห็นจะถึง
 แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม) ในที่สุดเกิดวิวาทซนกับท้าวพระยาเมือง
 เชียงใหม่ ฯ บังคับให้พระไชยทิปออกบวชเดี่ยว น้องคนเด็กจึงได้ครอง
 เมืองเชียงใหม่ต่อมา.

เรื่องเมืองตองอู

เรื่องเมืองตองอู ตอนนักสร้าง (คือนักจินหน่อง) ตอบปลง
 พระชนม์พระเจ้าหงสาวดี ที่หนังสือพระราชพงษาวดารวางเรื่องไว้ใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น ที่จริงเป็นเรื่องเกิดแต่ในรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนเรศวรมหาราช ดังข้าพเจ้าได้อธิบายมาแต่เรื่องเมืองตองอู
 ในตอนแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้ความตามหนังสือพงษาวดาร
 พม่าว่า ในสมัยนั้น หัวเมืองใหญ่ในอาณาจักรหงสาวดี ที่ยังมี
 ไต่ชนแก่กรุงศรีอยุธยา ต่างเป็นอิสระแก่กัน พระเจ้าตองอูตั้งตัว
 เป็นพระเจ้าหงสาวดี ใช้พระนามว่า พระมหาธรรมราชา แต่ตั้ง
 นักจินหน่องเป็นพระมหาอุปราชา แต่เสวยราชย์อยู่ที่เมืองตองอู ไม่ตั้ง
 มาอยู่เมืองหงสาวดี เพราะเมืองหงสาวดีตั้งแต่ถูกพวกยะไข่เมายัง
 ทรุดโทรมนัก พระเจ้าตองอูชอบคิดสนิทสนมกับพระเจ้ายะไข่ (พระ
 เจ้ายะไข่องค์ที่ ๓๖๖ นกอด้านนาอัสตาม) เมืองตองอูกับเมืองยะไข่ต่างตั้ง
 ราชทูตแต่งตั้งราชบรรณาการไปมาถึงกันเนื่อง ๆ ในสมัยนั้นโจรผู้ร้ายใน
 ระหว่างทางชุกชุม เพราะเหตุที่อาณาจักรหงสาวดีแยกกันอยู่ในหลาย
 อำนาจ ราชทูตที่ไปมาในระหว่างเมืองยะไข่กับเมืองตองอู ถูกผู้ร้าย
 ปล้นหลายหน พระเจ้ายะไข่จึงตั้งไปเจกตคน ๑ ชื่อว่า พิธิปเดอ
 บริโตมาเป็นเจ้าเมืองสระเรียม ซึ่งเป็นเมืองปากน้ำใกล้ทะเล ให้มี
 เรือกำปั่นรบมาไว้ด้วย ๓ ลำ สำหรับคอยตรวจตระเวนโจรผู้ร้าย
 พิธิปเดอบริโตไม่เจกตแต่แรกก็ทำการโดยชื่อตรง ๐๔/๒๕๖๓ ให้กษัตริย์ค่ายคุณ

ประศุหอรบ จนเมืองสระบุรีมั่นคง คอยเอาใจใส่ปราบปรามโจร
 ราษฎรจนราบคาบ แลหมั่นส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้าไชยพระเจ้า
 ทองอุเชนทร์ ๓ อยู่มาพิลปีเดอบริโตไปเป็นไมตรีกับพระยาพระตะเพนเจ้าเมือง
 เมาระตะมะ ซึ่งชนกรุงศรีอยุธยา จนที่สุดได้ให้ดูกล่าวไปเป็นภรรยา
 บุตรีพระยาพระตะเพน ๓ พิลปีเดอบริโตประกอบการค้าขายได้ทรัพย์
 ดมับคืบบริบูรณ์ เห็นว่าจะเอาไครยพระยาพระตะเพนกำลังได้ (บางที
 จะได้มาขอชนกรุงศรีอยุธยา แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหา
 ราช) จึงตั้งแขวงเมือง ไม่ยอมขมขันทงเมืองไชยแต่เมืองทอง พระ
 เจ้าทองอุเชนทร์พระเจ้าไชยตะเคอง จึงแนกกันแต่งกองทัพให้พระมหา
 อุปราชาทั้ง ๒ พระนครยกไปตีเมืองสระบุรี เมื่อปีเถาะ จุติศักราช ๙๖๕
 พ. ศ. ๒๓๔๖ พิลปีเดอบริโตเห็นกองทัพพระมหาอุปราชายกมาทั้ง ๒ ทပ်
 เหลือกำลังที่จะต่อสู้ จึงลงเรือกำปั่นจะหนีไป กองทัพเรือเมือง
 ไชยไชยเข้าล้อม พิลปีเดอบริโตยิงกองทัพเรือเมืองไชยแตก จับได้
 พระมหาอุปราชาเมืองไชยไว้เป็นตัวจำนำ พิลปีเดอบริโตจึงกลับ
 เขาไปตั้งมั่นอยู่เมืองสระบุรีอีก กองทัพพระมหาอุปราชาเมืองทอง
 ยกลงไปยังไม่ถึง เมื่อได้ข่าวว่ากองทัพเมืองไชยเสียก็ร่อยอยู่ ฝ่าย
 พระเจ้าไชยเมื่อทราบข่าว ชำคักจับพระมหาอุปราชาไปได้ ก็ยก
 กองทัพมาเอง นัดกองทัพเมืองทองพร้อมกันเข้าล้อมเมืองสระบุรีไว้
 ให้เขาตีเมืองสระบุรีเป็นตำบารบ ก็ตีไม่ได้ พระเจ้าไชยมีความวิตก
 ด้วยพระมหาอุปราชาคอยอยู่ในงอมมอซำคัก จึงให้เขาไปบอกพิลปีเดอ
 บริโตว่า ถ้าตั้งพระมหาอุปราชาออกมาถวายโดยดี 4/258 จะยอมเป็นไมตรี

ฝ่ายพิลิปเดอบริโตให้ตอบมาว่า ถ้าพระเจ้ายะไซ้แต่พระเจ้าคองอุยอม ให้พิลิปเดอบริโตครองเมืองสร์ยอมอย่างประเทศราช จึงจะยอมตั้งพระมหาอุปราชาให้ พระเจ้ายะไซ้จำเป็นต้องยอม เมื่อได้พระมหาอุปราชาคืนแล้วก็เลิกทัพกลับไป ตั้งแต่นั้นมา พิลิปเดอบริโตได้เป็นใหญ่ ก็มีใจกำเริบด้วยโศภเจตนา ให้เที่ยวขุดพระเจดีย์แต่โบสถ์วิหาร เอาแก้วแหวนเงินทองของพุทธบูชา ไปเฟนอาณาประโยชน์คนเสียเป้นอนมาก.

ฝ่ายพระเจ้าอังวะ เมื่อปราบปรามเมืองไทยใหญ่ไว้ได้ในอำนาจ (แต่ได้ข่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสวรรคตแล้ว) ก็เกณฑ์กองทัพไทยใหญ่ สุ่มทับกับกองทัพพม่าลงมาตีเมืองแปร เมื่อปีวอกจตุศักราช ๙๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๓ ตีได้เมืองแปรแล้ว จึงตั้งใหม่จเรสิงห์สุร ผู้เป็นอนุชา เป็นเจ้าเมืองแปร.

ถึงปรกา จตุศักราช ๙๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ พระเจ้าคองอุพิราโดยนักจินหน่องผู้เป็นพระมหาอุปราชาชนครองราชสมบัติ ขนานนามว่า พระเจ้าดีห์สุร รุ่งขึ้นจับจตุศักราช ๙๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระเจ้าอังวะ ถยกกองทัพลงมาตีเมืองคองอุ คงล้อมอยู่หลายเดือน พระเจ้าคองอุ เห็นจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้ ต้องยอมอ่อนน้อมยอมชนแก่พระเจ้าอังวะ ๆ จึงให้พระเจ้าคองอุครองเมืองเป็นประเทศราชชนเมืองอังวะต่อไป แต่กวาดต้อนผู้คนเมืองคองอุแบ่งกวาดลงไปเมืองอังวะเสียด้วยเป้นอนมาก.

ที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า พระเจ้าคองอุมาขอชนกรุงศรีอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศราชนั่น คือ เขามาขอชนในคองหน เมื่อกวาดต้อนพระเจ้าอังวะที่มาจากเมือง /04/2563

ได้ความตามพงษาวดารพม่าต่อมา ว่าเมื่อปีขวดจตุศักราช ๘๗๔ พ. ศ. ๒๓๕๕ พระยาพะตะเจ้าเมืองเมะคะกับพิตปีเดอบริโตเจ้าเมืองสร้อยม ดมทบกัณฑ์ยกกองทัพขนไปตีเมืองคองอู (เห็นจะเป็นด้วยมรบตั้งออกไปจากกรุงศรีอยุธยาให้ไปช่วยหรือไปตีเอาเมืองคองอู ให้พ้นจากอำนาจพระเจ้าอังวะ) หนังสือพงษาวดารพม่าว่า เวदानนเมืองคองอูไม่มกาลงที่จะต่อสู้ พระยาพะตะแฉพิตปีเดอบริโตตีเมืองคองอูแล้ว ก็เกบทรพยต์มบคตถกวาคผู้คนเอาตงไปเมืองเมะคะ เมืองสร้อยมเดี่ยเบอนนมาก ตวพระเจ้าคองอูเอง พิตปีเดอบริโตก็เอาไปไว้เมืองสร้อยมด้วย แฉว่าขณะเมื่อพระยาพะตะกับพิตปีเดอบริโตไปตีเมืองคองอูนน พระเจ้าอังวะให้เกณฑ์กองทัพตงมารักษาเมืองคองอูแต่ตงมาไม่ทัน เมืองคองอูเดี่ยแกชาคักเดี่ยแล้ว จึงให้เรียกกองทัพกลับไป ขำพะเจ้าเข้าใจว่า เมื่อพระยาพะตะกับพิตปีเดอบริโตไปถิงเมืองคองอูแล้ว ตูช่าวว่าพระเจ้าอังวะให้กองทัพใหญ่ถงมา เห็นว่า จะต่อสู้รักษาเมืองไว ไม่ไค จึงเกบทรพยต์มบคตถกวาคตอนนผู้คน แฉพาพระเจ้าคองอูมา.

ในปีนั้นพระเจ้าอังวะเกณฑ์กองทัพใหญ่ตงมาตีเมืองสร้อยม รบพุงกันอยู่หลายเดือน จึงตีเมืองสร้อยม จับพิตปีเดอบริโตได้ พระเจ้าอังวะให้ช่าวเดี่ย แต่พระเจ้าคองอูนนคจินหนองนน พงษาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าอังวะตีตวทเมืองสร้อยม ก็ให้สำรุจโทษเดี่ยด้วย ตวดยแค้นว่ามาขอชนกรุงศรีอยุธยา.

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

๗๐๓

เมื่อพระเจ้าองวะได้เมืองด่เรียบร้อยแล้ว ก็มาหาจตตอกอาณาจักร
หงสาวดี ทมิไล ชนแก่ไทย ทุกหัวเมือง จึงกตบตงเมืองหงสาวดี
ชนเปนราชธานีชนอก.

เรื่องเมืองด่านข้างชอชนกรุงศรีอยุธยา

ทีในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมืองด่านข้าง คือ กรุงศรี
สัตนาคนหุตแต่งราชทูตเข้ามาขอชนกรุงศรีอยุธยา ในคราวเดียวกับ
เมืองของอนันต์ ดอบพงษาวดารด่านข้างได้ความว่า พระหน่อแก้วเจ้า
กรุงศรีสัตนาคนหุตครองราชสมบัติอยู่ได้ ๖ ปีปราโดย ลูกนำของพระ
หน่อแก้วได้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต อยู่เมืองเวียงจันทน์ ขอพระ
ธรรมกราช มีลูกขอพระอุปยวราช พ่อตูกเกิดรบกันชน อาจจะเป็น
พ่อหรือตูกที่เข้ามาขอชนกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้น.

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศราชโปรดให้
ตั้ง "พระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ" ตั้งนี้ จะหมายความว่าอะไร
เข้าใจยากอยู่ แต่ไม่ใช่ฟังตั้งกฎหมายชนในครั้งนั้น นั้นเป็นแน่ เพราะ
กฎหมายเปนของคู่กับประชุมชน ประชุมชนมีมาแต่เมื่อใด กฎหมาย
ก็ตองมีมาแต่เมื่อนั้น เมื่อมนุษย์ยังไม่รู้จักใช้หนังสือ การรักษา
กฎหมายก็ใช้ทองให้ชนปากเจเนใจ เขาไปป่าวรองแตวมเจ้าพนกงาน
จำไว้บอกเล่าสืบต่อกันมา เมื่อรู้จักหนังสือจึงคิดกฎหมายตงเป็นคัว

หนังสือ แต่จกคตอกบอกหมายส่งกันไปให้บ้างร้อง แต่เขียนลงในสิ่งใด ๆ มีใบลานหรือกระดาษเป็นต้น เก็บรักษากฎหมายไว้ ประเพณีเป็นดังนี้มาทั่วทุกประเทศ.

ในสยามประเทศนี้ เมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๘๒๖ ยังไม่มีหนังสือไทย ใช้กันแต่หนังสือคฤณณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์พามาแต่อินเดีย หนังสือคฤณณ์นั้นตามที่เคยเห็นก็ตาจากถูกเห็นใช้เขียนแต่ภาษามคธภาษาล้านตักฤคแต่ภาษาขอม ไม่เคยพบจากถูกอักษรคฤณณ์เป็นภาษาไทยเลย แต่บางที่จะเขียนภาษาไทยอย่างหนังสือขอมเขียนแปลร้อยได้ ในครั้งนั้นแล้วเข้าใจว่ากฎหมายไทยที่ตงชนเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตอนก่อน พ. ศ. ๑๘๒๖ เห็นจะต้องให้แปลกตบเป็นภาษาขอมหรือภาษาล้านตักฤคหรือบางที่จะมวชเขียนภาษาไทย ด้วยตัวหนังสือคฤณณ์แปลร้อยได้ แต่การจดตงเป็นหนังสือ ไม่ว่าจะในภาษาใด คงเป็นหน้าที่พราหมณ์ เพราะผู้ทรหนังสือแต่เจ้าตำหรับกฎหมายในเวदानั้น มีอยู่แต่ในพวกพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์จึงเป็นเจ้าหน้าที่สำคัญในการรักษากฎหมายมาแต่โบราณ แม้จะดูในทำเนียบศักดิ์ดิเนาพตเรือนในกฎหมายที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็จะได้เห็นว่าตำแหน่งลูกขุนณศาลหลวงที่สูงศักดิ์ชื่อเป็นพราหมณ์ทงนน สมเด็จพระร่วงเจ้า พระองค์ทมพระนามจากถูกไว้ว่าพ่อขุนรามคำแหง หรือที่เรียกในหนังสืออื่น มีหนังสือขึ้นกาดมาตบเป็นต้น ว่า พระยารามราชเป็นผู้คิดหนังสือไทยขึ้น เมื่อปีมแมจุตศักราช ๖๔๕ มหาศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ (ตัวอย่างหนังสือไทยของสมเด็จพระร่วง จากถูกหลักก็ตำมอยู่ในวัด

พระศรีวิเศษค้ำดารามทุกวณ) เมอมหนังสือไทยชนแด้ว กฎหมาย
 ทดงชนต่อมา หรือกฎหมายเก่าทมอยุ่แด้ว จึงได้เริ่มจดดงแด้วรักษา
 มาในหนังสือไทย แด้วความร้หนังสือไทยแพร์หตายเร็วมาก ชอนมพยาน
 เห็นได้ดวยศ้ดาจากฤกภาษาไทยรूंเก่า ไซ้ควหนังสือไทยตามแบบของ
 พระเจ้าชุนรามค้ำแห่งทวทุกเมืองในอาณาจักรดนาไทย คดอดชนไป
 จนกรุงศรีสัตนาคนหุด เพราะความต้งการหนังสือดำหรัเขียนภาษา
 ไทยมอยุ่ดวยกันทุกประเทศที่ชาติไทยได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบควหนังสือ
 มชน ทุกประเทศก็ยอมรับไซ้หนังสืออนั้น โดยเห็นประโยชน์ มีค้ง
 มีผู้ ไต่บังคบบัญชา

ขณะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๓ สร้างกรุงศรีอยุธยา แม
 หนังสือไทยพงมชนไต่เพียง ๖๗ ปี ก็เชื่อได้วาคงจะได้ ไซ้คดอดดงมา
 ดึงเมืองอู่ทองแด้ว บรรดากฎหมายทดงชนดงแด้วสร้างกรุงศรีอยุธยามา
 เข้าใจว่าเขียนเป็นหนังสือไทยทงนนั้น แด้วปลาดอย่น้อยทชาพเจ้ายังได้พบ
 พระราชกฤษฏีกา เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา แด้วแผ่นดิน
 สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐู มีทเมืองพัตตุง เขียนเส้นดินสอดำในกระดาศ
 ยังไซ้อักษรแด้วภาษาเขมรหตายฉบับ จะเปนด์วยเหตุไต่ ข้าพเจ้ายัง
 คิดไม่เห็นจนทุกวณนี้ ไต่ให้คนหนังสืออนั้นไว้ ในหอพระสมุควชิรญาณ
 ผู้ ไต่จะตรวจดูก็ได้

วิธีตั้งกฎหมาย

กฎหมายกรุงศรีอยุธยาที่เราจะรู้ได้ในเวลานี้ อยู่ใน
 กฎหมายพิมพ์ ๒ เล่ม ซึ่งต้นฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
 โดกโปรดให้ชำระเรียบเรียงไว้ เมื่อปีชวด จุฬศักราช ๑๑๖๖ พ. ศ. ๒๓๔๗
 แดหมอบรัดเลย์พิมพ์จำหน่ายในครั้งแรก เมื่อปีระกา จุฬศักราช ๑๒๓๕
 พ. ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมายกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่องเมื่อ
 ชำระกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ อีกบ้าง หอพระสมุดได้ไว้สัก ๒-๓ เล่ม
 ลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะทำเป็นชน ๆ ดังนี้ คือ
 ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกา
 บอกอันคนเหตุมต แดพระราชนิมม อย่างพระราชกฤษฎีกาทังแต่เห็นได้
 ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ แดกฎหมายพระสงฆ์
 เหล่านี้ ส่วนเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น
 ๒ เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้า จะสอบค้นยาก จึง
 คัดทอนพระราชกฤษฎีกาเก่า คงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลาง
 ดังจะเห็นได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ แดกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ
 ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่าให้สะดวกแก่ผู้ภาศุฎการให้
 ค้นได้ โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้ง ๑ อย่างเราเรียกทุก
 วันนั้นว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวมกฎหมายเก่าจัดเป็นหมวด ๆ
 ตามลักษณะความ คัดเหตุผลอันที่ตังกฎหมายออกแล้ว คงไว้แต่

ใจความ ซึ่งเปนพระราชนิมิต เรียงเข้าลำดับเปนมาตรา ๆ ใน
ลักษณะนั้น ๆ

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำแต่กฎหมายเก่าที่คงมา
นาน ๆ แล้ว แต่กฎหมายที่ออกใหม่ ก็ยังคงออกอย่างพระราชกฤษฎีกา
ตามเดิม ทำอย่างนเปนธรรมเนียมมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งหลังที่สุด
การชำระกฎหมาย ได้ทำเมื่อปีชวดคตศก จุติศักราช ๑๓๖๖ พ. ศ. ๒๓๔๗
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวदानหนึ่งคือ
กฎหมายครั้งกรุงเก่า คงจะเปนนันตรายหายสูญไปเสียเมื่อเสียกรุงฯ
เปนนันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรวบรวมค้นหา
ได้เท่าใด ก็เอามาเรียบเรียงตรวจแก้ศตทอน ทำเปนกฎหมาย
ฉบับหลวงชั้นใหม่ คือฉบับพิมพ์เปน ๒ เล่มนั้น มีกฎหมายชั้น
กรุงรัตนโกสินทรอยู่ในนั้น ๔ ลักษณะ คือ (๑) พระราชบัญญัติ (๒)
กฎหมายพระสงฆ์ (๓) พระราชกำหนดใหม่ ๓ ลักษณะดังในรัชกาลที่ ๑
กับ (๔) ลักษณะโจร ๕ เล่ม ดังในรัชกาลที่ ๓ รวมเข้าเมื่อพิมพ์ ด้วย
เหตุดังกล่าวมานกฎหมาย ๒ เล่มพิมพ์นั้น เชื่อได้ว่าจะตามรูปกฎหมาย
ครั้งกรุงเก่า แต่เปนนบทกฎหมายที่ใช้อยู่ในครั้งกรุงเก่าเปนนันมาก จะ
เห็นได้จากกฎหมายคองปดายุกรุงเก่า ที่ได้ศตความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมโกษฐ แต่ยังไม่ทันแยกเข้าลักษณะตามประมวลก็มี คือ
กฎหมาย ๓๖ ข้อ แต่มีกฎหมายที่ยังเปนพระราชกฤษฎีกา ยังไม่ได้
ศตความทีเดียว อยู่ในพระราชกำหนดเก่าอีกหลายฉบับ

ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย

วันคืนที่ใช้ในกฎหมายครั้งกรุงเก่า วิชาบรอบปีตามนักษัตร
คือ ชวด ฉลู เป็นต้น รู้ได้แน่กว่าใช้มาแต่ครั้งสุโขทัยแล้ว ด้วย
มีปรากฏในศิลาจากฤกษ์แต่ครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหง วิชาบรอบปีศวาร
คือ วันอาทิตย์ วันจันทร์ เป็นต้น แต่นับเดือนตามจันทร์คติ
ก็ใช้มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยปรากฏในศิลาจากเหมือนกัน แต่
ศักราชครั้งสุโขทัยใช้มหาศักราช ถึงศิลาจากในสมัยกรุงศรีอยุธยา
เช่นนี้ เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ใช้มหาศักราช แต่
ศักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแพนกกฎหมายคู่ใช้ศักราชหลายอย่าง ปะปนกัน
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ใช้พุทธศักราช รัชกาลต่อ ๆ มาใช้
พุทธศักราชบ้าง มหาศักราชบ้าง จุตศักราชบ้าง แดงมศักราช
อีกอย่าง ๑ ซึ่งข้าพเจ้ายังทราบไม่ได้ว่าศักราชอะไร โหระเรียกว่าศักราช
จุฬามณี แต่สืบเอาเรื่องเขาเกณฑ์จากโหรยังไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงเรียก
ไว้ว่า "ศักราชกฎหมาย" ศักราชทั้ง ๔ อย่างนี้จะลอบในหนังสือกฎหมาย
ให้ได้ความว่าแผ่นดินไหนใช้ศักราชอะไรรู้ไม่ได้ ด้วยบานแพนกกฎหมาย
ในแผ่นดินเดียวกัน ใช้ศักราชต่างกันก็มี ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่ศักราช
ในบานแพนกกฎหมายสับสนกันไป จะเป็นเพราะเมื่อเวลาชำระหรือ
คัดเขียนหนังสือกฎหมายในชั้นหลัง ๆ ผู้คัดลอกจะให้เข้าใจง่าย เคย
คิดคำนวณบวกทอนศักราชซึ่งผิดกันก็บออย่างที่ใช้อยู่ในเวลานั้น เปลี่ยนให้
เป็นอย่างเดียวกันc จับผิดได้ทบทวนนักษัตรควรเป็นค 4/2563 ดงศกแต่ศักราช

เพนคี่ มีอยู่หลายแห่ง ยิงเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองลอบศึกกราชเอา
 ปีกฎเป็นลัทธิก็ทำให้ศึกกราชเค็ดอนไป ๒ ปี ศักกราชที่ใช้ใน
 บานแพนกกฎหมายทั้ง ๔ อย่าง สอดโคดดังนี้ คือ (๑) พระพุทธศักราชใน
 กฎหมาย ต้องใช้เกณฑ์เลข ๓๓๘๒ ดบเป็นจุดศักราช (๒) มหาศักราช
 ในกฎหมายต้องใช้เกณฑ์ ๕๕๘ ดบเป็นจุดศักราช (๓) ศักราชกฎหมาย
 (ปรากฏในบานแพนกแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้า
 ปราสาททองแลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา) ข้าพเจ้าได้ต้องสอบดูน้อย
 กว่ามหาศักราช ๓๐๐ ปีถ้วน) ดบด้วยเกณฑ์เลข ๒๕๘ เป็น
 จุดศักราช (๔) จุดศักราช เป็นศักราชที่ตั้งชนในเมืองพม่าก่อน
 หน้าจะพึงเอาเข้ามาใช้ในราชการเมื่อ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
 ธิราช ตั้งแต่เกี่ยวข้องกับเมืองหงสาวดี

บานแพนกในกฎหมาย ใช้พุทธศักราชแลมหาศักราชลงมาจน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ขึ้นมา เป็นจุดศักราชเป็นพัน

กฎหมายครึ่งกรุงเก่า

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ตั้งเป็นอัครณกรุงศรีอยุธยา
 แล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่จะตั้งแบบแผนพระราชประเพณี แด่พระ
 ราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระนคร กฎหมายที่ตั้งครึ่งสมเด็จพระรา
 มาธิบดีที่ ๑ จะมีอะไรข้าง รั้งไม่ได้ให้มคอยู่เอง แต่ตรวจดูตาม
 บานแพนกในกฎหมาย ๒ เด่ม ได้ความว่ากฎหมายเหล่านี้ได้มาแต่
 ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ

๗๑๐ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

ลักษณะพยาน ตั้งเมื่อปีชวดโทศก พ.ศ. ๑๘๘๕ (จุดศักราช ๗๑๒)

ลักษณะอาญาหลวง กำหนดโทษ ๓๐ ฐาน ตั้งเมื่อปีเถาะ

ตรีศก พ.ศ. ๑๘๘๕ (จุดศักราช ๗๑๓)

ลักษณะรับฟ้อง ตั้งเมื่อปีมแมตปีศก พ.ศ. ๑๘๘๘

(จุดศักราช ๗๑๗)

ลักษณะตกพา ตั้งเมื่อปีมแมตปีศก พ.ศ. ๑๘๘๘ (จุดศักราช ๗๑๗)

ลักษณะอาญาราชฎูร ตั้งเมื่อปีรگانพศก พ.ศ. ๑๘๙๑

(จุดศักราช ๗๑๘)

ลักษณะโจร ตั้งเมื่อปีกุญเอกศก พ.ศ. ๑๘๙๓ (จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะเบ็ดเตล็ด ว่าด้วยทคน ตั้งเมื่อปีกุญเอกศก พ.ศ. ๑๘๙๓

(จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะฉวเมย ตั้งเมื่อปีชวดโทศก พ.ศ. ๑๘๙๔ (จุดศักราช ๗๒๒)

ลักษณะฉวเมยอีกตอน ๑ ตั้งเมื่อปีนตุตรีศก พ.ศ. ๑๘๙๕

(จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะโจร ว่าด้วยสมโจร ตั้งเมื่อปีมเมยอัฐศก พ.ศ. ๑๘๙๐

(จุดศักราช ๗๒๘)

กฎหมายรัชกาลอื่น ๆ ครึ่งกรุงเก่า ทมบานแพนงแต่ศักราช

บอกไว้ ปราบกฏอยู่ในกฎหมาย ๒ เต็ม ตั้ง

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

กฎหมายลักษณะอาญาศึก (อยู่ในลักษณะบทศึก) ตั้งเมื่อปีชาติ
จุลศักราช ๗๘๖ (ตั้งได้ยว่าจะเป็นปีชาติ จุลศักราช ๘๕๖ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยกล่าวถึงศักดิ์นามในกฎหมายนั้น)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ตั้งเมื่อปีจอ

พุทธศักราช ๑๘๘๘ (จุลศักราช ๘๑๒)

ทำเนียบศักดินาหัวเมือง ตั้งเมื่อปีจอฉศก พุทธศักราช ๑๘๘๘

(จุลศักราช ๘๑๒)

ลักษณะบท (อยู่ในลักษณะบทศึก) ตั้งเมื่อปีฉศก มหา

ศักราช ๑๓๗๓ จุลศักราช ๘๑๘

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหวง ไม่ปรากฏวัน

กฎหมายเขยรบมาตตั้งเมื่อปีชาติ จุลศักราช ๘๒๐

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๑๘๕๖

(จุลศักราช ๘๗๕)

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ลักษณะพิสดาร คังเมือบมแม จุดศักราช ๙๙๗ (ที่พระเทียร
ราชาเสด็จเทียบ เห็นจะเป็นเวดากำตงนิยมนกนด้วยเรื่องพิสดาร เสด็จ
เทียบอยู่ในวชิพิสดารอย่าง ๑)

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง เมือบรภา พุทธศักราช ๒๐๙๓
(จุดศักราช ๙๓๒)

สมเด็จพระเอกาทศรถู (ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาบำเหน็จศึก (อยู่ในลักษณะขบถศึก) ตั้ง
เมือบมเส่ง จุดศักราช ๙๕๕

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พระธรรมนุญกระทรงวงศาต คังเมือบชีวด ศักราชกฤหมาย ๓๒๔๔
(จุดศักราช ๙๙๖)

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พิภดเกษียณอายุ คังเมือบรภา จุดศักราช ๙๙๕

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช ๗๓๓

ลักษณะอุทธรณ์ ตั้งเมื่อปีกุนย มหาศักราช ๑๕๕๕
(จุดศักราช ๘๘๗)

พระบรมมัญญตราภะทรวง ตั้งเมื่อปีกุนยส์ปคศก มหา
ศักราช ๑๕๕๕ (จุดศักราช ๘๘๗)

ลักษณะทาส ตั้งเมื่อปีนคูนพศก มหาศักราช ๑๕๕๗
(จุดศักราช ๘๘๘)

เพิ่มเติมลักษณะทาส เมื่อปีกุนยเบญจศก ศักราชกฐหมาย ๑๒๖๓
(จุดศักราช ๑๐๐๕ ควรเป็นปีมแม)

ในพระราชกำหนดเกล้าบท ๓ ปีมแมเบญจศก จุดศักราช ๑๐๐๕
เพิ่มในลักษณะอาญาหลวง ห้ามไม่ให้ยกดูกล่าวให้ชาวต่าง
ประเทศ เมื่อปีกุนยพศก ศักราชกฐหมาย ๑๒๖๗ (จุดศักราช ๑๐๐๘)

ลักษณะกุนย ตั้งเมื่อปีชวดศัสมุทธศก ศักราชกฐหมาย ๑๒๖๘
(จุดศักราช ๑๐๑๐)

พระราชกำหนดเกล้าบท ๓ ปีนคูนเอกศก จุดศักราช ๑๐๑๓
กฐหมาย ๓๖ ข้อบท ๑ ปีชาตโทศก จุดศักราช ๑๐๑๒

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีกุนยตรีศก มหาศักราช ๑๕๘๓
(จุดศักราช ๑๐๓๓)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๒ บท ระหว่างปีมโรงจุดศักราช ๑๐๒๖
จนปีเถาะ จุดศักราช ๑๐๔๘

๗๑๕ อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

พระราชกำหนดเกล้า ๔ บท ระหว่างปีจอ จุฬศักราช ๓๐๓๒ จน
ปีเถาะ จุฬศักราช ๓๐๓๕

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

มุดคดีวิวาท ว่าด้วยคดีสินบนหมู ตั้งเมื่อปีชวด จุฬศักราช ๓๐๕๒
ในกฎหมาย ๓๖ ข้อบท ๓ ปีวอก จุฬศักราช ๓๐๕๔
ลักษณะตุลาการ ตั้งเมื่อปีชวด จุฬศักราช ๓๐๕๘

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๘ บท ระหว่างปีฉลู จุฬศักราช ๓๐๗๑
จนปีมะแม จุฬศักราช ๓๐๘๘
เพิ่มเติมลักษณะตุลาการ เมื่อปีวอก จุฬศักราช ๓๐๘๐
เพิ่มเติมมุดคดีวิวาท ว่าด้วยสินสมรงค์ ตั้งเมื่อปีกุน จุฬศั
กราช ๓๐๘๓

พระราชกำหนดเกล้า ๒๕ บท ระหว่างปีกุน จุฬศักราช ๓๐๖๘
จนปีกุน จุฬศักราช ๓๐๘๓

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ

เพิ่มเติมมุดคดีวิวาท ว่าด้วยจำหน่ายเดช เมื่อปีฉลู จุฬศั
กราช ๓๐๘๕

ลักษณะวิวาท ตั้งเมื่อปีมะเส็ง เอกศก ศักราชกฎหมาย ๑๓๖๘
(จุฬศักราช ๑๓๓๑) TUDC 21/04/2563

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

๗๓๕

เพิ่มเติมลักษณะโทษ เมื่อปีกฤษฎีศัศก คักราชกฎหมาย
(เข้าใจว่า ๓๓๗๕ จุดศักราช ๓๓๓๗)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท ระหว่างปีณดู จุดศักราช ๓๐๘๕
จนปีจอ จุดศักราช ๓๓๓๖

พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท ระหว่างปีณดู จุดศักราช ๓๓๓๘
จนปีชวด จุดศักราช ๓๓๒๐

สารบาณกฎหมายครึ่งกรุงเก่าทุกถ้าวมา ตามที่ตรวจจุดเท่าที่รู้ได้
ในกฎหมาย ๒ เด่ม ยังมีบางแพนบางแห่งที่ศักราชแต่ปีวิปลาศไม่แน่ใจ
ว่าจะเปนในแผ่นดินไหน จึงไม่ได้เอามาตั้งไว้ ผู้อ่านสารบาณ ควร
ตั้งเกดแต่เค้าความ ว่ากฎหมายกรุงเก่าที่ยังปรากฏอยู่ทุกถ้วนั้น ได้
ตั้งในแผ่นดินใดโดยบ้าง แต่จะเข้าใจไปว่า แผ่นดินนั้นนั้น จะได้
ตั้งแต่กฎหมายซึ่งกล่าวในสารบาณเท่านั้น หรือว่ากฎหมายลักษณะ
ใดที่กล่าวไว้ในสารบาณ ว่าตั้งในแผ่นดินใดจะพึงมีแต่แผ่นดินนั้นนกดัด นั้น
ไม่ได้ เพราะกฎหมาย ที่เราได้เห็นพิมพ์ไว้ ในกฎหมาย ๒ เด่ม
เปนของที่ได้ตัดทอนแก้ไข เรียงรวมโดยนามว่า "ชำระ" มาหลาย
ครั้งหลายคราว

วิธีจัดหมวดกฎหมายครึ่งกรุงเก่า

ลักษณะจัดหมวดประมวลกฎหมายครึ่งกรุงเก่า อย่างเห็นได้ใน
กฎหมายฉบับพิมพ์ ๒ เด่ม พิจารณาให้ตามรูปกฎหมายแต่เนอความ
ที่ปรากฏในหมวดพระธรรมศาสตร์ ทำให้เข้าใจว่า แต่เดิมประมวล

กฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่างหนึ่ง แต่จะเป็นอย่างไรไม่ได้
 ชาติ อยู่มาในกาลครั้ง ๓ น่าจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
 ธิราช เมื่อกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้
 กฎหมายมณฑลธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย
 แด่มผู้มาแปลมณฑลธรรมศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะ
 แปลเมื่อใด ขอนภาจะคาดตามเรื่องในพระราชพงษาวดารก็น่าจะ
 คงจะแปลในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมีฉนวน
 ก็ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร
 ศึกการทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปล

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนสาร หรือ มนุ นี้ เป็นต้นเค้า
 ของกฎหมายในรัชสมัยประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้า
 ได้สืบเรื่องราวเข้ามาจากรามัญประเทศว่า เดิมมอญได้มาเป็นภาษา
 สังกฤต มีพระภิกษุรูป ๓ มาแปลออกเป็นภาษามคธที่เมืองรามัญ
 (แด่วจึงมีผู้แปลออกเป็นภาษารามัญอีกที ๓) ข้าพเจ้าได้ให้สืบหา
 หนังสือพระธรรมสารรามัญ ฟังได้มาไม่ช้านัก เป็นหนังสือน้อยกว่า
 พระธรรมสารอินเดียเป็นอันมาก มีภาษามคธชั่วแต่มาตีกฎหมาย
 นอกนั้นเป็นภาษารามัญ ได้วานพระเทวโศกแต่ยังเป็นหลวงโศกที่ป
 ซึ่งเป็นผู้รู้ภาษารามัญแปลออกดู ได้ความตามมาตีภาษามคธที่
 รามัญ ตรงกับพระธรรมสารรัชสมัยประเทศ แต่ตำนานที่กล่าวใน
 พระธรรมสารรามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาธรรมราชา ตรงกับในพระ
 ธรรมสารของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด ข้าพเจ้าเข้าใจว่า

พระธรรมศาสตร์มณฑลประเทศ ซึ่งเป็ภาษาตั้งสกฤต เป็หนังสือ
 ในตำนานพราหมณ์ แต่เป็หนังสือคัมภีร์ใหญ่ เมื่อพระเอามาแปล
 ที่เมืองรามัญ จะเด็อกแปลแต่บางแห่ง แต่แปลงเหอกความที่แปลน
 ให้เป็หนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนาด้วย ไทยเราได้พระธรรมศาครมา
 จากมอญตั้งปรากฏอยู่ในคาคานมัสการข้างคั้น เห็นจะได้มาเมื่อ
 กฎหมายไทยเรามีแบบแผน แต่จัดเป็หมวดหมู่้อย่างอนแต่
 มาจัดเอาเขามาตกาพระธรรมศาครเมื่อทหลัง จึงเขาไม่ได้สนิท ขอน
 จะแต่เห็นได้ถนัดในกฎหมาย แม้ตั้งเกดแต่มาตกาผิดคดี ๆ รามัญว่ามี
 ๑๘ เท้าธรรมศาครมณฑลประเทศ แต่ผิดคดีในพระธรรมศาครไทย
 ขยายออกไปเป็ ๒๘ เห็นผิดกันมากอยู่คั้งนี้ จึงเข้าใจว่า เมื่อจะจัด
 กฎหมายไทยให้เป็หมวดตามพระธรรมศาคร จะเอาเขาไม่ได้สนิท
 จึงทำอย่างขอไปที จะยกตัวอย่างมาไว้ให้ดูได้ คั้งนี้

คาคาธรรมศาครรามัญ

คัคถ	อัญญา	ทวิชา	วุดดา	มุตสาขัปปเภทโค
มุตฐฐารธชา	ธชา			คิทินนาทือเนกธา
อินังชนัง	สันนิธานัง			อัสกััง
อธัมมชนวิภาคัง				ชง
ภคิกัสส	ปติโพโร			ทตวา
ยัง	วจนัง	คเถตวาน		ปัจฉา
กณควา	มุน	อิจฉติ		บัจฉา
				กเถนคิ
				คัง
				วณควา
				วุดคคคิ

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

ทวิปทา	วา จตุปปทา	ดีพเพ	มนุสส์ภคตีกา
ปฐวีภคตีกา		อัญญัง	โทสปโรหิตัง
ปรชชาติ	ฆรัง คัจฉ	อิตถิปริสวีกกเต	
วิภคตีกนเหตุ		อักษวัตตปรีภา โค	
เอเต	มูตา อัญฐาร	ธัมมัตถเต	ปกาตีตา

แปลเป็นมรดคดี ๑๘ อย่าง สอดกับพระธรรมสาครมัยมประเทศ

ของอาจารย์แมกส์มูเตอ	ได้ค่าแปลดังนี้	
๑ อธิณึ่ง	หนี้สิน	Non payment of debts
๒ สันนิธานัง	ของฝาก	Deposit and pledge
๓ อสกัง	มิใช่ของตน	Sale without ownership
๔ ปริกณตัง	หุ้นส่วน	Concerns among partners
๕ อธัมมชนวิภาคัง	แบ่งสินไหมเป็นกรรม	Partition of inheritance
๖ ฐนังทตวาปัจฉาคณเ	ให้สินแก่เขา	
	แล้วกลับคืนเอาเอง	Resumption of gift
๗ ภคิกัสสปตีโพโซ	ไม่ให้เงินค่าจ้าง	Non payment of wages
๘ พหุมาชฌเอสุสัสมุเข	ไม่ทำตามสัญญา	Non performance of agreement
ยังวจนังกเถตวาน		
ปัจฉาปุณกเถนตติ		
๙ กณตวาปนอิจนติ	ช้อแล้วคืนเอา	Recission of sale and purchase
๑๐ วกณตวาจวตคต		

๑๑	ทวิปทาวาจตุปปทา
ตีพเพมนุสฺสภคตฺติกา	วิวาทเหตุสวัญ
ญาณกทรพฺย	Dispute between owner
of cattle and his servants
๑๒	ปฐฺววิภคตฺติวาจา	แบ่งที่ดินเรือก
สวนไร่นา	Dispute regarding boundaries
๑๓	อัญญิงโตสปโรหิตัง	ใส่ความท่าน	Defamation
๑๔	ปรมาคัง	ฆ่าฟันท่าน	Assault, robbery and violence
๑๕	ฆรังคัง	ลักทำชู้	Theft and adultery
๑๖	อิตถิปุริสฺวิคเต	ลักษณะผัวเมีย	Duties of man and wife
๑๗	วิภคตฺติชนเหตุ	ลักษณะแบ่งสิน	Partition of inheritance
๑๘	อักษวตฺตปริภาโค	ลักษณะเล่นการพนัน	Gambling and betting

คาถาพระธรรมสาตราไทย

แต่คงมุตแห่งตุฎการ ๓๐ ประการ

อินทภาโส	รัมมานุญญโย	ลักขิจ	ลักขิเฉทโก
อัญญมัญญปฏฺิภาโส		ปฏฺิภาณัญจ	เฉทโก
อัญญคาโห	อัญญกฺุโย	ทณฺโฑ	โจทกเฉทโก
อักษทตฺสํทสฺญเจว		เอเต	มุตฯ ปกิตฺติตา

มุตคตฺแห่งตุฎการ ๓๐ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบ

ด้วยหมวดกฎหมายกรุงเก่า • เป็นดังนี้

๑	อินทภาโส	อินทภาษ	ได้แก่ลักษณะอินทภาษแต่ลักษณะตุฎการ
๒	รัมมานุญญโย ^{DC}	พระธรรมนุญ	² ได้แก่พระธรรมนุญ

- ๓ สักขี พยาน ได้แก้ลักษณะพยาน
- ๔ สักขีเขตโก คัดพยาน เอาไว้ ในลักษณะรับฟ้อง
- ๕ อัญญมัญญปฏิภาโส แก่ต่างว่าต่าง เอาไว้ ในลักษณะรับฟ้อง
- ๖ ปฏิภาณัญญเขตโก คัดจำนวน เอาไว้ ในลักษณะรับฟ้อง
- ๗ อัญญคาโห รับฟ้อง ได้แก้ลักษณะรับฟ้อง
- ๘ อัญญกุโฏ ประวิง เอาไว้ ในลักษณะรับฟ้อง
- ๙ ทณโท พรหมทัณฑ์ เอาไว้ ในกรมคักัด
- ๑๐ โจทกเขตโก คัดฟ้อง เอาไว้ ในลักษณะรับฟ้อง

คาถาแสดงมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ

อินัญจ รัญญเญ ธนโจรหารัง
 ปรัดด์ ทานัง คหณัง ปุเนว
 ภันทัญจ เกยยาวิกยารหารัง
 ทาลัง ทาลัง ปหรัญจ ชุงลา
 ลังคามโทสาบีจ ราชทุฏฐู
 ปรัมปสั โยหมี จ อคคอรณัง
 ฐานาวิกติกกัมมพตากรน
 เหตุปฏิจจัมมชการณังวา
 ฮาณพพณกาบีจ ภันชททยยัง
 บัจจุทรันตัง ตุ วิวาทมุตตา
 ไปรากวีณา วรชัมมสัคเถติ

อรัมมทายชชวิกคคภาคัง
 ภคิกอักษปปฏิจารชุตตา
 เขตตาทิอารามวนาที่ฐานัง
 ชายัมปคักัดสั วิบคคเกทา
 วรรณสูงภาทวิวาทบัตโต
 อคคียกาโร วิวิโช ปเรลลัง
 ปุตตาทิอาทาคมนาด์แหว
 อคคชาปนายุจ ธนูปนิกชา
 เตตทวภาตักคณวภาคัง
 เอกุณคังสัททวิธาปี วุตตา

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

๗๒๓

มุดคตวิวาท ๒๘ ประการที่แปดไว้ในกฎหมาย เทียบด้วยกฎหมาย

กรุงเก่า เปนดังนี้

๑	อินทรีหนึ่ง	กัณฑ์	ได้แก่ดกษณกัณฑ์
๒	วิญญูชนโจรหารัง	น้อพระราชทรัพย์	เอาไว้ในดกษณ

อาญาหลวง

๓	อรั่มมทนายชชวักคภาคัง	มรฎก	ได้แก่ดกษณมรฎก
๔	ปรัสตทานังคหนังปุเนอ	ให้บัน	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๕	ภคิกา	จ้างวาน	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๖	อักษปปฏิจารชุตคา	เด่นพนัน	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๗	ภณทัณจเกยยาวิกยง	ชอชาย	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๘	ชอหารัง	โจรกรรม	ได้แก่ดกษณโจร
๙	เขตคาทิสฐานัง	ที่นา	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๑๐	อารามวนาทิสฐานัง	ที่สวน	เอาไว้ในดกษณเบ็ดเต็ริง
๑๑	ทาสีทาสัง	ทาศ	ได้แก่ดกษณทาศ
๑๒	ปหรัญจชงดา	คบคดาคา	ได้แก่ดกษณวิวาท
๑๓	ชายมปคกัสสวัปคคเกทา	ผวเมย	ได้แก่ดกษณผวเมย
๑๔	สังคามโทสา	สงคราม	ได้แก่ดกษณอาญาคัก อยู่ใน
ดกษณชบถคัก
๑๕	ราชทฎฐู	ชบถ	ได้แก่ดกษณชบถ อยู่ในดกษณ
ชบถคัก

- ๓๖ ราชานั่ง ตเมตพระราชบัญญัติ ได้แก้ลักษณะ
อาญาหลวง
- ๓๗ สังกาทีวจาตบัตโต อากรชนอนตตาด เอาไว้ ในลักษณะ
อาญาหลวง
- ๓๘ ปรมปัส โยหิ ช่มเหงท่าน ได้แก้ลักษณะอาญาราชฎี
- ๓๙ อิตยกาโร ทิกระหนาบคาบเกี่ยว เอาไว้ ในลักษณะ
เบ็ดเสร็จ
- ๔๐ สุานาวิตกกัมมพตากร บุกรุก เอาไว้ ในลักษณะอาญาราชฎี
- ๔๑ ปุคตาทิอาทาคมนาส์เหว ดักพา ได้แก้ลักษณะดักพา
- ๔๒ เหตุปฏิัจจอธิกรณัง ล่าเหตุ เอาไว้ ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๔๓ อักขาปนายู เกษียณอายุ ได้แก้กรรมศักดิ์
- ๔๔ ธนูปนิกขา ฝากทรัพย์สิน เอาไว้ ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๔๕ อาถัพพนิกา กระทำกฤตยาคม เอาไว้ ในลักษณะ
เบ็ดเสร็จ
- ๔๖ ภาณทเทยยัง เข้า เอาไว้ ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๔๗ คาวกาลิกัง ยืม เอาไว้ ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๔๘ คณวภาคัง บันหมุ่ชา ได้แก้มุตคดีวิวาท
- ๔๙ บัจจุทธรนัตติ อุตพรรณ ได้แก้ลักษณะอุตพรรณ
กฎหมายกรุงเก่าอยู่นอกมาตีกาน มีพระธรรมศาสตร์เพราะเป็น
- ต้นมาตีกา ๑ กฎมณเฑียรवाद ๑

ที่หนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรถูทรงตั้ง
 พระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ น่าเข้าใจจะจัดประมวลกฎหมาย
 เข้ามาศกษาพระธรรมศาสตร์อย่างว่ามานเอง แต่เมื่อข้าพเจ้าไปกราบทูล
 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มี
 รับสั่งว่า คาทาที่ปรากฏในกฎหมายไทย ตั้งแต่คำนมัสการจน
 พระธรรมศาสตร์ ด้านภาษาสามคหวิปตาค์ไม่เรียบริยคต้ายกับคทา
 คำนมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง เกือบจะสันนิษฐานว่าผู้แต่งเป็น
 คนเดียวกันได้ ดังนี้

ทางภาษาในหนังสือเป็นหลัก สำหรับวินิจฉัย เวลาแต่ประเภทที่แต่ง
 หนังสืออย่าง ๓ ซึ่งจะไม่นำพาไม่ได้ เมื่อปรากฏว่ามีคทาซึ่งแต่ง
 ครั้งกรุงไทย (คือคทานมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง) แห่ง ๓
 แดคทาในพระธรรมศาสตร์กฎหมายไทย อีกแห่ง ๓ เป็นด้านเดียวกัน
 ถ้าเชื่อว่าคทาไตรภูมิพระร่วงแต่งครั้งกรุงไทย ก็เชื่อว่าคทาพระ
 ธรรมศาสตร์ไทยแต่งครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถูไม่ได้ด้วยเอง เพราะห่างกัน
 หหลายร้อยปีนัก จะว่าได้พระธรรมศาสตร์ฉบับรามัญเข้ามาแต่ครั้งกรุงไทย
 แต่งคทาพระธรรมศาสตร์ไทยขึ้นคราว ๆ เดียวกัน จัดกฎหมายเข้า
 เป็นหมวดหมู่ตามพระธรรมศาสตร์อย่างกล่าวมาแล้วแต่ครั้งกรุงไทย ส่วน
 ข้างภาษาไทยในกฎหมาย ก็เห็นได้ว่าโดยมากเป็นของแต่งใหม่เมื่อครั้ง
 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นข้อคดีของแก่การที่จะคดีกันอยู่ มีทาง
 ที่จะสันนิษฐานอีกอย่าง ๓ คือคทา คำนมัสการเรื่องไตรภูมิพระร่วงนั้น
 ของเดิมภาษามคหจะไม่ มี จะฟังมาแต่งขึ้นใหม่ในครั้งกรุงเก่า ถ้า

เช่นนั้นความดีนินยฐานที่วาฟังจักกฎหมายเข้าหมวดพระธรรมศาสตร์ เมื่อ
ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถพอจะไปได้ การดอบกฎหมายทางที่
เนื่องด้วยพงษาวดารดังอธิบายมานี้ แดงโดยอัตโนมัติของข้าพเจ้า
อาจจะผิดจะพลาดได้ ถ้าผิดพลาดไปข้าพเจ้าขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน

ตั้งด้วยอักษรขนอนตลาด

หนังสือพระราชพงษาวดารกล่าวอีกข้อ ๑ ว่า สมเด็จพระ
เอกาทศรถ โปรดให้ตั้ง "ตั้งด้วยอักษรขนอนตลาด" ว่าเพียงเท่านี้
ยากที่จะเข้าใจได้วาจัดการที่งานอย่างไร ๆ บ้าง แต่เชื่อได้ว่าไม่ใช่
พงศภาษอักษรขนอนคราจนเหมือนกัน ภาษอักษรกับรัฐบาลเหมือน
กับกฎหมายกับประชุมชน มีรัฐบาลเมื่อใดภาษอักษรก็มาแต่เมื่อ
นั้น ผิดกันต่างกันแต่วิธีเก็บภาษ ภาษอักษรที่เรียกกรมในชื่อวา "ตั้ง
ด้วยอักษรขนอนตลาด" นี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จำแนกเป็น ๓ อย่าง
คือ ตั้งด้วยอย่าง ๑ อักษรขนอนอย่าง ๑ อักษรตลาดอย่าง ๑ วิธีเก็บ ถ้า
หมายความว่า ๓ อย่างนี้ ได้ความตามหนังสือของมองดีเออเดอตูแบ
ประกอบกับที่เข้าใจความตามทักดำวในกฎหมายเป็นดังนี้.

ตั้งด้วยนั้น ตามความที่เข้าใจกันทุกวันนี้หมายความว่า ยอม
ให้ไพร่พลตั้งสิ่งของได้แทนแรงที่ต้องมาเข้าเวรรับราชการ เป็นต้นว่า
ไพร่พลพวกใดตั้งภูมิดำเนาอยู่ในที่มีป่าไม้ ย่อมให้ไพร่พลพวกนั้น
ตัดไม้ที่ตองการใช้ ในราชการส่งมาโดยกำหนด คนละเท่าหนึ่ง ๆ ไม้
นั้นเรียกว่าไม้ตั้ง เมื่อผู้ใดได้ตั้งด้วยแล้ว ก็ไม่ต้องรับราชการ

ประจำในทันที รัฐบาลเอาของส่งมาให้ ในราชการ ดังเช่นไม้
 ก็เอามาใช้ ในการปลูกสร้างสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะของการ
 ส่งเป็นครั้งคราว มาแต่ประเพณีโบราณ ซึ่งเป็นข้อกำหนด
 ให้เมืองชน หรือให้หมู่บ้านชน ต้องจัดตั้งของตั้งในเมืองแถบ
 นั้นๆ ดังแก่ผู้ซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่ เป็นพยานในการที่เป็นข้าขอบ
 ขันทีเสมา ยกตัวอย่างดังเรื่องในพงษาวดารเหนือที่พระร่วงเมืองดโว
 ต้องเป็นส่งด้วยตั้งนำทเดชบุตรไปถวายพระเจ้ากรุงขอมทุก ๆ ปี ไม่ใช่
 ว่าเพราะเมืองขอมกั้นดารนำ หรือ มีความจำเป็นโดยแท้จริงอันใด
 ที่จะต้องได้นำทเดชบุตรไปใช้ในเมืองขอม การที่บังคับให้เมืองดโว
 ตั้งนำทเดชบุตร ก็เพื่อจะให้ชาวดโวรู้สึกทวักนอยู่เสมาว่าเป็นข้า
 ของพระเจ้าแผ่นดินขอมเท่านั้นเอง ประเพณีอันนี้ แม้อย่างต่ำ
 แต่เมืองที่ต้องตั้งตนไม่เงินทองถวายแทนของส่ง ทูตที่จะใช้ทำตน
 ไม่เงินทองนั้น ยังใช้เก็บแค้นเรียกจากราชฏร เพื่อให้ความรู้สึกมอยู่
 แก่ราชฏรทวักนว่า เป็นข้าขอบขันทีเสมาตามธรรมเนียมเดิม ยังใช้
 เป็นประเพณีในหัวเมืองมลายูมาจนเด็กประเพณีถวายตนไม่เงินทอง ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิธีเก็บส่งจากร
 ราชฏร เห็นว่าเอามาจากประเพณีโบราณนั่นเอง เป็ดยนเป็นการ
 เณาะตัวไพร่พลในชาติเดียวกัน แต่กำหนดให้ส่งแต่ของที่จะเป็นประ
 โยชน์แก่ราชการ ยกหน้าที่ ๆ จะรับราชการประจำให้เป็นการตอบแทน
 ซึ่งต้องเป็นความยินดีพอใจของพวกไพร่พลที่อยู่ไกลอยู่เป็นธรรมดา วิธี
 เก็บส่งจากรไพร่พล ถ้าตั้งชนในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศธรรม จริง

อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

ตั้งกล่าวในหนังสือพระราชพงษาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเกิดแต่จะบำรุง
 การทำมาหากิน ด้วยไพร่พลต้องทำศึกสงครามบอบช้ำมาช้านาน แด
 เข้าใจว่าวรทีย่อมให้ส่งด้วยนี้เอง ในรัชกาลอันภายหลังมาขยายค่อ
 ออกไปจนให้ส่งเงินแทนรับราชการได้ จึงเกิดมีประเพณีเสียเงินค่าราช
 การสืบมา ของด้วยที่เรียกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ทราบ
 ไม่ได้ว่าอะไรบ้าง มาทราบได้ในชั้นหลัง ซึ่งข้าพเจ้าจะเอาไว้
 อธิบายในรัชกาลอันต่อไป

ที่เรียกว่าอากรขนอนนั้น ตามเนื้อความเท่าที่จะทราบได้ เป็น
 ภาษาเก็บในจังหวัดราชธานี คือตั้งด่านขนตามทางน้ำทางบก ที่
 มหาชนไปมาค้าขายต้องผ่าน ครึ่งกรุงเก่าเรียกด่านภาษาว่า ขนอน
 จะเป็นเรือก็ตาม เกวียนก็ตาม เมื่อพาดันค้าผ่านขนอน เก็บ
 สิ้นค่านั้นเป็นภาคหลวงโดยอัตรา ๓๐ ชัก ๓ ซึ่งเราเรียกกันทุกวันนี้ว่า
 ภาษาภายใน หรือ ภาษาผ่านด่าน มาจากอากรขนอนเอง ถ้าเชื่อ
 ตามหนังสือพระราชพงษาวดารว่า กตั้งขนในแผ่นดินสมเด็จพระเอกา
 ทศรถเป็นปฐมเหมือนกัน

อากรตลาดนั้น เข้าใจว่าอย่างเดียวกับที่เรียกว่า เก็บจังกอบ
 เก็บแต่ในจังหวัดราชธานีเหมือนกัน คือที่ใดราษฎรประชุมกันตั้งตลาด
 ค้าขาย ๓๕ ๔๕ ๗ ๒๕๐ ๒ ๕ ๓ ๒ ๒๕ ซึ่งมาขายของ
 อัตราที่เก็บเท่าใดในครึ่งกรุงเก่า ข้าพเจ้ายังไม่พบ

ที่กตปนา

ในหนังสือพระราชพงษาวดารกตปนาอีกอย่าง ๑ ว่า สมเด็จพระเอกาทศราชพระราชทานที่กตปนาเป็นนิจกตรพระสงฆ์ ที่เรียกว่าพระราชทานที่กตปนา นั้น หมายความว่าพระราชทานผลประโยชน์ซึ่งได้ในภาษาคินเป็นนิจกตรเพียงพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตัวคิน ประเพณีพระราชทานที่กตปนาเป็นพระราชประเพณีโบราณ มีมาแต่ครั้งสุโขทัย ไม่ใช่คั้งขึ้นใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศราชเป็นแน่ ที่หนังสือพระราชพงษาวดารกตปนา เห็นจะหมายความว่าพระราชทานเพิ่มเติมที่กตปนาขึ้นอีก คือวัดหุดวงวัดใดที่ยังไม่มีที่กตปนามาแต่ก่อน ก็จัดใหม่ขึ้นให้เหมือนกบวัดทนมแล้วให้บริบูรณ์เท่านั้นเอง.

เรื่องตั้งพระมหาอุปราช

ในหนังสือพระราชพงษาวดารกตปนาว่า สมเด็จพระเอกาทศราชมีราชโอรส ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าฟ้าสุทัศน์ พระองค์น้อยทรงพระนาม เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ทรงตั้งเจ้าฟ้าสุทัศน์เป็นพระมหาอุปราช อยู่มาพระมหาอุปราชกราบทูลว่า จะขอพิจารณาคนออก เห็นจะหมายความว่า คนที่เข้ามารับราชการประจำของอยู่มีคนที่คนแก่ชราทุพดภาพอยู่มิรู้ก็ จะขอให้ปลดคนเหล่านั้นออกเสียจากราชการ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อพระมหาอุปราชกราบทูลดังนั้น สมเด็จพระเอกาทศราชทรงจัดเคือง รับผิดชอบพระ

มหาอุปราชว่าจะเปนชบถหรือ พระมหาอุปราชตกพระไทยเกรงพระ
 ราชอาณาเปนก้ำดัง เวลาค่ำก็ด้วยยาพิศม์ทวงคต ดมเด็จพระ
 เอกาทศรถรงอาโดยถึงพระราชโอรสเปนอันมาก ยังไม่ทันที่จะไต่ตง
 พระมหาอุปราชอีก ก็เสด็จสวรรคต ได้ความตามพระราชพงษาวดาร
 ดงหน เรื่องนมโงเจดหมายเหตุของฝรั่ง ซึ่งแต่งในสมัยนั้น กล่าวว่
 ในเวลาเมื่อจวนจะสิ้นรัชกาล ดมเด็จพระเอกาทศรถพระอรมณไม่
 เปนปรกติ มีขุนนางคน ๑ กราบทูลยุยงว่ พระมหาอุปราชจะ
 เปนชบถ ดมเด็จพระเอกาทศรถหลงเชื่อขุนนางคนนั้น ให้ดำเร็จโทษ
 พระมหาอุปราชเสีย ข้อทว่ ดมเด็จพระเอกาทศรถมีพระอรมณไม่
 ปรกติในเวลาเมื่อจวนจะสิ้นรัชกาลนั้น ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงไว้อย่างน่น น่าจะเป็นความจริง แต่เรื่อง
 ที่พระมหาอุปราชทวงคตนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า เนื้อความจะจริงอย่างว่
 ในพระราชพงษาวดาร คือ ในเวลาเมื่อจวนจะสิ้นรัชกาล ดมเด็จพระเอกา
 ทศรถจะสิ้นเพื่อนแต่ร้าย จะมีความเดือดร้อนอย่างไรแพร่หลายอยู่ใน
 กรุง ฯ พระมหาอุปราชเห็นจำเป็นจะต้องแก้ไขผ่อนผันบั้นเทาความ
 เดือดร้อนทม้อยู่ในเวลานั้น จึงกราบทูล ฝ่ายดมเด็จพระเอกาทศรถ
 จะเข้าพระไทยไปว่ พระมหาอุปราชเป็นหัวหน้าตงพวกที่จะฝ่าฝืนพระ
 ราชอำนาจ คงจะทรงพระพิโรธเพียงครัดปริภาษ้อพระมหาอุปราช
 ด้วยประการต่าง ๆ ทำนองที่กล่าวในหนังสือพระราชพงษาวดาร พระ
 มหาอุปราชไม่รู้ที่จะทำอย่างไร ด้วยฝ่าย ๑ ก็มีผู้คนเดือดร้อนแพร่
 หลาย เห็นทว่จะเกิดจลาจล ครั้นไปกราบทูลขอระงับแก้ไข ก็ถูก

ตั้งได้ว่าจะเปนชบถค้อพระราชบิดา จึงเสวยยาพิศม์ทวงคต พวก
ฝรั่งแต่เหตุที่เกดกรวดกราดกัน แดกว่าพระมหาอุปราชทวงคตด้วยมีเหตุ
มิได้ประชวรโดยสามัญโรค จึงตงเนื้อเห็นว่าถูกดำเร้จโทษ ในปตาย
รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช คงจะมีเหตุการณ์ไม่เรียบร้อยดังถ่าว
มา พอสมเด็จพระเอกาทศราชสวรรคตพระศรีศัลป์ซึ่งบวชเป็นพระราชา
คณะขยจึงชิงราชสมบัติได้ ซึ่งเป็นข้อปตาดใจของมคักษาโบราณคดี
อยู่จนทุกวันนี้ว่าทำไมจึงเป็นได้เช่นนั้น ถ้าเจ้าฟ้าดู่ทศนไม่ทำตาย
พระชนม์เดี่ย พระราชวงษของสมเด็จพระเอกาทศราชเห็นจะยังได้ครอง
ราชสมบัติสืบค้อมาอีกช้านาน.

๕ แจ้งความ

ในการทำคำอธิบายแด่พิมพ์พระราชพงษาวดารเล่ม ๑ นี้ ข้าพเจ้า
ต้องอาศัยรายผู้อื่น นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วในคำอธิบาย ยังมี
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสัสมตอมรพันธุ์ ด้ภานายกกรมการ
หอพระสมุดวชิรญาณ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชคุปต์)
เดชานุการโบราณคดีสโมสร ทั้ง ๒ นี้ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือเนื่อง ๆ
พระราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นแก้วพจน์สุปรีชา เดชานุการหอพระสมุด
วชิรญาณ ได้ทรงช่วยค้นหนังสือแด่ตรวจการพิมพ์ ดอกเตอร์แฟรงก์
เพื่อเธอ บรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณ เป็นผู้ช่วยสืบค้นหนังสือ
ภาษาต่างประเทศ พระมหาวิชาธรรม (เรือง เบรียญ) หัวหน้าพนักงาน
แพกบาปในหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ช่วยตรวจแต่แปลภาษามคธ
ส่วนการคิดเขียนนั้น ข้าพเจ้าได้อาศัยราย พระสฤทธิพิจนกรณ์ (ชาย
สุนทรารชุน) ชุนพิณิจอักษร (จิตร จิตตยโคจร เบรียญ) นายสัน
นายแดง (เบรียญ) นายชิต เตมียนหอพระสมุด ข้าพเจ้าขอขอบ
คุณท่านผู้ที่ได้ช่วยจงทวักกัน แต่ต้องขอบใจนายแหเจ้าของโรงพิมพ์ไทย
ซึ่งพิมพ์หนังสือเรื่องนอกถ้วน ๑ ด้วยข้าพเจ้าตรวจแก้ฉบับในเวดาก้าตั้ง
พิมพ์หลายครั้งหลายหน ทำความลำบากให้แก่เขามากอยู่

ข้าพเจ้าต้องขอบอกแก่ผู้อ่านซ้ำอีกครั้ง ๑ ว่า คำอธิบายแถมความ
เห็นของข้าพเจ้าที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องนี้อาจจะผิดพลาดผิดเพี้ยน
ซึ่งเป็นธรรมดาของการแต่งหนังสือพงษาวดาร ย่อมต้องใช้ความ
ค้นคว้าฐานมาก ไม่มีผู้ใดที่จะรับรองยืนยันได้ว่าถูกต้องไปหมด ขอให้
ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีท่านหนังสือเรื่องนี้อาจจะพิจารณาทั้งปวง
นั้น เหมือนหนังสือคำหาหรือ ถ้าข้อใดได้พบหลักฐานว่าความจริงเป็น
อย่างอื่น ขอจงช่วยสอบสวนแก้ไข ให้ความรู้พงษาวดารของเมืองไทย
ดีขึ้น จะได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษายิ่งขึ้นต่อไปโดยลำดับ

ท. ร.

